

СА БЛАГОСЛОВОМ ЊЕГОВОГ ПРЕОСВЕШТЕНСТВА
Г.Г. ФОТИЈА
ПРАВОСЛАВНОГ ЕПИСКОПА ДАЛМАТИНСКОГ

ДЕЛА НИКОДИМА МИЛАША

КЊИГА V

фототипско издање

Издаје: ИСТИНА

издавачка установа Епархије далматинске

Ова књига је штампана средствима
Министарства вера Републике Србије

Београд – Шибеник

децембар 2004

ПРАВОСЛАВНО

ЦРКВЕНО ПРАВО

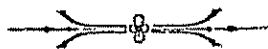
По опћим црквено-правним изворима и посебним законским
наредбама које важе у појединим автокефалним црквама

НАПИСАО

ДР. НИКОДИМ МИЈАШ

ЕПИСКОП ДАЛМАТИНСКИ.

ДРУГО ПОПРАВЉЕНО И УМНОЖЕНО ИЗДАЊЕ

МОСТАР, 1902.

ИЗДАВАЧКА КЊИЖАРНИЦА ПАХЕРА И КИСИЋА.

Др Никодим Милаш,
српски правосл далматинско-истријски епископ

ПРЕДГОВОР.

Као професор у задарском богословском заводу ја сам покушао био да систематски изложим право, које данас важи у православној цркви, узимајући у обзир, колико опће црквено-правне изворе, толико и посебне законске наредбе, које важе у појединим автокефалним црквама, и то сам штампао 1890. године у Задру са насловом: *Православно црквено право.*

Премда је то био само покушај, као што сам на своме мјесту споменуо, ипак стручњаци нађоше да је књига добра, и у јавној штампи, српској и иностраној, изишле су врло повољне оцјене. Књига је била преведена на руски језик и штампана 1897. у Петрограду. Исте године књига је изишла у Бечу у њемачком пријеводу. Чујем да се сада штампа у Атини и грчки пријевод.

Српско издање чим је изишло, почело се одмах ширити у свима српским земљама, и прије чегири године то је издање већ сасвијем било исцрпљено. Књига се међутим са разних страна сваки час требовала, те се сама по себи истакла потреба новог издања. И то сам издање ја сада ево и приредио.

Спремајући за штампу ово ново издање, учинило ми се, да у првом издању нека мјеста нијесу доста јасно изложена и да није потпуно тачно изражено каноничко учење православне цркве о појединим предметима. То сам ја сада

исправио и допунио у овом издању, а неке сам параграфе сасвијем изнова написао. У колико сам могао добити законске наредбе, које су издане у појединим автокефалним црквама за пошљедњих десет година, ја сам све те наредбе привео у односним рубрикама. Исто тако сам допунио и литературу црквенога права са оним књигама, које сам могао да добијем. Да се олакша практичка употреба књиге, саставио сам, на препоруку пријатеља, азбучни преглед садржаја књиге, и то је штампано на крају.

Био би ја изнова разрадио сву ову моју књигу, те настојао да она буде по изложењу чим савршенија и потпунија, налик на боље сличне књиге западних канониста. Али нијесу ми то допустили послови, који су скопчани са данашњим мојим положајем у цркви. Учинио сам ипак колико сам могао, и са задовољством могу рећи, да је ово издање, бар у неким својим дијеловима, много боље и потпуније од првога. —

Споменуо сам, да су стручњаци добро оцијенили моју књигу у првом њеном издању. Али нијесу то сви учинили. Бивши професор црквенога права у јарославском јуридичком лицеју, а данас професор исте науке у московском универзитету *Н. С. Суворов* у односном свом реферату, наштампаном у библиографском лицејском часопису, споменуо је неколико мана, које је он нашао у мојој књизи, премда ипак признаје, да књига »имѣтъ несомнѣнную цѣлность« и »серьезныя достоинства«. Ја сам марљиво прегледао сва она мјеста, у којима је г. професор нашао мане (недостатки), и нека ми сада опрости ако се ја, приређујући ово ново издање исте књиге, нијесам осврнуо ни на једну од тих мана, нити их исправио, а то просио с тога, што су све оне проблематичне, и што их дакле нијесам могао признати. А не би по свој прилици ни г. Суворов нашао био оних мана у мојој књизи, да нијесам ја у истој тој књизи осудио теорију црквенога права, коју је он у свом »Курсу« изложио. Ту моју осуду г. професор није нашао за нужно да спомене у свом реферату и да је опровргне, него је узео то са субјективне стране, и наравно да је морао тражити ма шта било у мојој књизи, само да покаже да није без мана, и према томе ваљда, да писац књиге није компетентан да осуђује његову теорију.

Па кад је тако хтио г. професор да поступи и да остави без опровржења оно што сам ја казао био о његовој теорији, тада ми он мора опростити што сам принуђен био да и у овом издању поновим пређашњу осуду. Нијесам ја томе крив. —

Не могу још овдје а да не споменем са похвалом издавачку књижарницу *Пахера и Кисића*, која није пожалила ни труда ни трошка, да издање ове моје књиге буде чим боље и љепше, те ми је дужност да јој гоплу моју захвалност изразим.

У Задру, јануара 1902.

Иисац.

САДРЖАЈ.

ПРИСТУП.

Опћи основи црквенога права.

	страна
§ 1. Црква и њезина задаћа	1
§ 2. Црква у области права	3
§ 3. Црквено право	8
§ 4. Црквено право у опћој системи права	11
§ 5. Наука црквенога права	13
§ 6. Начин излагања црквенога права	17
§ 7. Помоћне науке црквеном праву	18
§ 8. Система црквенога права	22
§ 9. Литература православног црквеног права	26

І ДИО.

Извори и зборници црквенога права.

А. Извори црквенога права.

§ 10. Опћи преглед	39
------------------------------	----

Глава прва.

О изворима црквенога права уопће.

§ 11. Свето писмо	40
§ 12. Предање	44
§ 13. Црквено законодавство	47
§ 14. Обичајно право	49
§ 15. Грађански закони	53
§ 16. Канонистичко право	58

Глава друга.

Примјена правних извора.

	страна
§ 17. Примјена и обвезна сила црквених закона	60
§ 18. Тумачење законâ	68
§ 19. Престанак законâ	73

Глава трећа.

Сами извори црквенога права.

§ 20. Опћи преглед	79
------------------------------	----

I. Опћи извори црквенога права.

а. Основни извори.

§ 21. 1. Свето писмо и предање	80
§ 22. 2. Канони	84

б. Допунивбени извори.

§ 23. Каноничке наредбе патријаршеских синода	120
---	-----

в. Спољошњи извори.

§ 24. Мишљења признатих канониста	127
§ 25. Црквено-грађански закони	130

II. Посебни извори црквенога права.

§ 26. Опћи преглед	139
§ 27. Цариградска патријаршија	140
§ 28. Црква у руској царевини	145
§ 29. Карловачка митрополија	149
§ 30. Црква у краљевини Грчкој	154
§ 31. Сибињска митрополија	158
§ 32. Бугарски егзархат	159
§ 33. Буковинско-далматинска митрополија	161
§ 34. Црква у краљевини Србији	163
§ 35. Црква у краљевини Румунији	164

B. Зборници црквенога права.

§ 36. Опћи преглед	165
------------------------------	-----

І. Доба до миланског едикта.

	страна
§ 37. Зборници са именом апостола	168

ІІ. Доба до издања основног кан. зборника прав. цркве.

§ 38. Опћи преглед	174
§ 39. Зборници искључиво канонички	175
§ 40. Зборници црквено-грађански	185
§ 41. Номоканони	188

ІІІ. Доба послије издања основног кан. зборника прав. цркве.

§ 42. Опћи преглед	193
§ 43. Грчки канонички зборници	194
§ 44. Словенски канонички зборници	202
§ 45. Румунски канонички зборници	207
§ 46. Издања изворā и зборникā црквенога права	210

ІІ ДИО.

Устројство цркве.

§ 47. Опћи преглед	217
------------------------------	-----

ПРВИ РАЗДИО.

Опћи основи црквеног устројства.

Глава прва.

О цркви уопће.

§ 48. Појам и основа цркве	218
§ 49. Глава цркве	219
§ 50. Својство цркве	221
§ 51. Јединство цркве	223

Глава друга.

Црквени организам.

§ 52. Опћи састав цркве	227
§ 53. Одношај међу клиром и свјетовњацима	230

Глава трећа.

Црквена власт.

	стрaнa
§ 54. О црквеној власти уопће	240
§ 55. Постанак црквене власти	241
§ 56. Трајност црквене власти	243
§ 57. Субјект црквене власти	244
§ 58. Гране црквене власти	248

ДРУГИ РАЗДИО.

О јерархији.

Глава прва.

Сасшав јерархије.

§ 59. Појам о јерархији	250
§ 60. Свештена јерархија	252
§ 61. Управна јерархија	257
§ 62. Опћа права и дужности чланова јерархије	260
§ 63. Одношај међу члановима јерархије	265

Глава друга.

Ступање у јерархију.

I. Васпитање и научна спрема клирика.

§ 64. Старије доба	267
§ 65. Данашње стање	270

II. Посвећење у клир.

§ 66. Темелни услови за ступање у клир	272
§ 67. Какоће кандидата за свештенство	274
§ 68. а. Физичке какоће	275
§ 69. б. Духовне какоће	277
§ 70. в. Какоће са стране слободе кандидата	280
§ 71. г. Какоће које се тичу доброг имена кандидата	281
§ 72. Опћа оцјена какоћа кандидата за свештенство	284
§ 73. Пострижење у клир	286
§ 74. Рукоположење	287
§ 75. Право рукополагања	291
§ 76. Пошведице рукоположења	296

III. Иновјерно рукоположење.

	страница
§ 77. Основно становиште православне цркве	304
§ 78. Каноничка практика	305

ТРЕЋИ РАЗДИО.

Органи црквене власти.

Глава прва.

Црквена власт у васељенској цркви.

I. Васељенски сабори.

§ 79. Појам и задаћа васељенскога сабора	307
§ 80. Сазив васељенскога сабора	310
§ 81. Учесници на васељенском сабору	311
§ 82. Авторитет васељенскога сабора	312

II Сагласност не сакуњених на сабору епископа.

§ 83. Значај сагласних еписк. одлука, објављених без сабора	313
---	-----

Глава друга.

Црквена власт у обласним црквама.

I Црквена област.

§ 84. Састанци дијелови цркве	315
§ 85. Самосталност обласних цркава	320
§ 86. Самосталне обласне цркве старијега доба	322
§ 87. Данашње автокефалне цркве	325

II Устројство обласних цркава.

§ 88. 1. О обласним саборима	336
§ 89. а Митрополитански сабори	337
§ 90. б Патријаршески сабори	340
§ 91. в Врховни органи у данашњим авток. црквама	341
§ 92. 2. Архијерискош, као поглавице автокеф. цркава	354
§ 93. а Митрополити	355
§ 94. Почасни митрополити	357
§ 95. б. Патријарси	358
§ 96. Патријаршески намјесници	362

III. Данашњи автокефални епископи.

	страна
§ 97. Опћи преглед	363
§ 98. Постављање данашњих автокеф. епископа	363
§ 99. Лична права данашњих автокефалних епископа	368

Глава трећа.

Епархијско устројство.

I. Епархијски епископи.

§ 100. Историјски преглед	370
§ 101. Кандидати за епископство	372
§ 102. Избор и постављање епископа	374
§ 103. а. Избор и постављање епископа у старија времена	375
§ 104. б. Избор и постављање епископа у данашње вријеме	385
§ 105. Заклетва епископска	387
§ 106. Пошљедице епископске хиротоније	389
§ 107. Међусобни одношаји епископа	391
§ 108. Права епархијских епископа	393
§ 109. Почасти, на које има право епископ	402
§ 110. Дужности епархијских епископа	403
§ 111. Управа епархије, кад је она удова	409

II. Средишњи управни органи у епархијама.

§ 112. Викарни епископи	411
§ 113. Колегијални епархијски органи	412
§ 114. Епархијске консисторије	415
§ 115. Други епархијски управни органи	418
§ 116. Епархијске скупштине	420

III. Управни органи у окрузима епархија.

§ 117. Окружна црквена надзорништва	423
§ 118. Окружни протопрезвитери	424
§ 119. Помоћни управни органи у протопрезвитератима	427
§ 120. Окружни свештенички зборови	429

IV. Парохијско свештенство.

§ 121. Опћи преглед	430
§ 122. Постављање пароха уопће	434
§ 123. Данашње парохијско устројство	437
§ 124. Опћа права и дужности пароха	441
§ 125. Посебне дужности пароха	443
§ 126. Помоћници и замјеници пароха	451
§ 127. Дјакони и црквенослужитељи у парохијама	454
§ 128. Парохијске епитропије	456
§ 129. Војно свештенство	461

III ДИО.

Управа цркве.

	страна
§ 130. Опћи преглед	463

Глава прва.

Власт учења.

§ 131. Чување хришћанске науке	464
§ 132. Ширење хришћанске науке	465
§ 133. Чување вјерних од лажних учења	468

Глава друга.

Власт свешћенодјејствовања.

§ 134. Свешћенодјејства православне цркве	473
§ 135. Вршници власти свешћенодјејствовања	475
§ 136. Опће установе о свешћенодјејствима	475

Глава трећа.

*Власт управљања.**I Црквено законодавство*

§ 137. Опћи преглед	477
§ 138. 1. Опће црквено законодавство	479
§ 139. 2. Посебно црквено законодавство	480
§ 140. а. Обласни сабори	481
§ 141. б. Законодавна власт епископа	483
§ 142. в. Задружни устави	485

II. Црквено судство

§ 143. Опћи преглед	486
§ 144. 1. Црквено-судска надлежност у својим разним мијенама	490
§ 145. 2. Црквени судови	498
3. Црквено-судски поступак	
§ 146. а. Црквено-судски поступак у разним својим мијенама	504
§ 147. б. Данашњи судски поступак	511
4. Црквено-казнено право	
§ 148. а. Црквени пријеступи	517
§ 149. а. Опћи црквени пријеступи	518
§ 150. б. Пријеступи од стране свешћених лица	521
§ 151. б. Црквене казне	525
§ 152. а. Казне за свјетовњаке	529
§ 153. б. Казне за свешћена лица	532
§ 154. γ. Налагање казна	539

III. Иловинско право цркве.

	страна
§ 155. Опћи преглед	542
1. Црквена добра	
§ 156. Право цркве на посјед	543
§ 157. Властина црквене имовине	544
§ 158. Субјект црквене имовине	547
§ 159. Течење црквене имовине	550
§ 160. Повластице црквене имовине	558
§ 161. Управа црквене имовине	560
§ 162. Употреба црквене имовине	563
§ 163. Основатељско право	565
2. Издржавање куира	
§ 164. Основни прописи	570
§ 165. Издржавање епископа и црквених достојанственика	571
§ 166. Издржавање парохіјског свештенства	574
§ 167. Опћа правила о имовини куира	580
§ 168. Помоћ изнемоглим свештеним лицима	583

IV ДИО.

ЖИВОТ ЦРКВЕ.

§ 169. Опћи преглед	585
-------------------------------	-----

Глава прва.

Ступање у цркву.

§ 170. Крштење	585
§ 171. Ступање у цркву из других вјера	589

Глава друга.

Црквено-богослужбени животи.

§ 172. Свети чини	593
§ 173. Света лица	597
§ 174. Света мјеста	600
§ 175. Свете ствари	605
§ 176. Света времена	606

Глава трећа.

Брак.

§ 177. Опћи преглед	609
-------------------------------	-----

I. Сумитина брака.

	страница
§ 178. Појам о браку	611
§ 179. Брак као новозавјетна тајна	612
§ 180. Брачна јурисдикција	613

II. Склапање брака.

§ 181. Главни услови брака	617
§ 182. Зарука	621
§ 183. Предбрачни испит	624
§ 184. Наповиједи	626
§ 185. Вријеме за склапање брака	627
§ 186. Вјенчање	629

III. Сметње браку.

§ 187. О брачним сметњама уопће	631
§ 188. А. Потпуне сметње	632
§ 189. Б. Условне сметње	639
§ 190. 1. Сродство	640
§ 191. 2. Свјџба	647
§ 192. 3. Духовно сродство	652
§ 193. 4. Полусвјџба	654
§ 194. 5. Посињене	656
§ 195. 6. Вансродствене сметње	657
§ 196. Посљедице од брачних сметња	660
§ 197. Одстрањење брачних сметња	662

IV Правне посљедице брака.

§ 198. Права и дужности супруга	664
§ 199. Одношај међу родитељима и дјецом	666

V. Развод брака.

§ 200. Основа развода брака	668
§ 201. Бракоразводни узроци	673
§ 202. Правне посљедице развода	679

VI. Ванредни бракови.

§ 203. Други и трећи брак	681
§ 204. Мјешовити бракови	683
§ 205. Разноврсни бракови	685

Глава четврта.*Црквено-задружни животи.*

§ 206. Опћи преглед	689
-------------------------------	-----

I. Калуђерство.

	стрaнa
§ 207. Значај и постанак калуђерства	689
§ 208. Уређење калуђерства	691
§ 209. Калуђерство по свом устројству	697
§ 210. Ступање у калуђерство	701
§ 211. Калуђерски постриг	705
§ 212. Пошљедице калуђерског пострига	709
§ 213. Манастири	712
§ 214. Унутрашње устројство манастира	719

II. Црквена брaстнa.

§ 215. Постанак и цијелъ црквених брaстaвa	725
§ 216. Правни положај црквених брaстaнa	727

Глава пeтa.*Хришћанска смрт.*

§ 217. Пошљедње хришћанско напуство	728
§ 218. Сахрањивање мртвих	729
§ 219. Молитве за мриве	731

V ДИО.**Одношај цркве према држави и према онима,
који цркви не припадају.**

§ 220. Опћи преглед	733
-------------------------------	-----

Глава прва.*Црква и држава.*

§ 221. Постанак цркве и државе	734
§ 222. Самосталност црквене и државне власти	738
§ 223. Основни одношај између цркве и државе	741
§ 224. Круг црквене власти и државне власти	756
§ 225. Данашњи црквено-државни одношаји	760

Глава друга.*Црква и припадници других вјера.*

§ 226. Опћи поглед на одношај између цркве и других вјера	764
§ 227. Вјерска толеранција	765
§ 228. Државна толеранција	768

ПРИСТУП.

Опћи основи црквенога права.

§ 1.

Црква и њезина задаћа.

Вјера, коју је Бог открио првим људима, изгубила је била у течају вијекова свој првобитни облик и претворила се у мноштво најразноврснијих народних и државних вјера. У вријеме појава хришћанства сваки је народ имао своје засебне богове, своје засебно богослужење, и умјесто да вјера буде моћ, која везује људе међу собом и са Богом,¹⁾ у талашњем је свијету иста вјера разједињавала људе и туђила народе један од другога. Ово разјелињење у вјери неопходно је упливисало и на морал народни, те умјесто пређашње љубави међу људима, умјесто поштовања у свакоме човјеку обличја божјега и дакле признања једнакости међу људима, истакао се онај себичњачки морал, каквога нам жалосну слику приказује човјечанство онога доба.²⁾ Неприродно стање, у коме се

§ 1. ¹⁾ О значају вјере у овоме смислу види *Макарія* Введение въ православное богословіе § 11 Изд. СПетербургъ 1871 стр. 24—25 Латинска ријеч „religio“ казује исто, по учењу западних отаца цркве: *Лактанција* (Instit. div. IV, 28) и *Августина* (Retract. I, 13 De vera relig. c. 41. 55).

²⁾ Види *И Чельцова* Историја христ. цркви I, 1—30. Изд. СП. 1861 *Фил и С. Гермоукичъ* Три первые вѣка христіанства. Кіевъ, 1878 стр. 3—28 *Ign. Döllinger*, Paganisme et Judaïsme, ou Introduction a l'histoire du Christianisme (trad. de l'allemand) Bruxelles, 1858. 4 vol. Све је ово цјело важно за питање, о коме је ријеч, а главне изводе види IV, 109. 276.

тада свијет налазио, тешко се осјећало у свима сталезима тадашњег друштвеног живота; свугдје се осјећало, да такво стање не може за дуго опстојати, осјећала се потреба неке нове силе, која би имала да препороди човјечанство, и да га скрене са странпутице, којом је пошло било. И та се препорођујућа сила јавила, кад је наступила „пуноћа времена“, кад је по вјечноме нацрту Промисла требала да престане дотадашња друштвена неуредност у свијету, и да се умјесто себичњачкога морала јави љубав, која ће сакупити све народе у једну породицу, да заједнички раде за опће добро и да заједнички теже к цијели, која им је природом и Богом преднацртана. Јавило се *хришћанство*, које, осуђујући разједињење људи, које је под печатом вјере узаконено било, истакло је једнакост свију пред Богом и вјечном правдом и показало је, какав треба да је одношај људи к Богу, к себи самима и к својим ближњима, те је прогласило себе вјером свега свијета, која има у себи моћ, да се распросрани по свуда, да обухвати сву природу човјекову и да задовољи свима правим потребама човјечијега духа. Ову хришћанску вјеру објавио је људима сам Бог и сам је Он утврдио је, као *царство божје на земљи*, као *цркву свега човјечанства* (Мат. 16, 18. Марк. 10, 15). Као таква, црква ова мора бити савршена, јер је она божја установа на земљи.

Вјечни закон, који је Богом прописан био за људе у њиховим узајамним одношајима и у одношају к пошљедњој цијели, тај закон потамњен је био човјековом вољом, и у течају вијекова између тог божанскога закона и човјекове воље стао је био дубоки јаз. Изравнати га и уклопити га није била у снази никаква земаљска сила; требала је за то божанска сила, која би упоравила човјековом вољом и довела је, да се добровољно сама потчини вјечноме закону. Та божанска сила и јест хришћанска црква, која према томе има прву и главну задаћу своју, да упорави човјекову вољу сходно вољи божјој; а божја је воља, да људи почитују Створитеља свога, да међу њима на земљи влада међусобна љубав, да се сви они као обличја божја једнако уважавају међу собом, да заједнички раде за опће добро и да се својим животом на земљи спреме, да достигну вјечно добро. Ово је опћа и коначна задаћа хришћанске цркве. И ту је своју задаћу црква почела одмах да

врши, чим је ступила у свијет, а вршила је кроз све вијекове, показавши свој благотворни и препорођујући уплив на човјечије друштво и на све установе његове.³⁾

§ 2.

Црква у области права.

Црква је царство божје на земљи. Овако је назвао цркву сам Основатељ њезин Исус Христос Али Он је још једном споменуо ријеч цркву (*ἐκκλησία*) за вријеме свога земалског живота, и то у смислу сасвијем различном од првога. Говорећи о брату, који сагријеша, каже Христос, да га треба на само најприје опоменути, па ако не послуша, да га тада треба пред свједоцима опоменути, а ако и њих не ће да послуша, додаје Он: „кажи *цркви*; не ће ли ни *цркве* да послуша, да ти буде као незнабожац и цариник“ (Mat. 18, 15—17). Овдје се већ приказује црква, као заједница вјерних, протуположно невјернима. Оба ова смисла, што даје Христос цркви, допуњују се међу собом и показују опћи значај њезин. На ово друго мјесто из св. писма зауставља се црквено право, те признавајући цркву, на основу оног првог мјеста из св. писма (Mat. 16, 18) за божју установу на земљи, усвојивши уз то друге црте,

³⁾ Говорећи о овоме, ми не можемо а да не приведемо ријечи једног ученог Њемца о томе, како је хришћанска црква упливисала на човјечанство: „Она је ублажила грозоте рата и поступање са заробљеницима; омекшала је управу деспотичких владавина; укинула је многоженство; осудила је изнајнање дјете и убијање робова; осудила је гледијаторске бојеве и срамоте незнабошких обреда; ако није могла укинути протупрродне пороке, али их је јавно жиносала заједно са онима, који су им се предавали; допринијела је бољитку радничког стањења, а то је, велике већине цијелог друштва, установивши један дан у недјељи за одмор; свудје, гдје се она јављала, ницали су безбројни заводи за помоћ болеснима, сиромасима, напуштеној дјечи — *Will. Paley, A view of the evidences of christianity. Edimb. 1875. p. 219.* Посебно о упливу хришћанства на државу види *Ant. Thierry, Tableau de l'empire romain. Paris. 1872 p. 344—359 et al.*, на право — *M. Troplong, De l'influence du christianisme sur le droit civil des Romains Paris, 1868 p. 147 sq.* а *youthe Chateaubriand, Le Génie du christianisme Paris, 1864 2 vol.* и главним начином ону главу, у којој расправља „шта би било данас са човјечанским друштвом, да се није никако јавило хришћанство у свијету“ II, 262—280

којима се она одликује, право сматра цркву, као заједницу људи, који вјерују у Исуса Христа, који су сједињени међу собом у један опћи духовни савез јединством васељенског исповиједања, који кроз тајне добивају освећење благодаћу Духа светога и којима, под невидљивим поглаварством Христа, духовно управљају к спасењу дотични, који су наслиједили власт апостола.¹⁾

Као заједница људи на земљи са својом опредјељеном цијељу, као друштвени организам, црква мора имати своје тачно одређене законе, по којима се развија и живи тај организам, и који установљују одношаје међу члановима истога. Основне законе прописао је Исус Христос, а друге је, на основу истих, издала сама црква по оној власти, коју је од Њега добила. Према одношају цркве, као друштвеног организма, к унутрашњем животу сваког појединога члана тога организма, а погледом на саму задаћу цркве у свијету, закони се њезини разликују, како од моралних, тако исто и од свију земаљских друштвених закона.

Прописи, који одређују спољашњу дјелатност чланова ма кога било друштвеног организма, и који установљују одношаје тих чланова међу собом и к цијеломе друштву, зову се *јуридичким законима*, а односно цркве зову се *црквено-јуридичким*, и као такви битно су различни од моралних закона и по предмету, и по обиму, и по санкцији. По *предмету*, јуридички закон, који има да нормира неопходни ред у дотичноме друштву, тиче се само спољашњих чина, то јест оних чина слободне воље човјека, који се приказују у спољашњости, јер само ти чини могу имати своје пошљедице за постојећи друштвени ред. Морални закон напротив тиче се и свију унутрашњих душевних покрета човјека, његових тежња, његових намјера; а пошто те унутрашње тежње и намјере човјека, ма колико у себи зле биле, док се не покажу у спољашњем каквом чину, не вријеђају још права других, то оне и не могу подлежати суду јуридичкога закона. По *обиму*, спада у област моралнога закона сва дјелатност човјека, како унутрашње његове намјере, тако и спољашњи чини, јер ови спољашњи чини нијесу по себи друго, него израз онога,

§ 2. ¹⁾ *Архив. Иоанна* Курсъ церковнаго законовѣдѣнія. СП. 1851. I, 3.

што је човјек у себи зачео био, нијесу него остварење намјере човјека, и према томе морални закон подвргава суду своје и намјеру човјека да изврши један чин. Јури- дички закон не може да проникне намјеру дотичнога чина, него суди о ономе само што је човјек учинио, као члан из- вјеснога друштва, те према томе, колико је он тим својим чином повриједио права других или се огријешо о ошће прописе друштва, јури дички га закон и пресуђује. У по- гледу *санкције*,²⁾ ако јури дички закон има да чува и одр- жава постојећи спољашњи ред у друштву сходно устано- вљеној цијељи, то он има право и дужност не само да пази, да се тај ред уздржи и да га сви људи поштују, него он мора да употреби и принудну силу, да се свако покорава томе реду и да је свако одговоран за поврједу тога реда. Морални закон напротив стоји пред судом савјести, и из- вршење његово остављено је слободној вољи човјека, који ће пред Богом одговарати, ако је тај морални закон по- вриједио³⁾ Принудна сила саставља главну разлику међу моралним и јури дичким законом, и она је безусловни увјет у сваком јури дичком закону, па тако и у црквено-јури дичком. Разлика је само у карактеру те принудности овога закона у цркви и у држави. Црква по свом основном уре- ђењу не може да употребљује физичку силу, као што то може држава, али она иакођер има власт да казни свакога члана цркве, који се не покорава њеним прописима и који врјеђа установљени у њој ред, а који ред има строга ју- ри дички значај. Нити ово употребљавање принудности у цркви стоји у опрјечи са основним хришћанским догматом

²⁾ Ријеч *sanctio* изводе из *sanctum, sanctitas* У Дниестама (*lib. I. tit. VIII, 8*) читамо: „*Sanctum est, quod ab injuria hominum defen- sum atque munitum est. Sanctum autem dictum est a sagminibus. Sunt autem sagmina quaedam herbae, quas legati populi romani ferre solent, ne quis eos violaret, sicuti legati Graecorum fuerunt ea, quae vocantur cerucia.*“ Испореди *Basilicorum libri LX lib XLVI tit III, 6*. Санк- ција односно законā значи оно обезбјеђење снаге закона, која му се зајамчује прописом казне за онога, који повриједи закон. Испореди *G. F. Puchta, Cursus der Institutionen. Leipzig, 1856 I, 291* Црквена је санкција, кад дотични закон бива обезбјеђен казнама црквеног, духовног карактера О религиозној санкцији види *A. Rosmini-Serbati, Filosofia del diritto. Intra 1865 I, 117*

³⁾ О одношају међу овим законима види *Архим. Јоанна. Op. cit. I, 8—9.*

о слободној вољи. Црква не принуђава никога на силу да ступи у њену заједницу; али кад је неко ступио и припада цркви, тада он мора да се покорава њеним законима, који се оснивају на божанској вољи, ако жели да се користи оним добрима, која му црква пружа. Принудна сила црквено-јуридичких прописа постоји не ради саме цркве, него ради достижења односне цијељи од стране оних, који су по слободној вољи ступили у црквену заједницу, и који по тој истој својој слободној вољи могу из ње иступити. Према карактеру своје црква врши принудну силу средствима духовнима, те и сви чини њени у овоме одношају не могу никада имати физичко-принудни значај, пошто физичком принудом није могуће дјеловати на срце човјека да тежи к вишим хришћанским цијељима, и пошто је црква по преимућству царство слободе.

С погледом на саму задаћу цркве у свијету, закони се њени разликују од законâ свију земаљских друштава, а посебно од законâ државних. Ова разлика оснива се на природи саме цркве с једне, и свију осталих земаљских друштава, а посебно државе, с друге стране. Према задаћи, која је Богом одређена цркви, она има карактер неопходности, дочим таквога карактера нема никаква држава на свијету; и као таква, црква има потпуно самостални значај, дочим држава тај значај може имати само релативно. Црква није ограничена ни временом, ни мјестом, нити је постојање њено условљено оваким или онаким мјесним приликама, него она може и мораће постојати свугдје и у сва времена; државе су у снему условљене мјесним приликама, и од тих прилика зависи њихово постојање. Црква има одређено јој Богом устројство, и то устројство она безусловно мора свагда чувати; државе напротив имају онакна устројства, каква народне и мјесне прилике захтијевају, и мијењају своје устројство према промјени тих прилика. Црква има задаћу, да учини човјека сретним на земљи и да га спреми за блажену вјечност; државе међутијем ограничавају се само гиме, да обезбједе земаљско добро својим члановима, не бринећи се о посмртном његовом стању. И према таквоме своје значају и задаћи цркве, различној од задаће и значаја државâ и земаљских друштава, и закони су црквени у основи својој различни од државних и других друштвених закона: они су непромјен-

живи, а ови промјенљиви; они се оснивају на божјој вољи, а ови на људској; извор је првих вјечни закон, извор других закон временити; они су одређени да спреме човјека да буде сретан и садањег и будућег вијека, а ови теже да обезбједе мир и добар ред само у садашњости.

Ова особност законâ цркве, као друштвеног организма, упоредо са законима моралним и законима државним, одређује већ по себи положај, који црква заузима у области права. Црква има своје особито устројство, располаже својим особитим средствима и има своју особиту цијел. Устројство њено установљено је Богом, а Богом јој је одређена и цијел, коју има да изврши на земљи, исто тако и средства, која има употребљавати да ту цијел достигне. Према томе уређење је њено самостално и потпуно неодвисно од свију случајности људске воље, него, као Богом установљено мора то уређење да у пуној строгости очувано буде за сва времена. А да се то очува, морају бити тачно одређени најприје одношаји међу члановима цркве и самом црквом у опћности њезиној, затијем одношаји између самих чланова цркве. Ради овога установљена је у цркви односна власт, која, одговарајући унутрашњој сушности саме цркве, стара се да ти одношаји правилни буду, да се они очувају од самовоље појединаца и да се добри ред у свему одржи. Пошто даље црква има својом задањом, да се распространи по свему свијету и да обрати у хришћанство све народе, а тога још данас достигла није, јер има милиона људи, који су ван цркве, то и према тима, који јој не припадају, него исповиједају друге разне вјере, она мора стојати у одређеним одношајима, условљенима карактером свеопћности њезине. Најпослије, распрострањена по разним крајевима свијета, црква мора да дође у додир са оним државама, у чијим се границама она налази, те од туда опет потичу нови одношаји између њезинс власти и власти државне, који не могу а да тачно не буду установљени. Сви ови разни одношаји цркве, који се тичу спољашњег живота њезина, морају бити утврђени тачним јуридичким законима према унутрашњем карактеру њеном. Са гледишта ових разних одношаја цркве, она ступа у област права, прво, као друштвени организам, који има у себи своје јуридичко уређење, а затијем,

као друштвена јединица, која стоји у одређеном положају према државама и према разним вјерским друштвима.

§ 3.

Црквено право.

Видјели смо, да црква има своје тачно установљено устројство и своје засебне законе, по којима уздржава у снази то устројство, а према цијељи, која јој је Богом опредјељена, и затијем, да је самостална и независна у своме постојању, нити по значају своме може бити условљена приликама времена и мјеста. Из овога потиче сама по себи неопходност постојања *црквенога права*.

Као свако друго право, тако и црквено право узима се субјективно и објективно. У *субјективном* смислу оно је скуп законских особина, које припадају члановима цркве, према положају, што они заузимају у цркви, као друштвеном организму, или јуридикким особама, које могу постојати у цркви. Као што се види, ми овдје не гледамо субјектом права саму цркву у цијеломе, него дјеличне чланове цркве, или јуридикке особе, које су за такве законитом влашћу признане; а то чинимо с тога, што црква по себи не може бити никаква јуридикка особа, како ту јуридикку особу опредјељује философија права, и што она није никаква корпорација, која би имала постанак свој у договору неколицине заинтересованих неким одређеним предметом особа.¹⁾ У *објективном* смислу црквено право састављају сви они законски прописи, који опредјељују спољашњи живот цркве, као друштвеног организма.²⁾

§ 3 ¹⁾ Чудно је, да и неки међу римокатоличким канонистима сматрају цркву у њеној опћности за субјект права, на прим. *Dr. Jos. A. Ginzl*, Handbuch des neuesten in Oesterreich geltenden Kirchenrechtes (Wien, 1857), који јасно ово каже: „Dass die Kirche ein Rechts-Subjekt sey, legt sich aus ihrem Begriffe auf's Unwidersprechlichste dar“ (Bd. I S. 19). Види правилни римокатолички поглед на ово у *Th. Pachmann*, Lehrbuch des Kirchenrechtes. (Wien, 1863.) Bd. I S. 52—53

²⁾ *Архи.п. Јоаниџ* (I с I, 7) опредјељује овако: „Всѣ въ совокупности (закони богооткровенные и церковные каноны) составляют вообще — право церкви, определяющее, *како подобаетъ въ долу божіе цѣ жити, яже естъ церковь Бога жива.*“

Црквено право зову још *каноничким правом*. У грчким школама оно се тако данас уопће зове — *κατασκευὸν δίκαιον*. Ово је стари назив, који је узет од ријечи *καλῶν*,³⁾ којом су у почетку цркве означавали како поједине, тако и ускупа све прописе, који су се тицали нјере и живота хришћанскога. Послије, кад се почела шире развијати законодавна дјелатност цркве, канонима се називљу оне писмене наредбе, које је црквена власт издавала, и које су морале важити у цркви, као позитивни и опћеобвезни закони.⁴⁾ Као такви, канони су се разликовали од преданог црквеног обичаја (*ἐκκλησιαστικῆ συνήθεια*)⁵⁾ и од грађанских законâ (*πολιτικοὶ νόμοι*).⁶⁾ Данас канонима усвојено је називати оне црквене законе, који се садрже за православну цркву у каноничком зборнику, закљученом у пошљедњој четврти IX. вијека, а за римокатоличку цркву оне, који се садрже у *Corpus juris canonici*. Назив *каноничкога права* могао би се према томе усвојити, кад би ми говорили искључиво на основу канонâ, дакле на основу оних црквених законâ, који су издани били до IX. вијека на истоку, или до закључења *Corpus juris canonici* на западу. Али пошто данашње право цркве састављају и многи други закони познијих времена, који нијесу ушли у каноничке зборнике, а које је издала или сама црква, или ради цркве државна власт, и који закони немају име канонâ, премда

³⁾ Сама ријеч означава неко управно оруђе, које се употребавало при тесању и углађивању камена или дрвета, а оци цркве, по ријечима *M. Властара*, узели су је да метафорички означе том ријечју црквене прописе. Види *Σύνταγμα κατὰ στοιχεῖον, Προθεωρία* у синодалном издану Γ. Α. Παλλῆ καὶ Μ. Πότλη, *Σύνταγμα τῶν θεῶν καὶ ἱερῶν κανόνων. Ἐν Ἀθήναις, 1852—1859 Τόμος ἕκτος, σελ. 5—6*. Испореди *Joh. Casp. Suiceri, Thesaurus ecclesiasticus Amstelæd. 1682. Tom. II col. 37*

⁴⁾ *Κανόνοι* су називали и оно, што ми сада зовемо *црквено право* (види 2. канон I васељ сабора); називљу се каноничким посланице епископа, у којима су се излагали какви важнији црквени предмети, такођер и грамате, што су издавали епископи личним свештеним особама, кад су одлазиле у друге епархије. У римокатоличком црквеном праву, исто као и у православном, каноном се звао сваки позитивни црквени закон: „*Ecclesiastica constitutio canonis nomine censetur.*“ *Gratianus ad D. III in princ. § 1*

⁵⁾ Кан 18 I вас сабора

⁶⁾ Јустинијанова 137 новела у предговору: *Civiles leges et sacri canones.*

такођер имају обвезну снагу у цркви, то да се означи то право, које данас важи у цркви, усвојен је назив *црквенога права*. С погледом на ово, црквено је право опширније по материјалу од каноничкога права, и ово пошљедње може се сматрати дијелом првога, премда дакако темељним дијелом, на коме је прво све основано.

Према изворима права, кругу ваљаности, времену и т. д., црквено право дијели се на 1) *писмено* (ἑγγράφου, scriptum), ако су дотични закони били издани, утврђени и изложени писмено надлежном законодавном влашћу, и *неписмено* (ἄγραφοу, non scriptum), ако се сачувало путем предања и обичаја у цркви. Прво се сматра тачним, строгим (τὰ τῆς ἀκριβείας, jus strictum), а друго обичајним (τὰ τῆς συνηθείας, per consuetudinem). 2) *Божанско* (θεῖου, divinum) или *природно* (φυσικόν, naturale), које је постало заједно са самом црквом и оснива се на јасно израженој божјој вољи, и *позитивно* (θετικόν, positivum) или *црквено* (ἐκκλησιαστικόν, ecclesiasticum), које се оснива на тачно установљеним законима цркве. 3) *Опће* (κοινόν, γενικόν, commune), које се оснива на опћим, основним законима, који су издани за сву хришћанску цркву, и *посебно* (τοπικόν, ἰδικόν, μερικόν, particulare), које састављају закони, издани према посебним приликама само за једну или другу помјесну цркву.⁷⁾ 4) *Старо* (ἀρχαῖον, vetus), састављају закони, који су издани за вријеме нераздјелене цркве; *новије* (καινόν, novum), састављају закони издани црквом последије тога доба. 5) *Унутрашње* (ἐσωτερικόν, internum) састављају закони, који одређују унутрашње правне одношаје цркве, и *спољашње* (ἐξωτερικόν, externum) састављају закони, који одређују одношаје цркве као цијелога к држави и к онима, који не припадају цркви. Дијели се још на управно, судбено, казнено и т. д.

⁷⁾ Особита повластица, коју једна физичка или јуридичка особа може добити у цркви, зове се *привилегијом*, privilegium. *Валсамон* спомиње још и *особне* каноне (προσωπικὸς κανόν, тумачење 88. канона картаг сабора у Атинск синтагми III, 518) Али овакви канони, по опасци истога Валсамона у тумачењу посланице III васељ сабора (Атин. синтагма II, 214), не могу имати опћега значаја, те дакле и не могу се сматрати за основ права

§ 4.

Црквено право у опшћој системи права.

Кад је црква самостална и од ничега земаљског независна установа, то и право њено мора тако исто самостално бити у опшћој системи права. Човјекова дјелатност развија се у спољности или с погледом на саму особност човјека, или према положају његовом као члана државе, те од туда потичу и односни правни одношаји човјека, који састављају двије засебне области права: *право приватно* (ιδιωτικόν δίκαιον, *jus privatum*) и *право јавно* (δημόσιον δίκαιον, *publicum jus*). Али оввијем се не исцрпљују још све стране човјекова бића. По природи својој човјек тежи к вјечности, тежи к сједињењу свом с Богом.¹⁾ Овој природној његовој тежњи не може задовољити ни приватно право, ни јавно право, нити икакво човјечанско право. Задовољење истој он налази у свези са другим људима, који су њом проникнути, у заједници са свима онима, који осјећају потребу уздигнути се од земаљскога к небесnome и с Богом се сјединити. Заједница ова са таким цијељима постојала је у свијету свагда и свагда ће постојати, јер је таква природа човјекова. У старо се доба вјера истовјетовала са националним и политичким интересима, и све различите вјере, што су тада постојале, биле су или националне, или државне вјере, ограничене на један или други народ, на једну или другу државу. Према томе и право, које се тичало ове или оне вјере, није могло бити различно или неодвисно од самог народног или државног права оне области, гдје се дотична вјера исповиједала. *Jus sacrum* код старих Римљана било је дно *juris publici*; а код Јевреја оно је било исто *jus publicum*. Хришћанство је у томе произвело корјенити преображај. Оно није везано за никакав посебни народ, а још мање за неку посебну државу. Хришћанска вјера намијењена је свима и свакоме без разлике

§ 4 ¹⁾ У своме класичкоме дјелу по државном праву *J. C. Bluntschli* овако се паражава о овоме предмету: „Die Religion ist, wie nicht das Product des States, so auch in ihrem Wesen von dem State unabhängig. Die Religion erfüllt das Individuum mit göttlichem Geiste, und verbindet die unsterbliche Seele mit Gott. Sie ist daher überall *kein* Verhältniss des menschlichen Rechtes...“ *Allgemeines Statsrecht* Stuttgart, 1876. II, 376

народности и државнога устројства, и као таква она не може бити у основи својој подређена никаквоме праву, које је условљено националним карактером дотичнога народа, или политичким устројством ове или оне државе. Који исповиједају хришћанску вјеру²⁾ везани су међу собом у једну заједницу, која, према суштини хришћанства, не може бити зависна од никакве особине националне или државне, и мора као таква бити самостална. Кад је то тако, а друкчије не може бити, тада и црква хришћанска, која представља на земљи ту вјерску заједницу, не може бити у зависности ни од националних, ни од државних особина, него мора бити самостална, те мора имати своје особито право, право црквено.

Право црквено, као такво, оснива се на својим позитивним, самобитним изворима, који потичу не из какве земаљске власти, него из власти Онога, који је дошао с неба да оснује на земљи своје царство, да оснује цркву. „Даде ми се,“ каже Христос својим ученицима, „свака власт (*πάσα ἐξουσία*) на небу и на земљи. Идите дакле и научите све народе, крстећи их ва име Оца и Сина и светог Духа, учећи их да све држе, што сам вам заповиједао; и ево ја сам с вама у све дане до свршетка вијека“ (Мат. 28, 18—20). Ову је власт Он предао ученицима својима, апостолима, који су је у име његово и вршили. „Дајте и мени ову власт (*ἐξουσίαν ταύτην*),“ обраћао се к апостолима Симон, кад је видио, да они сами њом располажу (Дјел. ап. 8, 19). Од апостола прешла је иста власт цркви, и њу је она вршила у сва времена онако слободно и самостално, као што ју је вршио Основатељ цркве. Сином ове једине, и никакве друге власти, установљено је устројство цркве по ономе нацрту, који је у јеванђељу прописан, установљене су нужне службе у њој, уређена управа њена, одређен начин живота у њој, једном ријечју, издани су били сви они закони, који се тичу установе црквене, и који састављају црквено право. Ову самобитност извора црквенога права и дошљедно самога тога права доказује нам најочигледније историја његова. Из ње ми видимо, да је исто право самостално постојало и развијало се за прва три вијека хришћанства, кад држава не само што није по-

²⁾ Вјероисповједне разлике у хришћанској цркви овдје су од спореднога значаја

магала цркви, него није признавала ни правно постојање цркве. Кад је затијем држава ступила у сvezу са црквом, црквено право не само што није ништа изгубило од своје самобитности, него, продужавајући сâмо да се развија на својим утврђеним већ основама, оно је упливисало на држанџо и грађанско право и потпомогло је, да се преобрази и једно и друго, исто као и сав друштвени живот тадашњег свијета.³⁾

Изведенога види се, да као што постоје различни правни одношаји, у којима се човјек може налазити, или као особа по себи, или као члан државе, или као члан цркве, а који су правни одношаји у посебности различни по суштини својој међу собом, тако исто постојати морају и три посебне области тих правних одношаја, те и само право мора се дијелити на право приватно, право јавно и право црквено и дакле, положај црквенога права у опшћој системи права онако је исто самосталан, као што је самостално приватно право по себи и јавно право.⁴⁾

§ 5.

Наука црквенога права.

Из самога положаја цркве и значаја њезинога права истиче неопходност изложења тога права на начин, да се види органичко јединство његово и основна мисао, која га оживљује. Најтачније излагање законских прописа, који састављају ово право, по важности извора или по реду вре-

³⁾ Види 3 биљешку 1. §

⁴⁾ Самосталност црквенога права оспаривана је била од појединих на западу, те подређивано ово право или приватном праву, или јавном праву, а посебно државном праву (*Falk*, *Encyclopädie des Rechtes. Warnkönig*, *Jurist. Encyclopädie Mehl*, *Encyclopädie der Staatswissenschaft*). Правилни поглед на ово истакли су између најважнијих *F. C. Savigny* у своме дјелу *System des heutigen röm. Rechtes* (8 Bde., Berlin 1840—49) и *G. F. Puchta* у своме *Cursus der Institutionen* (3 Bde., Leipzig 1856—1857). Закључак свој о овоме *први* овако представља: „Daher ist uns das Kirchenrecht ein für sich bestehendes Rechtsgebiet, das weder dem öffentlichen, noch dem Privatrecht untergeordnet werden darf“ Bd I S. 28.; а *Иунта* још јасније: „Wenn die Römer das jus sacrum nur als einen Theil des jus publicum betrachteten, so war diess der Beschaffenheit ihrer Religion vollkommen angemessen. Das Recht der christlichen Kirche dagegen tritt wesentlich als ein dritter Zweig des Rechts neben das Privatrecht und das öffentliche.“ Bd. I S. 75.

мена, кад су издавани били, најпотпуније тумачење истих прописа по томе реду, разјашњавање најмарљивије смисла њиховог, све ово и друге сличне радње допринијеле би, као што су збиља много и допринијеле разумијевању тих самих прописа; али тијем ипак не би се проникло у дух самога права, не би се појмила сва она хармонија, која у њему влада, а што је главно, не би се појмио унутрашњи смисао и руководно начело самога права. Ради овога и ради узвишенога значаја установе, које се ово право тиче, неопходно је *научној* радњи подвргнути сав материјал, који саставља то право, те изложити га на начин, да *све што је у њему буде представљено потпуно, јасно и у таквој свези, да се види узрок свачему и како све потиче из једног основног начела, и како је све управљено к једној одређеној цијели.* Овако систематичко изложење свега онога, што садржи црквено право, саставља науку црквенога права.

Позитивни карактер саме цркве одређује већ по себи и позитивни карактер науке црквенога права, која према томе искључује свако субјективно умовање, које осим тога што је непоуздано, још је и неумјесно, кад се имају да излажу тачно одређени и установљени закони. У другој половини XVIII. вијека покушано је било на западу приложити к црквеном праву рационалистички метод, те независно од позитивних прописа цркве, изложити то право по законима разума; истакао се разум чоњеков за судију црквених усанова, којима се бави црквено право.¹⁾ Колико је ово безразложито по себи и како би ово морало најпослије порушити сву правну зграду цркве, па и саму цркву, сувишно је и да се говори. Ово *философско* или *природно* црквено право, како га доични назваше, било је оповргнуто не само од римокатоличких, него и од протестанских канониста,²⁾ и данас већ к пређашњим поку-

§ 5 ¹⁾ Види на прим *Schmalz*, *Natürliches Kirchenrecht*. Königsberg, 1795. *Krug*, *Kirchenrecht nach den Grundsätzen der Vernunft*. Leipzig, 1826.

²⁾ На прим од римокатоличких: *G. Phillips*, *Du droit ecclesiastique dans ses principes généraux* (trad. de l'allemand). Paris, 1855 I, 23, *Ferd. Waller*, *Lehrbuch des Kirchenrechts*. XIV. Ausg. Bonn, 1871. S. 6; од протестанских: *Aem. L. Richter*, *Lehrbuch des kath. und evan. Kirchenrechts*. VIII. Aufl. Leipzig, 1886. S. 11, *Wasserschleben*, *Kirchenrecht* (*Herzog's Real-Encyclopädie*. Stuttg. 1857. VII, 671).

шајима, да се састави такно право, нико нећ од озбиљних писаца и не приступа.

Према појму о науци црквенога права, јасна је и задаћа њезина. Она мора да покаже постанак и развиће црквенога права, и шта саставља основу његову, која је непромјенљива, да среством јуридикчке логике и историјскога закона установи критеријум за пресуђивање о томе, у колико се нешто, што постоји у црквеном уређењу, може према мјесним приликама мијењати, да пружи чврсту основу за критику помјесног црквенога права и у каквом одношају стоји оно к темељним прописима црквенога животога, и најпослије да научи, како треба управљати црквом, а према цијели саме цркве.³⁾ Ову и оваку задаћу своју наука црквенога права моћи ће да постигне у правоме смислу само тада, ако она буде излагала оно, што стварно саставља садржај њезин, као правне науке, те буде самосталном како према *богословским*, тако и према осталим *јуридикким* наукама.

Ми смо видјели, каква је опћа задаћа цркве (§ 1.). Ако у посебности погледамо на ту опћу задаћу цркве, ми морамо видјети у њој двије стране, које ако су и тијесно везане међу собом и неразлучне, ипак се у спољности разликују једна од друге. Једна одређује положај, који човјек мора чувати према Богу, да постане учесником онога добра, које му јеванђеље открива; друга одређује положај, који човјек, као члан цркве, мора да чува према цркви у цијеломе и према другим члановима цркве. У првом одношају црква располаже благодатним срествома, која помирују човјека са Богом и воде га к вјечноме добру, те као таква она се у јеванђељу и зове „царством, које није од овога свијета“; у другом одношају она нам се приказује, као заједница људи на земљи са својом установљеном цијелу, као друштвени организам, који живи и развија се по својим одређеним законима. Ово пошљедње и саставља предмет науке црквенога права, дочим оним првим баве се богословске науке. Ако дакле хоће ова наука да стварно исцрпи свој предмет и да покаже у пуноћи организам цркве, какав јест, ако она хоће да буде самобитном науком

³⁾ Испореди о задаћи науке црквенога права *Архил. Јоанна*, Курсъ I, 9—11.

са својом одређеном цијељу, да систематички изложи правне одношаје у цркви, она мора освртати се само на оно што се тих правних одношаја тиче, избацивши из своје области све оно, што јој непосредно не припада. Црквено право у пошљедњој својој основи тиче се вјере и морала, али би оно погрјешно било кад би узело, да излаже и ту вјеру и тај морал заједно са правом цркве, јер би се ту јавила таква смјеса, да би се слабо ко знао у њој разабрати, и оно би престало бити оним, што по природи својој треба да буде, престало би бити *правном науком*.

Каква је задаћа науке црквенога права, казали смо. Према тој задаћи, из свију оних установа, што у цркви постоје, наука црквенога права мора да разлучи оне, које имају јуридикчки значај, од оних које га немају, па кад је то учинила, она мора да се само првима бави, остављајући друге другим наукама. На примјер, између седам тајана, које броји догматичко богословље, постоји и јелеосвећење (*τὸ εὐχέλαιον*). Она је божанске установе и корисна је за спасење људи; али њом се ипак наука црквенога права нема посебно да бави, пошто не постоји никакав правни пропис за примање те тајне и пошто примање, или не примање исте, не води за собом никаквих правних пошљедица у цркви. Исто тако код дотичних црквених установа, које имају и вјерски и јуридикчки значај, наука црквенога права мораће тачно да разлучи први од другог, те остављајући вјерску страну дотичне установе другим наукама, бавиће се само другом, јуридикчком њеном страном. На примјер, крштење, по учењу хришћанском, ослобађа човјека од првороднога гријеха и помирује га са Богом. Ова, вјерска страна крштења од споредног је значаја за право, него за право је главно у овоме то, што кроз крштење човјек добива црквену правоспособност, те према томе право и обраћа пажњу, да ли су очувани законски прописи у погледу примања те тајне, и да ли је дакле човјек кроз њу постао стварно пуноправни члан цркве. Ако наука црквенога права не буде строго лучила јуридикчку страну дотичних црквених установа од вјерске стране њихове и не буде искључиву пажњу своју обраћала на ту јуридикчку страну, остављајући вјерску богословским наукама, наука ова не ће никада одговорити својој задаћи, нити ће бити самобитном правном науком.

§ 6.

Начин излагања црквенога права.

Научно излагање црквенога права бивало је и може бити разноврсно према томе, како ко схваћа то право и каквој цијељи тежи. У енциклопедијама права спомињу се неколики методи излагања: емпирички, историјски, философски, историко-философски и историко-догматички. Прва три, кад се искључиво по једном од њих хоће да излаже наша наука, не могу задовољити сами по себи оној задаћи науке црквенога права, коју смо истакли (§ 5.). При емпиричком методу мора се човек искључиво ограничавати на извањску страну права и дотичати се само постојећега права, не упуштајући се у никакво истраживање постанка његовог и основног руководног начела. Историјски метод по себи добар је, али он мора бити сједињен са другима, да буде од користи науци, иначе, држећи се њега самога ми не ћемо моћи појмити унутрашњу снагу самога права и умјесто да га одостовјеравамо догмом права, мораћемо о њему судити по историјској неопходности. Философски метод сам по себи једностран је, јер слиједећи истоме ми не можемо доћи до правога познања ни постанка и развића права, ни позитивног значаја његовог; а што је главно, он може лако довести до субјективизма у суђењу, те створити неко „философско“ или „природно“ црквено право (§ 5). Четврти, историјско-философски метод, више или мање оправдао се на дјелу, премда при њему са философским елементом треба веома опрезно поступати, да се човек уздржи на чврстOME земљишту и да догми права не изневјери. Нама се чини од свију споменутих метода најпоузданији пошљедњи, наиме метод *историјско-догматички*; а оправдање овога види се из истакнуте задаће, којој, по нашем разумијевању, мора да задовољи наука црквенога права.¹⁾

§ 6 ¹⁾ Испореди шта каже о „методу, или образу изложенія церковнаго законовѣденія“ архип. Јоаннъ, Курсъ, I, 26—36. R. Scherer држи се овог истог нашег метода, али га називље „јурidичко-догматичким.“ Handbuch des Kirchenrechts. Graz, 1886. I, 113. Уопће о овоме питању види Dr. F. J. Buss, Die Methodologie des Kirchenrechts. Freiburg in Breisg. 1842.

Према практичком карактеру, којим се по преимућству мора одликовати наша наука, и пошто се ми не ограничавамо на једну само помјесну цркву, него их захваћамо све, а свака од тих цркава, поред опћег, каноничкога права, које јој служи темељем, има и своје посебно право, то, послије опћег позитивног учења о појединим црквено-правним установама, ми ћемо се освртати и на оне црквено-правне прописе, које поред опћета права важе данас у појединим помјесним црквама. Ови посебни прописи не тичу се кардиналних правних основа, него већим дијелом административне стране црквеног живота, и у главnome су слични међу собом, те их ми не ћемо све подробно привађати при свакоме питању; ово ћемо чинити само код оних питања, у којима ти прописи показују нешто више разлике међу собом и гдје се јаче огледа особина у спољашњем устроју једне или друге помјесне цркве.

§ 7.

Спомоћне науке црквеном праву.

Наука црквенога права црпи свој садржај из својих извора, али према природи и предмету своме она стоји у свези са другим појединим наукама, које јој као спомоћне науке служе. Овамо спадају извјесне богословске, историјске и правне науке.

1. Од *богословских наука*¹⁾ служе спомоћнима црквеном праву: *а) егзегетика старог и новог завјета,*²⁾ *б) догматика,*³⁾

§ 7 ¹⁾ Најбоље православно богословско енциклопедичко дјело јест *Макарія*, Введеніе въ православное богословіе СПетербургъ, 1871. IV. издање

²⁾ *Филаретъ*, Записки на книгу бытія СПетербург 1835. — Толкованія на ветхій завѣтъ издаваемыя при СПетербург дух академіи СПетербург 1879 и сл — *Блажъ Огофилактъ*, архіеп болгарскій, Толкованія на новозавѣтныя книги въ русск переводѣ Казань, 1865 и сл — *Еп. Михаилъ*, Толковое евангеліе 3 тома Москва, 1889—90 — *Исти*, Толковый апостоль 2 тома Кіевъ, 1890—1897

³⁾ *Макарія* Правосл.-догмат богословіе 2 тома СПетербург 1856 до 1857 — *Филарета Моск.* Догмат богословіе составилъ А. Голдорковъ Казань, 1887 — *Филарета Черниг.* Православное догмат богословіе. 2 књиге СПет 1882 III издање — *Архип. Сильвестра* Опытъ правосл догмат. богословія (съ историческимъ изложеніемъ догматовъ) 5 књига. Кіевъ, 1884—91.

в) морално богословље,⁴⁾ г) историја цркве,⁵⁾ и д) пастирско богословље.⁶⁾

2. *Историјске науке*: а) археологија,⁷⁾ б) дипломатика,⁸⁾ в) хронологија⁹⁾ и г) географија и статистика.¹⁰⁾

3. *Правне науке*. Ако богословске и историјске науке потпомажу много науци црквенога права, то још већма

⁴⁾ *Прот. П. Солларскій*, Нравственное православное богословіе. СПетербург 1875 II издање — *Архим. Гавриилъ*, Нравственное богословіе. Тверь, 1891 II издање — *М. Олесницкій*, Историја нравственности и нравственныхъ ученій. 2 кнѣге Кіевъ, 1882—86

⁵⁾ *Ив. Чельцовъ*, Историја христ. церкви I томъ СПетербург 1861. (недовршена) — *Ф и С. Терновскіе*, Три первые вѣка христіанства. Кіевъ, 1878 — *Исци*, Грековосточная церковь въ періодъ вселенскихъ соборовъ Кіевъ, 1883 — *W. Guettée*, Histoire de l'eglise depuis la naissance de N. S. Jesus Christ jusq'a nos jours. Paris, 1889. 7 томова — *J. Neale*, A history of the holy eastern Church. London, 1850. — *J. Hasemann*, Geschichte der griechischen Kirche, напечатано у LXXXIV Theil, I Section (S. 1—290) Allgem. Encyclopädie, herausgegeben von *J. S. Ersch* u. *J. F. Gruber* — *Abbé Fleury*, Histoire ecclesiastique 6 tomes Paris, 1856 — *Dr. Aug. Neander*, Allgemeine Geschichte der christlichen Religion u. Kirche. 9 Bde. Gotha, 1863—65. IV. Auflage. — Споменули смо овдје само *главнија* дјела по историји цркве, што су нам при руци Још да споменемо једно врло практичко историјско дјело, а то је *Архим. Арсеній*, Лѣтопись церковныхъ событій отъ рождества Христова до 1879 года СПетербург 1880 Издање новое

⁶⁾ *Архим. Кирилла* Пастырское богословіе СПетербург. 1853. — *С. Соллартинскаго* Пастырство Христа Спасителя СПетербург 1881. — *В. Пѣвницкій*, Основные пункты въ ученіи о пастирскомъ служеніи Кіевъ, 1892

⁷⁾ *Bingham*, The antiquities of the christian Church. 8 vol. London, 1838. — *Binterim*, Die vorzüglichsten Denkwürdigkeiten der christlichen Kirche 7 Bde. in 16 Abtheil. Mainz, 1825—1833. — *J. C. W. Augusti*, Denkwürdigkeiten aus der christl. Archäologie. 12 Bde, Leipzig, 1817—1831., и из истога овога дјела превод са насловом: Handbuch der christlichen Archäologie. 3 Bde Leipzig. 1836—37. — *F. X. Kraus*, Real-Encyclopädie der christl. Alterthümer. 2 Bde. Freiburg im Breisg 1882—86.

⁸⁾ *Ed. Brinkmeier*, Glossarium diplomaticum. 2 Bde. Gotha, 1852. bis 1863. — *Wattenbach*, Anleitung zur griech. Paläographie. Leipzig, 1867. — *Исци*, Anleitung zur latein. Paläographie Leipzig, 1869.

⁹⁾ L'art de vérifier le dates des faits historiques... par un religieux Benedictin. Paris, 1750, — *Ed Brinkmeier*, Praktisches Handbuch der Chronologie, Leipzig, 1843.

¹⁰⁾ *Wiggers*, Kirchl. Statistik. 2 Bde. Hamburg und Gotha. 1842 bis 43. — *J. E. Willsch*, Handbuch der kirchl. Geographie und Statistik. 2 Bde. Berlin, 1846.

му помажу извјесне правне науке, с којима у тијесној свези стоји, и који чине, да догични правилно појми значај тога права и да га као самосталну *правну науку* излаже. Без темељнога познавања односних правних наука и добре јуридичке спреме, биће могуће бавити се црквеним правом само са практичке његове стране, али никако са научне. Ради овога на првом мјесту истиче се а) *философија права*, која упознаје са највишим начелима права.¹¹⁾ б) *Римско право*, с којим је неразлучно везано црквено право. Већ у почетку цркве, кад цареви још нијесу ни били хришћани, чланови цркве, као грађани римски, слиједили су односним царским прописима у извјесним питањима. Кад су затијем римски цареви примили хришћанство, тада још већи значај добива римско или тачније грчко-римско право у цркви. У свима оним правним питањима, у којима црква није још имала својих законских прописа, она је слиједила прописима грађанскога права, а по разним питањима црквенога живота у томе грађанскоме праву ми налазимо мноштво односних наредаба. Отворимо само Теодосијев кодекс, и ту налазимо читаву једну књигу (XVI), која нам садржи законе: *de fide catholica, de episcopis, ecclesiis et clericis, de monachis, de his, qui de religione contendunt, de haereticis, ne s. baptismata iteretur, de apostatis, de judaeis, coelicolis et samaritanis, de paganis sacrificiis et templis, de religione*. Узмимо Јустинијанов кодекс (*repetitae praelectionis*) и ми ћемо наћи читавих тринаест првих наслова (*tituli*) прве књиге, да садрже законе искључиво о предметима хришћанске вјере и цркве: *de summa trinitate, de sacrosanctis ecclesiis, de episcopis et clericis et orphanotrophis etc., de episcopali audientia, de haereticis, ne sanctum baptismata iteretur, de apostatis*, и т. д. и т. д. Узмемо ли новеле (*novellae constitutiones*) Јустинијана наћићемо их много, које се истим питањима баве: трећа — о клиру цариградске цркве и других цркава, пета — о манастирима, шеста — о епископима, презвитерима и ђаконима, седма — о управљању црквеном имовином, и т. д. и т. д. Ово исто налазимо и у новелама

¹¹⁾ *Ahrens, Naturrecht oder Philosophie des Rechts und des Staats*. 2 Bde. Wien, 1870 — *A. Rosmini-Serbati, Filosofia del diritto*. 2 vol. Intra, 1865. — *P. Luigi Taparelli, Saggio teoretico di diritto naturale appoggiato sul fatto*. 2 vol. Napoli, 1850.

царева послѣје Јустинијана: Јустина, Тиберија, Ираклија и т. д. И ови закони државне власти већином су ушли у каноничке зборнике, поставши, као што говораху, *leges canonizatae*. Мал не полонина словенске Крмчије садржи баш ове законе, по којима се црква имала управљати. Ови су закони били мјеродавни у свима оним питањима црквене управе, по којима црквена власт није била издала тачнога закона, као што нам о томе многи примјери и старијег и познијег доба свједоче. Осим овога, по грчко-римскоме праву разрађивало се од дотичних канониста и само црквено право. Римске институције (*institutiones*) служиле су за образац канонистима чак до новијих времена, Коментатори канонâ освртали су се у својим радњама чак и на пандекте (*pandectarum seu digestorum libri*) у римскоме праву; а главни међу источним коментаторима канонâ, Валсамон, искључиву своју пажњу у његовој радњи обраћа на велику компилацију грчко-римскога права, издану под именом Василикâ (*Basilicorum libri LX*). И послѣје овога, чини нам се, да је јасно, колико важном спомоћном науком за црквено право мора бити римско право.¹²⁾ в) *Јеврејско право* такођер је од велике важности за црквено, пошто многи прописи Мојсијевог законодавства прешли су и у хришћанску цркву и што сам Основатељ цркве казује нам, да он није дошао да укине стари закон, него да га

¹²⁾ *Jhering*, Geist des römischen Rechts. 3 The. Leipzig, 1873—77. III. Aufl. — *Savigny*, Geschichte des röm. Rechts im Mittelalter. 7 Bde Heidelberg, 1834—52. II. Aufl. — *Zachariae*, Historiae juris graeco-romani delineatio. Heidelberg, 1839. — *Mortreuil*, Histoire du droit byzantin ou du droit romain dans l'empire d'Orient. 3 vols. Paris, 1843—46. — *Zachariae v. Lingenthal*, Geschichte des griechisch-röm. Rechts. Berlin, 1877 II. Auflage. — *Puchta*, Cursus der Institutionen, herausgegeben von *Rudorff*. 3 Bde. Leipzig. 1856—57. — *Savigny*, System des heutigen römischen Rechts. 8 Bde. Berlin, 1840—49. — *Mackeldey*, Lehrbuch des heutigen römisch. Rechts. Wien, 1862. XIV. Auflage. — *Arndts v. Arnesberg*, Lehrbuch der Pandekten. Stuttgart, 1874. VIII. Aufl. (а са многим ученим биљешкама издано у италијанском пријеводу од *Serafini*, Trattato delle pandette. 3 vol Bologna, 1874—75 I и II том у II издању) — *Heimbach*, Griechisch-römisches Recht im Mittelalter und in der Neuzeit (*Ersch u. Gruber*, Allgem. Encyclopädie I. Sect. LXXXVI, 191—471 LXXXVII, 1—106). Испореди чланак: „Le droit romain est-il un danger pour les sociétés chrétiennes?“ (Revue catholique des institutions et du droit. Grenoble. Juin, 1889. Nr. 12. pag. 481. sq)

испуни (Mat. 5, 17).¹³⁾ *з) Славенско право* може служити спомоћном науком бар за црквено право код Словена у толико, у колико може разјаснити неке особине у животу словенске православне цркве, којих на прим. грчка црква нема.¹⁴⁾ Најпослије *д) право појединих држава*, у којима постоји православна црква.

Осим ових наука, безусловно је неопходно ради изучавања и излагања црквенога права познавање језика, а особито грчкога језика средњих вијекова.¹⁵⁾

§ 8.

Система црквенога права.

Једно од најтежих је питања, у каквоме реду да се изложи сам материјал црквенога права, а да задовољи захтијевима науке уопће, и да одговори задаћи науке црквенога права. Доста је погледати само на оштрину критике једних или других канониста-георетичара, кад пре-суђују о разним системама наше науке, с којима се они не слажу, и на мал не страсност, којом бране своју систему, да се види, колико је ово питање о системи тешко. А ово зависи од тога, што једне установљене системе нема, него свак по својој увиђавности и разумијевању располаже материјал, како му се чини, да ће најбоље одговорити задаћи саме науке. Тек некако у новије доба као да се почело долазити до неког јединства у томе, бар у основном дијељењу.

Прне радње по црквеноме праву састојале су у излагању законских прописа у хронолошком реду, или по

¹³⁾ *Saalschütz*, *Mosaisches Recht*. Berlin, 1853. II. Aufl. — *Монулинъ*, Законодательство Моисея. С Пет. 1882 — *Кейль*, Руководство къ библ археологii 2 части Киевъ, 1871—74. переводъ съ нѣмецкаго.

¹⁴⁾ *Maciejowski*, *Slavische Rechtsgeschichte*. 4 Bde. Stuttgart 1835 bis 1839. (aus dem polnischen von *Buss und Nawrocki*). — *Флоринскій*, Памятники законодательной дѣятельности Душана, цари Сербовъ и Грековъ. Киевъ, 1888. — *Др. Н. Крстић*, Расматрања о Душановом законнику (Гласник Срп Уч Друштва књ. VI и VII) — *Неволинъ*, Исторiя российскихъ гражданскихъ законовъ 3 тома С Петерб. 1857.

¹⁵⁾ *Suiceri*, *Thesaurus ecclesiasticus e patribus graecis ordine alphabetico concinnatus*. 2 vol. Amsteledami, 1862. — *C. du Fresne dom. Du Cange*, *Glossarium ad scriptores mediae et infimae graecitatis*. 2 tom. Breslau, 1891. ново издање.

значају извора њихових, или су групирани бивали по предметима, о којима говоре. Пошто у таким радњама није било унутрашњег органичког јединства, то наравно је да оне нијесу могле имати ни научни значај. Прва врста неке системе јавила се у XII. вијеку на западу, кад *Бернард павијски* излаже свој канонички зборник, који је подијелно на пет главнијих дијелова, које је означио са пет особитих израза: судија, суд, клир, брак и пријеступ.¹⁾ У првome се излаже учење о носиоцима црквене власти, у другом о судству, у трећем о правима и дужностима клира, у четвртоме о браку и у петоме о црквеним пријеступима и казнама. Строго узимајући, ово није била никаква система, јер се никакве унутрашње везе ту и не види, нити се може разјаснити, како потичу један из другога ти разни дијелови, нити каква је ту главна руководна мисао. По овој системи у осталом предавали су на западу црквено право за неколико вијекова.

Покрај ове системе истакла се на западу друга система, узета из Јустинијанових институција, по којој се црквено право почело дијелити на три дијела: особе, ствари и чини.²⁾ У првome се дијелу излагало особно право, нарочито о клиру, у другоме предмети богослужења и имовинско право, а у трећем грађански и казнени поступак. *Павао Ланцелот* у XVI. вијеку у свome спису по црквеноме праву истакао је ову подјелу.³⁾ Она је по себи много боља од прве, јер најпослије главне чињенице у црквеноме праву и јесу она три предмета, по којима је подијељена

§ 8 1) „Judex, judicium, clerus, sponsalia, crimen“. Зборник је свој Бернард (Bernardus, praepositus Papiensis, а за њим епископ у Павији) назвао: *Breviarium extrayaganbium* Испореди *Bernardi Papiensis Summa decretorum* edit. a Dr. Laspeyres. Ratisb. 1861.

2) Περὶ πρόσωπα, περὶ πράγματα, περὶ ἀγῶνας. *E. C. Ferrini*, Institutionum graeca paraphrasis Theofilo Antecessori vulgo tributa Berolini, 1884 Pars. I pag. 18. „Omne jus quo utimur, vel ad personas pertinet, vel ad res, vel ad actiones.“ Institutionum D. Justiniani. lib. I. tit. II. 12

3) *Pauli Lancelotti Institutiones juris canonici*. Perus. 1562. Овај спис Ланцелота сматрао се ауторитативним на западу и издржао је много издања; па је и превађан био на друге језике. По овој системи имало је бити приређено и дјело *E. Јоанновича*, Начатки црквон. права . . . , од кога прва књига говори „о лицѣхъ (de personis).“ Нови Сад, 1841

ова система, само што је она тешко изведљива, те с тога је данас сасвијем запуштена.

Наш је вијек пошао новим путем. Он је осудио обје оне системе и почео истицати своје. Жалост је само, што није установио једну систему, која би збиља ауторитативна могла бити за свакога, те не би било данас оне досадне разноврсности, коју нам показују новији списи по црквеноме праву; јер ми можемо слободно казати, да данас има толико система у излагању науке црквенога права, колико има људи, који су ту науку излагали. Значи дакле, да питање о системи још није ријешено, него да је то остављено будућим временима, те према томе од разумијевања предмета од стране догичнога писца зависи да по овакој или онакој системи излаже ову науку.

Ми смо проучили, и то канда доста марљиво, приличну количину понајбољих систематских радња по црквеноме праву новијега доба,⁴⁾ па ипак нијесмо се могли одлучити да слиједимо у системи искључиво једној, или бар нијесмо могли да усвојимо све подијеле, које су у тим системама.

⁴⁾ Ради примјера приводимо само неке од западних: *Schulte*, (*System des allgemein. kathol. Kirchenrechts*. Giessen, 1856), послјере приступнога дијела, све право дијели на *јавно право цркве* (јерархија и одношај цркве к правним субјектима ван ње) и на *приватно право*, и у овоме другоме дијелу излаже најприје приватно право цркве (имовинско право), затијем приватно право у цркви (ступање у цркву, права и дужности вјерних, брачно право, губитак црквене правоспособности, патронатско право и црквене задруге). *Richter*, (*Lehrbuch des kathol. u. evangel. Kirchenrechts*, bearbeitet von *Dove* u. *Kahl*. Leipzig, 1886 VIII Aufl.) излаже науку (послјере краткога приступа) у *шест* књига: 1) историја права, 2) опћа учења (извори, основни устројства цркве и одношај цркве к држави и к другим црквама), 3) органи правне цркве, 4) законодавство, судство и управа, 5) црквени живот и 6) црквена имовина. *Waller* (*Lehrbuch des Kirchenrechts aller christlichen Confessionen*, besorgt von *Gerlach* Bonn, 1871 XIV Auflage), послјере обичног приступа, дијели науку на *осам* књига: 1) опћи основи, 2) извори, 3) устројство цркве, 4) управа цркве, 5) о службеницима цркве; 6) имовина цркве, 7) црквени живот, 8) уплив цркве на свијетска права. *Permaneder* (*Handbuch des kathol. Kirchenrechts mit besonderer Rücksicht auf Deutschland*, besorgt von *Silbernagl*. Landshut. 1865. IV Aufl.) има *шест* дијелова: 1) основа цркве, одношај к држави и протестанским конфесијама, 2) извори права, 3) устројство цркве, 4) законодавство и судство, 5) вршење учитељства и свештенодјејства, и имовинско право, 6) о упливу цркве на друштво. *Pachmann* (*Lehrbuch des Kirchenrechts*

Усвојили смо онакву систему, каква нам се, по нашем разумијевању, учинила најприроднија и најисцрпнија; наиме, узели смо пред очи цио организам цркве, па смо разгледали, како је уређен тај организам, како се он уздржава и какав је живот, који га одушевљава. Ово проматрање истакло нам је три стране, на које наука црквенога права има да посебно обрати своју пажњу, наиме, црквено устројство, црквену управу и црквени живот. А пошто познавање свега тога организма оснива се на позитивним законима, који опредјељују како устројство и управу, тако и живот цркве, то у приступноме дијелу треба говорити о изворима, из којих су потекли ти закони и о зборницима, у којима су исти извори сакупљени. У закључноме дијелу има се истакнути одношај, у коме стоји црква, као самостална јуридичка јединица, према држави и према онима, који исповиједају друге вјере. О овоме питању, које већина западних канониста ставља одмах у почетку, у приступноме дијелу, ми налазимо да је умјесно говорити на крају с тога, што оно дубоко засиже у правни живот цркве и што се може

mit Berücksichtigung der auf die kirchlichen Verhältnisse Bezug nehmenden österreichischen Gesetze und Verordnungen. 3 Bde, Wien, 1863—66. III Auflage) излаже у приступном дијелу најприје опће црквеноправне основе, пак изворе, и сву науку дијели на *два* дијела: 1) устројство (црквена власт, црквена звања), 2) управа (духовни послови, имовинско право, законодавство и судство, и одношај цркве к држави и другим вјерама) *Aichner* (*Compendium juris ecclesiastici ad usum cleri, ac praesertim per imperium austriacum in cura animarum laborantis. Vrixinae, 1870 Ed. III*) у приступу излаже опће појмове, па сву науку дијели на *два* дијела: опћи и посебни, и у првоме: 1) извори права и 2) опћа начела црквенога права; у другоме: 1) устројство цркве и 2) управа цркве (власт учења, власт свештенодјејствовања и власт управљања). *Vering* (*Lehrbuch des katholischen, orientalischen und protestantischen Kirchenrechts. Freiburg, 1881. II. Aufl.*) излаже, послнје приступа, науку у *пет* књига: 1) извори, 2) устројство, 3) судство, 4) имовинско право и 5) права појединаца *Schierer* (*Handbuch des Kirchenrechtes. Graz, 1886* познат нам је само I том) у приступу приводи опће појмове о праву, па дијели сву науку на *четири* књиге: 1) опћи основи, 2) извори, 3) устројство и 4) управа (прве три рубрике садрже се у овом првом тому, што ми имамо) Изостављамо даље ријеђање оваквих радња, што су нам сада при руци, јер већ из овога се види и прекопотребна потврда онога, што смо у тексту казали. Овако је на западу; а у практима црквенога права православних писаца налазимо таку исту разлику у системама.

потпуно појмити тек тада, кад се свестрано познаје сами организам цркве. Према томе ми дијелимо нашу науку на *пет* дијелова, и то: I. Извори црквенога права, и зборници у којима се ти извори садрже, II. устројство цркве, III. управа цркве, IV. живот цркве и V. одношај цркве према држави и према онима, који цркви не припадају.

§ 9.

Литература православног црквеног права.

Ни до данас још нема на никаквоме језику једне књиге, у којој би потпуно изложено било право, које данас важи у православној цркви. Постоје неколике књиге, али су све непотпуне, јер или нијесу довршене, или се баве правом само једне помјесне цркве. На основу овога ми морамо казати, да је наука православног црквеног права данас још неразрађена и да се наводи тек у заметку. Али ако ово кажемо о потпуним системима православног црквеног права, јер казати морамо, пошто је то чин, не можемо исто рећи о посебним дијеловима тога права, јер много од тих посебних дијелова има данас врло ваљано разрађених, и ко хоће сада да излаже потпуну науку тога права, он не мора много труда улагати над тим дијеловима, него их може као готове узети и унијети у своју систему. Овамо спадају на првоме мјесту радње руских канониста, које су или у засебним књигама издане, или су напечатане у разним академијским периодичким издањима, као пок. *архимандрита Јована* (послије епископа смоленског), који се може назвати оцем новије науке православног црквеног права, радње пок. професора московског универзитета *Алексија С. Павлова* и неких других. Поједини дијелови наше науке разрађивани су били и на западу, и ми имамо неколико каноничких радња, које су основане на првоизворима и тако објективне, да се могу сматрати драгоценим прилогом за систему православног црквеног права; такве су радње познатог византолога *Захарије Лингенталског*, затијем бившег професора на бечком универзитету *д-ра Јосифа Чижмана* и других неких.

Остављајући све ово мноштво чланака и каноничких расправа, које су напечатане у разним академијским часописима, ми ћемо побилежити овдје редом, што је у засебним

издањима изишло по православном црквеном праву, или што се овога права тиче, а што је нама од тога познато.

Ј. Радње по историји права, његових извора, дисциплине и т. д.:

F. A. Biener, De collectionibus canonum ecclesiae graecae. Berol. 1827.

F. A. Biener, Das kanonische Recht der griechischen Kirche. Dresden, 1853.

F. A. Biener, Geschichte der Novellen Justinian's. Berlin, 1824.

C. E. Zachariae, Historiae juris graeco-romani delineatio. Cum appendice ineditorum. Heidelbergae, 1839.

E. Zachariae von Lingenthal, Die griechischen Nomokanones. St.-Petersb. 1877.

E. Zachariae von Lingenthal, Die Handbücher des geistlichen Rechts aus den Zeiten des untergehenden byzantinischen Reiches und der türkischen Herrschaft. St.-Petersb. 1881.

E. Zachariae von Lingenthal, Ueber den Verfasser und die Quellen des (Pseudo-Photinianischen) Nomocanon in XIV Titeln. St.-Petersb. 1885.

E. Zachariae von Lingenthal, Geschichte des griechisch-römischen Rechts. II. Aufl. Berlin, 1877.

J. S. Drey, Neue Untersuchungen über die Constitutionen und Kanones der Apostel Tübingen, 1832.

P. de Marca, Dissertatio de veteribus collectionibus canonum (Andr. Gallandi, De vetustis canonum collectionibus dissertationum sylloge. Venet. 1778).

Petr. et. Hieron. Ballerini, De antiquis tum editis, tum ineditis collectionibus et collectoribus canonum (Ibid.)

Z. Bern. van Espen, De antiquis canonum codicibus (Comment. in canones. Colon. Agripp. 1775).

J. Krabbe, De codice canonum, qui apostolorum nomine circumferuntur. Gott 1829.

J. B. Pitra, Des canons et des collections canoniques de l'église grecque. Paris, 1858.

J. A. B. Mortreuil, Histoire du droit byzantin. 3. vols. Paris, 1843—46.

C. W. E. Heimbach, Griechisch-römisches Recht (Ersch u. Gruber, Allgem. Encyklopädie der Wissenschaften und Künste. I. Sect., Bd. 86. und 87.).

J. W. Bickell, Geschichte des Kirchenrechts. I. Band. Giessen, 1843.

F. Maassen, Geschichte der Quellen und der Litteratur des canon. Rechts. I. Band. Gratz, 1870.

L. F. Spittler, Geschichte des kanonischen Rechts bis auf die Zeiten des falschen Isidorus. Halle, 1778.

J. Doujat, Praenotionum canonicarum libri quinque, quibus sacri juris atque universi studii ecclesiastici principia et adminicula enucleantur. Venet. 1717.

C. J. Hefele, Conciliengeschichte. II. Aufl. Freiburg im Breisg. 1873—87. 8 Bde.

L. Elies du Pin, De antiqua ecclesiae disciplina dissertationes historicae. Colon. Agripp. 1691.

P. de Marca, De concordia sacerdotii et imperii. Paris, 1704.

L. Thomassin, Vetus et nova ecclesiae disciplina circa beneficia et beneficiarios. 9 vol. Magont. 1787.

J. Krabbe, Ueber den Ursprung und Inhalt der ap. Constitutionen. Hamburg, 1829.

Dr. H. Achelis, Die ältesten Quellen des orientalischen Kirchenrechts. Leipzig, 1891.

Prof. Malnory, La collection canonique des Statuta ecclesiae antiqua. Paris, 1891.

Fr. X. Funk, Die Apostol. Constitutionen. Roffenburg, 1891.

Fr. X. Funk, Das achte Buch der apostol. Constitutionen und die verwandten Schriften. Tübingen, 1893.

Fr. Lauchert, Die Kanones der wichtigsten altkirchlichen Concilien nebst den apost. Kanones Leipzig, 1896.

Dr. Tsch. Mitrovits, Die Κοιμτсhaja kniga. Wien, 1898.

К. А. Неволинъ, О собраніяхъ и ученомъ обработываніи церковныхъ законовъ въ Греціи и Россіи (Полное собраніе сочиненій. Томъ VI. СПетербург. 1859).

Б. Розенкампфъ, Обзоръніе комчей книги. СПетербургъ, 1839.

А. Павловъ, Номоканонъ при большомъ Требникѣ. Москва, 1897. Ново издање.

Ал. А. Тяжеловъ, Законы греческихъ императоровъ въ отношеніи къ церкви послѣ Юстиніана. Москва, 1876—77.

Н. Заозерскій, Истор. обзоръніе источниковъ права православной церкви. Москва, 1891.

Н. Заозерскій, Право православной церкви какъ предметъ специальной юридической науки. Москва, 1888.

Н. Ильинскій, Сингагма Матеея Властаря. Москва, 1892.
В. Нарбековъ, Номоканонъ патриарха Фотія. Историко-каноническое изслѣдованіе. Казань, 1899.

М. Красноженъ, Толкователи канон. права восточной церкви. Москва, 1892.

Н. Дуичић, Крмчија морачка. Београд, 1877.

Μ. Πότλης, Εἰσαγωγικὸν μάθημα εἰς τὸ ἐκκλησιαστικὸν δίκαιον τῆς ἀνατολικῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας. Ἐν Ἀθήναις, 1859.

Const. Porovicii jun., Fântânele și Codicii dreptului bisericescu ortodoxu. Ceinauti, 1886.

Н. Милаш, О каноничким зборницима православне цркве. Нови Сад, 1886.

Н. Милаш, Савинска Крмчија. Задар, 1884.

Н. Милаш, Codex canonum ecclesiae africanae. Задар, 1881.

II. Систематске радње:

Евѳиміи Јоанновичъ, Начатки церковнаго права древныхъ восточныхъ церкви по книзѣ кормчей. Кънига I. Нови Сад, 1841. Кънига II. 1847. (*Principia juris ecclesiastici veteris orthodoxae orientalis ecclesiae secundum comune Directorium.*¹⁾)

Архим. Јоаннъ, Опытъ курса церковнаго законовѣдѣнія. Томъ I. два выпуска. СПетербург. 1851.²⁾

Прот. Скворцевъ, Записки по церковному законовѣдѣнію. Изд. II. Кіевъ, 1857.³⁾

§ 9 ¹⁾ Ја имам само прву књигу „о лицѣхъ (de personis)“, а за другу књигу кажу, да су сви егземплари исте изгорели за вријеме мађарске буне 1848. године. Послије приступа, у I дијелу ове I. књиге говори се „о священнихъ лицѣхъ (de personis sacris)“, а у II. дијелу „о разнихъ инихъ лицѣхъ (de diversis aliis personis)“.

²⁾ У овом I тому, што је изишао, стоји најприје опћи приступ у науку црквенога права, затијем у три раздијела: 1) о происхожденіи и разнихъ видахъ церковныхъ правилъ, 2) изложеніе основнихъ каноническихъ правилъ церкви и 3) обзорніе дополнительныхъ статей въ древнемъ церковномъ канонѣ.

³⁾ План ове књиге слиједећи је: Введение; Отдѣленіе I о власти и управленіи церкви вообше; отдѣл II о церковномъ правительствѣ; III о служебныхъ званіяхъ и должностяхъ церковныхъ; IV о вещественныхъ средствахъ церкви; V. о церковномъ ученіи; VI о богослуженіи и священнодѣйствіяхъ; VII. о церковномъ судѣ и дисциплинѣ; VIII. о дѣйствіяхъ православной церкви въ отношеніи къ иновѣрнымъ. Прибавленіе: Таблица степеней и видовъ родства, и ея изъясненіе.

Н. К. Соколовъ, Изъ лекцій по церковному праву. Два выпуска. Москва, 1875.⁴⁾

А. Альбовъ, Краткій курсъ лекцій по церковному праву. СПетербург. 1882.⁵⁾

М. И. Богословскій, Курсъ общаго церковнаго права. Уроки, преподанные воспитанникамъ императ. училища правовѣдѣнія. Москва, 1885.⁶⁾

П. Лашкаревъ, Право церковное въ его основахъ, видахъ и источникахъ. Кіевъ, 1886.⁷⁾

И. С. Бердниковъ, Краткій курсъ церковнаго права православной греко-россійской церкви. Казань, 1888. и Дополненіе къ курсу. Казань, 1889.⁸⁾

Н. С. Суворовъ, Курсъ церковнаго права. Ярославль, 1889—90. 2 тома.⁹⁾

⁴⁾ Садржи у приступу најприје опће појмове о цркви и црквеном праву, затијем о изворима. Починѣ тада система, и под опћим насловом „Внутреннее церковное право“ починѣ излагати учење о црквеном устројству, а наиме приу главу „о составѣ церковнаго общества“, и даље већ није више ништа издано (или је бар мени непознато)

⁵⁾ Ово је олака и непотпуна радња. План је оваки: у приступу говори о цркви и црквеном праву и о изворима, затијем у системи, као I „опћи“ дио, излаже учење о одношају међу црквом и државом; II „посебни“ дио, под насловом „унутрашње црквено право“, представља устројство цркве; III дио — црквено-јуридички живот посебних вјерних, и ту се говори само о браку; IV дио — имовинско право цркве.

⁶⁾ Садржи: Кратки приступ и затијем I дио „Учрежденіе церковное“ и II дио „Уставъ благоустройства церковнаго.“

⁷⁾ Послије кратког приступа, књига се ова дијели на три главе. I. Основи црквенога права опће, II. постанак црквенога права и његови облици и III споменици црквенога законодавства.

⁸⁾ Изложена је ова радња по програму за испите у руској јуридичкој комисији, и то: 1) опћи појмови, 2) извори, 3) положај цркве у држави, 4) устројство православне цркве, 5) црквено управна власт и 6) црквено-имовинско право.

⁹⁾ Садржи: Введеніе I часть. Истор. очеркъ развитія церковнаго устројства II Истор. очеркъ развитія источниковъ церковнаго права III Догмат. изложеніе церк. устројства IV. Церковное управленіе. V. Вѣщнія отношенія церкви. — Књига ова не може се назвати *православним* црквеним правом, него то је смјеса римокатоличког (и то куријалистичког) цркв. права и црквеног права протестанског са спољашњим само колоритом православног црквеног права.

М. Остроуловъ, Очеркъ православнаго церковнаго права. Харьковъ, 1893. Томъ I. Введение.¹⁰⁾

В. Г. Пѣвцовъ, Церковное право. СПетербург., 1892.¹¹⁾

Andr. von Schagina, Compendium des kanonischen Rechtes der einen, heiligen, allgemeinen und apostolischen Kirche. Aus dem Romanischen übersetzt von Dr. Alois Sentz. Hermannstadt, 1868.¹²⁾ (*Руски* пријевод: Краткое изложение каноническаго права. СПетербург, 1872. *Српски* пријевод са неким промјенама у биоградском дух. часопису „Православље“ за 1871. и 1872.)

Dr. D. G. Borojani, Dreptul bisericesc. Iasi, 1899 2 тома. Писац има пред очима искључиво цркву у краљевини Румунији.¹³⁾

Vasile Pocitan, Compendiu de drept bisericesc al bisericei orthodexe, comparativ cu bisericile latina, protestanta etc., si cu referinte speciale la legile si regulamentele bisericei orthodexe autocefale Române. Bucuresti, 1892.¹⁴⁾

Н. Рускичић, Номоканон српске цркве. Књига I. Теорија каноничкога права. Београд, 1882.¹⁵⁾

¹⁰⁾ Садржи: Отдѣлъ I О церковномъ правѣ вообше, и II О памятникахъ церк права какъ источникѣ науки церковнаго права.

¹¹⁾ Није ми позната ова књига, о којој само наслов сам видно наштампан

¹²⁾ План је овакав: Приступ; I дјео, унутрашње каноничко право, II дјео, спољашње каноничко право и III дјео, законодавство, управа и суд црквени

¹³⁾ У првом тому садрже се правила православне цркве са тумачењима, нешто налик на Властареву азбучну синтагму са додатком Златоустовог списа о свештенству У другом је тому система, и план је овај: Introducere, Despre biserica, Ierarhia bisericésca, Oficii bisericesci: clerul superior si clerul inferior, Despre Sinóde, Administratia si judecata bisericésca, Biserica si Statul, Cultul, Sarbatorile, Misterele, Alte lucrari cu caracter religios, Monahismul, Dreptul bisericei d' avea averi si proprietati. У додатку има кратки преглед данашњег црквеног права у цркви: грчкој, руској, српској, бугарској, и у сибињској и буковинској митрополији

¹⁴⁾ Ове књиге ја немам; а по односној пријатељској информацији, она је састављена по предавањима по цркв. праву професора Константина Поповића у черновицком универзитету.

¹⁵⁾ План: Приступ; I дјео, унутрашње црквено право и II дјео, спољашње црквено право.

Ἰ. Παππαλουκά Εὐταξίου Τοῦ κανονικοῦ δίκαιου τῆς ὀρθοδόξου ἀνατολικῆς ἐκκλησίας τὰ περὶ ἰσραηλικῆς ἐξουσίας. Τεῦχ. I. Ἐν Ἀθήναις, 1872.¹⁶⁾

Ἄπ. Χριστόδουλος, Δοκίμιον ἐκκλησιαστικοῦ δικαίου. Ἐν Κωνσταντινουπόλει, 1896.¹⁷⁾

Μελ. Σακελλαρόπουλος, Ἐκκλησιαστικὸν δίκαιον τῆς ἀνατολικῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας. Ἐν Ἀθήναις, 1898.¹⁸⁾

Од западних писаца позната су нам четири, од којих три у својим системама права говоре при односним рубрикама и о православном црквеном праву, а један у засебној књизи показује устројство и новије стање цркава на истоку:

Ferd. Walter, Lehrbuch des Kirchenrechts aller christlichen Confessionen. XIV. Ausgabe besorgt vom Herm. Gerlach. Bonn, 1871.

Dr. Fried. H. Vehring, Lehrbuch des katholischen, orientalischen und protestantischen Kirchenrechts. II. Auflage. Freib. im Breisg. 1881.

Fr. Kunstmann, Grundzüge eines vergleichenden Kirchenrechtes der christlichen Confessionen. München, 1867.

Dr. Isidor Silbernagl, Verfassung und gegenwärtiger Bestand sämtlicher Kirchen des Orients. Eine canonistisch-statistische Abhandlung. Landshut, 1865.

III. Радње, које се тичу права појединих обласних цркава:

Θ. Кургановъ, Устройство управленія въ церкви королевства греческаго. Казань, 1871.

А. Павловъ, Первоначальный славяно-русский номоканонъ, Казань, 1869.

А. Павловъ, „Книги законныя“. СПетербург. 1885.

¹⁶⁾ Послије краткога приступа, излаже се као први дио, кратко учење о свештеној власти, затијем као други дио, учење о хиротонији, — и више нема ништа у овој књизи. Да ли је изишло пројужење ове књиге, није ми познато.

¹⁷⁾ Садржи: Приступ. Гл. I. Извори. II. Цијелъ цркве. III. Клир. IV. Управа црквена. V. Црквена дисциплина. VI. Свештенорадње. VII. Црквена имовина.

¹⁸⁾ Садржи: Приступ. Дио I. Свештена власт. II. Управна власт. III. Власт суђења и IV. Свештенорадње. — Од новембра 1899. год. печатају се у „Богослов Вѣснику“ предавања по црквеном праву у московском универзитету пок. проф. А. С. Павлова.

П. Загоровскій, О разводѣ по русскому праву. Харьковъ, 1884.

А. Д. Способинъ, О разводѣ въ Россіи. Москва, 1881.

Н. Калачовъ, О значеніи Кормчей въ системѣ древняго русскаго права. Москва, 1850.

Теофан Живковић, Србска народна црква на канонично-историчном темелу свом. Темишвар, 1868.

Ев. Иоанновичъ, О судѣхъ церковныхъ святыхъ восточныхъ соборныхъ и апостольскихъ церкви, яже во державахъ австрійскихъ. Карлштадтъ, 1844.

(*Jos. Jiveček*) Actenmässige Darstellung der Verhältnisse der griechisch n. u. Hierarchie in Oesterreich. Wien, 1861.

J. Helfert, Die Rechte und Verfassung der Akatholiken in Oesterreich. Wien, 1827.

Dr. Radoslaw von Radić, Die Verfassung der orthodox-katholischen Kirche bei den Serben in Oesterreich-Ungarn. I. Theil Das oberste Kirchenregiment. Werschetz, 1877.

Ив. Малышевскій, О церковно-приходскихъ попечительствахъ въ Россіи. Кіевъ, 1878.

Ив. Пальмовъ, Болгарская экзархійская церковь. СПетербург. 1896.

Ив. Пальмовъ, Церковное устройство у православныхъ Румынь въ Австро-Венгрии. СПетербург. 1898.

Г. Барсовъ, Синодъ въ его прошломъ. СПетербург. 1896.

Влад. Гиргасъ, Права христіанъ на востокѣ по мусульманскимъ законамъ. СПетербург. 1865.

Н. Суворовъ, Слѣды западно-католическаго права въ памятникахъ древняго русскаго права. Ярославль, 1888.

N. Milasch, Das Synodal-Statut der gr.-or. Metropole der Bukowina und Dalmatien vom 24. August 1884. Mit Erläuterungen. Mainz, 1885

У. Радње по појединим одјелкама црквенога права:

Ciropalatae, De officialibus palatii Constantinopolitani et officiis magnae ecclesiae. Lugdun. 1587.

Dr. Jos. Zhishman, Das Eherecht der orientalischen Kirche. Wien, 1864.

Dr. Jos. Zhishman, Die Synoden und die Episcopal-Aemter in der morgenländischen Kirche. Wien, 1867.

Dr. Jos. Zhishman, Das Stifterrecht in der morgenländischen Kirche. Wien, 1888.

Dr. Is. Silbernagl, Das Eherecht nach den Gesetzen der griechischen Kirche. Habil.-Schr. München, 1862.

Klein de Szád, Dissertatio canonica de matrimonio juxta disciplinam graecae orientalis ecclesiae. Vindob. 1781.

Theod. Mandics, Dissertatio de causis connubium discindentibus secundum canones ecclesiae orientalis et leges imperiales byzantinas. Leipzig, 1849.

Joan. Hadschits, Dissertatio de causis matrimonium dissociantibus juxta disciplinam orthodoxae ecclesiae Christi orientalis. Budae, 1826.

E. Moy de Sons, Das Eherecht der Christen in der morgenländischen und abendländischen Kirche bis zur Zeit Carls des Grossen, Regensburg, 1833.

K. Kuzmány, Handbuch des allgemeinen und österreichischen evangelisch-protestantischen Eherechtes mit durchgängiger Berücksichtigung des Eherechtes anderer christlichen Confessionen. Wien, 1860.

P. de Smedt, L'organisation des églises chrétiennes jusq'au milieu du III siecle. Paris, 1891.

W. C. Ziegler, Pragmatische Geschichte der kirchlichen Verfassungsformen in den ersten sechs Jahrhunderten der Kirche. Leipzig, 1798.

Κωνσταντίνου τοῦ ἐξ Οἰκονόμων Περὶ τῶν τριῶν ἱερατικῶν τῆς ἐκκλησίας βαθμῶν. Ἀθήναις, 1835.

Π. Γ. Παγονή Ἐγχειρίδιον περὶ τοῦ ἱεροῦ μυστηρίου τοῦ γάμου τῶν συγγενειῶν τῶν βαθμῶν αὐτοῦ καὶ τῶν κεκωλυμένων καὶ ἀκωλύτων συγγενειῶν. Ἐν Ἀθήναις, 1842.

Ρ. Ἀ. Μαυροκορδάτου Περὶ τοῦ ἱεροῦ μυστηρίου τοῦ γάμου. Ἐν Ἀθήναις, 1857.

Κ. Πάλλη, Περὶ ἀπαλλοτριώσεως τῆς ἐκκλησιαστικῆς περιουσίας κατὰ τὸ δίκαιον τῆς ὀρθ. ἀνατ. ἐκκλησίας. Ἐν Ἀθήναις, 1893

Μ. Χριστόδουλος, Τὰ κωλύματα τοῦ γάμου. Ἐν Κωνσταντινουπόλει, 1889.

И. Миловановъ, О преступленіяхъ и наказаніяхъ церковныхъ. СПетербург., 1888.

Н. Заозерскій, О священной и правительственной власти и о формахъ устройства православной церкви. Москва, 1891.

Н. Заозерскій, О церковной власти. Москва, 1894.

В. Кипарисовъ, О свободѣ совѣсти. Москва, 1883.

- В. Кипарисовъ*, О церковной дисциплинѣ. Москва, 1897.
- И. Бердниковъ*, О воспріемничествѣ при крещеніи и о духовномъ родствѣ, какъ препятствіи браку. Казань, 1892.
- А. Павловъ*, О воспріемничествѣ и дух. родствѣ. Москва, 1893.
- А. Завьяловъ*, О бракѣ и брачномъ разводѣ. СПетерб., 1892.
- Н. Спыховъ*, Бракъ, разсматриваемый въ своей природѣ и со стороны формы его заключенія. Харьковъ, 1893.
- П. Криленецкій*, Христ. ученіе о царской власти. Москва, 1888.
- Алексій, архіеп. литовскій*, Предполагаемая реформа церковнаго суда. СПетерб., 1883.
- И. Бердниковъ*, Государственное положеніе религіи въ римско-византійской имперіи. Томъ I. Казань, 1881.
- А. Павловъ*, Объ участіи мірянъ въ дѣлахъ церкви. Казань, 1866.
- М. Морошкинъ*, Выборное начало въ духовенствѣ. СПетерб., 1870.
- Православный мірянинъ*, Правда о выборномъ началѣ въ духовенствѣ. СПетерб., 1871.
- Н. А. Заозерскій*, Церковный судъ въ первые три вѣка христіанства. Кострома, 1878.
- Н. Суворовъ*, О церковныхъ наказаніяхъ. СПетерб. 1876.
- Н. Суворовъ*, Объемъ дисциплинарнаго суда и юрисдикціи церкви въ періодъ вселенскихъ соборовъ. Ярославль, 1884.
- (Прот. А. В. Горскій)*, О санѣ епископскомъ въ отношеніи къ монашеству въ церкви восточной. Москва, 1862.
- Г. Любимовъ*, Обзорніе способовъ содержанія христіанскаго духовенства отъ временъ апостольскихъ до XVIII вѣка. СПетерб., 1851.
- М. Горчаковъ*, О тайнѣ супружества. СПетерб., 1880.
- А. Павловъ*, 50. глава кормчей книги. Москва, 1887.
- Н. Суворовъ*, О гражданскомъ бракѣ. Ярославль. 1887.
- И. Бердниковъ*, Форма заключенія брака у европейскихъ народовъ въ ея историческомъ развитіи. Казань, 1887.
- И. Бердниковъ*, Новое государство въ его отношеніи къ религіи. Казань, 1888.
- Др. Чед. Митровић*, О законодательныхъ границахъ измежду цркве и државѣ. Београд, 1900.

Ј. Бојовић, Међусобни односи цркве и државе. Београд, 1895.

А. Поповић, Степени сродства. Београд, 1894.

Т. Алагић, О бракоразводним узроцима. Сарајево, 1892.

Н. Душић, Хришћански брак. Биоград, 1898.

Др. Емил ил. Радић, О бракоразводним узроцима православне цркве. Нови Сад, 1884.

Дам. Бранковић, О сродству по крви и млеку као брачној сметњи. Нови Сад, 1888.

Н. Ружичић, Номоканон о браку. Београд, 1880.

Н. Ружичић, Таблице разноврсних примера сродства. Београд, 1886.

И. Васић, Уставъ о степенима сродства. Биоград, 1870.

Ник. Душић, Степеник из Кормчије превео са славено-руског језика и из србуљах. Цетинје, 1876.

Н. М. Трифуновић, Сродничка степеница у законом браку Београд, 1888

Епископ Теофан Живковић, Мњење о женидби удовог свештенства. Панчево, 1877.

Епископ Теофан Живковић, О рукоположењу нежењених кандидата чина свештеничког. Загреб, 1887.

П. Лашкаревъ, Обь отношеніи древней христіанской церкви къ римскому государству. Кіевъ, 1873.

Ө. Кургановъ, Отношенія между церковною и гражданскою властію. Казань, 1881.

Јером. Павелъ, О должностяхъ и учрежденіяхъ по церковному управленію въ древней восточной церкви. СПетербург., 1857.

Н. Милаш, Достојанства у православној цркви. Панчево, 1879.

У. Радње по црквено-правној пракцици:

А. Парвовъ, Практическое изложеніе церковно-гражданскихъ постановленій въ руководство священнику на случаи совершенія важнѣйшихъ требъ церковныхъ. IV. изданіе. СПетербург., 1870.

Н. Силъченковъ, Практическое руководство при отправленіи приходскихъ требъ. III. изданіе. Воронежъ, 1879.

П. П. Забѣлинъ, Права и обязанности пресвитеровъ по основнымъ законамъ христіанской церкви. 2 книги. Кіевъ, 1884—85.

П. Нечаевъ, Практическое руководство для священнослужителей, или систематическое изложение полного круга ихъ обязанностей и правъ. II. изданіе. СПетербург., 1887.

Ј. Чижевскій, Церковное писъмоводство. Собрание правилъ, постановлений и формъ къ правильному веденію онаго. II. изданіе. Харьковъ, 1881.

А. Серафимовъ, Правила и практика церкви относительно присоединенія къ православію неправославныхъ христіанъ. Историко-каноническое изслѣдованіе. II. изданіе. Кострома, 1882.

А. Ѡ. Хойнацкій, Практическое руководство для священнослужителей. Москва, 1882—83. 2 выпуска.

У. Периодичка издања :

Θέμις ἢ ἐπιθεώρησις τῆς ἐλληνικῆς... νομοθεσίας... ἐκδομένη παρὰ τοῦ Λεωνίδου Α. Σχοῦτα Ἐν Ἀθῆναις, 1846. κтл.

Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια. Σύγγραμμα περιοδικὸν ἐκδομένον δις τοῦ μήνος. Περίοδος δεύτερα. Ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐκ τοῦ Πατριαρχικοῦ τυπογραφείου, 1885. κтл. *Ἐκδομένη ἀπαξ τῆς ἐβδομάδος*. 1887. κтл.

Православный Собесѣдникъ, изданіе казанской духовной академіи. Казань, 1858 и сл.

Христианское Чтеніе, издаваемое при санктпетербургской духовной академіи. СПетербургъ, 1822 и сл.

Чтенія въ обществѣ любителей духовнаго просвѣщенія. Журналь учено-литературный. Москва, 1868 и сл.

Прибавленія къ изданію твореній св. отцевъ. Москва, 1846 и сл.

Православное обозрѣніе. Журналь учено-литературный. Москва, 1859 и сл.

Archiv für katholisches Kirchenrecht. Herausgegeben von E. Moy de Sons, Innsbruck, 1857—61. und von Dr. Fr. H. Vering, Mainz, 1862 ff.

I. ДИО.

Извори и зборници црквенога права.

A. Извори црквенога права.

§ 10.

Опћи преглед.

Извором права зове се онај орган, који даје видљиви облик праву, и из кога потичу и добивају своју снагу прописи права.¹⁾ Према јединству, које мора постојати у свакој правној заједници, један може бити само извор права, који важи као првоизвор, и из кога тада потичу или могу потицати други извори. У хришћанској цркви тај првоизвор њенога права јест воља Основатеља цркве. Из овог првог извора добивају своје постојање остали извори, а то су: црквено законодавство и црквени обичај. Пошто пак црквено право у објективномоме смислу састављају не само они закони, које је сама црква издала, него још и они, које је издала државна власт и које је црква примила и признала, а тичу се спољашњег обезбјеђења цркве и утврђења правилних одношаја између ње и државе, то и ови грађански закони сматрају се такођер за извор црквенога права, и на исте наука мора да се заустави и да им проучи значај за црквено право.

Све изворе црквенога права дијеле на а) основне или каноничке, б) историјске и в) практичке. К првима односе

§ 10. ¹⁾ *Puchta*, *Cursus der Institut.* I, 30. — *Savigny*, *System des heutigen röm. Rechts.* I, 11 fg.

најприје св. писмо и предање, пак каноне, који су примљени за сву цркву и најпослије неке црквене уставе, који се тичу или све цркве, или посебних установа у цркви; к историјским — законске прописе цркве, који нијесу ушли у основни канонички зборник, законе државне власти и разне номоканоне; к практичким — законе, који данас важе у појединим помјесним црквама.²⁾ Дијелећи на овај начин изворе, тешко да се може тачно определијелити унутрашњи значај и односну важност њихову, тијем мање пак, кад се к једној или другој рубрици извора односе без разлике и зборници тих извора.³⁾ Раздијелити изворе од зборника, нама се чини неопходно нужним ради самога значења једних и других; а изворе треба приводити по ступњу важности и одношаја њиховог к првоизвору црквенога права.

Од тачнога познавања извора и њиховог међусобног јуридикског одношаја зависи познање самога црквенога права, па да се то познање чим потпуније добије, разгледаћемо најприје значај тих извора по себи и примјену њихову, и тада ћемо споменути саме изворе по унутрашњој важности њиховој.

ГЛАВА ПРВА.

О изворима црквенога права уопће.

§ 11.

Свето писмо.

Хришћанска је црква основана на вољи божанског Утемељитеља њеног. Ова воља његова дјеловала је у цркви од постанка цркве, а дјелонаће у све дане до свршетка вијека (Мат. 28, 20). Та иста воља, као што оживљује цркву у вјерском одношају, тако је исто оживљује и у правном одношају. Право цркве на њој се оснива и кроз њу добива своју ваљаност. Основавши цркву своју на земљи, Исус Христос није јој оставио и предао један готови збор-

²⁾ *Архи.и. Јоанић*, Курсъ церк. законов I, 22—25

³⁾ *Соколовић* је усвојио у својој књизи дијелење *архи.и. Јоанића*, али је и сам морао очитовати, да га је исто у неприлику доводило. Сп. д. стр. 66. била. 35.

ник законā, по којима би она имала уређивати свој спољашњи живот; али је он показао и тачно означио цијељ цркве, опуномоћио је, да употребљава одређена средства за достижење те цијељи и показао јој је правац у њеном раду, обећавши јој своју свагдању помоћ. Заповиједи Христове састављају она начела, на основу којих се црква устројила и развила свој живот у свијету; на истима се оснива и из њих потиче, као из свог првоизвора право цркве.

Ове заповиједи садрже се у св. писму *новога завјета* (ἡ καινὴ διαθήκη, novum testamentum) и као израз божанске воље, оне су непромјенљиве и опћеобвезне за сву цркву, и састављају основне законе хришћанске цркве. Такве су, између других, заповиједи о служби апостола (Мат. 18, 18. Јов. 20, 23), о одношају апостола међу собом (Марк. 9, 34 и сл.), о крштењу и јевхаристији (Марк. 16, 16. Мат. 28, 19. Јов. 3, 5. Лук. 22, 19. I Кор. 11, 23—25), о браку (Мат. 5, 32. 19, 3), о заклетви (Мат. 5, 33), о суду црквеном (Мат. 18, 15—17), о награди за свештеничку службу (Лук. 10, 7—12. Мат. 10, 10—15. Јов. 12, 5. 6. 13, 29), о одношају к државној власти (Мат. 22, 17—22. Лук. 20, 22—26.)¹⁾

Осим ових заповиједи самог Основатеља цркве, у новозавјетном св. писму има још и много других прописа, који се тичу права цркве, а које су издали апостоли по власти добивеној од Христа. Такви су прописи: о постављању свештеника у свакоме мјесту (Дјел. ап. 14, 23. Тит. 1, 5), о послушности свештеницима (Јевр. 13, 7. 17. I Петр. 5, 5), о каквоћама и дужностима старјешина црквених (I Тим. 3, 1 и сл. 4, 14. 5, 22. II Тим. 1, 6. Тит. 1, 5 и сл. I Петр. 5, 1 и сл.), о дјаконима (I Тим. 3, 8. и сл.), о издржавању клира (I Кор. 9, 6. и сл. I Тим. 5, 3. 16. 17), о гужбама на клир (I Тим. 5, 19), о свештенослужењу (I Кор. 11, 3. 20. 14, 27. и сл. 16, 2. Јак. 5, 14), о поступању са пријеступницима (I Кор. 5, 9. и сл. II Сол. 3, 6. I Тим. 5, 20. Јак. 5, 16), о браку (Рим. 7, 1. и сл. I Кор. 5, 1. 7, 2. 10. 39. 9, 5. Ефес. 5, 22. Кол. 3, 18. I Петр. 3, 1), о одношају к државној власти (Рим. 13, 1. и сл., I

§ 11 ¹⁾ Испореди ап. канон 49. 50. 75. Трул. кан. 7. 13. 54. 83. и т. д.

Кор. 6, 1. I Петр. 2, 13. I Тим. 2, 1. и сл., Тит. 3, 1), о одношају к онима, који не исповиједају хришћанску вјеру (I Кор. 5, 9. и сл.)²⁾

Између прописâ самога Основатеља цркве и оних, што су апостоли издали постојала је извјесна разлика. Апостол Павао у својим посланицама истиче ту разлику. На једноме мјесту, говорећи о једној установљеној уредби, каже: „заповиједам не ја, него Господ“ (I Кор. 7, 10), а на другом мјесту опет каже: „ово говорим ја, а не Господ“ (I Кор. 7, 12). Прво је важило као предање Господње,³⁾ а апостолски прописи важили су као свјети, по ријечима истога ап. Павла (I Кор. 7, 25. 40), премда је те апостолске свјете црква примала као заповиједи.⁴⁾

У погледу извађања начелâ за црквено законодавство из св. писма, црква има своја одређена правила, по којима је у томе поступала и поступа. Прописе св. писма, који се тичу темељних истина вјере и црквенога устројства, црква је свагда примала и чувала, као непорјециве и безусловно обвезне законе. Али има у св. писму и других прописа који не садрже у себи такве темељне истине, него се тичу само одјелитих питања устројства и управе црквене. Значај и обвезност ових прописа опредјељавала је сама црква према приликама свога даљег постојања, те према тим приликама прилагала их је у практику.⁵⁾ Има у св. писму, осим догматичких установа, и много таквих прописа, који имају само историјски значај, и који се тичу тадашњег положаја цркве у свијету, те не могу дакле као такви имати опћеобвезни значај, нити безусловно важити за сва времена и при свима разним промјенама положаја

²⁾ Испореди ап. кан. 55. 75. I вас кан. 2. Турл. кан. 12. 16. 61. 64. и т. д.

³⁾ „Dominica traditio.“ *S. Cypriani ad Caecilium epist.* 63. Ed. *J. P. Migne.*

⁴⁾ „Unde est ista traditio? Utrumne de dominica et evangelica auctoritate descendens an de apostolorum mandatis atque epistolis veniens? . . . Si ergo aut in evangelio praecipitur aut in apostolorum epistolis vel actibus continetur ut . . . , observetur divina haec et sancta traditio.“ *Cypriani ad Pompeium epist.* 74. Ed. cit.

⁵⁾ Испореди I. и 2. канон VII. васељенског сабора. — Каноне привођим по „Зборнику правила“, који сам ја приредно са Атинске Синтагме (1852—54), и у другом издању напечатао у Новом Саду 1886.

цркве у свијету. Ове разне посебне прописе у св. писму неопходно је свагда разликовати од темељних истина и свагда их узимати у свези са овим пошљедњима, јер иначе може се доћи до лажних закључака, може се на основу једног посебног прописа у св. писму, независно од осталог, који је имао значај за тадашње стање цркве, а који се не може приложити к данашњем њеном стању, истакнути сасвијем погрјешно учење, чак у основним питањима црквеног устројства. Црква има своје тачно одређене законе за ово, и ти су закони нашли израза у њеном васељенском законодавству, те као такви имају и имаће свагда безусловно обвезну силу, а састоје се у томе, да при извађању законских прописа из св. писма и при разјашњавању њиховом, мора се увијек поступати сходно напутку и учењу саме цркве, које се садржи у њеном непрекидном предању, у наредбама васељенских сабора и у опћем гласу пастира и учитеља цркве. „Кад се породи какав спор у погледу св. писма, никако друкчије (старјешине црква) да га не тумаче, него како су га изложили у својим списима видјела цркве и учитељи“, наређује 19. канон трулског сабора, „јер иначе ћемо хотимично повриједити јеванђеље у главним предметима, или просто свешћемо на голу ријеч, што је тамо проповиједано“, каже 91. канон Василија великог. На јерусалимском сабору 1672. године у погледу овога установљено је било слиједеће: „Вјерујемо, да је божанско и свето писмо од Бога саопћено, и ради тога ми му морамо вјеровати без сваког приговора, али не како се коме учини, него као што га је протумачила и предала католичанска црква.“⁶⁾

Извором за црквено право служи и св. писмо старог завјета (*ἡ παλαιὰ διαθήκη*, *vetus testamentum*). Хришћанска је црква новозавјетна установа, али је она тијесно везана са старим законом, са старозавјетном црквом. Стари је завјет *παιδαγωγὸς εἰς Χριστόν*, а Исус Христос каже јасно и изрично ученицима својима, да он није дошао да поквари

⁶⁾ Πιστεύομεν τὴν θείαν καὶ ἱερὰν γραφὴν εἶναι θεοδίδακτον, καὶ διὰ τοῦτο ταύτη ἀδιστακτικῶς πιστεύειν ὀφείλομεν, οὐκ ἄλλως μέντοι, ἀλλ' ἢ ὡς ἡ καθολικὴ ἐκκλησία ταύτην ἠρμήνευσεν καὶ παρέδωκεν. "Όρος β'. *J. Harduini*, *Conciliorum collectio maxima Tomis XII. Parisiis, 1716, Tomus XI. col. 326*. Испореди „Послание патриарховъ восточно-каѳолическія цркве о православной вѣрѣ“. чл. 2. Москва, 1848. стр. 14.

закон, него да га испуни (Мат. 5, 17), то јест, да га развије и разјасни. Наравно, да сви прописи Мојсијева законодавства не могу важити у хришћанској цркви, јер је ова замјенила цркву старозавјетну. Кад су неки између првих хришћана апостолскога вијека почели истицати неопходност, да и хришћани морају чувати сав закон Мојсијев, опћим гласом све тадашње цркве закључено је било на једном од познатих апостолских сабора, да то нипошто не смије бити, и установљено је било, да се од тога закона имају уважавати само прописи, који се морала тичу (Дјел. ап. 15, 6—29). Морални прописи Мојсијева законодавства, очишћени од онога, што је у исто унесено било из живота јеврејскога народа, добили су опћечовјечански значај и постали су законом и за хришћанску цркву. Између других, познатих десет заповиједи божјих послужиле су основом казненога права цркве; неки прописи Мојсијева законодавства о браку имају значаја и данас у црквеном праву. Уопће прописи овога законодавства важе у хришћанској цркви онолико, колико је тим прописима црква дала снаге, а руководећи се оним начелом, које је законски израз нашло у закључку споменутог апостолскога сабора. У канонима сретају се честа позивања, не само на поучне и историјске, него и на пророшке књиге старога завјета.

§ 12.

Предање.

Послије св. писма, важни извор црквенога права саставља *предање* (ή παράδοσις, traditio). Под именом предања разумијева се не просто спољашњи начин саопћивања извјесних правила од једнога вијека другоме, или од једне цркве другој, него непромјенљиво чување путем пријемства у католичанској цркви основних законских начела, како у учењу вјере, тако и у свој црквеној управи, начелā, која су положена од самога Основатеља цркве и послије њега од оних, који су први уредили цркву и били јој пастири.¹⁾ У св. писму садрже се главни основи устројства цркве, њене управе и живота, али у св. писму нијесу изложене

§ 12. ¹⁾ *Архил. Јоанић*, Курсь церк зак. I, 43—44

све подробности о томе. Ово су апостоли чинили особно, уређујући цркву и усмено су казивали дотичнима, како морају црквом да управљају. Апостол Павао пише Тимо- тије да има у памети ријечи, које му је он казивао ради добре управе своје (II Тим. 1, 13); а подсјећајући га на оно, што му је усмено казивао, препоручује му да то исто преда и другима, који ће кадри бити чувати његове на- путке, и вриједни да и друге томе науче (II Тим. 2, 2). Кад би опазио, да у дотичним црквеним опћинама, које је он основао, чувају његове ријечи и по њима се управљају он се изражава са највећим похвалама (I Кор. 11, 2. II Сол. 2, 15. 3, 6). У својим посланицама апостоли дају тек опће напутке пастирима цркве, како ће да управљају цр- квама, а за остало обично им пишу, да ће то уредити кад сами особно тамо дођу (I Кор. 11, 34), или пуштају тим истим пастирима, да то упораве по ономе, што су им они усмено казивали (Тит. 1, 5). Управо на своје усмене на- путке апостоли су више полагали важности, него ли на оно што су пастирима црква писали (I Тим. 3, 14. 15). Таким начином, главније установе, које су се тицале устрој- ства и живота црквеног, још прије него што ће се фор- малним законским прописом утврдити, ступале су у живот путем практике у црквама, које су апостоли основали, и ту су се чувале кроз непрекидно предање од једног цркве- ног старјешине другоме.

Важност предања, као извора за уздржавање доброга реда у цркви, свагда је истицана била са онаким истим значајем, као и св. писмо, „Нека буде очувано у цркви све, што јој је предано кроз свето писмо и кроз апостол- ско предање“, каже 21. канон гангрскога сабора. Ову важ- ност предања васељенски сабори истичу сваки час у сво- јим канонима, спомињући „старе обичаје, који морају ва- жити“,²⁾ „старо предање“,³⁾ „стари и канонички закон“⁴⁾ и г. д., и наређујући, да се противу преданога црквенога учења не смије ништа новог уводити, како се не би тијем

²⁾ Τὰ ἀρχαία ἔθνη κρατεῖτω 6 кан. I васељ. сабора. (Ат Синт. II, 128)

³⁾ Παράδοσις ἀρχαία. 7 кан. I васељ. сабора. (Ат Синт II, 131)

⁴⁾ Ὁ παλαιὸς καὶ κανονικὸς νόμος. 13 кан. I вас. саб. (Ат Синт. II, 143), а испореди између других 18. кан. I вас., 2. и 7. кан. II вас., 7. и 8. кан. III вас., 1. 2. 13. 29. 87. трулскога сабора и т. д.

повриједило основно учење; а „ако који епископ, или пре-звитер не поступа по преданоме од апостола реду,... нека се свргне, као такав, који... увађа новшгине у оно што је предано.“⁵⁾ Седми васењенски сабор у свом 7. канону наређује, да све оно, што је запуштено било у цркви, треба да се опет успостави и да се у снагу доведе по писаном и неписаном праву, и да буде свргнут сваки, који преступи црквено предање.⁶⁾ У 91. канону Василија Великог налазимо ово знаменито разјашњење о важности предања: „Догмате и проповиједи, које су у цркви сачуване, једне ми имамо из написане науке, а друге смо примили тајно из повјеренога нам апостолскога предања (*ἐκ τῆς τῶν Ἀποστόλων παραδόσεως*); и једне и друге имају *једнаку силу* за благодистије (*ἄπερ ἀμφοτέρα τὴν αὐτὴν ἰσχύον ἔχει πρὸς τὴν εὐσεβείαν*). Нити ће ово ико хгјети порицати, који је и најмање вјешт црквеним установама. Јер ако станемо одрицати ненаписане обичаје, као да немају велике силе, хотимично ћемо повриједити јеванђеље у главним предметима, или просто свешћемо на голу ријеч што је тамо проповиједано.“⁷⁾ А у 92. канону истога Василија читамо по истоме питању ово: „Ја мислим, да је то баш апостолско, да се обдржавају ненаписана предања (*ταῖς ἀγράφοις παραδόσει παραμένειν*). Јер, хвалим вас, каже апостол, браћо, што све моје памтите, и као што вам предадох, предања држите; и оно: држите предања, која сте добили или ријечју, или кроз посланицу, — између којих на особити је начин и ово (о славословљу), које питомцима предадоше они, који га у почетку установише, и слиједећи у употреби истога упоредо са временом, кроз дуготрајни обичај у цркви га укорјенише. Иста је ствар као на суду: кад би ми, не има-

⁵⁾ *Κανὼνων τὰ παραδεδομένα*. 32 кан. трулскога сабора (Ат. Синт. II, 374).

⁶⁾ *Κατὰ τὴν ἔγγραφον καὶ ἀγραφον θεσμοθεσίαν... καθαιρεῖσθαι, ὡς παραβιβηκώς τὰς ἐκκλησιαστικὰς παραδόσεις*. Ат. Синт. II, 580. На овај се канон осврће цариградски сабор 1638 године при патријарху Кирилу беријском, те односно предања напомиње, да подлежи анатеми сваки, који се усуди повриједити црквена предања и противу истих увађати какву новштину у цркву *Harduini*, XI, 225. Cf. Ib. XI, 256. Испореди посланицу источних патријараха (види горе биле 6. § 11.) чл. 17.

⁷⁾ Ат. Синт. IV, 283.

јући доказа писмених, привели вам мноштво свједока, не би ли зар од вас добили ријешење опроштаја? Ја мислим да би: јер на ријечима два или три свједока има остати сваки говор. Пак ако вам јасно докажемо, да ми имамо на нашој страни и дуготрајност времена, не ћемо ли вам тиме показати, да правично говоримо, и да ова правда не може бити ријешена противу нас?“⁸⁾ Уопће у цркви толико се уважавало предање за црквени живот, особито оно, које је потицало од главнијих цркава, да је оно само по себи састављало закон, нити се чак сматрало за потребито формулирати то предање у одређеном законском облику.⁹⁾

§ 13.

Црквено законодавство.

Основни закони цркве садрже се у св. писму и предању. Ови закони, као што смо видјели, нијесу у подробности представљали све, што се тичало сваке посебне стране црквенога живота, него је тек требало особитим радом ово из њих извести, те установити тачно и позитивном наредбом уврдити, какво треба да је устројство цркве, а да одговори основном закону, израженом о гоме у св. писму

⁸⁾ Аг. Синт IV 202

⁹⁾ Славни Поликарпов ученик, *Иринеј*, епископ у Лиону, овако је у своје вријеме о овоме писао: „Traditionem itaque apostolorum in toto mundo manifestatam, in omni ecclesia adest respicere omnibus qui vera velint videre: et habemus adnumerare eos qui ab apostolis instituti sunt episcopi, et successores eorum usque ad nos.“ „Quae autem sunt ecclesiae, cum summa diligentia diligere, et apprehendere veritatis traditionem oportet. Quid enim? Et si de aliqua modica quaestione disceptatio esset, nonne oporteret in antiquissimas recurrere ecclesias, in quibus apostoli conversati sunt, et ab eis de praesenti quaestione sumere quod certum et re liquidum est? Quid autem si neque apostoli quidem scripturas reliquissent nobis, nonne oportebat ordinem sequi traditionis, quam tradiderunt iis quibus committebant ecclesias? Cui ordinationi assentiunt multae gentes barbarorum, eorum qui in Christum credunt, sine charta et atramento scriptam habentes per Spiritum in cordibus suis salutem, et veterem traditionem diligenter custodientes. . . . Hanc fidem qui sine litteris crediderunt, quantum ad sermonem nostrum barbari sunt: quantum autem ad sententiam, et consuetudinem, et conversationem, propter fidem per quam sapientissimi sunt, et placent Deo, conversantes in omni iustitia, et castitate, et sapientia.“ *Contra haereses. lib. III. cap. 3. et 4. Ed. Migne.*

и предању, каква треба да је управа цркве, а према цијељи и средствима цркве, каква су права и дужности чланова цркве, према различном њиховом положају у цркви, једном ријечју, требало је према основним законима, који су положени били са самим постанком цркве, издати и установити посебне законе, који би са сваке стране утврдили добри ред у цркви и зајамчили јој достижење њене цијељи у свијету. Оној потреби имала је да задовољи сама црква по оној власти, коју јој је дао сам Основатељ њезин, а вршећи је по прописима, који се у основи садрже у св. писму и предању. Власт цркве усредсређена је у сабору старјешина цркве (Mat. 18, 17—20.) Саборна власт цркве имала је дакле задаћу, да изврши оно, што је требало у погледу свестраног уређења цркве. У извршавању овога развило се оно црквено законодавство (*ἡ ἐκκλησιαστικὴ νομοθεσία*, *legislatio ecclesiastica*), којег прописи, послуже св. писма и предања, састављају главни извор црквенога права.

Највишу законодавну власт у цркви врши васељенски сабор. Послије њега, ту законодавну власт, у границама канонички тачно одређенима, врше обласни сабори, који се сакупљају периодично или при потреби у једној или другој помјесној цркви. Најпослије, у име саборне власти, а у границама, које та власт изрично и тачно пропише, законодавну власт могу вршити и епископи за повјерене им цркве. Посебно учење о законотворној власти цркве спада у систему науке црквенога права, и на своме мјесту ми говоримо о томе подробно.

Прописи и наредбе законодавне власти цркве у изворима права различно се називљу, према извору, из кога потичу, према предмету, којим се баве, према форми, у којој су издани и т. д. Најобичнији израз за прописе, који се тичу црквене управе, то је *καὶνόν*.¹⁾ У основном каноничком зборнику осим канонâ, које су сабори издавали, има неколико посланица појединих отаца цркве, које се по своме садржају насловљују *κανονικαὶ ἐπιστολαί*;²⁾ тако исто и на односна питања, *ἑρωτήσεις*, која су дотични стављали, одговори су се називали *κανονικαὶ ἀποκρίσεις*;³⁾ а каноничкој по-

§ 13. ¹⁾ Види горе § 3 бпљ 3.

²⁾ Види Атинск. Синт. IV, 45 88. 138 206. 293.

³⁾ Ат. Синт IV, 331.

за друштво неопходним. Предање се оснива на авторитету онога, који је нешто предао. У грађанском праву обичај може постојати самостално, оснивајући се на непосредном друштвеном убјеђењу; у црквеном праву он је у зависности од извјеснога предања или претпоставља бар предање, и служи једним између облика израза предане истине.

Како у грађанском праву у ономе значају,¹⁾ тако и у црквеном праву у овоме значају, обичај саставља извор права. Многе стране црквенога живота, које нијесу биле због једног или другог разлога установљене путем законодавства црквенога, утврдиле су се течајем времена у цркви путем обичаја, и тај обичај, услијед дуготрајне употребе његове постао је за црквено право извором права упоредо са законом. Али, да обичај један може збиља бити извором права, другим ријечима, да обичајно право може бити ваљано у цркви (*ἔθος ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἐνεργούμενον*), оно мора закључаваги у себи истину. Ово вриједи уопће за обичајно право, а на првоме мјесту ово мора вриједити у цркви, која је сама оличена истина, те према томе, предмет обичаја мора бити строго црквене природе, а цијелъ његова у посебности мора се подударати са опћом цијељу саме цркве. Није ли тога, и нема ли један обичај у основи својој истину, ма колико он стар био, не може имати ваљаности.²⁾

Важност обичаја, као извора за право црквено, колико је оправдана са опћега гледишта, толико је она признана и позитивним законима цркве. Први васељенски сабор узаконјује повластице дотичних првопредстојника црквених оснивајући се на постојећим обичајима: „Нека имају ваљаност стари обичаји (*τὰ ἀρχαῖα ἔθνη κρατεῖτω*), који постоје у Египту, Ливији и Пентапољу, да александријски епископ има власт над свима тим областима, јер је и римскоме епископу то обично (*ταῦτο σύνηθές ἐστιν*).“³⁾ „Пошто се

§ 14 ¹⁾ *Puchta*, *Cursus der Institut.* I, 38—39. *Историја* Das *Gewohnheitsrecht.* 2 Bde. Erlangen, 1828. 1837. I, 144 fg II, 24 fg., а посебно II, 264—292: „Von kirchenrechtlichen Gewohnheiten.“ *Savigny*, *System des heut. röm. Rechts.* I, 34 76. 171 fg.

²⁾ „*Consuetudo sine veritate vetustas erroris est.*“ *Cyprian*, *ad Pompejum* Ep. 74. Ed. Migne. Cf. *Firmilian* ep. ad. *Cyprianum*. *Inter epistolae Cypriani*. Ep. 75. Ed. cit. *Clementis Alex* *Stromat.* lib. VII c. 16. Ed. cit.

³⁾ Кан. 6 Ат. Синт II, 128

утврдио обичај и старо предање (*συνήθεια καὶ παράδοσις ἀρχαία*), да епископ који је у Елији, бива одликован особитим начином, нека...⁴⁾ Услијед тога, што су неки епископи, презвитери и дјакони самовољно прелазили из једне епархије у другу, исти сабор наређује да треба уништити тај обичај (*παραιρεθῆναι τὴν συνήθειαν*), који се противу апостолскога правила укорјенио у појединим мјестима.⁵⁾ Дјакони су у неким мјестима почели били раздавати јевхаристију презвитерима, и исти овај први васељенски сабор осуђује то, јер није предано ни каноним ни обичајем,⁶⁾ чиме изједначаје у важности обичај са канонима. Други васељенски сабор установљује границе дотичних црквених области, које су у источној половини царевине, а у погледу црква, које су код других народа, прописује, да се имају управљати по отачаском обичају, који се дотле чувао.⁷⁾ Исти сабор прописује, како треба примати у цркву оне, који се обраћају из какве јереси, и каже да у томе слиједи обичају.⁸⁾ Ефески, трећи васељенски сабор, утврђујући повластице кипарске цркве, пориче захтијеве антиохијскога епископа, да он рукополаже епископе у Кипру, главним начином с тога, што се то противи старом обичају.⁹⁾ Трулски сабор прописује, да епископи Хелеспонта имају постављати независно првопредстојника јустинијанопољског по староме обичају (*κατὰ τὴν ἀρχαίαν συνήθειαν*), и да се уопће у свакој цркви морају чувати установљени обичаји (ἔθῃ).¹⁰⁾ Василије Велики у посланици својој Диодору епископу тарском у погледу онога, који ступа у брак са двије сестре, истиче најодлучније важност обичаја, и изрично казује, да дотични обичај има у томе једнаку силу, као и закон.¹¹⁾ У номоканону XIV. наслова трећа глава I. наслова говори посебно о томе, „да се неписани црквени обичај мора уважавати као закон“, и за потврду приведени су односни канони, који о томе говоре, а загијем у кименону додано је, да

⁴⁾ Кан 7. Ib. II, 131

⁵⁾ Кан 15. Ib. II, 145

⁶⁾ Οὕτε ὁ κανὼν, οὕτε ἡ συνήθεια παρέδωκε. Кан. 18. Ib. II, 154

⁷⁾ Κατὰ τὴν κρατήσασαν συνήθειαν τῶν Πατέρων. Кан. 2. Ib. II, 170.

⁸⁾ Κατὰ συνήθειαν. Кан. 7. Ib. II, 187

⁹⁾ Ἔθος ἀρχαίων. Кан. 8. Ib. II, 203

¹⁰⁾ Кан. 39. Ib. II, 395. Испор. кан. 102. Ib. II, 550.

¹¹⁾ Ἔθος νόμου δόναμιν ἔχον. Кан. 87. Ib. IV, 260.

и у грађанском праву, кад је обичај потврђен у суду и не протурјечи писаноме закону, важи исто као неписани закон.¹²⁾

Из свега овога види се, колико важност обичаја, као извора црквенога права, толико исто и при каквим условима и када може обичај да важи у праву. У првобитној цркви, када је тек мало писаних закона било, обичај је имао јуридички значај и сматрао се погврдом преданога учења цркве. О овоме имамо класичну свјedoцбу Тертулијана, писца краја II и почетка III вијека, која је свјedoцба тијем важнија и авторитетнија, што су мишљења истога као јуриста, ушла у дигесте Јустинијанове. „Није ли нешто“, каже Тертулијан, „одређено писмом, а међутијем свугдје се чува, значи, да је то утврђено обичајем, који је основан на предању. Ако опази когод, да је и за предање нужна писмена свјedoцба, тада ми можемо споменути многе установе, које се чувају без сваког писма, него важношћу самога предања и силом обичаја.“ Па за потврду овога, приводи неколико примјера, и закључава: „Кад би неко хтио да тражи писани закон о овима и још многим другим установама, не би га могао наћи. Ту важи предање као основа, обичај као потврда, а пјера као чувар.“¹³⁾ Сувременик Тертулијанов епископ кесаријски Фирмилијан спомиње обичаје, који се чувају у разним помјесним црквама, и које треба поштовати снето.¹⁴⁾ Предање црквено, које је

¹²⁾ Καὶ ἐπὶ τοῦ πολιτικοῦ νόμου τὸ ἔθος ὡς ἄγραφος νόμος ἰσχύει, ὅτε ἐν δικαστηρίῳ ἢ συνήθεια βεβαιωθῆ, καὶ ὅτε μὴ ἐγγράφῳ νόμῳ ἐναντιοῦνται. At Синт I, 38 *Basilicon* у схолијама на ову главу номоканона приводи изватке из грчко-римског законодавства, који важе и у црквеном праву: Περὶ ὧν ἐγγράφῳ οὐ κείται νόμος, παραφυλάττειν δεῖ τὸ ἔθος καὶ τὴν συνήθειαν... Ἡ παλαιὰ συνήθεια ἀντὶ νόμου φυλάττεται... Ἡ μακρὰ συνήθεια ἀντὶ νόμου κρατεῖ ἐν οἷς οὐκ ἔστιν ἐγγράφος... Καὶ τὰ μακρὰ συνήθεια δοκιμασθέντα καὶ ἐπὶ πολλοὺς ἐνιαυτοὺς φυλαχθέντα οὐχ ἥττον τῶν ἐγγράφων κρατοῦσιν. At Синт I, 39. Испоредни cap 41 42 et 44 tit. I lib. II *Basilicorum* Ed. *Heimbach* (Lipsiae, 1833), I, 39. У Властаревој синтагми налазимо ово исто само друкчије изражено: „Ἐν οἷς οὐκ ἔστιν ἐγγράφος νόμος, ἢ μακρὰ συνήθεια, ἐπὶ πολλοὺς ἐνιαυτοὺς δοκιμασθεῖσα, ἀντὶ νόμου κρατεῖ, τάξιν ἔχουσα νόμου. Στοιχ Ν. κεφ ζ'. At Синт VI, 400—401.

¹³⁾ „Harum et aliarum disciplinarum, si legem expostulas scriptam, nullam invenies *Traditio ibi praetendetur auctrix, consuetudo confirmatrix, fides observatrix.*“ De corona militis. cap. 3. Ed. Migne.

¹⁴⁾ „Nec observari illic (Romae) omnia aequaliter, quae Hierosolymis observantur, secundum quod in caeteris quoque plurimis provinciis

утврђено било обичајем и чувано вјером, састављало је у првобитној цркви закон, упоредо са писаним прописима, и оно је служило основом за црквено право, и важило је, као и законодавне наредбе, с обзиром на извор његов и на свеопће уважење, којим су на њега сматрали.

У случајенима, када постоји сумња о јуридичкој ваљаности неког обичаја, који путем закона није био утврђен, одлучује црквена власт или самостално, или ако је предмет обичаја мјешовите нарави, то јест, ако се тиче и грађанске власти, тада одлучује заједнички и црквена и грађанска власт.¹⁵⁾ Власт у такој прилици изриче своју пресуду, те издањем односнога прописа или узакоњује дотични обичај, или га укида.¹⁶⁾

§ 15.

Грађански закони.

Тијем већ, што су закони хришћанских царева ушли у каноничке зборнике, у такозване *номоканоне*, начелно је ријешено питање о значају грађанских закона (*νόμοι, νόμιμα, πολιτικά και διατάξεις*) као извора за црквено право. Јован Схоластик, пошто је приредио (у IV. вијеку) свој систематски зборник канона, као додатак томе зборнику, саставио је други зборник из Јустинијанових новела, које

multa pro locorum et hominum diversitate variantur.“ Cit. epist. 75. *Augustini* опажа, да у вријеме Кипријана и Стевана римског „*consuetudinis robore orbem terrarum directum fuisse.*“ De baptismo contra Donat. II, 7. Cf. Contra Crescent. I, 33. О различним обичајима у старим црквама види *Socratis Hist. eccles.* V, 22. Ed. Migne.

¹⁵⁾ Види Валсамонову схолију на 3 главу I наслова Номоканона у XIV наслова у Атинск Синт. I, 40. У схолији из *νομοβιβλίον τῶν ἐκκλησιαστικῶν* на 46 гл. 2. наслова III књиге *Βασιλικῆ* читамо (у лаг. пријеводу): „*Quum de jure quaeritur, quod nondum obtinuit, et de quo quasi jure in consuetudine dubitatur, ad Principem referri oportet et decisionem ejus accipere.*“ Ed. cit. I, 40. За тумачење закона (види даље § 18) обичај се сматрао најпоузданијим средством: „*Si de interpretatione legis quaeratur: in primis inspiciendum est, quo jure civitas retro in ejusmodi casibus usa fuisset: optima enim legum interpret consuetudo*“ *Digest. lib. I. tit. IV. l. 37.* Cf. *Basilicor. lib. II. tit. I, 46.*

¹⁶⁾ О значају ових пресуда и о укидању (*ἀναίρεσις*) односних обичаја види Валсамонове схолије на поменуто мјесто номоканона у XIV наслова (Ат Синт I, 41).

се тичу црквених питања, — и у приступу овоме зборнику одредјељује значај законâ хришћанских царева уопће, истичући, да они не само што су изложени у духу канонâ православне цркве, него дају особити значај у држави самим канонима и допринашају да све упорављено буде по божјем напутку, а на корист свега људскога рода.¹⁾

Овај значај законима хришћанских царева црква је признавала за свој, како спољашњи, тако и унутрашњи живот од онога дана, када је први римски цар признао правно постојање цркве у држави. Мир, који је цркви нужан био, послије тровјековога гонења, с једне стране, а с друге потреба, да заштићена буду права чланова цркве и саме цркве у држави, све ово учинило је, те је одмах послије добивеног признања, црква примила и признала све оне држанне законе и незнабожачких римских царева, који нијесу били у опријечи са нјером њезином. Кад је затијем хришћанска вјера призната била државном вјером и црква проглашена за основу правнога поретка, и од припадања или не припадања цркви зависило је признање дотичнима политичке, а у неком одношају и опће правоспособности, црква је добровољно припуштала државној власти, да слободно издаје законе по црквеним питањима, или сама, или заједнички са црквеном влашћу, и тим законима, проникнутима, као што се Схоластик сасвијем основно изразио, духом канонâ православне цркве, она је признавала потпуну ваљаност не само, него их је примала као извор и свога, црквенога права, а уносећи их у своје каноничке зборнике, тако рећи, канонизирала их је; у случајевима пак, кад по каквоме питању из црквенога живота, није било установљенога канона, црква се није устручавала прилагати тада постојеће државне законе. Ἐνθα μὲν γὰρ οὐδέν τι οἱ κανόνες διορίζονται, ὀφείλομεν τοῖς νόμοις ἀκολουθεῖν, опажено је у 28. глави I. наслона номоканона у XIV наслова.²⁾ И ово је скорије лакше црква могла да учини, што

§ 15 ¹⁾ Ἀτινες οὐ μόνον τοῖς τῶν ὀρθοδόξων ἡμῶν πατέρων ἀκολουθεῖσαι κανόνων, ἀλλὰ γὰρ τὴν ἐκ βασιλικῆς ἐσχόρας ἀυθεντίαν χαρίζονται, μετὰ προσθήκης ἐνόμου τε καὶ θεαρέστου, τὸ σὺννερόν πάση τῇ ἀνθρωπίνῃ κτίσει θεομιμήτως περιεχομένης. Collectio LXXXVII capitulorum. J. B. Pitra, Juris graecorum historia et monumenta. tom. 2. Romae, 1868. II, 390.

²⁾ Аг Синт I, 68 А ово значи: „У оним питањима, у којима канони ништа не одредјељују, морамо се држати државних закона“.

су грчко-римски цареви признавали њеним законима безусловно обвезну силу у држави, какву су имали државни закони. Цар Јустинијан законом 530. године прописује, да што канони забрањују, то исто треба да забрањују и државни закони.³⁾ Исти својом 6. новелом установљује, да канони морају онако исто у држави важити, као и државни закони;⁴⁾ а 131. новелом посебно установљује да сви канони, који су издани или утврђени на седам васељенских сабора, имају опћеобвезну силу, и вјерске установе имају важити као св. писмо, а канони као државни закони;⁵⁾ при чему, лишава се ваљаности сваки државни закон, који је

³⁾ „Sacros canones non minus, quam leges, valere, etiam nostrae volunt leges: sancimus obtinere in illis, quae sacris visa sunt canonibus, perinde ac si civilibus inscriptum esse legibus... quemadmodum enim sacri canones prohibita sunt talia, sic et secundum nostras leges rem ipsam prohiberi... Quod enim sacri canones prohibent, id etiam et nos per nostras, abolemus leges“ Codicis lib. I. tit. III. const. 45.

⁴⁾ „Quod a praecedentibus nos imperatoribus et a nobis ipsis recte dictum est, oportere sacras regulas pro legibus valere.“

⁵⁾ Ова је новела у допуњеном облику прешла у базилике, и у погледу нашега питања каже: Θεσπίζομεν τοίνυν, τάξιν νόμων ἐπέχειν τοὺς ἁγίους ἐκκλησιαστικοὺς κανόνας, τοὺς ὑπὸ τῶν ἁγίων ἐπὶ συνόδων ἐκτεθέντας ἢ βεβαιωθέντας, ταυτέστι τῆς ἐν Νικαίᾳ... ἐν Κωνσταντινουπόλει... ἐν Ἐφέσῳ... ἐν Χαλκηδόνι... ἐν Κωνσταντινουπόλει τὸ δευτέρον... ἐν Κωνσταντινουπόλει τὸ τρίτον... καὶ ἐπὶ πάσας τῆς ἐν Νικαίᾳ τὸ δευτέρον... Τῶν γὰρ προειρημένων ἁγίων συνόδων τὰ δόγματα καθάπερ τὰς θείας γραφὰς δεχόμεθα καὶ τοὺς κανόνας ὡς νόμους φυλάττομεν Basilic. lib V tit. III. c 2. Опће становиште у погледу овога изложено је у предговору 6. новеле Јустинијанове, која се налази у споменутом зборнику LXXXVII глава Јована Схоластика (Pitra. Op. cit. II, 390), а тако исто у словенском пријеводу у 42 глави печатане *Крличје*: „Великая паче инѣхъ иже въ челоуѣцѣхъ еста дара божія, отъ вышняго дарована челоуѣколюбія божія, священничество же и царство: ово убо божественнымъ служба, се же челоуѣческими владѣя и пекіися: отъ единого же и тогожде начала обоя происходятъ украшающе челоуѣческое житіе. Якоже ничтоже тако бываеътъ поспѣшнее царству сего ради, якоже святигельская честь: о обоихъ самѣхъ тѣхъ присно вси Богови молягся; аще бо они непорочни будутъ во всемъ и къ Богу имуть дерзновеніе, и праведно и подобно украшати начнутъ грады имъ преданныя, и сущая под' ними, будетъ согласіе нѣкое благо, все еже добро челоуѣчестѣй даруя жизни; сему бити вѣруемъ, аще священныхъ правилъ блюденіе сохранится, ихъ же праведно похваляемин, и покланяемин самовидцы божію слову предаша апостоли и святин отцы сохраниша же и заповѣдаша.“ Изд. Москва, 1787. II, 7.

у оприједи са канонима.⁶⁾ — Овакав одношај према законима грчко-римским није постојао само у источној цркви, него је он постојао и у западној цркви,⁷⁾ чак до XIII., а у извјесној мјери и до XVI. вијека.⁸⁾ Тамо су се ови закони уважавали онако исто, као и у источној цркви, и по податцима, што имамо, римски првосвештеници са дубоким поштовањем су се к тим законима односили и употребљавали су их не само у грађанској и црквеној управи, него чак у унутрашњој дворској уредби.⁹⁾

Признавање државних закона за извор црквенога права, и дошљедно признавање у цркви државних закона, никада није изазвало ни најмање противности. Могла се истакнути само сумња у случају сукоба међу канонима и државним законима, пошто тачно одређенога у овоме питању није ништа било до XII. вијека, осим оног кименона на номоканон у XIV наслова.¹⁰⁾ Валсамон је са највишом тачношћу ово ријешио у својим схолијама на овај исти номоканон. Истакло се било питање, поводом два закона цара Алексија Комнина, који су се закони на изгледу косили са прописима канонâ, да ли у административним питањима цркве мора више значаја имати канон, или државни закон? Валсамон подробно расправља предмет и најпослије као закључак истиче: „Канони имају више снаге од закона државних,

⁶⁾ Види кименон у 2 глави I наслова номоканона у XIV наслова. (At Sint. I, 36)

⁷⁾ Ово ми наглашујемо овдје нарочито, имајући пред очима најновију књигу професора црквенога права у јарославском лицеју Н. Суворова (Курсъ церк права Ярославль, 1889), коме се није хтјело ово знати, те с тога је ваљда и дошао до тога да нам казује о „безграничној теократији“ у некадашњој византијској царевини и у данашњој руској Испореди ниже биљенку 9.

⁸⁾ Dr. J. F. Schulte, Das kath. Kirchenrecht. Giessen, 1860. I, 366.

⁹⁾ „Ut ergo manifestum est leges Justinianeas Romae fuisse publicatas et cooperante pontifice Vigilio ad cuius petitionem speciales etiam probatae sunt, ita pariter dubitari amplius non licet easdem leges observatas fuisse post Justinianum ... Jus Justinianeum et illius traditiones a Romanis pontificibus sollicita et quasi cum veneratione retentae ac observatae semper fuere, non solum in civili et ecclesiastica administratione, sed praesertim in ordinatione sacri palatii lateranensis et sac. suae comitivae, non minus quam sac. sui auditorii quod iisdem personis praecipue constituebatur usque ad saec. XIII, ut alio loco demonstrabo“ (Gasparini). *Pitra*. Op. cit. Tom II. Praefat pag. XXXIV, nota 6.

¹⁰⁾ Види 6. билъ овог §

јер они, наиме канони, пошто су проглашени и утврђени од светих отаца и од царева имају значај као свето писмо; а закони изложени су само од царева, те с тога не могу надмашити свето писмо, ни каноне.“¹¹⁾ Ову је исту мисао исказао Валсамон и на неколико других мјеста.¹²⁾ У истоме је смислу он разјаснио и онај сукоб, који се истакао био услијед оних закона цара Алексија Комнина.¹³⁾ Ово је последице тога постало опћим правилом за православну цркву, и нашло је израза у ономе каноничком зборнику, који је био међу најраспрострањенијима, почињући од XIV. вијека, у свима помјесним источним црквама, наиме у синтагми Матије Властара.¹⁴⁾ — Овим се начелом руководи и данас православна црква, те као што је некада признавала и примала као извор за своје право грађанске законе у питањима спољашњег живота цркве, тако признаје и прима она и данас законе државне власти за своју управу, поред законâ, које она сама за то издаје. У извјесним приликама и по извјесним предметима, православна црква признаје државну власт органом и црквенога законодавства; али при томе претпоставља се, да уопће, начелно државна власт признаје ваљаност свима црквеним законима, претпоставља се споразум међу црквом и државом, и да ће државна законодавна власт издавати односне прописе у питањима црквенима искључиво у духу каноничкога права, и само и свагда у интересу цркве.¹⁵⁾

¹¹⁾ Номок у XIV наслова I. насл 3 глава (Ат. Синт. I, 38).

¹²⁾ Исти Номокан I. насл 11 23 28 32. глава XIII. нас. 18. гл (Ат. Синт I, 52 60. 68 73 315).

¹³⁾ Види чланак његов о службама хартофилакса и протекдика у Ат. Синтагми IV, 530 и сл.

¹⁴⁾ Πλέον τούτων τῶν νόμων τοὺς κανόνας ἰσχύειν ἀνάγκη: οἱ μὲν γὰρ παρὰ βασιλέων μόνων συνετέθησαν, καὶ παρὰ τῶν εἰσέπειτα καλῶς ἔχειν ἐνομιόθησαν, οἱ δὲ γε κανόνες, παρὰ τῶν ἀρίων Πατέρων γνώμη καὶ σπουδῇ καὶ φήφῳ τῶν τηλικάδε βασιλέων συνεγράφησαν καὶ ἐπιστηρίχθησαν: ὁμῶς γε μὴν μεγάλην ρόπην τοῖς θείοις κανόσιν οἱ φιλευσεβεῖς ἐκπορίζουσι νόμοι, τὰ μὲν ἐκείνος συντρέχοντες, τὰ δὲ καὶ ἀναπληροῦντες, ἕπερ ἐκείνοις ἔσθ' ὅπη παρεῖται. Στοιχ. Κ κεφ. ε'. (Ат. Синт VI, 317.) — И на западу обраћена је била пажња на ово питање, које наравно није могло бити ријешено него у овоме смислу Валсамоновом и Властаревом. Види *Assemani Bibliotheca juris orientalis. Romae, 1762—64. lib. II. c. 32 p. 601.* Испореди још по овоме питању *Leo Allatius, De ecclesiae occidentalis et orientalis perpetua consensione. Colon. Agripp. 1648. lib. I c. 15. p. 221.*

¹⁵⁾ Даље потанкости о овоме види у V. дијелу ове књиге.

§ 16.

Канонистичко право.

К поређаним изворима црквенога права има се додати још један извор, који ако и нема формалне јуридикке санкције, служи ипак важним спомоћним извором, да се разјасне и потпуније схвате многе стране правнога живота цркве. Ми разумијемо овдје списе признатих знаменитијих канониста по црквено-правним питањима, издане у различним облицима главним начином на позив догичних, којима је требало знати, како се има поступати у једном или другом питању из црквенога живота, а о чему посебнога прописа није у канонима било. Списи ови по себи не могу се сматрати за законе, јер им законодавна власт није формално признала тај значај, те као такви, они не могу ни бити формалним извором црквенога права. Мишљења по црквено-правним питањима, која су у њима изложена, нијесу него мишљења појединих људи, која према томе не могу имати опћега значаја. Али та иста мишљења толико су основана и вјерна духу опћег црквенога права, при томе особе, које су их излагале, одликовале су се тако богатим каноничким знањем, да су та мишљења стекла свеопће уважење у источној цркви, а тиме, што су многа ушла у каноничке зборнике исте цркве, добила су готово онакав авторитет, као и сами закони црквени, при ријешавању разних каноничких питања, која се истичу у цркви.

Поред овога значаја, што су по себи сами имали списи признатих канониста и ради чега су се могли сматрати спомоћним извором права, црква је у овоме поступала по пракци, која је важила у старијем римском грађанском праву. У овоме праву, између других извора права, сматрали су се извором и такозване *ἀποκρίσεις τῶν σοφῶν*, *responsa prudentium*. У приликама кад се истицала каква сумња, како треба поступити у једном правном питању, дотични обраћали су се к признатим јуристам и тражили су од њих разрјешења тих сумња. Ове су јуристе називали: *jurisconsulti*, *jurisprudentes* и *prudentes* (*οἱ περὶ τῶν νόμων ἐπερωτόμενοι*, правознаоци). Одговарајући на стављена им питања, ови *prudentes* старали су се, да разјасне све што је нејасно и сумњиво било, да проникну у дух постојећег позитивнога права, да изведу из њега путем јуридикке ло-

гике оно што је требало у даној прилици, и тијем су пружали ријешења истакнутих питања. Ријешења ова тих правозналаца, или њихови одговори (*responsa*), ако су се слагали са основима права и ако су признати бивали од дотичних власти, постајали су мјеродавнима за даљу практику. Од времена цара Августа признато је било неким правознаоцима, да званично дају своје одговоре, и ти су одговори имали обвезну силу за судије.¹⁾ На основу ове практике у римском грађанском праву завела се и у цркви слична практика, и постали су особито уважени па и мјеродавни у њој вјештаци у црквеним канонима, и списи њихови. У почетку ово је изражавала црква у поштовању, којим се она односила према списима појединих старјешина црквених, признавши те списе каноничкима и уважавајући их као законе,²⁾ а затијем, примајући у своје каноничке зборнике списе познијих канониста, којих је каноничка мишљења сматрала мјеродавнима за себе. На ове списе позивали су се у својој законодавној дјелатности старјешине црквене пређашњих времена, а позивају се на исте и данас, признавајући их тиме, ако не за непосредне изворе права, али свакако за спомоћне и то врло важне изворе.

По облику, у коме су ова канонистичка мишљења излагана била, она нам се у споменицима приказују или

§ 16. ¹⁾ „Ante tempora Augusti publice respondendi jus non a principibus dabatur, sed qui fiduciam studiorum suorum habebant, consulentibus respondebant Neque responsa utique signata dabant, sed plerumque iudicibus ipsi scribebant, aut testabantur, qui illos consulebant. Primus divus Augustus, ut major juris auctoritatis haberetur, constituit, ut ex auctoritate ejus responderent, et ex illo tempore peti hoc pro beneficio coepit.“ Digest lib. I. tit. II. fr. 2. § 47. У Јустинијановим институцијама ови одговори правозналаца овако су дефинирани: „Responsa prudentium sunt sententiae et opiniones eorum, quibus permissum erat, de jure respondere. Nam antiquitus constitutum erat, ut essent, qui jura publice interpretarentur, quibus a Caesare jus respondendi datum est, qui jurisconsulti appellabantur Quorum omnium sententiae et opiniones eam auctoritatem tenebant, ut iudici recedere a responsis non liceret, ut est constitutum.“ Instit. lib. I. tit. II. §. 8. Види још *E. C. Ferrini, Institutionum graeca paraphrasis Theophilo Antecessori vulgo tributa*. Berolini, 1884. sq. I, 16. Испореди о овоме *Puchta, Coursus der Instit. I, 301 fg. 573 fg. Savigny, System des heut. röm. Rechts. I, 45. 83. 144 fg.*

²⁾ Види 2 кан. грузскога сабора.

као питања и одговори,³⁾ или као каноничка ријешења,⁴⁾ или као каноничке расправе,⁵⁾ а кадгођ и као канони.⁶⁾ Овамо спадају и тумачења канона,⁷⁾ особито канониста XII. вијека.

ГЛАВА ДРУГА.

Тримјена правних извора.

§ 17.

Примјена и обвезна сила црквених закона.

Преглед правних извора, који смо представили у предидућој глави, показао нам је опћу разлику међу законским прописима, који потичу из тих извора, и односни обвезни значај њихов. Потреба је сада зауставити се посебно на законе, које је црква својом влашћу издала, и на обвезну силу њихову.

Црквени закони, с погледом на предмет њихов, разликују се међу собом. Једни се тичу вјере, а други дисциплине црквене. Први се зову догматима (*δόγματα*). Они излажу у тачности откривене истине и осуђују све заблуде, које се истакну противу тих истина; управо услијед тих заблуда црква је и издавала ове законе, који се на грчком језику врло згодно зову опредијељењима (*δραι*), пошто црква не ствара нове догмате, него одређени писмени облик даје откривеним истинама и опредјељује их. Као такви, догматички су закони безусловно непромјенљиви.¹⁾ Други закони, закони дисциплинарни, или закони црквени у ужем смислу (*ἐκκλησιαστικὸὶ νόμοι, θεσμοί, κανόνες* и т. д.) установљују спољашњи живот вјерних у цркви и све оно, што је нужно

³⁾ Ἑρωτήσεις, ἐρωτήματα καὶ ἀποκρίσεις, ἀπαντήσεις, Ат. Синг IV, 417. 447. V. 369, и др.

⁴⁾ Ψήφοι, ἐπιλύσεις, λύσεις. Ib V, 341 и др.

⁵⁾ Ὑπομνήματα, μελέται. Ib IV, 497 V, 341, и др.

⁶⁾ Ib. IV, 427.

⁷⁾ Ἑρμηνεία τῶν κανόνων. Ib II, 2. sq.

§ 17. 1) Θεῖα δόγματα. Валсам на 64 кан. трулскога сабора На питање: τί ἐστὶ δόγμα; даје одговор Василије вел. у 91 канону и истиче значај догмата. Ὅροι названи су догмати IV, VI и VII васељ сабора у „Книга правилъ“. Москва, 1862. стр. 5. 7. 8.

да се добри ред у цркви уздржи и да се постигне цијељ, ради које црква постоји. Ови дисциплинарни закони нијесу непромјенљиви, него се могу мијењати према потребама цркве и према промјенама, које друштвено стање једног или другог вијека истакне. Ова промјена дакако бивала је и смије бити само уз очување основних закона црквеног устројства, при томе непренаглено и опрезно, да се не би саблазан код вјерних јавила, и уз дужно поштовање према пређашњим законима.²⁾ Осим ове главне разлике, дијеле се црквени закони и по *крузу дјејства* свога, и то, на опће и посебне. Опћи важе за сву цркву и тичу се основних предмета црквенога устројства и управе црквене,³⁾ а посебни важе само за једну или другу област црквену, за ову или ону грану управе у цркви, за једну или другу установу црквену⁴⁾ и т. д. — Ово су двије главне разлике међу

²⁾ Установљујући 12 каноном, да свештено лице, које је примило епископско рукоположење, не смије више живјети заједно са својом женом, трулски сабор овијем је укинуо 5. канон апостолски, који пријети свргнућем епископу, ако прогне жену своју; али потреба је времена изазвала ту промјену, те исти сабор правда свој поступак тијем, што је та практика (да епископ живи са својом женом) постала била у његово доба предметом спотицања и саблазни за народ, па додаје: „Пошто настојање наше главним начином мора бити обраћено на корист преданих у наше руке стада, установљујемо, да у напријед тога више никако не буде. И ово ми исказујемо, не да се укида или извраћа оно, што је апостолски установљено (*οὐκ ἐπ' ἀφελήσε, ἢ ἀνατροπῇ τῶν ἀποστολικῶς νομοθετημένων*), него што се старамо о спасењу народа и о напредовању његову у добру, и да никаква љага не остане на свештеничком чину. Јер божанствени апостол каже: *све на славу божју чините; не будите на саблазан ни јудејима, ни јелинима, ни цркви божјој, као што и ја у свачему свима угађам, не тражећи своје користи, него многих, да се спасу. Угледајте се на мене, као и ја на Христа.*“ Овијем је установљена и прописана норма за поступање цркве у оваким и сличним приликама за сва будућа времена.

³⁾ *Γενικοὶ κανόνες*. Валсам тумачење 13 канона I вас сабора (At. Синт II, 143). *Καθολικοὶ κανόνες*. Истога тумачење 16. кан. VII. васељ. сабора (Ib. II, 624).

⁴⁾ *Ἰδιοὶ κανόνες*. Валсам тумач 4 сардич канона (At. Синт. III, 229). *Τοπικοὶ κανόνες* Валсам и Зонаре тум 17. карт канона (Ib. pag 351) О овим посебним канонима Валсамон установљује ову норму за суђење о томе, када имају да важе: *Ἰδιοὺς κανόνας λέγε κρατεῖν ἐνθα δὴ καὶ ἐξεφωνήθησαν, εἰς δὲ τὰ λοιπὰ, κρατεῖν τὸν παρόντα (γενικὸν) κανόνα*. Валсам на 32. кан. Василија вел. (Ib. IV, 175.) О такозваним *προσοπικοὶ κανόνες* види бил. 7. § 3.

црквеним законима (по предмету и кругу дјејства). Остало разликовање закона у црквеном праву једнако је разликовању, које чини наука грађанскога права, дакле постоје закони, који нешто допуштају, који нешто забрањују, који прописују казне за односне пријеступе и т. д.

Према овој разлици у црквеним законима, различна је и примјена и обвезна сила њихова. И прије свега да један закон црквени може примјењен бити, — а да буде примјењен, то је главна и безусловна задаћа његова, — и да може постати обвезан, морају бити очувани извјесни основни услови, од којих једни се тичу унутрашње стране, а други спољашње стране закона. Са *унутрашње* стране треба да је црквени закон издан надлежном црквеном влашћу у границама њенога дјелокруга, даље, да је предмет закона црквене природе,⁵⁾ затијем, да је оно што се прописује сугласно са темељним законима цркве, и најпослије, да се тиче добра вјерних. Са *спољашње* стране, да један закон добије обвезну снагу, мора бити надлежним путем проглашен (*δημοσίευσις*, promulgatio). Ово проглашење закона, ако и није формално прописано црквеним законодавством, али је оно свагда од велике важности у цркви било и сматрало се неопходним из простог онога разлога, што сваки мора бити обавјештен о ономе, како има да поступа по закону, и што је у основи то прописано било и у св. писму.⁶⁾ У овоме руководи се црквено законодавство опћим прописима, који важе за грађанско законодавство.⁷⁾ Осим проглашења, са спољашне стране закон црквени садржи у себи и услов, кад дотични не би хтјели извршити прописе закона, наиме, санкцију.⁸⁾

Сви закони црквени према пуномоћију, којим су издани, обвезни су за свакога, који припада цркви. Мисао

⁵⁾ Овдје треба имати на уму оно, што смо казали о задаћи црквенога права (§. 5), те према томе унутрашњи чини човјека не могу бити предметом црквених закона у стројој смислу, јер то спада пред судом савјести, а црква као јуридичка заједница суди само спољашње чине.

⁶⁾ Испореди I. књ. Мојсијеву 2, 16. 17. II. књ. Мојс 20, 1—22. Мај. 5, 17 и сл., Јов 10, 34.

⁷⁾ Види *Puchta*, *Cursus der Instit.* I, 43. *Savigny*, *System des heutigen röm. Rechts* I, 131. *Bluntschli*, *Allgemeines Statsrecht* II, 132. *Unger*, *System des österr. allgemein. Privatrechtes* Leipzig, 1856—64. I. 28.

⁸⁾ Шта је санкција види бил. 2. § 2.

о овој обвезности изражена је у 2. канону трулскога сабора. Овај сабор, пошто је поређао све црквене законе, који су до његова доба издани били и које је сва црква морала примати и признавати, прописује ово: „Нико не смије гореспоменуте каноне мијењати или укидати, или осим изложених канона, имати друге, који су под лажним насловима измишљени од неких, који су истином хтјели да тргују. Ако се освједочи, да је ко покушао новим замијенити или уништити који од горенаведених канона, такан ће подлећи епитимији, коју наређује онај канон, противу кога се огријешо, и кроз исто излијечиће се од онога, у чему је сагријешо.“ Оци VII. васељенског сабора, односећи се на споменути канон трулскога сабора, у свом 1. канону кажу: „Ми радосно примамо и у свој цјелини непомично потврђујемо оно, што установљују божански канони, који су издани од светих трубља Духа, велеславних апостола, затијем од шест светих сабора васељенских и од оних, који су се помјесно сакупљали ради издавања таких установа, и најпослије од светих отаца наших. Јер сви они, просвјећени једним и истим духом, установише што је корисно било.“ У овим је канонима јасно изражена мисао о обвезности свију црквом установљених закона за све, који цркви припадају. Строго говорећи, у овим наредбама трулског и VII. васељенског сабора спомињу се са таком опћеобвезном силом само они црквени закони, који су издани били до онога доба, кад су држани били ти сабори; али законодавна дјелатност цркве није се тада већ и завршила, него она траје и данас, и трајаће до вијека. И док се та црквена законодавна дјелатност буде развијала правилно и у духу основних законâ цркве, дотле ће и прописи тога законодавства морати имати онаку обвезну силу, какву су имали кроз вијекове.

Обвезна ова сила црквених закона има своје степене, који су различни, како према унутрашњем значају и извору самих закона, тако и с погледом на мјеста и особе, којих се односни закони тичу.

Закони вјере и морала безусловно су обвезни за све и свакога члана цркве, ма гдје он био и ма када живио. Закони вјере основани су на св. писму, и као такви непромјенљиви су за сва времена, а ко се усуди дирнути

у њих, тај престаје исти час бити члан цркве.⁹⁾ Обвезност моралних црквених закона потиче из саме сушности тих закона. Сви морални закони хришћанске цркве потичу из оне заповиједи вјечне истине, да треба љубити ближњега свога као себе самога, и да другоме не треба чинити оно, што човјек не жели да други њему учине. Хоће ли човјек да слуша ту заповијед, он је хришћанин, не ће ли, он престаје бити хришћанином; а звати се тим именом, и не вршити прописе хришћанске цркве, значи протурјечити себи и своме позиву. И црквена власт има право искључити из своје заједнице сваког онога, који не ће да врши прописе црквене, или подвргнути упорнога своме суду, док се не поправи.¹⁰⁾

Закони црквени, који установљују спољашње одношаје у цркви, обвезни су условно. Споменути канонима Трулског и VII. васељенског сабора призната је обвезност за сву цркву оних закона црквених, који су издани били до времена тих сабора и који су на истим саборима утврђени били. Уз те црквене законе, признала је црква обвезну силу за све још канонима два сабора, који су држани били у Цариграду у другој половини IX. вијека и једној окружној посланици патријарха цариградскога Тарасија противу симоније.¹¹⁾ Али ово није било изречено црквом у апсолутноме смислу. Законодавна власт цркве свагда је имала, исто као што ће свагда и имати право, да према приликама укида старе и издаје нове наредбе, остајући наравно вјерна темељним начелима, израженима у основним заповиједима јеванђеља. Исто као што су у стара времена једни сабори укидали или други облик давали појединим наредбама пређашњих сабора, тако исто и данас нови сабор, кад би се састао, имао би исто право. Прописи споменута два васељенска сабора не ограничавају законодавну власт, да се не смије никакав старији закон мијењати, него само забрањују, да се закони, које су они споменули уопће

⁹⁾ Види II. вас. сабора кан. 1, III. вас. кан. 7, Трулск. кан. 1. 73. 80, Картаг. кан. 2. Испореди Номокан. XIV. насловâ. Насл. I. гл. 1 (At. Синт. I, 35) Cod. Justin. lib. I. tit. 1. const. 1. 5. 6. 7. et 8. Basilic. lib. I. tit. 1.

¹⁰⁾ Васил. вел. кан. 45. 84. 85., I. вас. кан. 12, VII. вас. кан. 5.

¹¹⁾ Види Зборник правила II. издање. Приступ, страна XVIII. и XIX.

мијењају у сушности њиховој, противно опћим законима и духу цркве, а угађајући људским страстима. Исти про- ниси ограничавају самовољу појединих, ма на каквом се јерархијском степену они налазили, ограничавају и сваку помјесну цркву, да противно духу опћег црквенога права, мијења које правило, које је примљено васељенском црквом; али они никако не ограничавају надлежну црквену власт, да с обзиром на нове потребе црквене, а чувајући опћи дух правних наредба у цркви, изда нови закон, или други облик даде пређашњем ком закону. Истине вјере и морала једине су, које се не могу никада укидати, и увијек једне исте морају остајати. Али правила спољашњег живота цркве могу се мијењати и мијењала су се са самим животом цркве. Дух свети, који је надахњивао оце, кад су некада издавали своје законе с обзиром на потребе цркве у јед- номе вијеку, тај исти Дух није престајао, нити ће престати надахњивати оце, кад се они у другоме вијеку у име Хри- стово саберу, да према новим потребама цркве пређашње законе промијену, или нове издаду. Обвезну дакле силу оних законâ црквених, о којима говоре трулски и VII. васељен- ски сабор, треба разумијевати у смислу условном, док се, наиме, не истакне једно законодавно тијело са онаквом надлежношћу, какву су имали они сабори у издавању за- конâ црквених, а дотле сви су они закони строго обвезни за свакога, који хоће да припада цркви.¹²⁾

Пролашујући у овоме смислу опћеобвезност примље- них и утврђених васељенском црквом законâ за све чла- нове цркве, трулски сабор својим 39. каноном допушта уједно помјесним црквама, да могу имати према условима, у којима се налазе, и своје посебно црквено право, по коме ће управљати својим спољашњим животом. Само што ово посебно право мора бити сугласно у својој основи са опћим темељним законима црквенима, мора бити проникнуто духом опћега права и тежити у својој посебности к оној цијељи, којој тежи опће црквено право. При оваким условима, за- конски прописи једне или друге помјесне цркве имају об- везну силу за догичну цркву, и престаје та обвезност њи- хова тек тада, кад их надлежна власт укине или измијени. Према узајамности међу помјесним црквама, према равно-

¹²⁾ *Мој Зборник* Сп. изд., стр. XV. и XVI.

правности њиховој и самосталности у вођењу црквених послова, посебни закони помјесних цркава колико су обвезни за дотичне цркве, толико исто морају бити уважени од осталих цркава, нити икаква помјесна црква има право утицати на законодавни рад друге помјесне цркве, кад се тај рад развија у надлежном кругу и не вријеђа права других.¹³⁾

Црквено право састављају не само закони, које је црква својом влашћу издала, него још и они закони, које је црква примила од државне власти, а који се тичу цркве (§ 15). Независно од тога, што оваки државни закони имају по себи обвезну силу за сваког поданика државе, они су обвезни за сваког члана цркве у дотичној држави са тог посебног разлога, што их је црква примила за своју управу у извјесним пословима цркве и што им је признала законску ваљаност.¹⁴⁾ Они су обвезни у цркви и уопће због оног начела, које је изражено у каноничким зборницима, да имају важити државни закони у свакоме питању, у погледу кога црквена власт није издала свог посебнога закона.¹⁵⁾

Црквеним законима подлежи без икакве разлике сваки, који цркви припада. Незнање закона (*ἄγνοια τοῦ νόμου*, *ignorantia legis*) не може оправдати никога.¹⁶⁾ Чим је један закон проглашен на прописани начин, примјена његова не може зависити од тога, да ли га познају или не познају они, чије правне одношаје дотични закон опредјељује, него сваки је дужан познавати тај закон, и ако му случајно не разумије смисла, мора потражити, да му се то разјасни.¹⁷⁾ Кад је дакле један закон правилно проглашен и кад се незнањем закона нико не може пред судом извинити, тада спада у једну од најпрвих дужности црквене власти пазити за тијем, да сви испуњују те законе, и подвргнути своме

¹³⁾ Апост кан. 34, I вас кан 4 6, II вас кан 2, Ант кан 9. и др.

¹⁴⁾ Кант. кан 58—64. Испореди *Dr. F. A. Biener, Geschichte der Novellen Justinians*. Berlin, 1824. S. 157. fg.

¹⁵⁾ Номоканон XIV наслова Насл I гл 28 (Ат. Синт I 68) Види горе билъ 2 § 15

¹⁶⁾ *Κανονικῶς ἢ τοῦ νόμου ἄγνοια πάντας βλάπτει*. *Basilicor. lib. I. tit. IV, 9.*

¹⁷⁾ *Μηδείς ἢ ἀγνοεῖτω ἢ ἀποπροσοπίσθη διατάξεις βασιλικῆς*. *Basilic. lib. II. tit. IV. 21.* Испореди синодални опис патријарха Исаније год 1325. (Ат. Синт V, 134—137) у погледу црквених закона посебно.

суду, те казнити сваког онога, који их презире или се огријеша о који закон. И на првоме мјесту везани су црквеним законима носиоци саме власти црквене, црквене старјешине, који као такви не смију простирати власт своју ни на учење црквено, које морају свето чувати и проповиједати га у свему онако, како је примљено и утврђено васељенском црквом;¹⁸⁾ ни на прописе црквене, који се тичу основног уређења у цркви;¹⁹⁾ ни на богослужбене уставе, који су прописани црквом и у погледу којих они се морају старати колико сами да их чувају, толико и други да се тих установа држе.²⁰⁾ Подлеже црквеним законима цареви и све свјетске власти, које хоће да се користе духовним добрима цркве,²¹⁾ нити државна власт може имати независне власти у цркви, нити улазити непосредно у црквене послове, него кад је потреба, радиће то само кроз црквену власт.²²⁾ Подлеже даље црквеним законима и дјеца, за коју су родитељи или старатељи одговорни, ако не испуне тих закона, у колико их по доби својој могу испунити; а основне хришћанске законе они безусловно морају да испуне, без обзира и на доб њихову.²³⁾ У извршивању црквених прописа, црква допушта изнимку само тада кад неки нема физичке или моралне могућности, да их испуни, и у такој прилици она даје посебна правила, како да се

¹⁸⁾ III вас кан 7, Трулск кан 1 19., VII вас кан 1.

¹⁹⁾ IV вас кан 1, Трул кан 2. — Епископ један, кад бива хиротонисан у погледу чувања црквених закона, полаже ову заклетву: „Обѣцаюся божности *канонъ* святыхъ апостолю, и седми вселенскихъ и благодѣтельныхъ помѣстныхъ соборовъ, иже на сохраненіе правихъ велѣній суть узаконены, и елико по разнымъ временама и лѣтомъ отъ истинно поборствоующихъ по святѣй каѣолічестѣй восточнѣй православиѣй вѣрѣ, каноны и святія уставы суть избрѣжены, и та яже храниши крѣпцѣ и не нарушиши до кончины моея жизни съ силой поимѣ обѣцаніе и съ снѣдѣтельстную, и вся яже они ирѣяша, и азъ приемлю и ихъ же они отвратишася, и азъ отвращаюся.“ Изд С Петерб 1865 стр 4

²⁰⁾ Трул кан 29 32 81

²¹⁾ „Што свеги сабор одлучи, за мене је закон, томе ја слијечим, томе вјерујем“, казао је цар Маркијан по поводу једног дисциплинарнога питања, које је имао IV васељенски сабор да ријеша. Види *Harduini Council*, II, 432—433.

²²⁾ IV вас кан 9, VII вас. кан 3. 6, Ант. кан. 5. 11. 12., Сард кан. 8 9, Карг кан 15 48 104, Прводр. кан. 9.

²³⁾ Трул. кан 84, Корт кан. 110.

бар у основи закону одговори. Ово вриједи за немоћне, за болеснике, за нејаку дјецу, и уопће за оне, који не по својој кривици не изврше који закон.²⁴⁾ Не подлеже законима црквеним непосредно иновјерци, јер не уживају ни права чланова цркве; али ако су они чланови оне исте државе, у којој је признано правно постојање цркве и у којој црква стоји под заштитом државних закона, тада су они дужни поштовати законе црквене, нити смију допустити ишта, што би се косило са тим законима и што би могло пореметити добри ред у цркви.²⁵⁾

§ 18.

Тумачење закона.

Као сваки други закон, тако и закон црквени има задаћу да тачно установи значај извјесног правног одношаја, дакле да ријечима изрази једну мисао, којом ће се обезбједити постојање тог правног одношаја противу сваке заблуде и самовоље. А да се ово постигне, треба да они, којих се дотични правни одношаји тичу, јасно и потпуно схвате ону мисао. Ради овога није доста познавати механички ријечи самога закона,¹⁾ него треба проникнути у смисао његов и вјештачки пренијети се на становиште законодавца и усвојити мисао, која је њега руководила, кад је закон издавао. Овај посао зове се тумачење (*ἐρμηνεία*, *interpretatio*) закона, које опредјељују, као разјашњење садржаја закона и извађање унутрашњега из спољашњега, мисли из облика.²⁾

²⁴⁾ Ап. кан. 69, I вас кан. 2 12 13, Трул. кан. 102., Анк. кан. 5, Картаг. кан. 43. 45, Васил вел. кан. 3 74., Григ. ниск. кан. 4. 5. 8.

²⁵⁾ Испореди кан. 93 Карг сабора и тумачење Зонаре на овај канон (Аг. Синт III, 531—532)

§ 18 ¹⁾ „*Scire leges non est verba earum tenere, sed vim ac potestatem.*“ *Digest.* lib. I tit. III. l. 17. Cf. *Basilic.* lib. II. tit. I. 27. Премда постоји и други пропис у погледу овога у грчко-римском законодавству: „*Contra legem facit, qui adversus verba legis facit: fraus autem legis est circumvenire sententiam salvis verbis*“ *Digest.* lib. I. tit. III. l. 29. Cf. *Basilic.* lib. II. tit. I, 39

²⁾ Испореди *Savigny*, *System des heut. röm. Rechts.* I, 213. — *Arndts*, *Pandect.* § 6. — *Unger*, *System.* § 13. — *Puchta*, *Instit.* § 17.

У тумачењу закона разликују се четири елемента: граматички, логички, историјски и систематски. Граматички елемент тумачења има за предмет ријечи закона, и из самих ријечи хоће да изведе смисао; састоји се дакле у разјашњавању израза, које је законодавац у закону употребио. Логички елемент разглаба саму мисао закона, наиме, истражује логички одношај, у коме се поједини саставни дијелови међу собом у тој мисли налазе. Историјски елемент осврће се на стање правних одношаја у доба, кад је закон издан и испитује постанак самога закона. Систематски најпослије елемент тиче се унутрашње свезе, која сједињује односни закон са свима осталим правним уставима; а пошто је ово неопходно морало бити пред очима законодавца, то тек тада ће се потпуно појмити његова мисао, ако јасно буде, у каквој одношају стоји један закон према свој системи права и какав му је значај у тој системи. Са ова четири елемента се исцрпљује тумачење закона. Сјединивши сва ова четири елемента, постизава се прво то, што ћемо ми живо себи представити умну дјелатност, из које је потекао овај или онај израз мисли у једноме закону и друго, потпуно ћемо појмити сав историјско-догматички кругозор, из кога је могао потећи односни закон и за што је употребљен оваки, а не онаки израз у тексту закона. Из овога већ сама по себи истиче се колико корист, толико и неопходност тумачења закона.³⁾

Споменути основи тумачења могу потпуно достатни бити, кад се тумачи један закон, који је правилно изложен; али има законâ, који нијесу потпуно појмљиви, или у погледу којих може се породити сумња о смислу њиховом, и у оваким приликама није већ доста само оних опћих основа тумачења. Случајеви оваквих непотпуно појмљивих закона могу бити, или кад је употребљен у закону какав неопредјељени израз, који не казује једну опредјељену мисао, или кад је употребљен неправилни израз, који собом

³⁾ „Quamvis sit manifestissimum edictum praetoris, attamen non est negligenda interpretatio ejus“ Digest lib. XXV. tit IV. l 1 § 11. На овај опћи пропис грчко-римскога законодавства, у издању *D. Gothofredi Corporis juris civilis* (I, 754) стоји ова разборита биљешка: „Hinc colligere possis parum prudenter facere, qui omnes legum interpretationes damnant.“ Испореди Номоканон XIV наслова Насл I гл 3 *εσπερον αχόλιον* (At. Синт I, 41). Види биљ 15 § 14.

изражава једну мисао, а закон хоће да изрази другу. Да се доскочи овоме, правна наука прописује неколика спо-моћна средства. Између тих средстава *прво* се састоји у истраживању унутрашње свезе свега законодавства, и може се при тумачењу оваких закона употребити, или кад се дио закона, који у тексту оскудијева, разјасни другим једним дијелом истога закона,⁴⁾ или пак кад се растумачи један закон по другим сличним му законима.⁵⁾ Овај ће пошљедни начин тијем поузданији бити, чим ближе стоје један другоме два закона, а најпоузданији, ако оба закона потичу од једног те истог законодавца. Односни закони, који се узимљу ради разјашњења непотпунога закона, могу бити и старији, а претпоставка је при томе сасвијем правилна, да је законодавац овога закона имао пред очима оне старије законе, и они су допуњавали оно, што је он мислио при излавању свога закона.⁶⁾ *Друго* спомаћно средство за разјашњење непотпуно појмљивих закона може бити, кад се испита узрок самог закона (*ratio legis*). Ово средство мање је поуздано од оног првога, јер овдје све зависи од тога, да ли се и у колико се познаје прави узрок закона, и врло лако се може доћи, при непотпуном познању тог узрока, до погријешних резултата.⁷⁾ *Трећи*м

⁴⁾ „Incivile est nisi tota lege perspecta, una aliqua particula ejus proposita, judicare vel respondere.“ Digest. lib. I. tit. III l. 24. Cf. Basilic. lib. II tit. I, 34.

⁵⁾ Ἐκ τῶν ὁμοίων τέμνεσθαι δεῖ τὰ περὶ ὧν οὐ κείται νόμος. Basilic. lib. II. tit. I, 23 Cf. Digest. lib. I. tit. III. l. 12.

⁶⁾ „Non est novum, ut prior leges ad posteriores trahantur — Ideo qui anteriores leges ad posteriores trahi usitatum est, et semper quasi hoc legibus inesse credi oportet, ut ad eas quoque personas et ad eas res pertinerent, quae quandoque similes erunt“ Dig. lib. I. tit. III. l. 26. 27. Cf. Basilic. lib. II tit. I 36. 37. У погледу црквених закона посебно, изражено је ово у склопи цара Лава и Константина (ed. Zachariae, Collectio librorum juris graeco-romani ineditorum Lips. 1852): Οἱ προγενέστεροι κανόνες, καὶ εἰς τοὺς μεταγενεστέρους ἔλκονται, ὡσαύτως δὲ καὶ αἱ προγενέστεραι πράξεις καὶ ὀλιγομίαι, καὶ εἰς τοὺς μεταγενεστέρους ἔλκονται, καὶ κρατοῦσιν ἐπὶ τῶν ὁμοίων δηλονότι προσώπων τε καὶ πραγμάτων. tit. III. § 7 Испореди Синтагму Властара, писмо N. гл. 7. (Ar. Синт. VI, 400)

⁷⁾ У овоме одношају врло се опрезно ваља служити оним правним изрекама да „ubi eadem ratio legis, ibi eadem legis dispositio,“ и „cessante ratione legis, cessat lex ipsa,“ којим се изрекама давало прије можда више значаја, него што оне по себи имају Види Savigny, System. I, 308. Испореди Unger, System. § 13.

среством сматра се процјена унутрашњега значаја онога, што се добило из тумачења односнога закона. Ово је најнепоузданије срество, јер тиме онај, који тумачи, може најлакше прекорачити границе свога рада и огријешити се о мисао самога законодавца.⁸⁾

Са изложеним правилима за тумачење није још казано све, што мора да чини онај, који је позван да тумачи законе. Није могуће, да једно законодавство исцрпи све разне случајеве, који се у животу могу догодити, нити да изда све законе, који би могли предвидјети, те за доста учинити свима тим разним случајевима.⁹⁾ Остаје много празнина, које треба попунити издањем нових закона, или кад тога није, правилним тумачењем и извађањем из постојећих закона онога, што треба у даним приликама.¹⁰⁾ Овако бива у свјетском законодавству, а ово исто бива и у законодавству црквеном. Василије велики налазећи да није била оправдана практика која је у његово доба постајала у погледу дјевичанства, а која се практика оснивала на 19. канону анкирскога сабора, каже да би требало марљивије обратити пажњу на смисао св. писма, какав се може тумачењем

⁸⁾ Ради овога грчко-римско законодавство препоручује: „in re dubia melius est verbis edicti servire.“ Digest. lib. XIV. tit. I l. 1. § 20. II у опће у послу тумачења непотпуно појмљивих закона препоручује, „benignius legis interpretandae sunt duo voluntas earum conservetur.“ (Digest. I, 3. l. 18),“ и „in ambigua voce legis ea potius accipienda est significatio, quae vitio caret.“ (Dig. I. 3. l. 19). Cf. Basilicor. lib. II. tit. I, 28. 29.

⁹⁾ У грчко-римском законодавству слиједећа су начела у томе погледу изражена: Τοὺς νόμους ἀπὸ τῶν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον συμβαινόντων, οὐ μὲν τῶν σπανίως εἰσάγεσθαι δεῖ — (Ὁδὲ ἀπὸ τῶν δυναμένων ἐν ἐνὶ συμβῆναι θέματι. — Παραβαίνουσι γὰρ οἱ νομοθέται τὸ ἅπαξ ἢ δις συμβαῖνον καὶ οὐκ ἀξιοῦσι νομοθετῆσαι περὶ αὐτοῦ — (Ὁ περὶ τοῦ καθ' ἕκαστον, ἀλλὰ κοινῶς οἱ νόμοι τίθενται. — (Ὁ πάντα τὰ θέματα περιλαμβάνει ὁ νόμος, ἀλλὰ τα ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον συμβαίνοντα. Basilicor. lib. II. tit. I, 15. 16. 17. 19. 21. Cf. Digest. lib. I. tit. III. l. 3. 4. 6. 8. 10.

¹⁰⁾ „Et ideo de his, quae primo constituuntur, aut *interpretatione* aut *constitutione* optimi principis certius statuendum est.“ Digest. I. III. l. 11. Cf. Basilic. II. I, 22 „Non possunt omnes articuli sigillatim aut legibus aut senatusconsultis comprehendendi: sed cum in aliqua causa sententia eorum manifesta est, is, qui jurisdictioni praeest, *ad similia procedere*, atque ita dicere debet“ Dig. I. III. l. 12. Cf. Basil. II. I, 23. „Nam... quotiens lege aliquid unum vel alterum introductum est, bona occasio est, caetera, quae tendunt ad eandem utilitatem, vel *interpretatione*, vel certe jurisdictione suppleri. Dig. I. III. l. 13.

чењем извести,¹¹⁾ те радећи сáм ово, путем тумачења извео је из једног опћег основног правила неколико нових на-редаба по истоме питању, које дотле постојале нијесу, а које су међутијем послѣје на трулскоме сабору добиле силу закона.¹²⁾ Исти отац прописује и начин, како треба у овоме послу поступати, да се не би дошло до погријешних закључака. „Питали су нас“, каже Василије велики, „да ли стоји написано, да се може узети за жену сестра своје прве жене, и рекли смо што је поуздано за нас и истинито, наиме, да то није написано; а извађати из дошљедњих навода оно, о чему није споменуто, може само онај, који закон издаје, а не онај, који закон примјењује, јер би у такоме случају допуштено било ономе, који би се на то хтио усудити, узети још за живе жене сестру њезину; а овакав софизам управо би се овоме могао приложити.“¹³⁾ Правило грчко-римскога законодавства, да у случајевима, кад нема позитивнога закона о некоме предмету, треба судити по законима о сличним предметима,¹⁴⁾ приложено је било у обилатој мјери у црквеном законодавству,¹⁵⁾ и овом правилу слиједи и данас то законодавство.¹⁶⁾

Угледну примјену свију ових правила за тумачење налазимо у коментарима канонá *Јов. Зонаре*, а тако исто у схолијама *Тод. Валсамона* на номоканон у XIV наслова.¹⁷⁾

¹¹⁾ Προσέχειν ἀκριβῶς τῇ κατ' ἔννοιαν φαινομένῳ πράγματι, καὶ τῇ τῆς γραφῆς διανοίᾳ, ἐν δυνατὸν ἐξευρεῖν ἀπὸ τοῦ ἀπολούθου. Кан 18 (Аг. Синт. IV, 140)

¹²⁾ Види каноне истога: 20 21 41 78 87. Испореди 2 канон трулскога сабора

¹³⁾ Василије вел кан 87. Испореди тумачење Зонаре на овај канон (Аг Синт IV, 264—268).

¹⁴⁾ Види 5 биљешку овог §

¹⁵⁾ Види 6 канон Григорија нискога, 11 18 24 47 87. и 91: Василија великог и др.

¹⁶⁾ Види М. I. Γεδεών *Κανονικαὶ διατάξεις, ἐπιστολαί, λύσεις, θεσπίσματα τῶν ἀγιωτάτων πατριαρχῶν Κωνσταντινουπόλεως Ἐν Κωνσταντινουπόλει, 1888—89.*

¹⁷⁾ О овоме ми говоримо даље Испореди *προοίμιον* Зонаре у његова тумачења канона (Аг Синт II, 1). Валсамон, споминујући тумачења Зонарина, истиче да је он то урадио мудро, највјештије и тако, да нико није боље (σοφῶς καὶ ὑπερῶξεως, καὶ ὡς οὐκ ἄν τις εἴποι κραιπτόνως), па га ради тога посла називље ὁ ὑπερφυστατος Ζωναρᾶς. Аг Синт IV, 76 А у погледу Валсамоновог труда види *G. Beveregii, Συνοδικόν sive Pandectae canonum... ab ecclesia graeca receptorum. 2 tom. Oxonii, 1672. Prolegomena, pag. IX—XV.*

§ 19.

Престанак законâ.

Говорећи о разлици међу законима црквеним (§ 17.), ми смо казали, да су непромјенљиви они закони, који се тичу вјере, а закони, који се тичу црквене дисциплине, подлеже промјени према потребама цркве и према промјенама, које изазове друштвено стање једног или другог вијека. Кад је један закон у погледу дисциплине уведен надлежним путем, он важи све дотле, док се не подвргне промјени начином, јурндички признатим. Промјена ова може бити или потпуна, или дјеломична. У првome случају закон се укида сасвијем (*ἀναίρεσις*, *abrogatio*), и престаје важити, или услијед изричног законодавног прописа, или пак услијед тога, што је изашао из обичаја (*ἄχρησία*, *desuetudo*) и од никога се не употребљује;¹⁾ у другоме случају може бити укинут само један дио извјесног закона, те замјењен или не замјењен новим додâтком,²⁾ а може такођер остати у снази један закон уопће, и тек поједини да су ослобођени од извршења истoга. Ово пошљедње бива или у форми повластице (*προνόμιον*, *privilegium*), или диспенсације (*συγκατάβασις*, *dispensatio*).

I. Укинуће (*ἀναίρεσις*, *abrogatio*) закона може бити: *a*) кад надлежна законодавна власт због оправданих разлога изда намјесто пређашњега нови закон, и у таком случају (по ономе: *lex posterior derogat priori*) нови закон замјењује пређашњи.³⁾ Надлежност власти састанља у овоме главну основу, те дакле укинути један постојећи закон може само или једнака или виша власт од оне, која је дотични закон издала била. Васељенски сабори, као највиша законодавна власт у цркви, имали су право чинити и чи-

§ 19. 1) "Ὅσαπερ ἡ θέσις τοῦ νόμου ἔγγραφος καὶ ἀγραφὸς ἐστὶ, οὕτω καὶ ἡ ἀναίρεσις αὐτοῦ, ἢ δι' ἐγγράφου γίνεται νόμου ἢ δι' ἀγράφου, τούτέστι τῆς ἀχρησίας. Схолија Валсамона на 3. главу I. наслова номоканона у XIV наслова Испореди Basilicor. lib. II tit. I, § 2

2) За ово вриједи још Улпијанова ставка: „*Lex aut rogatur, id est, fertur: aut abrogatur, id est, prior lex tollitur: aut derogatur i. e. pars primae tollitur: aut subrogatur i. e. adjicitur aliquid primae legi: aut abrogatur i. e. mutatur aliquid ex prima lege*“ *Tituli ex corpore Ulpiani. tit. I. § 3.*

3) Испореди *Digestor. lib. I. tit. IV. l. 4.*

нили су ово у погледу свакога закона, који је прије њих издан био, а који је требало према приликама цркве измијенити. Видјели смо, да је трулски сабор својим 12. канонном укинуо пропис 5. апостол. канона Апостолски 37. канон, првог васељенског сабора 5. канон, четвртог насељенског сабора 19. канон, сва ова три канона прописују, да се сваке године имају држати два пута сабори епископа у свакој митрополитанској области; међутијем трулски сабор својим 8. канонном, а исто и седми насељенски сабор својим 6. канонном измјењују тај пропис због нових прилика у цркви, те наређују, да такви сабори бивају у напријед само један пут у години. Помјесни неокесаријски сабор својим 15. канонном установио је био, да у свакој обласној цркви може бити свега само седам ђакана, а трулски сабор 16. својим канонном ово укида.⁴⁾ б) Ако је један закон био издан за неко одређено вријеме и за неке одређене случајеве, престаће важити, кад истече установљено вријеме, и кад се не прикажу више односни случајеви.⁵⁾ в) Престаје важити закон, кад не постоји више предмет, кога се закон тиче, или бар не постоји више на онај начин, како је закон претпостављао, а такођер, кад не постоји више правно основно начело, које је изазвало дотични закон, по ономе: *cessante ratione legis, cessat lex ipsa*. На примјер, у прва времена цркве, црквена власт је сувила не само духовне, него и грађанске пријеступе хришћана, и пресуда њезина водила је за собом искључење дотичних из општине,⁶⁾ а овако је радила црква с тога, што се сасвијем одијељено управљала од незнабошког грађанског друштва; али кад је она ступила у свезу са државом, и држава је почела штитити цркву и старати се о добром реду у њој, тада су прешли грађанскоме суду сви послови, који нијесу били строго црквене природе, а који су се хришћанци тичали, те дошљедно престадоше важити они црквени закони, који су се тога суда тичали.⁷⁾ г) Престаје важити закон и тада, кад он не одговара новим приликама, у којима се црква налази, и кад услијед тих нових прилика

⁴⁾ Види још картаг. 41. канон, 29. трулски и др.

⁵⁾ Трул. кан. 3., Неокес. кан. 8., Картаг. кан. 102., Васил. вел. кан. 47. и др.

⁶⁾ Види апост. кан. 12., 13., 66., 67., 84. и др.

⁷⁾ Испореди картаг. кан. 59., 62., 63., 97., 102. и др.

црквена власт нађе за нужно укинути га, или пак, кад је услијед тих истих прилика, законодавство црквено издало по неким предметима друкчије законе од оних, који су прије по тим истим предметима постојали, а и не спомињући, да се они пређашњи закони укидају.⁸⁾ *δ)* У случајевима, кад један нови закон није изражен у апсолутноме смислу, мора се из тога извести, да је законодавац намјеравао тиме укинути само оно, што је дотле постојало, али да односна искључења остају ипак у пређашњој својој снази.⁹⁾ На примјер, 2. каноном цариградскога сабора 879. године наређује се, да мора бити лишен свога достојанства онај епископ, који се преда калуђерском животу и стави себе на мјесто кајања.¹⁰⁾ Овијем каноном укида се обичај, који се увукао био у цркву, да су неки епископи, запуштајући црквене послове, проводили своје вријеме само у калуђерским подвизима, али се тијем још не укида практика, да може постати епископом један јеромонах.¹¹⁾

Може престати важити један закон услијед неупотребе његове, и кад завлада неки обичај, који је друкчији од тога закона. Валсамон у схолијама на номоканон у XIV наслова приводи Улпијанову ставку из базилика о томе, да услијед неупотребе (*δι' ἀχρησίας, desuetudine*) може престати један закон да важи.¹²⁾ Овај пропис грчко-римскога законодавства тијем је добио непосредни значај у црквеном законодавству. Али та неупотреба мора бити строго оправдана, и обичај који је завладао намјесто неког позитивног закона, мора

⁸⁾ Αἱ μεταγενεστέραι διατάξεις ισχυρότεραι τῶν πρὸ αὐτῶν εἰσιν. Basilic. II. tit. VI, 5. Испореди анкир кан. 6. и Петра алекс. кан. 3 са 73. кан. Вас вел; апост кан. 5 са 12 кан. Трул; апост кан. 37, првог вас кан. 5, четвртог вас кан. 19 са 8. кан. Трул и 6. кан. седмог вас сабора.

⁹⁾ „In toto jure generi per speciem derogatur, et illud potissimum habetur, quod ad speciem directum est.“ Digest. lib. L. tit. XVII. l. 80. У Базиликама овако је изражен овај закон: Τὰ εἰδικὰ γενικῶν ἐπικρατέστερα. Lib. II. tit. III, 80.

¹⁰⁾ Ἐἴ τις ἐπίσκοπος, ἢ εἴ τις ἄλλος τοῦ ἀρχιερατικοῦ ἀξιώματος, πρὸς τὸν μοναχικὸν θελήσῃ καταλθεῖν βίον καὶ τὸν τῆς μετανοίας τόπον ἀναπληρῶσαι, μηκέτι κτλ. Ατ. Синт II, 707.

¹¹⁾ Види тумачења Зонаре и Валсамона на споменути канон (Ат Синт II, 708—710) и Властареву синтагму, писмо II гл. 29 (Ibid VI, 284—285). Испореди 90. правило у номоканону при вел. Требнику Изд. А. Павлова.

¹²⁾ Види I бпль овог §

се оснивати на истини и слагати се са опћим духом права,¹³⁾ „јер,“ кажу оци цариградскога сабора 861. године у свом 7. канону, „ништа од онога, што се увукло противу закона и реда, не смије бити на уштрб онога што је канонички установљено.“ Према овоме, а и уопће укинуће једног постојећег закона могу изазвати само таке прилике, које потичу из унутрашности самог живота црквеног, дакле кад се у цркви осјећа неопходна потреба да се нешто упорави друкчије, него што је дотле било, кад се тиче обезбјеђења у цркви њеног унутрашњег правилног живота и спољашњег мира, и кад побуд к томе није условљен свјетским тежњама, које не могу бити својствене духу цркве и које су само зло свагда цркви наносиле, чим су се оне мјеродавницама у овоме јављале. При томе, само укинуће обнезне силе једнога закона мора бити изведено на челном влашћу, а у границама утврђенима у опћем законодавству, и пошто се узму у обзир све околности, које истичу потребу тог укинућа; мора нови закон да је бољи и потпунији од онога који се укида, и да стварно одговара потребама цркве, и најпослије мора тај нови закон да потиче из основних закона цркве, који су непромјенљиви, и да стоји у строгој зависности од тих основних закона.

II. Један закон може остајати у својој снази уопће, али за неке физичке или јуридикчке особе може бити учињено искључење у томе, и умјесто тога закона, за те физичке или јуридикчке особе може бити издан особити закон, који се само њих тиче и никога другога. Овакав закон зове се привилегија (*προνόμιον*), и стоји у тијесној свези са *ιδιόξος νόμος* (*jus singulare*) грчко-римскога законодавства. Он установљује засебне правне одношаје у погледу извјесних фи-

¹³⁾ Τὸ μὴ μετὰ λογισμοῦ εἰσενεχθέν, ἀλλὰ κατὰ πλάνην καὶ συνήθειαν κρατήσαν οὐ δεῖ κρατεῖν ἐν τοῖς ὁμοίοις. Τῆς συνηθείας καὶ τῆς χρήσεως ἡ ἀνθεντία οὐκ ἐπὶ τοσοῦτον ἰσχύει, ὡς καὶ τὸν λογισμὸν καὶ τὸν νόμον ὑπερνικᾶν. Basilicor lib II. tit. I, 47. 51. А Валсамон, у свези с овим у схолијама на споменуто мјесто номоканона у XIV наслова, каже: Καὶνὸν οὐκ εἰσάγει νόμιμον ἢ συνήθεια, εἰ παλαιῶν τινι νόμῳ μάχεται, δυνατὸν μὲν γὰρ ἐκ τῆς ἀσυνηθείας μὴ κεχρησθαι νόμῳ, οὐ μὲν καὶ ἐναντίως κεχρησθαι... Θέσιν τοῦ νόμου ἀγράφον εἶναι καὶ ἔγγραφον, ὡσαύτως καὶ τὴν ἀναίρεσιν, καὶ τὴν μὲν θέσιν διὰ τῆς ὑπὸ ἀγράφου συνηθείας ἀχρησίας, ὡς ἐπιβαρῆ τοῖς ὑπηκόοις ἀναίρεσθαι διὰ τὸ φιλόανθρωπον τὴν δὲ ἀναίρεσιν διὰ συνηθείας ἦτοι ἀγράφου νόμου μὴ ἀπρακτεῖν, διὰ τὸ ἐναντιοῦσθαι φιλανθρώπῳ νόμῳ. Ат. Синт. I, 40 +1

зичких или јуридикких особа, које снагом тога закона уживају установљене повластице и нијесу везане прописима опћега права, које за друге важи.¹⁴⁾ Унутрашњи узрок из кога потиче овакав закон, саставља уопће нека добра цијељ, која се жели постигнути; а главни биљег његов у томе је, што он саставља искључење од постојећег опћега правила, и природе је искључиво позитивне.¹⁵⁾

Даровати привилегију може само онај, који је властан да законе изцаје, а тако исто он може, при извјесним условима, и да је олузме. Привилегија једна може престати и сама да важи, кад, на примјер, престане узрок, ради кога је била издана, или кад престану правни одношаји, којих се тицала¹⁶⁾

III Други начин, кад један закон остаје у пуној снази, а тек се неки поједини ослобађају од извршења његова, бива при диспенсацији (*συγκατάβασις*) Диспенсација се састоји у снисхођењу надлежне власти некоме, да у једном изнимном случају може да не изврши пропис постојећег опћег закона. Диспенсација нема карактера неопходности, него је она само снисхођење људској немоћи и може бити оправдана тежњом, да се уклони какво зло, и кад то опћа корист цркве изискује.

Код сваког правног прописа, који људи издају, постоји правило, да се диспенсира од извршења тога прописа, кад то захтијева опће добро и кад се морају према појединим имати неки обзир.¹⁷⁾ Ово исто вриједи начелно и код прописа законодавне власти црквене. Канони црквени допуштају носиоцима црквене власти да попусте од строгости постојећега закона према појединим особама, и само у ванредним приликама, кад је наиме са таким по-

¹⁴⁾ Види *Savigny*, System des heut. röm. Rechts. I, 62 fg. — *Puchta* Institut. § 31 (I, 92—93) — *Arndts*, Pandect. § 23. — *Unger*, System. § 8. und § 65. — Испореди *Zhishman*, Das Stifterrecht in der morgenl. Kirche S. 41 fg.

¹⁵⁾ Ἰδικὸς νόμος ἐστὶν ὁ διὰ τὴν χρῆσιν ὀνὴν παρὰ κανόνας εἰσαχόμενος αὐθεντικῶς τοῦ νομοθέτου. *Basilic. lib. II. tit. I, 27.*

¹⁶⁾ Испореди дјела, која смо споменули у 14 биљ овог §, а посебно *Arndts*, Pandect. § 57 — На дотичним мјестима ове наше радње, ми ћемо још говорити о повластницама, које уживају односне физичке или јуридикке особе у цркви.

¹⁷⁾ Види о власти диспенсирања римскога сената у *Puchta*, Institut. § 75.

пуштањем у изгледу опће добро цркве и обезбјеђење доброга реда у њој.¹⁸⁾ Али ово попуштање није остављено у цркви на вољу догичних носилаца црквене власти, него је оно стављено у тачно оцрћене границе, у којима само и искључиво смију они да се крећу. У погледу законâ црквених, који су васељенском црквом признати као опће-обвезни за све, никакне диспенсације и ни у каквом случају не може и не смије никада да буде.¹⁹⁾ Само у погледу оних закона, који нијесу васељенском црквом издани или утврђени, него које је послѣје као проширење оних основних закона, а према особитим приликама времена и мјеста, црквена власт издала, у погледу тих закона црква је, због важних разлога и ради више цијељи, допуштала диспенсације од постојећега закона наспрам појединих особа, које су таквог снисхођења од стране црквене власти достојне биле.²⁰⁾

¹⁸⁾ Ἐξ ἀνάγκης καὶ νόμου μετάθεσις γίνεται, каже у својој посланици од августа 1864 цариградски патријарх Софроније (Γεδεών Διατάξεις I, 408) *Василије велики* у првој својој каноничкој посланици епископу Амфилохију (кан. 1) прописује, како треба примати у цркву разне јеретике, али допушта да се може и одступити у неким случајевима од тога прописа, ἐὰν μὲντοι μέλλῃ τῇ καθόλου οἰκονομίᾳ ἐπιόδιον ἕσσεσθαι τοῦτο. Аг Синт IV, 91 Види посланице *Кирила александријског* Максиму, дјакону антијохинском и Генедију, архимандриту, у погледу диспенсација од строгости канонâ у неким приликама (Ed. Migne) Испореди каноне: 12 првог вас сабора, 102 трулскога, 10 Петра алекс., 4 5 7 и 8 Григорија нискога и друге многе — У римокатоличкој цркви у погледу диспенсација важе ова начела: Ubi non pugnatur contra aeternam Dei legem, potest esse dispensationis locum, cum timetur paci ecclesiae. Dispensationes debent esse ex charitate et ecclesiae necessitate, haecque cessante debent et ipsae cessare. Види *L. Thomassin, Vetus et nova ecclesiae disciplina, Pars. II lib. III. cc. 24—29.*

¹⁹⁾ Види што је казано прије о разлици међу законима црквеним и о односној њиховој обавезној сили (§ 17).

²⁰⁾ *Dr. J. Zhishman* (Eherecht. S 713—715) истиче друкчије мишљење о овоме, и по њему не може бити никакве диспенсације не само од канонâ, него од никаквога црквенога закона, који је ма каквим било начином ушао у практику цркве, и за потврду овог свога мишљења приводи, као главни доказ Τόμος περί συνοικισίωv патријарха цариградског Григорија VI од фебруара 1839 године У глави о брачноме праву ми ћемо посебно говорити и о овој наредби патријарха Григорија VI, па на основу ње исте и на основу многовијекове практике црквене, чини нам се, да ћемо моћи доказати,

Даги диспенсацију од једнога закона има право само онај, коме припада издавање закона, а подручне власти могу то радити само у границама и према пуномоћију изрично добивеном од законодавне власти.²¹⁾ Диспенсација губи своју снагу, кад престане узрок, ради кога је издана, или кад није на истини било основно тражење исте и на варљиви је начин била измамљена од власти.

ГЛАВА ТРЕЋА.

Сами извори црквенога права.

§ 20.

Опћи преглед.

Прегледавши опћи значај свију извора црквенога права и примјену њихову, да видимо сада посебно, који су то извори, из којих црпи свој садржај наука црквенога права.

Ради јаснијег прегледа, ми ћемо све изворе раздијелити на двоје: 1) *извори опћи*, који се тичу све цркве, и 2) *извори посебни*, који се, поред опћих, тичу појединих автокефалних цркава, које данас постоје. Ове друге, посебне изворе, разгледаћемо по реду постанка дотичних цркава; а прве ћемо разгледати по степену важности њихове, и то: а) *основне* изворе, а то су најприје св. писмо и предање, па канони, б) *допунидбене* изворе, то јест, наредбе сабора и каноничке посланице православних пастира, које су издане биле послније закључења основног каноничког зборника и које служе допуном основних извора, в) *столоћне* изворе, наиме, канонистичка мишљења, расправе, тумачења знаменитијих црквом признагих канониста, која су свагда уважавана била у цркви и служила су као поуздана помоћ у црквено-правној пракци. К овим изворима са опћим карактером треба још додати г) старе

да је одвећ строго истакнуто мишљење поменутога канонисте. Међутијем види диспенсације од постојећих законских прописа, због оправданих узрока које биљежи каталог каноничких наредба цариградског патријаршеског синода. Γενην Διατάξεις. I, 109. 111. 123. 151. 153. 155. 157. 159. 162. 163. 165. 166. 168. 185. 265

²¹⁾ Види кан. 2 анкирскога сабора и тумачење Зонарино на исти канон (Ag Синг III, 22)

црквено-грађанске законе, то јест, оне законе, које су грчко-римски цареви, или самостално, или заједно са црквеном влашћу издавали у корист цркве, а да се напредак њезин и добри ред у њој уздржи. Ови закони допуњавали су православно црквено право и свагда су му служили помоћним извором, а тијем, што су ови закони унесени у опће каноничке зборнике и приведени упоредо са канонима црквенима ради опће црквене управе, и тијем још, што у многим питањима црквенога живота и данас се православна црква осврће на те законе, — они имају значај опћег извора црквенога права.

I. РИТКИ ИЗВОРИ ЦРКВЕНОГА ПРАВА.

а) Основни извори.

§ 21.

Свето писмо и предање.

Свето писмо састављају извјесне књиге, које су, по учењу цркве, написане по божјем надахнућу. Дијеле се на књиге старога завјета и књиге новога завјета. Књиге *старога завјета* ово су: Бытіе, Исходъ, Левигъ, Числа, Второзаконіе, Јисусъ Навинъ, Судии, Руѡъ, Есѡиръ, Царствъ первая и вторая, Царствъ третія и четвѣртая, Паралипомонъ первая и вторая, Ездры первая и вторая, книга Псалмовъ, Притчи Соломона, Екклісіастъ, Пѣснь пѣсней, Јовъ, дванадесѣть Пророковъ, Исаія, Јеремія, Варухъ, Плачь и Посланіе, Језекіиль, Данииль. *Новога завјета* ово су књиге: Евангелій чѣтыре: отъ Матѡея, отъ Марка, отъ Луки, отъ Јоанна, Дѣянія апостольскія, седмъ соборныхъ посланій: Јакова едино, Петра два, Јоанна три, Јуды едино, чѣтыренадесѣть посланій Павловыхъ: къ Римляномъ, къ Коринѣяномъ два, къ Галатомъ, къ Ефесеемъ, къ Філіппісіемъ, къ Колоссаемъ, къ Солуняномъ два, къ Евреемъ, къ Тімоѡею два, къ Тіту и къ Філімону, и Апокалипсісѣ.¹⁾

§ 21 ¹⁾ За право ове се књиге тичу као зборник, у коме се садржи извор такозваногa *juris divini*. Према томе, исагошка питања у праву немају мјеста, него тијем имају да се баве богословске науке. О књигама светога писма уопће испореди *Макарія*

Ове се књиге зову *каноничкима* (*κανονίζόμενα βιβλία*), и за такве признала их је црква у IV. вијеку,²⁾ разлику-

Введеніе въ православное богословіе Сп изд §§ 111—121. и приведену тамо литературу онога питања. — N. M. Δάμαλας, *Ἑρμηνεία εἰς τὴν κἀνήν διαθήκην*. Ἐν Ἀθήναις. 1876 — *Архипп. Михаилов*, Введеніе въ новозав кнѣги св писанія (перев. съ нѣм) Москва 1869. — А посебно о књигама св писма у погледу црквенога права види *J. Doujat*, *Prænot canonic lib. I.* cap 6—28. (Ed cit pag. 21—97). — *J. W. Bickell*, *Gesch des Kirchenrechts.* §§ 4—11 (Ed cit. 11—22).

²⁾ Види кан. 60 лаодикијскога сабора (At. Синт. III, 225—226). Картаг кан. 24 (Ib III, 368—369). Атанасија вел. из посланице о празницима (Ib IV, 78—79) Григорија бог. о томе, какве треба читати књиге старога и новог завјета (Ib IV, 363—364). Амфилохија иконијског о истоме (Ib IV, 365—367). Споменути канони и мисли ових отаца о каноничким књигама св писма добиле су затијем потврду васељенске цркве. Види 2 кан. трулскога сабора (Ib II, 309). — Ап. 85 канон спомиње међу књигама св писма још неке старозавјетне, којих у јервејском канону нема, нанме три књиге Макавејске и књигу Исуса сина Сирахова, а међу новозавјетне књиге ставља: двије посланице Климента и осам књига Установе, при чему изоставља апокалипсис Јована богослова. У погледу овога треба опазити уопће, да се у овоме канону не говори искључиво о каноничким књигама св писма, него о књигама, које хришћани морају штовати (*βιβλία σεβάσιμα*), а штовати могли су и каноничке и неканоничке, кад су се само ове пошљедње слагале са духом јеванђеља. Што је пак изостављен апокалипсис ово је зависило од тога, што у доба, кад је компилиран зборник апостолских канона, ова књига није још била позната у свима црквама, или бар у оној, гдје је овај зборник издан био. О књигама апостолских устањева изрекао је у VII. вијеку свој суд трулски сабор (2. кан.), лишивши их важности у цркви. — У 60. канону лаодикијскога сабора међу новозавјетним књигама не налазимо апокалипсиса, а исто ни у каталогу Григорија богослова, и то по свој прилици због оног истог разлога, због кога он није споменут ни у 85. ап. канону. Испореди у осталом о овоме *L. F. Spittler*, *Kritische Untersuchung des sechzigsten Laodicensischen Canons.* Bremen, 1777 — О каноничким књигама старога и новог завјета, које данас признаје православна црква види „Пространный христіанскій катихисисъ православныя кѣолическія восточныя церкви, расматриванный и одобренный свѣгѣйшимъ правительствующимъ синодомъ“ Изд С Петерб 1848 стр 8—12 — Римокатоличка црква признаје сlijедеће књиге: „*Testamenti veteris: Genesis, Exodus, Leviticus, Numeri, Deuteronomium, Josuae, Judicum, Ruth, quatuor Regum, duo Paralipomenon, Esdrae primus et secundus, Tobias, Judith, Esther, Job, Psalterium Davidicum. Parabolae, Ecclesiastes, Canticum Canticorum, Sapientia, Ecclesiasticus, Isaias, Jeremias cum Baruch, Ezechiel, Daniel, duodecim Prophetæ minores, duo Machabaeorum, primus et secundus. Testamenti novi: quatuor Evangelia, secundum Mattheum, Marcum, Lu-*

јући их од *неканоничких* (ὀβ κανονισθέντων)³⁾ и *апокрифних* (ἀποκρυφα).⁴⁾

Све су ове књиге св. писма написане на два језика: старозавјетне на јеврејском, а новозавјетне на грчком, и са тих су језика преведене на остале језике. Који је текст или пријевод тачан, на то питање одговара исагогика; за црквено право доста је, да је односно издање библије одобрено синодалном влашћу, и из таког издања оно тада слободно црпи, што му треба. Издања која нијесу синодално одобрена, немају важности,⁵⁾ пошто је само црква позвана, да буде чуварем откривене истине, а нико други, и јер са-

cam, et Joannem; Actus Apostolorum a Luca evangelista conscripti; quatuordecim epistolae Pauli Apostoli, duae ad Corinthios, ad Galatas, ad Ephesios, ad Philippenses, ad Colossenses, duae ad Thes-salonicenses, duae ad Timotheum, ad Titum, ad Philemonem, ad Hebraeos; Petri Apostoli duae, Joannis Apostoli tres, Jacobi Apostoli una, Judae Apostoli una, et Apocalipsis Joannis Apostoli " Ss. Concilii Tridentini sessio quarta, decretum de canonicis scripturis. Ed. *Aem. L. Richter*, Lipsiae, 1839 col. 4. Све ове књиге садрже се у *Biblia sacra vulgatae* editionis Sixti V. Pont. Max. jussu recognita atque edita. Ја имам издање Antverpiae, 1603, с којим сам испоређивао споменути декрет тридентијскога сабора — Протестанти имају у својој библији мањи број старозавјетних књига од броја тих књига у римокатоличкој цркви. Новозавјетне су им књиге по броју као у православној и римокатоличкој цркви, а од старозавјетних: пет књига Мојсијевих, Исуса Навина, о судијама, о Рути, двије Самуилове, двије о царевима, двије дневника, Јездра, Немија, Јестир, Јов, Давидови псалми, приче Соломунове, књига проповједникова, пјесма над пјесмама, Исаија, Јеремија, Језекиљ, Данил и дванаест малих пророка. По овоме каталогу приређена су издања британског и иностраног библијскога друштва, а између истих и српски пријевод Даничићев. Испореди *Oehler*, *Kanon des Alt. Test.*, у *Herzog's Real Encyclopaedie*. Bd. VII. S. 243 sq.

³⁾ Међу новозавјетним књигама нема ни једне неканоничке, него их има међу старозавјетнима, а то су, по учењу православне цркве; књига Товита, Јудит, премудрости Соломунове, књига Исуса сина Сирахова, друга и трећа књига Јездре и три књиге Макавејске.

⁴⁾ Ап. 60. канон и тумачење Зонаре на исто (Аг. Синт II, 77—78) Атанасија великог 39. посланица (Ib. IV, 78—80.)

⁵⁾ Између таквих издања библије, која немају важности у цркви и на које се дакле поуздано не може позивати, спада толико распрострањено данас по свијету издање британског и иностраног библијског друштва. У погледу превађања библије испореди синодалну грамагу цариградског патријарха Гаврила у Γεζων Διατάξεις. I, 106 до 109., и другу од 1. Марта 1839. цариградског патријарха Григорија. *Ibid.* II. 287—292.

мо она може очувати св. писмо од сваке повријеле.⁶⁾ А да се св. писмо има разумијевати само и искључиво онако, како учи црква, и никако друкчије, видјели смо из 19. канона трулскога сабора, 91. канона Василија великог и из одредбе јерусалимскога сабора 1672. године.⁷⁾

Предање садржи се у старим симболима вјере, у зборнику апостолских канона, у закључцима саборâ првих времена цркве, у актима мученика̄ и уопће у списима свију старих отаца и учитеља цркве. Али да предање може имати потпуну важност у цркви и бити поузданим, оно мора имати на себи богословском науком установљене биљеге, по којима би се могло разликовати га од лажнога предања, и тек тада и црквено право може се позивати на исто и из њега црпити, што му за систему његову треба.⁸⁾

⁶⁾ Види у овој књизи учење о цркви и њеној власти Испореди 34 гл. 13 наслова номоканона у XIV наслова (Ат. Синт. I, 332).

⁷⁾ Види горе § 11 (стр. 42—43)

⁸⁾ Види горе биљ. 3 § 7 Критеријум за познавање истинитога предања цркве изражен је у класичком једноме спису западног оца цркве, *Викентија Лиринског* († ок. 450), коме слиједи и данас православна црква. Истакло се било питање, како да се позна права истина, и Викентије казује, да то може бити, „*primum divinae legis auctoritate, tum deinde ecclesiae catholicae traditione...* In ipsa item catholica ecclesia magnopere curandum est, ut id teneamus, *quod ubique, quod semper, quod ab omnibus creditum est* Hoc est enim vere proprieque catholicum; quod ipsa vis nominis ratioque declarat, quae omnia fere universaliter comprehendit. Sed hoc ita demum fiet, si sequamur universitatem, antiquitatem, consensionem. Sequemur autem universitatem hoc modo, si hanc unam fidem veram esse fateamur, quam tota per orbem terrarum confitetur ecclesia. Antiquitatem vero ita, si ab his sensibus nullatenus recedamus, quos sanctos majores ac patres nostros celebrasse manifestum est. Consensionem quoque itidem si in ipsa vetustate omnium, vel certe pene omnium sacerdotum pariter et magistrorum definitiones sententiasque sectemur... Itaque cum primum mali cujusque erroris putredo errumpere coeperit et ad defensionem sui quaedam sacrae legis verba furari, eaque fallaciter et fraudolenter exponere, statim interpretando canonum majorum sententiae congregandae sunt; quibus illud quodcumque exurget novitium, ideoque prophanum, et absque ulla ambage prodatur, et sine ulla retractatione damnatur. Sed eorum duntaxat patrum sententiae conferendae sunt, qui in fide et communione catholica sancte, sapienter, constanter viventes, docentes et permanentes, vel mori in Christo fideliter vel occidi pro Christo feliciter meruerunt. Quibus tamen hac lege credendum est, ut quicquid vel omnes vel plures uno eodemque sensu manifeste, frequenter, perseveranter, velut quodam consentiente sibi magistrorum concilio accipiendo, tenendo, trahendo fir-

Уопће црквенога права тиче се св. писмо и предање, да позна основе устројства и управе цркве, или такозвано *jus divinum*. А шта саставља то *jus divinum* и шта се за такво сматра у хришћанској цркви, о томе уче симболичке књиге, које тачно и посебно излажу учење црквено. У православној цркви двије су такве књиге, а наиме: а) *Православно исповиједање католичанске и апостолске цркве источне,*⁹⁾ и б) *Посланица патријараха источно-католичанске цркве о православној вјери.*¹⁰⁾ Овамо спада још и *Пространи хришћански катихисис православне католичанске источне цркве.*¹¹⁾

§ 22.

2. Канони.

Канонима, као што смо видјели, зову се они црквени закони, који се садрже у основном каноничком зборнику, и који су обвезни за сву цркву. Овај основни канонички зборник поступно се састављао и добио је главни завршетак свој, кад је 883. године издан био у форми номоканона у XIV наслова. У њему се садрже канони светих апостола, канони насељенских сабора, канони десет помјесних сабора и канони тринаест св. отаца. Ово су основни канони у православној цркви. У *атинској синтагли* овим основним

maverint, id pro indubitato, certo, ratoque habeatur. Quicquid vero quamvis ille sanctus et doctus, quamvis episcopus, quamvis confessor et martyr, praeter omnes aut etiam contra omnes senserit id inter proprias et occultas et privatas opinionculas a communis et publicae generalis sententiae auctoritate secretum sit; ne cum summo aeternae salutis periculo, juxta sacrilegam haereticorum et schismaticorum consuetudinem, universalis dogmatis antiqua veritate demissa, unius hominis novitium sectemur errorem." *Vincentii Lirinensis* Commonitorium adversus haereses cap. 1. §. 33.

⁹⁾ Ὁρθόδοξος ἐμολογία τῆς πίστεως τῆς καθολικῆς καὶ ἀποστολικῆς ἐκκλησίας ἀνατολικῆς. Написано је ово вјероисповиједање околу половине XVII вијека, и примљено је свом православном црквом, као симболичко православно учење.

¹⁰⁾ Са оваким насловом издао је синод руске цркве примљену Ὁμολογία τῆς ὀρθοδόξου πίστεως τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, која је положена била и утврђена на јерусалимском сабору 1672. године, и коју су, послније заједничкој одобрења, разаслали по свијету источни патријарси

¹¹⁾ Написан је пок. митроп. Филаретом московским

канонима додани су, под насловом *Διαφορά*, још неколики канонички прописи из разних дјела Василија великог, Јована златоустог и св. Анастасија, затијем синодални одговори цариградскога патријарха Николе, канони Никофора исповиједника и каноникон Јована посника, и последије овог каноникона забиљежено је, да се овијем завршују канони (*Τέλος τῶν ἐρωτῶν καὶ ἀποκρίσεων*). Овако стоји у атинској Синтагми. Па пошто је она Синтаagma одобрена синодима главних данашњих православних помјесних цркава, а на првоме мјесту цариградским патријаршеским синодом, то ми смо дужни сматрати обвезнима за сву цркву све оне каноне, који су за такве истакнути у овој Синтагми, дакле не само оне, који се садрже у основном каноничком зборнику, него и оне, који су под *Διαφορά* приведени.

Поименице канони, који се садрже у основном каноничком зборнику, ово су: 1) *канони светих апостола*; 2) *канони васељенских сабора*, и то: а) никејског првог, б) цариградског првог, в) ефеског, г) халкидонског, д) трулског и е) никејског другог; 3) *канони помјесних сабора*, и то: а) анкирског, б) неокесаријског, в) гангрског, г) антиохијског, д) лаодикијског, е) сардичког, ж) цариградског при Нектарију, з) картагенског 419. године, и) цариградског 861. године и ј) цариградског 879. године; 4) *канони светих отаца*, и то: а) Дионисија александријског, б) Григорија неокесаријског, в) Петра александријског, г) Атаназија великог, д) Василија великог, е) Тимотија александријског, ж) Григорија богослова, з) Амфилохија иконијског, и) Григорија ниског, ј) Теофила александријског, к) Кирила александријског, л) Генадија цариградског и м) Тарасија цариградског. *Допуну овим канонима* састављају, осим споменутих каноничких прописа из дјела Василија великог, Јована златоустог и Анастасија: а) синодални одговори Николе цариградског, б) канони Никифора исповиједника и в) каноникон Јована посника

Сви ови канони налазе се, као што смо рекли, у каноничком зборнику, одобреном највишим црквеним властима главних данашњих помјесних цркава, дакле у официјалном опћецрквеном зборнику, наиме, у *атинској Синтагми*. Они се налазе више или мање потпуно и у оним каноничким зборницима, који су за разне помјесне цркве били издани и који имају официјални значај код православних Словена,

Грка и Румуна, а наимае, у *Крмчији*, која важи за православне Словене уопће, у *Книга правилъ*, која, поред Крмчије, важи у руској цркви, у *Пидалиону*, који важи у грчкој цркви и у *Indreptarea legji*, која важи за православне Румуне.¹⁾

I. Канони светих апостола (*Κανόνες τῶν ἀγίων Ἀποστόλων*)²⁾ — Под именом св. апостола дошло је до нас 85 канона. У почетку се држало, да су ово канони, које су апостоли заједнички издали и намијенили цркви за њезино управљање. Овако мишљење о поријеклу ових канона утврђено је било особито на западу, и важило је за пуних петнаест вијекова. Кад су магдебуршки центуријатори исказали своју сумњу о апостолском њиховом происхођењу, истакао се противу њих један између гласовитих у оно доба нау-

§ 22. ¹⁾ О овим каноничким зборницима види §§ 43—45. ове књиге.

²⁾ Види у погледу истих канона чланке: — у издању *Правила съ толкованія ии*. Москва, 1876 I, 5—12; *Христ. Чтеніе* 1841. III, 455; *Чтевія въ О. Л. Д. Просвѣщенія* 1882 II, 141; *Правосл. Обзорѣніе*, 1862. I, 446 и сл. — Даље: *Моје* издање „Правила с тумачењима“, Н Сад, 1895—96. I, 3—12 — *М. Остроуиовъ*, Правосл. церковное право. Харьковъ, 1893 стр 170—181 — *Архим. Иоанна*, Опытъ курса церк. Законовѣдѣнія I, 122—136 — *Архим. Филарета* Начертаніе церковн. библи исторіи Москва, 1844. стр 578 и сл. — *К. А. Неволинъ*, Полное Собраніе сочиненій Петроград, 1859 VI, 395. — *Н. К. Соколовъ*, Курсъ церковнаго права, стр 94—118 — *Πηδάλιον. Ἐν Ζακύνθῳ*, 1864 Σελ. κ'—κβ. — *G. Bevereggi*, Pandectae canonum Othonii, 1672 Tom II, Annotationes, pag. 1—8. — *P. de Marca*, De concordia sacerdot. et imp. Paris, 1704. Lib. III. Cap II. — *Z. B. Van Espen*, Commentarius in canones Coloniae, 1755. pag. 39—47. — *P. et H. Ballerini*, De antiquis collect. canonum, (in *A. Galandii* De vetustis canon collectionibus Venetiis, 1778) pag 97 sq. — *Spittler*, Geschichte des kan. Rechts. Halle, 1678 pag. 66. sq. — *Krabbe*, Ueber den Ursprung und Inhalt der Apost. Constitutionen. Hamburg, 1829. — *J. S. Drey*, Neue Untersuchungen über die Constitutionen und Kanones der Apostel Tübingen, 1832. — *J. W. Bickell*, Geschichte des Kirchenrechts. Giessen, 1843 I, 71 fg. — *J. A. B. Mortreuil*, Histoire du droit byzantin. Paris, 1843. I, 188 — *C. C. J. Buusen* Hippolitus und seine Zeit. Leipzig, 1852—53. I, 444. 509. II, 61. 100. 246. — *F. Maassen*, Geschichte der Quellen und der Literatur des can. Rechts. Gratz, 1870. I, 408 — *J. B. Pitra*, Juris eccles. graecorum Historia et Monumenta. Romae, 1864 Tom I. Prolegom. XXVIII sq. 1 sq. — *C. J. Hefele*, Conciliengeschichte. II. Auflage. Freiburg, 1873. I, 793 fg. — *C. Popovicii*, Fântânele si Codicii dreptului bisericescu ortodoxu. Cernauti, 1866. p 39—42.

чењака (Turrianus), доказујући, да су ови канони писмено издани *непосредно* од апостола, и то на једноме сабору њиховоме у Јерусалиму, 45. године од рођења Христовог. Ова је мисао заштићена била од многих других учењака XVI. вијека. Од тога доба почело се научно истраживање о томе, да ли су заиста апостоли писмено изложили ове каноне, или су ти канони можда другим којим путем ушли у црквену практику. Обраћена је била пажња на пошљедњи (85.) апостолски канон, у коме се говори о писцу такозваних „Апостолских Устанаова“, које на крају садрже наше каноне, затијем на садржину уопће самих канона и на цијељ, ради које су они могли бити издани. Многа и потпуно добросавјесна истраживања показала су, да је немогуће наћи тачних података о времену, кад су се управо ови апостолски канони појавили, даље, да није могуће, с обзиром на питања, о којима ови канони говоре, усвојити мисао, да су они непосредно од самих апостола потекли и најпослије, да нема никаквог изричнога спомена о њима до првог никејскога сабора. Резултатом тих истраживања било је опћеутврђено данас мишљење, да ови канони *нијесу* непосредно од св. апостола писмено издани били, него да су они потекли од апостолскога предања, да су се чували по усменој предању код пријемника апостолских, и да су према истакнутим потребама црквенима сакупљени били у добу прије никејскога, I. васељенскога сабора, од непознатог благочастивог човјека, који је назвао ове каноне апостолским, да тиме покаже, да они од самих апостола по предању потичу. Са овим канонима исто је, што и у погледу такозваног апостолскога симбола. Нијесу апостоли символ онај саставили и цркви га писмено предали, него је он на основи апостолскога предања последице апостола састављен био и предан цркви са именом апостолским, да се прави извор његов покаже.

А да су канони ови тачни израз онога, што су апостоли учили и што су они усмено својим првим пријемницима предали, доказом служи потпуна сугласност њихова у темељним својим мислима са оном науком, која се у каноничким књигама св. писма садржи; служи доказом даље то, што они у пуној строгости одговарају оној црквеној пракцици, какву нам представљају списи апостолских ученика и њихових најближих пријемника, и најпослије, што

је њима признат апостолски авторитет од стране саборâ и отаца првих вијекова цркве. Као такви, ови канони, ако и нијесу писмено издани били од самих апостола, они ипак заслужују име њихово и оно уважење, које њим васељенска црква признаје.

У најстаријим каноничким зборницима ми налазимо каноне апостолске на првоме мјесту. Разлика је само у броју. Источна црква од самога почетка пак до данас прима и признаје 85 канона апостолских; у старим западним зборницима налазимо их само 50. Између другога, она разлика може бити да зависи од разлике каноничких зборника, који су у првим вијековима цркве били.³⁾ На трулскоме сабору 2. каноном они су били (бројем 85) свечано утврђени и примљени упоредо са канонима саборâ и отаца, и од тога доба они се приводе на првоме мјесту у свима каноничким зборницима источне цркве.⁴⁾

У *Крмчији* (прва глава), у *Книга Правилъ* и у *Пидалиону* једнак је број апостолских канона; ред је само према атинској Синтагми друкчији у 64. 65. и 66. канону: наиме кан. 64. одговара у споменутих зборницима 65., 65. одговара 66., а 66. одговара 64., даље се канони подударују. У *Indreptarea legji* сведени су на 83 канона.

Са именом светих апостола има још неколико канона у нашој *Крмчији*, који састављају у њој 2., 3. и 4. главу; наиме 17 канона апостола Павла (гл. 2.), 17 канона Петра и Павла (гл. 3.) и 2 канона „всѣхъ свѣтыхъ Апостољъ купно“ (гл. 4). Ови су канони извађени из VIII књиге такозваних *Апостолских Успанова*, и уведени су у онај Синописис, на који је своја тумачења Аристин написао, и који је, као што ћемо даље видјети послужио основом за нашу *Крмчију*, исто као и за *Indreptarea legji*; премда у овоме пошљеднем

³⁾ Паризки архиепископ *P de Marca* (Op. cit. lib. III. cap. II. n. 7) каже, да је Дионисије мали, који је први упознао запад са апостолским канонима, морао унијети у свој зборник само 50 канона, а изоставити пошљедњих 35 с тога, што су они установљавали нешто, што није било сугласно са обичајима западне цркве, и што би особито 66. канон био *ingratus Romanis auribus*.

⁴⁾ У *Decretum Gratiani* c. 7. D. 15. cf. c. 5. D. 16. приведен је 2. канон трулскога сабора и у њему споменуто 85 канона апостолских

зборнику оних канона нема.⁵⁾ Канони ови нијесу обвезни, јер је трулски сабор својим 2. каноном лишио сваке јуридичке важности сами извор, из кога су они узети. *Зонара* о истима каже слиједеће: „Пошто 2. канон шестога сабора овако наређује, и нигдје не спомиње о другим каквим апостолским канонима, осим оних 85, то не треба примати никакве друге каноне, који носе име апостолско, него напротив таконе треба осуђавати, лажнима их сматрати и одбацивати, јер лажне наслове носе, повријеђени су и нијесу у броју оних, који су одобрени од светих и божанских отаца.“⁶⁾

II Канони васељенских сабора (*Κανόνες τῶν ἁγίων οἰκουμενικῶν συνόδων*).⁷⁾ Православна црква прима и признаје

⁵⁾ Налазе се ови псевдоапостолски канони у атинској Синтагми, IV, 399—403 *Pitra*. Op cit. 64 sq *Beveregii*, *Pandectae*. II, том, послвије 188 стр

⁶⁾ Атинска Синт II, 111

⁷⁾ Испореди чланак „О васељенским саборима“ у моме издању „*Правила с тумачењима*.“ I, 13—19. Чланак *Т Барсова*, О вселенскихъ саборахъ у Христіанскомъ Чтеніи за 1869 II, 191 и слијед. — *Ἀδέσποτου*, περὶ τῶν ἑξ οἰκουμενικῶν Συνόδων Ат Синт I, 370 — *J Harduini*, *Conciliarium collectio*. IV, 1486. — *C. Voelli et H. Justelli*, *Bibliotheca juris canonici veteris*. Lutet. Paris 1656. II, 1161. — *Φωτίου* περὶ τῶν ἑπτὰ οἰκουμενικῶν Συνόδων. Ат Синт I, 375. *Harduini*. IV, 1463 *Voelli et Justelli*. II, 1141. — *Νεῖλου Μητροπολίτου Ῥόδου Διήγησις συνοδική περὶ τῶν ἁγίων καὶ οἰκουμενικῶν Συνόδων*. Ат Синт. I, 389. *Harduini*. IV., 1479. *Voelli. et Justel.* II, 1155. — *Συνοδικόν* (*Libellus synodicus*) *Harduini*. IV, 1491. *Voell. et Justell.* II. 1166. О овоме пошљедњем зборнику, који говори о 153 сабора, од јерусалимскога сабора апостолскога 49 год до сабора 877 (al. 879) године, види *Hefele*, *Conciliengeschichte*. I, 84.

О саборима уопће најбоља радња, која је досада угледала свијета, то је „Историја Сабора“ ротенбуршкога бискупа *Д-ра Хефеле*. Ја имам пред собом француски пријевод исте у 12 томова (Paris, 1869—1878), и захваћа вријеме од почетка цркве до краја базелскога сабора (1449 год) Од II. њемачког издања (Freiburg 1873—1887) имам првих осам томова Хефеле познат је по многим својим списима, и сматра се једним од најученијих богослова римокатоличке цркве Као дубоки историк, он се истакао у вријеме ватиканскога сабора одлучним противником инфалибилитета, и тада је наштампао један спис, који ја у њемачкоме пријеводу под овим насловом имам: „*Honorigius und das sechste allgemeine Concil*“ (Tübingen, 1870.), доказујући примјером из историје, како један папа може погријешити и чак сабором осуђен бити, као јеретик Сувремено противу професора Пенаки написао је и други спис у истоме смислу. По по-

седам васељенских сабора, који су држани у добу од 325. до 787. године. Између ових седам сабора, који су се са-стајали поводом различних јереси, које су се у цркви јав-љале, од њих шест остали су нам канони, наиме: никејског првог, цариградског првог, ефеског, халкидонског, трулског и никејског другог. Цариградски II. и цариградски III. ни-јесу издали никаквих канона, и зато, да се допуни оно, што ти сабори нијесу урадили, сазвани су били по други пут оци цариградског III. сабора у Цариград, који се за-једно са другим још епископима у оној истој царској дво-рани (Ἰσόλλου), у којој су се први пут били састали, сакупише 691—692. године и излагоше односне каноне. Према томе канони овога сабора називљу се канонима или *шестог* сабора, или *пето-шестог*, т. ј. петог и шестог васељен-скога, или *трулскога* сабора.

1. *Никејски I., васељенски први сабор.*⁸⁾ Сабор је овај држан по поводу јереси *Арија*, презвитера александријског. Да се покаже лажност Аријева учења, које је стекло било већ много шљедбеника и које је пријетило опћом заразом, православни епископи одлуче сазвати свеопћи сабор, на коме би гласом васељенске цркве утврђено било право-

вратку из Рима у своју епархију (1871), признавајући свршени чин. У једној својој пастирској посланици постарао се да неким начином доведе у склад одлуку VI. васељенскога сабора о папи Онорију са од-луком ватиканскога — Вриједно је још да се испореди о васељенским саборима књига професора *Д-ра Минно*, под насловом „Discussion sur les sept conciles œcuméniques“ (Berne, 1878), која је намијењена „сједињењу цркава“. Радња је лијепа, само што писац прелази у њој границе „традиционалнога гледишта“ с кога пише, и радије стаје на „слободњачко гледиште (aut point de vue libéral)“, тако да му спис не може увијек да строје научну критику издржи. Али треба се сјетити, да је писац швајцарски старокатолик, и да је његов спис протест противу ватиканскога сабора са гледишта либералних њемачких римокатолика, и са те дакле стране мора се и судити о споменутој његовој расправи.

⁸⁾ О првом васељенском сабору види *Дѣлїя вселенскихъ со-боровъ* въ русскомъ переводѣ (Казань, 1859—1873), приређена по зборницима сабора Labbei et Cossartii (1671) и Harduini. Tom. I. стр. 32—203. — *Harduini Concil. Coll. I*, 309 sq. — Испореди *Hefele, Conciliengeschichte. I*, 252 fg. — *Πηρόλιον. Σελ. 118* κτλ. — Ради догма-тичкога питања овога сабора ваља још испоредити: *Chr. W. Walch, Entwurf einer vollständigen Historie der Ketzereien. XI Th. Leipzig, 1762—1785. II*, 385 fg. и *Dr. J. Schwane, Dogmengeschichte der pa-tristischen Zeit. Münster, 1869. S. 108* fg.

славно учење противу лажнога Аријева учења. Цар Константин велики одазове се настојању православних епископа, и сабор се састане 325. године у Никеји, главноме граду Витиније. Свега је било на њему 318 отаца. Између њих главнији су били: Александар, епископ александријски, Евстатије, епископ антиохијски и Макарије, епископ јерусалимски; римскога епископа Силвестра замјењивали су два нарочита легата, презвитер Виктор и Викентије. Учествовали су знаменити по светости својој: Никола мирликијски, Спиридон тримитунски, Пафнутије тивајидски, Осије корлупски и др. Од аријанске стране било је около 20 епископа. Уз епископе било је на сабору и неколико презвитера и дјакона; између ових пошљедњих истицао се дубоким богословским знањем и говорништвом млади архидјакон александријске цркве, Атанасије. Прва је свечана сједница била 20. маја 325., и засједање сабора трајало је до 25. августа исте године. Предсједничко је мјесто заузимао Евстатије, епископ антиохијски, а у његовом одсуству Александар, епископ александријски. Почасни предсједник био је цар. Послије односнога вијећања о главноме питању, на сједници сабора 19. јуна изложен је био символ православног вјеровања.

Сабор је овај издао 20 својих канона. У толикоме се броју они налазе у свима каноничким зборницима, како источне, тако и западне цркве. У *Крличји* они састављају 5. главу.

У издању сабора Хардуина ми налазимо много других канона са насловом никејских, који су са арапскога преведени. Први је пријевод Туријана, и садржи 80 канона; други је Маронита Abraham Echellensis, и садржи 84 канона.⁹⁾ Али ови и други канони, осим наших 20, сви су апокрифни.¹⁰⁾

2. Цариградски I., васељенски други сабор.¹¹⁾ Поводом јереси *Македонија*, епископа цариградског, а на прозбу православних епископа, цар Теодосије сазвао је у Цариграду

⁹⁾ *Harduini*, I, 463.

¹⁰⁾ Види шта каже о арапском издању *Beveregius*, *Pandectae*. I, 686.

¹¹⁾ *Дѣлѣя всел. соборовъ*. I, 229 и слијед. — *Harduin*. I, 897 sq. — Испореди: *Hefele*, *Conciliengeschichte* II, 1 fg. — Πηδάλιον. Σελ. 153 κτλ. — *Walch*. O. c. III, 79 fg. — *Schwane*. Op. cit. S. 217 fg.

сабор 381. године. На сабору је било 150 православних епископа, сви из источне половине хришћанскога свијета. Отпочео је сабор своју радњу у мају, а довршио је 9. јуна споменуте године. Предсједавао је Мелетије антиохијски, а кад је он умр'о, предсједничко је мјесто заузео најприје Григорије назизијин, па Нектарије цариградски. Цар је присуствовао при отвору сабора. Послије осуде Максимијана, издана је била допуна никејскоме символу вјере.

Прије закључења сабора буде издано 7 канона. Онолики је број канона ушао у основни канонички зборник; у толиком их је броју и у *Книга правилъ* и у *Пидалиону*. У *Крмцији* (11. глава) и у *Indreptareia* има их осам; али то зависи од тога, што у синопсису, основи ових зборника, пошљедњи (7.) канон подијељен је на два. У западним зборницима има само 4 прва канона овога сабора, а пошљедња три сматрају да нијесу издана овим сабором, него да су послије додана.¹²⁾

3. *Ефески, васељенски трећи сабор.*¹³⁾ Педесет година послије другог васељенског сабора истакла се потреба сазвати нови васељенски сабор поводом лажног учења, које се истакло по христологији. Тај је сабор сазвао у Ефесу цар Теодосије II. Отворен је 22. јуна 431. године, држао је седам сједница и закључен је 31. сlijедећега јула. Било је на сабору около 200 отаца, већим дијелом источних. Римскога су епископа Целестина замијењивала три легата. Предсједавао је сабору Кирил александријски. Пошто је осуђена била истакнута јерес и главни јересијарх *Несторије*, архијепископ цариградски, те утврђено православно вјеровање, сабор се бавио ријешењем неколиких питања дисциплинарне природе.

У источним каноничким зборницима приведено је 8 канона овога сабора. Дисциплинарнога значаја првих шест канона немају; тичу се вјерских питања поводом јереси. Седми канон говори о томе, како треба неповријеђеним чу-

¹²⁾ *Hefele*, *Conciliengesch.* II, 12 fg. — У *Harduin*. I, 87 sq. има *Paraphrasis Arabica* Јосифа египатског првих шест наших канона који су сведени у четири. Седмога канона нема. Испореди *Beveregii Pandectae* I, 700.

¹³⁾ *Дѣлија всел. соборовъ*. I, 131 и сл. — *Harduin*. I, 1271 sq. — Испореди: *Πηδάλιον*. Σελ. 166 κτλ. — *Hefele*, *Conciliengesch.* II, 141 fg. — *Walch*. *Op. cit.* V, 289 fg. — *Schwane*. *Op. cit.* S. 409 fg.

нати установљени симбол вјере; а осми установљује автокефалност кипарског епископа. Канонички значај има и посланица сабора, управљена памфилијскоме сабору поводом оставке, што је поднио био на своју катедру епископ Памфилије Евстатије. Према таквоме значају њеном, она је посланица приведена у *Крлчији* (гл 12.) и у *Intreptarea* као девети канон ефеског сабора.¹⁴⁾ У каноничким зборницима западне цркве ових канона нема. Налазе се само у појединим рукописима латинским неколики извадци из саборских списа у једном или другом облику.¹⁵⁾

4. *Халкидонски, васељенски четврти сабор.*¹⁶⁾ Осулом Несторија на ефеском сабору, није још свршено било велико христолошко питање. *Епипхије*, архимандрит једнога манастира код Цариграда, истакао је нову јерес, поводом које морао се сазнати васељенски сабор. Цар Маркијан сазвао је тај сабор, који се састао и отворио у Халкидону 8. октобра 451. године, држао је шеснаест сједница и затворио се 1. новембра исте године. Било је на њему 630 отаца. Западну цркву представљало је пет римских легата. Вођење послова имали су Анатолије цариградски, Пасхазин и Лукентије, старији легати епископа римског, Максим антиохијски и Јувенал јерусалимски. Послије разбора Епипхијева учења, сабор га прогласи јеретиком и утврди односни догмат вјере.

На пошљедњим двјема сједницама сабор изла 30 канона, то јест, на овим сједницама издано је било 28 канона, а 29. и 30. канон изложени су били на четвртој сједници сабора, и сада су додани били осталима. У *Крлчији*, *Книга правилъ*, *Пидалиону* и *Indreptarea*, стоји једнак број халкидонских канона. У западним каноничким зборницима приводи се само 27. канона овога сабора. Пошљедња два (29. и 30.) не приводе се по свој прилици с тога, што нијесу изрично у облику канона издани; а 28. не приводи се с тога,

¹⁴⁾ Испореди *моје* тумачење ове посланице у „*Прав. с Тул.*“ I, 306—325.

¹⁵⁾ Види *Maassen*. Op cit. 108—109. 136—137. 472. 545. 949. — *Beveregii Pandectae* Tom II Annot. in I. cap. Ephes pag. 104.

¹⁶⁾ *Дѣлїя всел собороуъ*. III, 24 и до краја. IV, 5 и до краја. — *Harduin*. II, 1 sq. — Испореди: *Hefele Concilieng* II, 313 fg. — *Πρωτόλιον. Σελ.* 180 ζτλ. — *Walch* Op cit. VI, 3 fg. — *Schwane* Op. cit. S. 453 fg.

што су противу њега просвједовали легати римски на овоме сабору, сматрајући у истоме повриједу примата римскога епископа.¹⁷⁾

5. *Трулски, васељенски пето-шести сабор.* Сабор, који је познат под опћим именом трулскога, састао се, као што смо казали, у намјери да у погледу издања канона допуни пети и шести васељенски сабор, који су се бавили искључиво доктриналним питањима, а ни једног прописа у погледу црквене дисциплине нијесу издали.¹⁸⁾ Међутијем пријека је потреба била, да се авторитетом васељенскога сабора издаду такви канони, који би ослабљену услијед јеретичких нередџа дисциплину успоставили; требало је канонима пређашњих сабора обновити снагу и новим канонима установити строги ред у цркви.

Пошто су оци VI. васељенскога сабора разишли се били одмах послѣ догматичкога свог опредјелења, требало је сазвати их по други пут, да односне каноне издаду, и тиме допуне оно, што није било учињено прије. Сабор, према таквој својој задаћи и назван је *пето-шестим* (Πενθέκτη, Quini-Sexta), а пошто овај сабор није друго, него продужење сабора 681. године, и држан је био у оној истој царској дворани, у којој се састао овај пошљедњи, то се и канони, које је он издао, називљу канонима *шестог васељенског сабора, трулскога.*

Услијед позива цара Јустинијана II., сакупили су се на сабор оци у Цариграду 691. године. Дјеловање сабора пада у вријеме од 1. септембра 691. до 31. августа 692. године. Било је 227 отаца; дакле 53 више, него 681. године. Особно су присуствовали патријарси цариградски, александријски, антиохијски и јерусалимски; римскога папу замјењивали су дотични легати, између којих главнији био је Василије, архијепископ гортински. Послѣ поздрава цару, сабор је одмах отпочео своје дјеловање, и издао је 102 канона. Канони су ови примљени у све источне ка-

¹⁷⁾ Види подробно тумачење овога канона у *моје* издању „Правила с тумач.“ I, 390—423.

¹⁸⁾ У *Harduin.* III, 1712—1715. налази се девет канона VI. вас. сабора, али се лажно, као што долична опаска издавача каже, приписују овоме сабору. Они су извод из канона епископа Теодулфа, (797. год.) подручним свештеницима, наиме 16—22. 24 и 25. кан. (*Harduin.* IV, 915—917).

ноничке зборнике. У *Крмчији* састављају 18. главу; у *Indreptarea* сведени су на 98.

Западна црква не признаје данас свима овим канонима обвезну за себе силу. Али није било прије тако. На самоме сабору били су легати римски, а потпис Василија гортинског ми налазимо међу првима на актима сабора. На VII. васељенском сабору, кад су поводом 82. трулскога канона, споменути били ови канони, као канони VI. васељенскога сабора, легати римски нијесу ни помислили, да противности исказују. Папа Андријан I. свечано изјављује своје признање овим канонима у једноме писму своје патријарху Тарасију, исто у другоме писму франачким епископима у заштити VII. васељенскога сабора. Папа Јован VIII., говорећи о овим канонима, не исказује никакве противности наспрам истих. Инокентије III. приводи 82. канон, и називље га канонем VI. васељенскога сабора. У своје *Decretum* Грацијан је привео много канона нашега сабора, као каноне VI. васељенскога сабора. У течају вијекова друкчије су почели сматрати на западу на ове каноне, и о свима овим свјedoцбама и о другима кажу, да су дотични по незнању само приписивали оне каноне VI. васељенскоме сабору.¹⁹⁾

6 *Никејски II., васељенски седми сабор.*²⁰⁾ Овај је сабор сазван противу иконобораца од царице Ирине са сином. Отворио се 24. септембра 787. и трајао је мјесец дана. Имао је осам сједница, од којих седам је било држано у

¹⁹⁾ Види *Πηδάλιου. Σελ.* 215—217. — У *Дѣлнѣя всел. собороуъ* (VI. 563—573) приведен је у пријеводу чланак из издања Labbe противу васељенскога значаја овога сабора; а руски издавачи су то привели, да се не каже да је што нарочито изостављено. Исти чланак налази се и у *Harduin.* (III, 1640—1651) Ваља испоредити шта говоре *Beveregius* (*Pandectae can. II. Ap. 126*) и *Van Espen* (*Op. cit.* 384—385) у корпусу васељенскога значаја трулских канона. Са свога особитога становишта и противу тога значаја ових канона говоре *Hergenröther* (*Photius. I, 216 fg.*), *Pitra* (*Juris eccl. hist. II, 4—5. 76—99*) и *Hefele* (*Conciliengeschichte III, 328 fg.*). Овај пошљедњи нашао је, да мора и слиједити онаску о важности ових канона учиници: „Nur aus Irrthum geschrieben auch Lateiner manchmal die Canones dieser Synode dem sechsten allgemeinen Concil zu“

²⁰⁾ *Дѣлнѣя всел. собороуъ VII, 24* и сл. — *Harduin.* IV, 1 sq. — Испореди *Πηδάλιου. Σελ.* 314—321. — *Hefele, Conciliengesch. III, 66 fg.* — *Walch. Op. cit. X, 66 fg.*

Никеји, а осма у Цариграду. Предсједavaо је Тарасије цариградски, осим осме сједнице, на којој је предсједничко мјесто заузела Ирина са сином. Број присутних чланова на сабору, по сачуваним податцима, креће се између 330 и 367. Представљена је била сва црква, источна и западна. Послије утврђења догмата о поштовању иконā, издана су била 22 канона. У толиком се броју они налазе у свима каноничким зборницима источне цркве. У *Крлицији* састављају 18. главу.

Послије канонā овога сабора, у издањима саборских аката, налази се још и посланица Тарасија цариградског папи Адријану о симонији.²¹⁾ Написана је одмах послије овога сабора, и за то се у старијим зборницима непосредно послије канонā VII насељенског сабора и приводила. О овој посланици спомињемо даље.

III. Канони помјесних сабора (*Κανόνες τῶν τοπικῶν ἤτοι μερικῶν συνόδων*). — Само оних помјесних сабора канони обвезни су за сву цркву, којима је насељенска црква признала тај значај. Таквих сабора броји се *једанаест*, и то оних десет, које смо споменули у почегку овог §, и картагенски сабор при Кипријану (255. г.) о јеретичком крштењу. Канони свију оних једанаест сабора налазе се у атинској Синтагми и у Пидалиону.²²⁾ У каноничким зборницима словенским и румунским налазе се канони само десет сабора, а нема у њима канона картагенскога сабора при Кипријану. Разлог, због кога је у овим пошљедњим зборницима изостављен овај Кипријанов сабор, главни је тај, што наредба овога сабора, да треба крстити свакога јеретика или расколника, који се обраћа у православље,²³⁾

²¹⁾ *Дѣлнія всел. соборова VII*, 670 и сл. — *Harduini*, IV, 512 sq.

²²⁾ Атин. Синт. II, 647—712 и сав III том — *Πηδάλιον*, 343—542

²³⁾ *Διὰ τοῦτο ἡμεῖς οἱ σὺν Κυρίῳ ὄντες, καὶ ἐνότητα Κυρίου κρατοῦντες, καὶ κατὰ τὴν ἀξίαν αὐτοῦ χορηγοῦμενοι, τὴν ἱερατείαν αὐτοῦ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ λειτουργοῦντες, ὅσα οἱ ἀντικείμενοι αὐτῷ, τουτέστι πολέμοιοι, καὶ ἀντίχριστοι ποιοῦσιν, ἀποδοκιμάσαι καὶ ἀποποιήσαι καὶ ἀπαρτίψαι, καὶ ὡς βέβηλα ἔχειν ὀφειλομεν. Καὶ τοῖς ἀπὸ πλάνης καὶ στρεβλότητος ἐρχομένοις ἐπὶ γνῶσει τῆς ἀληθινῆς καὶ ἐκκλησιαστικῆς πίστεως, δοῦναι καθόλου θείας δυνάμεως μυστήριον, ἐνότητός τε, καὶ πίστεως, καὶ ἀληθείας.* Ат. Синт. III, 5—6. Наредба овога сабора издана је била у облику посланице управљене ad Januarium et caeteros episcopos Numidas de baptizandis haereticis. Налази се уврштена и међу посланицама Кипријановим под бр 70 у издању *Migne* (III, 1071 sq.)

није обвезна за сву цркву, него је то била наредба, која је, по ријечима 2. канона трулскога сабора, имала значаја, према приликама времена и мјеста, само за африканску цркву. *Валсамон* у тумачењу канона овог каже: „Овим се установљује, да сви они, који се, било од јеретикā, било од расколникā обраћају православној цркви, морају поново бити крштени, макар да су они прије крштење и били примили. Међутијем 7. канон II. васељенскога сабора са свијем друго наређује у погледу оних, које треба и које не треба по други пуг крстиги, установљујући у томе тачну разлику. Прочитај дакле онај канон, и слиједи ономе, који је касније издан. Прочитај и 2. канон трулскога сабора, и видјећеш, да оно, о чему ова посланица говори, није од свију отаца примљено; јер је овако тамо казано: „„канон, који је издан Кипријаном, бившим архијепископом африканске области и мучеником, и сабором његовим и који се само у мјестима споменутих тамо предстојника по преданоме обичају чува.““ Из чега слиједи, да у почетку овај канон није био ни код њих свију у обичају.... Пак пошто 7. канон II. сабора сасвијем друго наређује од онога, што је у овој посланици установљено у погледу јеретикā и расколникā, који се к вјери обраћају, то је и запуштена установа њезина.“²⁴⁾

Слиједећих десет сабора канони примљени су свом црквом:

1. *Анкирски сабор*.²⁵⁾ Послије Максиминова гоњења противу хришћанā, кад се мир установио, многи између

²⁴⁾ Аг. Синг. III, 19. — У издању *Harduini* (I, 154 sq) приведена су три картагенска сабора поводом питања о јеретичком крштењу, и између истих и овај, о коме је ријеч, и у маргиналној биљешци опажено је, да „haec tria de baptismo concilia ecclesia pop recipit.“ — Нема овога канона картагенскога сабора ни у првобитној редакцији номоканона у XIV наслова Налази се у познијим издањима, па и у издању атинском (I, 273), али је очито каснији додатак, као што је то од учењака одавна опажено и као што ћемо о томе даље видјети. Испореди између многог другога *Heimbach, Griechisch-römisches Recht (Ersch u. Gruber, Allgem. Encyklop. Bd. 86. S. 378)*. Атинска синтагма привела је по трапезунтском рукопису, с кога је у главном приређена, споменуто мјесто у номоканону у XIV наслова (I, 273), па и сами канон овог картагенскога сабора (III, 2—6) ради археолошког значаја.

²⁵⁾ Πηδάλιον. 371. — *Harduini* I, 269. — *Pitra*, Op. cit. Annotat. I, 448. — *Hefele, Conciliengeschichte*. I, 219 fg.

хришћана, који су или из страха или иначе одступили били од цркве, сада су настојали, да опет буду примљени. Питање о томе, да ли их треба примити и начин, како их треба примати према приликама, при којима су одступили били, није уопће епископима јасно било. И ради тога сазван буде сабор, који је имао свој суд о томе да изрекне. Сабор се састао 314. године у Анкири, у Галагији, на коме је било до 18 епископа из Мале Азије и Сирије под предсједништвом Виталија, епископа антиохијскога, и издао је 25 канона, од којих првих 9 и дванаести канон тичу се главнога питања које је дало повода сабору; остали говоре о опћој црквеној дисциплини. — У *Крмчији* анкирски канони састављају 6. главу.

2. *Неокесаријски сабор*²⁶⁾ држан је био послје анкирскога, између 314. и 325. године. Били су на њему 24 епископа под предсједништвом истога Виталија антиохијскога, који је и на анкирскоме сабору предсједавао. Издао је било 15 канона, — који у *Крмчији* састављају 7. главу.

3. *Гангрски сабор*.²⁷⁾ Поводом Евстагија епископа севаског, полуаријанина, и његових шљедбеника, који су проповиједали протуеванђелски аскетизам, и који су услјед тога много нереда у цркви проузроковали били, држан је био у половини IV. вијека, окол 340. године сабор у Гангри, главноме граду Пафлагоније. Предсједавао је сабору Евсевије никомидијски, а присуствовало је 13 епископа. У каноничким зборницима броји се 21 канон овога сабора, наиме 20 канона против евстагијана, а 21-и саставља епilog свију канона.

Толики број канона и у истоме реду налази се у *Книга Правилъ* и у *Пидалиону*. У *Indreptarea* и у 8. глави *Крмчије*, гдје су ови канони преведени, друкчије је. У почетку стоји наслов посланице сабора епископима Јерменске,²⁸⁾ пак у првој 20, а у другој 19 канона. Зависи ово од тога, што је 20 само канона у синопсису, основи једног и другог зборника; а у овој пошљедњој 9. канон састављен је са 10-м.

²⁶⁾ Πηδάλιον. 385. — *Harduini*. I, 281. — *Pitra*. I, 454. — *Hefele*. I, 240 fg.

²⁷⁾ Πηδάλιον. 395. — *Harduini*. I, 529. — *Pitra*. I, 487. — *Hefele*. I, 777 fg.

²⁸⁾ Ат. Синт III, 98—100. — *Pitra*. I, 487—488. — *Harduini*. I, 529—531.

4. *Антиохијски сабор.*²⁹⁾ Поводом посвећења нове цркве у Антиохији сакупило се било у половини 341. године до 100 епископа. Послије обављенога посвећења, сакупљени епископи саставе сабор, да издаду неколике наредбе у погледу једнолике код свију управе црквене. Предсједанао је томе сабору Плакет, епископ антиохијски, и издано је 25 канона, који су сви ушли у опћецрквени канонички зборник, и с особитим се уважењем о истима одзивљу колико исток, толико и запад. У *Крмчији* састављају они 9. главу.

5. *Лаодикијски сабор.*³⁰⁾ По прилици 343. године, држан је од многих епископа Мале Азије у Лаодикији, главноме граду Фригије, сабор, на коме је издано било 60 канона различнога садржаја, који су сви премда у развој подјели ушли у каноничке зборнике. У *Пидалиону* једнак је број као у *Книга Правилъ*. У *Крмчији* канони лаодикијскога сабора састављају 10. главу, и бројем их је 58, али по садржини сви се и у њој налазе. У *Indreptarea*, стоји 59 канона, а зависи од тога, што пошљедња два састављају један сами канон.

6. *Сардички сабор.*³¹⁾ На граници између источног и западног дијела грчко-римске царевине, у Сардики (данас Софији) састао се 343. године³²⁾ многобројни сабор у на-

²⁹⁾ Πηδάλιον 405. — *Harduini* I, 589. — *Pitra* I, 455 — *Hefele* I, 502 fg.

³⁰⁾ Πηδάλιον 420 — *Harduini* I, 778. — *Pitra* I, 494 — *Hefele* I, 746 fg.

³¹⁾ Πηδάλιον 443 — *Harduini* I, 635. — *Pitra* I, 468 — *Hefele* I, 533.

³²⁾ До пошљедњега доба сви су држали, да је овај сабор држан 347 године, и то оснивајући се најприје на *Сократа*, који у својој историји цркве (II, 20) каже да „annus tunc agebatur undecimus ab obitu parentis duorum Augustorum“, а тај parens (Константин вел) умрло је 337., дакле тачно 347. година; затијем на *Созомена*, који исто у својој историји цркве (III, 12) говори, да „haec synodus congregata est, Rufino et Eusebio consulibus, anno undecimo post obitum Constantini“ (Ed *Migne*). Ову годину истичу на примјер у својим историјама *Ab Fleury*, *Histoire eccles* I, 507; *A. Neander*, *Allgem. Geschichte der christl. Religion und Kirche* IV, 70; *J. Gieseler*, *Lehrbuch der Kirchengeschichte*. 6 Bde Bonn, 1844—1855. I. Bandes II. Abtheilung S. 54.; *K. R. Hagenbach*, *Kirchengeschichte* 7 Bde Leipzig. 1869—1872. I, 380.; *K. A. Hase*, *Kirchengeschichte*. Leipzig, 1877. S. 162. *W. Guettée*, *Histoire de l'église* (III, 142 504) узимље 346 годину, а *M. Γεδεών Πατριарχικοί πίνακες* (Κωνσταντινούπολις, 1887 I, 118) узимље чак 348 годину, кад је држан овај сардички сабор. За исто-

мјери, да установи у погледу Атанасија великог слогу између источних и западних епископа, раздијељених међу собом услијед аријанских интрига. Броји се свега 376 чланова, присутних на овоме сабору, између којих 300 западних и само 76 источних епископа. Предсједавао је познати од никејскога сабора Осије, епископ кордупски. Пошто су проглашене биле бестемељнима све оптужбе, подигнуте на Атанасија и утврђен никејски символ, сабор изда 21 канон у погледу црквене дисциплине, и сви ови канони уђоше у опћецрквени канонички зборник.

У данашњим нашим зборницима разлика је само у нумерацији, али по садржини сви се налазе. У *Indreptarea* стоје редом сви канони. У *Пидалиону* их је 20; нема наима 18-га, али пошто овај у неразлучној свези стоји са слиједећим (19.), који о истоме предмету говори, то од тога нимало не страда садржај самих канона. У *Книга правилъ* такођер се само 20 канона налази, а зависи од тога, што 18. и 19. састављају један, наима 18. канон. Разлог важи

рицима пођоше и канонисти, те издавачи *Книга Правилъ*, службенога каноничкога зборника, узеше такођер 347 годину, а исто и издавачи *Пидалиона*; шта више, ови пошљедњи старају се да приведу још и друге свјedoцбе, да докажу, да је баш 347. године држан овај сабор. Познати издавач зборника саборā *J. Mansi* исказао је мишљење, на основу откривене и издане веронским учењаком *Maffei* такозване *historia aecphala*, да сабор овај није могао бити те године, него три године прије, дакле 344. У новије доба усвојили су Мансијево мишљење између других *Hefele* у својој *Conciliengeschichte* (I. c.), а такођер *Card. Pitra* у споменутом његовом дјелу (I, 484). И ја сам, како у првом, тако и у другом издању мога „Зборника“, стајао за ову 344. годину. Међунијем и ово није сасвијем тачно; јер из издања *Curetton*, *The Festal Letters of Athanasius, discovered in an ancient Syriac version* (London, 1848), које су преведене и издане професором *Larson* у Берлину 1852 са насловом: *Die Festbriefe des h. Athanasius, Bischofs von Alexandria*, и из односнога анализа тих пасхалних, или празничних посланица, данас се са поузданошћу мора већ признати, да сардички сабор није могао бити касније 343. године. Бивши професор у Вирибургу, а послије кардинал римске цркве, *Dr. J. Hergenröther* у своме *Handbuch der allgemeinen Kirchengeschichte* (II. Aufl. Freiburg i. B. 1879—1880. Bd. I. S. 247. Cf. III. Supplement-Band, S. 103), позивљући се на *Hefele*, истиче средњи пут, те каже: „Diese (die grosse Synode zu Sardica) kam auch im Spätjahre 343 zu Stande und dauerte bis in den Frühling des folgenden Jahres“; а на основу чега овај кардинал држи, да је баш до прољећа 344 године трајао овај сабор, тога он сасвијем не приводи.

онај исти, што и за Пидалион. У *Крлчији* је ред друкчији, премда и има 21 канон.

7. *Цариградски сабор*.³³⁾ Поводом спора између два епископа Агапија и Багадија, који су сваки за себе доказивали своје право на митрополитску катедру бостарску у Арапској, састао се у Цариграду 394. године сабор, да овај спор ријешити. Учествовали су на сабору Нектарије цариградски, Теофил александријски, Флавијан антиохијски и још 17 епископа. Предсједавао је Нектарије. Одлука је донешена, да епископа може свргнути сабор многих епископа, а не сама три; и ова је одлука издана била као особити канон, који је затијем ушао у опћецрквени канонички зборник.

Различито се овај канон налази у данашњим зборницима, и приводе се већим дијелом одломци из пунога текста. У *Пидалиону* он је подијељен на два канона, и први је састављен из предлога епископа Аравијана, који напомиње односну наредбу никејскога сабора, да два епископа не могу ни поставити, ни збацили другог епископа; а други из закључне одлуке саборскога предсједника. У *Indreptarea*, у *Крлчији* и *Книга Правилъ* један је само канон, и то у врло скраћеном облику. У овој пошљедњој састављен је: прва половина из закључне одлуке Нектарија, а друга из односнога предлога Теофила александријскога.

8 *Картагенски сабор*.³⁴⁾ Питање о праву римскога папе да прима апелације противу одлука сабора африканске цркве, дало је повода великоме сабору у Картагени 419. године. Присутних на овоме сабору било је 217 епископа под предсједништвом Аврелија, архијепископа картагенскога. Били су и заступници римске цркве. Двије су главне сједнице држане, прва 25. маја, а друга 30. маја.

Пошто је расправљен био главни посао и свечано одбивено свако право римскоме папи, да прима апелације противу одлука, које донесе један сабор епископа африканске цркве, оци сабора издаду неколико својих канона у погледу дисциплине црквене, затијем прегледају све каноне,

³³⁾ Πηδάλιον. 461 — *Harduini*. I, 955. — *Hefele*. II, 65.

³⁴⁾ Πηδάλιον. 462 — *Harduini*. I, 861. — *Voelli et Justelli Bibliotheca juris canonici veteris*. Lutetiae Paris. 1661. Tom I. pag. 305 sq. — *Hefele*. II, 122 fg. — *Moju* расправу *Codex canonum ecclesiae africanae*. Задар, 1881.

који су на пређашњим саборима африканске цркве били издани, почињући од 348. године. У никаквој цркви, као у африканској, није се тако строго чувало правило о свакогодишњим саборима. Историја нам је сачувала податке о мноштву сабора, што су у првим вијеконима држани били у тој цркви са законодавном цијељу; мноштво дакле и црквено-дисциплинарних канона морало је постојати, што су на тим различитим саборима издани били. Између тих канона многи су били међу собом слични и по предмету једнаки, многи према приликама мјеста и времена њихова издања имали су само мјесну и времениту важност, и нијесу дакле могли бити за све опћеобвезни. Оци картагенскога сабора 419. године узму у претрес све пређашње каноне, и између тих приме и усвоје за сву африканску цркву каноне слијелећих *четрнаест* сабора: *а)* картагенског 348., *б)* картагенског 390., *в)* хипонског 393., *г)* картагенског 397., *д)* картагенског 16. јуна 401., *е)* картагенског 13. септембра 401., *ж)* милевитског 402., *з)* картагенског 403., *и)* картагенског 404., *ј)* картагенског 405., *к)* картагенског 407., *л)* картагенског 409., *м)* картагенског 410. и *н)* картагенског 418. године. Од тих сабора примљен је био 121 канон. Овима је додао од себе овај сабор 12 канона, и таким начином буду на овоме сабору примљена и проглашена опћеобвезнима за све 133 канона, позната данас под именом канона картагенскога сабора.

У неким зборницима, а исто и у нашој Крмчији, броји се још пет канона, осим споменутих; али то нијесу у строгом смислу канони, него или посланице африканских отаца или одговори дотичних на питања, управљена им од картагенскога сабора. *Први* је посланица сабора папи Бонифацију по главном питању, ради кога се сабор 419. године састао; *други* и *трећи* састављају одговори Кирила александријског и Агика цариградског, који шаљу оригиналне списе никејског сабора; *четврти* је спис са символом и канонима никејскога сабора, управљени од отаца картагенскога сабора папи Бонифацију, а *пети* је посланица истих отаца 424. године папи Целестину по ономе истом питању, ради кога је држан сабор 419. године. Наиме, дотични презвитер (Апијарије), кога је сабор осудио био, обратио се био папи Целестину, тражећи код њега заштиту, и папа је нашао, да може узети, под своју заштиту тога презви-

тера, те напише у томе смислу картагенским оцима. Одговор отаца на то писмо Целестиново, којим одбијају настојања његова о споменутоме презвитеру, саставља речену посланицу. А она је стављена уз каноне сабора 419. с тога, што се непосредно томе сабору односи и што представља коначни закључак о главном послу сабора.

Канони картагенскога сабора ушли су у све каноничке зборнике; али начин, којим су они приведени, много је различит, како у погледу текста, тако и у погледу нумерације. У првобитном зборнику бројем их је онолико, колико у атинској Синтагми, наиме 133 и оних 5 списа. Ови пошљедњи нијесу нумерирани у атинској Синтагми, али у старим зборницима јесу, и носе бројеве 134, 135, 136, 137 и 138. Нумерирани су они и у нашој Крмчији. У познијим зборницима оних списа или сасвијем нема, или су приведени само неки. Исто тако је и број канона друкчији. У *Крмчији* има их 134 и свих пет списа; у *Indreptarea* канона је 141, а списа нема ни једнога; у *Пидалиону* такођер их је 141 и посланице Бонифицију и Целестину, а у *Книги Правилъ* има их 147 и посланица Целестину. Из те разлике у количини канона не треба изводити, као да су у атинској Синтагми неки канони изостављени, који се у споменутих зборницима налазе; напротив, у њој су ови канони много потпунији, него ли у онима, и неких канона атинске Синтагме на прим. у Пидалиону сасвијем нема, као: 14. 34. 70. 88. 92. 118. и 122. канон. Већи број канона у оним зборницима зависи од тога, што су неки канони подијељени на два, три и пег канона, и услијед тога се и већи број јавио. Радња ова дотичних издавача у дијељењу једнога канона на неколике, премда је у многоме и оправдана с погледом на садржај различних канона, али се то дијелење мора уједно и сматрати арбитрарним, као што је то доказано за издаваче Пидалиона. Односно „Книги Правилъ“, може бити да су издавачи слиједили пређашњим радњама, јер има једно паришко издање, у коме је као у њој 147 канона картагенскога сабора.

9. *Цариградски сабор у храму св. апостола.*³⁵⁾ Девети

³⁵⁾ Πηδάλιον. 343. — *Harduinii*. I, 1195. — Испореди шта каже са гледишта римокатоличке цркве о овоме сабору *Dr. J. Hergenröther*, *Phoibius, Patriarch von Konstantinopel 3 Bde. Regensburg, 1867—1869. I, 419 fg.*

вијек, вијек Николе I. и Фотија, може се сматрати једним између најбурнијих, а уједно и најжалоснијих по пошљедицама за цркву вијекова. Чин о свргнућу патријарха Игњатија и избору Фотија на патријаршески пријестол у Цариграду, створио је многе немире на Истоку, а уједно је дао повода римскоме папи, да се умијеша у унутрашње послове цариградскога патријархата. С друге стране и иконоборство, премда је осуђено било на VII. васељенском сабору, продужавало је још у овоме вијеку узнемиравати цркву. — Да се коначна осуда противу иконоборства изрече, и да се поремећени ред у цркви успостави, одлучено буде сазвати велики сабор епископа, који се и састане у почетку маја 861. године у Цариграду у храму св. апостола. Присутновао је на сабору цар Михаил III., а епископа је било 318; римскога папу представљали су нарочити легати. На првоме састанку своје сабор није могао доћи до жељенога закључка, због насртаја од стране неправославних, и тек на другоме састанку могло се слободно дјеловати. Због овога састајања сабора у два пута, он се називље још: *прво-други сабором* (*πρώτη καὶ δευτέρα, primo-secunda, двукратный*). На овоме другоме састанку сабор је потврдио осуду иконоборства, загијем је признана правилност избора патријарха Фотија на цариградску катедру, и најпослије издано је било 17 канона у погледу црквене дисциплине. У *Крмчији*, *Книга Правилъ* и *Indreptarea* заузимају ови канони претпошљедње мјесто у реду саборних канона; у *Пидалиону* долазе одмах послјије канона VII. васељенскога сабора.

10. *Цариградски сабор у храму св. Софије.*³⁶⁾ Мир, који је у цркви установљен био 861. године, наскоро је опет био порушен, услијед прилика сасвијем особнога карактера; и тај је мир успостављен био тек послјије смрти бившег патријарха Игњатија, и када је на римскоме пријестолу сједио папа Јован VIII. Ради свечаног утврђења овога мира буде сазван 879. године сабор у Цариграду у храму св. Софије. Била су на њему 383 оца; римскога папу замјењи-

³⁶⁾ Πρωάλιον. 361 — Латински писци зову овај сабор лажним: у издању сабора *Harduini* назван је „Pseudosynodus Photiana“ (Tom. VI, pars I, pag 213), а *Hefele* (IV, 464 fg.) зове га „Aftersynode des Photius“. Испореди још у истој латинској правци о овоме сабору *Dr. J. Hergenröther*. Op. cit. II, 379 fg.

вала су три нарочита легата. Прогласивши на свечани начин утврђени мир међу источном и западном црквом, сабор изда 3 своја канона, који у *Крпичији*, *Книга Правилъ* и *Indreptareea* заузимају пошљедње мјесто међу канонима сабора, а у *Пидалиону* стоје на другоме мјесту између канона помјесних сабора

VI. Канони светих отаца (*Κανόνες τῶν ἁγίων πατέρων*) — У 2. канону трулскога сабора споменуто је *дванаест* отаца, којих су канони обвезни за сву цркву, и то оних дванаест, који су први споменути у почетку овог §. Осим ових има још обвезну силу за све посланица цариградскога патријарха Тарасија о симонији.

Као што су тумачи основних правних начела, изражених у св. писму и предању, били сабори, тако су тумачима саборских установа били поједини оци. Саборски канони представљали су опће наредбе, које су загијем имали да приложе у посебним случајевима и према даним приликама пастири једне или друге помјесне цркве по својој увиђавности и под особну своју одговорност. Ово прилагање у дјело саборских наредаба од стране појединих пастира често је постајало јавним у окружним њиховим посланицама к пастви својој, у каноничким посланицама једнога пастира к другому, у каноничким њиховим одговорима на стављена им питања и т. д. Дубоко каноничко знање појединих између тих пастира заслужио им је свеопће уважење у цркви, и из њихових посланица или других списа узимана су била односна мјеста, која су собом представљала узвишена правила пастирске управе, и као таква била су примљена и одобрена за сву цркву, и заједно са канонима сабора уђоше у опће црквене каноничке зборнике.³⁷⁾ Разлику између канона отаца и сабора на слиједећи потпуно тачни начин представља један између најбољих канониста новијега доба: „Разлика се ова састоји у томе, што су сабори распростирали своју власт на основна

³⁷⁾ О авторитету св отаца у цркви и важности њихових списа изврсна је радња *Архи. Попфирија* у „Прибавл къ Твореніямъ св. Отцевъ.“ М 1863 XXII, 1—59. — Види чланак о томе *Pitra*, у његовом *Jus eccles* I, 537 sq. А суђење протестанско о авторитету и важности отаца у црквеном праву види *Spittler. Geschichte des kan. Rechts.* Halle, 1778. S. 56 fg загијем *Bickell, Geschichte des Kirchenrechts.* I, 30 fg.

питања црквенога живота, установљавали су ред и законе у погледу саме управе црквене, дотицали су се јерархије њезине и изрицали су свој врховни суд о самим особама, којима је управа њезина повјерена била; а оци су издавали своје наредбе у погледу различних посебних питања, имајући пред очима већма особе, које су у цркви управљане биле, него оне, које су управљале црквом, већма духовни суд, него ли суд извањски; дотицали су се већма таквих питања, која су моралнога својства била, него ли оних, која су се тичала управе у цркви.“³⁸⁾

Канони отаца нијесу првобитно издани у облику посебних законских наредаба, него су они или извадци из различних списа отаца, или пак, и то главним начином, посланице, које су они управљали поједним особама, и које су због садржаја њихова назване биле „каноничке посланице“. У течају времена, с обзиром на предмете, о којима су те посланице говориле, оне су биле раздијељене на неколике каноне, и у том облику унешене у опће-црквени зборник. Први је био Јован Схолостик (из VI. вијека), који је у свој зборник унио двије посланице Василија великог Амфилохију; последије њега већ у свима опће-црквеним зборницима ми налазимо каноне отаца, особито последије утврђења каноничке важности њихове на трулскоме сабору.

1. Дионисије александријски († 265.)³⁹⁾ Ученик у александријској школи, затијем управитељ исте школе, због дубоке научености своје и заслуга за цркву, особито у борби са Савелијем и Павлом самосадским, Дионисије био је назван „великим“ и „учитељем васељенске цркве“.

Канони, који су са именом Дионисија ушли у опће-црквени зборник састављају каноничку посланицу, коју је он 260. год. управно епископу Василију у Ливији у одговор на четири питања, што му је овај представио био на ријешање. По одговорима на та питања раздијељена је ова

³⁸⁾ Архив. Иоанна Церковн Законовѣдѣніе II, 1—2.

³⁹⁾ Παρόλιου. 543 — *Pitra*. I, 541 — Испоредн: *Guil. Cave* *Scriptorum eccles. historia literaria*. Genevae, 1705. pag. 83. — *Archien. Филарета черниг.*, Историческое учение объ отцахъ церкви С Петерб. 1859. I, 138. — *Dr. J. Alsog* *Handbuch der Patrologie*. III Aufl. Freiburg i. B. 1876. S. 157. — *Dr. J. Nirschl*. *Lehrbuch der Patrologie u. Patristik* 3 Bde. Mainz, 1881—1885. I, 330.

Дионисијева посланица на четири канона, — који се у *Книга Правилъ* и у *Пидалиону* у пуноме тексту налазе, и на крају је још додан закључак посланице. У *Крмчији* (26. глава) друкчије је. Стоји најприје засебно почетак посланице у погледу часа, када греба завршити велики пост, затијем долазе четири нумерирана канона под особитим насловом: „Тогоже отъ сушихъ безъ общенія“, и први саставља извадак из Дионисијеве посланице Конону; слиједећи пак (2. 3. и 4.), то су у скраћеном облику друга половина посланице Василиду. Закључка посланице нема. Ово тачно одговара тексту Дионисијевих канона у синописису.⁴⁰⁾ У *Indreptarea* међу канонима нема сасвијем ових Дионисијевих канона.

2. *Григорије неокесаријски, чудотворац* († 270).⁴¹⁾ Васпитан у александријској школи, Григорије се одликовао дубоким умом и великим благочастијем. Због многих његових чудеса, која је починио, особито као епископ у Неокесарији, савремењаци су му дали име „чудотворца“. Одликовао се великом ревношћу у обраћању незнабожаца ка Христовој вјери, и историја нам казује, да је у Неокесарији било свега 17 хришћана, кад је он постао епископом, а кад је умро било је свега 17 незнабожаца; остали су сви били обраћени у хришћанство. Између многих Григоријевих списа, за нас има важност његова каноничка посланица, коју је он 258. год. управио по својој области.⁴²⁾ Повод к овој посланици означен је уопће у самом наслову њезином. Наиме, док је он био епископом у Неокесарији навалили су били на Понт варварски народи и пустошили градове. При тој варварској навали, хришћани нијесу себе држали достојно имена свога, него су многи из њих повлађивали варварима и сами у тешке гријехоне падали. Као главни епископ Понта, Григорије изда ову своју посланицу, истичући тежину почињених гријехова и налажући за исте односне казни.

Посланица је подијељена на неколико канона; али те

⁴⁰⁾ Атин. Синт IV, 393

⁴¹⁾ Пηδ. 551 — *Pitra* I, 562. — Испор *Cave*. 82. — *Филаретъ*. I, 133 — *Alzog*. 152 — *Nirschl*. I, 336

⁴²⁾ У *Книга Правилъ* (Изд 1843 стр 271., Изд 1862 стр 477) није тачна она опаска, да је ова посланица управљена александријском архијепископу Види основну опаску *Pitra*. I, 566. Annot I.

каноне ми налазимо у различноме броју у каноничким зборницима. У атинској Синтагми има их 11, у *Книга Правилъ и Пидалиону* 12, а у *Крмчији* (28. глава) има их 13. У *Indreptareea* нема ни једнога. Саму посланицу управо састављају првих десет канона по атинском издању, или првих 11 по *Книга Правилъ и Пидалиону*; а пошљедње није саставни дио саме посланице, него је каснији додатак, и саставља допуну из правила Василија великога у погледу степенā кајања. Ради овога, у пријеводу 11. канона послѣје ријечи „каже“ (φασί), ми смо у нашем „Зборнику“ ставили у загради *ко* каже, наиме, Василије велики у свом 75. канону.⁴³⁾ А пошто ове допуне, или 11 (al. 12.) канона нема у синопсису, тиме се тумачи, зашто га нема ни у *Крмчији*, која је по синопсису приређена. Разлика у броју првих канона зависи од тога, што је први канон по нашем издању подијељен на два у оним зборницима, те је умјесто десет, јавило се тамо једанаест. У *Крмчији* нема, казали смо, онога додатка, а број 13 у њој зависи од тога, што су по нашем издању 2. и 4. канон подијељени сваки на два.

3. *Петар, архијепископ александријски* († 311).⁴⁴⁾ Знамениг по изображењу своме, Петар је 295. године заузео мјесто управитеља александријске школе, којом је за пет година управљао, и 300 год. буде изабран за архијепископа александријског. За три је само године мирно управљао својом црквом, и 303. год., кад је изишао Диоклецијанов указ о гонењу хришћана, почињу већ невоље за александријскога пастира, које свршавају мученичком његовом смрћу. За вријеме гонења много је хришћана одступало од вјере, и употребљавали су свакојака средства, само да се од мучења ослободе. Већина се ипак опет цркви обраћала, кајући се за своје одступништво. Петар је обратио пажњу на ову околност; пак проникнут хришћанском љубављу и желећи, да пружи помоћ онима, који су се Христа и цркве услијед невоља одrekli били, а сада су са покајањем цркви приступали, он напише 306. године слово о покајању, у коме представља начин, како ће ступити у заједницу црквену они, који су се од цркве уклонили били.

⁴³⁾ Види *Pitra*, на основу кога састављена је и односна опаска у издању „Правила съ толкованіями“. М 1876. III, 106—107.

⁴⁴⁾ Πηδ. 562 — *Pitra*, I, 551. — *Cave* 101. — *Филаретъ*, I, 177.

Ово слово Петрово, подијељено на 14 канона, ушло је у опћецрквени зборник. У толиком се броју они налазе у *Книга Правилъ* и *Пидалиону*. У *Крлчији* (гл. 27.) има их, као у синопсису, 13, и то, јер 6. и 7. канон по нашем издању саставља у њој један (6.) канон. У *Indreplarea* нема ових канона. Пошљедњи (15.) канон у нашем „Зборнику“, исто и у три споменута зборника, о пошћењу петка и сриједе, узет је из једнога слова Петра на Пасху.

4 *Атанасије велики* († 373).⁴⁵⁾ Дубоко изучен у истинама хришћанске вјере, Атанасије стекао је вјечну славу, као заштитник православља противу аријанства, због чега је „оцем православља“ и „великим“ заслужно назван. Дјелатност своју у корист цркве он је почео развијати од дана, кад се аријанство појавило, и поступно се развијала све до краја живота његова.

Многобројни су списи, што нам је апологетичког, полемичког, историјско-догматичког и моралнога садржаја Атанасије оставио. За црквено право имају значаја три, и то: посланица његова Амуну, XXXIX. посланица о празницима и посланица Руфинијану. Прва је написана око 356. год. у одговор монаху Амуну, који се обратио био Атанасију, молећи га за упуство, како мора судити о нехотимичним ноћним оскврњењима тијела. Друга је написана 367. године и говори о каноничким књигама св. Писма. Ова је посланица дошла до нас непотпуна, без почетка, пак да означимо ово, ми смо у нашем „Зборнику“ ставили неколике тачке у почетку ове посланице. Трећа је управљена епископу Руфинијану око 370. године у одговор на његово питање, којим се начином имају примати јеретици, кад се цркви обраћају.

Ред, којим су приведене ове три посланице у атинској Синтагми и у нашем „Зборнику“, једнак је и у *Крлчији* и у *Пидалиону*. У *Книга Правилъ* стоји најприје посланица Амуну, пак она Руфинијану, затијем она о празницима. У *Крлчији* (29. гл.) послје посланице Руфинијану (тамо је, исто као у синопсису, назван овај епископ, Руфијан), стоји још један одломак под насловом: „Тогоже отъ другатаго посланія“, и говори се о узвишености дјевичан-

⁴⁵⁾ Пηδ. 575 — *Pitra*, I, 567 — *Cave*. 120. — *Филаретъ*. II, 43. — *Alzog*. 226. — *Nirschl*. II, 28

ства;⁴⁶⁾ међутијем то није нека *друга* посланица него само извадак из оне Амуну. У *Indreptarea* нема ових Атанасијевих посланица.

5 *Василије велики* († 379).⁴⁷⁾ Између свију отаца и учитеља цркве за црквено право и уопће за црквену дисциплину највише значаја има Василије велики. Научно своје изображење он је довршио у Атини, гдје је савремено учио и Григорије богослов, с којим је Василије у најтјешњој дружби био. Послије је пропутовао Египат, Палестину и Месопотамију, и на томе се путу упознао са многим светим људима (Макаријем, Пафнутијем и др.), који су пробудили у њему дубоко поштовање ка калуђерском животу. Кад се повратио, одмах се ода уједињеноме животу, и посели се у једно сасвијем усамљено мјесто, гдје је заједно са Григоријем провео дуго времена. Године 370. буде постављен на пријестол кесаријски. Ревност за славу Христову, за учршћење православне вјере у смутном тадашњем добу и за утврђење реда и морала у цркви, развила се сала код Василија на такав начин, да је име „великога“ и „славе и украса цркве“ заслужио.

Од Василија великога у опћецрквени зборник ушла су 92 канона. Они су састављени из *осам* посланица његових и из његове књиге „о светоме Духу“. Првих 85 канона састављају три посланице, које је Василије управио Амфилохију, епископу иконијскоме Амфилохије је особито уважење гојио према Василију и осим личних савјетовања с њим о напретку цркве, он му се обраћао често и писмено, молећи га, да му разријешн различна питања црквене управе и опће дисциплине црквене, или да му разјасни какво мјесто св. Писма, које се њему нејасним учинило. Одговори на ова Амфилохијева питања и састављају садржај тих посланица, или првих 85 канона Василија великог. Слиједећи (86.) канон извадак је опет из једне посланице, коју је 376. год. Василије управио Амфилохију Канон 87. то је посланица Дниодору, епископу тарском, под чијим је именом дошло било до Василија писмо, у коме се нападало на једну наредбу његову у погледу сроства. Канон

⁴⁶⁾ У синопису стоји само „Алло“ (Атинска Синт IV, 397).

⁴⁷⁾ Птд. 585. — *Pitra*. I, 570 — *Cave*. 152 — *Филаретъ* II, 127. — *Alzog*. 261. — *Nirschl*. II, 149.

88. саставља наредбу Василија, издану презвитеру Григорију, у погледу неке женскиње, што је у кући држао. Канон 89. је посланица хорепископима, који су прелазили границе своје власти. Поводом сумње подигнуте на његове подручне епископе, да су симонисти, Василије је написао особиту посланицу, и она саставља 90. канон. Пошљедња два (91. и 92.) канона извађена су из знаменитог Василијеног списка „о светоме Духу“, написаног поводом једне осваде, да он не исповиједа право божанство Духа светог. И овај је спис управљен Амфилохију, који је побудио био Василија, да га напише.

Од отачаских канона први су, као што смо споменули, канони Василија великог ушли у каноничке зборнике, и тек послје је су унешени канони других отаца. У свима данашњим зборницима они се налазе. Разлика је нека у броју. У *Пидалиону* и *Книга Правилъ* једнак је број, као у атинској Синтагми и у нашем „Зборнику“. У *Крмчији* (21. глава) има их 91, а то зависи, што закључка треће посланице Амфилохију нема, и прве три посланице подијељене су на 84 канона. У *Indreptarea* је друкчије. Свега има 85 канона. Прве три посланице подијељене су на 80 канона, 81. одговара нашем 86., 82. саставља посланицу презвитеру Григорију, 83. посланицу хорепископима, 84. посланицу подручним епископима, а 85. канон, то је спис Василија великога о различним степенима кајања, који у синопсису налазимо.⁴⁸⁾

У *Крмчији* из правила Василија великога састављене су 21., 22., 23., 24. и 25. глава. Али о томе послје, при разбору садржаја *Крмчије*.

6. *Тимотије александријски* († 385).⁴⁹⁾ Ученик Атанасија великог, Тимотије био је нашљедник брата му Петра на александријскоме пријестолу. Осим тога, што је учествовао на II. васељенском сабору, и што је живо учешће узимао у питању о цариградском пријестолу, које се тада расправљало, мало се што другога зна о животу Тимотија.⁵⁰⁾

⁴⁸⁾ Ат. Синт. IV, 405

⁴⁹⁾ Птд. 665 — *Pitra* I, 630 — *Save.* 175 — *Филаретъ* II, 5

⁵⁰⁾ У „Предувѣдомленіи“ издања 1787 *Крмчије* (л 50) казано је, да се Тимотије не може назвати светим „потому, што виновенъ былъ удаленію огъ патриаршества святаго Григоріа богослова.“

Дошли су до нас многи канонички одговори Тимотија на питања, која су му управљали различни епископи и клирици. Између тих одговора, 18 је њих ушло у опће-црквени зборник; и у толиком се броју они налазе и у *Пидалиону*, и у *Книга Правилъ*, и у *Indreptarea*. У *Крмчији* (32. гл.) ови су одговори названи „правила“, и има их само 15; пошљедња три нема.⁵¹⁾ Од осталих Тимотијевих одговора, налазе се поједини у *Indreptarea* (стр. 693. и сл.).

7. *Григорије богослов* († 389).⁵²⁾ Одан усамљеноме животу и дубоко благочастив, Григорије је сматрао себе недостојним свештене службе; морао је ипак уступити опћој жељи, и 381. год. буде постављен на архијепископски пријесто у Цариграду. Опазивши, да је некима противан његов избор, одмах се захвали и уклони у Назијанз, гдје је провео у писменим радњама усамљено пошљедње године свога живота.

Списе је своје приређивао Григорије сад у прози, сад у стиховима. Служио се овим другим начином писања, као што он каже, главним начином с тога, да сачува хришћанску истину од аполинаристâ, који су своје лажно учење у стиховима распростирали. Између таквих пјесничких дјела Григорија, узети су у опћецрквени зборник стихови његови о каноничким књигама св. писма старога и новога завјета. У *Книга Правилъ* и *Пидалиону* стоје на својим мјестима. У *Крмчији* заједно са стиховима Амфилохија о истоме предмету састављају 30. главу. У *Indreptarea* нема их, као што уопће нема правила слиједећих за Григоријем богословом оцаца.

8. *Амфилохије иконијски* († 395).⁵³⁾ Амфилохије учествовао је на II. васељенском сабору, као ревности заштитник православља противу духобораца; а за годину пред смрт учествовао је опет у Цариграду на познатом нам сабору поводом Агапија и Багадија, гдје је допринјео, да се углед епископскога достојанства утврди.

Писмо Амфилохијево к Селевку, о каноничким књигама

⁵¹⁾ О опћем броју ових одговора ваља испоредити *Pitra*. I, 643 app 1.

⁵²⁾ Πηδάλιον. 662. — *Cave*. 155. — *Филаретъ*. II, 158. — *Alzog* 274. — *Nirschl*. II, 174.

⁵³⁾ Πηδ. 664. — *Cave*. 159. — *Филаретъ*. II, 208. — *Nirschl*. II, 225.

св. писма, ушло је у опћецрквени зборник и налази се на своме мјесту у *Пидалиону* и *Книга Правилъ*. У *Крмчији* саставља 30. главу заједно са стиховима по истоме предмету Григорија богослова.

9. *Григорије ниски* († 395).⁵⁴⁾ Млађи брат Василија великог, Григорије је знаменит по строгости живота свога, по учењу и просвјешеној ревности за светињу православља и по изврсном своме дару говора. Као епископ ниски учествовао је на II. васељенском сабору, и за показану своју ревност и заштиту православног учења, био је назван „стубом православља“. Учествовао је послвије и на цариградскоме сабору (394. год.) при Нектарију, поводом познатога питања о бостарској митрополији.

Између многобројних његових списа, ушла је у каноничке зборнике посланица његова Литоју, епископу мелитинском у Јерменској. Овај се обратио био Григорију молећи да му каже, какве се епитимије имају налагати за различне гријехе. У одговор Григорије му пошље околу 390. године ову посланицу, у којој открива своја дубока психолошка знања, а уједно показује строгост у казнама за гријехе, много јачу од својих предшасника.

Посланица је ова подијељена на 8 канона, и у толикоме броју они се налазе у *Пидалиону*, *Книга Правилъ* и *Крмчији*. У овој пошљедњој (гл. 31.) подијела је само друкчија. Канон 1. у атинској Синтагми и у нашем „Зборнику“ саставља у *Крмчији* „Предисловіе“, 2., 3. и 4. одговарају у њој 1., 2. и 3., 5. саставља у *Крмчији* 4. и 5., даље се већ бројеви подударaju. Закључка посланице у *Крмчији* нема.

10. *Теофил александријски* († 412).⁵⁵⁾ Од Теофила александријскога, познатога по нерасположивости својој к Јовану Златоусту,⁵⁶⁾ дошла су до нас његова пасхална слова, неколике посланице и канони. Ови су пошљедњи састављени из а) једне његове одлуке, кад се догоди навечерије богојављења у недјељу; б) напутка Амону о различним питањима особнога карактера, а која се црквенога реда тичу;

⁵⁴⁾ Пηδ. 649 — *Cave*. 153. — *Филаретъ*. II, 191. — *Alzog*. 285. — *Nirschl*. II, 199

⁵⁵⁾ Пηδ. 676. — *Cave* 178. — *Филаретъ*. II, 7.

⁵⁶⁾ И за Теофила је опажено у споменутом „Предвѣдомленіи“ *Крмчије*, да се светим не може назвати, јер је „изиналъ святаго Јованна Златоустаго“.

в) напутка у погледу примања у клир катара; з) напутка епископу Агатону и ђ) напутка епископу Мини. Прва о богојављењу саставља један канон, напутак Агону подијељен је на 10 канона, остали напутци по један канон, свега дакле 14 канона.

У *Книга Правилъ и Пидалону* носе и односне наслове извора, из којих су канони састављени; наслов само напутка о катарима друкчији је. У оригиналу стоји: 'Αφ' ἡγησις, и ми смо у нашем „Зборнику“ превели са „Изјава“. А у *Пидалиону* стоји: 'Αφουρίφ (ἢ 'Αφρουρίφ παρ' ἄλλοις) 'Επισκόφφ, περὶ . . . ; у *Книга Правилъ*: 'Αφουρίφ 'Επισκόφφ, περὶ . . . (кѢ Афингио епископу, о . . .). Разлог, зашто смо ми онако превели тај је, што смо хтјели слиједити вијерно оригиналу.⁵⁷⁾ У *Крмчији* (гл. 33.) осим првога чланка, други немају наслова. У првоме канону у *Крмчији* читамо у средини: „по обичнѣй службѣ святаго Јоанна Златоустаго“ Ове ставке нема у синопсису,⁵⁸⁾ и према томе, с обзиром на одношај Теофила к Златоусту, ми је сматрамо уметнутом по незнању.

11. *Кирил александријски* († 444).⁵⁹⁾ Нећак Теофила александријскога, Кирил није дијелио његових назора о Златоусту, и према истоме гојио је дубоко уважење, особито у пошљедње вријеме. Изабран је био за архијепископа 412. године, и од тога је доба развио живу ревност, као апологет чистога православља, као егзегет и као мудри управитељ цркве. Прославио се особито у борби његовој са несторијанством и у енергичној дјелатности његовој на III. васељенском сабору.⁶⁰⁾

Са каноничкога гледишта важни су неколики Кирилови канони, састављени из двије његове посланице: једна Домну, архијепископу антиохијском, поводом епископа Петра, који се жалио, да је принуђен био поднијети оставку на свој пријесто, и друга епископима Ливије и Пентапоља

⁵⁷⁾ У *Pitra* (I, 648) исто је као у атинској Синтагми, и преведено је: „Expositio“; у *Beveregii* (II, 374) исто, и латински: „Narratio“. У прегледу правила у номоканону у XIV наслова стоји као у *Книга Правилъ* (Ат. Синт. I, 11)

⁵⁸⁾ Ат. Синт IV, 342

⁵⁹⁾ Игд. 686. — *Cave*. 251. — *Филаретъ*. III, 91. — *Alzog*. 324. — *Nirschl*. III, 6.

⁶⁰⁾ Види историју III вас. сабора у *моле* I издању „Правила с тумачењима“. II, 282 и сл.

поводом незаконитих рукоположења. Састављају ове двије посланице 5 канона: прва 3, друга 2 канона, који су сви ушли у опћецрквени зборник. У толиком броју и са односним насловима налазе се у *Пидалиону* и *Книга Правилъ*. У *Крмчији* (гл. 34.) такођер се налазе; али истима додано је још: а) Максиму дјакону, б) Генедију архимандриту, в) из посланице Евлогију александријскоме и г) једанаест анатематизма Кирилових противу Несторија (гл. 35.). Ови се сви чланци налазе и у синописису, и од туда су прешли у *Крмчију*.⁶¹⁾

12. *Генедије цариградски* († 471).⁶²⁾ Изабран за патријарха цариградскога, Генедије високо је дигао углед свога пријестола, који је прије толико потамњен био услјед лажних учења, која су се од појединих предстојника цариградских са тога пријестола распростирала. Одликујући се дубоким благочастијем, особито га је печалило, што се удворила била у Христовој цркви код многих епископа симонија, која је давала повода осуђивању самога сустава црквенога. Да стане на пут томе грдноме злу у цркви, Генедије сакупи 459. године у Цариград сабор од 81 епископа, и ту буде изложена она окружна посланица противу симоније, која је загијем ушла у све каноничке зборнике. Управљена је она, као што се из наслова види, свима епископима истока и папи римскоме.⁶³⁾ У атинској Синтагми приведена је са потписима свију епископа, присутних на сабору.⁶⁴⁾

У *Крмчији* налази се ова посланица у 36. глави између других посланица противу симоније, и приведени су потписи свију (81) епископа. У *Пидалиону* потписа нема,

⁶¹⁾ Ат Синт IV, 398, 405—407. Погрјешан је само у *Крмчији* број анатематизама, јер их мора бити 12, а не 11.

⁶²⁾ Πηδ 692 — M. I Γεδεων Πατριарχοι πίνακες. I, 194. — *Cave.* 288 — *Филаретъ* III, 150 — *Nirschl.* III, 275.

⁶³⁾ Онога, што смо ми у нашем „Зборнику“ ставили у наслову посланице, слиједећи атинској Синтагми „и папи Римскоме“, нема у свима старим зборницима (Види *Pitra.* I, 183 и опаску на дну странице у атинској Синтагми IV, 368) Издавачи *Πηδάλιον*-а напротив доказују, да је тако у свима зборницима (стр 693, оп 5).

⁶⁴⁾ У *Beveregii* (II, 181) друга половина посланице, од ријечи: „Особито изврсне (Κόλλιστα)“ па до краја, стоји као да је то коментар Валсамонов; међутијем то је проста погрјешка, као што је то добро опазио *Pitra* II, 181 et 185.

него је казано, да су ову посланицу потписали уз Генацију „седамдесет три или осамдесет и један епископ“. У *Книга Правилъ* такођер потписа нема, него је речено, да је са Генацијем потписало „седамдесет три епископа“.

13. *Тарасије цариградски* († 809).⁶⁵⁾ Изабран је за патријарха цариградскога 786. године. За настојање његово околу царице Ирине и Константина Порфирогенита, да се сазове VII. васељенски сабор, који је имао савладаги иконоборство, Тарасије стекао је у цркви неизгладиву славу.

За каноничко право важна је између многих Тарасијевих списа, посланица његова папи римскоме, Адријану, противу симоније, која није престајала скврнити цркву Христову и рушити углед свештеничког достојанства. У *Книга Правилъ* и *Пидалиону* приведена је ова посланица једнако као у нашем „Зборнику“. У *Крмчији* она саставља уз друге чланке противу симоније 36. главу.

Посланица ова Тарасијева, као што смо већ напоменули, налази се у многим зборницима одмах послје канона VII. васељенскога сабора, јер је и издана била одмах послје сабора, и од дотичних додана саборским списима.

Са посланицом овом Тарасија завршује се основни канонички зборник православне цркве. Слиједи му споменута *допуна*, а наиме:

1. *Каноникон Јована посника* († 595).⁶⁶⁾ Јован је постао цариградским патријархом 582. године, и био је особито уважен у народу. Због свагдашњег строгога пошћења његовог, био је назван „посник“ (Νηστευτής, Jejuniator). Између списа Јована посника за црквено право има значаја његов каноникон, у коме напућује исповједнике како ће поступати при исповиједи и како ће прилагати односне каноне за разне пријеступе.⁶⁷⁾ У великом је уважењу била ова књига кроз све вијекове. Властар из ње је у XIV. ви-

⁶⁵⁾ Πηδ. 718 — Μ. Ι. Γεδεών Πατριарχ. πίνακες. I, 265. — *Cave.* 422. — *Филаретъ*. III, 274.

⁶⁶⁾ Γεδεών Πατρ. πίνακες. I, 232. — Πηδάλιον. 697. — *Pitra.* II, 222. — *Cave.* 351 — *Филаретъ*. III, 177. — *Nirschl.* III, 501

⁶⁷⁾ Грчки наслов овога списа посникова ово је: Κανονικὸν τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Νηστευτοῦ, или још: Νομοκάνων сὺν θεῶν ἀγιωτάτου βασιλεὺς πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου τοῦ Νηστευτοῦ περὶ ἐξαγορεύσεως διαφορᾶς καὶ περὶ ἀμαρτημάτων. По овоме каноникону саставио је Тодор, архиепископ кентербериски у VII. вијеку свој liber poenitentialis за западну цркву,

јеку саставио ручну књигу за исповиједнике;⁶⁸⁾ и ова ручна књига Властарева из извадака из посникова каноникона прешла је у грчке каноничке зборнике, најприје у *Пидалион*, па у *атинску Синтагму*.⁶⁹⁾ Каноникон Јована посника послужио је основом за „Номоканонъ“, који се налази при словенском „великом Требнику“.

2. *Канони Никифора исповиједника* († 818).⁷⁰⁾ Постао је Никифор патријархом цариградским 806. године, и управљао је црквом до 815. године, кад је био свргнут иконоборским царем Лавом Јерменином с тога, што је хтио остати вјеран установама VII. васељенског сабора, и у загочењу је умрѐо. Од многих списа његових, за црквено право неколико њих има важности. Познати су нам: а) о првим (шест) васељенским саборима,⁷¹⁾ б) канонички прописи о разним предметима,⁷²⁾ в) канони, извађени из његовог типика⁷³⁾ и г) канони, извађени из црквених прописа, које је он заједно са св. оцима издао.⁷⁴⁾ Између свију Никифо-

који је послужно основом свију пенитенцијала познијих на западу. Види *Wasserschleben*, *Bussordnungen der abendländischen Kirche*. Halle, 1851 S 145 fg.

⁶⁸⁾ Налази се на крају азбучне Синтагме Властареве; бар тако кажу они, који су видјели разне рукописне списке ове синтагме (види предговор у VI. тому атинске Синтагме, такођер *Mortrenil*, *Histoire du droit byzantin*. III, 461.), премда у издању *Beveregii*, нити у атинској Синтагми, идје је напечатана Властарева синтагма, тога нема.

⁶⁹⁾ У *Πηδάλιον* стоји под овим насловом: *Οἱ λε' κανόνες Ἰωάννου τοῦ Νηστευτοῦ*, и додано је на крају још 18 других канона̄ из неког рукописа, што су имали пред собом издавачи Пидалиона. У атинској Синтагми наслов је овакав: *Ἐκ τοῦ κανονικοῦ τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Νηστευτοῦ*, и казано је одмах од куда је то узето: *Ἦμειςφε πρὸς σύναψιν Ματθαῖος ταῦτα* (IV, 432) — У издању *Pitra* (*Juris eccles. graecorum hist. et mon.* II, 226) напечатано је: *Διδασκαλία μοναχουσῶν καὶ ἐπιτιμία ἐκάστου ἁμαρτήματος Ἰωάννου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως τοῦ Νηστευτοῦ*, заједно са латинским пријеводом.

⁷⁰⁾ *Γεθεῶν Πατριάρχ. πίνακες*. I, 267. — *Πηδάλιον*. 725 — *Pitra*. II, 314. — *Cave*. 434. — *Филаретъ*. III, 277.

⁷¹⁾ *Pitra*. II, 317—320.

⁷²⁾ *Κεφάλαια περὶ διαφόρων ὑποθέσεων*. Има их десет *Pitra*. II, 320—327.

⁷³⁾ *Ἐκ τοῦ Τυπικοῦ* Има 87 канона̄ Ib. 327—336.

⁷⁴⁾ *Ἐκ τῶν ἐκκλησιαστικῶν αὐτοῦ συντάξεων καὶ τῶν сὺν αὐτῷ ἁγίων πατέρων*. У *Pitra*. (II, 336—348) поређано је 140 канона̄, а заједно са онима из типика Никифорова 227 канона̄

рових канона Властар је сабрао 37 главнијих, који су ушли у *Пидалион*, а по другом рукопису ушло их је 38 у *атинску Синтагму*. Додано је и у једном и у другом зборнику још других 7 канона, затијем у овом пошљедњем (атинској Синтагми) још 9 из опћих црквених прописā Никифорових, и 17 каноничких питања и одговора из једне његове каноничке посланице.⁷⁵⁾ У *Крмчију* (гл. 57) ушла су 23 канона од оних Властарем сабраних.⁷⁶⁾

3. *Синодални одговори Николе цариградског*. За вријеме овога патријарха (1086—1111)⁷⁷⁾ обраћали су се светогорски калуђери цариградскоме патријаршеском синоду са разним питањима црквено-службеног карактера. Ријешења ових питања састављају споменуте одговоре.⁷⁸⁾ У *Пидалиону*, а исто и у *атинској Синтагми* има 11 питања и толико одговора, а у овој пошљедњој и тумачења Валсамона на поједине одговоре. У *Крмчији* (гл. 53) има 20 питања и одговора са особитим насловом, друкчијим него у осталим издањима.⁷⁹⁾

⁷⁵⁾ Ови пошљедњи у *атинској Синтагми* (IV, 431r—431v) насловљују се: Ἐπιστολὴ τοῦ ἐν ἁγίοις πατρός ἡμῶν Νικηφόρου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως τοῦ Ὁμολογητοῦ.

⁷⁶⁾ Према *атинској Синтагми* нема у *Крмчији* 4., 8., 10., 12., 18., 19., 20., 23., 25., 30—34 и 38. канона.

⁷⁷⁾ Γεθεῶν Πατριάρχ. πίνακες I, 338 — Πηδάλιον 373 — *Саве*. 538

⁷⁸⁾ У атинској Синтагми (IV, 417) овакав је наслов тим питањима и одговорима: Ἐρωτήσεις μοναχῶν τινῶν ἐξω τῆς πόλεως ἀσκαυμένων, καὶ ἀποκρίσεις ἐπ' αὐτῶν γενόμεναι παρὰ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἁγίας συνόδου, ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ ἀγιωτάτου πατριάρχου Νικολάου, βασιλεύοντος τοῦ αὐθαίμου βασιλέως κυρίου Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ, ἐφ' οἷς καὶ ἐρμηνεῖται ἐξερωνήθησαν παρὰ τοῦ πατριάρχου Ἀντιοχείας Θεοδώρου τοῦ Βαλσαμών. Придјев је овог патријарха Николе „граμматицос“.

⁷⁹⁾ „Главы церковныя, и вопросы правилныя, и отвѣты святаго собора, бывшаго во дни преосвященнаго и вселенскаго патриарха Николы Константиныя града, вопрошеніе и Іоанна мниха и молчальника, иже во святѣй гортѣ и сущихъ съ нимъ черноризецъ“ Ово би био пријевод онога, што *Саве* (р. 538) споминје: Κεφάλαια ἐκκλησιαστικά πᾶν ἀναγκαῖα καὶ ἀφέλημα καὶ ἀπόκρισιν ζητηθέντα παρὰ τοῦ μοναχοῦ Ἰωάννου τοῦ ἡσυχαστοῦ τοῦ ἐν τῷ ἁγίῳ ὄρει, τῷ μακαρίῳ πατριάρχῃ Κωνσταντινουπόλεως κύριῳ Νικολάῳ. Па ако је тачно ово што ја држим, тада би у овим „главама“ поновљени били и они одговори, што се садрже у *Пидалиону* и *атинској Синтагми*, јер у *Крмчији* питања: 2., 3., 4., 6., 7., 9., 10., 12., 16., 17. и 20. одговарају потпуно онима у споменутом ова два зборника У М. П. Γεθεῶν Κανονικαὶ Διατάξεις τῶν ἀγιωτάτων πατριάρχων Κωνσταντινουπόλεως. Κωνσταντινούπ. 1888—1889. I, 9—16, има 17 питања и одговора.

4. *Κανονικὴ прописи*: α) Василија великог о постојанству у добру. Ово је извадак из посланице Василија Никополџанима.⁸⁰⁾ б) Јована Златоустог о исправљању пријеступника.⁸¹⁾ в) О времену за примање причешћа: α) један канонички одговор св. Анастасија,⁸²⁾ β) канонички пропис Василија великог, који се садржи у посланици његовој πρὸς Καλασάριον Πατριάρχην⁸³⁾ и γ) прописи о истој предмети у тумачењима Јована Златоустог на посланице ап. Павла Јефесцима и Јеврејима.⁸⁴⁾ ε) О томе, како се мора свештеник владати у цркви, пропис Василија великог свештеницима.⁸⁵⁾

Осим овога, што је до сада овдје приведено, у атинској Синтагми стоји још под истом рубриком *Синоψις κανονῶν*, то јест, скраћени текст канонῶν, који је послѣје у XII. вијеку приређен био за практичку употребу Алексијем Аристином и преведен на словенски и румунски језик. О овој синоψису ми говоримо у II. раздјелу овога I. дијела.

⁸⁰⁾ Ат. Синт. IV, 386: Ἐκ τῆς πρὸς Νικοπολίτας ἐπιστολῆς — περὶ τοῦ ὑπομένειν καὶ εὐχαρίστως φέρειν τοὺς πειρασμούς.

⁸¹⁾ Γεδεών. Πατρ. πίνακες. 141. — *Pitra*. II, 168. — Био је на цариградском пријестолу од 398. до 404. године. У атинској Синтагми (IV, 387) ово је насловљено: Κεφάλαιον κανονικόν, а у *Pitra* (II, 169): Παράγγελια.

⁸²⁾ Ат. Синт. IV, 388: Τοῦ ἁγίου Ἀναστασίου, ἐρωτηθέντος, πότερον καλόν, τὸ συνεχῶς κοινωνεῖν, ἢ ἐκ διαλειμμάτων; Ἀπόκρισις. Испореди *Саве*. 346, а такођер „Anastasiana“ у *Pitra* II, 238 sq.

⁸³⁾ Ову је посланицу написао Василије 372 године и међу посланицама његовим носи 93 број у издању *Migne*.

⁸⁴⁾ Осим споменутога у 81 биљ овога §. и ова два прописа, *Pitra* биљежи још слиједеће каноничке прописе Јована Златоустог, који се садрже у његовим многобројним списима: 1. О опроштају гријехова (εἰς τὸν ὕψαλον), 2. о исповиједи (ἐκ τοῦ κατὰ Ἰωάννην), 3. да свјетовњаци не смију вријеђати ни судити свештеника (из тумачења Јованова јеванђеља), 4. о Христу и свештенику (из тумачења посланице Солуњанима), 5. о свештеницима, и њиховим каквоћама и дужностима (из тумачења посланице Тимотију), 6. о свештеницима (из књиге о свештенству), 7. о истима (из исте књиге), 8. 143 канона, којим се прописују казне за разне пријеступе, и 9. Στίχοι παρανεητικοί. *Op cit.* II, 168—169.

⁸⁵⁾ Ат. Синтагма IV, 391—392: Παράγγελμα πρὸς τὸν ἱερέα περὶ τῆς θείας χάριτος. У *Крличји* (гл. 24) стоји овакав наслов: „Къ презвитеру о божественнѣй службѣ“.

Б) Допундвени извори.

§ 23.

Каноничке наредбе патријаршеских синода.

Законодавство у православној цркви дјелује саборно. Послије васељенских сабора, врховну црквену законодавну власт, у канонички одређеним границама, врше сабори, или као што је по грчком начину усвојено називати, синоди епископа̄ дотичних самосталних цркава. Између оваких синода, највишу је законодавну дјелатност развио цариградски патријаршески синод. Ово се разјашњава колико тијем, што је цариградски патријаршески пријестђ први по части међу свима осталима у источној цркви, толико и то особито тијем, што је политички он једини за неколико вијекова слободан био, дочим сви остали патријаршески пријестоли на истоку били су подјармљени од невјерника̄. При такоме положају Цариграда наспрам других црквених средишта истока, у патријаршеском синоду цариградском ријешавали су се и такви послови, који се непосредно нијесу тикали самога патријархата, него других самосталних цркава, а који послови у тим црквама, због погаштеног положаја хришћанске вјере, нијесу се могли ријешавати. Због овог пошљедњег разлога често су се налазиле у Цариграду поглавице подјармљених патријархата источних и примали су понекада учешће у ријешавању црквених послова, особито ако су ти послови били важнијега значаја. Тијем ова ријешења добивала су опћи карактер и постајала су ауторитативнима за сву источну цркву. Осим овога, и друга једна околност давала је високи значај каноничким наредбама патријаршеског синода цариградског. Цариградска је црква матер-црква за све оне народе, које су обратили у хришћанство њени проповиједници. Наравно је било, да цркве ових народа, при уређивању унутрашњег свога живота, обраћале су се за помоћ матери-цркви гражећи од ње упуства у томе и у свему другоме, што нијесу знале још или што им је нејасно било. Ова упуства била су мјеродавна за те цркве; а пошто су се иста тикала темељне уредбе црквене, то су имала и опћу важност, те су постајала мјеродавнима и за сву цркву. Са овога гледишта и у

овоме смислу каноничке наредбе патријаршескога синода цариградског имају значај извора права православно-источне цркве, који собом допуњује основни извор тога права и представља развиће и примјену темељних каноничких прописâ.

Привешћемо овдје те синодалне наредбе по реду патријараха, при којима су издане, а слиједећи атинској Синтагми и најновијој збирци тих наредаба, која је издана при цариградској патријаршији.¹⁾

1. *Никола I.* (895—906. 911—925).²⁾ Спис сједињења издан 920. године поводом распре о тетрагамији, којим је успостављен био мир међу црквом и државом.³⁾

§ 23 ¹⁾ Испореди о овим наредбама *J. A. B. Mohrville*, *Histoire du droit byzantin*. III, 383—394. *Heimbach*. *Griech röm Recht*. § 31. (*Ersch und Gruber's Allgem Encyclop.* 86, 380—384). *Const. Popovicijini*, *Föntânele si Codicii*. p. 10—18. Податке о времену, кад су живјели дотични патријарси, узимљемо из М. Ч. Γεθξωυ Πατριαρχικοί πίνακες. Ἐπιθήσεις ιστορικαὶ βιογραφικαὶ περὶ τῶν πατριαρχῶν Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ Ἀυθρέου τοῦ πρωτοκλήτου μέχρις Ἰωακείμ Γ' τοῦ ἀπὸ Θεσσαλονίκης 36—1884 Ἐν Κωνσταντινουπόλει, 1887 — Синодалне наредбе које се тичу брака не приводимо, јер су оне побилежене већ у *J. Zhishman*, *Das Eherecht der orient Kirche*. Ed. cit S. 34—43. — У атинској Синтагми налазе се ове синодалне наредбе у 5 тому стр. 1—185, а под насловом: Ἀποφάσεις συνοδικαὶ καὶ διατάξεις τῶν Κωνσταντινουπόλεως ἀρχιεπισκόπων καὶ πατριαρχῶν; а поједине се налазе и у другим томовима, и ми ћемо то већ биљежити гдје управо.

²⁾ Γεθξωυ Πατριάρχ. πίνακες. 295—296. 298—300

³⁾ Ат. Синт V, 4—5. Испореди *O. E. Zachariae a Lingenthal*, *Jus graeco-romanum* (Lips. 1857). III, 228—233. *Joh. Leunclavii*, *Jus graeco-romanum* (Francof. 1596). I, 104—108 *Кривица*. Гл. 52: „Изложение, рекше воспоминание бывшего церковнаго соединенія при Константинѣ и Романѣ“ (Сп из II 245—254), премда ту има неки дугачки уметак према грчким издањима. Нема овога уметка ни у старосрпским крмчијама, на прим. у савинском рукопису (лист 334), о коме сам ја издао (Задар, 1884) кратак опис. — Овај спис, који се грчки зове Ὁ τόμος τῆς ἐνώσεως, спомињу: *Валсалион* у 2 тл XIII наслова номоканона у XIV наслова (Ат. Синт. I, 280), у тумачењима 4 50 80 канона Василија вел (Ат. Синт. IV, 103. 204, 245,) и у његовом 44 62 и 64 кан одговору (Ат. Синт. IV, 481. 494 495), *Зонара* у тумачењу 50 кан Василија великог (Ат. Синт. IV. 204), *Властар* у 4. глави писм. Г своје синтагме (Ат. Синт. VI 159—160), *К. Арменопул* у 3 наслову 5 одсјека његове Ἐπιτομή τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων (*Leunclav* I, 55).

2. *Сергије* (999—1019).⁴⁾ О манастирским приносима, издано у мају 1016. године.⁵⁾

3. *Алексије* (1025—1043).⁶⁾ Дније су синодалне наредбе сачувале се из доба овога патријарха и то: *а)* о манастирима, који кроз даровштину што добију и о другим важнијим питањима, која се тичу митрополија, архијепископија и епископија, издана 1027. год.⁷⁾ и *б)* о различним пословима, који се тичу свију митрополија и архијепископија, издана 1028. године.⁸⁾

4. *Михаил I.* (1044—1058).⁹⁾ О свештенику, који живи у забрањеноме браку.¹⁰⁾

5. *Константин III.* (1059—1063).¹¹⁾ О свештенику, који је учинио убијство и који је свргнут.¹²⁾

6. *Јован VIII.* (1064—1075).¹³⁾ Наредба од 16. фебруара 1065, којом се забрањује свештеницима водити парнице пред судом за друге.¹⁴⁾

7. *Никола III.* (1084—1111).¹⁵⁾ Осим каноничких одговорā, о којима смо већ споменули, и других синодалних наредба веома важних о браку, двије имају још овдје да се спомену, и то: *а)* једна о наградама за црквене службе¹⁶⁾ и *б)* друга, у којој се, на основу канонā и државних закона, доказује цару Алексију Комнину, да се не смију одијељивати епископије од митрополија.¹⁷⁾

⁴⁾ Γεδεών Πατρ. Πίνακες. 315—317.

⁵⁾ Γεδεών Κανον Διατάξεις II, 5—6 Испореди *Leunclav.* I, 203—204. Види тумачење *Валсамона* 13 канона VII вас сабора (Ат Синт. II, 614)

⁶⁾ Γεδεών Πίνακες. 317—322

⁷⁾ Ат Синт. V, 20—24 *Leunclav.* I, 256—259.

⁸⁾ Ат. Синт. V, 25—32. *Leunclav.* I, 250—256

⁹⁾ Γεδεών Πίνακες. 322—357

¹⁰⁾ Ат. Синт. V, 47. *Leuncl.* I, 264

¹¹⁾ Γεδεών Πίνακες. 327—328

¹²⁾ Ат. Синт. V, 49—40. *Leunclav.* I, 265.—266.

¹³⁾ Γεδεών Πατρ. Πίνακες. 328—331.

¹⁴⁾ Ат Синт III, 348—349 Тумачење *Валсамона* 16 канона картаг. сабора (Ат Синт III, 348). Види *Leuncl.* I, 214

¹⁵⁾ Види бил. 77. § 22.

¹⁶⁾ Περὶ τῶν κληρικῶν. Ат. Синт. V, 60—61. *Leuncl.* I, 269—270

¹⁷⁾ Ат Синт. V, 62—75 *Leunclav.* I, 271—281. Дивна ова синодална посланица патријарха Николе III показује, колико узвишеност његова ума, толико и свијест о епископском његовом положају у одбрани правā црквених Достојна је, да се приводи за примјер, како мора један епископ да се држи према политичкој власти.

8. *Лав* (1134—1143).¹⁸⁾ О казнама против оних, који се мађиоништвом баве.¹⁹⁾

9. *Михаил П.* (1143—1146).²⁰⁾ Синодална наредба од 20. августа 1143. о свргнућу епископа, који није канонички постављен.²¹⁾

10. *Никола IV.* (1147—1151).²²⁾ О свештеницима, који бивају осуђени од надлежне власти, па се апелирају на виши суд.²³⁾

11. *Константин IV.* (1154—1156).²⁴⁾ Синодална наредба о убијцима, а посебно о свештеницима, који учине убијство.²⁵⁾

12. *Лука* (1156—1169).²⁶⁾ Законодавна дјелатност цариградског патријаршког синода била је особито плодотворна за вријеме овога патријарха. Осим мноштва наредба, које су издане биле у погледу унутрашњег уређења самога патријархага и у погледу брака, ми имамо да споменемо слиједеће, које су опћега значаја: а) наредба, да се свештеници не смију бавити пословима, који могу понизити њихово достојанство,²⁷⁾ б) наредба, да свргнуће једног епископа могу изрећи само дванаест епископа,²⁸⁾ в) наредба да се свештеници не смију бавити никаквим свјетским пословима,²⁹⁾ г) наредба у погледу епископа, који служи у нео-свећеном храму,³⁰⁾ д) наредба противу кривоклества,³¹⁾ е)

¹⁸⁾ Γεδεών Πίνακας. 350—351.

¹⁹⁾ Γεδεών Κανονικαὶ Διατάξεις. II, 6—7. Тумачење *Валсамона* 83. кан. Василија великог (Аг. Синт. IV, 251—252).

²⁰⁾ Γεδεών Πίνακας. 351—353.

²¹⁾ Аг. Синт. V, 83—84.

²²⁾ Γεδεών Πίνακας. 354—357.

²³⁾ Γεδεών Κανον. Διατάξεις. II, 8. Тумачење *Валсамона* 11. кан. цариград. сабора (Аг. Синт. III, 321)

²⁴⁾ Γεδεών Πίνακας. 359—360.

²⁵⁾ Γεδεών Κανον. Διατάξεις. II, 11—12. Тумачење *Валсамона* 55. канона Василија вел. (Аг. Синт. IV, 214)

²⁶⁾ Γεδεών Πίνακας. 360—365.

²⁷⁾ Γεδεών Διατάξεις. II, 13—16, 19. *Аг. Синт. III, 344 Leunclav. I, 226. Валсамона* тум. 16. кан. карт. (Аг. Синт. 16)

²⁸⁾ Γεδεών Διατάξεις. II, 17. *Аг. Синт. III, 324. Leunclav. I, 223. Валсам.* тум. 12. кан. картат. (Аг. Синт. *ib.*).

²⁹⁾ Γεδεών Διατάξεις. II, 18. *Аг. Синт. III, 345 Leunclav. I, 220. Валсам.* тум. 16. кан. картат. (Аг. Синт. *ib.*).

³⁰⁾ Γεδεών Διατάξεις. II, 20. *Аг. Синт. II, 582. Валсам.* тум. 7. кан. VII. вас. сабора (Аг. Синт. *ib.*).

наредба у погледу тога, у колико један епископ може да повиси или смањи канонички прописане казне,³²⁾ *ж*) наредба, да епископ, који прими велику схиму, мора чекати рјешење синода, да ли ће моћи и даље вршити епископску службу,³³⁾ *з*) наредба, којом се забрањују клиру да присваја себи црквене ствари,³⁴⁾ *и*) наредба, да без приволе више црквене власти, не може бити укинута једна епископија,³⁵⁾ *ј*) наредба у погледу настојатеља манастирских, који нијесу браћа истога манастира³⁶⁾ и *к*) наредба о крштењу заробљене дјецe.³⁷⁾

13. *Михаил III*. (1169—1177).³⁸⁾ Пет синодалних наредба од опћега значаја биле су издане за вријеме овога патријарха: *а*) да се не смију бавити свјетским пословима не само свештеници и дјакони, него ни дјаци, нити ико, ко је на служби цркве,³⁹⁾ *б*) да без знања и приволе синодалне никакав епископ не смије ништа важнијега да ради,⁴⁰⁾ *в*) како треба поступати, кад један епископ поднесе оставку на своју катедру,⁴¹⁾ *г*) наредба у погледу оних епископа, који рукополажу клирике из туђих епархија⁴²⁾ и *д*) наредба, којом се укида обичај, који се увукао био, да калуђери покривају ванманастирске дужности, и установљује се, да само свјетовни свештеници могу вршити душепопечитељске и

³¹⁾ Γεδεών Διατάξεις II, 21—22 *Am. Synod* IV, 168 *Leinclav* I, 214 *Валсам тумач* 29. кан. Василија вел. (*Am. Synod* ib.).

³²⁾ Γεδεών Διατάξεις II, 22—23 *Am. Synod* IV, 237. *Валсам тумач* 74 кан. Василија вел. (*Am. Synod* ib.).

³³⁾ Γεδεών Διατάξεις II, 23 *Am. Synod* III, 27 *Leinclav* I, 224 *Валсам тумач* 3 кан. анкирскога сабора (*Am. Synod* ib.).

³⁴⁾ *Am. Synod* V, 98. *Leinclav* I, 282

³⁵⁾ *Am. Synod* III, 579—580 *Leinclav* I, 223. *Валсам тумач* 120. кан. картаг. (*Am. Synod* ib.).

³⁶⁾ *Am. Synod* II, 661—662 *Leinclav* I, 222—223 *Валсам тумач* 4. кан. прводр. сабора (*Am. Synod* ib.).

³⁷⁾ *Am. Synod* II, 497—498 *Leinclav* I, 226 *Валсам тумач* 84 кан. трудског (*Am. Synod* ib.).

³⁸⁾ Γεδεών Πινакс 365—368.

³⁹⁾ Γεδεών Διατάξεις II, 25. *Am. Synod* III, 349 *Leinclav* I, 227. *Валсам тумач* 16. кан. карт. (*Am. Synod* ib.).

⁴⁰⁾ Γεδεών Διατάξεις II, 26 *Am. Synod* III, 247 *Валсам тумач* 6. кан. сардик (*Am. Synod* ib.).

⁴¹⁾ Γεδεών Διατάξεις II, 27 *Am. Synod* II, 700 *Валсамона тумач* 16. кан. прводруг сабора (*Am. Synod* ib.).

⁴²⁾ Γεδεών Διατάξεις II, 29—33 *Am. Synod* III, 440 *Leinclav* I, 227—230 *Валсам тумач* 54. кан. картагенскога сабора (*Am. Synod* ib.).

друге црквене службе, а калуђери да морају у своме манастиру стати.⁴³⁾

14. *Теодосије I* (1178—1183).⁴⁴⁾ Да манастирски настојатељи не могу бити, који немају презвитерског рукоположења.⁴⁵⁾

15. *Василије II* (1183—1187).⁴⁶⁾ Наредба синода од септембра 1186., на коме су били, осим овога патријарха, патријарси антиохијски и јерусалимски и четрдесет митрополита, а којом је установљено, да жена онога, који има бити хиротонисан за епископа, мора безусловно ступити у манастир и постати калуђерицом.⁴⁷⁾

16. *Георгије II* (1192—1199).⁴⁸⁾ Синодална наредба од 4. фебруара 1197. о парохијалним правима.⁴⁹⁾

17. *Герман II* (1222—1240).⁵⁰⁾ О јурисдикцији над филијалним манастирима.⁵¹⁾

18. *Мануил II* (1244—1255).⁵²⁾ Три су синодалне наредбе опћег значаја издане за вријеме овога патријарха, и то: а) одговори на шест питања епископа велског у погледу дисциплине црквене,⁵³⁾ б) о премјештају епископа,⁵⁴⁾ и в) о основатељском праву.⁵⁵⁾

⁴³⁾ *Am. Synit* I, 41 *Leinclav* I, 230 *Валсам* схолија на 3. гл. I насл. помоканона. Односно мјесто у оригиналу гласи: ἀπὸ μόνων λαϊκῶν ἱερέων τὰς διακονίας συνίστασθαι, καὶ τοὺς μοναχοὺς παρὰ ταῖς οὐκείας προσεῖρηθεῖν μοναχῶν (*Am. Synit* ib.), а у латинском пријеводу: „ex laicis sacerdotibus solum ministeria constituerentur, monachi autem in recessibus suis assidui essent“ *Voelli et Justelli. Bibliotheca juris canon* II, 821).

⁴⁴⁾ *Γεδεῶν Πίνακας*. 369—371

⁴⁵⁾ Истога *Διατάξεις* II, 33—34. *Am. Synit*. III, 311 *Валсам*. тум. 6. кѡн. картаг (*Am. Synit* ib.).

⁴⁶⁾ *Γεδεῶν Πίνακας*. 371—373

⁴⁷⁾ Истога *Διατάξεις*. II, 36 *Am. Synit*. II, 421. *Валсам* тум. 48. кан. грузск (*Am. Synit* ib.).

⁴⁸⁾ *Γεδεῶν Πίνακας* 376—377

⁴⁹⁾ *Am. Synit* V, 101—102 *Leinclav*. I, 283—284

⁵⁰⁾ *Γεδεῶν Πίνακας*. 383—387

⁵¹⁾ *Am. Synit* V, 110—112, и друга наредба по истоме предмету. *Ив.* 112—113. *Leinclav*. I, 235

⁵²⁾ *Γεδεῶν Πίνακας*. 388—389

⁵³⁾ Истога *Διατάξεις* 37—40 *Am. Synit* V, 114—116. *Leinclav*. I, 238—240.

⁵⁴⁾ *Γεδεῶν Διατάξεις*. II, 40—43 *Am. Synit* V, 116—118 *Leinclav*. I, 240—242 Испореди о овоме питању још *Am. Synit*. V, 391—394 *Leinclav*. I, 293—296

⁵⁵⁾ *Am. Synit*. V, 119—120. *Leinclav* I, 242—243.

19. *Јован XI*. (1275—1282).⁵⁶⁾ Синодално ријешење неколиких питања црквене дисциплине.⁵⁷⁾

20. *Атанасије I*. (1189—1293. 1303—1311).⁵⁸⁾ За вријеме другог патријаршества Атанасија I. издана је била једна синодална наредба о разним предметима дисциплине црквене, и исту је наредбу прогласио законом државним цар Андроник старији.⁵⁹⁾

21. *Филотеј* (1354—1355. 1364—1376).⁶⁰⁾ Наредба у питању велеиздаје.⁶¹⁾

22. *Симеон I*. (1472—1475. 1482—1486).⁶²⁾ Наредба у погледу примања иновјерних у цркву.⁶³⁾

23. *Јеремија II*. (1572—1579. 1580—1584. 1585—1595).⁶⁴⁾ Наредба у погледу григоријанова календара,⁶⁵⁾ и проглашење руске патријаршије.⁶⁶⁾

24. *Дионисије III*. (1660—1665). Синодална наредба издана 1663. од овога патријарха заједно са патријарсима: Пајсијем александријским, Макаријем антиохијским и Нектаријем јерусалимским у погледу двадесет пет питања учења и дисциплине црквене.⁶⁷⁾

25. *Калиник II*. (1694—1702). О броју патријаршеских пријестола;⁶⁸⁾ о самосталној управи у независним црквама;⁶⁹⁾ о црквеним зборовима.⁷⁰⁾

⁵⁶⁾ Γεδεών Πίνακας. 394—396.

⁵⁷⁾ *Иστοга Διατάξεις*. I, 16—20. О овоме ријешењу спомиње Σάβας у предговору III тома τῆς Μεσαιωνικῆς Βιβλιοθήκης (Ἐν Βενετίᾳ, 1872), стр. 92.

⁵⁸⁾ Γεδεών Πίνακας. 402—404. 405—411.

⁵⁹⁾ *Иστοга Διατάξεις*. II, 45—49. *Am. Synit* V, 121—126. *G. E. Zachariae a Lingenthal*. *Juris gr.-rom* P. III, p. 628—632. Приводи ову наредбу *Властар* у својој синтагми гл. 12 писмо К. и гл. 8. писмо Ф. (*At Synit* VI, 326—494).

⁶⁰⁾ Γεδεών Πίνακας. 428—429. 431—430.

⁶¹⁾ *Am. Synit*. V, 128—130.

⁶²⁾ Γεδεών Πίνακας. 483—484. 487—488.

⁶³⁾ *Am. Synit*. V, 143—147.

⁶⁴⁾ Γεδεών Πίνακας. 518—523. 524—525. 531—536.

⁶⁵⁾ *Иστοга Διατάξεις*. I, 34—38.

⁶⁶⁾ *Am. Synit*. V, 140—155.

⁶⁷⁾ Γεδεών Διατάξεις. I, 341—368.

⁶⁸⁾ *Ibid.* I, 61—64.

⁶⁹⁾ *Ibid.* I, 64—67.

⁷⁰⁾ *Ibid.* I, 76—80.

26. *Гаврил III*. (1702—1707). Ријешења разних каноничких питања.⁷¹⁾

27. *Јеремија III*. (1715—1726). Синодално признање руског светог синода.⁷²⁾

28. *Гаврил IV*. (1780—1785). Признање независности синајске архиепископије;⁷³⁾ синодални пропис у погледу хиротонисања нових епископа.⁷⁴⁾

29. *Герасим III*. (1794—1797). Да епископи не смију рукополагати клирике прије прописаних година.⁷⁵⁾

30. *Григорије V*. (1797—1799). Синодална наредба у погледу свештеника, који се бави свјетским и политичким пословима,⁷⁶⁾ и друга синодална наредба, да епископи не смију рукополагати оне, који немају добру спремину за свештеничку службу.⁷⁷⁾

31. *Анџил IV*. (1848—1852). Синодално признање независности православне цркве у краљевини Грчкој.⁷⁸⁾

32. *Јоаким III*. (1878—1884). Синодално признање независности православне цркве у краљевини Србији.⁷⁹⁾

33. *Јоаким IV*. (1884—1887). Синодално признање независности православне цркве у Румунској.⁸⁰⁾

в) Спомоћни извори.

§ 24.

Мишљења признатих канониста.

О мишљењима знаменитијих и црквом признатих канониста, и о значају тих њихових мишљења за црквено право, ми смо већ говорили (§. 16). Сва ова мишљења на-

⁷¹⁾ Ibid. I, 125—135.

⁷²⁾ *Ant. Synod.* V, 160—163.

⁷³⁾ Види: Τὸ κανονικὸν δίκαιον τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου των Ἱεροσολύμων ἐπὶ τῆς ἀρχιεπισκοπῆς Σινά. Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1868. Σελ. 136—141.

⁷⁴⁾ Γεθεῶν Διατάξεις. 266—268.

⁷⁵⁾ Ibid. I, 295—300.

⁷⁶⁾ Ib. I, 302—303.

⁷⁷⁾ Ib. I, 410—413.

⁷⁸⁾ *Ant. Synod.* V, 177—185.

⁷⁹⁾ Види књижицу „Независност српске цркве проглашена 1879. године.“ Београд, 1880. стр. 22—28.

⁸⁰⁾ Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, 1885. Τόμ. α' σελ. 38—39.

лазе се у *атинској Синтагми*, и по њој ћемо их овдје прибељежити.¹⁾

1. *Теодора Валсамона* шездесет шест каноничких одговора на толико питања Марка, александријскога патријарха.²⁾

2. *Истога* посланица манастирском настојатељу Теодосију о калуђерским искушеницима.³⁾

3. *Истога* каноничка расправа о службама хартофилакса и протекдика.⁴⁾

4. *Истога* каноничка расправа о повластицама патријараха.⁵⁾

5. *Петра хартофилакса* двадесет четири каноничка одговора на толико стављених му питања.⁶⁾

§ 24 ¹⁾ Испореди о овоме *J. A. B. Mortreuil*, *Histoire du droit byzantin*. III, 396—397. 451—453. *Heimbach*, *Griechisch-römisches Recht* I. c. *Const Popovicii jun*. *Föntäncele si Codicii* p. 19—23 Не ћемо приводити оно, што се тиче брачнога права, јер је то већ прибељежено у споменутој књизи доктора *Чижмана* (стр 43—50), а тако исто ни оно, што се више обреда тиче, него ли права.

²⁾ У атинској синтагми (IV, 447) наслов је овакв: *Ἐρωτήσεις κανονικαὶ τοῦ ἀγιωτάτου πατριάρχου Ἀλεξανδρείας κυρίου Μάρκου, καὶ ἀποκρίσεις ἐπ' αὐταῖς τοῦ ἀγιωτάτου πατριάρχου Ἀντισχείας κυρίου Θεοδώρου τοῦ Βαλσαμών*. На крају предговора овим одговорима стоји год 1203 (καὶ ἐτῶν μετὰ τὴν σάρκωσιν τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ αἰσ.). *J. A. B. Mortreuil* (*Histoire du droit byzantin*. III, 490) истиче да је Валсамон написао ове одговоре 1195 године, а по њему и *Heimbach* („*Griechisch-römisches Recht*“ in *Ersch und Gruber's Allgem. Encyclopaedie* I. Sect. 86. Th. S. 391). *Zhishman* (*Eherecht*. S. 47) истиче такођер ову (1195) годину — II у погледу броја одговора разлика је: *Mortreuil* (I. c) спомиње 68 одговора, исто и *Heimbach* (I. c.); а код *Leunclavii* (*Jus graeco-rom.* I, 362—394) има их само 64. Наравно да је за нас мјеродаван број ових одговора у ат Синтагми.

³⁾ *Τοῦ ἀγιωτάτου πατριάρχου Ἀντισχείας κ. Θεοδώρου τοῦ Βαλσαμών ἐπιστολὴ πρὸς τὸν δαιώτατον καθηγητὴν τῶν κατὰ τὸν Παπικίον μοναστηρίων, μοναχὸν κυρὸν Θεοδόσιον, χάριν τῶν βασυφόρων*. *Am Synm*. IV, 497—510. *Cotelierii Ecclesiae graecae monumenta* (Paris, 1677—86). III, 473 sq.

⁴⁾ *Μελέτη χάριν τῶν δύο ἀφαικίων, τοῦ τε χαρτοφύλακος, καὶ τοῦ πρωτεκδικου*. *Am Synm*. IV, 530—541. *Leunclav*. I, 453—463

⁵⁾ *Μελέτη, ἣ ἔχον ἀποκρίσεις, χάριν τῶν πατριαρχικῶν προνομίων*. *Am Synm*. IV, 542—555. *Leuncl.* I, 442—453 Све ове три пошљедње расправе написане су Валсамоном за врјеме, кад је био већ патријарх антиохајски (*Mortreuil*. *Op. cit.* III, 490).

⁶⁾ *Ἐρωτήματα, ἅπερ ἔλυθεν ὁ τιμιώτατος χαρτοφύλαξ, κύριος Πέτρος, καὶ διάκονος τῆς τοῦ Θεοῦ μεγάλης ἐκκλησίας, ἐν ἔτει ζζ' (6600)*. *Am. Synm*. V, 369—373.

6. *Илије критског* канонички одговори неком калуђеру Дионисију на разна његова питања.⁷⁾

7. *Никиће хартофилакса* дванаест каноничких одговора на толика питања, која су му управљали разни епископи.⁸⁾

8. *Никифора хартофилакса* двије посланице неком калуђеру Теодосију, у којима се ријешавају разна каноничка питања, која је овај калуђер ставио био.⁹⁾

9. *Јована кипрског* шеснаест каноничких одговора на толика питања архиепископа Константина Кавасиле.¹⁰⁾

10. *Димитрија Хоматина* четири каноничка одговора на толика питања истога архиепископа Кавасиле.¹¹⁾

7) Ἰλίου τοῦ μητροπολίτου Κρήτης ἀποκρίσεις πρὸς τινὰ μοναχὸν Διονύσιον περὶ διαφόρων αὐτοῦ ἐρωτήσεων. *Am. Sinnt.* V, 374—381. *Leimclav.* I, 335—341. Овај пошљедњи опажа, да је Илија митрополит критски морао живјети у другој половини VIII. вијека, пошто се потпис једног критског митрополита, Илије, налази на актима VII. васељенског сабора (види маргиналну биљешку на 335. стр). Издавачи атинске Синтагме биљеже то исто, али опажају, да се у четвртном одговору спомиње „спис сједињења“ 920. године, а у седмом одговору спомиње се једна новела од 1092. цара Алексија Комнина. Дакле овај митрополит Илија, или није онај исти, који је потписан на актима II никејског сабора, или су његови одговори неким послуже допуњени били. Види Γεδεῶν Πατρ. πίνακες. σελ. 349.

8) Ἐρωτήσεις καὶ ἀποκρίσεις διάφοροι, γενόμεναι παρὰ διαφόρων ἀρχιερέων πρὸς τὸν χαρτοφύλακα κύριον Νικήταν, τὸν γεγονότα ἀρχιεπίσκοπον τῆς μητροπόλεως Θεσσαλονίκης. *Am. Sinnt.* V, 382—388. *Leimclav.* I, 346—351. Овај хартофилакс Никита био је затијем епископ маронијски, пак архиепископ солунски, и то за вријеме цариградског патријарха Јована IX. (1111—1134). Γεδεῶν Πίνακες. σελ. 348—349.

9) Ἐπιστολὴ τοῦ χαρτοφύλακος κυρίου Νικηφόρου, πρὸς τινὰ μοναχὸν Θεοδοσίον καὶ ἔργλειστον Κορίνθου, περιέχουσα λύσιν τινῶν ζητημάτων. *Am. Sinnt.* V, 399—401. прва посланица, и друга 401—402. *Leimclav.* I, 341—344. Никифор је живио у XIII. вијеку (биљ. 1. на 399. стр. атинске Синтагме).

10) Ἰωάννου τοῦ ἐπισκόπου Κίτρου, ἀποκρίσεις πρὸς Κωνσταντῖνον ἀρχιεπίσκοπον Δυρράχίου τὸν Καβάσιαν. *Am. Sinnt.* V, 403—420. *Leimclav.* I, 323—335. Живио је овај епископ на измаку XII. вијека (биљ. 1. на стр. 403. атинске Синтагме). У *Крличии* у скраћеном облику ови одговори састављају 58. главу.

11) Τοῦ μακαριωτάτου καὶ ἀγιωτάτου ἀρχιεπισκόπου Βουλγαρίας, κυρίου Δημητρίου τοῦ Χωματηνοῦ, πρὸς Κωνσταντῖνον ἀρχιεπίσκοπον τῆς μητροπόλεως Δυρράχίου, τὸν Καβάσιαν, ἀποκρίσεις. *Am. Sinnt.* V, 427—436. *Leimclav.* I, 316—323. Овај Димитрије Хоматин живио је на измаку XII. и у почетку XIII. вијека. Био је најприје хартофилакс, пак архиепископ бугарски. Види *Mortreuil, Histoire du droit byzantin.* III, 491—492., а по њему и *Heimbach.* I. c.

Осим овога, имају значај спомоћнога извора за црквено право и сва она канонистичка мишљења, која су исказали у својим тумачењима канонâ *Валсамон*, *Зонара* и *Аристин*, а која се тумачења налазе у цјелини у *атинској Синтагли*, и дјелимице у споменутиим каноничким зборницима помјесних цркава.

§ 25.

Црквено-грађански закони.

Под црквено-грађанским законима, који имају значај опћега извора црквенога права, разумијевају се они закони, које је грчко-римска државна власт издала, а који се тичу цркве. У каквоме смислу ови закони могу важити у цркви, казали смо (§. 15). Такве законе почео је издавати већ први римски цар, који је примио хришћанство, и послије су редом издавали их остали цареви за дуги низ вијекова.¹⁾ Осим ових законâ, које су цареви непосредно издавали, имају важности за црквено право и оне законске наредбе, које су издане биле и у дохришћанско доба римске државе, а које су примљене биле у законске зборнике хришћанских царева, и из тих зборника поједине пређоше затијем у каноничке зборнике, како источне, тако и западне цркве.²⁾ Као извор, из кога је црквено право црпило односне законске прописе грађанскога законодавства, на првome се мјесту истиче

Теодосијев кодекс (Codex Theodosianus), састављен за вријеме царовања Теодосија II. и Валентинијана III., и проглашен фебруара 438. године с тијем, да је од 1. јануара 439. имао важити, као једини извор „*juris principalis*“ од Константина до тога доба. Садржи велико мноштво законâ, који су сви раздијељени у 16 књига (*libri*) и подразијељени опет на многе наслове (*tituli*). Пошљедња (16.) књига са-

§ 25. ¹⁾ Зову се у споменицима грчко-римскога законодавства: νόμοι, νόμια, πολιτικά διατάξεις, βασιλικαὶ διατάξεις, θεῖοι τόποι, θεσπίσματα, προσταξεις, προσταγματα, νεараὶ διατάξεις, χρυσόβουλλα, λόγοι χρυσόβουλλοι, такођер λύσεις на односне ἀπομνήσεις, као на прим у закону цара Алексија Комнина од 1094. Види *Zachariae*, Jus graeco-romanum. III, 393 sq.

²⁾ Види биљ. 9. § 15., а такођер и *Decretum Gratiani*.

држи искључиво законе, који се тичу црквених ствари, и дијели се на 11 наслова: 1. de fide catholica; 2. de episcopis, ecclesiis et clericis; 3. de monachis; 4. de his, qui super religionem contendunt; 5. de haereticis; 6. ne s. baptismum iteretur; 7. de apostatis; 8. de judaeis, coelicolis et samaritanis; 9. ne christianum mancipium judaeus habeat; 10. de paganis sacrificiis et templis; 11. de religione. Поједини закони о црквеним стварима налазе се и у другим књигама Теодосијева кодекса.³⁾

За вријеме дугога царовања *Јустинијана великог* (527—565) подвргнути су били критичкоме прегледу сви дотадашњи извори римскога права и уређени у засебне зборнике, који су једини, намјесто свију пређашњих, морали од сада важити.⁴⁾ Ово су ти зборници:

Codex constitutionum који је садржао законе, издане царском влашћу. Приређен је био и издан 529. године. Нашло се, послје издања других законских књига, да не одговара овај кодекс практичкој цијељи, те за то је био прегледан и издан 534. године у новој редакцији; а да се разликује од пређашњега, старог кодекса, *codex vetus*, овај нови буде назван *Codex repetitae praelectionis*. Садржи овај нови кодекс царске законе од Адријана (117. г.) до пошљед-

³⁾ *Codex Theodosianus cum perpetuis commentariis Jacobi Gothofredi*. Mantuae, 1740—1750. Ed. nova in VI tomos digesta. Tom. VI. P. I. Гдје се још у Теодосијевом кодексу налазе закони црквенога садржаја види *Series et collatio titulorum et constitutionum*, и ту су испоређени првих тринаест наслова I књиге Јустинијанова кодекса са односним насловима и књигама овога кодекса (Ib. Tomi VI. P. II. p. 228).

⁴⁾ План Јустинијана састојао се у слиједећим: он је хгнo сакупити у два законска зборника све законске прописе, који су до њега издани били, и то у једноме старо право, такозвано јуристичко право, а у другоме царске законе, и у те зборнике имало је ући само оно, што је још могло имати практички значај, а све остало морало је бити испуштено. Да оствари ово, он је назначио особиту законодавну комисију из практичара јуриста и теоретичара, како би се у дотичним зборницима достигла поред теоретичке и практичка цијељ. Уз та два главна зборника имао се приредити још и један трећи, у коме би изложена била опћа начела права и који би послужио за лакше изучавање свега права. Види наредбу Јустинијанову у предговору кодекса: *de novo codice faciundo*; затијем закон: *de veteri jure enucleando* (lib. I. tit. 17.), и: *de conceptione digestorum* (*Historia juris a Justiniano compositi*. Ed. Gothofr. I, 2 sq.).

њега закона Јустинијанова 534. године.⁵⁾ Раздијељен је овај нови кодекс у 12 књига, а свака књига на мноштво наслова (tituli). Тичу се црквених послова првих тринаест наслова прве књге: 1. de una Deitate et Trinitate; 2. de sacrosanctis ecclesiis et de rebus et privilegiis earum; 3. de episcopis et clericis, et orphanotrophis, et ascetriis, et monachis, et privilegiis eorum, et castrensi peculio, et de redimendis captivis; 4. de episcopali audientia et diversis capitulis, quae ad jus curamque et reverentiam pertinent pontificalem; 5. de haereticis et manichaeis et samaritanis; 6. ne s. baptismum iteretur; 7. de apostatis; 8. nemini licere signum Salvatoris Christi humi vel in silice, vel in marmore aut insculpere aut pingere; 9. de judaeis et coelicolis; 10. ne christianum mancipium haereticus vel judaeus vel paganus habeat vel possideat, vel circumcidat; 11. de paganis et sacrificiis et templis; 12. de his, qui ad ecclesiam confugiunt, vel ibi exclamant, et ne quis ab ecclesia extrahatur; 13. de his, qui in ecclesiis manumittuntur.⁶⁾

Digesta или *Pandectae* зове се други законски зборник Јустинијанов, који је подијељен у 50 књига (codex in quinquaginta libros digestus), и проглашен 16. децембра 533. Садржи прописе старог римског права, који су се сачували у разним списима јуриста старог доба, а у колико су ти прописи имали практички значај за вријеме Јустинијана.⁷⁾ Многи извадци из дигеста прешли су у номоканон у XIV наслова, а послѣје кроз базилике у схолије Валсамона на овај исти номоканон.

Institutiones зове се трећи зборник Јустинијанов, који је имао да служи методичким уводом за изучавање права, које се садржало у кодексу и у дигестама.⁸⁾ Биле су про-

⁵⁾ Види *Mortreuil*, Histoire du droit byzantin. I, 17—25

⁶⁾ Издање *D. Gothofredi*. Francof. 1698. Tom II. col. 1—79.

⁷⁾ „Jubemus igitur vobis antiquorum prudentium, quibus auctoritatem conscribendarum interpretandarumque legum sacratissimi principes praebuerunt, libros ad jus romanum pertinentes et legere et eliminare: ut ex his omnis materia colligatur, nulla, secundum quod possibile est, neque similitudine, neque discordia derelicta, sed ex his hoc colligi quod unum pro omnibus sufficiat.“ — „Nostram autem consummationem, quae vobis Deo abnuente componetur, *Digestorum* vel *Pandectarum* nomen habere sancimus.“ Constit. de conceptione digestorum ad Tribonianum. §§ 4. 12. Испореди *Mortreuil*. Op. cit. I, 7—16. *Puchta*, Instit. I, 700 fg.

⁸⁾ „... mandavimus specialiter ut ipsi nostra auctoritate, nostrisque suasionibus *Institutiones* compronarent: ut liceat vobis prima legum

глашене сувремено са дигестама и имале су почети да важе, кад и дигесте, 30. децембра 529. године. Подијељене су у четири књиге, свака књига на наслове, а наслови на кратке ставке, које се сада зову параграфима.

Novellae constitutiones, то су закони, које је издао Јустинијан послје проглашења свога кодекса (529.), и који су с тога названи *нови закони*, јер су они новији од оних, који се садрже у кодексу, и дакле у кодексу их нема.⁹⁾ Писани су ови нови закони, или *новеле* већим дијелом на грчком језику, и на томе се језику зову *νεωραὶ διατάξεις*.¹⁰⁾ Већина их је издана за првих пет година, послје проглашења кодекса: прва је издана 1. јануара 529.¹¹⁾ Свака новела носи у наслову име онога, коме је управљена и који има да изведе пропис њезин, дакле већим дијелом на име *praefectus praetorio*, осим оних, које се тичу цркве. Ове су обично адресиране на име цариградскога патријарха; али да су оне отправљане биле и свима осталим патријарсима, свједочи почетак 3. и закључак 5. новеле. Осим тога, из епилога 6. новеле види се, да је ова новела била управљена осим цариградскога, још и александријском, антиохијском и јерусалимском патријарху, а 67. новела адресирана је свима патријарсима. Патријарси, примивши новелу, старали су се да је даље распрострањене, и то, као што показују 5. и 6. новела, најприје митрополитима, а ови епископима, који су већ, према предмету новеле, саопћавали је

cunabula, non ab antiquis fabulis discere, sed ab imperiali splendore appetere, et tam aures, quam animi vestri, nihil inutile, nihil perperam positum, sed quod in ipsis rerum obtinet argumentis, accipiant. — „Igitur post libros quinquaginta Digestorum seu Pandectarum, in quibus omne jus antiquum collectum est, . . . in quatuor libros easdem Institutiones partiri jussimus, ut sint *totius legitimaе scientiae prima elementa*“, Prooemium Institutionum §§ 3. 4. Испореди *Mortreuil*. Op. cit. I, 16—17. *Puchta*, Op. cit. I, 709 fg.

⁹⁾ „Si quid in posterum melius inveniatur, et ad constitutionem necessario sit redigendum, hoc a nobis et constituatur et in aliam congregationem referatur, quae *novellarum nomine constitutionum* significetur“ Constit. de emendatione codicis § 4. О Јустинијановим новелама најбоље дјело, које је до сада угледало свијета, то је *Dr. F. A. Biener*, *Geschichte der Novelen Justinian's* Berlin, 1824. По Бинеру ја се руководим у овоме и у свему другоме, што се тиче грчко-римскога права, а о чему је Бинер писао.

¹⁰⁾ *Biener*. Op. cit. 13 fg. 35 fg.

¹¹⁾ *Ib.* S. 7. „Kal. Jan. Indictione decima tertia.“

или манастирима, или црквеним општинама. При потреби, у оваким новелама наређивало се грађанским властима, да пруже помоћ цркви у изведењу наредбе, која се у новели садржала.¹²⁾ — Новеле Јустинијанове, којих број различно спомињу,¹³⁾ нијесу биле сакупљене у једну књигу за живота Јустинијанова, него тек послје његове смрти. Историја права спомиње пет зборника ових новела, и то: 1. зборник 168 новела, 2. зборник под именом *Τὸ πλάτος τῶν νόμων*, 3. зборник Псевдо-Евстатија, 4. зборник Атанасијев и 5. изведени зборник.¹⁴⁾ Од ових зборника најобичнији је при опћој употреби први; њим се послужно и састављач номоканона у XIV наслова ондје, гдје је требало приводити Јустинијанове новеле, кад их није приводио из обичнога зборника.¹⁵⁾

Јустинијановим овим зборницима црква се обилато користила за своје право. Осим тога, што се у даним приликама она позивала на законске прописе тих зборника, састављени су били ради црквене пракције нарочити зборници, у којима су се садржали ти прописи, и који су зборници свугдје у источној цркви распрострањени били. Овамо

¹²⁾ „Haec igitur omnia sanctiss. patriarchae sub se constitutis Deo amabilibus metropolitibus manifesta faciant: at illi subjectis sibi Deo amabilibus episcopis declarent: et illi monasteriis Dei sub sua ordinatione constitutis cognita faciant, quatenus per omnia Domini cultura maneat undique incorrupta... Et nostrae squidem reipublicae iudices si haec eis nuntientur, omnibus studeant modis, ea quae sacris regulis continentur, quas nostra sequitur lex, ad effectum perducere procurare. Nam nec illos deserit poena haec negligentes. Quapropter sequentem haec tuam sanctitatem decet omnibus sub te positis sanctiss. metropolitanis haec facere manifesta.“ Epilog. V. nov. Cf Nov. VII de non alienandis aut permutandis rebus ecclesiasticis immobilibus. Види *Biener*. Op. cit. p. 31—35.

¹³⁾ М Властар у својој синтагми спомиње 170 Јустинијанових новела, а други спомињу мањи број њих. Доказано је међутијем данас, да од старог зборника са 168 новела припадају Јустинијану 157, или управо 154, јер су три поновљене два пута. *Puchta* броји их 165 (*Instit.* I, 714), али неправилно. Види *Biener*. Op. cit. p. 8—10. *Heimbach*. Gr.-röm. Recht. § 5. (*Ersch u. Gruber's Allgemeine Encyclopaedie*. 86, 198).

¹⁴⁾ О овим зборницима види *Mortreuil*. Op. cit. I, 25—45. *Heimbach*. Op. cit. § 6. (*Ib.* 198—208). *Biener*. Op. cit. p. 85 fg.

¹⁵⁾ *Biener*. Op. cit. S. 603. *Heimbach* 'Ανέκδοτα. Leipzig, 1838. I. Proleg. pag. LXXV—LXXVII. *Mortreuil*. Op. cit. I, 44. *Zhishman* Eherecht. S. 52.

се односе: *зборник у 87 глава, зборник у 25 глава и зборник црквених закона, затијем номоканон у 50 наслова и номоканон у 14 наслова.* О овим зборницима говоримо даље.

Еклога царева Лава Исаврјанина и Константина Копронила издана је 741. године, и намијењена је била, да у једној књизи пружи дотичнима, који су у јавној управи имали да прилажу законе, главне законске прописе, који су се налазили у четири Јустинијанова зборника.¹⁶⁾ Држало се чак до прве половине нашега вијека, да је ова еклога издана не од царева, које смо споменули, него за један вијек кашње, наиме, од царева Лава мудрог и сина му Константина.¹⁷⁾ Хтјело се ваљда не признати оним царевима заслугу издања овога зборника, јер су иконоборци били, него се радије та заслуга приписала двама царевима из македонске династије, који су осуђивали иконоборство. И у овој цијељи у наслову еклоге у рукописима грчкима стављала су се већ имена Лава мудрог и Константина. Из таквог неког рукописа морала је бити преведена еклога и на словенски језик, и унесена у печатану *Крмчију*. У њој еклога носи овакав наслов: „Леона царя премудраго и Константина вѣрною царю главизны о совѣщаніи обрученія, и о брацѣхъ, и о иныхъ различныхъ винахъ.“¹⁸⁾ У оригиналу подијељена је еклога на 18 наслова са односним предговором, а у *Крмчији* ових 18 наслова сведени су на 16, и приведен је сав предговор у пријеводу. — У течају времена еклога је била прерађивана, и јавиле су се *Ecloga privata*, *Ecloga privata aucta* и *Ecloga ad Prochirum mutata*; али ове прерађене еклоге немају непосредног одношаја к црквеноме праву. У *Крмчији* (гл. 46) има: „Законъ

¹⁶⁾ Ἐκλογὴ τῶν νόμων ἐν συντόμῳ γενομένη παρὰ Λέοντος καὶ Κωνσταντίνου τῶν σοφῶν καὶ φιλευσεβῶν ἡμῶν βασιλέων ἀπὸ τῶν ἰστικτούτων, τῶν διγέστων, τοῦ κώδικος, τῶν νεαρῶν τοῦ μεγάλου Ἰουστινιανοῦ διατάξεων, καὶ ἐπιδιόρθωσις εἰς τὸ φιλανθρωπότερον ἐκτεθεῖσα ἐν μηνὶ μαρτίῳ ἰνδ. θ' ἔτει ἀποκτίσεως κόσμου ςομζ' (6247—5508 = 739). Такав је наслов по рукопису, о коме казује *Mortreuil*. Op. cit. I, 66—367. (Cf. *Heimbach*. Op. cit. § 10). А по издању еклоге у *Leunclavii* (II, 79. sq) стоји ςτμζ', дакле за сто година кашње. — Најновије је издање еклоге у *Zachariae Collectio librorum juris graeco-romani ineditorum*. Lips. 1852.

¹⁷⁾ *Mortreuil*. Op. cit. I, 363.

¹⁸⁾ Гл. 49. Изд. спом л. 171—197. У старосрпској *крмчији* нема сасвијем ове еклоге. Види *моју* расправу „Савинска *Крмчија*“ р. 24. 35.

судњии людемъ царя Константина великаго“, и то сматрају изводом из еклоге, премда је ово, по опасци хартофилакса цариградског патријарха Агатангела из почетка овога вијека, апокрифни спис и у грчкој цркви никада није био од никога привађан.¹⁹⁾

Прохирон царева Василија македонца и синова му Константина и Лава, издан између 870. и 879. године. Садржи главне правне прописе из свију досадашњих законских зборника и подијељен је, послѣје односнога приступа, на 40 наслова. Врло практична књига, која је особито уважење имала како код јуристâ, тако исто и код канонистâ.²⁰⁾ Прохирон преведен ушао је у најпрве (старо-српске) Крмчије,²¹⁾ а од туда и у печатану *Крмчију*, у којој саставља 48. главу са насловом: „Закона градскога главы различны въ четыредесятихъ гранѣхъ.“ — За вријеме истога цара Василија македонца са Лавом и Александром, између 879. и 886. године, била је састављена и друга ручна књига по праву, наиме,

Епанагога,²²⁾ то јест, ново издање прохирона (*repetita graelectio*), у којој су унесени били закони, што су издани били за царовања Василија. Ово издање у осталом није официјално проглашено било.²³⁾

Базилике. Ово је за црквено право најважнији зборник грчко-римскога законодавства. Василије македонац предузео је био издање једног великог законског зборника, у коме су морали бити пречишћени сви стари закони (*ἀνακρίσεις τῶν παλαιῶν νόμων*, *perurgatio veterum legum*). Послије смрти његове, син му и нашљедник, Лав мудри доврши посао очев и изда тај зборник пошљедњих година IX. вијека.²⁴⁾

¹⁹⁾ Види *Biener*, De collectionibus canonum ecclesiae graecae. p. 41.

²⁰⁾ Ὁ πρόχειρος νόμος. Издан је од *Zachariae*. Heidelb. 1837. Види о овоме зборнику *Heimbach*. Op. cit. § 24. (Ersch u. Gruber 86, 303—305); а о значају овога зборника за црквено право види *Zhishman*, Eherecht S. 55.

²¹⁾ „Савинска крмчија“ стр 26

²²⁾ Ἐπαναγωγή τοῦ νόμου, издана 1852 у споменутој *Collectio librorum juris graeco-rom. ineditorum*, *Zachariae a Lingenthal*. О овоме зборнику *Heimbach*. Op. cit. § 25. (Ib 86. 305—307)

²³⁾ *Zachariae a Lingenthal*, Geschichte des gr-röm. Rechts. Berlin, 1877. S. 14 nota 8.

²⁴⁾ Лав мудри је царовао од 886 до 911. године; а вријеме издања базилика стављају у првим годинама царовања његовог,

Најобичнији назив тога зборника јесте *Τὰ Βασιλικά* (наиме *νόμια*, царски закони, *leges imperiales*).²⁵⁾ Подијељен је у 60 књига (*βιβλία*), свака књига на неколико наслова (*τίτλοι*), који се дијеле на главе (*κεφάλαια*), а главе опет на параграфе (*θέματα*). Изворима овога зборника били су: институције, дигесте, кодекс, новеле и прохирон; а приведени су из тих извора закони у исправљеној редакцији и који су имали сувремену важност. — Црква се служила Јустинијановим зборницима од самога почетка њиховог издања. Али кад су базилике издане биле и кад се истакло, да само оно има правну важност, што је из Јустинијанових зборника у базилике прешло, тада је на ове базилике и црква обратила своју пажњу. *Валсамон* у својој радњи над номоканоном у XIV наслова, као главну је задаћу себи ставио, да разбере грађанске законе, који су у исти приведени из Јустинијанових зборника, да их испореди са односним законима у базиликама и према томе, да ли се налази или не налази један или други закон у базиликама, да му определијели практичну важност у цркви.²⁶⁾ Валсамон је извршио узорито ову задаћу, и тиме зајамчио за свагда базиликама значај извора за православно црквено право.²⁷⁾ Православни канонисти познијега доба слиједе, бар већина њих, у овоме стопама Валсамона. — Базилике су послужиле главним извором за пошљедњу важнију радњу по грађанском законодавству на истоку у средњим вијековима, наиме за:

*Егзабиблос Константина Харменопула.*²⁸⁾ Приредио је

свакако прије 892. године: „certe paucis annis ante annum 892“, каже учени издавач базиликā *C. G. E. Heimbach* у пролегоменима к издању (pag. 111).

²⁵⁾ Зову га још: *Ἀνακάρθαις τῶν παλαιῶν νόμων, ἢ ᾠξάβιβλος* или *ἡ ἐξήκοντάβιβλος* и *τὸ ἐξήκοντάβιβλον*, још *τὰ ἐξήκοντα κεφάλαια βασιλικῶν*. *Heimbach*. Ib. p. 108—109. Да је погрешно извађати назив *Βασιλικά* од *Βασίλειος* (Василије), као што су неки чинили, него да је постало од *βασιλεύς*, види истога *Heimbach* l. c. — Наслов печатаног Хајмбахом издања јест — *Basilicorum libri LX Lipsiae, 1833—1870* у 6 томова, од којих пошљедњи (VI) садржи *Prolegomena et manuale Basilicorum*.

²⁶⁾ Види предговор Валсамона номоканону у XIV наслова. *Ant. Synit.* I, 31—33.

²⁷⁾ Види шта каже о овоме *Viener, De collect. canonum ecclesiae graecae*. p. 27.

²⁸⁾ *Mortreuil. Op. cit.* III, 353.

овај зборник Харменопул, номофилакс и судија солунски, около 1345. године, у облику ручне књиге, те с тога се по некада зове *Πρόχειρος*, али најобичније *Ἐξάβιβλος*, јер је подијељен у 6 књига.²⁹⁾ Црквенога права у овоме зборнику тичу се закони о браку, затијем четврти наслов додатка, гдје се говори о постављању епископа и презвитера.³⁰⁾ Као допуну свог егзабиблоса издао је Харменопул и један посебни канонички зборник, о коме говоримо даље.

Новеле послѣ Јустинијана. Поред споменутих, и других још законских зборника, о којима не спомињемо, јер немају непосредног одношаја к црквеноме праву, а у које су унесени закони појединих царева послѣ Јустинијана, поред тих зборника, цареви су издали и много новела, од којих велики дио говори о црквеним пословима. Сам цар Лав мудри издао је 118 новела, од којих више од половине тичу се црквене дисциплине и брака. Све ове новеле, почињући од цара Јустина па до Константина Палеолога, од 566. до 1451. године сакупљене су и издане су у Лајпцигу 1857. у једној књизи.³¹⁾ Свега их је 337, осим мноштва разних хрисовуља, повластица и т. д., које нијесу текстуално приведене, али о којима је споменуто и казано чега се тичу. Све новеле црквенога садржаја до цара Исака Ангела (1193.) споменуте су у каноничким зборницима, издањима до тога доба, а главним начином у тумачењима канонâ Валсамона; затијем су, осим ових, и друге позније споменуте у Властаревој синтагми 1335. године. Главније приведене су и у атинској Синтагми.³²⁾

²⁹⁾ Пуни наслов Харменопуловог зборника: *Πρόχειρον νόμων το λεγόμενον ἢ ἔξάβιβλος συνακροισθὲν πάντοθεν κατ' ἐκλογὴν καὶ κατ' ἐπιτομὴν, οὕτω συντεθὲν παρὰ τοῦ πανσεβάστου νομοφύλακος καὶ κριτοῦ Θεσσαλονίκης Κωνσταντίνου τοῦ Ἄρμενοπούλου.* О овоме зборнику види *Mortrenil. Op. cit.* III, 349—376. *Heimbach, Gr-röm. Recht* § 47. (Ersch u. Gruber. 86, 444—452). Најновије издање *G. E. Heimbach Lips* 1851.

³⁰⁾ По ријечима *Mortrenil* (III, 371—372), овај зборник Харменопулов важи и данас у краљевини Грчкој; а за свјedoцбу спомиње једну наредбу од 1830. за судбена мјеста и први чланак конституције 1835. године. Испореди *Zhishman, Eherecht.* S. 67. О једном штампаном издању ἐν Ναυπλῖοι 1833. год спомиње *Zachariae, Historiae juris graeco-romani delineatio* (Heidelb. 1839), pag. 98.

³¹⁾ *Novellae constitutiones imperatorum post Justinianum quae supersunt collatae et ordine chronologico digestae.* Edidit *C. E. Zachariae a Lingenthal.* Lipsiae, MDCCCLVII.

³²⁾ Том. V. стр. 186—340, према оvdје на првоме мјесту стоји

II. ПОСЕБНИ ИЗВОРИ ЦРКВЕНОГА ПРАВА.

§ 26.

Опћи преглед.

Извори, које смо до сада прегледали, имају опћи значај за *сву цркву*, и по њима дужна је управљати се свака помјесна црква, која хоће у јединству васељенскога православља да остане. Поред тих опћих извора, постоје још посебни извори за поједине помјесне цркве. Ови извори условљени су положајем цркве у државама, и тичу се одношајâ цркве к држави и спољашње администрације црквене. Закони, који опредјељују одношај цркве к држави и одређују спољашњу администрацију црквену, имају у дотичним државама значај обвезности, како за цркву, тако и за државу, јер су издани или заједнички црквеном и државном влашћу, или их је издала једна од тих власти, а друга примила и потврдила.

По каталогу цариградске патријаршије, изданом у априлу 1855. године, постојале су слиједеће помјесне цркве са својом самосталном управом, или *самоуправне цркве* (*ἐκκλησίαι αὐτοκέφαλοι*): 1. цариградска, 2. александријска, 3. антиохијска, 4. јерусалимска, 5. кипарска, 6. руска, 7. карловачка, 8. синајска, 9. црногорска и 10. црква у краљевини Грчкој.¹⁾ К овима имају се још додати од новијега доба: 11. сибињска, 12. бугарска, 13. черновицко-далматинска, 14. црква у краљевини Србији и 15. црква у краљевини Румунији.²⁾ Од ових самоуправних, или автокефалних цркава, своје посебне законске прописе, формално потврђене од надлежних власти, имају само: 1. цариградска, 2.

¹⁾ Ὁμολογία πίστεως κατὰ τῶν τριῶν Κεφαλαίων Јустинијанова и двије друге његове новеле, и тек тада почињу новеле са једном Ираклијевом од 629. године о повластицама свештенства пред грађанским властима.

§ 26. ¹⁾ Види *Ant. Ситт.* V, 513—530. Испореди *Συνταγματικὸν τοῦ Χριστιανισμοῦ, πατριάρχου Ἱεροσολύμων*. Ἐν Τεργεβόστει τῆς Ὀυγγροβλαχίας, 1715. У каталогу за 1867. годину, који је напечатан у „Христианское Чтение“ (1868 I, 702—727) побројано је такођер 10 автокефалних цркава, само што је погрјешно под бр VII урачунана и сибињска митрополија, која је тада већ од три године самостална била.

²⁾ О постанку ових пошљедњих пет и свију осталих автокефалних цркава говоримо даље у II дијелу ове књиге.

руска, 3. карловачка, 4. црква у краљевини Грчкој, 5. сибињска, 6. бугарска, 7. буковинско-далматинска, 8. црква у краљевини Србији и 9. црква у краљевини Румунији; а остале их немају, него се уопће управљају по законима, који се садрже у опћим изворима права.³⁾

§ 27.

Цариградска патријаршија.

Сходно ферманима султана Мухамеда II. (1453. и сл.) установљено је било, да је слободно исповиједање хришћанске вјере у турској држави, и да православни хришћани попадају под искључиву, не само духовну, него и грађанску јурисдикцију цариградскога патријарха. Особа патријарха, исто и вишега свештенства, ужива привилегирани положај у држави, и слободни су од свакога данка. Патријарх са епископима управљају самостално црквеним пословима по црквеним законима. Средишњу управу саставља патријаршески синод, који је састављен од десет до дванаест епископа под предсједништвом патријарха; а угледнији народни представници старају се о црквеној имовини и о свима свјетским пословима патријаршије. Избор патријарха обављају епископи заједно са народним представницима. За изведење одлука, које нијесу црквене природе, нужна је сваки пут привола високе порте. Само политички пријеступи потпадају под јурисдикцију државне власти. — Ово је било установљено и признано православној цркви одмах, пошто Турци завладаше Цариградом. Али начин турске управе пореметио је на брзо овај ред, што је прописан био Мухамедом II., и у течају времена, особито силом јаничара, хришћани су изгубили били сваку слободу у цркви. Управа ова турска упливисала је била и на јерархију, те у њој су се почеле биле јављати неке злоупотребе, које је требало

³⁾ Постоје неки посебни прописи у погледу појединих страна црквене управе у црквама александријској, антхохијској, јерусалимској, кипарској, синајској и црногорској, али ти прописи немају формални законски карактер, нити су штампани; и ја сам о истима извијештен био приватним путем од пријатеља из Цариграда, Атине и Цетиња. Мало је тих прописа, и оне, што постоје, а о којима сам извијештен, ја ћу споменути при односним рубрикама ове књиге.

искоријенити. Овакво стање трајало је до почетка XIX. вијека, кад се неопходношћу истиче одлучан покрет к побољшању стања хришћана у турској царевини. Покрет се јавио и у средини самих хришћана поданика турских, које узеше под своје закриље јевропске државе, и порта је морала предузети корјените реформе у држави.

Послије уништења јаничарства (1826) при Махмуду II. почело се радити на тим реформама; али се није одмах успјело због урођене мржње тога султана према „ђаурима“. Тек послије смрти Махмудове, кад је ступио на пријесто млади Абдул Мецид, те реформе почињу се стварно показивати. Хатишерифом, проглашеним 2. новембра 1839., свечано је признана била равноправност пред султаном свакога, ма које он вјере био, и слободно исповиједање вјере у држави; а ради изведења ове царске одлуке установљено је било неко царевинско вијеће (Танзимат), у коме су имали право гласа и хришћански представници. Ирадом од 6. јуна 1853. било је потврђено ово, и истакнута потреба рефорама у унутрашњем животу самих хришћанских вјероисповиједи у држави (грчке, јерменске, католичко-јерменске и јеврејске). Није се ваљда много вјере давало сталности свију ових султанских наредба, те за то представници јевропских држава приволе порту, да изда познати хатихумајум 18. фебруара 1856. године. Њим је тачно установљен и утврђен одношај између цркве и државе и стављен под закриље интернационалнога права, а у погледу реорганизације саме управе црквене казано је у том хатихумајуму слиједеће: „Свака хришћанска и друга немухамеданска вјероисповијед мора за одређено вријеме, помоћу једне нарочито за то из своје средине изабране комисије, а под надзором високе порте, испитати привилегије, које су им дароваве биле, те према духу времена истакнути нужне реформе и високој их порти поднијеги на одобрење. Све привилегије, које су хришћанским патријарсима и епископима дароване од султана Мухамеда II. и његових наслједника, имају се довести у склад са новим положајем ствари и са мојим (— султана Абдул Мецида —) намјерама, да учиним све за највећи бољитак хришћанских општина. Послије ревизије данас уобичајенога начина бирања патријарха, а сходно прописима фермана инвеституре, начело доживотног постављања патријарха мора бити тачно очу-

вано. Патријарси, митрополиги, архијепископи и епископи, када ступе на службу, мораће положити заклетву по формулару, који ће се договорно установити међу високом портом и поглавицама односних вјероисповиједи. Сва духовна давања, ма какве она врсте била, морају престати и бити замијењена сталним приходима, које ће патријарси, епископи и други по своје јерархијском степену примати. Покретна и непокретна добра хришћанске цркве не смије нико да дира; а свјетовна управа хришћанских и других вјероисповиједи поставиће се под надзор једне скупштине, коју ће састављати чланови клира и свјетовњаци, а чланове за скупштину изабраће дотичне општине из своје средине.“ Овај хатихумајум има данас силу државнога закона у турској царевини.¹⁾ На основу овога хатихумајума била је издана од порте цариградскоме патријарху у априлу 1857. односна инструкција, да се има саставити нарочити привремени савјет, који ће израдити пројект закона за унутрашњу управу црквену, а у смислу истог хатихумајума.²⁾

§ 27. ¹⁾ Напечатан је у „Journal de Constantinople“, 1856. N. 347. Види: Die Verfassung der griechisch-orthodoxen Kirche in Türkei. Ein Beitrag zu der neueren Kirchengeschichte des Orients von C. N. Pischon (Theolog. Studien und Kritiken. Jahrgang 1864. S. 272—273).

²⁾ Напечатана је у „Presse d'Orient“, 1857 N 302. Ја је имам у оригиналном издању Έν Κωνσταντινουπόλει, 1888 под насловом: Οδηγία της Ύψηλης Κυβερνήσεως, σταλείσαι εις τὰ Πατριαρχεία περί τε του σχηματισμού των, κατά την έννοιαν του περί της γενικής του Κράτους βελτιώσεως προεκδοθέντος ύψηλοῦ Αὐτοκρατορικοῦ διατάγματος, έν τοις Πατριαρχείοις συγκροτηθησομένων ειδικῶν προσωρινῶν συμβουλίων και περί των καθηκόντων αὐτών. Савјет су овај састављали: 7 митрополита (епископа), 10 народних заступника Цариграда, 11 народних заступника из провинција и патријаршески секретар, свега 29 чланова. — Фанарскоме клиру није све ово по ђуди било, те је настојао да осујети портин позив, и тек на нови оштри позив од новембра 1857., приступило се к дјелу у прољеће слиједеће (1858) године. Незадовољни овим реформаторским дјелом били су особито свештенички чланови *герусије*, који су видјели, да ће им се смањити власт, коју су дотле имали у свима пословима патријаршије Герусија је основана била за вријеме патријарха Самуила (1764—1780) са цијељу, да се уклоне злоупотребе у црквеној управи, а састављали су је 6 старијих епископа (митрополита) из патр синода, 2 архонта (из грчког племства) и 2 велетршца, и водила је главни надзор над економијом патријаршије. Пет епископа (митрополита) чланова герусије просвједовали су противу рада савјета, најприје усмено, а затијем предадоше и свечани писмени просвјед противу тобожњих повриједа

Пројект тај закона довршен је био 31. јануара 1860., и 6. фебруара исте године поднешен је био влади на одобрење, а у септембру исте године добио је султанску потврду и постао закон, који и данас важи.³⁾

Подијељен је овај закон на седам канонизама (устава), и то: 1. О избору и постављању патријарха, и ту се у првој глави подробно прописује сами ток избора, у другој каквоће, које мора имати онај који ће да буде изабран за патријарха, а у трећој о члановима изборне скупштине, у којој, осим чланова патријаршког синода, митрополита ираклијског и митрополита, који се случајно нађу у Цариграду, учествују 64 свјетовна члана, чланови мјешовитог савјета и гувернер острва Самоса, или његов замјеник. 2. О избору епископа, наиме о каквоћама кандидата за епископство и о начину бирања. 3. О устројству светог синода, а посебно, а) ко саставља синод, б) одношај патријарха к синоду и обратно и в) дужности чланова синода, вријеме засједавања и вођење послова у синоду. 4. О мјешовитом савјету, а посебно, а) уредба тога савјета, који састоји из четири епископа и осам свјетовњака и б) дјелокруг мјешовитог савјета, који расправља и просуђује о свему и свачему што се цркве и народа тиче, осим чисто духовних дјела. 5. О платама патријарху и епископима, и о ванредним приходима епископа. 6. О платама патријаршеских чиновника, и опћи попис прихода и расхода патријаршије. 7. О манастирима: опћи прописи о њима, на какве се врсте дијеле, шта радити с онима, у којима нема калуђера и о манастирима атонским.⁴⁾ Са овим канонизмима у достатној

њихових старих привилегија. Због овог њиховог поступка, ти епископи буду уклоњени из Цариграда, а међутим у јесен 1859. један од најугледнијих свјетовних чланова савјета, *Каратеодори*, изда једну броширу: *Ἀνακρουτή της διαμαρτυρήσεως τῶν πέντε συνοδικῶν* (Опровржење просвјета петорице синодалних чланова), којом је пред портом и пред патријархом доказана била бесгемељност захтијева герусије и истакнута жива неопходност реформе у црквеној управи.

³⁾ Ја га имам у најновијем издању под насловом: *Γενικοὶ κανονισμοὶ περὶ διεκτατήσεως τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ ἐθνικῶν πραγμάτων τῶν ὑπὸ τὸν αὐτοκρατορικὸν θρόνον διατελοῦντων ὀρθοδόξων χριστιανῶν, ὑπηρεσίων τῆς Ἀ. Μεγαλειότητος τοῦ Σουλτάνου*. 1888. Ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐκ τοῦ πατριαρχικοῦ τυπογραφείου.

⁴⁾ Налазимо за сувишно овдје подробно описивати садржај свакога канонизма, пошто ћемо посебно сваки канонизам привести

је подробности уређена опћа управна страна цариградске патријаршије.

У фебруару 1868. године издан је још један канонизам у погледу руковања црквеним дјелима сваке поједине парохије у Цариграду, који канонизам важи и за остале парохије у епархијама, подручнима цариградској патријаршији.⁵⁾ Постоји такођер један нарочити канонизам за богословски завод у Халки, који је потврђен и издан у Цариграду у августу 1867. године.⁶⁾

У опсегу цариградске патријаршије извјесну аутономију ужива у црквеној управи православна црква у *Босни и Херцеговини*.⁷⁾ У опћем, ова је управа нормирана конвенцијом, склопљеном 31. марта 1880. између цес. краљ, аустро-угарске владе и цариградскога патријарха.⁸⁾ Затијем, у погледу унутрашње епархијске управе, издан је 26. фебруара 1884. нарочити „Пословни ред за источно-православну епархијску консисторију архијепископа и митрополита сарајевског“,⁹⁾ која је основана била 19. марта 1882; а у погледу образовања свештенства издан је 19. октобра 1882. године „Штатут за источно-православно свештеничко сјемениште у Сарајеву“.¹⁰⁾ Остали прописи односно православне цркве садрже се у „Зборнику закона за Босну и Херцеговину.“

при односној рубрици наше системе. — Покрај свега тога, што се ови канонизми оснивају на 3. чланку хатихумајума 1856. године и што су свечано од султана уврђени, ипак султанска влада канда по некада хоће да их игнорира, — а то дознајемо из једне представке од 14 јула 1883. патријарха Јоакима управљене турскоме министру правде и црквених послова.

⁵⁾ Γενικός κανονισμός τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἱερῶν ἐκκλησιῶν. Ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐκ τοῦ πατριαρχικοῦ τυπογραφείου, 1868.

⁶⁾ Издање 1874 са насловом: Κανονισμός τῆς ἐν Χάλκι θεολογικῆς σχολῆς τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας. Ἐν Κωνσταντινουπόλει.

⁷⁾ Западни писци броје босанско-херцеговачку православну цркву међу автокефалнима. Види на прим *Dr Fr Vering, Lehrbuch des Kirchenrechts*. Freiburg i. B. 1893. III Auflage S. 367 cf. S. 373.

⁸⁾ Види Шематизам правос. митрополије и архијидијецезе дабробосанске. Сарајево, 1886 стр. 154—155. *Archiv für Kirchenrecht*. Bd. 65. S. 437.

⁹⁾ Печатано у земаљској штампарији у Сарајеву.

¹⁰⁾ Напечатан је у „Извјештај о српско православном богосл сјеменишту за Босну и Херцеговину у Рељеву за шк год. 1887/88.“ Сарајево, 1888. Стр. 23—28.

§ 28.

Црква у руској царевини.

Посебни извори, по којима се данас управља православној цркви у руској царевини, датирају од доба Петра великог, кад је установљен био свети синод у Петрограду (1721.) на мјесто патријаршеске управе, која је дотле постојала.¹⁾ К овим се изворима односе:

1. *Духовный Регламентъ Петра великаго*, издан 1721. године. Саставио је овај „регламентъ“, или устав, архиепископ псковски Теофан Прокоповић који је послужио Петру, да изведе и у црквеним дјелима ону корјениту реформу, коју је већ извео био у државној управи. Устав је овај готов био већ 1719., и сам Петар најприје га је прегледао и поправио, а затијем предао га је државном сенату, да каже своје мишљење о истоме и да га са своје стране поправи и можда допуни. Послије тога, послан је био исти устав вишем свештенству руском, да и оно каже своје мишљење, — и кад су га сви примили и одобрили, тада га цар потврди и прогласи 25. јануара 1721. године.²⁾ Устав овај главним начином тиче се „духовныя коллегіи“, то јест, св. синода, и опредјељује устројство и надлежност његову, као највише средишње црквено-управне установе

§ 28. ¹⁾ О старијим изворима руског црквеног права до установљења московског царства види *Н. Суворовъ*, Курсь церк. права. § 88, а о саборима XVII вијека види § 92. Између ових сабора, најважнији је московски сабор 1667. за вријеме цара Алексеја Михаиловича, на коме су учествовали и два источна патријарха: александријски и јерусалимски. На овоме сабору свргнут је био московски патријарх Никон, осуђени су били руски расколници, укинута наредба московског сабора 1620. по којој је требало изнова крстити сваког западног хришћанина, који је прелазео у православље, и установљено много црквено-дисциплинарних правила, која су прешла затијем и у зборник државних закона руских. Због овога вальда *Лашкаревъ* (Право црквоное стр 224) увршћује међу практичке изворе руског црквеног права закључке овог московског сабора (1667).

²⁾ Московско издање 1883 са оваким насловом: „Духовный Регламентъ и цаніемъ и повелѣніемъ всепресвѣтлѣйшаго, державнѣйшаго государя Петра перваго, императора и самодержца всероссійскаго, по соизволенію и приговору всероссійскаго духовнаго чина и правительствующаго сената, въ царствующемъ Санктпетербургѣ, въ лѣто отъ рождества Христова 1821 сочиненный“.

руске цркве, и тек поред тога говори о епархијској уредби и свештенству. Са формалне стране он је сасвијем различит од начина, како се данас разни уставни издају, јер садржи и мотиве, за што се нешто прописује, чега нема у другим уставима, особито новијима. Дијели се сам устав на три дијела. У првоме дијелу под насловом: „Что есть Духовное Коллегиумъ, и каковыя суть важныя вины таковога управленія“, истиче се преимућство колегијалне управе црквене над једноличном управом. Други дио излаже, каква су „дѣла управленію сему подлежащая“ и то најприје опћа дјела, која се тичу чувања чистоће вјере и ширења вјере, затијем дјела, која се тичу епископā и осталог свештенства, богословских завода и свјетовњака у погледу одношаја њиховог к цркви, и о браку. Трећи дио прописује устројство св. синода, или „духовнаго коллегиума“ и вођење послова у њему. Ово је садржај самог устава. Слиједиће године послѣје издања устава, дакле 1722, састављено је било и напечатано уз устав опширно „Прибавленіе о правилахъ причта церковнаго и чина монашескаго“, у коме се говори најприје „о пресвитерахъ, діаконахъ и прочихъ причетникахъ“, затијем „о монахахъ, кого и какъ принимать въ монахи, о житіи монаховъ, о монахиняхъ, о монастыряхъ и о настоятеляхъ монастырскихъ.“ У печатаним издањима устава овога имају још два додатка, и то један је о мјешовитим браковима,³⁾ а други је инструкција „оберъ-прокурора“, то јест, царева замјеника у светом синоду. — На основу овог основног устава, а по изричном пропису израженом у потврдном писму цара Петра I. од 25. јануара 1721., свети синод развијао је даље законодавну власт своју издавањем односних законских прописа по разним питањима управе руске цркве, наравно свагда уз догичну при-

³⁾ „О бракахъ правовѣрныхъ лицъ съ иновѣрными Разсужденіе въ святѣйшемъ правительствующемъ синодѣ сочиненное. Напечатано повелѣніемъ царскаго Величества Петра перваго, всероссійскаго императора, благословеніемъ же тогожде святѣйшаго синода первымъ изданіемъ Въ Санктпетербургѣ 1721 года, мѣсяца Августа въ 18 день“ Карактеристичан је за оцјену тадашњег руског јавног мишљења додаток овом „Разсужденіи“, у коме су приведена 33 примјера бракова „правовѣрныхъ лицъ съ невѣрными или иновѣрными сочетавшихся“, који су примјери узети из св. писма, из грчке историје, из словенске историје и из тадашње сувремености.

нолу цареву.⁴⁾ Између тих законских прописа ми ћемо споменути овдје оне, које руски канонисти сматрају за изворе данашњег права руске цркве, а наиме:

Уставъ духовныхъ консисторій. Епархијална управа није била у подробности изложена у „Регламенту“, него је св. синод издавао у течају времена разне указе у погледу те управе. Из ових разних синодских указа одлучено је било 1837. год. саставити особити устав, који би једном за свагда установио ту епархијску управу. Тај устав састављен је био 1838. и послат по епархијама с тијем, да се по њему за годину дана покуша управа, и тада да га епископи са својим опаскама спроведу св. синоду на коначну редакцију истога. Послије свестранога прегледа тога устава у синоду, он буде потврђен царем 27. марта 1841. и проглашен као закон. Али послије тога, многи чланци истога устава, услијед разних новијих законских прописа, подвргли су се промјенама и допунама, те 1883. год. био је опег прегледан тај устав и доведен у склад са новијим законима. У новом поправљеном облику консисторијски устав био је одобрен царским указом 9. априла 1883., и од тога доба почео је важити на мјесто пређашњег.⁵⁾ Устав овај има четири дијела: у првоме изложени су опћи основи о томе, шта је консисторија и по чему се има вршити епархијска управа и суд; у другоме дијелу говори се посебно о епархијској управи и то: о чувању и ширењу православне вјере, о богослужењу, о црквеним зградама, о свештенству, о парохијама и о економији црквеној; у трећем дијелу говори се о епархијском суду, и то: о надлежности епархијског суда, о пријеступима свештенства против својих дужности, о споровима међу свештенством услијед црквених прихода, о тужбама на свештенство, о незаконитим браковима, о разводу, о законитости брака, и о налагању црквених казни; у четвртм је дијелу изложено устројство консисторије, и то: о члановима консисторије,

⁴⁾ У потврдном писму Петра I казано је у погледу овога слиједеће: „Должна же есть Коллегія сія и повыми впредь правилами дополнять Регламентъ сей, яковыхъ правилъ востребуютъ разные разныхъ дѣлъ случаи. Однакожь дѣлать сіе должна Коллегія Духовная не безъ Нашего соизволенія Сп. изд. стр 2

⁵⁾ Официјално издање, штампано 1883. у синодској типографији по наредби св. синода.

о спољашњем устројству и времену дјеловања консисторије, о вођењу дјела у консисторији и о дописивању консисторије са дотичним властима. К уставу су додани подробни формулари, по којима се има држати у очигледности све, што спада у дјелокруг консисторије.

*Инструкція благочиннымъ приходскихъ церквей.*⁶⁾ Ово је упуство окружним надзорницима-свештеницима, којима је повјерено старање о извјесном броју (10 до 30) парохија. Састављена је ова инструкција још 1775. године од митрополита московског Платона за његову епархију, а послије прегледана и допуњена, издана је била 10. септембра 1857. за све епархије у Русији.

*Инструкція благочиннымъ монастырей мужскихъ и женскихъ.*⁷⁾ За управљање окружним надзорницима јеромонасима (обично познатијим манастирским настојагељима), којима је повјерено надгледање над неколиким манастирима једне епархије, издано је било 28. маја 1828. нарочито упуство, које и данас важи. Главни су предмети надзора ових „благочинныхъ“: 1. како се врши богослужење у манастирима, 2. како се владају калуђери и калуђерице у својим манастирима и ван њих и 3. како се води манастирска економија.

*Положеніе о приходскихъ попечительствахъ при православныхъ церквахъ,*⁸⁾ потврђено и издано 2. августа 1864., прописује права и дужности парохијских одборā, који се старају о издржавању парохијских цркава и парохијског свештенства, а такођер о почетним школама у парохији и о мјесним добротворним заводима

*Инструкція церковнымъ старостамъ,*⁹⁾ потврђена и издана 17. априла 1808., прописује права и дужности епитропа парохијске цркве, који има да чува и да се стара о црквеној имовини.¹⁰⁾

⁶⁾ А. Е. Николаѣвскій, Новые духовные законы Москва, 1879 II, 82—97.

⁷⁾ Ib. II, 77—82

⁸⁾ Ib. II, 8—12.

⁹⁾ Ib. II, 1—7.

¹⁰⁾ Осим ових главних, и осим устава за духовне заводе остали извори данашњег руског црквеног права, споменути су у приступу (стр. XX) књиге: Сборникъ дѣйствующихъ и руководственныхъ церковныхъ и церковно-гражданскихъ постановлений по вѣдомству православнаго исповѣданія. Составилъ Т. Барсовъ. Томъ I С. Петерб. 1885.

§ 29.

Карловачка митрополија.

Посебни извори за црквено право у карловачкој митрополији, могу се подијелити на оне, који су издани прије 1868. године, кад је проглашен био IX. угарски законски чланак, којим се признаје аутономија у управи црквено-школским пословима,¹⁾ и затијем на оне, који су издани послје те године. К првима односе се

Привилегије. Тако се зову царска писма, која су издана била пошљедњих година XVII. вијека, у вријеме пресељења Срба у земље угарске круне, и која зајамчују православној Србима она права, која су уживали у пећкој патријаршији. Таквих царских писама или привилегија, има пет, и то: прва од 6. априла 1690., друга од 21. августа 1690., трећа од 11. децембра 1690., четврта од 20. августа 1691. и пета од 4. марта 1695. године.²⁾ Ове су привилегије све издане царем Леополдом; а затијем су потврђене биле царем Јосифом I, 29. септембра 1706., ца-

§ 29 ¹⁾ Овај законски чланак прописује, да „уз очување Његовом Величанству права највишега надзора, које он врши уставно, овлашћени су вјерни карловачке митрополије, да могу самостално ријешавати и уређивати, у границама државних закона, своје црквене, школске и односне закладне послове на својим конгресима, које ће у одређена времена и послје прећходне пријаве о томе Његовом Величанству дотични митрополити сазивати, и да могу тим пословима у смислу правила установљених на тим конгресима и од Његовог Величанства одобрених, а средством својих органа самостално управљати и руковати“ (§ 3); и даље припадницима православне цркве у карловачкој митрополији „признају се сва она права, која су они до сада, при самосталном обављању својих црквено-општинских и школских послова, уживали у слободном употребљавању свога црквенога језика, а исто тако и у управљању својом црквено-општинском имовином и својим закладама“ (§ 9). Види *Archiv für Kirchenrecht*. Bd. 44. S 270 — Др. И. Вучетић, Збирка уредаба. Н Сад, 1897. стр. 197. — Др. Ж. Миладиновић, Тумач повластица и г д Н. Сад, 1897 стр 95.

²⁾ Види Јован Ђорђевић, Радња благовештенског сабора народа србског у Сремским Карловцима 1861 Нови Сад, 1861 (Додатци) стр. 187—206. Испореди *Joh. v. Csalyovics, Slavonien und zum Theil Croatien*. 2 Bde. Pesth. 1819 II, 28—39. — Миладиновић, сп. књ., стр. 1—9.

рем Карлом VI. 8 окгобра 1713. и царицом Маријом Терезијом 18. маја 1743.³⁾

Rescriptum Declaratorium. Да се стално утврде правни одношаји у карловачкој митрополији буде састављен 27. септембра 1770. један *Regulamentum privilegiorum*, којим су хтјели уредити све грађанске и црквене послове српскога народа. Услијед изјављеног незадовољства тим регуламентом од стране народа, буде састављен 1777. године други регуламенат, који је још мање народ задовољио. Најпослије буду предложене двору праве жеље јерархије и народа, и према тим жељама буде израђен нови регуламенат, који, пошто је разјашњавао односне прописе, назван је *Rescriptum declaratorium*, и добио је царску потврду 16. јула 1779. године.⁴⁾ У рескрипту овоме, или деклараторији говори се о самосталности управе у вјероисповједним пословима, о избору митрополита, о приходима митрополитским, о имовини свештеничких особа, о „неприкосновеном фонду“, о асистентима у управи црквене имовине, о краљевом праву именованја администратора митрополије и еперхијѧ, о избору епископа и осталих црквених достојанственика, о наградама за свештене службе, о протопрезвитерима, о ступању у свештенички чин и запремању службених мјеста у цркви, да су свештеници слободни од државнога данка, да се вјенчање има обављати у парохији невјесте, о погребавању, о исповиједи, о манастирима и калуђерима, о црквеним казнама, о конгресима, о календару, о зидању цркава и гробља и г. д.

Systema Consistoriale. У свези са деклараторијом био је израђен посебни устав за епархијске консисторије 5. априла

³⁾ *Csaplovics.* О с II, 39—45. Испореди (*J. Хр бар Бартешицајна*) Кратак извјештај о стању расејаног многобројнога плирскога народа по цар и краљ. наследничким земљама. Предео *Ал Сандић.* Беч, 1866

⁴⁾ О овоме свему види *Csaplovics* О. с II, 55—56; (*J. Jireček*) *Actenmässige Darstellung der Verhältnisse der griechisch n. u. Hierarchie in Oesterreich, dann der illirischen National-Congresse und Verhandlungs Synoden.* Wien, 1861. S. 32—37. — Обнародован је био овај рескрипт (или како га још зову „деклараторија“) на латинском и њемачком језику. Српски пријевод налази се у додатку споменуте књиге *J. Ђорђевића* (Радња благов сабора), стр. 263—293. — *Мил. Грбић*, Карловачко владичанство. Карловац, 1891—1893. 3 књиге. II, 261. — *Милadiniовић.* Сп. књ., стр. 10—54.

1782. Издао је био, исто као и деклараторија на два језика, и латински назван је „Systema Consistoriale“, а њемачки „Consistorial-System“. Раздијељен је овај устав на четири одсјека: прва се три тичу управо епархијске консисторије, а четврти говори о митрополитској апелаторији. Први одсјек има наслов: о консисторијама и предметима, који се у њима расправљају, и прва три §§ говоре о консисторији, као првој судској инстанцији, о митрополитској апелаторији, као другој инстанцији и о краљевскоме пријестолу, као трећој инстанцији, а слиједећа два §§ говоре подробно о предметима, који подлеже јурисдикцији консисторије. Други одсјек говори о судбеном поступку у консисторијама. Трећи о устројству консисторије и о члановима (асесорима) њезинима. Четврти одсјек тиче се митрополитске апелаторије, коју састављају под предсједништвом митрополита, 2 оближња епископа, 2 архимандрита, 2 игумана, 2 протопрезвитера, 2 презвитера и биљежник, и која апелаторија мора бар једном у години да се састаје. Подлеже овој апелаторији у другој инстанцији сви они послови, који су се расправљали у првој инстанцији у епархијским консисторијама, а поводом којих послова био је призив; а у првој инстанцији подлеже јој тужбе противу једног или другог епископа или противу консисторије, али ово расправља нарочити одбор, који је састављен из установљенога броја апелаторијских асесора.⁵⁾

Монашка правила. Саставио је ова правила биоградско-карловачки митрополит Викентије Јовановић и издао их 1. новембра 1733. свима подручним манастирима.⁶⁾ Има

⁵⁾ Подробни опис ове консисторијалне системе и данашњу њезину практичку важност штампао је г. *Димитрије Руварац* у листу „Глас Истине“ за 1888. год бр 21 и сл. Прештампана је у *Грбић*, Карл. влад II, 307 и *Миладиновић*, Тумач. Стр. 55—81.

⁶⁾ Препечатана су у листу „Беседа“ за 1870 годину (бр 2—6) са оваким насловом: „Правила, имиже должни су и објазанни вси монастирожители, наченше отъ архимандрита или игумена, даже до наипослѣдняго монаха, жизнѣ свою и спасеніе души своєю строити. Ёще же и церковная и монастирская внутренняя и внѣшняя служенія исполняти.“ У српском пријеводу у *Миладиновић*, Тумач Стр. 445—455. Ова правила разумијева под „Regulae monasticae“ консисторијална система у 10 § II одсјека Види о овим правилима *Csaplovics* О. с. II, 178—179. *P. J. Šafarik*, Geschichte der serbischen Literatur. II Abtheil. Prag, 1865. S. 301 — Год 1776. била су састав-

свега 34 правила. Као да су ова правила данас замијењена у карловачкој митрополији новим правилима, што је архијерејски синод издао 29. марта 1899. године.

Послије проглашења IX. угарског законског чланка од 1868. године, посебним извором црквенога права у карловачкој митрополији важи на првоме мјесту такозвани

Превинићи краљевски рескрипти, који је потврђен и издан 10. августа 1868. године. Раздијељен је на шест одсјека: 1) о редукцији и дотацији парохијског свештенства, о стању персонала манастирског свештенства и о дотацији епископага; 2) о устројству мјесних црквених општина, и то, послије опћих одређења, а) о мјесним црквеним скупштинама, б) о мјесним црквеним одборима, в) о избору системизованих парохијских помоћника и пароха, г) о избору дјакона и д) о избору окружних протопрезвитера; 3) о српским школама, и то а) о народним школама, б) о средњим заводима и в) о карловачкој богословији;⁷⁾ 4) о устројству консисторија и митрополитског црквеног и школског савјета, а наиме, а) о епархијској консисторији, њеном саставу и дјелокругу и б) о митрополитском црквено-школском савјету, подијељеном на митрополитску апелаторију и административно-црквено-школску управу; 5) о управљању манастирских добара и српско-народних фондова и б) о стјечајном испиту да се добије парохијско мјесто.⁸⁾

Уређење епархија (привремено) потврђено краљевском одлуком од 29. маја 1871. По овоме уређењу свака епархија у опсегу карловачке митрополије има своје епархијско

љена нова правила монашка од неког унијата (Athanasius Szekeres) и унесена у регуламенат 1777 године (види горе стр 150) Штампана су била на латинском и црквено-словенском језику и разаслана по свима манастирима; али их нико није хтио примити. Носе и ова правила наслов „Regulae Monasticae“; раздијељена су на partes, sectiones, capita, и затијем сваки capit на мноштво нумерираних тачака, а налик су по изложењу на „regulae“ разних западних ордена. Види о њима Csaplóvics. О с II, 170 Šafarik Ib. S. 302.

⁷⁾ Од овога III одсјека остали су у важности прописи, који се тичу средњих завода и карловачке богословије, а прописи о народним школама замијењени су новом „уредбом за српске народне школе“, изданом на основу царских одлука од 6 априла и 2 јула 1872 године

⁸⁾ Вучетић, Збирка. Стр. 1—72 — Миладиновић, Тумач. Стр. 102—225 — Archiv für Kirchenrecht. 43, 231—273.

заступништво и своју епархијску црквену и школску управу. Установивши ово (у I чланку), уређење за тијем даје прописе 1) о епархијској скупштини, као заступништву епархијском, даље о управи црквеној, и то, 2) о епархијској консисторији, 3) о епархијском административном одбору и 4) о епархијском школском одбору.⁹⁾

Уређење митрополитско-црквеног и народно-школског савјета, потврђено истом одлуком 29 маја 1871. Привремено је и ово уређење, док народни сабор коначно не уреди средишње духовно-судске и црквено-школске власти у опсегу карловачке митрополије. Говори ово уређење најприје о митрополитско-црквеном савјету (апелаторији), и казује, ко га саставља, какав му је дјелокруг и кад и гдје се састаје; говори затијем о народно-школском савјету, о члановима његовим и дјелокругу.¹⁰⁾

Саборско устројство, потврђено од краља 14. маја 1875., а обнародовано 19. маја исте године. Казује ово саборско устројство, најприје, шта је „грчко-источни српски народно-црквени сабор“, ко су му чланови, колико траје посланички мандат, кад се сабор састаје, ко га сазива, какав му је дјелокруг, затијем говори о саборском одбору и ко га саставља, какав је дјелокруг тог саборског одбора, кад се састаје и гдје се састаје, и како дјелује. Садржи ово саборско устројство још неколика прелазна опредјељења, која се највише тичу саборског одбора.¹¹⁾

Упуство за епархијске епитропе. О овоме упуству спомиње се у § 22. одсјека V. рескрипта од 10. августа 1868. године. Ово упуство издано је било 26. октобра 1852. год., и прописује дужности двају епитропа, који морају постојати при сваком епархијском епископу, ради старања о имовини, која припада епископији.¹²⁾

⁹⁾ Вучетић, Збирка Стр. 121—132 — Миладиновић, Тумач Стр. 226—253 — Archiv. 43, 282—286

¹⁰⁾ Вучетић, Збирка Стр. 133—135 — Миладиновић, Тумач Стр. 254—261 — Archiv für Kirchenrecht 43, 286—288. Други дио овог уређења, који говори о народно-школском савјету, замијењен је §§. 136—143 споменуте шк уредбе 1872 године.

¹¹⁾ Вучетић, Збирка Стр. 137—146 — Миладиновић, Тумач Стр. 292—310 — Archiv 43, 296—304.

¹²⁾ Миладиновић, Тумач Стр. 87—94 — Archiv. 43, 109—113. При карловачком митрополиту, срп патријарху, дужност епитропа врши денас сама средишња управа, а прије, до издања рескрипта

Дисциплинарна правила за свештенство, издана архијерејским синодом 29. марта 1899., а потврђена краљевском одлуком 5. марта 1900.

§ 30.

Црква у краљевини Грчкој.

Послије основања државе, први акт који се тицао уредбе црквене, био је устројствени устав светога синода у кра-

1868. вршили су такозвани *асистенти*. У 9. § деклараторије наређено је, да се митрополиту имају приставити три асистента, један од стране свештенства, други из реда војничког, и трећи из реда грађанског (*archiepiscopo et metropolitae tres assistentes adjungantur, quorum unus ex parte cleri non unitus episcopus, alter ex parte militari stabalis aut superior officialis ejusdem ritus, tertius tandem ex parte provinciali de honoratioribus civibus Carlovizeii, Neoplantae aut in alio loco vicino degentibus n. u. ritui addictus*), ради вршења надзора и сауправљања народно-црквених заклада и митрополитских добара, ових пошљедњих у томе правцу, да се не би *fundus instructus* (покретни и непокретни прибор, украси и драгоцености црквене и т. д.) развукао, у вриједности смањно и т. д. Пошто се српски народни сабор састајао тада из три сталежа: свештеничког, војничког и грађанског, јасно је, да је састав асистенције одговарао саставу сабора. Асистенти су имали своја тачна упуства (*instructiones*) по којима су се у своме пословању управљали, и морали су периодично се сакупљати код митрополита, и прегледати ствари *fundus instructus*-а, па ако би која међутијем нестала, или се покварила, имали су позвати митрополита, да мјесто ње другу набави, а ако митрополит не би се томе одазвао, имали су влади учинити пријаву. По смрти митрополитовој имали су да учествују при састављању инвентара и да настоје, да се излучи из оставине оно, што не спада у оставину, него што припада *fundus instructus*-у. Ради тога асисенти су морали држати при себи инвентаре *fundus instructus*-а. Осим тога, имали су заједно са митрополитом издавати на приплод готов новац српских народних заклада уз прописну сигурност, и јамчили су својим имањем за сваку штету, која би се њиховим немаром, или непажњом нанијела добрима митрополије и народним закладама. Установа асистенције прешла је и у саборску уредбу год. 1864-65, која је потврђена 10. августа 1868. и налази се у кратко у краљевском рескрипту. У односним одредбама рескрипта (V, §. 15—24) говори се о управи црквено-народних заклада и добара, јер су асистенти постали члановима те управе, чији се дјелокруг сада проширио још и на управу и надзор манастирских добара. Међутијем, саборским устројством, потврђеним краљевском одлуком од 14. Маја 1875. укинута је ова управа (§. 30.) и њене агенде

љевини Грчкој од 23. јула 1833. године.¹⁾ Овијем су одређени били одношаји између цркве и државе, и састав синода. Исте године 20. новембра издан је био органички закон, по коме су раздијељене биле епархије у држани. Пријелазно је још било тада политичко стање у Грчкој, те и ови закони остадоше без пошљедица, тијем више, што су се дизали у народу гласови незадовољства на исте законе. Неколико година кашње, на основу државног устава 1843.²⁾ буду састављена два законска пројекта, један у погледу устројства синода и други о епископијама и епископима, и буду поднешени први 1845. а други 1846. на уставно вијећање. Нијесу одмах усвојени били ови пројекти, главним начином с тога, што није још било ријешено питање о самосталности цркве у краљевини према цариградској патријаршији. Ово се догодило тек 1850. кад је издан био у Цариграду односни синодски лист у погледу цркве у грчкој краљевини.³⁾ Двије године касније, на име у јулу 1852. били су издани као закони гореспоменути законски пројекти, који, заједно са другима, који су

преузео је *саборски одбор*, којег сабор бира, и који има још шири дјелокруг. Некадашња дакле асистенција митрополитова то је данас саборски одбор у погледу надзора митрополитских добара и постоји у томе одношају оно исто упуство (Instruction), које је постојало за асисенте и које је издано заједно са деклараторијом, док се не одобри ново упуство, које је донесено сабором 1879. године — Под истим датумом, кад и она два уређења о епархијама и митрополитско-црквеном и народно школском савјету, издан је био „изборни ред за српски народни црквени сабор“, и обнародован у 125 сједници српско-народног црквеног сабора, дне 13 јула 1871. године. *Вучетић*, Збирка. Стр. 147—168. — *Милановић*, Тумач. Стр. 262—291. — *Archiv für Kirchenrecht* 43, 288—293.

§ 30. ¹⁾ Види *Maurer*, Das griechische Volk in öffentlicher kirchlicher und privatrechtlicher Beziehung vor und nach dem Freiheitskampfe Heidelberg, 1835. III, 240 fg.

²⁾ Први чланак устава установљује, да господујућа вјера у Грчкој јест православна источна, а други чланак говори о јединству цркве у краљевини са свима осталим православним помјесним црквама, затијем о независној управи њезиној средством епископског синода. Види *Ἐφημερίς τῆς κυβερνήσεως*. 1844, 6. фебруара

³⁾ Τόμος συνοδικός τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἁγίας καὶ ἱερᾶς Συνόδου, περὶ τῆς ἐν Ἑλλάδι ὀρθοδόξου ἐκκλησίας. Ατ. Синт V, 177—185. Испореди *Κώδιξ ἱερᾶς περιέχων τὰ πρακτικὰ τῆς ἁγίας καὶ μεγάλης συνόδου ἐν Κωνσταντινουπόλει περὶ τῆς ἐν Ἑλλάδι ὀρθοδόξου ἐκκλησίας*. 1850. Ἐν Κωνσταντινουπόλει, 1851. Види горе бил. 78. §. 23.

затијем, а на основу њих били издани, састављају посебне изворе данашњег црквеног а права у краљевини Грчкој, и то:

Устројствени закон светскога синода издан је 9. јула 1852. а обнародован синодском окружницом 10. септембра исте године.⁴⁾ Прописује, колико је бројем и ко су чланови синода, прана и дужности краљевског епитропа (*Βασιλικὸς Ἐπίτροπος*) у синоду, дјелокруг синода, границе самосталнога суда, надлежност у брачним пословима, затијем опћа права и дужности синода, као таквог, и клира у краљевини.

Закон о епископијама и епископима и о подручном или клиру издан је такођер 9. јула 1852. а обнародован синодском окружницом 16. истог мјесеца и године.⁵⁾ Подијељен је овај закон на четири одсјека, и то, први говори о броју епископија и пространству њиховом, други о епископима, и њиховим правима и дужностима, трећи о клиру подручном епископима, а четврти садржи опће наредбе о годишњим визитацијама епархије, о насловима епископским и о наградама њиховим.

Закон о епископској консисторији издан је 24 септембра 1852, а обнародован синодском окружницом 29. јануара 1853. године⁶⁾ Овај закон прописује само број чланова који имају да састављају консисторију у свакој епархији; о осталом, а наиме, о каквоћама чланова консисторија, о одношају њиховом к епископу, о особама, које могу замијенити запријеченога члана консисторије, о свему овоме накнадно су издани били односни законски прописи.⁷⁾

О тачном вршењу дужности од стране епископа говори синодска окружница од 11. јула 1853. која подробно

⁴⁾ Νόμος καταστατικὸς τῆς ἱερᾶς Συνόδου τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος. Налази се напечатан у Συλλογὴ τῶν σπουδαιότερων ἐγκυκλίων τῆς ἱερᾶς συνόδου τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος μετὰ τῶν σκείων νόμων, β. διαταγμάτων, ἱπουργικῶν ἐγγράφων, ὁδηγίων κτλ. καταρτισθεῖσα καὶ ἐκδοθεῖσα ἐντολῇ τῆς Ἱ. Συνόδου ὑπὸ Δαμασκίου Χριστοπούλου, ἀρχιμακάρτου καὶ ἀγραμμάτεως τῆς Ἱ. Συνόδου Ἐν Αθήναις, 1877 σελ. 14—28, а такођер у *Ann. Synod. V*, 602—613.

⁵⁾ Νόμος περὶ Ἐπισκοπῶν καὶ Ἐπισκόπων καὶ περὶ τοῦ ὑπὸ τοῦς Ἐπισκόπους τελούτος κλήρου. *Χριστοπουλ* Стр 2—13. *Ann. Synod. V*, 591—601

⁶⁾ Περὶ ἐπισκοπικοῦ Δικαστηρίου. *Χριστοπουл* 28—31. Управо ово није консисторија у нашем смислу, него суд за пријеступе клира

⁷⁾ Види синодске наредбе од 15. априла 1854 (*Χριστοπουл* 170—173), 18 Маја 1856. (ib. 32—33), 5 јула 1860 (ib. 29—30), 26. септембра 1860 (ib. 33—34), 2 маја 1865 (ib. 31) и др

прописује пастирске дужности епископа, и то: 1) о свагдашњем размишљању о своме позиву, 2) о чувању свете вјере, 3) о рукополагању клирика, 4) о држању његовом у брачним питањима, 5) о надзирању манастира и калуђера, 6) о надзирању клира, 7) о хришћанском васпитању вјерних и 8) о чувању себе од сваког приговора.⁸⁾ Поред овога, издана је била синодом у септембру 1854. једна нова окружница, у којој се у 26 тачака наређује, шта је све дужан један епископ да чини, а да достојан буде свога знања, и особита се пажња епархијских епископа обраћа на дужност, да сваке године сваки од њих мора подносити синоду подробен извјештај о религиозном и моралном стању у дотичној епархији.⁹⁾

Закон о раздијелењу парохија у градовима, варошима и селима издан је 8. јуна 1856, а обнародован је синодском окружницом 25. августа исте године.¹⁰⁾

Закон о свештеничким школама издан 27. септембра 1856. и устав за те школе од 27. октобра 1856., обнародован синодском окружницом истог тога дана.¹¹⁾

Закон о каквоћама и знању кандидата за свештенство издан 18. октобра 1856., а обнародован синодском окружницом 9 новембра исте године.¹²⁾

Закон о дужностима проповиједника издан 26. јуна 1858., обнародован синодском окружницом 19. јула исте године.¹³⁾

⁸⁾ Περὶ ἀκριβοῦς ἐκπληρώσεως τῶν καθήκοντων τῶν ἐπισκόπων. Χριστοῦλ 158—166

⁹⁾ Περὶ καθήκοντων τῶν ἐπισκόπων. Χριστοῦλ 178—181

¹⁰⁾ Περὶ διαρρέσεως τῶν ἐνοριαῶν κατὰ πόλεις, χωριόπολεις καὶ χωρία. Χριστοῦλ 35—39. Испореди још синодску окружницу περὶ τῶν ἐνοριακῶν ἐκκλησιῶν καὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἱερέων од 7 марта 1834. Χριστοῦλ 66—69), која је послужила за темељ овоме закону

¹¹⁾ Νόμος περὶ ἱερατικῶν σχολείων ἢ Διάταγμα περὶ τοῦ κανονισμοῦ τῶν ἱερατικῶν σχολείων. Χριστοῦλ 42—53.

¹²⁾ Διάταγμα περὶ τῶν προσόντων καὶ τῶν γνώσεων ὅς πρέπει νὰ ἔχωσιν οἱ μέλλοντες ἱερωθῆναι. Χριστοῦλ 53—55.

¹³⁾ Διάταγμα περὶ χρῆσιν τῶν ἱεροκηρυκῶν. Χριστοῦλ 55—58. На ове проповиједнике особиту важност полажу у цркви краљевине Грчке, а то су нешто налик на некадашње *периодевите* (види *моја „Достојанства“*, стр. 49—57, који имају два пута у години да обилазе одређена им надлежном влашћу мјеста у дотичној епархији, да проповиједају и да затијем писмено извјештавају епархијску власт о своме раду. Подробно упуство овим проповиједницама издано је било грчким синодом још 1838 (22 августа), затијем 26

Устав о манастирима издан 28. јула 1858., а обнародован синодском окружницом 6. маја 1859. године. Подијељен је на два одсјека, и први говори о манастирима, о управи њиховој, о избору управе, о манастирском савјету, о одношају к епархијској власти и о руковању манастирском имовином; други одсјек говори о калуђерима, о ступању у калуђерство, да морају остајати свагда у манастирима, да не смију имати ништа свога и да могу заузети какво мјесто ван манастира, само са дозволом св. синода и краљевском приволом ¹⁴⁾

§ 31.

Сибирска митрополија.

Послије установљења сибирске митрополије и признања њене самосталности (1864), а на основу оног истог IX угарског законског чланка 1868., који признаје аутономију карловачке митрополије, састао се у Сибињу 1868. године црквено-народни сабор, који је израдио

Органички устав православне румунске цркве у Мађарској и Ердељу, и који је био потврђен краљевском одлуком 28. маја 1869. године ¹⁾ Послије опћих основних прописа, устав се овај дијели на пет главних одсјека, и то: 1) парохије, о саставу њиховом и о управи парохијских послова, коју врше: а) парохијска скупштина, б) парохијски одбор, в) парохијски епитропи. 2) Протопрезвитерати, о саставу њиховом и о управи послова протопрезвитерата, коју врше: а) протопрезвитератски суд, који састављају протопрезвитер или његов замјеник, шест пароха са одлучујућим гласом, и брачни одвјетник и биљежник са савјетујућим гласом, б) протопрезвитератска скупштина, в) протопрезвитератски

октобра 1850. (*Христопул.* 144—145), 13 августа 1864 (*ib.* 255), 27. октобра 1867 (*ib.* 276—278), 3. маја 1868 (*ib.* 279—280) и др.

¹⁴⁾ *Κανονισμός περί των Μοναστηρίων. Христопул* 338—353 У погледу манастира и калуђера у цркви краљевине Грчке постоји мноштво разних закона, које није могуће све овдје побиљежити. У Христопуловом зборнику ти закони о калуђерима и манастирима захваћају читав трећи дио књиге (стр. 338—541)

§ 31. ¹⁾ Statutul organic al bisericei greco-or. române din Ungaria si Transilvania. Sibiu, 1881 — Archiv. 25, 235—276.

одбор и *г*) протопрезвитератска епитропија. 3) Манастири: о манастирима уопће, о калуђерима уопће, о манастирској управи, коју врши манастирска скупштина, о настојагељу манастирском и његовим правима и дужностима и т. д. 4) Епархије, о саставу њиховом и о епархијским пословима, које обављају: *а*) епархијска скупштина, која између другога има право да бира епископа и *б*) епархијска консисторија, која је према разлици послова подијељена на три одјела: *α*) одјел за строго црквене послове, *β*) за школске послове и *γ*) за епитропске. 5) Митрополија, о саставу и задаћи њезиној, и о пословима, који подлеже митрополитској управи, и које обављају: *а*) народно-црквени сабор, *б*) митрополитска консисторија, која је опет подијељена на *α*) одјел за строго црквене послове, *β*) за школске послове и *γ*) за епитропске, и *в*) епископски синод.

§ 32.

Бугарски егзархат.

Слиједеће године послѣје установљења бугарског егзархата, а наџме 14. маја 1871. црквено-народна скупштина од бугарских представника у Цариграду издала је устав за управу егзархата,¹⁾ затијем 10. септембра 1875. био је издан привремени правилник за унутрашњу управу у егзархату.²⁾ Оба ова устава важили су привремено, ниџи се могло настојати на државној потврди њиховој због руско-турског рата, који је мало затијем наступио. Тек послѣје проглашења (услијед берлинског уговора од 13. јула 1878) кнежевине бугарске, могло се радити и о коначном уређењу црквених послова. На основу оног првог устава од 1871. године, који је добио одобрење од турске владе, те имао важност за бугарске епархије, које су у турској царевини, израђен је био у Софији и одобрен бугарским синодом, а тако исто државним савјетом и народном скупштином нови егзархијски устав, који је 4. фебруара 1883.

§ 32. 1) Уставъ за управленето на българската ексархія Пловдивъ, 1885

2) Приврѣмененъ правилникъ за ватрѣшне то управление на българската ексархія. Пловдивъ, 1885 Напечатан је упоредо са бугарским и турским текст.

потврђен био од кнеза Александра.³⁾ Важио је овај устав за саму бугарску кнежевину до 1885 г., кад је с кнежевином сједињена била источна Румелија. Тада је исти устав почео важити и за ову нову провинцију. Али се у течају времена показаше разни недостатци у примјењивању тог устава, те је израђен био нови

Егзархијски устав, који је народна скупштина примила, а 13. јануара 1895. кнез бугарски потврдио.⁴⁾ Устав овај има пет дијелова у 184 §§. У приступу се установљује, да бугарска кнежевина, као неразлучни дио бугарске црквене области, у црквеном одношају зависи од св. синода, као највише духовне власти бугарске цркве. Бугарска кнежевина чува јединство са великом источном црквом у свему, што се тиче догмата вјере; а самоуправна православна бугарска црква, са именом егзархата, јест неразлучни дио једне, свете, саборне и апостолске цркве. Основу за црквену управу у кнежевини састављају свети канони и егзархијски устав. Затијем I дио устава садржи прописе: о устројству егзархијске управе, о избору егзарха, чланова св. синода, митрополита (т. ј. епархијских епископа), чланова епархијских консисторија, архијерејских намјесника (т. ј. окружних протопресвитера), о парохијама, о парохијским свештеницима, о војничким свештеницима, о црквеним туторствима и о манастирима. II дио садржи прописе о административној и судској надлежности црквених власти: св. синода, епархијских епископа, епархијских консисторија, окружних протопресвитера, парохијских свештеника, црквених туторстава и манастирских настојатељстава. III дио садржи прописе у погледу црквеног суда и о казнама, којима могу бити подвргнути свештеници за разне пријеступе. IV дио, који има само један (173.) параграф, прописује какве печате морају имати дотичне црквене власти. V дио садржи опће одредбе.

³⁾ Наслов му је оваки: Егзархијски уставъ, приспособенъ въ княжеството, одобренъ отъ святииѣтѣ синодѣ, приетъ отъ държавниѣтѣ съвѣтъ и народното събрание, и потвърденъ съ указъ на Негово Височество Князьтъ отъ 4 февруарий 1883 година. Софія, 1883

⁴⁾ Егзархијски уставъ приспособенъ въ княжеството, вотиранъ и приетъ въ първата сесия на VIII-то обикновено народно събрание, и утвърденъ съ Височайши указъ отъ 13-й януарий 1895 година. Софія, 1895.

§ 33.

Буковинско-далматинска митрополија.

Према разлици, која постоји међу двјема далматинским епархијама с једне стране и буковинском епархијом с друге, како у историјском, тако и у националном одношају, различни су и посебни извори права, по којима се оне управљају. Опћи им је само

Синодски устав, који је потврђен државном влашћу 21. августа 1884. године.¹⁾ Говори се у овом уставу најприје о саставу митрополије буковинско-далматинске, затијем о митрополитском синоду, ко га саставља, кад се и гдје се састаје, какав му је дјелокруг и каква су посебна права митрополита.

Осим овога синодског устава, нема никаквог другог правног извора, који би опћи био за двије далматинске епархије и за буковинску, — него засебно оне имају своје изворе, и то за буковинску епархију:

Устројство духовних, црквених и школских послова за Буковину, израђено у августу 1781., а потврђено царем Јосифом II. 29. априла 1786. Устројство је ово подијељено на пет главних одсјека, од којих први говори о црквеном фонду и о клиру, други о калуђерима, трећи о калуђерицама, четврти о устројству консисторије и њезином дјеловању и пети о школама.²⁾

Органички устав за управу религиозног фонда потврђен царском одлуком 18. марта 1870. године.³⁾ Издао је овај устав на основу темељне установе његове од 18. децембра 1820. год. Садржи: I. прописе о унутрашњем уређењу управе овога фонда и II. о дјелокругу фонда.

*Монашка правила.*⁴⁾ То су она иста правила, која је 1733. године издао биоградско-карловачки митрополит Викентије Јовановић, само у нешто модифицираном облику.

§ 33 ¹⁾ Наштампан је у Archiv für Kirchenrecht 53, 251—263., а у српском пријеводу у Гласнику далм правосл цркве за 1893. бр 5 и 6

²⁾ Наштампано је у *M. Calinescu, Normalien der Bucovinaer gr or. Diöcese. Czernowitz, 1887. I, 28—134.*

³⁾ *Calinescu, Normalien. I, 190—234*

⁴⁾ *Calinescu, Normalien., 135—178.*

Црквено устројство израђено и потврђено царском одлуком 23. децембра 1843. године.⁵⁾ Ово је устројство састављено на основу опћег устројства 1786. године

Консисторијски устав за буковинску епархију, потврђен царском одлуком од 2. фебруара 1869. године.⁶⁾ Послије опћих наредаба, говори овај пословник о дјелокругу епархијске власти, и то најприје о пословима, о којима лично епархијски епископ одлучује, затијем о пословима, који подлеже консисторијској одлуци, даље о пословању у консисторији, о поступању у случајевима рекурса и о вођењу консисторијских послова, кад је празна епископска катедра.⁷⁾

За далматинску епархију:

Консисторијски устав за правосл далматинску епархију потврђен царском одлуком од 24. августа 1870. год.⁸⁾ Једнак је овај устав ономе за буковинску епархију, осим онога што се тиче буковинског религ. фонда, и што по овоме уставу управа и надзор богословског завода припада лично епископу, а по ономе ово припада консисторији. Услијед царске одлуке од 13. јануара 1894. модифициран је био 3. § овог устава у томе, што сада консисторију, под руковођење епархијског епископа, саставља: консисторијски архимандрит, као епископов намјесник, два редовна плаћена и четири почасна присједника.

Парохијско устројство уређено 1852. године, а потврђено царском одлуком од 28. јула 1853. године.⁹⁾

Монашка правила израђена на основу правилâ митрополита Викентија Јовановића,¹⁰⁾ и издана за далматинске калуђере одлуком епископа Јеротеја Мутибарића од 6. новембра 1844.

Правила за пастирске зборове издана 10. јануара 1891. године.¹¹⁾

⁵⁾ *Calinescu, Normalien*. I, 235—263.

⁶⁾ Штампан у ц кр дворској и државној штампарији на њемачком језику у Бечу 1869 године

⁷⁾ Многи други законски прописи, који се тичу правосл цркве у Буковини наштампани су у споменутој (биљ 2) Калинесковој збирци.

⁸⁾ Штампан у Гласнику прав. далмат. цркве за 1894. бр 2 и сл.

⁹⁾ *Archiv für Kirchenrecht* 46, 462.

¹⁰⁾ Види о овим Јовановићевим правилима биљ 6. §. 29. ове књиге.

¹¹⁾ Штампана у Гласнику за 1893. год. бр. 7.

Органички устав задарске богословије израђен на основу царске одлуке од 5. јуна 1869. и издан 4. марта 1898. године.¹²⁾

§ 34.

Црква у краљевини Србији.

Устројство духовне власти, које је издано било 23. августа 1847. године, замијењено је било 30. септембра 1862. год. законом о црквеним властима, који је важио у Србији са разним допунама и измјенама до 1890. године. Те је године 27. априла издан био нови

*Закон о црквеним властима источно-православне цркве у краљевини Србији.*¹⁾ Садржи: I. *Опште одредбе*, у којима је казано, да је државна вјера у Србији источно-православна, да је српска црква автокефална и да одржава јединство у догматима с источном васељенском црквом. Наводи се даље, каква је црквено-административна подјела земље и које су црквене власти (чл. 1—8). II. *Црквено-административне власти*, и то: 1. архијерејски сабор, 2. архијепископ биоградски и митрополит Србије, 3. епархијски епископи, 4. окружни, биоградски и нишки протопресвитери, 5. срески намјесници, 6. парохијски свештеници, капелани и дјакони, 7. црквене општине и 8. манастирске старјешине (чл. 9—76). III. *Црквено-судске власти*, и то: 1. архијерејски сабор, 2. велики духовни суд, 3. епархијски духовни суд, 4. опште одредбе за духовне судове, 5. кривице свештених лица и казне, 6. поступање при суђењу: а. свештеничких кривица, б. свештеничких парница и в. брачних спорова грађана (чл. 77—125 и 169—223). IV. *Изборни сабор* за бирање архијепископа биоградског и митрополита Србије (чл. 126—144). V. *Свештенички зборови*

¹²⁾ Види минист. отписе бр. 4804. год. 1869 и бр. 2521. год. 1898.

§ 34. ¹⁾ Најновије издање у „Зборнику правила, уредаба и наредаба архијерејског сабора“ Београд, 1900 Стр. 245—309 Ту је закон овај наштампан са свима измјенама и допунама из закона од 26. априла 1895. г, 29. јула 1898. г, 11. јануара 1899. г и 29. јануара 1900. године Види *Н. С. Пальмовъ*, Церковное устройство, судеустройство и судопроизводство въ Сербіи по закону 1890 год. СПбетерб., 1893.

(чл. 145—168)., али ово је укинато законом од 26. априла 1895. године). VI. Печати црквених власти (чл. 224). VII. Права, плате и дневнице црквених органа (чл. 225—231). VIII. Надзор државне власти (232—238). IX. Прелазна наређења (чл. 239—246).

Закон о уређењу свештеничког стања од 31. децембра 1882. године.²⁾

Закон о установљењу црквеног фонда од 31. децембра 1882. године.³⁾

Закон о богословији од 11. јануара 1896 године.⁴⁾

§ 35.

Црква у краљевини Румунији.

Послије сједињења у једну државу Молдавије и Влашке (1859.), одмах се почело радити о устројству цркве у младој држави, и наредбом од 3. децембра 1864. год. то је устројство било законом нормирано. Ово је у осталом имало само привремени значај, и 14. децембра 1872. године био је издан

*Закон о постављању епископа и о устројству св. синода.*¹⁾ Дијели се овај закон на три главе. У првој се говори о избору оба митрополита: митрополита-примаса (са катедром у Букурешту) и митрополита молдавског (са катедром у Јаши), затијем о избору епархијских епископа; у другој глави говори се о светом синоду, саставу његовом, времену кад се састаје, дјелокругу и о значају његовом, као највише црквене власти у држави; трећа глава говори о епархијама, о границама њиховим и колико их је, о дужностима епархијских епископа, о епархијским консисторијама, о хорепископима, о богословским заводима, о манастирима, и о постављању окружних протопрезвитера и манастирских настојатеља.

²⁾ Спом. издање. Стр. 310—314.

³⁾ Сп. издање Стр. 329—330

⁴⁾ Сп. издање. Стр. 375—385

§ 35. ¹⁾ Наштампан је овај закон у књизи: *Legen organica Regulamentele Santului Sinod al S. bisericii autocefale ortodoxe romane Bucuresti*, 1892, а у њемачком пријеводу у *Archiv für Kirchenrecht*. 42, 280—281. 423—426.

На допуну овога закона издан је 20. маја 1893. год. закон о свјетовном свештенству и свештеничким сјемеништима. Подијељен је закон овај на четири главе: прва говори о парохијама, градским и сеоским, о свештенослужитељима и црквенослужитељима, и о парохијским епитропијама; у другој се глави говори о постављању и дужностима парохијског свештенства; у трећој о свештеничким сјемеништима, и то најприје о онима са нижим курсом и затијем о онима са вишим курсом наука; у четвртој глави ријеч је о издржавању свештенства. Има још у закону као додатак неколике одредбе, између којих једна (чл. 39) каже, да ако је министар култа иновјерац, у пословима православне цркве замјењује га други министар, који је православне вјере.²⁾

Б. Зборници црквенога права.

§ 36.

Опћи преглед.

Кодификација извора црквенога права текла је поступно, према томе, како су се нови извори јављали. Дотичне законске наредбе, чим су једном издане биле, постајале су мјерилом, по коме се у напријед у даноме случају имало поступати. Познавање изданих већ законских наредаба састављало је дужност за свакога члана цркве, а на првоме мјесту за старјешине цркава, који су морали бдити, да се оне тачно извршују. Ради овога, чим је која нова законска наредба надлежном влашћу издана била, и по своје је предмету носила на себи печат опће обвезности, дотични су настојали, да се она одмах придружи пређашњима, како би свакоме *све законске наредбе* познате биле. Овим начином сасвијем природно су се јавили особити зборници, у

²⁾ Налази се овај закон у књизи: *D. G. Borojanu, Istoria bisericeii crestine* (Bucharest, 1893), стр. 488—500, а у руском пријеводу у журналу „Чтенія въ обществѣ любителей духовнаго просвѣщенія“ за 1893 год. свеска за јул и август, стр. 431—455. Остали многи закони и наредбе о цркви у краљевини Румунији налазе се у споменутом издању: *Leges organicae etc*

којима су се садржале све оне законске наредбе, које су до извјеснога времена издане биле, и по којима се живот цркве имао да упоравља; и у оној мјери, у којој је растао број тих наредаба, растао је и обим самих зборника, развијала се кодификација извора црквенога права. Рад у овоме погледу био је приватни рад, био је посао појединих особа, које су на то покренуте биле практичком цијељу; и тек послије, кад је надлежна власт подвргавала своме прегледу тај посао и налазила га цјелисходним, тада је он добивао официјални значај, и дотични законски зборници постајали су официјалним зборницима, опћеобвезнима за све.¹⁾

Историја кодификације црквенога права има своје одређене периоде, који се у главном подударају са периодима историје саме цркве, и којих има три.²⁾ Први саставља доба од почетка цркве до миланског едикта (313.). У овоме периоду црква хришћанска црпи законе за своју управу из св. писма и живог апостолског предања, и ограничава се скупљањем предања и обичаја апостолских из казивања апостолских ученика и пријемника, и из практике оних цркава, које су апостоли основали. Други период захваћа доба, кад су држани васељенски сабори и они помјесни сабори, којих канони имају обвезну силу за сву цркву. У овоме периоду кодификација извора црквенога права добива широко развиће, а достизава своју највишу тачку, кад бива издан основни канонички зборник православне цркве, наиме, номоканон у четрнаест наслова (883.). Трећи период наступа послије издања тог номоканона, кад је у основи својој законодавни рад васељенске цркве био заокружен. Законодавни органи помјесних цркава, примивши за основу опће црквено законодавство, по њему у главном управљају животом цркве, и ограничавају се ријешавањем само посебних питања према мјесним и националним

§ 36. ¹⁾ *Van Espen*, Commentarius in canones. Colon. Agrip. 1745. pag. 12—14. — *Pitra*. Juris eccl. graecorum historia et monum. Tom. I. Synopsis historica, pag. XXVI—XXVII — *П. Заозерскій*, Очерки изъ исторіи кодификаціи каноническаго права восточной церкви (Чтенія въ Обществѣ любителей дух просвѣщенія 1881. II, 529—561).

²⁾ И новији руски канонисти дијеле на три периода историју црквенога права. Види *И. Лашкаревъ*, Церк. право. Стр. 117 и сл. *Н. Суморовъ*, Курсъ церк. права. Стр. 199. 223. 282.

потребама. Радње канониста обрађене су у овоме периоду на то, да темељно законодавство цркве учине приручним за свакога и да са прописима тога законодавства доведу у свезу остале изворе права, који су такођер у цркви важили, а који су потицали или из државнога законодавства, или из законодавства помјесних цркава. — У прва два периода црква је била једна, нераздјељена, те и канонички зборници овога доба, ако су и неки од њих имали тек мјесни значај, уважени су ипак били у свој васељенској цркви. Ради тога ми ћемо разгледати све главне зборнике тога доба, како источне, тако и оне, који су на западу издани били. Послије тога доба, цркве се дијеле, и свака има своје засебно црквено право, које је у основи сасвијем различно једно од другог, и ништа опћег већ нема међу двјема црквама: православном и римокатоличком. С тога ћемо и ми, према задаћи ове наше радње, ограничити се у трећем периоду на каноничке зборнике православне цркве, те ћемо разгледати најприје грчке, па словенске и најпослије румунске каноничке зборнике.

Према садржају своје зборници се дијеле, на зборнике *искључиво каноничке*, ако садрже само прописе црквенога законодавства, на *црквено-грађанске*, ако садрже прописе грађанскога законодавства по црквеним питањима, и на *номоканоне*, ако садрже прописе и црквеног и грађанског законодавства. Постоје затијем зборници: *опћи*, ако се тичу све цркве, и *посебни*, ако се тичу само једне помјесне цркве, или посебне установе у цркви; *хронолошки*, ако излажу односне законске прописе у хронолошком реду; *систематски*, ако излажу те прописе, или по предметима, којих се тичу, или према значају извора, из којих потичу. Разликују се најпослије зборници и по томе, како су законске наредбе у њима приведене, наиме, ако садрже потпуни оригинални текст закона, или садрже тај текст у скраћеном облику, или га парафразирају, или пак садрже текст у потпуном, скраћеном или парафразираном облику, и уз текст краћа или опширнија тумачења.

I. Доба до миланског едикта (313).

§ 37.

Зборници са именом апостола̄.

Осим зборника̄, који носе име апостола̄, никакав други канонички зборник није дошао до нас из овога доба. Са именом апостола̄ сачувало се неколико каноничких зборника.¹⁾ Али то нијесу зборници, које су сами апостоли саставили у оном облику, у коме их ми данас имамо, него су то прописи апостола̄, који су се чували предањем у оним црквама, које су апостоли основали, и које су прописе поједини затијем скупљали у једно, те их у облику зборника предавали потомству; или су пак прописи, које су сами апостоли издавали усмено пријемницима своје власти, епископима. Сви ови зборници са именом апостола̄ састављени су у разна времена, почињући од времена, кад су престали живјети апостоли, па док црква није постала слободном у грчко-римској држави, дакле за вријеме од формалног основања цркве и до Константина великог. Садрже они, уз прописе права црквеног, још и многе друге прописе, који се тичу вјере, морала, богослужења, и уопће свега, што се могло тичати, како вјерског, тако и друштвеног живота хришћана̄. — Између тих зборника главни су слиједећи:

1. *Учење дванаесторице апостола*. О овоме зборнику у подробности дознао се тек прије неколико година, наиме, кад га је никомидијски митрополит Филотеј Вријеније 1875. нашао у библиотеци јерусалимскога манастира у Цариграду, и издао га 1883. у засебној књизи.²⁾ На основу многобројних радња, које су за ово мало година наштампане

§ 37. ¹⁾ Види *Pitra*, *Juris eccles. graecorum hist. et monum* Tom. I. *Synopsis historica*, pag XXVIII—XXXVIII — *Bickell*, *Geschichte des Kirchenr.* I, 52—104. — *Spittler*, *Geschichte des kan. Rechts.* I Periode § 16—18. (Ed. cit. I, 66—80)

²⁾ *Διδαχὴ τῶν δωδεκά Ἀποστόλων ἐκ τοῦ ἱεροσολυμιτικοῦ χειρογράφου νῦν πρῶτον ἐκδιδομένη μετὰ προλεγόμενων καὶ σημειώσεων, ἐν οἷς καὶ τῆς Συνόψεως τῆς Π. Δ., τῆς ὑπὸ Ἰωάνν. τοῦ Χρυσοστόμου, σύγκρισις καὶ μέρος ἀνέκδοτου ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ χειρογράφου. Ὑπὸ Φιλοθέου Βρυεννίου, μητροπολίτου Νικομηδείας. Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1883.*

биле о овоме зборнику,³⁾ може се тврдити, да је он приређен у Египту, и то у првој половини II. вијека. Раздијељен је на 16 кратких глава. Пошто се у почетку истакло (1,1.) да су два пута, од којих један води к животу, а други к смрти, описује се затијем пут к животу (1, 2.—4, 14.), пак пут к смрти (гл. 5.), и како се треба чврсто држати овог учења, нити под икоји начин од њега одступати (гл. 6); прописује се тада, како треба обављати крштење (гл. 7.), како треба постити (гл. 8) и како се обавља јевхаристија (гл. 9—10.) Ово је први дио зборника; а други дио (гл. 11—16.) излаже прописе о црквеном устројству, наиме, о службама апостола, пророка, учитеља, епископа и дјаконџа, и о одношајима вјерних к тим служитељима цркве. Значај овог зборника за црквено право истиче се главним начином садржајем другог дијела зборника. О истој зборнику спомиње Атанасије велики у својој посланици о празницима,⁴⁾ која је ушла у опћецрквени канонички зборник, затијем у својим списима по каноничком праву православне цркве Зонара⁵⁾ и Властар.⁶⁾

³⁾ *Ad. Harnack*, Die Lehre der zwölf Apostel nebst Untersuchungen zur ältesten Geschichte der Kirchenverfassung und des Kirchenrechts. Leipzig, 1884. — *Wiinsche*, Lehre der zwölf Apostel nach der Ausgabe des Metropoliten Phil. Bryennios mit Beifügung des Urtextes nebst Einleitung und Noten Leipzig, 1884. — *F. Funk*, Doctrina duodecim apostolorum Tubingae, 1887. — *P. Sabatier*, La Didachè ou l'enseignement des douze apôtres. Paris, 1885. — *R. Majocchi*, La dottrina dei dodici apostoli. Documento della chiesa primitiva pubblicato nel suo testo originale con versione e commento. Milano, 1885. — *H. de Romestin*, The Teaching of the Twelve Apostles. The Greek Text with Introduction, Translation, Notes and Illustrative Passages London, 1884. Ми смо привели овдје само главно, што је написано о овоме на западу. Руски је преведен овај зборник са више или мање опширним описом истога у „Православ Обзор“ (1866, јуњ), „Странник“, (1884, декабрь) и „Труды К. Д. Академи“ (1884, ноябрь). Српски превео је овај зборник са описом истога *J. Вучковић* „Учење апостолско“, Задар, 1885. Румунски са биљешкама — *Const. Popoviciu* „Invetatura celor doi-spra-dece apostoli“ Cernauti, 1887.

⁴⁾ *Am. Sinth*, IV, 80

⁵⁾ Тумачење споменуте посланице Атанасијеве *Am. Sinth*, IV, 81. — *Архим. Јоаниџ* у тумачењу ове исте посланице (Курсъ II, 10), не знајући наравно за овај зборник („Учење апостолско“), који је био пронађен за неких 30 година послје издања његовога дјела, каже за исти зборник, да су то „книзи, извѣстныя под именемъ Апостольскихъ постановлений“.

2. *Зборник апостолских канона*. Зборник овај састављају оних 85 канона светих апостола, који су 2. канонем трулскога сабора били проглашени, као опћеобвезни за сву васељенску цркву, упоредо са канонима саборā и отаца, а о којима смо већ говорили.⁷⁾

3. *Апостолске Установе*. О овоме зборнику спомиње се у 85. апост. канону, који каже да их је написао Климент за епископе у осам књига, али да их не треба међу свима распростирати, јер у њима има тајанственога.⁸⁾ О истим установама спомиње се затијем у 2. канону трулскога сабора, и ту је казано, да су у исте јеретици унијели неке неблагочестиве ствари, те због тога их сабор одбацује, да се сачува чистоћа апостолског учења.⁹⁾

Ове апостолске установе, како се данас издају,¹⁰⁾ раздијељене су на осам књига, а свака књига опет на неко-

⁶⁾ *Ant. Sinii* VI, 146. *Властар*, коме је јамачно слиједио архим. Јован (види горњу биљешку), сматрао је овај зборник идентичним са „апостолским установама“, те каже (сп. м) да је трулски сабор лишио обвезнога значаја за црквено право исти зборник: *ταύτην (διδασχὴν) δὲ καὶ ἡ ἕκτη σύνοδος ἐθέτησεν*.

⁷⁾ Стр 86—88. К приведеним у 2 бил. 22. § списима о овоме зборнику треба још додати *G. Beveregii Codex ecclesiae primitivae vindicatus et illustratus*. Amstel. 1697. Ова је радња прештампа и у II тому *Colelerii Patres apostolici*. App. p. 1—183. Задаћа јој је, да противу J. Далеја (који је тврдио, да су ови канони састављени од неког јеретика послѣ 450 године) докаже, да су ап. канони издани од благочастивог неког човјека у II или III вијеку. — Види такођер *П. Лашикаревъ*, *Цркв. право*. Стр. 118—128

⁸⁾ *Ἄι διατάγαι ὑμῖν τοῖς ἐπισκόποις δι' ἐμοῦ Κλήμεντος ἐν ὀκτὼ βιβλίοις προσπεφωνημέναι ὡς οὐ χρὴ δημοσιεῖν ἐπὶ πάντων διὰ τὰ ἐν αὐταῖς μυστικά*. *Ant. Sinii*. II, 109—110.

⁹⁾ *... Διατάξεις αἷς τισι πάλαι ὑπὸ τῶν ἑτεροδόξων ἐπὶ λύμῃ τῆς ἐκκλησίας νόθα τινὰ καὶ ξένα τῆς εὐσεβείας παρενετέθησαν, τὸ εὐπρεπὲς κάλλος τῶν θείων δογματῶν ἡμῖν ἀμαυρώσαντα τὴν τῶν τοιούτων διατάξεων προσφόρως ἀποβολὴν πεποιήμεθα πρὸς τὴν τοῦ χριστιανικωτάτου ποιμνίου οἰκοδομὴν καὶ ἀσφάλειαν, οὐδαμῶς ἐγκρίνοντες τὰ τῆς αἰρετικῆς ψευδολογίας κινήματα, καὶ τῇ γνησίᾳ τῶν Ἀποστόλων καὶ ὁλοκλήρῳ διδασχῇ παρενείροντες*. *Ant. Sinii* II, 308

¹⁰⁾ Пуни наслов овог зборника ово је: *Διατάγαι τῶν ἁγίων ἀποστόλων διὰ Κλήμεντος τοῦ Ῥωμαίων ἐπισκόπου τε καὶ πολίτου καθολικῆ διδασκαλία*. По издању *Pitra* (*Jur. eccles.* I, 113 - 416) наслов је просто: *Διατάγαι τῶν ἁγίων ἀποστόλων*. Види о овоме зборнику у цјелини његовој и у појединим дјеловима: *Dr. I. S. v. Drey*, *Neue Untersuchungen über die Constitutionen und Kanones der Apostel*. Erstes Buch. *Untersuchungen über die Bestandtheile, Entstehung und Zusammensetzung, und den kirchlichen Werth der Apostol. Constitutionen* (S 1—200). — *J. W.*

лике главе. *Прва* књига садржи опће учење о моралу за свјетовњаке; *друга* говори о каквоћама и дужностима свештеника уопће; *трећа* о удовицама, о крштењу и о рукоположењу епископа и клирика; *четврта* о старању о сиромасима и о посвећеним дјевама; *пета* о мученицима и о празницима; *шеста* о јересима, о уздржности и о Мојсијевом закону; *седма* опет садржи опће учење о моралу, затијем говори о крштењу, о постовима и о молитви хришћанској; *осма* књига најпослије говори о ванредним божјим даровима и о рукоположењу, затијем излаже разне литургијске прописе, и на крају књиге, као додатак цијеломе зборнику, стоји 85 апостолских канона. Сав овај зборник, како га ми данас имамо, дијели се на три особита и међу собом различна зборника, од којих један састављају првих шест књига, други саставља седма књига, а трећи осма књига, којој су, као прилог додани апостолски канони. Ова је подјела доказана како унутрашњим садржајем свега зборника и одношајем између првих шест његових књига к седмој књизи најприје, пак к осмој књизи, тако исто и спољашњим саставом зборника. Ова три особита списа, или посебна зборника, који састављају данашњи зборник апостолских установа, састављени су били у добу од II до IV вијека, и за основу своју имали су мање старије списе, који су затијем проширени били и од једног непознатог човјека у IV вијеку скупљени у један велики зборник.¹¹⁾ По научним резултатима, који су добивени у ово пошљедње вријеме, послје издања поменутог „учења апостолског“, дакле послје 1883. године, основу првог зборника, или првих шест књига, саставља један спис, који је имао наслов: Διατάχαι τῶν ἀγίων ἀποστόλων διὰ Κλήμεντος προσπεφωνημένοι, који спис лако може бити, да је написао и Климент епископ римски, а може бити и који други Климент из II вијека. Овај спис у III вијеку подвргава се у Сирији до-

Bickell, Geschichte des Kirchenrechts I, 52—70. 221—229. — *C. C. J. Bunsen*, Hippolitus und seine Zeit. I, 418—433. 455—527. — *Ad. Harnack*, Die Lehre der zwölf Apostel S. 170—192. — *F. Funk*, Doctrina duodecim apostolorum. Proleg. p LVIII—LXI. 74—97. Φ. Βρυεντίου Διδασχὴ τῶν δωδέκα ἀποστόλων. Σελ. λς'—ν'. *Н. Заозерский*, Объ источникахъ права въ первые два вѣка, въ „Твореніяхъ св отцевъ“. 1889 I, 170—235. 476—523.

¹¹⁾ Види *Drey*, Neue Untersuchungen. S. 40 fg. *Bickell*, Gesch. des Kirchenr. S. 55 fg.

пунама, и у многим мјестима опажају се мисли такове, које показују да онај који је допуњавао књигу, морао је бити полуаријанин.¹²⁾ Основу другог зборника, или седме књиге апостолских установа, саставља споменуто „учење апостолско“, к коме су додани неколики обрасци молитава и упуштава за крштење. Користећи се „учењем апостолским“ дотични, који је састављао ову седму књигу, морао је бити такођер полуаријанин, јер се поједине полуаријанске мисли и у њој опажају, а лако може бити, да је то урадио онај исти, који је приредио у данашњем облику првих шест књига апостолских установа.¹³⁾ Основу трећег зборника, или осме књиге апостолских установа, састављају разни списи, који су били скупљени и уређени у оно исто вријеме, кад и прва два зборника, то јест, првих шест и седма књига.¹⁴⁾ А вријеме, кад је то било, и уопће, кад је сав овај зборник апостолских установа у данашњој редакцији приређен био, може се сматрати најдаље крај IV вијека.¹⁵⁾ С тога пак, што је главна основа овога зборника био више наведени спис, који се приписивао Клименту, компилатор зборника ставио је на челу свега зборника име Климента, да покаже да сами зборник од Климента потиче и да му тиме даде више значаја.

Зборник апостолских установа приказује нам потпуну слику устројства, управе и живота хришћанске цркве у прва три вијека хришћанства, те с тога особито је важан овај зборник за црквено право.¹⁶⁾ Ми смо видјели одлуку трулскога сабора у погледу ових установа,¹⁷⁾ али тијем није овај сабор порекао одлучно важност њихову, јер признаје, да им основу саставља „узвишена љепота божанских наредаба“, него сабор предупредује дотичне у погледу ових

¹²⁾ Испореди *Drey*, l. cit. *Bickell*, l. c. *Pitra*. Op. cit. Tom I. Synopsis hist. p. XXXVI—XXXVIII. *Harnack*. Op. cit. p. 141 fg. *Βρο- εννίου Διδάχη*. Σελ. α' κτλ.

¹³⁾ *Βροεννίου Διδάχη*. Σελ. λε' κτλ. *Harnack*. O. c. pag. 170 fg. *Funk* O. c. pag. 74 fg.

¹⁴⁾ *Drey*. O. c. pag. 103 fg. *Bickell*. Op. cit. p. 59 fg.

¹⁵⁾ *Drey*. O. c. pag. 154 fg. *Bickell*. O. c. pag. 61 fg. *Pitra* l. c.

¹⁶⁾ „Noc enim quisque longe certissimum habeat, institutionum apostolicarum primum et optimum interpretem esse ecclesiae usum et consuetudinem“, опажа *Pitra* (l. c.) завршујући ријеч о апостолским установама

¹⁷⁾ Види 9 билъ овога §

књига, казујући, да онакве, какве су оне биле у његово доба, не могу служити упуством за епископе и да их треба одбацити; али не каже сабор, да их треба одбацити и тада, кад се оне прочисте од онога, што није строго православно у њима. Да је у овоме смислу црква разумијевала наредбу грулскога сабора, свједочи нам мноштво рукописа ових установа из каснијих вијекова,¹⁸⁾ по којим рукописима судимо, да су се исте установе употребљавале у црквеној пракцици, наравно прочишћене од онога, што је у њима неправославнога, и историја сасвијем не казује, да је икада противу те употребе црква дигла свој глас. А најбољим доказом овога служи нам свједоцба цариградскога патријарха Фотија, који у својој „библиотеци“ спомиње апостолске установе, и каже, да су само три ствари у њима, које треба одбацити, али да су то такве ствари, које сваки може најлакше да опазити, те дакле осталим, што је у тим установама, може слободно да се користи.¹⁹⁾ Овим се тумачи и то, што су у канонички синопсис²⁰⁾ унесени из осме књиге апостолских установа 17 канона са именом ап. Павла (гл. 32),²¹⁾ 17 канона са именом Петра и Павла (гл. 33)²²⁾ и 2 канона са именом свију апостола (гл. 46),²³⁾ који се канони налазе и у нашој крмчији.²⁴⁾ На дотичним

¹⁸⁾ *Pitra* (I, 111) спомиње нам неколико рукописа апостолских установа почињући од X па чак до XVI вијека

¹⁹⁾ Види Βιβλιοθήκη τοῦ Φωτίου. Κοδ. ρη'. August Vindel. 1601. p. 155. У лат пријеводу, по издању *Migne* (*Patrol Gr. ed. Lat. LIII* 688), гласи ово мјесто: „Constitutiones porro tribus ex capitibus duntaxat reprehensioni videntur obnoxiae. Ex mala nimirum fictione, quam depellere non est admodum difficile; deinde quod contra Deuteronomium criminationes quasdam adducant, quae et ipse dilui facillime possunt; denique ex arianismo, quem item acarus paulo instando, refellere queas“. Новији руски канонисти, приводећи ово мјесто из Фотијеве „библиотеке“, доказују како су незнатне и те исте три ствари, које спомиње Фотије, и како оне и немају значаја за црквено право, пошто се сасвијем не тичу права, него вјерских питања, те закључују доказивањем, да „Постановленія Апостольскія должны служить весьма важнымъ пособіемъ для науки права“. *Лашкаревъ*, Церк. право. Стр. 137—138 Испореди *Заозерскій* Сп м стр. 520

²⁰⁾ *Am. Synn.* IV, 399—403.

²¹⁾ *Pitra*. I, 64—67

²²⁾ *Ib.* p. 67—72.

²³⁾ *Ib.* p. 72.

²⁴⁾ Гл. 2., 3. и 4. Изд. 1787. I, 25—30.

мјестима ове наше радње, користимо се и ми апостолским установама, при нужној критици односних мјеста.²⁵⁾

II. Зоба до издања осовног каноничког зборника православне цркве (883.)

§ 38.

Опћи преглед.

Послије проглашења миланског едикта, црква постаје слободном у грчко-римској држави, и том се слободом она користи, да се правилно устроји и да установи своју дисциплину. Богато развијеним својим законодавним радом, потпомогнутим од законодавства државног, црква успијева у овоме периоду потпуно се устројити и утврдити своју дисциплину. Уз развиће законодавног рада, развија се и рад о кодификацији наредба тога законодавства; и док из првога периода ми немамо ни једног зборника формалних законодавних прописа, овај нам период пружа много таквих зборника, од којих, не говорећи о садржају, неки су по изради тако узорни, да потоњи вијекови ништа бољега нијесу кадри били да учине.

Сви канонички зборници овога периода дијеле се на три врсте: 1) зборници искључиво канонички, у којима се садрже само прописи црквеног законодавства, 2) зборници црквено-грађански, у којима се садрже прописи грађан-

²⁵⁾ Са именом апостолā, осим ова три зборника, што смо сада привели: *Διδαχὴ τῶν δώδεκα Ἀποστόλων*, *Κανόνες τῶν ἁγίων Ἀποστόλων* и *Διατάξεις τῶν ἁγίων Ἀποστόλων*, постоје још неколики зборници, који носе име апостолā, и то: 1) *Διατάξεις περὶ μυστικῆς λατρείας* (*Pitra*. I, 49—63. NN. 1—14); 2) *Αἱ Διατάξεις αἱ διὰ Κλήμεντος καὶ κανόνες ἐκκλησιαστικοὶ τῶν ἁγίων Ἀποστόλων* (*Pitra*. I, 77—86. *Bickell* I, 107—132. *Harnack*. p. 225—237 *Funk*. S 50—72. Βροεννίου *Διδαχὴ* σελ. σβ'—πλ'); 3) *Τοῦ ἁγίου ἱερομάρτυρος Παμφίλου ἐκ τῆς ἐν Ἀντιοχείᾳ τῶν Ἀποστόλων συνόδου, τουτέστιν ἐκ τῶν συνοδικῶν αὐτῶν κανόνων μέρος τῶν εὐρεθέντων εἰς τὴν Ὠριγένους βιβλιοθήκην* (*Pitra*. I, 91—93. *Bickell*. I, 138—143); 4) *Ἐκ τῶν διατάξεων κεφαλαία* (*Pitra*. I, 96—100); 5) *Ἔπος κανονικὸς τῶν ἁγίων Ἀποστόλων* (*Pitra*. I, 103—104. *Bickell*. I, 133—137) и 6) *Τῶν ἁγίων Ἀποστόλων ἐπιτίμια τῶν παραπιπτόντων* (*Pitra*. I, 105—107). У погледу ових разних зборника апостолских важи оно, што *Зонара* каже у тумачењу 85 апост. канона (види 6 биле. 22. §.).

скога законодавства по црквеним пословима и 3) номока-
 нони, то јест, зборници, у којима се садрже прописи и
 црквеног и грађанског законодавства. Ми ћемо овдје спо-
 менути редом најприје прве, па друге и најпослије треће.
 Од прве врсте зборникā, неки су приређени на истоку, а
 неки на западу, и ми ћемо овим редом о њима и говорити.

§ 39.

Зборници искључиво канонички.

а) *На истоку.* О првим каноничким зборницима овога
 доба, податци су врло слаби.¹⁾ Први изрични спомен о ка-
 ноничком зборнику ми налазимо у актима халкидонскога
 сабора. Али има података, да су постојали неки зборници
 и прије овога сабора. Између 315. и 325. године за ла-
 тински један пријевод постојао је грчки зборник, у коме
 су били канони анкирског и неокесаријскога сабора.²⁾ Ако
 се узму у обзир године, кад су ови сабори држани, може
 се тада казати, да је основом свију потоњих каноничких
 зборника био скуп канонā анкирскога сабора (314. год.),
 коме су затијем придодани били канони неокесаријскога
 сабора, те дакле из канонā ових сабора саставио се *први*
канонички зборник. Из почетка V вијека спомиње се други
 грчки зборник, који опет служи за основу латинским при-
 јеводима, и у томе се зборнику, уз споменуте каноне, били
 још канони никејског и гангрског сабора;³⁾ а мало затијем

§ 39. ¹⁾ Уопће о зборницима овога доба, а који садрже само
 прописе црквенога законодавства, ваља испоредити: *Biener*, De coll.
 can. p. 1—23. — *Ballerini*, De antiq. collection. can. Pars I (ap. *Gal-*
land, De vetastis can. collect. p. 97—121) — *Van Espen*, De anti-
 quis can. codicibus (in *Comment. in can.* p. 18—20, 25—36). — *Za-*
chariae, *Historiae juris delin.* p. 32, 82. — *Doujat*, *Praenot. canonic.*
 p. 288—312. — *Spittler*, *Gesch. d. kan. Rechts.* p. 83—124, 181—187.
 — *Pitra*, *Jur. hist. et. monum.* II, 366—385 — *Mortrenil*, *Histoire du*
droit byz. I, 200—203. — *Hergentröther*, *Photius* III, 82—109. —
C. W. E. Heimbach, *Griech.-röm. Recht* (in *Ersch u. Gruber*, *Allgem.*
Encykl. Bd. 86. S. 283—284). — *Заозерскій*, Происхождение и обра-
 зование визант. номоканона (Чтенія въ обществѣ любит. дух. проsv.
 Москва, 1882. I, 103—121) и Значеніе доникейскаго кан. права въ
 црк. законодательствѣ IV и послѣд. вѣковъ (Ib. II, 583—618).

²⁾ *Maassen*, *Geschichte des kan. Rechts.* S. 79, 123—126.

³⁾ Ib. S. 78. 116—119.

спомиње се други зборник, у коме су и канони антиохијскога сабора,⁴⁾ и опет други, у коме су још канони лаодикијског и цариградскога сабора.⁵⁾ Као што се из овога види, постојао је прије халкидонскога сабора зборник, у коме су били канони седам сабора.

1. На халкидонском сабору (451.) читани су били на неколиким сједницама канони пређашњих сабора, и то из *особите књиге*.⁶⁾ Овај зборник („особита књига“) садржао је све каноне саборā, који су држани били прије халкидонскога. Није се сачувао тај зборник, или бар до данас није га још нико открио,⁷⁾ а не зна се ни вријеме, ни ко га је саставио; за нас је важно толико да се зна, да је један особити канонички зборник постојао прије халкидонскога сабора, и да је садржао односне саборске каноне.⁸⁾

2. Први канонички зборник, који је дошао до нас у цјелини, то је *канонички синопис*, који се приписује *Стевану ефеском*.⁹⁾ Садржи у *скраћеном тексту* каноне: св. апостолā, никејског, анкирског, неокесаријског, гангрског, антиохијског, лаодикијског, цариградског и ефеског сабора. По поријеклу односе овај зборник почетку VI вијека. Због практичног облика овога зборника, на исти је обраћена била пажња сваки пут, кад су се нови канони издавали; и у оној мјери, у којој се множио зборник са пуним текстом канонā, множио се и овај са скраћеним текстом, или сувремено са издањем самих канона, или накнадно.¹⁰⁾ Према

⁴⁾ Ib. S. 122.

⁵⁾ Ib. S. 81. 122. Cf. *Spittler*. O. c. p. 73 fg.

⁶⁾ Concil. chalced. actio IV, XI, XIII et XVI ap. *Harduini*, Acta concil. Tom. II. col 433. 551. 568. 637. Ту се овај зборник зове прсто: Βιβλιον, а латински: codex.

⁷⁾ У *Bibliotheca juris can. Voelli et Justelli* има (I, 29—68) Βιβλος κανόνων τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας, за који Јустел тврди, да је то онај исти зборник, који је на халкидонском сабору потврђен био. Погрјешно мишљење Јустела у овоме погледу доказано је науком. Види између другог *Spittler*. O. c. p. 95 fg.

⁸⁾ Подробности о овоме зборнику види у *Правила*. I, 326—328.

⁹⁾ Στέφανου Ἐφεσίου κανονικὴ συνοφισ. *Mortreuil*. I, 201. Испореди *Donjat*, Praenot. can. p. 288. 289. *Petr. de Marca*, de concordia sacerdot. et imp. p. 231. *Ballerini*, De ant. coll. P. I. c. 1. n. 8 (Ed. cit. p. 99).

¹⁰⁾ *Voellus et Justellus* издали су у својој *Bibliotheca jur. can.* овај синопис допуњен већ и са канонима трулскога сабора, и то под именом Аристина (Ἰὶ ὑπὸ Ἀριστήνου συνοφισ τῶν κανόνων πάντων.

напечатаноме најприје у синодикону Беверегија, па у атинској Синтагми тексту синопсиса, он је садржао у XII вијеку све каноне који су били у основном каноничком зборнику, и то, у синоптичком облику каноне апостолске, саборā и Василија великог, а у пуном тексту каноне осталих неких отаца, а неких опет синоптички. Уз каноне били су још додани неки списи, који су за оно доба имали односну важност.¹¹⁾ На каноне допуњеног овог синопсиса написао је тумачења Аристин у XII вијеку,¹²⁾ и исти синопсис заједно са овим тумачењима Аристиновим био је затијем преведен на словенски језик и на румунски.¹³⁾

3. Сличан синопсису Стевана ефеског био је други зборник, који носи име *Силеона магистра и логотета*.¹⁴⁾ Садржи у скраћеном тексту каноне: апостолске, првих пет васељенских, првих седам помјесних сабора и Василија великог. Разлика је између овога зборника и споменутога синопсиса у томе, што су овдје приведени канони према авторитету изворā њихових, наиме, најприје апостолски, па васељенских сабора, затијем помјесних сабора и најпослије св. отаца.¹⁵⁾ Овај је ред послјије усвојен Зонаром и Валсамоном, и од тога доба нећ у томе се реду свагда приводе канони у дотичним зборницима. —

Поред зборника, као ова два, што смо сада споменули, јављају се још *зборници систематски*, у којима су канони расположени по предметима, о којима говоре. Цијељ оваквих систематских зборника била је најприје практичка, да се олакша употреба самих канона, а затијем и теоретичка, да се олакша изучавање каноничких прописа.

4. Први систематски зборник у источној цркви од-

II, 673—709), сасвијем погрјешно, јер је доказано, да Аристин није саставио никакав синопсис, него је само на допуњени синопсис он написао своја тумачења. *Mortrenil. Ib. Heimback. Griech.-röm. Recht* § 22 (Ed. cit. 86, 283—284)

¹¹⁾ *Am. Synn* IV, 399 и сл. *Beveregii, Synodicon*. II том. послјије 188 стр

¹²⁾ Види даље § 43

¹³⁾ Види даље § 44 и 45

¹⁴⁾ *Συμβών μαγίστρου καὶ λογοθέτου Ἐπιτομή κανόνων*. Напечатан је у *Voelli et Justelli Biblioth. juris* cap. II, 710—748

¹⁵⁾ Изнимка је по издању *Voell. et Just.* у томе само, што канони трулскога сабора стоје на крају, послјије канонā Василија великога

носи се првим годинама VI вијека. О њему нам спомиње у предговору своје зборнику Јован схоластик.¹⁶⁾ Подијељен је био у *шездесет* наслова и садржао је каноне: апостолске, прва четири васељенска и помјесних сабора до сардичког укључиво. Канонѧ св. отаца није у њему било. О овоме зборнику данас се ништа друго не зна.

5. Други систематски зборник саставио је *Јован схоластик*. Био је презвитер и апокрисијар антиохијске цркве у Цариграду, затијем од 566. до 577. патријарх цариградски.¹⁷⁾ Около 550. године, као презвитер антиохијски, Јован је саставио систематски канонички зборник у *шездесет* наслова из канонѧ, које је садржао пређашњи зборник (у 60 наслова) и још је додао 68 канонѧ Василија великог, наиме другу и трећу посланицу Василија Амфилохију.¹⁸⁾ — Послије предговора, у коме је истакнута цијелъ труда, стоји преглед канонѧ по изворима, затијем преглед свију наслова, па наслови редом, и под сваким насловом приволи се текст свију оних канона, који говоре о предмету наслова.¹⁹⁾

б) *На западу*. Црквени живот на западу није у прним вијековима толико развијен био, као на истоку. Не показује нам према томе западна црква ни толико извора каноничкога права у првим вијековима, као источна. Овијем се тумачи, зашто ми у западној цркви за неколико вијекова не налазимо *самосталних* каноничких зборника, који би били састављени из својих извора; дочим на истоку још

¹⁶⁾ Οὗκ ἀπὸ τοῦτο μόνοι καὶ πρῶτοι τῶν ἄλλων ποιῆσαι ὀρμήσαντες, ἀλλ' ἐτέρους εἰρόντες ταῦτα διελόντας εἰς τίτλους ἐξήκοντα. *Pitra*, Hist. et mon. II, 376. Cf. *Voelli et Justelli Biblioth. jur.* II, 500. Види *Zachariae von L.*, Die griech. Nomokanones. S. 2—3

¹⁷⁾ Ἰωάννης ὁ ἀπὸ Σχολαστικῶν. Γεδεῶν Πατριάρχ. πίνακες Σελ. 230—231.

¹⁸⁾ У *Pitra* (О. с. II, 375) овај зборник има овакав наслов: *Συναγωγή κανόνων ἐκκλησιαστικῶν εἰς ἑνὶ τίτλους διηρημένη*. У *Voelli et Justelli* (II, 499): *Ἰωάννου πρεσβυτέρου Ἀντιοχείας τοῦ ἀπὸ Σχολαστικῶν, οὗτος συντάττει τοὺς ἕλους κανόνας εἰς ἑνὶ τίτλους*.

¹⁹⁾ У *Pitra* (О. с. II, 375—385) напечатани су само бројевн канона, а у *Voelli et Just.* (II, 499—602) напечатан је потпуни текст свију канона. У старословенском пријеводу напечатан је овај Схоластиков зборник у *Розенкаминѧ*, Обзорѧне комчей книги. Стр. 307—311., и затијем руски у краткој редакцији у „Чтенія въ обществѧ люб дух просв.“ 1882 I, 106—117. Ми ћемо даље (§ 41.) видјети, како је овај зборник, заједно са другим зборником истога Јована схоластика по грађанскоме праву, послужно основом „номокана на 50 наслова“.

прије времена халкидонскога сабора, дакле прије половине V вијека, постоје већ самостални канонички зборници. Први су канонички зборници запада само пријеводи оних канона, по којима се управљала источна црква, и ти су канони, особито послје одобрења њиховог од стране римскога папе, добивали опћеобвезни значај за сву западну цркву. Зборници дакле источне цркве у латинскоме пријеводу, били су први канонички зборници, по којима се управљала западна црква све до издања Псевдоисидорова зборника околу половине IX вијека. К овим пријеводним зборницима послје додавани су били законски прописи западних сабора, и главним начином наредбе римских папа.²⁰⁾ — Прилична се количина таквих зборника сачувала; ми ћемо споменути главније.

1. *Versio Isidoriana*. Тако се зове један латински пријевод, који је приређен у Италији околу половине V вијека; а носи име *Исидора*, архијепскопа севилскога, прве половине VII вијека, јер се налази у његовом једном спису.²¹⁾ Садржи у првој редакцији каноне никејског, анкирског, неокесаријског и гангрског сабора, затијем у другој редакцији, осим споменутих, још и каноне сардичког, антиохијског, лаодикијског, цариградског и халкидонског сабора.²²⁾

2. *Prisca translatio* или *versio*, назван је од Дионисија пријевод канона источне цркве, који је, због своје непотпуности, дао повода истоме Дионисију, да приреди нови

²⁰⁾ Испореди о овоме питању: *Van Espen, De ant. can. codicibus* (Ed. cit. p. 14—18. 21—30. 482—510). — *Petr. Constant De ant. can. collection* (ap. *Galland. O. c. p.* 25—41. 47—60) — *Petr. de Marca, De veter. collect. canonum* (Ib. 69—72) — *Ballerini, De antiq. coll. canonum* (Ib. 122—134. 151—224. 230—263). *Berardi, De variis ss. canonum collectionibus ante Gratianum* (Ib. 269—283). — *P. Quesnelli Dissertationes de codicibus can.* (Ib. 287—353). — *Car. Blasci De collect. can. Isidori mercatoris* (Ib. 357—420). — *Spittler, Gesch. d. kan. Rechts.* S. 127—138. 145—181. 191—196. 199—284. — *Doujat, Praenot. canonic.* p. 313—325. 329—370. — *Maassen, Gesch. des kan. Rechts.* 420—721. — *Schulle, Die Quellen des kath. Kirchenrechts.* S. 271—317. — *P. Hinschius, Decretales Pseudo-Isidorianae* Lipsiae, 1863.

²¹⁾ *Ballerini. l. c. p.* 131. — *Maassen I, 71—87.*

²²⁾ Прва редакција напечатана је у *Maassen* (I, 924—938) под насловом: „*Incipiunt regulae ecclesiasticae, quae apud Nicheam Bythiniae a CCCXVIII patribus conscribtae sunt, quas sancta romana recipit ecclesia*“.

пријевод.²³⁾ *Prisca* је приређена такођер у Италији и то у другој половини V вијека,²⁴⁾ а садржи све каноне, што и *Isidoriana*, осим канона лаодикијског сабора.²⁵⁾

3. *Codex canonum ecclesiae romanae*. Ово је наслов каноничког зборника, који је издао *Paschasius Quesnellus* у другој половини XVI вијека, а који се сматрао официјалним зборником римске цркве свршетком V вијека.²⁶⁾ Садржи овај зборник каноне никејског, сардичког, картагенског, анкирског, неокесаријског, гангрског, халкидонског, цариградског, антиохијског и лаодикијског, затијем каноничке посланице неколиких папа из V вијека, неколико прописа грчко-римске државне власти, и најпослије разне чланке вјерскога садржаја.²⁷⁾

4. *Codex canonum ecclesiasticorum Dionysii exigui* заузима између свију каноничких зборника на западу за првих девет вијекова прво мјесто. Зборник је овај приредио *Дионисије*, по поријеклу Словенин, настојатељ једног манастира у Риму; живио је у првој половини VI вијека и био је врло учен.²⁸⁾ Латио се овога посла на молбу Стевана, епископа солинског (у Далмацији), а непосредно на молбу једног свештеника Лаврентија, који је забуњен био у појману канона источних сабора *confusione priscae translationis*.²⁹⁾ Из неколиких зборника превео је Дионисије и унио у свој зборник каноне: апостолске (бројем 50), четири прва васељен-

²³⁾ У предговору своје спомиње Дионисије брата Лаврентија, који га је побудио, да преведе изнова каноне источних сабора, „*confusione credo priscae translationis offensus*“. *Voelli et Justel. Biblioth. jur. I, 101. Maassen. I, 960—961.*

²⁴⁾ *Maassen. I, 87—100.*

²⁵⁾ Напечатана је у *Voelli et Justel. (Biblioth. jur. I, 275—304)* под насловом: „*Prisca canonum editio latina*“. Види о овоме издању *Maassen. I, 93.* и *Spittler. S. 130*

²⁶⁾ Напечатан је у *Opera Leonis Magni. Appendix. Paris, 1675.*, а затијем опет од браће *Bullerini* in *Opp. Leonis M. III, 1—472.* Види *Maassen. I, 486—500.*

²⁷⁾ Види о овоме важном зборнику дисертацију *Paschasi Quesnelli De codice canonum ecclesiae romanae*, ap. *Galland. O. c. p. 287—317.*

²⁸⁾ Види *testimonia aliquot de Dionysio exiguo, ejusque latina canonum interpretatione*, ap. *Voelli et Justel. I, 99—100. Maassen. I, 422—425.* Придјев „*exiguus*“ (*мали*) сам је себи дао Дионисије.

²⁹⁾ Види предговор зборнику. *Voelli et Justel. I, 101. Maassen. I, 960—961.* Види и моју књигу: Правосл. Далмација (Н. Сад, 1901), стр. 24.

ска сабора и седам сабора помјесних: анкирског, неокесаријског, гангрског, антиохијског, лаодикијског, сардичког и картагенског, — све дакле каноне, који су тада важили у источној цркви.³⁰⁾ Високи је углед добио овај Дионисијев зборник по свему западу, о чему између другога свједочи то, што је папа Хормизда (514—523) наредио, да се *официјално* издање приреди, и то у грчком тексту и упоредо латински пријевод.³¹⁾ — Послије издања овога зборника, на позив неког свештеника римског Јулијана, *Дионисије* приредио је други зборник,

5. *Collectio decretorum pontificum romanorum*,³²⁾ у коме се садрже каноничке наредбе, или декретале³³⁾ осморице римских папа, од Сириција до Анастасија II.³⁴⁾ — Теча-

³⁰⁾ Напечатан је овај зборник у *Voelli et Just.* I, 103—180.

³¹⁾ Предговор овоме издању види у *Maassen.* I, 964—965.

³²⁾ Напечатана је у *Voelli et Just.* I, 181 sq. Види о овоме зборнику *Maassen.* I, 431 fg.

³³⁾ „Decretales dicebantur romanorum pontificum epistolae, quibus vel ad diversorum consultationes respondere solerent, vel cum quid servandum, vitandumque esset, edicerent“⁴ одређује декреталу кардинал *Бароније*. На западу, између свију помјесних цркава, најугледније је мјесто од најпрвих времена заузимала римска црква, као једина која је на западу од апостола основана. К овој цркви, односно првосвештенику те цркве, обраћали су се епископи са разних страна запада, тражећи разјашњења у оним питањима, о којима су имали какву сумњу, и одговоре тога првосвештеника примали су као ријеч апостолску, у колико се он једини на западу сматрао чуварем апостолскога предања, и признавали су тим одговорима значај каноничке наредбе, у свему обавезне у даним питањима. У V вијеку ови одговори, које су римски првосвештеници давали кроз посланице, добили су име *наредаба*, *наредбених посланица* (*decretale constitutum, decretum, decretalis epistola*, и просто *decretalis*). Најстарија од ових декретала потиче из последњих година IV вијека, и послје су већ непрестано биле издаване. Значај декретала у првим вијековима цркве био је онакав исти, какав су имале посланице источних св. отаца, и улазиле су у западне каноничке зборнике онако исто, као што су на пр посланице Василија великог ушле у зборник Јована схоластика, дакле према унутрашњем значају њиховом. Почињући од IX вијека, декретале постају, послје св. писма, првим извором црквенога права у западној цркви. Види о декреталима уопће *Donjat, Fraenot, canonie.* p. 173—226. и *Phillips, Du droit ecclesiastique dans ses principes généraux.* 3 vols. Paris, 1875. III, 333 sq.

³⁴⁾ Предговор овоме зборнику види у *Maassen.* I, 962—964.

јем времена ова су два Дионисијева зборника била састављена у један зборник, који се зове

6. *Collectio Dionysio-Hadriana*³⁵⁾ с тога, што је овај зборник, уз додатак неколико нових декретала, папа Адријан I године 774. даровао Карлу великом.³⁶⁾ Овијем је од стране папе потврђен официјални значај том допуњеноме зборнику Дионисијевом; и од тога доба ова *collectio Dionysio-Hadriana* служила је као официјални канонички зборник у франачкој држави.³⁷⁾

7. *Collectio hispana* или *isidoriana*.³⁸⁾ Овај је зборник сличан Дионисијевом, и приређен је у Шпанији пошљедњих година VI или првих VII вијека. Сматрали су Исидора севиљскога, да је приредио овај зборник, али без основе.³⁹⁾ Дијели се на два дијела: у првome се садрже канони оних истих источних сабора, што и у Дионисијевом зборнику, затијем канони појединих галских и шпанских сабора, и најпослије разни чланци вјерског садржаја; у другоме има 103 декретале римских папа од Дамаса до Григорија I.⁴⁰⁾ — Важан је у историји права овај зборник, што је послужио основом за

8. *Collectio canonum Isidori mercatoris*. Сав зборник дијели се на три дијела: први садржи најприје апостолске каноне, затијем 60 декретала од тридесет папа, почињући од Климента, који је живио у I вијеку и до Мелхијада из почетка IV вијека; у другоме су дијелу најприје четири разна чланка, између којих је и писмо о даровштини цара Константина папи Силвестру, затијем канони десет источних, и неколико афричких, шпанских и галских сабора; трећи дио садржи, осим неколико омањих чланака, опет саме декретале папа, почињући од Силвестра, нашљедника Мелхијадова, чијом се декреталом завршује први дио, и до

³⁵⁾ *Maassen*. I, 441 fg.

³⁶⁾ Види писмо Адријана I, којим шаље овај зборник Карлу великом у *Voelli et Just*. I, пред стр. 97., а у испоређеној редакцији у *Maassen*. I, 965—967. Испореди *Ballerini*, *De ant. collect. can.* (Ed. cit. p. 191—194).

³⁷⁾ *Schulte*, *Die Quellen* S. 281.

³⁸⁾ *Maassen*. I, 667—716.

³⁹⁾ *Ballerini*, *De ant. coll.* (Ed. cit. 197 sq.).

⁴⁰⁾ Напечатано је у *Migne*, *Patrolog.* Tom. LXXXIV., а подробни упоредени садржај види у *Maassen*. I, 678—682.

Григорија II († 731).⁴¹⁾ Као што се види, у зборнику овоме декретале састављају највећи дио. Оне нијесу све оригиналне, него је већи дио њих састављен у IX вијеку, и приписане су разним папама прва четири вијека. Цијел њихове ове работе састојала се у томе, што се хтјело авторитетом римскога првосвештеника савладати безграничну власт свјетских владара у цркви и успоставити црквену власт, која је особито у франачкој држави доведена била до ништице, и од милости и немилости свјетских владара и њихових чиновника зависили су безусловно и епископи и митрополити. Сили је силу требало протуставити, и ту силу, ту моћ није могуће било тада друкчије истаћи, него авторитетом римскога првосвештеника.⁴²⁾ Ради овога састављен је био

⁴¹⁾ Најбоље издање овога зборника, то је Hinschius'-ово, које смо горе (бил. 20. овог §) споменули. Приређено је на основу огромног мноштва рукописа, које је све Hinschius прегледао и испоредио. У опширној Commentatio представио је резултате до 1863. год. свију питања, која се тичу овога важнога и у свакоме погледу пажње достојнога зборника. На крају књиге (стр 757—769) додан је други зборник исте природе, као и псевдодекретале, а који је, по најновијим научним истраживањима, приредио исти Псевдо-Исидор. Назив је овоме другоме зборнику: *Capitula Angilramni*, која (capitula) као да је предао мецкоме епископу Ангилрамну папа Адријан, кад је тај епископ био у Риму ради неке оптужбе против њега. Доказано је међутијем, да све то није ништа истина, и да папа Адријан никаквога зборника није предавао томе епископу.

⁴²⁾ Свакојака се нагађања истичу о цијели, ради које је састављен био овај зборник, а по највише ружнога својства. На основу онога, што сам ја сам могао просудити, проучивши овај зборник и тадашње прилике западне цркве, мени се чини правилним мишљење, које сам у тексту истакао. Neander, разбирајући овај зборник и тадашњи положај клира наспрам свјетске власти, опажа: „Das einzige Mittel, um die Unabhängigkeit und Unverletzbarkeit der Bischöfe zu behaupten, war, wen man ihnen in einem Haupt der ganzen Kirche eine sichere Zufluchtstätte gegen alle Willkür und Bedrückung von Seiten der weltlichen Macht und ihrer kirchlichen Vorgesetzten und Collegen gab, wen man den Papst zu dem einzigen entscheidenden vollgültigen Richter der Bischöfe machte. So wird nun der zusammenhängende, in einer Stufenfolge sich entwickelnde Organismus der Kirchengewalten entwickelt, über die Metropolitane werden die Primaten und Patriarchen gestellt. Ueber Alle aber wird der Bischof von Rom, als der Nachfolger des Apostels Petrus, dem Christus besonders die Gewalt zu binden und zu lösen übertragen, gesetzt.“ Allgem. Geschichte der christl. Religion u. Kirche. Gotha, 1864 Bd. VI. S. 102. Испореди и Hinschius, de consilio Pseudo-Isidori Op. cit. Commentatio p. CCXIII—CCXXIX.

овај зборник; и пошто му основ другога дијела, гдје се приводе канони, саставља Нисрапа, која се приписивала *Исидору севилском*, то и свему зборнику дало се име Исидора. Нагађања о правом автору зборника различна су, а уопће може се само казати да је непознат. Доба, кад се овај зборник јавио, спада између 847 и 852. године; а мјесто, гдје се појавио, то је западни дио франачке државе, гдје је највише у то доба потиштена била црквена власт.⁴³⁾ — У почетку примане су биле на вјеру све оне декретале, што су у зборнику биле, и тако је трајало до XV вијека, кад се први глас противу њих дигао. Послије тога, подвргавају се оне најсвестранијем анализу, и у XVI вијеку већ је потпуно разбистрена била сва ствар.⁴⁴⁾ Данас већ нико не брани аутентичност зборника, него се у свима каноничким списима зове *Pseudo-Isidoriana collectio*, или *collectio falsarum decretalium Isidori mercatoris*.⁴⁵⁾

Према вјери, којом су се односили у IX вијеку к овоме зборнику, а особито услијед тога, што га је узео под своју заштиту папа Никола I, зборник је овај произвео корјенити преображај у каноничкоме праву западне цркве, и од тога доба ствара се тамо већ ново право.⁴⁶⁾ Извори права у погледу важности њихове мијењају своја мјеста. Усредсређење власти црквене на западу у особи римскога првосвештеника достигнуто је већ било потпуно овим зборником, и полазном тачком у ријешавању каноничких питања постају

⁴³⁾ *Hinschius*, Commentatio. §§. 20—25. p. CLXXXIII. Испореди *Walter*, Kirchenrecht. § 97. (Ed. cit. S. 209—216).

⁴⁴⁾ *Ballerini*, De ant. collection et collect. can. Pars. III. cap. VI (Ed. cit. p. 208—219), *Car. Blasci*, Comment. de collect. can. Isidori Mer. Cap. V (Ed. cit. p. 368—370). *Walter* Op. cit. § 96: „Entdeckung der Unrichtigkeit“ (Ed. cit. S. 208—209). *Hinschius* l. c.

⁴⁵⁾ Осим онога, што смо споменули у 20 билъ овога §., попис огромне литературе овога зборника види у *Cardin. I. Hergenröther*, Kirchengeschichte. III (Supplement-) Band S. 211—213.

⁴⁶⁾ Паришки архиепископ *Petrus de Marca* у своме дјелу: „De concordia sacerdotii et imperi (lib. III cap. V), пошто је уопће казао, да је *Nicolaus I* auctor *novi juris canonici* (Ind. sub N) наводи: „Antiquo juri universalis ecclesiae assensu roborato successit *jus novum*, . . . et adnitente *Nicolao I* et caeteris romanis pontificibus paulatim usu invaluit per occidentis provincias. Jus illud comprehensum est ex collectione *Isidori*.“ Ed. cit. col. 241. Испореди о одношају Николе I к овоме зборнику *Neander*. Op. cit. VI, 116.

од сада наредбе тога првосвештеника.⁴⁷⁾ Према тој новој полазној тачки у каноничкоме праву, узимају нови правац, почињући од IX вијека пак у напријед, и сви канонички зборници римокатоличке цркве, правац сасвијем различан од каноничких зборника православне цркве, а услијед тога, канонички зборници западне цркве послије споменутога вијека, немају више за право источне цркве онај значај, који имају западни зборници до тога вијека.⁴⁸⁾

§ 40.

Зборници црквено-грађански.

Зборника, у којима се садрже закони грчко-римског грађанског законодавства у погледу цркве, има три, и сва три су приређена на истоку:

⁴⁷⁾ Један између најауторитативнијих римокатоличких канониста *Phillips* приводи опће изворе права према важности њиховој овако: најприје св писмо и предање, затијем декретале и разне друге форме наредба римског првосвештеника, и *најпослије* наредбе сабора васељенских и помјесних *Op. cit.* III, 309 sq.

⁴⁸⁾ Осим споменутих зборника из доба нераздјелене цркве, важна су још два, која су приређена у афричкој цркви, и то: *Fulgentii Ferrandi Breviatio canonum* из прве половине VI вијека. Садржи све оне каноне, који су у исто доба важили у источној цркви, и то у систематскоме реду под девет главних рубрика, налик на зборник Схаластиков, само што је система много боља од Схаластикове. Напечатан је у *Voelli et Justel. Bibliotheca jur.* I, 445—455. Други је зборник *Crispini episcopi africana Breviarium canonium* из послиједњих година VII вијека. Садржи каноне апостолске, првог и четвртог васељенског сабора, помјесних сабора: анкирског, неокесаријског, гангског, антиохијског, лаодикијског, сардијског и картагенског, и каноничке наредбе римских првосвештеника: Спиритија, Инокентија, Зосима, Целестина, Лава и Геласија. Изложен је и овај зборник у некој системи, али није могуће подвести га под неке установљене рубрике. Има 300 чланака, и под сваким приведени су бројеви односних каноничких прописа. Напечатан је у истој *Bibliotheca* (I, 456—466), а затијем опет (*Append. tom I, p. XXXIII—CXII*) под насловом „*liber canonum*“, у коме је приведен сами текст каноничких прописа. О овим двама зборницима види *Van Espen, De ant. can. codic.* (Ed. cit. p. 30—35, 279—305) *Petr. Constant, De ant. can. collection.* (Ed. cit. p. 41—47) *Petri de Marca, De veter. can. collection.* (Ed. cit. p. 72—92) *Ballerin, De ant. collection ed collect. can.* (Ed. cit. p. 134—151, 225—227, 229—230) *Doujat, Praenot. can.* p. 325—328. *Spittler, Gesch. des kan. Rechts.* S. 138—145, 196—199. *Maassen, Gesch. d. kan. Rechts.* 138—145, 196—199.

1. *Collectio 87 capitulorum*.¹⁾ Овај је зборник саставио Јован схоластик између 565. и 578. године, као додатак његовом каноничком зборнику, о коме смо већ споменули,²⁾ и с којим се исти зборник налази свагда сједињен у рукописима. Да је Јован схоластик заиста саставио овај зборник, свједочи, између другог, закључна биљешка, која се налази у зборнику.³⁾ Подијељен је овај зборник у 87 глава, и састављен је искључиво из извадака из новелā Јустинијанових, и то: 6., 5., 83., 46., 120., 56., 57., 3., 32., 131., 67. и особито 123., која сама саставља 60 глава (28—87).⁴⁾ У словенској *Крмчији* напечатан је овај зборник у 42. глави.⁵⁾

2. *Collectio 25 capitulorum*.⁶⁾ Није познато, ко је саставио овај зборник, а састављен је од прилике пошљедњих година VI или првих VII вијека, свакако прије цара Ираклија (610—641).⁷⁾ Подијељен је у 25 глава, од којих прве 21 садрже голико царских закона узетих из Јустинијанова

§ 40. ¹⁾ Тако је насловно овај зборник *Biener* (*Geschichte der Novellen Justinian's S 167. 584*), који је први описао га, и ми смо по њему задржали исти наслов. Потпуни наслов је оваки: 'Ἐκ τῶν μετὰ τὸν κῶδικα θεῶν νεαρῶν διατάξεων τοῦ τῆς εὐσεβοῦς λήξεως Ἰουστινιανοῦ διάφοροι διατάξεις συναρθεύσαι ἐξαιρέτως τοῖς θεοῖς καὶ ἱεροῖς κανόσι, καὶ ἐν περιουσίαις τὴν οἰκίαν λαχὸν νέμονται, αἷς τάξιν τινα καὶ ἀριθμὸν ἐπεθήκαμεν πρὸς σύνομιον εἴρεσιν τοῦ ἐπιζητουμένου κεφαλαίου, διὰ τὸ, ὡς εἴρηται, ἐκ διαφόρων διατάξεων εἶναι τὰ συναρθεύοντα, ὡς ὑποτάσσεται. *Pitra*, *Juris eccl. hist. et monum* II, 385 sq. *Heimbach*, *Anecdota* II, 202 sq. Cf. *Biener*. S. 168. 585. *Mortreuil*, *Histoire du droit byzantin*. I, 207—208. *Heimbach*, *Gr.-röm. Recht* (Ed. cit. 86, 284).

²⁾ Види § 39 стр. 178.

³⁾ Τέλος τῶν πλ' κεφαλαίων ἐκ τῶν νεαρῶν διατάξεων τῶν περὶ ἐκκλησιαστικῆς διοικήσεως. Ἐπληρώθη σὺν θεῶν ἢ συναρτηθῆ τῶν θεῶν κανόνων ἐν πενήτηκοντα τίτλοις διηρημένη καὶ ἐκ τῶν νεαρῶν διατάξεων τὰ πλ' κεφάλαια Ἰωάννου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ σχολαστικῶν *Pitra*. II, 405. *Biener*. S. 168—169. *Mortreuil*. I, 204—205. *Heimbach*, *Griech.-röm. Recht* (Ed. cit. 86, 284—285). Cf. *Voelli et Justelli*. *Bibliotheca jur. can.* II, 672.

⁴⁾ *Biener*. S. 171. *Mortreuil*. I, 208. *Heimbach*. O. c. (ib. p. 286).

⁵⁾ Изд спом. II, 1—34.

⁶⁾ И овај смо наслов узели по *Biener*. (S. 173). Пуни наслов ово је: Διατάξεις νόμων πολιτικῶν ἐκ τῶν νεαρῶν τοῦ Ἰουστινιανοῦ βασιλέως συναρθεύσαι καὶ ἐπικρυθεῖσαι τοὺς τῶν ἀγίων πατέρων ἐκκλησιαστικοὺς κανόνας. *Pitra*. II, 407 sq. *Heimbach*, *Anecdota* II, 145 sq. Cf. *Biener*. S. 173. *Mortreuil*. II, 212. *Heimbach*, *Gr.-röm. Recht* (Ed. cit. 86, 287).

⁷⁾ *Biener*. S. 174. *Mortreuil*. II, 215. *Heimbach*, *Gr.-röm. Recht* (Ed. cit. 86, 288). *Heimbach*, *Anecdota* II. p. XXXIV—XXXV.

кодекса, а пошљедње четири главе садрже новеле: 137., 133., 120. и 2 главу из 123. новеле.⁸⁾

3. *Collectio constitutionum ecclesiasticarum*, или *Collectio tripartita*, или још *Paratilla*⁹⁾ У овоме зборнику садрже се сви закони државне власти, који се тичу цркве, а који су изложени у свима Јустинијановим зборницима.¹⁰⁾ Подијељен је овај зборник на три дијела, због чега је и назван *tripartita collectio*, и то: први дио садржи у опширном изватку првих тринаест наслова Јустинијанова кодекса, са односним паратитлима, т. ј. паралелним мјестима из других наслова кодекса и новелâ.¹¹⁾ Други дио у шест наслова без паратитла, састављен је из извадака из дигеста и институција, који се тичу свештених предмета.¹²⁾ Трећи дио састављен је из 34 новеле, и има три рубрике, прва је о епископима, клирицима и калуђерима, друга о црквеним предметима и трећа о јеретицима, јудејима и самарићанима.¹³⁾ Као додатак зборнику овоме, налазе се на крају четири новеле цара Ираклија.¹⁴⁾ Није познато, ко је саставио овај збор-

⁸⁾ *Biener* S. 175. *Zachariae*, *Delineatio*, pag. 33

⁹⁾ Први наслов употребно је *Biener* (S 179), а по њему *Zachariae* (*Delineat* p. 34) и *Heimbach*, *Gr.-röm. Recht* (86, 295); други наслов налази се у *Pitra* (II, 410); трећи наслов налази се у латинском издању овога зборника, што је приредио *Leunclavius* „*Paratitlorum libri tres antiqui de Graecis latini facti et notatorum libri duo*.“ *Francof.* 1593 *Mortreuil* (III, 230) говори о овоме зборнику под сва три наслова

¹⁰⁾ Опћи наслов зборника овакав је: *Νόμος Ἰουστινιανοῦ βασιλέως. — Συναγωγή τῶν εἰρημένων ἐν τῇ Κώδικι, καὶ τοῖς Διγέστοις, καὶ Νεαραῖς διατάξεσιν, περὶ ἐπισκόπων καὶ κληρικῶν καὶ μοναχῶν καὶ πραγμάτων εὐαγῶν ἔτι δὲ καὶ Ἰουδαίων καὶ αἰρετικῶν.* *Pitra*, II, 410. *Voelli et Justel*, *Bibliotheca*, II, 1232.

¹¹⁾ Први дио има прости наслов: *Ἐκ τοῦ πρώτου βιβλίου τοῦ Κώδικος.* *Pitra* *ib.* *Voell. et Just. ib.*

¹²⁾ Наслов: *Συναγωγή τῶν σποράδην ἐν τοῖς διγέστοις καὶ ἰστοιούτοις κειμένων περὶ ἱερῶν τόπων τε καὶ πραγμάτων, καὶ τῶν ἐν αὐτοῖς γινομένων τε καὶ πλημμελουμένων, καὶ περὶ ἱερέων, ἔτι δὲ καὶ Ἰουδαίων καὶ θουσιῶν καὶ τῶν ἀπαρόντων τίνας πρὸς ἀπηγορευμένην θρησκείαν, καὶ περὶ ἀποτροφῆς παιδῶν, γερόντων καὶ ἀσθενῶν.* *Pitra*, II, 414—415. *Voell. et Just.* II, 1302

¹³⁾ Наслов овог трећег дијела: *Καὶ ἐκ τῶν μετὰ τὸν κώδικα νεαρῶν διατάξεων.* *Pitra*, II, 415. *Voell. et Just.* II, 1312.

¹⁴⁾ Да састављају ове четири новеле неразлучни дио зборника доказао је *Biener*, *Gesch. der Novell* S. 182—183. Испореди од *истого* *Das kan. Recht der griech. Kirche* (Оцјена прва три тома атин Синтагме у „*Kritische Zeitschrift für Rechtswissenschaft und Gesetzge-*

ник,¹⁵⁾ може бити, да је онај исти, који је саставио у првој редакцији номоканон у XIV наслова, о коме говоримо у слиједећем параграфу. Вријеме пак кад је овај зборник састављен, опредјељује се споменутим новелама Ираклијевим, дакле пошљедњих година царовања Ираклија.¹⁶⁾ Никаквим другим зборником црквено-грађанских закона нијесу се толико користили источни канонисти, као овим, и исти је послужио главним извором при састављању горепоменутога номоканона.

§ 41.

Номоканони.

Према значају, што су имали у црквеној пракци, како канони (*κανόνας*), тако и грађански закони (*νόμοι*), који су постојали по црквеним питањима, истакла се потреба сакупити у један зборник све постојеће каноне и грађанске законе, те тиме олакшати тачно вршење црквене управе. Овакви зборници названи су били *номоканони*.¹⁾ Први овакав зборник, који је дошао до нас, то је

bung des Auslandes, — herausgegeben von Mittermayer, R. Mohl u. Warnkönig.“ Bd. XXVIII. S. 188—190), а по Бинеру и *Heimbach*, Gr-röm. Recht (Ed. cit. 86, 297) Противу овога мишљења стоји *Heimbach jun.*, *Anecdota* I, proleg. p. XLIV—XLVIII, коме слиједи и *Mortrenil*. I, 244

¹⁵⁾ У *Voelli et Justel*, *Bibliotheca* (II, 1217) стоји, као да је Теодор Валсамом саставио овај зборник, али да то не може бити види *Biener*, *Gesch. der Novellen* S. 183—184, *Mortrenil* I, 244—246 и *Heimbach*, Gr-röm. Recht. (Ed. cit. 86, 297).

¹⁶⁾ *Biener*. S. 185—186 *Heimbach* ib. *Mortrenil* (I, 244) стара се доказати да је зборник морао бити састављен раније, а наиме пошљедњих година царовања Јустина II (565—578) Види биљ. 14. овога §.

§ 41. ¹⁾ Овај назив потпуно је прикладан за овакве зборнике, јер одговара унутрашњем смислу њиховом. У осталом, у источној цркви именом номоканона називали су се и такви зборници, у којима није било грађанских закона, него који су садржали саме каноне (*Βεβηγῆι*, *Synodicon Prolegom* p. XVIII—XIX), а и такви, који су садржали само правила за епитимије (на пр. *Νομοκάνωνος τοῦ Νηστευτοῦ*, или „Номоканон“ при вел. требнику) — У погледу номоканона у правој смислу (скупа канона и грађ. закона), *Leo Allatius* каже, да су они потекли из *удворности* источних епископа према царевима (*De perpet. consen. eccles. or. et. occid.* L. I. c. 15.

1. *Номоканон у 50 наслова*, који је још познат под именом „*Номоканона Јована схоластника*“.²⁾ Састављен је овај номоканон из систематског зборника Јована схоластика³⁾ и другог његовог зборника грађанских закона у 87 глава,⁴⁾ наиме, стављен је допични наслов, и под насловом споменути су канони, који се тичу наслова, и одмах односни грађански закони. Има још додатак на крају номоканона, и то је посебни извадак из споменутога зборника у 87 глава.⁵⁾ Непознато је, ко је саставио овај номоканон,⁶⁾ а вријеме кад је састављен стављају у прве године послје смрти Јустинијана, наиме за владе цара Јустина II (565—578).⁷⁾ Номоканон је овај био послје допуњаван особито у каноничком своме дијелу канонима, који су послје издани.⁸⁾ У оваквом допуњеном облику он је био преведен и на словенски језик, и то, као што се нагађа, Методијем сло-

р. 221) Нешто налик на то каже и *Pitra* (II, 433). *Hergenröther*, заустављајући се на ријечима Алација, врло основано опажа: „in ihrer (Nomocan) Natur und Beschaffenheit liegt eine solche (Schmeichelei gegen die Kaiser) sicher noch nicht“ (*Photius*. III, 99. n. 49). Испореди *Spittler*, *Gesch. des kan. Rechts* S. 113. и *Biener*, *Gesch. der. Nov* S. 197.

²⁾ У *Voelli et Justelli Biblioth. jur* (II, 603—660) стоји овакав наслов: Ἰωάννου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως τοῦ σχολαστικοῦ Νομοκωνών. У *Pitra* (II, 416 sq) стоји само латински наслов: „Nomocanon L. titularum.“ Види о овоме номоканону: *Biener*, *Geschichte der Novellen* S. 194—202. *Heinze*, *Zur Revision des Justin Codex in Hinsicht seiner Integrität* (*Zeitschrift für Rechtswissenschaft*. Bd. VII. S. 144). *Mortreuil*. I, 216—222. *Pitra* II, 372. *Zachariae von Lingenthal*, *Die griechischen Nomocanones*. S. 8—9. (*Mémoires de l'Académie impériale des sciences de St.-Petersbourg*. VII Série. Tome XXIII, N. 7). *Heimbach*, *Gr.-röm. Rech* (Ed. cit. 86, 289—291).

³⁾ Види стр. 178.

⁴⁾ Види стр. 186.

⁵⁾ Ἐτέρα κεφαλαία ἐκκλησιαστικὰ τῆς αὐτῆς νεαρᾶς διατάξεως *Voelli et Justelli* II, 660—672.

⁶⁾ Име Јована схоластника, што стоји у издању *Voelli et Justelli*, није ничим оправдано (*Biener*, *Gesch. d. Nov.* S. 200), исто као што није оправдано име Теодорита, које се у неким рукописима налази (*Mortreuil*. I, 218. 221). Испореди *Petrus de Marca*, *De concordia sacerdot. et imp.* col. 237.

⁷⁾ *Biener*, *Gesch. d. Nov.* S. 201. *Mortreuil* I, 221.

⁸⁾ У издању *Pitra* (l. c) ове допуне, према првој редакцији номоканона, означене су ријечју „*Auctaria*.“

венским, дакле већ у IX вијеку.⁹⁾ Код Словенā био је у опћој упогребѣ све док није била приређена Крмчија, дакле до почетка XIII вијека, а у Бугарској и кашње.¹⁰⁾

2. *Номоканон у 14 наслова.*¹¹⁾ До прије мало година опће је мишљење било, да је овај номоканон саставио ца-

⁹⁾ Ово се нагађање оснива на слиједећим ријечима из житија св. Методија, такозваног панонског житија: „тогда же и номоканонъ, рекше закону правило и отеческыя книги преложи.“ *Šafarik, Život sv. Methodia. V Praze, 1868. str. 8.*

¹⁰⁾ Види *А. Павловъ*, Первоначальный славяно-русский номоканонъ. Стр. 22—24. Испореди *Макарій*, Историја русской церкви II изд. С. Петерб. 1868. I, 153—154.

¹¹⁾ О важноме овоме номоканону види у *мојој* Зборнику (II изд.) приступ, стр. LXI—LXXIV., а такођер у *мојој* издању: О каноничк. зборницима прав цркве Стр. 19—31., и *моју* акад. расправу: Номоканонъ патр. Фотія Кіевъ, 1871. Погрјешна је и непотпуна биљешка на стр. LXI мога Зборника, те за то је овдје поправљам овако у погледу литературе: *Viener, De collect. canonum* p. 21—26. *Исми*, Das kan. Recht der griech. Kirche (Kritische Zeitschrift für Rechtswissenschaft. XXVIII, 188—198). *Исми*, Geschichte der Novellen Justinian's S. 202—210. *Исми*, Zur Revision des Justinian Codex (Zeitschrift für Rechtswissenschaft. VII, 148—153) *Spittler*, Geschichte d. kan. Rechts. S. 183—187. *Mortreuil* Hist. du droit byz. I, 222—230. III, 416—421. *Pitra*, Des canons p. 32—56. *Исми*, Juris eccl. hist. et monum. II, 433—444. *Zachariae von Lingenthal*, Die griechisch. Nomokanones S. 5—14. *Исми*, Ueber den Verfasser und die Quellen des (Pseudo-Photianischen) Nomokanon in XIV Titeln. (види неку врсту опровржења ове радње у „Твор св. отцевъ“, 1886. кн. I. прибавл. стр. 418—427., Чланак Н. Заозерскаго) *G. E. Heimbach*, Anecdota. I. Proleg. p. XLVII—LIII. *C. W. E. Heimbach*, Griech.-röm. Recht (*Ersch u. Gruber's Allgemeine Encyklop.* Bd. 86. S. 291—295. 377—378. 457—458). *Hergenröther*, Photius. III, 99—128. *Исми*, Das griechische Kirchenrecht bis zum Ende des neunten Jahrhunderts (Archiv für kath. Kirchenrecht Bd. 23. S. 211—227). *Павловъ*, Первоначальный славяно-русский номоканонъ. Стр. 25 и сл. *Архим. Иоаннъ*, Курсъ церк. законовѣд. I, 91—98. *Заозерскій*, Синтагма въ XIV титуловъ (Чтенія въ общ. Л. Д. Пр. 1883. I, 327—361). — *Издања* (осим многих посебних): *Voelli et Justelli* Biblioth. juris. can. II, 785—1140; *Migne*, Patrologia graeca. Tom. CIV. p. 441—976 текст по кард. А. Mai (Spicil. rom.), а 979—1218 текст по Јустеловом издању (по опасци *Hergenröther*-а [Photius. III, 109. Archiv für Kirchenr. 23, 212] врло погрјешно је ово Мињеово издање); *Pitra*, Juris eccl. hist. et monum. II, 445—640 (врло ваљано издање); *Ῥάλλη καὶ Πότλη, Σύнтаγμα κανόνων*. I, 5—335. Словенски пријевод номоканона (без грађанских закона) налази се у старосрпској крмчији, из које је пренесена у печатану руско-словенску крмчију (изд. 1887. I, 34—58). Српски пријевод каноничкога дијела номоканона овог ја сам по ат. Син-

риградски патријарх Фотије, те с тога се он и називао „*Номоканон Фотијев*.“ Међутијем, разбор самога номоканона, а особито предговора, који стоји пред истим, доказао је до очигледности, да се овај номоканон односи добу много ранијем, и у доба Фотијево он је само допуњен био са оним канонима, који су од VII вијека у напријед издани били; па и у тој допуни Фотије није имао никаква учешћа. Номоканон је овај имао двије редакције: прва се односи првој половини VIII вијека,¹²⁾ и врло је вјероватно, да је исту приредио, или цариградски патријарх Сергије (610—638),¹³⁾ или који клирик цариградске цркве по његовом упуству.¹⁴⁾ Подијељен је на 14 наслова, у потпуно хармоничкој свези међу њима, а сваки наслов на неколико глава, и у свакој глави приведени су најприје бројеви оних канона, који говоре о дотичноме предмету, затијем закони грчко-римскога законодавства, који се цркве тичу.¹⁵⁾ У каноничкоме дијелу

тајми приредио, и налази се у моме Зборнику, стр 3—22 Руски пријевод *В. Хаберкова*, Номоканонъ константинопољскаго патријарха Фотія съ толкованиемъ Вальсамона. Казань, 1899

¹²⁾ Ово се доказује на основу приведене у 30 глави I наслова (*Am. Synod. I*, 69) новеле цара Ираклија од 612. године (*Am. Synod. V*, 230—234. *Zaharias. Jus graeco-rom. III*, 33—38. *Voelli et Just. Biblioth. II*, 1366—1370. *Leinclav. Jus gr.-rom. I*, 77—81.) Види о овоме моју расправу: Савинска крмчија, стр 6. и разјашњење мога садашњега мишљења о првоме постанку овога номоканона поводом опазака, што су ми били учинили *Prof. E. Popowicz* (*Archiv für Kircheng.* 41, 189) и *Dr. I. Zhishman* (*Archiv.* 46, 470)

¹³⁾ Γεδεών Πίνακες. Σελ. 238—242

¹⁴⁾ *Biener, Das kan. Recht der gr. Kirche* (Ed. cit. S. 195—196), *Heimbach, Gr.-röm. Rechts.* (Ed. cit. 86, 295)

¹⁵⁾ По ат. Синтагми (I, 13—29) насловни су ово: I. Περὶ θεολογίας, καὶ ὀρθοδόξου πίστεως, καὶ κανόνων, καὶ χειροτονιῶν. II. Περὶ τῆς ποιήσεως ἐκκλησιῶν, καὶ περὶ ἱερῶν σκευῶν, καὶ ἀναθημάτων, καὶ κληρικῶν παρὰ γνώμην ἐπισκόπων ἱστώντων θυσιαστήρια, καὶ περὶ καθιερώσεως ἐκκλησιῶν, καὶ μαρτυρίων μὴ ἔχόντων λειψανα ἁγίων. III. Περὶ εὐχῶν, καὶ ψαλμωδίας, καὶ ἀναγνώσεως, καὶ ἀναφορᾶς, καὶ κοινωνίας, καὶ φορεσίας, καὶ ὑπουργίας ἀναγνωστῶν, ψαλτῶν καὶ ὑπηρετῶν. IV. Περὶ κατηγουμένων, καὶ τοῦ ἁγίου βαπτίσματος. V. Περὶ τῶν καταφρονούντων τῶν ἐκκλησιῶν, καὶ συναξέων, καὶ μνημῶν, καὶ τῶν ἐσθιόντων ἐν ἐκκλησίαις, καὶ περὶ ἀγαπῶν. VI. Περὶ καρποφοριῶν. VII. Περὶ νεστείας καὶ τεσσαρακοστῆς, καὶ τοῦ πάσχα, καὶ τῆς πεντηκοστῆς, καὶ κυριακῆς, καὶ σαββάτου, καὶ γονυκλισίας. VIII. Περὶ παροικιῶν, καὶ πῶς διαγούσιν ἐπίσκοποι, καὶ κληρικοὶ, καὶ περὶ ἀποδημίας αὐτῶν, καὶ περὶ τῶν κατ' ἔτος συνόδων, καὶ ξενοδόχων, καὶ διδασκάλων, καὶ συστατικῶν, καὶ εἰρηλικῶν ἐπιστολῶν, καὶ ποῖα πράττουσιν ἰδιωτικᾶ, ἢ δημόσια πράγματα, καὶ πῶς οἱ κληρικοὶ ἀλλήλους τιμῶσι. IX. Περὶ ἀμαρτημάτων, καὶ δικῶν ἐπισκόπων, καὶ κλη-

ове прве редакције номоканона споменути су ови канони: апостолски, четири прва васељенска сабора, осам првих помјесних сабора и дванаесторице св. отаца, осим Тарасија. Грађански закони у номоканону узети су уопће из *Collectio tripartita*,¹⁶⁾ и тако су у многим мјестима сходни у самим ријечима приведени закони у номоканону са законима у *tripartita*, и тако је тијесна унутрашња свеза између ова два зборника, да се држи, да их је оба саставила једна и иста особа. *Tripartita*, као што знамо, садржи све законе државне власти, који се тичу цркве, а који су изложени у Јустинијановим зборницима, то и у номоканону садржи се ово исто, садрже се наиме сви прописи грађанскога законодавства, који су у погледу цркве издани били до тога доба.¹⁷⁾ Друга редакција овога номоканона приређена је 883. године.¹⁸⁾ Спољашњи облик зборника задржан је онај исти, који је имао у првој редакцији, и само се спомињу још канони трулскога и никејскога II сабора, канони два

ρικῶν, καὶ ἀφορισμοῦ, καὶ καθαιρέσεως, καὶ πάντα ἀμαρτήματα ἢ χειροθεσία λέει. X Περὶ διοικήσεως ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων, καὶ περὶ τῶν ἰδικῶν τοῦ ἐπισκόπου. XI Περὶ μοναστηρίων καὶ μοναχῶν. XII Περὶ αἰρετικῶν, καὶ ἰουδαίων, καὶ ἐλλήνων. XIII Περὶ λαϊκῶν. XIV Περὶ κοινῶν πάντων ἀνθρώπων. Испреди мој Зборник Стр 3—22

¹⁶⁾ Види стр. 187. *Biener, Gesch. der Novell* 205—208. Испреди *Mortreuil*, I, 225—229. *Pitra, Juris eccl. hist. et mon.* III, 436—439

¹⁷⁾ У номоканону грађански закони приведени су послѣје канона у свакој глави под насловом *Κείμενον* (лат. *textus*), коју су ријеч грчки јуристи употребљавали да означе оригинални текст закона, за разлику од текста својих тумачења закона. *Pitra, Op. cit.* II, 435. *Biener, Gesch. der Nov.* 205—206 Сва ова кимена заједно у словенскоме пријеводу састављају 47 главу старосрпске крмчије, или 44. печатане крмчије.

¹⁸⁾ То је овако означено на крају другој предговора номоканона: ἔστι μὲν κατὰ χιλιάδα ἑτῶν μετρούμενος, εἰς τὸ ἑξαπλάσιον ταύτης ἀναβαίνων, ὑπερβάλλων δὲ καὶ ταῦτα, καὶ μὴδὲ μέχρι τῶν τριακοσίων ἑτῶν τὸν ὁρόμον ἰστών, εἰς τὸ ἐννενηκοστὸν πρῶτον ἔτος ἐλαύνων, ὑπ' ἀρχῆς ἡλίου τὴν προκειμένην πράξιν προήνεγκεν (Аг. Синт I, 9) то јест: 6391—5508=883 У овоме предговору морало би ма којим било начином бити споменуто име *Фотија*, да је он издао овај номоканон у другој редакцији; међутим ни овдје, ни нигдје друго *за гошото 300 година послѣје*, не спомиње се име *Фотија*, да је издао овај номоканон, него то је први пут учинио Валсамон, кад је предузео да коментира исти номоканон, назвавши га радњом *Фотијевом* (Аг. Синт I, 32), и на основу тога *самога* податка назван је затијем од свију *Фотијевим* овај номоканон. Види што сам ја навео против овог опћега тврђења у приступу мога Зборника (стр. LXIX—LXXI)

сабора цариградска 861. и 879. године и посланица о симонији Тарасија цариградског.¹⁹⁾ Таким начином, у номоканону у 14 наслова, кад је издан био у другој редакцији 883. године, *спомињу се сви канони, који су имали свеопћу важност за православну цркву*, и који и данас важе. Други дио номоканона, гдје су приведени грађански закони, остао је, осим незнатних промјена, нетронут.²⁰⁾ Непосредно за номоканоном, у коме су споменути били при односним главама наслова бројеви дотичних канона, и који као такав био је систематски реперторијум свега каноничкога материјала, слиједио је зборник са потпуним текстом самих канона, у коме зборнику требало је потражити канон, који је у номоканону бројем означен био. Добивши споменуту допуну, а с обзиром на систематичност, којом су канонички предмети у овоме номоканону расположени и која је била најприкладнија за практику црквену, он је, уз зборник канона, који му је додан био, у течају времена искључио из употребе све остале каноничке зборнике, и на великоме сабору цариградском 920. године, на коме су били представници све цркве, био је свечано потврђен и *проглашен опћеобвезним за сву хришћанску цркву*.²¹⁾ Данас канони, који су споменути у овоме номоканону, и који су у пуноме тексту приведени у придоданом му каноничком зборнику, састављају *основни канонички зборник* православне цркве.

III. *Доба послѣ издања основног каноничког зборника православне цркве*

§ 42.

Опћи преглед.

Издањем основног каноничког зборника утврђено је било устројство и управа цркве, и зајамчен за будућа вре-

¹⁹⁾ У 14 глави XII наслова (Аг. Синт. I, 273) номоканона споменут је сабор картагенски при Кипријану о прекрштавању јеретика; али ово је познија интерполација, као што сам ја то већ истакао на другом мјесту (Зборник Приступ, стр. LXXII)

²⁰⁾ *Zachariae von Lingenthal. Die griechischen Nomokanones, — Ueber den Verfasser und die Quellen des (Pseudo-Photianischen) Nomokanon in XIV Titeln.*

²¹⁾ Зборник. Приступ, стр. XIX. LXXIII.

мена правилни живот у њој. Темељни закони за правне одношаје цркве, како у самој цркви, тако и према држави и према онима, који су ван цркве, у другоме периоду већ су издани били, и законодавна власт цркве имала је сада да само примјењује оне основне законе и да се стара остати вјерна духу њиховом. Прилике су се у течају вијекова за цркву мијењале, а услијед тих прилика и закони цркве почели су се разумијевати различно, те се истицала потреба приређивати нове зборнике, који би најбоље задовољавали практичким потребама времена, који би разјашњавали прави смисао основних закона црквених и показивали све оне правне установе, које су се у језгри у тим законима садржале. Са оваквим задаћама јавили су се неколики канонички зборници различне врсте у ономе периоду, између којих најважнији су они, у којима се садрже тумачења канона и који су највише допринијели развићу црквенога права, како са практичке, тако и са теоријске његове стране. Ови разни зборници приређивани су били на грчком језику, а готово савремено они су превађани били и на језике оних народа, који су били у јединству са грчком црквом, од које су хришћанство примили.

§ 43.

Грчки канонички зборници.

Грчки канонички зборници овога периода могу се подијелити на *а)* зборнике елементарне, у којима су канони приведени синоптички, *б)* зборнике са тумачењима и *в)* зборнике систематске

I. У XI вијеку *Михаил Псел*¹⁾ саставио је један кратки *канонички синопсис* за практичку употребу, у коме су изложени канони прва четири васељенска и првих шест помјесних сабора²⁾ у хронолошком реду, затијем канони огаца

§ 43 ¹⁾ Биографију Псела види у *Mortreuil*. III, 470—474.

²⁾ Разумијемо овдје ред помјесних сабора по нашем бројању. Види стр. 85. И ово треба разумијевати свагда, кад се овако у тексту изражавамо, пошто би иначе морали понављати сваки пут све саборе, а то би много мјеста заузимало.

и најпослије апостолски канони.³⁾ — Потпунији од овога је *номоканон Григорија Доксапатра*⁴⁾ из прве половине XII вијека, у коме су приведени синоптички сви канони, који се садрже у номоканону у четрнаест наслова, и додано је још неколико чланака, који су се налазили у допуњеном синопсису Стевана ефеског.⁵⁾

II. *Тумачења* налазимо или на синопсисе, или на пуни текст канона, или пак на номоканоне.

1. На *синопсис канона*, а на име на онај синопсис, који је први приредио Стеван ефески, и који је синопсис последије допуњен био свим оним чланцима, који се данас у њему налазе,⁶⁾ написао је 1130. год. тумачења дјакон и номофилак саборне цркве у Цариграду *Алексије Аристина*.⁷⁾ Тумачења Аристинова састоје се у томе, што је под скраћеним текстом канона ставио перифрастички пуни текст; а ако је скраћени текст дотичнога канона био правилан и појмљив, он је тај канон оставио без свакога тумачења, забиљеживши само да је „јасан.“⁸⁾

³⁾ Наслов *Synopsis canonum* дали су овоме зборнику новији писци (*Donjat*. Op. cit. p. 309), премда се он грчки зове Σύνοψις τοῦ νομοκανόνου (*Mortreuil*. III, 447, *Heimbach*, Griech.-röm. Recht. Ed. cit. 86, 459). Види *Biener*, De collect. can. p. 29.

⁴⁾ О Доксапатру види *Mortreuil*. III, 483—485 Наслов зборника: Νομοκάνωνον σὺν Θεῶν περιέχον συνοπτικῶς ἕλους τοὺς κανόνας τῶν ἁγίων καὶ οἰκουμενικῶν ἐπὶ συνόδων καὶ τῶν ἁγίων ἀποστόλων καὶ τοῦ μεγάλου Βασιλείου καὶ ἑτέρων θεοφόρων πατέρων. (*Mortreuil*, III, 411 *Heimbach* ib. 460. *моје* издање: О кан зборн стр 77).

⁵⁾ Види стр. 176.

⁶⁾ Види бил. 11. § 39

⁷⁾ О Аристину види *Mortreuil*. III, 485. *Donjat* p. 310.

⁸⁾ Наслов зборника, који садржи тумачења Аристинова, ово је: Νομοκάνων σὺν Θεῶν ἐρμηνευθὲν παρὰ τοῦ θεοφιλεστάτου νομοφύλακος κληροῦ Ἀλεξίου τοῦ Ἀριστηνοῦ. *Mortreuil*. III, 413. *Heimbach* l. c. p. 461. *Biener*, De collect. can. 32 sq. У *Beveregii Synodicon*, а исто и у *аминској Синтагли*, идје се налазе ова Аристинова тумачења, она нијесу приведена као самостални зборник, него су стављена при свакоме канону последије Зонариних и Валсамонових тумачења, и то на неправилан начин, јер име Аристиново стоји уз синоптички текст канона, а међутијем би требало да стоји уз тумачење, јер *није* Аристин саставио синопсис, као што се то прије погрјешно држало. Иста ова неправилност прешла је и у московско издање (1876 и сл) „Правила и пр. съ толкованіями“ Аристинова тумачења налазе се у *Крмцији* и у *Interpretae legii*. Види О кан. зборн. стр. 15—16.

2. На *пуни текст канона* написао је у почетку XII вијека најбоље и најпогпуније тумачење *Јован Зонара*.⁹⁾ Канони су у његовом зборнику приведени по важности извора: најприје апостолски, пак васељенских сабора, затијем помјесних сабора и најпослије св. отаца, и то сви канони, који се садрже у зборнику уз номоканон у четрнаест наслова. Тумачења Зонарина имају цијељ, да разјасне ријечи свакога канона и да проникну у смисао његов. Ваљаност ових тумачења Зонариних била је призната од најбољих канониста источне цркве. Валсамон у својим тумачењима канона понавља готово од ријечи до ријечи Зонару, и називље га „најизврснијим“;¹⁰⁾ исто тако и Властар позивље се на Зонарина тумачења.¹¹⁾ Углед овога рада Зонарина тако је висок био, да су добре каноничке зборнике називали просто „Зонара“.¹²⁾ За каноничко право православне цркве тумачења Зонарина састављају извор права, а за науку она су од неизмјерне важности.¹³⁾

3. Тумачења на *номоканон у четрнаест наслова* налазимо од неколико разних правозналаца. Први би био неки непознати из доба одмах послје издања номоканона, који је написао тумачења на поједина мјеста, како каноничког дијела, тако и другог дијела, гдје су грађански закони.¹⁴⁾ Други је *Теодор Вестес*, правозналац из краја XI вијека,¹⁵⁾ који управо није нека особита тумачења писао на номоканон, него је унио у грађански дио номоканона текст оних закона, који су само бројем означени били, онако исто, као

⁹⁾ Види о Зонари *Mortreuil*. III, 480—481. Зборник са Зонариним тумачењима носи овај наслов: Ἐξήγησις τῶν ἱερῶν καὶ θεῶν κανόνων τῶν τε ἀγίων καὶ σεπτῶν ἀποστόλων, καὶ τῶν ἱερῶν οἰκουμενικῶν συνόδων, ἀλλὰ μὲν καὶ τῶν τοπικῶν ἤτοι μερικῶν, καὶ τῶν λοιπῶν ἀγίων πατέρων, πονηθεῖσα Ἰωάννη μοναχῷ τῷ Ζωνάρᾳ, τῷ γεγονότι μεγάλῳ δρομηταρίῳ τῆς Βίβλης καὶ πρωτοσηρηγῆτις. *Ant. Sinait* II, 1.

¹⁰⁾ Ὁ ὑπερφροέτατος ἐκεῖνος Ζωνάρᾳς *Ant. Sinait* IV, 76. Cf. II, 49 IV, 204.

¹¹⁾ На прим. *Ant. Sinait* VI, 256.

¹²⁾ Види Зборник. Приступ, стр. LXXIX.

¹³⁾ Налази се, осим других посебних издања, у *Beveregii Synodicon* на другоме мјесту послје свакога канона, а у *Ant. Sinaitagmi* и у московском издању „Правила сѣ голков“ на првоме мјесту. И у *Крмчији* код појединих канона има Зонарино тумачење поред, или на мјесто Аристинова

¹⁴⁾ *Mortreuil*. III, 422. *Heimbach*. I. c. p. 461.

¹⁵⁾ О овоме правознаоцу види *Mortreuil*. III, 481—483.

што је то неко други учинио био са каноничким дијелом номоканона.¹⁶⁾ Али најважнији коментатор номоканона, то је *Теодор Валсамон*, најприје хартофилакс цариградске цркве, а затијем (од 1193.) антиохијски патријарх, најпризнатији између свију канониста источне цркве свога доба.¹⁷⁾ По налогу цара Мануила Комнина и цариградскога патријарха Михаила Анхијала, Валсамон је предузео између 1169. и 1177. године да напише своја тумачења на номоканон. Из предговора његовога ми дознајемо, да му је главна цијел била, да напише тумачење сваког појединог канона, да доведе у склад прописе канона са прописима грађанскога законодавства, и да означи грађанске законе, који се у базиликама налазе, и који су услјед тога имали безусловно обвезни значај за свакога.¹⁸⁾ У тумачењима канона Валсамон слиједи у свему Зонари и само га по некада допуњује, привађајући за разјашњење једног или другог канона наредбе цариградског патријаршеског синода; у другој дијелу номоканона он ради самостално, и то му је заслужило име знаменитога. Номоканон са тумачењима грађанскога дијела номоканона саставља први том атинске Синтагме¹⁹⁾, а његова тумачења канона налазе се у истој

¹⁶⁾ Види *Biener*, De collect. canon. p. 23. *Исми*, Geschichte der Nov. S 204 n. 115. *Mortreuil* III, 428—432. *Pitra*, Juris can. hist. et mon. II, 440. *Heimbach* l. c. p. 462. *Krüger*, Ueber eine neue Bearbeitung des Nomocanonin 14 Titeln (Zeitschrift für Rechtsg. IX, 188 fg.). *Zachariae von L.*, Die griech. Nomokanones. S. 15 fg.

¹⁷⁾ *Mortreuil*. III, 488—491. Cf. *Doujat*, Praenot. can. p. 307. — О каноничким радњама Валсамона види: *Biener*, De collect. can. p. 30 sq. *Исми*, Geschichte der novel. S 210—218 *Исми*, Zur Revis. des Justin Codex. (Zeitschr. für Rechtsw. VII, 157—159). *Mortreuil*. II, 143—164. III, 432—446. 451—453. *Heimbach* l. c. p. 463—467. *Beveregii* Synodicon. Proleg. p. IX—XV. *Zachariae von Ling.*, Die griech. Nomokan. S. 16—17.

¹⁸⁾ *Am. Cunn.* I, 31—33.

¹⁹⁾ Ἐξήγησις τῶν ἱερῶν καὶ θείων κανόνων τῶν τε ἁγίων καὶ πανευφήμεων Ἀποστόλων, καὶ τῶν ἱερῶν οἰκουμενικῶν συνόδων, ἀλλὰ μὴν καὶ τῶν τοπικῶν ἤτοι μερικῶν, καὶ τῶν λοιπῶν ἁγίων πατέρων πρὸς δὲ καὶ δῆλωσις τῶν ἐνεργούντων νόμων καὶ μὴ ἐνεργούντων, τῶν ἀνατακτομένων ἐν τοῖς δέκα πρὸς τοῖς τέσσασι τίτλοις τοῖς κατ' ἀρχὴν τῶν κανόνων κεκείμενοις, πονηθεῖσα κατὰ πρόσταξιν βασιλικὴν καὶ πατριαρχικὴν Θεοδώρῳ τῷ εὐτελεῖ διακόνῳ τῆς ἁγιωτάτης τοῦ Θεοῦ μεγάλης ἐκκλησίας, Νομοφύλακι, Хартоφύλακι, καὶ πρώτῳ τῶν Βλαχερνῶν τῷ Βαλααμῶν, τῷ μετὰ χρόνουσ τινας γεγονότι Πατριάρχῃ Θεουπόλεως μεγάλης Ἀντιοχείας, καὶ πάσις ἀνατολῆς. *Αἰμιονικὰ συνταγμα*. I, 31.

Синтагми послије текста сваког појединог канона и Зонаринога тумачења.²⁰⁾

III. Код *систематских зборника* овога доба опажају се три мијене у састављању истих. До половине XIV вијека истичу се неколике самосталне радње, које имају важни значај за право, затијем слабе те радње услијед политичких незгода на истоку за неколико вијекова, и тек у XIX вијеку буди се опет нови живот. Осврнимо се на главније, што нам ово доба пружа.

1. У XIII вијеку светогорац *Арсеније*, послије по некима цариградски патријарх,²¹⁾ написао је један *канонички синоџис*, који је важан био за црквено право онога доба.²²⁾ Има 141 главу; приведен је анализ појединих каноничких прописа и сви канони, који се дотичног предмета тичу. Грађански закони узети су из Схоластикова зборника у 78 глава.

2. Високи углед у историји каноничкога права стекао је *Матије Властар* јеромонах²³⁾ својом *азбучном синтаг-*

²⁰⁾ Ἑρμηνεία εἰς τοὺς κανόνας τῶν ἁγίων καὶ σεπτῶν Ἀποστόλων, καὶ εἰς τὰς μετέπειτα οἰκουμενικὰς συνόδους τῶν ἁγίων πατέρων, ποιηθεῖσα παρὰ Θεοδώρου διακόνου τῆς τοῦ Θεοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας, νομοφύλακος, χαρτοφύλακος, καὶ πρώτου τῶν Βλαχερνῶν, τοῦ Βαλσαμωνῶνος. *Ann. Synod.* II, 3. Тумачења Валсамона на номоканон и на канонички зборник издана су била први пут у латинском пријеводу (Gentiano Herveto interprete) 1561. у Паризу, затијем исте године у латинскоме пријеводу тумачење самога номоканона (Henr Agylae) у Базелу. Грчки текст био је издан најприје 1615. у Паризу, и опет потпунији у Паризу 1620; а са оба предговора номоканону издана су била Валсамонова тумачења 1661. у *Voelli et Justelli Bibliotheca jur. can.* II, 785—1138. Тумачења канона критички приведена су у *Bevereg. Synodicon* непосредно послије текста самих канона; а у рускоме пријеводу у московском издању „Правила съ толков.“ послије Зонаринога тумачења, и послије синоптичкога текста канона са Арстиновим тумачењем, приведено је под сваки канон тумачење Валсамоново.

²¹⁾ *Donjat*, Praenot. can. p. 310—311. *Mortreuil* III, 492—494. *Heimbach*. I. c. p. 467. Испореди Γεδεῶν Πίνακες, Σελ. 389.

²²⁾ Напечатан је у *Voelli et Just.* (II, 749—784) под насловом: Ἀρσενίου μοναχοῦ τῆς ἐν τῷ ἁγίῳ ὄρει μονῆς τοῦ φιλοθέου Σύνοψις τῶν δεῖων κανόνων. Види о истој: *Biener*, De collect. can. p. 37. *Исстн*, Geschichte der Nov. S. 218. *Mortreuil*. III, 456—457. *Heimbach*. I. c. О кан. зборн. 78.

²³⁾ *Beveregii Synodicon Proleg.* p. XXI—XXII. *Mortreuil* III. 494

мом, коју је издао 1335. године.²⁴⁾ Послије опширнога предговора и прегледа извора, синтагма се дијели на 24 дијела по броју писмена у грчкој азбуци, а сваки дио на толико глава, колико има именица, које почињу са односним писмом. Свега има 303 главе, и под сваким насловом главе најприје су приведени сви канони, па односни грађански закони. Врло ваљана је и практична ова синтагма Властарева.

3. Казали смо, да је *Харменоупул* издао као допуну свога егзабиблоса, један посебни канонички зборник.²⁵⁾ Овај зборник приредио је Харменоупул околу половине XIV вијека, и послије предговора, дијели се на шест одсјека, од којих опет сваки је подијељен на посебне наслове, и под сваким насловом приведени су синоптички сви они канони, који састављају данашњи пидалион.²⁶⁾

Са Харменоупуловим зборником завршује се у строгоме смислу старија историја каноничких зборника у грчкој цркви. Зборници, који су послије тога издани били, све до XIX вијека, састављају лоше компилације из пре-

²⁴⁾ У *ат. Синтагли* (у којој заузима читав VI том) има овај наслов: *Σύνταγμα κατὰ στοιχείων τῶν ἐμπειρηληγμένων ἀπασῶν ὑποθέσεων τοῖς ἱεροῖς καὶ θείοις κανόσι, ποιηθὲν τε ἅμα καὶ συντεθὲν τῇ ἐν ἱερομονάχοις ἐλαχίστῃ Μαρθαίῃ (τῇ Βλάσταρῃ)*. Исто у *Beveregii Synodicon*, гдје је отпечатана у II тому са засебном пагинацијом (I—XXVI, 1—272). Два одломка из Властареве синтагме, која се тичу брачнога права напечатана су и у *Leinclav. Jus gr rom.* I, 478—518. Види о овој синтагми: *Biener, De coll. can. p. 37—38. Исми, Gesch der Nov. S. 218—222. Mortreuil, III, 457—464. Zachariae von Ling, Die griech. Nomokanones. S. 17—18. Heimbach. l. c. S. 467—470.* О кан. зборн 78—80. Била је преведена ова синтагма и на словенски језик, и употребљавала се у старој српској цркви (*P. J. Safarik, Geschichte der serb. Literatur. II. Abtheil S. 216. fg. Т. Флоринскиџ, Памятники законод дѣят Душана Стр. 307—321*), и у истој приређено је било и скраћено издање ове синтагме (*Т. Флоринскиџ. Тв. 321—439*). Руски пријевод приредио је *Н Ильинскиџ*, и издао 1892. г у Симферопољу. Научно је, а уједно и врло практично ово издање. О разним пријеводима ове синтагме са старогрчког на новогрчки језик види *Zachariae, Delin. p. 88. sq.*

²⁵⁾ Стр. 138. — Напечатан је у *Leinclav. Jus. gr.-rom.* (I, 1—71) под насловом *Ἐπιτομή τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων γενομένη παρὰ τοῦ πανσεβάστου σεβαστοῦ καὶ νομοφύλακος καὶ κριτοῦ Θεσσαλονίκης κυρίου Κωνσταντίνου τοῦ Ἀρμενοπούλου.*

²⁶⁾ О овоме зборнику види: *Doujat p. 310. Biener, De coll. can. p. 38. Mortreuil. III, 464—466. cf 495—499, Heimbach. l. c. S. 470.* О кан. зборн. 78.

ђашњих зборника, на које ми не налазимо за нужно заустављати се.²⁷⁾

Због свезе, што двије између тих компилација имају са данашњим каноничким зборницима, ми ћемо их споменути, а то су:

1) *Номоканон Мануила Малакса* од 1561. године.²⁸⁾ Малакс је компилирао овај свој зборник из најразноврснијих извора и у истоме говори у стотине глава (од 203 до 694 по разним рукописима) о предметима колико каноничкима, толико и о таквима, који се права сасвијем не тичу, на прим. о метеорологији, географији, филологији и т. д. Овај зборник саставља један од извора првога дијела румунске *Indreptarea*.²⁹⁾

2) *Номоканон у 228 глава* из краја XIV или почетка XV вијека.³⁰⁾ Ово је нешто боља компилација од Малаксеве, јер се бар тиче једнога предмета, наиме излаже епитимије за различне гријехе, и служио је ручном књигом за духовнике при исповиједи. У XVI вијеку овај је зборник био преведен на старосрпски језик, а затијем у Русији напечатан, и данас се налази на крају словенског „великог требника.“³¹⁾

3) Малаксев и мноштво других сличних лоших каноничких зборника, који су у забуну доводили саму управу црквену на истоку и који су учинили били, да се заборава, шта саставља канонски пропис, а шта је са стране унесено у право из неканоничких извора,³²⁾ — побудило

²⁷⁾ Види о овоме питању *Zachariae von Ling.*, Die Handbücher des geistl. Rechts aus den Zeiten des untergehenden byzantinischen Reiches und der türkischen Herrschaft. S. 1—2. Испореди *C. Popovicii* Fântânele. p. 64—68.

²⁸⁾ *Zachariae* Hist. jur. rom. Delineatio pag. 89—92. *Истн.*, Die griech. Nomokanones. S. 18. *Истн.*, Die Handbücher. S. 2—23. *Heimbach*, Gr.-röm. Recht. Ed. cit. Bd. 87 S. 52. 53. Зборник. Стр. CXVII—CXVIII. *C. Popovicii*, Fântânele p. 65.

²⁹⁾ Види даље § 45

³⁰⁾ Подробно о овоме зборнику види *А Павловъ*, Номоканонъ при большому требникѣ, — иже је напечатан грчки текст зборника по рукопису XVIII вијека и упоредо словенски текст. Испореди *Zachariae von L.*, Die Handbücher. S. 24.

³¹⁾ О кан. зборн. Стр. 84—88

³²⁾ Види *Zachariae von L.*, ib. S. 13.; а испореди предговор у Пидалиону. Изд. 1864. Стр. 10.

је пошљедњих година XVIII вијека два учена грчка калуђера, *Никодима* и *Агапија*, да приреде нови канонички зборник, који би одговарао каноничкој истини.³³⁾ Овај зборник они саставише 1793. и назваше га *Πηδάλιον*,³⁴⁾ који, послије одобрења ол стране цариградског синода, буде напечатан у Лајпцигу 1800., а затијем у поправљеном издању 1841., по коме се и послије печатао.³⁵⁾ Садржи, послије опширнога предговора, најприје апостолске каноне, па васељенских сабора, затијем помјесних сабора и најпослије св. отаца, — све каноне, који су у основном каноничком зборнику, и још само: каноне сабора картагенског при Кипријану, каноне Јована посника, Никифора исповиједника и Николе цариградског.³⁶⁾ Уз текст сваког канона стоје паралелни канони, па доста опширно тумачење дотичнога канона. На крају има чланак о сросгву и неколики обрасци различних црквено-званичних списа. Пидалион је данас официјални канонички зборник грчке цркве.³⁷⁾

³³⁾ О Никодиму и Агапију види *En. Porphyria* Аџонске књижнице (Чтенія въ Общ Л Д Пр. 1883, I, 269—291). Зборник Приступ, стр. CVI—CVIII. О побуду да приреде тај свој зборник види њихов предговор Пидалиону. Стр. 9 и сл., а испореди Зборник. Стр. CVIII.

³⁴⁾ *Πηδάλιον τῆς νοητῆς νηὸς τῆς μίας ἀγίας καθολικῆς καὶ ἀποστολικῆς τῶν ὀρθοδόξων ἐκκλησίας*. Ријеч *Πηδάλιον* (крмило, *gubernaculum*, *Steuergerader*) употребљена је, да се означи црква Христова, која је уподобљена лађи, а коју лађу управља као крмилом ова књига, у којој су скупљени црквени закони (види пред насловним листом пидалиона слику у издању 1864. и разјашњење слике). Ово је налик на оно, због чега се и *Крмчија* (крманска књига) тако зове.

³⁵⁾ О пидалиону види *Wiener Jahrbücher der Literatur*. XXV, 152—157. *Biener*, *De collect. can.* p. 39—43. *Pitra*, *Des canons* p. 21—22. *Zachariae von L.* *Geschichte des gr.-röm. Rechts*. S. 32. *Zhishman*, *Eherecht*. S. 78. *Walter*, *Kirchenrecht* (XIV Ausg.) S. 173—174. *Никольскій*, Греческая кормчая књига (Чтенія въ Общ Любит. Д Пр. 1883 II, 47—77. 324—360). Зборник Приступ, стр. CV—CXI. *Heimbach*, *Griech. röm. Recht*. Ed. cit. Bd. 87. S. 51.

³⁶⁾ Да је потпуно оправдано, што су ту канони и ове тројице пошљедњих, види што смо ми напријед казали (стр. 84—85). А што је приведена и наредба онога сабора Кипријанова, зависи од погледа грчке цркве новијега доба на ту наредбу (испореди што је казано о овоме на стр. 96—97).

³⁷⁾ Преведен је био 1844. на румунски језик, и затијем 1871. саставио је из пидалиона каноничку ручну књигу пок. митрополит Шагуна. Види *C. Popovici*, *Fântânele* p. 116. 117. — О разним грчким каноничким зборницима, који су издани били за пошљедња два

§ 44.

Словенски канонички зборници.

Православни Словени просвјећени су хришћанством од проповједника грчке цркве, па као што су примили од те цркве литургијске књиге и превели их на свој словенски језик, ради употребе у богослужењу, тако су исто примили од ње и превели на свој језик и односне каноничке зборнике, ради употребе у управи црквеној.

1) Први грчки канонички зборник, који је преведен био на словенски језик, то је *номоканон у 50 наслова*, који се још зове Схоластиков.¹⁾ Преведен је био, као што се држи, Методијем словенским, дакле у IX вијеку, и био је у употреби у свима словенским земљама све до XIII вијека.²⁾ Сувремено био је у употреби у руској цркви и *номоканон у 14 наслова* у првој његовој редакцији, који је преведен био, по мишљењу руских канониста, у Русији за вријеме Јарослава, сина кнеза Владимира, дакле у XI вијеку.³⁾ Оба ова каноничка зборника изашла су послје из употребе код православних Словена, и замијењени су били *Крмчијом*.

2) „Крмчијом“ (*Кормчая книга*) назван је словенски канонички зборник, кад је изишло прво његово печатано издање, и то у ономе истоме смислу, у коме је данашњи грчки канонички зборник назван „пидалионом“. Можда су издавачи пидалиона у овоме слиједили примјеру издавача крмчије. Неразјашњено је било за дуго времена питање о постанку наше крмчије, и тек у новије вријеме, оно је dostatно разбистрено.⁴⁾ Крмчија у свом првом облику, то јест,

вијека прије издања пидалиона, види *Zachariae Historiae jur. delineatio*. §. 55. 56., *Heimbach*, Gr.-röm. Recht Ed. cit 87. 49—53., а о некима О кан. зборн. стр. 80—81.

§ 44. ¹⁾ Види §. 41. бр. 1.

²⁾ Види бил. 9 и 10. § 41

³⁾ *Павловъ*, Первоначальный славяно-русский номоканонъ. Стр. 25 и сл.

⁴⁾ Подробно о поријеклу крмчије види у Зборнику, приступ, стр. LXXIV—C (или О кан. зборн. стр. 31—57), а испореди: *Розенкалтиџъ*, Обзоръние кормчей книги — *Wiener Jahrbücher der Literatur*. 1823. XXIII, 220—274. 1826. XXXIII, 288—290. — *Павловъ*, Первоначальный славяно-русский номоканонъ — *Калачовъ*, О зна-

како се она налази у старо-српским рукописима,⁵⁾ с којих је приређено данашње печатано издање, појавила се ста-рањем *св. Саве српскога*, по свој прилици у манастиру Хи-ландару у почетку XIII вијека. Из *српске земље* ова крмчија пренесена је у *Бугарску*, и бугарски деспот Јаков Светислав, на односну молбу, послао је исту 1262. у *Русију* митро-политу Кирилу II. Овај митрополит на сабору једноме у Владимиру 1274. прогласио је тај зборник опћеобвезним за руску цркву. Кад се почело печатање црквених књига у Русији, одлучено је било напечатати и крмчију, и то по једноме рукопису оне исте крмчије, што је Кирил добио од Светислава.⁶⁾ Било је 1650., кад је први пут напечатана. Ово прво издање било је цогрјешно, те 1653. буде прире-ђено ново издање, и с овог издања препечатавана је била крмчија све до нашега вијека. Ова печатана крмчија дијели се на *четири* дијела. У *првом*, приступноме дијелу има ово: 1) чланак о раздијељењу цркава, источне и западне; 2) о крштењу Руса; 3) о установи московске патријаршије; 4) из Властареве синтагме о значају канона; 5) и 6) описи свију васељенских и помјесних сабора, које прима право-славна црква; 7) оба предговора номоканона у четрнаест наслова; 8) сами овај номоканон, али само канонички његов

ченин кормчей — *Лашкаревъ*, Право церк, стр. 215—217. — *Суваровъ*, Курсь церков. права Стр. 306—308. — *Неволинъ*, Полное собраніе сочиненій Томъ VI, стр. 419—426. — *Митрон Макарий*, Исторія русской церкви. Томъ I (втор. изд) 151 и сл. Т. V, 1 и сл. — *Митр. Евгений*, Описаніе кievософ. собора. Кіевъ, 1825. Прибавл. N. 42. Стр. 235 и сл. — *Biener*, De collect. can. p. 53—72. — *Heimbach*, Gr-röm. Recht. Ed. cit. 87, 59—60. — *Popoviciu*, Fântânele. p. 76. sq. — *Tsch. Mitrovits*, Kormtsehaja kniga Wien, 1898.

⁵⁾ До данас је познато шест таквих рукописа и то: иловички 1262 године, рјазански 1284, рашки 1305, сарајевски 1368., савински 1603 и морачки 1615. О овим рукописима види *моју* рас-праву: Савинска крмчија Стр. 5—10.

⁶⁾ Тај рукопис зове се *рјазански*, „рязанская кормчая“, или „Јосифовская кормчая“, јер је био зготовљен за Јосифа, епископа рјазанског и положен у рјазанској саборној цркви „на увјдѣніе ра-зуму и на послушаніе вѣрнымъ и слушающимъ.“ Постојала је у Русији и друга крмчија, такозвана „*софійска*“, у којој је текст и пријевод канона био онај, који се употребљавао у руској цркви, прије него што ће митропол. Кирил добити српску крмчију од дес-пота Светислава, и у којој је било неколико чланака руског мјес-нога значаја. Види *Павловъ*, Первонач. номок. Стр. 76.

дио; 9) преглед садржаја свега онога, што ће бити у слиједећем дијелу и 10) биљешка о овоме печатаном издању. Други дио има четрдесет и једну главу, које су (осим 25. и 41.) пријевод од ријечи до ријечи оног каноничког синописа, на који је своја тумачења Аристин написао.⁷⁾ Трећи дио има двадесет девет глава, састављених из разноврсних извора, а између тих глава најважније су ове: 42. (по продуженој нумерацији другог дијела, или 1. глава овога трећег дијела) садржи зборник Јована схоластика у осамдесет седам глава;⁸⁾ 43. садржи три новеле цара Алексија Комнина;⁹⁾ 44. садржи црквено-грађански дио номоканона у четрнаест наслова;¹⁰⁾ 46. изватке из еклоге цара Лава исаврјанина;¹¹⁾ 48. прохирон цара Василија македонца;¹²⁾ 49. еклогу Лава исаврјанина;¹³⁾ 50. садржи: а) чланак о тајни брака, б) о сродству и в) о супруштву;¹⁴⁾

⁷⁾ Види биљ. 13. § 39. и биљ. 8 § 43 — Двије главе, 25. и 41. овог дијела, крмчије састављају: прва спис Василија великог о калуђерству, а друга спис Нила Ираклију о покајању.

⁸⁾ Види § 40 бр 1. У оригиналу крмчије, то јест, у српској крмчији, ово саставља 45 главу

⁹⁾ Оригинал у *Zachariae a Ling.*, Jus gr-tom. III, 359. 376. 401. Види номоканон, XIII, 2 (At. Синт. I, 284); *Ant. Synn.* V, 284—286; *Valsalmon* у тумач. 85. грчк. канона (At. Синт. II, 500). У српској крмчији — 46 глава

¹⁰⁾ То су такозвана *κείμενα* у ат. Синтагми и у другим издањима номоканона. Види §. 41 бр 2 У Срп. крмчији — 47. глава.

¹¹⁾ Ово држе да је југословенска компилација Ваља испоредити о овоме чланку *Wiener*, De collect. cap. p. 68. *Bogišić*, *Pisani zakoni na slov. jugu* Zagreb, 1872. I, 14—17. *Павловъ*, *Первонач. номок.* Прилож. V. Стр. 94—99. *Горчакавъ*, О тајни супружества. Стр. 152—153. *Неволинъ*, *Op. cit.* VI, 423 биљ. 61. Види горе § 25. стр. 135.

¹²⁾ Види горе §. 25. стр. 136. У српск. крмч. — 55. глава

¹³⁾ Види горе § 25. стр. 135. Еклоге нема у српској крмчији.

¹⁴⁾ О овој важној глави крмчије (које главе нема у српској крмчији) у пошљедње доба много се писало у Русији и све могуће хипотезе истинце су се о поријеклу исте главе. Најновија је радња о овоме *проф Павлова* са насловом „50-я глава кормчей книги“, радња беспорно најбоља од свију, што смо ми прочитали по брачноме праву источне цркве. Резултати радње проф Павлова ово су: извор првога дијела ове главе саставља *Rituale romanum*, који је издао папа Павао V, и кијевски митрополит Петар Могила превео је овај дио из тог *Rituale*, прилагодивши га к учењу православне цркве, и унио га је у свој „Требник“, а из тог требника препечатано је ово било у крмчији. Извор другог, односно другог и тре-

51. Сисинија о незаконитим браковима;¹⁵⁾ 52. спис сједињења;¹⁶⁾ 53. канонички одговори патријарха Николе;¹⁷⁾ 54. канонички одговори Никите;¹⁸⁾ 57. канони Никифора исповиједника¹⁹⁾ и 58. канонички одговори Јована китрског.²⁰⁾ *Закључни* дио има: 1) биљешку о називу крмчије, 2) даровни лист цара Константина папи Силвестру²¹⁾ и 3) о одијељењу западне цркве.²²⁾

У течају времена печатана крмчија ушла је у употребу код свију православних Словена, који су је из Русије стали добивати, и сматра се официјалним каноничким зборником.

3) За вријеме послје пада српске државе и док се нијесу почеле добивати из Русије печатане црквене књиге, а између истих и печатана крмчија, у *српској цркви*, поред крмчије св. Саве, био је у потреби и други један кано-

ћег дијела ове исте главе, саставља чланак о сродству хартофилакса цариградске патријаршије *Мануила Ксантјанина*, који је чланак такођер Могила превео и уншо у свој требник, а из требника прешао је у крмчију. А пошто у свој овој глави крмчије нема ништа таквога, што би у погледу брака било противно учењу православне цркве, пошто је ова глава крмчије заједно са осталима примљена и одобрена највишом влашћу руске цркве XVII вијека, то и прописи ове главе крмчије обвезни су, не мотрећи на извор, из кога потиче први дио исте главе (Спом. књ. стр. 219 и сл.) Испореди радњу о овој истој глави крмчије *проф. Горчакова*, О тајнѣ супружества С. Петерб. 1880 — Ове главе печатане крмчије нема, као што смо казали, у српској крмчији, али има у српскоме пријеводу из XVII вијека извор другог дијела ове главе. Испореди *Zhishman, Eherecht. S. 50—75—76 Šafarik, Geschichte der serb. Literatur. II Abtheil. S. 220 n. 160.*

¹⁵⁾ *Ant. Smit V, 11—19. Leunclav. Jus graeco-rom. I, 197—203.* У српској крмчији — 56 глава.

¹⁶⁾ Види горе §. 23 бр. 1. Српска крм. 59. глава.

¹⁷⁾ Види §. 22 стр. 118 Срп. крм. 57. гл.

¹⁸⁾ *Ant. Smit V, 41—42.* Срп. крм. 58. гл.

¹⁹⁾ Види §. 22 стр. 117.

²⁰⁾ Види §. 24. бр. 9.

²¹⁾ Ово је позната *Donatio Constantini*, којом као да је цар Константин даровао папи Силвестру сву Италију. Начези се овај спис у Псевдо-Исидоровим декреталима. (Изд. Hinschius. 249—254). Види о истоме *Döllinger, Die Papst-Fabeln. München, 1863 S. 61—186.*

²²⁾ Овај чланак, ма ко да га је написао, показује грубо незнање историје, те ради тога опаске на исти у *Wiener Jahrbücher der Literatur (XXIII, 266—273)* морају се признати потпуно оправданима.

нички зборник, наиме, *Властарева азбучна синтаagma*, у старосрпскоме пријеводу. Грчки оригинал ове синтагме приређен је, као што знамо, 1335. год., а из истога вијека сачувао се српски пријевод синтагме, и то у неколико рукописних егземплара;²³⁾ из чега мора се закључити, да се овај зборник употребљавао у црквеној пракци код Срба. Други многи рукописни егземплари истога зборника слиједећих вијекова доказују нам, да се и после он морао употребљавати;²⁴⁾ а ово нам потврђује још и то, што је из истога зборника у српској цркви састављен био скраћени зборник, и што се од тог скраћеног зборника сачувало такођер неколико рукописних егземплара.²⁵⁾ Исто као у српској цркви, ова Властарева синтаagma у словенскоме пријеводу била је у употреби, покрај других каноничких зборника, и у *бугарској* и у *руској* цркви.²⁶⁾

4) У *Крмчији* канони су изложени, као што смо казали, синоптички, а и пријевод није у свему тачан, те често је требало обраћати се к грчком тексту синопсиса, а такођер и к пуноме тексту канона, да се разјасни каква основна каноничка мисао. Да се олакша посао у овоме, поред крмчије,²⁷⁾ у првој половини XIX вијека издан је био у Русији с благословом св. синода нови канонички зборник под насловом: *Книга правилъ святыхъ апостола, святыхъ соборова вселенскихъ и помѣстныхъ и святыхъ отцевъ*.²⁸⁾ У овој су књизи изложени у црквено-руском при-

²³⁾ Види *Šafarik*, *Geschichte der serb. Literatur*. II Abtheil. S. 216. N. 150. *T. Florinskiij*, *Памятники*. Стр. 308.

²⁴⁾ *Šafarik*, l. c. S. 217. fg.

²⁵⁾ *T. Florinskiij*, сп. дјело, стр. 322 и сл. О одношају између ове скраћене синтагме Властареве и законика цара Душана види у истој књизи стр. 440 и сл.

²⁶⁾ Испореди *T. Florinskiij*, спом. дјело, стр. 308, гдје су споменути рукописи ове синтагме бугарске и руске редакције.

²⁷⁾ О значају крмчије у данашњој пракци руске цркве види два чланка *архим. Иоанна*, напечатана после његове смрти из недовршенога „Курса церк. заковѣдѣнїя“ у „Прав. Обзор.“ (1875. II, 40 и сл. 198 и сл.) под насловом: Основанїя рѣшенїй св. синода по духовно-судебнымъ дѣламъ, — и Общїя начала, которымъ руководствуется св. синодъ въ приложенїи правилъ древней церкви.

²⁸⁾ У приступу Зборника (стр. C—CV., а испореди: О кан. зборн. стр. 57—62) ја сам више или мање потпуно описао овај зборник.

јеводу канони у пуноме тексту и упоредо грчки оригинал с кога су преведени.³⁰⁾ Тумачења никаквих нема, него имају код појединих канона, и то врло ријетко, кратке биљешке, које имају задаћу да разјасне нека тамнија мјеста у канонима. Садржи *Книга правила* најприје вјероопредјељења пет васељенских сабора, затијем редом каноне: апостолске, васељенских сабора, десет помјесних сабора и тринаест отаца, дакле потпуно онолико, колико се садржи у основном каноничком зборнику 883. године. Азбучним прегледом, који долази послије канона отаца, завршује се сав садржај ове књиге.

5) Код православних Срба важи као официјални канонички зборник печатана крмчија.³⁰⁾ Као приватно издање на српском језику постоји мој „Зборник правила светих апостола, васионских и помјесних сабора и светих отаца, која су примљена православном црквом“, који је преведен са грчкога по атинској синтагми.³¹⁾ У другом издању овога зборника има, послије приступа, номоканон у четрнаест наслова (канонички његов дио), затијем редом канони: апостолски, васељенских сабора, десет помјесних сабора и тринаест отаца, и на крају азбучни и аналитички преглед свега, што је у зборнику.

§ 45.

Румунски канонички зборници.

Из додира Румуна, према географском њиховом положају, са Грцима и Словенима, познат је био код њих како грчки, тако и словенски језик. Прве законске књиге, како по грађанском, исто тако и по црквеном праву, биле су оне исте, које су важиле код Грка и код Словена. У почетку грчки су канонички зборници важили код њих, и по

³⁰⁾ Прво је издање изишло 1839 године, а четири године кашње, дакле 1843, изишло је друго издање, али на само црквено-руском језику, без грчкога текста. Издање 1862 једнако је првом.

³⁰⁾ У консисторијалној системи од 1782 (види горе стр. 150), а у 10 §. II одсјека казано је: „In applicatione factorum ad leges. . . in futurum quoque pro norma deservient. . . ѓ ipsum quoque Directorium communiter *Kornesia* dominatum.“

³¹⁾ Прво је издање изишло у Задру 1884., а друго у Новом Саду 1886.

тим зборницима управљао се црквени живот и у Молдавији и у Влашкој. У XV вијеку уводи се као официјални канонички зборник *Властарева синтаagma*, коју налазимо у употреби у Молдавији за вријеме Стевана великог (1456—1504), и то у словенскоме пријеводу. Ова синтаagma, сад у скраћеном, сад у пунијем облику, поред других грчких зборника, била је у употреби код Румунā све до прве половине XVII вијика, кад почиње циклус каноничких зборника на румунском језику.¹⁾

1) Први канонички зборник на румунском језику приређен је био 1632. од неког *Евстрахија* из Молдавије, и то је пријевод једне од многих редакција номоканона Мануила Малакса.²⁾

2) Неколико година касније (1640) напечатан је био у манастиру Говори нови зборник под насловом: *Pravila mica*.³⁾ Назван је овако овај зборник за разлику од другог зборника (*Indreptarea*), који се зове: „*Pravila cea mare*“. Зборник је овај опредјељен за исповиједнике. Садржи 159 глава, и основу му саставља такозвани Котелеријев номоканон,⁴⁾ који је морао бити прерађен и преведен од некога на словенски језик, и с тога језика преведен у Влашкој на румунски језик од *Михаила Моксалије*, игумана, и напечатан 1640 године у Говори.⁵⁾

§ 45. 1) О законским зборницима код Румунā види: *C. Popovici jun.*, *Fântânele și Codicii dreptului bisericescu ortodoxu*, p. 91—117. — *Wiener Jahrbücher der Literatur*. Bd XXV. S. 158—167. — *Wiener*, *De collect can.* p. 43—46. — *Истни*, *Das kanon. Recht der griech. Kirche* (*Kritische Zeitschrift für Rechtswissensch. und Gesetzgeb. des Auslandes* XXVIII, 165), — *Dr. Neigebaur*, *Die Rechtsverwaltung in der Moldau und Wallachei* (*Ibid* Bd XX. Heft II. S. 39—52. Heft III. S. 71—78). — *I. Papp-Szilágyi*, *Enchiridion juris ecclesiae orientalis catholicae*. Ed. II. Magno-Varadini, 1880 p. 33—63. — *Zachariae*, *Historiae jur. gr.-rom. delineatio*. p. 98—99. — *Е Голубинский*, *Краткий очеркъ исторій прав. церкви болгарской, сербской и румынской*. Москва, 1871. Стр. 359—360. *Мoj Зборник* Приступ, стр. CXI—CXIX (О кан. зборн. Стр. 68—76). — *Heimbach*, *Griech.-rom. Recht*. (Ed. cit. 87, 53—57).

2) Наслов је овоме зборнику: „*Pravila alcasa, scoasa și tocmita, și dintru multe sfinte scripture cercata și gasita...*“ Cf *Popovicii* О. с. p. 94—95.

3) *Popovicii*. О. с. p. 95.

4) О Котелеријеву номоканону види *Zachariae von Ling.*, *Die Handbücher des geistlich. Rechts* S. 23.—24.

5) *Popovicii* О. с. p. 104.

3) Поред овога зборника, издан је био 1652. у Трговишту, благословом тадашњег митрополита угровлашког Стевана, други румунски канонички зборник, који је превео са грчкога панонски један калуђер, *Данил*, уз припомоћ два хиоска даскала Игњатија Петрици и Пантелејмона Лигариди, и то са једног егземплара, који се чувао код неког Георгија Кариди. Овај зборник зову: *Pravila cea mare*, за разлику од „*Pravila mica*“, а иначе зборник се зове: *Indreptarea legji*.⁶⁾ Послије односнога предговора, зборник је подијељен на два главна дијела. Први дио има 417 глава и састављен је из два међу собом различна зборника, а наиме, из номоканона *Мануила Малакса* и из зборника *Василија Лупула* са насловом: „*Pravilele imperatesci*“. О Малаксовом номоканону говорили смо;⁷⁾ а овај други зборник издан је био 1646. у Молдавији, и садржи законе грчкоримских царева, који се тичу земљорадње, казненога права и слично.⁸⁾ Из првога зборника узето је у *Indreptarea* 314 глава, а из другог све главе, бројем 303, тако да заједно саставља број (417) глава првога дијела *Indreptarea*. Говори се овдје о различним предметима, како каноничким, тако исто и вјерским, литургијским, друштвеним и другим. Други дио са особитим насловом садржи у скраћеној редакцији канонички синопсис са тумачењима Аристина.⁹⁾ Послије овог синопсиса долази чланак са насловом „*Θεολογία*“, у педесет и четири питања и одговора Анастасија синајита из VII вијека.¹⁰⁾ — Пошто је овај зборник (*Indreptarea*) издан био са одобрењем надлежне црквене власти, те је он официјални канонички зборник за православну

⁶⁾ Види у *моле* Зборнику, стр СХШ

⁷⁾ Види стр 200

⁸⁾ Зове се *Лупулов* овај зборник, јер је издан за владе тога кнеза у Молдавији; а по биљешци на крају зборника, превео га је онај исти *Евстратије*, који је приредио први канон зборник на румунском језику Зборник овај Лупулов то је једна од онаких компилација, као што су „Книги законња“, о којима је написао учену расправу *проф А Паилонъ* (С Петерб 1885), јер поред другог у овоме зборнику налазимо и *Νόμος γερουχικός* и *Περὶ ποιῶν*, што се у „Книги законња“ такођер налази

⁹⁾ Који се канони из синопсиса налазе у *Indreptarea*, а којих нема, побиљежили смо у §. 22. ове књиге (стр. 88 и сл.)

¹⁰⁾ Види „*Anastasiana*“ у *Pitra Jur. eccl. historia et monum II*, 238 и сл., а посебно 243 п. 2.

румунску цркву. *Indreptarea* била је преведена 1722. на латински језик од Петра Добре; а прије неколико година напечатан је у Букурешту латинским писменима први дио њезин.¹¹⁾

4) Из *Indreptarea* и из опћег основног каноничког зборника био је састављен 1853. од митрополита влашког *Нифона* особити канонички зборник, који је данас тамо у опћој упогребџи.¹²⁾

5) Поред *Indreptarea* у црквеној пракци румунске цркве употребљује се и грчки пидалион, и то, или по пријеводу, приређеном 1844.,¹³⁾ или по издању, које је 1871. приредио митроп. Шагуна.¹⁴⁾

§ 46.

Издања изборâ и зборника црквенога права.

На челу свију издања изворâ и зборника каноничкога права православне цркве мора бити споменуто оно издање, које је одобрио цариградски патријаршески синод, а тако исто и највише власти других главнијих автокефалних цркава, и које као такво има безусловни авторитет за све. То је издање

Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων τῶν τε ἀγίων καὶ πανευφύμων ἀποστόλων καὶ τῶν ἱερῶν οἰκουμενικῶν καὶ τοπικῶν συνόδων καὶ τῶν κατὰ μέρος ἀγίων πατέρων, ἐκδοθὲν, σὺν πλεί-

¹¹⁾ Пријевод *Добре* има овакав наслов: „Regula legis divinae voluntati accomodata, continens jam canonica et imperatoria pro causis status tam ecclesiastici quam secularis“ *Porovicii*. Op. cit. p. 115. О издању букурешском, *ibid*

¹²⁾ „Manualu de pravila bisericneasca“ Ово је систематички зборник у 6 глава, од којих четири пошљедње говоре о браку.

¹³⁾ Овај је пријевод приредио са првог издања (1800) пидалиона митрополит молдавски *Венијамин Костахи* уз поправку ученога протосинђела *Неофинта Скрибана*, и напечатан је био у манастиру Неамтју *Porovicii* Op. cit. p. 116.

¹⁴⁾ Ово је издање кратка прерада пидалиона на румунском језику са насловом: „Enchiridionu adeca carti manuala de canoane... cu comentarie“, и садржи најприје текст канона и под сваким канонем пуније или краће тумачење, већим дијелом „субјективног, а по некада сасвијем арбитрарног карактера“. *Porovicii*. Op. cit. p. 117. Оваку исту опаску на ову радњу Шагуна читамо и у *Vering, Kirchenrecht II Aufl. S. 54*. Види § 43 биљ. 37.

σταῖς ἄλλαις τὴν ἐκκλησιαστικὴν κατάστασιν διαπούσαις διατάξει, μετὰ τῶν ἀρχαίων ἐξηγητῶν καὶ διαφόρων ἀναγνωσμάτων ὑπὸ Γ. Α. Ράλλη καὶ Μ. Πότλη, ἐγκρίσει τῆς ἀγίας καὶ μεγάλης τοῦ Χριστοῦ ἐκκλησίας.

Издана је ова синтаγμα у Атини 1852—1859. године у шест томова, а од издавача први, *Ραλλι*, био је предсједник атинског ареопага (врховног судишта), а други, *Ποшли*, професор атинског университета. Садржи: у I тому номоканон у четрнаест наслова са схолијама Валсамона; у II каноне апостолске, васељенских сабора и пошљедња два помјесна у пуноме тексту са тумачењима Зонаре и Валсамона, па текст канона синоптички са тумачењима Аристина; у III каноне осталих помјесних сабора онако исто, као у другом тому; у IV каноне оца са текстом и тумачењима, као у другом и трећем тому, пак оне каноне, који нијесу формално потврђени на васељенским саборима, али које црква ипак прима, као опћеобвезне, загијем, каноничке одговоре Валсамона, осам каноничких чланака истога Валсамона, четири чланка о постовима и најпослије два каноничка чланка Зонаре; у V каноничке наредбе патријаршеских синода од 911. до 1835. године, па законе византијских царева од Јустинијана до Андроника (1226.), неколико каноничких чланака по разним питањима, попис епископских катедара у православној цркви, чланак о црквеним достојанствима, формуларе грамата при постављању на црквене службе, два закона о цркви у краљевини Грчкој и двије каноничке наредбе цариградског патријаршеског синода од 1757. и 1850. године; у VI тому налази се Властарева синтаγμα.

Ова атинска синтаγμα саставља најбоље и најкритичније дјело, које је до данас издано по изворима права православне цркве.¹⁾ Она има научни значај и показује строго критички све оно, на основу чега може се тачни појам саставити о постанку и развићу каноничкога права право-

§ 46 ¹⁾ Види оцјене овога дјела од најбољих зналаца нашега права на западу: *Бинера* (*Kritische Zeitschrift für Rechtswiss und Gesetzgeb. des Auslandes*. XXVIII, 163—206) и *кард Пумре*, који је поводом истога дјела напечатао нарочиту књижицу са насловом „Des canons et de collections canoniques de l'église grecque, d'après l'édition de M. G. A. Rhalli. (Paris, 1858). Испореди *Zhishman*, *Ehe-recht*. S. 31—32., а и *мој* Зборник, приступ, стр. СХХ—СХХIII.

славне цркве. Значај њезин не ограничава се на једну по-мјесну цркву, него, по тачној опасци *Бинера*, односно садржаја свога, она има значај за сву православну цркву, а са стране пуноће и критичности, она има значаја за сав хришћански свијет.

Послије овог главног издања, да приведемо у хронолошкоме реду остала важнија издања извора и зборника црквенога права:

1. SS. Apostolorum et SS. Conciliorum canones, издање, које је приредио епископ у St. Brieux *Johannes de Tillet*. Paris. 1540.²⁾

2. Τοῦ ἀνατολικῶς νομίμου βιβλία Γ. Juris orientalis libri III ab *Enimundo Bonefidio J. C.* digesti ac notis illustrati et nunc primum in lucem editi cum latina interpretatione anno 1573. Paris.³⁾

3. Juris graeco-romani tam canonici quam civilis tomi duo, *Johannis Leunclavii Amelburni* v. cl. studio ex variis Europae Asiaeque bibliothecis eruti, latineque redditi. Francofurti, 1596.⁴⁾

4. Canones SS. Apostolorum et SS. Conciliorum cum commentariis *Johannis Zonarae* nunc primum graece et latine conjunctim editi... Studio et labore *Johannis Quintini Hedui*. Lutet. Parisiorum, 1618.⁵⁾

²⁾ О овом издању и о епископу De Tillet види *Pitra*, De canons. p 5—7. Садржи каноне апостолске и тринаест сабора у грчком оригиналу. Ово је издање затијем превео на латински језик *Gentianus Hervet* (Paris 1561), додавши пријевод номоканона у четрнаест наслова и пријевод Валсамонових тумачења и каноничких посланица св. отаца. Неколико година послије приређено је било овог истог дјела ново издање, допуњено са тумачењима Зонаре. Напечатано је Mediolani, 1613.

³⁾ У првој су књизи закони грчко-римских царева, у другој наредбе цариградског патријаршеског синода и у трећој посланице цариградских патријараха. О слабоме значају овог издања испореди *Zhishman*, *Eberecht* S 29—30.

⁴⁾ Садржи у првој књизи канонички зборник Харменопула, законе царева грчко-римских по црквеним питањима, наредбе цариградског патријаршеског синода, канонички чланци признатих канониста источне цркве, двије главе о браку из Властареве синтагме, закон Јустинијанов о православној вјери и један чланак вјерскога садржаја Харменопула; у другој су књизи чланци по *jus civile Graecorum*.

⁵⁾ О овоме Квинтину види *Donjat*, *Praenot. canonie. lib. V. cap. 8. Ed. cit. p. 454.*

5. Bibliotheca juris canonici veteris in duos tomos distributa, quorum unus canonum ecclesiasticorum codices antiquos, tum graecos, tum latinos complectitur, subjunctis vetustissimis eorundem canonum collectoribus latinis; alter vero insigniores juris canonici veteris collectores graecos exhibet... Opera et studio *Guilielmi Voelli et Henrici Justelli*. Lut. Paris. 1661.⁶⁾

6. Ecclesiae graecae monumenta edidit *Johannes Baptista Cotelarius*. Lutet. Paris. 1677—1686, у три тома, којима су Мавринци додали 1692. четврти том са насловом: *Analecta graeca*.⁷⁾

7. Synodicon sive Pandectae canonum SS. Apostolorum et Conciliorum ab ecclesia graeca receptorum, nec non canonicarum SS. Patrum epistolarum: una cum scholiis antiquorum singulis eorum annexis et scriptis aliis huc spectantibus... Totum apud in duos tomos divisum *Guilhelmus Beveregius*, ecclesiae anglicanae presbyter, recensuit, prolegomenis munivit et annotationibus auxit. Oxonii, 1672.⁸⁾

⁶⁾ Садржи у I тому: 1. Codex canonum ecclesiae universae; 2. Codex canonum eccles. Dionysii Exigui; 3. Collectio decretorum pontificum rom. Dionysi Exigui; 4. Altera collectio decretorum; 5. Prisca canonum editio latina; 6. Codex canonum ecclesiae africanae; 7. Breviatio canonum Fulgentii Ferrandi; 8. Breviarium canonicum Crisostomi; 9. Collectio can. Martini Bracaraensis. У II тому: 1. Collectio can. Joannis Scolastici; 2. Nomocanon Joannis Scolastici; 3. Synopsis can. Alexii Aristini; 4. Epitome can. Simeonis Magistri; 5. Synopsis can. Arsenii monachi; 6. Nomocanon Photii; 7. Collectio tripartita Theodori Balsamonis. Ово је главно, што се налази у овој Bibliotheca; па колико је ово издање богато по каноничком материјалу, толико оно страда у критичности, те се у науци треба врло опрезно њим служити. Види, на примјер, шта кажу о овом издању *Spittler*, *Geschichte des kanonischen Rechts* S. 95 fg. и *Zhishman*, *Eherecht* S. 30.

⁷⁾ У овоме издању има неки дио каноничких споменика, који се у осталом много потпуније и тачније налазе у другим издањима.

⁸⁾ Кад је *Pitra* (De salonis p. 15) назвао ово издање „splendide ouvrage“, казао је потпуно право. Ово је најбоље, најпотпуније и најкритичније издање што је до атинске синтагме изашло. По истоме приређена су била у главном сва познија издања, не искључујући ни атинске синтагме, која сваку ријеч што печата, испоређује је са текстом синодикона. Садржи овај синодикон каноне апостолске, васељенских и помјесних сабора и тринаест оца, и то најприје потпуни текст канона грчки и упоредо латински са тумачењима Валсамона и Зонаре, па скраћени текст са тумачењима Аристина. Ово саставља први том и од другог тома првих 188 страна. Слједи затим синопис каноничких посланица са засебном пагинацијом, пак

8. *C. E. Zachariae a Lingenthal, Jus graeco-romanum: Pars I. Practica ex actis Eusthathii romani; P. II. Synopsis minor, et Ecloga legum in epitome expositarum; P. III. Novellae constitutiones imperatorum post Justinianum quae supersunt collatae et ordine chronologico digestae; P. IV. Ecloga privata aucta, Ecloga ad Prochiron mutata et Epanagoge aucta; P. V. Synopsis Basilicorum; P. VI. Prochiron auctum. Lipsiae, 1856—1877.*⁹⁾

9. *Patrologiae cursus completus ... Accurante P. J. Migne. Series graeca. Tom. CIV et CXXXVII. (Patrologiae graecae, latine tantum editae. Tom. LIV et LXVIII).*¹⁰⁾

10. *Juris ecclesiastici graecorum historia et monumenta jussu Pii IX Pont. Max., curante I. B. Pitra S. R. E. Card. Romae, Tom. I., 1864. Tom. II., 1868.*¹¹⁾

11. Правила свѣтѣхъ апостолѣ, свѣтѣхъ соборовѣ, все-

синодални одговори Николе, патријарха цариградског (види горе §. 22 стр. 118) са тумачењима Валсамона, и тада опет са засебном пагинацијом потпуна синтагма Властарева у грчком оригиналу и латинском пријеводу, и најпослије акти сабора поводом мира утврђеног међу источном и западном црквом при патријарху Фотију и папи Јовану. На крају стоји азбучни преглед свега, што се у оба тома садржи, и тада слиједе учене биљешке самог Беверегеја како на каноне, тако исто и на тумачења канона. Ове су биљешке од неизмјерне користи за разумијевање не само смисла, него и самога духа каноничкога права православног цркве

⁹⁾ У овоме се издању најпотпуније садрже законски прописи грчко-римскога права по питањима црквеним. За основно пак разумијевање тога права, а исто и онога значаја, што оно има за православно црквено право важно је још друго једно издање, а на име: *Basilicorum libri LX. Post Annibalis Fabroti curas ore codd. mss a Gustavo Ern Heimbachio aliisque collatorum integrioribus cum scholiis edidit, editos denuo recensuit, deperditos restituit, translationem latinam et adnotationem criticam adjecit D. Carolus Guilielmus Ernestus Heimbach, antecessor Jenensis Tom I—V (Lipsiae, 1833—1856), Tom. VI (Lips. 1870): Prolegomena et Manuale Basilicorum continens.*

¹⁰⁾ Ово је лоше издање. Види између осталих, шта каже о овоме издању *J. Hergentröther* у часопису *Bonner Theolog. Lit.-Bl* 1867. N. 10 und 13., а посебно о номоканону у 14 наслова и односном зборнику канона у његовом *Photius. III, 109.*

¹¹⁾ У првоме тому садржи се историја црквенога права и споменици права до VI вијека, а у другоме најприје каноничке наредбе, затијем зборници од VI до IX вијека. О овоме издању види реферат *J. Hergentröther-a Archiv für kath. Kirchenrecht. Bd. XXIII. S. 185—227.*

ленскихъ и помѣстныхъ и святыхъ отецъ съ толкованіями. Москва, 1876. и сл.¹²⁾

12. Правила православне цркве с тумачењима. Радња моја. 2 књиге. Нови сад, 1895. 1896.

Осим споменутих издања, важна су још два новија издања, у којима се садрже особито наредбе цариградског патријаршеског синода, а то су:

1. Acta et diplomata graeca medii aevi sacra et profana, collecta ediderunt *Franc. Miklosich et Jos. Müller*. Vol. I. et II. (Vindobonae, 1860. 1862.): Acta patriarchatus constantinopolitani. Vol. IV. et V. (Vinodob. 1871. 1887): Acta et diplomata monasteriorum et ecclesiarum Orientis.

2. Κανονικαὶ διατάξεις, ἐπιστολαὶ, λύσεις, θεσπίσματα τῶν ἁγιωτάτων πατριαρχῶν Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ Γρηγορίου τοῦ θεολόγου μέχρι Διονυσίου τοῦ ἀπὸ Ἀδριανουπόλεως ἐπιστάσις Μαυροῦ ἡλ' Ἰω. Γεδεών. Цариград, 1888—1890.

¹²⁾ Садржи у три књиге све каноне, који су у „Книга Правиль“, и то, најприје текст канона у грчком оригиналу и упоредо словено-руски пријевод, пак тумачења на првоме мјесту Зонаре, затијем Аристина (то јест, синоптички текст канона и Аристиново тумачење), пак Валсамона, тада текст канона по печатаној крмчији и тумачење канона по тексту крмчије, и (гдје има) тумачење „Книги Правиль.“ Види о овом издању оцјену *А. Павлона* (у „Прав. Обозр.“) под насловом: „О новомъ переводѣ толкованій на церковныя правила.“

II. ДИО.

Устројство цркве.

§ 47.

Опћи преглед.

Устројству цркве положио је темељ сам Основатељ цркве. На томе темељу устројили су апостоли најприје хришћанску општину у Јерусалиму, затијем у другим предјелима, куда су одлазили да проповиједају хришћанство. Али спољашње стање цркве у прва три вијека није допуштало, да се она уреди у свему онако, како је то положај и позив њезин требовао. Тек кад је црква добила спољашњу слободу, а под заштитом грчко-римске државне власти, она се могла потпуно предати унутрашњем свом уређивању, и тада се и установило стално њено устројство. По томе устројству, организам цркве састављен је из разних чланова, који стоје у одређеном одношају међу собом, а сви заједнички морају дјеловати да се постигне цијел, ради које је црква основана. Да се уздржи то устројство сходно начрту Основатеља цркве, постоји особита црквена власт, коју, уз посредно или непосредно судјеловање вјернога народа, врши јерархија по тачно одређеним прописима. Показати потпуни преглед овог црквеног устројства, задаћа је другог дијела ове књиге, и ради тога казаће се 1) какви су опћи основи тог устројства, какав је састав црквеног организма и каква је власт црквена, 2) какво је учење о јерархији, како се у њу ступа и како је она устројена, и најпослије 3) какви су органи црквене власти у поступности њиховој.

ПРВИ РАЗДИО.

Опћи основи црквеног устројства.

ГЛАВА ПРВА.

О цркви уопће.

§ 48.

Појам и основа цркве.

Црква је, по опредјељењу великог катихисиса, „Богом установљена заједница људи, који су сједињени међу собом вјером, божјим законом, јерархијом и тајнама.“¹⁾ Ову је цркву основао сам И. Христос, кад је дошао на земљу да искупи човјечанство. Он је изложио науку, коју мора примати и исповиједати сваки онај, који жели да буде члан цркве, установио је тајне, као видљиве знаке, кроз које ће вјерни примати небеске дарове, да могу чврсти бити у добру, прописао је законе, које морају чувати и којима се морају покоравати сви чланови цркве, да се положени ред у цркви уздржи и да се цијелъ цркве постигне, и нај-послије поставио је јерархију, која ће, уз судјеловање вјерних, управљати самом црквом. Свечано оснивање цркве извршио је Христос на крсту, јер је на крсту Он искупио човјека и сјединио га с Богом, те на крсту је крвљу сво-

§ 48. 1) Простр хриџтанскиџ катихизисџ. LX изд. О 9. чл. Стр. 46 Наш словенски назив „црква“ (церковъ, а исто и код германских народа) постао је од τὸ Κοριζικόν — кућа Господња, и од тог ужег смисла прешао је на опћи. У светоме писму зове се Ἐκκλησία (Мат. 16. 18. 18, 17. Дјел. ап. 9, 31. 13, 1. 20, 28. I Кор. 10, 32. 12, 28. 14, 23. Ефес. 1, 22. 23. 3, 10. 5, 23. 25. 27. 29. 32. Колос. 1, 18. Гал. 1, 13. и др.) и тачније одговара сушности цркве, која је заједница Богом *позваних* (од ἐκκαλέω). Πιστὸς ὁ Θεὸς, δι' οὗ ἐκκληθήσθε εἰς κοινωνίαν τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν, пише ап. Павао Коринћанима (I Кор. 1, 9) *Кирил јерусалимски* у 18. оглас. слову пише: Ἐκκλησία καλεῖται φερωνόμως, διὰ τὸ πάντα ἐκκαλεῖσθαι καὶ ὁμοῦ συνάγειν. Испореди о значењу цркве *Зонаре* тум. 6. кан. гангрског сабора, у коме се позива на *Исидора Пелусиота*; а овај у својој 246. посланици овако опредјељује цркву: τὸ ἄθροισμα τῶν ἀγίων, τὸ ἐξ ὀρθῆς πίστεως καὶ πολιτείας ἀριστοῦς συγκεκροτημένον, ἐκκλησία ἐστὶ.

јом стекао цркву своју.²⁾ Послије васкрсења свога, кад је за четрдесет дана још боравио на земљи, Он казује вјерним својим апостолима високи позив њихов, и давши им власт да праштају и да задржавају гријехове,³⁾ шаље их свима народима, да проповиједају његову науку, да их кроз крштење уводе у његово царство и да их науче, да држе све оно, што је Он њима заповиједао, а међутијем да ће Он с њима бити у све дане до свршетка вијека.⁴⁾ Овијем је црква основана била, и постала је видљивим организмом, који има да траје до краја вијекова.⁵⁾

§ 49.

Глава цркве.

Основавши цркву своју на земљи, Христос је дао свима апостолима својима једнаку власт у њој,¹⁾ задржавши себи поглаварство цркве и називајући себе самога поглаварем пастирским и јединим врховним пастиром.²⁾ Кад се истакло међу апостолима његовима, ко ће да буде старији, Он свечану осуду изриче и на саму помисао њихову о томе,³⁾ и казује им, да је Он једини поглавар свог благодатнога цар-

²⁾ Лук 24, 46—48. Мат 18, 17. Дјел. ап. 20, 28.

³⁾ Јован 20, 21—23.

⁴⁾ Мат. 28, 16—20. Марк 16, 14—18.

⁵⁾ Православно исповиједање вјере овако учи о основању цркве: „Нема другога основа цркве, осим самога Христа по апостолу који говори: основанија бо инаго никтоже можегъ положити паче лежацаго, еже естъ Исусъ Христосъ. И ако се апостоли и пророци називају каккад основима вјере и цркве, као што Јован говори, да велики град Јерусалим имаше зид, који је утврђен био на дванаест апостола јаињетових, и Павао говори: на основанија апостолъ и пророкъ; али ово треба тако разумијевати, да пророци и апостоли нијесу управо и првобитно основни вјере, јер је такав основ сам Христос, већ односно и другоступно, пошто су се они непосредно и као најближи утврдили у спасоносном учењу Господа нашега Исуса Христа, и пошто су отпочели први ширити вјеру Христову по свима крајевима васељене. Јер је Христос основао цркву своју не на људима, већ на самом себи и на божанственом своме учењу.“
I дно, одгов. 85

§ 49. 1) Мат 18, 17—20. 28, 19. 20. Јован 20, 21. 22.

²⁾ Јов. 10, 14. 16.

³⁾ Мат 20, 22—27. 23, 8—12. Марк 9, 34. 35. 10, 42—45. I Петр. 5, 2—4.

ства, цркве своје,⁴⁾ да ће Он бити с њима само тада, кад у заједници буду и кад заједнички, при једнакости власти међу њима, буду дјеловали у цркви.⁵⁾ Као што међу апостолима није било, ниги је могло бити старјешинства власти, коју би један вршио наспрам других,⁶⁾ тако тога старјешинства нема, нити може бити ни међу пријемницима апостолским, међу епископима, него сви они имају једнаку власт и достојанство, ма каква била катедра, коју један или други од њих заузима⁷⁾ Црква је духовно царство, и као таква у њој не може бити него духовни поглавар, коме припада пуноћа царске власти, и дошљедно видљива управа мора бити раздијељена међу духовним управитељима у разним мјестима хришћанскога свијета.⁸⁾ „Муж је глава жени, као што је *Христос глава цркви*“, читамо у св. писму,⁹⁾ и још: „И све покори под ноге његове и њега даде за *главу цркви*, над свима, која је тијело његово, пунина онога, који све испуњава у свему;“¹⁰⁾ „И он је *глава тмијелу цркве*, који је почетак и прворођени из мртвих, да буде он у свему први.“¹¹⁾ Дјела апостолска дају нам најјаснију потврду овога,¹²⁾ а ап. Павао, поводом истицања старјешинства у цркви од стране једнога или другога, оштрим ријечма жигоше такве тежње.¹³⁾ Оци цркве слиједећих вијекова потврђују исто.¹⁴⁾ Данас православна црква

⁴⁾ Јов. 18, 36. I Петр. 5, 4 Јевр. 13, 20

⁵⁾ Мат. 18, 20. Испореди дјела апост. 1, 21—26 6, 2—6. 15, 1—29

⁶⁾ „*Hoc erant utique et caeteri apostoli quod fuit Petrus, pari consortio praediti et honoris et potestatis.*“ *Cyprian. de unit. eccl. n. 4.* Испореди *Ep. Coelestini papae ad Conc. Ephesin* (Harduini. I, 1671).

⁷⁾ „*Ubi cunque fuerit episcopus, sive Romae, sive Eugubii, sive Constantinopoli, sive Rhegii, sive Alexandriae, sive Thanis ejusdem meriti ejusdem est sacerdotii. Omnes apostolorum sunt successores.*“ *Hieron. Ep. 146. Cf. Clement. rom. Ep. I ad Corinth. c. 1. 5. 17. 44. 47. Ignatii ad Ephes. c. 4. 56., ad Magnes. c. 3 4. 6. 7. ad Trall. c. 2 3. 7. 12. 13.*

⁸⁾ Испореди ниже билъ 15. и 16. овог §

⁹⁾ Ефес. 5, 23.

¹⁰⁾ Ефес. 1, 22—23

¹¹⁾ Колос. 1, 18.

¹²⁾ Види горе билъ 5. овог §.

¹³⁾ Галат. 2, 6—14.

¹⁴⁾ *Василије вел. (о божј суду бр. 3): κρατούσης.... τῆς μᾶς καὶ μόνης ἀληθῶς κεφαλῆς, ἣτις ἐστὶν ὁ Χριστός. Григорије богосл. (31 бес):*

овако исповиједа то учење: „Сам Христос је глава цркве, као што учи апостол (Ефес. 5, 23. Кол. 1, 18). Ако се архијереји, који управљају црквама, и називају главама истих, то треба тако разумјети, да су они намјесници сваки у својој области, и главе посебне, по светоме писму (Цјел. ап. 20, 28); а поглавар пастирски је сам Исус Христос, као што Петар о томе говори (I Петр. 5, 4).“¹⁵⁾ „Пошто је човјек подвржен смрти, и не може бити свагдашњим поглаварем цркве, то *Господ нам И. Христос сам, као глава, држећи крмило управе цркве, управља њом сресством светих отаца.* Ради овога Дух свети у помјесним црквама, које су законито основане и које постоје од законитих чланова, поставио је епископе, старјешине, пастире, поглаваре и начелнике, који нијесу такви по злоупотреби, него законито, показујући у тим пастирима слику Онога, који је био узрочник и који је извршио наше спасење, како би сви вјерни под оваквом управом постали учесницима дјела спасења.“¹⁶⁾

§ 50.

Својства цркве.

Православна црква исповиједа вјеру своју „у једну, свету, посвудну и апостолску цркву.“¹⁾ Овијем су означена основна својства цркве. *Светом* се она зове и јест, јер је света њена основа, коју је положио сам Син божји, јер у

εἰς Χριστὸς μία κεφαλὴ τῆς ἐκκλησίας. Види још *Григорије ниски* (12. бес против Јевном), *Теодорит кирски* (Тум послан Ефес. 1, 23), *Геофилакт* (тумач. I посл. Коринћ. 11, 3) и др

¹⁵⁾ Правосл. исповијед вјере. I днo 85 оди.

¹⁶⁾ Ἰσχυρὸς καθολικῆς ἐκκλησίας ἐπειδὴ θνητὸς ἄνθρωπος καθόλου καὶ αἰῶνος κεφαλὴ εἶναι οὐ δύναται, αὐτὸς ὁ κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς ἐστὶ κεφαλὴ καὶ αὐτὸς τοῦ σώματος ἔχων ἐν τῇ τῆς ἐκκλησίας κυβερνήσει πηδάλιουχί διὰ τῶν ἁγίων πατέρων. Καὶ διὰ τοῦτο ταῖς κατὰ μέρος ἐκκλησίαις, κυρίως οὖσαις ἐκκλησίας, καὶ ὑπὸ κυρίως μελῶν συνισταμέναις, ἡγομένους καὶ ποιμένας καὶ ὅλως οὐκ ἐν καταχρήσει ἀλλὰ κυρίως ἀρχὰς καὶ κεφαλὰς τοὺς ἐπισκόπους ἔθηκε τὸ πνεῦμα ἅγιον, εἰς τὸν τῆς σωτηρίας ἡμῶν ἀρχηγὸν καὶ τελειωτὴν ἀφορώσας, καὶ εἰς αὐτὸν τὴν ἐνέργειαν τῆς κατὰ τὴν κεφαλὴν χορηγίας ἀναβιβάζουσας δηλονότι. Ὅρος ἰ. јерусалимскога сабора 1672 Испореди „Послание патриарховъ о правосл. вѣрѣ“ чл. 10

§ 50. 1) Πιστεύομεν ... εἰς μίαν ἁγίαν καθολικὴν καὶ ἀποστολικὴν ἐκκλησίαν. Символ никео-цариградски. Споменути ὅρος јерусалимског сабора опетује исту вјеру: Πιστεύομεν τὴν λεγομένην, μᾶλλον δὲ τὴν οὖσαν

њој Он пребива непрестано, јер кроз благодатне дарове Духа светог она освећује чланове своје и сједињава их с Богом, и јер, као таква, она је непогрјешива.²⁾ *Посвудном* или *католичанском*³⁾ зове се црква, јер има задаћу, да свима народима проповиједа дјело искупљења и да их све обрати Христу; јер по сушности својој не може бити ограничена никаквим условима ни времена ни мјеста и јер, остајући свагда једна, траје и трајаће до свршетка вијекова.⁴⁾ Она је *апостолска*, јер је Христос апостолима дао своју власт у цркви, јер су по тој власти апостоли је устројили и јер је та апостолска власт прешла епископима, који исту по непрекидноме пријемству врше и вршиће у све

ἀγίαν καθολικὴν καὶ ἀποστολικὴν ἐκκλησίαν, εἰς ἣν καὶ πιστεῦσθαι δεδιδόμεθα, πάντας τοὺς ἐν Χριστῷ πιστοὺς καθόλου περιέχειν. (*Harduini*. XI, 240). Испореди 10. чл. „Послан патриарховъ о прав. вѣрѣ“ — Православна црква исповиједа вјеру своју „у“ цркву, као божју установу, а не просто у постојање њезино, јер, по основној опасци *архим. Јоанна* (Курсъ церк. законов. I, 2), само божја установа може бити предметом вјере, а никако нека човјечанска установа, или нека задруга вјерних. *Григорије богослов* у својој 31. бесједи о св. Духу каже: „није исто *вјеровати у што* (εἰς τί) и *вјеровати чему* (περὶ τινος), јер ми вјерујемо само у нешто божанско, а вјеровати се може и сваком (и човјечанском) дјелу.“ *Августин* (tract. 29 in Joh.) говори: „Спаситељ каже: ово је дјело божје, да вјерујете у онога, кога је он послао, да вјерујете у њега, а не просто да му вјерујете, јер друго је вјеровати некоме, а друго вјеровати у кога.“ Испореди *архим. Јоанна* спом. стр. бил. 3 У римокатоличкој цркви овај члан вјере гласи: „Credo... et unam, sanctam, catholicam et apostolicam ecclesiam.“ *Decretum con. Trident. de Symbolo fidei*, дакле сасвијем друкчије него у православној цркви.

²⁾ Види о овоме *Макарѝл* Введение въ правосл. богосл. § 136 137

³⁾ У словенском пријеводу симбола стоји „*соборную*“, и та ријеч не одговара тачно оригиналу, идје је употребљен израз *καθολικὴν*. О начинима, како се овај грчки израз превађао у различним словенским редакцијама симбола види *А. Гезенъ*, Историја славянског перевода симоловѣ вѣры. С. Петерб. 1884. Стр. 90—102 *Митр Филаретъ* у своме катихисису употребио је ријеч „*новселитвеную*“.

⁴⁾ Израз *καθολικὴ ἐκκλησία* употребљен је био већ у првим годинама II вијека, и то у *Игњатија* у посланици Смирњанима *Златоуст* (hom. 105) зове цркву *οἰκουμένη ἐκκλησία*. *Атанасије велики* (quaest. 37 de parabolis Scripturae): „Ecclesia vocatur catholica, quia per universum mundum est dispersa.“ *Геофилакт* (на I Коринћ): „Catholica ecclesia, quae per totum terrarum orbem dispersa, cujus corpus ex omnibus passim ecclesiis constat, caput habens Christum.“ Cf. *Suicer*. sub. v. ἐκκλησία.

дане до свршетка вијека, и по коме пријемству доказује се истинитост и законитост сваког дијела цркве.⁵⁾ Над свима овим сада споменутим својствима стоји својство *јединства* цркве, којим се својством условљују сва остада; па пошто ово својство непосредно се права тиче, то о истоме мора се посебно споменути.

§ 51.

Јединство цркве.

Као што је један поглавица цркве, Исус Христос, тако и црква, која је тијело његово, мора бити једна. Распрострањена по свему свијету, она нам данас представља неколико обласних цркава, које састављају различни народи са својим посебним националним особинама и при различним политичким устројствима, те услијед тога и много обласних цркава различних по облику свога мјесног устројства и са самосталном управом. Ова разлика међу обласним црквама постојала је од првих времена хришћанства, а постојаће и свагда, јер је црква по установи својој опредјељена за све народе свију времена и мјеста. Али покрај свега тога, она је ипак данас онако исто једна, као што је била у апостолско доба. Ово јединство цркве, по самој сушности њеној, не може бити него духовно. Ако је црква, као што јест, духовно царство, то и јединство њено може и мора бити само духовно, а изразиће се оно на видљиви

⁵⁾ *Тертулијан* (de praescr. haeretic c. 32): „Edant ergo haeretici origines ecclesiarum suarum; evolvant ordinem episcoporum suorum, ita per successiones ab initio decurrentem, ut primus ille episcopus aliquem ex apostolis vel apostolicis viris, qui tamen cum apostolis perseveraverint, habuerit auctorem et antecessorem. Hoc enim modo ecclesiae apostolicae census suos deferunt, sicut Smyrnaeorum ecclesia Policarpum a Joanne conlocatum refert, sicut Romanorum Clementem a Petro ordinatum edit. Perinde utique et ceterae exhibent, quos ab apostolis in episcopatum constitutos apostolici seminis traduces habeant“; *Иринеј монски*: „Traditionem apostolorum in toto mundo manifestatam in omni ecclesia adest respicere omnibus, qui vera velint videre; et habemus annumerare eos qui ab apostolis instituti sunt episcopi et successores eorum usque ad nos, qui nihil tale docuerunt, neque cognoverunt, quale ab his deliratur., (Contra haer III, 3 n. 1. Cf. IV, 33. n. 8); *Јероним* (dialog. adv. Lucifer.), *Августин*, (Contra adver leg et prophet. 1, n. 39), *Амвросије* (de poenit. 7, n. 33.) и др.

начин у јединству вјере, коју безусловно сви морају исповиједати, који хоће да буду у цркви, изразиће се у јединству духа, који мора све једнако да одушевљава, изразиће се затијем у једнакости власти, коју ће у једноме духу и по опћим законима васељенске цркве вршити старјешине помјесних цркава, и најпослије у томе, што ће сви они морати сложено и у једноме одређеноме правцу дјеловати у својим црквама. Као духовно царство, црква не може имати једног земаљскога поглавицу, у коме би усредсређена била сва власт црквена, јер је Основатељ цркве дао свима својим апостолима једнака права власти, те према томе по неопходности та власт мора бити раздијељена између оних, који су апостолима наслиједили, и који су старјешине разних обласних цркава.¹⁾ У јединству дакле вјере између обласних цркава, у јединству духа између њих, у узајамном опћењу њиховом на начине, који су законима и црквеном практиком утврђени, у сложеном дјеловању њиховом по канонички прописаноме правцу, — у томе се састоји јединство васељенске цркве. Отачаско учење о овоме и практика цркве свију вијекова потврђује ово. Најавторитативнији учитељ у питању о јединству цркве то је *Киријан Картагенски* из III вијека. У спису његовом „*de unitate ecclesiae*“, пошто је привео главне биљеге јединства цркве, као што о томе ап. Павао учи, ми читамо: „Ово јединство треба чврсто да држимо и бранимо особито ми епископи, који смо у цркви на челу, како би показали, да је и *само епископство једно и нераздијељиво*. Нека нико браћу не обмањује лажју; нека нико не поткопава истину вјере вјероломном издајом своје дужности. *Епископство је једно, у коме сваки и сви скупа пуни дио имају*; тако је и црква једна, и ако се прирастом из расплођивања шири и у дијелове дроби.“²⁾ „Христос је основао једну цркву, премда је она и раздијељена у многе дијелове по свему свијету; од туда

§ 51. 1) Види прве биљешке 49. §

2) „*Hanc unitatem firmiter tenere et vindicare debemus, maxime episcopi, qui in ecclesia praesidemus, ut episcopatum quoque ipsum unum atque indivisum probemus. Nemo fraternitatem mendacio fallat, nemo fidei veritatem perfida praevaricatione corrumpat. Episcopatus unus est, cujus a singulis in solidum pars tenetur; ecclesia quoque una est, quae in multitudine latius incremento foecunditatis extenditur.*“ De unitate ecclesiae c. 5 (Ed. Migne).

је и једно епископство, које је састављено из многих епископа, који једнако мисле.“³⁾ „Католичанска је црква једна, неразлучива и нераздјељива, те према томе мора бити сједињена у једну цјелину узајамном везом јерараха.“⁴⁾ *Иринеј лионски* каже: „Старјешине цркве, којима је повјерена сва васељена, чврсто чувају апостолско предање и тијем нам показују, да сви имају једну исту вјеру, да сви исповиједају једног и истога Оца, да признају једну и исту цијелъ ваплоћења, једне и исте духовне дарове; руководе се једним и истим законима у управи црквеној и у вршењу односних црквених служба.“⁵⁾ *Александар Александријски* у окружној својој посланици свима епископима пише: „Свима скупа и свакоме засебно од нас повјерено је једно тијело васељенске цркве, и заповјеђено нам је, да се сви сједињујемо међу собом везом мира и љубави.“⁶⁾

У овоме смислу, то јест, признавајући за главу цркве Ис. Христа, и да је епископство једно, у коме сваки има једнаки пуни дио, чува се јединство цркве од стране поглаварâ обласних цркава оним средствима, која су самом црквом за то установљена. И на првоме мјесту ово бива кроз сношаје међу обласним црквама, не толико да једна другу извјештавају о мјесним пословима или ради узајамнога штовања, него главним начином да заједнички и опћим гласом изреку суд свој о важнијим пословима, који се могу све цркве тицаги. Већ у апостолско доба бивали су такви сношаји, премда су апостоли и били врховни и самостални управитељи дотичних цркава, које су један или други од њих основали. Средством оваквих сношаја ми знамо, да су се распрострањали по свима црквама закони, који су се на саборима једне или друге обласне цркве установљавали. Неспоразумци у питањима вјере, каноничка питања, послови, који су се могли тицати све цркве, па и бирање и постављање црквених поглавара, особито у важнијим мјестима, све ово бивало је узроком да одмах ступе у сношаје дотичне обласне цркве. Новопостављени старији епископи, последије свога рукоположења слали су окружне посланице

³⁾ Ep. 52. ad Antonianum.

⁴⁾ Ep. 65. ad Rogatianum. Испореди *Dr. Jos. H. Reinkens, Die Lehre des heil. Cyprian von der Einheit der Kirche Würzburg, 1873.*

⁵⁾ Contra haereses. Lib. V. c. 20. n. 1.

⁶⁾ Налази се у историји цркве Сократа схоластика књ. I. гл. 6.

другим епископима, да засвједоче тиме своју духовну заједницу с њима, исповиједајући исту вјеру и чувајући основне законе цркве. Ово се радило у првим вијековима цркве, а ово се ради и данас. Али када особито постају важни ти сношаји међу обласним црквама и гдје се особито живо показује јединство цркве, то је у питањима, која се истакну у погледу вјере, и када треба да се чује глас васељенске цркве. Не може ли васељенски сабор да се састане, тада дотична обласна црква учини први корак у истакнутом питању, а остале цркве изјаве своје пристајање, и дотични одговор, изражен у име свега епископства, јавља се опћим гласом све цркве.⁷⁾ Осим овога, јединство цркве истиче се и чува се тијем још, што права, уставе и законите чине сваке поједине обласне цркве признају иштују све остале цркве. Који је крштен у једној православној обласној цркви постаје чланом свију других и тијем постаје чланом васељенске цркве, јер га свугдје примају у своју заједницу и свугдје он има право да се удостоји снетих тајна. Напротив, који је одлучен у једној цркви, не може да буде примљен у другу, и који се одметнуо од своје цркве, тај се сматра одметником и васељенске цркве.⁸⁾ Прописи опћег црквеног законодавства, обичаји и предања, која су се сачувала од апостолских времена, све то су дужне заједнички да чувају све обласне цркве без разлике, и свако одступање од тих опћих прописа од стране једне цркве бива исти час изобличено, ма се то тицало тек таквих питања, која и не засијецају у вјеру и морал, него само дисциплинарних или обредних ствари.⁹⁾ Само под увјегом тога јединства васељенска црква признаје самоуправу дотичним обласним црквама, које са своје стране под заклетвом се обвезују, да ће га сходно каноничким прописима чувати.¹⁰⁾

7) Овијем начином постало је „*православно исповиједање вјере*“, које прима и признаје безусловно сва православна црква. Истим начином издана је била 6 маја 1848. год „*окожна посланица једне свете, посвудне и апостолске цркве свима православним Хришћанима.*“

8) Види на пр. апост. кан. 12 13. 16 32. I вас. кан. 5. и др.

9) На прим. апост. кан. 64. I вас. 20. Трулс. кан. 12 13. 56 и др.

10) *Κανονική ἐνότης* (каноничко јединство) истиче се готово стереотипном формулом у свима граматама, које се издају при установи

ГЛАВА ДРУГА.

Црквени организам.

§ 52.

Опћи састав цркве.

Цркву, као тијело, којега је глава Христос, састављају сви они, који су примили крштење, и који у опћој заједници теже к остварењу цијељи, ради које је црква основана.¹⁾ Као такви, сви чланови цркве зову се браћа, који једнаку част у божјој правди имају,²⁾ сви су они подједнако свети,³⁾ и сви заједно састављају једно *свештенство*.⁴⁾ Али, као што у сваком правилно устројеном организму сваки члан мора да познаје своје мјесто и да зна дужности, које мора испуњавати, да би могао затијем користити се и односним правима, тако исто ово мора да буде и у црквеном организму, и то, с погледом на светост саме цркве, на узоран начин. Према овоме, мора постојати установљена разлика међу члановима цркве, која опредјељује посебну дјелатност њихову, и права и дужности, које они према положају своје у цркви имају.⁵⁾

По основном каноничком учењу православне цркве, сви чланови цркве дијеле се на два главна реда. Један састављају они, који су кроз особито призвање Духа светог на њих, позвани да врше црквену службу,⁶⁾ наиме, да проповиједају истиниту науку, да раздају благодатне

једне самоуправне цркве Види грамату од 29. јуна 1850. у погледу цркве у краљевини Грчкој, или ону од октобра 1879. у погледу цркве у Краљевини Србији (Испореди биљ 78 и 79 § 23)

§ 52. 1) Колош. 1, 18.

2) Ἀδελφοὶ ἰσοῦτοι. Испор. II Петр. 1, 1.

3) Ефес. 4, 12. Од туда Ἐκκλησία τῶν ἁγίων, τῶν ὁσίων, Coetus vel congregatio sanctorum, и на литурђији: „*святая святых*“.

4) „Ви сте изабрани род, царско свештенство (βασιλεῖον ἱεράτευμα), свети народ (ἔθνος ἅγιον), народ добитка, да објавите добродјетели онога, који вас дозва из таме к чудноме видјелу своје“ (I Петр. 2, 9). „И учини нас царе и свештенике (ἱερεῖς) Богу и оцу своје“ (Апок. 1, 6).

5) Рим. 12, 4. I Кор. 12, 12. Ефес. 4, 16.

6) Ἐργον διακονίας. Испор. Ефес. 4, 12. Дјел. ап. 1, 17.

дарове, да се старају о спасењу свију и о одржању спољашње уредбе црквене. Други ред састављају сви остали, који кроз то особито призвање нијесу позвани на непосредно вршење црквене службе, али који су кроз крштење постали пуноправни чланови цркве и који као такви имају право на учешће у свему, што се тиче црквенога живота. Први се зову опћим именом *клирици*,⁷⁾ а други *свјетловњаци*.⁸⁾

Темељ разлици међу члановима цркве положио је сам Основатељ цркве.⁹⁾ На основу његове заповиједи, црква је затијем определијелила посебно ту разлику, установивши положај у цркви разних чланова њених и права и дужности

7) Клирици, клир, постало је од *Κληρος*. Овом ријечју у св писму означава се позив, што неко добије од Бога, или посебно (Ефес. 1 11. 14 Колос. 1, 12), или заједно са многима (I Петр. 5, 3), или пак позив, који се на ванредни надприродни начин добије (Дјел. ап. 1, 17. 25). Сама ријеч значи „*коцка*“ (*sors*), и примјену ове ријечи у цркви разјашњава *Јероним* у својој посланици Непоцијану: „*Ministri Dei propterea vocantur clerici, vel quia de sorte sunt Domini, vel quia ipse Dominus sors, id est, pars clericorum est;*“ пак, сматрајући тачнијим прво извађање, опет каже: „*Duo sunt genera christianorum: est autem unum genus, quod mancipatum divino officio et deditum contemplationi et orationi, ab omni strepitu temporalium cessare convenit, ut sunt clerici, et Deo devoti, videlicet conversi. Κληρος enim graece, latine sors; inde hujusmodi homines vocantur clerici, id est sorte electi.*“ *Августин* (in Ps. 67) слаже се с овим и позива се на то „*quia Mathias sorte electus est, quem primum per Apostolos legimus ordinatum.*“ У *Теодосијевој кодексу* (de episc. I. 2.) казано је: „*Qui divino cultu ministeria religionis impendunt, clerici vocantur.*“ Испореди Номоканон, насл. I гл. 31 (*Ant. Синт. I, 70* и сл. [Кад спомињемо „номоканон“, разумијемо свагда „номоканон у четрнаест наслова“, а кад будемо хтјели споменути који други номоканон, то ћемо додавати који мислимо])

8) Грчки — *λαϊκοί*, латински — *laici*, потиче од *λαός* — народ (*populus*); од туда *λαϊκός άνθρωπος*, што се спомиње већ у првом вијеку цркве *Климент римски* (прва посл. Коринћанима, гл. 40) пише: *Τῆ ἀρχιερεῖ ἴδια λειτουργίαι διδομέναι εἰσι καὶ τοῖς ἱερεῶν ἴδιος ὁ τόπος προσέταται, καὶ λεῖταις ἴδια διακονίαι ἐπίκεινται ὁ λαϊκός άνθρωπος τοῖς λαϊκοῖς προσταγμάτων διδεται.* Друкчије још зову се просто *λαός*, или *πομπίον*, или *πλῆθος τῶν πιστῶν*, а обичније: *ἰδιῶται* (*Златоуст*, хомил. III на Лазар., хом. 35 на 14 гл. I посл. Коринћ.) и *βιωτικοί*, што би као понајближе одговарало изразу *свјетловњаци*, који се код нас употребљује. Испореди 13 наслов номоканона (*Ant. Синт. I, 275* и сл.).

9) „И он (Христос) је дао једне *апостоле*, а једне *пророке*, а једне *јеванђелисте*, а једне *пастире* и *учитеље*, да се свети приправе за дјело службе на сазидање тијела Христова“ (Ефес. 4, 11. 12. Испореди I Кор. 12, 4 и сл. Рим. 12, 4 и сл.).

њихове, а исто и услове за правилно вршење узаконjenих права и односних дужности.

У *клиру* од самог основања цркве разликовала су се три главна степена: епископски, презвитерски и дјаконски, са својим тачно установљеним правима и дужностима; и ова три степена састављају основу *свештеноначелништва, јерархије*, те дотични, који су примили један од тих степена, зову се *свештенослужитељи*.¹⁰⁾ Послије, кад се већма развио организам цркве, установљени су били други нижи степени у црквеној јерархији; али дотични, који су имали те степене, служили су само као помоћници онима, који су били на главним степенима. Ови се зову *црквенослужитељи*, или *клирици* у ширем смислу.¹¹⁾ Први добивају степен хиротонијом у олтару, други хиротесијом ван олтара.¹²⁾

Свјетовњацима је црква признала онај положај у цркви, који су они имали у самоме почетку, признавајући их пуноправним члановима цркве и учесницима у пословима црквеним у одређеним границама.¹³⁾

Поред ових пуноправних чланова постојали су у прва времена цркве и такви чланови свјетовњаци, који су тек дјеломична права у цркви уживали, а то су *катихумени*, који прешавши из какве нехришћанске вјере, изучавали су основе хришћанске науке и спремали се да ступе у цркву.¹⁴⁾

¹⁰⁾ Τρωμένοι, ἱερατικοί Трул. 11 77 Лаод 24 27 42.

¹¹⁾ *Валсамон* у тумачењу 77 кан. трулског овако разликује свештенослужитеље и црквенослужитеље: Τρωμένοι γάρ εἰσιν οἱ τοῦ βήματος, οἱ καὶ χειροτονοῦμενοι ἐπίσκοποι δηλονότι, ἱερεῖς, διάκονοι καὶ ὑποδιάκονοι. κληρικοὶ, πάντες οἱ ἐκτός τοῦ βήματος ἐν ναοῖς ἐξουπηρετοῦμενοι. ἤγουν ἀναγνώσται, θεωροὶ, καὶ ἕτεροι τοιοῦτοι (*Ап. Синт.* II, 485). *Третикус* мѣн, τοὺς περὶ τὸ βῆμα φησι, κληρικοὺς, δὲ τοὺς λοιποὺς, каже *Зонара* у тумачењу 42. кан. лаодик (*Ап. Синт.* III, 210).

¹²⁾ Ап 1. 2. 35., I вас 4, III вас 8., трул. 33 37., VII вас. 2. 3, ант. 13 19., лаод. 12, сардич 6, карт. 13, 18 49. 56., Вас. вел. 89. Ови канони говоре о хиротонији; а о хиротесији: IV вас. 15., VII вас. 11. О самоме значају израза ових и о употреби њиховој у каноничким изворима види тумачење *Зонаре* I кан. ап. (*Ап. Синт.* II, 2) и тумачење *Валсамона* 13. кан. картаг (*Ап. Синт.* III, 326).

¹³⁾ Види слиједећи §.

¹⁴⁾ Израз *κατηχούμενοι* сретамо и у св. писму (Рим. 2, 18., Галат. 6, 6. Испор. Дјел. ап 18, 25, I Кор 16, 9). О катихуменима, или *оглашенима* види *Kraus, Real-Encyclopädie der christlichen Alterthümer.* II, 147 fg

У погледу ових катихумена, црква је прописала односне законе, који данас имају важности само у мисионарском раду цркве код незнабожаца или јудеја.¹⁵⁾

Од клира уопће, а тако исто и од вјерних свјетовњака, разликују се у цркви *калуђери*.¹⁶⁾ Калуђерство је постало у односно каснија времена, и према објетима њиховим црква је нарочитим законима нормирала њихов положај у цркви.¹⁷⁾ Тек кад је калуђер произведен на који јерархијски степен, он постаје члан клира, премда је и тада везан својим посебним законима, који се тек посредно могу тицати редовнога клира.¹⁸⁾

§ 53.

Одношај међу клиром и свјетовњацима.

По основноме устројству цркве, као што смо видјели, сви чланови њени дијеле се на два главна реда: свештенички и свјетовњачки, или, на клир и свјетовњаке. Како са теоријског, тако и са практичког гледишта, врло је важно питање, какав мора бити одношај у цркви између клира и вјерних свјетовњака.¹⁾

¹⁵⁾ На основу ових закона састављена су у главноме постојећа упуства за мисионаре источне цркве.

¹⁶⁾ Види тумачење *Валсамона* 77 кан трул (*Ап. Ситт.* II, 485).

¹⁷⁾ Види сав 11 наслов номоканона (*Ап. Ситт.* I, 247—260).

¹⁸⁾ Οἱ γὰρ σφραγίδα θεξάμενοι ἐπισκοπικῆν μοναχοί, κληρικοί λέγονται. *Валсамон*. тум 77. трул. (1 с.) За остало испореди споменути наслов номоканона.

§ 53. 1) Питањем овим у новије доба бавили су се многи, а баве се и данас, особито у оним помјесним црквама, гдје се од стране јерархије истиче већа осјетљивост за своја права, или гдје се од стране свјетовњака истиче тежња за гјешњом активном свезом са црквом. Као што се у свакоме питању, кад се пређу устављене границе, долази до раздражљивости, тако се дошло и у овом питању о одношају међу клиром и свјетовњацима, те једни другима пребацују крајности, које никада нијесу оправдане. Одбрана јача од стране јерархије својих права, крсти се од противне стране именованом *ултрамонтанизма*, или најблажијим изразом, *клерикализма*; настојање вјерних свјетовњака да живље учешће имају у пословима цркве, крсти се од противника *протестантизмом*. Услијед овога бива међусобно трвење у цркви и страда опће добро. Нема никаквог ултрамонтанизма или клерикализма у томе, кад јерархија штити она права, која су јој канонима зајамчена, исто тако као

Ради достижења своје цијељи, црква је добила власт од самог Основатеља цркве, да просвјећује своје чланове хришћанском науком, да их посвјећује благодатним даровима и да води духовну управу над њима. Ову власт она врши кроз нарочита лица, која су је добила сретством апостола од Основатеља цркве, те иста су лица представници ове власти, и у томе се смислу називају пастири цркве и служитељи њени, као што су се тим именом називали по некада и сами апостоли.²⁾ Али црква је, по учењу св. писма, једно тијело, које има многе уде, и сви уди њезини, премда су и многи, састављају ипак једно тијело;³⁾ па као што бива са човјечијим тијелом, да је здраво и напредно, кад су сви уди здрави, кад су у правилном међусобном одношају и кад сваки ради оно, за што је опредјељен, тако исто и у цркви, која је тијело Христово и које је он глава,⁴⁾

што нема ничега протестанског у томе, кад вјерни свјетовњаци теже, да судјелују опћем добру цркве, кад желе да буду активни чланови тијела цркве. Оно, што се не противи духу устројства цркве, коме је темељ положио сам Основатељ цркве, и што је оправдано практиком многих вијекова, почињући од првога, а што је можда злоупотребом добило данас друкчији облик, то би требало да служи за правило у ријешавању питања о одношају међу клиром и свјетовњацима. Поуком би у овоме могли послужити бољи римокатолички канонисти новијега доба, које никако не можемо подозревати да нагињу протестантизму, а који међутијем говоре о тијесној узајамности међу јерархијом и вјерним народом у свему, што се тиче добра и напретка цркве. Види *F. Walter Kirchenrecht* S 46—47. Валтерово суђење дијеле и многи други, па чак и такви одлучни куријалистички писци, као што би на прим. био *G. Phillips (Du droit ecclesiastique dans ses principes généraux Ed. cit. I, 189—195)*.

²⁾ "Ὁμοῦς ἡμεῖς λογίζεσθω ἄνθρωπος, ὡς ὑπηρέτας Χριστοῦ καὶ οἰκονόμους μυστηρίων Θεοῦ. I Кор. 4, 1. Испор. I Кор. 3, 5—6. II Кор. 3, 4—6

³⁾ „Као што је тијело једно и уде има многе, а сви уди једнога тијела, премда су многи, једно су тијело: тако и Христос“ (I Кор. 12, 12)

⁴⁾ „Тијело није један уд, него многи. Ако рече нога: ја нијесам рука, нијесам од тијела; еда ли за то није од тијела? И ако рече ухо: ја нијесам око, нијеса од тијела; еда ли за то није од тијела? Кад би све тијело било око, гдје је чување? А кад би све било чување, гдје је мирисање? Али Бог постави све уде у тијелу како је кога хтио. А кад би сви били један уд, гдје је тијело. Сад су пак многи уди, а једно тијело. Али око не може рећи руци: не требаш ми; или опет глава ногама: не требате ми. Него још који се уди чине да су најслабији најпотребнији су. И ако страда један

биће здраво и напредно све тијело њезино само тада, кад сви уди њезини буду имали потпуну животну снагу и кад међу њима буде правилна заједничка веза и јединство. Без овога јединства међу свима удима цркве, без заједничког дјеловања њиховог према своје опредјељењу за опће добро, неизбјежно ће морати да пострада један ма који уд, и најпослије ће се премашити и сама цијељ цркве.⁵⁾ С погледом на ово, неопходно се истиче потреба, да сваки члан цркве, без разлике положаја свога у цркви, судјелује према силама и способностима својима опћем дјелу, ради кога и сама црква постоји,⁶⁾ те дакле ово судјеловање, као што спада у дужност јерархије, спада исто тако и у дужност вјерних свјетовњака.

Власт јерархије у цркви оснива се на божанском праву, и само апостолима и њиховим пријемницима припада право у црви да уче, да свештенодјејствују и да воде црквену управу. Али божанска средства не искључују собом и средства човјечанска, и божанско дјејствовање у цркви не само што се не туђи од човјечанског судјеловања, него га управо изискује, да успјешно буде божје дјело на земљи. Ако вјерни свјетовњаци и немају права да буду органи божанственог дјејствовања у цркви, али као људи и као хришћани, они располажу оним истим средствима и силама за

уд, с њим страдају сви уди; а ако ли се један уд слави, с њим се радују сви уди. А ви сте тијело Христово, и уди међу собом" (I Кор. 12, 14—27).

⁵⁾ Бавѣћи се овим *Климент римски* из I вијека цркве пише Коринћанима (I посл. гл. 37): „Погледајмо само на оне, који су под војничким вођама (ἡγεμόνοις), како правилно, строго и добровољно извршују што им је наложено. Нијесу сви предстојници, ни трибуни, ни сатници, ни педесетници или слично; али сваки на своје мјесту ради оно што му је од цара заповјеђено. Мали без великих, нити велики без малих не могу постојати, него у заједничкој свези показује се сила. Примјером нека нам послужи тијело наше: глава без ногу није ништа, исто као ни ноге без главе; јер и најмањи уди нашега тијела потребни су и корисни свему тијелу, и сви заједно раде за једну цијељ, за уздржање свега тијела.“

⁶⁾ Павао напућује Ефесце (4, 14—16), да не иду даље у лажи човјечијој, „него владајући се по истини у љубави да у свему узрастемо у ономе који је глава, Христос. Из кога је све тијело састављено и склопљено сваким зглавком, да једно другоме помаже добро по мјери свакога уда, и чини да расте тијело на поправљање самога себе у љубави.“

добро, којима располажу и пастири цркве; те као такви они могу, а и дужни су употребити своје силе у свему ономе, што се тиче добра цркве. Вршење *власти учења* у цркви припада јерархији, и подлежи осуди свјетовњак, који обишавши јерархију, присвоји себи ту власт;⁷⁾ али такој истој и још јачој осуди подлежи и члан клира, који независно од свог епископа почне учити у цркви.⁸⁾ Међутијем у свези са опћим учењем може и сваки свјетовњак судјеловати јерархији у овоме, наиме тијем, ако се ода разрађивању науке црквене у разним њеним гранама, ако буде, као учитељ у школи, као отац у породици, као управитељ или друго што у каквој задрузи, настојао, да дотични усвоје хришћанску науку и да се по тој науци владају; и црква ће увијек то примати са захвалношћу, нити ће јерархија смјети у томе да види поврједу својих права.⁹⁾ *Власти свештенодјејствованња* припада само и искључиво јерархији. Али у цркви сви су вјерни чланови њени свети и живи уди тијела Христовог, те као такви сви вјерни свјетовњаци заједно са јерархијом састављају једно свештенство;¹⁰⁾ они молитвама својима при богослужењу улазе у тајанствену страну свештеничке службе, узгласом својим заједно са свештеником призивљу на лигурђији, да сиђе Дух свети на принесене дарове, узгласом својим заједно са епископом моле се, да на дотичног, који се рукополаже, сиђе благодат небеска, једном ријечју, вјерни свјетовњаци судјелују у сваком опћем свештенослужбеном чину у цркви, те тијем учествују активно и у овој грани црквене власти, за коју су посебно позвани чланови јерархије.¹¹⁾ Највише

7) Трул. кан 33. 64, лаод кан 15.

8) Види прву гл I насл. номоканона

9) Види на прим. у требнику упуство, што црква даје нововјенчанима, или кумовима, послѣ крштења једног дјетета

10) I Петр. 2, 9.

11) *P. de Marca* diss. de discrim. cler. et laic. II, 8: „Non alienum erit his adungere, ex sacerdotii istius mystici et spiritualis dignitate (sc. omnium fidelium) fieri, ut sacrificium incruentum mediatoris, quod a solis quidem sacerdotibus proprie sic dictis consecratur, ab ecclesia i. e. ab universo fidelium coetu et Christi Sponsa, quae non habet maculam neque rugam, Deo offeri dicatur: unde ex spiritali unitate mira fit rerum conexio, quam observavit Augustinus, ut tam ipse Christus per ipsam ecclesiam, quam ipsa per ipsum offeratur, quod singuli, qui mysteriis intersunt, pro modulo suo quotidie praestare possunt, ut docent, quae recitantur in missa.“

пак учешће вјерних свјетовњака црква је свагда признавала у пословима, који се тичу треће гране црквене власти, која је повјерена јерархији, наиме *власти управљања* спољашњим животом цркве. Ово се учешће показивало особито у управљању црквеном имовином.¹²⁾

Положај јерархије и вјерних свјетовњака у цркви одређен је самом основном црквеног устројства, а овим истим одређен је и одношај између једних и других. Јерархија, као таква, добила је власт своју у цркви по божанскоме праву, те дакле без те власти не би могло бити ни саме цркве;¹³⁾ али, пошто та власт није јерархији дана ради саме јерархије, него ради цркве, коју састављају вјерни свјетовњаци заједно са јерархијом, пошто ови вјерни свјетовњаци морају бити живи и дјелатни удови цркве, те својим силама и способностима судјеловати опћем добру и напретку цркве, то и значај њихов мора бити признат од јерархије у свему што се тиче цркве. А с погледом на карактер неопходности јерархијске власти у цркви, по правима јерархије морају бити нормирана права свјетовњака у цркви, и прва је позвана да руководи, а други су позвани да судјелују у свему, што се добра цркве тиче. Само заједничко, према канонички установљеним границама, дјеловање и јерархије и вјерних свјетовњака у цркви, одговара духу православне цркве. Кад су источни патријарси у својој окружности свима православним хришћанима свијета од 6. маја 1848. г. казали, да је „чувар благочастија само тијело цркве, то јест, *сами народ*“, тијем су они исказали једну основну истину православне цркве и одређелили сав значај народа у цркви Христовој.

Али овим признањем тога значаја народа у цркви не тангира се нипошто и ни у чему власт јерархије, нити се из тога смије изводити, као да би вршење те власти од стране јерархије условљено било положајем, што у цркви

¹²⁾ Ми се не заустављамо на учешћу вјерних свјетовњака у овој грани црквене власти (власти управљања), јер се о томе спомиње у односним одјелима ове књиге

¹³⁾ Ὅτι τὸ τοῦ ἐπισκόπου ἀξίωμα οὕτως ἐστὶν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἀναγκαῖον, ὥστε χωρὶς αὐτοῦ μὴ δύνασθαι μήτε ἐκκλησίαν μήτε χριστιανὸν τινα ἢ εἶναι ὅλως λέγεσθαι. Ὅρος ἰ. јерусал сабора 1672 год. *Harduini* XI, 241. Испореди послан. источних патријараха чл. 10 *Χωρὴ τούτων (ἐπισκόπων καὶ πρεσβυτέρων) ἐκκλησία οὐ καλεῖται Ignat. ep. ad. Trall. 2.*

имају вјерни свјетовњаци. Субјект Црквене власти саставља сабор епископā, архијерејски сабор, који врши ту власт, као васељенски сабор над свом васељеном, а као обласни сабор над односном обласном црквом, и који предаје исту сваком епископу у својој епархији (§. 57). Епископи су дакле једини носиоци црквене власти, и они сами имају право да, као законити нашљедници апостолски, а по божанској заповједи, уче народ, да за народ врше свете тајне и да духовно управљају народом, а по њиховом овлашћењу да то исто у одређеним границама чине презвитери. Народ пак, по истој божанској заповједи, има да слуша науку својих пастира, да се користи њиховим свештенорадњама и да се покорава њиховој духовној управи. Ово је догматичко учење православне цркве, које је нашло израза у свима канонима, које је црква ради устројства и управе своје издала. Према томе права јерархије у цркви имају карактер неопходности, и у строгом су смислу права; а права свјетовњакā у цркви имају карактер, условљени опћом цијељу цркве, за коју цијељ они су позвани да свима душевним силама својима раде, те и овлаштени да се користе свима оним радњама, кроз које се добива благодат божја. А пошто се ова благодат може добити само и искључиво кроз пастире црквене, а то су епископи, то не само каноничко право, него и само божанско право наређује вјерним свјетовњацима, да ради очувања својих права у цркви дужни су слушати своје духовне пастире и покоравати се у духовно-пастирским стварима свима оним наредбама јерархије, које она изда у границама одређеним јој од Основатеља цркве. „Ко не ће да послуша цркву, нека буде као незнабожац и цариник“,¹⁴⁾ каже Исус Христос; а ап. Павао пише: „Слушајте учитеље своје и покоравате им се, јер се они старају о душама вашим.“¹⁵⁾ Ово исто понављају оци и учитељи цркве: *Климент рилски*,¹⁶⁾ *Иринеј лионски*,¹⁷⁾ *Кипријан картагенски*¹⁸⁾ и сви остали. А *Игњатије богоносац* пише вјерним Тралијанима: „Будите покорни епископу, као Исусу Христу, и неопходно треба,

¹⁴⁾ Mat 18, 17

¹⁵⁾ Јевр 13, 17

¹⁶⁾ Ep. ad Corint., c. 42, 44.

¹⁷⁾ Adv. haeres., 4, 26

¹⁸⁾ Epist 25, 27.

као што већ и радите, да ништа без епископа не започињете, нити чините.“¹⁹⁾ Ово исто пише и у симболичким књигама православне цркве.²⁰⁾

Учење ово св. писма и отаца и учитеља цркве сабори су у свој подробности формулирали у својим канонима. И сви ови канони признају епископу врховну власт у свему и по свему што се тиче цркве и њенога живота, тако да се без епископа у апсолутном смислу не може ништа започети нити учинити у никаквој грани црквене управе, те су према томе сва различна права, која народу у цркви припадају, строго условљена епископском влашћу. Па колико потврђују ово канони у погледу учења и свештенодјејствовања, о чему се спомиње у односним рубрикама ове књиге (§§. 132. 135), толико оци то исто потврђују и у погледу власти управљања.

Народу је дозвољено било још од апостолских времена да присуствује на црквеним саборима. На I васељенском сабору, по свјedoцби историје, учествовало је много свјетовњака.²¹⁾ У западној цркви особито се спомиње то учествовање народа на саборима старијега доба.²²⁾ Али одлучујући глас на свима тим саборима припадао је само епископима. Канони спомињу само епископе, којима наређују да морају сазивати саборе и на истима радити и расправљати о црквеним потребама,²³⁾ а о свјетовњацима се говори, да им је само допуштено, да на тим епископским саборима присуствују и да слушају шта се ту говори и ради, и на позив сабора да може поједини учени и побожни свјетовњак и своје какво разјашњење или и своје мишљење исказати. Према томе и одлуке сабора потписивали су сами епископи или њихови опуномоћници, презвитери и дјакони, а сами сабори спомињу се у историји

¹⁹⁾ Ad Trallian., c. 2. 3.

²⁰⁾ Правосл. исповиједање I, 109; Послан. источн. патријараха, чл. 10; Простр. Катихисис, о 9 члану вјере

²¹⁾ Euseb., Vita Constantini III, 8. Sozomen, hist. eccl. I, 17.

²²⁾ О сабору картагенском по питању о примању у црквену заједницу одступника Киријан пише: „Collatione consiliorum cum episcopis, presbyteris, diaconis, confessoribus, pariter ac stantibus laicis facta, lapsorum tractare rationem.“ Epist. 52. cf. ep. 14. За западне саборе VI и VII вијека види Harduini. II, 1043. 1046. 1102 III, 580. 955.

²³⁾ Ап. кан. 37, I вас. 5, IV вас. 19, грул. 8. и др.

искључиво као сабори епископ̄а и наводе се по броју епископа што је на њима учествовало.²⁴⁾ А да су се на тим епископским саборима расправљала сва црквена питања, било вјерског, било администраног карактера, показују акти свију сабора, колико васељенских, толико исто и обласних. И ово што кажемо за саборе, који важе за управу васељенске цркве и обласне цркве, то исто важи и за саборе, који постоје за црквену управу једне епархије, то јест, за епархијске консисторије. Као што су на оним саборима, васељенским и обласним, могли пуноправно учествовати и ријешавати само свештена лица, тако исто и у епархијским консисторијама могу само свештена лица пуноправно да учествују и ријешавају; и дошљедно, као што на оним саборима нијесу свјетовњаци имали никакво правно учешће, нити су га по основном устројству православне цркве могли имати, тако тога учешћа свјетовњаци не могу имати ни у епархијским консисторијама, и то не само у вјерским, него ни у црквено-административним пословима. Исто онако, као што су на васељенским саборима сами епископи имали одлучујући глас (*jus decisivum*), и као што такав глас они сами имају на обласним саборима, тако тај глас има по пуномоћију архијерејскога сабора и сваки епископ у свима црквеним пословима своје епархије, а на првome мјесту у епархијским консисторијама (§. 114).

Народу је дозвољено било да учествује при бирању својих духовних пастира. Какав је значај имао народни глас (*suffragium populi*) при бирању епископа говоримо у 103. §. Ту се показује, како је пошљедња ријеч у томе припала по праву архијерејском сабору, и да је народ могао само да засвједочи својим гласом о каквоћама кандидата за епископство, и дакле није одлучујућег гласа у томе имао. Такав исти глас је народ имао и при постављању презвитер̄а, који ће му пастирску службу вршити. Као што је архијерејски сабор постављао епископа за дотичну епархију, тако је по пуномоћију тога сабора и епископ постављао и одређивао за дотична мјеста у својој епархији презвитере да пастирску службу врше. Значај учешћа народа у овоме послу показује 7. канон Теофила александријског. Ту је казано, да све свештенство (*πᾶν τὸ ἱερατικόν*), које са-

²⁴⁾ Види 1. билъ §. 81. ове књиге.

ставља епископски савјет, треба да се сагласи и да избере (συμφωνεῖν καὶ ἀρεῖσθαι) дотичнога кандидата за пастирску службу, и тада ће сâм епископ испитати (δοκιμάζειν) да ли је изабрани кандидат достојан те службе; па кад се епископ сложи са мишљењем у томе свога свештенства, тада ће дотичнога кандидата јавно у цркви рукоположити у присуству народа (παρόντος τοῦ λαοῦ) како би могао и народ да посвједочи за њега (καὶ ὁ λαὸς δύναται αὐτῷ μαρτυρεῖν).²⁵⁾ Свештенство дакле које је било уз епископа, или данашња епископска консисторија, требало је да избере и предложи епископу дотичнога, који би се имао поставити за пастирску службу у неком мјесту, и епископ је одлучивао тада, да ли ће да предлог свога свештенства усвоји; усвојивши тај предлог, јавно је тада рукополагао дотичнога у присуству народа, који је требало да својим гласом засвједочи, да је заиста достојан (ἄξιος, достоинь) намјењене службе тај, кога епископ за достојна јавно проглашује. Ово је онако бивало и мора бити, да се, по ријечима овог истог канона, не догоди у цркви каква неправилност (ἵνα μὴ περιδρομή τις γένηται). Право народа, да сâм бира себи свештеника и да га предлаже епархијском епископу, постоји и може постојати само ондје, гдје постоји формално и законитим путем потврђено основатељско право (κτητορικὸν δίκαιον).²⁶⁾

Народу се признаје право учествовања у пословима, који се тичу црквене имовине. Право ово треба добро разумијевати, да се не би пало у оне крајности, о којима ми спомињемо у 158. §. ове књиге, и строго разликовати управу црквеном имовином од *руковања* том имовином. Према субјекту црквене влаштине нормирана је у канонима и управа црквеном имовином, па као што је субјект црквене имовине дотична црква, тако и управа њене имовине може и смије припадати само црквеној власти, а то је, епископу, свакоме у својој епархији. „Епископ нека води старање о свима црквеним стварима и нека њима управља (πάντων τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων ἐχέτω τὴν φροντίδα καὶ διακρίτω αὐτά)“, наређује 38. ап. канон; а 41. ап. канон још јасније наређује, да „епископ има власт (ἐξουσίαν ἔχειν) над црквеним стварима, јер ако су њему повјерене драгоцјене душе људи,

²⁵⁾ Види моје тумачење овога канона. Правила II, 473—474.

²⁶⁾ Види §. 163. ове књиге.

то тијем више треба да је њему повјерено старање о новцима (πολλῶν δὲ θεοῖ περὶ τῶν χρημάτων ἐντέλλεσθαι), тако да он има власт са страхом божјим и свом побожношћу свијем управљати (κατὰ τὴν ἑαυτοῦ ἐξουσίαν πάντα διακείσθαι).“ Ову управу црквеном имовином, као што се види, канони признају епископу без сваког ограничења. А пошто сâм епископ лично није могао водити ту управу и употребљавати према цијељи приходе црквене, то канони спомињу презвитере и дјаконе, као помоћнике епископове, који су дужни извршивати оно, што им епископ у овоме погледу нареди;²⁷⁾ а послѣ је установљено, да сваки епископ има свог нарочитог црквеног економа, којегâ ће изабрати из свог клира (ἐκ τοῦ ἰδίου κλήρου), и који ће управљати црквеном имовином према напугцима свога епископа (κατὰ γυῖον τῶ ὀκείου ἐπισκόπου).²⁸⁾ По канонима дакле право управљања црквеном имовином у дотичној епархији припада искључиво епископу, који ту управу врши средством свога свештенства. Ово је у погледу управе опћом имовином црквеном цијеле епархије, а у погледу управе црквене имовине једне парохије епископ овлашћује на то дотичнога пароха, који је епископу за то одговоран. О учествовању народа у овој управи нема у канонима ни једне ријечи, исто као што канони не спомињу ни једном ријечју, ни да би народу припадало руковање том имовином. Али ово пошљедње постојало је у пракци црквеној, и та се практика увијек признавала, кад је она била на корист цркве. Почело је ово још у апостолско доба, кад су поједине хришћанске општине одређивале угледније и побожније људе из своје средине, да помажу апостолима у њиховим радњама. Ове људе звали су старцима (γέροντες), и тима су људима апостоли и презвитери предавали да извршују према сиромашним члановима општине оно, што су управитељи цркве и црквене имовине одлучивали. Ови старци извјештавали су апостоле и презвитере о потребама своје сиромашније браће, о потребама при богослужбеним зборовима и при обављању односних хришћанских обреда у општинама, и послѣ је су они сами и изводили у овим пита-

²⁷⁾ Ап кан. 41, гангр 6. 7 8

²⁸⁾ IV васељ 26, Теоф алекс 10 и моја тумачења 26. кан IV вас сабора и 11 кан VII вас сабора Правила, I, 385. 615.

њима, оно, што су апостоли и презвитери одређивали. Радња ових свјетовних стараца у пословима црквених прихода и употребљавања тих прихода на потребе богослужења и сиромашне браће, развила се особито за вријеме гођења, и била је плодносна. Кад је почела црква слободна бити у грчко-римској држави, није она одбацила помоћ побожних свјетовњака у пословима црквене имовине и руковања том имовином, него је одобравала учествовање свјетовњака у тим пословима, и њима једнима у дотичним црквеним општинама повјеравала је да извршују све оно што су епископи одређивали да треба учинити, колико у питањима која су се тичала подизања цркава, њихова украса и уопће богослужбених материјалних потреба, толико исто и у питањима хришћанског добротинства сиромасима и народнога образовања. Ово су исти старци свесрдно чинили, а под руководством својих духовних пастира, и црква им је за то благодарна била. Од овога су се образовале послѣ парохijske епитропије, или наша данашња црквена туторства. Послѣ пада византијске царевине и кад је јерархија остала на истоку без заштите државне власти, старци су они позвани били да помажу јерархији у руковању црквеном имовином и у ширим црквеним окрузима.

Ми смо се нарочито зауставили дуже на овом питању о учествовању народа у пословима, који се тичу јерархијске власти управљања цркве (*ἐξουσία διοικητική*), а ради онога узрока, који смо споменули у почетку овог параграфа, и да се правилно може судити о значају свјетовног елемента у црквеној управи.

ГЛАВА ТРЕЋА.

Црквена власт.

§ 54.

О црквеној власти уопће.

Задаћа цркве састоји се у томе, да човјекова воља буде упорављена сходно вољи божијој, и да се сви сједине с Богом.¹⁾ Да се ова задаћа постигне, установљена је у

§ 54. ¹⁾ Види стр 2 ове књиге

цркви особита власт, у којој су усредсређена сва она пуномоћија, која је Христос дао цркви.²⁾ Као што је задаћа цркве духовне природе и тежи, да дух човјеков буде упућен на добро и да спреми човјека за будући вјечни живот, тако и власт цркве не може бити друго, него духовна.³⁾ Исто тако и средства, којима црквена власт располаже, морају бити онакве исте природе, какве је сама та власт, дакле природе чисто духовне; нити може црква у вршењу своје власти, ма какве биле спољашње прилике за њу, служити се земаљским средствима ради своје цијељи и употребљавати материјалну силу, да одбрани нека од својих права, која јој неко не ће да призна.⁴⁾

Према карактеру цркве, као духовнога царства, и власт цркве на првоме мјесту тиче се духовне стране човјека и развија се на предмете, који су ван земаљскога дјелокруга. Али црква постоји у свијету и има своје одређено устројство, које мора да се непромјенљиво чува, ради правилнога достижења задаће њезине, те према томе и црквена власт, осим духовне стране човјека, мора да распростире своју дјелатност и на земаљске одношаје његове, као члана видљивог и правилно уређеног организма црквеног.⁵⁾

§ 55.

Постанак црквене власти.

Исус Христос управља сâм црквом својом кроз науку и заповиједи, које се садрже у св. писму и св. предању, и сталним дјејством св. Духа. По ријечима ап. Павла, нико не може поставити другога темеља осим онога који је постављен, који је Исус Христос.¹⁾ Темељ тај јест наука Христова и његове заповиједи; а то саставља основне законе цркве и Христова царства, од којих зависи спасење. Па да би свако могао ту науку Христову и његове заповиједи извршивати, Он обећава својим апостолима, а среством њих

²⁾ Мат. 28, 18. 19. Јов. 20, 21. 22. 23. *Златоуст.* 86 бес. на 20. гл. Јов.

³⁾ Јов. 18, 36.

⁴⁾ Мат. 10, 23. Јов. 15, 20. 18, 36. 37.

⁵⁾ Види § 2 ове књиге.

§ 55 ¹⁾ I Кор. 3, 11.

и свој цркви особито судјеловање Духа светогa. Каже Он: „И ја ћу умолиги Оца, и даће вам другог утјешитеља да буде с вама на вијек, Духа истине, којегa свијет не може примити, јер га не види, нити га познаје, а ви га познајете, јер у вама стоји, и у вама ће бити. Не ћу вас оставити сиротне; доћи ћу к вама.“ И опег даље: „Ово вам казах док сам с вама; а утјешитељ Дух свети, којегa ће Отац послати у име моје, он ће вас научити свему и напоменуће вам све што вам рекох.“ И још: „Још вам много имам казати, али сад не можете носити; а кад дође он, Дух истине, упутиће вас на сваку истину.“²⁾

Остављајући овај свијет, а остајући увијек поглавицом своје цркве, како невидљиве, тако исто и видљиве на земљи, Исус Христос, да би дјело његово трајно на земљи било, установио је за земаљску цркву, сходно природи овога свијета, видљиву власт, која мора да, сходно науци и заповиједма његовим и помоћу Духа светогa, дјелује за спасење људи, и да ради тога употребљује сва она средства, која се нађу најприкладнија, према различним приликама времена и мјеста. Ову власт на земљи предао је Христос апостолима својим, казавши им, да ако сагријеши један хришћанин, треба да га покарају на само, не ће ли да послуша, нека то исто учине пред неколика свједока, а ако ни тада не ће да се поправи, нека га суди црква; послије чега, ако упоран остане, нека буде искључен из заједнице хришћана, „јер заиста вам кажем, штогод свежете на земљи биће свезано на небу, и штогод раздријешите на земљи, биће раздријешено на небу.“³⁾ „Даде ми се свака власт на небу и на земљи, идите дакле и научите све народе... да све држе, што сам вам заповиједao.“⁴⁾ „Као што је мене Отац послао, тако и ја шаљем вас..., примите Дух свети, и којима опростите гријехе, опростиће им се, и којима задржите, задржаће се.“⁵⁾ Овијем је Христос предао апостолима својим власт, да божју ријеч проповиједају, да свете тајне обављају и да држе у цркви спољашњи ред на начине, који најбоље цијељи одговарају, дакле да издају

²⁾ Јов. 14, 16—18. 25—26. 16, 12—13.

³⁾ Мат. 18, 15—18.

⁴⁾ Мат. 28, 18—20.

⁵⁾ Јов. 20, 21—23.

нужне наредбе и законе, да суде и казне гријешнике, и оне који не ће да послушају, да их из заједнице црквене искључе.

56.

Трајност црквене власти.

Послије вазнесења Христовог и силаска Духа светога на апостоле, показаше они одмах на дјелу и у ријечи власт, коју су од Христа примили. Особито је ово у својој дјелатности показао ап. Павао, као што о томе свједоче посланице његове, истичући примљену од Исуса Христа власт у свима пословима дотичних цркава и у свима гранама црквене управе. У опћим дјелима, која су се све цркве тичала, апостоли су заједнички вршили врховну власт, и одлуке, њихове сматрале су се, као што су у ствари и биле, одлукама надахнутима Духом светим, и дакле безусловно обвезнима за све вјерне. У неким пословима црквене управе, кад су апостоли вршили власт своју, налазимо да су и вјерни свјетовњаци учествовали. То је било, кад је изабран био намјесто Јуде апостол Матија,¹⁾ кад су изабрани били први дјакони²⁾ и кад се имало одлучити о потреби обрјегања за хришћане.³⁾ Али ово учествовање народа у тим радњама није било од битног значаја, јер сами посао водили су по власти својој апостоли, и односне одлуке издане су биле од самих апостола, као ријешење њихове власти.

Власт, коју је Христос предао апостолима за црквену управу, била је одређена за све вијекове док траје земаљска црква, и дакле иста власт није могла престати са смрћу апостола, него је она морала пријећи на оне, који ће мјесто апостола у цркви служити. Те нашљеднике своје апостоли су поставили још за живота свога у свима оним мјестима, у којима су нове цркве основане биле, и назваше их епископима. Овим својим нашљедницима, епископима, апостоли својим рукоположењем и призивом Духа светога предадоше сву ону власт, коју су они сами од Исуса Христа добили били, и коју су ти епископи имали да врше онаквим истим

§ 56. 1) Дјела ап. 1, 15.

2) Дјела ап. 6, 2.

3) Дјела ап. 15, 6.

правом, каквим су је сами апостоли вршили, предавајући је послије опет својим наслѣдницима на првосвештеничким пријестолима. Оваким начином постадоше први епископи: Тимотије за цркву ефеску, Тит за критску, Јаков за јерусалимску, Лин за римску, Еводије за антиохијску, Дионисије за атинску⁴⁾ и т. д. *Климент римски* пише: „Проповиједајући по селима и градовима апостоли су изврсније вјерне ученике своје постављали за епископе и дјаконе ради осталих вјерних и ради оних, који ће ступати у будуће у цркву.“⁵⁾ А ово су апостоли чинили, као што каже *Игњатије богоносац*, по божјој вољи.⁶⁾

§ 57.

Субјект црквене власти.

Исус Христос предао је власт у цркви свима апостолима скупа (§. 55), одредивши уједно и одређени начин, како се има та власт вршити. Одређује Он наине, да сваки апостол може вршити црквену власт у првој инстанцији *сâм*, у другој инстанцији могу ту власт вршити *неколико њих* скупа, а у трећој и пошљедној *сви* скупа.¹⁾ Пуноћу дакле црквене власти предао је Христос свему апостолском збору, искључујући сваку самоличну власт једног или другог апостола над свом црквом, и чак осуђујући мисао, да би који од њих хтио бити старији и поглавица над свима, него да сви они морају бити равни у правима и власти у цркви. Неколико се пута за живота Исуса Христа на земљи истакао био спор међу апостолима о старјешинству једнога над другима, и сваки је пут Христос најоштрије осудио такве покушаје појединаца. Повео се био међу апостолима спор, ко би имао бити највећи између њих у царству небеском, и Христос тада дозво једно дијете и постави га међу њих, те им рече: „Заиста вам кажем, ако се не повратите и не будете као дјеца, не ћете ући у царство небеско, јер који се понизи као дијете ово, онај је

⁴⁾ *Епископија* ист. цркве. 4, 5. 22. *Inveni Adv. haeres.* 3, 3.

⁵⁾ *Ad Corint. c.* 40. 42.

⁶⁾ *Ad Ephes. c.* 3.

§ 57. 1) *Mat.* 18, 15—18.

највећи у царству небескоме.“²⁾ Матер апостола Јакова и Јована замоли једном Исуса Христа да би заповједио, да два сина њезина засједну у царству његовом један с десне, а други с лијеве његове стране. За ово дознадоше остали апостоли, и жао им је то било. Исус Христос да умири све каже им: „знате да кнезови народни заповиједају народу и поглавари управљају њим; али међу вама да не буде тако, него који хоће да буде већи међу вама, да вам служи, и који хоће међу вама да буде први, да вам буде слуга.“³⁾ На тајној вечери подигао се опет спор међу апостолима о старјешинству, и тада опет им Христос даје исту поуку, као и прије.⁴⁾

Исус Христос у свима својим установама освргао се увијек на слабост људске природе и издавао је такве заповиједи у погледу цркве, које би с погледом на ту слабост могуће било ипак испунити. У природи је човјековој, да заједничко дјеловање многих лакше води к жељеној цијељи. Заједничким дјеловањем боље се види сушност дотичне ствари, поузданија се одлука доноси, учвршћује се воља појединаца, откривају се лакше погрјешке и постизава се стално установљена цијељ цркве; у исто вријеме оваквим се дјеловањем уздржава хришћанска смиреност и свијест о личноме несавршенству. К овоме Христос је додао још једну нову заповијед, заповијед о узајамној љубави, која све сједињује у једноме духу, која све оживљује и снажи. Достигнути ово може се само у братској заједници и договору на сабору; јер ако сваки поједини, ма колико он добро расположен био, буде хтио слиједити само своме мишљењу, тиме се ипак никада до јединства не ће доћи, а међутијем баш по јединству мишљења свију познаје се права Христова црква. Примјер Христа и његових апостола до очигледности нам потврђује ово.

И апостоли су вјерно слиједили ријечима учитеља свога. Премда су они сви богато испуњени били Духа светога, и дакле су могли и сами изравнати разне спорове, који су се у цркви појављивали, ипак они то нијесу радили, него при сваком важнијем питању састајали су се и саборно су

²⁾ Мат. 18, 1, 4.

³⁾ Мат. 20, 21—27.

⁴⁾ Лук. 22, 24—30.

рјешавали истакнуто питање; а тиме су хтјели показати примјер својим пријемницима, како они имају у томе да поступају. Истакло се било код хришћана, обраћених из јудејства, да се морају подвргнути Мојсијевом закону они хришћани, који се обраћају из незнабоштва; и ово питање није хтио ни Павао, нити који други од апостола по себи да ријешу, него је предложено било опћем сабору свију апостола и осталих старјешина, и на томе сабору заједничко је ријешење састављено било.⁵⁾

Овај примјер апостола послужио је за правац пријемницима апостолским у њиховоме раду, тако да при вршењу црквене власти увијек се заједничко дјеловање пазило. Они су од апостола добили потпуну власт и учења, и свештенодјејствовања, и управљања, али самолично је никада нијесу вршили. У погледу *учења*, апостоли су свакоме епископу заједно са односном црквом дали и власт учења; али ради поузданијег успјеха у вршењу исте власти, они су увијек код себе имали неколико чланова из свога клира, који су састављали *презвитерски савјет*, и са којим су заједнички вијећали о потребама повјерене им цркве, заједничка ријешења састављали, и према тим ријешењима се и поступало.⁶⁾ Је ли се истицало какво питање у погледу учења, које је дубље засијецало у живот цркве, тада би се дотични епископ обраћао сусједним епископима, који су се тада сви заједно сакупљали код епископа главне цркве (митрополије), и ту се саборно вијећало и рјешавало што треба.⁷⁾ Исто је било и у вршењу власти *свештенодјејствовања*. Саборно су поставили апостоли прве дјаконе;⁸⁾ саборно су постављени на апостолску службу Павао и Вар-

⁵⁾ Дјел. ап. 15, 1—32. Сличне примјере саборног дјеловања у апостолско доба дају нам иста Дјела ап. 20, 17—38. 21, 18—25.

⁶⁾ *Πρεσβυτέρου* спомиње се и у апостолским посланицама (I Тим. 4, 14), а као скуп презвитера за заједничко дјеловање спомиње се у Дјелима апост. (21, 18). О презвитерском савјету у најпрвим временима цркве ми говоримо у рубрици о консисторијама.

⁷⁾ Многобројни сабори у првим вијековима цркве поводом питања: о дану светковања пасхе, о монганисима, о ваљаности крштења које обави један јеретик и поводом других сличних питања, свједоче нам најјасније о овоме. Испореди *C. J. Hefele, Conciliengeschichte. I, 83 fg., 86 fg., 117 fg.*

⁸⁾ Дјел. ап. 6, 6

нава;⁹⁾ саборно је постављен био Тимотије за епископа у Ефесу.¹⁰⁾ Овај апостолски примјер прешао је у доба послије апостолско, и добио је израз позитивнога закона главним начином у постављању епископа.¹¹⁾ Али гдје се највише огледа ово заједничко, саборно дјеловање, то је у вршењу власти *управљања*. Све оно мноштво канона, по којима се данас управља православна црква, сви су издани на саборима, нити има и једног канона, који не би имао на себи печат саборне власти. Каноне светих отаца, које ми данас примамо и признајемо, само их с тога примамо и сматрамо их обвезнима, јер су на саборима били потврђени и јер су им сабори признали тај обвезни значај њихов. Питања, која се тичу управе црквене, подлеже само и искључиво ријешењу саборне власти, и само у име те власти епископи у повјереним им црквама врше управну власт.¹²⁾

Све гране црквене власти предао је Христос својим апостолима, а од апостола она је прешла пријемницима апостолским, наиме епископима. Као што су апостоли сви једнаки били међу собом и примили су сви једнаку власт од Христа, тако исто и сви епископи једнаки су међу со-

⁹⁾ Дјел ап 13 3 *Јероним* (de viris illust. c. 5) спомиње апостоле Петра, Јакова и Јована, да су посветили Павла на апостолску службу Испореди *Јевсевија* ист црк. 2, 1, гдје описује, шта су радили апостоли послије вазнесења Христова.

¹⁰⁾ I Тим. 4, 14

¹¹⁾ Ап. кан 1., I вас. 4, IV вас. 28, VII вас. 3. и др.

¹²⁾ Осим каноничких наредаба, које смо привели до сада и других, које ћемо даље још привести да се види, како *само саборно, и никако друкчије*, смију се у цркви рјешавати сви важнији послови цркве, свједочи нам о томе и практика цркве од најстаријих времена. Између других, дубоки познавалац хришћанске старине, *Јевсевије кесарипјски* (de vita Constantini lib I. c. 51) каже слиједеће: „Незнабошки цар Ликиније забранио је био хришћанским епископима да се састају и да саборе сакупљају, на којима би се заједнички вијећало о потребама цркве. Ово му је служило, да још јаче своју мржњу искаже према хришћанима, јер, кад би се епископи и даље састајали, тиме би прекршили цареву заповијед и подвргли би се казни, а не састајући се, прекршили би опет црквене законе, пошто никако друкчије, него само на саборима, могу бити правилно уређени црквени послови (ἄλλως γὰρ οὐ δύνατον τὰ μεγάλα τῶν σκευμάτων ἢ διὰ συνόδων κατορθώσασθαι).“

бом по власти,¹³⁾ и према томе над епископом може имати власт само скуп многих епископа, сабор епископâ.¹⁴⁾ Ако је глава сваке цркве епископ њезин, то неколико посебних цркава моћи ће зависити од скупа свију тих епископа, од сабора обласног;¹⁵⁾ а над васељенском црквом, која обухвата све обласне цркве на свијету, имаће власт скуп старјешина свију обласних цркава, или васељенски сабор.¹⁶⁾ Сва пуноћа дакле црквене власти усредсређена је у *сабору епископâ*, и то у тако апсолутноме смислу, да без тога црква би престала бити оно, што јест, и њезино устројство не би више било оно, које је установљено Основатељем цркве. Епископ је глава повјерене му обласне цркве, и он има ону пуноћу власти, коју је имао сваки апостол, дакле има сву пуноћу црквене власти; али ту власт он има и врши, јер му је повјерена од сабора епископâ, који је при рукоположењу призвао на њега благодат Духа светог и учинио га тиме наслѣдником апостолским. — Ово учење православне цркве саставља основу свега њезинога права, а за исто учење она налази потврду у св. писму, у каноничким наредбама и у пракци црквеној свију вијекова.

§ 58.

Гране црквене власти.

Црква је једна, те и власт њена у пуноћи својој једна је; али у пројавима својима она показује три разне гране према различним предметима своје дјелатности. Ово дијељење црквене власти оснива се на св. писму,¹⁾ и бива: 1)

¹³⁾ Види 6. и 7. бнљ. 49 §

¹⁴⁾ Ап. 74, IV, вас. 9, 17., Анг. 14, 15., Сард. 3, 5, 14., Картаг. 12, 15, 19, 28, 120, 121.

¹⁵⁾ Ради тога је установљено да сваке године морају бити у свакој обласној цркви сабори свију епископа. Ап. кан. 37., I вас. 5., IV вас. 19. Трул. 8., VII вас. 6., Анг. 20., Карт. 95.

¹⁶⁾ "Оросі јерусалим сабора 1672 (*Harduini*, XI, 241). Послан. ист. патријарха о прав. вјери Чл. 10

§ 58 1) Маг. 28, 18—20. На западу канонисти теоретичари, оснивајући се на Тому аквинског (*Summa*, 2, 2) дијелили су црквену или духовну власт на двије гране: *potestas ordinis* и *potestas jurisdictionis*. Први, који је увео ово наше дијељење на западу, био је *Ferd. Walter* у своме уџбенику црквенога права (прво издање

власти учења (*ἐξουσία διδακτική*, potestas magisterii), која се развија у чувању и ширењу хришћанске науке, у чувању вјерних од лажних наука, у проповиједању и у надзирању над образовањем свештенства;²⁾ 2) *власт свештенодјествовања* (*ἐξουσία ἱερατική*, potestas ordinis), ради правилнога вршења светих тајни и других свештених обреда;³⁾ 3) *власт пастирства* или *управљања* (*ἐξουσία ποιμαντική ἢ διοικητική*, potestas jurisdictionis), која се развија у вршењу законодавне власти у цркви, у суђењу о пријеступима црквених законā од стране каквог члана цркве и у надзирању управе црквених ствари.⁴⁾

Све ове три гране црквене власти не морају бити заједно сједињене, особито што се тиче власти свештенодјествовања и власти управљања. Прва власт припада свакоме, који је добио правилно рукоположење, а друга припада само онима, који су је посебно добили. Један или други степен прве власти (свештенодјествовања) не условљује, да дотични мора и другу имати. Прва власт у степенима својима може само ићи од ниже на више, и ако се изгуби, изгуби се коначно и сва без сваке поступности, дочим друга подвргава се промјенама у свом посебном правцу. Разлика ова потиче од разлике у сушности својој дотичних грана црквене власти. Власт свештенодјествовања има тајанствени смисао и служи основом духовних сврхприродних права, дочим власт управљања простире се на спољашњу страну цркве, и није у безусловној зависности од више или мање пуноће прве власти. Ово се исто, само у дру-

печагано је 1822), и послѣ њега усвојише исто дијељење већина западних канониста. Види Валтерово образложење *Lehrbuch* (XIV Aulg.), стр. 29 биљ. 5

²⁾ *Διδακτικόν* прописује ап. Павао, да мора, између другог, да буде епископ. I Тим. 3, 2. II Тим. 2, 24. Испореди „Книга о должностяхъ пресвитеровъ приходскихъ“ (Москва, 1850). Часть II стр. 10 и сл.

³⁾ *Ἱερατικαὶ λειτουργίαι* — кан. 1 анкирскога сабора *Ἱερατικῆ φροντίς* — посланица ефеск. сабора (Аг. Синт. II, 207), *Ἱερατικῆ ἀξία* — кан. 81. Трул., Генадија окружна послан. (Аг. Синт. IV, 371) *Ἱερατικῆ διοίκησις* — апост. 83 канон Испореди „о должн. пресв. прих.“ Ч. III стр. 107 и сл.

⁴⁾ Власт пастирства посебно је означена у Јов. 21, 16. Дјел. ап. 20, 28. I Петр. 5, 2—5. Трул. кан. 32. 102. Испореди 2 кан. I вѣс. сабора, 4. и 12. халкид., 37. Трул.

гом одношају, мора казати и за власт учења према осталим двјема гранама црквене власти.⁵⁾

Ради вршења црквене власти неопходно је *законито посланство* (*καانونική ἀποστολή*, *missio canonica*), које даје надлежна власт на основу утврђених законских прописа.⁶⁾ Ово посланство има тајанствени значај при другој грани црквене власти и добива се са самим чином рукоположења; при првој и трећој грани оно има спољашњи карактер и може бити ограничено или проширено с погледом на објект самога посланства.⁷⁾

ДРУГИ РАЗДИО.

О јерархији.

ГЛАВА ПРВА.

Састав јерархије.

59.

Појам о јерархији.

Црквена власт није, као што смо видјели, постала у цркви поступно, то јест, није се мало по мало образовала и развијала, него је она постала са самом црквом, и потиче од самог Основатеља цркве, који је ту власт предао својим апостолима, а од њих је она прешла одређеним у цркви лицима. Овим лицима, а не свима без разлике члановима цркве, припада и данас, као што ће увијек и припадати, та власт. Постоји дакле у цркви један ред лица, која су чувари и носиоци свештене оне власти, коју је Христос установио. Ова лица са таквом влашћу састављају *јерархију* (*ἱεραρχία*, *sacrum principatum*), или свештеноначелништво. *Дионисије аргепагит* овако је опредјељује: „Јерархија се наша зове и јест уредба за све свештене ствари (*ἀπὸ τῶν ἱερῶν πραγμάτων*), која, основана од бо-

⁵⁾ Посебно о овоме питању у трећем дијелу ове књиге.

⁶⁾ Јов. 20, 21. Јевр. 5, 4.

⁷⁾ *Валсал.*, о службама хартоф и протекд. Ат. Синт. IV, 530.

жанског Јерарха, има власт да врши све свештене службе.“¹⁾ Сва она лица, која су од Исуса Христа примила путем апостолског пријемства на законити начин црквену власт, састављају јерархију, или као што се још у канонима назива, *свештенички чин* (*κατάλογος ἱερατικός*).²⁾ Дијеле се, као што смо већ казали, на *свештенослужитеље* (*ἱερωμένοι*) и *црквенослужитеље*, или клирике у ширем смислу (*ὀπηρεταὶ ἢ κληρικοί*).³⁾ Први су позвани да врше свештену службу, а други да обављају спољашње литурђијске службе.

Сви свештенослужитељи, према односном јерархијском степену, на коме се налазе, равни су међу собом у власти свештенодјествовања; али нијесу равни међу собом у осталим двјема гранама црквене власти. У овом пошљедњем одношају одлучује положај, који они заузимају у управи цркве и служба, коју услијед законитог посланства (*κανονικὴ ἀποστολή*) врше. У овоме погледу згодна је она подјела јерархије, која је истакнута у средњем вијеку, наиме: јерархија свештенодјествовања (*ἱεραρχία ἱερατική*, *hierarchia ordinis*) и јерархија управе (*ἱεραρχία διοικητική*, *hierarchia jurisdictionis*). Власт учења (*ἐξουσία διδακτική*), с погледом на то, што учење (проповијед) саставља битни дио литурђије, односи се к јерархији свештеној, али с друге стране, пошто право учења у ужем смислу припада само онима, који су то право посебним каноничким посланством добили, то ова власт тијесно је везана са управном јерархијом и саставља њезин дио.

Независно од јерархијскога степена, који неко има, а исто тако независно од положаја у управи цркве, сви који припадају свештеничкоме чину, било да су у њ ступили кроз хиротонију, или кроз хиротесију, подлеже по томе самом својем чину извјесним каноничким установљеним дужностима, које су сви без разлике дужни да извршују; а према посебном положају, који заузимају у цркви, као изабрани њени служитељи, уз дужности, којима су везани,

§ 59. 1) De eccles. hierarchia. 3, 1. Зове се јерархија још: *ἀρχή* (начелништво), *προεδρία* (предстојништво), *πρωτοκαθεδρία* (учитељство, *magisterium*), *ἐπισκοπή* (епископат) и т. д.

2) Ап. кан. 8, 17. 18 *Κατάλογος τῶν κληρικῶν*, ап. кан. 15. Уопће по некада зове се састав свију свештених лица *κανόν*, I вас. 16. 17., те услијед тога они *κανονικοί*, лаод. 15., Вас. вел. 6.

3) Види §. 52.

они имају по том своме чину и односна опћа права, која су им такођер канонички зајамчена. Покрај ових опћих права и дужности, које се просиру на све, који свештеничком чину припадају, постоји у исто вријеме канонички установљени одношај међу разним члановима јерархије, по коме је могуће да се уздржи добри ред и складност међу свима.

§ 60.

Свештена јерархија.

У свештеној јерархији канони спомињу *шест* степена,¹⁾ од којих три се добивају у олтару (*ἐντὸς τοῦ βήματος*) призивањем на дотичнога благодати Духа светогга, а друга три се добивају ван олтара (*ἐκτὸς τοῦ βήματος*) благословом епископа.²⁾ Који имају прве степенс, зову се свештенослужитељи (*ιερωμένοι*), а који имају пошљедње црквено-служитељи (*ὀπηρεταί*).

I. Свештенослужитељи дијеле се на три степена: *епископски*, *презвитерски* и *дјаконски*. Ова три степена састављају основу црквене јерархије, и потичу из божанскога права (*ex jure divino*);³⁾ нити, по учењу православне цркве, таквих степена може бити више или мање од три.⁴⁾ Остали степени, што постоје у цркви, условљени су овим трима, и нијесу друго, него та иста три степена, само разгранана.⁵⁾

§ 60. 1) Ап кан 69: „Епископ (Ἐπίσκοπος), презвитер (πρεσβύτερος), дјакон (διάκονος), поддјакон (ὑποδιάκονος), чатац (ἀναγνώστης), појач (ψάλτης).“ (Аг. Синг. II, 38).

2) Симеон Солун Сп дјело гл 124

3) Догматичку страну овога види у *Макариј* Прав догм. богословіе. §§. 172 173. 174.

4) *Простран Катихизисъ*, о священствѣ. Изд. 1848. стр. 72. Свједоцбе црквених писаца старијета доба у *Макариј*. §. 173.

5) Скроз је погрјешно што каже *Суворовъ* (*Курсъ церк. права*. I, 207 билъ. 25) о броју степена свештене јерархије. Ово није, као што би по њему испадало, каноничко питање, него догматичко, и каноничко право у томе оснива се на учењу цркве; те кад црква учи, да су три, ни више ни мање, основна степена свештене јерархије, каноничко право узима то као готов чин, и разгледа само правне одношаје дотичних, који су на тим степенима, и ништа више. Поступајући овако, Суворовъ, који хоће да стоји само на јуридикчком земљишту и с тога земљишта да критизира богослове, пада у много

1. Први и највиши је у црквеној јерархији *епископски степен*.⁶⁾ Преимућство се његово састоји у томе, 1, што је епископска власт унашљеђена од апостола, 2, што је у епископству пуноћа свештеничке власти и 3, што епископству припада врховна управа у цркви.

О *првоме*, наима да су епископи непосредно добили своју власт од апостола, свједочи заједничко и једнодушно учење цркве најстаријих времена,⁷⁾ и према томе оци цркве говорили су о правима епископским, као о правима апостолским, и епископе су називали по некада апостолима, као што су и апостоле опет епископима називали.⁸⁾ Али

већу погрјешку од оне, коју он пребацује пок *архим. Јоанину*, оцу каноничкога права православне цркве у новија времена. Још је погрјешније, кад се Суворовъ позива на Валсамона, да докаже, да је и *иподјаконство* особити степен свештенства, који се добива хиротонијом. Он се ту ухватио за ријеч *χειροτονία*, коју је употребио Валсамон за иподјаконе; али ту исту ријеч за иподјаконе, па и за чаце, употребио је и *Силеон солунски* (О свѣтыхъ свѣщеннодѣйствіяхъ. Гл 124. и 130. Изд 1868, стр 207. 213), па ипак он их строго разликује, како по обреду постављања, тако и по служби од епископа, презвитера и дјакона. По Суворову у православној цркви била би дакле *четири* основна степена свештенства, чега нема у осталом ни у римокатоличкој цркви, као што би он то хтио да покаже. (Види *Vering, Kirchenrecht. Ed cit. S 408—409*) А кад би усвојили још, као што наводи Суворовъ (стр 203), да је и „*императорская власт*“ *высшая церковная власт*, која стоји и над епископском влашћу у цркви, тада би имали прво, *пет* основних јерархијских степена: иподјаконски, дјаконски, презвитерски, епископски и царски, а затијем би имали лијепи и красни *цезаропатизам*, од кога у осталом Суворовъ у својој књизи сасвијем се не туђи

⁶⁾ О правима епископа читамо у *аности. установкама*: Ἐπίσκοπος εὐλογεῖ, οὐκ εὐλογεῖται· χειροθετεῖ, χειροτονεῖ, προσφέρει εὐλογίαν παρὰ ἐπισκόπων λαμβάνει, παρὰ δὲ πρεσβυτέρων οὐδαμῶς. Ἐπίσκοπος καθαιρεῖ πάντα κληρικὸν ἄξιόν ὄντα καθαιρέσεως πλην ἐπισκόπου· μόνος γὰρ οὐχ οἶός τε (VIII, 28. *Pitra. I, 61*) Види ваљану расправу *преосв. Гурија* О богоучржденности епископскаго сана въ Христовой церкви сравнительно съ учениемъ о семъ реформатскихъ обществъ (Христ Чтение. 1876. I, 565 и сл.) *Kurz, Der Episcopat, der hoeshte vom Presbyterate verschiedene Ordo. Wien, 1877.*

⁷⁾ Види §. 50 бнль 5.

⁸⁾ „*Meminisse autem diaconi debent quoniam apostolos, id est episcopos et praepositos Dominus elegit, diaconos autem, post ascensum Domini in coelos, apostoli sibi constituerunt episcopatus sui et ecclesiae ministros.*“ *Cyprian. Ep. 65. ad Rogat.* Испореди *Теодорита* (in I

ово наслѣдство, или пријемство епископѣ од апостола, није се простирало до потпуне једнакости првих са пошлѣдњима. Апостоли су били позвани и изабрани од самога Господа на јеванђеоску службу, а епископи су били постављени од апостола, и то само у најпрво доба, а затијем су били постављани од других себи равних. Осим тога, апостоли су били просвјећени непосредно Духом светим и обдарени су били ванредним даровима, а епископи су добили благодат кроз апостолско рукоположење, и дарови, које су добили, нијесу били ванредни, него само благодатно освјећење, да црквом управљају. Најпослије, апостоли су били врховни и васељенски управитељи цркве, ради чега су имали ванредна пуномоћја, дочим епископи су од апостола добили власт само у границама обласних цркава и ту су власт могли вршити у смислу позитивних закона и у зависности од суда саме цркве.

У погледа *другога* исто је тако једнодушно учење цркве. Епископски степен садржи у себи пуноћу свештенства и сва права свештенодјејствовања, и из њега потичу сви остали степени црквене јерархије.⁹⁾ У овоме одношају каноно строго разликују епископски степен од осталих, а на првоме мјесту од презвитерскога. Презвитера и дјакона поставља један сам епископ, а епископа већ мора сабор епископа да постави; исто тако епископу припада искључиво право да поставља и на све друге ниже јерархијске степене.¹⁰⁾ И ради тога црква никада није признавала за члана јерархије онога, који није био рукоположен од правилног епископа, и лишавала је свију јерархијских права оне, који су по некоме случају рукоположени били од презвитера, који су присвајали себи незаконито епископску власт.¹¹⁾

Уз ова права, која по свештеничкој власти припадају епископу, њему припада по тако исто једнодушном учењу цркве и *треће*, наиме врховна власт у управи црквеној, дакле право учења, пастирства и духовнога суда. И ако

Thimot.) Ап. Павао назива апостолом Епафродита, који је био епископ Филибљана (Филиб 2, 25).

⁹⁾ *Hilarinus ad Ephes.* c. 4.

¹⁰⁾ Ап. кан. 1. 2. и гумацења *Валсалома* и *Зонаре* на иста (Ап. Синг. II, 2—4).

¹¹⁾ Сард. 18., халкид. 4. *Epiphani. haer. LXXX. Athanas. apol. contra Arian., Epist. Syn. alex.*

ова права имају у цркви и други, али их имају услијед рукоположења, што су од епископа примили и услијед пуномоћја, које су од њега добили.

Према овоме, епископство је по себи неопходно у цркви, и гдје епископства нема, нема ни цркве.¹²⁾ Оно је орган, кроз који се саопћују све тајне у цркви, нити и једна тајна може бити обављена правилно, ако дотични, који је обавља, није добио рукоположење од епископа.¹³⁾ Право учитељства на првом мјесту припада епископима, исто тако и право пастирства, и никакво учитељство у цркви, нити икакво пастирство, које врше у цркви презвитери, може бити законито, ако не потиче и ако није у непосредној зависности од епископства.¹⁴⁾ Према толиким и таквим преимућствима, на епископском степену лежи одговорност за све у цркви у најстрожијем смислу ријечи.

2. Послије епископскога долази *степен презвитерски*. Презвитери, или свештеници, имају власт у цркви услијед епископског рукоположења над њима, и дакле власт условљену влашћу епископском. Она се у одређеним границама простире на све гране црквене управе;¹⁵⁾ а у погледу вршења свештених или црквених служба, свештеничка власт дјелује кроз она *средства*, која су првосвештеничком влашћу епископства посвећена. Према томе, свештеници имају право да обављају свако дјејство у цркви, осим онога што саставља основу тих самих дјејстава. А основу тих дјејстава канони стављају а) у рукополагању, б) у освећењу антиминса, и в) у освећењу мира (μύρον τοῦ χρίσματος). Право обављати ова свештена дјејства припада само епископској власти, јер је она првосвештеничка (ἀρχιερωσύνη) у цркви.¹⁶⁾ Свештеници имају право да врше црквене службе, али поставити самога вршиоца тих служба, дакле себи равнога, не могу, јер то припада првосвештеничкој власти; они имају право да служе литургију, али антиминос, који

¹²⁾ Види §. 53. бил. 13. Испор. *Cyprian. Ep.* 69.

¹³⁾ "Όρος εἰς ἱερουσαλ. сабора 1672 Послан. ист. патријараха чл. 10.

¹⁴⁾ *Tertull. lib. de baptismo Cap. 17. Ignat. ep. ad. Smyrn.*

¹⁵⁾ Πρεσβύτερος εὐλογεῖ, οὐκ εὐλογεῖται· εὐλογίας δέχεται παρὰ ἐπισκόπου καὶ συμπρεσβυτέρου, ὡσαύτως ἐπιδίδωσι συμπρεσβυτέρῳ χειροθετεῖ, οὐ χειροτονεῖ, οὐ καθαιρεῖ· ἀφορίζει δὲ τοὺς ὑποβεβηκότας, ἐὰν ὡσιν ὑπεύθυνοι τῇ τοιαύτῃ τιμωρίᾳ. *Απ. устан. VIII, 28.*

¹⁶⁾ Τοῖς μὲν ἐπισκόποις τὰ τῆς ἀρχιερωσύνης ἐνείμαμεν, τοῖς δὲ πρεσβυτέροις τὰ τῆς ἱερωσύνης. *Αп. устан. VIII, 46.*

је неопходан да се може она одслужити, може посветити само првосвештеник; исто тако они имају право да кроз тајне саопћују људима духовне дарове, али приредити средство, којим човјек постаје способан да прими те дарове, наиме миро за тајну миропомазања, има власт само првосвештеник. У овим свештеним дјејствима сама се собом истиче потреба више свештене власти, да се она могу обавити; јер средства за свако свештено дјејство може дати само онај, који има првосвештеничку власт у цркву, и само служећи се тим средствима, обавити ова свештена дјества има право свештеник.

3. Пошљедњи је између основних јерархијских степена *степен дјаконски*. Дјаконска је главна дужност послуживање при литурђијским обредима. По степену своје дјакони немају никакве власти у цркви, него су зависни у свему од епископа и презвитера.¹⁷⁾ Неко право власти имају само над нижим служитељима цркве,¹⁸⁾ а услијед изричног овлашћења својих епископа могу учествовати и у пословима спољашње управе црквене.¹⁹⁾

II. Црквенослужитељи такођер се дијеле на три степена: *иподјакон, чаца и појача*.²⁰⁾ Ови степени не потичу из божанскога права, него су установљени касније, према потребама цркве.²¹⁾ Дужности свију ових црквенослужитеља тичу се спољашње литурђијске службе,²²⁾ а ван тога епископи су их употребљавали у својим канцеларијама.²³⁾

¹⁷⁾ Διάκονος οὐκ εὐλογεῖ· οὐ δίδωσιν εὐλογίαν, λαμβάνει δὲ παρὰ ἐπισκόπου καὶ πρεσβυτέρου· οὐ βαπτίζει, οὐ προσφέρει τοῦ δὲ ἐπισκόπου προσευχόντος ἢ τοῦ πρεσβυτέρου, αὐτός ἐπιδίδωσι τῇ λαῷ οὐχ ὡς ἱερεὺς, ἀλλ' ὡς διακονούμενος ἱερεῦσι. *Ан. устан.* VIII, 28

¹⁸⁾ Лаод кан. 20 Испор *Ан. устан.* VIII, 28 т. 6

¹⁹⁾ Трул. кан. 7 У средњим вијековима дјакони су заузимали готово сва главнија мјеста црквене управе при патријаршеском двору.

²⁰⁾ Осим ова три степена, у *Апост. установана* спомињу се још *вратари* (πυλωροί, ostiarii II, 28. 57 III, 11), као црквенослужитељски степен. У канонима спомињу се и *закљетиљачи* (ἐφορισταί, exorcistae), као посебни степен Ант. 10. Лаод 26.

²¹⁾ О *иподјаконима* и *појачима* први пут се спомиње у апостолским канонима (43. 69), дакле крајем III или почетком IV вијека, а о *чацама* — у Тертулијана (de praescript. haer. c. 41), дакле у II вијеку

²²⁾ За иподјаконе, чаце и појаче *Ан. установе* кажу да ὑπηρεταί εἰσι διακόνων. VIII, 28 т. 7 (*Pitra.* I, 62). О првима види лаод. кан.

§ 61.

Управна јерархија.

У управној јерархији развило се у течају времена мноштво разних степена, од којих неки данас већ и не постоје, или састављају просто почасне наслове. Основу, на којој су се развили ови разни степени, састављају споменута три степена свештенослужитеља: епископски, презвитерски и дјаконски. Ми даље говоримо о главним између постојећих степена ове јерархије, а оvdје их ради системе спомињемо само статистички.

Из епископскога степена развили су се: 1. *Митрополити* (Μητροπολίται). Овим су се именом називали епископи, који су имали право власти у једној пространој области (ἐπαρχία), у којој је било неколико епископа, и добили су то име од главних градова (μητροπόλις) у грчко-римској држави. Први је пут ово име споменуто у канонима I васељенскога сабора.¹⁾ 2. *Архијерејски* (Ἀρχιεπίσκοποι). Ово је било управо црквено име, које се давало епископима, који су били на главним катедрама васељенске цркве. Атанасије велики употребио је први овај назив за свога предшасника на александријској катедри Александра.²⁾ 3. *Егзарси* (Ἐξάρχαι) били су епископи, који су имали сједиште у главним градовима великих окружја у грчко-римској држави, и као такви имали су првенство части међу митрополитима, који су у истоме окружју (διοίκησις) били.³⁾

21. 22. 24. 25. 43., грул. кан. 6. и односна тумачења ових канона *Зонаре* и *Валсамона*. О другима — Ап. кан. 17. 26., халкид. 14., грул. 4., VII вас. 14., лаод. 24., картаг. 16., Васил. вел. 69., Теофила алекс. 6. и односна тумачења истих канониста. О трећима — лаод. кан. 15. 23. У XII вијеку пошљедња два степена чаца и појача слила су се у једно, као што је то и данас. Испореди тумачење *Зонаре* 22. канона лаод. (Ат. Синт. III, 191).

^{2b)} Испореди *Syrian Ep. ad clerum* 24. 33. 34. и др.

§ 61. 1) Кан. 4. Испор. антиох. 9.

2) *Apolog. contra Arianos*.

3) Ἐξάρχαι τῆς διοικήσεως ἐστὶν οὐχ ὁ ἐκάστης ἐπαρχίας μητροπολίτης, ἀλλ' ὁ τῆς ὅλης διοικήσεως μητροπολίτης. Διοίκησις δὲ ἐστὶν ἢ πολλὰς ἐπαρχίας ἔχουσα ἐν ἑαυτῇ. *Валсамона* тумач. 9. кан. IV васељ. сабора (Ат. Синт. II, 239). У XII вијеку, по ријечима истога *Валсамона* (l. c.), егзараха са таквим правима није већ било. Испореди *моје* тумачење овога канона. *Правила*. I, 346—355.

4. *Примаси* (Primates, *πρώτοι, πρωτεύοντες ἐπισκοπῶν*) били су на западу исто, што егзарси на истоку.⁴⁾ 5. *Католици* (*Καθολικοί, Catholici*) називали су се егзарси или примаси у неким црквама истока.⁵⁾ 6. *Патријарси* (*Πατριάρχαι*). Овим су именом названи у доба IV насељенског сабора неколики епископи, који су прије првенство части уживали међу митрополитима великих окружја, а који су сада добили и првенство власти.⁶⁾ 7. *Папе* (*Πάπαι*), наслов патријараха александријског и римског.⁷⁾ 8. *Автокефали* (*Ἀυτοκέφαλοι*) називали су се сви они епископи, који су имали под својом јурисдикцијом неколике епархије, и који су ту јурисдикцију самостално вршили, независно од неког другог црквеног старјешине.⁸⁾ Сви ови, које смо сада споменули, представљају развиће на више епископског степена, а развиће на ниже показују нам: 1. *Хорепископи* (*Χορηπίσκοποι*),⁹⁾ 2. *епископи помоћници* (*Βοηθοί*)¹⁰⁾ и 3. *епископски викари* (*Ἐπισκοπικοί ἐπίτροποι*).¹¹⁾

Од презвитерског степена развили су се: 1. *Архипре-*

⁴⁾ На прим примас картагенски, примас галске цркве и т. д. Данас у православној цркви митрополит букурештски носи наслов *примаса Румуније*. Види чл. 17. закона од 14. децембра 1872.

⁵⁾ Као у Јерменској, Грузији, Етиопији и Вавилону. „Καθολικοί itaque Catholici dicti sunt, qui superiores quidem metropolitae, sed patriarcha inferiores fuerunt“ Види *Beveregii Synodikon tom II Annotat.* p. 216—217.

⁶⁾ Види Правила I, 246

⁷⁾ Види I канон Григорија неок за александријскога папу.

⁸⁾ Испореди тумач Валсамона 2 кан. II вас. сабора (At Синт. II, 171—172).

⁹⁾ О њима види Достојанства Стр. 37 и сл.

¹⁰⁾ О помоћницима-епископима говори се већ у III вијеку цркве. Тако Нарцис јерусалимски, кад је у дубокој старости био, имао је за помоћника епископа Александра (*Euseb. h. ecc. VI, 11*). Григорије богослов био је као епископ помоћником оца свога у назјанској епархији (*Socrat. hist. ecc. IV, 26 Sozom. hist. ecc. VI, 17*). Анатолије постављен је био за помоћника Теотекну кесарјском (*Euseb. hist. ecc. VII, 32*), исто Августин епископу хипонском Валерију (*Possidius, vita Augustini, Ep. 34 Augustini*)

¹¹⁾ Викарним епископима у старије доба сматрали су се сви они, који су били постављени у мањим мјестима, те су у зависности били од главног епископа у епархији. Маод кан. 57. Данас највише је у руској цркви оваквих викарних епископа, а исто налазимо и у цркви краљевине Румуније, гдје сваки епархијски епископ има по једног викарног епископа.

звиптери ('Αρχιεπισβύτεροι, Πρωτοεπισβύτεροι, Πρωτοπάπται)¹²⁾ и 2. Периодепти (Περιοδευταί).¹³⁾ Од дјаконскога — архи-дјакони ('Αρχιδιάκονοι) и протодјакони (Πρωτοδιάκονοι)¹⁴⁾

Независно од једног или другог јерархијског степена, постојали су разни црквени достојанственици (ἀξιωματικοί, ἄρχοντες ἐκκλησιαστικοί, ὑφαιμάλοι), који су обављали извјесне службе у управи црквеној. Све достојанственике канонички извори дијеле на два главна реда, по својству повјерених им служба. Први ред састављају они, који служе при средишњој епархијској управи. Други ред састављају прво они, којима је повјерена управа појединих средишта у епархији, зависних од средишње управе, и друго они, који су одређени за особну службу епископима или при литургијским службама њиховим. Прве канонички извори зову достојанственицима у пуноме смислу, јер су имали односну сталну јурисдикцију у црквеној управи, а други те јурисдикције нијесу уопће имали, или ако су је неки имали, она је била у зависности од средишње епархијске управе.¹⁵⁾

Између достојанственика *првога реда* шест су најглавнији, који су се при патријарсима називали Ἐξωκατάκοιλοι, а наиме: 1. *економ* (ὁ οἰκονόμος), коме је повјерено било старање о свему иметку дотичне епархије; 2. *сакеларије* (ὁ σακελλάριος) водио је послове, који су се тicali манастира; 3. *скеуофилакс* (ὁ σκευοφύλαξ) старао се о црквеној ризници; 4. *хартофилакс* (ὁ χαρτοφύλαξ), главни надзорник и руководитељ епархијских службених списа; 5. *сакелије* (ὁ σακελίωυ) водио је старање о парохијским црквама и парохијском свештенству и 6. *протекдик* (ὁ πρωτέδικος), или главни одвјетник црквени.¹⁶⁾

Од достојанственика *другога реда*, једни су били достојанственици катедралне цркве, између којих главни је био *протопрезвиптер* (ὁ πρωτοπαπᾶς), први међу свима презвиптерима цијеле епархије, и за врјеме удове епархије, водио

¹²⁾ Достојанства Стр 58 и сл

¹³⁾ Тб. стр. 49 и сл.

¹⁴⁾ Тб стр 139

¹⁵⁾ Тб. стр. 126.

¹⁶⁾ Види *Ant. Sittl. V*, 531 и сл. Испореди *Папила* О должностяхъ и учрежденіяхъ по церк управленію въ древней восточн церкви Стр. 126 и сл *Zhishman Die Synoden und die Episcopal-Aemter S. 97 fg* Достојанства Стр 121 и сл

је све послове у мјесто епископа. Служба протопрезвитера била је самостална, а имао је неколико још других презвитера и дјакона, који су му помоћници били. Између ових пошљедњих био је један *архидјакон*, или *протодјакон*. Овом истоме реду припадају достојанственици, који су били у главнијим мјестима дотичне епархије, и којима је повјерен био надзор за извјесним бројем цркава у варошима и селима. Такви су између других *архипрезвитери*, или као што се данас у руској цркви зову *благочинные*, а код нас *окружни протопрезвитери*.¹⁷⁾

Достојанственици манастирски са опредјељеном јурисдикцијом у односним манастирима, то су *архимандрити* и *игумани*.¹⁸⁾

Достојанственици придворни, који су били при епископским дворовима, ради услуживања особно епископу у пословима црквенима особне епископске надлежности, а без одређене јурисдикције, то су *протосинђели* и *синђели*.¹⁹⁾

§ 62.

Опћа права и дужности чланова јерархије.

Члановима јерархије, према важности и светости њиховог свештенога чина, припадају извјесна права, одлична од оних, која уживају остали чланови цркве; а као служитељи божјег олтара и као такви, који су дужни бити свима у свему на углед, они су обвезани особитим неким дужностима, које уопће не везују остале вјерне.

I. Опћа *права*, која припадају члановима јерархије, или клиру, у цркви, потичу из оне власти, коју су они по божанскоме праву добили. О овим правима, ми смо већ говорили.¹⁾ Осим ових права, чланови јерархије по самоме чину своје уживају у друштву још посебна права и по-

¹⁷⁾ „Archipresbyteri quidem plures erant in una ecclesia, protopresbyter autem unus est. Archipresbyteri in vicis et oppidis constituebantur, protopresbyter vero non erat nisi in civitate“, опажа *Valesius* на VI књ 9 гл. историје Сократа. Испор. Достојанства Стр. 60. бил. 1. и 2.

¹⁸⁾ Достојанства Стр. 142—145.

¹⁹⁾ *Тб.* стр. 145—150.

§ 62. ¹⁾ Види §. 52 и сл.

властице које су им законима зајамчене. Између ових права и повластица главније су слиједеће:

1. *Лични имунитет*, по коме дотични, који увриједи свештено лице, подвргава се по канонима највећем ступњу казне црквене, на име анатеми;²⁾ а тако се исто строго казни и по грађанским законима.³⁾

2. Чланови клира су *слободни од грађанских службених обвеза*. Ово је основано на тој мисли, што свештенички чин захтијева од дотичнога који има тај чин, да може све своје вријеме и снагу да уложи на службу цркве, те и држава, која признаје цркву, не може захтијевати од свештенства у погледу грађанских службених обвеза оно, што има право да тражи од осталих поданика. Грчко-римски закони признавали су у пуној мјери ову повластицу свештенству, ослобођавајући га не само од свију разних ванцрквених служба, него и од плаћања данка.⁴⁾ Од ових повластица данас тек само неке ужива свештенство, и то: а) што је слободно од војничке службе,⁵⁾ б) слободне су свештеничке куће од дужности, да буду уступљене за потребе војске,⁶⁾ в) слободни су свештеници од поротничке службе,⁷⁾ г) такођер су слободни, да не приме на себе противу воље разна скрбништва⁸⁾ и д) да не могу бити позвани пред судбену или политичку власт у недјељне и празничне дане.⁹⁾

3. *Судска повластица*, по којој сви чланови клира потпадају у свима цивилним и криминалним пословима само

²⁾ Кан. 3 сабора у софијској цркви у Цариграду.

³⁾ Види хрисовуљу цара Мануила Комнина од 1144. (*de immunitate clericorum*) која се налази у тумачењу *Валсамона* 4. кан. VII васељ сабора (Аг Синт II, 570) За *аустријску* монархију види §§ 152—154 казног законика од 27. маја 1852. Види дворски декрет од 22. јула 1780 по коме, ако један свештеник има да буде допраћен на суд стражом, то мора се учинити или ноћу или у добро затвореним колима, да се не изложи опаскама свјетине свештеничко одијело и чин.

⁴⁾ *O. Grashof*, Die Gesetze der römischen Kaiser über die Immunitäten des Klerus (Archiv für Kirchenrecht. 37, 256 fg.).

⁵⁾ §. 31. аустријског закона од 11. априла 1889.

⁶⁾ Аустр. царска одлука од 5. маја 1856.

⁷⁾ Закон аустријски од 23. маја 1873. §. 3. т. 3.

⁸⁾ Аустр. грађ. законик §. 195. 281.

⁹⁾ Аустр. дворски декрет од 17. марта 1791.

црквеноме суду, а не свјетовноме;¹⁰⁾ и осим тога, да у по-словима грађанске судске надлежности, никакав епископ не може бити позван на сул за свједока,¹¹⁾ нити један свештеник може бити приморан да полаже пред грађанским судом заклетву као свједок.¹²⁾ Данас у свима хришћанским државама усвојено је, да чланови клира подлеже црквеноме суду само због оних пријеступа, који се тичу њихове посебне црквене службе и о којима није опредјељено у државним, него у црквеним законима.¹³⁾

4. *Право частн* у цркви припада свештенству по бо-жанском праву,¹⁴⁾ а исто тако и по позитивном.¹⁵⁾

II. Опће *дужности* чланова јерархије састоје се у томе, што се они морају особито клонити свију, па за друге и незнатних прекршаја, и затијем неких послова, који се не слажу са њиховим свештеничким чином, и осим тога, морају према томе чину да упоране спољашње своје држање. Дакле 1. канони забрањују свештеним лицима под пријетњом свргнућа пјанство,¹⁶⁾ коцкање,¹⁷⁾ каматарење,¹⁸⁾ све

¹⁰⁾ O. Grashof, Die Anerkennung des privilegierten Gerichtsstands des Klerus durch die römischen Kaiser (Archiv. 38, 3. fg.).

¹¹⁾ Cod. Theod. lib. XI tit. 39. l. 8 Cod. Justin. lib. I. tit. 3. l. 7. Justin. Nov. 123. c. 7. Испореди 59 кан. картаг

¹²⁾ Cod. Theod. lib. XI tit. 39. l. 10. Cod. Justin. lib. I. tit. 3. l. 8 lib. IX. tit. 41.

¹³⁾ У *турској* царевини сачувано је и до данас право цивилне јурисдикције патријарсима и епископима наспрам својих вјерних. Види споменути горе (стр 141—142) хатихумајум од 18 фебруара 1856, али уједно види и представку патријарха Јоакима од 14 јула 1883 турскоме министарству правде и црквених послова, из које представке дознајемо, да султанска влада не поштује свагда ово право патријараха и епископа у погледу цивилне јурисдикције. У *Аустрији*, само у пријеступима свештеника противу вјере и јавнога морала, грађанска власт ступа у сношај са црквеном влашћу (види §§ 122—124 и 500—525 казненог законика од 27 маја 1852); а за друге пријеступе, ако осуди једнога свештеника, грађ власт о томе само извјештава црквену власт. (Види § 29 закона од 7 маја 1874 и наредбу министарства правосуђа од 25. јануара 1880 бр 1091).

¹⁴⁾ Мат. 10, 40, Марк 10, 16, Јован. 13, 20

¹⁵⁾ Испор. *Silbernagl*, Verfassung. S 15. fg

¹⁶⁾ Кан. 42. 43 ап *Властар*. К, 35 (Ат Синт VI, 345).

¹⁷⁾ Ап. 42. 43, трул. 50. *Валсамона* схол. на XIII, 29 номока-нона (Ат Синт I, 329).

¹⁸⁾ Ап. 44, I вас. 17, халкид. 3, трул. 10. 15, VII вас. 19, лаод. 4, карт. 5. 16, Вас вел. 14., Грнл. ниски 6. *Властар*. Т, 7 (Ат Синт VI, 473)

јавне забаве и весеља, а наиме, похађање крчме, позоришта, бивање на баловима и т. д.,¹⁹⁾ па и тада, кад те забаве бивају у приватним кућама, на пр. на свадбама;²⁰⁾ затијем све оно, што је противно тјелесној уздржности, а наиме, прељуба,²¹⁾ блуд,²²⁾ други брак,²³⁾ држање у кући женскиње, која није у најтјешњој родбинској вези,²⁴⁾ живљење са својом женом, која је прељубу учинила,²⁵⁾ и т. д. Забрањују се свештенику и таква занимања, која су иначе по

¹⁹⁾ Ап. 54, Трул. 24 51. 62, VII вас. 22, лаод. 24. 55., карт. 10. 60. Ово је забрањено и дјеци свештеничкој. Карт. 15.

²⁰⁾ Трул. 24. и тумачење *Валсалопа* овога канона (Ат. Синт. II, 357)

²¹⁾ Неокес. 1. *Јована носника* каноникон (Ат. Синт. IV, 439). Номоканон I, 32 (Ат. Синт. I, 73)

²²⁾ Ап. 25., неок. 1

²³⁾ Ап. 17. 26, IV вас. 14., Трул. 3. 6., неок. 1. 3., Вас. вел. 12. 80.

²⁴⁾ I вас. 3., Трул. 5., VII вас. 18., анкир. 19., карт. 18. Вас. вел. 88. *Властар*. I, 19 (Ат. Синт. VI, 193—195), идје су споменути и закони грчко-римских царева противу свештених лица, која држе у кући туђе женскиње. Неки свештеници, који нијесу имали жене, или су удовци били, држали су у својој кући, ради газдинства или васпитања дјецe, неудате женскиње, и ступали су с њима у некакво „духовно браство“, те су их називали *ἀδελφοί, ἀγαπηταί*. Противу овог гобожњег духовнога браства између свештеника и неудатих женскиња оштро су устајали оци цркве (*Климент римски* у посланицама, које се њему приписују, дјевојкама. I, 10 II, 1. 5 14; *Кипријан* у 4 његовој посланици, *Августин* de bon. vid. 22. и др), а најжешће *Златоуст*, који је двије нарочите бесједе противу тога оставио (Opp. Ed. Migne I, 496. и 513.), и затијем у књизи његовој о свештенству (VI, 9) ставља пред очи свештеницима, како се морају клонити свега, што може дати повода, да се противу њиховог моралнога владања говори. *Јероним*, устајући противу ових „духовних сестара“ (αγαπεταί), пише између другога: „Pudet dicere, proh nefas: Triste, sed verum est: unde in ecclesias *agapetarum pestis* introiit? unde sine nuptiis aliud nomen uxorum? imo unde novum *concubinarum* genus?“ (ad Ocean de vita cleric. Cf. ad Eustoch. de custod. virgin.). На антиохијском сабору (210. год) противу Павла самосадског између разних његових кривица изнесено је и то што је држао у кући својој туђе женскиње и што је исто допуштао и своје клиру (Види *Евсевија* ист. цркв. VII, 30). У 3 канону I васељ. сабора назване су оваке женскиње *συνεισαχτοι* (introducetae, subintroducetae). О њима види ваљану и учену биљешку *Beveregii* (Synodicon. Tom. II Annotat. p. 45—47).

²⁵⁾ Неок. 8. и тумачење *Валсалопа* овога канона (Ат. Синт. III, 83).

себи невина, на пр. лов.²⁶⁾ 2. У погледу разних друштвених послова, канони забрањују свештенику: држати крчме,²⁷⁾ бавити се трговином,²⁸⁾ хирургијом,²⁹⁾ давати јамчевине за друге у судбеним дјелима,³⁰⁾ заступати некога у приватним пословима пред судом,³¹⁾ бавити се свјетовним³²⁾ или војничким пословима,³³⁾ и најпослије учествовати у политичким стварима.³⁴⁾ 3. У погледу спољашњег држања канони прописују, да свештеник мора у свему скроман и понизан бити,³⁵⁾ да мора милостињу дијелити,³⁶⁾ и свагда носити одијело свештеничко и то онакво, које би одговарало чину његовом.³⁷⁾

²⁶⁾ Трул. 51. „Священникъ ловець, или птицоятель, да естъ праздень три мѣсяца“, говори 135. кан. у номоканону при вел. гребнику, а то значи, да му се за три мјесеца има обуставити право свештенодјејствовања.

²⁷⁾ Трул. 9. и тум. *Валсамона* овога канона (Ат. Синт. II, 327).

²⁸⁾ Види 27. гл. IX насл. номоканона (Ат. Синт. I, 201—209).

²⁹⁾ *Никифора* иснов. кан. 162. Испореди 102 кан. у номоканону при вел. гребнику.

³⁰⁾ Ап. 20. и тумачење *Валсамона* овога канона (Ат. Синт. II, 28). Али канони не забрањују ово свештеницима, кад се гиче интереса црквених или сирота и удовица Види: IV вас. 3. 30., сард. 7., карт. 75. Испореди схолије *Валсамона* на 27. и 34. главу IX наслова номоканона (Ат. Синт. I, 203 и сл. 226)

³¹⁾ Види 34. гл. X наслова номоканона (Ат. Синт. I, 326).

³²⁾ Ап. 6. 81., халк. 3. 7., VII вас. 10., карт. 16., проводр. 11. Види 13. гл. 8. насл. номоканона и *Валсамонове* схолије на исти (Ат. Синт. I, 157 и сл.). *Властар* K, 32 (Гв. VI, 342—345). *Хармелонуг.* зборн. кан. II, 3 III, 2. Испореди наредбу цариградскога патријарха Луке од 8. дец. 1157 (*Leimclav* I, 220 sq.) противу бављења свештених лица свјетовним пословима; а новије наредбе цариградск. патријарш. синода противу истога у Γεδεδυ Διατάξεις. I, 193 κтλ. 302.

³³⁾ Халк. 7.

³⁴⁾ Види 32. биљ овог §. У многим државама данас је државним законом признано свештенству право да учествује у политичким питањима, и то право свештенство и врши. Са каноничкога гледишта ово никако не би се могло оправдати, него би се могло можда са практичког; премда је врло тешко свештенику уздржати се свагда над политичким партајама, као што он то мора по својој свештеничкој служби.

³⁵⁾ Ап. 27 и тумачење *Зонаре* овога канона (Ат. Синт. II, 34).

³⁶⁾ Ап. 59.

³⁷⁾ Трул. 27, VII вас. 16. О свештеничким хаљинама у *биоградској митрополији* види наредбе архијерејског сабора, штампане у Зборнику 1900. г., стр. 65—70.

§ 63.

Одношај међу члановима јерархије.

Одношај међу члановима јерархије у *различним* степенима одређује сами степен, на коме се дотични налазе, и чим је виши степен, тијем је веће право на старјешинство, а чим је нижи, тијем је већа код дотичних потчињеност. Најстарији је степен епископски, за њим долази презвитерски, пак дјаконски и тада степени црквенослужитељски. Епископу су потчињени чланови клира свију осталих степена; презвитеру су потчињени дјакони и сви црквенослужитељи; дјакон има старјешинство само над овим пошљеднима. „Презвитери и дјакони без приволе епископа нека ништа не предузимљу, јер је он онај, који се има старати о народу Господњем и који ће дати рачуна о њиховим душама.“¹⁾ Овим каноним изражена је основна мисао црквеног законодавства о јерархијској власти над свима члановима клира, који су сви без разлике по своме чину зависни од епископске власти.

Потчињеност *презвитера епископу* закључава се у томе, што он добива од епископа и само од њега свој чин, нити има право оставити мјесто службе, које му је од епископа повјерено и уклонити се испод његове власти, прешавши у другу епархију без приволе епископа.²⁾ Презвитер не смије одијелити се од свог епископа, и тако одијељен од њега, служити свету службу и засебне вјерске зборове сакупљати;³⁾ исто тако у сваком послу своје службе, о коме има какву сумњу, он не смије по својој власти поступати, него мора се обраћати за упуство епископу.⁴⁾ Најпослије и старјешинство презвитера над нижим члановима клира условљено је влашћу епископском.⁵⁾ Потчињеност *дјаконâ презвитеру* одређена је такођер канонима, који наређују да дјакони морају признавати старјешинство презвитера, зна-

§ 63 1) Ап. кан. 39. Испореди лаод. кан. 57. *Ignat. ad Magnes, ad Smyrn. Ambros. de sacram. III, 1. Tertul. de baptismo 17. Hieron. adv. Lucifer.*

2) Ап. 15., I вас. 16.

3) Ап. 31., карт. 10.

4) Карт. 7.

5) Васил вел. 89, *Ignat. ad Smyrn, Tertul. de bapt. 17. Epiphani. haer. 75.*

јући, да су они ниже презвитера;⁶⁾ исто тако канонима је опредјељена потчињеност *црквенослужитеља ђаконима.*⁷⁾

У погледу одношаја међу члановима јерархије на *једнаким* степенима, старјешинство опредјељује само и искључиво вријеме, кад је ко рукоположен за један степен, или кад је био произведен на неко црквено достојанство. Да се не би распра каква у овоме погледу догодила, ко је млађи а ко је старији, канони наређују, да се дотичнима морају издавати нарочите грамате са назначењем дана, кад је ко на који степен постављен.⁸⁾ Ово вриједи за чланове клира од презвитерскога на ниже; а то исто канони наређују и у погледу епископа.⁹⁾ Службе, које неки између чланова клира, од презвитерскога на ниже, могу заузимати у управи црквеној, не дају дотичнима никаква преимућства части при свештеним службама у цркви пред онима, који су на истим степенима, јер, по ријечима 7. канона трулскога сабора, „духовна су достојанства много узвишенија од свјетских;“¹⁰⁾ а да се не би под овим пошљедњима разумјела, на примјер, и царска власт, коментатори казују, да се ту разумјевају достојанства, или службе, које се тичу само црквене управе.¹¹⁾ Према томе, на равним степенима било свештене, било управне јерархије, дакле, добио неко један степен хиротонијом, или хиротесијом, о старјешинству одлучује вријеме, кад је рукоположен или произведен, без икаквог обзира на то, да ли он заузима оваку или онаку службу у црквеној управи.¹²⁾ О одношајима старјешинства између свјетовнога свештенства и монашкога, на једнаким степенима свештене јерархије, у канонима се ништа не говори.

⁶⁾ I вас. 18, трул. 7, лаод. 20

⁷⁾ Лаод. 20. Испореди *аност* *установе* књ. VIII. гл. 28: *Διάκωνος ἀφορίζει υποδιάκονον, ἀναγνώστην, ψάλτην, διακόνισσαν, ἐὰν ἢ τι τοιοῦτον μὴ παρόντος πρεσβυτέρου.*

⁸⁾ Картаг. 89

⁹⁾ Карт. 86. О одношају епископа к митрополиту говоримо ниже

¹⁰⁾ Ἐπειδὴ τῶν κατὰ κόσμον ἀξιωματῶν κρείττονα τὰ πνευματικὰ ἐπιστάμεθα (At. Синт. II, 321)

¹¹⁾ *Зонара* и *Валсамон* на 7. трул. (At. Синт. II, 321—324).

¹²⁾ Испореди окружницу атинског синода од 15 априла 1854 (Δ. Χριστοπούλου Συλλογὴ τῶν σπουδαιότερων ἐγκυκλίων. σελ. 170—173). За *карловачку митрополију* види патријар. окружницу од 17. фебруара 1877.

ГЛАВА ДРУГА.

Стуџање у јерархију.

I ВАСПИГАЊЕ И НАУЧНА СПРЕМА КЛИРИКА.

§ 64.

Старије доба.

Једна од основних каквоћа, којима се мора одликовати служитељ цркве, састоји се у томе, да је *вриједан да учи*.¹⁾ Ради тога, по примјеру Основатеља цркве, који је на особити начин поучавао своје апостоле, који су имали бити учитељи вјере,²⁾ исти апостоли свагда су препоручивали пастирима цркве, да *пазе на науку*,³⁾ и постављали су за пастире само такве, који су из младости извјежбани били у хришћанској науци.⁴⁾ Слиједећи овој заповиједи св. писма црква је свагда обраћала главну пажњу на своје служитеље, да их изобрази и оспособи за успјешно вршење своје службе. Обично и свагдашње средство за ово било је, а и мора бити, да догични прелазе разне степене црквене јерархије под руководством старијих и искуснијих служитеља цркве. Али осим тога, црква се од најстаријих времена старала о вјерским школама, које би биле расадници хришћанске просвјете. Такве школе биле су у почетку, ефеска, александријска и др.⁵⁾ Од доба Константина великога оне се

§ 64. 1) Δούλον δε Κυρίου οὐ δεῖ μάχεσθαι, ἀλλ' ἥπιον εἶναι πρὸς πάντας, διδασκτικόν, ἀνεξίκακον. II Тим. 2, 24. Испор I Тим. 3, 2.

2) Марк. 4, 34. Јов гл. 15—17. Дјел ап. 1, 3.

3) Ἐπεχε σεαυτῶ καὶ τῇ διδασκαλίᾳ, ἐπίμενε αὐτοῖς. I Тим. 4, 16

4) II Тим. 3, 15. Павао, поучавајући Тита у погледу постављања свештеника, каже му између другога да pazi: *који се држи вјерне ријечи по науци, да буде кадар и свијетовати са здравом науком и покарати оне, који се противе* (Гит. 1, 9).

5) По ријечима *Иринеја* (adv. haer. 2, 22) исти Јован богослов основао је школу своју у Ефесу. Основање александријске школе (κατηχήσεων διδασκαλείων) *Еусевије* односи к првим временима хришћанства (hist. eccl 4, 10), а *Јероним* спомиње јеванђ. Марка, као првог учитеља ове школе (Catalog. с. 36). Од доба јеванђ. Марка па до краја IV вијека, кад је ова школа била пренесена у Памфилију и ту до VI вијека, спремали су се у њој млади људи, који су послје

почињу множити и у течају времена ми их налазимо, како на истоку тако и на западу, у свима главнијим мјестима хришћанскога свијета.⁶⁾ Ове школе биле су намјењене опћем хришћанском образовању; а посебно за богословско обра-

имали да постану учитељи вјере. Пантен, Климент алекс., Дионисије алекс., Григорије чудотворац, Атинагор и други били су питомци ове школе.

⁶⁾ Константин вел. нарочитим законима прописао је *мјеста*, *идје* ће односне школе бити, *предмете*, који ће се изучавати, *број учитеља* и т. д. (Ad Cod. Theodos Jac Gothofr de professoribus et de stud. liber.). О школама у Картагени и Галији види *August. lib. V confess. c. 8. Hieronym. ep. ad Rustic.* О вјерским школама у старије доба српске цркве, види у млађим рукописима *Душанова* законика слиједећи чланак: „И сију заповед имами от всех старејшују, јуже заповеда нам господ бог наш и свети апостоли и богоносни оци наши и вси свети и сва православнаја католичанска света црков наша восточнаја, мати всем црквам. В сваком граде и варошах и селех, идеже сут цркве тамо и училишта градити сиреч школе, да учет се православнаја деца светому писанију и закону божијему. Јакоже јест дело добро и богоугодно светије цркви ваздвизати, тако и се благоугодно јест дело пред богом и човеком души и телу полезно. И не просто такмо градити, на градити великоже и украшати их ва великих варошах, високе же и палатам подобне. Аште не будут красиле се школе и цркви нижше будут, зане црков от учених красујет се. А по том ва градовех и ва варошах цари и кнези и вси бољари да постављајут философе и учене дидаскале, иже будут дети учити свакој књижној и светој премудрости. И да им мазди цар ваздајет ва свако лето и дари да имут противу којегождо их прилежанија подобно јест. На тако дело царем и кнезем, и самому патриарху и митрополитом села и руде под школе давати да се крмет и возрастајут. — И даскали да имајут дети учити од всего срца својего и да промишљајут о њих и милост показивати им, и дарки давати им: овогда крстић овогда иконицу малују, јако да дети веселим срдцем прибегајут к њим учити се и свако дете да понудет к ученију. Јегда же идут в црков в час молитавни, првеје да имајут деца сабрати се ва к учитељу ва училиште, и тако вси редом по два и два да идут в црков и учитељ их с њими, јако пастир са стадом својим. — Аште ученија не будет, то што јест полза царствам? сваки човек, иже не умејет читати светаго писанија, подобан јест скотом. О всем том цар с патриархом и с митрополити и с кнези и с епископи да о том имајут попеченије от всего првеје. Идеже сут цркви и свештеници и људи тамо и школа да бивајет. Аште о том царије и кнези с патриархом не промишљајут и не пекут се, то они всему будут вини, и пред Богом будут ответ давати о том. По великих градових и по варошах идеже сут монастири гу калуђери да учет децу, који су учени свакој мудрости. По сели же и прости белици да учет. Сваки

зовање постојале су нарочите школе при епископским катедрама.⁷⁾ Пошто су клирици сваке епархије, по самом устројству цркве, помоћници и замјеници епископа у вршењу црквене службе, то је од туда погизало за епископе право и дужност, да руководе и надзиру изобраење и васпитање својих клирика, како би им послје могли без бојазни повјерити пастирску службу у одређеним мјестима.⁸⁾ Главни предмет изучавања у овим школама било је св. писмо, те ради тога канони прописују, да догични кандидати за свештенство морају тачно знати св. писмо и познавати му не само ријечи, него и дух.⁹⁾ Осим тога да морају знати све законе цркве и уопће све, што се тиче устројства, управе и животога црквеног.¹⁰⁾ Уз ово богословско образовање, захтијевало се од кандидата за свештенство, да су вјешти и у односним свјетским познањима,¹¹⁾ како би с једне стране уздигли углед свештенства у свјетским изображеним круговима, а с друге да би могли протустати лажним наукама, које се у свијету истичу, те попомоћи, да се свуг-

отац и мати и сродници своје дете да посилају на ученије од 7 лет. Но и градови и вароши и вас сабор да имају даваги мазду дидаскалом такожде и с комуном да их посештајут." (*Тих. О., Законик цара Душана*).

⁷⁾ *Theodoret. ep. 87 ad Domn. Possidon. in vita Augustini*

⁸⁾ *Сокран* у својој историји цркве (I, 15) пише: „Александар, епископ александријски... наредно је био, да се у цркви *васпитавају и да се обучавају у наукама младих*, а особито Атанасије, кога је, кад је постао зрелим човјеком, поставио за дјакона и повео са собом у Никеју“

⁹⁾ VII вас кан. 2. и тумач *Зонаре* на исти канон (Ат. Синт. II, 561).

¹⁰⁾ Ὁμοίως ἤρθεον, ὅστε, χειροτονοῦμένου ἐπισκόπου, ἢ κληρικοῦ, πρότερον ἀπὸ τῶν χειροτονοῦντων αὐτοῦς τὰ δεδωγμένα ταῖς συνόδοις εἰς τὰς ἀκοὰς αὐτῶν ἐντίθεσθαι, ἵνα μὴ ποιοῦντες κατὰ τῶν ὅρων τῆς συνόδου μεταμεληθῶσιν. Картаг. кан. 18 (Ат. Синт. III, 353.)

¹¹⁾ *Созомен* пише о Евсевију еписком, да се у почетку код куће своје учни почецима хришћанске науке, затијем је изучио свјетовне науке у градској школи и најпослије богословске науке (Ист. цркве 3, 6). У IV дакле вијеку ми налазимо, да догични, који су имали да постану свештеницима, прелазили су потпуно оно, што се данас захтијева у аустро-угарској монархији, да морају пријећи православно кандидати за свештенство: почетне школе, класичну гимназију и богословију. Испореди о овоме питању *Моју* ријеч на св. Саву 1887. у биоградској богословији: Потреба класичног образовања за кандидате богословије (Београд, 1887).

дје распространи она свјетлост, која и у тами свијетли и коју тама не може обузети.¹²⁾ Потребу предходног потпуног изображења кандидата за свештенство са свом одлучношћу канони истичу, и строго забрањују рукополагати онога, који није показао довољна знања на односном испиту.¹³⁾

Да би поред науке, кандидати за свештенство приучили се упорављати и живот свој сходно свештеничком позиву, заведена су била још у најстарија времена *сјеменишта* при епископским катедрама. Први спомен о сјемеништима налазимо на западу,¹⁴⁾ и од туда су се та сјеменишта већ свугдје распространила. А гдје се нијесу могла завести, а тако исто и гдје нијесу могле бити посебне богословске школе, тамо су надокнађавали манастири, који су у стара времена свагда били средишта науке и свега, што се просвјете тицало. Те манастирске школе, стајале су, као и сами манастири под безусловном влашћу дотичног епископа.

§ 65.

Данашње стање.

Према опћим основима, које смо сад истакли, уређене су уопће све богословске школе, које данас постоје. Разлика је између свију ових школа у томе, што се у једнима изучавају и предмети опћег образовања, а у другима само богословски предмети, а они опћег образовања изучавају се у свјетовним школама.¹⁾ Неопходност, поред богословског,

¹²⁾ Јов. 1, 5.

¹³⁾ Види ап. кан. 80, I вас 2., лаод, 12., карт. 18. Види и 123. новелу Јустинијанову. Споменути 2 кан. VII вас сабора, наређујући у погледу претходних познана, која мора имати сваки свештеник, а особито епископ, завршује ријечима св писма: *Σὺ ἐπίγνωσιν ἀπίστω, καὶ τὸ ἀπίστωσαι σε τοῦ μὴ ἱερατεῖσθαι μοι (кад си одбацио знање, и ја ћу тебе одбациити да ми не вршиш службе свештеничке. Осија. 4, 6)*

¹⁴⁾ Види Concil. Toletanum a. 531. cap. 1: „De his quos voluntas parentum a primis infantiae annis clericatus officio mancipavit, statuimus observandum; ut mox cum detonsi, vel ministerio electorum contraditi, fuerint, in domo ecclesiae sub episcopali praesentia, a praeposito sibi debeant erudiri.“

§ 65. 1) У православној цркви у *аустро-угарској монархији* у богословским школама уче се само богословске науке, а науке опћег

још и опћег, и то чим подпунијег свјетовног образовања, признаје се свугдје, и тијем јаче, чим је у појединим замљама живље проникла свијест о узвишеној задаћи свештенства у свијету и да свештенство мора упоредо ићи са опћом културом времена²⁾ С погледом на ово пошљедње, поред редовног богословског образовања, које оспособљује дотичне за парохијску службу, уређено је и више богословско образовање, које спрема кандидате за више службе у црквеној јерархији и за учитеље богословије.³⁾

Исто тако као на науку, обраћена је пажња и на васпитање будућих служитеља цркве, те ради тога постоје свугдје односна сјеменишта са установљеним правилима о начину живота младих кандидата за свештенство.⁴⁾ Строгост извршења свију прописа у погледу потпуне спремности оних, који имају бити рукоположени, зајамчена је позитивним законима.⁵⁾

Као прије, тако и данас богословске школе стоје под непосредном управом црквене власти.⁶⁾ Тој власти пристоји

образовања изучавају се у класичним гимназијама, које кандидати богословије морају потпуно да сврше. У богосл. школама у *Русији* (устав дух. семинариј 14 маја 1867. § 127. 128), у *Србији* (закон о богословији 11. јануара 1896 чл. 5), у *Грчкој* (*Νόμος τῆς περὶ ἱερατικῶν σχολείων*, 27. септембра 1856 чл. 1) и у *Халки* (*κανονισμός τῆς ἐν Χάλκι θεολογικῆς σχολῆς τῆς τοῦ Χριστοῦ μεγάλης Ἐκκλησίας* од августа 1867 § 45) изучавају се за одређени број година и науке опћег образовања

²⁾ Ова неопходност изражена је за неке богословије у томе, да без испита зрелости једне класичне гимназије не примају се младићи за редовне ученике, на прим. у карловачкој богословији (105. § III одсјека рескрипта 1868), или у черновицкој (наредба од 30. августа 1875)

³⁾ На прим. у Русији „Духовна Академија“ (види устав од 20 априла 1884), у коју се примају (§ 111) они младићи, који су са одликом свршили богословију (духовную семинарију).

⁴⁾ Види на прим. за сјемениште у *Халки* §§ 93—119. споменутог *κανονισμός*, у *Биограду* — правила од 17. августа 1881. (Просветни зборник, приредио Јос. Пецић, Биоград, 1887. Стр. 151—158), за сјеменишта у краљевини *Грчкој* — *Διατάγμα περὶ τοῦ κανονισμοῦ τῶν ἱερατικῶν σχολείων* од 27. октобра 1856 чл. 24—27, за сјемениште у *Зајдру* правила од 11. августа 1883

⁵⁾ Види за далматинску епархију царска одлука од 5. јуна 1869; за епархије у Краљевини Грчкој краљевска одлука од 18. октобра 1856, у Србији закон о цркв. властима 27. апр. 1890 чл. 37

⁶⁾ За *Халки* види § 3. спомен. канонизма; за богосл. школе у краљевини *Грчкој* — § 2. закона од 27. септембра 1856; за исте

право: опредјељавати обим богословских предмета, који се имају предавати и начин предавања, испитивати учитеље, који ће предавати, а тако исто водити непосредни надзор за током предавања, и осим свега овога, прије него што дотични добију стално мјесто службе у цркви, подвргавати их новом испиту. У оним мјестима, гдје се предходне науке уче у свјетовним школама, црквена власт има право да контролира, да ли се у духу цркве води настава у тим школама, и у противном случају, да уклони из истих младиче, који се спремају да уђу у богословску школу. Исто као богословске школе, стоје под непосредним надзором црквене власти и сјеменишта, и од те власти зависи, како примање питомаца у сјеменишта, тако и постављање управитеља у њима и прописивање религиознога васпитања и начина живота питомаца.⁷⁾

II ПОСВЕЂЕЊЕ У КЛИР

§. 66.

Темељни услови за ступање у клир.

Према важности службе, која је повјерена члановима клира, црквено је законодавство подробно установило услове, при којима дотични може ступити у клир, а исто и каквоће, које он мора имати, да би могао добити рукоположење. О каквоћама кандидата за клир спомињемо у слиједећим параграфима; а у овоме говоримо о темељним условима за ступање у клир. Темељним условима ми зовемо

школе у *Русији*, и то за духовне семинарије § 3. устава од 14. маја 1876. а за духовне академије § 2. устава од 20. априла 1884.; за богословију у *Карловцима* — §§. 104-107, III. одсјека рескрипта 1868.; за богословију *биоградску* — чл 19. т. 14. закона о цркв. властима од 27. априла 1890 и чл 3. закона о богословији од 11. јануара 1896.; за богословију *черновитску* — §. 25. II, 4. консисториског пословника од 2. фебруара 1869.; за *задарску* — § 19. и §. 25. II, 4. 7. консист. пословника од 24. августа 1870.; за *сибирску* — §. 174. т. 4. органичког устава од 28. маја 1869.; за *сарajeвску* — §. 12. и §. 23. одс. II. консист. пословника од 26. фебруара 1884. и § 9. сјемен. устава од 19. октобра 1882.; за богословије у *Румунској* — чл. 19. закона 19. маја 1893.

⁷⁾ Види законске наредбе, споменуте у 6. билд.

оне, који морају бити безусловно очувани, да би дотични могао бити уврштен у број чланова јерархије.

Таквих темељних услова има два, и оба се оснивају на прописима божанскога права. Практика апостолске цркве и црквено законодавство свију времена утврдало је за свагда значај ових услова.

Између тих темељних услова прво је *крштење*. Који жели постати чланом свештенога клира, мора бити правилно крштен, то јест, крштење његово мора да је признато ваљаним у православној цркви. С погледом на ово, црква не признаје рукоположење, које је обављено у једном вјерском друштву, у коме она не признаје ваљаност крштења; и обратно, признаје рукоположење, обављено у појединим вјерским друштвима, која нијесу, у јединству са црквом, али чије крштење она сматра ваљаним.¹⁾ У цркви првих вијекова међу хришћанима у ширем смислу бројали су се и катихумени, и ми имамо примјера, да су поједини између тих катихумена били бирани за свештенослужитеље и после крштења рукополагани.²⁾ Али ово су били изнимни случајеви, и могли су се догађати с обзиром на тадашњи положај цркве у свијету; а важност, која се на то полагала, доказује ревност, којом се уопће у томе поступало.

Другим темељним условом за добити рукоположење, каноничко право сматра, да је дотично лице *мушко*. Црква није никада признавала женама неку унутрашњу власт у црквеним пословима, него су оне, по наредби св. писма, дужне да муче у црквама и да слушају, нити икакву унутрашњу црквену службу смију да врше.³⁾ Постојале су у

§ 66. 1) Тако, I вас. сабор 8. канонм својим признао је ваљаност рукоположења Новацијана (испор. 7. кан II вас сабора); картагенски сабор 68. канонм признаје ваљаност рукоположења Донатиста; VII васељ сабор признао је то исто Иконоборцима. О овим пошљедњима расправљало се на I сједници сабора, и после дугог испитивања предмета, на основу канона и практике црквене старијега доба установљена је за будуће норма, како се има поступати са клиром, који је јеретичкој некој секти прије припадао. Види *Harduini*. IV, 39—75.

2) Примјери: Амвросије, Нектарије, Евхерије, Евсевије кесар. и др

3) I Кор. 14, 34. 35, I Тим 2, 11 и сл. Испореди 70. кан. трулски *Аност. установе* називљу незнабошким обичај да се жене баве свештенослужењем: *Εἰ δὲ ἐν τοῖς προλαβοῖσι διδάσκουσιν αὐταῖς οὐκ ἐπέτρε-*

цркви старијега доба неке жене на служби црквеној, и то су биле *дјаконисе*;⁴⁾ али никакве самосталне власти нијесу имале, него су само вршиле извјесне службе, ради којих служба епископи су уз прописане молитве полагали на њих руке, као на клирике нижих степена.⁵⁾ У осталом, већ у половини IV вијека црква забрањује постављати дјаконисе, као неко особито црквено звање,⁶⁾ и послѣје их већ сасвијем нестаје, тако да се у XII вијеку спомиње о њима, као о нечему, што је само у старини постојало.⁷⁾

§ 67.

Каквоће кандидата за свештенство.

Који жели да ступи у јерархију, те да ужива јерархијска права у цркви, треба прије свега да је здрав тијелом, да му не би било никакве запријеке у раду, даље, да је свјестан узвишене задаће свештенства и да има све оно, што би му у раду успјех зајамчило, затијем, да није везан никаквим друштвеним одношајима, који би му могли сметати у раду и најпослије, да ужива опће повјерење и да му није име ничим окаљано. Према овоме, каквоће кандидата за

ψαμεν, πῶς ἱερατεῦσαι ταῦταις παρὰ φύσιν τις συγχωρήσει; τοῦτο γάρ τῆς τῶν Ἑλλήνων ἀθεότητος τὸ ἀγνώμημα, θελήσεις θεαῖς ἱερείας χειροτονεῖν, ἀλλ' οὐ τῆς τοῦ Χριστοῦ διατάξεως. Књ. III гл. 9 Испор *Tertull. de praescript. haeres.* с. 41., *de bart.* с. 17.; *Eriphan. haeres.* LXIX. с. 2., *haer. LXXIX* с. 3. 4.

⁴⁾ *Διακόνισσαι*. Називале су се још: *χῆραι, προκαθήμεναι, πρεσβυτιδες.* *Eriphan. haeres* LXXIX.

⁵⁾ Апост. устан. књ. VIII гл. 19; I вас 19. кан. и тумачење *Зонаре* овога канона, гдје је представљена кратка историја ових дјакониса (Аг. Синг. II, 160); IV вас 15, Трул. 14. Дужност им је била: да служе при крштавању женских (ап. уст. III, 15 и VIII, 28.), да његују болесне и немоћне жене (ib. III, 15. 19), да руководе женске, које се спремају за крштење и да их поучавају у науци хришћанској (*Hieronim. Comm. in Rom.* 14, 1), да пазе кад жене улазе у цркву и да им одређују мјеста, гдје ће стојати (ап. уст. II, 57., VIII, 28., тумач. *Зонаре* 11. кан. лаодик.) и да обилазе куће, гдје живу хришћанске жене (ап. уст. III, 15).

⁶⁾ Види лаодик. кан. 11.

⁷⁾ Види тумач. *Валсам* 15 кан. IV вас Сабора (Аг. Синг. II, 255). Разне каноничке наредбе у погледу жена види у моме Зборнику азбучни преглед под ријечју „жена“ (II изд. стр. 354—355)

свештенство бивају: а) *физичке*, б) *духовне*, а наиме, умне и моралне, в) које се тичу његовог *слободног друштвеног положаја* и г) које се тичу његовог *доброг имена*.¹⁾

§ 68.

а) Физичке каквоће.

К физичким каквоћама односи се 1) *здрavo тијело*, а посебно, да дотични није глув или слијеп.¹⁾ Али неке омање тјелесне мане не стају на пут, да дотични прими рукоположење, ако је иначе тога достојан.²⁾ У канонима, који о овоме говоре, истиче се начело, да „тјелесна мана не погани човјека, него душевна поганштина“,³⁾ и према томе црквена власт и просуђује о извјесним тјелесним манама, које мора у обзир да узме. А пошто је главно у овоме, да „не буде запријеке у пословима црквеним“,⁴⁾ то и све тјелесне мане, које не ће послије запријечити правилни ток црквених послова, остављају се од стране црквене власти без пажње; дочим обратно на то се обраћа и мора обраћати највећа пажња, кад због неке тјелесне мане могу се

§ 67. 1) 1) *Φυσικά πρόσωπα*, 2) *πνευματικά πρόσωπα*, 3) *πρόσωπον ἐλευθερίας καί*, 4) *πρόσωπον ἀγαθῆς ὑπολήψεως*. Испореди *Ἰωαν. Εὐταξίου Τοῦ κανον. δίκαιου κτλ. I, 57* Западни канонисти излажу ове каквоће *negativno*, то јест као недостаци, који сметају рукоположењу. Недостатке каквоћа дијеле на *incapacitates* и *irregularitates*. К првима односе оно, што смо ми у тексту споменули као темељне услове, да се може примити рукоположење, а друге дијеле на *irregularitates ex defectu* (*defectus aetatis, corporis, animi, scientiae et fidei, libertatis, lenitatis, sacramenti, natalium, famae*) и *irregul. ex delicto*, и ту се ређају односни пријеступи. Види на прим. *Aichner, Jus eccles. p. 189 sq. Schulte, System des allgem. kathol. Kirchenrechts. (Giessen, 1856) S. 106 fg* Налик је на ово и код руских канониста. Види на прим. *Соколовъ, Лекции по церк. праву. Стр. 229 и сл., Бердниковъ, Курсъ церк. права. Стр. 41—42.*

§ 68. 1) Ап кан. 78. и тумач *Валсам* овога канона (Аг. Синт. II, 100). Ап. 79. и тумачење *Зонаре* и *Валсамона* истога канона (ib. II, 101. 102).

2) Ап 77. канон: *εἰ ἅγιος δὲ ἐστὶν ἐπίσκοπος, γινέσθω.*

3) Исти канон. У апост. установама читамо, да треба постављати за свештеника, који је добар и ваљан, *καὶ οὐ τὰ σώματα μωροσκοπεῖσθαι, ἀλλὰ θρησκευεῖν καὶ βίους*. Књ. VI, гл. 23. Испореди *Соколовна* ист. црк. VI, 23.

4) *Ἵνα μὴ τὰ ἐκκλησιαστικά παρεμποδίζοντο.* Ап. 78.

ти послови пореметити, на прим. кад неко страда од падавице, кад је кљаст, и т. д.⁵⁾ При овоме се морају узети у обзир још и друге околности, да случајно нека тјелесна мана не произведе саблазан, на прим. кад је неко без носа или јако храмље; и у такоме случају руководним начелом мора бити, да се очува и спољашни углед саме јерархије црквене.

2) *Прописана доб.* Ступање у јерархију јест чин слободне воље дотичнога, који жели у њу да ступи,⁶⁾ а у исто вријеме код онога, који ступа у јерархију мора се претпоставити као стално, да је чврст у својим вјерским мислима и да разумије значај и важност службе, којој се одаје. Како ради једнога, тако исто и ради другога, неопходно је, да је дотични достигао зрјелу доб, да је у таквим годинама, како би могао своју слободну вољу размишљено да искаже, и црква би имала јамчевину, да је свјестан службе, коју прима на себе. Црквено законодавство од најстаријих времена обрађало је пажњу на ово питање, и прописи тога законодавства већим дијелом и данас се чувају. За *епископа*, прву наредбу о доби за хиротонију налазимо у апостолским установама, по којима кандидат епископства мора имати најмање 50 година.⁷⁾ Јустинијановим законодавством послје су биле смањене ове године, и најприје је било прописано 35 година да мора имати кандидат епископства,⁸⁾ а затијем опет, да је барем прешао 30 година.⁹⁾ За *презвитера* тражи се такођер 30 година;¹⁰⁾ за *дјакона* — 25 година;¹¹⁾ за *иподјакона* — 20 година.¹²⁾ У погледу ових пошљедњих, то јест, презвитера, дјакона и иподјакона, ка-

⁵⁾ Види 26 одгов. *Валсалона* патријарху алекс. Марку (Ат. Синт IV, 467—468). Испореди *Властара* азб. синтагму писмо X, гл. 11. и писмо Δ, гл. 1. (Ат. Синт. VI, 202—203 503).

⁶⁾ Види 1. и 2. бил. 70 §

⁷⁾ Οὐκ ἔλαττον ἐτῶν πεντήκοντα. Књ II гл. 1.

⁸⁾ Нов. 123, 1.

⁹⁾ Нов. 137, 2. Испореди κείμενον 28, гл. I насл. номоканона (Ат. Синт. I, 66) и σχόλιον *Валсалона* (ibid.).

¹⁰⁾ Неок. 11. кан., трул. 14. Номок. 28. гл. I насл. ibid.

¹¹⁾ Карт. кан. 16., трул. 14. Номок. ibid.

¹²⁾ Трул. 15 кан и тумач. *Валсалона* овога канона (Ат. Синт. II, 338), гдје помиње 16. новелу, цара Лава мудрог. Види ову новелу у *Zachariae a Lingent.*, Јув. граесо-ром. III, 88., и 75. новелу истога цара. ibid. III, 172—173.

нони наређују, да се мора строго чувати прописана доб, јер „који буде постављен на који било свештени степен, прије установљених година, нека се свргне“,¹³⁾ „ма био дотични у свему достојан.“¹⁴⁾ У погледу нижих степена у канонима нема прописаних година, него за *чаца* наводи се једна новела Јустинијанова, по којој може бити чатац, кад му је 18 година.¹⁵⁾ Данас за ниже јерархијске степене остављено је црквеним властима, да просуде о годинама, колико морају имати дотични кандидати; а у погледу презвитерског и дјаконског степена уопће се чувају старе каноничке наредбе.¹⁶⁾

§ 69.

б) Духовне каквоће.

Од духовних каквоћа, које мора имати кандидат свештенства, прва је *вјера*. Он мора познавати потпуно све истине хришћанске вјере, мора их разумијевати у ономе смислу, у коме их разумијева православна црква и кадар бити, да и друге научи тим истинама.¹⁾ Ова вјера мора бити тврда и непоколебљива, и црквена власт, ради потпуног увјерења о томе, и да се дотични не би поколебао у тој

¹³⁾ Трул. 15. канон.

¹⁴⁾ Неокес. 11. канон.

¹⁵⁾ Нов. 123, 13, коју приводи *Валсалоњ* у тумачењу 14. кан. VII вас. сабора (Аг. Синт. II, 619).

¹⁶⁾ У цариградској патријаршији према синодској наредби од јуна 1796. епископи не могу поставити дјакона, док му није 25 година, ни презвитера прије 30 година. У краљевини Грчкој по закону од 18. октобра 1856 (чл. I. т. 2), за дјакона се иште 25 година, а за презвитера 30 година. У Русији по закону од 16. апр. 1869. за дјакона такођер се иште 25 година, а за презвитера да није по могућности млађи од 30 година. У карловачкој митрополији §. 36. деклараторије прописује, да прије 25 година никоме се не може допустити, да положи калуђерски објет, или да буде рукоположен за иподјакона, дјакона и презвитера. У Србији по чл. 37. закона о цркв. властима 1890 г. за парохијског свештеника не може, ни у ком случају, бити рукоположен онај, који је млађи од 25 година; ово прописује и одлука архиј. сабора од 17. окт. 1884, одређујући и за дјаконе да се не рукополажу прије 21 године.

§ 69. 1) I Тим. 3, 3. 4, 16. II Тим. 2, 25. 3, 15—17. VII вас. кан. 2., а испореди апост. 58. 80, I вас. 2., лаод. 12.

вјери, забрањује рукополагати оне, који су се тек обратили цркви,²⁾ а тако исто и оне, који су у ванредним приликама, на прим. у тешкој болести крштени били, а за које се може претполагати, да нијесу имали времена, да потпуно усвоје хришћанску вјеру.³⁾ Ради увјерења о потпуној и тврдој вјери кандидата за свештенство канони наређују, осим другога, још и то, да би могао бити рукоположен неко за свештеника, да сви домаћи његови буду православни хришћани, а ако већ нијесу, да се морају претходно сви обратити.⁴⁾

Поред вјере, канони захтијевају од кандидата свештенства, да има потпуно *знање* свега онога, што има да саставља његову будућу службу, и да ће кадар бити то знање своје употребити на добро. Осим претходне систематске научне спреме, коју дотични мора имати, да се црквена власт освједочи о способностима његовим, она га подвргава пред рукоположењем *строгом испиту*. Први васељенски сабор забрањује рукополагати такве особе, које нијесу довољно изучене и испитане,⁵⁾ и лишава права да врши свештеничку службу онај, „који је без испитања постављен за презвитера“ немаром епископа.⁶⁾ Ово исто понављају и други сабори.⁷⁾ Византијско законодавство нарочиту је пажњу на ово обратило, и кроз своје законе дало је и државни значај овој наредби црквеној.⁸⁾ Освједочење ово цркве о знању дотичнога, који има бити рукоположен, добива се формалним испитом, коме се он подвргава, и то за дјакона и презвитера пред нарочитим испитним збором, састављеним од неколико старијих и

²⁾ I Тим. 3, 6. Ап. кан. 80, I вас 2, лаод. 3. Ово су такозвани Неофити. К неофитима (*новокрштеницима*) односе канони и оне, који из свјетскога живота хоће да одмах добију рукоположење без односне спреме за то. Сард. 10.

³⁾ Неокес. кан. 12.

⁴⁾ Картаг. кан. 36. Испореди о томе, да безусловно морају бити православни сви домаћи кандидата за свештенство, *Созомена* ист. црквена V, 16.

⁵⁾ Кан. 2. и моје тумачење. Правила I, 168.

⁶⁾ Кан. 9 и моје тумачење. Правила I, 205—207. Испореди 80. канон *Василија* вел., из кога се види, да је ово стари обичај, који се свагда свето чувао.

⁷⁾ VII вас. 2., картаг., 18.

⁸⁾ Justinian Nov. 123, 12: „Clericos non aliter ordinari permitimus, nisi litteras sciant et rectam fidem.“ Cf. et Nov. 137, 2.

вјештих свештеника,⁹⁾ а за епископа пред епископским синодом.¹⁰⁾ Осим овога, за кандидата свештенста, који има бити рукоположен, прописано је, да мора претходно заклетвом засвједочити своје вјеровање и да ће строго вршити оно што му црква заповиједа,¹¹⁾ при чему нарочити духовник мора га још испитати, те посебном граматом засвједочити јавно у цркви, да га је нашао достојним свештенства,¹²⁾ а епископ, који га рукополаже, мора му при самом чину рукополагања напоменути главна правила његовог будућег владања;¹³⁾ за епископа пак прописано је, да мора јавно исповједити пред свима у цркви своје вјеровање и положити свечану заклетву, да ће чувати предања и законе цркве.¹⁴⁾

⁹⁾ Тај испитни збор састављају у далматинским епархијама чланови епархијских консисторија, а у черновицкој епархији нарочити стални чланови, изабрани између чланова консисторије и професора богословије. За карловачку митрополију види §. деклараторије и §. 10 т. 6. одс. IV. рескрипта 1868. За Србију види одлуку архиј. сабора од 23. октобра 1893. године.

¹⁰⁾ Види 2. кан. VII. вас сабора.

¹¹⁾ Justin. Nov. 137, 2; види „клятва клирика желающаго рукоположитися“, у „Прав. срб. црква“ (Београд, 1874) стр. 206—208.

¹²⁾ Види *Тѣлоꙋ кльоникѣꙋ сврцхртврѣꙋ у Пидалмонѣ* (Изд. 1864., стр. 758). Налик је на ово такозвано „исповједно писмо“, које издаје дотични духовник ономе, који ће се рукоположити. Напечатано је у „Правосл. србска црква у княжевству Србији“ од митроп. *Михаила*. Сп. изд., стр. 206.

¹³⁾ Кан. 18; а *Зонара* у тумачењу овога канона пише: „При рукополагању епископ мора напоменути онима, које рукополаже, наредбе сабора, како у погледу вјеровања, тако исто и у погледу тога, како треба да живе и послове црквене да обављају, да би, познавајући прописе отаца, поступали сходно тим прописима“ (Аг. Синт. III, 353—354). Обично ова правила дају се новорукоположеним презвитерима у облику епископске поуке. Испореди „Поученіе къ новопоставленному іерею“, што синод руске цркве издаје, или „Архіерейское поученіе на свитцѣ даемое пресвитеру въ хіротонисаніи“, које је саставио бивши епископ новосадски Платон, и напечатано је у Вечу, 1857, а у српском пријеводу 1892. год. у Новом Саду.

¹⁴⁾ Види чин рукоположења епископског и „Чинъ исповѣданія и обѣщанія архіерейскаго.“ СП, 1865.

§ 70.

в) Какоће са стране слободе кандидата.

Ове се каквоће тичу најприје *слободне воље*, коју дотични мора исказати, да ступа у свештенство, затијем *слободног положаја* његовог у свјетовном друштву, наиме, да није везан никаквим дужностима, које друштво на њега налаже.

У погледу *првога*, нико не може бити принуђен, да прими рукоположење, него то мора потицати од слободне воље дотичнога и од позива, који он у себи осјећа за свештеничку службу. Канони осуђују свако рукоположење, које је обављено противу воље оних, које неко хоће да рукоположи;¹⁾ а то је исто осуђено и од стране грађанског законодавства.²⁾

У погледу *другога*, у канонима се истиче непромјенљиво начело, да свештенство мора припадати само лицима, која су по положају своје у друштву слободна.³⁾ Ако онај, који ступа у клир, мора искључиво да се ода црквеним пословима, и само тиме да се бави, не мијешајући се у никакве свјетске послове,⁴⁾ то неопходно из тога мора слиједити, да се може примити у клир само онај, који није везан никаквом спољашњом дужношћу, која би му пријечила да слободно врши службу цркве, и дошљедно, ако је везан неком таквом дужношћу, моћи ће се примити само тада, кад се сасвијем од те дужности

§ 70. 1) Кан. 10. Василија вел. и тумачење *Зонарино* истога канона (Ат. Синт. IV, 125) Али кад је неко по слободној својој вољи ступио у клир, он је обвезан покоровати се црквеној власти, кад хоће да га подигне са једног степена на други виши. Види 31 кан. картагенскога сабора, који осуђује непокорност дотичних у овоме погледу; а *Валсалоу* казује и мотив овога канона: „Бивало је, да неки клирици, кад су их епископи позивали ради користи цркве на више степене, опирали су се томе с разлога, што им је угодније било остајати на степенима, које су тада запремали, или што су добар приход имали, или што су уживали тјелесну згоду“ (Ат. Синт. III, 383—384).

2) *Leonis Nov.* 2. О личној слободи види закон аустријски од 27. децембра 1862.

3) Номоканон, насл. I гл. 36 (Ат. Синт. I, 77).

4) Ап. кан. 6 81 83. Види наредбу цариградског синода од маја 1797. при патријарху Григорију (*Γεδεών Κανον Διατάξεις*, I, 302. Прѣл. кат. I, 193). Испореди номок. IX, 36 (Ат. Синт. I, 228).

ослободи. Према друштвеним условима у грчко-римској држави канони су забрањивали, а забрањују и данас, гдје слични услови постоје, примати у клир: а) *робове*, док их господари не ослободе од њихових дужности,⁵⁾ б) *куријале*, који су опредјељена мјеста у државној служби покривали⁶⁾ и г) *војнике*, или тачније, оне који подлеже по државним законима војничкој служби.⁷⁾

§ 71.

г) Каквоће које се тичу доброг имена.

Каквоће ове врсте не условљују се поријеклом рода дотичнога лица, из кога оно потиче, него се тичу њега самога, наиме, да му нико не може пребацити ништа у погледу његовог домаћег или друштвеног живота, што би могло сјенку подозрења бацити на његово добро име. У старозавјетној цркви сматрао се недостојан свештеничке службе сваки онај, који није потицао из једног опредјељеног племена и рода;¹⁾ у новозавјетној цркви канони забрањују освртати се на то, него наређују, да се мора обраћати пажња на *личне* каквоће оних, који желе ступити у клир.²⁾ С погледом на ово, канони допуштају, да се

⁵⁾ Ап кан 82., халкид 4, гангр. 3

⁶⁾ У старије доба под овима су се разумијевали сви *Curiales*, или *Aulici*, наиме, особе које су покривале дворске службе, а тако исто и разни државни чиновници: *Palatini*, *Magnates*, *Regum Officiales*, *Ministeriales superiores*, *Procuratores*, *Δουκῆνταροι* и т д, или *Decuriones*, грађански и опћински чиновници (Gothofr. comment. in Cod. Theodos. lib. XII tit. 1). Испореди 29 посланицу *Амвросија миланског*. О оваким чиновницима 10 кан сардичкога сабора наређује, да се могу примити у клир само тада, кад се за дуго времена испита „вјера њихова, њихово добро владање, постојанство и кротост.“ По државним законима, чиновник један, који је хгио ступити у клир црквени, морао је неколико година прије да проведе у једноме манастиру, као послушник, а војник, који је то желио, морао је 15 година да буде послушник у једном манастиру под строгим надзором нарочитог духовника *Justin. Nov. 123, 15, nov. 137, 2.*

⁷⁾ Испореди *Cod. Theodos. lib. VII tit. 20, c. 12. Cod. Just. lib. I. tit. 3. c. 27.*

§ 71. 1) II књ. Мојс 28, 1., IV Мојс 18, 7.

²⁾ Трул. кан. 33., и тумачење *Зонаре* и *Валсамона* овога канона (Ат. Синт. II, 379—381).

примају у клир чак и они, који су потекли из незаконитога брака, ако су они само достојни свештеничког чина и имају све друге услове, који су за то нужни.³⁾

Са стране домаћег живота сами апостоли заповиједали су, да се могу удостојити рукоположења само они, којих је узорно понашање у њиховом домаћем животу,⁴⁾ и у овоме погледу канони обраћају пажњу главним начином на *брак* кандидата за свештенство, те забрањују примати у клир оне: *а)* који су се два пута женили,⁵⁾ *б)* који су узели за жену удовицу, или која је разведена од првога мужа,⁶⁾ *в)* који живе у конкубинату,⁷⁾ *г)* који су ступили у брак у забрањеном степену сродства,⁸⁾ *д)* који имају жену, која је прељубница,⁹⁾ *ђ)* који су узели блудницу, или и такову, која се бавила на позорницама, или која није могла по положају своје слободно да у брак ступи,¹⁰⁾ *е)* који су за жену узели неправославну¹¹⁾ и уопће *ж)* који су ступили у неправилни брак.¹²⁾ Говорећи о браку свештеника, канони су тако строги, да наређују свргнуће онога свештеника, који је ступио у какав брак противу прописа о браку свештеничком и уопће противу прописа хришћанскога брака; а ако је неко по незнању у такав брак ступио, канони му допуштају да само име свештеника носи, али ништа свештеничкога не смије да ради.¹³⁾

Установивши тачне прописе у погледу свештеничкога

³⁾ Кан. 8. *Никифора цар.* τὸ ἀπὸ πᾶλλαιδός, ἢ διγάμων, ἢ τριγάμων τυχόμενοι παῖδες, ἐὰν ἄξιον ἱερωσύνης ἐπιδείξωνται βίον, χειροτονοῦνται (Ат. Синт IV, 427). *Валсалона* 62. одговор на питање Марка алекса патријарха (Пв. IV, 494) Види и *Лидалмои* (сп. изд), стр. 727. Испореди *Zhishman*, *Eherecht* S. 702, и *А. Павловъ*, Могутъ ли незаконорожденные быть поставляемы на священнослужительскія степени? (Церк. Вѣдом 1889. N 9 стр. 226 и сл.). У погледу *defectus natalium* у римокат. цркви види *Schulte*, *Lehrbuch des kath. Kirchenrechts* III Aufl. S. 197.

⁴⁾ I Тим. 3, 2. 5, 11. 12.

⁵⁾ I Тим. 3, 2. 12. Тит. 1, 6. Ап. 17., Трул. 3., Вас. вел. 12.

⁶⁾ Ап. 18.

⁷⁾ Ап. 17.

⁸⁾ Ап. 19.

⁹⁾ Неок. 8.

¹⁰⁾ Ап. 18.

¹¹⁾ Трул. 14., лаод. 10., карт. 21.

¹²⁾ Трул. 26.

¹³⁾ Трул. 26. и тумачење *Зонаре* и *Валсалона* овога канона. (Ат. Синт II. 362. 363).

брака, канони не захтијевају безусловно, да сваки мора ступити у брак прије рукоположења, него остављају дотичнима на вољу, да се или *жене* или *не жене*.¹⁴⁾ У овоме одношају црква православна има једно и одређено правило, наиме, да дотични, који хоће као свештеник у браку да живи, он се мора оженити прије рукоположења; ако ли пак хоће да живи у безбрачју, он мора ту своју одлуку очитовати прије рукоположења, и послјије већ ни под који начин не смије да се жени. Живјети дакле у браку или ван брака, у вољи је свештенику, само што је дужан да то очитује прије рукоположења, и као свештеник мора да послјије то свето чува; те ако је ступио у чин ожењен, он не смије већ прогањати своју жену,¹⁵⁾ а ако је ступио нежењен, не смије се више послјије женити¹⁶⁾ (§. 76. 3.)

Изузетак од овог опћега правила саставља *епископски степен*. До друге половине VII. вијека могли су бити и епископи ожењени; тада су издана била на трулскоме сабору два канона, по којима епископ не смије живјети са женом, кад је постао епископ, него се мора претходно узајамним договором разлучити од жене, и она има да живи далеко од мјеста пребивања епископа, а он се има бринути о њеном издржавању.¹⁷⁾ Од тога доба брак се почео сматрати сметњом за епископско рукоположење, премда и до XII. вијека још је било епископа, који су живјели заједно са својим женама.¹⁸⁾ Послије већ то престаје, а у течају времена ушло је у обичај постављати епископе из калуђера, премда о томе никаквога канона нема.¹⁹⁾

Осим домаћег живота, канони захтијевају, да кандидат свештенства мора уживати добро име и у друштвеном

¹⁴⁾ Види о овоме *мој* чланак: „Да ли по каноничким наредбама правосл. цркве мора неопходно свјетовни свештеник бити ожењен? (Истина I. год. стр. 156 и сл.)

¹⁵⁾ Ап 5, трул 13 30., гангр. 4.

¹⁶⁾ Ап 26, халкид. 14, трул. 3 6

¹⁷⁾ Трул 12 48 Види Достојанства, стр. 108—109. и *моје* тумачење 12. кан. трулскога сабора. Правила I, 457—473.

¹⁸⁾ Достојанства, стр. 109—110

¹⁹⁾ Испореди 2 кан. сабора у храму св. Софије и тумачење овога канона *Валсалопа* и *Зонаре* (Ат. Синт. II, 709—710), а такођер *Властара* (Ib. VI, 284—285). Испореди *Sym. Thessal. De poenit. cap. 206.*

животу, те дакле да је слободан од свега, што би му могло окаљати то добро име. Ради овога забрањују да се прими у клир: *а)* који се одметнуо био од вјере хришћанске или од православне цркве,²⁰⁾ *б)* који се бави врачарством и вјерује у чаролије,²¹⁾ *в)* који хоће мигом да добије чин,²²⁾ *г)* који се бавио на позорницама,²³⁾ *д)* који је починио убијство, хотимично или нехотимично,²⁴⁾ *ђ)* који је присвојио и отео туђе,²⁵⁾ *е)* који је каматар,²⁶⁾ *ж)* кривоклетник,²⁷⁾ *з)* који себе обезуди,²⁸⁾ *и)* блудчинац и прељубник²⁹⁾ и уопће *ј)* који је оскврнио себе каквим тјелесним гријехом на саблазан других.³⁰⁾

§ 72.

Опћа оцјена каквоћа кандидата за свештенство.

При оцјени каквоћа, које канони захтијевају код оних, који желе да ступе у јерархију, а уједно и у просуђивању о разним чинима, који пријече да се може ступити у њу, црквено право поступа у томе по својим посебним прописима, различнима од оних грађанскога права, и обраћајући пажњу на карактер службе, коју има да врши онај, који постаје чланом јерархије. У овоме црквено право осврће се прије свега на унутрашњу страну извјеснога чина, у колико се из ње може дознати нарав дотичнога лица; па ако тај чин и не води за собом никаквих пошљедица у грађанском одношају, нити је он био формално одостовјерен на суду, него је о њему дознала црквена власт својим

²⁰⁾ Ап. 62., I вас. 10., анк. 1, 2, 3, 12., Петра ал. 10., 11., 12., 14., Атанас. посл. Руфинијану, Григ. ниск. 2., Вас. вел. 1., 81.

²¹⁾ Григ. ниск. 3., Вас. вел. 7., 65., 72., 83.

²²⁾ Ап. 29., халк. 2., трул. 22, 23., VII вас. 4., 5., 15., 19., Вас. вел. 90.

²³⁾ Карт. 15., 45., 63. Испор. *Augustin De civit. Dei. lib. II c. 14.*

²⁴⁾ Григ. ниск. 5.

²⁵⁾ Ап. 25., Вас. вел. 61.

²⁶⁾ Ап. 44., I вас. 17., трул. 10., лаод. 4., карт. 5., 16., Григ. ниск. 6., Вас. вел. 61.

²⁷⁾ Вас. вел. 64., 82., Ап. 25.

²⁸⁾ Ап. 22., 23., I вас. 1., прводр. 8.

²⁹⁾ Ап. 61., I вас. 2., 9., неок. 1., 9.

³⁰⁾ Види тумачење *Валсалопа* 61. ап. канона. (Ат. Синт. II, 79).

срествима, и увјерила се, да тај чин доказује поквареност нарави онога, који га је извршио, она ће већ на основу тога сматрати исти чин каноничком сметњом за рукоположење. Ради овога канони наређују, да се мора тачно испитати нарав дотичнога кандидата, његове наклоности, његове навике, и о свему томе подробно изјестити епископа прије него што ће обавити рукоположење;¹⁾ и ако се при томе испитивању дозна, да се нарав тог кандидата не може сложити са свештеничком службом, да нема у њему оних каквоћа, којима се свештеник мора одликовати, просудиће се тада о значају овог или оног истакнутога чина, и колико му се важности има дати у питању, да ли да се сматра или не сматра сметњом, да исти кандидат буде примљен у јерархију. Осим овога, црквено право у просуђивању каквоћа кандидата за свештенство, ако је извршен неки чин, који се може сматрати сметњом за рукоположење, оно не ће узимати у никакав обзир околност, која у другој прилици много значи, наиме, ако се дотични покајао за оно, што је учинио и свесрдно издржао прописану епитимију. У овоме случају узима се у обзир јавност чина и доказаност његова; па ако је тај чин јавно извршен и доказан, ма колико да се дотични покаје и ма да му црква сасвијем опрости погрјешку, ипак извршени чин остаје у памети других људи и он је потресао углед дотичнога лица, те рукоположење такога лица служило би на понижење свештеничког достојанства и било би у опрјечи са цијељима свештеничке службе. С погледом на ово, канони строго забрањују примати у јерархију сваког онога, који је због ма каквог било чина у злом имену код јавног мишљења.²⁾

У погледу свију уопће каквоћа свештеничких кандидата, канони просуђују о њима само односно лица, која су прави чланови цркве, и дакле разне сметње за рукоположење, које су могле постојати код тијех лица, прије него што ће примити крштење, са крштењем нестају, и црква суди у дањоме случају само о оним сметњама, које се истакну, пошто је неко постао већ пуноправним чланом њезиним.³⁾ Строгост канона у свој пуноћи не простире се

§ 72. 1) I вас. 2. 9, трул. 22., Вас. вел. 89.

2) Ап. 61., I вас. 2.

3) Испореди ап. 17., трул. 3, Вас. вел. 20.

ни на оне случаје, кад се превидила нека сметња за рукоположење и кад се то догодило услијед незнања, а дотични сами очитују исту сметњу.⁴⁾ Право снисхођења од строгости канона припада надлежној црквеној власти. Истој власти припада и право диспензације од неких сметња, кад то интерес цркве захтијева и кад је сама строгост неких каноничких наредаба по себи условна, а не вријеђају се опћи основни прописи у овоме погледу.⁵⁾

§ 73.

Пострижење у клир.

Видљиви знак ступања дотичног лица у клир, то је *печат пострижења* (σφραγὶς ἐπιχουρίδος, character tonsurae) од епископске руке. Свештено пострижење (ιερωτικὴ χουρὰ, sacerdotalis tonsura) прописана је 33. каноном VI васељ. сабора и 14. каноном VII васељ. сабора, као неопходни и први чин, да може дотични бити уврштен у клир, и ступити дакле у јерархију. *Валсамон* пише: „Канони сматрају за клирика свако лице од дана кад је примио печат пострижења од архијерејске руке.“¹⁾ „Чим је неко примио хиротесију пострижења од архијереја, исти је час он постао клирик.“²⁾

Чин пострижења оснивају на односној апостолској наредби о завјету Богу.³⁾ Али као обред за ступање у клир, овај чин уведен је у цркву у оно вријеме, кад се почела развијати живља законодавна дјелатност црквена и кад су прописане биле молитве и чин рукополагања на поједине јерархијске степене. А то је било у другој половини IV вијека и у V вијеку. Уведено је пак ово било по примјеру монашког пострижења (χουρὰ μοναχική, tonsura monachalis), кад су епископи хтјели да и клирици подражавају у животу и врлинама монасима, и кад су почели и сами епископи већином из монаха постајати.⁴⁾

⁴⁾ Испор. грул. 3. и тумач *Зонаре* овог канона (Аг. Синт. II, 314).

⁵⁾ Испор. ап. 80., неок. 12., Вас. вел. 1. и др.

§ 73. ¹⁾ Тумачење 33. грулског канона (Аг. Синт. II, 380).

²⁾ Тумач 14. кан. VII вас. сабора (Аг. Синт. II, 617).

³⁾ Дјела ап. 21, 24.

⁴⁾ *Thomassin*, vet. et nov. eccl. discipl. I. lib. 2. cap. 37.

Сами чин пострижења клирика⁵⁾ не даје још дотичном никакво јерархијско право. Обавља се овај чин прије него што ће дотични добити „первый степень священства“, то јест, чаца, тако да који је добио само пострижење, а није био произведен за чаца, није властан, по одредби 14. канона VII васељ. сабора, читати са амвона у цркви. Чин пострижења неопходан је, да се може затијем примити јерархијске степене, а сам по себи он уводи само дотичнога у клирички каталог, и на основу тога чина он може вршити подређене у цркви службе, које му надлежни епископ одреди.

§ 74.

Рукоположење.

Рукоположење (χειροτονία) зове се онај чин, којим дотични ступа у јерархију и добива црквену власт.¹⁾ Овај чин обавља се у олтару, и кроз исти саопћава се дотичноме божанска благодат, да врши свете тајне. Од овога разликује се други чин, који бива ван олтара, и којим се дотичноме не саопћава благодат да врши тајне, али који уводи дотичнога такођер у јерархију. Зове се овај други чин *произвађање* (χειροθεσία, σφραγίς, προβολή). Првим, т. ј. рукоположењем постају епископи, презвитери и дјакони, а другим постају нижи чланови јерархије, или пак произвађају се они, који имају рукоположење једног или другог јерархијског степена, на какву посебну службу цркве или црквено достојанство.²⁾

Да рукоположење буде потпуно ваљано у правноме одношају, оно мора бити обављено тачно по каноничким

⁵⁾ У грчком великом евхологиону постоји, независно од произвађања чаца, Ἐυχὴ εἰς τὸν εἰσερχόμενον εἰς διακονίαν ἐκκλησιαστικῆν.

§ 74. 1) „Свештенство (ἡ ἱερωσύνη), као тајна, повјерено је апостолима од Христа, и кроз полагање руку од стране епископа, који наслиједише апостоле, бива и до данас рукоположење (χειροτονία) дотичних, да раздају божанствене тајне и да служе за спасење људи“. Правосл. Исповиједање I дио 109. одг.

²⁾ Види 2. кан. IV вас. сабора, гдје је споменута разлика међу *рукоположењем* и *произвађањем*. Испореди тумачења овога канона *Зонаре* и *Валсалиона* (At. Синт. II, 218—220). О самом значају рјечи χειροτονία види тумачење *Зонаре* 1. кан. ап (Ib. II, 2).

прописима, који су безусловно обвезни за све;³⁾ и једном правилно обављено рукоположење за одређени јерархијски степен, не може се више за гај исти степен поновити.⁴⁾ (§. 76. 1). Оно се мора обављати за сваки степен у прописаној поступности од нижега к вишем, и пошто између једног и другог степена пријеђе толико времена, да се може испитати способност дотичнога и да ли је достојан, да се постави на виши степен.⁵⁾ Сами чин рукоположења мора бити обављен јавно у цркви у присуству народа, који има да засвједочи, да је дотични „достојан“ јерар-

³⁾ Види 6. гл. I насл. номоканона (Ат. Синг. I, 45-46).

⁴⁾ „Епископ, или презвитер, или дјакон, који прими од кога друго рукоположење, нека се свргне и он и онај, који га је рукоположио.“ Ап. 68. кан. Ὁ καθ' οἰονδήποτε τρόπον δις χειροτονηθεὶς ἐπὶ τῷ αὐτῷ καὶ ἐν ἱερατικῷ ἀξιώματι, καθαιρεῖται, καὶ οὐ μόνον αὐτός, ἀλλὰ καὶ ὁ ἐν εἰδήσει τοῦτον χειροτονήσας, разјашњава *Валсалоу* овај канон (Ат. Синт. II, 87). Испореди 48. кан. карт. „Semel sanctificatis nulla deinceps manus item consecrans praesumit accedere. Nemo sacros ordines, semel datos, iterum renovet.“ *Cyprian. de ablut. ped.* Канони говоре о правилном рукоположењу, т. ј. о таквоме, које је обављено од законитих православних пастира и по установљеним прописима, јер, по истом 68. ап. канону, рукоположење, које је обављено од јеретикῶν (παρὰ αἱρετικῶν), ништаво је. Овакво јеретичко рукоположење увијек се понављало, кад је који из јереси прелазео у православље, а достојан је био свештенога чина. I вас. кан. 19, II вас. кан. 4., III вас. 5. У осталом црква је, како у погледу крштења обављеног у неправославноме друштву, тако исто и у погледу рукоположења имала своја одређена и тачна правила, које да призна, а које да не призна, и неке клирике, који су из извјесних неправославних друштава прелазили у православље, признавала је за такве и у својој заједници и није их на ново рукополагала. Види I вас. кан. 8, картаг. кан. 57, 68., Вас. вел. 1.

⁵⁾ Види сардич. кан. 10., прводр кан. 17. и тумачење *Валсалоу* овог пошљедњег канона (Ат. Синт II, 702—704). Канони не одређују у тачности, колико времена мора проћи између једног и другог степена рукоположења, него кажу просто: ἐν ἑκάστῳ τάγματι τὸν νεοορισμένον χρόνον ἀποπληρῶν (кан. 17. прводр. Ат. Синт. II, 701; ἔξει δὲ ἑκάστου τάγματος ὁ βαθρὸς οὐκ ἐλαχίστου δηλονότι χρόνου μῆκος (10. кан. сардич. Ат. Синт. III, 256) Али ово се мора сматрати за нормирано законском наредбом о годинама, које треба да имају дотични, кад се на разне степене постављају. Картаг. 16. канон прописује, да се *чанац* може поставити, кад је у зрело доба, *инодјакон*, кад му је 20 година (15. трул.), *дјакон*, кад му је 25 година (трул. 14.), *презвитер*, кад му је 30 година (трул. 14., неокес. 11). Према овоме, може се сматрати пет година, као вријеме, које мора проћи између једног и другог степена; премда црква је свагда

хијског степена, на који се поставља,⁶⁾ и то на литургији,⁷⁾ и обично у недјељни дан,⁸⁾ како би могло чим више народа да чину присуствује.

обраћала више пажње на душевне каквоће дотичнога, него на године, и ми знамо на прим. да су постављени били на епископски степен за неколико само дана управо из свјетовњака: Амвросије милански, Нектарије цариградски, Фотије и др.

⁶⁾ Види 7. кан. Теофила алекс и тумачење *Валсалоново* овога канона (At Синт. IV, 347). *Григорије начијанзин* највише окривљује Максима цариградског с тога, што није био рукоположен за епископа у цркви пред народом, него у једној кући гдје се забаве држе (*χοράλου λοπρόν οίκητήριον*. *Sarm. de vita sua*). Исто тако казује *Сократ* (црк. ист. 4, 29) за Урсина, који је хгтно отеги Дамасу прво-свештенички пријесто у Риму, да је он незаконито био рукоположен οὐκ ἐν ἐκκλησίᾳ, ἀλλ' ἐν ἀποκρύφῳ τόπῳ τῆς βασιλικῆς καὶ ἐπιπλαουμένης Σκίνης. Мисао 7. кан. Теофила алекс о томе, да народ мора засвједочити, да је дотични *достојан* оног јерархијског степена, на који се поставља, изражена је и у *аностолским установама* (књ VIII. гл. 4.) и затијем у данашњем чину рукоположења, кад послије клира, појачи умјесто присутног народа кажу: ἄξιος, достоинъ

⁷⁾ Кан. 5. лаод сабора и тумач *Зонаре* истога канона. У *Тео-доришта* (Hist. eccl. c. 13) говори се, да се рукоположење мора обављати τῆς μυστικῆς ἱερουργίας προκειμένης. По *Јевсевију* (Hist. eccl. 6, 43) пребацивало се Новацијану, да је био рукоположен од напитих људи ὄρα δεκάτη (у десети час по тадашњем бројању, или у 4 сахата по подне по нашем бројању времена) — Овај 5 лаод канон, у коме се говори о онима, који спадају у ред слушајућих (τῶν ἀκροωμένων), да се не смије у присуству њих обављати рукоположење, преведен је у *крмчији* неправилно, и по тексту овога канона у њој било би, да се рукоположење мора *прикривено од народа* обавити. Тај текст гласи: „поставленіе на слусѣ лодель не бышаетъ;“ и тумачење канона исто каже: „Молитвы глаголемыя отъ архіерея надъ поставляемыми епископы и презвитеры и діаконы не глаголются негласно, якоже всѣмъ лодель слышати, но токмо внутрь сущимъ со архіереомъ святителемъ“ (Изд. сп I, 73) Ово је ушло у *крмчију* по *Аристину* (At Синт III, 175) Али да ово није ничим основано види се прво из тога, што оригинални пуни текст канона друкчије говори, затијем, што ово протурјечи староме обичају, који се и данас чува, да молитву призивања светога Духа на онога који се рукополаже (а то је главни момент рукоположења), епископ чита високим гласом, да баш сви чују, и послије те молитве и клир и народ сједињује своју молитву са епископом Овако схваћање овога канона, као што је у *крмчији*, протурјечило би и споменутом 7. канону Теофила алекс, по коме народ има да засвједочи у цркви, да је дотични *достојан* (ἄξιος) јерархијскога степена, јер та свједоцба од стране народа не би имала смисла, кад би се рукоположење морало обављати прикривено од народа.

⁸⁾ Συνελθὼν ὁ λαὸς ἅμα τῷ πρσβυτερίῳ καὶ τοῖς παροῦσιν ἐπισκόποις

Свако рукоположење мора бити обављено са назначењем дотичнога за одређено мјесто службе. Халкидонскога сабора 6. канон нарођује: „Никога не треба рукополагати *без назначења* (*ἀπολελυμένως*, absolute), ни презвитера, ни дјакона, ниги икога другога из црквенога реда, него рукоположени мора бити *посебно* (*ἰδικῶς*, specialiter) одређен или за једну градску цркву, или сеоску, или за мученички храм, или за манастир. У погледу оних, који бивају рукоположени без назначења (*ἀπολύτως*, absolute), наређује свети сабор, да постављење њихово буде ништаво и да никакве службе не могу вршити, на срамоту онога, који је обавио рукоположење.“⁹⁾ Ова се каноничка наредба оснива на св. писму,¹⁰⁾ и служи допуном наредбе I васељенскога сабора, по којој се сваки епископ, презвитер и дјакон сматрао увијек рукоположеним за једно одређено мјесто.¹¹⁾ У споменутом халкидонском канону не говори се о епископима, да морају бити постављани са назначењем мјеста службе, али то се по себи самом разумије већ по свези, у какву канони стављају епископа са његовом црквом, која се без њега удовом сматра.¹²⁾ Строгост ових каноничких наредба у погледу рукоположења за одређено мјесто правда се добом, кад су оне издане биле, и кад су разна јеретичка свештена лица сметње узроковала у црквеном устројству. У XII вијеку, кад није више било пређашњих незгодних прилика за цркву од стране јеретикā, није се већ строго пазило, да сваки клирик буде рукоположен поименце за једну или другу цркву, него се то остављало, као што се и данас оставља, увиђавности црквене власти, да и без посебне службе при једној одређеној цркви поставља свештенослужитеље.¹³⁾

Ко је кроз правилно рукоположење ступио у свештенички чин, тај не може више по својој вољи иступити из тога чина¹⁴⁾ (§ 76. 2).

ἐν ἡμέρᾳ κυριακῇ συνελθοῦσι. *Апост. устан.* књ. VIII-гл 4 Али као да се не би могло обавити рукоположење и у друге дане, осим недеље, о томе канони ништа не говоре

⁹⁾ Ат Синт. II, 230 Cf. *Pitra*. I, 525

¹⁰⁾ Дјел ап. 14, 23, Тит. 1, 5, I Петр. 5, 2

¹¹⁾ I вас. 15.

¹²⁾ Посл ефеск сабора, ант кан. 16, карт 78.

¹³⁾ Види тумачење *Зонаре* 6. кан. IV вас (Ат. Синт II, 231)

¹⁴⁾ „Који су једном ступили у клир, или су се монаштву по-

§ 75.

Право рукополагања.

Право рукополагања припада само и искључиво епископу,¹⁾ и никоме другом у цркви.²⁾ Да би епископ могао канонички вршити то своје право, канони прописују извјесне, тачно одређене услове, који кад не би били очу-

светили, наређујемо, да не могу већ ступити ни у војничку, ни у свјетску службу; а који се на ово усуде, и не поврате се, покајавши се, к ономе, што су ради Бога изабрали, нека буду анатема " IV. вас кан 7 Свештеник дакле, који иступи из чина, и хоће да узме на себе неку другу службу, грађанску или војничку, казни се анатемом, највећим степеном казне црквене, јер свринуће (*καθάρσις*) не би било за њега никаква казна, пошто је сам оставио већ свештенички чин *Архи. Јоаннъ*, тумачећи овај канон, каже: „Какъ обѣты монашества, такъ и таинственое посвященіе духовнаго лица на служеніе цркви признаются уже невозвратными; ибо они избираются добровольно, совершаются торжественно, и по самому существу своему, требуютъ отъ чловѣка уже рѣшительнаго отдѣленія отъ мірскихъ званій и дѣлъ, и всецѣлаго, на всю жизнь посвященія себя Богу. Послѣ сего возвращеніе чловѣка въ мірское званіе было бы клятвoprеступленіемъ предъ Богомъ, измѣною совѣсти, униженіемъ священнаго служенія Богу и предпочтеніемъ ему служенія міру“ (Курсь церк законов II, 273) *Валсаион* у тумачењу овога канона приводи 7 новелу цара *Лавѣ*: *περὶ τοῦ ὁσάκις ἂν τις ἐκ τοῦ κληρικῆοῦ σχήματος πρὸς τὸ λαϊκὸν ἀπονοηθεῖη μεταβαλεῖν, τοῦτον καὶ ἄγοντα πρὸς αὐτὸ πάλιν ἀποκαθίστασθαι* (*Zachariae, Jus. gr.-tom. III, 78*). Ову новелу, да не смије нико остављати свештенички чин, у који је ступио, а ако га је оставио, да мора на ново у исти бити повраћен, уз издржање строих епитимија, приводе као потпуно правоваљану у цркви, осим других канониста старијега доба, у XIV вијеку *Властар К*, 32 (Аг Синт. VI, 345) и *Харлегноул*, кан. зборн III, 2 (*Leunclavii Jus. gr.-tom. I, 33*).

§ 75. 1) Ап кан 2, I вас 19, IV вас 2, антиох 9, лаод 26 и др. *Златоуст* (hom. 11 на I Тим) истиче искључиво право епископа да рукополаже: *Ὁὐ πολὺ τὸ μέτρον αὐτῶν (πρεσβυτέρων) καὶ ἐπισκόπων. Καὶ γὰρ καὶ αὐτοὶ διδασκαλίαν εἶσιν ἀναδεδοξίμενοι, καὶ προστασίαν τῆς ἐκκλησίας. Καὶ ἃ περὶ ἐπισκόπων εἶπε (ὁ ἀπόστολος) ταῦτα καὶ πρεσβυτέροις ἀμόρται τῆ γὰρ χειροτονία μόνη ὑπερβεβήκασι, καὶ τοῦτο μόνον δοκοῦσι πλεονεξτεῖν τοῦς πρεσβυτέρους*

2) На основу једног *Јеронимовог* мјеста у тумач послан Титу, идије он доказује једнакост међу епископством и презвитерством, и да су само послѣ епископи присвојили себи власт над презвитерима, истакло се, да и презвитери имају право рукополагања, као и епископи. *Јероним* овако пише: „Idem est presbyter qui et episcopus, et antequam diaboli instinctu studia in religione fierent, et dicerentur

вани, не би рукоположење важило. Од ових услова, једни потичу из самог епископског чина по себи, а други из положаја епископовог у управној јерархији.

Рукоположење, као што смо казали, не може бити поновљено, и ово саставља једно од основних својстава његових. Да би оно дакле имало потпуни црквени значај и ваљаност, те би искључена била свака могућност да се понови, оно мора бити обављено од епископа који има потпуну и непорједиву власт, да га обави; а ту ће власт он имати, ако ју је добио правилним путем³⁾ од оних, који су законом позвани да му је даду, и који су исту власт добили кроз непрекидно јерархијско пријемство од апостолâ, јер, по вјеровању цркве, основу законитости јерархије саставља наиме то пријемство, које се непрекидно продужава од апостолâ па до данас.⁴⁾ Осим овог законитог пријемства власти, епископ, да може законито обавити ру-

in populis: ego sum Pauli... communi presbyterorum consilio ecclesiae gubernabantur. Postquam vero unusquisque eos, quos baptizaverat, suos esse putabat, non Christi, in toto orbe decretum est, ut unus de presbyteris electus superponeretur ceteris, ad quem omnis ecclesia cura pertineret, ut schismatum semina tollerentur? Putat aliquis non scripturarum, sed nostram esse sententiam, episcopum et presbyterum unum esse, et aliud aetatis, aliud esse nomen officii, relegat apostoli ad Philippenses verba." Оваку мисао своју Јероним је исти послѣ исправно, тврдећи и даље једнакост међу презвитером и епископом, али признавајући, да рукополагање припада само епископу: „Quid enim facit episcopus, *excepta ordinatione*, quod presbyter non faciat?“ (Ep. 85. ad Evagr.). Мисао ову проповиједали су особито неки јеретици, и *Епифаније* (haeres. 75. n. 4) побдијајући Аерија, који је то тврдио, пише: Πῶς ἔσται τοῦτο δυνατόν; ἡ μὲν γὰρ ἐστὶ πατέρων γεννητικὴ τάξις πατέρας γὰρ γεννᾷ τῇ ἐκκλησίᾳ, ἡ δὲ πατέρας μὴ δυναμένη γεννᾷ, διὰ τῆς τοῦ λουτροῦ παλιγγενεσίας τέχνη γεννᾷ τῇ ἐκκλησίᾳ, οὐ μὲν πατέρας, ἢ διδασκάλους καὶ πῶς οἷτε ἦν τὸν πρεσβύτερον κληιστῆν, μὴ ἔχοντα χειροθεσίαν τοῦ χειροτονεῖν; ἢ εἰπεῖν αὐτὸν εἶναι ἴσον τῷ ἐπισκόπῳ. Испореди о овоме историјско-догматичку расправу *Dr. A. Kurz, Der episkopat der höchsten vom Presbyterate verschiedene Ordo. Wien 1877*

³⁾ Овдје се разумије, не само да је рукоположење обављено, као што претписују синодално одобрене архијерејске службене књиге, него да није употребљена каква пријевара или нешто, што је противно сушности самога чина. Види II вас кан 4 и тумачење *Валсамона* истог канона (At. Синт. II, 177—178), а такођер 18. кан. сардич. и тумачење *Валсамона* овога канона (At. Синт. III, 276—277. Испореди *Јевсвија* ист. цркве VI, 43)

⁴⁾ Види *Макарија* Правосл.-догм. богословие § 181 Вас вел. кан. I., сардич. кан. 18.

коположење, и дакле увести некога у јерархију, мора сам да у тој јерархији заузима правилно мјесто и да је пуноправни члан њезин. Према томе, ако сам епископ није такав пуноправни члан јерархије, он не ће моћи обавити законито рукоположење, нити ће такво рукоположење имати значаја у цркви. А ово ће бити тада, ако један епископ прими калуђерски постриг,⁵⁾ ако је свргнут са свога сана,⁶⁾ ако је одступио од јединства цркве, слиједећи каквом јеретичком учењу,⁷⁾ и најпослије, ако није био постављен од правилних епископа, те дакле није носилац законитог јерархијског пријемства.⁸⁾

Осим ових услова, да би рукоположење, које један епископ обави, имало пуни значај и у правноме смислу, неопходно је очување још других услова, који потичу из положаја епископа у управној јерархији. На основу само свог епископског сана није још епископ властан, да рукополаже и да уводи у јерархију свакога, кога он хоће и гдје

⁵⁾ Разлог овога изложен је у 2 канону царигр. сабора у храму св Софије: „Пошто су до сада поједини архијереји, узевши на себе монашки чин, настојали да остану и даље на висини архијерејства, и на такво њихово поступање није се обраћала пажња, зато овај свети и васељенски сабор, у намјери да поправи ову немарност и да упорави према црквеним установама овакав неуредни посао, наређује, да, ако који епископ или други из архијерејског достојанства зажели предати се монашком животоу и ставити себи на мјесто кајања, не може више присвајати себи архијерејскога достојанства. Јер завјети монаха престављају дужност послушности и учеништва, а не учитељства или старјешинства, и дотични обећавају, не да ће они бити пастири других, него да ће сами слушати пастире. Ради тога, као што је већ речено, установљујемо, да никакав, који је уврштен у архијерејски и пастирски именик не смије спуштати се на мјесто оних, који бивају вођени од пастира и који се кају. А који се усуди то учинити, последије проглашења и обнародовања донесене сада наредбе, такав, пошто је сам себе са архијерејскога степена уклонио, нека се више не повраћа на пређашње достојанство, које је својим чинима понизио.“

⁶⁾ „Епископ, или презвитер, или дјакон, који се усуди, пошто је правично био свргнут због јавних пријеступа, дотакнути се службе, која му је некада била уручена, такав нека сасвијем буде одијељен од цркве,“ каже 28. ап. канон. Испореди II вас. 6, ант. 4.

⁷⁾ Ап. кан. 62, I вас 10, анк. 1. 2, Петра алекс. 10.

⁸⁾ На прим презвитера, који је постављен био од епископа англиканске цркве, православна црква не признаје, јер је код оних епископа (англиканских) пресјечено апостолско пријемство.

хоће; него он мора у томе да се руководи законским прописима, који опредјељују границе његове дјелатности у овоме одношају. И прије свега у погледу овога, епископ мора да има јерархијску јурисдикцију у одређеној области, и то јурисдикцију самосталну, коју је добио правилним путем од надлежне власти.⁹⁾ Са таквом јурисдикцијом он је пуноправан да рукополаже у оним границама дотичне области, до којих се простире та његова јурисдикција, и дошљедно забрањено му је, да рукополаже ван тих граница,¹⁰⁾ и да тиме вријеђа права, која припадају другоме епископу.¹¹⁾ Може му бити допуштено ово само тада, кад услијед неких прилика дотични епископ друге области не може сам да то учини, те овласти га, да умјесто њега рукополаже,¹²⁾ или пак кад у некој области, услијед ванредних догађаја у црквеноме животу, наступи неред у цркви, те се истакне потреба, да се одступи од постојећих законских прописа.¹³⁾

Кад један има бити рукоположен за одређено мјесто службе у цркви, у погледу кога мјеста имају право да кажу своје мишљење и други установљени фактори, тада епископска надлежност нема карактер безусловни, него мора бити условљена гласом тих фактора и према истима и упорављена.¹⁴⁾

Право рукополагања презвитера, дјакона и свију црквенослужитеља канони признају лично *једном* епископу. „Презвитера нека поставља један епископ (ὁπὸ ἐνὸς ἐπισκόπου

⁹⁾ Ап. кан. 39, ант. 15, 16, 17, 18. Викарни епископи или хорепископи, пошто немају самосталне јурисдикције, не могу самостално ни рукополагати, него само кад их на то овласти епархијски епископ (Анк. 13, ант. 10, VII вас. 14). Епископ, који не запрема више пријесто, који је прије запремао, и налази се у мировни, нема права да самостално рукополаже (Послан. ефеск. сабора); исто тако ни онај, који због неких разлога не може да заузме пријесто, за који је одређен (Ант. 18).

¹⁰⁾ Ап. 35, II вас. 8, IV вас. 5, анкир. 13, антиох. 13, 22., сардич. 3, 15., карт. 48, 54. Овакво рукоположење, које један епископ обави у туђој епархији, у канонима се зове: *ἄκυρος καὶ ἀβέβαιος* (irrita et infirma. Сардич. 15).

¹¹⁾ Антиох. 22, а испореди тумачење *Валсамона* овога канона и односне цитате у томе тумачењу (Ап. Синт. III, 165).

¹²⁾ Ап. кан. 35, ант. 22. и др.

¹³⁾ Cf. *Eriphan. ep. ad Joh. hierosolym.*

¹⁴⁾ Види трећи раздио овог II дијела.

χειροτονεῖσθω), исто и дјакона и остале клирике.¹⁵⁾ Али један сами епископ нема права да поставља другог епископа, него то је дано скупу епископâ, тројици или бар двојици.¹⁶⁾ Разлог овога у томе је, што су сви епископи једнаки међу собом, као што су и апостоли једнака права власти добили од Христа,¹⁷⁾ те према томе никакав епископ по себи сам не може имати права да поставља друге епископе, него то припада само заједничкој власти њиховој;¹⁸⁾ а што један сам епископ има право да рукополаже презвитере и остале, оснива се на томе, што правни одношаји, који поничу из тога чина, ограничавају се само на границе области догичнога епископа, нити уводе тог рукоположеног једним епископом у круг правних одношаја ван граница оне епархије, у којој је он рукоположен био.

Епископу, као што смо казали, са самосталном јурисдикцијом, припада искључиво право рукополагања за све јерархијске степене од презвитера на ниже. Ово своје право он може у канонички одређеним границама предати установљеним лицима, која у такоме случају врше то право у име епископа и услијед његовог овлашћења. Између оваквих лица у каноничким се изворима спомињу *хорепископи*. Ови хорепископи имали су епископску хиротонију, и у погледу свештенодјејствовања имали су сву ону власт, коју је имао други епископ, али ту власт, према зависном положају своме у црквеном устројству, они нијесу могли самостално да врше, јер нијесу имали самосталне јурисдикције, него су је могли вршити само у име и према овлашћењу редовног епархијског епископа.¹⁹⁾ У погледу рукополагања, канони признају хорепископима право да рукополажу у повјереним им окрузима иподјаконе, чаце и друге

¹⁵⁾ Ап. кан 2 Ова каноничка наредба оснива се на св. писму (I Тим. 5, 22. Тит. 1, 5)

¹⁶⁾ Ап. кан 1, I вас 4., VII вас 3., анг. 23, картаг 49.

¹⁷⁾ Види билъ. 6 и 7. §. 49.

¹⁸⁾ Испореди *апост. установе* књ III гл. 20. *Теодорита* црк. ист. 5, 23, *Сократа* црк. ист. 5, 15, *Созомена* црк. ист. 7, 15. У погледу рукоположења у римокатоличкој цркви важе за презвитере и од њих на ниже, једнаки преписи, као у православној цркви (*Walter. Ed. cit. S. 472*), а за рукоположење епископа римски папа делегира једног епископа, који ће рукоположење обавити уз судјеловање још два епископа, премда од овога (судјеловања двојице епископа) не зависи ваљаност самога чина (*Walter S. 510*).

ниже клирике,²⁰⁾ а презвитера и дјакона они могу рукоположити само тада, кад их на то овласти епархијски епископ, без чије дозволе они нијесу смјели тога чинити под пријетњом лишења мјеста службе.²¹⁾

Исто као хорепископи, имали су право да рукополажу презвитере и дјаконе у име епархијског епископа и услијед његовог овлашћења некадашњи *епископи помоћници* (Βοηθοί), који су били код неких епархијских епископа,²²⁾ и данашњи *викарни епископи* (Ἐπισκοπικοί ἐπίτροποι).²³⁾

У име епархијског епископа има право и *настојатељ манастира* да поставља чаце,²⁴⁾ па и иподјаконе,²⁵⁾ али само и искључиво за свој манастир.²⁶⁾

Ово су једини случајеви, које канони спомињу, кад може неко, осим редовног епархијског епископа, обавити рукоположење.

§ 76.

Пошљедице рукоположења.

Рукоположењем догично лице постаје пуноправни члан јерархије, и добива сва она права и повластице, што канони исто и државни закони признају члановима јерархије, а уједно прима на себе све дужности, које му налаже свештенички чин уопће, и посебно односни јерархијски степен.

Према тајанственом значају рукоположења оно има за односно лице, које га је примило, особите пошљедице, које потичу из тог његовог значаја, а које су у канонима тачно изречене.

¹⁹⁾ Види о хорепископима *Достојанства*. Стр 37 и сл.

²⁰⁾ Ант. 10., VII вас 14, Вас. вел. 89

²¹⁾ Ант. 10., анкир. 13 и тумачење *архиел Јоанна* овог пошљедњег канона (Курсь церк. законов. I, 340—341)

²²⁾ О неким помоћницима епископима (ἐπισκόπων βοηθῶν) види у цркв. историји *Јевсевија* VI, 11., VII, 32.

²³⁾ На прим. у руској цркви

²⁴⁾ VII вас. 14 и тумачење *Валсалоново* овога канона (Ат. Синт. II, 616).

²⁵⁾ Ὁ ἔχων εὐχὴν ἡγουμένου, πρεσβύτερος ὢν, χειροτονεῖ ἀναγνώστῃ καὶ ὑποδιάκονον ἐν τῇ ἰδίᾳ μονῇ. Кан. 6 Никифора испов. (Ат. Синт. IV, 427).

²⁶⁾ Види каноне споменуте у предидућним двјема биљешкама.

1, Ко је правилно од надлежног епископа примио рукоположење за један јерархијски степен, тај не може тражити и добити опет *ново рукоположење* за исти степен. Исто као ни крштење, не може се ни рукоположење поновити.¹⁾ „Епископ, презвитар или дјакон, који прими од кога друго рукоположење (*δευτέρα χειροτονία*), нека буде свргнут и он и онај који га је рукоположио“, прописује 68 ап. канон. *Кипријан картагенски* испоређује рукоположење са крштењем, и доказује важност рукоположења по значају, као и крштења, јер ово уводи човјека у број чланова цркве, а оно у број изабраних служитеља цркве, и као што се крштење не може по други пут примити, тако се не може ни рукоположење.²⁾ *Зонара* у тумачењу поменутог ап. канона мисли, да су могли неки тражити друго рукоположење послѣ првога, а правилно обављенога, што су налазили ману какву код дотичног епископа, који их је први пут рукоположио, или што су имали особиту вјеру у неког епископа, те се надали да ће, ако их тај епископ поново рукоположи, добити неку већу благодат Духа светог.³⁾ Погрјешно је мишљење ово таквих лица, јер рукоположење, које је обавио један епископ строго по каноничким прописима, има безусловну важност, па макар и да тај епископ има и личних мана и да је човјек грјешан, јер по ријечима Златоуста, Бог не рукополаже све епископе, али кроз све епископе Он дјелује.⁴⁾ Допуштају канони, да се може поновити рукоположење само у таквом случају, кад се докаже да је дотични био рукоположен од јеретичког неког епископа, пошто јеретичко рукоположење нема никакве вриједности;⁵⁾ као што нема никакве вриједности ни рукоположење, које је симонијом добивено.⁶⁾

2, Ко је једном примио на законити начин рукоположење, *не може више никада по својој вољи га се одрећи*. Који су једном ступили у клир, пак оставе свештенички чин, и приме свјетску службу, нека буду анатема (*ἀνάθεμα*

§ 76 1) Ап кан. 47. 68. Картаг. 48

2) *De ablut. ped.*, с. 27.

3) Ат. Синтагма II, 87.

4) Валсам тумач 31 ап канона (Ат. Синт II, 41)

5) Види даље §§ 77. 78.

6) Ап кан. 29, халкид кан. 2., трул кан. 22. и моја тумачења истих канона Правила I, 85. 329. 502.

ματίσεσθαι), прописује 7. канон IV васељ. сабора.⁷⁾ Строгост ове наредбе тумачи се сталном у хришћанској цркви мишљу о тијесној вези свештеника са службом црквеном, коју је он примио кроз тајанствено освећење, које везује човјека цркви за сав живот, јер је исто посвећење он по унутрашњему позиву своје и свечано примио, те дакле не може, нити смије се одрећи службе, коју је добровољно на себе примио и вијерност јој до гроба свечано обећао, и предати се другој служби, која није служба Богу и цркви, а да не буде *анатема*, као што исти халкидонски канон каже. Ова мисао цркве оснива се на божанскоме праву. У св. писму ми читамо заповијед, да свештеник мора да је до гроба вѣренъ (πιστός) својој служби, јер то сами Бог тражи од строигелей таинъ божіихъ и слугъ Христовыхъ (I Кор. 4, 1. 2.). На божанском дакле праву оснивају се канони, који о овоме предмету говоре, и који осуђују невјерство цркви од стране Христових служитеља и вршитеља божјих тајни, који тијем постају прекршиоци заклетве положене пред Богом и издајници цркве. Па и сами значај свештениства и свештенога чина условљује собом тијесну везу између цркве и њенога служитеља, који је таквим постао кроз тајанствено посвећење. Тај значај би свештени чин изгубио, кад би допуштено било свакоме да га по вољи и без казне са себе скида ради свјетовних рачуна и земаљских згода, а услијед лакомислености и непостојанства душевнога. У канонима нема спомена ни о таквим узроцима, ради којих би поједина свештена лица некако принуђена била да остављају свештени чин, н. пр. душевне какве немоћи, које могу пријечити успјешном вршењу свештеничке службе. Канони чак и не претполажу такве узроке, који у осталом сами по себи губе значај, чим се обрати пажња на ријечи самога Спаситеља о примању на себе свештеничке службе и о вршењу те службе (Лук. 9, 62. 14, 28—30). Па ако игдје, то је особито у светој служби олтара, по самој важности њезиној, нужна не само велика обазривост и самоиспитање при ступању у ту службу, него је баш нужно најчвршће постојанство до самопрегорења, па и до саме смрти при вршењу свештеничких дужности.⁸⁾

⁷⁾ Моје тумачење овога канона у Правила. II, 342. Види и ап канон 62. о клирику, који се свог имена одрече

⁸⁾ На основу овога саставило се у римокатоличкој цркви у

Тумачећи вијерно наредбу св писма канони одлучно осуђују свакога онога свештеника, који остави свештеничку службу и ступи у службу свјетовну. Ап. 62. канон оштрој осуди подвргава клирика, који се свога имена одрече, ма било да је то учинио и при највећој опасности живота свога. Ап. 81. канон тако исто подвргава осуди епископа или презвитера, који се одаје свјетовној служби. Исто и ап. 83. канон. У овим пошљедњим двама канонима говори се, истина је, о таквим свештеним лицима, која хоће да у исто вријеме врше и свештеничку и неку свјетовну службу, дакле не говори се о остављању свештенога чина, али за то се истиче начелна мисао, да онај, који се посветио свештеничкој служби, не може више заузимати свјетовне службе. О остављању свештенога чина и о ступању на свјетовну службу говори већ 7. канон IV васељ. сабора⁹⁾ и наређује за оне, који се ово усуде учинити и не поврате се с покајањем к ономе, што су ради Бога изабрали, нека буду *анатема*, подвргава их дакле највећој казни црквеној. Али гдје се најодлучније и најјасније осуђује самовољно напуштање свештенства и поднашање оставке на свештеничку службу, то је у посланици или 9. канону III васељ. сабора памфилијском сабору о Евстатију митрополиту, који је био поднио писмену оставку на своју службу, и затијем се то осуђује у 3. канону Кирила александријског. О првом, то јест, о 9. канону III васељенског сабора ми смо довољно говорили у нашем тумачењу истога канона.¹⁰⁾ Канон (3.) Кирила александријског ријешава на најјаснији и најпростији начин наше питање. Он осуђује, кад неко свештено лице поднесе оставку на своју службу, или другим ријечима, кад тражи да ријешен буде свештеничке службе, због какве пријетње од стране неких лица, или из страха и неке нужде; пак додаје да и кад свега тога не би било,

XII вијеку учење о *character indelibilis* свештенства, које је учење у XVI вијаку добило на тридентинском сабору догматички значај. (Sess. VII. De sacramentis in genere, cap. 9 Sess. XXIII. De sacramento ordinis, cap. 4) Види о овоме у мом тумачењу 21. црквеног канона Правила. I, 495—496

⁹⁾ Да овако треба разумјевати овај (халкидонски) канон свједоче сви средњевјековни грчки коментатори, а по њима (или по Аристину) и слов. Крмчија (I, 96)

¹⁰⁾ Правила. I, 308—325.

опет није сугласно са црквеним установама, да се подносе писмене оставке на свештеничку службу, „јер ако су достојни да служе, нека у томе и остану; нијесу ли достојни да служе, нека се не уклањају оставком, него кад их њихова сама дјела осуде (*μη ἀπὸ παραίτησεως ἐξίτωσαν, κατεγνωσμένοι δὲ μᾶλλον ἐπὶ πράγμασιν*, nec per renuntiationem exeant, sed rebus ipsis potius condemnati).“ Ово је јасно и чисто: никакво свештено лице не смије тражити да буде ријешено свештеничке службе, ма какав га разлог на то побуђивао, јер је ово прогивно црквеним установама (*οὕτε τοῖς τῆς ἐκκλησίας ἀρέσχον θεσμοῖς, ecclesiasticae consuetudini non placet*); ако је достојно да служи, мора у тој служби остати, није ли достојно, то јест има ли при њему какав канонички пријеступ, као што каже 21. канон трулскога сабора, тада ће га надлежни црквени суд осудити и подвргнуће га оној казни, којој заслужује, дакле ако треба, не само свргнућу, као што каже 62. ап. канон, него чак и анатема, као што наређује 7. канон IV васељ. сабора.¹¹⁾

3, Ко је једном био рукоположен, не може више ступити у законити брак. Канон 6. трулскога сабора одређује: „Ни иподјакон, ни дјакон, ни презвитер, послје рукоположења, не смије ступати у брачну свезу; а који се усуди то учинити, нека се свргне (*κατααιρεῖσθω*).“ Овим се каноном понавља одредба 26. ап. канона, те се проглашује опћим и непромјенљивим законом за сва времена, да не смије више ступати у брак нико, који је већ једном постављен за иподјакона, а тијем мање, кад је рукоположен за дјакона или презвитера. Жели ли који од оних, који су ступили у клир (§. 73), по закону брака саставити се са женом, нека то учини прије рукоположења (*πρὸ τῆς χειροτονίας, autequam ordinetur*) за иподјакона, каже поменути трулски канон; а послје тога не смије никако. Одредба ова каноничкога права православне цркве важила је и мора безусловно важити свагда. У номоканону XIV наслова приведен је закон од 18 октобра 530. године цара Јустинијана у смислу 26. ап. канона, и ту се говори о безусловној за-

¹¹⁾ У руској цркве, на основу 86. члана духовн консисторије 1883 године, допушта се свештеницима, да могу тражити и добити дозволу да напусте чин свој и пријећу у ред свјетовњака. Али да и тамо сматрају на ово, као лишено сваке каноничке основе, ја сам то показао у тумачењу 21. трулског канона Правила I, 500—501

брани да ступа у брак, ко је једном већ примио рукоположење, и такав брак сматра се незаконитим и срамотним, а дјеца из таквога брака не сматрају се ни природним (*naturales*), него сасвијем незаконита и недостојна права наслједства. Тијем, што је овај Јустинијанов закон примљен у основни канонички зборник православне цркве, призната је за цркву потпуна његова законска обвеза. *Валсамон* у схолији на поменуто мјесто номоканона додаје, да се брак сматрао ништавим и дјеца незаконитима, *ма на какав било начин да је дотични свештенослужитељ ријешен био чина* и тада се оженио.¹²⁾ Василије велики својим 6. канонном осуђује као блудочинство сваки брак, који склопи један клирик послје рукоположења и наређује, да се то мора разврћи. А *Зонара* и *Валсамон* у тумачењу овога канона Василија великог опажају, да се ово тијем прије мора учинити, како би се одузела свака прилика за гријех дотичноме свештенослужитељу и онда, кад је он лишен свештенога чина,¹³⁾ другим ријечима, ако је један свештенослужитељ лишен био чина надлежном влашћу и постао дакле свјетовњак, и као такав оженио се, брак тај његов црква не сматра законитим, него мора исти брак бити разведен, „да се тијем одузме прилика јеретицима“, као што каже у поменутом канону Василије велики, „да нам пребацују, као да ми попуштањем у гријеху кога себи привлачимо.“ Мисао ова цркве о забрани брака свештенослужитељима, ма да су они и лишени свештенства, изражена је најјасније у *Валсамоновом* тумачењу 44. канона Василија великог, гдје се одлучно осуђује брак свештених лица. „Свештеницима“, казано је ту, „пошто су се једном одрекли другобрачија тијем, што су примили посвећење и Богу се завјетовали, не може се никако допустити, да се ради тјелесне насладе одричу свештеничког достојанства (*διὰ τὴν σαρκικὴν ἐπιθυμίαν παρατήσασθαι τὴν ἱερατικὴν ἀξίαν*), да газе завјет Богу и да служе тјелесној наслади; *него ако они и престану припадати свештенству, мора им бити забрањено, да једном посвећена тијела своја скврне другим браком* (*κωλυθήσονται τὰ ἅπαξ ἱερωθέντα σώματα αὐτῶν δευτέροις γάμοις βεβηλώσαι*, *corporis sua quae sunt Deo semel con-*

¹²⁾ Аг. Синтаґма, II, 211

¹³⁾ Аг. Синт IV, 108.

secrata prohibebuntur secundis nuptiis profanare). У овоме смислу говори и једна одлука цариградског патријаршког синода 1655. године.¹⁴⁾ А друкчије није могла ни говорити, стојећи на каноничком учењу православне цркве.

4, Рукоположење обвезује свештено лице на *особитиу свакидашњу молитву*, независно од литургије, коју је дужан да служи у одређена времена. Ово је условљено тајанственим освећењем, које дотични добива рукоположењем и ванредном благодаћу, коју је добио. Писана наредба о томе садржи се у 126. канону Јована постника и у 48. канон. пропису патријарха цариградског Никифора исповиједника. У XIV вијеку цариградским патријаршеским синодом утврђена су била *чинопослуживанія*, која сваки дан морају свештена лица да читају у својем дому насамо. У књизи „О свештеничким дужностима“ има нарочити раздио, који говори о молитви, као свештеничкој дужности, а посебно члан 203. о томе, да су свештеници обвезани испуњавати ову дужност не само у недјељне и празничне дане, у храмовима јавно, него и у кућама, и у другим мјестима насамо.¹⁵⁾

5, Према тајанственом значају рукоположења, а у свези са јерархијским његовим значајем, оно налаже на дотичне, који су га примили, дужност *каноничке послушности* (*ѡπακοή και υποχώρησις*, *obedientia canonica*). Она потиче из каноничких одношаја између чланова јерархије и условљује се старјешинством лица, која су на вишим степенима јерархије наспрам оних, који су на нижима, и дошљедно подложношћу ових пошљедњих према првима (§. 63). Каноничка послушност у поступности својој од дјакона на више нормирана је 13., 14. и 15. каноном деветог помјесног сабора (цариградског 861) Особито канони говоре о послушности према епископу, којег означују духовним оцем презвитера

¹⁴⁾ Моје тумачење 6 грузског канона Правила I, 446—450. У *руској* цркви, на основу једне одлуке московског сабора 1667. и указа од 30 апр. 1724 допушта се данас удовим свештеницима и дјаконима, да се могу женити, пошто их св. синод ријешити свештеничкога чина. А да се ово сматра не основаним на канонима у истој тој цркви ја сам показао у тумачењу сада споменутога грузскога канона.

¹⁵⁾ Види за далматинску епархију окружницу од 19. августа 1891. бр. 204.

(ὁς πατήρ ἐστὶν τοῦ πρεσβυτέρου κατὰ πνεῦμα).¹⁶⁾ За непослушност епископу канони прописују свргнуће дотичних свештених лица, означујући такав чин од стране таквих непослушних, као властољубље и самосиље.¹⁷⁾ Бивало је да су нека свештена лица отказивала послушност надлежном свом епископу на основу тога што су била на служби при таквим заводима, који нијесу под непосредном епископском управом били. Оваква лица подвргава 8. канон IV васељ. сабора каноничкој казни одређујући, да сваки клирик без икакве разлике мора безусловно потчињен бити своме епископу и у свему од њега зависити.¹⁸⁾ По канонима казне се за непослушност свештена лица и тада, кад епископ хоће да некога произведе на вишу част у цркви и да га са једног степена службе подигне на виши степен, а тај се томе успротиви.¹⁹⁾ *Валсамон* осврћући се на ову канонску одредбу оштро осуђује таква непослушна лица и доказује, да се морају покоравати свом епископу, баш и кад није пријека потреба таквог произведења.²⁰⁾ Да оправдају своју непослушност епископу, нека су свештена лица наводила за узрок неке пријеступе, у којима као да је епископ крив. Цариградски сабор 861. године својим 13. каноном одређује за тај случај, да дотични буде лишен не само јерархијске части у цркви, него и самог имена свештеничког, а за дотичне свјетовњаке, који одобравају такву непослушност епископу, одређује исти канон да се сасвијем од цркве одлуче (καυτελῶς ἀφοριζέσθωσαν). Једини случај, кад могу одрећи епископу послушност свештеници у сваком часу и не чекајући, шта ће односни синод ријешити, то је, кад један епископ почне јавно проповиједати у цркви неко јеретичко учење У оваквом случају 15. канон поменутог сабора каже, да дотични свештеници не само што не ће подлећи каноничкој казни, него ће напротив бити заслужни части, која пристоји православнима, јер тијем они нијесу осудили епископа, него псеудоепископа.²¹⁾

¹⁶⁾ Ат. Синг. II, 690.

¹⁷⁾ Ап. кан. 31., деветог пом сабора кан 13.

¹⁸⁾ Моје тумачење истога канона. Правила. I, 344.

¹⁹⁾ Картаг. кан. 31.

²⁰⁾ Ат. Синг III, 283.

²¹⁾ Моја тумачења овога и 13. кан истога сабора. Правила. II, 288 290.

III ИНОВЈЕРНО РУКОПОЛОЖЕЊЕ.

§ 77.

Основно становиште православне цркве.

Главним руководним начелом цркве у просуђивању о вањности рукоположења, обављеног у иновјерном друштву, и дошљедно у просуђивању о томе, да ли да наново рукоположи, или не, свештеника, који је прешао у цркву из неког иновјерног друштва, служило је и служи суђење о степењу, колико је то друштво одступило од учења и дисциплине цркве, и да ли је оно јеретичко, или само расколничко, и у колико је јеретичко, у колико ли расколничко. У овоме важном питању узима се у обзир на првоме мјесту, да ли једно иновјерно друштво одступа од православне цркве само у неким посебним тачкама вјере и посебним обредима, или пак оно погрјешава у основним истинама цркве и има сасвијем изврнуто учење, како у питањима вјере, тако и у погледу црквене дисциплине. Свештенство овакога друштва, као што је ово пошљедње, не може никада бити признано у православној цркви. Даље, узима се у обзир, да ли у дотичноме вјерском друштву сматрају на свештенство, као на божанску установу, и на свештеничку власт, као на власт, која потиче из божанскога права, или пак сматрају на свештенство, као на неку службу, која се добива онако, као и свака друга земаљска служба, и која је нужна само за то, да се очува односни ред у вршењу извјесних вјерских дужности. У овом пошљедњем случају, пошто правога свештенства и нема, то црква га не може ни признати. Најпослије, пошто основу законитог свештенства саставља непрекидно пријемство свештеноначелничке власти од апостола па до данас, то црква и обраћа главну пажњу на то, да ли се у једном вјерском друштву сачувало то апостолско пријемство, и према томе, у оним вјерским друштвима, у којима се то пријемство непрекидно сачувало, мора се сматрати свештенство *канонички* правилним, ма да у истим друштвима постоје различна мишљења, која се не тичу основе саме хришћанске вјере, и сушности и силе тајни. Али, чим је то апостолско пријемство пресјечено у једном вјерском друштву, и у томе

друштву, отцјепљеном од црквеног јединства, заведена је своја посебна јерархија, независно од тога пријемства, тада се њи свештенство таквога друштва не може признати канонички истинитим, — и дошљедно, кад један свештеник из оваког вјерског друштва пријеђе у православну цркву, он не може бити примљен у њу као свештеник, него се мора обавити над њим ново рукоположење, ако иначе има све услове и каквоће, које се траже за свештеника православне цркве.

§ 78.

Каноничка практика.

У смислу истакнутог сада основног становишта цркве у питању о иновјерном рукоположењу, говоре и канони и практика цркве. Апостолски 68. канон осуђује епископа, презвитера и дјакона, који прими по други пут рукоположење, па додаје: „осим ако се не докаже, да је добио од јеретикā рукоположење; јер који су од таквих крштени или рукоположени, не могу бити ни вјерни, ни клирици.“¹⁾ Василије велики истиче као први узрок, због кога не треба признавати црквене службе јеретикā, што се код њих пресјекло законито јерархијско пријемство, те дакле код њих нема ни законитога свештенства.²⁾ Према овоме црква је просуђивала уопће о свештенству свију вјерских друштава, који нијесу били у заједници са васељенском црквом, обраћајући уз то пажњу, колико су та друштва одступала од основних истинā хришћанске цркве, и свештенике из једних таквих друштава, у којима се апостолско пријемство чувало и нијесу гријешили против основних хришћанских истина, примала је у своју заједницу, као правилне свештенике без новог рукоположења;³⁾ свештенике пак таквих друштава, код којих свега овога није било, примала је као

§ 78. 1) Εἰ μήτις ἔρχε συσταίη, ὅτι παρὰ αἰρετικῶν ἔχει τὴν χειροτονίαν, τοὺς γὰρ παρὰ τῶν τοιοῦτων βαπτισθέντας, ἢ χειροτονηθέντας, οὕτως πιστοῦς, οὕτως κληρικῶς εἶναι δυνατόν. Ат. Синт, II, 87. Овакве свештенике канони зову просто *лажни свештеници* (Ψευδεις.) Ап. кан. 47.

²⁾ Кан. 1., а испореди лаод кан. 32

³⁾ На примјер: катаре (I вас. 8), донатисте (карт. 68), енкратите (Вас. вел 1), месалијане (акти ефес сабора. *Harduini*. I, 1542).

просте свјетовњаке.⁴⁾ Исто тако примала је као просте свјетовњаке и оне свештенике, који нијесу припадали неком јеретичком друштву, али које су поставили епископи, који су развргли били сvezу са законитом јерархијом.⁵⁾

Данашња практика православне цркве у овоме питању различна је према свештенству римокатоличке цркве, а различна према протестантима. Код протестаната не признаје се свештенство за божанску установу, нити постојање јерархије црквене по божанском праву, и према томе, осим свега другога, православна црква не може признати нити признаје за свештенике она лица код протестаната, која врше код њих вјерске службе. У погледу свештенства римокатоличке цркве, православна се црква нормира I. канонем цариграског сабора 879. године, кад је законитост тога свештенства признана била;⁶⁾ и данас римокатолички свештеник, кад хоће да пријеђе у православну цркву и да буде у њој свештеник, прима се по установљеном чину, нити се над њим врши икакав обред рукополагања, него се признаје оно рукоположење које је примио у римокатоличкој цркви.⁷⁾

4) Монтанисти, павликијани, аријани, македоњани и други слични јеретици; а ако су били достојни свештенства, рукополагали су их, без обзира икаквог на рукоположење, које су добили били од јеретичких епископа (I вас 19, лаод 8)

5) II вас 4 б., испор ап. 31, ант. 5, ганг 6 и посланицу никејског I сабора Александру (ар. *Socrat hist. eccl.* I, 9).

6) „Свети и васељенски сабор наређује, да, ако су који клирици, или свјетовњаци, или епископи из Италије, који бораве у Азији, или Јевропи, или Ливнији, били одлучени, или свргнути, или анатемисани од најсветијега папе Јована, исти ће бити сматрани за одлучене, анатемисане и свргнуте и од најсветијега патријарха цариградскога Фотија И које клирике, или свјетовњаке, или архијерејског и јерејскога чина, Фотије, најсветији наш патријарх, ма у којој било области подвргне или одлучењу, или свргнућу, или анатеми, нека такве призна под истом осудом казне и најсветији папа Јован и с њиме света божја црква римска.“ На сабору, који је издао овај канон била су 383 епископа, који су сви заједно са латинцима римске цркве потписали га и утврдили. И послѣје коначног раздјељења цркава (1053), бољи канонисти источне цркве признавали су каноничност римокатоличког рукоположења. Види одговоре (1 и 2) *Јована китрског* архијеп Константину Кавасили (Ат Синт V, 403) и *Димитрија Холатина* архијеп бугарског (краја XII и почетка XIII вијека) каноничке одговоре истоме Кавасили (Ат Синт. V, 430 sq.).

ТРЕЋИ РАЗДИО.

Органи црквене власти.

ГЛАВА ПРВА.

Црквена власт у васељенској цркви.

I. ВАСЕЉЕНСКИ САБОРИ

§ 79.

Појам и задаћа васељенскога сабора.

Васељенски сабор (οἰκουμένης σύνοδος)¹⁾ јест скуп пастира̄ и учитеља̄ цркве, сабраних по могућности из свију крајева хришћанског свијета, да заједнички одлуче о питањима, која се тичу све цркве, и чије одлуке тада прима и признаје сва црква.²⁾

¹⁾ Види „Чинъ како свјащенника римскія цркве пріяти во обшценіе православныя католическія цркве“ у књизи *митропол. Миханла* „Правосл. србска црква“ Стр. 211—213. Како у римокатоличкој цркви суде о рукоположењу обављеном у православној цркви, види *Nic. Nilles S. I.*, *Symbolae ad illustrandam historiam ecclesiae orientalis* (Oeniponte, 1885. p. 96—110.), гдје се наводи један декрет *S. Officii* од 29 септембра 1686., којим је наређено: „ordinatos a schismaticis non esse reordinandos, sed tantum egere dispensatione super irregularitate, juxta constitutionem Clementis VIII.“

§ 79 ¹⁾ Назив „васељенски“, οἰκουμένη, долази од ријечи οἰκουμένη (γη), земља насељена, и означава „свеопћи.“ Οἰκουμένη означавало је у старо доба римску државу; тако јеванђ Лука пише: ἐξήλθε δόγμα παρὰ Καίσαρος Αὐγούστου ἀπογράφειναι πᾶσαν τὴν οἰκουμένην (изиђе заповијед од ћесара Августа да се попише сва *васељена*. II, 1) Приложена једноме сабору, ријеч ова означава карактер *свеопћности*, коју мора да има тај сабор. — О васељенским саборима најпотпуније се говори у *C. J. von Hefele Conciliengeschichte*, и то у прва три тома II издања (Freiburg im Breisg: 1873—1877); има и француски пријевод овог ваљаног дјела (Paris, 1869 sq.) види и књигу *E. Michaud*, *Discussion sur les sept conciles oecuméniques étudiés au point de vue traditionnel et libéral* (Verne, 1878). О васељ. саборима види у панчевачком (1878) издању моје радње: *Правила*, II, 29—73.

²⁾ Простр. катихизис, о 9. чл; I вас. кан. 2., III вас. 8. Слично овоме опредјељује васељ. сабор и *Hefele*, само што додаје: „unter dem Vorsitz des Papstes oder seiner Legaten“ (I, 3).

Да се један сабор може назвати у строгоме смислу васељенским, он мора да потпуно одговара опредјељеним, како унутрашњим, тако и спољашњим условима.

Између спољашњих услова *први* је, да учествују на таквоме сабору *све обласне цркве*, и то било лично кроз своје епископе, било пак кроз њихове законите замјенике, или кроз посебне посланице, у којима је изражено мишљење догичне цркве о односним питањима, или најпослије кроз изјављену готовност од стране неких цркава, које се у каквом изнимном стању налазе, да ће у свему признати одлуке, које сабор прогласи. Бројност чланова сабора не одлучује о васељенском значају једнога сабора, нити под ријечју „насељенски“ треба разумијевати, као да морају присуствовати на таквоме сабору сви епископи, што постоје на свијету, јер би то било и немогуће по себи; при томе било је обласних сабора, на којима је два пута више епископа било, него ли на неким васељенским, па ипак ти сабори имају само помјесни значај.³⁾ Него васељенски значај односних сабора зависи од других услова, између којих од спољашњих последице споменутога и *тај* је, да су одлуке сабора *примљене од свију цркава*, како од оних, којих су представници лично присуствовали на сабору, тако и од оних, које нијесу биле заступљене на сабору;⁴⁾ и осим овога, *трећи* је спољашњи услов још, да су те исте одлуке *примљене од свега клира и народа*, који припада цркви. Овај пошљедњи услов има особиту важност с тога, што се тиче цијелога састава цркве (§ 52.), и што свједочи о једнодушном признању истинитости и светости саборских одлука, а уједно чини, те исте одлуке прелазе из области теорије у живот цркве и постају својином свију чланова цркве, без разлике на положај њихов у црквеном организму.⁵⁾

³⁾ На II васељенском сабору било је само 150 епископа, а на неким помјесним саборима, особито картагенским, било је два пута толико епископа.

⁴⁾ На прим, на II вас сабору нијесу присуствовали, него само епископи источних цркава, па ипак, уследијед свеопћег накнадног признања његових одлука, признаје га васељенским и западна црква.

⁵⁾ Могу на прим, неке саборске одлуке бити издане једнодушно од свију сакупљених на сабор црквених предстојника; али ако те одлуке не прими сав клир и народ, ипак оне немају васељенски значај, нити се сабор, који их је издао, може сматрати васељен-

Уз ове спољашње услове морају бити строго очувани и неки одређени унутрашњи услови, да се један сабор може признати васељенским. Између ових *први* је, да су питања, о којима се има одлучити, *значаја васељенског*, наиме таква питања, која се односе суштини вјере и науке црквене, која се тичу темељних начела бића и устројства цркве и која имају важност за све обласне цркве васељене. *Други* је услов, да сабор у својим одлукама изражава у појединостима оно, чега су се у основи *сви, свагда и свугдје држали.*⁶⁾

Очување свију ових услова саставља основно учење православног црквеног права о васељенским саборима, и исте услове ми налазимо строго очуванима на оних седам васељенских сабора, које прима и признаје православна црква. Према истакнутима, особито унутрашњим условима, а на основу онога, што казују записници бивших васељенских сабора, дјеловање оваквих сабора тиче се: 1) да опредјељују по учењу св. писма и по предању цркве догмате вјере и да их излажу у облику символâ или вјерских опредјељења;⁷⁾ 2) да испитују и утврђују предање цркве, и да разлучују истинито предање од поврјеђенога;⁸⁾ 3) да просуђују о сваком учењу, које се истакне у цркви;⁹⁾ 4) да прегледавају каноне свију пређашњих сабора;¹⁰⁾ 5) да опредјељују начин управе цркве уопће, и посебно управе обласних цркава и односна права њихова;¹¹⁾ 6) да опредјељују степене и права црквене јерархије;¹²⁾ 7) да врше највишу судску власт над епископима уопће, исто као и над автокефалним епископима и над самим обласним црквама;¹³⁾ 8) да издају за сву цркву опће позитивне

ским. Бивало је сабора јеретичких, као онај, на коме је састављен био полуаријански символ, или таквих, на актима којих се потписало много више епископа, него на V вас. сабору, па и таквих, којих су одлуке потписивали патријарси и цареви, ипак сви ти сабори нијесу признати за васељенске просио због тога, што вјерни народ није могао признати одлуке њихове за истинити глас цркве.

⁶⁾ Испореди биљ 8. §. 21

⁷⁾ III вас. кан. 7., картаг кан. 1.

⁸⁾ Трул. кан. 1, 2.

⁹⁾ II вас. кан. 1, III вас. 1. и др.

¹⁰⁾ IV вас. 1, трул. 8. 16 25. 29. и др.

¹¹⁾ I вас. 6. 7., II вас. 2 3, III вас. 8, IV вас. 28., трул. 36. 39.

¹²⁾ I вас. 4. 6., IV вас. 12. 28. и др.

¹³⁾ Трул. 12. 13. 32. 33. 55. 56. 81.

одредбе у погледу свега, што се тиче устројства, управе и живота црквенога.¹⁴⁾

§ 80.

Сазив васељенскога сабора.

Васељенски сабори не спадају у редовне уредбе црквене, као што би били митрополитански сабори, него се они јављају у историји, као ванредни догађаји, који имају значаја не само за цркву, него и за државу. Према таквом њиховом значају, природно је, да у *сазивању* васељенскога сабора мора учествовати, како црквена, тако и државна власт. Првој припада унутрашња страна сабора, а другој спољашња. Црква по основи својој има право, да самостално дјелује у питањима свога вјеровања и свога живота, и наредбе њене по тим питањима морају погизати само од ње, морају стојати у тијесној свези са њеном опћом цијељу и потребама њенога бића. Али црква као духовно царство, не може располагати оним земаљским средствима, која су јој потребита, да то право своје врши, особито у таквим приликама, када мора да сабере са свију крајева хришћанскога свијета епископе, да опћим гласом заједно сакупљени утврде једну основну истину и пропишу нешто, што мора бити изразом све цркве, и дакле обвезно са све. Ради овога црква има потребу од државне власти, која јој може пружити та средства, и зајамчити јој слободу у вршењу споменутога права. Овијем се тумачи оно учешће, које је имала државна власт у сазивању оних седам васељенских сабора, које прима православна црква, и које би учешће иста државна власт морала имати и данас, кад би требало сазвати нови васељенски сабор. Из историје тих седам сабора ми видимо, да узроци сазивања саборā, предмети расправљања, лица која су имала да те предмете по праву расправљају, најпослије, изложење самих одлука, све ово зависило је *од црквене власти* и установљавало се правима, која јој самостално припадају; утврђење пак мјеста и времена за сабор, обезбјеђење чланова сабора и слободе саборисања, зајамчење да ће саборске одлуке бити свеопће

¹⁴⁾ Види § 17 ове књиге.

обнародоване и да ће за све бити обвезне, као државни закони, ово и слично захтијевало је учешћа *државне власти* и достизавало се њеном помоћу. Заједничком дакле учешћу црквене власти и власти државне припада сазивање васељенских сабора. Епископи докажу потребу да се ради дотичнога питања сазове васељенски сабор, а државна власт сазива их ради тога у одређено мјесто и пружа им средства да могу тај сабор саставити и слободно на истоме радити.¹⁾

§ 81.

Учесници на васељенском сабору.

Право учествовати на васељенским саборима и право гласа у саборским одлукама припада епископима. Због овога бивши васељенски сабори често се означају бројем епископā, који су на њима били, без сваког другог означавања.¹⁾ Бивали су на саборима и други чланови клира, као презвитери и дјакони, али само са консултивним гласом, и то, или су помагали епископима при расправљању дотичних питања, или су на позив сабора ступали у препирке са противницима и опровргавали њихова навађања. Између ових презвитера и дјакона, могли су имати одлучујући глас, подједнако са епископима, само они, који су долазили са пуномоћјем од својих епископа и који су заступали одсутне епископе; у таквом случају ови замјеници епископā и потписивали су одлуке сабора упоредо са осталим редовним члановима сабора. Допуштали су се на саборе и вјерни свјетовњаци, богослови, философи и уопће сви они, који су познавали питања, о којима се расправљало, и који су на позив епископā давали нужна разјашњења и помагали, да се истина боље открије. На неким саборима васељенским присуствовали су и цареви, или њихови замјеници; али то је бивало само ради очувања реда и мира,

§ 80 ¹⁾ На овај су начин били сазвани сви васељенски сабори, које прима православна црква. Види панчев. издање *Правила*, II, 41—47. Испореди *Hefele*. I, 8.

§ 81. ¹⁾ На прим., I васељенски зове се обично „сабором 318 отаца“, II васељенски „сабором 150 отаца“, јер је управо толико епископа било на тим саборима.

а никада да суде о предметима, о којима се на саборима расправљало.²⁾

Право предсједавања на васељенским саборима и вођења расправā припада ономе епископу, којег је пријесто старији у реду осталих пријестола васељенске цркве. Овако мора бити по основном уређењу црквене јерархије, које је утврђено 28. канонем IV васељенског сабора и 36. тулског сабора. На бившим васељенским саборима обраћала се пажња на ово, у колико су или нијесу на тим саборима лично, или кроз своје заступнике, учествовали епископи главних пријестола, и у колико који од њих сам није био предметом саборског расправљања и осуде. Поред споменутих предсједника, који су водили послове сабора и утицали на одлуке сабора, почасно предсједништво заузимали су на саборима цареви, кад су на њима учествовали, и то због значаја њихова, као штитника православља и врховних чувара неповрјеђености црквених права.³⁾

§ 82.

Авторитет васељенског сабора.

Одлуке васељенског сабора, као гласа све цркве, ако тај сабор одговара свима оним условима, које смо споменули, безусловно су обвезне за свакога, који припада цркви. Ову обвезну силу тих одлука исказали су сами васељенски сабори, који су доносили те одлуке, а то су признали и сви слиједећи сабори, који су послѣ њих били. Исту ту обвезну силу одлукама васељенских сабора признала је и државна власт. Одлуке неких од тих сабора потписали су

²⁾ У погледу смисла о учествовању царева и њихових заступника на васељенским саборима, види посланицу царева Теодосија и Валентинијана, управљену III васељ сабору, у којој они казују, каква ће бити на сабору задаћа Кандидијана, царског заступника Дѣнија вселенскихъ соборовъ. Казань, 1859—1873 I, 486—488. Подробености о овоме питању види у спом панчев издању *Правила*. II, 47—53.

³⁾ Види *Правила*. Панчев. изд II. 53—65, гдје је подробно описано, ко је на коме васељ сабору предсједавао, а тако исто и доказивања о томе *Hefele* (I, 29—43) Ријечи Хефеле-а „unter dem Vorsitz des Papstes“ (S. 3) важе за саборе, који су држани били, почињући од XII вијека на западу, и које римокатоличка црква признаје за васељенске.

и цареви, заједно са епископима, члановима сабора. Ове потписе царева у осталом не треба, а и не може се узимати, као да они својом влашћу утврђују догмате вјере и остале одлуке сабора, него они тиме исказују, да примају све што је сабор установио, као несумњиву истину, и да то признају спасоносним за хришћанске народе. Цар Јустинијан II потписао је, на прим., одлуке трулскога сабора овако: *στοιχῆσας ἅπασιν τοῖς ἁγιοθεῖσι, καὶ ἐμμένων, ὑπέγραψα* (проставши на све што је одлучено и примајући све, потписах), дочим епископи сами потписиваху са *ἑρίσας* (одлучивши).¹⁾ Осим ових потписа царева, државна је власт признавала и свечано проглашавала обвезну силу саборских одлука, онакву исту, као што су имале наредбе саме царске власти; и ово је она чинила сваки пут, чим би који сабор довршио свој рад. Цар Јустинијан у односној својој новели каже, да догмате васељенских сабора прима као божју ријеч, а каноне истих сабора, као државне законе.²⁾

Кад се спомиње обвезна сила васељенских сабора, ту треба разумијевати само оне одлуке у питањима вјере (*ἔρα*) или у питањима дисциплине (*καλύψεις*), које су формално и свечано за такве проглашене; и према томе, записници саборских сједница, разни говори на саборима, извјештаји и т. д., немају законске силе, него служе само да се протумаче и боље појме односне одлуке, и имају историјски значај.

И САГЛАСНОСТ НЕ САКУПЉЕНИХ НА САБОРУ ЕПИСКОПА.

§ 83.

Значај сагласних епископских одлука, објављених без сабора.

Осим васељенских сабора, црква може и у обичном своме стању истакнути се при потреби опћом законодавном влашћу. А ово бива, кад сви архипастири цркве, ма они и не били сакупљени на сабору, него остајући сваки на своме мјесту, истакну једнодушно и сагласно учење о

§ 82 ¹⁾ Harduini III, 1697.

²⁾ Nov. 131. cap. 1. cf. Basilicorum. lib. V. tit. III. c. 2.

предмету, у погледу којег се потреба јави, да се чује глас васељенске цркве. Православним учењем о јединству цркве условљује се овај начин опћег црквеног законодавства, и кад није на окупу васељенски сабор. „Каголичанска је црква једна,“ пише *Кипријан*, „неразлучна и нераздјелна, а по томе и мора бити сједињена у једну цјелину узајамном свезом јерараха.“¹⁾ У прва времена цркве, кад се о васељенском сабору није могло ни помислити, црква се ипак јављала својим опћим законодавством, и то заједничким и договорним цјеловањем свију обласних цркава и архипастира (§ 51). Овако је поступала црква и послвије, кад су прилике пријечиле да се сазове васељенски сабор, а требало је да се чује опћи глас њезни.

С обзиром на велике потешкоће, с којима је скопчано сазивање васељенских сабора, оци и учитељи цркве и не истичу безусловну неопходност таквих сабора. Поводом пелагијанске јереси *Августин* у своје вријеме писао је ово: „Зар баш треба сазвати сабор, да се изобличи такво очито зло? Као да никаква јерес није никада била осуђена без сазивања сабора; а међутијем зна се, да је ради врло мало јереси истицала се таква потреба, него многе, и то већина јереси, ондје гдје су поницале, биле су изобличаване и осуђене, и од туда се осталим црквама јављало о томе, да се знају чувати.“²⁾ По овоме је црква у сва времена и поступала. Истакне се једно важно питање, које има значаја за сву цркву, и дотични јерарси, у чијој се области оно истакло, подвргну га на расправљање свом обласном сабору, и одлуку своју саопћују осталим обласним црквама, које то примају и усвајају за своје управљање; или пак, ако се не сматра надлежним дотични обласни сабор да сам одлучи, тада се он обраћа за мишљење осталих обласних (автокефалних) цркава, и кад се све сложе у односној одлуци, тада је и проглашују у име васцијеле цркве, и та одлука има такав исти значај и важност, као да је проглашена на васељенском сабору.

§ 83. 1) Ep 65. ad Rogatianum.

2) Ad Bonifacium contra duas epistoles Pelagian. cap. 12.

ГЛАВА ДРУГА

Црквена власт у обласним црквама.

I. ЦРКВЕНА ОБЛАСТ.

§ 84.

Саставни дијелови цркве.

Ми смо видјели, какав је лични састав цркве.¹⁾ Да би лакше појмили устројство цркве уопће, а посебно устројство обласних цркава, које састављају васељенску цркву, а тако исто и органе, кроз које дјелује црквена власт у поступности својој, морамо прегледати саставне дијелове цркве, и како је организирана уопће и у појединостима црквена област.²⁾

I. Хришћанство се у почетку утврдило у већим и важнијим градовима грчко-римске државе, и ту су основане биле прве црквене опћине са својим посебним епископима. Али већ у прва времена цркве оно се почело ширити и по мањим мјестима и селима.³⁾ У ова мања мјеста и села епископ дотичнога града, од кога су та мјеста и села у политичком одношају зависила, слао је у почетку градске свештенике да црквену службу обаве; али мало затијем постављани су били и стални свештеници, и састављале су се посебне црквене општине, наше данашње *парохије*, које се у каноничким изворима зову или сеоске (*ἐγγυρτίους*), или засеочке (*ἀγροικιάς*), или и такве, у којима је било неколико кућа једнога племена (*μνοίχια*).⁴⁾ Неколико ова-

§ 84. 1) Види §§ 52 и 53

2) Види о овоме *L. Thomassin, Vetus et nova eocl. disciplina. P. I. l. I. cap. 7 et seq. P. I. l. II. cap. 1—28.* — *W. Ziegler, Versuch einer pragmatischen Geschichte der kirchl. Verfassungsformen in den ersten sechs Jahrhunderten der Kirche. Leipzig, 1798 S. 34 fg.* — *El. Du Pin, De antiqua ecclesiae disciplina. Diss. I. §§. 7—13*

3) Испореди Дјел ап 8, 25, 9, 32 *Плиније*, извјештавајући 104 године цара Трајана о хришћанима у Витинији пише: „*Neque enim civitates tantum, sed vicos etiam atque agros superstitionis istius contagio pervagata est*“ (Ерр X, 97. Cf. *Ziegler. S. 38—39*).

4) У каноничким изворима старијега доба *парохија* означавала је област једног епископа, нашу данашњу епархију; али кад је по-

квих парохија повјераване су биле надзорништву једног посебног епископа, који је зависио од градског епископа, а звао се хорепископ, сеоски епископ; и ове парохије заједно састављале су једну малу црквену област, која се данас зове *протопопијати*, *протопрезвитерат*, *благочиније* и т. д.⁵⁾ Сви ови протопопијати са подручним им парохијама састављали су заједно област, која је зависила од епископа града и која се данас зове *епархија*.⁶⁾ Ради уздржања црквеног јединства између неколиких оваквих епархија главним су средством били сабори, који су се сакупљали сваке године по два или бар један пут. Обичним мјестом за те саборе био је главни град односне политичке провинције, и ту се вијећало о нуждама црквеним под предсједништвом епископа тога главнога града.⁷⁾ А пошто и ради других послова, осим црквених, епископи мањих градова обраћали су се том епископу главнога града, и пошто је он био посредник за свезу њихову са осталом црквом, то мало по мало епископи ових главних градова

слије престао обичај, да у свакоме граду са подручним му мјестима буде свој особити епископ, те дакле тај епископ није више вршио пастирске дужности у њима лично, назив парохије (*παροικία*) прешао је сасвијем правилно на област парохā у данашњем смислу. Испреди о парохијама старога доба *Beveregii Synodicon Annot. in can. 9. antioch*, pag. 190. О парохијама, које смо у тексту споменули говори *Зонара* у тумач 17 кан. халкид: Αὕτη δὲ (σύννοδος), περὶ παροικῶν, αἵτινες εἶεν ἂν ἐνορίαὶ μικραὶ καὶ οὐ πολυπληθεῖς, ὥς εἰς ἀγροικικὰς καὶ ἐγχωρίουσ διαίρει. Ἀγροικικὰς μὲν οὖν φάσιν εἶναι τὰς ἐν ἐσχατιαῖς κειμένας, καὶ ὀλίγους ἔχούσας τοὺς ἐν αὐταῖς οἰκοῦντας, αἱ καὶ μόνοικια λέγονται ἐγχωρίουσ δὲ, τὰς ἀγροῖς καὶ κάμναις πλεσιζούσας, καὶ πλείονας τοὺς κατοίκους ἔχούσας. Ат Синт. II, 259 Види још *Smicer. s. v. παροικία*.

⁵⁾ Антиох кан. 10, Вас вел. 89. Види тумачење *архиим Јоанна* 10 канона антиох (Курсь I, 399—400) *Валсалои* у тумачењу овога канона зове *протопапаδες* старјешине ових протопопијата (Ат. Синт. III, 142).

⁶⁾ У канон изворима област црквена, коју ми данас зовемо епархија, звала се *παροικία* (види 4 бил. овог §), а епархијом, *ἐπαρχία*, звала се област једног митрополита, коме су подручни неколики епископи В. антиох 9, карт. 17 Испор *Валсалои* тумачење 9. халкид. (Ат Синт II, 238). На западу зове се *дијецезом* (*diocesis*) наша данашња епархија.

⁷⁾ Ап. 14. 34. 37, I вас. 4. 5, IV вас. 9. 17. 19. 28, трул. 8. 25, VII вас. 3. 6., антиох. 9. 16. 18. 19. 20. 23, лаод. 40., сард. 3, карт. 11. 13. 26. 34. 76. 95. 98. 120, прводр. 14.

у полигичким провинцијама,⁸⁾ почели су вршити надзор над осталим епископима дотичне провинције, који се надзор у IV вијеку претворио у формалну власт над тим епископима у спољашњим црквеним пословима, те се саставила нова једна већа област црквена, које поглавица по политичком називу главнога града *μητροπόλις*, назван је митрополитом, а сама област данас носи име *митрополије*.⁹⁾ Према политичком раздјелу земаља, неколико оваких митрополија, које су биле у границама једног великог политичког окружја, саставиле су једну велику црквену област, које је старјешина био митрополит главнога града тог политичког окружја, а те саме велике области назване су биле *егзархати*, или *патријархати*,¹⁰⁾ који су били по

⁸⁾ Ради бољеј разумијевања овога, што кажемо овдје и што ћемо у слиједећим §§ говорити, потреба је знати политичку подјелу грчко-римске државе, каква је она усановљена Константином великим, и по којој је и црквена подјела упорављена била Сва држава дијелила се на четири *префектуре*: Исток, Илирик, Италија и Галија. Свака префектура имала је неколико *дијецеза*, (*διοικήσις*), свака дијецеза неколико *провинција* (*ἐπαρχία*) и опет свака провинција неколико *мањих округа* (*παροικία*). *Источна префектура* подијељена је била на пет дијецеза, и то: 1 источна у тјешњем смислу са главним градом Антиохијом, и у њој петнаест провинција, 2 египатска са Александријом главним градом и у њој шест провинција, 3 азијска са главним градом Ефесом, у десет провинција, 4 понтска са Кесаријом кападокијском главним градом, у једанаест провинција и 5 тракијска са главним градом Цариградом, и у њој шест провинција. *Илиршка* префектура имала је двије дијецезе: 1 македонску са главним градом Солуном, и у њој осам провинција и 2 дачку са четири провинције. *Италијска* префектура имала је два вицаријата: 1 римски са десет провинција и 2 италијски са седам провинција и главним градом Миланом; затијем 3 западну Африку са главним градом Картагеном и 4 западни Илирик придан овој префектури послје смрти Константина великог, а главни град био је Сријем. Префектура *Галије* простирала се 1. на саму Галију, у којој је било четрнаест провинција, 2 Италију, раздјељену на пет провинција и 3 Британију, у којој је такођер било пет провинција. Види *E. Du Pin Op. cit. pag. 22—36*. Испор. *Veve-regii Synodicon. Annot. in 2 can. concil. Constantinop. II., pag. 93—94*. По овом политичком раздјељењу упорављено је било и раздјељење црквених области.

⁹⁾ Саодговарала је обично једној политичкој провинцији и у кан изворима зове се *ἐπαρχία*. Види биљ. 6. овог §.

¹⁰⁾ У кан. изворима зове се *διοικήσις*. Види тумачење *Валсалоно* 9. кан. халдик. (Ат. Синт. II, 239).

власти једнаки међу собом и са својом самосталном јурисдикцијом, а јединство између њих уздржавало се оним средствима, која смо споменули, и о којима ћемо још говорити.¹¹⁾

II. Оснивање разних црквених области припада власти црквеној заједно са државном влашћу.¹²⁾ Учешће државне власти у овоме има свој разлог прво у томе, што канони изрично налажу, да при уређивању црквених области мора бити мјеродавним политичко уређење државе,¹³⁾ и друго у томе, што међу црквом и државом мора постојати тијесна свеза и што из тога учешћа државне власти црква добива чврсту јамчевину, да ће њено спољашње устројство бити потпуно очувано и њена права обезбјеђена од свачије самовоље.¹⁴⁾

Оснивање једне црквене области, или подигнуће једне мање на већи степен, а исто и укинуће или сједињење двију области у једну, све ово припада на првome мјесту саборној власти дотичне обласне цркве. Тако, при основању једне епархије, или подигнућу једне епархије на степен митрополије, или митрополије на већи степен, и уопће при свакој промјени у црквеном организму канони признају у томе

¹¹⁾ В. §§. 51. и 85.

¹²⁾ Ово исто признаје и римокатоличко каноничко право. Види чланак XVIII *аустријског конкордата* од 18. августа 1855 (*F. Waller, Fontes juris ecclesiastici antiqui et hodierni. Bonnae, 1862. p. 285*). Не ће према томе бити баш тачно, кад *Dr. Vering* каже, да „zur Errichtung und Veränderung von beneficia majora ist nur der Papst competent“ (*Kirchenr. II Aufl. S. 462*) Ми се на ово не би ни осврнули, да се исти господин није загрчао, говорећи о истој предмету по канон. праву православне цркве, те написао: „so wurde den christlichen Kaisern bei den Orientalen, indem sich mit dem Schisma Hand in Hand der Cäsaropapismus ausbildete, das Recht zuerkannt, nach ihrem eigenen Ermessen Bisthümer und Metropolen zu gründen“ (*Ibid. S. 502*).

¹³⁾ Халкид 17 и *моје* тумачење овога канона. Правила. I, 369. Исти је овај канон потврђен 38. каноном трулскога сабора В тумачења *Зонаре* и *Валсамона* ових канона (At. Синт. II, 259 и сл. 392 и сл.). Номоканона насл. VIII. гл. 1 (*Ibid. I, 143—149*).

¹⁴⁾ В. 93. кан. картаг. сабора Испореди ријеч, којом оци VII васељенског сабора поздрављају уопшту миру међу црквом и државом — у *Harduini. IV, 137*. О узајамности међу црквеним и грађанским законодавством види *Biener, Geschichte der Novellen Justinian. S. 157 fg.*

еминетно право саборима.¹⁵⁾ У свези и у зависности од овога гласа црквених саборā, каноничко право признаје законито учешће у томе и државној власти.¹⁶⁾ Једнострано поступање у овоме црквене или државне власти, наиме, да једна од њих независно од друге може основати једну епархију или другу коју црквену област, у каноничкоме праву сматра се незаконитим, и IV васељенски сабор посебним каноном осуђује покушај, што су неки епископи чинили, да на основу добивених од државне власти грамата, ослободе се од власти законитог митрополита, и да сами постану митрополитима;¹⁷⁾ а да ни сама државна власт није сматрала никада себе овлаштеном, да без црквене власти уводи какве промјене у црквеном организму, види се из поступања те власти у сличним питањима.¹⁸⁾ Ово, што овдје говоримо о већим црквеним областима, важи исто и за парохије у границама дотичних епархија.¹⁹⁾ Ова каноничка практика важи и данас у православној цркви.²⁰⁾

¹⁵⁾ I вас 6. 7., II вас 2 3., IV вас 28., трул. 36, карт. 98. Испореди: *Ἐπιτομή αὐθιχῶν* о коме се спомиње у *Γράμματα συνοδικῶν* царигр патријарха Николе III (Аг Синт. V, 71—72); закључак царигр синода ок 1318 (Acta Patr. Const. I, 93—95); слични закључак од 1342. (Ib I, 228—230) *Πράξις συνοδικῆ* цариградска около 1365 (Ib I, 468); *Προβιβαστικὰ ἑθόνων* у Аг Синт. V, 588.

¹⁶⁾ Номокан насл. VIII. гл. I (Аг Синт. I, 143 и сл.). Закључак царигр. синода од 1320, гдје се признаје *Βασιλικὸν πρόνομιον*, по коме има право државна власт да учествује у промјенама црквеног организма (Acta Patr. Const. I, 146—148). Тумачења *Βалсамона* 12. и 17. кан. IV вас. сабора (Аг Синт. II, 247. 261) и 38. трулскога сабора (ib. II, 392), *Зонаре* 38. трулскога (ib. II, 392).

¹⁷⁾ В. 12. кан. IV вас. сабора.

¹⁸⁾ Споменути (у 17 биљ.) 12 канон био је издан услијед предлога цара Маркијана, који је хтио да се канонички ријеши ово питање. Испореди изјаву цара Маркијана на халк сабору (*Harduini* II, 466), и писмо истога цара овоме сабору поводом молбе на њега неких монофизитских присталица (ib. II, 432—433).

¹⁹⁾ В. 17. кан. IV вас. сабора у погледу епархија у селима и засеонима и тумачења *Βалсамона* и *Зонаре* овога канона (Аг Синт. II, 259—262), а такођер и *моје* тумачење овога канона. Правила. I, 369—372.

²⁰⁾ Види за цркву у краљевини *Грчкој* закон о епископијама 9. јула 1852. и закон о раздјељењу парохија од 8. јуна 1856; за цркву у *Русији* укази од 6. маја 1786, 16. октобра 1799., 21. фебруара 1804. (Т. Барсова Сборникъ постановлений. N. 383. 384. 385.) и чл. 71 и 92 консисторијског устава 1883; за *карловачку* митрополију саборско устројство од 14. маја 1875. §. 19. т. 1.; за *сибињску*

§ 85.

Самосталност обласних цркава.

Говорећи о јединству цркве, ми смо видјели, како она, једна и васељенска по своме својству, представља нам у своме земаљском саставу неколико обласних цркава, различних по облику свога устројства и са самосталном управом.¹⁾ Ова самосталност разних обласних цркава, које састављају једну васељенску цркву, има своју основу, како у св. писму, тако и у најпрвим законодавним чинима саме цркве. Основатељ цркве заповиједа својим апостолима, да проповиједају свима народима јеванђеље, не гичући њихове друштвене уредбе; и апостоли, долазећи у разне предјеле, оснивали су мјесне цркве и постављали им пастире, остављајући да уређују црквену управу према друштвеним приликама дотичнога мјеста, тако да за живота самих апостола основане су биле неколике цркве са својом потпуно самосталном управом. Сами апостоли, управљајући свом црквом, дјеловали су у томе саборно; али у оним мјестима, гдје су оснивали нове цркве, дјеловали су самостално и сваки за себе, чувајући само јединство духа, а управу тих цркава предавали су својим пријемницима, који су опет онако исто дјеловали, као и апостоли.²⁾ Овијем су апостоли сами показали, да као што се васељенска црква има управљати скупом јерараха свију цркава, тако и свака обласна црква, која је правилно основана, може законито имати своју јерархију и своју посебну управу,³⁾ тим прије, што је изрично

митрополију органички устав од 28. маја 1869; за *бугарски* егзархат устав од 4. фебруара 1883; за цркву у краљевини *Србији* закон о црквеним властима од 27. априла 1890 чл. 7; за цркву у краљевини *Румунији* закон 29. маја 1893 чл. 1; за *буковинско-далматинску* митрополију синодски устав од 21. августа 1884 §. 14. т. 8, посебно пак за *буковинску* епархију царска одлука од 24. окт. 1843., а за *далматинску* епархију заједно са *бокоторском* царска одлука од 28. јула 1853.

§ 85. 1) В § 51.

2) Рим. 15, 20. Гал. 2, 6 Ап. Петар управљао је црквама из јудеја, ап. Павао онима из незнабожаца (Гал. 2, 7-8), ап. Јован црквама Мале Азије (Апок. 1, 4-11)

3) В. "Орос і јерусалим сабора 1672 (*Harduini*. XI, 241). Испреди посланицу источн. патријараха чл. 10 Правосл. исповиједање I дио S5. одг.

обећана небеска благодат свакој оваквој правилно основаној обласној цркви.⁴⁾ Проникнути свијешћу о овоме, већ први насељенски сабори потврђују законодавним путем дотичним обласним црквама њихова посебна права и обичаје, и њихову самосталност, дају дакле законску силу ономе, што се обичајем утврдило било за неколико вијекова од апостолског доба.⁵⁾ Исти сабори казују нам у својим канонима, и у чему се састоји самосталност обласних цркава, а наиме: а) у независности јерархије једне цркве од друге,⁶⁾ б) у јерархијским правима и повластицама једних цркава пред другима,⁷⁾ в) у правима мјеснога законодавства и независнога суда⁸⁾ и г) у особитости мјесних обичаја и обреда црквених.⁹⁾ Али, признавајући самосталност обласних цркава, канони у исто вријеме, с погледом на јединство цркве, не допуштају обласним црквама, а) да састављају ново учење вјере или да запуштају што од опћега учења,¹⁰⁾ б) да у управи својој одступају од темељних закона васељенске цркве,¹¹⁾ в) да уводе какве новштине у оно, што је освећено апостолским предањем и што се кроз вијекове чувало у цркви,¹²⁾ г) да руше духовно јединство са осталим црквама¹³⁾ и д) да вријеђају мјесна права и обичаје других цркава.¹⁴⁾

⁴⁾ Мат 18, 19 20 В посланицу африч. сабора римскоме папи Целестину у моме Зборнику (II изд.), стр. 222—225.

⁵⁾ I вас. кан. 6. А у 2. кан. II вас. сабора напомиње се изрично: τὸς ὑπὲρ διοίκησιν ἐπισκόπους τοῖς ὑπερορίοις ἐκκλησίαις μὴ ἐπιέναι, μηδὲ συγχέειν τὰς ἐκκλησίας. Види и тумачење *Валсамоиа* овога канона о самосталним црквама (Ат. Синт. II, 171).

⁶⁾ В 8. кан III вас. сабора, којим се установљује самоуправа кипарске цркве, и у коме је изражено и односно каноничко начело.

⁷⁾ Кан. 7. I вас. сабора и 28. кан. IV вас. Испор *Justin.* пов. 131. cap. 2.

⁸⁾ Ап. кан. 37., II вас. кан. 2. Испореди споменуто (биљ. 4.) посланицу африч. сабора.

⁹⁾ Испореди приступ у посланици источних патријараха од 1724., којом саопћују закључке јерусал. сабора 1672. великобританским хришћанима Издање Москва, 1848, лист 13 б О разлици обредā и обичајā у црквама старијега доба в. *Сократа* цркв. ист. V, 22.

¹⁰⁾ III вас кан 7., Трул. кан. 1.

¹¹⁾ Трул. кан. 2., VII вас. кан 1.

¹²⁾ Трул. кан. 13. 28. 29. 32. 55. 56. 81., VII вас. кан. 7., ганг. 21.

¹³⁾ Види § 51.

¹⁴⁾ III вас. кан. 8., Трул. 39, Вас. вел. 1., види закључне рјечи картаг. 70. канона

§ 86.

Самосталне обласне цркве старијег доба.

Четврти васељенски сабор 17. каноном својим наређује, да при разређивању црквених области има се слиједити политичком разређењу земаља. Исту ову наредбу поновио је грузски сабор својим 38. каноном. Ово је опће правило, коме је слиједила црква од самога почетка свога, и коме су ова два васељенска сабора дали само законски израз ¹⁾ Ми налазимо ово у доба до Константина великог, кад је установљена била нова подјела грчко-римске државе, а исто налазимо и у сва времена послвије тога. Према значају дотичнога града у политичком одношају с једне стране, а с друге с обзиром на то, да ли је једна црква основана непосредно или посредно од апостола, просуђивало се о јерархијском степену епископа тога града, а исто и о самосталности, која се имала да призна овој или оној помјесној цркви.

У апостолским посланицама дијеле се већ цркве по политичкој подјели. Најопширније области црквене носе име цијелих окружја, на прим. цркве Азије,²⁾ мање области зову се именом провинција, као македонска црква,³⁾ а још мање именом главних градова у провинцијама, као солунска,⁴⁾ ефеска⁵⁾ и т. д. Свака од ових цркава имала је своју посебну управу, а опћа управа њихова усредсређена је била у главним обласним градовима. Ап. Павао, остављајући цркве у Азији, обраћа се к пастирима Ефеса и повјерава им старање о црквеној управи цијелог тог окружја, којег је Ефес био најглавнији град.⁶⁾ Исто чини у погледу цркава Ахаје, обраћајући се на хришћане Коринта, који је био престоница Ахаје ⁷⁾ Она апостолска практика огледа се и у канонима, који су први издани били у цркви, и у

§ 86. ¹⁾ В. пошљедње ставке тумачења *Zonare* 17. канона IV вас. сабора (Ат. Синт. II, 260). Испореди Номоканона VIII насл. I ил (Ib I, 143 и сл.).

²⁾ I Кор. 16, 19

³⁾ II Кор. 8, 1.

⁴⁾ I Сол. 1, 1

⁵⁾ Апок. 2, 1

⁶⁾ Дјел. ап. 20, 17—35

⁷⁾ II Кор. 1, 1. Испореди *Tertull*, de praescr. haer. cap. 36.

којима се говори о јерархијским правима свагда с погледом на национални и политички положај градова, у којима су се однедне цркве налазиле.⁸⁾

Споменуто каноничко начело у разређивању црквених области потпуно је примјењено било, кад је проглашена била нова подјела државе.⁹⁾ Први васељенски сабор даје законску силу подјели цркава, која је постојала у његово доба, и која се оснивала на обичају. Он је утврдио по именунице самостална права и повластице црквама у Риму, Александрији, Антиохији и Кесарији;¹⁰⁾ али из 6. канона овог истог сабора види се, да су постојале и друге још црквене области (*ἐν ἄλλαις ἐπαρχίαις*), које су уживале једнака права и повластице, као споменуте четири, и које им повластице он потврђује. Између ових области са самосталном управом била је у префектури Истока црква у Ефесу, у префектури западног Илирика у Сријему, а у оној источног Илирика у Солуну; у осталим двјема самосталне су цркве биле у Милану, у Картагени, у Лиону, у Толедо и у Ебораку (*York*).¹¹⁾ Други васељенски сабор, према Константиновој подјели државе, установљује и црквену подјелу односно источних цркава, остављајући западне цркве при пређашњој подјели.¹²⁾ Трећи васељенски сабор, потврђујући оно, што је прије њега у овоме погледу учињено било, признаје уз друге самосталне црквене области, самосталност и кипарској цркви.¹³⁾ Четврти васељенски сабор потврђује такођер дотадашњу подјелу црквених области на истоку, и части, коју је уживао цариградски пријесто, на основу 3. канона другог ва-

⁸⁾ Испореди ап каноне 14 15 34 и 35

⁹⁾ В. билъ 8 § 84.

¹⁰⁾ Кан 6 и 7. Овим пошљедњим (7) канонем први васељ. сабор признаје само част првосвештенику јерусалимском (Елије), ради свете успомене о томе граду. Али пошто је Елија (Јерусалим) заузимала другоступни положај у политичком одношају, зависећи од Кесарије (*Turrís Stratonis*), која је била главни обласни град, то и сабор првјенство власти оставља митрополиту кесаријском, а првјенство части међу свима епископима оне области признаје епископу Елије. Види *моје* тумачење ових канона I васељ сабора Правила I, 189—201.

¹¹⁾ *De Pin*, *De antiqua ecclesiae disciplina* pag. 22 sq.

¹²⁾ Кан. 2. и 3. и *моје* тумачење ових канона Правила I, 242—250.

¹³⁾ Кан. 8. и *моје* тумачење истог канона Правила I, 301—306.

сељенског сабора због тога, што је Цариград био нова царска пријестоница, овај сабор додаје и власт над извјесном облашћу.¹⁴⁾ Најпослије на грузском сабору утврђена је била коначно подјела црквених области свега хришћанскога свијета и установљен јерархијски ред међу поглавицама тих области. На западу је био један само главни јерарх, а наиме првосвештеник Рима. Од пет политичких дијецеза источне префектуре, азијска је сједињена била са источном у тјешњем смислу, и остале су четири са главним градовима: Антиохијом, Александријом, Цариградом и Кесаријом. Јерарх овог пошљедњег града потчињен је био јерарху Јерусалима, због свете успомене овога града. Узимајући у обзир овакав положај, црквени грузски сабор својим 36. канонем потврђује повластице јерараха ових градова, и то, да буде први римски, други цариградски, трећи александријски, четврти антиохијски и пети јерусалимски.¹⁵⁾ О другим самосталним црквама запада сабор овај не спомиње, а од источних потврђује самосталност кипарске цркве.¹⁶⁾

Осим ових, у каноничким изворима спомињу се још самосталне цркве: новојустинијанска од VI вијека, и иверска, или грузинска, којој је признао самосталност антиохијски сабор за вријеме антиохијског патријарха Петра.¹⁷⁾

Таким начином у каноничким изворима спомињу се, као самосталне по устројству и управи из старијега доба, осим западних, на истоку цркве: *цариградска, александријска, антиохијска, јерусалимска, кипарска, новојустинијанска* и *иверска*. Новојустинијанска мало је времена постојала, и услијед насртаја Аварā нестало је у VII вијеку и самога града, у коме је била катедра главног епископа ове црквене

¹⁴⁾ Кан. 28. и *моје* тумачење овога канона Правила I, 391—423.

¹⁵⁾ Ὁ Κωνσταντινουπόλεως μετὰ τὸν Ῥώμης ἔστω, τῶν ἴσων ἀπολαύων πρεσβείων μεθ' ὧν ὁ τῆς Ἀλεξανδρείας ἐξῆς ὁ Ἀντιοχείας εἶτα ὁ Ἱεροσολύμων. Синописис (Ат. Синт. II, 387). На мјесто кесаријског овдје се спомиње јерусалимски првосвештеник, кога је још IV в. сабор изједначио био у правима са римским, цариградским, александријским и антиохијским (Actio VII conc. Chalcedon *Harduini* II, 492).

¹⁶⁾ Кан. 39., који признаје првосвештенику острва Кипра у Јустинијанопољу једнака права, каква има првосвештеник Цариграда.

¹⁷⁾ Тумачење *Валсамона* 2 кан. II в. сабора (Ат. Синт. II, 171—172).

области.¹⁸⁾ Исто се догодило затијем и са иверском самосталном црквом.¹⁹⁾

Осим споменутих самосталних цркава старијега доба, биле су још: *бугарска трновска* патријаршија, која је укинута била већ у XIV вијеку,²⁰⁾ *охридска бугарско-српска* архиепископија, укинута у другој половини XVIII вијека²¹⁾ и *српска пећка* патријаршија, укинута 1766. године.²²⁾

§ 87.

Данашње автокефалне цркве.

Које автокефалне или самоуправне (αὐτοκέφαλοι) цркве данас постоје у православној васељенској цркви, ми смо

¹⁸⁾ Види *Голубинский*, Краткий очеркъ исторій правъ церквей болгарской, сербской и румынской Москва, 1871. Стр 110 Ту је приведена и басна о томе, да је охридска архиепископија, која је постала тек у X вијеку, иста што и пређашња новојустинијанска Види у *Am. Synth.* (V, 219—224) фалсифицирану 11. новелу Јустинијанову, којом се тобоже признају привилегије охридскоме архиепископу.

¹⁹⁾ О некадашњој самосталној иверској или грузинској цркви види *Thomassin*, *Vetus et nova ecclesia disciplina* P. I, l. I. c. 24. n. 10., c. 33. n. 14., c. 54 n. 3 (Ed. cit. I, 169. 238. 413).

²⁰⁾ Бугарска трновска патријаршија постала је, кад је успостављено било при Асену бугарско царство, крајем XII вијека, и признао је исту цариградски патријарх 1234 год Пошљедни трновски патријарх био је Јевтимије Види *Голубинский*. Сп књ стр. 78—89. О пространству ове патријаршије види исту књигу стр. 89—106.

²¹⁾ Постала је ова архиепископија у X вијеку. У XII потпала је под власт Грка; послѣ је била је под влашћу сад крсташа, сад Бугара, сад опет Грка У XIV вијеку састављала је дио српскога царства, а у XV већ пала је под власт Турака Самосталност архиепископије укинуо је 1767. цариградски патријарх Самуил. Види *Τὰ κατὰ τὰς ἀρχιεπισκοπὰς Ἀχρίδων καὶ Πεχίτου. Ἐν Κωνσταντινουπόλει*, 1869. *Голубинский*. Сп. књ, стр 106—145 О пространству охридске ове архиепископије: *Голубинский*, стр 109—110

²²⁾ Српска патријаршија постала је за вријеме цара Душана, а призната је за такву од цариградске патријаршије, од које је српска црква дотле била у зависности. Трајала је до споменуте 1766. године, и тада ју је потчињено себи исти онај патријарх, који је укинуо и охридску архиепископију. Гласник срп уч. друштва. Књ. 7. стр. 174. О пространству види Гласник књ. 8. стр. 116 и сл, књ. 9. стр. 227. и књ. 27. стр. 302 и сл.

већ споменули;¹⁾ а видјели смо, и у чему се састоји та њихова самосталност и одношај к васељенској цркви.²⁾ Као што нам изложено у предидућем параграфу показује, надлежност у признању самосталности једној или другој помјесној цркви припада саборној власти, а посебно сабору оне цркве, чији је саставни дио била једна обласна црква, која се има да прогласи самосталном, или самоуправном. Поред овога, канонички извори православне цркве признају и државној власти законито право у томе.³⁾ С погледом на ово, а у колико иначе ванредне прилике нијесу пријечиле формално извршење свију односних правних захтијева, постале су све данашње самосталне помјесне цркве.

Од пређашњих постоје данас: цариградска, александријска, антиохијска, јерусалимска⁴⁾ и кипарска,⁵⁾ којих постанак нам је познат, наиме знамо, да је самосталност њихова призната на васељенским саборима. Постанак осталих да овдје споменемо, и то у хронолошком реду.

1) Црква у руској царевини.⁶⁾ Руси су примили

§ 87. 1) § 26

2) § 85.

3) Види § 84 II.

4) У погледу ове чеири патријаршије треба испоредити: *I Hasemann, Geschichte der griech. Kirche* (види § 7. биль. 5), *I. Neale A history of the holy eastern Church*, у пет томова, од којих је пети изишао 1873 и говори о антиохијској патријаршији *A. Stanley, Lectures on the history of the eastern Church* 3 edit. London, 1864. *C. N. Pischon, Die Verfassung* (в §. 27. биль. 1) *Лебедевъ, Очерки внутренней исторіи византийской восточной церкви въ IX, X и XI вѣкахъ* Москва, 1878. О состояніи константинопольской церкви подь игомъ иурокъ въ первые полтора вѣка со времени взятія Константинополя Магомедомъ II (Христ. Чтеніе. 1861. II, 1 и сл) *Silbernagl, Verfassung*, (в §. 9. II) *Dr. A. Pichler, Geschichte der kirchl. Trennung zwischen Orient und Occident von den ersten Anfängen bis zur jüngsten Gegenwart*. 2 Bde. München, 1864. 1865. (I Byzantinische Kirche). *Гурасъ, Права христіанъ* (в § 9 III) *Waddington and Harburg, Present condition and prospects of the Greek or oriental Church*. London, 1826. *L'eglise orthodoxe d'Orient* Athen, 1853.

5) *Neale, A history*. (I, 127.). *F. v. Löher, Cypren*. Stuttgart, 1878 *S. W. Bacher, Cyprus in the year 1879*. *M. Latrie, Histoire de l'île de Chypre* Paris, 1855. *Haseman* (l. c.) *Assemani Bibliotheca juris orientalis* (I, 387 sq.) *Σάθ α Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη*. Τομ. II. VI.

6) *Макарій, Исторія русской церкви*. *Голубинскій, Исторія русской-церкви*. *Барсовъ, Константинопольскій патриархъ и его власть*

хришћанство од проповједника цариградске цркве, и од те су цркве добијали у прва времена јерархе. Послије пада Цариграда (1453.), кад је Русима тешко било одлазити у Цариград ради црквених послова, узајамним договором тадашњег великог кнеза руског и цариградског патријарха установљена је била самосталност руске цркве, наиме, цариградски патријарх заједно са осталим источним патријарсима признали су нарочитом граматом руском митрополиту право, да га руски јерарси, независно од цариградске патријаршије, бирају и постављају, и осим тога су узаконили, да се руски митрополит мора сматрати по части старијим од свију других митрополита и да у васељенској јерархији има заузимати мјесто послје јерусалимскога патријарха.⁷⁾ Крајем XVI вијека, кад се имала установити московска патријаршија, издана је била нарочита грамата од стране цариградског синода, уз потпис и осталих источних патријараха, којом су се потврђивала пређашња права самосталности руске цркве, признавао се патријаршески наслов московскоме првосвештенику и да заузима пето мјесто у васељенској јерархији.⁸⁾ Исту су оваку грамату издали 1723. источни патријарси, кад је установљен био руски св. синод, признавајући га равним у свему источним патријаршеским пријестолима.⁹⁾

2) Карловачка митрополија.¹⁰⁾ Кад су 1690. Срби (около 40.000 породица) прешли из Турске у Аустрију

надъ російскою церковію СП, 1878. *А. Павловъ*, Теорія восточнаго папизма въ новѣйшей русской литературѣ каноническаго права (Правосл. Обзорѣніе 1879 III, 476 и сл 734 и сл. Ово је оцјена споменуте књиге Барсова) *Суворовъ*, Курсъ церковнаго права (I, 127 и сл) *Pichler* Geschichte der kirchl. Trennung (II, 1—340). *Silbernagl*, Verfassung (S. 85—136). За новије статистичке податке о руској цркви види „Всеподаннѣйшій отчетъ оберъ-прокурора св. синода по вѣдомству православнаго исповѣданія.“ СП. 1897.

⁷⁾ *Макаријѣ*, исторія русс церкви. VI, 22.

⁸⁾ *Πράξις συνοδική τῆς ἁγίας καὶ μεγάλης συνόδου ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐν ἔτει 7096. περί τοῦ πατριάρχου Μοσχολίας.* Ат Синт. V, 149—155.

⁹⁾ Ат Синт V, 160—163 У биљешци на стр. 160. истога тома напечатано је писмо Петра великог од 30. септ. 1721. управљено овим поводом цариградскоме патријарху Јеремији III.

¹⁰⁾ (*Jos. Jireček*) Actenmässige Darstellung (в § 9. III). *Барменштајн*, Кратак извештај о стању расејаног многобројног илирскога народа по ц. кр. наследн. земљама (Прев. А. Сандића с њемачког) Беч, 1866. *I. Csaplovics*, Slavonien und zum Theil Croatien. 2. Bde.

са својим патријархом Арсенијем III, изабран је био у Пећи, патријаршији српској, још за живота Арсенија, нови патријарх Калиник. За прво вријеме, а наине, док је још живио патријарх Арсеније, владао је неопредјељени црквени положај за ове Србе у новој њиховој постојбини. Послије смрти Арсенијеве (1706.), тај се положај имао разбистрити и стално утврдити. Канонички је у томе мјеродавна била пећка патријаршија, које су дио састављали ови пресељени Срби. Услијед односне молбе од стране јерархије и народа, пећки патријарх Калиник, пошто је од аустријскога цара Леополда I једним царским писмом од 4. марта 1695. зајамчена већ била пресељеним Србима слобода вјере и повластице у црквеној њиховој управи, тај патријарх пећки Калиник изда 1710. патријаршеску грамату, којом признаје установљење српске митрополије у аустријским земљама, а дотичноме митрополиту, да има право „постављати епископе и инние церковније оустави строити“, сходно опћим каноничким прописима православне цркве.¹¹⁾ Од тога доба у каноничком смислу датира споменута митрополија, која је у осталом остала и даље у духовној зависности од пећкога патријарха, јер се дотични митрополит сматрао и потписивао „егзархъ пекскаго ерона“.¹²⁾ Кад је затијем био укинут тај пећки патријаршески трон, тад је наравно и овај митрополит престао бити егзархом тога трона, а сама митрополија постала је самосталном. Ову самосталност признала је и цариградска патријаршија.¹³⁾ — Првих година

Pest, 1819. *A. Stojacskovisc*, Ueber die staatsrechtlichen Verhältnisse der Serben in der Wojwodina Temesvar, 1860. *Ем. Пуко*, Срби у Угарској (прев с францускога). Нови Сад, 1882. *Dr I. H. Schwicker*, Politische Geschichte der Serben in Ungarn Budapest, 1880 *E. von Radic*, Die Verfassung der orthodox serbischen Particular-Kirche von Karlovitz. Prag, 1880. *Silbernagl*, Verfassung (§§. 65—68). *Т. Жукович*, Српска народна црква Темешвар, 1868 *Е. Голубински*, Краткиј очеркъ историји правосл. црквей болгарској, сербској и румынској (стр. 604—647). Статистичке податке о православној цркви у истој митрополији види „Шематизам“ за 1900, што је издао саборски одбор Карловци, 1900.

¹¹⁾ Гласник срп. уч. друштва. Књ. 62 стр. 151—152.

¹²⁾ Ово дознајемо из једне синџелије митрополита Софронија Подгоричанина од 23 априла 1710. издане јеромонаху Христофору за бачку епархију.

¹³⁾ Види *Τάξις τῶν θρόνων τῆς ὀρθοδόξου ἀνατολικῆς ἐκκλησίας τῶν ὑπὸ τοὺς τέσσαρας πατριαρχικοὺς θρόνους Κωνσταντινουπόλεως, Ἀλεξανδρείας,*

XVIII вијека митрополитска катедра била је у Крушедолу, а мало затијем буде пренесена у Карловце. Пошљедњих година истога вијека потпале су под карловачког митрополита сибињска и остале румунске епархије, које су биле под аустријском влашћу, а у првој половини XIX вијека подвргнута јој је била за догматичке и духовне послове и епархија далмагинска; тако да је од тога доба карловачки митрополит био врховни црквени поглавар свега православног народа у аустро-угарским земљама.¹⁴⁾

3) Цетињска митрополија.¹⁵⁾ Православна црква у већем дијелу земаља, које данас састављају црногорску кнежевину, заједно са својим митрополитом, била је у зависности од пећке српске патријаршије; а из једне грамате пећкога патријарха од 1700. године види се, да је тај митрополит, којег је катедра била на Цетињу, имао право и над другим земљама, које нијесу потпадале под црногорску политичку власт.¹⁶⁾ Био је и овај митрополит егзарх „святѣйшаго ерона пексаго.“¹⁷⁾ Ова зависност цетињске митрополије продужавала се до укинућа пећке патријаршије. А од тога доба, при државној самосталности Црне Горе, и црква у њој, којој је поглавица био у исто ври-

'Αντιοχείας καὶ Ἱεροσολύμων, καὶ τὰς ἀὐτοκεφάλους ἐκκλησίας Ῥωσσίας, Κύπρου, Ἀυστρίας καὶ Ἑλλάδος, τελοῦντων, издану 1855. у књизи одобреној од цариградске патријаршије (ἐγκρίσει τῆς ἀγίας καὶ μεγάλης τοῦ Χριστοῦ ἐκκλησίας): Αγ Синт V, 513 односно 528.

¹⁴⁾ За румунске епархије *A. v Schagina, Geschichte der griechisch-orientalischen Kirche in Oesterreich*. Hermannstadt, 1862. За Далмацију види *моју* књигу „Православна Далмација“ Н. Сад, 1901. стр. 550. — Данас карловачки митрополит назива се још и *српским патријархом* Према је српска народна скупштина од маја 1848. у Карловцима изразила жељу, „да се митрополиту *старо* достојанство патријарха поврати“, и царским манифестом од 15 децембра 1848 била је ова жеља скупштине и уважена (*А Стољикопичъ, Черти живота народа српскогъ у унгарскимъ областима* Беч, 1849, стр 87), ипак сама катедра карловачка није се никад називала, нити се данас назива патријаршијом (Испореди о овоме *Гласник*. Књ. 62. стр. 153—155.)

¹⁵⁾ *Д. Милаковић, Историја Црне Горе*. Задар, 1856. *С. Милутиновић, Историја Црне Горе* Београд, 1835. *Мил. Мобаковић, Повѣстница Црне горе од најстаријег времена до 1830*. Земун, 1850. *Н. Дучић, Црна гора* (Гласник. Књ. 40. стр. 1—20). Статистичке податке о правосл. цркви у Црној Гори за 1888. годину види у „Грлици“ за 1889. годину (стр. 33—39).

¹⁶⁾ *Милутиновић*. Сп. књ., стр. 31.

¹⁷⁾ *Ив.*, стр. 80.

јеме и господар земље, сматрала се самосталном у своме устројству и унутрашњој управи, као што је самостална и данас. Самосталност цетињске митрополије признала је и цариградска патријаршија.¹⁸⁾

4) Синајска архијепископија.¹⁹⁾ Архијепископ, а уједно игуман синајског манастира, зависио је час од јерусалимског, а час од александријског патријарха. Услијед непрестаних спорова између ова два патријарха о јурисдикцији над Синајем, буде издана 1575. године у Цариграду синодска грамата, којом се признаје самосталност архијепископа синајског, кога ће само хиротонисати јерусалимски патријарх. Ово је било затијем 1782. потврђено новом граматом цариградског синода и свечано проглашена односна самосталност.²⁰⁾

5) Црква у краљевини Грчкој.²¹⁾ Црква у данашњој краљевини Грчкој, прије ослобођења Грчке испод гурске власти, потпадала је под врховну јурисдикцију цариградског патријарха. После ослобођења, одмах су почели договори са цариградском патријаршијом о самосталности цркве. Ти договори продужавали су се за неколико година, и прекидали су се услјед политичких прилика и разних неспоразума, који су се истицали. Најпослије, услјед од-

¹⁸⁾ Ат. Синт. V, 529: Ἀὐτοκέφαλος μητροπόλις Μαυροβουνίου.

¹⁹⁾ *Stanley*, Sinai and Palestine in connexion with their history London, 2. edit. 1858. *I. Schultz*, Sinai (Herzog's Encyclopädie Bd. XIV. S. 282—292). *Hasemann*, Geschichte der griech. Kirche (I c Bd. LXXXIV. S. 212). *A. Вороновъ*, Синајское дѣло (Труды к д ак. 1871, II 331, 1872, I, 273 II, 594) Изъ записокъ синајскаго богомољца (Ibid 1871). Види новелу цара Михаила Палеолога од 1271. године о повластицама синајског духовног старјешине у *Zachariae a Ling.*, Jus graeco-romanum III, 593—595)

²⁰⁾ В. књигу споменуту у § 23 билъ 73 У споменутој (билъ 13. овог §) Τάξις приводи се Ἀὐτοκέφαλος Ἀρχιεπισκοπή τοῦ Σιναιίου ὄρους. Ат. Синт. V, 529.

²¹⁾ *Maurer*, Das griechische Volk (в §. 30 билъ 1) *Schmitt*, Kritische Geschichte der neugriechischen und der russischen Kirche. Mainz, 1840. *Wenger*, Beiträge zur Kenntniss des gegenwärtigen Geistes und Zustandes der griech. Kirche in Griechenland und der Türkei. Berlin, 1839. *Silbernagl*, Verfassung (S 72—84). *Pichler*, Geschichte der kirchl. Trennung. III Hellenische Kirche (Bd II. S. 343—424). *Hasemann*, Griech. Kirche (I. c.). За даљу литературу испореди чланак *I. Moshakis*, Eglise grecque (Lichtenberger, Encyclopédie des sciences religieuses. Tome IV. p. 324—340). За статистику види Πληθυσμός της Ελλάδος κατά ἔτος 1870.

носне молбе од стране краљевске владе,²²⁾ буде издан у Цариграду синодски лист 29. јула 1850., којим се проглашује самосталност цркве у краљевини Грчкој, и свети синод атински признаје се врховном црквеном влашћу у краљевини.²³⁾

6) Сибињска митрополија.²⁴⁾ Као што смо већ споменули, пошљедњих година XVIII вијека, између румунских епархија, које су потпале под власт карловачког митрополита, била је и сибињска. Кад се јавила жеља код Румуна, који су били под угарском круном, да се одијеле у црквеној управи од Срба, који су под истом круном били, и да у црквеном устројству и управи уживају једнака права, као и Срби, буде поднесено ово питање на расправљање карловачког синода 1864. године, и пошто је синод, као надлежна власт, расправио питање и пристао на одјелење православних Румуна од Срба, буде установљена самостална румунска митрополија са сједиштем митрополита у Сибињу и са подручне двије епархије: арадском и карансебешком.²⁵⁾

7) Бугарски епископат.²⁶⁾ Православни Бугари, послије укинућа бугарске патријаршије (1393), а затијем послије укинућа самосталне охридске архиепископије (1767.), потпали су под власт цариградске патријаршије, и под том су влашћу били до прије неколико година. Услијед пробудне националне свијести, која је потхрањивала у њима тежњу за политичком самосталношћу, пробудила се код њих такођер тежња, да и цркву своју уреде на начин, како би само народне епископе имали, који би помагали опћим народним тежњама. Пошто нијесу нашли у томе потпоре код цариградске патријаршије, која је напротив одлучно осуђивала њихове националне тежње, израде Бугари од државне власти слободу, да могу сами уредити своју цркву и установити бугарски епископат, независан од цариградске патри-

²²⁾ Напечатана је у бил. на 177. стр. V тома Атинске синтагме.

²³⁾ Τόμος συνοδικός τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἁγίας καὶ ἱερᾶς Συνόδου περὶ τῆς ἐν Ἑλλάδι ὀρθοδόξου ἐκκλησίας. Ατ Синт. V, 177—185. Испореди Χριστοπόουλου Συλλογὴ τῶς ἐγκυκλίων Σελ. 14 κтл.

²⁴⁾ A. v. Schaguna, Geschichte der griechisch-orientalischen Kirche in Oesterreich. Голубинский. Сп. књ., стр. 394 и сл.

²⁵⁾ Vering. Kirchenrecht. (II Aufl). S. 382.

²⁶⁾ Голубинский Сп. књ., 1—328. Статистичке податке о епископату за 1888 годину види „Вѣра и Разумъ.“ 1889. св. 8.

јаршије. Ово им је одобрено било нарочитим султанским ферманом од 8. зилхије 1286. (27. фебруара 1870.), и од тога доба датира самосталност бугарске цркве.²⁷⁾ Цариградска патријаршија није признала тај егзархаг, и на једноме сабору, који је био држан у Цариграду 1872. године, били су Бугари осуђени, као одступници. Све самосталне цркве у осталом нијесу пристале на ту осуду, а између других није пристала ни јерусалимска патријаршија²⁸⁾ Али ово је само питање времена, док се не утврди политичка самосталност бугарскога народа.

8) Буковинско - далматинска митрополија.²⁹⁾ Крајем XVIII вијека потпала је буковинска епархија под јурисдикцију карловачке митрополије, али само у погледу догматичких и духовних послова. Питање о одјељењу буковинске епархије од карловачке митрополије било је пред карловачким синодом 1864. године. Послије, кад је подјелена била аустро-угарска монархија на двије половине: цислитавску и транслитавску, за православне свију народности цислитавске половине установљена је била 1873. самостална, карловачкој и сибињској координирана митрополија са сједиштем митрополита у Черновцима (у Буковини), а под јурисдикцију истога погпала је задарска епархија и епархија которска.

9) Црква у краљевини Србији.³⁰⁾ Послије укинућа пећке патријаршије, већи дио земаља, које данас састављају православно цркву краљевине Србије потпао је под власт цариградске патријаршије. Кад је основана била

²⁷⁾ Образъ на высокыя царскыи ферманъ у 11 чланака. Напечатан је на бугарском и упоредо турском језику.

²⁸⁾ Πρακτικὰ τῆς ἁγίας καὶ μεγάλης συνόδου τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει περὶ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ βουλγαρικοῦ ζητήματος συγκροτηθείσης ἐν ἔτει Σωτηρίῳ αὐτοῦ. Κωνσταντινούπολις. Испореди Πραγματεῖα περὶ τῆς κανονικῆς δικαιοδοσίας τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου ἐπὶ τῶν ἐν Βουλγαρίᾳ ὀρθοδόξων ἐκκλησιῶν. Κωνσταντινούπολις, 1860

²⁹⁾ *Schagima*. Geschichte der gr.-or. Kirche in Oesterreich. Голубинский. Сп. књ., стр. 414 и сл. Види врло интересантну посланицу од 6. октобра 1864. буковинског епископа *Хакмана*, наштампану 1899. у Черновцима. — О православној цркви у Далмацији види *моју* радњу „Православна Далмација“ Нови Сад, 1901. Статистичке податке види у епархијским шематизмима, које сваке године издају консисторије: буковинска, задарска и которска.

³⁰⁾ Осим споменутих у почетку 10 биљешке овога §. књигā, види и *B. von Kállay*, Geschichte der Serben (aus dem Ungarischen)

српска кнежевина имали су се уредити одношаји између цркве у тој кнежевини и цариградске патријаршије. Ови су одношаји уређени били 1832. тиме, што је патријаршија признала цркви у кнежевини засебну унутрашњу управу, али у одређеној зависности од патријаршије. Кад су послије границе кнежевине биле проширене и иста призната слободном и потпуно независном, тада надлежне власти у Србији потражиле су од патријаршије, да се призна и српској цркви онаква самосталност, какву уживају остале самосталне помјесне цркве, уз очување канонички прописаног јединства са васељенском црквом. Ово је и учињено било од стране патријаршије, која је синодском одлуком од октобра 1879. прогласила самосталном српску цркву у кнежевини (данас краљевини) Србији, равноправном са осталим помјесним самосталним црквама.³¹⁾

10) Црква у краљевини Румунији.³²⁾ До проглашења краљевине Румуније 1882., црква у Молдавији и Влашкој потпадала је под јурисдикцију цариградске патријаршије. На три године послије тога проглашења, дакле 1885. одлуком цариградскога синода буде проглашена самосталност цркве у краљевини Румунији са истим правима, каква уживају све остале самосталне помјесне цркве.³³⁾ —

При оволиком броју автокефалних или самоуправних обласних цркава, да се потпуно и јасно види у чему се састоји та самосталност њихова и како се при томе ипак строго чува јединство васељенске цркве, приводимо извадак из синодске грамате, којом је била призната самосталност цркве у краљевини Србији. Послије односног приступа, у коме се говори о јединству цркве и о каноничким прописима у погледу самосталних обласних цркава, грамага продужава: „Одлучили смо, да православна црква српске кнежевине, која је до сада... стојала у каноничкој зависности и одношају према нашем светом, апостолском и патријар-

I Band. Budapest, 1878, затијем *Митропол. Михаила* Православна српска црква у краљевини Србији (Београд, 1895.) и *Н. Попова* Нынѣшнее состояніе православной церкви въ Сербіи Москва, 1874.

³¹⁾ В. књижицу „Независност српске цркве проглашена 1879. године“ (Београд, 1880), у којој су приведени сви званични документи, који се тичу ове независности.

³²⁾ *Голубинскій* Сп. књ. стр. 371 и сл.

³³⁾ *Archiv für kath. Kirchenrecht.* Bd. 54, S. 347.

шеском пријестолу цариградском..., од сада буде канонички самостална, независна и самоуправна (*καυονικῶς αὐτοκέφαλος, ἀνεξάρτητος καὶ αὐτοδιοίκητος*), којој ће глава бити, као и свој православној католичанској и апостолској цркви, сам Богочовјек Господ и Спаситељ наш Исус Христос, и која ће у стварима црквеним имати и признавати за старјешину (*πρόεδρον*) свога архијепископа београдског и митрополита Србије; а овај ће заједно са синодом, састављеним сходно свстим канонима од архијереја те црквене области, управљати црквеним пословима кнежевине слободно и независно од сваког другог мијешања, и то у Духу светоме, као што божански и свети канони заповиједају. Тако дакле и на томе установљену овим синодским писмом свету цркву кнежевине Србије, признајемо и објављујемо за духовну нашу сестру (*πνευματικὴν ἡμῶν ἀδελφὴν*), и свима православним црквама васељене препоручујемо, да је као такву приознају и да је спомињу именованом *света самостална црква српске кнежевине* (*ἡ ἁγία αὐτοκέφαλος ἐκκλησία τῆς σερβικῆς ἡγεμονίας*), а тако исто дајемо јој и све повластице и сва права старјешинства, која припадају самосталном црквеном начелству, тако да ће од сада архијепископ београдски и митрополит српски спомињати при свештеној служби „свако епископство православно“, а тамошњи преосвештени архијереји спомињаће име његово. А што се на *унутрашњу управу* црквену односи, ту ће судити, ријешавати и одређивати независно он са својим светим синодом, *слиједећи еванђеоском учењу и свештеним предањима и наређењима свете православне наше цркве*. А да би се у живом и цвјетајућем и у свему непромјењеном стању одржало узајамно духовно јединство (*πνευματικὴ ἐνότης*), како према цариградској великој Христовој цркви, тако и према осталим самосталним Христовим црквама, дужан ће бити архијепископ београдски и митрополит Србије: по давнашњем и нашљеђеном каноничком узакоњењу узајамног братског одношаја и везе, које влада код самоуправних цркава, спомињати у свештеним диптисима свете патријархе; узимати свето миро од матере велике Христове цркве цариградске; кад самоправно буде проглашен за старјешину свог мјесног синода, шиљати прописане интронистичке грамате свима патријарсима и осталим самосталним црквама; к овим истим обраћати се, кроз синодска писма у свима могућим питањима од оних

црквеног значаја, која потребују опћег гласа и одобрeња, као што ће опет свака од речених патријаршеских и самосталних цркава то исто чинити према српској цркви, сходно каноничком реду и обичају, који, као што смо казали, постоји у православној цркви још од првих времена.“³⁴⁾

Осим поменутих автокефалних обласних цркава, постоје још двије обласне цркве, које су *автономне* у црквеној управи, а само у духовно-дисциплинарним и догматичким стварима зависе од цариградске патријаршије. То су:

Црква у Босни и Херцеговини, коју састављају четири епархије: 1. дабро-босанска, 2. херцеговачка, 3. зворничка и 4. бањалучко-бихаћка. Положај ове обласне црквене у главном нормиран је конвенцијом, склопљеном 31. марта 1880. између аустро-угарске владе и цариградског патријарха, о којој смо конвенцији ми већ споменули (стр. 144). По тој конвенцији врховни је духовни старјешина босанско-херцеговачке цркве цариградски патријарх, а именовање епископа за поменуте епархије припада аустријском цару, „пошто име свог кандидата буде приопћено васељенском патријарху ради извршења каноничких формалности. У случају да тај кандидат није познат у патријаршији, тада ће се односном приопћењу приложити свједоцба оног православног епископа, којему је кандидат био подређен, а којом се свједоцбом доказује, да је кандидат канонички способан, да буде посвећен за епископа.“³⁵⁾

Црква на острву Криту. Ново уређење ове црквене области основано је на закону (*κατασταλὸς νόμος*), који је издан 20. децембра 1900. По томе закону критску црк-

³⁴⁾ В. књижицу „Независност српске цркве.“ Стр. 25—27. Сличне су овој све грамате, које су издане биле од цариградског синода, кад се проглашавала самосталност једне или друге помјесне цркве. Изостављена је само у неким она тачка, гдје се спомиње о узимању из Цариграда светогга мира, а наиме према оним помјесним црквама, којих првосвештеници имају право сами да спремају свето миро.

³⁵⁾ Art II. „Sa Majesté J. et R. Ap. nommera le nouveau metropolitain au siège devenu vacant, après avoir communiqué au Patriarcat oecuménique le nom de son candidat pour que les formalités canoniques puissent être remplies. Dans le cas, où ce candidat ne serait pas connu par le Patriarcat, cette communication sera accompagnée d'un certificat de l'évêque orthodoxe dont relève ce candidat, certificat prouvant son aptitude canonique pour être sacré évêque.“

вену област саставља осам епархија: 1. критска, којој је на челу митрополит и духовни старјешина све области, 2. аркадијска, 3. ретимска, 4. кидонијска и апокоронска, 5. лампска и сфакијска, 6. јеријска и ситијска, 7. петарска и 8. кисамска и селинска. Обласног критског митрополита именује цариградски патријарх између три кандидата, које му предложи врховни управитељ земље. Врховну црквену управу саставља свети синод, којему је предсједник митрополит, а чланови сви епархијски епископи. У сједницама синода, које се држе у октобру сваке године у Ираклиону, учествује државни епитроп са консултивним гласом. Синод бира епархијске епископе, и између три кандидата, које синод предложи за дотичну епархију, замањски управитељ именује једнога. Све послове, који се цркве тичу, синод ријешава самостално, и само оне послове, који се тичу просвјетних и добротворних завода, ријешава синод споразумно са земаљском влашћу. Истим овим законом нормирана је и сва остала црквена управа на острву Криту у строго каноничком смислу.

II. УСТРОЈСТВО ОБЛАСНИХ ЦРКАВА

§ 88.

1. О обласним саборима.

Као што је за васељенску цркву орган црквене власти васељенски сабор, тако је то за помјесну, обласну цркву *обласни сабор* (*σύνοδος τοπική*). Обласни сабор потиче из црквене пракције апостолскога вијека, и ми налазимо већ од половине II вијека, да су се у разним обласним црквама сакупљали епископи на саборе сваки пут, кад се у једној или другој обласној цркви истицало какво важније питање, које је требало заједничког договора, да би се могло правилно ријешити.¹⁾ Канонички израз ове пракције налази се већ у апостолским канонима. Кад су се заокружиле дотичне обласне цркве, у којима је било неколико епископа са својим одређеним првим епископом (*ἐν αὐτοῖς πρῶτον*), ап. 34. канон наређује, да никакав епископ не смије ништа важ-

§ 88. 1) Види 7. биљешку §. 57. ове књиге.

нијега предузимати без знања свог првог епископа, а тако да ни тај први епископ ништа не чини без знања осталих епископа. Ово је била опћа одредба; а 37. ап. канонем установљује се већ основна норма, да „два пута у години мора се сакупљати сабор епископā, како би заједнички испитивали догмате благочестија и ријешавали црквене спорове, који се истакну.“ У IV вијеку 2. канон II васељенског сабора одређује, да свима пословима сваке поједине обласне цркве има управљати дотични обласни сабор, који ће састављати сви епископи односне обласне цркве. Ови обласни сабори обично се зову у каноничким изворима *епархијски сабор* (ἡ τῆς ἐπαρχίας σύνοδος), то јест, сабор састављен из свију епископа дотичне „епархије“, а то је једне црквене области, којој је на челу био митрополит, ради чега се тај сабор звао и *митрополитански сабор* (ἡ οἰκεία τοῦ μητροπολίτου σύνοδος).²⁾

Од ових сабора разликују се други опег обласни сабори, о којима се у каноничким изворима спомиње, а који се зову *дијецезални сабор* (ἡ τῆς διοικήσεως σύνοδος), то јест сабор састављен из свију епископа и митрополита једне опширне црквене области, која се некада звала „дијецеза“, а послѣје патријаршија. Ради овог пошљедњег назива, ови се сабори још зову *патријаршијски сабор* (ἡ πατριαρχική σύνοδος). О оваквом сабору говори се у 1. канону III васељенског сабора, и сазивао се у ванредним приликама, кад је требало изрећи суд над каквим митрополитом, дакле у питањима, која су прелазила границе надлежности епархијског или митрополитанског сабора.³⁾

§ 89.

а) Митрополитански сабори.

Наредба 37. ап. канона о митрополитанским саборима поновљена је била на више сабора слиједећих вијекова.¹⁾ На сабору трулском 8. канонем прописана је била и односна казна за епископе, који не дођу на сабор, и уједно

²⁾ Види *Zhishman*, Die Synoden etc. S. 57 fg. *J. Fesler*, Ueber die Provincial-Concilien und Diöcesan-Synoden. Innsbruck, 1849.

³⁾ *Zhishman*, Die Synoden. S. 3 fg., и моје тумачење 1. кан. III вас. сабора. Правила I, 284.

одређено да се ти сабори свакако бар један пут у години скупљају; а 6. канон VII васељенског сабора подвргава каноничкој казни митрополита, који занемари сазвати сабор епископа. У случају, да је један епископ запријечен да дође на сабор, он може послати свог замјеника,²⁾ или и послати писмено сабору своје мишљење.³⁾

У погледу времена и мјеста, када и гдје се имају са-стајати епископи на сабор поменути 8. канон грулски на-ређује, да то буде између ускрса и мјесеца октобра, а у мјесту, које одреди митрополит.⁴⁾

Надлежност ових сабора простире се на све послове, који се тичу дотичне црквене области, а који превишавају надлежност јурисдикције једног епископа у повјереној му цркви.⁵⁾ У 6. канону VII васељенског сабора предмети над-лежности ових сабора подијељени су на *каноничке* и *јеван-ђеоске* (*περί κανονικών και εὐαγγελικών πραγμάτων*).⁶⁾ Комен-татори канона к првим, то јест каноничким предметима односе све оно што се тиче суда, управе црквеном имо-вином, избора свештенослужитеља и слично, а к другима, то јест јеванђеоским предметима — све што се тиче вр-шења тајни и других заповиједи божјих.⁷⁾ Према овој по-дјели, у надлежност сабора спада уопће:

1. У погледу *каноничких* предмета: 1. вршење цркве-нога судства,⁸⁾ 2. бирање и постављање епископа,⁹⁾ 3. кад се има да оснује нова епископија,¹⁰⁾ 4. руковање црквеном имовином,¹¹⁾ 5. уклањање злоупотреба, које се случајно

§ 89. 1) Види I вас 5., IV вас 19., VII вас. 6., антиох 20., картаг. 95 и моја тумачења ових канона. Испор. и номоканон, VIII, 8 (Ат. синт. I, 155)

2) Види картг. 96. 97. кан. и тумачење *Валсамона* 18. кан. картг. сабора (Ат. Синт. III, 357).

3) Види *Πρόσταγμα* Јована Кантакузена од 1347. *Zachariae*, Juv gr-rom. III, 698—700.

4) Испореди номокан насл VIII гл. 8 (Ат. Синт. I, 155).

5) Ап. 34., ант. 9.

6) Ат. Синт II, 577

7) *Зонаре* и *Валсамона* тумачење 6 кан. VII вас. сабора (Ат. Синт. II, 578. 579).

8) О овоме говоримо посебно даље у глави о судству црквеном.

9) I вас. 4., IV вас 28., VII вас 3.

10) Картаг. 98.

11) Антиох 25., картаг. 26.

увуку у цркву,¹²⁾ 6. пресуђивање у погледу народа, који не ће да прими изабраног епископа,¹³⁾ 7. премјештај епископа¹⁴⁾ и уопће 8. надзирање, да ли у својим црквама епископи врше све по закону.¹⁵⁾

II. У погледу *јеванђеоских* предмета: 1. расправљање о вјерским питањима, која се случајно истакну,¹⁶⁾ 2. просуђивање о литургијским књигама и другим књигама, које се тичу вјере и цркве,¹⁷⁾ 3. о образовању свештенства,¹⁸⁾ 4. о религиозном и моралном стању народа,¹⁹⁾ 5. о томе, да ли се по прописима врше тајне и остали црквени обреди,²⁰⁾ 6. да се не увлаче у народ каква сујевјерства²¹⁾ и уопће 7. да ли се чувају свугдје и у свему хришћански прописи.²²⁾

Да један овакви сабор може надлежно дјеловати, то јест, да његови закључци буду пуноважни, он мора бити састављен најмање од три лица: од митрополита и два епископа.²³⁾ За свргнуће једног епископа, 12. канон картагенскога сабора захтијева дванаест епископа,²⁴⁾ али из каноничке практике цркве старијега доба даје се закључити, да је на то овлашћен сваки правилно састављени сабор епископа, на коме свакако мора да буде више од два епископа.²⁵⁾

¹²⁾ VII вас. 6. Номокан. насл. VIII. гл. 8 (I. с).

¹³⁾ Антиох. 18.

¹⁴⁾ Тумачење *Валсамона* 15. кан. I вас (Аг. Синт. II, 147), а и *моје* тумачење истога канона *Правила* I, 220—221.

¹⁵⁾ Ап. 34., ант. 9. Номокан. насл. I. гл. 5 (Аг. Синт. I, 42)

¹⁶⁾ Ап. 37., антиох. 20.

¹⁷⁾ Тумачење *Зонаре* и *Валсамона* 6 кан. VII. васељ сабора (Аг. Синт. II, 579)

¹⁸⁾ VII вас. кан. 2. и тумач *Зонаре* овога канона (Аг. Синт. II, 561).

¹⁹⁾ III вас. кан. 6. Номок. XII, 18. XIII, 34 (Аг. Синт. I, 274. 332).

²⁰⁾ VII вас. кан. 6. и тумачење *Зонаре* истога канона (Аг. Синт. II, 579).

²¹⁾ Номок. XIII, 20 (Аг. Синт. I, 321).

²²⁾ Номок. I, 1 (Аг. Синт. I, 35)

²³⁾ Ант. 16. 20. Номок. IX, 1. 6 (Аг. Синт. I, 174. 181)

²⁴⁾ И то, ако не може, да их скупи још већи број (Аг. Синт. III, 322).

²⁵⁾ Антиох. 4. Испореди подробности о овоме *Zhishman, Die Synoden. S. 72—74.*

§ 90.

б) Патријаршески сабори.

У тумачењу 2. канона II васељенског сабора *Валсамон* пише, да су у старија времена сви епархијски митрополити били автокефални и да су их постављали њихови посебни сабори (*πάντες οἱ τῶν ἐπαρχιῶν μητροπολίται αὐτοκέφαλοι ἦσαν, καὶ ὑπὸ τῶν οὐκείων συνέδῳ ἐχειροτονοῦντο*),¹⁾ а сами епископи од њих су примали рукоположење. Ради овога и ради осталих црквених послова своје области, ти су митрополити држали у одређена времена своје митрополитанске саборе (§. 89). У IV и V вијеку, кад су се главни црквени послови почели расправљати и ријешавати у оним градовима, гдје су били главни митрополити, који су важили као архиепископи у ширем смислу, а који су у пет главних средишта тадашњег хришћанског свијета названи патријарсима, гада су митрополити мање знатних градова и њихове области почеле губити карактер автокефалности, који карактер задржаше у течају времена само оне цркве, које смо споменули у 86. параграфу. Изгубивши некадашњи свој автокефални значај, дотични митрополити задржаше само наслов свој пређашњи, а црквени послови њихових области расправљали су се на саборима дотичних главних архиепископа, или патријараха, који су те митрополите на својим саборима бирали и они их рукополагали.²⁾

Патријаршески сабор састављали су под предсједништвом патријарха сви митрополити дотичне патријаршије, то јест, они митрополити, који добивају рукоположење од патријараха (*παρ' αὐτοῦ χειροτονούμενους*), а који немају права рукополагати друге епископе (*μὴ ἔχοντας δίκαιον ἄλλους ἐπίσκοπους χειροτονεῖν*).³⁾ У случају да је који од тих митрополита запријечен био да дође на сабор, могао је замијенити га један епископ, или је могао писмено послати сабору своје мишљење.⁴⁾ Течајем времена ово се измијенило, те су патријаршески сабор састављали, осим поменутих ми-

§ 90. 1) Ат. Синт. II, 171.

2) Који су од пређашњих митрополита задржали автокефални карактер казали смо у §. 86.

3) Тумачење *Валсамоново* 8. канона трул. (Ат. Синт. II, 326).

4) Картаг кан. 96.

трополита и многи епископи, особито они који су се налазили у мјесту, гдје се сабор састајао.

Сабор се обично сакупљао у јуну или септембру сваке године, и то у мјесту патријархова сједишта.⁵⁾ Кад је тај сабор постао у течају времена перманентан, тада је, осим љетних мјесеци, радио сваке седмице по два пута.⁶⁾

Дјелокруг патријаршеског сабора био је у главном онај исти, који смо видјели за митрополитански сабор, као сабор автокефалне једне обласне цркве. Посебно у надлежност патријаршеског сабора по каноничким изворима спада: 1, избор патријарха, 2, каноничка институција епископа на односну епархију, 3, узвишење једне епископије на виши степен, 4, премјештај епископа, 5, кад се тиче да се двије епископије споје у једну, 6, кад се има основати једна нова епископија, 7, кад се има пренијети епископска катедра из једнога града у други, 8, кад се има пресудити о каквој одлуци, коју је патријарх случајно противно канонима издао и 9, црквено судство у вишој инстанцији.⁷⁾

§ 91.

в) Врховни средишњи органи у данашњим самосталним автокефалним црквама.

Сабори, који састављају врховну средишњу власт у данашњим самосталним обласним црквама, јесу или *перманентни*, или *периодични*, то јест, или трајно постоје, или се састају само у одређена времена године. У дјелокруг неких између ових сабора спадају сви послови, како вјерски и литурђијски, тако и црквено-управни, а у неким црквама ови су послови подијељени, тако да првима, то јест, вјерским и литурђијским пословима управља архијерејски сабор, или синод, а другима, то јест, црквено-управним пословима управља сабор, у коме учествују и свјетовњаци.

Перманентни црквени сабори постоје у четири источне патријаршије, у руској цркви и у цркви краљевине Грчке;

⁵⁾ Картаг. кан. 18. и споменуто *Валсалоново* тумачење 8. трул.

⁶⁾ Ат. Синт. V, 402.

⁷⁾ Све ово подробно је наведено у *Zhishman, Die Synoden* S. 7 fg.

периодични — у свима осталим самосталним црквама, осим синајске архијепископије и митрополије цетињске, у којима због тога што нема других епископа, врховну управу црквену врши дотични првосвештеник са својим свештенством.

I. ПЕРМАНЕНТНИ ЦРКВЕНИ САБОРИ.

I. У *цариградској патријаршији*¹⁾ свети синод води старање о свима црквеним пословима (εἰς ἅλας τὰς πνευματικὰς ὑποθέσεις). Састоји из 12 архијереја под предсједништвом патријарха. Сви архијереји патријаршије имају право да буду чланови синода периодично на двије године, а сваке године половина се чланова синода мијења, тако да један члан не може остати у синоду више од двије године, и гада се повраћа у своју епархију. Сви чланови синода имају једнака права у синодским одлукама; а без патријарха не може се ништа одлучити, исто као што ни патријарх не може ништа урадити без синода, којег суду и он подлежи, као и остали архијереји. Синод држи своје сједнице три пута на недјељу. Има свој печат, који је састављен из шест дијелова, од којих по један чувају шест архијереја, чланова синода, који су остали у синоду од пређашње године, а држак печата чува патријарх, тако да без знања њих седморице не може се на никакав синодски лист ударити печат, и дошљедно ни отпрати из синода никакав званични лист, пошто на свакоме мора бити синодски печат. При синоду постоје два тајника, први и други, али без права гласа; постоји тако исто и један скеуофилак ради чувања патријаршеске ризнице.²⁾

За вођење економских послова патријаршије, а исто и за вршење суда у стварима цивилнога карактера, постоји *мјесовити савјет* (μικτὸν συμβούλιον), који је састављен из 12 чланова: 4 архијереја и 8 угледних свјетовњака, под предсједништвом старијег између чланова архијереја; а кад дође у савјет патријарх, гада под његовим предсједништвом. Служба чланова савјета траје двије године, а сваке године половина иступа и замјењује се новим члановима. Свјетовни чланови савјета, који су сви Цариграђани, не добијају никакве плате за своју службу. Савјет држи редовно

§ 91. 1) Види §. 27. и 87.

2) Κανονισμὸς περὶ τοῦ σχηματισμοῦ τῆς ἱερᾶς συνόδου. 1862.

своје сједнице два пута на недјељу; а мора бити најмање двије трећине чланова, да се може држати правилна сједница. На свакоме званичном листу мора бити савјетски печат, који је састављен из три дијела, од којих један чувају чланови-архијереји, два чувају чланови-свјетовњаци, а кључ (κλεις) предсједник.³⁾

2. У патријаршијама: *александријској, антиохијској и јерусалимској* постоји у свакој при догичноме патријарху св. синод, састављен из односнога броја архијереја; и ови синоди воде све и духовне и црквено-управне послове патријаршија.⁴⁾

3. У *руској цркви*⁵⁾ врховну средишњу уредбу саставља *святѣйшій управительствующій синодъ*. По указу од 9. јула 1819. састављају га седам лица, од којих један, петроградски митрополит, зове се „первенствующій членъ“, а остали зову се или „члены“, или „присутствующіе“. Ови „члены“ су обично митрополити, и уживају стално чланство у синоду; а „присутствующіе“ су епархијски епископи, који бивају позвани да учествују у сједницама синода за неко одређено вријеме. Кад је на окупу, синод држи своје сједнице три пута сваке недјеље. У дјелокруг синода спадају сви како духовни, тако и црквено-управни послови свега царства руског.⁶⁾ — При синоду постоји *оберъ-прокуроръ*, који је „блюститель за исполненіемъ законныхъ постановленій по духовному вѣдомству“. Учествојући у синодскоме раду, он разјашњава законе и пружа све оне податке, који су нужни, да се дотично питање ријешити у смислу постојећих закона. Оберъ-прокуроръ је посредник између владоца и синода, и води све спољашње синодске послове. Ради тога он има нарочитог помоћника (товарищъ оберъ-прокурора),⁷⁾ а тако исто и своју посебну *канцелярију*.⁸⁾ За вођење економских послова постоји посебно синодск

³⁾ Κανονισμός περί του μητροβ συμβουλίου. 1862.

⁴⁾ *Silbernagl*, *Verfassung*. S. 21. На окружној посланици источних патријараха од 6. маја 1848 потписана су четири епископа члана антиохијског патријаршеског синода и седам епископа чланова јерусалимског патријаршеског синода.

⁵⁾ Види § 28 и 87.

⁶⁾ *Т. Барсовъ*, *Сборникъ*. Ч. I, отдѣл. I, гл. 1 (стр. 1—10).

⁷⁾ *Пб.* Ч. I, отд. I, гл. 2 (стр. 11—16).

⁸⁾ *Пб.* Ч. I, отд. I, гл. 3 (стр. 16—21).

хозяйственное управление, које је у непосредној зависности од оберъ-прокурора.⁹⁾ У зависности пак од синода постоји *учебный комитетъ*, који се бави питањима учевно-педагошким и средством ревизија надзире учење и дисциплину у свима богословским заводима рускога царства. Састављен је овај комитет из девет чланова свештеничког и свјетовног реда, а при потреби додају им се и друга лица између признатих учењака и педагога. Закључци комитета да могу имати правну снагу, морају бити одобрени синодом.¹⁰⁾

Сједиште је синода у *Петрограду*, а у зависности од њега постоје двије спомоћне му уредбе, једна у *Москви* и друга у *Тифлису*. Прва се зове *московская синодалная контора*, и стоји под управом митрополита московског, а чланови су јој: два епископа и *протопресвитеръ* московске велике цркве успенске. У дјелокруг ове конторе спада старање о трима синодским великим дворовима са црквама у Москви и о ставропигијским манастирима.¹¹⁾ Много важнија од ове јест *грузино-имеретинская святѣйшаго правительствующаго синода контора*. Под предеједништвом егзарха Грузије састављена је ова контора из три архимандрита: два из Грузије и један из Имеретије, и једнога *протојерея*. Подручна су јој три епархијска епископа: Имеретије, Мингрелије и Гурије, — и води све духовне и црквено-управне послове, који се тичу грузино-имеретијске области, а под врховном управом петроградског синода.¹²⁾

Ради чувања чистоће вјеровања, и да се не би кроз штампу шириле књиге, које би противне биле томе вјеровању, постоји при синоду „*духовный цензурный комитетъ*“, од кога опет зависе неколики други комитети у провинцијама, између којих главни су они при духовним академијама: московској, кијевској и казанској.¹³⁾

4. Врховну црквену власт у *краљевини Грчкој*¹⁴⁾ саставља синод јеладске цркве (*ἱερά συνόδος τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος*). Састављају га пет чланова са једнаким правом гласа, који су сви архијереји, и између којих један је пред-

9) *Пб. Ч. I.*, одд. I. гл. 5 (стр. 27—54).

10) *Пб. Ч. I.*, одд. I. чл. 4 (стр. 21—27).

11) *Пб. Ч. I.*, одд. II. гл. 7 (стр. 65—70).

12) *Пб. Ч. I.*, одд. II. гл. 8 (стр. 70—80).

13) *Пб. Ч. I.*, одд. II. гл. 9 (стр. 80—90).

14) Види §. 30.

сједник, и то свагда атински митрополит. Остала четири члана мијењају се сваке године, и повраћају се у своје епархије, а замијењују их други, премда поједини чланови могу остати још и за другу годину. Годишњи период синодскога рада почиње 1. септембра. При синоду постоји *краљевски повјереник* (βασιλικὸς ἐπίτροπος), који учествује на свима синодским састанцима, али без права гласа, и потписује послије синодских чланова све списе синода. Послови синода дијеле се на унутрашње (ἐσωτερικά) и спољашње (ἐξωτερικά). Унутрашње послове обавља синод независно од политичке власти, спољашње — заједнички са политичком влашћу. К унутрашњим пословима односи се: вјера, хришћански морал, богослужење, учење црквено и црквена дисциплина; остало се односи к спољашњим пословима.¹⁵⁾

II. ПЕРИОДИЧКИ ЦРКВЕНИ САБОРИ

а) Строго црквени сабори:

1. У цркви *краљевине Србије* врховну власт саставља *архијерејски сабор*. По закону од 31. децембра 1882. год. састављали су овај сабор: митрополит, сви епархијски епископи, два архимандрита и по један протојереј из сваке епархије.¹⁶⁾ Данас по закону 1900. год. састављају архијерејски сабор, онако као по закону 1862. године, само епархијски епископи под предсједништвом митрополита, или кад нема митрополита, или је спријечен да врши дужност, замјењује га у предсједничкој дужности најстарији по посвећењу епархијски епископ. Дјеловођа је у архијерејском сабору секретар великог духовног суда. Сабор се редовно састаје један пут у години у прољеће или у јесен у Биограду, а по потреби и ванредно, у свако доба године, са знањем министра просвјете и црквених послова. Да саборски закључци буду пуноважни мора бити на састанку предсједник и бар још два члана. Одлуке сабора каноничке врсте извршне су, а остале потребују краљевску потврду. У дјелокруг архијерејског сабора спадају сви послови, који се тичу вјере, хришћанског морала, црквеног обреда, образовања свештенства, предавања науке хришћанске у свје-

¹⁵⁾ Νόμος καταστατικός τῆς ἱερᾶς συνόδου τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος. Ат. Синг. V, 602—613. Испореди Δ. Χριστοπούλου Συλλογή. σελ. 14—28.

¹⁶⁾ Види 34. §. ове књиге.

товним школама, свештеничка дисциплина, организација епархија, парохија и манастира; осим тога, архијерејски сабор бира епархијске епископе, даје црквена достојанства достојним свештеним лицима, рукује црквеним фондовима и завјештањима у корист цркава, манастира и црквене књижевности, одржава везу и јединство у догматима и у богослужењу с осталим православним автокефалним црквама, и без претходног саслушања архијерејског сабора, никакав закон и уредба, који се тичу српске цркве и свештенства, не могу се издати, ни постојећи преиначити. Као црквено-судска власт, архијерејски сабор расправља и суди све међусобне размирице епархијских епископа и митрополита, све кривице епископа и митрополита, учињене у архијерејским дужностима, и најпослије брачне спорове краља и чланова краљевског дома.¹⁷⁾

За црквено-судске ствари, постоји као призивна власт, *велики духовни суд*, који састављају: предсједник, пет редовних чланова, пет почасних чланова и секретар; како међу редовним, тако и међу почасним члановима, један је архимандрит, а остала су четворица свјетовни свештеници. Предсједник је један епископ, којег изабере архијерејски синод на годину дана. Чланови великог суда постављају се краљевим указом на три године. Суд се овај састаје два пута у години, и да сједнице могу доносити пуноважне одлуке, морају бити присутни, предсједник и четири члана. Велики духовни суд расматра, одобрава, преиначава и поништава рјешења и пресуде епархијских духовних судова, расправља спорове о надлежности појединих црквених власти, ријешава о изузећу предсједника и чланова великог духовног суда, и најпослије ријешава о изузећу појединих епархијских судова духовних, и у том случају одређује, који ће епархијски суд судити. Рјешења и пресуде овог великог суда духовног извршни су, а извршују их надлежне црквене и грађанске власти.¹⁸⁾

2. Врховну власт у цркви *краљевине Румуније* саставља *свети синод*.¹⁹⁾ По закону од 14. децембра 1872. год. синод се састоји из оба митрополита (букурешког и јашког), из

¹⁷⁾ Чл. 9—17. и 77. закона 1900. године

¹⁸⁾ Чл. 78—94. истога закона.

¹⁹⁾ Види 35. §. ове књиге

свију епархијских и свију титуларних епископа. Предсједник је митрополит угро-влашки, а кад њега нема, тада митрополит молдавски, нема ли ни овога, тада најстарији по служби епископ. У сједницама синода присуствује и министар црквених послова, али само са консултивним гласом; а ако тај министар није православне вјере, замјењује га други министар, који је православно. Синод се бави свима црквеним пословима: духовним, дисциплинарним и судбеним. Састаје се синод два пута на годину, и то у јесен и у прољеће. Закључци синода у духовно-судским питањима имају потпуну снагу по себи сами, а остали закључци подлеже потврди владоца.²⁰⁾

3. За *буковинско-далматинску митрополију* највиши конститутивни орган у пословима црквене управе и духовног судства саставља *митрополитски синод*. Овај синод састављају: митрополит, као предсједник, и епархијски епископи. Ако је митрополит, или који епархијски епископ запријечен, могу их замијенити у синоду са односним писменим опуномоћењем црквени достојанственици из дотичних епархија, и у првome случају, предсједничко мјесто у синоду заузима епископ старији по служби. Како митрополит, тако и епархијски епископи имају право повести у синодске сједнице по једног црквеног достојанственика, али само са консултивним гласом. Синод се састаје један пут на годину, а ако нема хитних послова, може се и не састајати сваке године. С погледом на географски положај ове митрополије синод држи своје састанке редовно у православној цркви свете Тројице у Бечу, премда услијед договора митрополита са епархијским епископима, може се састати и у другом мјесту. У дјелокруг синода спадају сви послови, који се тичу вјере, хришћанског морала, црквеног обреда, свештеничке дисциплине, духовних завода и духовнога судства. Закључци синода подносе се на одобрење владоца, осим оних, који се тичу вјере, хришћанског морала и духовнога судства, а који постају по себи сами обвезни.²¹⁾

4. У *кипарској архијепископији* управља црквом синод, који под предсједништвом архијепископа, састављају три епархијска епископа. Састаје се сваке године послје ус-

²⁰⁾ Чл. 8—16. 25. закона од 14 децембра 1872.

²¹⁾ Види §§. 5—18. синодског устава од 21. августа 1884.

крса, а дјелокруг му је опредјељен опћим каноничким прописима.²²⁾

5. У *карловачкој митрополији*²³⁾ постоји за догматичке и строго духовне послове, као врховна власт, *архијерејски синод*, који састављају митрополит, као предсједник и сви епархијски епископи. Дјелокруг овога синода, послје краљевског рескрипта 1868. године, много је ограничен, и осим вјерских и духовно-дисциплинарних послова, синоду само припада бирање епархијских епископа, постављање архимандрита и послови, који се тичу богословског училишта. У синод спада и царски повјереник, који има право учествовања у свима састанцима синода, осим оних, на којима се расправљају вјерске и строго духовне ствари, и кад синод бира епископе.²⁴⁾ Синод сазива карловачки митрополит писмено, послје добивене на то приволе од владоца; а морао би се редовно састајати сваке године по један пут.²⁵⁾

6. У *сибињској митрополији* по органичком уставу 1869. године²⁶⁾ за догматичке и строго духовне послове постоји *архијерејски синод*, који се састоји из митрополита, као предсједника, и епархијских епископа. Митрополит је дужан сазивати синод један пут на годину, и епархијски су епископи дужни доћи на синодске сједнице. У дјелокруг синода спада: а) подвргнути каноничким испиту дотичног, кога је епархијска скупштина изабрала за епископа, б) расправљати сна питања, која се тичу вјере, тајни и обредā, в) старати се о побожности и моралу клира и народа, г) настојати да богословски и учитељски заводи одговарају својој цијељи, д) давати упуства у погледу каквоћа, какве морају имати кандидати за свештенство и учитељство и е) чувати слободу цркве и бранити је прогиву сваког покушаја, који би ма ко учинио да поруши мир и светињу цркве.²⁷⁾

7. Врховну црквену власт у *бугарском егзархату* саставља, по уставу од 14. маја 1871. год. и по ономе од

²²⁾ Види 5. бил. 87. §. ове књиге.

²³⁾ Види 29. §. ове књиге

²⁴⁾ Декларација од 16. јула 1779 §. 21.

²⁵⁾ Испор. *E. Radić*, *Die Verfassung* (Prag, 1880). S. 34—54.

²⁶⁾ Види §. 31. ове књиге

²⁷⁾ §§. 171—174. истог устава.

13. јануара 1895. г., прилагођеном за бугарску кнежевину,²⁸⁾ *святыйшиъ синодъ*, који, под предсједништвом егзарха, састоји се из четири епархијска епископа, које бирају сви епархијски епископи. Служба им траје четири године, послије кога периода замјењују их друга четири епископа. Синод се састаје редовно један пут на годину, и то почињући од друге недјеље послије ускрса, а ванредно, кад је потреба. Дјелокруг синода саставља: а) бирање епархијског епископа између двојице предложених од епархијске скупштине кандидата, б) сви послови, који се тичу вјере, хришћанскога морала и обреда црквеног, в) свештеничка дисциплина, г) образовање свештенства, д) духовна цензура и ђ) коначно пресуђивање у духовним пословима, у пословима брачним и у распрама међу свештеним лицима.²⁹⁾

б) Мјешовити црквени сабори.

По примјеру ваљда мјешовитога савјета, који је заведен 1860. године у цариградској патријаршији, и у којем савјету допуштено је осморици угледнијих свјетовњака, да уз четири архијереја воде врховну управу економским црквеним пословима и пословима народног образовања, по томе примјеру у новије вријеме заведени су слични мјешовити савјети у три обласне цркве: карловачкој, сибињској и бугарској. Само што се у овим мјешовитим савјетима у реченим обласним црквама прешла канонички одређена граница одношаја између јерархије и народа (§. 53.) и призната су свјетовњацима у црквеним пословима таква права, каквих они по темељном устројству цркве не могу имати. Цариградски патријаршески мјешовити савјет изазван је положајем православне цркве у отоманској царевини, и кад је ферманом султана Мухамеда II, одмах послије освојења Цариграда од Турака, призната цариградском патријарху, осим духовне, и цивилна јурисдикција над свима православним хришћанима у царевини. Ову цивилну јурисдикцију није наравно могао вршити сами синод, него је за то већ у XV вијеку састављена нарочита дикастерија, у коју је патријарх позивао неколике вјештије јуристе, да заједно са неколико свештених лица из патријаршије, а под

²⁸⁾ Види 32. §. ове књиге.

²⁹⁾ §§. 4—6 26—34. 93—97 устава 1871., или чл. 38—46. и 100—104. устава 1895. године.

предсједништвом његовим, воде цивилне послове православних поданика царевина. Овој истој дикастерији повјерено је било старање и о економским пословима, који су се тицали градње цркава и украса њиховога, и догичних добротворних завода, исто и о пословима народнога образовања. Та патријархова повластица о цивилној јурисдикцији над хришћанским поданицима отоманске царевине постојала је 1860. г., кад је установљен у данашњем свом саставу постојећи мјешовити савјет, као што иста повластица постоји и данас, и мјешовити овај савјет суди и данас у свима цивилним стварима поменутих поданика, исто као што води старање о материјалним средствима за подизање и уздржавање цркава, школа, болница и свију осталих јавних добротворних установа. Осим овога, све остало што се тиче црквене управе припада патријаршеском синоду и подређеним му управним органима, у којима су чланови само и искључиво свештена лица. — Цариградски мјешовити савјет не би се могао приводити као образац, по којем су устројени односни савјети у поменутих обласних црквама, а тијем мање, кад се испореди дјелокруг ових савјета са цариградским, и кад се види, да у том савјету свјетовњаци (осим цивилно-судбених послова) имају толико интеренције у црквеним стварима, колико имају они у једном правилно уређеном црквеном гугорству, док међутијем у савјетима речених обласних цркава свјетовњаци имају у истима стварима одлучујући глас. А ово већ није у складу са основним учењем православног црквенога права о значају свјетовног елемента у црквеној управи и о одношајима између јерархије и народа у цркви.

Пошто је догична државна власт законом санкционисала постојање поменутих мјешовитих савјета, који као такви данас постоје и раде, то их морамо овдје споменути.

1. У *карловачкој митрополији* вођење црквено-управних послова и оних, који се тичу школа и црквено-школских заклада, припада *народно-црквеном сабору*, који је састављен, под предсједништвом карловачког митрополита, из свију епархијских епископа и 75 посланика: једна трећина свештеничког, а двије трећине свјетовног реда. Потпредсједника бира сабор између посланика свјетовнога реда. Царски повјереник не утиче у саборску расправу, нити при донашању закључака. Сабор се састаје редовно сваке треће

године, а сазива га, последије добивеног одобрења од владоца, карловачки митрополит, или, ако је упражњена митрополитска катедра, митрополитски црквени савјет.³⁰⁾

Вршење текућих послова, које спадају у дјелокруг народно-црквеног сабора, повјерено је *саборском одбору*, који се састоји из 9 чланова: митрополита, као председника, једног епископа, два члана свештеничког и пет чланова свјетовног реда. Чланове ове бира сабор из своје средине, а тако исто бира им замјенике. Кад је запријечен митрополит, председава у одбору односни епископ, или његов замјеник; а потпредседника бира између свјетовних чланова сам одбор. Овлашћење саборског одбора траје за цијело вријеме саборског периода, а у сваком случају догле, док га не замјени нови одбор, који ће сабор изабрати. За донашање одлуке нужно је, осим председника, присуство најмање четворице чланова. Саборски одбор састаје се редовно четири пута на годину у сједишту митрополије; а ванредне сједнице по потреби сазива председник или замјеник његов. Записник о сједницама саборског одбора подноси се у пријепису председнику угарског министарства. Председник и чланови саборског одбора одговорни су за свој рад сабору. Перовођа одбора је народно-црквени секретар.³¹⁾

За духовно-судске ствари постоји, као призивна власт (апелаторија) *митрополитско-црквени савјет*,³²⁾ који сачињавају: митрополит, као председник, два епископа, три друга свештеничка члана, три свјетовна члана, биљежник као перовођа и фишкал. Ова два пошљедња немају ријешавајући глас. Митрополит именује потпредседника; председнике епископе бира синод, шест присједника свештеничког и свјетовног реда бира народно-црквени сабор, а фишкала именује сам савјет. Перовођа је народно-црквени секретар. Дјелокруг је савјету онај, који прописује „консistorијска система“ митрополитској апелаторији,³³⁾ а наиме, као пошљедња призивна власт у свима судским питањима, која се тичу како свештеничке дисциплине, тако и брачних

³⁰⁾ Саборско устројство од 14. маја 1875 §§ 1—20.

³¹⁾ Исто устројство §§ 21—25.

³²⁾ Уређење митрополитско-црквеног савета од 29. маја 1871.

³³⁾ Види §. 29. стр. 150.

спорова, затијем, као прва судска власт у тужбама противу епархијских епископа и епархијских консисторија; и најпослије у дјелокруг савјега спадају сви послови, који се тичу вјере, обреда црквеног и вршења законских прописа од стране свештенства. Митрополитско-црквени савјет држи редовно своје сједнице два пута на годину, а по потреби и више пута, и то у сједишту митрополита.

Према задаћи народно-црквеног сабора, коме уз остало припада и вођење послова, који се тичу школа и школских заклада, постоји као средишња управна власт, *народно-школски савјет*. По школској уредби од 2. јула 1872. овоме савјету припада управа и надзор свију основних и повторних српско-народних школа, као и надзор оних виших учевних и просвјетних завода, који уживају потпоре из народних заклада. Састоји се овај савјет из главног референта српско-народних школа и шест других чланова. Предсједник му је митрополит, погпредсједника бира савјет, а чланове народно-црквени сабор; перовођа му је народно-црквени секретар. Главног школског референта бира сабор, а потврђује га владалац. Народно-школски савјет држи своје сједнице по потреби, било на сазив свога предсједника, или на исеање тројице чланова. Народно-школски савјет, као и главни школски референт одговорни су сабору за своје дјеловање.³⁴⁾

2. У *сибињској митрополији* по поменутом органичком уставу 1869. г. постоји *народно-црквени сабор*, који се састоји из митрополита и епархијских епископа, затијем из 90 посланика, и то 30 од свештеничког и 60 од свјетовнога реда. Предсједник сабора је митрополит, а кад је он запријечен, најстарији по служби епископ. Посланици се бирају на три године. Сабор сазива митрополит, или ако је упражњена митрополитска катедра, митрополитска консисторија, послије претходне пријаве о томе владаоцу. Сабор се састаје сваке треће године. У надлежност сабора спада: а) старање око очувања вјероисповједне слободе и автономије православне романске цркве, б) управљање свима пословима, који се тичу цркве, школе и црквено-школских

³⁴⁾ Овако је по споменутој у тексту школској уредби, која је својим 136—143 параграфима замјенила уређење овога савјета од 29. маја 1871.

заклада и в) бирање митрополита и присједника митрополитске консисторије.³⁵⁾

Врховни управни и судбени орган саставља *митрополитска консисторија*. Састоји се из митрополита, као предсједника, из епархијских архијереја и из нужнога броја почасних присједника, које сабор бира између својих чланова једног и другог реда. Дијели се ова консисторија на три одсјека: одсјек строго црквени, одсјек школски и одсјек епитропски. У свима одсјецима предсједник је митрополит. Црквени одсјек састоји се из шест присједника, сви из свештеничкога реда, а остала два одсјека такођер из шест присједника сваки, али тако, да је трећина из свештеничкога, а двије трећине из свјетовнога реда. За сва три одсјека постоји један секретар, затијем један фишкал, а за брачне послове један одвјетник. Одсјек црквени одлучује, као привна власт, све свештеничке спорне ствари, одсјек школски води врховну управу и надзор свију вјероисповједних школа и завода, а епитропски одсјек управља оним фондовима, који митрополији, као таквој, припадају. Митрополитска консисторија држи и опће сједнице, на којима учествују чланови свију одсјека, и на тим сједницама бира секретара и фишкала, и предузима што треба за сазив народно-црквеног сабора и избора посланика за сабор.³⁶⁾

3. У *бугарској егзархату* постоји *екзархийски свѣтъ*, који саставља егзарх, као предсједник, и шест угледнијих свјетовњака, које бира клир и народ из свију епархија егзархата, и потврђује их влада на предлог егзарха. Служба чланова савјета траје четири године, послије којих бирају се нови чланови. У дјелокруг егзархијског савјета спада: а) школе, б) подизање цркава и добротворних завода, в) управљање црквеном имовином, г) прегледање годишњих рачуна свију цркава и манастира и д) суђење цивилне стране у брачним споровима.³⁷⁾

³⁵⁾ §§. 143—154. органичког устава.

³⁶⁾ §§. 158—170. орган. устава.

³⁷⁾ §§. 8—9. 35—39. 98. устава 1871. године.

§ 92.

2. Архиепископи, као поглавице
автокефалних цркава.

Право име поглавице једне обласне автокефалне цркве јест *архиепископ* (ἀρχιεπίσκοπος). Овај се назив срета први пут у цркви у IV вијеку, кад *Атанасије* називље Александра александријског архиепископом.¹⁾ Послије тога врло ријетко се којем епископу давао овај наслов, и тек у појединим свечаним приликама тако су титулирали поједине епископе знатних градова и врло уважене по своме значају у цркви, као: Јава римског, Анатолија цариградског, Кирила александријског, Максима антиохијског и Јувенала јерусалимског. Ови епископи названи су архиепископима у актима IV васељенског сабора. Од тога доба, дакле од прве половине V вијека, у царским новелама и сличним важним документима име архиепископа даје се редовно црквеним поглавицама, који су били у главним градовима грчко римске државе.²⁾ На шестом васељенском сабору установљено је, да се именом архиепископа имају у напријед звати епископи: римски, цариградски, александријски, антиохијски и јерусалимски, затијем епископи: кипарски, новојустинијански, иверски, ефески и солунски.³⁾ Првих пет носили су још од халкидонског сабора име патријарха, а других пет име старијих митрополига. Од ових десет епископа, који су архиепископима у строгом смислу, дакле правим првим епископима васељенске цркве названи, њих осморица су били уједно и поглавице автокефалних цркава, а осталој двојници признато је име архиепископа ради знатности градова, у којима су они имали своје катедре и ради успомене, с којом је скопчана била дјелатност ап. Павла у тим градовима. Овим је положен темељ оној пракци, која је послије у цркви свагда важила. Архиепископ у строгоме смислу зове се поглавица сваке обласне автокефалне цркве; а ради почаста исти наслов давао се још појединим епископима, који су заузимали катедре у градовима, који су од

§ 92. 1) Apolog. contra Arianos.

2) Evagrius, hist. eccl. IV, 12.

3) Harduini. III, 482.

историјског црквеног значаја били, или који су били у државном одношају знатнији, али који архиепископи само су титуларни били.⁴⁾

§ 93.

а) Митрополити.

У каноничким изворима митрополитом зове се главни епископ једне веће црквене области, у којој је неколико епископа.¹⁾ У почетку овај главни епископ звао се *први епископ*,²⁾ а на првом васељенском сабору назван је митрополитом,³⁾ који је назив од тога доба остао у црквеној употреби. О одношају епископа к митрополиту говори 9. канон антиохијскога сабора: „Треба да у свакој епархији (*καθ' ἐκάστην ἐπαρχίαν*)⁴⁾ епископи познају епископа, који је старјешина у митрополији, и који води старање о свој епархији, јер се у митрополију са свију страна стичу сви, који посла имају. И за то наређује се, да он мора и у части првенство имати, и да други епископи не смију ништа важнијега предузимати без њега, сходно староме канону отаца наших, који и сада важи, осим онога само, што се тиче њихове посебне области и селā, која њој припадају. Јер сваки епископ има власт над својом облашћу (*τῆς ἐαυτοῦ παροικίας*), и мора њом управљати са потребитим обзирима према свакоме и марљиво се старати о свима мјестима, која зависе од његова града, дакле рукополагати презвитере и дјаконе, и сваки посао разборито изводити; а ван овога, он не смије предузимати ништа без епископа митрополије, исто као ни овај без приволе осталих.“⁵⁾ Овај канон јасно казује значај митрополита у црквеном устројству.

¹⁾ Данас на прим. у Русији, или на западу у старије доба: равенски, аквилејски, арборски у Сардинији, милански и т. д.

§ 93. ¹⁾ В. § 61 (стр 257.) и § 84. бил. 6.

²⁾ Τοὺς ἐπισκόπους ἐκάστου ἔθνους εἰδέναι χρῆ τὸν ἐν αὐτοῖς πρῶτον, καὶ ἡγεῖσθαι αὐτὸν ὡς κεφαλὴν. Ап. 34 (Ат. Синт. II, 45).

³⁾ Кан. 4. Испореди каноне, који су споменути у 7. бил. 84. §

⁴⁾ В. 6 бил. 84. §. гдје је казано шта значи ријеч *епархија* у каноничким изворима; а види и бил. 4. истог §. гдје се говори шта значи *парохија* у каноничким изворима.

⁵⁾ Ат. Синт. III, 140—141. Испор. тумачење *архим. Јоанна* овога канона (Спом. књ. I, 399—400).

Митрополити су у првим вијековима цркве били сви самостални у управи своје помјесне цркве, и постављали су их епископи њихове саме цркве.⁶⁾ Тек послѣје кад су установљене биле патријаршије, потчињени су били патријарсима митрополити, који су били у дотичном патријаршеском окружју.

Права митрополитā по каноничким изворима слиједећа су: 1. сазивање обласних саборā и предсједавање на истима, нити су без присуства митрополита закључци таквих сабора могли имати закониту моћ;⁷⁾ 2. надзирање и руковођење избора епископā;⁸⁾ 3. рукополагање заједно са другим епископима новог епископа;⁹⁾ 4. руковођење и надзирање свију црквених послова у свима подручним му епископијама;¹⁰⁾ 5. старање о упражњеним епископским катедрама;¹¹⁾ 6. примање тужаба на епископе и наређивање истраге противу њих;¹²⁾ 7. визитација подручних епископија;¹³⁾ 8. издавање допусних листова епископима, кад су имали да се за неко вријеме удале из своје епископије;¹⁴⁾ 9. надзирање, да у подручним епископијама буду покривена сва потребита мјеста службе, и да у томе погледу сами издају наредбе, ако дотични епископ оклијева да то учини;¹⁵⁾ 10.

⁶⁾ Σημείωσαι οὖν ἀπὸ τῆς παρόντος κανόνος, ὅτι τὸ παλαιὸν πάντες οἱ τῶν ἐπαρχιῶν μητροπολίται αὐτοχέφαλοι ἦσαν, καὶ ἐπὶ τῶν οἰκίῳ συνόδων ἐχεροτονοῦντο, каже *Валсамон* у тумачењу 2. канона I вас. сабора (Ат. Синт. II, 271) Испореди и тумачење *архим. Јоанна* овог истога канона (Сп. књ. I, 497—500).

⁷⁾ I вас. 6., IV вас. 19., антиох. 16. 19 и односна тумачења *Валсамона* ових канона.

⁸⁾ Ап. 34., ант. 9.

⁹⁾ I вас. 4. 6., IV вас. 25. 28., антиох. 19. Испореди о овоме питању *Zhishman Die Synoden S. 65—69*. Ако је у осталом упражњена митрополитска катедра, или због других каквих прилика, могу поставити, т. ј. рукоположити новог епископа два или три друга епископа, и без митрополита. Испореди 25. кан. IV вас., сард. 6., картаг. 13. и односна тумачења *Валсамона*.

¹⁰⁾ Ап. 34., ант. 9.

¹¹⁾ I вас. 4. 6., ант. 19.

¹²⁾ IV вас. 9., ант. 19., картаг. 19. Нѣмок. насл. IX. гл. 1 (Ат. Синт. I, 164 и сл.).

¹³⁾ Картаг. 52. и тумачење *архим. Јоанна* овога канона (Сп. књ. II, 183—184).

¹⁴⁾ Антиох. 11., сард. 6. Синодална наредба за вријеме цариг. патријарха *Алексија* 1028. год. (В. 23. §. биль 8).

¹⁵⁾ VII вас. 11. и споменута (биль. 14. овог §) синод. наредба.

да подручни епископи спомињу при црквеним службама њихово име;¹⁶⁾ 11. да ништа важнијега не смију предузмати у црквеним пословима без знања митрополита;¹⁷⁾ 12. да никакво свештено лице не смије поћи пред владоца земље без митрополитовог писменог допуста¹⁸⁾ и најпослије 13. митрополит сам има право да обзнањује црквенодржавне законске наредбе у својој области.¹⁹⁾ Али сва ова поређана сада права, по каноничким изворима митрополит може да врши само у границама своје области;²⁰⁾ па и у тој области он може да предузима нешто, што се тиче цијеле области, само уз приволу свију подручних му епископа,²¹⁾ и подлежи, као и остали епископи, суду обласнога сабора.²²⁾

§ 94.

Почасни митрополити.

Поред митрополита са одређеном јурисдикцијом, канонички извори спомињу и *почасне митрополите*. Ови почасни митрополити постали су од туда, што су цареви подизали неке градове на степен главнога града (митрополе, *μητρόπολις*) поред постојећег старијег главнога града у дотичној провинцији, и тада је и епископ тог новог главног града добивао наслов епископа митрополе, или митрополита. Исто тако и неки епископи, из уважења према њиховим каквим заслугама, добивали су лично наслов митрополита.¹⁾ Овакви почасни митрополити нијесу имали никаквих особитих права, одличних од осталих епископа, него су

¹⁶⁾ Прводр. сабора кан. 14.

¹⁷⁾ Ап. 34., антиох. 9.

¹⁸⁾ Антиох. 11., сард. 9.

¹⁹⁾ *Justin. nov.* 6. Види стр. 133. ове књиге. Испореди *L. Thomassin, Vetus et nova ecclesiae disciplina. P. I. lib. I. cap. 39 sq.* (Tom. I. p. 282 sq.). *El. Du Pin, De antiqua ecclesiae disciplina. Diss. I. §. 12: De jure et privilegiis metropolitanorum* (pag. 64 sq.). *Zhishman, Die Synoden. S. 84—86.*

²⁰⁾ II вас. кан. 2., III вас. 8.

²¹⁾ Ап. 34., антиох. 9.

²²⁾ III вас. 1., сард. 6.

§ 94. 1) Примјере овога из старијега доба види у тумачењу *архим. Иоанна* 12. канона IV вас. сабора (Сп. књ. II, 284—286), а такођер у *Zhishman, Die Synoden. S. 61—62.*

уживали само почасни наслов, и били су потчињени до-
тичноме митрополиту области у свему једнако, као и остали
епископи.²⁾ Услијед тога, што су неки између оваквих
почасних митрополита хгјели се ослободити испод власти
обласног митрополита, био је издан на IV васељенском
сабору нарочити канон, који прописује оно, што смо сада
казали о тим почасним митрополитима.³⁾ Задржали су по-
часни наслов митрополита и сви они митрополити, којих
су некадашње области дошле под власт патријаршија.⁴⁾

§ 95.

б) Патријарси.

Самосталност митрополитā, коју су они у почетку
имали у управи својих помјесних цркава, почела се по-
ступно губити, и то у оној мјери, у колико се више насто-
јало, да се упорави мјесна организација, нарочито источне
цркве, према политичкој организацији државе. Већ у IV
вијеку ми налазимо, да између свију митрополита добивају
преимућства мјеста и части они митрополити, који су имали
катедре своје у главним окружним градовима у политичком
одношају: римски, александријски, антиохијски, ефески и
кесаријски, и у каноничким изворима ови митрополити, за
разлику од осталих, зову се *егзарсима*.¹⁾ Без наслова егзарха,
али са таквим истим преимућствима мјеста и части, одликују
се од осталих још и митрополити цариградски и јеруса-
лимски.²⁾ К овим главним митрополитима обраћали су се
митрополити мањих обласних градова, тражећи од њих

²⁾ Види тумачења *Зонаре* и *Валсалоно* 12 кан IV вас. сабора (Ат Синт. II, 246—249)

³⁾ Кан. 12: "Ὅσοι δὲ ἤδη πόλεις διὰ γραμμάτων βασιλικῶν τῆς μητροπόλεως ἐτιμήθησαν ὀνόματι, μόνῃς ἀπολαύεωσαν τῆς τιμῆς, καὶ ὁ τὴν ἐκκλησίαν αὐτῆς διοικῶν ἐπίσκοπος, δηλονότι σωζομένων τῇ κατ' ἀλήθειαν μητροπόλει τῶν οἰκείων δικαίων. Ат. Синт. II, 246.

⁴⁾ *Валсалоново* тумачење 2 кан II вас. сабора (Ат. Синт II, 141). Види §. 95. ове књиге.

§ 95. ¹⁾ Сардин. 6 Испореди *Περὶ τῆς τάξεως τῶν θρόνων τῶν μητροπολιτῶν τίνες αὐτῶν λέγονται ἑξάρχοι καὶ ὑπέρτιμοι, τίνες δὲ ὑπέρτιμοι μόνον. Sinopalatae De Officialibus palatii CP, et officis magnae ecclesiae. Lugdun. 1588. pag. 229. Испор. Ат Синт. V, 498 и сл. Види и тумачење *Валсалоно* 9. кан. IV вас сабора (Ат Синт. II, 238).*

²⁾ I вас. 7., II вас. 3.

упуства у разним питањима црквене управе, пак и суда у различним споровима, који су поницали између ових обласних митрополита, премда изричних каноничких наредаба није још постојало у овоме погледу. Ако су и постојали мјесни сабори ради ријешавања тих послова, али није се још тијем свагда постизавала цијељ, и незадовољници обраћали су се често са призивом на државну власт. Ове и сличне околности побудиле су IV васељенски сабор, да канонички утврди власт догичних старијих митрополита над цијелим окружјама, како би сваки црквени посао коначно био ријешен на опћем окружном сабору свију митрополита односног окружја, без сваког даљег призива.³⁾ Власт ових старијих митрополита у дотичним окружјама постојала је на дјелу и утврдила се већ била обичајем још од I васељенскога сабора, а IV васељенски сабор имао је само да томе обичају даде законску моћ. Пређашњи егзарси постају сада врховни митрополити у односним окружјама са именом *патријараха*.⁴⁾ Ови врховни митрополити или патријарси разликовали су се од других митрополита у томе, што су ови пошљедњи имали власт над једном само провинцијом (*ἐπαρχία*), а првима су потчињена била цијела окружја (*διοίκησις*) заједно са свима митрополитима, који су били у провинцијама дотичнога окружја. Наредба у овоме погледу IV васељенскога сабора била је призната као државни закон од грчко-римских царева.⁵⁾

Права патријараха уопће су нормирана 9. и 17. каноном IV васељенског сабора. По тим канонима врховни суд у црквеним питањима дотичне патријаршије припада патријарху. Из ове опће каноничке наредбе изведена су затијем посебна права, која су патријарси уживали, као врховни поглавари свог окружја. У главном, ова су права једнака онима, што смо видјели, да су имали митрополити, као самостални црквени поглавари у својој митрополији, само

³⁾ IV вас. кан. 9

⁴⁾ Сами назив „патријарха“ није спомент у канонима IV васељенског сабора, него сабор само говори о егзарху дијецеза (*ὁ ἑξάρχος τῆς διοικήσεως*, кан. 9. и 17), али томе егзарху он наине и даје та врховна права у дотичном окружју. Види што сам ја казао у Панчев. издању *Правила*. II, 430—433.

⁵⁾ *Justin*. пов. 123. с. 22., пов. 137. с. 17. Cf. *Basilicor. lib. III. tit. I. с. 17. 38.*

у ширем размјеру. Посебно пак имали су право: 1. да потврђују избор митрополита, које су бирали односни обласни сабори, и да их рукополажу,⁶⁾ 2. да опредјељују на својим саборима степен казне, којој се имао подвргнути један митрополит или епископ због каквог пријеступа,⁷⁾ 3. имали су право ставропигије, то јест, да пошљу свој патријаршески крст при оснивању једне цркве или манастира у каквој епархији у границама свог патријаршеског окружја, и тијем да ту цркву или манастир ставе под непосредну своју власт, и да иста црква или манастир нема зависити од дотичног мјеснога епископа⁸⁾ и 4. право, да подручни им митрополити спомињу име њихово при богослужењу.⁹⁾ Осим ових права, која су се лично патријарсима признавала, они нијесу имали никаквих других права, него су све морали саборно ријешавати, и сами су подлежали суду саборноме.¹⁰⁾

Канонички прописи у погледу бирања митрополита, као самосталних поглавара својих цркава, важили су у почетку и у погледу патријараха, наиме, бирао их је дотични обласни, односно окружни сабор, и тај исти га је сабор и уводио у службу.¹¹⁾ Послије, право утврђења

⁶⁾ IV вас. кан. 28. Номок. I, 5. VIII, 1 (Аг. Синт. I, 42. 142).

⁷⁾ Номок. IX, 6 (Аг. Синт. I, 180)

⁸⁾ О овом ставропигијском праву патријарха говори главним начином *Валсамон* (тум. 31 ап. канона. Аг. Синт. II, 40—42., а испореди Властар. Синтагму Е, 10. у Аг. Синт. VI, 257). Испореди Πηδάλιον схолија на 31. ап. кан. (Ed. cit. pag. 33), и *Beveregii* in cap. 19. Nicaeni II (Annot. p. 168—169). Противу патријаршеског ставропигијскога права види *Schaguna*, Compend. des kan. Rechtes. §§. 237—241 (Ed. cit. S. 198—202).

⁹⁾ Прводр. сабора кан. 14. 15. О патријаршеским правима испореди Μελέτη χάριν τῶν πατριάρχων προνομίῳ *Валсамона* (Аг. Синт. IV, 542—555). *El. Du Pin*, De antiqua ecclesiae disciplina, diss I, §. 13: De privilegiis Exarchorum seu Patriarcharum (p. 73 sq.). *Thomasiin*, Vetus et nova ecclesiae disciplina. P. I. l. I. c. 7 sq. (I, 56 sq.). О правима и власти цариградскога патријарха за првих 150 година, како је пао Цариград под власт Турака, види *Христ. Чтение* за 1861. год. II, 107 и сл. Испореди *Павлова* Теорија восточнога папизма въ новѣйшей русской литературѣ (Правосл. Обзор 1879 III, 476 и сл.).

¹⁰⁾ IV вас. кан. 28. *Валсамона* тумачење 12. антиох. канона (Аг. Синт. III, 147).

¹¹⁾ За ово је важила опћа норма бирања епископа, о којој говори I. глава 123. новеле Јустинијанове (Cf. *Vasilicorum* III, I, 8. Ed. cit. I, 93).

патријараха прешло је на државну власт, то јест, на владаоца, као штитника цркве.¹²⁾ По ријечима *Силеона солунског*, у његово доба († 1430), постојала је оваква норма за постављање цариградскога патријарха. Кад би умро патријарх, цар је позивао на сабор оближње епископе да приступе избору у посебном сабору, на коме је осим епископа учествовао и велики хартофилакс патријаршескога двора. Бирали су три лица, и имена тих изабраних подносили су цару два епископа и хартофилакс. Цар је између предложених бирао једнога, и тај је постајао патријархом. Слиједила је затијем интронизација (*ἐνθρονισμός, πρόβλησις*) новоизабранога тијем, што му је цар слао патријаршеску мантију и панагију, коју је он чувао послје смрти пређашњег патријарха, као штитник цркве, а затијем у самоме двору царском предавао је лично новоизабраноме патријарху патријаршески жезал уз свечану изјаву, да га признаје за патријарха.¹³⁾ Осим формалности при интронизацији, која је друкчија била, слично је овоме било постављање и осталих патријараха источних. Турска власт, кад је по-

¹²⁾ У погледу тога, што су неки замијерали, што владалац учествује у постављању патријарха, *Силеон солунски* одговара: „Сасвијем није цар, који поставља патријарха, него сабор; а цар, као благочастив, тек само судјелује у томе, и то не само с тога, што је он заштитник цркве (*ἑκδικος τῆς ἐκκλησίας*) и божји помазаник, него да би, учествујући и судјелујући у томе, тијем заштитио и дао већу снагу ономе, што црква чини“ (О свештенодјејствима, по руск. пријеводу гл. 192, а по *Migne*, cap. CCXXVII). Испореди *Zhishman; Die Synoden*. S. 9—10. nota 1. У старије доба, и то много раније него што ће византијски цареви почети да учествују при *πρόβλησις* цариградскога патријарха, западни владоци вршили су у погледу избора римских папа *право потврде*. О овоме свједоче: наредба цара Хонорија, који је 418. потврдио избор Бонифација I, а одбацио онај Евлалија; едикт Одоакра од 483. да никакав избор папе не смије бити *sine postea consultatione*; закон Теодориха који погврђује Одоакров едикт у овоме погледу, и т. д. Послије наредбе латеранскога сабора од 1179, којом је избор папа повјерен био искључиво колегији кардинала, право потврде папског избора од стране владалаца добило је негативни карактер, и претворило се у право, да не буду изабране неке особе, које нијесу биле по вољи дотичним западним владоцима (*jus exclusivae*). Види *Progr. de jure exclusivae, ut appellat, quo Caesar Augustus uti potest, quum patres purpurati in Creando Pontifice sunt occupati*. Marburg, 1740. Cf. *Staudenmajer, Geschichte der Bischofswahlen*. Tubing. 1830.

¹³⁾ О свештенодјејствима, гл. 189 (по *Migne*, cap. CCXXIV).

корен био Цариград, у главноме признала је постојећи начин бирања патријарха,¹⁴⁾ и то је трајало све до 1860. године, кад је установњен био данашњи начин бирања патријарха (§. 98).

§ 96.

Патријаршески намјесници.

При опширности области, која је састављала једну патријаршију, и пошто је патријарсима тешко било водити надзор над неким особито удаљеним дијеловима патријаршије, они су именовали између митрополита поједине за своје намјеснике, који су у име патријарха вршили врховну власт у повјереним им областима. Ови намјесници у каноничким се изворима зову *патријаршески егзарси* (патријархои ѣгзарχοι).¹⁾ Понекада овакви егзарси били су именовани само за одређено вријеме, да обиђу и прегледају у име патријарха неку митрополију, или епископију, или неке манастире, и свршавала им је служба, кад би извршили повјерену им поруку.²⁾ Обично пак патријарси су именовали као своје егзархе оне митрополите, којих су катедре уживале какве историјске повластице, или којих су митрополије према политичкоме положају своје заузимале посебни положај наспрам других митрополија, које су биле у подручју дотичнога патријарха. Тако митрополит српске цркве у аустријским земљама, послѣ пресељења, а наиме у почетку XVII вијека, био је егзарх пећкога патријарха;³⁾ исто тако био је егзарх тога пећкога патријарха и цетињски митрополит у Црној Гори,⁴⁾ и дабробосански митрополит за српску цркву у Далмацији.⁵⁾

¹⁴⁾ Види споменути чланак у *Христ. Чтенин*, стр. 108—111.

§ 96. ¹⁾ Види књигу *Cyropalatae De officialibus etc.*, споменуту у 1. биљ. 95. §. ове књиге и 5. биљ. 158 стр. у *Zhishman, Die Synoden*.

²⁾ О оваквим патр. егзарсима види *Zhishman, Die Synoden S. 158. 159.*

³⁾ Види биљешку 12. §. 87.

⁴⁾ *Милутиновић*, Историја Церне-горе. Стр. 79—60.

⁵⁾ Види *моју* радњу: Православна Далмација. Стр. 174.

III. ДАНАШЊИ АВТОКЕФАЛНИ ЕПИСКОПИ

§ 97.

Опћи преглед.

Према двојастој форми врховне управне уредбе у самосталним црквама, која се установила у старије доба, у данашњим самосталним обласним црквама постоје двије форме те врховне управе, и то једну нам представљају сабори, који се периодично састају, а другу сабори, који су перманентни при првим епископским катедрама дотичних самосталних помјесних цркава. Ови периодични, а исто и перманентни сабори сасгављају врховну управну уредбу, или орган врховне власти у дотичној обласној цркви, и о њима смо у §. 91. посебно говорили. Али пошто ови сабори, да могу пуноважни закључак да донесу, морају бити држани под предсједништвом законитог старјешине њиховог, који представља дотичну обласну цркву пред другим обласним црквама и пред државном влашћу, пошто овај исти старјешина, у вријеме кад сабор није на окупу, особито у оним црквама, гдје бивају периодични сабори, има посебна права, одлична од осталих архијереја дотичне помјесне цркве, пошто најпослије при таквом положају тих црквених старјешина и избор и постављање њихово уопће се разликује од постављања осталих архијереја, то о томе постављању сада ћемо и да говоримо.

У црквеном устројству православне цркве са стране односних права, без значаја је наслов, који носи један или други од првих епископа дотичних самосталних цркава. Сви су они равни међу собом по власти, називали се патријарси, или егзарси, или митрополити, чим је само надлежном влашћу призната управна самосталност повјерених им цркава и чим је та самосталност одобрена васељенском црквом.

§ 98.

Постављање првих епископа
данашњих автокефалних цркава.

У већем дијелу данашњих автокефалних цркава постављање првог епископа бива по оној правној пракцици,

која се утврдила у средњем вијеку, наиме, дотични синод бира једно или три лица, те подноси свој изборни рад државној власти, којој припада право да потврди дотичнога за првог епископа, и да му изда односну грамату признања. У неким пак црквама узета је старија форма постављања првог епископа; допуштено је наиме и учешће народних представника у избору, уз односно очување права потврде државној власти. Најпослије у двије цркве сама државна власт именује дотичног првог епископа, а односни архијереји подвргавају тог именованог каноничком испиту, и нашавши га достојна, извршују прописани црквени чин постављања.

Патријархе: *александријског, антиохијског и јерусалимског* бирају односни синоди, и изабрана лица добивају од државне власти потврдне грамате.¹⁾ Исто бива и са *кипарским* архијепископом.²⁾ У *Русији* као први епископ важи митрополит петроградски, који се зове „первенствуюуици членъ святѣйшаго синода.“³⁾ Њега бирају обично између постојећих епископа; или ако није епископ, тада синод предлаже државној власти три лица, и од истих једно бива потврђено.⁴⁾ У краљевини *Грчкој* атински митрополит је предсједник синода и као такав први епископ самосталне цркве краљевине.⁵⁾ Поставља се на исти начин, као у Русији.⁶⁾ Архијепископа *синајског* бирају калуђери синајског манастира, потврђује га државна власт, а чин постављања обавља, послије каноничког испита, јерусалимски патријарх са својим синодом.⁷⁾

Уз учешће народа бивају бирани први епископи слиједећих шест самосталних цркава:

1. *Цариградски патријарх*. Избор цариградскога патријарха данас бива по канонизму, проглашеном и потврђеном у септембру 1860. Изборна скупштина састоји се из свештених и свјетовних лица. Свештена су лица: чланови

§ 98. 1) *Silbernagl, Verfassung, S. 21.*

2) Види 5. бил. § 87.

3) Указ од 9. јула 1819. (Барсовъ, Сборникъ N. 28).

4) Указ од 14. фебр. 1721 (Барсовъ N. 389).

5) Νόμος περί ἐπισκοπῶν καὶ ἐπισκόπων. 9 Ιουλίου 1852. Τμήμα δ', ἄρθρ. ε' (Χριστοπούλου Συλλογή. σελ. 12).

6) Τμήμα β', ἄρθρ. γ (Χριστοπούλου Συλλογή. σελ. 4).

7) Види 19. бил. § 87.

синода и остали архијереји, који бораве у Цариграду, затијем ираклијски митрополит, који по установљеном обичају има да преда изабраноме патријаршески жезал. Од свјетовњакā изборну скупштину састављају: три главна члана патријаршеског савјета, чланови мјешовитога савјета, осам представника чиновничког сталежа, гувернер острова Самоса, три представника дунавских кнежевина, четири познатија књижевника, шеснаест заступникā трговачког и занатлијског сталежа, два заступника цариградских парохијских цркава и двадесет осам посланика из подручних епархија. Сви ови чланови изборне скупштине, од којих сваки има по један глас, предлажу три лица између одређених кандидата, у погледу којих претходно је султанска влада службено изјавила да нема ништа да опази, па између та три предложена лица архијереји тада сами тајним гласовањем изаберу једнога, и тај постаје патријархом, којему одмах затијем владалац издаје службено признање.⁸⁾

2. *Карловачки митрополит*. Право бирања карловачког митрополита припада црквено-народном сабору,⁹⁾ који, по саборском устројству од маја 1875., састоји се из седамдесет пет посланика, и то: 25 од свештеничког и 50 од свјетовнога реда. Избор бива слободним гласањем, па ако се сви посланици сложе у погледу једнога лица, тада царски повјереник предлаже то лице владоцу на потврду; ако ли су се пак гласови подијелили на неколико лица, тада обично бива потврђен онај, који је добио највећи број гласова. Послије владаочеве потврде, слиједи свечана интронизација по одређеном церимонијалу.¹⁰⁾

3. *Сибњски митрополит*. По органичком уставу од 28. маја 1869., сибњског митрополита бира црквено-народни сабор, који је ради овога посла састављен из сто двадесет посланика (дакле четвртином више од броја посланика на обичноме сабору), и то 80 од свјетовног и 40 од свеште-

8) Κανονισμός περί ἐκλογῆς καὶ διορισμοῦ τοῦ πατριάρχου. Спом. издање, стр. 1. и сл

9) Оснива се ово право на привилегији од 20. авг. 1691., а затијем је било потврђено деклараторијом (§. 3), и опет саборским устројством од 14. маја 1875 (§. 20. а.)

10) У споменутом саборском устројству казато је, да сабор бира митрополита „по засебном статуту“. Пошто новога „статута“ о овоме још нема, то би мјеродавни данас били прописи деклараторије.

ничког реда. Шаље наиме на сабор, сибињска архијепархија половину свега броја посланика, а осталу половину двије друге епархије (арадска и карансебешка). Избор бива под предсједништвом повјереника митрополитске консисторije, и то слободним гласовањем. Ако се при гласовању није добила апсолутна већина, тад се приступа к ужем избору међу двојицом, који су највећи број гласова добили, па ако се и тада не дође до никаквог резултата, одлучује коцка. Изборни рад подноси сабор владаоцу на одобрење, и послије добивене потврде, слиједи интронизација новог митрополита.¹¹⁾

4. *Биоградски митрополит*. Законом од 27. априла 1890. нормирано је, како се поставља архијепископ биоградски и митрополит Србије. Изборни сабор састављају сви чланови архијерејског сабора, сви архимандрити, сви окружни протопрезвитери и протопрезвитери биоградски и нишки, предсједник министарског савјета, министар просвјете и црквених послова, предсједник и потпредсједник народне скупштине, предсједник државног савјета, предсједник касационог суда, предсједник главне контроле, ректор велике школе и ректор богословије. Свјетовна лица ове изборне скупштине могу учествовати само ако су православне вјере. Предсједава овој изборној скупштини најстарији по посвећењу епархијски епископ. Скупштину сазива министар просвјете и црквених послова, и то најдаље за три мјесеца од дана упражњене митрополитске катедре. Да скупштина може пуноважни избор обавити мора на њој бити, осим предсједника, још најмање двадесет чланова. Избор бива тајним гласањем. Сматра се да је изабран онај који добије двије трећине гласова; а ако на првом састанку ни један епископ не добије двије трећине гласова, тада на другом се састанку опет бира, и сматра се да је изабран сада онај, који је добио више од половине гласова присутних чланова. Изборни ред подноси се краљу, од кога зависи потврда изабранога.¹²⁾ Послије краљева одобрења

¹¹⁾ §§. 155—157. споменутог органичког устава Прије него што је установљена сибињска митрополија, сибињског епископа бирали су протопрезвитери у присуству царског повјереника, и владалац је потврђивао изабранога, чувши претходно мишљење карловачког митрополита о кандидату (*Archiv.* 42, 274).

¹²⁾ Чл. 126—139. поменутог закона.

избора, бива проглашење новог митрополита по установљеном церимонијалу.¹³⁾

5. *Бугарски егзарх* Избор егзарха бива по егзархијском уставу проглашеном 4. фебруара 1883., и налик је како у погледу сушности, тако и у формалностима, на постојеће прописе, по којима се бира цариградски патријарх. Кад остане празна егзархијска катедра, синод позива све епархијске епископе, да предложи имена лица, која сматрају достојнима да могу заузети катедру егзарха. У исто вријеме егзархијски савјет позива исте епископе, да по постојећим нормама изаберу са народом по два свјетовна лица, која би представљала дотичну епархију у изборној скупштини. Ова изборна скупштина, састављена од свију чланова синода и егзархијског савјета, затијем од епархијских епископа и свјетовних посланика из епархија, пошто је чула мишљење владе у погледу политичког понашања предложених лица, и узела у нужни обзир то мишљење, приступа тајним гласањем к избору егзарха. Изабран остаје онај, који је добио апсолутну већину гласова; и пошто добије од султана потврду, бива интронизиран по установљеном церимонијалу. Бугарски кнез, кад добије службено извјешће од новог егзарха, да је заузео егзархијски пријесто, издаје о томе прокламацију на народ.¹⁴⁾

6. *Митрополит-примас Румуније* бира се по закону од 14. децембра 1872. Изборну скупштину састављају сви епархијски и насловни архијереји, затијем сви посланици на земаљском сабору и сви сенатори, који су православне вјере. За митрополита може бити изабран само један од постојећих епископа. Изабран остаје онај, који је добио већину гласова, а при једнаком броју гласова одлучује коцка. Потврда избора припада владоцу.¹⁵⁾

Буковинско-далматинског митрополита именује цар аустријски,¹⁶⁾ а тако исто *цетинјског митрополита* именује кнез црногорски.

¹³⁾ Чл. 144. истог закона.

¹⁴⁾ Егзархийский уставъ Гл. 2: за избрането на екзархътъ, чл. 11—21. (Изд. 1883., стр. 5—7).

¹⁵⁾ Гл. I, чл. 1—7. споменутог закона. На овај исти начин бирају се у Румунији и остали архијереји (чл. 1 истог закона).

¹⁶⁾ Ово бива по пракцици, која је важила према неким митрополитима код византијских царева (види наредбу цара Никифора

§ 99.

Лична права данашњих автокефалних епископа.

Као што сваки епископ у својој епархији има нека одређена своја права, која врши по првосвештеничком положају своме у цркви, тако исто и први епископи у дотичним автокефалним црквама имају нека права, која им по том истом положају припадају. Сваки од њих уједно је и епархијски епископ, јер има своју одређену епархију, којом управља, те је у томе раван свима осталим епархијским епископима; али он је у исто вријеме и поглавар односне самосталне цркве, те као такав има првенство међу осталима епископима исте цркве, и то првенство даје му одређена лична права, којих остали епархијски епископи немају.

Сви ови први епископи самосталних цркава равни су по власти међу собом, нити има, нити може бити, по духу каноничкога права православне цркве, једнога који би имао неку власт над другима, ма колико била знатна катедра, коју он заузима. Постоји само међу њима првенство части, које у осталом има само спољашњи значај, а никаквог утицаја нема на унутрашњу управу дотичних цркава.¹⁾

Фоке (963—969) у *Cedren.* II, 368. ed. Bonn. *Zonaras*, *Annal.* XVI, 25. Nov. *Isaacii Angeli* 1187. ap. *Zachariae*, *Jus gr.-rom.* III, 508. *Атин. Синт.* V, 314. Наредба цариградског патријарш синода од 1317. у *Acta Patr. Const* I, 69), и на основу историјскога права које аустријски цар има у погледу православне цркве у Буковини (испореди царска писма од 20. нов. 1822., 8. јуна 1829. и 6 новембра 1834).

§ 99. 1) Ово првенство части међу првим епископима самосталних цркава узимало се и узима се у обзир на заједничким саборима, на којима присуствују ти епископи, у потписима на окружним посланицама или другим званичним списима, који се издају у име васељенске цркве, и т. д. Ту заузимају мјеста оним редом, у коме стоје саме цркве у каталозима, примљенима и одобренима васељенском црквом. Старији ред међу црквама напечатан је у *Beveregii Synodicon* II, *Appot* 135 sq., а испоређен са другима у *Ат. Синт.* V 455 и сл. Данашњи ред овај је: 1) цариградска патријаршија, 2) александријска патријаршија, 3) антиохијска патријаршија, 4) јерусалимска патријаршија, 5) црква у руској царевини, 6) кипарска архијепископија, 7) карловачка митрополија, 8) синајска архијепископија, 9) црногорска митрополија, 10) црква у краљевини Грчкој, 11) сибинска митрополија, 12) буковинско-далматинска митрополија, 13) црква у краљевини Србији, 14) црква у краљевини

Лична права, која имају први епископи у данашњим самосталним црквама, то су у главном она иста, која су имали у старије доба митрополити, као самостални поглавице дотичних помјесних цркава.²⁾ Сва ова њихова права потичу из положаја, који они заузимају, као предсједници обласног архијерејскога синода и као руководитељи синодскога рада. Између постојећих црквено-правних прописа у овоме погледу, ми налазимо посебно поређана поједина од оних права за првог епископа у синодском уставу бугарско-далматинске митрополије. По томе уставу, овоме митрополиту, а исто и сваком првом епископу једне самосталне црквене области, а у границама те области, припада:

1) да сазива, отвара и затвара синод, да предсједава у њему и да расправе води;

2) да закључке синода спроводи државној власти, односно да те закључке изврши;

3) да представља црквену област пред осталим самосталним црквама и пред државном влашћу;

4) да води врховни надзор црквених послова у опсегу црквене области и да заступа исту област пред владом;

5) да одлучује и изравна спорна питања, која се не могу одгодити до редовног састанка синода; при чему, ако логични епархијски епископи нијесу претходно у извјесном питању писмено изјавили своје пристајање, он ће поднијети извјештај о своме поступку приликом првог синодског састанка и накнадно ће потражити њихово одобрење у погледу изданих наредаба;

6) да врши деволуционо право у случајевима, кад би епархијски епископи, поред очигледне потребе, пропустили да попуне системизована мјеста у епархијској служби;

7) да води и ријешава текуће послове црквене области и

8) да именује односна лица, која имају да служе као помоћна у званичном вођењу послова, који спадају у надлежност средишње црквене управе.³⁾

Румунији и 15) бугарски егзархат. (Испореди *Ат. Синт.* V, 513 и сл.). Према томе, кад би поглавице свију ових цркава били заједно на једном опћем сабору, прво би мјесто заузимао цариградски патријарх, за њим александријски и тако редом, а пошљедње би мјесто међу њима заузимао бугарски егзарх, премда би они сви ипак једнако право гласа имали на том сабору.

²⁾ Види §. 93. стр. 356.

³⁾ Спом. устава §§. 9., 10., 13 и 19.

К овим правима првих епископа, поређанима у споменутом синодском уставу, припада им по опћем праву:

9) главно учешће при постављању епархијских епископа,⁴⁾

10) старање о упражњеним епископским катедрама,⁵⁾

11) да обилазе подручне им епархије,⁶⁾

12) да издају допусне листове епархијским епископима, кад имају да се удаље за вријеме из своје епархије,⁷⁾

13) да буду извјештени о свему важнијем, што раде у својим епархијама епархијски епископи,⁸⁾ и

14) да подручни им епархијски епископи спомињу при богослужењу њихово име.⁹⁾

Из ових права власти првих епископа у својим областима потиче и првенство части, које им је дужан сваки да призна, и које им је зајамчено и законима односних држава.

ГЛАВА ТРЕЋА.

Епархијско устројство.

I. ЕПАРХИЈСКИ ЕПИСКОПИ

§ 100.

Историјски преглед.

У прво доба цркве, као што смо споменули, сваки град имао је свога епископа, па чак и у малим мјестима (*ἐν χωραῖς*) постојали су своји епископи, који, у зависности од градског епископа, вршили су извјесну епископску јурисдикцију. Ово се тумачи тадашњим положајем цркве и по-

⁴⁾ Види бил. 8 и 9 § 93.

⁵⁾ Види бил. 11. §. 93.

⁶⁾ Картаг. кан. 52 Испореди тумачење *архим. Јоанна* овога канона (Сп. књ. II, 183—184).

⁷⁾ Антиох. 11, сардич. 9. Испореди чл. 10. канонизма 1860. год. о устројству цариградског синода, а такођер указ од 14. октобра 1865. у погледу руских епархијских епископа (*Барасовъ*, Сборникъ. N. 425).

⁸⁾ Ап. кан. 34., ант. 9 Испореди 18. тачку чл. 27. закона 1890. о црквеним власти у краљевини Србији.

⁹⁾ Прводр. сабора кан. 14.

требом, да се присуством епископа у свакоме мјесту очува народ у вјерности цркви при гонењима, којима је црква била изложена од стране римске државне власти. При такоме положају ствари, врло је тешко било установити обласне границе, у којима би сваки епископ имао да врши своју власт, те услијед тога догађале су се честе забуне у црквеној управи, и бивало је, да је један епископ рукополагао клирике из обласи другог епископа, да су неки свештеници зависили од два епископа, а бивало је и то, да су у једноме мјесту била по два епископа.¹⁾ Тек кад је хришћанска црква престала бити гоњена у румској држави, могла је законодавна власт цркве установити тачне границе области, до којих се имала простирати власт сваког епископа, другим ријечима, могла је установити правилну епархијску управу.

Ми смо видјели, шта је у IV вијеку састављало једну епархију, или као што се тада називала, *парохија*.²⁾ Четврти васељенски сабор казује нам, да су у V вијеку састављали једну епархију под влашћу свог епископа: градска парохија, затијем парохије, које су биле у свима мјестима, која су зависила од тога града у политичком одношају.³⁾ А да се не би, по ријечима 2. канона II васељенског сабора, „заметале цркве“, и да се не би множио без потребе број епископа, канони забрањују постављати епископе у малим градовима или селима, за које је довољан и један презвитер, и то с тога, „да се не омаловажи име и власт епископа;“⁴⁾ наређује затијем, да при опредјељавану граница једне црквене области, мора се узимати свагда у обзир политичко разређење земље,⁵⁾ а у случају спора о томе, којој епархији има да припада једна или друга парохија, да мора за основу служити вријеме од тридесет година, у

§ 100. 1) Види на прим. ап. кан. 14. 35., I вас. кан. 15., II вас. 2., III вас. 8., IV вас. 5. 10., VII вас. 15., антиох. 9. 13. 21. 22., сардич. 1. 2. 3., картаг. 53. 56. и т. д., и поведе, ради који су издани ови и слични канони, у тумачењима *архим. Јоанна*.

2) Стр. 315.

3) Кан. 17. и тумачење *Валсамона* овога канона (Ат. Синт. II, 261).

4) "Ἰνα μὴ κατευτελίζηται τὸ τοῦ ἐπισκόπου ὄνομα καὶ ἡ αὐθεντία. Сард. кан. 6., испоредивши са лаод. 57.

5) IV вас. кан. 17., трул. кан. 38.

течају којих је овај или онај епископ вршио власт над спорном парохијом.⁶⁾ Духовни поглавица једне епархије јест епископ.⁷⁾

§ 101.

Кандидати за епископство.

Према високом положају епископа у цркви, као прво-свештеника, врховног учитеља и врховног управитеља, затијем с погледом на то, што он мора служити за све примјером хришћанске побожности и свију хришћанских врлина, црква је при постављању епископа увијек највећу пажњу обраћала на лична својства кандидата за епископство, подвргавајући казнама оне, који би без марљивог испита дотичних својстава удостојавали некога епископског достојанства.

Каквоће, које смо споменули (§§. 67—71) да мора имати сваки онај, који жели да ступи у јерархију, све оне каквоће мора не само да има кандидат за епископство, него он мора имати исте каквоће у вишем степену, и сталне и непромјенљиве. Посебно се од кандидата за епископство сахтијева:

1. Потпуно зрјела доб. Видјели смо (§. 68) да се у прва времена цркве могао поставити за епископа само онај, којему је било 50 година. Послије на основу једне Јустинијанове новеле дозвољено је било поставити за епископа и онога, који је навршио 30. годину. Приведена је ова новела у номоканону XIV наслова, и *Валсамон* у дотичној схолији пише, да по тој новели кандидат за епископство мора имати више од 30 година (ὕπερ τὸ λ'. ἔτος εἶναι) и да је ова новела лишила важности пређашњу новелу истога цара, по којој је могао постати епископом само онај, који је навршио 35 година.¹⁾ У данашњем црквеном законодавству уопће се каже, да кандидат за епископство мора бити

⁶⁾ IV вас. кан. 17, трул кан 25 и тумачење *архим. Јоанна* 17. кан. IV вас. сабора (Сп. књ. II, 296—297)

⁷⁾ Тумач. *Зонаре* 14. ап. канона (Ат. Синт. II, 18).

§ 101. ¹⁾ Ат. Синт. I, 67. Моје тумачење 15. неокес. канона. Правила. II, 484.

у потпуно зрјелој доби, и тек у неким обласним црквама одређује се, да му мора бити 40 година.²⁾

2. Кандидат за епископство мора да је за много година познат као човјек строго православног вјеровања и непријекорнога владања. Ово наређује 12. канон лаодикијскога сабора; а то мора бити засвједочено саборно на каноничком испиту (§. 103.)³⁾

3. Кандидат за епископство мора имати потпуно познавање науке хришћанске и канона. О овоме говори 2. канон VII васељ. сабора.⁴⁾

4. Кандидат за епископство, ако није калуђер, мора се прије хиротоније закалуђерити. Да епископ не смије жену имати, казали смо (§. 71.). А да су епископи постајали из калуђерства од најстаријих времена, свједочи историја. У IX вијеку 2. каноном десетог помјеснога сабора забрањено је епископу да ступа у калуђерство, и ако који то учини, престаје бити епископ. Према овоме калуђерство и епископство као да не би могли заједно бити у једном лицу. Али овај канон, по *Валсалоново* тумачењу, тиче се само тог случаја, кад би један епископ хтио примити велику схиму (μέγα σχήμα), јер тада према великосхимним завјетима о безусловној свагдашњој послушности (ὕποταγῆς λέγον), није могуће да дотични остане на епископском сте-

²⁾ Канонизам *περὶ τῶν ἀναγκαίων προσόντων τῶν εἰς ἀρχιερατείαν ἐκκλησίῳν* 1860. за цариградску патријаршију каже само: *νὰ ἔχη κατὰ τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς κανόνας τὴν ἀπαιτούμενην ἡλικίαν* ("Арθр. α"). По 2. чл. закона 1872. за Румунију кандидат епископства мора имати 40 година. Испореди чл. 32 (одн. 41) бугарск. егзархијск. устава, и чл. 11 (одн. 15), који захтијева исто 40 година; испореди и §. 97. органичког устава за сибињску митрополију

³⁾ Лаод. кан. 12. Види чл. 1. г. 4. спом. канонизма за царигр. патријаршију; за Русију указ 28. августа 1749 (Барсовъ. N. 388); спом. чланак егзархијског устава бугарског; спом. §. устава сибињ. митрополије.

⁴⁾ Види моје тумачење 2 кан. VII васељ. сабора. Правила, I, 599. За Русију види указ 10. јануара 1825; за царигр. патријаршију чл. 2. и 3. спом. канонизма; за Грчку чл. 3. другог дијела закона 1852.; за бугарски егзархат чл. 11 (одн. 15) егзарх. устава; у Румунији по 2. чл. споменутог закона, почињући од 1892. па у напријед, кандидати епископства морају бити лиценцијати или доктори богословије; у карловачкој митрополији обичај је био, да се од кандидата за епископство тражило, да је осим богословије, прослушао још 4 или бар 2 године права на којем универзитету.

пену.⁵⁾ И на овом истом сабору констатирано је било, да прије хиротоније сваки кандидат за епископство мора бити калуђер. *Εἴ τις μὴ μοναχὸς ἐγένετο, οὐ γίνεται ἐπίσκοπος*, пише у актима тога сабора.⁶⁾ У XV вијеку *Силеон солунски* казује, да је постао опћим законом догадашњи обичај, да свако мора калуђер бити прије него што ће бити хиротонисан.⁷⁾

5. Новије грађанско законодавство захтијева од догичног кандидата за епископство, да је поданик оне државе, у којој ће служити као епископ. Ову одредбу грађанског законодавства црква прима и признаје, јер она потиче из одношаја међу државом и црквом и из положаја епископа, као духовног старјешине једне области; и то вриједи данас у свима државама.⁸⁾

§ 102.

Избор и постављање епископа.

У једној од симболичких књига православне цркве о значају епископа пише: „Без епископа не може не само бити, него ни назвати се ни црква црквом, ни хришћанин хришћанином; јер епископ као нашљедник апостолски, који је рукоположењем и призивањем Духа свега добио по нашљедству даровану му од Бога власт, да везује и дријешу, јест жива слика Бога на земљи, и по освештавајућој сили Духа светога он је преобилни извор свију тајана васељенске цркве, кроз које се добива спасење. И епископ је толико потребит у цркви, колико човјеку треба дисање или свијету сунце.“¹⁾ Према оваком значају епископа у

⁵⁾ Ат. Синг. II, 709.

⁶⁾ Пидалион (Изд. 1864) стр. 66. схолија на 51. ап. канон.

⁷⁾ У Пидалиону, стр. 67 *Шагуна*, Цркв. право § 153.

⁸⁾ У канонизму 1860. *царигр.* патријаршије (чл. 1. т. 1.) захтијева се, да кандидат за епископство мора бити поданик царства од рођења (*ἐκ γενετῆς*). У *Србији* по 23 чл. закона 1890. прирођени српски грађанин може бити изабран за епископа, ако је најмање 5 година као српски држављанин стално настањен у Србији. У *Румунији* чл. 2. закона 1872.

§ 102. 1) Посланица источних патријараха 1723. године чл. 10. Моск. издање 1848. стр. 22. Cf. *Harduini*. XI, 240. *E. J. Kimmel*, *Monumenta fidei orient. ecclesiae* (Jenae, 1850), pag. 437—438.

цркви сасвијем је појмљиво, ако ми налазимо мноштво канона, који уопће говоре о епископу, о правима његовима, о дужностима његовима, о одношају његовом к цркви и к пастви својој, а посебно о избору и постављању епископа. Овим пошљедњим питањем бавило се црквено законодавство од самога почетка, и тек у VI вијеку сталнија се норма у томе установила, послије многих мијена, кроз које је прошло исто питање.²⁾

Према важности овога питања да прегледамо исто најприје са стране историјско-каноничке, а затијем ћемо изложити, како бива данас избор и постављање епископа.

§ 103.

а) Избор и постављање епископа у старија времена.

Основатељ цркве није оставио никакве наредбе о томе, како треба бирати и постављати епископе. Апостоли Христови нијесу у томе једнако сви поступали. На мјесто издајника Јуде апостоли су у збору свију вјерних коцком поставили Матија.¹⁾ Јакова праведнога поставили су за јерусалимског епископа апостоли Петар и Јован.²⁾ А уопће апостоли су у црквама, што су они оснивали, сваки по себи постављали епископе, независно од других апостола и без питања дотичне општине.³⁾

Послије апостолскога доба, према старјешинском положају епископа, како над клиром, тако и над свима вјернима дотичне области, установљено је, да при избору и постављању епископа имају учествовати оближњи епископи, клир и народ оне цркве, за коју има да се постави епископ. Најстарију свјedoцбу о овоме даје нам *Климент*, епископ римски из I вијека.⁴⁾ *Киријан*, епископ картагенски из III вијека, овако говори о постављању епископа: „Треба марљиво чувати и пазити божанско предање и апостолску установу, која се чува код нас и готово у свима обла-

²⁾ Види *Thomassin*, *Vetus et nova ecclesiae disciplina*. P. II. lib. II. cap. 1 sq. (Ed. cit. V, 1 sq.).

§ 103. ¹⁾ Дјела ап. 1, 15—26.

²⁾ *Eusebii hist. eccl.* II, 1.

³⁾ I Тимот. 4, 14 Тит 1, 5. *Eusebii hist. eccl.* III, 4. *Chryost.* in I ad Timoth. I, 18.

⁴⁾ Ep. I ad Corinth. cap. 44 (Ed. *Migne*).

стима, и по којој, да се законито постави за одређени народ онај, који ће му бити старјешина, треба да се сакупе најближи епископи исте области, и тада нека се бира епископ у присуству народа, који потпуно познаје живот појединаца и видио је сваки чин њиховог поступања.“⁵⁾ Слично овоме говоре и *апостолске установе*.⁶⁾ Никејски, *први васељенски сабор*, говорећи о истоме овоме предмету, каже, да треба постављати за епископе оне, „који су достојни и које народ изабере.“⁷⁾ Овај исти сабор својим 4.

⁵⁾ „Propter quod diligenter de traditione divina et apostolica observatione servandum est et tenendum quod apud nos quoque et fere per provincias universas tenetur, ut ad ordinationes rite celebrandas ad eam plebem cui praepositus ordinatur, episcopi ejusdem provinciae proximi quique conveniant, et episcopus deligatur plebe praesente, quae singulorum vitam plenissime novit et uniuscujusque actum de ejus conversatione perspexit.“ *Cypriani* Ep. 68. ad clerum et plebes in Hispania consistentes. cap 5 (Ed Migne). Испореди извод из ових Кипријанових ријечи, о избору епископа у старије доба, *Беверегија* у тумачењу 4. канона I вас сабора (Synodicon. II Annot. 47), који сам извод текстуално ја привео у тумачењу истога канона. Правила I, 179—180.

⁶⁾ Lib. VIII, cap. 4. Приводимо мјесто у латинском пријеводу: „Congregatus in unum populus cum presbyterorum coetu et praesentibus episcopis, die Dominica, consentiat. Qui vero princeps caeterorum episcopus est, interroget presbyterorum coetum et plebem (τὸ πρεσβυτέριον καὶ τὸν λαόν) an ipse sit quem postulant in antistitem Et illis annuentibus, iterum roget an testimonium ab omnibus habeat quod dignus sit magna illa et illustri praefectura, an quae ad pietatem in Deum spectant, recte peregerit, an jura fuerint ab eo adversus homines servata, an domesticae ipsius res probe dispensatae, an vivendi ratio integerrima. Cumque omnes simul secundum veritatem, non autem ex opinione praedjudicata testificati fuerint talem eum esse, tamquam sub iudice Deo et Christo, etiam coram sancto Spiritu, atque omnibus sanctis administratorisque spiritibus, rursus tertio sciscitentur an dignum vere sit ministerio, ut in ore duorum vel trium testium stet omne verbum; atque iis tertio assentientibus, dignum eum esse, petatur ab omnibus signum assensus. Quo alacriter dato, audiantur. Tum, silentio facto, unus ex primis episcopis cum duobus allis stans prope altare, reliquis episcopis ac presbyteris tacite orantibus, atque diaconis divina evangelia super caput ejus qui ordinatur, tenentibus, dicat ad Deum: Oratio“ (*Pitra* Op. cit. I, 49—50). Ми смо нарочито привели ово мјесто, јер нам представља лијепи и достојанствени начин, на који су се бирали и постављали епископи у прве вијекове хришћанске цркве

⁷⁾ Види посланицу првога васељенског сабора александријској цркви и хришћанима Египта, Ливије и Пентапоља у *Сократа* ист. цркве. Књ. I. гл. 9.

каноним наређује, да при избору новог епископа морају бити присутни сви епископи дотичне области; ако није могуће због каквих запријека, да се сви скупе, тада свакако тројица треба да дођу, а остали писмено да изјаве своје мишљење; потврда пак свега тога припада обласном митрополиту.⁸⁾ У случају да сви епископи нијесу сложни у погледу једног лица, исти овај сабор својим 6. каноним наређује, да тада има одлучити глас већине.⁹⁾ На основу овога, што смо сада привели, и на основу примјера, што нам по овоме питању историја пружа, избор епископа у прве вијекове хришћанске цркве састојао се у слиједећем: кад је требало попунити какву упражњену епископску катедру, сакупљао се народ, клир и обласни епископи, испитивало се, који су достојни за ту катедру, и пошто би народ исказао своје мишљење о односним лицима, сакупљени епископи одлучивали су, ко је најдостојнији епископства, или су пак епископи сами предлагали односно лице, и народ је тада изјављивао или пристајање своје или не пристајање; последице добивеног споразума између народа, клира и епископа, избор се предлагао на потврду обласног митрополита, и последице добивене потврде, приступало се к рукоположењу изабраног. Као што се види, право избора у строгом смислу припадало је епископима, а народ имао је да засвједочи, какво је дотично лице, које би имало да му постане епископом, или да искаже своје пристајање на предложено му од епископа лице; глас народа дакле био је толико исто мјеродаван, колико и глас епископа, нити је без народног учешћа ико могао да постане епископом. Ако се епископи нијесу могли међу собом сложити у погледу једног лица, одлучивао је, као што смо видјели, глас већине, а ако је и последице тога била још каква противштина, тада се опет обраћало народу, за којег се епископ имао да бира, и народним гласом бивао је изглађен сваки даљи неспоразум.¹⁰⁾ Противу изабраног договорно од епископа и народа, и потврђеног од митрополита, нико већ није смио да дигне глас просвјета; а ако би случајно

⁸⁾ Ат. Синт. II, 122 Испореди *моје* тумачење овога канона. Правила. I, 176—185.

⁹⁾ Ат. Синт. II, 128, и *моје* тумач. овога канона. Правила I, 189—199.

¹⁰⁾ Карт. кан. 50.

подигао се такав глас услијед каквих прилика, канони наређују, да се мора казнити дотични клир, који није знао запријечити неред, него је допустио да се у дотичној епархији могао дигнути глас противу правилно изабраног епископа.¹¹⁾ У главном, овај поступак при бирању епископа, а посебно у погледу потврде изабранога, понављају канони многих сабора старога доба.¹²⁾

Учествовање јерархије у избору и постављању епископа, којему она предаје божанска пуномоћја, остало је и мора остати за свагда непомичним; учествовање народа у томе подвргло се разним промјенама у течају времена. У почетку учествовао је у избору епископа сав народ дотичнога мјеста, без разлике на друштвени положај овог или оног члана народа. Ово је производило нереди и смутње при изборима, те лаодикијски сабор нашао се побуђеним запријечити те нереди и установио је, да сасвијем не треба допустити „скупу свјетине“ да бира оне, који се имају поставити на службу цркве.¹³⁾ Послије издања ове каноничке наредбе, ушло је у црквену практику, да само знатнија лица из народа учествују у изборима; и тој је пракци дао законску снагу цар Јустинијан, установивши, да, кад се има поставити нови епископ, клир и угледнији грађани дотичне епархије треба да се сакупе у одређено мјесто, и пошто се закупу, да ће беспристрасно радити, да изаберу три лица, за која су освједочени, да имају све каквоће, које прописују канони и државни закони, и од та три лица тада ће митрополит са епископима изабрати најдостојније и поставити га за епископа.¹⁴⁾ Овај закон Јустинијанов

¹¹⁾ Ап. 36. антиох 18. и *моје тумач* 36 ап. канона Правила I, 98—100. У овим канонима разумијевају се особито нереди, које су изазивали јеретици, кад би био изабран за епископа неки, којега су се они бојали, те су тада бунили народ противу тог епископа. Испореди тумачење *архим. Јоанна* 36 ап. канона (Сп. књ I, 184).

¹²⁾ Антиох. 19., лаод 12., картаг. 13. 50. и др

¹³⁾ Лаод кан. 13. У оригиналу стоји *βυλοισ*, латински: *turbis*. У руском пријеводу тумачења *Зонаре* и *Аристина* стоји: сборишћу черни. „Оваквој свјетини“, каже *Зонара*, „забрањено је бирање не само епископа, него и свештеника“ (Ат. Синт III, 183).

¹⁴⁾ Нов. 123. сар. 1 која у *базиликама* саставља 8 гл. I насл. III књиге, и у латинском пријеводу гласи: „*Sancimus, ut, quoties necessitas sit episcopi ordinandi, convenient clerici et primates civitatis*

ушао је одмах послије издања свога у каноничке зборнике, те је постао опћим црквеним законом.¹⁵⁾ Крајем VIII вијека, седми васељенски сабор нашао је за нужно бавити се питањем о избору епископа, те погврђујући пређашње наредбе у овоме погледу, осуђује својим 3. каноном обичај, који се увукао био, што су неки, мимоилазећи црквену власт, употребљавали свјетовне власти (*παρὰ ἀρχόντων*), да среством њих постану епископима, и проглашује за ништав (*ἄχρον*) такав избор.¹⁶⁾

И овај начин бирања и постављања епископа од стране надлежног обласног епископског сабора, а уз учешће народа, односно изабраних народних представника, ми налазимо да се чувао у цркви кроз дуги низ слиједећих вијекова. На измаку XII вијека александријски патријарх Марко обраћа се Валсамону са питањем, да ли може по правилима допустити сељацима (*πλήθη χωρικὰ, vicariorum turbae*), да учествују при избору епископа, — и наравно да је добио негативан одговор од *Валсамона*, позивом на 13. лаодикијски канон,¹⁷⁾ који одлучно забрањује, као што смо споменули, *скупу свјетине* (*ἄχλοισ*) јављати се на изборе свештених лица са правом гласа. Али противу учествовања народа у правилном смислу, то јест против учествовања његовога кроз изабране своје представнике, Валсамон ни ријечи не каже патријарху Марку, премда, као што се зна, Валсамону није најпоћудније било учествовање народа у избору епископа.¹⁸⁾ Из XIV вијека свјedoцбе о овоме пружа нам цариградска патријаршија. Између других, од-

(*συνίεναι τοὺς κληρικούς καὶ τοὺς πρῶτους τῆς πόλεως*), *episcopus ordinandus est: ac propositis sanctis evangelii in tribus personis decreta faciant...*, *ut ex his tribus personis electis melior ordinetur arbitrio et iudicio ordinantis* (τοῦ χειροτονούντος).^{*} Cf. *Justin. nov.* 137. cap. 2.

¹⁵⁾ Види зборник у 87 глава *Јована схоластике*, гл. 28 (*Pitra. Op. cit.* II, 397). Номоканон у 50 наслова, насл. 8 (*Voelli et Justelli Biblioth. jur. canonici* II, 612—613 Cf. *Pitra* II, 417) Схолија Валсамона на 23 гл. I наслова Номоканона (At. Синт I, 59—69) *Коричная книга*, гл. 42 (изд. 1787, књ. II, лист 186)

¹⁶⁾ At. Синт II, 564. Испореди ап. 30 канон и тумачење истога у *Крличји*: „аще кий епископъ мѣрскими властели изабранъ бывъ, и гѣхъ силою прииметь церковь божію, рекше епископъ будетъ въ ней, таковый яко велие прегрѣшеніе согрѣшилъ, да будетъ извержень, и да оглучится“ (Сп. изд. I, 8).

¹⁷⁾ At. Синт IV, 492.

¹⁸⁾ Тумачење 4 кан. I вас. сабора (At. Синт II, 123).

лука патријарха *Филошеја* од новембра 1370. о хиротонији калуђера Антима за митрополита угровлашког, послије избора обављенога од клира и народа;¹⁹⁾ или одлука патријарха *Матије I* од фебруара 1400., којом наређује, да за упражњену архијепископију анхијалску по постојећем реду клир и народ приступе к избору, те му предложи три лица, и он ће, кад испита односна свједочанства (τῆν μαρτορίαν) признати најдостојнијега за епископа.²⁰⁾

Али ове сада наведене свједоцбе показују у исто вријеме, да је право учествовања народа у изборима својих епископа изгубило већ било пређашњи свој опћи значај, и да су избори епископа обављали се већим дијелом без народног учешћа, а само од епископских сабора. Ово се догодило особито с тога, што није знао народ да се у границама својима уздржи у вршењу свог изборнога права, и што су се на многим мјестима догађали нереди и немири, који су на штету цркве само били. Већ у XIII вијеку у многим се обласним црквама почела уводити практика прописана 4. каноном I васељ. сабора, без обзира на напомену у посланици истога сабора цркви александријској, да се мора чути и глас народа при избору епископа, а без обзира и на Јустинијанову новелу, да народни заступници имају да учествују у избору епископа.²¹⁾ Споменути канон одређује, да епископ има бити постављен (καθίστασθαι) од сабора свију епископа дотичне митрополитанске области; ако не могу да сви дођу на сабор, нека буду бар три, а остали нека писмено свој глас даду, и кад митрополит потврди избор, нека се тада обави рукоположење новоизабранога. Ова се наредба, независно од свију других, и усвојила за бирање епископа, те је признато само и искључиво епископима право да могу бирати епископа. По тој норми почели су се бирати епископи у већем дијелу обласних цркава, и у XV вијеку ми налазимо тек као изузетак од те норме, што су у појединим црквама учествовали и народни заступници у изборима епископа. *Симеон солунски* описује на слиједећи начин избор епископа својега доба: „Митрополит сазива све своје епископе, и ако

¹⁹⁾ Acta Patriarch. Constant. I, 535.

²⁰⁾ Ibidem. II, 345.

²¹⁾ Види биљ. 7. и 14. овога §.

сви дођу, добро је, не дођу ли сви, то морају свакако бар три да се сакупе. По наредби митрополитовој састану се епископи у одређено мјесто и предузму избор. На томе састанку не присуствује митрополит, него његов хартофилак, који као замјеник митрополитов заузима на збору угледно мјесто. Услијед позива хартофилакса даје свој глас сваки епископ, почињући од старијега, а сам хартофилак нема права на глас. Кад сврши гласовање и сви гласови буду за једно лице, као најдостојнијега кандидата, тада записује то хартофилак у нарочитом записнику. За вријеме гласовања, осим епископа и хартофилакса са његовим писаром, нико други не смије бити присутан, обзиром на тајанствени посао овај (*μυστικὰ ἐξέτασις*). Буду ли сви епископи једногласни за дотичног кандидата, сматра се тада дјело ово надахнутим (*πνευματικὸν ἔργον*). Нијесу ли сви сагласни, тада по канонима одлучује већина гласова, те се биљеже имена тројице кандидата, који највише гласова добију, и то на првоме мјесту име онога, који је добио највећи број гласова, пак другог и трећег, без обзира на јерархијски степен њихов. Резултат избора подноси хартофилак митрополиту. Кад митрополит проучи све, тада шаље он објаву дотичноме, којега је између оне тројице изабрао. Одлука митрополитова сматра се божанском коцком, једнаком оној, којом је био изабран ап. Матија. Не прими ли се изабрани епископства, тада се позива други, не ће ли ни овај да се прими, тада се позивље трећи, не ће ли ни он, тада се приступа новом избору, и који изјави да се прима, тај одлази к митрополиту, да му то саопшти. Ова се изјава сматра духовним завјетом, последије којега дотични не може више да одступи, јер је Богу ријеч задао.“²²⁾

Поред ова два начина, којима су били бирани и постављани епископи, то јест, избора који је обављао архијерејски сабор уз судјеловање народних заступника, и избора који је сам архијерејски сабор обављао без тих заступника народних, историја нам казује да су неки епископи били постављани и без формалнога избора, него само услијед именована дотичнога лица од стране државне власти, и последије тог именована односни епископи са митрополитом

²²⁾ О свештенодјејствима, гл. 189.

подвргавали су каноничком испиту то лице, и нашавши га достојним хиротонисали су га и издавали му потврдну грамату.

Ово се завело у цркви још од онога доба, кад су грчко-римски цареви прогласили себе штитницима цркве и широке јој повластице законом признавали.²³⁾ А допринијело је томе и становиште римског државног права, по коме је *jus sacrum* састављало дио јавнога права (*jus publicum*), те је бивало да су владоци у силу тога *jus sacrum* постављали епископе или непосредно, или су пак вршили свој уплив при избору и постављању епископа,²⁴⁾ или пак, ако је клир и народ желио неко достојно лице за свог епископа, они су такво лице за епископа именовали.²⁵⁾ Често су оваква именовања епископа од стране владалаца била изазвана неопходношћу прилика.²⁶⁾ Догађало се, да су по некада епископи били међу собом несложни у погледу лица, које би имало бити постављено на неку упражњену епископску катедру, и у таквим приликама, да се стане на пут немирима у цркви, који су по негда пријетили и миру у држави, владоци су принуђени бивали или сами својом влашћу именовати епископа, или повјерити избор епископском сабору друге које црквене области.²⁷⁾ Познато је, да је цар Зенон 482., кад је убијен био епископ Стеван, одузео Антиохијцима право да бирају епископа, и ово право предао патријарху Акакију; нити је противу овога чина никакав глас подигао сабор антиохијских епископа.²⁸⁾ И уопће црква је без приговора признавала у многим приликама владоцима право, да сами именују епископе у појединим областима. Нити је ово право владалаца прогурјечило наредби 30. ап. канона (односно 3. канона VII васељ. сабора), пошто онај канон није против влада-

²³⁾ Cod. I, 24. (Cod. Theodos XVI, 2).

²⁴⁾ Justin., Nov. VI, praef. Испореди *G. F. Puchta*, *Cursus der Institutionen*. Bd. I. S. 75.

²⁵⁾ Многобројне свједоцбе о овоме види у *L. Thomassin*, *Vetus et nova eccl. disciplina*. P. II. lib. II. c. 6

²⁶⁾ Constantini ep. ad synod. Antioch. (*Eusebii*, de vita Constant. III, 61).

²⁷⁾ На прим. именовање Златоустог царем Аркадијем (*Socrat.*, hist. eccl. VI, 2) или Нектарија царем Теодосијем великим (*Socrat.*, hist. eccl. V, 8; *Sozom.*, hist. eccl. VII, 7. 8).

²⁸⁾ *Theophan*, Chron. ad an. 973 (ed. Bonn, I, 199).

лаца управљен, него противу насилнога утицања у изборе епископā од стране грађанских чиновника. Теком времена неколико је и законских наредаба издано било у смислу утврђења овог владалачког права при постављању епископа, како од црквене, тако и од државне власти. Цар Никифор Фока (963—969) услијед једне распре између патријарха и подручних му епископа о избору епископа, издао је нарочиту новелу, по којој ће цар у напријед за одређена мјеста означавати лица, која ће затијем епископски сабор имати да испита и хиротонише за епископа.²⁹⁾ Цар Исаак Анђел, услијед нарочите молбе дотичне црквене власти издао је 1187. године један *σημείωμα βασιλικόν* о избору епископа, придржавши владоцу оно право, које му је црква у томе признавала.³⁰⁾ Одлука једна цариградског синода при патријарху Јовану XII од јула 1317. свечано је признала владалачко право у овоме.³¹⁾ Овијем утврдило се за свагда у православној цркви владалачко право при постављању нових епископа, митрополита и патријараха, — те су владоци вршили то своје право или тако, што су потврђивали изабранога од надлежних фактора кандидата за епископство, или су пак они лично означавали кандидата, то јест, именовали су дотичнога за епископа, и тада је епископски сабор испитивао способности тог именованог епископа, процјењивао је колико је достојан да буде епископом, те нашавши га достојним, хиротонисао га је, или га је одбивао, и тада је морало слиједити именовање већ другог лица.

Правилно изабрани, или од владоца именовани епископ подвргавао се *каноничком испиту* пред епископским сабором под предсједништвом митрополита. Овај испит у главноме прописују и ап. канони (58 и 80.), а посебно је то прописано 2. каноном VII васељ. сабора, који наређује да може бити постављен за епископа само онај, који је добро изучен у св. писму и канонима, и да ради тога он мора се подвргнути нарочитом испиту. Овоме испиту има предсједавати надлежни митрополит, којему поменути канон наређује и у особиту дужност ставља, да мора марљиво

²⁹⁾ Zonar., Annalium XVI, 25 (ed. Migne)

³⁰⁾ Ар. Синг. V, 314. Zachariae Jus gr.-rom. III, 508.

³¹⁾ Acta patr. Constant., I, 69.

(ἀσφαλῶς) то да учини, то јест, има да употреби све старање, како би у свему испитао кандидата, и не би се изложила опасности црква и народ, кад би за епископа постављен био какав незналица. При томе канон напућује митрополита, да се при испиту кандидата он не мора ограничавати просто тијем, што дотични има опћа познавања о св. писму и канонима, него треба да пази добро да ли има „готов и способан дух“ да проникава у сушност св. писма и канона, и да размишљено примјењује из њих што му треба према потребама народа, који ће се повјерити његовом пастирском старању. Треба да је способан, — каже *Зонара* у тумачењу овога канона за кандидата за епископство, — да дубоко проникава у дух светога писма и светих канона, тако да знаде смисао сваке ријечи и да је кадар научити повјерени му народ и да је готов на одговор сваки пут, кад га ко што о томе запита.³²⁾ Па пошто се митрополит увјери о довољноме знању кандидата за епископство, канон му даље препоручује да при испиту пази још и на то, да ли ће тај кандидат, као епископ, поступати по божјим заповиједима и да ли ће учити народ; то јест, опажа даље *Зонара*, није доста да он покаже да познаје св. писмо и каноне, него треба се увјерити, да ће он поступати и живјети сходно божјим заповиједима и учити томе повјерени му народ, јер суштину наше јерархије састављају Богом предане ријечи, то јест, право и тачно познавање божанскога писма. Кад се митрополит о свему томе на испиту потпуно увјери, тада може допустити дотичноме да прими епископску хиротонију.³³⁾ У противноме случају, ако митрополит опази, — додаје канон, — да се дотични колеба, то јест, да није сталан потпуно у знању, и да не даје поуздану јамчевину, да ће поступати по прописима светога писма и светих канона и да не ће бити кадар учити народ, тада нека се не поставља (μὴ χειροτονείσθω), јер није достојан епископства.

Кад се дотични кандидат показао на каноничком испиту да је достојан епископства, тада је слиједило рукоположење (χειροτονία), које су имали обавити три, или барем два епископа.³⁴⁾ Ова три или два епископа при рукополагању новог

³²⁾ Ат. Синт. II, 562.

³³⁾ Исто мјесто. Испореди и Ат. Синт. V, 566—568.

³⁴⁾ Ап. I. кан. и моје тумачење. Правила. I, 43—45.

епископа потпуно су равноправни међу собом, и заједнички по епископској својој власти они призивљу на дотичнога благодат Духа светога. Ови епископи бивали су редовно из оне митрополитанске области, у којој има нови епископ да заузме катедру. У случају да нема у тој области нужни број епископа, позивао се из оближње области један епископ, који је заједно са оним епископом или двојицом епископа дотичне области учествовао при каноничком испиту кандидата и у рукоположењу.³⁵⁾ Послије обављеног рукоположења, нови епископ добивао је потврдну грамату о томе и о праву његовом на дотичну катедру.³⁶⁾

§ 104.

б) Избор и постављање епископа у данашње вријеме.

Све три споменуте у 103. §. форме постављања епископа задржале су се и у данашње вријеме.

1. У осам данашњих автокефалних цркава епархијске епископе постављају односни архијерејски сабори, а владалац их потврђује, и то: у *цариградској патријаршији* синод саставља попис свију оних, који имају прописане каквоће, биљежи затијем између свију три лица, која би најдостојнија била, и од та три лица чланови синода без патријарха бирају тајним гласовањем једно, које затијем патријарх потврђује за епископа. Ако су једнако подијељени гласови, одлучује глас патријарха. Исто се овако бирају епископи и у оним митрополијама, које су подручне цариградском патријарху, а у којима има више од три епархијска епископа, те митрополи потврђује за епископа онога, који је добио већину гласова. Државна власт прима на знање избор, и издаје односну грамату признања.¹⁾ У осталим *трима патријаршијама* патријарси са синодом бирају епископе, и државна им власт издаје грамату признања.²⁾ У *Русији* синод предлаже три лица за упражњену

³⁵⁾ Властар Синтагма X, 5 (At Синт. VI, 501)

³⁶⁾ Формулари у At Синт V, 544. и сл

§ 104. 1) Чл 4. канонизма 1860. о избору епископа.

²⁾ *Silbernagl, Verfassung. S. 23.*

епархијску катедру, и владалац именује једнога,³⁾ исто у *Грикој* синод предлаже три лица, и од истих владалац бира једнога.⁴⁾ У *Србији* архијерејски сабор опћим договором бира епископа, и свој избор предлаже владоцу на оцобрење.⁵⁾ У *карловацкој митрополији* митрополит предлаже синоду три лица, и остаје изабран онај, који добије све гласове и кад владалац потврди исти избор.⁶⁾

2. Уз учешће народних представника бирају се епархијски епископи у слиједећим самосталним црквама: у *Румунији* епархијски се епископи бирају исто као и митрополит-примас, дакле од једне изборне скупштине, у којој учествују са правом гласа сви архијереји и сви православни сенатори и посланици на земаљском сабору.⁷⁾ У *бугарском егзархату* епископа бира епархијски савјет, који је састављен из посланика свештеничког и свјетовнога реда оне епархије која је остала удова: наиме, онај савјет изабира два лица, која сматра за најдостојнија епископства и предлаже их егзархијском синоду, који између предложене двојице бира једнога, и тај, послје потврде од стране државне власти, постаје епископом.⁸⁾ Слично је овоме и у *сибињској митрополији*; наиме, епископа бира епархијска скупштина, која је састављена из 20 посланика свештеничког и 40 посланика свјетовнога реда дотичне удове епархије, и ова скупштина под предсједништвом митрополитског изасланика, или и самог митрополита, ако случајно дође на скупштину, бира тајним гласовањем једно лице, које се тада предлаже епископском синоду, ради каноничког испита и ради признања од стране владоца.⁹⁾ Исто и у *кинарској архијепископији* епархијске епископе бирају народни посланици са клиром дотичне епархије, а потврђује их архијепископ, и затијем добивају од државне власти грамагу признања.¹⁰⁾

³⁾ Укази 14. фебруара 1721. и 21. јануара 1822.

⁴⁾ Чл. 3. закона 1852. о епископијама и епископима.

⁵⁾ Чл. 19. т. 8. и чл. 25. закона 1890.

⁶⁾ Чл. 21. декларације 1779.

⁷⁾ Чл. 1—6. закона 1872.

⁸⁾ Чл. 37—46. егзархијског устава 1883.

⁹⁾ §§. 87. 97—105. орган. устава 1869.

¹⁰⁾ Види књиге споменуте у 5. бил. § 87.

3. У *буковинско-далматинској митрополији* епархијске епископе (далматинског и бококоторског) именује цар аустријски.¹¹⁾ На *Синају*¹²⁾ и у *Црној Гори* нема их.¹³⁾

§ 105.

Заклетва епископска.

Послије односног прописаног каноничког испита (стр. 383), бива свечано проглашење у цркви, да је дотични кандидат (*ὁ ἐπιφύφιτος*) достојан епископског чина и да га је за тај чин признао архијерејски сабор и државна власт, и то је такозвано *наречење* (*μῆνομα*), које обично бива на дан прије саме хиротоније, и на ком наречени кандидат свечано и јавно изјављује, да се прима епископства

На сами дан хиротоније на свечаној литурџији, која се тада служи, а у присуству свега дотичнога свештенства и народа, и представника државне власти, у одређени час кандидат чита на глас, да свако може чути и разумјети, *исповѣданје и обѣщанје архијерејског* (*ἐπαγγελίαν καὶ διαβεβαίωσιν*). При овом свечаном акту кандидат исповиједа најприје символ никео-цариградски, затијем исповиједа још пространије догмате вјере православне, и опет по трећи пут исповиједа те догмате, и куне се да ће: *а)* чувати све каноне црквене, *б)* бити послушан старијој црквеној власти, *в)* благо управљати повјереном му епархијом, *г)* да није никоме ништа дао, нити обећао, за свој избор на епископство, *д)* да не ће ништа радити противу канона, *ђ)* да ће долазити на архијерејски сабор, кад буде позван, *е)* да ће чувати предања православне цркве и клонити се свега, што је гуђинско у цркви, *ж)* да вјерује о тајни евхаристије онако, како православна црква учи, *з)* да ће бити вјеран владоцу, *и)* да ће по савјести судити, *ј)* да ће бити са свима благ у по-

¹¹⁾ За Далмацију види царску одлуку 29 децембра 1828 За Боку види царску одлуку 23. августа 1874. године

¹²⁾ Види биљ 19. § 87

¹³⁾ У Шематизму правосл. цркве у Црној Гори (Грлица за 1889., стр. 36) спомиње се *захумско-расијска епархија*, која је установљена 1876. Послије смрти првог епископа ове епархије (1884.), епископска се катедра није више попуњавала, и том епархијом управља данас цетињски митрополит.

ступању, *k*) да ће калуђере држати као што устави прописују, *л*) да ће постављати онолико свештеника и дјакона, колико треба, *љ*) да ће обилазити своју епархију, *м*) да ће чувати народ од празновјерства, *н*) да не ће улазити у свјетске послове, и да ће у свему поступати по савјести својој и по постојећим прописима црквене власти, *њ*) да ће бодро, свим својим силама и непрестано радити за добро повјерене му цркве, затијем изјављује *о*) нека лишен буде свога сана, ако што прогиву закона учини, и најпослије куне се, призивљући Бога за свједока, *п*) да ову заклетву полаже, потпуно разумијевајући шта говори и да ће све то чувати до краја свога живота.¹⁾

Ово исповиједање вјере и заклетву мора да је кандидат својом руком написао и јавно пред свима у цркви потписао. Рукопис гај својеручни он предаје тада одмах митрополиту, који чува исти рукопис у митрополитској ризници.²⁾

Осим ове заклетве пред црквом, новонабрани епископ дужан је да положи и посебну заклетву вјерности пред владаоцем.³⁾

Послије положене заклетве пред црквом и владаоцем, и послвије хиротоније, нови епископ добива од митрополита установљену грамату (συλλαβὴ ἐνθρονιστικὴ, συνοδικόν, γράμμα συνστατικόν), којом се признаје и потврђује уз потпис свију синодских чланова, да је дотични законито постављен и рукоположен за епископа.⁴⁾ У исто вријеме добива он и посебно синодско упуство (ἔνταλμα, ἐνταλτήριον) о вршењу архинастирске службе и о правима његовим и дужностима.⁵⁾

§ 105. 1) Види Чинъ избранія и рукоположенія архіерейскаго СПб 1725.

2) Ат. Синт. V, 563

3) За *Грику* види формулу ове заклетве у чл 3. закона 1852. За *далматинског* епископа ова је заклетва наређена царском одлуком 29. децембра 1828. За православне епископе у *Аустрији* важи формула наређена дворским декретом 16. септембра 1782.

4) Acta Patriarch. Constantinop I, 494 II, 64. 276. За *Русију* види указ 19. јуна 1786; за *бугар. егзархат* егзархијски устав чл 44—46., за *сибирску* митрополију §. 105 орган устава, за *Србију* чл 26. закона 1890

5) Формуларе види у Ат. Синт V, 544 550. 555 558 — У *Аустрији* одређена је дворским декретом 5. фебруара 1824 особита Temporal=und Spiritual=Installation. Могу и не бити у један дан: спиритуална и темпорална. Ова пошљедња састоји се у томе, што се дотичном новом епископу признаје право на уживање прихода,

§ 106.

Пошљедице епископске хиротоније.

Сваки епископ бива хиротонисан за одређену обласну цркву, и канонички пропис да никакво свештено лице не може бити рукоположено без назначења мјеста службе (*ἀπολελυμένος, liberę*), важи на првом мјесту за епископа.¹⁾ Црква, за коју је дотични епископ хиротонисан, смагра се његовом невјестом, с којом је он везан кроз сав живот, тако да се послије смрти његове она смагра удовом црквом (*ἡ χηρεύσα ἐκκλησία*).²⁾

Примивши хиротонију у смислу каноничких прописа, епископ не смије се већ одрећи управе црквом, која му је повјерена. Ап. 36. канон наређује да се одлучи епископ (*τοῦτου ἀφωρισμένου τοῦ γάμου*), док се не прими службе и старања о повјереном му народу.³⁾ Неподржавају канони казни епископа, ако не заузме своју катедру, само у таквом случају, кад се то догоди не по његовој кривици. Може се догодити, да у дотичној епархији клир и народ не ће да приме одређеног им архијерејским сабором епископа, и у таквом случају канони подржавају казни непослушни клир, а епископ мора ипак остати у својој власти и праву над дотичном епархијом.⁴⁾ Задржава епископ своју част и власт и гада, ако због каквих политичких разлога не може да заузме одређену му катедру, и у таквом случају канони наређују, да такав епископ може становати и ван граница своје епархије, али да има право да рукополаже свештена лица за своју епархију и да врши сваки првосвештенички посао, као да је на својој катедри, а у збору осталих епископа да ужива право сједишта (*τῆς προεδρίας ἀδελφεία*) према својем мјесту службе.⁵⁾

Кад је заузео своју катедру епископ не смије гражити, да буде премјештен опет на другу.⁶⁾ Само архијерејски

који су скопчани са епископском катедром. Церемонијал ове темпоралне инсталације сав је у средњевјековном духу, а важи и данас

§ 106 1) Ап. кан. 14, I вас. 15, IV вас. 5. и др

2) IV васељ. кан. 25

3) Ап. 36, антиох. 17., III вас. 9, Васил. вел. кан. 10.

4) Ап. 36, антк. 18, антиох. 18 и односна тумачења

5) Трул. 37. 39. и односна тумачења.

6) Ап. 14, I вас. 15, антиох. 21, IV вас. 5. и др

сабор могао је одлучити, да неки епископ пријеђе са једне катедре на другу; премда су уопће доста ријетки примјери оваквих премјештаја, и само кад је неопходна потреба то налагала, архијерејски сабор је одлучивао премјештај (*μετάθεσις*).⁷⁾ Новије црквено законодавство већином забрањује премјештање епископа.⁸⁾ У свези са овом забраном премјештања, а због истих мотива, канони забрањују епископима и да подносе оставке на катедре, на које су законито били постављени.⁹⁾

Хиротонијом добива у цркви епископ сву ону власт, коју је сваки апостол имао, јер су епископи наслједници апостола и јер је њих Дух свети поставио за епископе, да пасу цркву Господа и Бога.¹⁰⁾ Каква је власт епископа у васељенској цркви, казали смо (§§. 81. 83), исто као што смо казали и каква је власт његова у одређеној му црквеној области (§. 60). Погледом на ово пошљедње, епископ је у својој епархији потпуно и у строгом смислу самосталан, и управља њом по своме *соистиеном праву*, нити ико има власт пријечити га у томе, у колико он то своје право врши у канонички одређеним границама, а још мање ико смије улазити у унутрашње послове епархијске управе, или утицати било посредно или непосредно у епископска права;¹¹⁾ и њему припада власт *у искључивом смислу* у својој епархији, ради чега у једном граду (*ἐν τῇ πόλει*) не смију бити два епископа,¹²⁾ и строго се по канонима казни сваки епископ, који се усуди улазити у послове једне црквене области, која припада другом епископу.¹³⁾ Ово се забрањује и самом автокефалном архијепископу у погледу епархија, које су у дотичној обласној цркви, а које имају своје

7) Ап. 14. Моје тумачење 15. кан. I вас. сабора. Правила. I, 220. Испореди о овоме и *Zhishman, Die Synoden* S. 12—17.

8) У *царигр.* патр. чл. 6 канонизма о епископима; у *Грчкој* чл. 4. закона 1852 о епископима; у *бугар* егзарх, чл. 47 (односно 56.) егзархијског устава

9) Кан. 9. III вас. сабора и моје тумачење Правила. I, 309. Види и §. 76. ове књиге.

10) Дјела ап. 20, 28.

11) Ап. 35. и моје тумачење тога канона. Правила. I, 97

12) I вас. кан. 8. и моје тумачење Правила. I, 204.

13) Ап. 14. 15. 16. 32. 34., I вас. 15. 16., III вас. 8., IV вас. 5. 20., антиох. 3. 6. 9. 13. 21. 22., сардич. 11. 13. 15., картаг. 9. 53. 54. 55. 56. 80. и др.

канонички постављене епископе,¹⁴⁾ осим једнога случаја, кад дотични епископ не ће да постави прописане за епархијску службу свештенослужитеље или црквенослужитеље.¹⁵⁾

Епископ, који је правилно примио хиротонију, не може бити лишен свога достојанства епископског, и низведен на презвитерски степен. Овакав чин 29. канон IV васељ. сабора означаје као свегогрђе (*ιεροσυλία*, *sacrilegium*). Ако један епископ — каже исти канон — због неког оправданог узрока мора бити уклоњен са епископске службе (*ἀπὸ τῆς πράξεως τῆς ἐπισκοπῆς*), у таквом случају не може он заузимати ни презвитерско мјесто (*πρεσβυτέρου τόπου*). Канон овај тумачи догматичку страну самога свештенства, јер, ако је један недостојан због каквих пријеступа да врши свете тајне, недостојан је он тога, ма на каквом се јерархијском степену налазио, било на епископском, било на презвитерском, лишава се дакле уопће свештенства. Ако је један епископ учинио какав пријеступ, који га лишава права, да као епископ службу божју врши, тај исти пријеступ лишава га да и као презвитер врши ту службу, јер једна је и иста евхаристична тајна, коју врши и епископ и презвитер, и он мора тада бити лишен уопће свештенства.¹⁶⁾

§ 107.

Међусобни одношаји епископа.

Епископи, по благодати коју су добили хиротонијом, и као апостолски наслѣдници, равни су међу собом (§. 51). У власти дакле и правима њиховима по свештеној јерархији, не може бити разлике; али има разлика у томе између њих по управној јерархији (*ιεραρχία διοικητική*, *hierarchia jurisdictionis*). Према степенима ове јерархије одређени су одношаји, који постоје између епархијских епископа и више црквене власти; а према самосталном положају сваког епископа у својој епархији одређени су опет одношаји, који постоје између њега и осталих равних му епархијских епископа.

¹⁴⁾ Трул. кан. 17. и паралелни канони

¹⁵⁾ VII вас. 11. канон. То је такозвано *Devolutionsrecht*.

¹⁶⁾ Види моје тумачење 29. кан IV вас. сабора. Правила. I, 424.

1. Наспрам *више црквене власти* сваки епархијски епископ мора: *а)* строго и безусловно покоравати се наредбама саборне власти од које зависи;¹⁾ *б)* извијештавати архијерејски сабор о свему важнијем, што се догоди у његовој епархији и о нужним мјерама, које би требало предузети да се какав посао, који има значаја и ван граница његове епархије, на бољи и цјелисходнији начин уреди; а такођер извијештавати архијерејски сабор о резултату својих каноничких посјета у епархији;²⁾ *в)* одлазити на архијерејски сабор на позив надлежне власти;³⁾ *г)* ништа не предузимати, што превишава његову власт без знања и приволе више црквене власти⁴⁾ и *д)* спомињати на црквеним службама име надлежног обласног автокефалног архијепскопа.⁵⁾

2. Узајамни одношаји *између епархијских епископа* у канонима су тако потпуно одређени, да је немогућан међу њима сукоб у погледу власти. Ово смо ми споменули у главноме у предидућем параграфу. Додајемо овдје још три: *а)* сваки епархијски епископ мора поштовати одлуку духовног суда другог епархијског епископа према лицима, која би прешла у његову епархију, било да су то свјетовњаци, или свештена лица;⁶⁾ *б)* никакав епархијски епископ под пријегњом одлучења не смије примити из друге епархије ни клирика, ни свјетовњака, без односне отпусне грамате од свог надлежног епископа⁷⁾ и *в)* ако један епархијски епископ нема довољни број свештеника, дужан је други епископ да му уступи од својих клирика, ако их више има.⁸⁾

§ 107. 1) Види 2 тачку епископске заклетве. У *Србији* чл. 27 т. 12. закона 1890.

2) Ап. кан. 34. О канон. посјетама и о извјештавању архијер сабора о томе: у *Русији* указ 21. октобра 1847, у *Србији* чл. 27 т. 18. закона 1890, у *Бугарској* чл. 72 т. 9. егзархијског устава.

3) IV вас кан. 19, трул. 8, лаод. 40 Види 6 тачку еписк. заклетве.

4) Ап. 34, антиох. 9. и односна тумачења

5) Кан. 14 прводр сабора

6) Ап. кан. 35 I вас. 16, IV вас. 20, антиох. 22, сард. 15., картаг. 54 80.

7) Ап. 12, IV вас. 11, трул. 17., и моја тумачења ових канона (Правила I, 68. 357. 488), гдје је казано о разним врстама ових грамата

8) Картаг. кан. 55.

§ 108.

Права епархијских епископа.

Права епархијског епископа опредјељена су положајем епископа, као врховног учитеља, првосвештеника и архипастира у својој епархији. Та права има и сваки архијепископ, био да је он патријарх, егзарх или митрополит, јер сваки је уједно и поглавица једне одређене епархије. Према том положају епископа у својој епархији споменућемо у главном и права његова:

I. Епископ је *врховни учитељ* у својој епархији, коме је повјерено да проповиједа хришћанску истину, да се стара о ширењу њеном и да се она чува од свију чистом и неповријеђеном.¹⁾ Према томе дакле:

1. *Проповијед*, као што саставља најодличније право епископа, тако је уједно и једна од првих дужности његових.²⁾ Ово се напомиње епископу као први посао у грамати, коју добива послѣје хиротоније.³⁾ Епископу припада у свој пуноћи право проповиједања у својој епархији,⁴⁾ и од њега потиче власт, коју имају свештеници да проповиједају, тако да без знања и овлаштења епископова нико не смије да у цркви проповиједа.⁵⁾

2. Епископу припада врховно право *старања о религиозном образовању* у епархији. а) *Образовање свештенства* саставља један од главних послова учитељске власти епископа, и ради тога он сам руководи и надзире предавања наука у богословским заводима,⁶⁾ руководи васпитање кандидата за свештенство у сјемеништима,⁷⁾ подвргава испиту лица, која ће у богословским заводима бити наставници,⁸⁾ а тако исто и која ће предавати науку вјере у свјетовним

§ 108. 1) Мат. 28, 19. 20. Јов. 15, 16. Дјела ап. 6, 4. I Кор. 1, 17. II Тимот. 2, 15, 4, 2

2) Ап. кан. 58. ткул. 19 и моја тумачења. Правила. I, 125 490.

3) Ат. Синт. V, 544

4) Ап. 58., I нас 2. 16, ткул. 19., лаод. 19., картаг. 71. 121. 123.

5) Дјела ап. 15, 24 27 II Тим. 2, 2, ап. кан. 39. лаод. 15. 57., гангр. 6., картаг. 10, ткул. 33. 64.

6) Види биљ. 6. §. 65

7) Види биљ. 4. §. 65.

8) У Аустрији царска одлука 5. јуна 1869.

школама,⁹⁾ и одређује да подручно му свештенство држи свештеничке састанке ради његовања богословског образовања.¹⁰⁾ б) Исто као о религиозном образовању свештенства, епископу припада право старати се о таквом образовању и *народа*. Ради тога он проповиједа у црквама сваке недјеље и празничнога дана,¹¹⁾ а особито у вријеме када обавља каноничке своје посјете у епархији,¹²⁾ а поставља и нарочите проповједнике, који ће у одређеним црквама и у одређеним временима поучавати народ у хришћанским истинама,¹³⁾ давајући упушта свештеницима, да им проповијед мора оснивати се на св. писму, и да св. писмо смију тумачити само онако, како православна црква учи.¹⁴⁾ в) Старање о религиозном образовању *младежи* у свјетовним школама спада у особито право епископа. Он наређује да се у свакој свјетовној школи има предавати наука вјере и одгајати код младежи побожност.¹⁵⁾ Без његовог овлаштења нико не може у никаквој школи предавати науку вјере,¹⁶⁾ исто као што се без његовог одобрења не може увести никакав уџбеник за предавање те науке.¹⁷⁾

3. Епископ има право да води главно старање о томе, да се чува *здрава наука* код свију у његовој епархији, и према томе да отклања свако лажно учење, које би се почело ширити,¹⁸⁾ да подвргава својој цензури сваку књигу

⁹⁾ У *Аустрији* 17. чл. закона 31 децембра 1867 и §. 2 закона 25. маја 1868. У *Србији* чл. 27. т. 13 закона 1890.

¹⁰⁾ У *Буковини* консист. наредба 5 маја 1870, у *Далмацији* еп наредба 5. јануара 1891

¹¹⁾ Властарева Синтагма К, 36 (Ат Синт VI, 346).

¹²⁾ У *Русији* 3 (17) тачка Духовн. Регламента.

¹³⁾ О проповједницима у *Грчкој* синодска окружница 9. јула 1858. и упуство проповједницима од 22. августа 1858.

¹⁴⁾ Кан. 19. трулски и моја тумачења Правила I, 490—492. Испореди Властар. Синтагма Д, 7 (Ат Синт VI, 211)

¹⁵⁾ За *Аустрију* види у погледу *елементарних школа* дворски декрет од 17. марта 1791, 16. јануара 1781, 23 августа 1777., 25. јула 1804 и декрет средишње двор комисије од 19 фебруара 1816, а у погледу *средњих школа* и *университета* дворски декрет 8 фебруара 1791.

¹⁶⁾ Дворски декрет 25. јула 1804, 25. јуна 1819. и 1. новембра 1823. за *Аустрију*.

¹⁷⁾ За *Аустрију* §. 7 закона 25. маја 1868 и минист. наредбе од 31. марта и 15. августа 1850.

¹⁸⁾ Тит 1, 11. 2, 15 У *Грчкој* чл 7 окружнице синодске од септ. 1852.

религиознога садржаја, која би се имала издати,¹⁹⁾ да забрани својим вјернима читање сваке књиге, која је противу вјере и морала,²⁰⁾ да надзире да ли свештенство проповиједа здраву хришћанску науку²¹⁾ и најпослије да издаје наредбе, да се свугдје учвршћује хришћанска наука.²²⁾

II. Као *првосвештеник* епископ има право у својој епархији да врши свако свештено дјејство.²³⁾ Према свештенојерархијском степену своме искључиво епископу припада:

1. *Рукополагање* презвитера, дјаконѧ и свију осталих нижих клирика у својој епархији.²⁴⁾ Са приволом дотичног епископа може он рукополагати клирике и из других епархија.²⁵⁾

2. *Произвађање* на разне степене управне јерархије, као: протодјакона, протопрезвитера, протосинђела, игумана и архимандрита.²⁶⁾ Ово, исто као и рукоположење, могли су обављати у дотичним епархијама и хорепископи, али само услијед овлашћења надлежног епархијског епископа.²⁷⁾ Могу и игумани са епископском приволом произвести чаца у своме манастиру.²⁸⁾

3. *Освећење св. мира* (τοῦ ἁγίου μύρου τελετή) спада у право епископа по наредби 6. канона картагенског сабора.

¹⁹⁾ За Русију види Барсова, Сборникъ Ч. I отд. II гл. 9 За Србију наредбе архијереј. сабора од септембра 1863 бр 49 и од окт. 1883 бр 34.

²⁰⁾ Наредбе царигр. синода 1704. и друга од 1. марта 1839 За Аустрију дворски декрет 28. октобра 1791

²¹⁾ Трул. 19. кан., Васил. вел. кан. 91. За Грчку закон 26. јуна 1858.

²²⁾ II Тим. 4, 2—5. У Грчкој синод. окружницу 11. јула 1853., у Румунији чл. 20. закона 14. децембра 1872, у Србији чл. 27. закона 1890.

²³⁾ У Русији епископи не вјенчавају, и то по свој прилици с тога, што су из калуђерства постали, а синодски указ 31. марта 1805 забрањује калуђеру да вјенчава. Испор 84. канон у номоканону при вел. требнику, и канонички одговор харгофилакса Петра (Ат. Синт. V, 369).

²⁴⁾ I Тим. 5, 22 Тит 1, 5. Ап. кан. 2., трул. 33, VII вас. 14., лаод. 26.

²⁵⁾ Властар. синт. X, 16. 17 (Ат. Синт. VI, 505).

²⁶⁾ Ап. кан. 2, VII вас. 14.

²⁷⁾ Анкир. кан. 13. и моје тумачење. Правила. II, 13—16.

²⁸⁾ Кан. 14. VII вас. сабора.

Право ово прешло је гечајем времена на патријархе и на епископе само неких повлаштених цркава.²⁹⁾

4. *Освећење цркава* (καθιέρωσις τῶν ναῶν) и *антиминса* (τῶν ἀντιμυσίων), као искључиво право епископа спомиње исти (6.) канон картагенскога сабора.³⁰⁾ Благословити temelj нове цркве, исто као и сву зграду нове цркве може и презвитер, али само са дозволом епископа.³¹⁾

5. *Умилостивљивање оних који се кају* (καταλλαγῆν μετανοοῦντων). Епископу је самоме у старија времена припадало право да налаже грјешницима епитимије, да прима догичне на покајање и да одређује вријеме и начин кајања, исто као што је он сам имао право да јавно и свечано помирује с Богом грјешнике и да их, послвије издржане епитимије, удостоји причешћа.³²⁾ Са дозволом епископа могли су то чинити презвитери,³³⁾ који су нарочитом грамом постављани били за духовнике (πατήρ πνευματικός).³⁴⁾ Данас право да исповиједа и да прима покајање грјешника епископ предаје уопће сваком презвитеру, али епископу свагда припада право да по својој увиђавности скрати или новсћа грјешницима епитимије.³⁵⁾

6. *Освећење калуђерица* (κορῶν καθιέρωσις) спада такођер у искључиво право епископа по 6. канону картагенскога сабора.³⁶⁾ Само пострижење (ἀπόκλισις) монаха дозвољено је сваком игуману у свом манастиру без особите за то дозволе епископове.³⁷⁾

7. Најпослије без одобрена надлежног епархијског епископа не смије се у никаквом мјесту у епархији носити

²⁹⁾ Кан. 6. и моје тумачење. Правила. II, 136.

³⁰⁾ Испоредн. трол. 31., VII вас 7 и моја тумачења. (Правила I, 511. 607) Наредба царигр. синода при патр. Нилу (Ат. Синт. V, 141) Одгов. 11. Јована катарског (Ат. Синт. V, 413) Симеона солун, о свештенодјествима гл. 76—95 (ал. 108. 127).

³¹⁾ Кан. 31. Никифора, и моје тумачење. Правила II, 531

³²⁾ Властар. Синт. М. 7 (Ат. Синт. VI, 364).

³³⁾ Власт. Синтагма М. 9 (Ат. Синт. VI, 370).

³⁴⁾ Обрасце оваквих грамата види у Атинској Синтагми. V, 573—578.

³⁵⁾ Моје тумачење 12 канона I вас Правила. I, 214—215. и Власт. синтагму М, 7

³⁶⁾ Валсам. тум. 126. картаг. и 18. Васил. вел. (Ат. Синт. III, 592 IV, 143) и Зонарино тумач. 44. картаг. (Ibid. III, 410).

³⁷⁾ Кан. 82. у Номоканону при вел. Требнику и тумачење проф. Павлова.

никаква литија, која није уобичајена,³⁸⁾ нити икаква ванредна служба црквена обавити.³⁹⁾

III. Епископу, као *архипастору*, подлеже у духовном одношају сви који састављају његову епархију, исто као и све установе у епархији, које су намијењене култу и хришћанској просвјети.⁴⁰⁾ Према архипастирском положају своје епископ врши у епархији својој власт: 1. законодавну, 2. надзорну и 3. судску.

1. О законодавној власти епископа говоримо у трећем дијелу ове књиге (§. 141). Овдје спомињемо о његовом праву *диспенсације* од постојећих законских прописа. Кадали смо на своје мјесту (§. 19. III) да диспенсацију (*συγχωρόβασις*) од закона једног може дати само онај, који има право да закон изда, а подручне власти могу то чинити само у границама и према пуномоћију добивеном од законодавне власти. Према овоме може и епархијски епископ вршити право диспенсације. У потпуноме смислу епископ може то право вршити у погледу оних закона и наредба, које је он сâм по односној својој законодавној власти издао. Од осталих законских прописа он може то право вршити условно и у одређеним границама. Од црквених закона, који су признати за опћесобезне од васељенске цркве, нико не може диспенсирати, осим јединог васељенског сабора, и према томе ни епархијски један епископ; не може он диспенсирати ни од црквено-законских прописа, који су издани надлежном влашћу за опсег једне обласне автокефалне цркве, јер то припада само тој власти. Али он може према приликама времена и мјеста, и кад не предстоји за цркву и за морално начело никаква опасност, ослободити у изнимним случајевима одређена лица од строга извршења неког прописа, уз очување за све остале, који су у нормалним приликама, интегритета истога прописа, и уз односну епитимију. При оваквој норми епархијски епископ може издати диспенсацију: *a)* у брачним питањима, дакле дозволити: да се у далеком неком степену сродства, физичког или духовног, може благословити брак, да се може брак благословити без треће или и друге наповједи, да се може благословити у кући, а не у цркви, да се може бла-

³⁸⁾ Крмчија гл. 42 (Спом изд II, 30).

³⁹⁾ Ап. кан. 39. *Tertull.*, de baptismo. cap. 17.

⁴⁰⁾ I Тим. 3, 15. 5, 19. Ап кан. 32. 39., антиох. 9.

гословити у вријеме поста;⁴¹⁾ б) у питањима неких положених завјета, осим калуђерских завјета;⁴²⁾ в) у питањима о доби и спреми кандидата за свештенство, а то је, кад потреба цркве захтијева, да се једно лице прими у свештенички чин прије него што је навршило прописане године живота, или прије него што је довршило све прописане богословске науке⁴³⁾ и г) у питањима поста и уздржавања од радње у неким светковинама, а то је, кад ради здравствених обзира мора се неком лицу или и једном предјелу допустити мрсна јела у дане, кад то није дозвољено, и кад ради особитих економских или сличних разлога мора се неким допустити да раде у дане, кад би иначе морали светковати.⁴⁴⁾ У свима овим случајевима епископи дају диспенсације, кад је крајња нужда и кад се не може због пријетеће опасности одложити односна дозвола, при чему они свагда налажу дотичнима приличне епитимије. Ако не пријети опасност у одгоди диспенсације, тадај епархски епископ у важнијим питањима тражи мишљење од архијерејског сабора. О свима изданим диспенсацијама у течају године епископ води попис, и пошто су то чини ванредне његове јурисдикције, то о истима извјештава архијерејски сабор на редовном саборском састанку.⁴⁵⁾

Надзорна власт епископа у својој епархији спада у чине редовне његове јурисдикције, и саставља најопширнији опсег епископских права, у колико он мора знати, да ли је све у реду у Богом повјереној му црквеној области, и што мора Богу да одговара за њу. Праву надзора епископског припада:

а) Примање дотичних лица у свештенички чин, и надзирање да ли су та лица достојна тога чина, и да ли су оспособљена да обављају различне службе у епархијској управи. У овоме епископ има неограничену власт, и само он је овлаштен да суд свој о томе изрече. Од њега јединог зависи, да ли ће се примити у број епархијског свештенства свештеници из других епархија, и он једини властан

⁴¹⁾ Наредба атинског синода од 16 марта 1853.

⁴²⁾ Кан. 16. IV вас. сабора и тумачење *архил. Јоанна* (II, 293—295). Испор кан. 19. анкир

⁴³⁾ Наредба *атин.* синода од 25. априла 1855.

⁴⁴⁾ Истога синода наредба од 16. августа 1856.

⁴⁵⁾ Указ *руског* синода од 21. октобра 1847.

је да отпусти из епархије једног свог свештеника, и да му изда односну грамату.⁴⁶⁾

б) Spreма и образовање кандидата за свештенство (§. 65.)

в) Одређивање дотичних свештених лица на односне службе, а на првом мјесту на парохијску службу. Епископ је главни и прави парох у својој епархији, јер је он, који се има старати о народу Господњем и који има давати рачуна о њиховим душама, као што каже 39. ап. канон, а презвитери и дјакони нијесу друго, него његови помоћници и сарадници. Свака духовна служба у епархији стоји у апсолутној зависности од епископа, нити ико може заузети или обављати неку службу без њега.⁴⁷⁾ Он одлучује, кога ће на неке степене управне јерархије да постави, и од њега зависи, да ли се има неко свештено лице да удостоји црквеног каквог одличја.⁴⁸⁾

г) Епископском праву надзора припадају сви свештенослужитељи и сви црквенослужитељи у епархији. Ради овога он држи код себе потпуни попис свију њих, а окружни протопресвитери и манастирски настојатељи дужни су му сваке године подносити подробне извјештаје о владању сваког појединог подручног му свештеног лица.⁴⁹⁾

⁴⁶⁾ Ап. 12, трул. 17. и моја тумачења. Правила. I, 69. 487.

⁴⁷⁾ Антиох. кан. 9. У Србији чл. 27. т. 21. закона 1890.

⁴⁸⁾ У погледу права што имају епископи, да произвађају на разне степене свештене или управне јерархије, и да дају црквена одличја дотичним свештеним лицима, *Валсамон* у тумачењу 31. канона картат. сабора, каже да епископ особиту пажњу мора на то обраћати „да не вријеђа и не понижава клирике заметањем чинова свештеничких степена (*ἵσπερ οὐδέ βῆριζειν καὶ ἀτιμῶν αὐτοὺς διὰ τοῦ συγγένει τὰς τάξεις τῶν ἱερῶν βαδμιδῶν*), и онога, који је тек јучер може бити постао неким управитељем, да не ставља пред некима, који су много старији по служби, или некога, који није имао никакве више службе, да не произвађа од један пут на висока мјеста. При чему треба знати, да црквена достојанства не зависе од власти епископа, као што неки говоре, него од силе и дјejства канона..., јер би то гада зависило од самовоље епископа, а ово међутијем противно је светим оцима“ (Ат Синт. III, 385—386). Надовезујући на ову мисао *Валсамонову*, *Zhishman* врло основано опажа: „... weil übereilte und zu rasche Beförderungen von Geistlichen, welche früher entweder ein unbedeutendes oder auch gar kein Kirchenamt versahen, leicht Kränkungen verursachen oder auch in den Stufengang der kirchlichen Aemter Verwirrung bringen könnten“ (Die Synoden. S. 213).

⁴⁹⁾ Васил. вел. кан. 89. Испореди за *Русију* указ 6. маја 1797. и чл. 87. 88. консистор. устава (Изд. 1883); За *Србију* чл. 31. т. 14.

д) Сви манастири и калуђери подлеже особитом надзору епископа, пошто је он врховни настојатељ свију манастира и врховни игуман свију калуђера; нити икакав нови манастир може бити основан, или у постојећим манастирима уведена каква промјена, без изричне дозволе епископа (§. 213).

ђ) Све школе и просвјетни заводи подлеже праву надзора дотичног епархијског епископа.⁵⁰⁾

е) У погледу црквене имовине и закладâ, које су намјенене побожним и хришћанско-просвјетним цијелима, епископу припада врховно право надзора над том имовином и закладама, и само са његовим знањем може се тијем руковати;⁵¹⁾ исто као што њему припада право, да одобрава установљење задругâ са црквеним и духовно-просвјетним цијелима и да им уставе одобрава,⁵²⁾ као и да прима и на поменуте цијељи намјенује оставштине и добровољне прилоге побожних хришћана.⁵³⁾

ж) Ради непосредног освједочења о стању епархије и о владању свештенства епархијски епископ обилази сâм лично своју епархију.⁵⁴⁾ Овом обилажењу епархије од стране епископа, или као што се данас каже, *канонички визитацијала*, даје велики значај и држава, и ове су визита-

закон 1890; за *Далмацију* еписк окружница од 29 окт. 1890 бр 192

⁵⁰⁾ Види у овом параграфу I 2.

⁵¹⁾ Ап. кан. 38. 41., IV вас. 26., VII вас. 12., антиох. 24. 25., карт. 26. и др. О црквеној имовини ми говоримо у трећој глави III дијела ове књиге

⁵²⁾ Прводр. саб кан. 1. О полит. надлежности о овоме у *Аустрији* види царску одлуку 15 маја 1841., и закон 15. новембра 1867.

⁵³⁾ Ап. кан. 38. 41., антиох. 25. У *Аустрији* види помен. царску одлуку 1841.

⁵⁴⁾ Установу епископских посјећивања подручних им цркава оснивају на примјеру самога Спаситеља (Маг. 9, 35) и на пастирским путовањима светих апостола. Историја пружа неколико сјајних примјера ревности у посјећивању цркава дотичних епископских области. За Василија вел. казује *Сократ* (hist. eccl. 4, 21), да је он обилазио градове и друга мјеста своје области и слабе у вјери учвршћивао. *Августин* у једној од својих посланица (237) каже: *visitandarum ecclesiarum ad meam curam pertinentium necessitate projectus sum*. А с тога, што му је једна од његових цркава, *castrum Fussalense*, врло далека била од његове еп. катедре, он (*Августин*) је изразио, да та црква свог епископа добије, само да не остане без епископске посјете: *Quod ab Hippone memoratum castellum millibus quadraginta*

ције постале предметом и државног законодавства. У вријеме своје визитације епископ испитује, како напредује наука хришћанска, каква је побожност и морал, како свештеници врше своју службу, како се управља црквеном имовином, једном ријечју испитује епископ све што се тиче добра епархије. Посебно он испитује: α) да ли се у дотичној парохији свештеник влада као што његовом положају приличи, β) да ли се прописане црквене службе држе у прописана времена, γ) да ли се парохијске матице воде у реду и да ли се чувају у сигурном мјесту, δ) да ли се парохијско звање држи у реду и да ли се чувају сви званични списи, ε) да ли су инвентари црквене имовине уредни и како се рукује том имовином, ζ) да ли се младеж васпитава у страху божјем и у хришћанским врлинама. Епископ визитира и манастире, и ту испитује, да ли браство по монашким правилима живи, да ли се тачно врше све црквене службе, и како се управља манастирском имовином. Сваки манастир и сваку парохију епископ визитира редовно сваке три године, и обично послније сваке визитације извјештава о томе архијерејски сабор, а сувремено и државну власт.⁵⁵⁾

3 Најпослије епархијском епископу, као архијереју, припада судска власт. Према тој власти епископ има право изрећи одлучење (*ἀφορισμός*, excommunication) свакога у својој епархији, био он клирик, био свјетовњак, који се огријешити противу цркве и њене науке. Ово право признају епископу канони на основу божанскога права (§. 143). Да у изрицању пресуде своје епископ мора бити најправичнији, го

sejungitur, cum in eis regendis et eorum reliquiis licet exiguis colligendis me viderem latius quam oportebat extendi, nec adhibendae sufficerem diligentiae, quam certissima ratione adhiberi debere cernebam, episcoporum ibi ordinandum constituendumque curavi (ep. 261.).

⁵⁵⁾ Карл кан. 52 У *Грчкој* ове визитације епархија од стране епископа морају бити бар један пут сваке године (чл. 14 спом закона 1852); у *Србији* — сваке године (чл. 27 т. 9 закона о цркви и властима); у *Бугарском* егзархату — сваке године (т. 5 чл. 72 егзарх устава); у *Русији* — сваке године бар по дијеловима, ако не може епископ да посети сву епархију у једну годину (укази 17. марта 1828. и 5. априла 1831., а у духовном регламенту поређано је 15 правила, којих се мора држати епископ кад обилази епархију. См. пзд., стр. 38—43). Види о епископским визитацијама у *Аустрији* дворске декрете 12. априла 1809. и 22. децембра 1810., и минист. наредбу 27. августа 1824.

је сасвијем наравно, а то препоручују и многи канони.⁵⁶⁾ Па да би таква управо била епископска пресуда, канони прописују, да мора у томе помагати епископу савјет презвитерски, или данашње консисторије (§. 114), премда и независно од тог презвитерског савјета (§. 145.) епископ има право како осудити једно свештено лице или свјетовњака у својој епархији,⁵⁷⁾ тако исто и право помиловања, дакле да увећа или смањи наложену већ једном казну на односном лице.⁵⁸⁾

IV. Ради тога да би епархијски епископ могао вршити сва права, која смо сада поређали, и да би нужне наредбе могао да издаје по свима гранама своје архијерејске власти, он има при себи своје придворно свештенство, које му помаже у вршењу те власти, и које саставља посебну значајну уредбу (епископски пресидијум) под управом епископског протосинђела.⁵⁹⁾

§ 109.

Почасти, на које епископ има право.

Према положају и значају своме у цркви епископ има право на неке почасте, које другоме ником у епархији не могу припадати. Те почасте ово су:

1. У његовој епархији сви су свештеници дужни на свакој црквеној служби и у свима односним молитвама спомињати име његово.¹⁾

⁵⁶⁾ I вас. кан. 5 и моје тумачење. Правила I, 186—189.

⁵⁷⁾ Признавајући ово право епископима, канони допуштају дотичнима, да се обрате жалбом на вишу црквену власт (— в. даље о црквеном судству —), а међутијем 4. канон VII вас. сабора за неправедни суд епископа каже, да ће се он т. ј. епископ „подвргнути ономе, чему је хтио друге да подвргне и злоба ће се његова обратити на његову главу, као на преступника божје заповиједи и апостолских установа“, и завршује канон ријечима из св. писма (I Петр. 5, 2—4)

⁵⁸⁾ Испореди 12. кан. I вас. сабора и моје тумачење истога канона Правила I, 215

⁵⁹⁾ У *Грчки* епархијама, како патријаршија, тако и краљевине Грчке (*Silberngl., Verfassung* §§. 20. 31), а исто и у *бугарским* епархијама (егзарх. устава допуна, чл 2), протосинђели заузимају врло високо мјесто, и за вријеме епископова одсуства, протосинђел заступа његово мјесто.

§ 109. 1) Провдруг. сабора 13. кан.

2. Сви, било свештена лица, било свјетовњаци, дужни су кад дођу пред епископа дубоко се поклонити и руку му пољубити.²⁾

3. У обичном говору с епископом ословљује се са „преосвештени владико“ (ἱερωτάτος δεσπότης), а у цркви поји му се: εἰς πολλὰ ἔτη, δέσποτα, и у прописано вријеме многољетствије (πολυχρόνιον).

4. У олтару за епископа има на високом мјесту постављена нарочита катедра (ἐν θυσιαστηρίῳ καθέδρα ἐφ' ὕψους),³⁾ а у оним мјестима, гдје је обичај да епископ стоји у цркви на служби, коју свештеник служи, ван олтара, има такођер на десној страни цркве, а близу олтара, особита узвишена катедра.

5. Епископ има право у цркви на одежде, особите од презвитерских, а то су: сакос (σάκκος), набедреник (ἐπιγυνάτιον), омофор (ὀμοφόριον), енколпије или панагија (ἐγκόλπιον ἢ παναγία), напрсни крст, митра (μίτρα), пастирски жезал (ράβδος ποιμαντική ἢ πατερίσσα), мантија (μανδύας) и трисвјешеник и двосвјећеник (триχῆριον καὶ δυοχῆριον).⁴⁾

Осим ових почасту црквених, у дотичним државама епископи уживају и поједине грађанске почасту.⁵⁾

§ 110.

Дужности епархијских епископа.

Сва она права епархијских епископа, која смо поређали у 108. §., у самој ствари нијесу друго, него толике дужности, које божанствено и каноничко право налажу на епископе. Епископу дају име *владике* (δεσπότης, dominus),

²⁾ Ап. устан. књ. II гл. 28. 33 *Hilar. adv. Constantium. Theodoretii hist. eccl. IV, 6.*

³⁾ *Зонара* у тумачењу 58. ап. (Ап. Синт. II, 75).

⁴⁾ *Силеона сол.* о свештенодјејствима глава 176 (ал. 208). *Архиеп. Венџамина* Нов. Скрижаль. Ч. II гл. 6 §§. 17—23 (Изд. 1853. II, 82—86)

⁵⁾ У *Аустрији* на прим. имају право епископи имати свој особити грб (Дворски декрет 13 јануара 1825); *далматински* епископ по праву члан је далмат. земаљског сабора (Царски патент 26. фебр. 1861); епископи *карловачке* митрополије чланови су по праву горњег дома мађарског земаљског сабора (10. закон. члан 1792. године), а *черновички* архиепископ члан је господске куће аустријске.

али фактично он није то, него само надзорник и старатељ о хришћанском народу, који му је повјерен и за који мора Богу да одговара. Ово му каже и само име *епископа* (ἐπίσκοπος, inspector, custos) *Зонара* у тумачењу 58. ап. канона пише: „И само име епископа напомиње му да буде усталац (εἰς νῆψιν αὐτὸν διεγείρει), јер се он зове надзорник (ἐπίσκοπος), а надзорник мора да је увијек на опрезу, и да никада не пада у немар. Ради овога се епископима и ставља катедра у олтару на узвишеном мјесту, како би он могао са висине погледом својим обухватити сав повјерени му народ и свом га марљивошћу надзираати (ἐπισκοπεῖν).¹⁾ То исто говори и *Валсамон*.²⁾ Као што је свака надзорничка служба у суштини својој само комплекс одређених дужности, тако је то исто и епископска служба, и сва поређана и друга још права епископа, што се у канонима спомињу, у исто су вријеме и дужности, које га везују, као духовнога старјешину своје епархије. Поред оних дужности канони налажу епископу и слиједеће:

1. У свакој епархији зна се град, у коме мора бити епископско сједиште, и ту се налази катедрална, или у ужем смислу, епископска црква. У томе граду епархијски епископ дужан је *боравити стално и без прскида* (κατὰ συνέχειαν καὶ ἀδιάλειπτος), и не смије по својој вољи прелазити на становање у друго које мјесто своје епархије.³⁾ Из епархије пак он не смије се удаљавати, без оправданог узрока (наиме, кад је позван на архијерејски сабор, или у царски двор) више од три седмице.⁴⁾ Остане ли више од тога времена, и то одсуство његово из епархије продужи се прско шест мјесеци, тада по одредби 16. канона IX помјеснога сабора такав епископ мора бити сасвијем лишен архијерејства и на његово се мјесто има поставити други епископ.⁵⁾

2. Дужан је покоравати се канонима и другим законито изданим наредбама, како црквене, тако и државне

§ 110. 1) Ат. Синт. II, 75

2) Исто мјесто

3) Кант. 71. кан и *Зонарисио* тумачење (Ат Синт III, 485).

4) Сард кан. 11. 12

5) Испореди за *царигр.* патријаршију чл. 7. канонизма о епископима; чл. 82. бугар. егзарх устава за *Бугарску*; за *Русију* указ 3. фебруара 1887; за *Грчку* закон 1852. о епископима и синод. окружницу од 11. јула 1853. о дужностима епископа

власти, у колико се наредбе ове пошљедње слажу са цијељима цркве; а у случајевима сумње о правој смислу неке каноничке или црквено-грађанске наредбе, дужан је слиједити тумачењу ауторитативних правозналаца, или потражити разјашњења од надлежне старије власти.⁶⁾

3. Дужан је поштовати епархијске управне уредбе, које су законито установљене; а у пословима који спадају у надлежност тих уредаба, поступати сходно уставима истих уредаба.⁷⁾

4. Да је епископ, као првосвештеник и врховни пастир цркви у својој епархији, дужан одликовати се у животу свом свима хришћанским врлинама у најпотпунијем смислу, о томе на широко говори наука пастирског богословља. У црквеном праву обрађена је у овом одношају особита пажња на његов породични живот. Да епископ не смије ожењен бити, казали смо (§. 71); али он не смије у кући својој уопће ни да држи туђу женскињу, ради тога, као што канони кажу, да се избјегне сваки приговор (*διὰ τὸ ἀνεπίληπτου, ut omnis reprehensionis occasio vitetur*).⁸⁾ Првог васељ. сабора 3. канон забрањује епископу, да држи у кући својој туђу женскињу, и допушта му само да може држати матер, сестру и тетку, а од туђих само такве женскиње, које су слободне од сваког подозрења (*πάσαι ὑποψίαν διαπέφευγεν, quae omnem suspicionem effugiunt*). Трулски сабор 5. својим каноном наређује, да се свргне (*καθαιρεῖσθω*) епископ, који поступи противу поменутог никејског канона; а седми васељенски сабор спомиње изрично епископске домове, у којима је забрањено страним женскињама да станују ради службе. „Што жене у епископијама (*ἐν ἐπισκοπείαις, in episcopis*) бораве, бива узроком сваке сумње“, каже 18. канон тога сабора, и наређује нека се казни (*ἐπιτιμᾶσθω*) епископ који то допушта у својем дому, а ако остане упоран, нека се свргне (*καθαιρεῖσθω, deponatur*). И

⁶⁾ Види 1. 5. 7 и 18. тачку еписк. заклетве За Русију види 4. тачку духовн. регламента о епископима.

⁷⁾ Види IV вас. 26. канон и у свези с њим 11. канон VII вас. сабора и односна тумачења. Испореди чл. 9. канонизма 1860. о епископима у цариградској патријархији; за Грчку окружницу синод. од 11. јула 1853; за Русију одејек о епископима у духовн. регламенту (спом. изд., стр. 24 и сл.)

⁸⁾ VII вас. 18. канон.

не само то, него и сам канон наређује да не смије епископ, ни кад је на путу и кад мора да се заустави у неком мјесту, да допусти женскињи да га послужи, него треба за то вријеме склонити у друго какво мјесто све женскиње.⁹⁾

5. Епископ је дужан да свагда и у свакој прилици поучава клир и народ, који му је повјерен, и ако то не чини, по наредби 58. ап. канона, нека се одлучи (*ἀφορίζέσθω*, *segregetur*), а ако устраје у немару, нека се свргне (*καθάρσεισθω*, *deponatur*). О овој епископској дужности *Зонара* у тумачењу овога канона овако пише: „На сваком епископу лежи непромјенљива дужност, да поучава у догматима благочастија подручни му народ и да га приводи к правој вјери и поштену животу, јер Бог кроз пророка каже старјешинама народа: ако не опоменете и не проговорите да би одвратили безбожника од безбожнога пута његова, да би га сачували у животу, онај ће безбожник погинути са свога безакоња, али ћу крв његову искати из ваших руку (Језек. 3, 18). Према томе, епископ који занемарује проповиједање има бити одлучен (то јест, има бити лишен мјеста службе и обустављено му право свештенодјејствовања на одређено вријеме); а ако и послѣје тога устраје у немару има бити свргнут (то јест, лишен свештеног чина.“¹⁰⁾ О дужности епископа, да сваки дан (*ἐν πάσῃ ἡμέρᾳ*), а особито недјељом (*ἐν ταῖς Κυριακαῖς*) поучава клир и народ, напомиње трулски сабор особитим (19.) каноном, и ту се наређује и шта и како мора епископ да проповиједа.¹¹⁾

6. Према тој учитељској дужности својој епископ мора чешће слати пастирске посланице своје подручном клиру и народу, поучавајући их у хришћанским истинама и држећи их тијем у живој свези са собом.¹²⁾

7. Епископ мора да је благ у поступању са сваким, а на првом мјесту са својим клиром. Ово се особито тиче случаја, кад један епископ у раздраженом часу и без основаног узрока одлучи или свргне једног подручног му све-

⁹⁾ Моје тумачење 3. кан. I вас сабора, 5 кан. трулског и 18 кан. VII васељ сабора. Правила I, 170—175 446. 625—626.

¹⁰⁾ Ат. Синт II, 75 Испор и Власт. синт Δ, 7 (Ат. Синт. VI, 211).

¹¹⁾ Моје тумачење овога канона. Правила I, 490—492.

¹²⁾ II Тим. 4, 2—5. Види за Србију чл. 28. закона 1890; за Румунију чл. 20. закона 1872. године

штеника. Овим се питањем бави 14. канон картагенскога сабора, и пружа помоћ свештеницима, који сматрају да су неправедно осуђени, и овлашћује их да се могу пожалити на то надлежном митрополиту, то јест, могу приказати ствар архијерејском сабору на ријешење. У оваквом случају, док се ствар расправља у архијерејском сабору, по наредби поменутог канона, дотични епископ, који је једног клирика праведно или неправедно осудио, мора мирно подносити да се наредба његова подвргне испиту, те пресуда његова потврди или преиначи, јер ово иште сама правичност, која мора епископа да одликује у суђењу подручних му клирика, а тако исто и углед и значај епископскога суда. Док овај испит траје и док митрополит не одлучи о односној пресуди, што је епископ изрекао о неком подручном му свештеном лицу, ово свештено лице не смије, каже канон, присвајати самовласно себи опћење, него мора остати под оном казном, коју му је епископ наложио, јер би у противном случају, под изговором тражења новог суда, или рекурса, могао ослабити добар ред у цркви и могле би се осујетити и најправедније осуде, које епископи по власти својој издају над подручним им клирицима. А ако осуђени такав клирик почне што говорити противу епископа, који га је осудио, и стане дрско и охоло истичати своје правце и казивати да је био увријеђен и неправедно осуђен, у таквом случају, каже канон, треба оштрој опомени подвргнути тога клирика, те га научити да је дужан бити послушан и покоравати се ономе, који има власт заповиједати, и без приговора мора извршити сваку наредбу свога епископа.¹³⁾

8. У погледу имовинскога права канони наређују епископу: а) да мора водити строги надзор, како се рукује црквеном имовином и да ли се та имовина употребљује на цијељи, којима је она намјењена, јер је он одговоран и пред Богом и пред људима, ако пропадне што је црквено и што је Богу намјењено (τὰ τῆς ἐκκλησίας καὶ τῷ θεῷ ἀφορισθέντα).¹⁴⁾ б) Епископ дужан је запријечити сваки покушај, што би неко учинио да се што црквено прода или уступи свјетовној власти, него мора свагда мотрити, да се

¹³⁾ Моје тумачење 14. кан. картаг. Правила. II, 124.

¹⁴⁾ Ап. кан. 38 и *Зонарито* тумачење (Ап. Синт. II, 52).

неокрњена чува сва црквена имовина.¹⁵⁾ в) Исто тако дужан је епископ да запријечи сваки покушај секуларизације манастира и манастирских добара, и ако случајно нека земља није на добитку и од исте се никаква корист не добива, епископ је дужан пазити, да иста земља не дође у руке свјетских власти (*κατὰ τῶν ἄρχουσιν*), него само свештених лица.¹⁶⁾ г) Епископ је дужан да води старање и о томе, да се неокрњено чува и све оно, што припада његовој епископији (*τῆς ἐκείνης ἐπισκοπῆς*, *procuria episcopatus*), то јест, катедралној епископској цркви и кући, у којој он станује.¹⁷⁾ д) И у погледу приватног иметка епископовог канони прописују, шта мора бити са тим иметком. Епископ има лично право на сопствени посјед, и тај посјед не смије бити оштећен у корист црквеног уопће или епископијског посједа; али тим посједом својим не може безразлично он да по својој вољи располаже. Признаје му се ово само за ону имовину, коју је он стекао независно од службе његове у цркви, дакле наслѣдством, или другим којим приватним путем, било прије него што ће епископ постати, било последије; а у погледу онога, што он стече од прихода своје епископије и црквене службе, он нема право да располаже у корист своје родбине или других каквих приватних лица, него он то мора даровати или завјештати на добротворне цијељи, или оној цркви, у којој је био епископ.¹⁸⁾ А ни приватном својом имовином не може епископ да безобзирно поступа, јер не смије је даровати или завјештати лицима, која нијесу православне вјере, ма били то и рођаци његови, а ако ово учини, нека је анатема и последије смрти (*καὶ μετὰ θάνατον ἀνάθημα*).¹⁹⁾

9. Осим наведених дужности, епископ је везан још и дужностима према држави и државној власти. Свето писмо

¹⁵⁾ VII васељ. 12. кан.

¹⁶⁾ IV вас. 25., трул. 49, VII вас. 12 и моја тумачења. Правила I, 381, 532, 616.

¹⁷⁾ Прводр. сабора кан. 7 и моје тумачење. Правила. II, 282.

¹⁸⁾ Види номоканон X, 5 (Ат. Синт. I, 239). За епископе у карловачкој митрополији § 18. деклараторије 1779., у *буков.-далмат.* митрополији дворски декрети 27. нов. 1807. и 16. септ. 1824., у *Србији* уредба 10. маја 1847. штампана уз § 476. грађан. законика (изд. 1884).

¹⁹⁾ Карт. кан. 22. и 81. и моје тумачење овог пошљедњег канона. Правила. II, 216.

заповиједа, да се свака душа мора покоравати властима, које владају, јер нема власти да није од Бога, а што су власти од Бога су постављене, и који се супроти власти, супроти се наредби божијој (Рим. 13, 1—3). Од дужности покоравати се властима, а на првоме мјесту, цару (I Петр. 2, 17), нико не може бити у држави ослобођен, и дакле ни епископ, премда он и јест књаз цркве,²⁰⁾ јер је и он државни поданик, у свему раван свима другим државним поданицима. Дужност покорности епископа цару прописују и канони, и који увриједи цара, или народнога старјешину, нека буде свргнут (εἴ τις ὑβρίσῃ βασιλέα ἢ ἄρχοντα, καθαιρείσθω), каже 84. ап. канон.²¹⁾

§ 111.

Управа епархије, кад је она удова.

Послије смрти законитог епископа једне епархије, и док се не постави нови епископ, та се епархија зове *удова* (*χρηεούσα*) или *упражњена* (*συχολάζουσα*). Удовом једна епархија, то јест, без свог епископа, може остати за три мјесеца. Ово наређује 25. канон четвртог васељ. сабора, пријетећи односном казном надлежном митрополигу, ако се не постара да кроз то вријеме буде постављен нови епископ. Преко три мјесеца може остати удовом једна епархија само у таквом случају, кад због каквог важног узрока није могуће поставити новог епископа, него треба то одложити.¹⁾

За вријеме упражњене епископске катедре епархијом управља клир дотичне епархије, а имовину црквену мора да чува епархијски економ.²⁾ Повјеравала се ова управа и оближњем епископу, ако клир дотичне епархије није водио ту управу у реду, и тај се епископ звао привременим упра-

²⁰⁾ *Gregor Nar. orat. 27. Origen. hom. 11. in Jerem.*

²¹⁾ Види даље § 223. ове књиге.

§ 111. 1) *Зонара* наводи, кад је дотични град заробљен од иновјераца, дакле политички узрок. Ат. Синт. II, 274. По ријечима 74. канона картагенскога сабора, као да је и без особитог разлога могла остати упражњеном једна епархија и преко једне године, али овај канон изгубио је снагу при наредби поменутог канона халкидонскога сабора, који је канон за 50 година кашње издан био.

²⁾ IV вас. 25., грул. 35.

витељем (μεσίτης),³⁾ или се пак повјеравала иста управа неком епископу без своје катедре (ἐπίσκοπος σχολάζων), то јест, који због извањских каквих догађаја није могао да заузме одређену му катедру.⁴⁾ Ово су у осталом само изузетни случајеви били, а редовно управу удове епархије имао је да води дотични клир. Нема ли при дотичној катедралној цркви клира, који би могао ту управу водити, тада по 35. канону трулскога сабора то мора узети надлежни митрополит у своје руке, док не буде постављен нови епископ.⁵⁾

Клир, који се спомиње у канонима, да има водити епархијску управу, кад је епархија удова, то је она колегија свештених лица, која се звала презвитерски савјет при епископским катедрама и који су састављали неколики црквени достојанственици, између којих је главнији био економ (§. 113). Овај презвитерски савјет водио је старање о свима пословима епархијске управе, како вјерским, тако и црквено-економским, осим оних послова наравно, које по праву хиротоније може само епископ да врши; а не може исти савјет за то вријеме покретати никаква нова питања, која се тичу устројства или управе епархијске, исто као што није власан да закључке доноси о таквим питањима, која је у погледу какве нове установе или уређења у епархији покренуо био покојни епископ.

Управна власт клира, или презвитерског савјета, престаје са даном, кад буде интронизиран нови епископ, који од тога дана постаје пуноправни старјешина своје епархије. Може један изабрани и хиротонисани епископ почети управу своје епархије прије формалне интронизације само у таквом случају, када, као што каже 37. канон трулскога сабора, због извањског каквог узрока не може да заузме своју катедру, него је принуђен да живи у каквом другом граду ван граница своје епархије (§. 106).

³⁾ Картаг. 74. канон.

⁴⁾ Антиох. 16. кан. и моје тумачење. Правила II, 64—65.

⁵⁾ Види о епархијској управи за вријеме упражњене епископ катедре у Србији чл. 24. закона 1890, у Бугарској чл. 38. егзархиј устава, у Грчкој чл. 5. закона 1852, у сибирској митрополији §. 98 органа устава, за Буковину §§. 127—129. консистор. устава, за Далмацију §§. 126—128. консист. устава.

II. СРЕДИШЊИ УПРАВНИ ОРГАНИ У ЕПАРХИЈАМА

§ 112.

Викарни епископи.

Ради правилнога вршења епархијске управе у оним епархијама, које су много распрострањене биле, а особито ако је дотични епископ био старији у годинама, те није могао сам да обавља све првосвештеничке послове у епархији, још у најстарија времена цркве постављани су били нарочити епископи, који су помагали епархијским епископима, и на мјесто њих вршили разне послове, који су се тицали врховне епархијске управе.¹⁾ У IV вијеку ми налазимо у мањим мјестима готово сваке епархије хорепископе, који су били у зависности од епархијског епископа, надзирући по неколико парохија и рукополажући за те пароије црквенослужитеље, а услијед овлашћења епархијског епископа, и дјаконе и презвитере.²⁾ Избор и постављање ових хорепископа зависило је од епархијских епископа,³⁾ а по некада су мјеста хорепископā заузимао разни епископи, који су без своје посебне катедре били.⁴⁾ Као стална уредба у епархијама, хорепископство почиње нестајати већ у истој IV вијеку,⁵⁾ и замјењују га најприје периодевти,⁶⁾ а затијем као нова уредба у односним окрузима епархије — архипрезвитери.⁷⁾ Али ако је нестало хорепископства, као сталне уредбе у дотичним окрузима епархије, задржала се ипак у цркви стара практика постављања појединих лица за епископе-помоћнике, гдје је то требало, и ови епископи, као намјесници епархијских епископа, вршили су све оне послове, које сам епархијски епископ није могао лично да изврши и на које их је он овлашћивао. Обично оваквим епископима давао се наслов неке епархије, која ја прије постојала,

§ 112. 1) Види 258. стр. ове књиге.

2) Испореди каноне: анкир. 13, лаод. 57., антиох. 10., Васил. вел. 89., VII вас. 14. и тумачења *архил. Јоанна* 10. ант. канона (Сп. књ I, 400—401).

3) Антиох кан. 10.

4) I вас. кан. 8.

5) Сардич. кан. 6.

6) Лаод кан. 57.

7) Испореди: Достојанства Стр. 37—47. 70 и сл.

али која је укинута била због каквих разлога, а земљиште јој и народ подлежи православној црквеној власти.⁸⁾

Данас постоје викарни епископи у Русији, и то у неким епархијама има их по два уз епархијског епископа.⁹⁾ Цијелъ, ради које се постављају ови викари, састоји се у томе, „да се епархијскоме епископу, који је оптерећен мноштвом разноврсних послова због опширности епархије, даде помоћ и олакшица, а да се уздржи јединство управе.“¹⁰⁾ Ови викарни епископи налазе се у потпуној зависности од епархијског епископа, а имају она права и дужност, која им посебно прописује виша црквена власт према значају њиховом, као помоћника епархијских епископа. Постоје такођер у Румунији, и по закону 14. децембра 1872. сваки митрополит, исто и сваки епархијски епископ има свог епископа-викара (*archiereu locoteninte*, *ὑποεπίσκοποι*),¹¹⁾ а тако исто у цариградској патријаршији¹²⁾ и у бугарском егзархату.¹³⁾

§ 113.

Коллегијални епархијски органи.

Кад се спомињу викарни епископи, као помоћници епископа у епархијској управи, тијем се већ претполаже велико пространство епархије и јача насељеност исте. Али, као што смо видјели, у почетку цркве није било тако, него чак и незнатна мјеста имала су свога епископа, и сва епар-

⁸⁾ Услов да предјел, којег наслов носи један викарни епископ мора подлежати православној власти, како у црквеном, тако и у политичком одношају, овај услов сматра се основним и првим, те према томе, ови викарни, или као што се још зову „насловни епископи“, сасвијем су друго од западних епископа *in partibus infidelium*. О овим западним епископима *in partibus* ваља испоредити *Fleury*, *Histoire ecclesiastique* (Paris, 1856). *Croisades*. Tome V. pag. 449. 451. 452. Види о овим епископима такођер *Concil. Tridentini sess. XIV de reformat. c. 2.*

⁹⁾ „Всепопданѣйшій отчетъ оберъ прокурора св синода“ за 1885 годину спомиње 33 викарна епископа у Русији.

¹⁰⁾ Види упуство за пермског викара од 19. јануара 1883 у спомен. зборнику *Барсова* (Приложенія, стр. XXXVI—XL).

¹¹⁾ Чл. 25. спом закона.

¹²⁾ Чл. 7. канонизма 1860 о епископима.

¹³⁾ Чл. 88. (односно 100.) егзарх. устава 1883.

хија једног таквог епископа захваћала је колико данас једна од већих парохија.¹⁾ Управу такве једне епархије могао је водити сам епископ без потребе помоћника. Кад су епархије почеле постајати пространије, тада је већ та потреба наступила. Епископи окружавају себе вјештијим људима из клира, и служећи се савјетом њиховим, они управљају на најбољи начин послове своје епархије.²⁾ Али ово није још имало у почетку облик неке правне уредбе, нити су ти савјетници епископа били стални чиновници у епархијској управи. Тек у III вијеку спомиње се стални *презвитерски савјет* при епископским катедрама, који помаже епископу у вођењу епархијских послова.³⁾ Почињући од IV вијека, овај презвитерски савјет, као стална епархијска уредба, добива каноничку потврду, и канони већ прописују и какве службе поједини чланови тога савјета имају да врше;⁴⁾ а у VIII вијеку ми налазимо исти савјет потпуно уређеним при свакој епископској катедри источне цркве са једним или другим именом.⁵⁾

Најпотпуније се развио овај епархијски презвитерски савјет у цариградској патријаршији, и по њеноме примјеру уређени су били затијем исти савјети и при свима осталим епископским катедрама источне цркве, са већим или мањим измјенама у броју лица, која су их састављала и са ширим или ужим кругом радње. Различно се у течају времена називао овај савјет;⁶⁾ данас се код Грка зове: *ἐπισκοπικὸν (πνευματικὸν, ἐκκλησιαστικὸν) δικαστήριον*,⁷⁾ а код нас: *епархијска (епископска, духовна) консисторија*.⁸⁾ Самим пак чланови

§ 113. 1) За вријеме Кипријана у самом картагенском окружју било је до 300 епископија. Испореди *El Du Pin Op cit.* p. 25.

2) Свједоче о овоме посланице *Игњатија*, а посебно она Тралијанима (с. 3.) и Магнезијанима (с. 2. et 6.)

3) *Tertull. Apolog.* с. 39; *lib. de pudicitia. Cyprian. Ep.* 3, 8., 35., и др. *Апост. установе* наређују поштоваги презвитере *ὡς σύμβουλοι τοῦ ἐπισκόπου καὶ ἐκκλησίας στέφανος*, јер они састављају *συνέδριον καὶ βουλή τῆς ἐκκλησίας*. Књ. II гл. 28.

4) Испореди каноне: тангр. 7. 8., лаод. 57., картаг. 75. 97. Теоф. алекс. 10.

5) IV вас. кан. 2. 3. 23. 25. 26., трул. 7., VII вас. 11. 19.

6) Старије називе види у *Zhisiman. Die Synoden.* S. 217.

7) Види окружницу атинског синода од 29. јануара 1853 бр. 2621.

8) Изводе ријеч „консисторија“ од латинскога *consistere*, а посебно од облика *consistentes*, који употребљује *Кипријан* у својим посланицама, на прим. у 3. 11. 14. 22. (по *Migne*). Испор. међу

овог савјета такођер су се различно називали,⁹⁾ али нај-обичнији им је назив: *достојанственици* (ἀξιωματικοί), према служби, коју врше у средишњој епархијској управи;¹⁰⁾ а као учесници у епископскоме савјету зову се: *присједници* (παρακαθήμενοι).¹¹⁾

У старије доба обично се спомињу слиједећи чланови тога савјета: 1) *економ*, 2) *сакеларије*, 3) *скеуофилакс*, 4) *хартофилакс*, 5) *сакелије*, 6) *протекдик*. О пословима, које су обављали ови достојанственици при средишњој управи црквеној, ми смо већ споменули.¹²⁾ Осим ових бивали су још: 7) *протопрезвитер* (πρωτοπρεσβύτερος, πρωτοκαπᾶς), који се старао о литурђијским пословима у цијелој епархији и о процјењивању каквоћа оних, који су имали бити примљени у свештенство;¹³⁾ а ако је морао бавити се и одвјетничким пословима у споровима, који су се тицали катедралне цркве, тада литурђијске послове водмо је 8) *хјеролнимон* (ἱερομύμων);¹⁴⁾ затијем 9) *канстризије* (καυστρίσιος), чувар епископијске ризнице,¹⁵⁾ 10) *референдар* (ῥεφερενδάρος), посредник између епископа и политичке власти,¹⁶⁾ 11) *логотипт* (λογοθέτης), прегледач рачуна и помоћник протекдика и хартофилакса,¹⁷⁾ а помоћником овог пошљедњега био је још 12) *хиполниматограф* (ὑπομνηματογράφος), који је главним начином водио биљежничке послове.¹⁸⁾ Ово је био обичан број чланова епархијскога савјета; а од увиђавности

посланицама истога Кипријана (посл. 18. по *Migne*) посланицу Калдонија *Cypriano et compresbyteris Carthagini consistentibus*.

⁹⁾ *Zhishman*, Die Synoden. S. 90—91. Испор. Достојанства, стр. 122.

¹⁰⁾ В. окружницу атинск. синода од 16. јула 1852. бр. 2616.

¹¹⁾ Упуство царигр. патријарха Матије I од 1398. Cod. hist. gr. Vindob. 55 (*Zhishman*, Die Synoden. S. 216. n. 3).

¹²⁾ Стр. 259.

¹³⁾ Достојанства, стр. 61 и сл. *Zhishman*, Die Synoden. S. 156—157. *Павелъ*, О должностяхъ и учрежденіяхъ Стр. 223.

¹⁴⁾ Достојанства, стр. 136. *Zhishman*, ib. S. 145. *Павелъ*, ib. 207—210.

¹⁵⁾ Достојанства, стр. 76. 135. *Zhishman*, ib. S. 141. *Павелъ*, ib. 198—200.

¹⁶⁾ Достојанства, стр. 76. 135—136. *Zhishman*, ib. S. 142. *Павелъ*, ib. 200—205.

¹⁷⁾ Достојанства, стр. 76. 136. *Zhishman*, ib. S. 142—144. *Павелъ*, ib. 195—198.

¹⁸⁾ Достојанства, ib. *Zhishman*, ib. S. 144. *Павелъ*, ib. 205—206.

епархијског епископа зависило је, да тај број увећа или смањи, према односним потребама.¹⁹⁾

Осим протопрезвитера, безразлична је ствар била, какав су јерархијски степен имали ови разни чланови;²⁰⁾ али није безразлично било, да ли су они из свјетовнога, или монашкога свештенства. До XII вијека бивало је и калуђера, као чланова епархијскога савјета;²¹⁾ али од тога доба, услед једне синодске народбе за вријеме цариградскога патријарха Михаила III, редовно су се примали за чланове тих савјета само свјетовни свештеници, а калуђере су одбијали, јер се то није могло довести у склад са опћим калуђерским завјетима.²²⁾ Послије су их опет почели примати, али само за манастирске послове у консисторијама, лишавајући их иначе права на учествовање у неким одређеним пословима.²³⁾

§ 114.

Епархијске консисторије.

Значај консисторије опредјељује се самим положајем епископа у повјереној му епархији. „Епископ је намјесник Христов у својој епархији“, каже једна симболичка књига православне цркве,¹⁾ а друга признаје му врховно право у свему, што се тиче повјерене му цркве, и на његову савјест полаже духовни суд сврху свега и свакога у његовој цркви, јер је он *једини* одговоран пред божијим судом за све, што бива у тој цркви.²⁾ Ово исто кажу и канони право-

¹⁹⁾ Достојанства, стр. 76.

²⁰⁾ Достојанства, стр. 153. и сл.

²¹⁾ Ibid., страна 93 и сл.

²²⁾ Ibid., стр. 99. *Zhishman*, приводећи ову синодску наредбу и обраћајући пажњу на то, што је иста ушла у Валсамонов коментар номоканона, изводи закључак, да калуђери не би могли уопће заузимати мјеста службе у епархијској управи. Die Synoden S. 188.

²³⁾ У епархијским духовним судовима у *Србији* један је само калуђер као члан суда, и то не редовни, него само почасни. Чл. 98. закона 1900.

§ 114. 1) Правосл. Исповиједање. I, 85.

2) Посланица источн. патријарха, чл. 10.

славне цркве.³⁾ Као врховни дакле поглавар своје цркве и као једини, који је за њу одговоран пред Богом, он је сам и врховни управитељ и врховни духовни судија у својој епархији, нити може бити каквога правнога тијела у тој епархији, које би имало право да управља или суди, независно од епископа или противу воље његове. Према томе, епархијска консисторија није ништа друго, него један савјет, састављен од научених и искусних чланова, које сам епископ бира и који му својим мишљењима, својим добивеним искуством и добивеним подацима о дотичним предметима помажу, да може лакше обављати епархијске послове и правично судити. При таквом своме значају, консисторија није неко самостално правно тијело, које би као такво могло се успротивити своме епископу, или какав свој закључак донијети противу воље епископа; а дошљедно овоме, чланови консисторије немају, нити могу имати одлучујући глас у пословима консисторијске надлежности, ако се тај њихов глас коси са мишљењем епархијског епископа, него имају само консултивни глас, због чега се они и зову *савјетници* (σύμβουλοι) епископа и *присједници* у консисторији. С погледом на ово, у уставима данашњих правилно уређених консисторија, ми и читамо опредјељење консисторије, као савјета, који у потпуној и непосредној зависности стоји од епископа,⁴⁾ а тако исто читамо законски нормираним и право епископа, да он предлаже надлежној власти лица, у која има повјерење, да ће му савјесни и мудри савјетници бити и која као таква он може признати за чланове своје консисторије.⁵⁾

³⁾ Ап. 39. и тумачење *архил. Јоанна* овога канона. Сп. књ. I, 186.

⁴⁾ Види на прим. чл. 1 устава *руских* духовн. консисторија 1883., или §§. 2. и 3. *буковинског* консистр. устава 1869.

⁵⁾ На прим. чл. 12 закона 1852 у *Грчкој*, чл. 280. устава *руских* духовн. консисторија, чл. 21. закона о правосл. цркви у *Румунији*. — Једини изузетак од опће каноничке норме чине консисторије (еп. дух. судови) у краљевини *Србији*. Само у тим консисторијама рјешења и пресуде, који не подлеже расматрању других надлежних власти, извршни су по себи, *без потребе да епархијски епископи одобре та рјешења и пресуде* (чл. 108 и 113. закона 1890). Да је ово ничим оправдани изузетак, јасно је из онога што смо у тексту казали. Прије неколико година, чланови једне консисторије у *Грчкој* истакли су били значај свога гласовања у консисторији

Предсједник консисторије је дотични епархијски епископ.⁶⁾ Број чланова, који састављају консисторије, одређен је према простору епархија и према количини послова епархијске управе и духовнога судства,⁷⁾ и ти

и хтјели су, да ти гласови њихови, кад су у већини, морају бити мјеродавни при рјешавању консисторијских послова, ма се епископ с тијем и не слагао. Поводом овога, архијерејски синод у Атини издао је 5. јула 1860 (бр. 10,946) нарочиту окружницу свима епископима, у којој, на основу 4. канона антиохијског и 12. и 20. картагенскога сабора, доказује, да је једини епископ врховни судија у својој епархији, па додаје: „Наредба 9. члана закона о устројству синода, који члан каже, да ће епископ судити заједно са четири члана консисторије, ова наредба сасвијем не мисли изједначити гласове тих чланова (τούτους ἐπιψηφούς) са епископским гласом, јер би се то очито противило канонима (διότι αὐτή ἤθελεν ἀντιμάχεσθαι προδήλως πρὸς τοὺς κανόνες), него тијем она само хоће да даде истима консултивни глас, а никако да тај глас мора бити и обвезан за епископа (ὅτι οὗτοι ἔχουσι ψῆφον συμβουλευτικὴν καὶ οὐχὶ ὀποχρεωτικὴν διὰ τὸν ἐπίσκοπον)... Из овога јасно слиједи, да одлуке епископске консисторије морају бити изложене на начин, да наредба одлуке изрази мишљење епископа о односноме предмету, без сваког обзира на то, да ли су били или нијесу били истог мишљења и други чланови (ἀδιαφύρως ἀνὰ τὰ ἄλλα μέλη ἐγένοντο ἢ οὐ συμβήφοι αὐτῷ)“ Види *Христопулов зборник*, стр. 29 бил. 2. У погледу овог истог питања, пошљедња ставка 330 члана консисторијског устава 1883. у Русији прописује: „Архиерей, въ случаѣ несогласія съ мнѣніемъ консисторіи, полагаеетъ *собственное* рѣшеніе, *которое и приводится въ исполненіе.*“ Овако је, а овако канонички и мора да буде у свакој правилно уређеној консисторији. Према томе, сасвијем је погрјешно бацати кривницу на консисторију за какву можда неосновану одлуку, која изиђе са консисторијским званичним бројем. Мишљења чланова консисторије, ако се случајно не слажу са мишљењем епископа, немају, као што смо видјели, значаја у погледу одлуке о дотичноме питању; али чланови консисторије имају по закону право, да мишљење њихово буде уврштено у односне списе *ради тога*, да у случајевима призива (ἐν περιπτώσει ἐφέσεως) странака на вишу црквену власт, на синод, ова виша црквена власт узмогне потпуније упознати ствар и правилни суд изрећи. А епархијски епископ за управу и судство у својој епархији, колико је одговоран пред Богом и својом савјешћу, толико је исто одговоран и пред синодом, који има право судити и над њим.

⁶⁾ Осим консисторија, или епарх. духовних судова у *Србији*, у којима је предсједник један протопрезвитер (види 5. бил. овог §).

⁷⁾ У консисторијама *цариградске* патријаршије три су редовна члана (чл. 13. канонизма 1860); *грчке* краљевине осам (синодске наредбе 29. јан. 1853., 18. маја 1856. и 26. септ. 1869); у *руским* од три до пет (чл. 278. 279. консист. устава 1883); краљевине *Руму-*

су чланови или редовни или почасни, и сви су свештеници.⁸⁾

У дјелокруг епархијске консисторије спадају сви они послови, у погледу којих епархијски епископ потребује помоћ од савјета и мишљења своје консисторије. Како у старијим прописима у погледу дјелокруга епархијскога савјета,⁹⁾ тако и у новијим консисторијским уставима, послови о којима вијећа консисторија ово су: 1) чување и одржавање православне вјере, 2) богослужење, 3) уредност у црквама и манастирима, 4) подизање и поправљање цркава и манастира, 5) просуђивање о каквоћама кандидата за свештенство, 6) уредност у вршењу службе од стране свештенства, 7) духовно судство, 8) брачне парнице и 9) надзирање, како се рукује имовином цркава и манастира.¹⁰⁾

§ 115.

Други епархијски управни органи.

Под врховним старјешинством епархијских епископа постоје у појединим автокефалним црквама, поред духовних консисторија, још неки спомоћни епархијски органи.

1. У епархијама *цариградске патријаршије* (а слично и у онима осталих источних патријаршија) поред духовне консисторије (*πνευματικὸν διακρίσιον*) постоји *ἐκκλησιαστικὴ ἐπιτροπή* из три свештеника, којој је дужност: а) да се стара о правилном вршењу богослужења, о уредности у

није најмање три (чл. 21. закона 1872); *бугарског* егзархата најмање четири (§ 50. устава 1883); *српске* краљевине од пет до десет (чл. 98. закона 1900); *карловачке* митрополије четири, осим фишкала (§ 2. одс IV рескрипта 1868); *сибињске* митрополије, осим брачног дефенсора, најмање четири (§ 115. орган. устава 1869); у *буковинској* шест (§§ 3. и 24. консист. устава 1869); у *задарској* три (§ 3. консист. устава 1894); у *сарајевској* четири (§ 3. консист. устава 1884).

⁸⁾ У *карловачкој митрополији* у другом одсјеку консисторија већина је чланова свјетовњака, исто тако и у другом и трећем одсјеку консисторије у *сибињској митрополији* (види шта је казано о овоме у §§. 53. и 91. ове књиге).

⁹⁾ *Zhishman, Die Synoden* S. 219—227.

¹⁰⁾ Брачне парнице не спадају данас у дјелокруг консисторија у оним државама, у којима је тај посао држава себи присвојила. Види о томе §. 147. ове књиге.

храмовима и у свештеним предметима, и особито о томе, да ли су у пуном реду у свакој цркви св. антиминоси, б) да води надзор о владању свештенства и о страним свештеницима и в) да просуђује о књигама духовнога садржаја, које би се имале штампати (духовна цензура). Ова је епитропија у маломе оно што је у Цариграду средишња патријаршеска епитропија за сву патријаршију.¹⁾

У зависности од патријаршеског мјешовитог савјета (μικτὸν συμβούλιον) у свакој епархији постоји под предсједништвом епархијског епископа *епархијски савјет* (ἐπαρχιακὸν συμβούλιον),²⁾ који се бави свима недуховним пословима епархије, а посебно: народним школама, затијем суђењем грађанских спорова између хришћана православне вјере. Слични епархијски савјети постоје у више или мање измјененој форми и у осталим патријаршијама.³⁾

2. У *руској цркви*, поред епархијских консисторија, а у зависности од консисторија, постоје неколика *духовнија правленія*, и то у оним епархијама, које су много распрострањене и ради мјесних услова истих епархија. Предмети радње ових духовних правленій исти су, што и консисторија, само у ужем обиму, и нијесу друго, него само помоћне уредбе консисторијама.⁴⁾ Са самосталним дјелокругом постоји при сваком епархијском епископу, а у непосредној зависности од њега, *епархијално попечительство*, које се стара о свештеничким сиротама и удовицама. Састављају га у свакој епархији шест свештеника; а ради тачнијега вршења послова, оно има своје повјеренике у свима главнијим мјестима епархије. Чланове попечительства, а исто и повјеренике, именује епархијски епископ између лица, која му консисторија предложи.⁵⁾

3. У *карловачкој митрополији*, осим епархијске консисторије, о којој смо споменули, постоји под предсједништвом дотичног епископа у свакој епархији *епархијски административни одбор* из онолико чланова, колико то епархијска скупштина по обиму и пословима епархије за потребно нађе. Између чланова овога одбора двије трећине

§ 115. 1) Види чл. 13 III канонизма о синоду 1860. год.

2) Чл. 9 канонизма о епископима.

3) Види 4. бил. §. 87.

4) О духовних правленіяхъ. *Барсовъ*. № 600—638.

5) Объ епархијальныхъ попечительствахъ. *Барсовъ*. № 695—761.

морају бити свјетовњаци, а једна трећина свештеници. Дјелоокруг је овог одбора: *а)* расправљање свију међусобних распри између учитеља, мјесних црквених одбора и скупштина, *б)* води управу и надзор над народним школама и именује учитеље, *в)* опредјељава границе постојећих и подизање нових парохија и *г)* води надзор над црквено-општинским и манастирским (фондационалним) имањем, те по томе и ревидира манастирске рачуне, а црквено-општинске рачуне суперевидира.⁶⁾ Постоји затијем *епархијски школски одбор* у свакој епархији за старање и надзор свију српских народних школа једног школског округа. Састоји се овај одбор од 15 чланова, између којих два свештеника, осим епископа, који је предсједник одбора.⁷⁾

4. У *сибињској митрополији* консисторије у епархијама раздјелене су на три одсјека (*senatul*), и поред консисторијског одсјека за строго црквене ствари (*senatul strins bisericesc*) постоји *школски сенат* (*senatul scolar*). Предсједник му је дотични епископ, а састоји се из толико чланова, колико је нужно по обиму и пословима епархије. Између чланова једна је трећина свештеника, а двије трећине су свјетовњаци. Бави се овај сенат конфесионалним школама.⁸⁾ Осим овога сената постоји још *епитропски сенат* (*senatul episcopesc*), који саставља под предсједништвом епархијског епископа одређени број чланова, између којих двије су трећине свјетовњака и једна трећина свештеника. У дјелоокруг овога сената спада управа све црквене имовине у епархији и свију епархијских фондова.⁹⁾

§ 116.

Епархијске скупштине.

У оно исто доба, кад су постали презвитерски сајети при епископским катедрама (§. 113), ми налазимо да епис-

⁶⁾ Чл. 27—30 уређења епархија 1871. г, и IV А. §. 10. рескрипта 1868.

⁷⁾ Уређење за српске нар. школе 1872. г § 117, 121, 129—135.

⁸⁾ Орган. устав 1869. г. §. 122—131.

⁹⁾ Орган. устав 1869 г. § 132—141. — За ове уредбе у *карловачкој* и *сибињској* митрополији важи оно што је казано у §§ 53. и 91. II, б. ове књиге.

копи разних цркава у ванредним приликама сазивају на заједнички договор све свештенство, или бар главније свештенике својих епархија, ради расправљања о једном или другом питању, које је било од веће важности и о којем је дотични епископ хтио чути глас и мишљење свега свога свештенства. У III вијеку ово видимо у александријској цркви поводом хилијастичких спорова, и у картагенској цркви за вријеме Кипријана. У IV вијеку поводом аријанских спорова често се спомињу свештенички састанци код својих епископа; исто и у V вијеку за вријеме Јован Златоустог. Од тога доба то улази у опћу црквену практику, и постаје она уредба коју данас зову *епархијска скупштина*, а грчки: *χωρικὴ σύνοδος*, за разлику од *τοπικὴ σύνοδος*, (обласног, митрополитанског сабора), и коју дефинирају као „сабор који саставља епископ са својим подручним му свештеницима.“¹⁾ На тим скупштинама под предсједништвом надлежног епископа, или његовог замјеника, учествују представници свештенства цијеле епархије, и ту се расправља о свима потребама епархије, колико у погледу цркве, пастирске службе и свештеничке дисциплине, толико исто и о народном образовању и хришћанском узгоју народа. Скупштине ове, као институција, која се развила из презвитерског савјета, нијесу други него епархијски савјети, у којима се договорно формулирају једногласна мишљења свега епархијског свештенства о дотичним питањима, и та се мишљења подлажу суду консисторије, која по истима издаје односне наредбе, које обвезују тада свакога у епархији.

Оваке епархијске скупштине постоје данас у свакој добро уређеној епархији. У Русији зову се *епархијалне сѣзды*. Задаћа им је: народно образовање, старање о парохијским школама, о подизању цркава, о градњи домова за свештенство, о просвјећењу инородаца хришћанском науком, о ширењу православне вјере међу расколницима, а тако исто и расправљање разних питања пастирске праксе.

§ 116. 1) *Χωρικὴ σύνοδος* ἔστιν ἐκείνη, τὴν ὁποῖαν συνιστᾷ ὁ ἐπίσκοπος μετὰ τῶν ἰδιῶν τοῦ κληρικῶν μόνων. Пидалион (спом изд), стр. 367. На западу зову ову скупштину *synodus dioecisana* или *concilium episcopale*. Види *Thomassini Vetus et nova ecclesiae disciplina*. P. II. lib. III. cap. 74—76. (Ed. cit. VI, 517 sq.). *I. Fesler, Ueber die Provincial-Concilien und Diöcesan-Synoden* (Innsbruck, 1849). S. 165. fg.

Предмете расправљања на скупштини одређује сам епархијски епископ; али и сами свештеници износе разне догађаје из свог пасирског живота, и о тим се догађајима расправља и усвајају предлози, како се има у будуће поступати. Да се не би оптерећавало свештенство послом бирања посланика на ове скупштине, заведено је од 1884. године да на епархијске скупштине долазе сами благочинные (окожни протопрезвитери).²⁾

Слични су овима *священнически събрания*, што бивају у *Бугарској*. Скупштине се ове састају сваке године 1. јуна у мјесту гдје је епископска катедра, а под предсједништвом епархијског епископа, или његова замјеника, и ту се расправљају питања о моралном и материјалном стању епархијског свештенства, о морално-религиозном стању народа и о средствима, која би требало упогребити да се то стање побољша. Предлози скупштине подносе се старијој духовној власти, која према истим предлозима издаје сходне наредбе. На скупштини учествују они свештеници са парохија, који се за то сваке године бирају да заступају свештенство.³⁾

У *сибињској митрополији* ове епархијске свештеничке скупштине изродиле су се у особите врсте скупштина, а у духу оном, каквим је проникнуто све данашње црквено устројство и управа у оној митрополији. Епархијска скупштина, која би по опћем православном црквеном праву, морала бити састављена само и искључиво од свештених лица под предсједништвом свог епископа или његова замјеника, у сибињској је митрополији постала народно-црквеном скупштином, а зове се несвојственим именом *епархијски синод* (sinodul eparchial). Састављају тај „синод“ 60 чланова, између којих 40 свјетовњака и 20 свештеника, и свима тим члановима мандат траје три године, послије којих опет се бирају нови чланови. „Синод“ овај састаје се сваке године на Томину недјељу. Дјелокруг „синада“ огроман је. Осим свију послова, који се тичу црквене имовине и народног образовања, „синод“ овај бира епископа, и архијерејски сабор тог изабраног епископа подвргава само каноничком испиту, води старање о свештеничкој дисциплини

²⁾ Види о овоме у *Бердникова* Краткиј курсъ церковнаго права (Казань, 1888). Стр. 344—346., гдје су приведене и све наредбе о овим епархијским скупштинама.

³⁾ Види чл. 5. II дијела допуне егзарх. устава.

и издаје о томе своје наредбе, просуђује и издаје упуства о богословским заводима, оцјењује и издаје награде за научне књиге богословског садржаја и што је особито карактеристично, стара се „да се отклоне потешкоће, које се покажу при извршивању канона или при остварењу црквених наредаба.“⁴⁾

Налик је на ово данас и у *карловачкој митрополији*. И ту постоји *епархијска скупштина*, само са ограниченијим дјелокругом од „епархијских синода“ сибињске митрополије. Број чланова ових скупштина различан је према обиму дотичне епархије, и варира од 30—135. Осим епархијског епископа и дотичних чланова по звању, од бираних посланика за епархијску скупштину двије су трећине свјетовњака и једна трећина свештеника.⁵⁾

III. УПРАВНИ ОРГАНИ У ОКРУЗИМА ЕПАРХИЈА.

§ 117.

Окружна црквена надзорништва.

У почетку неколико парохија заједно у дотичним епархијама повјеравано је било надзору *хорепископа*.¹⁾ Кад је б. канонем сардичкога сабора установљено било, да се у малим мјестима не смију постављати епископи, тада је надзор над неколиким парохијама повјерен био нарочитим презвитерима, *периодевтима*, који су тај надзор вршили или стално боравећи у одређеним мјестима епархије, или пак обилазећи дотичне парохије у вријеме, кад им је то наређивао епархијски епископ.²⁾ Из овога су се послуже развила стална окружна надзорништва црквена у дотичним епархијама, а лица, која су имала да воде тај надзор, у

⁴⁾ Види §§. 75—96. орган. устава 1869. А за оцјену овога види §§. 53. и 91. ове књиге.

⁵⁾ Види чл. 1—18. и 34—39. уређења епархија 1871. г. И за ову скупштину важи као оцјена оно што је казано у §§. 53. и 91. ове књиге.

§ 117. 1) Види стр. 316.

²⁾ Достојанства. Стр. 49—58. У схолији на 57. лаод. канон у *Книга Правилъ* читамо: „Должност періодевта была подобно тѣмъ, которыя нынѣ означаются именованіями благочиннаго или миссіонера.“

каноничким изворима зову се именима различнима од осталих презвитера, а најобичније — *протопопила* (πρωτοπαπίδες).³⁾

Уредба ова окружних црквених надзорништава мање се развила у грчкој цркви, а много јаче у оним црквама, гдје се грчки не говори. Узрок је овоме, што у грчкој цркви много је већи број епископâ и епископија, и дошљедно мањи број парохија, које састављају дотичне епархије, те дакле и за епархијске је епископе лакше, да сами и непосредно надзиру подручне им парохије без потребе, да постављају друге нарочите надзорнике, тако да у цариградској патријаршији, на примјер, данас сасвијем нема у дотичним епархијама обичне наше подјеле на окружна надзорништва, или као што код нас зову „протопрезвитерате“, него свака је епархија подијељена на извјесни број (од 50 до 150) парохија са својим главним парохом и друга три или више помоћника му, и стоји у непосредној зависности и дописивању са епархијском средишњом влашћу, без сваког другог званичног посредовања. У осталом ови главни пароси у грчким епархијама могу се у неком, дакако много ограниченијем одношају, а према правима својим односно осталог свештенства дотичне парохије, сматрати готово једнакима окружним надзорницима у осталим негрчким епархијама.

§ 118.

Окружни протопрезвитери.

Окружни је протопрезвитер старјешина над парохијским свештенством дотичнога округа. Тако се он зове, и има протопресвитерско достојанство само у обласним црквама српским и румунским. У осталим обласним црквама старјешина над дотичним бројем парохија и парохијског свештенства зове се различито. У Русији на прим. наш протопрезвитератски округ зове се *благочинниџе*, а старјешина *благочинниџ*; у Бугарској зове се *архиерейски на-*

³⁾ Κεχωλωμένον ὑπὸ τῶν κανόνων ἐστὶν, ἐπισκόπους γίνεσθαι εἰς βραχείας πόλεις καὶ κάμας, καὶ διὰ τοῦτο ἐχειροτόνουσιν εἰς ταύτας πρεσβυτέρους, ἤτοι πρωτοπαπίδας καὶ χωρεπισκόπους. *Валсам* тум. 10 антиох канона (Аг. Синт. III, 142).

намѣстникъ. Према томе служба тога старјешине не мора бити скопчана са протопрезвитерским црквеним достојанством, него може бити старјешина једног округа свештеник, који нема никаквог црквеног достојанства. А није свугдје ни стална у једном лицу та старјешинска служба, него она може престати и пријећи од једнога на друго лице, и уопће трајати сама за неко одређено вријеме.¹⁾

Број парохија, које састављају један протопрезвитерат, или уопће округ који се подвргава надзору једног нарочитог свештеника, различан је према географском положају једне или друге епархије, али обично се десет парохија сматра као најмањи нормални број.²⁾

Право постављања окружних протопрезвитера припада епархијском епископу, а на предлог духовне консисторије, или оног свештеничког савјета, који се при епископу налази.³⁾

Дјелокруг окружних протопрезвитера опредјељен је значајем њиховим, као намјесникā епископских у дотичним окрузима епархије. Надзорничка њихова права у повјереним им окрузима простиру се на све оно, на што се простиру права самога епископа у својој епархији, са оним наравно ограничењима, која стављају тим њиховим правима права првосвештеничка и архипастирска епархијских епископа. Вршећи речена права, окружни протопрезвитери имају установљене дужности, које су у већој или мањој опширности поређане, како у старијим, тако и у новијим упуствима, која су од надлежних црквених власти издана и по којима се они имају да руководе.

§. 118. 1) На прим у *бугарским* епархијама „архиерейскитѣ намѣстници“ бирају се у сваком округу сваке двије године. Чл. 55. егзарх. устава

2) У *Русији* по 65 чл консистор устава надзору једног благочиннаго предаје се од 10 до 30 парохија

3) Овако бива данас у свима автокефалним црквама, осим *карловачке* и *сибињске*. У првој по § 68. рескрипта 1868., а у другој по § 50. органичког устава 1869., бирају протопрезвитере представници клира и народа. У *бугарском егзархату* бирају архијерејског намјесника сви свештеници дотичног округа, и епископ тада потврђује тај избор (чл. 55 егзарх устава). И у *Србији* је по првој стилизацији 30 чл. закона 1890. бирало окружно свештенство протопрезвитера, али ово је послѣје укинато.

Дужности окружних протопрезвитера према постојећим разним упуствима могу се подијелити по дужностима, које има епископ у својој епархији вршећи власт учења, свештенодјејствовања и управљања, те и окружни протопрезвитери дужни су надзор свој у дотичним окрузима обраћати на те исте гране црквене власти. Споменућемо те надзорничке дужности овдје само у главноме.

У погледу *учења* окружни протопрезвитери морају пазити: 1) да ли се свугдје у повјереном им округу чува у чистоћи православна вјера, 2) да ли парохијски свештеници проповиједају сваке недјеље и свакога празника, и да ли проповиједају по духу православне цркве, 3) да ли редовно катихизирају дјецу, 4) да ли се предаје наука хришћанска по прописаним и вишом црквеном влашћу одобреним књигама, 5) да ли свештеници његују богословску науку, какве књиге уопће читају и какве периодичке листове држе и 6) најпослије, да при свакој посјети округа поучавају и јавно у цркви и на другим зборовима, како народ, тако исто и подручно им свештенство.

У погледу *свештенодјејствовања* дужни су протопрезвитери пазити: 1) да ли сходно црквеним прописима и црквеном уставу при свакој парохијској цркви има све што је нужно за богослужење, и како чувају то и у каквом реду држе свештеници, 2) да ли имају при свакој цркви нужне богослужбене књиге и у каквом су реду држане, 3) да ли су чисте и уредне црквене зграде, 4) да ли се цркве зиђу по одобреноме од надлежне власти нацрту, 5) да ли свештеници у доброме реду чувају свете дарове за болеснике и свето миро, 6) да ли свештеници служе када треба у цркви и да ли случајно не изостављају коју службу, особито уз часни пост, 7) да ли се по прописима цркве обављају свете тајне и да ли се особито у погледу брака чувају наредбе грађанске власти и 8) да ли се сви вјерни у прописана времена исповиједају и причешћују, а тако исто, да ли се бар један пут сваке године и свештеници исповиједају код дотичних окружних духовника.

У погледу *управљања* т. ј. црквено-управног живота окружни су протопрезвитери дужни надзирати и пазити: 1) да ли подручни им парохијски свештеници извршују тачно наредбе надлежних власти, 2) да ли свештеници савјесно и према односним прописима воде парохијске служ-

бене послове, 3) да ли се случајно не баве пословима, који могу понизити њихов свештенички углед, 4) да ли свештеници живе часно и побожно у кући својој и у својој породици, 5) да ли напућују на добро своју дјечу, 6) да удови свештеници не држе случајно у кући какву женскињу, у погледу које би се могло шта подозрејвати, 7) да ли свештеници носе свагда прописане свештеничке хаљине, 8) да не истражују случајно протузаконите наплате за своје службе; 9) окружни црквени надзорници дужни су уз то водити старање о свештеницима, који су у нужди, а тако исто о свештеничким сиротама и удовицама, 10) надzirати, да ли се савјесно рукује црквеном имовином, 11) сазивати сваке године по један или и два пута свештенство свога округа на опћи састанак ради вијећања о потребама цркве и ради уздржавања богословске знаности, 12) старати се, да одмах буде запремљено какво мјесто, које случајно и ненадно остане упражњено, 13) извијестити неодложно епархијског епископа, чим се што ванредног у његовом округу догоди, 14) држати тачан попис свију свештеника дотичног округа и биљежити потанко све што се сваког од њих тиче, 15) редовно један пут, а и два пута на годину похађати све парохије свога округа, при чему, осим личног освједочења о свему у дотичној парохији, обраћати особиту пажњу на то, како се држе и воде матице парохијске и остале службене књиге, а такођер, у каквом се реду држи црквено-општинска књижница и да ли се води нужно старање о умножењу исте, и најпослије 16) послије сваке посјете свог округа, подробни извјештај подносити епархијском епископу о стању округа са својим мишљењем о промјенама, које би требало случајно увести у постојеће установе.⁴⁾

§ 119.

Спомоћни управни органи у протопрезвитератима.

У већим протопрезвитерским окрузима протопрезвитерима помажу у управи или одређени помоћници, или

⁴⁾ Испореди о правима и дужностима окружних црквених надзорника у старије доба: Достојанства, стр. 71—72. О дјелокругу римокатоличких окружних надзорника (*decani rurales, vicarii forales*)

сталне протопрезвитерске уредбе. Помоћници протопрезвитерима постављају се између угледнијих и способнијих парохијских свештеника дотичнога округа, и они врше односне надзорничке дужности у име самог протопрезвитера, а без своје самосталне јурисдикције.¹⁾ Али осим ових помоћника постоје у многим данашњим автокефалним црквама стални спомоћни протопрезвитератски органи.

У руској цркви постоји у сваком округу *благочиннический совѣтъ*. Састоји се тај савјет из најмање три свештеника под предсједништвом благочиног, а бира их свештенство дотичног округа на својим скупштинама (на благочинническомъ сѣздѣ). Сазива овај савјет дотични благочинни према потребама. Бави се овај савјет питањима о владању свештенства, о материјалном стању његовом, о томе који ће свештеници у течају године у којим црквама проповиједати и сличним још питањима, а расправља такођер спорове који поникну међу појединим свештеницима, и те спорове стара се савјет да изравна, исто као што се стара да се поправе поједини свештеници, противу којих је подигнута тужба да не врше у реду своје пастирске дужности.²⁾

Слично је овоме и у *бугарском егзархату*. Архиепископски намѣстници у сваком округу заједно са још четири члана састављају односни савјет окружни, који је надлежан у свему што се тиче свештеничке дисциплине у дотичном округу, и никаква се тужба не прима на расправљање у епархијском духовном савјету (консисторији), ако није претходно о њој извијестио и своје мишљење дао окружни духовни савјет.³⁾

У *сибињској митрополији* савјет овај протопрезвитерски развијен је на велико. Ту постоји за строго црквене ствари протопрезвитерски стѵ (scannul protopresbiteral), који састављају под предсједништвом протопрезвитера шест

по аустријским црквено-правним прописима види *I Helfert, Von den Rechten und Pflichten der Bischöfe und deren Gehülfen und Stellvertreter. S. 422—478.*

§ 119. 1) У *Русији* у сваком благочинију, у којем има више од 15 парохија, уз благочиног има један помоћник му Чл. 65 консист. устава 1883.

2) *Бердниковъ*, Црк. право. Стр. 347—348.

3) Чл. 55—60. егзарх. устава и чл. 24—27. допуне устава

свештеника. За ствари црквено-економске, школске и фон-
дационалне постоји протопрезвитерски синод (*sinodus proto-*
presbiteral), састављен од двије трећине свјетовњака и једне
трећине свештеника, као чланова. Као орган који извршује
одлуке овог протопрезвитерског синода постоји опет про-
топрезвитерски одбор (*comitetul protopresbiteral*), у којем су
двије трећине свјетовњака и једна трећина свештеника.
Најпослије има још и протопрезвитерска епитропија (*epi-*
tropia protopresbiterala) састављена из четири епитропа,
која се стара о расходима за црквене и школске потребе
свега протопрезвитерата.⁴⁾

§ 120.

Окружни свештенички зборови.

По обрасцу епархијских свештеничких скупштина
(§ 116) заведене су свештеничке скупштине у протопрез-
витератима, које у нас зову свештеничким зборовима (па-
сторалним конференцијама). Ово се завело особито тада,
када је забрањено било постављати епископе у мањим
мјестима, и кад су услијед тога епархије постале простран-
ством опширне, те није могуће било свему свештенству
долазити на епархијске скупштине у мјесту борављења
епархијског епископа. Ради тога су епископи наређивали,
да се свештенство једног или другог предјела у епархији
сакупља у одређена времена у згодна му по растојању
мјеста за узајамно духовно усавршавање. Ова су мјеста
била у почетку обично манастири, а затијем сједишта
дотичних окружних протопрезвитера.¹⁾

Цијељ је ових свештеничких зборова она иста, која
и епархијских скупштина, а то је, усавршавање свештен-
ства у религиозно-моралном животу и договарање о све-
штеничким потребама, о пастирској служби, о доброј све-
штеничкој дисциплини, о образовању и хришћанском узгоју
народа и слично. Према тој цијељи на овим својим зборо-
вима свештеници саопћују један другоме разне прилике
њиховог пастирског служења, кријепе се међусобно у брат-

⁴⁾ §§. 29—65 орган устава 1869

§ 120. ¹⁾ Испореди *Thomassini Vetus et nova eccl. disciplina*. P.
II. l. 3., cap. 74. et. 76.

ском споразуму, расправљају о потребама цркве и о предлозима, које би ваљало поднијети епархијској власти, да се тим потребама задовољи, и оживљују у себи научни дух, настојећи о своме напредовању у науци цркве. Ради овог пошљедњега, на истим се зборовима истичу поједина богословска питања, која се усмено расправљају и узајамним учествовањем свију присутних на збору ријешавају, те тако постају опћа својина свију чланова збора; или пак дотични епископ шаље прије збора једно или друго богословско питање, које поједини чланови писмено разрађују, те их на збору читају, а остали чланови исказују затијем своје опаске и заједнички се о прочитаном питању расправља и суди.

Предсједник збора је надлежни окружни протопрезвитер. Мјесто збора је сједиште окружног протопрезвитера, или друго мјесто у округу, које протопрезвитер одреди. Зборови бивају редовно један пут сваке године, у прољеће или у јесен, како је zgodније. Послије закљученога збора протопрезвитер најдаље за четири недјеље подноси консисторији подроби извјештај о збору заједно са записником збора и односном синоптичком таблицом. Консисторија тада издаје своја ријешења о предметима, о којима се на збору расправљало.²⁾

IV ПАРОХИЈСКО СВЕШТЕНСТВО

§ 121.

Опћи преглед.

Главни ослон сталног устројства епархијског, а исто и правилнога развића црквеног живота уопће, саставља *парохијско свештенство*. Оно је главни помоћник и заступник епископа у вршењу његове учитељске и прво-свештеничке, а у некој мјери и архипастирске службе.¹⁾

²⁾ За *буковинску* епархију правила за свештеничке зборови издана су 8. фебруара 1857 бр. 3024, а за *далматинску* 28. новембра 1890 бр. 226. О сѣздахъ духовенства по благочиниѣмъ у *Русији* види *Всрѣтнкова*, Црк. право. Стр. 346

§ 121. ¹⁾ *L. Thomassin, Vetust et nova ecclesiae disciplina* P. I lib. II. c. 21—23. Ed. cit. II. 151. sq. — *D. Bouix, Tractatus de parochia*. Ed. II. Paris, 1867. — *Книга о должностяхъ пресвитеровъ приходъ-*

Парохијско свештенство постало је мало по мало у цркви, према томе, како се множио број вјерних. У прва три вијека хришћанске цркве није било парохија у данашњем смислу, јер се све богослужење обављало само у градској епископској цркви. Али, чим су се већма множили вјерни, како у градовима, тако и по селима, тијем је мање она једна епископска црква могла задовољавати свима религиозним потребама вјерних, те у половини III вијека ми налазимо у важнијим градовима римске државе, поред главне епископске цркве, још и других цркава, околних којих су се скупљали вјерни, који су близу тих цркава живјели, и при свакој таквој цркви свог посебног презвитера, који је у име епископа вршио пастирску службу. Мало времена затијем, на име у IV вијеку, ово исто налазимо и у погледу цркава, које су по селима биле;²⁾ а у V вијеку, у вријеме халкидонскога сабора, већ ми налазимо потпуно развијену установу посебних мањих цркава са својим нарочитим презвитерима, који су самостално, а према добивеном овлашћењу од дотичних епископа, водили пастирску службу за дотичне припаднике тих цркава.³⁾ Умножењу ових цркава допринијела је особито та околност, што обраћени народ у варошима и селима није могао сав да долази у градску цркву, него су му требали у самој мјесту своји посебни пастири, и што су готово све незнабожачке богомоље претворене биле у хришћанске цркве. При уређивању оваквих мањих цркава и уопће црквених општина, основом је служио прије свега, мјесни положај цркава: многе од ових

скихъ. Изд. XXIV. Москва, 1850 — П. *Нечаевъ*, Практическое руководство и пр. — П. П. *Забѣлинъ*, Права и обязанности пресвитеровъ и пр. — С погледом на црквено-грађанске наредбе у Аустрији види I. *Helfert*, Von den Rechten und Pflichten der Pfarrer und deren Gehulfen und Stellvertreter. Prag, 1832.

²⁾ Подробености о овоме види у *Thomassin*, l. c. *Аманасије вел.* спомиње о једном округу од десет мјеста, од којих је свако имало свога презвитера, зависног од александријског епископа: „*Mareotes regio est Alexandrina, in qua nunquam episcopus fuit, aut chorepiscopus, sed universae illius regionis ecclesiae Alexandrino parent episcopo. Presbyteri autem suos vicos (κόμης) habent maximos, qui decem circiter sunt, imo plures numero*“ (Apolog. contra Arianos, n. 85. Ed. *Migne*). Испореди каноне: 57. лаодик. и 6, сардич, да не треба постављати епископе у малим мјестима, него презвитере.

³⁾ Види 17. кан. IV. вас сабора и тумачење *Зонаре* истога канона (Ат. Синт. II, 259).

црква налазиле су се на земљама приватних посједника, те ови посједници, заједно са људима, који су на тим земљама живјели, састављали су посебну црквену општину;⁴⁾ служило је даље основом овога, право црквене својине, коју је састављало одређено пространство земље и друга непокретна добра, која је неко жртвовао за цркву и односнога свештеника, и која је добра по установљеним законима могла црква да умножава;⁵⁾ затијем, дозвола приватним лицима, да подижу цркве о своме трошку и да се старају о издржавању нарочитога свештеника за ту цркву;⁶⁾ најпослије обичај, да се подижу цркве на мјестима, која су особито уважена била за хришћане, на прим. због мучеништва, што су неки на тим мјестима за вјеру претрпјели, и ове су цркве такођер имале своје посебне свештенике и издржавале су се посебним народним прилозима.⁷⁾ Слободно је било подизати и приватне богомоље у кућама; али при тим богомољама забрањено је било уопће постављати нарочите свештенике, и ако се то по некада допуштало, ово је бивало само услијед ванредних прилика.⁸⁾ У свима овим разним црквама (осим приватних) вршило се опће богослужење, и обављале су се свете тајне за вјерне установљеног једног простора, који ми данас зовемо *парохијом*, а свештеника, који врши пастирску службу у границама тога простора, зовемо *парохом*.⁹⁾

⁴⁾ Испор стр 315. ове књиге.

⁵⁾ В. *Justin. nov.* 120: de alienatione, emphyteusi etc. in universis locis rerum sacrarum.

⁶⁾ В. *Justin. nov.* 67. cap 2: ut qui ecclesias aedificant, prius definiant quae ad curam et constitutionem ejus et conservationem pertinent.

⁷⁾ Испор. 6 и 8 кан IV вас. сабора, 83 канон сабора и др.

⁸⁾ В кан 31. и 59 тул. сабора, 10 кан VII вас сабора и тумачења ових канона Испор. номок III, 14 (Аг. Свнт. I, 117).

⁹⁾ Да се ријеч *парохија* првобитно употребљавала, да се означи једна епископска област, или данашња епархија, — казали смо (стр. 315--316). У VI вијеку на западу почели су употребљавати ову ријеч у данашњем смислу, и са запада узели су је и они православни хришћани, који су по географскоме положају ближе западу. Сама ријеч грчка је, и постала је од *παροικεῖν* (*habito, incolō, commoro*) *станујем* у неком одређеном мјесту, те се писало: *ἐκκλησία παροικουσα Κορινθῶν* или *Ῥώμη*, а значило је: црква коринтска, црква римска (Cf. *Suicer, Thesaur. eccl.* II, 598). Грци зову *ἐνορία* нашу парохију, и од туда *нурија*, *нуријани* у неким српским крајевима. Код Руса наша парохија зове се *приходъ*, парохијанин — *прихожанинъ*, а парох — *приходскій священникъ*.

Служба пароха простире се на одређену једну црквену општину, и ту службу парох врши у зависности од епархијског епископа на сталан начин. Зовемо сталном службу пароха, јер она сама по себи постоји, и није тек нешто, на што епископ некога привремено овлашћује, него је редовита у устројству црквеном и самостална, покрај свега тога, што она потиче од епископске власти, и што је тој власти подређена. Епископ дакако јест и остаје свагда први и врховни пастир све своје епархије са правом, да свугдје врши пастирску службу; али канони сасвијем не допуштају епископима, да могу по својој вољи сметати парохе, кад врше редовна и установљена своја права, нити обустављати их од њихове службе, без важних и законитих узрока, нити пак премијештати их или лишавати их службе, без оправданог разлога и формалног суда. У служби пароха, као самосталној служби у границама одређеног простора, састоји се пуноћа духовне власти, то јест, парох, према правима, што му епархијски епископ даје, има потпуну духовну власт у границама своје парохије, тако да без знања његова никакав свештеник са стране не смије обавити никакву црквену службу у дотичној парохији, нити икакав парохијанин смије ван своје парохије примити духовну благодат, на прим. вјенчати се. Дужности пароха наспрам својих парохијана тачно су означене, како црквеним, тако и грађанским законодавством, и те дужности искључиво он је позван да врши, те према томе, само с његовом дозволом може други свештеник да изврши неку од тих дужности у његовој парохији, и с друге опет стране он сам има право допустити, да се нека редовна пастирска дужност за једног његовог парохијанина обави у другој парохији. Према овој пуноћи и искључивости своје власти, парох ће допустити једном страном свештенику да служи у његовој парохији тек тада, када му тај свештеник прикаже односно писмо од дотичног епископа, и у противном случају он има право да му то сасвијем забрани; а према томе истоме подлежи духовној власти пароха сваки, који станује у дотичној парохији, који је дакле стални члан црквене општине, исто као и они, који тек привремено у парохији станују, на прим. дјаци, слуге и т. д.

Оснивање парохија припада власти црквеној, која, према политичком значају саме парохијске уредбе, дјелује

у томе свагда заједнички са политичком влашћу. Установљење граница и пространства парохија такођер је посао црквене и државне власти заједнички.¹⁰⁾ О границама једне парохије може се јавити спор само у томе случају, кад нема односних писмених исправа, и кад није прошло тридесет година.¹¹⁾ Парохија се једна не може установити, ако нема голико народа, који би могао прилагати нужно за издржавање цркве и пароха.¹²⁾ Једном установљена парохија може бити укинута само оном влашћу, која је надлежна била, да је оснује.¹³⁾ Никаква парохија не може бити без своје посебне цркве, која се као таква зове парохијска црква, и при којој се врши главно богослужење; ако има других цркава у једној парохији, оне су само подручне главној.¹⁴⁾

§ 122.

Постављање пароха уопће.

Сами положај пароха у епархијском устројству, а исто и одношај парохијске службе к средишњој епархијској власти, казује нам само по себи, да главни и одлучни глас у постављању пароха мора припадати врховноме носиоцу епархијске власти, наиме, *епископу*. Ово право епископа колико потиче из природе саме ствари, толико је оно потврђено било законодавством цркве свију вијекова.¹⁾ Ради боље сигурности, да буде изабрано за односну службу по-

¹⁰⁾ В. §. 85. II. Испореди 38. кан. грузскога сабора.

¹¹⁾ Испореди 17. кан. IV васељ. сабора и тумачење *архим. Јоанна* овога канона (Сп. књ. II, 296—297).

¹²⁾ *Валсалона* схолија на номок. I, 30 (Ат. Синт. I, 70).

¹³⁾ Испор. кан. 24. ангиох., 33. картаг., 11 кан. VII вас. сабора, 2. и 3. Кирила алекс. и др., тумачења ових канона.

¹⁴⁾ *Валсал.* тумачење 17. кан. IV вас. сабора (Ат. Синт. II, 259), *Зонар.* тумач. 71. карт. канона (Ат. Синт. III, 485)

§. 122. 1) Данашње законске наредбе, које се тичу постављања пароха и другога, о чему се говори у овоме §., спомињемо у 123. §. Овдје приводимо податке из старијега црквеног и црквено-грађанског законодавства, те о споменутоме у тексту праву епископа у постављању службеника цркве види 26. кан. IV вас. сабора и 11. кан. VII вас. сабора. Испор. Номок. IX, 1. X, 1 (Ат. Синт. I, 168. 236); 8. одгов. *Јована Китирског* (Ib. V, 410); *Валсал.* тумач. 86. кан. картаг. (Ib. III, 516).

уз дано лице, које ће способно бити да добро обавља своју службу, епископ је обично слушао претходно мишљење свога клира о дотичним кандидатима, и тада је свој суд изрицао у погледу лица, које се имало да постави за пароха.²⁾ Исто као и глас клира, слушао је епископ и глас дотичнога народа, прије него што ће му поставити некога за пастира. У прва времена цркве овај је глас народа много више значио за епископа, него ли глас клира, и уопће без народа нико није био постављан на јавну службу цркве. Мноштво свједоцаба о овоме постоји, од којих смо ми већ неколике споменули;³⁾ и томе је учешћу народа при постављању црквених пастира уопће, а посебно парохā, црква давала особито важан значај, прво с тога, што јавно мишљење могло је служити за црквену власт најбољом јамчевином, да ће бити изабран и постављен најдостонији, пошто га народ познаје и своје суђење о дотичноме је јавно исказао, а друго, ово је служило читим знаком о тијесној моралној свези између пастира и пастве, и једногласно изабрани пастир представљао је собом израз љубави своје пастве и опћи предмет те љубави.

Ово учешће клира и народа при постављању од стране епископа дотичних пароха у течају времена подвргло се промјенама. Учешће клира више или мање се задржало, а учешће народа, услијед везе, у коју је ступила црква са државом, прешло је већим дијелом на државну власт, чију је помоћ црква често сама тражила ради боље сталности њених наредбаба у друштву, и ради обезбјеђења опћега њеног доброга реда.⁴⁾ Данас државна власт замје-

²⁾ Види 10. кан Теофила алекс. *Валсамон* тумачећи овај канон, даје само и искључиво значај савјета и мишљења гласу клира у овоме питању, признавајући потпуну власт епископу, да, и чувши глас клира, поступи ипак по својој увиђавности, εἰ καὶ ἐπίσκοπος συγκατατίθεται τῇ κρίσει τοῦ κλήρου (Ат. Синт IV, 350). Испор 4. одгов. *Јована китр.* (Ib. V, 406).

³⁾ Види §§ 53. и 103. Испореди *А. Павловъ*, Объ участіи мірянъ въ дѣлахъ церкви съ точки зрѣнія правосл. канон. права. Стр. 5 и сл.

⁴⁾ Испореди о овоме новелу цара *Алексија Комнина* од 1107., διατυποῦσα τὰ περὶ τῶν ψήφων, καὶ ὁποίους δεῖ εἶναι τοὺς πανταχοῦ ἀρχιερεῖς, πρὸς δὲ καὶ τοὺς ἱερεῖς ἐν ταῖς ἐπαρχίαις, καὶ ταῖς μητροπόλεσι, καὶ ταῖς ἐπισκοπαῖς. Ат. Синт. V, 291—304 (*Zachariae Jus gr-rom.* III, 413—424). Ова је новела ушла у каноничке зборнике прав. цркве, те као што је служила некада основом у одношајима црквене и државне власти

нила је у овоме народни елеменат особито у оним државама, гдје је православна вјера уједно и државна вјера. Уопће, по каноничким наредбама православне цркве, врховно право при постављању пароха припадало је епархијском епископу; народ је имао у томе да искаже мишљење своје о дотичноме лицу, које ће да му буде пастир, и да засвједочи повјећење, које има у то лице, — а клир, односно презвитерски савјет, имао је да извести епископа о истоме лицу, о каквоћама и способностима његовим, и да помогне епископу савјетом, да ли би требало или не би требало повјерити некоме ову или ону парохију. Учешће државе у постављању парохâ условљено је одношајем, који постоји у разним државама између црквене и државне власти.

Да неко може заузеги уопће једну јавну црквену службу, неопходно је строго очување свију оних услова, које смо ми поређали, говорећи о ступању у јерархију.⁵⁾ Осим оних услова, за пароха се иште: а) да је члан клира оне епархије, у којој ће служити, а ако случајно тражи једно парохијско мјесто клирик из друге епархије, он мора имати од дотичнога епископа отпусно писмо и мора да је формалним путем примљен у клир нове епархије;⁶⁾ б) да је свјетовни свештеник;⁷⁾ в) да је добро издржао испит оспособљења за пароха пред установљеним испитним повјеренством⁸⁾ и г) да свечаном заклетвом призна, да познаје све

при постављању лица, која су имала да врше јавну службу у цркви, тако је ова иста новела послужила основом, по којој су и у слиједећа времена нормирани у овоме питању одношаји између цркве и државе, и признато државној власти законито учешће при постављању уопће истих лица. Слична је овој и друга новела истога цара, која је такођер ушла у канон зборнике православне цркве (*Zachar. Ib. III, 424—426*). Испор. *Валсам.* тумач 18 кан I вас сабора и 19 трул. (Аг. Синт II, 156—348). Види шта је о овоме казано у §. 15. 25 и 40. ове књиге

⁵⁾ В. §§. 64—72.

⁶⁾ Ап кан. 33., IV вас. 13., трул. 17. и тумачења *Зонаре* и *Валсамона* овог пошљедњег канона (Аг. Синт II, 343).

⁷⁾ IV вас. кан 4., трул. кан 46. и тумачења ових канона *архим. Јоанна* (Сп књ II, 265—270. 425—426). Наредба цариградског патријаршеског синода за вријеме патријарха Михаила III (види схолију Валсамонову на 3 гл I наслова номоканона. Аг. Синт I, 41.). Чл. 15. краљевске установе у Грчкој од 28. јула 1858, обнародоване синодском окружницом 6. маја 1859. бр. 9576 (*Χριστοπόβλου Συλλογή. Σελ. 350, а испореди и 377*)

⁸⁾ Види 278. стр. ове књиге

своје дужности и да ће их савјесно вршити, и затијем, да ће у свему послушан бити предпостављеној својој власти.⁹⁾ Тек послѣ свега овога, он добива прописану законом *синџелију*¹⁰⁾ и бива формално постављен на мјесто своје службе;¹¹⁾ а од тога доба почиње уживати и односну награду за исту службу.¹²⁾

§ 123.

Данашње парохѣско устројство.

Парохѣско устројство и начин постављања парохѣских старјешина нормирано је данас посебним законским наредбама у појединим автокефалним црквама.

1. У свима *источним автокефалним црквама* парохѣје су веома простране. У свакој парохѣји (*ἐνορία*) постоји једна главна црква, при којој, са малим изузетцима, има најмање три свештеника и један дјакон, а од тих свештеника један је парох (*πρωτοπρεσβυτέρω*). Он води службено дописивање парохѣје, а тако исто и парохѣјске књиге; он је једини одговоран пред влашћу за парохѣју. Њега именује епархијски епископ, пошто је чуо претходно мишљење народа у погледу односнога лица. Парох не познаје никаквог другог старјешину, осим свога епископа, од кога стоји у непосредној зависности. Остала два свештеника, или ако их је и више, а исто и дјакона, бира парох са представницима народа дотичне парохѣје и потврђује их епархијски епископ. Ови свештеници (*ἐφημέριοι*) врше редом пастирску службу у парохѣји, а старији по годинама између њих, који се зове *πνευματικός*, врши духовничку службу све парохѣје, и он редовно има сам право да исповиједа. Осим епитрахилских прихода (*τὰ τοῦ ἱερέως*), издржавање своје добивају сва свештена и друга лица, која су на служби парохѣјске цркве од црквене општине.¹⁾

⁹⁾ Испореди разне форме заклетве у Acta Patr. Constantinop. II, 20. 21. 30. 36. 321. и др.

¹⁰⁾ Испор. *Ant. Synit.* V, 572

¹¹⁾ Испор. споменуто (биљ. 4. овог §.) новелу цара *Алексија Комнина*.

¹²⁾ Испор. 57. и 123. нов. Јустинијанову.

§ 123. 1) Испореди Silbernagl, *Verfassung*. S 49.

2. У краљевини *Грчкој* парохије су уређене законом 8. јуна 1856. Раздијељене су на три разреда: сеоске, варошке и градске. Најмање су од 25 породица, а највеће су од 400 породица. Према броју породица бива при свакој парохији од једнога до три свештеника, а у већим парохијама свагда има и свој нарочити дјакон. Парохе, а исто и дјаконе, именује епархијски епископ.²⁾

3. У краљевини *Србији* парохије редовно имају од 300 до 400 домова.³⁾ Пароха поставља епархијски епископ лично, пошто је догични за односну парохију конкурсом изабран.⁴⁾ Издржавање пароха бива од бира, који купи надлежна грађанска власт и предаје га у свештеничкој кући,⁵⁾ и од епитрахијских прихода.⁶⁾

4. У *Русији* право установљавати нове парохије припада епархијском епископу са одобрењем синода. При свакој парохији, која има мање од 700 мушких глава, постоји свештеник и појач (псаломщикъ), а у којој је преко 700, постоји још и дјакон.⁷⁾ Постављање пароха, а исто и другог особља при парохијским црквама припада епархијском епископу, према предлогу консисторије.⁸⁾

5. У *бугарској* егзархату парохије састоје од 150 до 300 домова.⁹⁾ Пароха бира опћа скупштина свију парохијана заједно са свештенством дотичне парохије, а под предсједништвом окружног црквеног надзорника (окужног протопрезвитера); потврђује га епархијски епископ, чувши претходно мишљење консисторије (епархијског савјета).¹⁰⁾ Осим епитрахијских прихода,¹¹⁾ сваки парох по селима добија допуну награде у 480 лева, а у градовима — од 600 до

²⁾ Види синодске окружнице: 7. марта 1834, 12. маја 1834, 4. маја и 25. августа 1856, 28. августа 1857 и др.

³⁾ Чл. 1. закона о уређењу свештен стања од 31. децембра 1882.

⁴⁾ Закона 1890. чл. 27. т. 10.

⁵⁾ Минист. наредбе 21. јула 1839., 6. маја 1847., 28. августа и 26. септембра 1848., 22. новембра 1860.

⁶⁾ Уредба 29. марта 1853. и 8. априла 1861.

⁷⁾ Синодска одлука 16. фебруара 1885.

⁸⁾ Чл. 63. консистор. устава 1883.

⁹⁾ Чл. 69. егзарх. устава 1895.

¹⁰⁾ Чл. 71—78. истог устава.

¹¹⁾ Чл. 146. устава истог.

720 лева; и ову награду добивају редовно у три пута годишње срством окружних црквених надзорника.¹²⁾

6. У *карловикој* митрополији парохијско устројство нормирано је рескриптом 1868. године. Обично једна парохија састоји се просјечно из 2000 душа са својим посебним парохом, а гдје има 2—4000 душа, пароху придодаје се један системизовани помоћник, гдје је преко 4—6000 душа два, преко 6000 три, а по потреби службе и четири.¹³⁾ Свака црквена општина може имати и дјакона, ако покаже да је кадра издржавати га.¹⁴⁾ Постављање пароха, а исто и системизованих помоћника и дјакона бива услијед расписаног натјечаја од стране консисторије. Консисторија испитује молбенице конкурената и оне, који имају прописана својства управља на општину, односно на мјесну црквену скупштину, која тада предузима избор у присуству консисторијског заступника. Потврда избора припада консисторији.¹⁵⁾ Кандидати за парохијску службу подвргавају се испиту, од кога су ослобођени само професори богословије, ако су три године учитељску службу одлично отпостављали, и катихете средњих школа, ако су за пет година одлично службовали. Ови испити држе се редовно један пут у години у сједишту епархијског епископа за све оне, који теже да добију парохијску службу. Испитни одбор именује епархијски епископ из чланова консисторије свештеничког реда, професора богословије (у архијепархији) и из правих пароха.¹⁶⁾ Годишња награда свештеничка састоји се из сесије земље, или накнаде за њу, и из годишње плате у новцу мјесто бира и епитрахилских прихода. Ова плата одређена је у сталним, по разредима подијељеним свотама, и по томе се парохије и парохијска помоћништва дијеле на шест разреда са платом од 400 до 1000 форинти; а дјакони добивају најмање 400 форинти годишње. Пароси имају и свој посебни стан, а тако исто добивају и огрјев. За разне пастирске дужности, које се обављају на захтијевање парохијана, плаћа се свештенику по установљеној такси.¹⁷⁾

12) Чл. 144—145. устава истог.

13) Рескрипта 5 § I дијела

14) Рескр. 63 §. II дијела.

15) Рескр. 53—67. §. II дијела

16) Рескр. 1—12. §. VI дијела

17) Рескр. 10—21. §. I дијела.

7. У *сибињској* митрополији парохијско је устројство слично ономе у карловачкој митрополији, а нормирано је органичким уставом 1869. године. Парохе, капелане и дјаконе бира парохијска скупштина под предсједништвом окружног протопрезвитера. Кандидат за пароха је сваки онај, који је пред нарочитим испитним одбором у сједишту епархијског епископа, положио са добрим успјехом прописани испит. Изборни рад скупштине подноси протопрезвитер консисторији, која, кад нађе да је све у реду, предлаже га епархијском епископу на коначну одлуку. Епископ тада именује дотичнога за пароха и издаје му односну синђелију.¹⁸⁾

8. Парохијско устројство у *буковинско-далматинској* митрополији посебно је уређено за Буковину, а посебно за далматинске епархије.

а) У *Буковини* уређење парохија слиједило је 1843. године, на основу кога уз накнадне допуне постоји данашње. При свакој парохијској цркви постоји самостални парох, којег именује епархијски епископ, чувши мишљење консисторије,¹⁹⁾ и послѣје издржаног прописаног испита.²⁰⁾ Постоји такођер, као у руској цркви, стални појач, који, осим помагања при богослужењу, помаже пароху и у вођењу службених парохијских послова.²¹⁾ При већим парохијама постоји и парохијски помоћник, који је у осталом у свему зависан од пароха.²²⁾ При мањим црквама, на мјесто пароха, одређују се намјесници. Издржавање своје парохијско свештенство добива из православно-буковинског религиозног фонда.²³⁾

¹⁸⁾ § 7. т. 2. §. 13 и §. 121. т. 8 органичког устава.

¹⁹⁾ §. 17. §. 24. IV, 5 и §. 45, 4 консистор. устава 1869

²⁰⁾ Пароси и парох помоћници морају за 6 недјеља послѣје именована добити синђелију, и послѣје 22 дана заузети мјесто. Уживање прихода почиње од дана, кад је синђелија издана. Ко се не прими службе послѣје именована, губи за десет година право да компетира на какво мјесто. Консистор окружница 1. фебруара 1867. бр. 5864

²¹⁾ Консист. окружница 19 октобра 1849 бр. 585, 27. марта 1869. бр. 291. и 4 августа 1874 бр. 2701

²²⁾ Царска одлука 23 јануара 1875, консист. наредба 1 јула 1874 бр. 2901

²³⁾ Царска одлука 5. септембра 1862

б) У епархијама: *далматинској* и *бококотворској* парохије су уређене 1853. године. Пароха именује епархијски епископ, чувши мишљење консисторије, и пошто дотични свештеник издржи прописани испит.²⁴⁾ Привремена установа о награди парохијског свештенства издана је у децембру 1887. године. По тој установи парохије су подијељене у три разреда, и односну допуну конгруе пароси примају из државне благајнице, исто као и администратори парохија и капелани.²⁵⁾

9. У краљевини *Румунији* парохије су уређене законом 1893. године. У свакој главнијој парохији постоји уз пароха још и дјакон. Именује парохе епархијски епископ споразумно са министром црквених дјела. Првенство међу кандидатима за парохијска мјеста имају доктори и лиценцијати богословије. Осим епитрахијских прихода, сваки парох добива 200 франака мјесечно, ако је доктор или лиценцијат богословије, 100 франака мјесечно ако је свршио обични семинарски курс. Исто такву награду добивају и дјакони, који су у главним црквама. Послије сваких десет година службе сваки парох добива 20% повишења своје прве плате.²⁶⁾

10. У *Црној Гори* парохије су уређене у новије доба, и свака има од 150 до 300 домова. Парохе именује епархијски епископ у споразуму са књажевском владом. Награде парохијским свештеницима уређене су 1900. године.²⁷⁾

§ 124.

Опћа права и дужности пароха.

Какав је значај пароха и парохијске службе, видјели смо (§. 121). Према пуноћи духовне власти у свима грамама, коју има епископ по божанском праву у својој епархији над свим свештенством и народом у свакоме мјесту, епископ је опћи парох све епархије своје. Обзиром на ово власт једнога пароха у дотичној парохији није власт, која

²⁴⁾ §. 17. §. 25. и §. 45. консист. устава 1870. године.

²⁵⁾ Допуна овоме закону издана је 19. септембра 1898.

²⁶⁾ Чл. 1—12. I главе, чл. 15. II гл. и чл. 28—30. IV главе закона 1893. год.

²⁷⁾ Наредба црногорске митрополије 24. фебруара 1900.

независно постоји, него он ту власт врши као замјеник и заступник свог епископа у одређеном мјесту и при одређеној цркви. Али и покрај таквог карактера свога, власт се ова разликује од сваке друге власти, коју епископ предаје у границама своје епархије другим свештеницима, на прим. окружним црквеним надзорницима (протопрезвитерима), манастирским старјешинама, духовницима, проповједницима и т. д. Ови свештеници имају само делегирану од епископа власт, која може трајати и за сав живот дотичнога лица, али коју може епископ по својој увиђавности и обуставити, а власт парохова редовна је и стална, и он у дотичној парохији бива постављен као стални замјеник епископов у пастирској служби и на сав живот, нити му се може иста одузети, него само услијед какве кривице његове, и то послјије формалног судбеног поступка.

Власт дотичнога пароха, а у смислу како смо сада навели, простире се на сав териториум односне парохије у законом установљеним међама. Канон 17. четвртог васељенског сабора прописује, да међе црквене области морају бити тачно одређене и да их нико не смије повријеђивати, особито ако су оне оправдане правом давности, коју канон протеже на тридесет година, а у случају да каква распра поникне о међама, да морају о томе надлежне власти одлучити.¹⁾ У међама односне парохије није властан никакав свештеник, осим пароха, никакво свештенодјејство обавити, нити икакву јурисдикцију вршити.²⁾

Подлеже власти пароха све особе, које стално или привремено бораве у парохији. Подлеже тој власт и странци, који се случајно за неко вријеме налазе у парохији, у колико тим странцима устреба каква црквена или пастирска служба, пошто такву службу и за те странце има право сами парох да обави. Исто тако пароховој власти подлеже и војници, који не припадају редовној војсци, а који стално бораве у парохији.³⁾

За сва ова лица, а у међама парохије, законито постављени парох јест стални и редовни вршитељ сваког свештенодјејства према јерархијском степеноу своме; он је

§ 124. 1) Види и 25. канон трулскога сабора

2) Ап. кан. 12, 23, IV васељ. 11, 13

3) Види за *Аустрију* наредбу ратног министарства од 22. априла 1892. бр. 1977.

стални и редовни учитељ и проповједник божје ријечи, и најпослије, он је стални и редовни управитељ свега што се тиче црквено-богослужбеног, исто и црквено-управног живота, у парохији. Као такав он има право на законом установљену награду (§. 166), а има право на почасно прво мјесто, колико у приватним, толико исто и у црквено-општинским зборовима (§. 123).

§ 125.

Посебне дужности пароха.

Круг посебних дужности пароха веома је опширан, пошто он у својој општини има да обавља не само службу учитеља вјере и морала и службу свештеника, и да се стара да буде огледалом свега што је добро и племенито, него он мора да води и све званичне послове, који се тичу црквено-општинског живота, а који су му повјерени како црквеном тако и државном влашћу. Опћа права и дужности чланова јерархије, која смо прегледали (§. 62), тичу се у свему и по свему пароха. Као замјеника епископовог у дотичној парохији, ми ћемо овдје споменути на основу постојећих закона дужности парохове по оним истим рубрикама, по којима смо привели права епархијског епископа (§. 108), споменувши претходно о животоу његовом, те ћемо прегледати: 1. Дужности пароха, које се тичу његовог приватног, породичког и друштвеног живота, 2. дужности његове, као учитеља вјере и морала, 3. дужности, као свештенослужитеља и 4. дужности, које се тичу званичног положаја његовог у парохији.

I. О дужностима пароха, које се тичу његовог приватног, породичког и друштвеног живота, говори подробно пастирско богословље и први дио књиге „о дужностима парохијских свештеника.“ Посебно овдје још додајемо:

1. Парох је дужан да строго пази на своје понашање, како у јавности, тако и у кући својој, и према томе: а) мора свагда носити одијело, прилично чину његовом,¹⁾

§ 125 1) Трул 27, VII вас. 16, гангр. 12. 21. — За Србију види наредбе архијереј. сабора: од октобра 1854 бр. 10, септембра 1863 бр. 29, октобра 1884. бр. 15. и 59., јуна 1890. бр. 77. и новембра 1898. бр. 157 За Далмацију конс. окруж. 11. септ. 1889.

б) не смије се бавити свјетовним пословима,²⁾ нити уопће ичим, што би противно било његовом позиву и положају,³⁾ в) не смије похађати јавна мјеста неприличних његовом положају забава,⁴⁾ нити остајати на забавама у кућама његових парохијана, него само колико његова свештеничка служба захтијева,⁵⁾ г) не смије држати у кући никакву страну женскињу, осим најтјешње родбине,⁶⁾ а кућа његова, исто и укућани му морају бити у свему примјер доброга рада и побожности.⁷⁾

2. Дужан је, да свагда чита св. писмо и списе св. отаца, да често прегледава богословске науке, које је у богословији учио, да чита црквене листове, да се бави састављањем проповиједи, а по могућности и састављањем каквих списа по богословским наукама и пастирској праксици.⁸⁾

3. Дужан је да одгаја у себи, а исто тако да ријечју и дјелом стара се свагда одгајати и у парохијанима својим осјећаје поданичке вјерности према владоцу, и послушност према законитим властима и према законима државним;⁹⁾ а кад је позван он и његови парохијани, да врше уставна права, да то свагда чини као свештеник мира и учитељ морала, а никада да се не поводи за једном или другом

бр. 1191, 24. нов. 1890. бр. 1632, 25. јуна 1892 бр. 1412, 12. септ. 1892. бр. 2083. За *Русију* § 38. инструкции благочин

²⁾ Ап. кан. 6. 81, VII вас. 10., картаг. 16, прводр. 11. Посланица *цариградског* синода од маја 1797. Округница *атишског* синода од 22. јула 1851. бр. 993. Одлука *биоградског* архиј. сабора од октобра 1883. бр. 59.

³⁾ Трул. кан. 9. Номокан. IX, 27 (Ат. Синт. I, 201—209).

⁴⁾ Ап. кан. 54, трул. 24. 51. 62, VII вас. 22, лаод. 24. 55., картаг. 40. 60. За *Србију* наредба архиј. сабора од октобра 1884. бр. 14., октобра 1892. бр. 110. За *Далмацију* консист. округница 24. новембра 1890. бр. 1632.

⁵⁾ Трул. 24, лаод. 54.

⁶⁾ Види бил. 24 §. 62. За *Србију* види наредбу архиј. сабора од септембра 1891. бр. 115. За *Далмацију* консист. округница од 11. септ. 1889. бр. 1191.

⁷⁾ Види други раздио I дијела књиге о дужностима парохијских свештеника. Испореди *В. Пѣвницкій*, Священникъ (Кіевъ, 1886). Стр. 101. и сл.

⁸⁾ I Тим. 4, 13. 15. 16, Колош. 3, 16. За *Далмацију* види консист. округницу од 11. септ. 1889. бр. 1191. и 24. новембра 1890. бр. 1632. Испор. *Пѣвницкій*, сп. књ., стр. 194. и сл.

⁹⁾ Ап. кан. 84. и тумачење *архим. Јоанна* истога канона (I, 234—235).

политичком странком, него мора да поучава у таквим приликама народ свој миру и расудном поступању и да га отклања од сваког страсног заноса и од неразмишљеног, а можда и незаконитог каквог поступка.¹⁰⁾

II. Између дужности пароха, као учитеља вјере и морала, главне су:

1. Да проповиједа свагда у цркви, а нарочито недјељом и празником, и да за ово бира, према духовним потребама својих парохијана, мјеста из св. писма, руководећи се у томе само и искључиво учењем цркве.¹¹⁾

2. Да катихизира у цркви сваке недјеље и празника у згодно за то вријеме младеж, упознавајући их са основима вјере и учећи их страху божјем, а тако исто да поучава у цркви и одрасле парохијане сваки пут, кад се спремају за исповијед,¹²⁾ посебно пак, вјеренике при вјенчању,¹³⁾ кумове при крштењу¹⁴⁾ и тамничаре.¹⁵⁾ Вршење учитељске службе у парохији строго се налаже пароху, тако да ако тијем пренебрегне, подвргава се одлучењу, а ако остане упоран у нераду, подвргава се свргнућу са свештеничкога чина.¹⁶⁾

¹⁰⁾ Види наредбу *биоградског* архиј. сабора од октобра 1883. бр. 59., исто и окружницу *атинског* синода од 16. априла 1870. бр. 796

¹¹⁾ Ап. кан. 58., трул. 19., прводр. 9. За *Србију* наредба архиј. сабора од септембра 1864. бр. 42 и октобра 1884. бр. 13. За *Грчку* синодске наредбе: 26. окт. 1850. бр. 179., 27. нов. 1856. бр. 6511., 19. јуна 1858. бр. 8717., 27. окт. 1861. бр. 7346., 8. јан. 1871. бр. 2482., 3. јуна 1874. бр. 362. и др. За *Русију* чл. 8. 9. 10. 12. 13. консист. устава 1883. За *Бугарску* чл. 142. т. 2. егзарх. устава 1895. За *Далмацију* консист. окружница 11. септ. 1889. бр. 1191. и 24. нов. 1890. бр. 1632.

¹²⁾ VII вас. кан. 10. *Валсамон*, о катизирању (Ап. Синт. IV, 523). За *Русију* чл. 11. консист. устава 1883. За *Србију* наредба архијер. сабора од маја 1857. бр. 3.

¹³⁾ Књига о дужностима парох. свештеника, §. 122. Види „поучење кь новобрачнѣмъ“ у вел. требнику, гл. 18.

¹⁴⁾ Књига о дужностима §. 80 и 87. Види „увѣщаніе кь воспріемнику“ у вел. требнику, гл. 9.

¹⁵⁾ Књига о дужностима, §. 39. 40. За *Србију* наредба архиј. сабора од маја 1858. бр. 8. За *Аустрију* §. 272. казнен законика 1852. и дворске декрете од 23. априла и 11. маја 1810., како мора у овоме свештеник да поступа.

¹⁶⁾ Ап. кан. 58., трул. 19., §. 10. књиге о дужностима парох. свештеника.

3. Да катихизира дјецу у основним школама.¹⁷⁾

4. Да пази да се при црквеним богослужењима, а исто кад врши и ванредне службе за своје парохијане, да се чува у свој строгости учење православне вјере, и да се ништа новог не уводи у читању и појању.¹⁸⁾

5. Да пријечи распростирање у парохији књига про-тувјерског садржаја и уопће сваке књиге, која је неморалног садржаја, и да о томе одмах извјештава епархијску власт.¹⁹⁾

6. Да сузбија сваки иновјерски покушај, који би се појавио у његовој парохији, а на штету његових парохијана, и да о томе одмах извјештава епархијску власт.²⁰⁾

7. Да се стара о црквено-општинској библиотеци, како би се из црквених средстава набављале у њу нужне вјерске и морално-поучне књиге, а и како би се тим књигама чим више користили парохијани његови.²¹⁾

III. Као законити посредник између Бога и повјерених му људи и као орган кроз који постаје народ диоником божје благодати, парох је дужан, као редовни свештено-служитељ у својој парохији:

1. Служити сваки дан у парохијској цркви јутрењу и вечерњу; недјељом и празником уз то и литурђију, а уз велики пост још и сваке сриједе и петка; и уопће у прописана црквеним уставом времена вршити установљена јавна свештенодјејства.²²⁾

¹⁷⁾ За *Далмацију* §. 1. закона 20. јуна 1872., консист. окружнице од 24. нов. 1890 бр. 1632, 8 августа 1891. бр. 1315 и 24. априла 1895. бр. 981. За *Русију* чл. 14. консистор. устава 1883.

¹⁸⁾ Трул. кан. 75. Књиге о дужностима §. 78

¹⁹⁾ Посланица царигр. патриј. синода од 1. марта 1839

²⁰⁾ За *Далмацију* архијерејску окружницу 5. марта 1896 бр. 245. Испореди за Аустрију интерконфесионални закон од 25. маја 1868. чл. 7.

²¹⁾ За *Русију* види синодску наредбу од 3. децембра 1867. и §. 1. инструкције благочин. За *Србију* наредба архијер. сабора од октобра 1886. бр. 21. За *Далмацију* консист. окружница 8. августа 1891. бр. 1314.

²²⁾ Ап. кан. 8., IV вас. 4., трул. 52. 80., карт. 3 и тумачење ових канона. За *Русију* синодска наредба од 28. апр. 1830. За *Србију* наредбе архијер. сабора од јуна 1846. бр. 7., октобра 1854. бр. 9. и од маја 1856. бр. 1. За *Бугарску* чл. 142. егзарх. устава 1895. За *Румунију* чл. 18. закона 1893.

2. Обављати на захтијевање својих парохијана одмах и без и најмањег одлагања свако свештенодјејство.²³⁾

3. Објављивати народу са амвона у цркви о светковинама, које треба да народ пази, и да се стара да се те светковине од свакога свето поштују.²⁴⁾

4. Обављати свете тајне за своје парохијане, дакле: крштење дјете својих парохијана,²⁵⁾ исповијед,²⁶⁾ вјенчање,²⁷⁾ да наповиједа брак,²⁸⁾ да сахрањује своје парохијане,²⁹⁾ да води књигу о предбрачном испиту вјереника³⁰⁾ и књигу оних, који су се у дотичној години исповједили.³¹⁾

5. Пазити на чистоћу и уредност како цркве тако и свију ствари, које се тичу богослужења,³²⁾ а исто тако, да нико не употребљава на домаћу потребу који предмет, који је намјењен богослужењу, а старе такве предмете да сачува од злоупотребе.³³⁾

6. Водити надзор да ли дјакон и црквенослужитељи (чаци, појачи, парамонари) врше тачно своју службу, и у противном случају предузети нужне мјере, да се уклоне од службе, и други поставе.³⁴⁾

²³⁾ „Буди стражъ день и ноцъ съ крещеніемъ и покаяніемъ и съ причастіемъ... Аще кого изгубиши лѣностию и нерадѣніемъ, мука ихъ на тебѣ изыскана будетъ“, каже *архіерейское поученіе*.

²⁴⁾ Грул. кан. 66., каргаг. 61. За *Грчку* види синодску окружницу од 25. маја 1860. бр. 4628. За *Србију* наредба архијер. сабора од септембра 1897. бр. 56. За *Русију* синодска наредба од 16. јула 1722.

²⁵⁾ Ап. кан. 50. Књига о дужностима §. 84.

²⁶⁾ Ап. кан. 52. Књига о дужностима §. 99.

²⁷⁾ Крмчија, гл. 50.

²⁸⁾ Крмчија, гл. 50. Ако је младожења из једне, а невјеста из друге парохије, тада наповједи морају бити и у једној и у другој парохији (*Ibidem*).

²⁹⁾ Каргаг. кан. 50. Књига о дужностима §. 116.

³⁰⁾ Види §. 183. ове књиге.

³¹⁾ *Архіерейское поученіе*. Испореди 16. чл. руских конси-сторија.

³²⁾ *Архіер. поученіе*. За *Русију* чл. 39—41. консист. устава 1883. За *Србију* чл. 38. т. 4. закона 1890. За *Далмацију* консист. окружница од 11. септембра 1889. бр. 1191. За *Бугарску* чл. 142. егзарх. устава 1895.

³³⁾ Ап. кан. 73., прводр. кан. 10., Григор. нис. 8. и тумачења ових канона.

³⁴⁾ Васил. вел. кан. 89. и тумачење.

IV. Најопширнији је круг дужности, које има сваки парох у својој парохији према званичном свом положају као старјешина и управитељ парохије. Привешћемо главније:

1. Као што је епископ дужан стално и без прекида боравити у ономе мјесту, гдје је катедрална епархијска црква (§. 110), тако је исто дужан и парох беспрекидно становати у ономе мјесту, по којем се парохија његова зове. Из тога се мјеста он не смије самовољно удаљити под никаквим изговором, а најмање тада, кад влада у мјесту случајно каква епидемичка болест, или је уопће његова парохија изложена каквој опасности.³⁵⁾ Ако има пријеку потребу да се удаљи за неко вријеме из парохије, он може то да учини само услијед писмене дозволе од стране надлежне власти; удаљи ли се без тога, подлежи казни.³⁶⁾

2. Као стални званичник са одређеном јурисдикцијом у својој парохији, мора парох да има своје засебно звање у нарочитом за то мјесту у кући својој, и то звање мора бити уређено по законским прописима, који важе за свако друго јавно звање. У томе свом парохијском звању парох мора да чува и у реду држи све списе и књиге, које се тичу саме парохије и лица, која је састављају, као: записник званичних списа, што прима и издаје, записник архијерејских окружних посланица, консисторијских наредба, протопресвитерских упуштава, парохијски опћи анаграф, парохијске матице, инвентаре црквене имовине, књиге црквених прихода и расхода и т. д.³⁷⁾ Између свију ових списа и књига званичних, главне су парохијске матице.

3. Парохијске су матице темељни списи свега друштва. И као што црква признаје им највишу важност, тако им

³⁵⁾ Ап кан. 62., I вас. 11., Петра алекс. 3. 10. Књига о дужностима, §. 5. и 6. Наредба од 5. марта 1837. царигр. патријар. синода. За Србију наредбе архиј. сабора од септембра и октобра 1897. бр. 38. и 14.

³⁶⁾ I васељ. 15. и 16. и гумачења. За Русију § 31. инструкције благочин. За Србију чл. 31. т. 10. закона 1890. За Бугарску чл. 3. и 4. II егзархијског устава 1893. За Далмацију консист. окружница од 13. јуна 1901. бр. 1443.

³⁷⁾ За Далмацију консист. окружнице 8. авг. 1891. бр. 1305., 30. јула 1892. бр. 1721., 29. окт. 1892. бр. 2448., 17. нов. 1899. бр. 2729. За Србију чл. 38. т. 5. и 8. закона 1890.

то признаје и држава.³⁸⁾ Парохијске матице воде почетак свој од првих вијекова хришћанства, и као што их је свештенство кроз све вијекове водило, тако то исто бива и данас у свој православној цркви на свијету.³⁹⁾ Пошто матице као јавне књиге за црквену и за државну власт, подлеже стројој контроли и једне и друге власти, то дотични парох дужан је да у вођењу матица у свој потанкости слиједи напутцима, који су за то законом издани.⁴⁰⁾ Три

³⁸⁾ За *Аустрију* царски патент 1. маја 1781. (§. 112.) За *Србију* министарска наредба од 28. априла 1884. бр. 1654. За *Русију* ст. 1035 т. IX. Зак. Сост. изд. 1876. За *Грчку* закон од 16. марта 1854. Само у земљама *мађарске* круне државна власт не признаје значај јавних исправа парохијским матицама, и то услед XXXIII. зак. чланка 1894 год., по коме су у Мађарску уведене „државне матице“, које воде државни чиновници. У *карловачкој митрополији* дотични свештеници воде и данас матице, али те матице важе само за унутрашњи црквени живот (види синодску посланицу од 17. септ. 1895.)

³⁹⁾ Вођење ових матица ми налазимо већ у прва времена цркве. О књизи, у којој су свештеници уписивали имена крштених и њихових кумова, помиње се у *Дионисија аргонагита*, *De ecclesiastica hierarchia*, сар. II. р. 2. §. 5. (Ed. Migne) Имена умрлих хришћана биљежила су се за вријеме *Киријана картагенског* у особите диптихе, из којих су читали та имена при опћем богослужењу (*Суртиани* ер. 16. 62). Ради увјерења пак о закљученом браку они, који нијесу посебне брачне уговоре склапали, морали су, сходно једној (74.) новели цара *Јустинијана*, дакле у првој половини VI вијека, приказати се дотичноме свештенику, који са још два или три свештеника приређивао је писмену исправу, у којој је забиљежено било вријеме, мјесто брака и имена вјереника, и та се исправа чувала међу осталим писменим исправама црквеним. Овако је у почетку било; а последице, кад је држава из ових црквених матица почела црпити нужне јој податке, тада су исте матице и уређене биле на данашњи свој начин.

⁴⁰⁾ За *Аустрију* царски патент од 20. фебруара 1784. (Jov. G.-S. IV Theil, № 113), по коме је издано било односно упуство за *Далмацију* губерн. обзанома од 20. авг. 1816. бр. 13529. за *Србију* наредба архијер. сабора од маја 1884. бр. 7. За *Русију* ст. 1037. и 1038. т. IX. Зак. Сост. изд. 1876. и чл. 99. консист. устава 1883. За *Грчку* закон 13. априла 1852. За *Румунију* закон 14. маја 1882. — Саме матице и тачност њиховог вођења од стране надлежних свештеника подлеже контроли епархијске власти, која је одговорна за матице пред државном влашћу и која издаје нужне књиге за те матице дотичним парохијским свештеницима. У *Далмацији* према губернској окружници од 14. јула 1825. бр. 12062. окружни ц. к. поглавари имају право да видимирају парохијске матице својим потписом и званичним печатом. Ово је неки особити изузетак од опће

матице постоје у свакој парохији (исто и самосталној капеланији): *матица рођених*, *матица вјенчаних* и *матица умрлих*, и у прву се уписују сви који се роде у дотичној парохији, у другу сви који се вјенчају, и у трећу сви који умру. Уписивање ово бива и смије бити само и искључиво онако, како то прописују односна упуства црквене и државне власти. Свако пренебрежење од стране пароха законских прописа при уписивању у матице бива кажњено и од државне власти.⁴¹⁾ Кад је једном уписан дотични случај у матицу, парох више не смије то исправљати сам по себи, него ако се опази погрјешка, он мора чекати писмену дозволу од старије власти, и тек тада може накнадно да упише у матицу односни случај.⁴²⁾

4. Изводе из матица мора парох сâм да издаје уз очување свију оних законских прописа, који у томе погледу постоје. Изводи ови бивају или у форми свједоцаба из матица за приватна лица, или пак формални изводи, које парох дужан је да шаље надлежним властима. Ове пошљедне (изводе) парох је дужан да приређује: *а)* свака три мјесеца ради државно-статистичких сврха, *б)* сваке године ради војничких сврха о младићима, који су за војницу, *в)* сваке године ради навртања оспница о дјецци, која су у прошлој години рођена и *г)* у свима оним случајевима, који су у односним упуствима споменути, дужан је парох да званичне изводе из матица издаје.⁴³⁾

норме, која важи у Аустрији, јер по ријешењу административног судбеног двора од 24 новембра 1887 бр. 2753 политичка власт има право само опћег надзора да се матице воде по прописима закона, а о поменутој видимацији матица од стране окружних поглавара нема ту спомена

⁴¹⁾ Види за *Аустрију* министарску наредбу од 30 септембра 1857. (R. G. Bl. № 198.) За *Србију* §. 142 кривичног законика

⁴²⁾ За *Аустрију* минист. наредба од 27. нов. 1859. бр. 10901., примјењена у *Далмацији* намјесничком обзнамом од 12. дец. 1859. бр. 23321.

⁴³⁾ Упуства за ово постоје напосе у свакој држави. За *Далмацију* консистор. окружница од 29. фебруара 1892 бр. 474. За *Русију* ст 1047. 1048. 1052 т. IX. Зак Сост изд. 1876. и чл 271—274. консист устава 1883. За *Србију* VI том зборника закона и уредаба, стр. 130. За *Грчку* краљевски указ од 16. маја 1859. За *Румунију* краљ. указ од 5. априла 1860. О разним свједоцабама и изводима из матица у Аустрији види *A. Griessl, Vorschriften und österreichische Gesetze und Verordnungen in den Matriken-Angelegenheiten. Graz, 1891.*

5. Према дужности својој да води старање у парохији својој о јавном моралу и да запријечи све што је на штету морала, парох мора да извјештава надлежну старију власт периодично о свима оним пороцима, који се чршће држе у народу, и да тражи лијека, како би их успјешније искорјенио. Овамо спадају особито парохови извјештаји о онима, који у конкубинату живе и не ће да у законити брак ступе.⁴⁴⁾

6. Ради тога да не пређу у заборав важнији догађаји у парохији и да се сачува потомству успомена о тим догађајима, парох је дужан да води у нарочитој књизи летопис своје парохије.⁴⁵⁾

7. О дужности пароховој да води старање о томе, како се рукује црквеном имовином и закладама и оставштинама, које су намијењене цркви, школи и добротворним заводима, и да је парох дужан врховну управу о свему томе водити, говоримо у 128. параграфу.

При вршењу свију сада поређаних и осталих дужности, парох мора, кад му се сумња каква покаже, да се обраћа за разјашњење надлежном протопрезвитеру, или сресивом истога епархијској консисторији.⁴⁶⁾

§ 126.

Помоћници и замјеници пароха.

Дјелокруг парохијске службе тако је простран и пастирске дужности толико су многобројне, да је једном пароху тешко извршити их све, ако му је парохија одвећ велика и распрострањена, или ако је он сам стар или физично слабији. У оваквим случајевима црквена је власт од

S. 206. fg. — У *Мађарској*, пошто држава не признаје парохијске матице, него само државне, то и изводе из тих државних матица издају догични чиновници, водитељи матица, и само ти изводи имају пред државним властима доказну снагу (§§. 28 и 29. XXXIII. законског чланка 1894. године).

⁴⁴⁾ За *Аустрију* дворске декрете 9. јула и 10. дец. 1807., 2. дец. 1808., 19. јула 1815. и 2. нов. 1828. За *Србију* наредбу архијер. сабора од маја 1857. бр. 3. и чл. 38 т. 2. закона 1890. За *Русију* синодски указ од 25. јануара 1821.

⁴⁵⁾ За *Русију* синодски указ од 12. окт. 1866. За *Далмацију* консист. окружница од 8. августа 1891. бр. 1313.

⁴⁶⁾ Ап. кан. 39. и тумачења.

најстаријих времена давала у помоћ таквим паросима по једног или и више помоћника, да би се тијем задовољило свима пастирским пословима дотичне парохије и да би без запрјеке могло тећи службено парохијско дјеловање. Осим овога, према географском положају једнога мјеста наступа често потреба, да се у томе мјесту постави стални свештеник, који у осталом не може да се изједначи са правима редовнога пароха с тога, што је мали број народа у томе мјесту и што због тога, а и других још мјесних прилика, немогућно је задовољити свима условима једне редовне парохије. С друге опет стране бива прилика, кад се, послјег смрти једнога пароха, не може одмах поставити редовни парох у дотичној парохији, и тада пастирска служба такве парохије повјерава се привремено једноме нарочитом свештенику, као замјенику пароха. Из ових разних личних, мјесних и црквено-управних околности у парохијском организму постали су: а) лични помоћници, или капелани, б) експонирани капелани и в) замјеници пароха, или парохијски администратори. Први и трећи, то јест, лични капелани и администратори парохија, условљени су неопходношћу правилнога развића парохијскога организма и да се отклони свака запрјека у службеној парохијској дјелатности, те с тога ми их налазимо у епархијама свију самосталних цркава; други, то јест, експонирани капелани, постоје само у оним црквама, које су ближе западу, од кога је по свој прилици узета и сама уредба ових експонираних капелана.

Лични капелани, или помоћници пароха постављају се, или кад је врло распрострањена и има много народа једна парохија,¹⁾ или пак кад један редовни парох због старости или душевне или тјелесне немоћи не може да испуњава парохијске дужности.²⁾ И у једном и у другом слу-

§ 126. 1) Види на прим. за *цариградску* патријаршију што је казано на стр 437. ове књиге. У *карловачкој* митрополији капелани, који су постављени из оваквих разлога, зову се „системизовани капелани“ (§ 5 I дијела рескрипта); лични пак капелани у нашем смислу, који постоје у истој митрополији при окружним протопрезвитерима за њих и за цио протопрезвитерат, зову се „протопрезвитератски капелани“ (§ 23. I дијела рескрипта)

²⁾ За *карловачку* митрополију види § 6 I дијела рескрипта 1868., гдје се само овакви капелани зову „лични“; за *буковинску* епархију види наредбу консисторије 1. јула 1874. бр. 2901.; за

чају ови капелани немају своје самосталне власти, него врше односне дужности у парохији само у име пароха, којег су помоћници, и од којег су у пуној зависности. Постављају се онако исто као и дјакони, који су при парохијама, само што се уопће дотичним паросима признаје право, да кандидирају лица, која имају да заузму мјеста личних капелана.³⁾ Издржавање своје ови лични капелани добивају или од црквене општине, или од прилога вјернога народа, или од самога пароха.⁴⁾

Експонирани капелани били су у почетку свештеници, које је парох главне једне цркве слао у дотична удаљенија мала мјеста, која су парохији припадала, и у којима је била своја посебна црква, да врше пастирске дужности у мјесто пароха и у име његово. Мало по мало, ови свештеници почели су стално боравити у тим малим мјестима, почели су уживати редовне приходе од вјернога народа тих мјеста, и најпослије су добили права редовних пароха у вршењу пастирских дужности уз своју посебну самосталност. Осим приходâ и мањег круга радње, ови капелани имају потпуно једнака права, као и пароси, и стоје као и ови у непосредној зависности од окружних протопрезвитера, односно од епархијске средишње власти.⁵⁾

Администратори парохија нијесу него привремени вршиоци пастирске службе у једној парохији, која је остала без свог редовнога пароха. Прва брига о дотичној парохији, која је остала удова, припада окружном протопрез-

Грчку чл. 6. закона 8. јуна 1856 обнародованог окружницом атинског синода 23 авг исте године бр. 5859; за *сибирску* митрополију §. 7. органичког устава 1869; за *Србију* наредбу сабора 1846 бр. 8. и чл. 39. закона 1890.

³⁾ На прим. у *цариградској* патријаршији (види стр. 437).

⁴⁾ Испор. §. 20. I дијела рескрипта 1868. за *карловачку* митрополију; наредбу сабора 1863. бр. 47. за *Србију*; §. 12. споменуте консист. наредбе за *Буковину* у *Бугарској* капелани не постоје (чл. 68 егзарх устава); нема их ни у *Црној Гори* судећи по томе, што у службеном шематизму за 1889. спомиње се толико управо свештеника, колико и парохија (Грлица за 1889. стр. 36. и 75), а ни у *Русији* (§. 3. синодске наредбе 16. фебруара 1885. у Барсова, N. 1255).

⁵⁾ О овим експонираним капеланима у *Буковини* види царске одлуке 24. октобра 1843, 5. септ. 1862 и 23. јан. 1875, а у *Далмацији* одлуке 28. јула и 20. септембра 1853, испоредивши са наредбом министарства богочести од год. 1868 бр. 11,383.

витуру; а именоване администратора припада епархијском епископу. Уживане парохиских прихода од стране администратора парохиске, нормирано је посебним законима.⁶⁾ Служба администратора свршава, кад се постави редовни парох за дотичну парохиску; али ако постоје какве ванредне спољашње прилике, може неки свештеник и за дуже времена да служи као администратор.

§ 127.

Дјакони и црквенослужитељи у парохисама.

У старије доба при свакој је цркви био уз презвитера и дјакон, нити се икаква служба црквена, а посебно литургија, могла служити без дјакона. Течајем времена почела се губити ова стара норма, особито с тога што спромашније црквене општине нијесу могле подмиривати нужни трошак за издржавање и дјакона, те су и црквене службе обављали сами свештеници без дјакона. Данас постоје дјакони редовно само у оним парохисама дотичних обласних цркава, гдје је то односним органичким уставом одређено, или пак гдје су црквене општине у стању да издају колико треба за издржавање дјакона.

Осим дјакона, бивало је у старије доба при свакој цркви још неколико одређених црквенослужитеља: чатац, појач, закљичач и вратар, а понегдје и дјакониса. Чатац (*ἀναγνώστης*, lector) читао је у цркви одређене псалмове, бавио се и обучавањем младежи, учећи их уопће читању и вјежбајући их посебно у читању молитава у часловцу и псалтиру.¹⁾ Појач (*ψάλτης*, *ἱεροψάλτης*, psalta, psalmista) управљао је црквеним појањем при богослужењу, и он је са амвона започињао свете пјесме (*τὰ θεία ψαλτωδήματα*), а народ је за њим појао те исте пјесме.²⁾ Закљичач (*ἐξορκιστής*, *ἐφορκιστής*) служио је при крштењу оглашених, наиме, спремао је за одређено вријеме оглашене прије крштења,

⁶⁾ За Буковину § 13. спомен консисторијске наредбе; за Далмацију царска одлука 14. авг. 1856 (односно отпис министарства богочасти 1. септ. 1856 далмат. намјесништву) и § 5 закона 10. дец. 1887.

§. 127. ¹⁾ Лаод. кан. 15. и моје тумачење. Правила II, 80—81.

²⁾ Трул. кан. 33., лаод. кан. 15.

а при самом крштењу у часу одрицања помагао је лицима, која су се крстила.³⁾ Вратар (θυρωρός, ostiarius, janitor) чувао је врата црквена и пазио да у цркву не улазе невјерни, и да оглашени изилазе из цркве, кад је почињала „литурђија вјерних.“⁴⁾ Дјакониса (ἡ διάκονος) имала је ону исту дужност при крштењу оглашених женскиња, коју је имао заклињач при крштењу мушких.⁵⁾ Сва поменута лица, осим дјаконисе, састављала су заједно са парохом клир дотичне цркве у општини.

Течајем времена, особито кад је заведен у цркви педобаптизам, црквено-општински клир семплифицирао се, и састављали су га: парох, дјакон и појач, и увела се служба парамонара (παραιωνάριος, mansionarius).⁶⁾ По служби својој, као што типик пише, парамонар је дужан, „просфори, вино, воду, ѿнимамъ и огонь въ алтарь внести, свѣци же вжигати и угасати, кадилницу и теплоу приуготовляти и іерею подавати, вѣрнымъ начало молитвъ оглашати; алтарь весь чинно и често уместити и очинцати, сице землю ѿ всякихъ уметій, яко же и стѣны и верхъ кровный ѿ праха и паучины.“ Овај парамонар (који се још зове и параекклисиархъ и кандиловозжигатель) то је данашњи наш црквењак, који управо и врши поменуте послове у цркви.

По правилу и данас у добро уређеним парохијама постоји „причтъ церковный“, који састављају уз пароха: дјакон и појач, а у сиромашнијим парохијама: парох и појач.⁷⁾ Овај пошљедњи поставља се у парохијама по избору црквене епитропије између спремијених за то лица, а потврђује га на службу епархијски епископ.⁸⁾ Парамонара или црквењака бира иста епитропија споразумно са парохом.⁹⁾

³⁾ Лаод кан. 26.

⁴⁾ Лаод кан. 24.

⁵⁾ IV вас кан. 15. и моје тумачење Правила I, 364—367.

⁶⁾ IV вас кан. 2.

⁷⁾ О „приходскомъ причтъ“ у Русији види Бердниковъ. Цркв. право. Стр. 352.

⁸⁾ За Грчку види синодску окружницу од 17. октобра 1866. О чацима и појачима црквеним у Србији види одлуке архиј сабора од октобра 1886 бр. 20 и септембра 1897 бр. 48. За Далмацију § 32. тугорског устава 1895.

⁹⁾ За Далмацију § 32. туг. устава 1895. За Србију о црквењацима одлуке архијер сабора од септембра 1877. бр. 3. и октобра 1897. бр. 86.

§ 128.

Парохијске епитропије.

Свака црква посједује неку имовину, ма и најмања та имовина била. Управа том имовином припада ономе, који је управитељ црквене имовине у свој епархији, а то је, епископу. Па као што епископ сâм непосредно не управља епархијском црквеном имовином, него то он чини средством установљених за то органа, тако ни имовином дотичне парохијске цркве епископ не управља непосредно, него то он чини средством замјеника свога у парохији, а то је, законитога пароха. Законити дакле управитељ имовине парохијске цркве јест парох. Па као што је руковање епархијском имовином повјерено одређеним органима, тако је и руковање имовином парохијске цркве повјерено под надзором надлежнога пароха особитом органу, а то је, парохијска епитропија.

Парохијска епитропија за руковање црквеном имовином образовала се од оних старца (γέροντες), којима је то повјерено било у дотичним црквеним општинама још од првих времена постојања цркве (§. 53.). Разним су промјенама према приликама времена и мјеста подлегле кроз вијекове ове парохијске епитропије, и данас су оне устројене у постојећим автокефалним црквама посебним уставима, по којима те епитропије рукују имовином дотичних парохијских цркава.

1. У свима *источним автокефалним црквама* парохијске епитропије уређене су по обрасцу канонизма 1868. године, који важи данас за парохије цариградске патријаршије. По том канонизму руковање свију управних послова сваке парохије повјерено је одбору (ἐπιτροπή) од три до пет лица, изабраних на опћој скупштини међу најугледнијим парохијанима на годину дана, и исти одбор потврђује епархијски епископ. Одбор има свој нарочити печат, који се састоји из толико дијелова, колико је чланова у одбору, и ставља тај печат на главне исправе, које се тичу парохијских послова, особито имовинских уговора. За вршење гскућних управних послова парохије, скупштина бира једно угледно лице, које ужива повјерење свију парохијана, и које се зове *μωχτάρης*. Он има опет свој особити печат

(τῆν διοικητικὴν ἐξουσίαν), али не смије га ставити на никакву исправу без знања одборова.¹⁾

2. У краљевини *Грчкој* црквеном имовином у дотичној парохији рукују одређени епитропи, од три до пет, који се бирају сваке године између најугледнијих чланова парохије. Потврђује те епитропе епархијски епископ, којему су они дужни подносити годишње рачуне на преглед и одобрење, исто као што су дужни састављати предрачун за сваку годину о трошковима, који су нужни за цркву, свештенство, парохијску школу и др. Предсједник парохијске епитропије јест дотични парох, који се сматра у томе епископским замјеником.²⁾

3. У краљевини *Србији* дотични тутори рукују покрећном и непокрећном имовином парохијске цркве.³⁾ Црквене рачуне дужни су водити свештеници, служећи се помоћу татора, којима су свештеници дужни у свему помагати и по погребн давати им нужна објаснења.⁴⁾

4. У *Русији* руковање парохијском црквеном имовином врши „церковный староста“, којег бирају између себе парохијани заједно са свештенством односне цркве на три године, а потврђује га епархијски епископ.⁵⁾ Ради старања о умножењу црквене имовине у парохији, о правилном наградивању свештенства, а тако исто о почетном обучавању дјецe и о уздржавању добротворних завода у парохији, постоји „приходское попечительство.“⁶⁾ Ово попечительство бира опћа скупштина свију парохијана на установљени рок између најугледнијих парохијана. Парох је редовни

§ 128. 1) Γενικός κληρικὸς τῶν ἐκκλησιῶν 1868. године

2) Чл 5 синодске окружнице 7 марта 1834 Види и 2 биль § 123.

3) Чл 43. закона 1890. По истом закону постојао је у свакој црквеној општини *црквени одбор*, који су састављали свештеник, као предсједник, и још десет одборника, које је бирала дотична политичка општина. Али цео одјељак у закону о овоме одбору (чл. 44—63) укинут је законом 26. априла 1895

4) Чл 38 і 6. закона 1890. и наредба архиепископског сабора од октобра 1883 године бр 51

5) О церковныхъ старостахъ у *Барсова* N. 1261—1284, а „инструкція церковнымъ старостамъ“ у истога, приложенія стр. СХХV—СХХIX

6) Цијељ, ради које су уређена ова парохијска старатељства састоји се „въ воспособленіи правительству и св. цркви, въ поддержаніи благолѣпія церковнаго и обезпеченія служителей ея и въ распространеніи духовнаго образованія“. Наредба 12. октобра 1868.

члан попечительства, а тако исто и церковный староста и општински начелник. Предсједник је један изабрани угледнији свјетовњак, а у сједницама, кад је предсједник запрјечен, замјењује га парох. Дјеловање попечительства подлежи контроли епархијске црквене власти.⁷⁾

5. У *бугарском* егзархату имовином парохијске цркве рукује „црковно настоятелство“, које састављају 3 до 5 одборника под предсједништвом дотичнога пароха. Одбор се бира сваке године. За дјеловање своје одбор је одговоран средишњој епархијској власти, којој он подноси подробни извјештај о годишњем својем раду.⁸⁾

6. У *карловачкој* митрополији руковање црквено-школским, а исто и имовинским пословима уређено је рескриптом 1868. год. У свакоме мјесту правно постоји *једна мјесна црквена општина*, ма и више парохија било у једноме мјесту. Њу саставља заједница свештеника, породица и појединих особа православне вјере, здружених на ту цијељ, да се старају о користи и потребама своје цркве и школе. За обављање „општинских црквено-школских послова постоје у општини два органа: мјесна црквена скупштина и мјесни црквени одбор. *Мјесна црквена скупштина* је заступништво општине и контрола мјесног црквеног одбора, а овај је општинско старјешинство, које представља општину у спољашњим одношајима и управља непосредно општинским пословима, изузимајући оне, који пристоје пароху, као таквом. Број скупштинара мјесне црквене општине бива од 50 до 120, према броју душа у општини. Свештеници су по самој служби својој стални чланови скупштине. Предсједника скупштине бира сама скупштина из средине своје, ако дотични парох није на позив скупштине изабран био за предсједника; исто тако она бира и потпредсједника и перовођу. Скупштина се састаје редовно два пута у години. У цјелокупност скупштине спадају главним начином имовински послови црквене општине. Записници скупштинских сједница подносе се епархијској консисторији ради знања, односно ради одобрења. *Мјесни црквени одбор* састоји се из предсједника, потпредсједника и из 8 чланова најмање, а 24 члана највише, не рачунајући овамо пароха или парохе, који су већ по служби

⁷⁾ О приходских попечительствах у *Барсова*. N. 1285—1304.

⁸⁾ Чл. 148—155. егзархијског устава 1895. године.

својој чланови одбора. Одборнике, осим пароха, бира мјесна црквена скупштина из своје средине. Предсједник, потпредсједник и перовођа црквене скупштине уједно су то и у црквеном одбору. У дјелокруг одбора спада, да извршује закључке црквене скупштине, да бдије над добрим редом при божјој служби, да помаже пароху при уздржавању црквене дисциплине и морала у општини, да се стара о зградама црквеним, парохијским и школским, да поставља служитеље црквене и школске, да води бригу за сироте, удовице и убоге, да чува и да се стара о имовини црквеној и школској; даље он настоји, да се искорењују хрђави, раскошни и народу морално и материјално шкодљиви обичаји у општини, бира *епитропе*, који воде текуће рачуне у општини, бира *старатеље сирота и убогих*, који воде бригу о сиротама и убогима у општини, и који скупљају добровољне прилоге за њих и издају им нужну припомоћ, и најпослије исти одбор бира управитеља и остале потребне органе за *општинске школе*. Сједнице одборске држе се прве недјеље свакога мјесеца; а записници сједница подносе се на захтијевање окружном протопрезвитеру, приликом његове каноничке посјете.⁹⁾

7. У *сибињској* митрополији по органичком уставу 1869. године за вођење црквених, школских и закладних послова у свакој парохији постоје три органа: парохијска скупштина, парохијски одбор и парохијска епитропија. *Парохијску скупштину* састављају сви чланови парохије, који су пунољетни, самостални и непријекорнога владања. У дјелокруг скупштине спада бирање парохијског свештенства и учитеља, старање о уздржавању у добром реду цркве, црквених и школских зграда, старање о оснивању и напредовању црквених, школских и добротворних заклада, старање о издржавању свештенства, учитеља и другог особља и бирање посланика за епархијску скупштину и народно-црквени сабор. Закључке своје скупштина подноси кроз протопрезвитера на одобрење консисторије. Предсједник је скупштине мјесни парох, осим случаја кад се има бираги парох, и тада предсједава скупштини окружни протопрезвитер. Скупштина се састаје редовно у јануару сваке године. *Парохијски одбор* бира се из чланова парохијске скупштине ради представљања црквене општине у споља-

⁹⁾ Види §§. 1—52. II дијела рескрипта.

шњим пословима и ради вођења и надзирања економских послова, који се тичу цркве, школе и заклада. Одбор саставља 10 до 30 чланова, који се бирају на три године. Парох је стални члан одбора. Предсједника и перовођу бира одбор из своје средине. Одбор држи редовно два пута у години своје сједнице, у мају и децембру. *Парохијски епитропија* повјерена је имовина парохијске цркве и школе и њихових заклада. Епитропе бира парохијска скупштина између најугледнијих парохијана. Бива их у свакој парохији од два до четири, према броју душа у парохији; а бирају се на три године. Задаћа је ових епитропа чувати сву покретну и непокретну имовину цркве и школе и управљати њом према закључцима парохијске скупштине, односно парохијског одбора. Гдје неколико црквених општина издржавају заједнички једну или више школа, постоји *школски одбор* и *школска епитропија*, састављени из односнога броја чланова дотичних парохијских одбора.¹⁰⁾

8. У краљевини *Румунији* вођење послова о црквеној имовини у парохији повјерено је по закону 1893. године односном старатељству, које састављају три лица: свештеник, један члан, којег именује политичка власт и један члан, којег бирају дотични парохијани на пет година. Старатељство се ово налази под контролом дотичних политичких општина у градовима, а у селима дотичног сеоског старјешинства.¹¹⁾

9. У *Буковини* ради помагања пароху у томе да се црква и зграде које припадају црквеној општини у доброме стању чувају, да сироте и удовице буду опшкрбљене нужним за живљење, а такођер ради управљања црквеном имовином, постоји при свакој парохији један одбор од шест до дванаест угледнијих парохијана, изабраних од народа, под предсједнишвом дотичнога пароха. Овај одбор бира из своје средине два епитропа, којима је дужност водити текуће послове парохијске управе. Одбор сазива у одређена времена црквену скупштину, којој даје рачуна о своме дјеловању, и која има право да бира сами одбор.¹²⁾

¹⁰⁾ Види §§. 6—28. органичког устава.

¹¹⁾ Чл. 1—12. I главе, 12—15. II гл и чл 28—38. IV главе закона 1893.

¹²⁾ § 58. и сл црквеног устројства 1786 г и наредба конси-сторијска од 1. фебруара 1859. бр 2397.

10. У *далматинској* епархији за руковање црквеном имовином и њој придружених задужбина и добротворних заклада постоји од августа 1895. године засебни устав. По томе уставу у свакој црквеној општини постоји црквено-општински савјет од 6 до 14 савјетника. Свештеник, као законити представник врховне епархијске власти у имовинским црквеним пословима, свагда је члан по праву црквено-општинског савјета. Савјетнике бирају дотични парохијани, а одобрење избора и потврда изабраних савјетника зависи од епархијске консисторије. Чланови савјета бирају између себе предсједника. Служба им траје три године. Савјет између својих чланова бира три лица, који састављају туторство црквено, које води све послове црквене имовине. Свештеник је по праву четврти члан туторства, а предсједник туторства је исто лице, које је и предсједник савјета. Туторство подноси крајем сваке године црквене рачуне на преглед савјету, а савјет их подноси консисторији на одобрење.¹³⁾

§ 129.

Војно свештенство.

Војно свештенство, као засебна установа, постало је у новија времена. Прије је и за војнике вршило пастирску службу парохијско свештенство. У свакој је држави данас уређено војно свештенство посебним законским наредбама.

За *аустро-угарску* монархију вриједе данас издане на основу царске одлуке од 14. априла 1892.: „Organische Bestimmungen für die Militär-Seelsorge.“ По тој наредби постоје за сву монархију у вријеме мира 9 војних православно-капелана, разређених у односне милитарске територијалне округе. Између ових свештеника један је војни протопрезвитер. Сви ови православни свештеници за војску састављају засебно конкретално стање, и подијељени су на два разреда у погледу награде, што добивају. Њих

¹³⁾ Консист наредба 7. августа 1895 бр 2131 — Види за српску црквену општину у *Трсту* чл. 37—64. устава 1793, за грчку црквену општину у *Бечу* чл. 112—159 устава 1861., за српску црквену општину у *Бечу* устав 31. марта 1898. године.

предлажу за службу при војци дотични епархијски епископи, од којих исти свештеници примају духовну јурисдикцију за вршење пастирске службе. Према тој јурисдикцији сваки од тих свештеника води самостално матице рођених, вјенчаних и умрлих, и самостално издаје односне писмене исправе, које требају за дотична милитарска лица, независно од тога, да ли у истоме мјесту постоји и други војни свештеник другог вјероисповједања. Вођење поменутих матица, исто као и свију других званичних послова, уређено је на основу царске одлуке од 20. јуна 1887. године.

У оним мјестима, гдје се налази војничка посада и има православних војника, а нема ту војног свештеника, пастирска служба за те војнике повјерава се, по 2. чл. горенаведене наредбе, мјесноме пароху или администратору парохије.

У *Србији* по 94. чл. закона о устројству војске од 14. јула 1898. за сву војску постоје војни протопрезвитер и свештеници. Војни је протопрезвитер чиновник, и поставља се краљевим указом на предлог министра војног. За вршење пастирске службе војницима у мјестима, гдје нема војног свештеника, одређују мјесни свештеници.

У *Русији* постоји такођер воено духовенство са самосталном јурисдикцијом. Пошљедње уређење овог духовенства издано је 1858. године. „Главный священник“ управља свештенством, и одређује дотичне свештенике за службу војницима приволом надлежног епархијског епископа. Главни свештеник одговоран је св. синоду; а непосредни надзор над војним свештеницима воде дотични „благочинные“, окружни надзорници.

III. ДИО.

Управа цркве.

§ 130.

Опћи преглед.

Пошто смо изложили, колико нам се чинило да треба, о устројству цркве, прелазимо да прегледамо она права, која се тичу правилнога управљања саме цркве, наиме, како и на каквим основама црква врши власт, коју је добила од божанског Основатеља свога, да уздржи у снази свој организам.

Власт цркве трострука је: учења, свештенодјејствовања и пастирства или управљања (§. 58); одговара трима оштинама Основатеља цркве, који је учитељ,¹⁾ првосвештеник²⁾ и цар,³⁾ те дошљедно и црква, које је он глава (§. 49) и која је тијело његово, мора бити најприје школа, у којој се учи и чува чиста његова наука, мора затијем бити његов храм, у коме се срством благодатних дарова сви посвећују, мора најпослије бити његово царство, у коме се закони његови тумаче и издају, у коме се правични суд изриче и у коме се, због постојања цркве на земљи, располаже и стварним срствима, која су неопходна да се опћа

§. 130. 1) *Мат.* 5 2. 11, 27. 24, 35. *Јов* 6 69. *Колош* 2, 3. *Испореди Правосл. исповиједање*, I дио, крај 34 одговора.

2) *Јевр.* 3, 1. 4, 14. 5, 10. 6, 20. 9, 11. 28. *Правосл. исповиједање* I дио, 34. 44. и 47. одгов.

3) *Мат.* 2, 2. *Лук.* 1, 32. 33. *Јов.* 18, 37. *Колош.* 2, 10. I *Тим.* 6, 15. *Апок.* 1, 5. *Прав. испов.* I дио 34 одговор.

цијељ цркве достигне. Према овоме, и овај дио црквенога права мора бити подијељен на три одсјека, од којих у првоме се говори о власти учења (*ἐξουσία διδακτικῆ*, potestas magisterii), у другоме о власти свештенодјејствоввања (*ἐξουσία ἱερατικῆ*, potestas ordinis, ministerii) и у трећем о власти управљања (*ἐξουσία δικητικῆ*, potestas jurisdictionis).

ГЛАВА ПРВА.

Власти учења.

§ 131.

Чување хришћанске науке.

Јединство цркве, оснива се на јединству вјере. Ако нема јединства вјере, ако се од свију и свакога не чува у потпуној неповрјећености откривена хришћанска наука, тада нема ни цркве. Орган, кроз који се чува јединство цркве, јест епископат (§. 51). Овај исти епископат, коме је Основатељ цркве предао своју науку, да је проповиједа и с којим је обећао да ће бити до свршетка вијекова, има прву задаћу, да чува откривену науку и да на непогрјешиви начин свједочи о истинитости њезиној. Вршење ове задаће повјерено је свакоме епископу, јер „сваки епископ и сви скупа пуни дио имају“,¹⁾ „сви они имају једнаку власт и достојанство“,²⁾ и „сви су они једнако нашљедници апостола“;³⁾ те према томе они и врше ту своју задаћу, или сами, или кроз опуномоћенике своје, свештенике, сваки у повјереној му цркви. Али бива прилика, кад се заједнички глас свију епископа мора чути, а наиме тада, кад се истакну какви спорови о вјери, који захвате сву васељенску цркву и који пријете чистоћи и неповрјећености откривене истине. Овај заједнички глас свега епископата искаже се тада, или на васељенском сабору, или пак, ако је немогуће због прилика времена сазвати сабор, иска-

§ 131 ¹⁾ *Cyprian.*, de unitate ecclesiae, n. 5. Текст види у 2. бил. 51. §.

²⁾ *Cyprian.*, ib. n. 4. Текст у 6. бил. 49. §

³⁾ *Hieron.*, ep. 146. Текст у 7. бил. истога §.

зује се он у догматичким посланицама, у којима је изложено истинито вјеровање цркве, на које су кроз писмена договарања пристали чланови свега епископата.

Ријешавајући вјерска питања и опредјељавајући, шта се има вјеровати, црква у таквим случајевима не издаје нове догмате, него само засвједочава откривену истину и непромјенљиво предање главних помјесних цркава, и изражава у опредјељеном облику, према потребама времена, догматичку истину, у погледу које се спор подигао био у цркви и коју су неки погрјешно почели били схваћати, те погрјешно проповиједати. Нормом за цркву при таквом њеном дјеловању служило је и служи св. писмо с једне стране, а с друге — да ли су у неку истину свугдје, свагда и сви вјеровали.⁴⁾ Ово у погледу издавања догматичких опредјељења, поводом спорова, који се истакну о каквој вјерској истини, која није раскривена и објашњена била; а у погледу чувања оних истина, које су од отаца цркве и на васељенским саборима опредјељене, нормом јој служи 7. канон III васељенског сабора, који предаје анатеми свакога, који се усуди ма у чему повриједити установљене догмате.⁵⁾

Законитом влашћу установљена догматичка опредјељења безусловно су обвезана за све и свакога, који припада цркви. Ова обвезна снага њихова извире из самога садржаја тих опредјељења, пошто она ништа новог у себи немају, него само разјашњују предано вјеровање, и према томе, она у никаквој зависности не могу стајати од неких формалности, које као да би морале бити очуване при проглашавању истих опредјељења.⁶⁾

§ 132.

Ширење хришћанске науке.

Хришћанска је вјера намјењена свима људима свију времена, те ради тога црква има да се стара, да се та вјера

⁴⁾ Испореди што смо привели из *Vincenlii Lirinensis Comonitorium* у 8 билъ 21 §. У погледу раскрића и објашњења догмата види истога *Comonitor*, сар. 23, а испореди о овоме и расправу А. Катанскога у „Христ. Чген.“ 1871. I, 791 и сл.

⁵⁾ Види моје тумачење овога канона. Правила. I, 298—300.

⁶⁾ Испореди *Макарія* Догмат. богословље. §. 3.

свугдје распространи и да свака буде просвјећен хришћанском науком. Првим средством за ово служи цркви *проповијед*. Пошто проповијед саставља једну од најважнијих дужности црквене власти учења, то на проповијед је, поред основних прописа о томе св. писма,¹⁾ црквено законодавство обраћало највећу своју пажњу. Између најстаријих канона православне цркве ми читамо: „епископ, или презвитер, који занемарује клир и народ, и не поучава их благочестију, нека се одлучи; а ако устраје у немару и небрижности, нека се свргне.“²⁾ Исте каноне потврђује црква на својим саборима, те налаже поглавицама цркава, „да сваки дан, а особито недјељом, поучавају сав клир и народ ријечима благочестија, бирајући из св. писма мисли и расуђивања о истини;“ а да им се не би поткрала каква погрјешка у проповиједану, препоручује им, „да никако друкчије не тумаче св. писмо, него како су га изложили у својим списима видјела цркве и учитељи, и са тим списима нека се већма задовољавају, него ли састављањем својих бесједа, да се не би, по случајној невјештини у томе, уклонили од праве науке.“³⁾ Епископима самим припада у цркви пуна власт проповиједанја, те с тога канони забрањују постављати за епископе људе, који нијесу добро испитани у вјери и о којима се нема потпуно освједочење, да су у њој тврди и извјежбани.⁴⁾ Услијед овлашћења од стране епископа, имају право и свештеници у цркви да проповиједану;⁵⁾ али ово право може епископ и да одузме оним свештеницима, за које није сасвијем увјерен да имају нужну способност, или сумња о чистоћи њиховога вјеровања.⁶⁾ Без овлашћења епископа нико не смије проповиједати.⁷⁾

§ 132. 1) Рим. 10, 14, Дјел. ап. 6, 4, 20, 20, 31., II Тим. 4, и г. д.

2) Ап. кан. 58.

3) Трул. кан. 19. и моје тумачење. Правила. I, 490—492.

4) VII вас. кан. 2., и моје тумачење. Правила I, 597—599.

5) 'Εκ δὲ (ὁ ἱερεὺς) καὶ δοκιμῆ καὶ ἀρετῆ διαφέρει, λαβὼν ἐξουσίαν παρὰ τοῦ ἐπισκόπου διορθοῖ τοὺς πρὸς αὐτὸν ἐρχομένους εὐσεβεῖς, καὶ εἰς τὴν πρὸς κτήσιν τῆς οὐρανοῦ βασιλείας ὁδὸν ποδηγετεῖ, καὶ κήρυξ τοῦ ἱεροῦ προχειρίζεται εὐαγγελίου. "Орас і јерусалимскога сабора 1672 (*Harduini* XI, 243). Испореди посланицу источних патријараха о правосл. вјери. Чл. 10 (Изд. 1848., л. 24).

6) У александријској цркви услијед Аријеве јереси забрањено је било свима свештеницима да проповиједану у црквама. *Socrat. hist. eccl.* V, 22. Cf. *Sozomen. hist. eccl.* VII, 19.

7) Види моје тумачење 64. трул. канона. Правила. I, 549—550.

Другим средством да се утврди и распространи чиста хришћанска наука служи *катихисирање*. У прва времена цркве поучавање у основама вјере претходило је крштењу, и то је поучавање трајало доста дуго, док дотични својим познањима хришћанских истина не би потпуно засвједочили, да су достојни да постану чланови цркве.⁸⁾ Кад се послѣје почело крштавати дјецу, тада је ово катихисирање црква повјеравала најприје кумовима и родитељима дјетца, а затијем је и сама то радила кроз оне, који су пастирску службу вршили у дотичним мјестима. Ово катихисирање врши се данас или тијем, што свештеници у својим парохијама прикупљају у одређена времена дјецу, те их поучавају у основама вјере,⁹⁾ или пак тијем, што исти свештеници у мјесним почетним школама обучавају дјецу закону божјем,¹⁰⁾ или најпослије тијем, што надлежна власт црквена, а посебно дотични епископ поставља нарочите свештенике да врше у односним школама службу катихетā.¹¹⁾

За ширење хришћанске науке у строгоме смислу црква се служи *мисионарством*, наиме тиме, што шаље своје проповједнике међу народе, који нијесу још просвјешћени хришћанством, да их обраде у хришћанство. Мисионарство је божанске установе, и црква, служећи се њим, врши један од прописа божанскога права.¹²⁾ Према важности мисионарске службе, црквено је законодавство обраћало свагда, као што обраћа и данас највећу пажњу на ту службу, како би она одговорила својој светој задаћи и уједно плодотворном била. Осуђујући најодлучније свако прозелитство међу народима, који у Христа вјерују, православна црква не допушта пренаглена и неразвишљена обраћања, не трпи насилно обраћање, настоји да отклони од мисионарскога рада све, што би могло имати изглед ма какве било времените и земаљске користи и побуђује мисионаре да дјелују на ум и срце људи, који се имају просвјетлити јеванђељем. Према овоме, у правилима, која црквена власт

⁸⁾ Подробности о овоме у чланку „Katechetischer Unterricht“ у *Kraus, Real-Encyclopädie*, II, 138—147.

⁹⁾ В. стр. 445. ове књиге

¹⁰⁾ В. биљ. 17. § 125

¹¹⁾ В. биљ. 9. §. 108.

¹²⁾ Мат 28, 18, 19., Марк 16, 15., Дјел ап 1, 8., I Кор. 15, 25., Јевр. 13, 8

прописује мисионарима, захтијева се: 1) јасно и тачно излагање истинā хришћанске вјере, ради чега главним среством има служити оснивање школа међу иновјерцима, 2) дјеловање на срце њихово благим убјеђењима и љубављу, па и снисхођењем к вјерским и моралним недостацима иновјераца и најпослије 3) учвршћење свезе обраћених са црквом, не другим каквим везама, него чисто вјерским и моралним, наиме, оснивањем међу њима црква, уређењем мјеснога свештенства, духовним упливом на савјест и обичаје њихове, а особито угледним примјером живота оних пастирā, који бивају постављени да их руководе. Ово су опћа правила, која прописује црква при обраћању у хришћанство дотичних народа, који не вјерују још у Христа, и по овим правилима издана су затијем црквеном влашћу посебна правила за поступање мисионара у своме раду.¹³⁾ Мисионари су у потпуној зависности од свог епархијског епископа, и њему су дужни у прописана времена подносити подробне извјештаје о својој дјелатности.¹⁴⁾

§ 133.

Чување вјерних од лажних учења.

Да би се сачувало чистим и неповрјеђеним откривено учење и да би вјерни сачували се од заразе сваким лажним учењем, црква се старала од самога почетка свога постојања да састави *симболе*, или кратке обрасце истините вјере ради опће употребе међу вјернима, и те су симболе они морали читати при сваком свом богослужбеном састанку. Неколико је таквих симбола дошло до нас из старијега доба цркве,¹⁾ а најпознатији су: символ никео-цариградски, затијем символ Григорија неокесаријског и символ, који је познат под именом Атанасија великог.²⁾ Символ

¹³⁾ Види „Инструкција мисионерамъ“ у *Барсова*, стр. 233 и сл.

¹⁴⁾ Тачка 1 исте инструкције

§ 105. 1) Новија збирка ових симбола у *Hahn*, *Bibliothek der Symbole und Glaubensregeln der alten Kirche*. 1877.

2) Символ Григорија неокесар. напечатан је обично у слов пријеводу при руским издањима „Правосл. исповиједања“ (на прим. кијевско издање 1823, стр 368 и сл.); а онај Атанасија вел. у словенск. издањима псалтира.

никео-цариградски био је утврђен на свима васељенским саборима, који су држани били почињући од V вијека; а трећим васељенским сабором забрањено је на свагда увађати какав нови символ, умјесто тога символа, или што додавати или одузимати од истога.³⁾

У свези са овим символом, кад се какво ново учење истакне, а да би вјерни сачували се од заразе тим новим учењем, црква издаје подробнија *изложења вјере* с обзиром на та нова учења, и као руководство за своје синове. Између оваквих изложења вјере, која су безусловно обвезна за све чланове православне цркве, главна су два: 'Ορθόδοξος ὁμολογία τῆς πίστεως τῆς καθολικῆς καὶ ἀποστολικῆς ἐκκλησίας ἀνατολικῆς половине XVII вијека и 'Ομολογία τῆς ὀρθοδόξου πίστεως τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, изложена на јерусалимском сабору 1672. године, и позната под именом „посланице патријараха православно-католичанске цркве о православној вјери.“⁴⁾ Овамо се односи и „пространи хришћански катихисис православне католичанске источне цркве“, а тако исто и сви катихисиси, које издаје црквена власт, ради обучавања младежи у школама.⁵⁾

Главни чувар истинитог православног учења у цркви јест епископ. Да би црква добила јамчевину, да ће епископ бити поуздани чувар тога учења и да не ће допустити, да се који вјерни зарази новим каквим учењем, она тражи од њега прије хиротоније, да свечано пред црквом исповједи своје вјеровање и да се закуне, да ће га свето чувати и да ће свима силама настојати, да га чувају и они, који су повјерени његовоме старању. Ово је позната *епископска заклетва*.⁶⁾ У име епископа врше ову исгу дужност и свештеници у повјереним им окрузима, те да би црква добила увјерење, да ће ту дужност они потпуно вршити, она захтијева и од њих сличну заклетву, коју морају да положе прије рукоположења.⁷⁾

³⁾ Види 7. канон III вас. сабора и моје тумачење ислог канона. Правила. I, 298—300.

⁴⁾ В. биљ. 9 и 10. § 21., а испоради *E. I Kimmel, Monumenta fidei ecclesiae orientalis*. 2 vol. Jenae, 1850.

⁵⁾ В. биљ. 17. §. 108.

⁶⁾ Види §. 105. а испореди биљ. 14. §. 69.

⁷⁾ В. биљ. 11. §. 69.

Покрај све тачности изложенога учења у симболима и другим симболичким књигама, и покрај свега старања од стране епископа, да се очува чистоћа тога учења, јављале су се ипак у цркви, исто као што се и данас могу јављати разне сумње о неким вјерским питањима, које сами епископи нијесу у стању да разријеше. Ради тога, а у намјери да се не поткраде шта лажнога у откривено учење, установљено је од самога почетка цркве, да сваке године буду у свакој области сабори епископа, на којима би се претресала таква питања и саборно изрицало правилно учење вјере.⁸⁾ Овој саборној власти, а у име њено и епископима, припада ради исте цијели право, да води надзор о издањима и пријеводима св. писма, да прије печатања издаје своје одобрење за књиге, које се тичу духовних предмета и најпослије, да забрањује књиге, које су противу вјере и морала.

Број књига св. писма, које сваки православни хришћанин мора признавати и поштовати, канонички је утврђен.⁹⁾ Али, осим чувања установљенога броја тих књига, црква пази, да и текст истих књига буде очуван неповрјеђеним, и да издавање њихово буде обављено под непосредним надзором црквене власти, а исто тако и превађање њихово да смије бити само са одобрењем исте власти. Нормом у овоме погледу служи за цркву 2. канон трулскога сабора, који прописује да се мора осудити свако издање, „у које неправославни на штреду цркве унесу какву подметнуту и неблагочастиву ствар, да помраче узвишену љепоту божанских заповиједи.“ Поводом протестанскога покрета односно издања и читања св. писма, јерусалимски сабор 1672. свечано је осудио тај покрет и подвргао безусловно власти црквеној свако издање, а исто и тумачење св. писма.¹⁰⁾ Закључак овај сабора ушао је затијем у симболичке књиге православне цркве.¹¹⁾ Исто и на пријеводу св. писма, који су се почели били ширити, обраћена је пажња црквене власти, те наредбом цариградскога синода за вријеме па-

⁸⁾ Ап. кан. 37, I вас. 5., IV вас. 19., трул. 8., VII вас. 6., антиох. 20.

⁹⁾ В. 21. §. ове књиге.

¹⁰⁾ В. бил. 6. §. 11.

¹¹⁾ Наиме у посланици источних патријараха о православној вјери. Чл. 2.

тријарха Гаврила III (1702—1709) разјашњено је становиште православне цркве у овоме погледу.¹²⁾ Ово је било поновљено и наредбом цариградскога патријарха Григорија VI од 1. марта 1839. године.¹³⁾

Као што се без одобрења црквене власти не може издавати св. писмо, тако исто црква захтијева, да се тој власти подносе на преглед и све књиге, које се тичу вјере и морала, прије него што ће напечатане бити, како би се тијем запријечило издавање шкодљивих књига. Изразом ове мисли цркве била је *духовна цензура*. Каноничку основу цензуре налазимо у канонима картагенскога сабора.¹⁴⁾ Послије, цензура књига била је уређена при свакој главној цркви, и цензорски посао повјерен је био обично једноме одбору вјештих и побожних људи, који су о дотичним књигама извјештавали сабор епископски, од којег је главна пресуда у томе зависила. Данас под духовну цензуру спадају сва издања св. писма, било цијелога, било у дијеловима, затијем све богослужбене књиге, и све књиге богословскога садржаја, а тако исто и оне, које су намјењене народу, а у којима се о вјери или хришћанском моралу говори; подлеже цензури такођер и иконе и друге слике, које представљају нешто из свештене или црквене историје.¹⁵⁾ Књига једна оваквога садржаја, а исто и слика, која није прешла цензуру и није била изрично одобрена од надлежне црквене власти, не смије се под пријетњом казне употребљавати.¹⁶⁾

Да би се најпослије сачували вјерни од лажних учења, која се проповиједају у разним књигама, црква располаже

¹²⁾ Γενεὸν Διατάξεις. I, 106—109.

¹³⁾ Ibid. II, 287—292. Испореди за *Русију* наредбе 27. јула и 17. августа 1787., а у погледу издања св. писма не одобрених црквеном влашћу в. указ 3. јан. 1868

¹⁴⁾ Кан. 103., а испор. и 2 канон Атанасија великог. Правила. II, 332.

¹⁵⁾ За *Србију* види т. 7. чл. 19. закона 1890. и одредбе архијер. сабора од септ. 1863. бр. 49. и од окт. 1883. бр. 34. Правила за духовног цензора види у наредби архијер. сабора 1863. бр. 49 („Србска црква“, стр. 156—157); За *Русију* види „уставъ цензуры гражданской и духовной“ въ приложеніи XIV тома свода законовъ, а испореди о духовныхъ цензурныхъ комитетяхъ у *Барсова*, стр. 80—99.

¹⁶⁾ Τοῦς ἀναθεματιστέων кажу оци трулскога сабора у свом 63. канону за оне, који се огријеше о ову наредбу (Ат. Синт. II, 452).

још једним средством, наиме, *јавном осудом противјерских и шкодљивих књига*. Установљавајући на васељенским саборима шта саставља право вјеровање, црква је уједно осуђивала дотичне јересијархе и њихово учење, и у исто вријеме забрањивала под пријетњом анатеме, да се читају и књиге тих јересијараха. Први примјер овога даје нам први васељенски сабор, који, пошто је изложно односни символ вјере, осудио је и забранио читање једнога главнога списка Аријева, у коме је он настојао да оправда своју лажну науку.¹⁷⁾ Цар Константин у свези са одлуком сабора издао је један опћи едикт, по коме све књиге, које су написали били Арије и његови присталице, имају бити спаљене.¹⁸⁾ Исто је поступио цар Аркадије пошљедних година IV вијека са књигама евномијана и монтаниста.¹⁹⁾ Једнако овоме поступљено је било и са свима јеретичким књигама V вијека.²⁰⁾ У истој вијеку римски првосвештеник Геласије издао је особити попис забрањених књига, који је попис обнародован био 496. године на једном римскоме сабору под насловом: *Decretum Gelasii P. de libris recipiendis et non recipiendis*.²¹⁾ Спаљивање злих књига одређено је у православној цркви особитим каноном;²²⁾ а за криомично задржавање таквих књига, послѣје јавне осуде истих од стране црквене власти, седми васељенски сабор проглашава одлучење од цркве, ако то учини свјетовњак, и свргнуће, ако то учини једно свештено лице.²³⁾ Стара практика црквена у погледу осуде противјерских и шкодљивих књига постоји

¹⁷⁾ *Socrat. hist. eccl. I, 9. Sozomen. hist. eccl. I, 21.*

¹⁸⁾ *Ib. ib.*

¹⁹⁾ *Cod. Theodos. XVI. 5. l. 34. de haeret.*

²⁰⁾ Испореди поступак Теофила алекса са књигама Оригена (*Sulpicii Severi dialog. I. n. 6—7*), поступак са списима Несторија (*Concil. Ephes., Act. I et Cod. Theodos. I. 66. de haeret, Cod. Justinian I, 5. l. 6. de libris Nestorii. Cf. Basilicor. lib. I. tit. I. 26*), са аскетиком месалијана (*Concil. Ephes., Act. VII*), са списима евтихијана (*Cod. Justinian I. 5. l. 8. de apollinaristis seu eutychianistis. Cf. Basilicor., ib. l. 27*).

²¹⁾ Овај је *decretum* послужно основом за потоњи *Index librorum prohibitorum* у римокатоличкој цркви, о чему види *Dr. Jos. Fessler Censur und Index (Sammlung vermischter Schriften über Kirchengeschichte und Kirchenrecht. Freiburg i. B. 1869. S. 127. fg.)*.

²²⁾ *Таба тапи парадисовџа*. Трул. кан. 63.

²³⁾ Кан. 9.

у пуној снази и данас; и као што је некада државна власт пружала у томе помоћ цркви, тако то исто видимо и данас у хришћанским државама.²⁴⁾

ГЛАВА ДРУГА.

Власт свештенодјејствовања.

§ 134.

Свештенодјејства православне цркве.

Христова је црква храм, у коме је Он сам вјечни првосвештеник, који је примио велику жртву Богу за спасење човјечанства. Ова се иста жртва приноси и данас у цркви, а приносиће се до свршетка вијекова. Посвећење човјека, које је кроз ту жртву Христос извршио, саставља велику тајну, из које су се развила сва она свештенодјејства, која данас постоје у православној цркви. Од ових свештенодјејстава, једна су самим Основатељем цркве одређена да послуже средствима саопћења људима божје благодати, а друга су у течају времена црквом по добивеној власти установљена, да све у њој свето буде и над свим да почива божји благослов. Прва се зову *тајнама*, а друга су разна *мољења*, која епископи или свештеници читају уз установљене обреде над неким лицима или стварима, које се посвећују Богу и цркви, или пак над одређеним лицима, да Бог благослови њихово дјеловање у друштву, и над разним стварима, да благословена буде употреба њихова.

Тајни има *седам*: крштење (τὸ βάπτισμα), миропомазање (τὸ μύρον τοῦ χρίσματος), причешће (ἡ εὐχαριστία), покајање (ἡ μετάνοια), свештенство (ἡ ἱερωσύνη), брак (ὁ γάμος) и јелосвећење (τὸ εὐχέλαιον).¹⁾ Да се може правилно обавити једна тајна, нужна је, прво, прилична материја (ὕλη ἀρμόδιος), друго, свештеник законито рукоположени, или епископ, и треће, призивање Духа светог уз установљене ријечи, кроз

²⁴⁾ Номокан. XII, 3 (Аг. Синт. I, 265—268) За *Аустрију* испореди §§. 122. 123. и 303, казненога законика 27. маја 1852.

§ 134. 1) Правосл. исповиједање. I, 98. Послан. источн. патријараха о правосл. вјери, чл. 15.

које свештеник посвећује тајну силом Духа светогa, са чистом намјером да је посвети.²⁾ Све тајне потичу из божанскога права, и црквено законодавство у погледу сушности њихове, само је формулирало то право и прописало тачно вршење истогa; а према разним изнимкама у обављању тајни, које изнимке могу прилике времена да изазову, исто законодавство, чувајући односну сушност, установљује, како се у таквим приликама има да поступа, и уопће издаје прописе, да се не би како премашила цијељ, ради које су саме тајне установљене.

Од разних *мољења*, која се уз опредјељене црквене обреде обављају и која данас постоје у цркви, нека су сједињена са самим вршењем тајни, а нека се сама за себе врше. У цијељи, да све буде у цркви свето и да се божји благослов кроз нарочито мољење призове на сваку ствар, коју хришћани у своме животу употребљују, црква је установила мноштво мољења за најразличитије прилике, како црквеног, тако и уопће људског живота. Између ових мољења, једна се тичу ствари, које су у свези са самим црквеним службама, а друга ствари независних од тих служба. К првима се односи: благослов богојављенске воде, благослов уља, тамјана, свијећа, маслине, звона и т. д., исто и посвећење цркава, ангиминса, гробља и т. д., к другима — благослов поља, нове куће, брода, барјака, оружја, трпезе, воћа и т. д.; такођер овамо спада: сахрањивање умрлих, мољења у спомен њихов, благосиљање кољива, обред произвађања црквенослужитеља, пострига калуђера, миропомазања владалаца и т. д., а исто и мољења, да се отклони каква несрећа, да се призове помоћ божја на болеснике и т. д. Сва ова мољења поређана су, са односним обредима и молитвама, у требницима или евхологионима. Обављати сва ова мољења имају право законито рукоположени свештеници, или епископи;³⁾ а установљавати их, и прописивати односни обред и молитве, спада у надлежност средишње врховне црквене власти, која при томе има да узимље у обзир, колико дух хришћанске цркве, толико исто и да се сачува јединство обредности у цркви.

²⁾ Правосл. исповиједање, 1 дио 100 одговор.

³⁾ Трул. кан. 33., VII вас. 14., гангр. 6. и др.

§ 135.

Вршиоци власти свештенодјејствовања.

Вршилац свештенодјејства јест, као што смо казали, сваки законито рукоположени свештеник, или епископ (§. 134). Али свештеник, или епископ, у овоме није него тек оруђе, пошто ту дјелује сам Бог, и благодат не дају свештеници људима, него је кроз свештенике даје исти Бог. Према томе, свако свештенодјејство, које је у погледу прописаног обреда правилно обављено, ваљано је по себи само, независно од тога, какве су личне каквоће вршиоца тога свештенодјејства, и да ли је он иначе по тим својим каквоћама достојан, или не достојан да једно свештенодјејство обави.¹⁾

Пуна власт обавити свако свештенодјејство у цркви припада епископу,²⁾ и само од њега добивају свештеници право да свештенодјејствују.³⁾ Између разних свештенодјејстава, једна има право да обави само епископ, према првосвештеничкој власти својој у цркви, а друга могу и свештеници да обављају (§. 60, 2). У осталом и за она свештенодјејства, на која су овлашћени свештеници, они подлеже непрестаном надзору, власти и суду свог законитог епископа.⁴⁾ Дјакони немају права да сами свештенодјејствују.⁵⁾

§ 136.

Опће установе о свештенодјејствима.

Да се богослужење уопће, и свако свештенодјејство посебице, може достојно обавити, потреба је, да постоји опредјељени и законитом влашћу утврђени *устав*, кога се сви морају држати и од кога самовољно нико не смије да

§ 135. 1) Испореди о овоме догмат. питању *Макарія* Правосл. догмат. богословіе. §. 245 (Сп. изд. II, 392—394).

2) Види биљ. 9. 13. §. 60. и *џрос* с' јерусал. сабора 1672 (*Hardini*. XI, 243)

3) Гангр. кан. 6 и споменути *џрос* јерусал. сабора.

4) Ап. кан. 39. и тумачење *архим. Јоанна* овога канона (Сп. књ. I, 185—186).

5) Види биљ. 17. §. 60.

одступа. Од самога почетка цркве на ово је обраћена била пажња, и прописани су били посебни устави, колико ради тачнога обављања главнога свештенодјејства хришћанске цркве, наиме, литурђије, толико и ради обављања свију осталих свештенодјејства, како су која установљавана била у цркви.¹⁾ По тим уставима, који су се садржали у црквеним књигама, смјело се само обављати односна свештенодјејства, и свако одступање од прописаног устава или увађање чега новог на најстрожије је било забрањено онако, као што је забрањено и данас.²⁾ Канони васељенских сабора казују нам, како је црква свагда бодро пазила, да се строго слиједи старим богослужбеним уставима, осуђујући свако и најмање оступање од истих,³⁾ задржавајући при томе само средишњој врховној црквеној власти, да може прописати и наредити да се каква нова служба, или мољење уведе.⁴⁾ Исто као и тачно чување устава, црква наређује да се свако свештенодјејство мора обављати побожно, пажљиво, уз читање и појање јасно, и не хитајући;⁵⁾ наређује такођер, да се сва свештенодјејства имају обављати јавно у цркви, а не у кућама, осим случаја, кад за то постоје оправдани разлози, или кад само мољење по предмету своје то захтијева.⁶⁾

На опћем богослужењу у цркви обвезани су присуствовати сви вјерни, особито у недјељне и празничне дане, и црква подвргава осуди оне, који показују немарност у томе; а који нарочито ово чине, лишава их причешћа, јер се тијем дијеле од јединства црквенога и наклоњени су

§ 136. ¹⁾ Подробености о овоме види у књигама, које су споменуте у 7. билъ §. 7, а такођер *E. de Pressensé, La vie ecclésiastique, religieuse et morale des chrétiens aux deuxième et troisième siècles.* Paris, 1877.

²⁾ Трул. кан. 81., картаг. кан. 103. Испореди 15 и 16 билъ §. 133.

³⁾ На прим I вас. кан. 20, трул. 28, 32 и др.

⁴⁾ Картаг. кан. 103. Испореди и тумачење *Zonare* 6 кан. VII вас. сабора (At. Синг II, 578) у погледу надзора саборне власти, да се при сваком свештенодјејству има строго пазити на прописе устава.

⁵⁾ Трул. кан. 75, лаод. 17. и тумачења *архим. Јоанна* 75 трулск. канона (Сп. књ. II, 470—472). Испореди и „учителное извѣстiе“ при службенику (Изд. Беч, 1854, стр. 227 и сл.)

⁶⁾ Трул. кан. 59, VII вас. 10.

к другом ванцрквеном тежишту.⁷⁾ Ради овог истога, она забрањује сваке вјерске зборове, који се сакупљају под изговором побожности одјелито од ње и у којима се можда читају какве молитве, које она није одобрила;⁸⁾ а исто тако забрањује вјернима и учествовање у молитвама и обредима иновјерних и одлучених од цркве, или примање таквих у своју заједницу молитава.⁹⁾

Вршиоци свештенодјејства по канонима су обвезани добро пазити, за кога ће неко свештенодјејство да обаве и над ким да неку тајну сврше. Ради овога црква прописује, да пред сваком тајном свештеници морају дотичне научити, каква је сила ове или оне тајне, и ако тога не знају, и уопће ако не познају основне истине вјере, они не смију никакве тајне над таквима да обаве; исто као што не смију то учинити наспрам иновјерних, док се сасвијем не обрате и не ступе у цркву.¹⁰⁾

ГЛАВА ТРЕЋА.

Власи управљања.

І ЦРКВЕНО ЗАКОНОДАВСТВО

§ 137.

Опћи преглед.

Законодавну власт предао је Основатељ цркве својим апостолима, а од апостола она је прешла на нашљеднике њихове, епископе, који заједничким дјеловањем вршили су је кроз све вијекове онако, као што је и данас врше (§. 13.).¹⁾

Оснивајући се на божанском пуномоћију, а према задаћи саме цркве (§. 1), законодавна власт цркве развија се у свом опредјељеном и тачно означеном правцу. Вршиоци

⁷⁾ Ап кан. 9., трулс. 80., антиох. 2., сардич. 11. и тумач *архил. Јоанна* 80. трулск. канона (II 479—481).

⁸⁾ Ап. кан. 32., трул. 80., гангр. 6., антиох. 5., лаод. 35.

⁹⁾ Ап. кан. 10., 11., 45., 64., 70., 71., антиох. 2., лаод. 32., 33.

¹⁰⁾ Види §§. 72., 73., 74. и 75. књиге о дужностима пароха § 137. ¹⁾ Испореди о овоме чланак *архил. Јоанна* „о церковномъ законодательствѣ“ (Христ. Чтен., 1865. I, 368 и сл.)

црквене законодавне власти, издавајући односне законе, не дјелују у томе у име своје и као да врше личну своју власт, него у име божанскога Духа, који живи у цркви, и којега су они само оруђа, кроз која се извршује на земљи воља његова. Према обећању Основатеља цркве, да ће свагда бити са својим апостолима и пријемницима њиховим, апостоли, а тако исто и пријемници њихови, нијесу издавали, нити данас издају законе за цркву од себе и у своје име, него у име Духа светог, који кроз њих дјелује. „Нађе за добро свети Дух и ми“, кажу апостоли, прописујући да нема важити за хришћане старозавјетни обредни закон.²⁾ Слично овоме изражавају се оци цркве сваки пут, кад су издавали законе, који су имали да важе у цркви.³⁾ Али да воља и сила Духа светог буде стварно изражена у законодавној власти цркве, морају бити очувана два темељна услова, а наиме, прво, да законодавна власт дјелује гласом цијеле цркве, као тијела, које Дух свети оживљује, и друго, да вршиоци те власти имају на себи тајну свештенства, с којом је сједињена особита божја благодат. Очување ових услова неопходно је ради самога значаја црквених закона; и тим условима дају израза црквени законоданци у својим наредбама онако исто, као што то раде, кад спомињу Духа светог, у име чије се законодавна власт у цркви врши.⁴⁾

При таквој значају црквених закона, законодавна власт за сву цркву не може припадати једноме лицу, ма то био и најстарији епископ у цркви; јер као што нема једног видљивог, самоличног поглавара све цркве (§. 49), тако не може се, по основном учењу православне цркве, и никакво лице по себи толико узвисити над црквом, да свој цркви од себе законе прописује, не може дакле бити толико непогрјешиво, да цркви издаје онакве законе, какви они морају бити по светости саме цркве и по узвишености предмета, којих се они тичу.⁵⁾ Према томе и право зако-

²⁾ Дјел. ап. 15, 28.

³⁾ Види на прим. 1 канон VII вас. сабора, трул. кан. 1., Григор. неокес. кан. 7.

⁴⁾ Види §. 57. ове књиге.

⁵⁾ „Или зар има кога, који би могао вјеровати, да Бог наш може надахнути правом у суду једнога, ма ко он био, а да ће то ускратити многобројним свештеницима, који су на сабору скуп-

нодавства у цркви припада само саборној власти, којој је јединој Основатељ цркве обећао своју помоћ и присуство, кад год буде дјеловала у његово име (§. 57). И ради тога још од самога почетка цркве установљено је било и законским путем утврђено, да се морају сакупљати сваке године сабори епископā, на којима би се заједнички расправљали и упорављали сви послови, који се црквенога живота тичу, и који би сабори издавали законе, да све у цркви буде онако, како је воља Основатеља цркве. Наредба о сазивању сабора сматрала се свагда у цркви, као наредба божанскога права, и исту су наредбу често понављали како васељенски, тако и помјесни сабори.⁶⁾

На основу и у духу законодавства саборне власти, могу издавати посебне законе и сами епископи у повјереним им црквама; али ти закони треба да потичу из саборног законодавства и да су с њим у неразлучној свези, нити се у ичему смију од истога удаљавати, а још мање у каквој опрјечи бити с њим. Законодавна власт епископа смије се кретати само у границама законā, утврђених саборном влашћу, и може бити само посебна примјена на извјесне случајеве онога, што је саборном законодавном влашћу установљено (§. 141).

§ 138.

1. Опће црквено законодавство.

Под опћим црквеним законодавством разумијевају се они закони, које издаје највиша законодавна власт црквена и који су, као такви, безусловно обвезни за свакога члана цркве. Говорећи о овом опћем законодавству треба, по учењу православне цркве, разликовати старо опће законодавство од новијега, то јест оно, које се развило у доба васељенских сабора, од законодавства, које се послје тога развијало и развија се.

Темељни закони, који се тичу вјероучења, светих тајни и унутрашње, духовне управе црквене, ти су закони са-

љени?" пише у својој посланици картагенски сабор 424. године. Правила II, 267.

⁶⁾ Ап. кан. 37., I вас. 5., IV вас. 19., трулс. 8., VII вас. 6., антиох. 20., карт. 18. 73.

стављени, опредјељени и утврђени на основи, коју је положио сам Христос, најприје од апостола, затијем на васељенским саборима. Ове законе не смије нико мијењати или укидати, него их сви морају сматрати безусловно обвезнима за сва времена.¹⁾ Према томе, развијајући даљу своју законодавну власт, црква је дужна да чува неповрјеђеност, чистоту и јединство темељних закона васељенске цркве, који су изложени у списима одобренима на васељенским саборима, и према потребама времена и мјеста да из тих закона изводи и издаје посебне законе, који морају у неразлучној свези и непосредној зависности да стоје од темељних закона.²⁾ У погледу осталих закона, који се тичу спољашњег живота цркве, и који не дирају основу цркве са стране догматичког учења, темељнога устројства и духовне управе њене, у погледу тих закона црквено је законодавство слободније у своме дјеловању, и ограничено је само опћим духом црквенога права и опћим начелима, која га проникавају (§. 17).

Опће црквено законодавство дјелује, или на васељенским саборима, или пак кроз писмене сношаје међу представницима постојећих самосталних (автокефалних) цркава. Како ово бива, казали смо у §§. 79—83.

§ 139.

2. Посебно црквено законодавство.

Поред опћега црквеног законодавства, којег су прописи обвезни за све, канони допуштају да свака помјесна црква у својим границама може се управљати према својим мјесним приликама и издавати законе, какве те прилике изискују. Трулски сабор својим 39. каноном напомиње, да треба поштовати повластице, које дотичне помјесне цркве канонички уживају; а други васељенски сабор, прописујући својим 2. каноном границе јурисдикције неких главних епископа, наређује, да пословима сваке посебне црквене области има управљати дотични сабор. Овијем је у основи призната тим обласним саборима односна законодавна власт у границама помјесних цркава. Исто тако канони признају

§ 138. 1) III вас. 7., IV вас. 1., трул. 1. 2., VII вас. 1.

2) Ап. кан. 37., I вас. 20., Вас. вел. 47. и др.

законодавну власт и епископима у границама повјерене им црквене области. Антиохијски сабор својим 9. каноном, исто и VII васељенски својим 6. каноном прописују дјелокруг обласних сабора, али уједно признају епископима право, да у смислу опћих наредаба обласнога сабора, од којег зависе, управљају самостално пословима повјерене им цркве и да издају односне наредбе, које су нужне за добру управу те цркве. Постоје најпослије у појединим црквама разне задруге са одређеним побожним цијелима. Ове задруге, кад су канонички признате и кад имају своју опредјељену законом потврђену аутономију, имају такођер право у границама исте аутономије, а према потребама задруге, да издају односне прописе, који као такви добивају законски значај.

Законодавна дјелатност ових пошљедњих, наиме, аутономних црквених задруга, стоји у непосредној зависности од дотичног епархијског епископа. У погледу законодавне власти обласних сабора, исто и епископа, опћи канонички пропис важи, да, развијајући своје посебно законодавство, они морају руководити се на првоме мјесту канонима, који су опћеобвезни за сву цркву, и тек у зависности од опћих каноничких прописа, увађати у дјелокруг своје надлежности неке посебне прописе. Ове пошљедње они могу самостално мијењати према приликама, које изнова наступе, али темељне каноничке наредбе морају свагда строго чувати. Самовољно одступање једног епископа или и једне помјесне цркве од тих темељних каноничких наредаба, које су примљене васељенском црквом, ставља дотичну помјесну цркву у положај шизматичкога друштва, а епископ, који то учини, подвргава се свргнућу.

§ 140.

а) Обласни сабори.

О обласним саборима ми смо већ говорили, разгледајући управне уредбе при митрополитима (§. 89) и при патријарсима (§. 90) старијега доба, а говорили смо и о дјелокругу тих сабора у данашњим самосталним помјесним црквама (§. 91). Законодавна власт обласних сабора простире се на све послове, о којима нема изричнога прописа у опћем

црквеном законодавству и у погледу којих се истиче потреба, да се изда посебни закон.¹⁾ Али да ова законодавна власт може правилно дјеловати и имати канонички значај, прописи њени морају се оснивати на законима васељенске цркве и собом изражавати начела и дух њезин, при чему сама та власт мора имати каноничку основу, морају, наиме, да је врше таква лица, која су по највишем свештеничком чину своје на то позвана.²⁾

У погледу законодавне дјелатности обласних сабора канони прописују, да се мора строго пазити на то, да закони тих сабора не само да не вријеђају васељенску основу црквеног устројства и да се не противе истинитоме духу Христове цркве, наиме, духу православља, светиње, моралне чистоте и јерархијских права, него да се они смију тицати само посебних страна у канонима, а не опћег њиховог садржаја, само спољашње примјене њихове, а не унутрашње силе, само облика црквене управе, а не суштине њене. Према овоме, законодавство помјесних цркава на односним обласним саборима не може се нипошто тицати предмета унутрашњег црквеног живота, догматичких, богослужбених и духовно-моралних. У погледу ових предмета, васељенска црква строго је свагда моћила, да се они у свему и по свему чувају у помјесним црквама онако, како су на васељенским саборима установљени, и изобличавала је и исправљала свако и најмање одступање, које би у томе опазила у једној или другој помјесној цркви.³⁾ Саме помјесне цркве у законодавној дјелатности својој на обласним саборима дужне су особито пазити на то, да закони које издају, потичу непосредно из опћих каноничких прописа и да нијесу ти закони изазвани страху, незнањем или каквим спољашњим нецрквеним упливом. Ради овога, ако један обласни сабор случајно изда какав закон, који нема строго каноничке основе, он мора одмах, чим то опази, по свом непосредном побуду предузети мјере, да се издани закон опозове и на мјесто истога да се прогласи други на

§ 140 ¹⁾ Испореди: *Zhilsman*. Die Synoden. S. 8.

²⁾ Ап. кан 37., закључак 47 канона Вас. вел и др Испореди *Tertull*, de jejun. c. 13., *Ambros.*, de fide. III, 15., *Augustin.*, ep. 64. ad Januar.

³⁾ Види I вас. 18. 20., III вас 8., труд. 6. 12. 13. 16. 29. 32. 33. 55. 56. и др.

каноничкој основи. У историји црквеног законодавства оваквих је примјера било,⁴⁾ па ти примјери морају да послуже поуком за сва времена.

§ 141.

б) Законодавна власт епископа.

Из положаја, што епископ заузима у цркви (§. 60.) и из права, која он уопће има у црквеном устројству (§. 107), потиче по себи законодавна власт његова. Још од првих вијекова цркве епископи су, у границама повјерене им области, издавали према потребама времена односне наредбе у погледу управе и живота црквеног за свој клир и народ. Посланице апостола и отаца цркве првих вијекова свједоче о томе. У четвртоме вијеку законодавна дјелатност епископа била је нормирана односним канонима. Пропис 34. ап. канона у погледу права епископа, да самостално располаже пословима повјерене му цркве и да издаје по томе односне наредбе, био је поновљен антиохијским сабором, који својим 9. каноном одређује границе власти црквене управе, и посебно власти епархијског епископа.

Правни основ у вршењу законодавне власти епископа састоји се у самосталном његовом положају у повјереној му цркви. Према томе положају, епископ сам има право да уређује унутрашњи црквени живог у својој епархији и свак је без разлике обвезан, да му се у томе покорава. А тај положај његов потиче из јерархијског његовог степена, по коме је он наслѣдник апостола, и као члан епископата, који је један и духовно неразлучан, епископ има дужност да чува везу са осталим епископима и везу своје цркве са осталим црквама, и да у тој својој цркви врши апостолски позив. А с погледом на то, што каноничке наредбе сабора имају само опћи значај и не предвиђају све могуће прилике, које се према времену и мјесту истакнути могу, и што из тих опћих наредаба треба тек изводити посебне према истакнутим приликама и потребама, то и епископ не ће моћи у границама повјерене му цркве извршити свој апостолски позив, ако нема власти да прописује

⁴⁾ *Dr. Zhishman* прибрао је неколико оваквих примјера из XIV вијека у цариградској цркви (*Ib.* S. 46. not. 1. 2).

законе, који би као такви имали обвезну силу за све у дотичној цркви. Ова власт епископа простире се на све послове, који се цркве тичу, и то наравно у границама његове цркве.¹⁾ Што се тиче духа епископских законских наредба, то оне морају бити у безусловној зависности од опћих каноничких прописа, и морају само бити примјена тих опћих каноничких прописа на посебне прилике дотичне епархије. Наредба једна епископска, која би се косила са канонима, или би садржала нешто, о чему се у канонима не говори, или која не би изражавала оно, што се на односним обласним саборима утврдило и као закон прогласило, или најпослије, која би у опрјечи била са постојећим државним законима, а исти се закони не противе духу црквеном, таква наредба једног епископа ништава је и нема обвезне снаге за никога.²⁾

Своју законодавну власт епископ има право да врши лично, и то у облику *пастирских посланица*, које имају да садрже, не просто суху наредбу у погледу некога питања, него и цијелъ и узроке, ради којих се то издаје, и уопће морају бити изложене више у поучном, него у заповједном тону. Ово се условљује самим духом хришћанске цркве, која, ради извршења својих прописа, не може да употреби, као што никада није ни употребљавала, силу и физичка принудна средства, него само поуку, да путем убјеђења дјелује на савјест људи и приволи их на послушност. Оши цркве у својим посланицама увијек су односне наредбе издавали као скромна своја мишљења, која су затијем старали се, да оправдају цјелисходношћу и да потврде канонима.³⁾ Пастирске ове посланице епископа управљене су, или *свила вјернима* дотичне епархије, и у таквом случају парохијско свештенство дужно је на свечаној литурђији прочитати их јавно народу; или су пак управљене *клиру*, и тада се обично зову окружницама, о којима је клир, под пријетњом одлучења или и свргнућа, дужан водити рачуна и безусловно се покоравати наредбама, које се садрже у тим окружницама.⁴⁾ — Као што су у стара времена епис-

§ 141. 1) Ап 35, I вас 15, II вас 2, III вас 8, IV вас 5., анкир. 13, антнок. 13 22., сардич 3, картаг. 48. и др.

2) Види §§ 107 108. и 110 ове књиге.

3) Види на прим 4 кан Дионисија алекс. и 6. кан. Григор. ниског.

4) В. §. 125 ове књиге.

копи слушали мишљење презвитерскога савјета, прије него што ће издати какву наредбу клиру и вјернима, тако и данас обично епископи чују претходно мишљење своје консисторије о предметима, у погледу којих би требало што наредити, и окружнице свештенству, које се послѣје одлуке консисторије заједно са епископом издаду, зову се *консисторијске наредбе*, које као такве имају законску и дошљедно опћеобвезну силу у дотичној епархији.⁵⁾

У издавању законских наредаба, у канонички прописаним границама, епископи су потпуно самостални,⁶⁾ нити има канона, који би обвезивао епископа, да он мора претходно јавити обласном сабору у погледу наредаба, које он налази за нужно да изда у својој епархији. Према вези, која постоји међу црквом и државом, а и с тога, што у неким приликама може епископ требати помоћ државне власти у погледу неких наредаба, данас је уопће законски прописано, да сувремено, кад се изда и прогласи једна наредба, мора се послати ради знања један примјерак исте наредбе дотичној политичкој власти.⁷⁾

§ 142.

В) Задружни устав.

Постојале су, а постоје и данас у цркви многобројне задруге, које заједничким дјеловањем задружних чланова теже к одређеним благочастивим цијељима, или пак које имају задаћу да његују извјесна срества, која црква уопће потребује ради достижења њене цијељи.¹⁾ Све ове задруге, или заједнице вјерних, чим су законитим путем признате,

⁵⁾ Испореди §. 114. ове књиге

⁶⁾ Испореди 30. кан. Василија вел., којим издаје једну наредбу у погледу таквог предмета, о коме се у канонима не говори, али која ипак постаје законом за област Василија вел., а затијем постаје и опћим законом за сву цркву (кан. 2. ткул. сабора).

⁷⁾ За *Аустрију* у овоме погледу испореди дворске декрете: 25. окт. 1776., 20. фебр. 1782., 3. марта и 17. априла 1784., 17. марта 1791. и 12. дец. 1816.

§ 142. 1) Види одлуку царигр. патр. синода 17. марта 1366. у Acta Patr. Const. I, 609. Под овим пошљедњим задругама разумијевају се задруге ради његовања богословске науке, ради васпитавања младежи у хришћанском духу и сличне.

уживају своју аутономију ради унутрашњих својих послова, и на основу те аутономије имају право да издају односне законе, који нормирају одношаје самих задруга и обвезе задружних чланова. Аутономно право, које једна или друга црквена задруга ужива, оснива се на односном закону, који је од надлежне више власти издан с погледом на цијелу и састав саме задруге. На основу овога закона сама задруга израђује свој *задружни устав*, који као такав постаје извор посебних прописа за чланове задруге. Овај устав по себи потребује одобрење од надлежне власти у толико, у колико је она позвана да засвједочи, да се исти оснива на односноме закону, који је иста власт издала.

Да један задружни устав може имати правни значај, он се мора оснивати на каноничком праву цркве, и уопће на односним законским прописима надлежне црквене власти. Аутономно право, које од туда потиче, може се кретати само у строго одређеним границама, и дошљедно, законски прописи, које задруга издаје, не смију ништа у себи садржати, што би се косило са основном установом саме задруге. Ако задруга прекорачи установљене јој границе, она губи своју аутономију; те ако је по природи својој једна задруга везана са устројством саме цркве, она се подвргава опћим законима, док се опет не покаже достојном да ужива аутономију; није ли такве природе, и не стоји ли у узрочној вези са устројством цркве, тада сама задруга престаје већ по себи да постоји, као правна јединица.²⁾

II ЦРКВЕНО СУДСТВО.

§ 143.

Опћи преглед.

У праву, било у објективном, било у субјективном смислу, садржи се појам неповрједљивости његове, и из тога непосредно потиче потреба, да се очува та неповрједљивост и да се законитим средствима обезбједи слободно и потпуно вршење права. Може поврјеђено бити или при-

²⁾ О власти цркве наспрам аутономнога права односних црквених задруга испореди ап. кан. 39, IV вас. 4., антиох. 9. и др.

ватно, или јавно право. У првом случају поврједа дира неку личност у вршењу онога, што јој правно припада; у другоме она дира само право у објективном значењу његовом. При поврједи приватнога права, дотични се не противи праву, као објективној норми, него само не признаје, да га може вршити једно одређено лице, и он се покорава моћи објективнога права, а опире се само томе лицу, те према томе и поврједа приватнога права не може се сматрати него релативном поврједом. У поврједи јавнога права дотични се огрјешо о јавни правни ред и дирнуо је у сушност самога права, те дакле таква поврједа сматра се пријеступном, и дошљедно казнивом. Очувати право од сваке поврједе саставља један од битних услова самога опстанка права, без чега се у строгоме смислу не може ни замислити неко право. Овакав битни услов самога права, наиме очување његово од поврједе, не може бити остављен личној увиђавности појединих лица без тачно прописаних законских правила, јер би тада изложен био случајностима сами опстанак права. Ради овога, и пошто је поврједа права по своме појаву сувремена постанку самога права, то се при утврђењу права утврдила и мисао о потреби судске помоћи прогиву сваке поврједе права, те од суда се тражило да поремећени ред успостави у онакво стање, у каквом је био прије поврједе права. Судства је дакле задаћа, да очува право неповрјеђеним и да зајамчи свакоме слободно вршење истога.¹⁾

Из самосталнога положаја цркве по себи, као друштвеног организма (§. 2), потиче и власт цркве, да на основу својих посебних закона врши свој суд у погледу сваке поврједе њенога права, и да употребљује сва принудна средства, којима она по својству своме располаже, противу оних чланова цркве, који vriјеђају установљени ред у њој и стављају јој сметње, да слободно тежи к остварењу задаће своје (§. 1). Основу црквенога суда положио је сам Основатељ цркве, кад је казао својим ученицима: „Ако ти сагријеш брата твој, иди и покарај га међу собом и њим самим; ако те послуша, добио си брата свога; ако ли те не послуша, узми са собом још једнога или двојицу, да

§ 143. ¹⁾ Исноп. *Puchta*, *Cursus der Institutionen* (ed. cit.) I, 78 fg. *Unger*, *System des ö. a. Privatrechts*. II Bd. §§. 109. 110. 112.

све ријечи остану на устима два или три свједока; *ако ми њих не послуша, кажи цркви; а ако ми не послуша ни цркве, да ти буде као незнабожац и цариник.*"²⁾ Из оне ријечи „сагријешни“ не треба разумијевати, да се овдје говори о суду савјести и о унутрашњима гријесима човјека помислом, што саставља област духовника на исповиједи, него се овдје говори о спољашњим, друштвеним одношајима у области цркве, међу члановима цркве, те се наређује, каква средства треба најприје употребити, кад се појави каква распра међу двојицом њих, а то је, да се морају позвати ради тога свједоци, да се споразумно изравна та распра, а ако се тијем не успје, да се преда посао јавноме суду цркве, који ће суд, ако се дотични не покори, казнити га установљеним казнама. Црквени суд за распре, које се појаве међу члановима цркве у питањима спољашњих црквених одношаја, није дакле нешто, што врши црква на основу неког пуномоћја, које је добила од државе или другог сличног извора, него је он потпуно самосталан и самобитан, и црква га врши по оној власти, коју је непосредно добила од Основатеља свога. На основу дакле божанскога права постоји у цркви свој посебни суд, и из тога права развило се каноничко учење о судству црквеном; а законодавство црквено прописало је течајем времена односне подробности, које је нашло за нужно прописивати ради правилнога вршења истога судства. И у спорним питањима, која се тичу грађанских одношаја међу члановима цркве, суд је црквени такођер одлучивао; али то тај суд није чинио по самосталној јурисдикцији цркве у грађанским пословима, јер те јурисдикције црква по природи својој не може да има, него је то било и може да буде, или кад државна власт то преда цркви, или пак кад се вјерни у својим расправама грађанске природе сами обраћају посредничком суду (*jus arbitrii*) цркве и добровољно се покоравају одлуци тога суда.

Право вршења судства у цркви припада епископима. Предавајући својим апостолима власт да суде „браћи“, тијем је Основатељ цркве показао, да власт суђења има да припада у цркви оним лицима, која су нашљедници апостола, дакле епископима. Ради тога канони и говоре само о епископима, као о судијама у свакоме спорном послу

²⁾ Мат. 18, 15—17. Испор. *архим. Јоанна* Основанія церковнаго суда (Прав. Собес. 1858. II, 325 и сл.)

међу члановима цркве;³⁾ и ту им власт канони признају тако потпуно и искључиво, да пријете строгим казнама свакоме, који, мимоишавши епископа, обрати се на други суд,⁴⁾ и називају незаконитим и без вриједности сваки суд, који, независно од епископа, саставе свештеници или други у цркви.⁵⁾ Ако свештеницима забрањују канони да по себи без епископа састављају суд, то тијем више они то забрањују лицима, која не припадају православној цркви, која су раскинула јединство с њом.⁶⁾ У старија времена цркве, а у некој мјери и данас, ми налазимо да су у одређеним границама вршила црквено судство и нека свештена лица без епископскога сана; али то бива само услијед изричнога овлашћења епископа, и суд таквих лица није самосталан, нити су саме по себи обвезне одлуке таквога суда, него су зависиле, као што канонички и морају да зависе, од односне потврде епископске, и тек тада могу да имају обвезну силу.

Суду црквеном подлежи све, што се тиче живота црквеног, како у погледу клира, тако и у погледу вјернога народа. Према самосталности законодавне власти црквене, црква има право да суд свој изриче по свима питањима, којих се та законодавна власт тиче, и дошљедно да суди свакоме, који се огријеши о законе њене. Црквени клир подлежи већ по своме положају суду цркве; али тако исто подлеже и вјерни свјетовњаци суду њеном у духовним предметима, јер као чланови цркве, који су такви по својој слободној вољи, ако се желе користити добрима, што им црква даје, они имају моралну дужност покоравати се њеним законима и одговарати пред њеним судом за сваки прекршај тих закона. Надзору цркве подлежи све, што се тиче вјере и моралнога живота свију чланова цркве. Према томе и суду њеноме подлеже, како прекршаји, који се тичу вјере и вјерскога живота у цркви, тако исто и послови свакога члана цркве у питањима моралнога живота, било да су ти послови личнога својства, било пак да они потичу из узајамних одношаја међу члановима цркве.

³⁾ I вас кан. 5. и тумачење *архил. Јоанна* овога канона (I, 294—296).

⁴⁾ II вас кан. 6., картаг. 15 104.

⁵⁾ Прводр. сабора кан. 13, картаг. 10, 11.

⁶⁾ III вас кан. 1, 3.

§ 144.

1. Црквено-судска надлежност у својим
разним мијенама.

I. У првим вијековима, кад је црква заузимала усамљени положај посред незнабошких народа римске државе и кад се морала клонити сваке везе са незнабошком државном влашћу, сви спорни послови, који су поницали међу хришћанима, било да су се ти послови тичали црквених одношаја, или одношаја њиховог међусобног друштвеног живота, расправљали су се и ријешавали пред црквеним судом. Ово је изискивао сами положај цркве у вријеме гоњења, а ово су исто наређивали, како прописи новозавјетног св. писма, тако и прописи црквенога законодавства онога доба. Ап. Павао пише Коринћанима: „Смије ли који од вас, кад има тужбу на другога, ићи на суд неправеднима, а не светима? Не знате ли да ће свети судити свијету? Кад ћете дакле ви свијету судити, нијесте ли вриједни судити мањим стварима?... А ви кад имате тужбе за ствари овога свијета, узмете за судије оне, које у цркви не броји нико ни у што. На срамоту вашу говорим: зар нема међу вама ни једнога мудра, који може расудити међу браћом својом?“¹⁾ Према овој напомени апостола, ми налазимо међу првим законодавним наредбама цркве, да се морају потчинити црквеноме суду у свима, не само црквеним, него и грађанским пословима, како чланови клира,²⁾ тако исто и вјерни свје-

§ 144 1) I Кор 6, 1—5. I Тим. гл. 3 и гл. 5. Тит. 1, 5—10. Испор. архил. *Јоанна*: Древнија правила церк. суда (Прав Соб. 1859. II, 3 и сл) и од истога: Церковный судъ внѣшній или общественный (Христ. Чтен 1865 I, 495 и сл); *Н Соколова*: Церковный судъ въ первые три тѣка (Прав Обзор 1870 II, 302 и сл) и од истога: Каноническое устройство церковн. суда по началамъ вселенскаго законодательства (Ib. II, 587 и сл. 752 и сл); *Dr. Schilling*, De origine jurisdictionis eccl. in causis civilibus. Lips., 1825; *C. F. Jungk*, De originibus et progressu episcopalis iudicii in causis civilibus laicorum usque ad Justinianum. Berolin, 1832; *E. Friedberg*, De finium inter ecclesiam et civitatem regundorum iudicio quid medii aevi doctores et leges statuerint. Lipsiae, 1861.; *C. Ziegler*, De episcopis eorumque iuribus. Norimb. 1686 (cap. 30. p 814—884: de jurisdictione et iudicio episcopali).

²⁾ О моралним пријеступима клира види ап. кан. 42—44. 54—57. и др., о кривичним пословима — ап. кан. 55. 56. 74. 75., о домаћим — ап. кан. 5. 51., о јавним пријеступима — ап. кан. 66. 84.

товњаци.³⁾ У III вијеку, као да су неки између хришћана пренебрегавали суд црквени, и обраћали се свјетовнима, те поводом тога читамо нову опомену хришћанима, да нипошто не треба да допуштају, да незнабошки судије суде о распрама, које између њих поникну.⁴⁾ Ради овога, осим обичних црквених судова за прекршаје чланова клира и за њихове случајне међусобне распре, постојао је нарочити суд при свакоме епископу, и пред тај суд јављали су се сви вјерни, који су имали какав спорни посао, покоравајући се пресуди, коју је, послѣје односне расправе, изрицао епископ.⁵⁾ Овај црквени суд, исто као и пресуде његове, нијесу наравно имале никаквога значаја пред тадашњом државном влашћу, и важиле су само у области цркве. Али кад је у IV вијеку призната била слобода хришћанској цркви у грчко-римској држави, тада је и суд црквени био признат од државне власти, и ријешења његова била су уважена, као ријешења осталих судова у држави.

Ми смо видјели, да надлежност црквенога суда у питањима, која се тичу цркве, потиче из божанскога права, те према томе у вршењу суда по тим питањима, црква има своју самосталну јурисдикцију, нити потребује у томе ничијег признања, а видјели смо такођер, да јој само релативно припада, или може припадати јурисдикција у грађанским одношајима. Прво је признато било цркви већ од првих хришћанских царева, и одлучно забрањено грађанским судовима улазити у послове, који се тичу црквенога живота.⁶⁾ У погледу другога требало је установити одређени одношај према новоме положају, који је црква заузела у грчко-римској држави: требало је одредити, за каква је лица надлежан црквени суд у пословима, који се тичу спољашњих грађанских одношаја, за каква ли је надлежан

³⁾ О брачним пословима види ап кан 48., о насиљу — ап кан 67., о убијству — ап кан 66., о свегорђу — ап кан 72. 73., о грађанским пословима — ап кан 84.

⁴⁾ *Μή ἐρχέσθω ἐπὶ κριτήριον ἑθνικόν, ἀλλὰ μὴν μὴδὲ ἀνέχεσθε κοσμικοῦς ἄρχοντας κατὰ τῶν ἑμαυτέρων δεξιᾶν. Μὴ οὖν γνωσκέτωσαν τὰ ἔθνη τὰς πρὸς ἀλλήλους ἡρώων διαφοράς, μήτε κατ' ἐσπέρων μαρτυρίαν παραδέξεσθε τοῖς ἄπιστοῖς, μήτε κρίνεσθε ἐπ' αὐτῶν* Const apost. II, 45. 46.

⁵⁾ Ibid II, 44—51

⁶⁾ *Henopeden Cod. Theodos. XVI, 11. const. 1, a* такођер *Cod. Justin. de episcopali audientia et diversis capitulis, quae ad jus curamque et reverentiam pertinent episcopalem I, 4.*

грађански суд, и још, какви послови тих истих одношаја подлеже једноме, какви ли другоме суду.

У погледу *свештених лица*, канони тим лицима строга забрањују обраћати се свјетовним судовима због разних спорова, који поникну међу њима, и заповиједају обраћати се ради овога само црквеноме суду.⁷⁾ Цареви, који су били у IV и V вијеку, признавали су са вишим или мањим ограничењима ову надлежност црквеним судовима.⁸⁾ Цар Јустинијан, како у другоме, тако и у овоме, установио је односну сталност, одредивши подробно одношај између црквенога суда и суда свјетовнога. Неколико је закона он издао у овоме погледу.⁹⁾ Сушност тих закона састоји се у слиједећем: 1) Сви спорни послови црквени, а тако исто и они, који се тичу управљања црквеном имовином, подлеже суду мјесног епископа; свештено лице, које је незадовољно судом епископским, може се обратити призивом на митрополита, а од суда митрополитског на патријарха, као пошљедњем суду. 2) Свјетовњак може тражити суда против неког свештеног лица код епископа; а ако тужена страна за десет дана не пренесе посао на свјетовни суд, тада се посао на епископском суду и свршава, и свјетовни суд само извршује пресуду епископа. 3) У кривичним пословима учествују и суд црквени и суд грађански; ако се код епископскога суда води кривична парница и кривац буде осуђен, тада епископ тога кривца најприје лишава свештенства, и затијем га предаје грађанском суду; ако ли такву парницу води грађански суд, тада исти суд, одредивши степен кривице, шаље писмено своје мишљење на оцјену епископа, и ако је епископ сагласан са тим мишљењем, он лишава кривца свештенства и повраћа га суду грађанском, а ако епископ није сагласан са мишљењем суда грађанског, тада посао прелази на пресуду цара, у којег судишту учествује у осталом и патријарх, а често и други високи достојанственици црквени.¹⁰⁾ 4) Сви спорни

⁷⁾ I вас. кан. 2. 5. 17., II вас. 6, IV вас. 9. 21, антиох. 11. 12., сардич. 7. 8. 20, картаг. 15. 104. и др.

⁸⁾ Cod. Theod. IX, 45. const. 15., XVI, 2. const. 1. 12. 23. 41. 47.

⁹⁾ Nov. 79. c. 1., nov. 83. c. 1., nov. 86. c. 2, и главним начином nov. 123. cap. 8. 21. 22. 23. 24.

¹⁰⁾ Схолије на номоканон VIII, 13 (At. Синт. I, 159). Испореди 85. и 86. новелу цара Исаака Анђела 1187. год (*Zacharias. pag. 508. sq.*)

послови међу епископима, били они црквени, били грађански, потпадају суду обласнога сабора са митрополитом, а од тога суда призив бива на патријарха. 5) Најпослије, епископ не може бити позван на суд грађански да лично свједочи о нечем, или ради другог чега; судија један, који би то учинио, губи мјесто службе и плаћа велику глобу у корист цркве оног епископа, којега је хтио да суди; а онај који би помагао судији противу епископа, бива кажњен заточењем.¹¹⁾ У првој половини VII вијека цар Ираклије друкчије је ово нормирао, и проширио још више власт црквенога суда, признавши епископима право, да непосредно суде о кривичним пословима свештеника, и пошто су их осудили и лишили свештенства, да их предаду грађанском суду за даљу казну.¹²⁾ У епанагоги признаје се надлежност епископскога суда над свештеницима за све без разлике пријеступе, осим јединога пријеступа велеиздаје.¹³⁾ Цареви византијски друге половине средњега вијека неколиким законима су заштитили духовне судове противу свјетовних власти, које би се усудиле повриједити права тих судова.¹⁴⁾ Главне наредбе грчко-римског законодавства по овоме питању, прешле су у каноничке зборнике православне цркве.¹⁵⁾

На основу пређашње пракције црквене, да се сви спорни послови и пријеступи *вјерних свјетовњака* суде пред црквеним судом,¹⁶⁾ црквено законодавство продужило је, и послвије признања слободе цркве у грчко-римској држави, издавати прописе у погледу тих спорних послова и разних пријеступа свјетовњака.¹⁷⁾ Ове прописе признавала је и државна власт, а тијем у главном и надлежност црквених

11) *Архим. Иоанна Церковный судъ* Спом м, стр 501—502.

12) *Nov. Heraclii a. 629 (Zachariae. p. 44 sq.)*.

13) *Epanag. XI, 11. 14.*

14) *Nov. imp. Joannis Comneni a. 1124 vel 1139, nov. Manuelis Comneni a. 1151 vel 1166., nov. Joannis Ducae Vatatzae a. 1229. et nov. Andronici senioris a. 1312 (Zachar. p. 428. 457. 572. 633).*

15) *Испор Властареву синтагму Δ, 8 (At. Синт. VI, 221 и сл.)*

16) *В. 3. и 4. биль. овога §*

17) *Испореди о разним јавним пријеступима — каноне Василија вел. 2. 7. 8. 11. 22. 25. 26. 30. 33. 37. 38. 40. 42. 43. 49. 52. 54. 56. 57. 61. 64. 65. 66. 67. 68. 72. 75. 76. 78. 79. 82. 83., трул. 50. 51. 60. 65. 66. 69. 71. 79. 96. 100. и т. д.*

судова наспрам свјетовњака. У осталом, при вези у коју је ступила држава са црквом, а с погледом на то, што су од тога доба и грађански судови проникли се духом хришћанским, суд црквени у спорним пословима међу свјетовњацима самим, или међу њима и свештеним лицима, смаграо се уопће само посредничким судом (*jus arbitrii*).¹⁸⁾ Константин велики допустио је у грађанским споровима обраћати се епископу, и признавати пуноважним ријешење епископскога суда, без сваког даљег призива, ако су обје стране пристајале, да се пред тим епископским судом суде.¹⁹⁾ Постоји, исти је цар наредио, да је слободно у оваквим споровима обраћати се на суд епископа, ако само и једна страна хоће, без обзира на то, да ли и друга пристаје.²⁰⁾ Ово је у осталом опозвано било од слиједећих цара, и успостављена прва Константинова наредба.²¹⁾ Услијед овога, а и с разлога, што су црквени судови пружали у оно доба више јамчевине, да ће се правична пресуда изрећи, него ли на грађанским судовима, епископски судови оптерећени су били безбројним пословима, који су се тицали сваке

18) Cf *Beveregii Synodicon* Tom II, Annot pag. 204.

19) Imper Constantinus A. „Judex pro sua sollicitudine observare debet, ut, si ad episcopale judicium provocetur, silentium accomodetur. Et si quis ad legem christianam negotium transferre voluerit et illud judicium observare, audiatur, etiamsi negotium apud judicem sit inchoatum, et pro sanctis habeatur, quicquid ab his fuerit judicatum: ita tamen ne usurpetur in eo, ut unus ex litigantibus pergat ad supradictam auditorium, et arbitrium suum enuntiet. Judex enim praesentis causae integre habere debet arbitrium, et omnibus accepto latis pronunciet. Dat. IX Kal Jul Constantinopoli Licinio A. et Crispo Caes Coss.“

20) Imp. Constantinus A. Ablavio Pf P., dat III Non Mai 331.

21) Arcadius et Honorius: „Si qui ex consensu apud sacrae legis antistitem litigare voluerint, non vetabuntur“ (Cod. Justin. I, 4. const. 7). Arcadius, Honorius et Theodosius: „Episcopale judicium ratum sit omnibus, qui se audiri a sacerdotibus elegerint, eamque illorum judicationi adhibendam esse reverentiam jubemus, quam vestris deferri necesse est potestatibus, a quibus non licet provocare“ (Ib const. 8). Justinianus: „Has autem actiones, si quidem ad ecclesiastica negotia pertinent, necesse fore jubemus, ut a solis religiosissimis episcopis, aut a metropolitanis, aut a sacris synodis, aut a sanctissimis patriarchis cognoscantur. Si vero civilium rerum controversia sit, volentes quaestionem apud antistites instituere, patiemur. invitos tamen non cogemus, cum judicia civilia sint, si ea adire malint, apud quae licet etiam de criminibus cognoscere“ (Ib. const. 29 §. 4)

врсте спорова најприватније нарави,²²⁾ тако да је најпослије требало законом нормирати надлежност у оваквим стварима црквенога суда и суда грађанскога. Задржавши овом пошљедњем суду уопће све грађанске спорове, у надлежност црквенога суда предани су послови вјере, св. тајни и хришћанскога морала. Ово је учињено било и коначно уређено при цару Алексију Комнину, који је једном новелом 1086. године наредио, да сви послови који се тичу душе, а тако исто и сви брачни послови морају подлежати суду и ријешењу епископском.²³⁾ Новела је ова постала од тога доба мјеродавном за одношаје међу црквеним судовима и судовима грађанским у погледу њихове надлежности.²⁴⁾ Поред ових послова, цркви је признато било од најстаријих времена и кроз све даље вијекове право, да држи под своју заштиту све добротворне заводе, сироте, удовице и уопће све оне, који су без заштите били.²⁵⁾ Али, ако су и били стављени извјесни спорни послови ван надлежности црквених судова, ипак тијем није било одузето од епископске контроле дјеловање судија на грађанским судовима, и сваки епископ ако му је један или други свјетовни судија изгледао по ма чему подозрив, имао је право да узме пред свој суд сваки спорни посао.²⁶⁾ Овај утицај црквене власти на судство уопће, а посебно заштита од стране цркве свакога, који је неправедно падао под свјетовни суд, огледа се особито у такозваном праву уточишта (*jus asyli*). По овоме праву, сваки који је био гоњен од свјетовних судова, доста је било да

²²⁾ Аугустин каже о Амвросију миланском: „*Secludentibus me ab ejus aure atque ore catervis negotiosorum hominum, quorum infirmitatibus serviebat.*“ Confess. VI, 3; а о себи опет пише: „*Quantum attinet ad meum commodum, multo malle per singulos dies certis horis aliquid manibus operari, et caeteras horas habere ad legendum et orandum, quam tumultuosissimas perplexitates causarum alienarum pati de negotiis saecularibus vel judicando dirimendis, vel interveniendo praecidendis.*“ De oper. monach. c. 37.

²³⁾ Τὰ μέντοι ψυχικά ἅπαντα, καὶ αὐτὰ δὲ τὰ συνοικέσια, παρὰ τῶν ἀρχιεπισκόπων καὶ ἐπισκόπων ὀφείλουσι κρίνεσθαι τε καὶ ἐκβιβάζεσθαι. Nov. a. 1086. (At. Sint. V, 281)

²⁴⁾ Види схолије на номоканон IX, 1 (At. Sint. I, 165).

²⁵⁾ Види Cod. Justin. lib. I, tit. III: de episcopis et clericis, et orphanotrophis, et xenodochis, et brephotrophis, et phochotrophis etc. Испор новелу цара Ираклија између 620. и 629. год. (*Zachariae*. p. 43), којом се признаје цркви право над добротворним заводима.

²⁶⁾ Basilicor. lib. VI. tit. 22. c. 1 и сл.

ступи ногом у ограду цркве, и већ га нико није смио гонити, док се не би на правилни начин дотично питање ријешило.²⁷⁾ Ово право цркве, да штити прогоњене, признавали су сви грчко-римски цареви са већим или мањим ограничењима,²⁸⁾ и казнио се заточењем на сав живот онај, који би некога насилно отео из уточишта црквеног.²⁹⁾ Исто право важило је за цркву св. Софије у Цариграду још у половини XIV вијека.³⁰⁾

Услијед везе, која је у византијској царевини између црквене и државне власти током вијекова све гјешња постајала, границе надлежности црквених судова и судова свјетовних тешко су се већ могле распознати. У свима пословима било црквенима, било грађанским, учествовала је више или мање и црквена власт и власт грађанска: једна је утицала у послове друге, не изазивајући при томе никаквих сукоба. За вријеме латинскога господства у Цариграду, правне науке мал не сасвијем су запуштене биле код свјетовњака, те услијед тога и судство грађанско пало је са пређашњег свог угледног положаја, дочим код свештенства остајало је све по пређашњем, и црквени судови уздржали су се на својој пређашњој висини. Ова околност допринијела је, те се јурисдикција црквених сабора широко развила, и на тим саборима, односно на вишим и нижим црквеним судовима, расправљале су се, осим црквених послова, не само брачне ствари и имовинска страна у питањима брака, него и питања нашљедства, права својине и уопће све, што данас спада у надлежност грађанске јурисдикције. А пошто је у снази била свагда стара норма, да је од воље свакоме у спорним пословима обраћати се или грађанском, или црквеном суду, то и државна власт није

²⁷⁾ Cod. Justin. I, 12: de his, qui ad ecclesiam confugiunt Cf. Basilicor. V, 1, 11 sq Испор. *Kraus*, Real-Encyclopädie v. v Asylrecht (I, 101) и *Herzog*, Real-Encyclopädie. I, 567 fg.

²⁸⁾ Испор. 17. и 37. нов. Јустинијанову, и ат синтагма V, 218.

²⁹⁾ Види Прохирон 39, 7 (Крмчија гл. 48, гр. 39., 7. Сп. изд. II л. 162): „иже прибѣгшаго во святую церковь, на свое господство надѣяся, исторгнегъ, биень бывъ отнюдъ и во изгнанія посылается“. Cf. Basilicor. lib. LX tit 45. c. 18.

³⁰⁾ Види наредбу 1343 цара Јована Кантакузена (Acta Patr. Constant. I, 232). У неком одношају ужива цариградска патријаршија и данас ову повластицу. Види канонизам о устројству синода. B, 2.

имала основе пријечити, да црквени судови развијају онакву дјелатност, какву су они стварно и развијали у пошљедње вријеме постојања византијске царевине. Кад је Мухамед II, послѣје освојења Цариграда, признао грчкој јерархији оне привилегије у судским пословима међу хришћанима, које она и данас ужива, тијем је он само потврдио јерархији оно, што је она већ имала за вријеме пошљедњих византијских царева³¹⁾

II. Данас, осим четири источне патријаршије, у свима осталим самосталним помјесним православним црквама опће спорне ствари, како свјетовњакā, тако и свештенства, суде грађански судови. С погледом на напредност правних наука уопће, а посебно на добру уредбу грађанских судова у односним хришћанским државама, те дошљедно на сигурност, да се на тим судовима строга правица врши, православна црква без опорбе одрекла се пређашњих својих повластица у овоме, и фактички је признала и за своју област јурисдикцију грађанских судова за спорне ствари.

По данашњем праву, суд је црквени надлежан да суди *свештена лица* због кривица у свештенодјејствима и због хрђавог и непристојног владања, затијем у распрама, које поникну због уживања црквеног или манастирског имања и због парохѣјских прихода, и најпослије у питањима, која се истакну због нанесених увриједа. Ако се при извиђењу и пресуђивању свештеничких кривица опази, да је кривица сједињена са злочином, тада црквени судови предају ствар на даљу пресуду грађанским судовима.³²⁾ За све остало свештена лица потпадају грађанском суду; само што у овим случајевима, кад једно свештено лице дође под грађански суд, овај суд, прије него што подвргне испиту окривљеног, јавља црквеној власти о томе и о каквоћи тужбе, којој је то лице потпало, и то с тога, да би иста црквена власт могла одредити друго свештено лице за обављање свештенодјејства; а кад се пресуда изрече, тада грађански суд саопћује исту пресуду црквеној власти, да би ова власт могла у таквоме случају наредити у погледу осуђе-

³¹⁾ Види 27. § ове књиге.

³²⁾ Види на прим закон о црк. властима у *Србији* § 185—197., или чл. 148—152 устава *руских* консисторија 1883.

ног свештеног лица по односним црквеним законима.³³⁾ У погледу *свјетовњака* црквени је суд надлежан у пословима, који се тичу брака, и то: 1) о незаконито извршеним браковима, 2) о престанку и разводу брака и 3) о правилности брака.³⁴⁾ Пигања о уживању имања поводом брачних парница спада у надлежност грађанских судова.³⁵⁾

§ 145.

2. Црквени судови.

У црквеном законодавству са довољном подробношћу изложено је, какви судови имају у цркви да постоје, и каква је надлежност тих разних судова. Васељенског II сабора 6. канон прописује ток суђења у пословима црквеним, а 9. канон IV васељенског сабора прописује то исто у пословима приватног карактера међу свештеницима. Валсамон у тумачењу овог пошљедњег канона, на основу постојеће у XII вијеку практике у погледу суђења, каже: „Ако има један клирик да се тужи на другог клирика, или на епископа, или на митрополита, он мора сходно законима поднијети своју тужбу пред онај суд, коме потпада оптужени, јер клирици и калуђери морају предстати пред суд мјеснога епископа, епископи пред суд митрополита, а митрополити пред суд патријарха.“¹⁾ Овдје су нам јасно и бистро представљене три судске инстанције: епископска,

³³⁾ За *Аустрију* види § 29. закона 7. маја 1874. и у свези с тијем министарске наредбе 14. марта 1878. бр. 3504, 28. дец. 1878. 17507. и 25. јануара 1880. бр. 1091.; за *Србију* § 196. закона о цркв. властима; за *Русију* §§. 177 и 178. консист. устава; за *Грчку* закон 26. апр. 1870.

³⁴⁾ У цислитавском дијелу аустро-угарске монархије ово спада у надлежност грађанских судова по §. 14. закона 20. новембра 1852. (N. 251 R. G. B.), а од 1894. год и у Угарској (XXXI законски чланак 1894).

³⁵⁾ §. 117. *аустр.* грађанског законика; за *Грчку* чл. 16. синодског устава 1852; за *Србију* т. 6 § 96. закона о црквеним властима — За остало о надлежности црквених судова види слиједећи 145. §.

§ 145 1) Ὁφείλομεν οὖν λέγειν, ὡς, εἴ τις κληρικὸς μέλλει γομνάσαι ὑπόθεσιν κατὰ κληρικῶν, ἢ ἐπισκόπου, ἢ μητροπολίτου, τῷ φόρῳ τοῦ ἐναγομένου κατὰ νόμους ἀκολουθεῖτω. Οἱ μὲν γὰρ κληρικοί, καὶ μοναχοί, παρὰ τῷ ἐγχωρίῳ ἐπισκόπῳ ἐλλυσιθέσσονται, ὁ ἐπίσκοπος παρὰ τῷ μητροπολίτῃ, καὶ ὁ μητροπολίτης παρὰ τῷ πατριάρχῃ. Αἱ. Синт. II, 238.

митрополитска и патријаршеска. Из других извора дознајемо, да је ниже од епископске, постајала још једна судска инстанција за мале округе у епархијама, коју би по данашњој црквено-управној терминологији у нас, назвали протопрезвитерском.²⁾ Таким начином у каноничким изворима ми налазимо четири судске инстанције: споменуте три и протопрезвитерску.

По каноничкој основи устројства православне цркве свака се власт у њој врши саборно (§. 57), те дошљедно овоме и судска власт. Личноме суду епископа подлеже само такви прекршаји свештеника, који се тичу поглавито савјести њихове и који нијесу скопчани са јавном саблазни, те који као такви могу бити исправљени архипастирским савјетом и опоменом од стране дотичнога епископа. Овај свој лични суд врши епископ без сваке формалности, и пресуда његова не подлежи ислеђењу никаквога даљега суда.³⁾

I. Најнижу инстанцију црквеног или духовнога суда саставља *суд протопрезвитерски*. Овај суд није самосталан, него се врши услијед пуномоћја епархијског епископа. По-

²⁾ Испор *Павель* О должностяхъ и учрежденіяхъ Стр 12—16 69.

³⁾ „Судопроизводству непосредственно архіерейскому подлежатъ: а) проступки невѣдѣнія и нечаянности, требующіе исправленія и очищенія совѣсти священнослужительской іерархическимъ дѣйствіемъ архіерея и неудобоподвергаемыя гласности и формамъ обыкновеннаго суда; б) вообще проступки противъ должности и благоповеденія, несоединенныя съ явнымъ вредомъ и соблазномъ, замѣченныя въ священнослужителѣ, котораго прежнее поведеніе было неукоризненно; в) жалобы, приносимыя именно съ тѣмъ, чтобы неправильно поступившаго исправить архипастырскимъ судомъ и назиданіемъ безъ формальнаго дѣлопроизводства. Въ такихъ случаяхъ епархіальный архіерей можетъ поручать непосредственно отъ себя благочинному или другому довѣренному духовному лицу произвести негласное дознаніе, и если справедливость оговора или замѣчанія подтверждается, то вызывать обвиняемаго къ себѣ, испытывать совѣсть его, и, смотря по проступку и по признакамъ раскаянія, отпустить прямо на мѣсто съ пастырскимъ вразумленіемъ, или при томъ наложить приличную эпитимию, съ прохожденіемъ оной на мѣстѣ или въ архіерейскомъ домѣ, до двухъ недѣль... На такыя распоряженія архіерея жалобы не допускаются, и сіи случаи не вносятся въ формулярные списки“ (чл. 155. устава рус. консисторіа 1883.) Испореди о овоме за епископе у Аустрији *Helfert, Von den Rechten u. Pflichten der Bischöfe*. §§. 65. fg. 81. fg.

станак овога суда односи се првим вијековима цркве.⁴⁾ Кад су установљени били хорепископи, као самостална уредба у црквеном устројству, тад су ти хорепископи вршили овај суд. Пошто је 57. канонем лаодикијскога сабора укинута била самосталност хорепископā, и исти замијењени са периодевтима, прешла је на периодевте и судска власт, коју су први вршили;⁵⁾ а кад су послѣје периодевтску службу стално предузели окружни протопрезвитери (§. 118), тада су и сва службена права периодевтā прешла на протопрезвитере. Одношајем зависности хорепископā, а послѣје њих периодевтā и окружних протопрезвитера, од епархијског епископа, опредјељује се и одношај судске власти њихове према судској власти епархијских епископа.

Суду протопрезвитерском канонички припада, да испитује разне спорове, који поникну међу свештеницима у питањима службе, а такођер тужбе, које случајно подигну црквене опћине или и поједини свјетовњаци противу свештеника у погледу њиховог службовања. Ако пође за руком протопрезвитеру да изравна те спорове, он тада у обичном свом извјештају епархијској власти јавља о томе ради знања; ако не успје у томе, он подноси ствар истој власти на даље извиђење и пресуду.⁶⁾

II. *Епископски суд* састављали су увијек у цркви заједно са епископом изабрани чланови из епархијскога клира.⁷⁾ Пошто протопрезвитерски суд није по канонима самостални суд, него само делегирани, то у судским пословима надлежности црквене власти *прву инстанцију* саставља овај епископски суд, коме су дужни потчињавати се сви, који имају какав спорни посао, у погледу кога је надлежна

4) У ап. установама казано је: τὰ δ' ἐπέροχα ὁ ἐπίσκοπος κρινέτω (lib. II. 44), а остало се припуштало презвитерима (Ib. lib. VIII. c. 28).

5) Достојанства, стр. 52 *Павелъ*, О должностяхъ стр. 69.

6) У *сибирској* митрополији протопрезвитерски суд сматра се самосталним (§§. 31—37. органичк устава 1869)

7) Види *Павелъ*. Сп књ, стр. 8 и сл. Испор 23 кан. зборника Statuta ecclesiae antiqua: „Ut episcopus nullus causam audiat absque praesentia clericorum suorum: alioquin irrita erit sententia episcopi, nisi clericorum praesentia confirmetur.“ Зборник је овај напечатан у *Harduini*, I, 978—986. Да Кипријан картагенски ништа није предузимао, што се тицало управе црквене, без својих презвитера, видјели смо већ.

црквена власт, и то под пријетњом строге казне, ако га пренебрегну.⁸⁾

У црквено-правним изворима подробно су означени предмети, о којима је епископски суд у старије доба расправљао и пресуду изрицао.⁹⁾ Данас овај суд састављају *епархијске консисторије*, и у првој инстанцији суде о оним предметима, које смо споменули у закључку предидућег параграфа.¹⁰⁾

III. *Митрополитски суд*, о коме се у каноничким изворима спомиње, врше се на обласним (епархијским или митрополијским) саборима (§. 89). Обласни сабор бива или судом *прве инстанције*, или пак судом *друге инстанције*. Као прва инстанција важи у споровима између епархијских епископа, и затијем у погледу тужаба, које случајно поднесу клирици или свјетовњаци против једног епархијског епископа; као друга инстанција, наиме, као призивни (апелаторијски) суд важи обласни сабор у оним питањима, у погледу којих је епископски (консисторијски) суд изрекао своју пресуду.¹¹⁾

Данас овај суд врше односне врховне средишње уредбе у дотичним самосталним помјесним црквама (§. 91). Између постојећих синодских устава ми налазимо тачно поређане предмете судске надлежности митрополитског суда у уставу буковинско-далматинске митрополије. По томе уставу митрополитски суд бива судом *прве инстанције*: а) у споровима, који се догоде уопће међу епархијским епископима, б) у споровима о надлежности, који се истакну у области црквене управе и црквеног судства између епархијске власти и неког подручног јој органског елемента (мана-

⁸⁾ Види IV вас кан. 8, картаг. 15. и наредбу царигр. патријаршеског синода 1028 (Ат. Синт. V, 25—32).

⁹⁾ *Zhishman, Die Synoden*. S. 223—225.

¹⁰⁾ Испореди: *буковин.* консист. устав §. 24. V. и *далмат.* конс. устав §. 25 IV (у којима нема наравно ништа о брачним парницама, које спадају у надлежност грађанског суда у цислитав. дијелу аустро-угарске монархије, — види §. 147. III ове књиге); §. 5. I одсјека консист. системе 1782 за *карловачку* митрополију и чл. XXVI. уређења епархија 1871. године; §. 96. зак. о цркв. властима у *Србији*; §. 121 орган устава *сибирске* митрополије; чл. 23. допуне *бугарског* егзарх. устава; §. 148. устава *руских* консисторија; чл. 21. закона 1872. за *Румунију*.

¹¹⁾ За старије доба види *Zhishman, Die Synoden*. S. 80—84.

овога данас у Грчкој, ако има да се суди о неком каноничком пријеступу једног епископа, сазивају се у митрополитско сједиште сви епископи краљевине, и саставивши опћи сабор, предузимљу истрагу и тада изричу пресуду о оптуженом епископу.¹⁵⁾

IV. Митрополитски судови били су пошљедном судском инстанцијом у свој цркви за вријеме, док су и сви митрополити односно унутрашње управе у својим митрополијама самостални били. Кад су установљене биле патријаршије, тада су само неки митрополити задржали самосталност, а већина осталих митрополија ушле су у састав новооснованих патријаршија (§. 86). Услијед ове промјене, као што су митрополитски сабори ових подређених митрополија прешли у односну зависност од патријаршеских сабора у управном одношају, тако је исто прешло и судство, које су вршили ови пошљедњи. Постао је таким начином *патријаршески суд*, као нова судска инстанција за опсег свију црквених области дотичне патријаршије. Основу овог патријаршеског суда ми налазимо у оним каноничким изворима, које смо споменули у почетку овога параграфа, а такођер у 36. канону трулскога сабора.

У вршењу црквенога судства патријаршески суд, према саставним органичким дијеловима самих патријаршија, бива судом прве, друге или треће инстанције. Као *прва инстанција* овај суд дјелује у свима тужбама, које може да неко подигне противу једнога митрополита у опсегу дотичне патријаршије, затијем у тужбама међу митрополитима и тужбама митрополита противу свога клира, или противу епархијских епископа, и најпослије, кад има да се суди патријарх. Као *друга инстанција* дјелује исти суд у тужбама противу осуда митрополитских судова; а као *трећа и пошљедња инстанција* патријаршески суд изриче коначну одлуку у свима питањима, која су расправљана била на нижим судовима,

канона (Ат. Синт. III, 323—324) и тумачење истога канона у Пидалиону (Сп. изд., стр. 470).

¹⁵⁾ Види чл. 13 синодског устава Испореди 'Ερώτησις κερ. ζ' καὶ κ' Τόμου Συντάκτων τινῶν ἀναγκαιῶν, који су издали источни патријарси 1663. Μ. Γεδεών, Διατάξεις. I, 347—366, а такођер §. 15. IV одсјека консист. системе у *карловачкој* митрополији, кад бива тужен један епископ или једна консисторија (in conspectu).

и која се поднесу на његову коначну пресуду.¹⁶⁾ — Ова надлежност патријаршког суда, коју нам представљају црквено-правни извори, важи и данас у четири источне патријаршије са односним промјенама, према приликама времена.¹⁷⁾

3. Црквено-судски поступак.

§ 146.

а) Црквено-судски поступак у разним својим мијенама.

Црквено-судски поступак прешао је неколико мијена, прије него што је добио данашњи свој облик. Према положају цркве у римској држави у првим хришћанским вијековима, није могуће било ни помислити о неком формалном судском поступку у споровима међу хришћанима и у погледу прекршаја, у којима би се који од њих затекао. Ап. Павао, као што смо видјели, кори коринтске хришћане, што се обраћају незнабошким судовима, кад имају какав спор међу собом; ово исто помињу и апостолске установе.¹⁾ С погледом на ово, и сви спорови, који су поницали међу хришћанима, како свештеним лицима, тако и свјетовњацима, било да су се ти спорови тицали црквених питања, било приватних, расправљали су се од самих хришћана на начин, како се то најбоље тада свиђало, само да би се чим потпуније дознала истина, те правично пресудило.

У каноничким изворима првих вијекова помиње нам се за црквене послове, који су се тицали унутрашњих црквених одношаја, суд епископски, као самостални и ре-

¹⁶⁾ Подробно о овоме у *Zhishman*, Die Synoden. S. 20—25.

¹⁷⁾ Види канонизам 1862. о устројству цариградског патријаршког синода (а посебно чл. 3. В).

§ 146 ¹⁾ Види билъ 1 и 3. § 144 — Испореди о предмету овог §: *W. Molitor*, Ueber canonisches Gerichtsverfahren gegen Cleriker Mainz, 1856. *Jos Fessler*, Der canonische Process nach seinen positiven Grundlagen und seiner ultesten historischen Entwicklung in der vorjustinianische Periode. Wien 1860. *N. München*, Das canonische Gerichtsverfahren und Strafrecht. 2. Bde. Köln und Neusz, 1865. *H. Kellner*, Das Busz- und Strafverfahren gegen Kleriker in den sechs ersten christlichen Jahrhunderten. Trier, 1863.

вистерā, изрицао пресуду.⁴⁾ Као што се види, опћа правна начела у главном садрже се у овоме поступку, и у томе је он нешто налик на постојећи у оно доба судски поступак римски; а од оних формалности, које су прописане биле за овај пошљедњи, у њему готово ни једне нема.⁵⁾

Кад је црква ступила у сvezу са државом, тад се прилике и у погледу судскога поступка у црквеним судовима мијењају. Појмило се, да тадашњи патријархални начин расправљања судских послова само по моралним правилима, није могао задовољавати свима правним захтијевима, особито у таквим распрама, у којима су заинтересоване биле читаве цркве. Такав суд, ма колико да је могао бити правичан по себи, био је ипак само субјективни суд, који није имао другога јамства за своју правичност, осим поштења и вјештине оних лица, која су непосредно у њему учествовала. С погледом на ово, истакла се потреба учврстити и црквени суд на темељним правним начелима са односним рационалним формалностима, како би се суду зајамчила потпуна објективност. Ступивши у сvezу са државом, црква је примала и признавала за себе мјеродавнима све оне правне установе у држави, које су се тицале доброг друштвенога реда и које нијесу противне биле духу хришћанства. Нашавши између тих уснова, да судски поступак у грађанским судовима одговара начелима правичности, и да собом може обезбједити објективност судства, црквено законодавство није сматрало за нужно прописивати за своје судове неки друкчији судски поступак од онога, који је постојао у свјетовним судовима, него, установивши главне услове за црквено судство уопће, оно је оставило црквеним судијама, да се владају у суду по оним нормама, које су владале у држави, и тијем је црква усвојила за своју практику постојећи римски судски поступак, са оним само измјенама, које је изискивала нарав предметā, о којима су расправљали и судили црквени судови.

У чему се састојао и како је текао римски судски поступак, познато је добро свима јуристима, а о истоме пред-

⁴⁾ Ап установе књ. II гл 47—51.

⁵⁾ Види *Gerichtsverfahren in den drey ersten Perioden u Puchta, Cursus der Institutionen II, 78 fg*

мету има много и написанога,⁶⁾ те с тога, а и што се ово непосредно не односи к нашој науци, ми не сматрамо нужним упуштати се у описивање тог римског судског поступка. За нас је доста знати, да је тај поступак у главноме био примљен црквом; а доказом овога служи нам практика црквенога суда, како на васељенским и помјесним саборима, тако и у касније доба средњег вијека.⁷⁾ Зауостављамо се на опће прописе у овоме погледу, које нам представљају канонички извори.

Двије су врсте парнициâ постојале, које су се водиле на свјетовним судовима: једне, које су постајале услијед односне тужбе, што је неко подносио, и друге, које је сам суд по своме побуду покретао. У првима главни је чињеник сам тужилац, који је дужан да образложи своју оптужбу, да приведе нужне доказе, да убједи судије о правичности оптужбе и да одговара за пошљедице неоправдане, или недоказане тужбе. Страна оптужена има да протудјејствује нападају, да опровргава оптужбу и да приведе доказе, којима би показала своју невиност. Суд у таквој парници заузима више пасивни положај; он слуша доказе и протудоказе једне и друге стране, и на основу истакнутих разлога изриче своју пресуду. У другим, истражним парницама, главни је чињеник сами суд, који по своме покрету подиже парницу и користећи се свима срествима, којима располаже, стара се да сабере чим може више података, како би дознао истину односнога догађаја. Ради тога овдје главна је ствар истрага, наиме, поганко извиђење од стране суда свега, што се тиче догађаја. Тужилац је ту сувишан, и сами суд заузима мјесто тужиоца, употребљујући сам по себи мјере, да се задовољи правди.

Између ове двије врсте парнициâ, у канонима се огледа главним начином прва, наиме она, која се поведе услијед дотичне тужбе од извјеснога лица. Ово се види из свију

⁶⁾ В. горњу биљешку и *Gerichtsverfahren in der vierten Periode*. Ib. II, 266 fg., а такођер *Zachariae, Geschichte des griech.-röm. Rechts* (II Aufl. Berlin, 1877) S. 368.

⁷⁾ Види књиге споменуте у I. биљ овог §, а тако исто *Zachariae* O. c. S. 365. und §. 96., гдје је описан један судски поступак у брачној парници на епископском суду на острву Кипру около 1300. године (S. 373—378). Испореди и *Dissertatio de forma judiciorum ecclesiasticorum* у *Du Pin, De antiqua ecclesiae disciplina*, pag. 95 sq.

оних подробности, о којима канони спомињу у погледу лица, која се могу примити као тужиоци, какве су им дужности, како имају да штите своју тужбу, каква одговорност на њима лежи, ако се докаже да су хтјели само да клеветају и т. д. Али као што је истражна страна у римском свјетовноме суду имала велик значај, такав исти и још већи значај она је морала имати у црквеноме суду. Црквена власт дужна је да надзире, како службене одношаје свештенства, тако исто и њихов живот и понашање. Према томе, она мора имати право да сама, без потребе каквих тужилаца, поведе судску истрагу против сваког онога свештенога лица, за које дозна, да се огријешило о постојеће законе. Због овога канони не дијеле страну тужбену од стране истражне у суду црквеном, него их заједно узимљу и признају црквеној власти право, а и дужност, да суди не само о ономе, што јој је неком тужбом приказано, него да и без тужбе, сама по себи подвргава своје суду прекршиоце закона. Управо без истражне стране не може суд црквени ни да буде, ма и да је тек услијед неке тужбе он почео да расправља и суди о неком послу; нити црквени суд може тек само пасивно да се држи између странака, које споре, као што то може да буде у свјетовноме суду. Црквени суд у свакој распри, ма била она најприватнијега својства, колико мора имати пред очима, да се задовољи по закону увријеђеној или оштећеној страни, толико још већма мора имати пред очима хришћански закон, те дакле уз прво мора тражити да задовољено буде и увријеђено хришћанско начело.⁸⁾

Осим овога, у погледу црквенога суда уопће, а с погледом на прописе римскога права о судском поступку, који је црква примила, у канонима обраћена је посебна пажња на лица, која уопће дјелују пред судом црквеним, наиме, на тужиоца, туженога, бранитеља и свједоке.

1. У погледу *тужиоца* канони чине разлику међу пословима црквенима и грађанским, који могу бити предметом судског расправљања. По *црквеним* пословима може поднијети тужбу на свештено лице само онај, који је православни и који ужива добро име у друштву,⁹⁾ и дошљедно

⁸⁾ Испореди I вас. кан. 5., II вас. кан. 6., каргаг. 19. 79. и др.

⁹⁾ Ап. кан. 74., II вас. 6., IV вас 21.

не може бити тужилага који није православни,¹⁰⁾ који је под судом или је осуђен био,¹¹⁾ које не ужива добро име у друштву,¹²⁾ који је некада тужио некога, па му је тужба одбивена била¹³⁾ и уопће никакав од оних, које не примају као тужиоце свјетовни судови.¹⁴⁾ Тужба мора бити јавна; а тајна се тужба не прима ни од епископа.¹⁵⁾ По пословима *приватнога својства* друкчије је, и по таквим пословима прима се тужба од свакога.¹⁶⁾ Осим ових каноничких прописа у погледу личности тужиоца, канони наређују још, да он мора започету парницу довести до краја и представљати на захтијев суда све оне доказе, који могу поткријепити његову тужбу; и ради тога, кад би се он за вријеме парнице сакрио, или намјерно не би хтио да се одазове позивима суда, оптужени тада ослобађа се од свију пошљедица тужбе, а тужилац се подвргава заслуженој казни.¹⁷⁾ У случају да мјесто, гдје се започела парница, не даје јамства тужиоцу, да ће суд слободан бити од спољних утицаја, те због родбинских или других каквих веза оптуженога са свједоцима, нема увјерења, да ће ови пошљедњи истину свједочити, он има право тражити да се пренесе парница у друго које оближње мјесто, гдје ти спољни утицаји не могу дјеловати на правилни ток парнице.¹⁸⁾ Представивши односну тужбу, тужилац је дужан тачно да означи, у чему окривљује дотично лице и да спомене два или три свједока, који ће доказати основаност његове тужбе.¹⁹⁾ Најпослије, ако се за вријеме парнице дозна, да је сами тужилац под неком оптужбом, гада се тужба његова сасвијем одбија, осим случаја, ако се она тиче приватнога посла.²⁰⁾

2. *Оптужени* дужан је да се јави на суд у онај дан, за који је добио позив; не јави ли се, потпада казни, ако не приведе оправдани узрок, због кога се није јавио. За

10) Ап. кан. 75, II вас 6.

11) II вас 6., картаг. 128.

12) Картаг. 8 19 129.

13) Картаг. 130.

14) Картаг. 129.

15) Картаг. 132.

16) II вас 6., Картаг. 129.

17) Картаг. 19.

18) Картаг. 30.

19) Ап. кан. 74. 75.

20) Картаг. 19.

који су у истом спорном послу свједочили на nižем суду, и уопће од свакога, коме нијечу то право грађански закони.²⁸⁾ Свједоцба једнога само лица, ма колико оно уважено било, не прима се.²⁹⁾

Уз очување приведених сада прописа црквенога законодавства, у свему осталом важио је у црквеним судовима судски поступак грчко-римскога права, и то до најновијих времена грчке цркве.

§ 147.

б) Данашњи судски поступак.

У четири источне патријаршије, као што смо споменули у прошлим параграфима, надлежност црквених судова простире се, како на црквене, тако и на грађанске послове православних хришћана, и за расправљање свију тих послова важи у главном онај исти судски поступак, који је важио у пошљедње доба византијске царевине. У свима осталим православним помјесним црквама цивилна јурисдикција прешла је на свјетовне судове. Шта спада данас у надлежност црквених судова, казали смо.¹⁾ За расправљање ових послова постоји установљени судски поступак.²⁾ Исти је, или *сумарни*, или *формални*.

Сумарни поступак, као што сама ријеч каже, кратак је, без многих формалности, и на брзо свршава. При оваквом поступку, тужилац подноси своју тужбу са доказима црквеноме суду; суд тада доставља ту тужбу оптуженоме, да на исту у кратком року одговори, и кад истече означени рок, оптужени је дужан поднијети суду свој одговор.

²⁸⁾ Види у Зборнику каноне под ријечју „свједок“ (стр. 375).

²⁹⁾ Ап. кан. 75, II вас. 6., каргал 132.

§ 147. 1) Види крај 144. §

²⁾ Види за *карловачку* митрополију II одсјек консистор системе 1782 (гдје се налази сами поступак, који по смислу чл XXXIX. уређења епархија 1871 има важност и данас); за *Србију* чл 185—223. закона 1890. о црквеним властима; за *Грчку* чл 9. закона о епископијама 1852.; за *Русију* раздјел III. консист. устава 1883; за *бугарски* егзархат чл 160—172 (100—106) егзархијског устава Испореди архил. Е. Јоанновић, О судѣхъ церковныхъ. Карлштадтъ, 1844., а такођер „Ueber das kirchengerichtliche Verfahren“ у *Schlagina*, Compendium des kanon. Rechts. §. 443. fg.

Кад је ово учињено, судски биљежник у прописани дан прочита тужиоцу одговор оптуженога, и послије тога уводи у записник, како протуодговор тужиоца, тако и даљу изјаву од стране оптуженога. Пошто су довољно саслушане биле странке и све спремно, да се може донијети коначна пресуда, тада странке изилазе из суднице, и чланови суда, по зрелом расуђењу и договору, изричу пресуду, коју судски биљежник одмах уводи у записник. Странке се послије тога позивају опет пред суд и ту им се прочита пресуда, која се одмах затијем и извршује.³⁾

Од овог сумарног поступка разликује се *формални*. Овај формални поступак друкчији бива, кад се тиче кривица свештених лица, а опет друкчији за брачне парнице. Споменућемо најприје први, пак други.

I. У погледу кривица *свештених лица* поступак судски може започети, или улијед тужбе, поднесене консисторији писмено, или на записник, или пак улијед службеног дознања од саме црквене власти о некој кривици. Прије него што се предузме извиђење кривице, консисторија иште изјашњење од оптуженога. Послије добивеног изјашњења, бивају саслушани: тужилац, оптужени и свједоци; при потреби исти се и суочавају, испитују се све околности догађаја и прикупљају сви односни докази. Оптужени има право да потанко буде саслушан не само о свему, због чега се окривљује, него и о оном, што он на своју одбрану може навести, и њему припада пошљедња ријеч. Ако би, према природи предмета, консисторија нашла, да би требало извиђење учинити и на мјесту, тада она овлашћује једно повјерено лице да то учини и да јој подробни извјештај поднесе. А ако је кривица тешка, која собом доноси већу црквену казну, тада консисторија наређује комисију најмање од три лица, која ће да учини потпуно извиђење; не нађе ли консисторија, да је поднесено јој извиђење потпуно, она наређује даље извићање, све догле док јој се не учини, да има тачно познање о свему. На случајно одуговлачење извиђења, оптужени има право тужити се епархијском епископу. За вријеме док траје извиђење, ако је тужба за тежу какву кривицу, епископ је у власти, да

³⁾ §§. 19. и 20. II одсјека консист. системе за *карловачку* митрополију. Испор. за краљев. *Грику* закон 13. маја 1860.

обустави свештенослужење оптуженоме свештеноме лицу, док се пресуда не изрече. Кад је извиђење потпуно довршено и прибрано све, што се тиче догађаја, тада консисторија приступа к суђењу, и изриче своју пресуду, или признањем кривице дотичнога свештенога лица, или разрешењем од оптужбе. У првом случају консисторија доставља своју пресуду са означењем казне осуђеноме, сретством најближе претпостављене му власти. Ко је незадовољан пресудом, може се обратити призивом на виши црквени суд у одређено за то законом вријеме, а кад истече прописано вријеме, нема већ права да се обраћа призивом на виши суд, и тада се пресуда консисторије извршује; обрати ли се призивом за времена, тада се обуставља извршење пресуде, док не стигне ријешење од вишега суда.⁴⁾

II. У брачним парницама консисторије поступају, или улијед односне тужбе, или по својој службеној дужности. Молбу за развод подноси дотична страна, муж или жена, консисторији, или непосредно, или сретством свога пароха. У овом пошљедњем случају парох сам по себи, а у првом случају по налогу консисторије, стара се да завађане супруге помири, употребљујући за то сва она средства, која нађе за нужно, сам, или према напутку, што добије од консисторије. Ово парох мора да чини за три пута у размаку законом прописаног времена. Не успје ли он да убједи завађене супруге да не раскидају брак, тада са извјештајем о свему ономе што је учинио, упућује супружнике окружном протопрезвитеру, да он покуша њихово измирење. Сав овај испит и настојавање тече усмено; а ако једна страна не би хтјела доћи на односни позив, може се на то принудити грађанском влашћу. Није ли успио ни протопрезвитер да измири завађене супруге, тада предузимље консисторија посао, па пошто и она покуша такво исто измирење, и не успје у томе, тада се почиње формална парница. Бранитељ је брака и његове неразведљивости једно особито лице у консисторији, које као такво има првоступну задаћу у брачној парници (консисторијски фишкал). И тужилац и оптужена страна морају лично да пред консисторију долазе и да одговарају, а замјеник се допушта само у случају болести

⁴⁾ Осим спомен. консистор. системе за *карловачку* митрополију, испореди чл. 185—197. закона о цркв. властима у *Србији*; чл. 153—204. консист. *руског* устава 1883.; чл. 9. закона 1852. о епископима у *Грчкој*.

једне стране, или због каквих важних узрока, и то само услијед изричне дозволе од исте консисторије. Ако није познато мјесто живљења тужене стране, консисторија ће је позвати јавним прогласом, који ће се три пута у новинама објавити, и у истоме прогласу одредиће се вријеме, кад мора да се представи суду; остане ли јавни проглас безуспјешан, поставља се службени заступник, с којим ће се брачна парница и свршити. Према разлици узрока, на основу којих се тражи развод, различна су и средства, која употребљује консисторија, да се освједочи о истини предмета. У течају парнице поступа се у главноме по прописима о судском поступку у грађанским парницама. Тужена страна позива се да одговара на оптужбе, које је ставио противу ње тужилац, затијем се позива тужилац, да каже шта има противу одговора оптуженога, па опет овај пошљедњи да искаже своја оправдања, и тако даље, док се суду не учини, да је довољно испитивање упарничених странака. Све оптужбе, доводи и оправдања подвргавају се подробном извиђењу од стране суда, ради чега се позивају вјештаци и свјedoци, испитују се разни списи и друге какве исправе, које се односе к главноме предмету и истражује се све, што треба ради дознања истине. Свјedoци, који су у мјесту, испитују се лично на суду, послије прописане заклетве; а који нијесу у мјесту, испитују се код надлежних црквених или грађанских судова по оним тачкама, које им консисторија значи. Признање кривице од стране, која је оптужена, (које признање у свјетовним судовима има важности), у брачним парницама не прима се, ако се не слаже са другим околностима и ако није поткријепљено доказима. Кад се учини консисторији, да је све доведено у јасност, она још једном саопћује странкама све што се путем суда дознало, и тада приступа да изрече пресуду. Послије објављене странкама пресуде, ако се једна или друга страна не задовољава донесеном пресудом, она може да се обрати призивом на виши суд (апелаторијску консисторију), и то у гачно одређеном року, пошто у противном случају призив се већ не прима, него се извршује пресуда консисторијска.⁵⁾

⁵⁾ За *карловачку* митрополију консист система спом одсек, а за *Србију* §§. 200—223. закона о цркв. властима, за *Русију* чл. 205—275. консист. устава 1883.

III. Брачне парнице спадају у надлежност црквенога суда (консисторије), као што то и мора бити, у свој православној цркви, осим оних само обласних цркава, у којима је иновјерни, или тачније, протувјерски утицај добио надмоћије над начелима хришћанске цркве, и гдје силници не признају брак за тајну, него само као грађански уговор. Тако у краљевини *Румунији* по вољи кнеза Кузе, занесенога западним безвјерством, уведен је 1864. год. облигаторни грађански брак, и све брачне парнице према томе спадају у надлежност грађанскога суда. Исто се догодило у *Угарској* (осим Хрватске и Славоније) 1894. године. У *Аустрији* не постоји облигаторни грађански брак, али и ту је одузета цркви јурисдикција у брачним пословима 1868. године, и све брачне парнице пренесене су у надлежност грађанских судова, те успостављен поступак у томе, прописани, на основи јосефинског брачног патента (1783), дворским декретом од 23. августа 1819. године. И у краљевини *Грчкој* за вријеме регенства краља Отона, а упливом баварских нијемаца, уведен је био 1835. год. грађански брак, и све брачне парнице предане на ријешење грађанских судова. Ово је 1852. год. модифицирано било у толико, што брачне парнице у Грчкој најприје се воде код црквенога суда, и кад се у томе суду не дође до коначнога ријешења, тада дотична парница прелази грађанском суду, који и изриче коначну пресуду.

У оним земљама, гдје брачне парнице не спадају у надлежност црквенога суда (консисторије), него грађанскога суда, односни судски поступак уопће се састоји у слиједећем.

Муж и жена, ма били обоје потпуно сложни, не могу никако укинути самовласно брачну везу. Свака брачна парница има се истраживати службено, и то пред оним земаљским судом прве инстанције, у чијој су области живјели супрузи у пошљедње вријеме. Исти суд одређује нарочито лице, да брани брак, да се тачно извијести о свима околностима, које се наводе за развод, и да те околности марљиво проучи, те просуди, колико је тужба темељита и у колико је на поузданим доказима основана, а такођер, да ли има каквих приговора или сумња у погледу исте тужбе, па о свему томе има се поднијети суду образложено мишљење. Занемари ли штогод у томе бранитељ,

дужност је суда, да га на то упозори. Тежња је суда увијек да се уздржи брачна веза, те према томе наведени разлог за развод мора бити потпуно доказан; нити овдје има снаге доказа сугласно признање од стране мужа и жене, нити се у овоме погледу прима икаква њихова заклетва. Прије него што суд отпочне свој рад у подигнутој парници, дужност је односнога пароха, да опомене завађене супруге у погледу штетних пошљедица развода, и ову опомену он мора да три пута чини у размаку законом прописаног времена. Остане ли безуспјешно настојање пароха, он тада спроводи суду записник о ономе што је учинио, и суд отпочиње своју радњу. И прије свега, ако суд нађе, да нема оправданог узрока тужби, он ће позвати тужиоца самога и настојаће да га згодним опоменама, ако је могуће, склони да добровољно одустане од тужбе; не успје ли у томе, тада се поступа по прописима закона. Мора наиме судија позвати преда се лично мужа и жену, а тако исто и бранитеља брака, те овом пошљедњем приопћити све односне исправе, које се тичу предмета; при томе мора допустити странкама, да свака у пристојном реду искаже шта има о предмету, да свака од њих поднесе потребите списе и исправе, ако ти списи и исправе нијесу већ пред судом; преслушаће послије тога све свједоке и вјештаке, како би се тијем начином потпуно разјасниле све околности самога предмета; при чему треба не само да сасвијем изнесе на видик све разлоге, који су за развод брака наведени, него да их и строго просуди, те да начелно штити брак противу сваке самовољне поврједи истога; и уопће судија мора да расправу тако води, да се, без обзира на изјаве странака, јасно покажу и очито виде разлози, на основу којих ће суд своју пресуду морати да изрече.

У погледу саслушавања свједока и вјештакa судија мора се држати гачно опћих прописа за судове, у колико ти прописи имају непосредног утицаја на доказну снагу дотичних казивања. Питања која треба стављати свједоцима, судија ће сам саставити, али ће се при томе на згодан начин послужити и опаскама, што их случајно странке учине. Ако неки свједоци нијесу у мјесту, гдје се расправа води, а треба и њих преслушати, тада се службено умољава надлежни суд онога мјеста, гдје ти свједоци станују,

да тамо буду преслушани. У случају да се тужени не одазове позиву суда, има бити принуђен на то односним присилним средствима, и тек кад би то било немогуће, пошто се најприје опомене на пошљедице за своју непокорност, изрећи ће се пресуда противу њега. Ако тужилац изјави, да је оптужени у иностранству, или да му је непознато гдје борави, а није то познато ни суду, коме је оптужени подручан, тада ће се поставити истоме посебни старатељ о трошку и под одговорност његову, и то ће му се објавити средством прогласа у новинама ради тога, да саопћи што има постављеном му заступнику, или да пријави суду другог ког заступника. А ако се докаже, да је тужилац нарочито премучао мјесто борављења оптуженога, у таквом случају сав се поступак уништава, и тужилац је дужан да исплати све, што је потрошено за печатање прогласа и за постављање старатеља, и осим тога подвргава се односној казни.

Послије довршенога судског поступка, парница се рјешава пресудом. Ако пресуда гласи противу развода, то јест, да брак остаје у снази, моћи ће се употребити противу исте пресуде она правна средства и жалбе, које су уопће допуштене. Ако се пак пресудом изрекао развод, тада одређени бранитељ брака, без сваког даљег истраживања, пријавиће призив, и послије измјене призивних списа, захтијеваће да сви списи буду спроведени на виши суд службеним путем.

Кад и у пошљедњој инстанцији буде изречен развод, тада ће догични суд службено о томе извјестити ону власт, која има да води старање о тачности матица вјенчања, да се у односној матици назначи тај развод на ономе мјесту, гдје је уписано било вјенчање сада разведених супруга.

4. Црквено-казнено право.

§ 148.

а) Црквени пријеступи.

Под именом црквенога пријеступа разумијева се у црквеноме праву повреда спољашњим неким чином постојећег једног црквеног закона, кад наиме неко учини нешто,

што није смио да учини, или пропусти извршити нешто, што по дужности својој није смио пропустити да изврши.

Према разним дужностима, које чланови цркве имају у цркви, разликују се пријеступи, које учине свештена лица, од пријеступа, које могу учинити свјетовњаци. Пријеступи *свештених лица* могу се ицати, или посебне службе њихове у цркви, или пак опћих дужности, које везују свакога хришћанина. И о једним и о другим надлежна је црквена власт да суди; а у колико поједини од тих пријеступа могу засизати у област опћег друштвеног живота, надлежна је и свјетовна власт, да о тим пријеступима суди. На црквене пријеступе *вјерних свјетовњака* црква сматра као на гријехове у духовноме смислу, који као такви спадају под унутрашњи суд њезин, и дакле стоје ван круга црквенога права. Али има неких црквених пријеступа, које не могу свјетовњаци да учине, а да не потпадну и под спољашњи суд цркве; а то су пријеступи, који дирају основу и устројство саме цркве. За овакве пријеступе подлаже црква своје спољашњем суду дотичне пријеступне свјетовњаке, и пресуда њезина о таквим пријеступима има и мора имати правни значај; свјетовна пак власт у оваквим случајевима само констатира учињени пријеступ, и подвргава га казнама по закону.

§ 149.

а) Опћи црквени пријеступи.

1. *Апостасија* (*ἀποστασία*). Бива, кад се један крштени одрече хришћанске вјере, те прими какву другу нехришћанску вјеру. Апостасија може бити, или намјерна, или од страха. Свјетовњак апостат у првом случају одлучава се од причешћа за сав живот, а у другом случају за дванаест година;¹⁾ свештено лице за прво бива искључено из цркве,

§ 149. 1) Вас. вел. кан 73., Григор. ниск 2 и Номокан. XIII, 20 (Аг Синт I, 321). Законе грчко-римских царева о овоме види у *Властар*. синтагми А; 1 (Аг Синт VI, 57). По §§ 768. и 769. аусријског грађ законика апостасија је разлог, да се дотични апостат лиши права наслједства; а по §§. 122—124 казнен. законика бива кажњен тамницом од 6 мјесеци до 10 година, ко настоји да некога наведе на апостасију.

за друго, ако се срдечно покаје, задржава част и име свештеничко, али без права, да може икада свештенодјелствовати.²⁾

2. *Јерес* (αἵρεσις) је хотимично и стално одрицање једног догмата, који је црква определијелила, или јавно исповиједање и штићење једне догматичке заблуде, коју је црква осудила.³⁾ За јерес црква казни анатемом.⁴⁾

3. *Раскол* (σχίσμα) бива од двије врсте: *вјерски* и *црквени*. Први бива, кад се одијеле од цркве неки, који другачије мисле о неким другоступним предметима црквеног учења и о таквим питањима, која је лако изравнати.⁵⁾ Други бива, кад неки одреку послушност законитој јерархији.⁶⁾ За раскол прве врсте канони опредјељују казне према мјери одступања од установљених прописа о црквеном учењу; а за раскол друге врсте канони налажу на свештена лица свргнуће, а свјетовњаке, који слиједе расколу, подвргавају одлучењу.⁷⁾

4. *Симонија* (Σιμωνια αἵρεσις). Овај страшни и тешки пријеступ састоји се у трговању са благодаћу свештенства. Добио је име своје од онога Симона, који је нудио апостолима новаца, да добије свештеничку власт.⁸⁾ Крив је у

2) Ап кан 62, анкир 1. 2., Петра алекс. 10. Законе о овоме грчко-римских царева види у Номокан IX, 25 (Ат Синт. I, 188 и сл.)

3) Вас вел. кан. 1, II вас кан 6. Према томе *Зонара* у тумач. овог пошљедњег канона, назива јеретцима πάντας τοὺς παρὰ τὴν ὀρθόδοξον πίστιν δοξάζοντας, καὶ πάλαι ἀπεκλήρουθησαν, καὶ προσφάτως, καὶ παλαιαῖς αἵρέσεσι κοινωνῶσι, καὶ νέαις (Ат Синт II, 182). Испореди тумачење 14 кан. IV вас сабора истога *Зонаре* (Ib. II, 252).

4) Види номоканона сав 12 наслов (Ат Синт. I, 261—274), а законе грчко-римских царева у Властаревој синтагми А, 2 (Ib. VI, 74—75). Види такођер одлуке цариградск патријарш синода 25. нов. 1701., септембра 1836. и 20. октобра 1869. у Γεθέων, Διατάξεις. I, 80 κтл. 391—392. II, 248—280.

5) Вас вел. кан. 1.

6) Ап кан. 31., гангр 6., антиох. 5., картаг. 10. 11., прводр. 13. 14. 15. Испор. *Властар*. синтагму Σ, 12 (Ат Синт. VI, 450—454).

7) Види каноне, споменуте у горњој биљешци

8) Дјел. ап 8, 18—19. Види тачно канонично учење о овоме пријеступу и о великој тежини његовој у каноничким посланицама *Генадија цариградског* 459. год и *Тарасија царигр.* ок. 788. год. (Правила II, 485—496). *Зонара* у тумачењу 6. кан. II вас. сабора ставља међу најтеже пријеступе ἢ ἐπὶ δόξει χρημάτων χειροτονία (Ат. Синт II, 182). За вријеме *Тертулијаново* (II вијек) наредба св. писма о овоме смаграла се већ као правило, о чему свједочи исти Терту-

симонији не само онај, који рукополаже или произвађа на јерархијске степене за новац, него и онај, који прима рукоположење за новац, а тако исто и сви они, који посредују у томе послу.⁹⁾ При томе новац не мора се узимати овдје у буквалноме смислу, јер и осим новца, или другог каквог дара, као мито да се добије свештенство, симонија бива још: а) кад се рукоположи или произведе неко у награду за какву личну услугу,¹⁰⁾ б) кад се то учини из родбинских или пријатељских обзира (непотизам),¹¹⁾ в) кад се употребе нека лица, која власт имају, да се противно црквеном закону добије неко достојанство у цркви,¹²⁾ и г) кад се употребљавају различна сретства, да се задобију гласови за избор на какво мјесто службе у цркви.¹³⁾

Објект пријеступа симоније бива: а) кад се за мито прими или даде епископски, презвитерски или дјаконски чин,¹⁴⁾ б) кад се на тај исти начин добије или даде неко мјесто у управној црквеној јерархији,¹⁵⁾ в) кад се истражује новац за причешће или друга свештенодјејства¹⁶⁾ и г) кад се из ниске користи злоупотребљава правом суда и кажњења, те се противу правиче, а ради своје користи или ради какве личне страсти, изриче неправедни суд и налаже незаслужена казна.¹⁷⁾ Према тежини овога пријеступа, допушта се свакоме, да може подићи тужбу на си-

лијан: „Praesident probati quique seniores, honorem istum non pretio, sed testimonio adepti; neque enim pretio ulla res Dei constat (Apol. c. 39). Теодорит (lib. I c. 4) зове симонију *χρηστηρορέια* (*impia ex Christo nundinatio*). Испореди и *Thomassin. Vetus et nov. eccl. disciplina. P. III. lib. 1. c. 49. sq.* (Ed. cit. VII, 396 sq.).

⁹⁾ IV вас. кан. 2. и номокан. I, 24 (At Синт. I, 61).

¹⁰⁾ Григор. вел. 4. и 17. хомилија на јеванђеља, а испор. и *Тарасијеву* посланицу (Правила II, 489—496)

¹¹⁾ Григорија вел. послан. 26 (V књ), 110 (VII књ) Испор. *Thomassin. III. I, 49. n. 13.*

¹²⁾ Ап. кан. 30. и тумачење архим. *Јоанна* овога канона (Сп. књ I, 172).

¹³⁾ Сардич. кан. 2. *Thomassin. III. I, 56.*

¹⁴⁾ Ап. кан. 29. трул. 22., VII вас. 4 и тумачење архим. *Јоанна* ап. 29. канона (I, 171).

¹⁵⁾ IV вас. 2. и моје тумач. овога канона (Правила I, 329)

¹⁶⁾ Трул. кан. 23. и тумачење архим. *Јоанна* овога канона (II, 382—383).

¹⁷⁾ VII вас. кан. 4. и тумачење архим. *Јоанна* истога канона (II, 519—522).

монисте, и прима се сваки свједок без разлике, и потпуно се уважава његова свјedoцба, осим јединог случаја, ако се докаже да хотимично тежи да оклевета;¹⁸⁾ а према тој истој тежини пријеступа, и што се симонијом руши сва зграда црквеног организма, за симонију канони налажу најстрашније казне: епископ, који се загече у симонији ма које било врсте, бива свргнут; онај, који је добио рукоположење или какво достојанство на један од оних начина, које смо горе споменули, подлежи анатеми, пошто буде свргнут са онога чина, који је незаконито добио; лица пак, која су посредовала у таквом незаконитом послу, ако припадају клиру, бивају свргнута, а свјетовњаци подлеже анатеми.¹⁹⁾

§ 150.

β) Пријеступи од стране свештених лица.

Пријеступи, које могу учинити свештена лица, тичу се или посебне њихове службе у цркви, или пак опћих дужности, које везују свакога хришћанина.

I. У погледу посебне службе у цркви свештених лица у црквено-правним изворима спомињу се ови пријеступи:

¹⁸⁾ Види 137 новелу *Јустинијанову*, а испореди *Thomassin. cap. cit.*

¹⁹⁾ „Који епископ за новце обави рукоположење, и благодат, која се не може продавати, претвори у предмет продаје, те за новац постави епископа, или хорепископа, или презвитера, или дјакона, или другога кога, који спада клиру, или из гадне похлепе за добитком произведе за новац економа, или едикка, или парамонара, или ма кога другога, који је у канону убројен, пак се докаже, да је заиста то чинио, нека се са свога степена свргне; а онај, који је таквим путем постављен, нека никакве користи нема од купљенога рукоположења или произведења, него нека се сматра, као и да нема достојанства, или службе, коју је новцем добио. Који је пак и посредником био у овакој гнусној и незаконитој трговини, такав, ако је клирик, нека се сврте са свога степена; ако је свјетовњак, или монах, нека буде анатема“ IV вас кан 2 — Ап. кан 29. прописује свештеноме лицу за симонију свргнуће и одлучење од цркве, дакле *двјије* казне; и *Зонара*, осврћући се на то, што је у 25. ап. канону речено да не треба налагати *двјије* казне за једну ствар, опажа, да у овоме случају, то јест, за симонију канон налаже дво-струку казну *διὰ τὴν τῆς κακίας ὑπερβολήν, καὶ τὴν τῶν ἀμαρτημάτων βαρύτητα* (због превеликога зла и тежине гријехова Ат Синт. II 37). Види *ἐντάλμα πρὸς χειροτονούμενον μητροπολίτην καὶ ἀρχιεπίσκοπον* (Ат Синт.

1) Кад један епископ, презвитер или дјакон последије правилно обављенога над њим рукоположеља, прими од некога по други пут рукоположење на исти степен.¹⁾ 2) Кад једно свештено лице, које је законитим путем било свргнуто због неког пријеступа, усуди се самовољно свештенодјејствовати, без обзира на свргнуће.²⁾ 3) Кад један епископ самовољно обави рукоположење у туђој епархији, без приволе на то дотичног епархијског епископа.³⁾ 4) Кад један свештеник служи у приватној богомољи, без знања и приволе на то епархијског епископа.⁴⁾ 5) Кад један епископ, презвитер или дјакон самовољно остави једно мјесто службе у цркви, и заузме друго, без знања и приволе на то надлежне црквене власти.⁵⁾ 6) Кад један епархијски епископ запусте своју епархију и за дуже времена борави у другом каквом мјесту ван граница своје епархије.⁶⁾ 7) Кад један епископ или презвитер не врши свештенодјејства у цркви по прописаном уставу, него самовољно уводи нешто ново.⁷⁾ 8) Кад један епископ или презвитер занемари повјерени му народ и не врши учитељску дужност у цркви.⁸⁾ 9) Кад један епископ или презвитер повриједи печат исповиједи и јави гређима какав пријеступ, што му је на исповиједи неко открио.⁹⁾ 10) Кад једно свештено лице расипље црквено имање, или

V, 547), а такођер окружнице атинскога синода 11. јула 1853. и септембра 1854. о дужностима епископа (Χριστοπούλου Συλλογή. σελ. 161. 179). Испореди и 4 тачку данашње архијерејске заклетве. Прописе грчко-римскога законодавства у погледу симоније види у номокан. I, 24. (Ат. Синт. I, 61—63).

§ 150. 1) Ап. кан. 62., картаг. 48 и тумач *архил. Јоанна* 62. ап. канона (I, 216—217).

2) Ап. кан. 28., II вас. 6., антиох. 4.

3) Ап. кан. 35., I вас. 15., II вас. 2., III вас. 8., IV вас. 5., анкир. 13., антиох. 13. 22., сардич. 3., картаг. 48.

4) Трул. кан. 31. 59., VII вас. 10., прводр. 12.

5) Ап. кан. 14. 15. 16., I вас. 15. 16., IV вас. 5. 12. 20., трул. 17. 18. 20., антиох. 3. 21., сардич. 1. 2., картаг. 54., Номокан. I, 26 (Ат. Синт. I, 63—65).

6) Антиох. кан. 17., сардич. 12., картаг. 71., прводр. 16.

7) I вас. кан. 20., трул. 28. 32. 81., картаг. 103. и тумачења *архил. Јоанна* ових канона. Испореди и тумач. Зонаре 6. кан. VII вас. сабора (Ат. Синт. II, 578).

8) Ап. кан. 58., трул. 19. Испореди §. 92. I и §. 100. II. ове књиге.

9) Картаг. кан. 132., Васил. вел. 34. Испореди часопис „Истина“. I, 270—272.

га употребљује на своју личну корист.¹⁰⁾ 11) Кад једно свештено лице бави се таквим пословима, који не стоје у непосредној свези са његовом свештеничком службом, а запушта при томе своје дужности.¹¹⁾ 12) Кад једно свештено лице занемарује својом спољашношћу, и не стара се, да она одговара карактеру његовом свештеничком.¹²⁾

За све ове пријеступе, који су сада поређани, односне казне споменуте су у истим оним црквено-правним изворима, који о тим пријеступима говоре. При налагању тих казна црквена власт узима свагда у обзир оне каноничке прописе, који постоје у погледу налагања казна уопће (§. 154). О осталим пријеступима и прекршајима свештених лица по служби пресуђује црквена власт с обзиром на везу, у којој они стоје са горепоређаним пријеступима, и у колико од тога страда добри ред у цркви и углед свештеничког чина.

II. О већини пријеступа, које може учинити једно свештено лице, а који се тичу опћих дужности у друштвеном животу, данас суде свјетовни судови и прописују односне казне за такве пријеступе. Али према непосредној јурисдикцији цркве над свештеним лицима, исти пријеступи попадају и под спољашњи суд цркве, која има право да истражује исте и да налаже казну свргнућа, одлучења и друге, према тежини и сушности учињенога пријеступа.

Између пријеступа ове врсте главнији су: 1) Велеиздаја (*χαιδοσίωσις*).¹³⁾ 2) Завјера (*συνομοσία, φάτρις*), коју нека свештена лица склопе противу постојеће законите власти.¹⁴⁾

¹⁰⁾ Ап. кан. 38., анкир. 15., антиох. 25., картаг. 26. 33., номокан. X, 2. 4. (Ат. Синт. I, 238. 239).

¹¹⁾ Ап. кан. 6. 20. 81. 83., IV вас. 3., VII вас. 10., прводр. 11.

¹²⁾ Трул. 27. 62. 96, VII вас. 16. У погледу косе и браде прописује 44. кан. *Statuta eccl. antiqua*: „Clericus nec somam nutriat, nec barbam radat“ (*Harduini*. I, 982, adnot. in h. c.).

¹³⁾ Ап. кан. 83. и тумачење архим. Јоанна овога канона (I, 234). Номокан. IX, 36 (Ат. Синт. I, 227—229). „Иже на спасение цареву ищегная поучается, убивается, и домъ его да расхитится“. *Крмчија*, гл. 48. гр. 39, 10 (Сп. изд. II, 162). Испореди §§. 58—63. аустр. казн. законика.

¹⁴⁾ IV вас. 18., трул. 34., картаг. 53. Номокан. IX, 37 (Ат. Синт. I, 229—230). *Властар*. синтагма Σ, 11 (Гв. VI, 449—450). „Аще кто со иными кленется на христианское житие разрушение творити, та-

3) Кад неко погази положену заклетву (ἐπιорκία).¹⁵⁾ 4) Светогрђе (ἱεραουλία), наинме дирање у ствари, које су посвећене Богу, и употребљавање тих ствари на несвете цијељи.¹⁶⁾ 5) Псовка светиње (βλασφημία).¹⁷⁾ 6) Клеветање и опадање (συκοφαντία, ὕβρις, λοιδορία).¹⁸⁾ 7) Крађа (κλοπή).¹⁹⁾ 8) Каматерење (τοκισμός).²⁰⁾ 9) Убијство (φόνος).²¹⁾ 10) Бијење (τόψις).²²⁾ 11) Прељуба (μοίχεια).²³⁾ 12) Блуд (πορνεία).²⁴⁾ 13) Пијанство (μέθη).²⁵⁾ 14) Игра (κοβεία).²⁶⁾ 15) Крчмљење (καπηλεύειν).²⁷⁾ 16) Похађање неморалних мјеста.²⁸⁾ Ови при-

коваго убо подобаше въ той часъ умерити, яко всему разрѣшенію поучившуся“. *Крличја* гл 49 зач 16, 3 (Сп. изд. II, 192). §§. 68—72. аустр. казн. законика.

¹⁵⁾ Ап. кан. 25, Вас. вел. 10. 17. 29. 64. 82. Номокан XIII, 18 (Аг. Синт. I, 314—320). *Властар*. Е, 32 (Ib. VI, 288—293). §§. 199 а 202—205. аустр. казн. законика.

¹⁶⁾ Ап. кан. 72. 73, IV вас. 24., трул. 49. 97., VII вас. 13., прводр. 1. 10, Кирил. алекс. 2. Номокан II, 2 (Аг. Синт. I, 108—113). *Властар*. I, 1 (Ib. VI, 306—308). §§. 174. 175. аустр. казн. законика.

¹⁷⁾ Номокан I, 1., V, 1 (Аг. Синт. I; 35. 131). Justin. пов. 137. с. 1. §. 1. и §. 122. а. аустр. казн. законика

¹⁸⁾ Ап. кан. 55. 56, I вас. 6, IV вас. 21., картаг. 8. 19. 128., Васил. вел. 89. Теоф. алек. 14. *Basilicor*. LX I, 10, XXI, 1. *Властар*. Г, 1 (Аг. Синт. VI, 481). §§. 209. 487. 488. 492. аустр. казн. законика.

¹⁹⁾ Ап. кан. 25., Васил. вел. 61., Григор. ниск. 6., Григор. богосл. 11. Номокан II, 2 (Аг. Синт. I, 111) *Властар*. К, 23 (Ib. VI, 332—334). §§. 171 и сл. аустр. казн. законика.

²⁰⁾ Ап. кан. 44., I вас. 17., трул. 10., лаод. 4., картаг. 21. Григ. ниск. 6. *Властар*. II, 11., Т, 7 (Аг. Синт. VI, 430. 473—476).

²¹⁾ Ап. кан. 65., I вас. 11., Вас. вел. 7. 8. 11., Григ. ниск. 5. *Властар* Ф, 5 (Аг. Синт. VI, 485), §§. 134 и сл. аустр. казн. законика.

²²⁾ Ап. кан. 27. 65., прводр. 9., Вас. вел. 55 Испор. тумачење *Валсалома* 27. ап. кан. (Аг. Синт. II, 35).

²³⁾ Ап. кан. 48. 61., трул. 87. 98. анк. 20., неок. 8., картаг. 102., Васил. вел. 5. 18. 58. 77., Григ. ниск. 4. Номокан. XIII, 5 (Аг. Синт. I, 301—309). *Властар*. М, 14 (Ib. VI, 374—379).

²⁴⁾ Ап. кан. 25. 61., неокес. 1., Вас. вел. 3. 22. 29. 32. 38. 59. 70, Григ. ниск. 4. Номокан XIII, 5 (Аг. С. I, 301—309). *Властар*. II, 15. (Ib. VI, 433—436). §§. 125 и сл. аустр. казн. законика.

²⁵⁾ Ап. кан. 42. 43., лаод. 55. карт. 60. *Властар*. синтагма К, 35 (Аг. Синт. VI, 345—346)

²⁶⁾ Ап. кан. 42. 43., трул. 50. *Властар*. I. с.

²⁷⁾ Трул. кан. 9. и тумачење *Валсалома* овога канона (Аг. Синт. II, 327)

²⁸⁾ Ап. кан. 54., трул. 24. лаод. 24. 54., карт. 40. Номок. IX, 35 (Аг. Синт. I, 226—227). *Властар*. К, 7 (Ib. VI, 317—318).

јеступи, које смо привели, при упорству у истима од стране дотичних, који их учине, воде за собом казну свргнућа са свештенога чина. О казнама за остале пријеступе просуђује црквена власт према томе, колико они врљеђају сами чин и с погледом на саблазан, коју произвађају.

Пресуђивање о тежини једног или другога пријеступа, који учине нека свештена лица, особито у погледу њихове службе у цркви, припада оној судској власти, којој та лица по јерархијском положају своме у цркви подлеже. Какве судске инстанције постоје, ми смо већ казали (§. 145). Незадовољни пресудом прве инстанције, могу се обратити у током на вишу инстанцију; а пресуде, кад је ком свештеном лицу забрањено на свагда свештенодјејствовање, или кад је свештено лице осуђено на лишење звања, или на коначно лишење свештеничкога чина, ове пресуде могу бити извршене само, кад су развиђене и потврђене у пошљедњој судској инстанцији. Црква признаје владоцу, као врховном заштитнику цркве и чувару црквених закона (*supremo ecclesiae tutori et canonum custodi*) право помиловања осуђеног свештеног лица, кад највиша црквена власт нађе, да осуђени заслужује милост.

§ 151.

б) Црквене казне.

Чим у цркви постоји самостална законодавна власт, која има да очува правне одношаје цркве, то неопходно у свези с тијем, мора да у њој постоји и власт да казни сваки чин, који врљеђа те одношаје и пријечи достижењу задаће саме цркве у свијету. Једна без друге не могу се ни замислити, јер закон један без спољашње санкције, није него гола ријеч; и ко је члан цркве, тај је безусловно обвезан покоравати се њеним законима, не покори ли се по доброј вољи, он мора бити принуђен на то, ако жели да остане и даље чланом цркве.¹⁾ Власт цркве, да казни оне,

§ 151 ¹⁾ Види шта је казано о принудној сили црквено-јурдичких закона, а такођер о разлици ових закона од моралних закона, на стр. 4—6 ове књиге *Ἄρετή νόμου καὶ δύναμις τὸ κελεύειν, τὸ ἐπιτρέπειν, τὸ τιμωρεῖσθαι*. Basilicor. II, I, 18 (*Digest. I. III, 7*). *Νόμος*

који се опирају и противе њеним законима, почива на божанском праву, онако исто, као и власт суђења. Из оног истог мјеста св. писма, које смо споменули у погледу црквеног суда, потиче и власт цркве да казни преступнике њених закона; а то нам исто мјесто казује и у чему се састоји сушност црквених казна.²⁾

Основатељ цркве, пошто је споменуо средства, која треба употребити, да се преступник закона поправи, додао је, да при упорству његовом, треба га *лишити заједнице са црквом*, искључити га из цркве, и сматрати га туђином за цркву. У лишењу заједнице са црквом (*ἀκοινωνησία*, excommunicatio) састоји се дакле пошљедња, и према томе највећа казна, коју црквени суд може наложити онима, који се отријеше о њене законе. Под именом *заједнице* (*κοινωνία*, communicatio) разумијевају се сва она права, која добива човек, кад ступи у цркву, а посебно права, да се користи благодатним средствима цркве, којих срестава врхунац саставља св. причешће. Ова права припадају свакоме члану цркве, без разлике положаја, који он заузима у цркви, чим он извршује све прописе закона црквеног, те и заједница, која садржи у себи сва ова права, зове се опћом заједницом, заједницом свјетовњакā (*κοινωνία τῶν λαϊκῶν*, communicatio laica). Али у цркви постоје, осим свјетовњакā, и свештена лица, кроз која се саопћују благодатни дарови, и која, према високој служби својој и повлашћеном положају своме у цркви, уживају поред правā свију осталих чланова цркве, и нека посебна своја права. Скуп ових права, која припадају тим свештеним лицима, зове се заједницом свештеничком (*κοινωνία ἐκκλησιαστικῆ*, communicatio clericalis).³⁾ Како у једној, тако и у другој заједници, различни су степени

ἐστὶ κοινὸν παράγγελμα, φρονίμων ἀνδρῶν δόγμα, ἐκουσίῳ καὶ ἀκούσιῳ ἀμαρτημάτων ἐπιστροφῇ, πῶς ὡς συνθήκη κοινῇ. Basilicor. II, I, 13 (Digest. I III, 1).

²⁾ Билъ 2. § 143, а испореди и I Кор. 5, 3—5, I Тим. 1, 20. — Испореди о овоме књиге, које смо споменули у I билъ 146. §, а такођер архим. Јоанна Церковное запрещение и разрѣшеніе (Прав. Собес 1860. III, 367. и сл.), Ив. Милованова О преступленіяхъ и наказаніяхъ церковныхъ (Христ. Чтен. 1887 I, 508 и сл. 1888. I, 110 и сл.), Ed Katz, Ein Grundriss des kanon. Strafrechts Berlin, 1881.

³⁾ „Communio unum est nomen, sed diversi sunt actus. Aliud est communicare episcopum cum episcopo et aliud comunicare laicum cum episcopo.“ *Optat. Milev. De schismate Donati lib. VII. c. 6.*

правā, која дотични уживају: нека су од тих правā главна, а нека су подређена. У свези са овим, при повреди установљеног закона, дотични лишавају се у одређеној поступности и правā, која им припадају, и чим је већа повреда закона, тим се више правā губи, тим се већој црквеној казни дотични подвргавају, и обратно. А пошто сушност сваке црквене казне, тицала се она вјерног свјетовњака, или свештенога лица, састоји се у лишењу заједнице, то и степен казне зависиће од вишег или мањег лишења те заједнице, коме је неко подлегао.

Треба у осталом овдје узети у обзир субјект пријеступа; и ако је тај субјект између оних, који су у заједници свјетовњака, казне бивају своје врсте, ако ли је од оних, који спадају у свештеничку заједницу, казне опет друге врсте бивају. Ово бива услијед положаја, који заузимају у цркви једни и други, свјетовњаци и свештена лица. Највећа црквена казна, којој може подлећи свештеник, то је *лишење свештеничког чина*, а највећа казна за свјетовњака јест *искључење из цркве*. Овој пошљедњој свештеник, као такав, не може подлећи, него јој може подлећи тек тада, кад је услијед свргнућа прешао у ред свјетовњака, а учинио је неки пријеступ, који води за собом ту највећу казну, а за такав исти пријеступ, он ће, као свештеник кажњен бити лишењем чина, дакле највећом казном свештеничком. Узрок овога изражен је у 25. ап. канону, гдје се спомиње мјесто из св. писма: „не свети се два пута за једну исту ствар“; а Василије велики разјашњава ово у свом 3. канону, казујући за дјаконa, који преступи закон, да га треба лишити чина, „али пошто буде збачен на мјесто свјетовњака, нека се не лишава и опћења (τῆς κοινωνίας οὐκ ἐιρηδησεται), јер постоји стари канон, да они, који се збацују са свога степена (јерархијског), имају бити подвргнути тој једној само врсти казне, при чему су стари, како ја цијеним, слиједили ономе закону: не свети се два пута за једну исту ствар, — пак и због другогa разлога, наиме, што они који бивају збачени са мјеста вјерних, послије се изнова могу примити на оно мјесто, с кога су пали били, а дјакон једном за свагда подвргава се казни трајнога свргнућа, те с тога су се оци ограничавали на ту једну казну, пошто му се већ никада више дјаконство не може повратити. И ово бива по установама (ταῦτα μὲν οὖν τὰ ἐκ τῶν τόπων).“

Казна (*τιμωρία*) у црквеноме праву има свој посебни значај, који је условљен задаћом саме цркве (§. 1). Главна и прва цијељ сваке црквене казне састоји се у томе, да се на добро упуте чланови цркве, који случајно са правога пута застране. Кад црква употребљује принудну силу противу ког члана свога, који је повриједио неки закон црквени, тијем она хоће да приволи истога члана, да се поправи, како би опет задобио изгубљено добро, које само у заједници са црквом може да нађе, и тек у крајњем случају она га лишава сасвијем те заједнице. Срества, која црква ради тога употребљује, могу бити и јача, према томе, колико је посриједи добро све цркве и углед њезин. Као у свакоме друштву, тако и у цркви, пријеступи појединих чланова, кад не би били осуђени и не би се влашћу уздржала сила закона, лако могу завести и друге чланове цркве, те се тако распросиранити зло на широко. При томе и ред у цркви би се могао пореметити, могао би се изложити опасности и сами живот цркве, кад она не би имала права, да искључи из своје заједнице хрђаве чланове и тијем да сачува од заразе добре и послушне чланове. Многи прописи црквенога законодавства показују нам, да је црква дубоко проникнута била овом мишљу, те колико се она старала, да пружи срества догичнима, да се поправе, толико исто је она гледала и да се тим срествима предупредује случајни даљи пријеступи, и да се очува добро све цркве. Исто тако прописи црквенога законодавства казују нам, да при налагању казни за разне пријеступе треба имати живо пред очима и углед цркве. Како у првим вијековима цркве, тако исто и данас, иновјерци ће морати да поштују цркву, ако виде да се чланови њени одликују моралним животом и узорним владањем, и обратно, то ће штовање цркве од стране иновјераца почети да ишчезава, чим виде, да морал код чланова цркве нестаје и да на мјесто њега порок у цркви влада; а овоме би се отворио широки пут, кад црква не би са свом строгишћу поступала против оних, који преступају њене законе, кад би трпјела у својој заједници преступнике. И ради угледа цркве, црквена власт мора да употребљује принудна срества противу свакога, који својим поступањем може да понизи тај углед њезин, и да тиме даде повода иновјерцима, да је не поштују. Василије велики, препоручујући у свом 6. канону највећу строгост са

свештеним лицима, која падају у блудочинства, додаје, „да ће ово корисно бити и ради утврђења цркве, и не ће се тиме дати прилике противу нас јеретницима, као да ми попуштањем у Грјеху кога себи привлачимо.“

Из приведенe разлике, коју канони чине између субјеката пријеступа, и разних средстава, која они прописују, да треба употребљавати противу преступника законā, види се већ и опћа разлика у цијељи, коју црква има пред очима, налажући казне разним својим члановима, кад преступе законе њезине. Пријеступи свјетовњакā за цркву су предмет, при коме она врши своју службу обраћања. Она тежи у погледу преступних свјетовњака само да их обрати на прави пут и да их поправи, како би постали послушним синовима цркве, те према томе и казне, које им она налаже, нијесу у строгоме смислу казне, него *покорe* (ἐπιτιμία, poenitentiae), док се сасвијем не обратe; и она ће примити у своју заједницу чак и такве преступне свјетовњаке, који су највећем степену казне, анатемн, подлегли били, само ако се искрено покају и прописану покору издрже. Али сасвијем друкчије црква сматра на пријеступе свештених лица. Свештена лица она подлаже *казнама* у строгоме смислу, чим се огријеше о постојећи закон, и тијем строжијим казнама, чим је тежи пријеступ; не помогну ли њене казни, она их лишава повјерене им службе и свештенога чина, и предаје их свјетовној власти, да им она суди, као сваком другом преступнику закона. Пријеступи првих, који се зову просио *гријесима* (ἀμαρτία), потпадају под унутрашњи суд цркве, на исповиједи (forum internum); пријеступи других, као прави пријеступи (ἐγκλήματα), потпадају спољашњем, формалном суду црквеном (forum externum).

§ 152.

α) Казне за свјетовњаке.

Црквена казна, којој може подлећи један свјетовњак за учињени гријех, зове се у канонима *одлучење* (ἀφορισμός, excommunicatio).¹⁾ Оно се састоји у томе, што је догични

§ 152. 1) О овој казни говори *Зонара* у тумачењу 13. кан. прводругога сабора: ἔστι γὰρ ἀφορισμός καὶ τὸ μόνως εἶρησθαι τῆς μετα-

грјешник, према тежини учињенога гријеха, био лишаван вишег или мањег опћења у црквеној заједници са осталим вјернима. Ово лишење опћења, или одлучење, као што смо споменули, било је срество, које је црква употребљавала, да се дотични грјешник обрати, те ради тога она је и налагала извјесне покорѣ, које је он морао да издржи, док се не би сасвијем опрао од гријеха и постао достојан да буде опет примљен у заједницу црквену. Чим је тежи био гријех, тијем је већа била покора и тијем је дуже трајало вријеме кајања, и обратно. Четири је степена кајања било, кроз које су покајници морали пријећи. Први степен, *σύστασις* (*consistentia*) састојао се у томе, што је дотични покајник могао се молити у цркви заједно са осталима, али није имао права да се причести. Други, *ὀβόπτωσις*, (*substratio, genuflexio*) — у томе, што је дотични могао учествовати само у неким молитвама у цркви, и у одређеном часу преклањао је кољена, исповиједао је јавно свој гријех, и саслушавши молитву, која се над њим читала, изилазио би из цркве. Трећи, *ἀκρόασις* (*auditio*) — у томе, што се покајнику допуштало да стоји само у притвору (*νάρθηξ, πρόναος*) цркве и од туда да слуша, док би се изговорила обична проповијед, и тада се морао удаљити. Најпослије четврти, *πρόκλαυσις* (*pletus*), састојао се у томе, што дотичним покајницима забрањен је био сасвијем улаз у цркву, и они су у покајничком одијелу стојали при вратима цркве, молећи са плачем вјерне, да им својим молитвама издјелују опроштај гријехова. Као што се види, овај пошљедњи степен био је најтежи, и на исти је црква осуђивала само оне, који би тешки какав гријех учинили. На свакоме степену дотични су остајали годинама, и за све то вријеме они су морали чинити разна дјела милосрђа, молили су се, постили су и носили су покајничка одијела.²⁾

Поступно је ово укинуто било; и данас је остало само лишење причешћа за дуже или краће вријеме, као црквена

λήψεως τῶν θείων μυστηρίων... καὶ τὸν δὲ τῶ ἀφορισμῶ τοῦτῳ ὀρίζουσι τὴν ἐκείνων ἐπιστροφὴν (Ат. Синг. II, 690). Испореди *Suiceri Thesaurus*. II, 601—602.

²⁾ Подробности о овоме свему види у моме тумачењу II. кан. I вас. сабора (Правила I, 208—213), а испореди и *Kraus, Real-Encyclopädie* под ријечју „Busse“. I, 182.

казна за свјетовњаке³⁾, и анатема. При смрти, ма какав био пријеступ, што је један свјетовњак учинио, ако се само покаје, црква га удостојава причешћа, и дошљедно хришћанског опијела и погребља.⁴⁾ Ово пошљедње она одриче само упорним грјешницима, који нијесу хтјели ни у часу смрти помирити се са црквом, исто као што то одриче и онима, који хотимично лише себе живота, наиме, самоубицама.⁵⁾

Од споменутих казна разликује се *анатема* (ἀνάθημα),⁶⁾ или коначно искључење некога лица из цркве. Основу своју ова казна има у св. писму, те дакле потиче из божанскога права.⁷⁾ Црква је налагала ову казну за најтеже црквене пријеступе и само у крајњим случајевима, кад никаква већ средства нијесу помагала, да се дотични окрене на прави пут.⁸⁾ Обично се анатема изрицала при свечаним црквеним обредима; па да се уздржи у живој успомени вјерних ова страшна казна, установљено је било на цариградском сабору 842., да се сваке године у прву недјељу

³⁾ Уопће ово је посао духовника на исповиједи и спада у *forum internum*, дакле ван граница црквенога права. Међу канонима има мноштво таквих, који опредјељују на колико времена треба разне грјешнике одлучивати од причешћа; а посебно руководством у овоме служе духовницима: Κανονικὸν τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Νηστευτοῦ (Види стр. 116. ове књиге) и „Номоканон“ при вел. требнику.

⁴⁾ I вас. кан. 13, картаг. 7, Григор. ниск. 5. Види тумачење архим. Јоанна 13 кан. I вас. сабора (I, 310—312)

⁵⁾ Тимот. алекс. 14. канонички одговор Испореди и 178. кан. номоканона при вел. требнику. — У неким државама води се рачуна о томе, који се не причешћују, и ово води за собом извјесне пошљедице и у грађанском животу. Ради тога на прим у Русији парох. свештеници дужни су између других службених књига водити и „исповѣдныя росписи“ о свима парохијанима који су приступили или нијесу овој тајни, те тачни извод слати сваке године консисторији, која послѣје доставља то синоду (чл. 16. консист. устава); а за неуредност у овоме казни се дотични парох онако исто, као за неуредност у вођењу матица (чл. 195 истог устава) Наредба државне власти у овоме погледу садржи се у 22. чл. Уст. о предупр. и пересѣч. прест., изд. 1876. (Испореди Барсова Сборникъ N. 1501—1504.

⁶⁾ Подробности о анатемѣ у моме тумачењу 5. ап. канона и I канона II вас. сабора (Правила I, 58—59. 239—242)

⁷⁾ Мат. 18, 17, I Кор. 5. 5., I Тим. 1, 20.

⁸⁾ Испореди 4 кан. Петра александра, 7 кан. II вас. сабора, 88 канон Василија вел., и др.

великога поста (недјељу православља) спомињу на свечаној служби црквеној сви они пријеступи, противу којих је изречена била анатема.⁹⁾ Пошљедице анатеме састојале су се у томе, што лице, које је потпало анатеми, лишавало се не само правā која су у цркви имали други чланови цркве, дакле причешћа и заједничке црквене молитве, него се лишавало права и да опћи са православним хришћанима у обичноме животу; и православни, који би се усудио ма у какав сношај ступити са таквим лицем, подвргавао се строгим казнама.¹⁰⁾ Пошто основа ове казне почива на божанском праву, то црква има право и данас и свагда, да подвргне анатеми сваког онога, који то заслужи; и државна власт, као што је признавала у старије доба одлуке црквене власти у овоме погледу и подвргавала и са своје стране казнама лица, која су за извјесне црквене пријеступе потпадала овој црквеној казни,¹¹⁾ тако та иста државна власт, бар у већини хришћанских држава, подвргава и данас такве црквене преступнике и својим казнама.¹²⁾

§ 153.

β) Казне за свештена лица.

Казне за свештена лица бивају од четири врсте: *опомена* (*παράκλησις*), *одлучење* (*ἀφορισμός*), *свргнуће* (*καταίρεσις*),

⁹⁾ Види о установи ове светковине православља у *Chr. W. F. Walch, Entwurf einer vollständigen Historie der Ketzereien* (11 Bde. Leipzig 1762—1785) Bd. X. S. 797 fg. Налик је на ово било у римокатоличкој цркви читање сваке године буле in соена Domini (на велики четвртак), које је заведено било при папи Урбану V (1362), а послѣје (1770) укинута при папи Клименту XIV (Види Cardinal I. Hergenröther, *Allgemeine Kirchengeschichte*. II Aufl., Freiburg i. B. 1880. Bd. II. S. 180. 567).

¹⁰⁾ Испореди II Јованову посланицу ст 9—11., I Кор. 5, 11., II Сол. 3, 6 14., ап кан 10 и исцрпно у овоме питању тумачење *архим. Јоанна* (Сп. књ. I, 152—154) „Qui communicaverit, vel oraverit cum excommunicato, sive clericus, sive laicus, excommunicetur“, напеђује 73 канон *Statuta ecclesiae antiqua* (*Harduini*. I, 983).

¹¹⁾ Види законе грчко-римских царева, који су приведени у *κείμενον* и у *σχόλιον* номоканона IX, 10 (At. Синт. I, 183—184).

¹²⁾ На прим. у *Аустрији* по 122 и 123 § казненога законика 27. маја 1852. казне се тешком робијом од 1 до 10 година пријеступи противу вјере, које црквена власт казни анатемом. Испореди

и *анатема*. Одлучење, о коме се овдје говори у погледу свештених лица, разликује се од одлучења, коме се подвргавају свјетовњаци, према оној разлици, која постоји међу казнама једних и других (§. 151), и састоји се не у одлучењу од причешћа, као код свјетовњакā, него у одлучењу од службе црквене, у забрани (*suspensio*) да окривљено у неком мањем пријеступу свештено лице ужива извјесна права, која му по служби и јерархијском степену припадају. Свргнуће састоји се у томе, што се дотични лишава свештенства, бива сметнут (*depositio, degradatio*) са свештенога чина. Анатема је исто што и код свјетовњакā, искључење из цркве, наравно послије свргнућа.

Осим пошљедње, свака од ових врста казнā, има неколико степена, према врсти и тежини пријеступа, и налаже се од надлежног црквеног суда, или за одређено вријеме, или на свагда. С погледом на цијељ, све се казне, којима може подлећи једно свештено лице, дијеле на казне, које имају задаћу да се поправи односни свештеник: *τιμωρία διορθοῦσαι* (*poenae medicinales, censurae*) или пак на казне у строгоме смислу: *τιμωρία σωφρονίζουσαι*, (*poenae vindicativae*).¹⁾

1. *Опомена* (*παράκλησις, obsecratio, увѣщание*). Опомена је предочење дужности, на које су свештена лица по положају своје у цркви обвезана, и тој се опомени подвргава свако свештено лице, чим учини какав омањи пријеступ; при чему му се ставља пред очи значај пријеступа и пошљедице, које га чекају, ако се не поправи. Опомена се понавља до два и три пута, и послије тога већ слиједи даља казна.²⁾

2. *Укор* (*ἐπίπληξις, ὑπεβρισις, exprobratio, mīnae, прещение*) даје или лично епископ, или сабор. У овом другом случају укор је јаван, те према томе он саставља већи степен казне

о овоме за римокатоличку цркву лијепу расправу *Dr. Jos. Fessler, Der Kirchenbann und seine Folgen (Sammlung vermischter Schriften über Kirchengesch. u. Kirchenrecht Freib. i. B. 1869. 187 fg.)*.

§ 153. 1) Овако дијелење приводи и *Скворцелъ*, Записки по церк. законвѣдѣнiю. Сп. изд., стр. 241.

2) Ап. 31. канон, говорећи о казни, коју треба наложити презвитеру, који се одметне од свог епископа, додаје, да то треба учинити, *μετὰ μίαν, καὶ δευτέρα, καὶ τρίτην παράκλησιν* (Ап. Синт. II, 39).

од укора, који сам епископ даје. О укору, као црквеној казни, спомиње се у најстаријим црквено-правним споменцима.³⁾

3. *Прелјештај кривца са онога мјеста, које му припада по времену рукоположења или произведења, на пошљедње мјесто међу равнима му по сану.* Ова се казна, по смислу 7. канона трулскога сабора налаже онима, који дрско и проузаконито хоће да заузму у цркви старије мјесто пред онима, који су на истој степену свештене или управне јерархије, а прије су рукоположени или произведени.⁴⁾

4. *Одлучење од мјеста службе за неко опредјелено вријеме.* У почетку кривац, који је погубљен овој казни, проводио је вријеме одлучења у сједишту епископском под надзором епископа. Послије, кад се нашло, да су манастири за то згодни, слали су кривце у манастире под надзор манастирских старјешина, те за вријеме трајања ове казне, кривац је морао подлећи још и односној епитимији, која се обично састоји у строгом обдржавању манастирског устава уз удвојену молитву и поклоне.⁵⁾

³⁾ Ап. установ књ II гл. 48; 19 кан IV вас. сабора. У смислу укора, о коме спомиње овај канон IV вас. сабора, треба разумијевати и 25 кан. антиох. и 13. кан сардич.

⁴⁾ У канонима спомиње се за сличне пријеступе казна, да дотични мора бити свргнут са једног, вишег јерархијског степена на нижи (епископскога на презвитерски, 20 кан трулскога, испореди и 10 кан. лаод). Али ово протурјечи 29. кан. IV вас. сабора, који каже, да је *ἱεροσουλία, ἐπίσκοπον εἰς πρεσβυτέρου βαθμὸν φέρειν*; те дакле по тумачењу *Зонаре* 20. кан. трулскога (At. Синг. II, 349), *Валсамона* (ib. 350) и *архил. Јоанна* (II, 317) треба разумијевати онако, као што смо ми у тексту казали; а основни разлог овога види у моме тумачењу 29. кан. IV вас. сабора (I, 424), а испореди и моје тумачење 20 кан. трулскога (Правила I, 493)

⁵⁾ Ап. кан. 35. У *Србији* важи пропис, да осуђени свештеници: „а) не смију никад изван манастира излазити, нити ићи у парохију; б) кад је сабор у манастиру, морају у соби својој бити, а не по народу ићи; в) осим одређене им собе, не смију ноћивати у другој соби, нити се задржавати код кога у туђој соби; г) морају тачно и уредно долазити на јутрењу, часове или литургију и на вечерње, и за пјевницом читати или појати; д) у ћелији читати библију и друге књиге црквеног садржаја“ (распис консисторијама од 15. септ. 1865. бр. 1567); а ако дотични погријеше прогиву прописаних за њих правилâ владања, „надлежан је манастирски старјешина да га исправља овим казнама: метанијама у цркви до сто,

5. *Забрана свештенодјејствована на вријеме.* Ова се казна обично налаже, или кад треба да неки кривац окаје који пријеступ, што је учинио у вршењу свештене службе, или пак за вријеме судске истраге, ако је неко оптужен за какав пријеступ, који води за собом свргнуће. За вријеме издржавања ове казне, кривац, поред тога што је лишен права да свештенодјејствује, он не може уживати ни друга права, која су скопчана са јерархијским степеном, дакле ни учити, нити учествовати у црквеној управи. Он је свештеник само по имену, али без икаквих свештеничких права.⁶⁾

6. *Забрана вршења неких одређених свештенодјејства.* Овој казни потпадају они, који учине какав пријеступ, који по врсти његовој никада не могу окајати, да задобију право на вршење свију свештенодјејства,⁷⁾ или пак који присвоје себи неко право у свештенодјејствовању, које им по положају у управној јерархији не припада.⁸⁾

Споменуте до сада казне употребљују се, осим пошљедње, да се поправи дотично свештено лице, које је неки мањи црквени пријеступ учинило. Пошљедња од приведених саставља пријелаз к казнама у строгоме смислу, а те су:

1. *Одлучење од мјеста службе на свагда.* Налаже се ова казна за неуредно вршење дужности, коју једно свештено лице има у управној јерархији и за нарушење црквене дисциплине, на примјер, кад један епископ остави за дуже времена своју епархију,⁹⁾ кад насилно завлада неком епархијом,¹⁰⁾ кад један презвитер без дозволе свог епископа напусти своје мјесто службе и самовољно заузме друго

читањем једне или више катизама из псалтира, затвором у ћелији гдје осуђени станује до 24 сахата без сухојаденија или са сухојаденијем" (распис 22. дец. 1869 бр. 6065).

⁶⁾ Ап. кан. 5. 59., IV вас. 20., трул. 3., сард. 14., картаг. 19. 133.

⁷⁾ Неокес кан. 9.

⁸⁾ Антиох кан. 10. Спомиње се у канонима још једна казна, да неки не могу бити произведени у виши јерархијски степен, због установљених погрјешака, у које су пали (трул. кан. 3). Ово је у осталом било, само поводом издања једног закона по конкретном предмету, о коме дотле није било тачнога прописа, и ово би могло важити, кад би се слични случај поновио.

⁹⁾ Кан. 16. прводр. сабора.

¹⁰⁾ Антиох. кан. 16.

мјесто.¹¹⁾ и т. д. — Али, пошто у старо доба нико није могао бити рукоположен без назначења за одређено мјесто (*ἀπολελομένως*), то, кад је неко био одлучен од дотичнога мјеста службе на свагда, тијем је већ попадао и под другу тешку казну, а наиме,

2. *Лишење права од сваког свештенодјејствовања на свагда, али уз право дотичнога да може носити свештеничко име и уживати свештеничку част.* Ова казна налаже се за теже пријеступе, особито за такве који производе саблазан у народу, али које су неки учинили, или по незнању, или услијед какве необичне прилике, а међутијем су се покајали и поправили. У канонима налазимо, да су овим степеном казне кажњени били, на примјер, они који су за вријеме гоњења попустили били у вјери, па се послјеје покајали,¹²⁾ или они, који су у незнању ступили били у неправилни брак прије рукоположења¹³⁾ и т. д.

3. *Свргнуће, или лишење права од сваког свештенодјејствовања на свагда и уједно лишење имена и части свештеничке.* Ова се казна налаже како за особито тешке пријеступе противу правилā јерархије, на примјер, за симонију, тако исто и за оне кривнице, због којих свјетовњаци бивају одлучени од цркве. Свештено лице, које је кажњено свргнућем, губи најприје сва права и повластице, које је имало према трострукој власти цркве, дакле право свештенодјејствовања, право учитељства и право пастирства;¹⁴⁾ даље, губи сва права части, која су му, као свештенику, припадала;¹⁵⁾ затијем, брише му се име из свештеничког каталога (*ἐκ τοῦ ἱερατικοῦ καταλόγου*), у који је уписан био при рукоположењу,¹⁶⁾ и најпослије, ставља се у ред свје-

11) Ап. кан. 15. Види за даље у азбучном прегледу мога Зборника под ријечима „епископ“ и „клирик“.

12) Анкир. 1. канон прописује о таквима, „да могу уживати и даље част сједишта (*τῆς μὲν τιμῆς τῆς κατὰ τὴν καθέδραν μετέχειν*), али не смију ни приносе свршавати, ни проповиједати, нити уопће ма коју свештеничку службу обављати“.

13) Трул. кан. 26., неокес 8. 9., Вас. вел. 27.

14) Види на прим. 3. кан. антиохијскога сабора, 27. кан. Василија вел. и др.

15) *Τοὺς δὲ καθαιρεθέντας ἀποστερεῖσθαι καὶ τῆς ἑξωθεν τιμῆς, ἧς ὁ ἄγιος κανὼν καὶ τὸ τοῦ Θεοῦ ἱερατεῖον μετέληφεν*, каже 1. кан. антиох. (Ат. Синт. III, 124).

16) Ап. кан. 8. 17. 18. 51. 63. и др.

говњака̄, са правима у цркви, која само свјетовњаци уживају.¹⁷⁾ Свргнуће, коме потпадне неко свештено лице, траје на свагда, и онај, који је једном свргнут, не може више никада бити примљен на никакав јерархијски степен,¹⁸⁾ ма се он и покајао и ма колико обећавао, да ће се по канонима владати. У овом пошљедњем случају, канони допуштају само да се снисходљивије са таквим поступа у цркви али само „као са свјетовњаком.“¹⁹⁾

4. *Свргнуће и уједно одлучење.* Свештено лице, које потпадне овој казни, подвргава се не само пошљедицама свргнућа, које смо горе споменули, него послије тога подлежи и одлучењу, које се на пријеступне свјетовњаке налаже, то јест, лишава се за дуже или краће вријеме црквене заједнице у молитвама са вјернима. Ова велика црквена казна налаже се обично, кад свештено лице, не мотрећи на свргнуће, ипак се усуди свештенодјејствовати,²⁰⁾ или, кад послије свргнућа, учини онакав исти пријеступ, због кога је био већ свргнут,²¹⁾ или пак, кад учини такав пријеступ, који дира у основу вјере и цркве.²²⁾ Лица, која су потпадала овој казни, у старија времена обично су их слали у какав манастир, да тамо издрже строгу епитимију;²³⁾ или пак, ако су продужавали, и поред наложене им црквене казне, узнемиравати цркву и опирали се њеноме суду, црквена их је власт предавала ради односне казне свјетовноме суду.²⁴⁾

5. *Анатема.* Ова је казна једнака као и за свјетовњаке,²⁵⁾ и изриче се прогив једног свештеног лица за тешке пријеступе, послије свргнућа и одлучења.

У погледу неких пријеступа одређен је степен казне у самим канонима, који спомињу те пријеступе; а у погледу осталих налагање односне казне остављено је увиђавности и правичности самих судија. О овоме говоримо у

17) За свргнутога свештеника, каже 62. ап. канон: ὡς λαϊκὸς δεχθήτω (Ат. Синт. II, 80), а испореди и 21. кан. трул. сабора.

18) Види трул. кан. 21., Васил. вел. кан. 3. и др.

19) Види биљ. 17. овог §

20) Ап. кан. 28., антиох. 4., Вас. вел. 88.

21) Вас. вел. 3. 88.

22) Ап. кан. 30. 64., трул. 1. 86., антиох. 1. и др.

23) Види номоканон IX, 10 (Ат. Синт. I, 184).

24) Антиох. 5., картаг. 48.

25) Види биљ. 6. и сл. 152. §.

слиједећем параграфу. У новијем црквеном законодавству ми налазимо у главноме поређане ове исте казне за пријеступе свештених лица.²⁶⁾

Државна власт у грчко-римској царевини признавала је цркви у пуноме смислу право не само вршења казнене власти, него је пружала и своју помоћ у извршењу пресудā црквених судова.²⁷⁾ Данас црква у већини државā

²⁶⁾ У *Грчкој*: 1) 'Επίπληξιν. 2) 'Αργίαν πάσης ιεροπραξίας μετὰ στερήσεως τῶν δικαιωμάτων τῆς ἐφημερίας τοῦ τιμωρουμένου. 3) 'Εκπτώσιν τοῦ ἀξιώματος εἰς ὃ ἦτον ἰδίως διωρισμένος ὁ τιμωρούμενος. 4) Σωματικὸν περιουσιασμὸν ἐντὸς διατηρουμένου μοναστηρίου, ἢ ἄλλου εἰδικτοῦ διὰ τοὺς κληρικοὺς σωφρονιστικοῦ καταστήματος. 5) 'Απότισιν ποσοῦ διπλασίου τῶν ὅσα χρήματα ἔλαβεν ὁ τιμωρούμενος πλεόν τοῦ νενομισμένου, ἢ διὰ πράξιν ἀπηγορευμένην καὶ ἐναντίαν εἰς τὰ καθήκοντά του. 'Η εἰσπραξίς δὲ αὕτη ἐνεργεῖται ὑπὸ τῆς πολιτικῆς ἀρχῆς καὶ κατατίθεται εἰς τὸ ἐκκλησιαστικὸν ταμεῖον. 6) 'Αφορισμὸν προσωπικὸν κατὰ κληρικοῦ μοναχοῦ. 7) Καθαίρεσιν. Види Νόμος περὶ 'Επισκοπῶν κτλ. 9. 'Ιουλίου 1852. ἀρθρ. Θ'. Νόμος καταστατικὸς τῆς ἱεράς συνόδου 9. 'Ιουλίου 1852. ἀρθρ. ΙΔ'. 'Εγκόκλ. 11. 'Ιουλίου 1853. (Χριστοπούλου Συλλογῆ. σελ. 8. 23. 163). У *Србији*: 1) Опомена 2) Укор. 3) Епитимија 4) Одлучење од звања на време 5) Забрана свештенодјејствовања на време. 6) Лишење своје парохије. 7) Лишење свештеног чина (Закон 27. апр. 1890 о црквен властима чл. 174). У *Русији*: 1) Лишење священнослужителей сана, а священномонашествующихъ сана и монашества, съ исключеніемъ изъ духовнаго вѣдомства 2) Лишење священнослужителей сана, съ оставленіемъ въ духовномъ вѣдомствѣ на низшихъ должностяхъ, и лишење священномонашествующихъ сана, съ оставленіемъ въ ономъ монашествѣ на покаяніи 3) Временное запрещеніе въ священнослуженіи, съ отрѣшеніемъ отъ должности и съ опредѣленіемъ въ причетники. 4) Временное запрещеніе въ священнослуженіи, безъ отрѣшенія отъ мѣста, но съ возложеніемъ епитимиі въ монастырѣ или на мѣстѣ 5) Временное испытаніе въ архіерейскихъ домахъ и монастыряхъ 6) Отрѣшеніе отъ мѣста 7) Исключеніе за штагъ 8) Усугубленіе надзора 9) Пеня и денежное взысканіе 10) Поклоны. 11) Строгій или простой выговоръ. 12) Замѣчаніе (Уставъ дух. консисторій 9. апрѣля 1883. чл. 176). У *бугарској* егзархату: 1) Вѣлѣжка 2) Мърzenie 3) Глоба. 4) Аргосвание. 5) Граничение въ монастырь 6) Лишение отъ офикя. 7) Прѣставаніе отъ длѣжностъ 8) Низвержение 9) Отлучение на случаитѣ, предвидени отъ церковнитѣ правила 10) Заплащаніе въ двоємъ размѣрѣ количества, взето по вече отъ опредѣлѣната такса за извѣршаніе свещеннитѣ трѣби (Чл 165. егзархијског устава 13 јанв. 1895). У *карловачкој* митрополији: 1) Опомена. 2) Укор. 3) Привремена забрана свештенодјејства 4) Привремено одлучење од мјеста службе. 5) Губитак црквеног одличија 6) Губитак мјеста службе 7) Коначна забрана свештенодјејства 8) Лишење чина 9) Анатема (§§. 84—86. дисциплин правила од 5. марта 1900).

²⁷⁾ Cod. Theodos de episcopis. XVI, 2. Nov. Justin. 83. 123.

ужива слободно право у налагању црквених кáзна, у колико те казне воде за собом пошљедице црквенога својства; а да добију исте и грађански значај, морају бити признате односном одлуком државне власти.²⁸⁾ Некадашњу помоћ државне власти ради извршења пресуда црквених судова у службеним и дисциплинарним прекршајима свештених лица, ту помоћ не одриче ни данас државна власт у свима оним државама, у којима постоји правилни одношај између цркве и државе, уз очување при томе законом нормираних прописа.²⁹⁾ Али признавајући слободу црквеним судовима, да одређују казне свештеним лицима, државна власт, проникнута интересом, да у цркви све буде сходно значају саме цркве, и да не би ко по личној самовољи поступио у налагању кáзна на такав начин, да пострада начело хришћанске љубави и снисхођења према немоћи људској, та државна власт постарала се да пружи помоћ и у томе каноничким прописима цркве, те својим законима обезбједила је и са своје стране тачно очување онога начела љубави и личне слободе, којег је начела црква главни носилац.³⁰⁾

§ 154.

γ) Налагање кáзна.

При налагању кáзна има неколико каноничких прописа, на које су дужни црквени судови да обраћају пажњу, како би пресуда њихова одговарала духу хришћанства и

²⁸⁾ На прим Дисциплинарна правила за *карловачку* митрополију била су одобрена царском одлуком 5. марта 1900. За *Србију* закон 27. априла 1890. За *Русију* чл. 210—217. т. XIV Уст. о пред. и пресвч. прест., изд. 1876.

²⁹⁾ На прим за *Аустрију* види § 27. закона 7. маја 1874., који ако је и издан за римокатоличку цркву, али на основу 15. чл. закона 21. дец. 1867. (а испореди наредбе 20. јуна и 13. октобра 1781. и 24. јануара 1850.) важи и за православну цркву; за *Русију* указ 16. априла 1819.; за *Румунију* закон 13. маја 1868.; за *Грчку* закон 22. јуна 1853.; за *Србију* министарски распис 6. марта 1863. бр. 673.

³⁰⁾ Испореди за *Аустрију* отпис министарства богочасти 7. јуна 1869. у погледу начина извршења оних одлука цркв. судова, које налажу свештеним лицима казну затвора у мјестима, која стоје под надзором црквене власти (*geistliche Correctionsanstalt*), и слични

била слободна од свега, што би могло бацити сјенку подозрења на правичност њезину. Ако свјетовни судија, да може правичан суд изрећи, мора да се осврће марљиво на побуде, који су изазвали некога на пријеступ и да испита све околности, при којима је пријеступ извршен био, то је тијем више обвезан освртати се на ово духовни судија, који је позван, да у име Бога врши правду у цркви.

1. Побуд пријеступа, то је главно што се мора узимати у обзир при налагању казне. Чим је тај побуд хрђавији и показује, да је неко хотимично хтио да изврши неки пријеступ, тијем и казна мора бити тежа; и обратно, ако се докаже, да је неко, по незнању закона, нехотимично или неразмишљено, учинио пријеступ, тада и казна мора блажија бити и судија снисходљивији у пресуди.¹⁾ Исто тако у обзир се морају узимати и узроци, због којих је један пријеступ извршен; те ако је неко силом физичком принуђен био да учини нешто, што је противно законима цркве, у таквом случају канони ослобађају дотичнога од сваке одговорности;²⁾ је ли пак само морална сила по сриједи, тада га већ од те одговорности канони не ослобађају, пошто хришћанин није дужан покорити се ничијој заповиједи, кад траже од њега, да учине нешто, што се противи божјем или црквеном закону.³⁾ Важан значај при налагању казне има и то, какав је био живот дотичнога прије него што је учинио неки пријеступ; те ако је тај живог његов био примјеран, тада и учињени пријеступ може бити прогумачен случајним околностима, које су га изазвале, и према томе казна блажија; и обратно, ако је доказано, да је дотични распуто живио, да учињени њим пријеступ није друго него производ његове опће моралне покварености, тад и казна мора бити строжија, и тежити, колико да казни сами пријеступ, толико и да предупреди нови пријеступ.⁴⁾

опис министара богочасти, правде и унутрашњих послова од 7. августа исте године. За *Србију* види министарски распис свима консисторијама од 22. дец. 1869. бр. 6065., ако би манастирски старјешина нечовјечно поступао са свештеним лицима, која су на затвор осуђена.

§ 154. 1) Испореди на прим. у питању апостасије каноне: анкир. 6., Васил. вел. 64. 73. 81. 82.

2) Испор. I вас. кан. 10., анкир. кан. 3.

3) Испор. прводр. сабора кан. 8. 9., Петра алекс. кан. 6. 7.

4) Испор. анкир. 5.

2. При налагању казне свагда се приказују неке околности, које могу или ублажити кривицу, или отешчати је. Ублажиће кривицу: а) ако је дотични сам призна и очигује, прије него што га судија изобличи⁵⁾ и б) ако послије пријеступа, кривац по својој личној побуди учини неко добро, које је протуположно учињеном пријеступу и тијем га тако рећи сам заглади.⁶⁾ Отешчаће пак кривицу, кад се опази код кривца да је упоран у злу и да није вољан покајати се за оно, што је учинио,⁷⁾ даље, кад пријеступ по себи и по својим пошљедицама наноси зла опћем животу цркве и пријети заразом многим другим члановима цркве,⁸⁾ и најпослије, кад је пријеступ учињен од таквога лица, које би морало по положају својој у цркви да служи за друге угледом врлине и примјером тачнога вршења закона.⁹⁾

3. Према етичкој цијељи, којој тежи казнено право у цркви, канони прописују, да свака казна, коју црквени суд на некога наложи, мора имати опћи значај и обвезну снагу за сву цркву, те дакле, који је учинио неки пријеступ и наложена му била за тај пријеступ односна казна у једној епархији, ту казну морају уважавати све остале епархије православнога свијета, ниги једна помјесна црква смије примити у своју заједницу једно свештено лице, које је законитим судом одлучено било или свргнуто у другој помјесној цркви.¹⁰⁾ Ради овога у црквено-судској пракци ми налазимо, да пресуде једне цркве противу већих пријеступа саопћавале су се свима црквама, како би свима позната била иста пресуда, и како би сходно тој пресуди поступале и оне наспрам дотичних преступника. Ово се радило и мора се радити кроз односне посланице, које један епископ шаље осталим епископима, или сабор једне цркве кроз окружне посланице свима црквама.¹¹⁾ Ради овог истога, канонички је установљено издавање нарочитих писмених свједоцаба од стране дотичног епископа свима свештеним

⁵⁾ Григор нек. кан. 4

⁶⁾ Анкир. 1. 2, Васил. вел. 38.

⁷⁾ I вас. 12, трул. 102, неокес. 3, Вас. вел. 3. 74. и др.

⁸⁾ Ап. 45. 55. 56.

⁹⁾ Ап. 42. 43.

¹⁰⁾ Картаг. 105, Вас. вел. 88. и др.

¹¹⁾ О свргнућу Арија у Socrat. hist. eccl. I, 6. 9.

лицима, а и свјетовњацима, који пођу у област другој епископа, у којима се свједоцбама потврђује, да је дотични православне вјере и да се хришћански влада, а посебно, ако је свештено лице, да није под забраном свештенодјејствовања, а ако је свјетовњак, да није одлучен од причешћа, и да може слободно ступити у клир, ако то зажели.¹²⁾

III ИМОВИНСКО ПРАВО ЦРКВЕ.

§ 155.

Опћи преглед.

Црквену имовину састављају све оне црквене ствари (*ἐκκλησιαστικά πράγματα*, res ecclesiasticae), које су нужне цркви за спољашњи њезин живот и да може без запријеке вршити задаћу своју у свијету. Задаћа ова спољашњег живота цркве састоји се у томе, да се богослужење по прописима устава обавља, да се развија хришћанска наука и да се уздржава добри ред у црквеном организму. Према овој задаћи цркве и све ствари црквене дијеле се у црквено-правним изворима на *а)* ствари свете (*πράγματα ιερά*), које се тичу искључиво богослужења и правилнога вршења тог богослужења и *б)* ствари освећене (*πράγματα ἁγία*), наиме, црквена добра, која служе извором да се покрију трошкови, како за набављање онога, што треба за богослужење, тако исто и за издржавање клира, и за издржавање свега осталог, што стоји у непосредној свези са опћом задаћом саме цркве. А пошто у погледу ових пошљедњих ствари, прописи, који се тичу уопће црквених добара, наиме течења њиховог, повластица, употребе и т. д., разликују се у црквено-правним изворима од прописâ, који се тичу издржавања клира, то и при излагању учења о имовинском праву цркве, нужно је посебно говорити о црквеним добрима, а посебно о издржавању клира.¹⁾

¹²⁾ Види о овим свједоцбама у моме тумачењу II. канона IV вас сабора. Правила. I, 357.

§ 155. 1) О предмету овог одсјека види *Thomassin. Vet. et. nova ecclesiae disciplina* P. III lib. I c 1. sq. (Ed. cit., tom. VII). *I. Helfert, Von dem Kirchenvermögen. Prag, 1824* *Zachariae von Lingenthal, Geschichte des gr.-röm. Rechts* (III Buch, Sachenrecht u. IV Buch, Obligationenrecht). *Zhishman, Das Stifterrecht in der morgenländ. Kirche.*

1. Црквена добра.

§ 156.

Право цркве на посјед.

Пошто црква има неоспориво право да оствари своју свету задаћу на земљи, то тијем она већ има и неоспориво право на средства, која су јој нужна за остварење те њене задаће. Као друштвени организам, црква мора ради свога постојања на земљи посједовати и земаљска добра, да може задовољити потребама хришћанскога богослужења, издржавати своје служитеље и потпомагати све оне, који потребују њене заштите. Ово право цркве на посјед оснива се, како на природноме праву, с погледом на неопходност постојања цркве у свијету, тако исто и на божанскоме праву. Основатељ цркве, премда је сам у сиромаштву живио, и проповиједао сиромаштво као хришћанску врлину, није ипак тијем налагао и цркви својој, да мора у потпуноме сиромаштву да буде, него је напротив и сам говорио о црквеној имовини, те тијем свој благослов дао цркви, да прикупља и за своје потребе да чува такву имовину. Неколико нам мјеста св. писма свједоче о овоме.¹⁾ Ако уз то обратимо пажњу на препоруку Христову појединима, да све дијеле са ближњима својима, то у томе морамо видјети, како упуство његово у погледу течења црквене имовине, да се уздржи црквена заједница, тако исто и правац, којим црква има ступати да дође до такве имовине, а ради њим означене опће цијељи. Примјери апостолскога доба казују нам, да је црква по упуству Основатеља свога почела у томе да ради одмах у почетку свога постојања.²⁾ Приноси к олтару, редовно и ванредно купљење милостиње, новац

O. Grashof, Die Gesetzgebung der röm. Kaiser über die Güter und Immunitäten der Kirche und des Klerus nebst deren Motiven und Principen (Archiv. 36, 3 fg. 321 fg.). Испореди и *Dr. Hirschel*, Das Eigenthum am kathol. Kirchengute (Archiv. 34, 32 fg. 259 fg.).

§ 156. ¹⁾ Јов 4, 8. 12, 6. 13, 29. и др. *Бл. Августин* из ових мјеста св. писма изводи почетак имовине црквене: „Habebat Dominus oculos et a fidelibus oblata conservans et suorum necessitatibus et aliis indigentibus tribuebat. Tunc primum ecclesiasticae pecuniae forma est instituta“ (Tractat. 62. in Joh. n. 5., tractat. 50. n. 11).

²⁾ Дјел. ап. 2, 44. 45. 4, 34—37. 5, 1—11. и др.

што је падао у црквене ковчежиће, који су при богомољама изложени били, знатни прилози, што су цркви долазили од богатих породица, које су прелазиле у хришћанство, — све ово састављало је доста богати извор црквене имовине. А употреба ове имовине, послвије нужнога за богослужење и за издржавање клира, састојала се поглавито у помагању сиромашних чланова цркве. Ово пошљедње састављало је основу, која је покретала цркву да стиче чим више имовине, јер помажући сиромаше, болеснике, удовице, сирочад и сличне, тијем је црква непосредно тежила к једној од својих главних задаћа, а тијем је она допринашала, да се уклони из друштвенога живота она немила прогуположност, која је постојала између богатог и сиромашкога сталеза у незнабошкој римској држави. Овијем се истим тумачи и онај одношај, у који је затијем стало грчко-римско законодавство наспрам имовине цркве, почињући од Константина великог, и у коме законодавству налазимо често наглашено, да с тога, што се из имовине црквене потпомажу поглавито сиромаси, треба настојати, да се иста имовина умножи, и од државнога пореза и разних даћа да слободна буде.³⁾

§ 157.

Влаштина црквене имовине.

У питању о власттини црквене имовине мора се разликовати становиште црквенога права од становишта грађанскога права, да се добије опредјељени појам о тој власттини.¹⁾

I. Црквена је имовина по себи опредјељена искључиво на цијељи цркве, и према томе не може бити употребљена на какву другу цијељ. Тијем се ова имовина разликује од обичне имовине, коју дотични имаоник може по својој вољи

³⁾ Испор. Cod. Theodos. XIII. 1, 5. XVI. 2, 6. 10. 14. Cod. Just. I. 2, 12. 3, 13. sq.

§ 157. ¹⁾ Ријеч „влаштина“ ми употребљујемо овдје по дефиницији о истој у црногорском имовинском закону: „Влаштина је, по своме садржају, право најпространије власти, коју закон над неком стварју признаје. Ко год то право има (које многи и својином називљу) бива власник“ (чл. 831). Испореди *Walter*, Kirchenrecht. §. 251. 252., и *Schulte*, System des Kirchenrechts. §. 92—97.

да употреби на што хоће. Њом се дакле не може располагати, као са приватном имовином, него само према установљеној цијељи. У овоме смислу може се потпуно правилно казати, да је црквена имовина влаштина Христова, или сиромаха, као што то у разним црквеним исправама налазимо, јер се тијем означава не влаштина по себи, него оно, чему је иста имовина намијењена. Из оваквога својства црквене имовине потиче за цркву гројако право, наиме, право да управља и употребљује ту имовину према намјени њезиној, затијем, право да надзире, како догични врше ту управу истом имовином и да ли је на прописане сврхе употребљују, и најпослије, право у случају да се не може више достигнути одређена намјена, или у случају пријеке потребе, да употреби исту имовину на другу сличну цијељ, или да је прода. Ова права састављају садржину влаштине над црквеном имовином. Иста права вршио је у почетку епископ у повјереној му области. Али у течају времена у свакој епископској области постале су мање подручне цркве и разне мјесне установе, од којих је свака имала своју посебну имовину, те услијед тога је и пређашње право морало промијенити облик. Управа и употреба дотичном имовином прешла је на односну цркву или мјесну установу, која је тада постала имаоник по себи и субјект влаштине над имовином, која јој је припадала. Право надзора остаје ипак епископу, исто као и одлука у случају, кад наступи потреба да се прода нешто од дотичне имовине. Ово је за епископа дужност, која потиче из положаја његовог у цркви, као архипастира. У случају какве неправде или насиља од стране кога члана цркве у погледу црквене имовине, црква има право то жигосати као светогрђе и наложити кривцу казну одлучења од њене заједнице, исто као што има право да подвргне најстрожијим духовним казнама служитеље своје за какво проневијерење црквеном имовином. Осим ових духовних срестава, црква нема у својој власти других срестава, ма каква штета да је нанесена њеној имовини.

II. Пошто кроз црквену имовину црква мора често да долази у додир са грађанским одношајима, то важно је знати, какво становиште мора да заузме наспрам те имовине државна власт и грађанско право. Право и дужност цркве, да употребљава и управља црквеном имовином сходно цијељи њезиној, такве су природе, да црква ради тога

сасвијем не потребује судјеловања државне власти. Као што при обичној имовини дотични имаоник, као власник неке ствари, довољан је сам себи да располаже својом имовином без потребе да се у то мијеша државна власт, тако исто бива и са црквеном имовином. Црква располаже том имовином по својој дужности и по својој увиђавности, и од државне власти не тражи друго, него да се та власт ништа о томе не брине; и према томе, док црква само то, и ништа друго не тражи, државна власт нема разлога ни да знаде о тој имовини. Хоће ли државна власт, да се, непозвана од цркве, мијеша у имовинске послове њене, или да јој пријечи да имовину црквену употребљује према одређеној цијељи, тада значи, да та иста власт хоће да пријечи само богослужење црквено, и онда већ наступа стање гоњења. Кад црква самостално управља својом имовином, тад постаје за државу прости фактички одношај, који одношај у осталом може бити и правни, у колико чланови цркве, ако имају право да слободно исповиједају своју вјеру, имају уједно и право, да се поштује и имовина, која је намијењена томе њиховом исповиједању вјере. Из овога слиједи, да државна власт, кад данас у својим разним законима исказује, да се црквена имовина има свагда уздржавати неповријеђеном према цијељи цркве, тијем она изражава само оно, што се, по појму о правној држави и о неповријеђености свачије својине уопће, по себи саме разумије; тијем она само даје ново законско јемство, да ће како за себе, тако и за друге штovati неповријеђеност црквене имовине.

Али из дотицаја са трећима, власттина црквене имовине ступа неизбјежно у област грађанскога права. Ово се показује у три чина, наиме: у праву да се срством грађанскога суда извојшти какво црквено добро, које је неко на незаконити начин себи присвојио; затијем у праву, да дотични, који се опире да изврши неку обвезу према цркви, која погиче из каквог уговора, испоруке или завјештаја, буде приморан на то грађанским судом; и најпослије у томе, да свака промјена у власттини неког црквеног добра важи за односног новог власника, као грађански наслов течења. Оваква права не може црква да сама себи даде, него их може имати само тада, ако је призната у држави, као јуридикчка личност са правом наслједства. Пи-

тање о овоме спада у искључиву надлежност позитивнога грађанског права, нити црква има моћи, да принуди на то државну власт, која поступа у овоме по својој посебној увиђавности. У осталом, свака хришћанска државна власт сама по себи не само што признаје цркви ова права, него смагра по хришћанском својству своје за дужност, свим законским сресивима да штити цркви иста права. Не одриче ова права цркви ни нехришћанска државна власт, чим та власт признаје својим хришћанским поданицима слободно исповиједање њихове вјере. Кад се црквеној имовини признаје грађански законски значај, тада се одмах на исту имовину протеже и сва она законска заштита, под којом стоји свака приватна власттина, и дакле повреда те влаштине црквене смагра се прогужаконитом онако исто, као и повреда приватне влаштине, ма од кога и ради ма какве нецрквене цијељи да је та повреда учињена.

§ 158.

Субјект црквене влаштине.

Из онога што је сада казано, јасно је, коме припада право над црквеном имовином, ко је дакле власник те имовине, те према томе могло би и сувишним изгледати, да се посебно о овоме питању говори. Али пошто се у новије доба истакла код западних канониста неопредјељеност у томе, и у главном створиле се неколике посебне теорије о питању, ко је субјект црквене влаштине, то неопходно је казати, како о томе учи православно црквено право. По једнима од тих западних канониста власттина црквене имовине припада дотичним црквеним општинама,¹⁾ по другима — држави,²⁾ а по трећима — васељенској цркви.³⁾

По каноничкоме праву православне цркве црквена општина не може бити власник црквене имовине, јер би се у таквом случају морала порицати цркви свака јуридичка особност, и не би било основаног разлога, за што

§ 158. ¹⁾ *Richter*, Kirchenrecht. § 302 (VIII Auflage).

²⁾ *I. V. Eybel*, *Introductio in jus eccles.* Tom. II. l. 2. c. 4.

³⁾ *Phillips*, *Lehrbuch des Kirchenrechts*. §. 207 fg. *Hirschel*, споменута у 1. бил. 155. § расправа.

тада не признати политичку општину за таквог власника.⁴⁾ Црквена општина може имати удјела у управи црквеном имовином, али то јој не даје још права влаштине, јер би у таквом случају и сваки старатељ могао се сматрати власником имовине оних, који су повјерени његовом старатељству; па ни онај разлог, што чланови црквене општине прилажу у цркву, не даје још црквеној општини права влаштине црквене имовине, јер чим ти чланови нешто приложе у цркву, они немају већ права располагаги сами тим прилозима, него само и свагда са одобрењем црквене власти, која има врховни надзор над влаштином сваке поједине мјесне цркве.

Без сваке је основе и оно учење, као да влаштина црквене имовине припада државној власти. Ово се противи изричним прописима каноничкога права, а противи се и законским наредбама хришћанских царева, који су свагда разликовали црквену имовину од државне, и даривали цркви у погледу њене имовине такве повластице, које су је у свему разликовали од државне имовине. Истицање државне влаштине над црквеном имовином неизбјегно мора повести или цезаропапизму, или социјализму. Државна власт има извјесна своја законита права наспрам црквене имовине, али из свију тих права не потиче још влаштина државе над црквеном имовином онако исто, као што такве влаштине нема држава над приватном имовином.

Спомињањем васељенске цркве као власника црквене имовине, тијем није ништа казано о правној основи саме влаштине. За оправдање ове теорије приводе се *stationes fisci* римскога права, које су у дјелокругу своје самосталне биле, а све заједно биле су само чланови једне опће државне благајнице, те према томе и посебне цркве, до најмањих дјелова (парохије), могу имати такву исту самосталну управу са имовином која је уз њих, али та имовина опет није друго, него дио једне опће имовине васељенске цркве. Ово испојење по себи само већ не може да постоји, јер је вјештачко; али и без тога опет није јасно, ко је ту преставник те имовине, и како ће се изразити сами појам о влаштини васељенске цркве. Ако право влаштине васељенске цркве

⁴⁾ У Француској политичке општине су власник црквене имовине. Cf. *Vering, Kirchenrecht* (II Aufl.) S. 767. n. 6.

потиче из појма о самој цркви, као што то ова теорија хоће, непојмљиво је тада, како да у црквено - правним изворима нема нигдје спомена о томе, него напротив говори се увијек о имовини посебних цркава, и увијек се прави разлика између онога, што је својина једне или друге цркве или црквене установе, нити се прописује игдје, да се сувишком једне покрије мањак друге, као што би то логично морало слиједити, кад би се признавала васељенска црква јединим власником црквене имовине.

Све ове разне теорије о субјекту црквене влаштине изазване су биле код западних канониста приликама, у којима се црква на западу налазила и одношајем, у коме је она у различна времена стојала према једној или другој држави. Православно црквено право стоји у овоме питању на ономе, што казују црквено - правни извори из доба нераздјељене цркве. У тим изворима спомиње се и признаје се свака поједина мјесна црква субјектом онога дијела опће имовине црквене, које јој припада и које је добила даровштином, наслједством, завјештајем, или сличним којим начином. Ова мјесна црква има сва она права, која ужива сваки други правни власник, и она сама, за себе и пред трећима, представља самосталну јуридикчку личност.⁵⁾ Каноничко ово учење цркве о самосталној властини сваке поједине мјесне цркве над својом имовином, тако је чврсто укоријењено било у црквеној пракци, да се строго забрањивало епископима посјед једне цркве употребљавати на другу цркву, ма да су обје те цркве биле подручне једноме и истој епископу, те биле су дакле дијелови једне исте епархије.⁶⁾ Поред мјесних цркава, канонички извори признају субјектом влаштине још манастире и све установе, које су имале какву добротворну сврху: његовање болесника, издржавање сиромаша, издржавање и васпитавање сирочади и слично.⁷⁾ Ово је исто усвојено било и грчко - римским законодавством, те је призната била јуридикчка личност свима онима, којима је то признавало црквено законодавство;⁸⁾

⁵⁾ Ант. кан. 24. 25 и тумачења истих канона.

⁶⁾ Картаг. 134.

⁷⁾ Побројане су у Nov. 120. c. 7. §. 1. Nov. 131. c. 10 (Basilic. V. 2, 9. 3, 11). Испор. *Валсам.* тум. IV вас. 8 (Ат. Синт. II, 236).

⁸⁾ Cod. Just. I. 2, 26., I, 3, 20. 49., Nov. 123. c. 16. 38. Nov. 131. c. 13.

шта више, између законâ грчко-римских царева ми налазимо и такав један, који наређује, да кад је неко завјештао нешто просто у славу божју, у таквом случају то што је завјештано, има пријећи у потпуну влаштину цркве изрично онога мјеста, гдје је завјештач становао.⁹⁾

§ 159.

Течење црквене имовине.

Извори црквене имовине састављали су у прва времена цркве добровољни приноси од стране хришћана, приноси разних ствари, плодова, новца и т. д.¹⁾ Спомињу се и десетци (*δεκάται*, *decimae*), које су вјерни уступали на корист цркве и клира, премда то није било нека установа, на коју су сви били обвезани, него просто добровољни прилози, које су чинили имућнији чланови цркве из чувства побожности.²⁾ Течајем времена црква је почела добивати и разна непокретна добра,³⁾ а у саборским канонима IV вијека спомињу се поља, која су била у власттини цркве, и која су била извором да се покрију црквени трошкови.⁴⁾ Сва ова разна добра добивала је црква из дарова побожних њених чланова. Али на та добра црква у почетку није

⁹⁾ Εἴ τις εἰς ὄνομα τοῦ μεγάλου Θεοῦ καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ κληρονομίαν ἢ ληγάτον καταλείψει, κελεύομεν, τὴν ἐκκλησίαν τοῦ τόπου, ἐν ᾧ ὁ διαθέμενος τὴν οἴκησιν ἔσχε, λαβεῖν τὸ καταλελειμμένον. *Basilic. V. 3, 10* (Cf. *Nov. 131. c. 9*).

§ 159. ¹⁾ Апост. установе 2, 25. 7, 29. 8, 30. 31. 40. *Тертулијан* о новчаним прилозима каже: „*Modicam unusquisque stiperem menstrua die, vel cum velit, et si modo possit, apponit; nam nemo compellitur, sed sponte confert. Haec quasi deposita pietatis sunt*“ (*Apol. cap. 39*).

²⁾ Апост. установе спом. мјеста *Origen. hom. 11 in Num. Cyprian. de unitate ecclesiae sub fine Epiphani. haer. 8. Chrysost. hom. 77 in Math.*

³⁾ Ово се види из едикта Ликинијева 313 год., у коме читамо: „*Et quoniam iidem Christiani non ea loca tantum, ad quae convenire consueverunt, sed alia etiam habuisse noscuntur, ad jus corporis eorum, id est ecclesiarum, non hominum singulorum pertinentia, ea omnia lege, qua superis comprehendimus, citra ullam prorsus ambiguitatem vel controversiam iisdem Christianis, id est corpori et conventiculis eorum reddi iubebis.*“ *Lactant. de mortib. persecut. 48. Cf. Eusebii hist. eccl. II. 10, 5.*

⁴⁾ Антиох. кан. 25.

могла сматрати као на сталну своју влаштину, пошто услијед непријатељског одношаја, у коме је стојала према њој незнабошка државна власт, иста добра сваки час су јој могла бити отета, као што се то у ствари и догађало. Ради овога, чим су наступили добри одношаји између цркве и државе, црква се постарала да добије потпору од државних закона, како у течењу имовине, тако и за уздржавање исте. И државна власт, почињући од Константина великог, штедро је пружала цркви ту своју потпору. Пошто су главни извор умножавања имовине црквене састављали дарови побожних хришћана, то исти дарови, да би постали правом влаштином цркве и у грађанском одношају, чинили су се сада по прописима грађанских закона и прешавши у смислу тих закона у влаштину цркве, користили су се заштитом државне власти онако исто, као и свака друга приватна властина.

У римскоме праву разликује се течење имовине, на течење за случај смрти (*mortis causa*) и на течење услијед уговорā међу живима (*non mortis causa*, то јест, *actus inter vivos*).⁵⁾ Прописи тога права у овоме питању важе и за цркву, којој, као што је римско законодавство признавало закониту способност власништва, тако исто јој то признаје и данашње законодавство.⁶⁾

I. Између начина, на које црква може доћи до имовине за случај смрти, прво мјесто заузима нашљедство услијед завјештаја (*ἐκ τῆς διαθήκης*, *ex testamento*). Право цркве да нашљеђује имаће од побожних хришћана, признато јој је било римским законодавством одмах, чим је хришћанска вјера постала државном вјером.⁷⁾ Исто ово право признаје јој и данашње законодавство у дотичним државама;⁸⁾ наравно, уз очување односних законских прописа у погледу ваљаности завјештаја.⁹⁾

⁵⁾ *Instit. lib. II. tit. 7. pr Cf. Basilic. lib. XLVII. tit. 1. et 3.*

⁶⁾ *Испор. Digest III. 4, 1 (Basilic. VIII. 2, 101). Cod. Justin. I. 2, 1 (Basilic. V. 1, 1). Аустр. грађ. законик §. 26. 355. 356. 538. 539.*

⁷⁾ *Ἐξέστω ἕκαστω τελευτῶντι τα οἰκεία πράγματα καταλιμπάνειν ταῖς ἀγίαις ἐκκλησίαις· δεῖ γάρ φυλάττεσθαι τὰς γνώμας αὐτῶν ὡς μηκέτι δυναμένων ἄλλοθεν βουλευσασθαι. Basilic. V 1, 1. Номокан. II, 1 (Аг. Синт. I, 100).*

⁸⁾ На прим. *аустр.* грађ. законик §. 538.

⁹⁾ За старије доба види *Puchta, Institut. III, 233 fg. Zachariae, Geschichte des gr.-röm. Rechts. §. 35 fg.* За *Аустрију* данас §§. 557—600.

Осим нашљедства по завјештају, црква има право нашљедства и у извјесним случајевима, кад неко умре не учинивши завјештаја, наиме право *безавјештајног нашљедовања* (ἐξ ἀδιαθέτου, ab intestato). Ово се тиче поглавито имовине, која остане послѣ смрти таквих лица, која клиру припадају; али по ономе, што у црквено-правним изворима налазимо, тиче се и других лица ван клира, која би умрла без завјештаја. У погледу првих, кад умру без завјештаја, наређено је, да имаће које остане, имају право да наслиједи рођаци њихови до четвртога степена; ако таквих нема, тада све имаће прелази у влаштину цркве и употребљује се на црквене потребе и на корист оних добротворних завода, којима црква управља.¹⁰⁾ Са малим промјенама ово исто наређује и грчко-римско законодавство,¹¹⁾ којег су односни прописи ушли у каноничке зборнике.¹²⁾ Данас ово право цркве нормирано је посебним законодавством сваке поједине државе.¹³⁾ Али осим свештених лица, која умру без завјештаја, грчко-римско законодавство признало је цркви право нашљедства и у погледу неких свјетовњака, који не оставе завјештаја. Стари је обичај био, да су нашљедници сматрали за моралну дужност жривовати од нашљеђеног имања неки дио цркви за спомен душе умрлога. Овај обичај био је у IX вијеку узаконен, и наређено најприје за оне, који умру као ратни заробљеници, ако др-

грађ законика; за *Србију* §§. 429—448 грађ законика; за *Румунију* §§. 738—758 молдавског грађ. законика.

¹⁰⁾ Антиох. кан. 24. и тумачење *Зонаре* и *Валсамона* 22. кан. IV вас. сабора (Ат. Синг. II, 268—269).

¹¹⁾ Cod. Justin. I 3, 34. 42. Nov. Justin. 131. c. 13 (Basilic. V. 3, 15).

¹²⁾ Номокан X, 5 (Ат. Синг. I, 239—241), Властар. синтагма Δ, 4 (Ib VI, 207—208).

¹³⁾ Испореди за *Аустрију* дворске декрете 27. нов 1807. и 16. септ. 1824., а за *карловачку митрополију* §. 18 деклараторије. У *Србији*, ако епископ умре без завјештаја, заоставша маса, пошто се покрију трошкови за спровод и за набавку онога, што је случајно нестало из имања епископије, дијели се на три једнака дијела, те један се предаје вишој духовној власти, да га она расположи на цркве и манастире, други се предаје главној школској заклади, а трећи се издаје родбини; а ако нема родбине, онда се и овај трећи дио, као и она прва два, располаже на цркве и на школску закладу (уредба 10 маја 1847., наштампана уз 476. §. грађанскога законика за краљевину. Издање 1884. стр. 211—212).

жава има да наслиједи заостало послије њих имање, трећи дио тога имања да се има предати цркви за покој душе њихове.¹⁴⁾ Константин Порфирогенит распрострљо је овај закон на све, који умру без завјештаја, а нијесу оставили рођене дјецe;¹⁵⁾ а у XIV вијеку Андроник Палеолог старији прописао је, да послије смрти мужа или жене, један дио имања има наслиједити заостали супружник, други дио родитељи умрлог супружника, а трећи црква.¹⁶⁾ Ови су закони унесени у каноничке зборнике и постали су опћом нормом у грчкој цркви.¹⁷⁾

Најбогатији извор црквене имовине састављају *испоруке на побољсне цијељи* (ληγάτα εἰς εὐσεβεῖς αἰτίας, legata ad pias causas). Кад се говори о овим испорукама, као о црквеној имовини, ово треба разумијевати у релативном смислу, јер црква није власник у обичном правном значају онога, што саставља те испоруке, него њој, односно мјесном епископу, припада само врховно надзорно право над истим испорукама, а припада јој и да располаже са њиховом управом, те да сходне законске мјере предузима у случају, кад се та управа не врши у реду и према цијељи испоручитеља. У овоме смислу заводи, који постају од тих испорука, зову се заводима или установама црквеним. Објект разних испорука, о којима нам црквено-правни извори спомињу, саставља издржавање какве богомоље за спасење душе, или пак помагање онима, који су у нужди и имају потребу од братске помоћи, а наиме: издржавање кућа за странце, кућа за сиромаше, за болеснике, за сироте и напуштену дјецу, за старце, за дјевојке, за васпитање младежи и т. д.¹⁸⁾ Ове и сличне установе уживале су особите повластице, које су им штедро дијелили грчко-римски цареви. Између таквих повластица било је: да је испорука

¹⁴⁾ Види односну новелу цара Лава мудрог у *Zachariae Jus gr.-röm.* III, 128.

¹⁵⁾ Константинова новела у *Zachariae* III, 276.

¹⁶⁾ *Zachariae.* III, 628.

¹⁷⁾ Испор. Властареву синтагму К, 12. (Ат. Синт VI, 324). У *Грчкој* и *Румунији* и данас у главном важе у овоме погледу прописи византискога законодавства (*Zachariae, Geschichte des gr.-röm. Rechts.* §. 32). У *Аустрији* (§ 760. грађан. законика) и у *Србији* (§. 530. грађ. законика) имање које заостане од неких, који немају наслједника, прелази у властину државе.

¹⁸⁾ *Cod. Justin.* I. 2. 23. *Nov. Justin* 131. c. 10 (*Basilic.* V, 3, 11).

на побожну цијељ слободна од quarta Falcidia;¹⁹⁾ да се мора предати за шест мјесеци од дана кад је завјештај објелодањен, а у противном случају да се цркви има предати сав приплод од дана смрти испоручитеља, или пак два пута толико, колико је износила испорука, ако се дође до судбене парнице;²⁰⁾ да се мора два пута толико исплатити и тада, кад нашљедници не ће да признаду испоруку;²¹⁾ ако пак није именован никакав извршитељ испоруке, да епископу припада право извршења исте,²²⁾ и т. д. Ове и многе друге повластице Јустинијанова законодавства у погледу испорука на побожне цијељи,²³⁾ потврђене су биле и још већма проширене од слиједећих грчко-римских царева, који су између другог допуштали, да чине овакве испоруке чак и таква лица, која су иначе по закону лишена била права да завјештавају.²⁴⁾ Законски прописи грчко-римскога законодавства о испорукама на побожне цијељи ушли су у каноничке зборнике православне цркве;²⁵⁾ а данашњи прописи у овоме погледу нормирани су посебним законодавством појединих држава.²⁶⁾

II. Осим случаја смрти, црква може стећи неки иметак и разним уговорима међу живима (actus inter vivos),

¹⁹⁾ Nov. Justin. 131. c. 12. (Basilic. V 3, 13). На основу lex Falcidia и каснијера римскога права (Digest. XXXV. 2, 1. Instit. Justin. II. 22, гр.) једна испорука може важити само тада, ако законитим нашљедницима остане неповријеђеним бар четврти дио све оставштине, те према томе, ако је друкчије испоручитељ наредио, нашљедник има право одузети од сваке испоруке (legata) онолико, колико му треба да састави четврти дио оставштине (quarta Falcidia).

²⁰⁾ Instit. Justin. IV. 6 §. 19 Cod Justin. I 3, 45. §. 7. Nov. 131. c. c. 12. (Basilic. V, 3, 13).

²¹⁾ Inst Justin. III. 28. §. 7, IV 6. §. 23. Cf. Coll. const eccles. lib. II (Voelli et Justelli biblioth. jur. can. II, 1309)

²²⁾ Cod. Justin. I. 3, 28. 46 49. Nov. Justin. 131. c. 11 (Basilic. V. 3, 12).

²³⁾ Приведене су све у номокан II, 1 (Ат Синт. I, 82—108).

²⁴⁾ Испор. о овоме у новели (између 776. и 780. год.) царева Лава и Константина у *Zachariae Jus gr.-röm.* III, 52. и Ат. Синт. V, 243.

²⁵⁾ Властар Δ, 4 (Ат Синт. VI, 207—208). Тумач *Валсамона* 40. кан. трулскога, 5. прводругог сабора и 81. картаг сабора (Ib. II, 400. 667. III, 506).

²⁶⁾ На прим. за *Аустрију* види § 647 и сл. грађанског законика и приведене у опасности 651. §. истога законика односне законске наредбе у *Manz'sche Gesetz-Ausgabe* (XII Aufl. S. 197—198).

и то, или *даровиштином* (δωρεά, donatio) или *куповином* (ἀγορασία, emptio). Даровштина је уговор, кад ко нешто од свога даде цркви, или законитим начином обећа, да ће дати што правно дужан није, и то у намјери, да би тијем умножио иметак цркви, те јој угодан и користан био.²⁷⁾ При даровштинама цркви опће црквено право признаје јој неке посебне повластице, између којих, да постаје обвезном даровштина и тада, кад је само обећана, а није још примљена,²⁸⁾ и да влаштина дароване ствари постаје потпуна, без могућности на повратак.²⁹⁾ Са неким незнатним измјенама ово вриједи за цркву и данас.³⁰⁾ — Куповина је уговор, којим се каква ствар уступа другоме за неку погођену цијену.³¹⁾ По опћем црквеном праву црква може да купи сваку ствар, која је на продаји; а по аналогiji са прописима римскога права у црквену влаштину прелазе и оне ствари, које су дотични руковатељи црквеном имовином купили их за себе, а новцем црквеним.³²⁾ Слично овоме гласи о куповини од стране цркве и данашње законодавство појединих држава.³³⁾ — Остали уговори, којима може црква стицати имовину, исти су као и за приватну имовину.

Исто као што уговорима црква може стећи неки иметак, може га стећи и *одржајем* (χρονία χρῆσις, παραγραφή, usucapio, praescriptio longi temporis). Одржај означава особити начин, којим се добива беспорна влаштина на неку ствар, коју неко под својом руком као власник држи за неко законом одређено вријеме.³⁴⁾ Ради правилности одржаја мора постојати законити разлог (εὐλογος αἰτία, justa

²⁷⁾ Instit. Justin II. 7, pr. Digest XXXIX. 5, 1 (Basilic. XLVII. 1, 1). Испор. §. 938. и сл. *аустријског* грађ. законика, §. 561. и сл. *српског* грађ. законика, чл. 896. и сл. *црногорског* имов. законика.

²⁸⁾ Digest XXIV, 1 23. L 12, 1—3 (Basilic. LIV. 13, 1) Номок. II, 1 (Ат. Синт. I, 100).

²⁹⁾ Cod. Justin. I. 2, 23. Номоканон ib.

³⁰⁾ Испор. *аустр.* грађ. законика §. 861. 942.

³¹⁾ Instit. Justin. II. 23 24 Digest. XVIII, 1. Cod Justin. IV. 38 (Basilic. XIX 1) Collect. const. eccles. lib. II. Номокан. II, 1.

³²⁾ Cod. Justin III 32, 8. V. 39, 2 (Basilic XV. 1, 88. XXXVII. 9, 10).

³³⁾ Испор. §§. 356 362. 1054 *аустр.* грађ. законика и односне законске наредбе к тим параграфима.

³⁴⁾ Digest XLI 3, 3 (Basilic. L. 3, 3). За саму ријеч „одржај“ види чл. 845. црногорског имовинског законика.

causa) и пуно увјерење, да се могла држати у својој влаштини нека ствар (*καλή πίστις*, bona fides).³⁵⁾ Уопће у питању одржаја каноничко право слиједи римскоме праву.³⁶⁾ Као повластица на цркву био је и ванредни одржај у погледу њеног иметка. Јустинијан је прописао био за цркву и испоруке на побожне цијељи најприје стотину година,³⁷⁾ а затијем је ограничио то вријеме на четрдесет година.³⁸⁾ Неке повластице у овоме погледу ужива црква и данас.³⁹⁾

§ 160.

Повластице црквене имовине.

Миланским едиктом 313. године проглашена је била у римској држави слобода вјере и уједно наређено, да имају бити повраћена цркви сва добра, која су јој одузета била за вријеме гоњења.¹⁾ Двије године кашње издан је био посебни закон у корист цркве, те наређено, да сва покретна и непокретна добра, која су влаштина цркве, имају бити слободна од сваке даће и пореза.²⁾ Законом 321. године, којим је Константин велики признао право цркви, да прима оставштине по завјештају,³⁾ прокрчен је био цркви пут, да може стећи велику и богату имовину. Примјеру Константина у признавању повластица црквене имовине слиједили су сви грчко-римски цареви, осим Јулијана (огпадника) и појединих још царева, који су били под утицајем људи, противних православној цркви. Од потпуног ослобођења од плаћања свакога пореза на своју имовину, што је цркви признао био Константин, одрекла се сама црква, желећи

³⁵⁾ Digest. XLI. 3, 25. 4, 9 (Basilic. L. 3, 25. 4, 10. 10, 3).

³⁶⁾ Испореди *Puchta*, *Cursus der Institution*. II, 651 fg.

³⁷⁾ Cod. Justin. I. 2. 23

³⁸⁾ Nov. 111. c. 1. Nov. 131. c. 6. (Basilic. V. 2, 16 3, 7). Даље подробности о овоме види у *Zhishman*, *Das Stifterrecht*. S. 89—95.

³⁹⁾ Испореди за *Аустрију* §§ 1460—1474. грађ. законика.

§ 160. 1) Види 3. бил. 159. §.

2) „Praeter privatas res nostras et ecclesias catholicas... nemo ex nostra jussione praecipuus emolumentis familiaris juvetur substantiae“. Cod. Theodos. XI. 1, 1.

3) „Habeat unusquisque licentiam sanctissimo catholicae ecclesiae venerabilique concilio decedens bonorum, quod optavit, relinquere“. Cod. Theodos. XVI. 2, 4.

да својим приносима потпомогне и она државним потребама. Услијед једног закона Јулијанова, да црквена добра немају права на никакву повластицу упоредо са осталим имаонцима у држави, цареви Теодосије I (на истоку) и Валентинијан II (на западу) издали су нови закон, којим се успостављало пређашње начело у погледу црквене имовине, и наређивало се, да црква мора бити слободна од свију такзованих *munera sordida*, на која су обвезани били остали имаоници;⁴⁾ а цар Онорије прогласио је црквени посјед слободним од свакога ванреднога пореза (*extraordinaria collatio*) и прописао казну у новцу, а при упорству казну прогонства, сваком ономе, који се усуди ма у чему повриједити повластице, које су цркви дароване у погледу имовине њене.⁵⁾ Теодосије II потврђује Оноријев закон и сам ослобађа неке цркве чак и од плаћања редовнога пореза.⁶⁾ Цар Маркијан пређашњим законима додаје свој закон, по коме цркви има припадаги не само самостална управа својом имовином, него такођер и врховни надзор над свим оним, што неко завјешта у корист каквог добротворног завода.⁷⁾ Слиједећи цареви, а посебно Лав и Антемије, исто тако и Зенон, обраћајући пажњу на ову Маркијанову наредбу, стављају у непосредну зависност од цркве, како имовину свију разних добротворних завода, тако исто и саму управу истих завода.⁸⁾ Сви ови закони о повластицама црквене имовине били су затијем кодифицирани Јустинијаном великим, који је и са своје стране издао неколико сличних закона.⁹⁾ Потоње византијско законодавство слиједи у свему Јустинијановом Иконоборски цареви лишили су били за неко вријеме цркву дарованих јој повластица;¹⁰⁾ али слиједећи цареви успоставили су пређашње повластице и још више их проширили.¹¹⁾ Говорећи о течењу црквене

⁴⁾ Cod. Theod. XI. 16, 15. 18.

⁵⁾ Cod. Theod. XI. 16, 21. XVI. 2, 34. 40.

⁶⁾ Cod. Theod. XI. 1, 33. 37. 24, 6. XV. 3, 6. XVI. 2, 45.

⁷⁾ Cod. Justin. I. 3, 24. cf. I. 2, 12.

⁸⁾ Cod. Justin. I. 2, 15. 3, 35. 39.

⁹⁾ налазе се прикупљени сви у 1 глави II наслова номоканона по ат. издању (I, 82—108).

¹⁰⁾ Види на прим. новелу Никифора Фоке 964 год. противу манастира (*Zachariae Jus gr.-röm.* III, 292).

¹¹⁾ На прим. новела Василија Порфирогенита 988, којом поништава новелу Никифорову (Ib. III, 303).

имовине, ми смо споменули неколико од ових повластица, а о некимa ћемо још касније споменути.

Све разне повластице, што је црква добила од византијских царева у погледу своје имовине, покренуте су биле интересом саме државе у томе. Услијед опће наклоности народa православној вјере, како у старија времена тако исто и данас, да у завјештајима својим остављају знатне своте на корист цркве и на разне побожне цијељи, црква је постајала имаоником великих добара, те је дакле имала могућност, колико да сама подмирује све потребе свога богослужења и својих служитеља, толико исто и да задовољава потребама многих сиромаша, немоћних, удовица, сирочади и т. д. Овијем црква је олакшавала држави старање о свему томе, те и држава, пружањем олакшица цркви да дође до чим вишега богаства и ослобађајући црквену имовину од оних ванредних терета, којима је подлежала приватна имовина појединаца, тијем је држава потпомагала опће друштвено добробање и дошљедно радила у интересу самог државнога добра.

У течају времена црква је почела губити ове своје повластице у погледу њене имовине. Услијед прекомјерног уступања кроз завјештаје или испоруке свештенству и разним црквеним задругама огромних земаља, од чега је почела трпјети штету држава, течевина цркве била је стављена под контролу државне власти, и у XIII вијеку почели су издавати на западу разни владооци такозване *leges amortisationis*, то јест, да нека даровштина или испорука цркви или на неку побожну цијељ (*ad manum mortuam*) може бити допуштена само до одређене своте и у зависности од државне власти.¹²⁾ Са запада ово је прешло и у православној држави, и у XVI вијеку налазимо сличан један закон и у Русији.¹³⁾ Послије разних промјена, сад у блажијем,

¹²⁾ Види *De commendis* ap. *Thomassin*, *Vet. et nova eccl. disciplina* P. II. lib III. c. 10 sq. Цркву и побожне задруге у области имовинскога права сматрају као *manus mortua*, а законе, који ограничавају право цркве на течење имовине, зову *leges de non amortisando*.

¹³⁾ Год. 1580. при цару Ивану IV Васильевићу. Испореди о овоме соборный приговоръ 15. јануара 1581. у *Бердниковъ* Курсъ церк. права, стр. 452—453.

сад у одлучнијем смислу, данас у свима државама постоје или фактички, или у начелу, ови закони.¹⁴⁾

И пређашњи закони о потпуној власттини цркве над њеном имовином, и дакле о неприкосновености црквене имовине, подлегли су у течају времена промјени у смислу штетноме по цркву. Ми разумијемо оvdје такозвану *секуларизацију* црквених добара (*saecularisatio bonorum ecclesiae*) од стране државне власти. Први трагови ове секуларизације опажају се већ у VII вијеку у франачкој држави, за тијем особито се оно развија на западу под утицајем реформације у XVI вијеку и слиједећим вијековима до нашега.¹⁵⁾ У Русији поглавито је црквена имовина осјетила уплив реформације још од почетка XVIII вијека.¹⁶⁾

Од свију оних многих пређашњих повластица, што је црква уживала, данас их тек врло мали дио ужива. Државни порез мора да плаћа на своју имовину потпуно једнако, као и остали приватни имаоници. Право државе да у случају потребе секуларизира црквена добра, постоји у начелу у свима државама; исто као што у главноме постоје и закони амортизације. Некадашњег права уточишта, што је држава цркви признавала, данас већ нигдје нема; а нема у никаквој држави ни повластица у погледу одржаја наспрам црквених добара у ономе размјеру, као што смо то видјели у Јустинијановом, па и у познијем законодавству. Све што данас црква у погледу своје имовине ужива, то је: имунитет црква и црквених зграда,¹⁷⁾ ослобођење, бар у већини држава, од кућнога пореза оних зграда, које су одређене за становање свештених лица, која заузимају сталне службе у управној јерархији,¹⁸⁾ и што свака крађа или повреда једне ствари, која припада црквеном богослужењу,

¹⁴⁾ На прим. за *Аустрију* чл. 6. основнога закона 21. дец 1867. о опћим правима грађана каже: „За мртву руку (*für die todte Hand*) право течења непокретних добара и располагања тим добрима *може* бити законом ограничено с погледом на опће добро“

¹⁵⁾ Испореди о овоме *Richter*, Kirchenrecht. VIII Aufl. S. 1284 fg.

¹⁶⁾ *Бердниковъ*, спом. мјесто.

¹⁷⁾ На прим. за *Аустрију* минист. наредба 19. јуна 1853. §. 37.

¹⁸⁾ За *Аустрију* дворски декрети 18 септ. 1827., 23. јуна и 12. авг. 1828., 27. окт. и 9. дец. 1829., 20. маја 1835.; а у погледу тога, да су свештеничке куће слободне од уступања квартире војницима, види *Vorschrift über die Militär-Einquartierung* v. 11. Juni 1879. Cult. Minist. Verordn. 8. Mai 1856.

сматра се светогрђем, те се строжије казни.¹⁹⁾ У свему осталом у погледу имовине, црква је сматрана данас у односним државама, као свака друга законито постојећа корпорација. О државноме надзору, коме подлежи управа црквеном имовином, говоримо у слиједећем параграфу.

§ 161.

Управа црквене имовине.

У прва времена цркве, кад је свако мање мјесто имало свога епископа, и кад је врло мала била црквена имовина и сва се она састојала из прилогâ, што су вјерни доносили цркви у вријеме богослужења, управа том имовином врло је проста била и вршио је лично сам епископ, опредјељујући од тих прилога један дио за богослужење и уздржавање мјеста, гдје се то богослужење обављало, други дио на издржавање себе и клира, а трећи на помоћ сиромашним члановима.¹⁾ Ово је он радио по својој личној увиђавности и одговарајући за уредност управе само Богу, као што се изражава 38. ап. канон;²⁾ а опћа строгост хришћанскога морала и повјерење, које су епископи уживали код вјерних, чувало их је од сваког подозрења у тој управи њиховој. Али послије, кад се умножила црквена имовина, кад је црква почела стицати непокретна добра и примати редовне приходе, тада је постало немогућим за епископе, да сами свом том имовином управљају, и истакла се потреба више тачности и уређености у управи, него што је то прије било. Постављена су била ради тога нарочита лица при сваком епископу, да се о тој имовини црквеној старају. То су познати у каноничким изворима *економи*, који су, под врховним надзором епископа, сами или са неколиким помоћницима водили управу све имовине дотичне епископске цркве, или епархије.³⁾ Кад је затијем установљено било, да се не смију постављати у малим мјестима епископи, него

¹⁹⁾ §§. 174. II, с. 175. а. *аустр.* казнен. законика.

§ 161. ¹⁾ Ап. кан. 41., ап. устан 2, 25. 7, 29. 8, 31. *Justin. Apol.* 1, 66. 67.

²⁾ Испор. ап. кан. 40. 41., антиох. 24. 25.

³⁾ В. стр. 259. и 414. ове књиге. Испор. *Zhishman, Die Synoden*, S. 99. fg.

презвитери, и постале су парохије у данашњем смислу, те се услијед тога морала специјализирати црквена добра, тада се и пређашња уредба морала измијенити и управа парохијскога добра прешла је на пароха, који је исту сам вршио уз одговорност епископу, као архипастиру, од кога је дотична парохија зависила. Али и у овој управи парохијским добром догодило се у течају времена оно исто, што се у погледу епископа догодило са епархијским добрима, кад се она умножише; и ради овога постављени су били између свјетовних чланова дотичне парохије неколики епитропи, тутори или старатељи који су под непосредним надзором пароха, а уз одговорност епархијском епископу, управљали свом имовином, која је тој парохији припадала. Ради бољег јемства, да ће за ову службу бити постављени најдостојнији парохијани, признало се цијељисходним, да учествује у избору дотичних епитропа и сва црквена општина, која је на тај начин постала посредним учесником и у самој управи црквене имовине; а ово се правда између осталог и тијем, што у случају какве потребе од стране цркве, сви су чланови дотичне црквене општине позвани да тој потреби доскоче.⁴⁾

При свези, у коју је црква ступила са државом, почињући од IV вијека, црква је радо примала, а по некада и сама молила од државне власти помоћ њену у управи црквеним добрима.⁵⁾ Из овога и из узајамности интереса, што су постојали између цркве и државе у питањима опћега благостања,⁶⁾ постали су сви они закони грчко-римских царева о обезбјеђењу са сваке стране црквене имовине, исто као и право њихово, да надзиру управу црквеном имовином.⁷⁾

Данас је управа црквеном имовином нормирана посебним законима постојећих самосталних цркава и односним наредбама државне власти. Осим цркава, које су у отоманској царевини, све остале цркве у погледу управе њихове имо-

⁴⁾ Испореди Павловъ, Объ участіи мірянъ въ дѣлахъ церкви съ гочки зрѣнія правосл. канонич. права. Казань, 1866.

⁵⁾ Испор. номокан. 2, 1. 3, 14. 10, 8 (Ат. Синт. I, 101. 118. 242).

⁶⁾ В. §. 160. ове књиге

⁷⁾ Cod. Justin. I. 2, 25 §. 1. Nov. Justin. 123. c. 23 (Basil. III. 1, 39). Nov. Manuelis Comneni a. 1159 (*Zachariae*. III, 454). Испор. Валсамоново тумач. 12. кан. VII вас. сабора (Ат. Синт. II, 594).

и прописи грчко-римскога законодавства забрањују продавање и уопће расипање црквене имовине.

У канонима пријети се свргнућем свештеним лицима, којима је повјерено старање о дотичноме дијелу црквене имовине, ако што продаду или уступе другима.⁵⁾ Седмог васељенскога сабора 12. канон о овоме каже: „Епископ или игуман, који се затече, да поља, што епископији или манастиру припадају, уступа свјетовној власти или предаје другој којој особи: такав чин нека нема ваљаности сходно канону светих апостола, који каже: „Епископ нека води старање о свима црквеним стварима, и нека њима управља, сјећајући се, да га Бог надзире; нити смије себи што присвајати од истих, или својим рођацима даривати оно што је божје: ако су сиромашни, нека им помогне, као сиромасима, али под изговором истих, нека не продаје оно, што је црквено.““ Ако истичу, да земља узрокује губитак и да се никаква корист од ње не добива, не треба ни у таквоме случају уступати поља мјесним властима, него клирицима, или земљедјелцима. А ако се ту послуже опаком лукавштином, те властелин прекупи земљу од клирика, или земљедјелца, нека нема ни у таквоме случају ваљаности продаја, него све треба да буде повраћено епископији, или манастиру; а епископ, или игуман, који то учини, нека буде удаљен: епископ из епископије, а игуман из манастира, као такви, који немило расипљу оно, што нијесу стекли.“⁶⁾ Слични су овоме закони грчко-римских царева,⁷⁾ и наредбе патријаршеских синода средњег вијека,⁸⁾ које забрањују не само формалну продају нечега, што је властина цркве, него и сваки други уговор, који би могао бити на штету имовине црквене и сваку употребу исте на другу какву сврху.⁹⁾ Изнимку од ових опћих прописа допушта црквено

chariae, Jus. gr-rom. III, 407), поу Joannis Comneni, ne exactor quicquam ab ecclesia episcopo suo orbata exigat (Ib. III, 428). Номокан II, 1. XI, 1 (Ат. Синт. I, 89 247).

⁵⁾ Ап. кан. 38., IV вас. 24., анк. 15., анг. 24., карт. 26. 33. Кирила ал. 2.

⁶⁾ Испор. трул. 49 и VII вас. 13

⁷⁾ Cod. Justin I, 2, 14, 17, 21, 24. Nov. 7, 46, 54, 67, 120. Номокан II, 2 X, 2, 4 XI, 1. Власт. синт. E, 8 16 (Ат. Синт. I, 108 238, 239, 247. VI, 250, 267)

⁸⁾ Испор. Acta Patr. Constantinop. I, 138 457 II, 323, 492 и др.

⁹⁾ Испор. *Zhishman*, Stifterrecht, S. 72.

право само кад постоји за то потпуно оправдани узрок, а наиме, кад се истакне неопходност да се нешто прода, како би се тијем надокнадило каквој пријекој потреби цркве,¹⁰⁾ кад треба помоћи каквој осиротјелој цркви или сиромасима¹¹⁾ и кад продајом нечега може се изградити цркви нека виша корист.¹²⁾ Свака продаја неког црквеног добра, која се не може оправдати једним од ових разлога, ништава је.¹³⁾

§ 163.

Основатељско право.

Изузетак од онога, што смо казали (§. 161.) о управи црквене имовине, саставља такозвано *основатељско право*, или ктиторско право (*κτητορικὸν δίκαιον*),¹⁾ по којем управа имовином једне цркве, или завода с црквеном цијељу, не припада изабраном за то старатељству (епитропији, §. 128), него посебно дотичној особи, која добије то право.

Право основатељско постало је у цркви хришћанској тада, кад су разни побожни хришћани почели о своме трошку подизати цркве и снабдијевати те цркве свијем што треба, да се у њима достојно врши служба божја и да обезбјеђени буду у погледу издржавања свештеници и друга лица, која су била на служби тих цркава. Ово се показује особито онда, када су престала гоњења и кад је хришћанска вјера постала слободном у грчко-римској др-

¹⁰⁾ Карт кан. 26 33. и тумачење *Валсалоново* 33. карт. и 12. VII вас. (At. Синт. II, 595. 597. III, 392)

¹¹⁾ Наредба цариград. патр. синода новембра 1027 (At. Синт. V, 20).

¹²⁾ Nov. 7 с 6 §. 1. и 4 одг. *Никите солун.* (At. Синт. V, 383).

¹³⁾ VII васељ. 12 и остале законске одредбе, споменуте у 4. биљешци овог §

§ 163 ¹⁾ M. Σακελλαρόπουλος, Ἑκκλησιαστ. δίκαιον. §§. 72—84. Врло добру монографију о овом основатељском праву написао је пок. *Чишман* и издао 1888 год. у Бечу са насловом: *Das Stifterrecht. in der morgenländ. Kirche.* По овој књизи написан је у задарском часопису „Истина“ (1888. бр. 8.) чланак: Основатељско право у православној цркви, гдје је показана и разлика између овога права и *права патроната* у римокатоличкој цркви. О покушају увести у руску цркву западно патронатско право види: Воспоминанія архіеп. Антонія о греко-унитској цркви въ западномъ краѣ Россіи. С.-Петербург. 1889.

жави. Похваљујући ову побожну ревност дотичних лица, црква је хтјела и благодарност своју да засвједочи тим лицима, те им је признавала извјесне повластице, како у управи црквеном имовином, тако и при постављању свештеника за односне цркве, и то не само њима лично, него и њиховим законитим наслједницима, при односном канонички прописаном надзору надлежног мјесног епископа. Ово је црква признавала и онима, који би какву опустјелу цркву обновили и одредили установљене приходе за уздржање њено и служитеља при њој. Повластице ове заједно са обвезама, које су тим повластицама одговарале, одређене су биле црквено-грађанским законодавством за вријеме цара Јустинијана (527—565) формалним законским прописима, и саставиле су поменуто основатељско, или ктиторско право.²⁾

Право се ово може добити на сваку цркву, градску или сеоску, на манастир и на сваки добротворни завод, који зависи од црквене власти. А добити може ово право свака физичка особа, без разлике сталежа, спола и звања, која је православне вјере и ужива сва црквена и грађанска права. Може добити то право и свака јуридикциона особа, која на законитом темељу постоји, дакле свака црквена општина, разна друштва, религиозни фондови и т. д. Свака дакле и физичка и јуридикциона особа, која има законом прописане каквоће, може постати субјектом основатељског права, ако је само у стању да оснује нову цркву или опустјелу да обнови, или да оснује манастир или какав добротворни завод са црквеном цијељу, и ако може да зајамчи средства, која су нужна за уздржавање дотичне цркве, манастира или добротворног завода. Даровати пак и признати ово право дотичној особи, физичкој или јуридикциој, може само надлежна црквена власт, или тачније онај епархијски епископ, у чијој се области оснива та црква, манастир или добротворни завод, уз очување односних тачно установљених законских прописа.³⁾

Признањем дотичној особи основатељског права, црквена власт, а то је надлежни епархијски епископ, не уступа тој особи ни једно од оних духовних права над односним

²⁾ Види особито Јустинијанову новелу 123. гл 18. од 546. год.

³⁾ Сви ови прописи наведени су у споменутој Чижмановој књизи, стр. 21. и сл.

објектом основатељскога права, која епископу припадају по архипастирском карактеру његовом. Епископ је безусловни духовни старјешина сваке цркве и манастира, исто и сваког добротворног завода са црквеном цијељу, што се налази у његовој епархији, независно од тога, да ли је то основала из својих средстава једна физичка или јуридика особа, или је то основано било другим начином. Према томе сва права и дужности, које састављају основатељско право, тичу се само и искључиво спољашњих послова дотичног објекта тога права. Сва ова права и дужности, које прима на себе основатељ, или ктитор, изложене су обично у основатељском писму (*κτητορικόν τοπικόν*), које споразумно саставља основатељ и надлежни епархијски епископ, и које садржи у подробности све што се тиче зграде дотичног црквеног завода, средства за уздржавање те зграде и издржавање особља, које ће при заводу служити, обвезе које мора да основатељ извршује, и одношај основатељев према самом заводу и према надлежној црквеној власти. Основатељско ово писмо, или типик, чим је оно устројено на законском темељу, добива значај закона, који обвезује за сва даља времена и особу основатеља и надлежну епархијску власт, и то се писмо чува у епископској архиви, да би се по њему могло тачно извршивати све што је установљено и да би се дотични правни одношаји строго и неповријеђено чували.

Према опћем садржају разних основатељских писама, што постоје, *дужности* основатеља у главноме ово су: 1. да се стара о пристојном држању и украшавању цркве, 2. о освјетљењу и појању у цркви, 3. да се правилно држе црквене службе у одређена времена, 4. да се при службама спомињу власти, и добротвори живи и мртви, 5. да црква снабдјевена буде потребним св. сасудима, одјејанијама и књигама, 6. да се чува неповријеђена имовина цркве, да се истом имовином добро управља и да се она по могућности множи, 7. да се свештеницима и другим особама, што су на служби цркве, издаје правилна награда и 8. да се чувају епископска права на дотичну цркву. Ово што је овдје казано о цркви, као објекту основатељскога права, вриједи само у другом облику и за манастире, или друге црквене заводе, које могу бити објектом истога права, а према којима има основатељ типиком одређене дужности.

Дужностима овијем одговарају ова *права* основатељева: 1. да управља црквеном имовином према опћим каноничким прописима, који важе уопће за управу црквеном имовином, да настоји да га имовина напредује, подлажући рад свој о овоме епископској врховној јурисдикцији, 2. да предлаже надлежном епархијском епископу свештеника, који има да служи при дотичној цркви. Епископ испитује каквоће предложенога лица, и ако нађе да је достојно мјеста, за које је изабрано, одобрава избор и издаје му прописану грамату; нема ли дотични предложеник све прописане каквоће, или епископ нађе по својој увиђавности да тај предложеник није згодан за дотичну цркву, тада ће основатељ предложити друго лице, или и неколико лица, и епископ ће тада изабрати најдостојнијега. 3. Основатељ има право и на одређене почасте, које га морају одликовати од осталих вјерних, а то је, да у цркви има угледно мјесто, да му се име спомиње при црквеним службама, да има првенство при сваком црквеном збору и т. д.

Основатељско право престаје, кад основатељ не ће или не може да изврши све оне дужности, које су у односном основатељском писму установљене, а посебно, ако добро не управља црквеном имовином, ако пушта да га имовина пропада, ако се не стара о пристојном држању цркве, о снабдјевању цркве свим оним што је нужно за црквено благољепије и о издржавању свештенства при цркви, ако пренебрегава наредбе црквене власти, и уопће, ако се покаже недостојан повластице, коју му је црква признала и даровала као основатељу. А ако је субјект основатељскога права нека јуридичка особа, на прим. једна црквена општина, изгубиће и та општина исти час основатељско право, чим се огријеша хотимично о ма коју било основатељску дужност, и губи, као и физичка особа, све односне повластице и права, а на првом мјесту, право предлагања свештеника и управљања црквеном имовином. Одузети у оваквим случајевима основатељско право једној или другој физичкој или јуридичкој особи; властан је надлежни епархијски епископ, који тада по својој увиђавности, а у смислу канона, располаже са дотичним црквеним заводом, како би исти одговарао оној црквеној цијељи, ради које је основан био, и ради које уопће сви такви заводи и постоје.

Престаје основатељско право и кад умре дотични осно-

ватељ, а није оставио законитих нашљедника, или није тестаментарно одредио другу особу, која би имала то право да наслиједи. У оваквом случају црквена имовина прелази у влаштину догичне црквене општине, која тада прима и све односне обвезе првобитног основатеља, те постаје субјектом основатељскога права онако исто, као да је она сама, као јуридика особа, у самом почетку добила то право.

Ово основатељско или ктиторско право у погледу управљања црквеном имовином врше данас уопће у православној црквеној општинама парохиске епитропије (§. 128); а у погледу предлагања свештеника и другог особља на служби догичне цркве, врше исто право црквене општине кроз односне изборне скупштине у оним обласним црквама, гдје постоје такозване црквено-народне аутономије, као у карловачкој или сибинској митрополији, а у некој мјери и у бугарском егзархату. У другим обласним црквама епархијске консисторије, односно епископи, одређују и именују парохиске свештенике, и тек у врло ријетким случајевима признаје се ово право појединим црквеним општинама.

Физичких особа са основатељским правом данас има врло мало у православној цркви уопће. Ово зависи од тога, што је нестало вјерске ревности хришћана старога доба, те се и мало таквих особа показује, којима би црква могла признати основатељско право. А некадашњих оних особа право ово изгубило се течајем времена одржајем (*usucapio*) догичних црквених општине, које тијем, као јуридикне особе, постадоше субјектом тога права.⁴⁾

⁴⁾ Између свију обласних цркава православних уздржало се понајдуље основатељско право код Румунџа. У *Буковини* то се право преобразило у западно патронашко право у другој половини XVIII вијека, кад је бечка влада (16 окт. 1788 бр 23562) наредила, на основу одредбе цара Јосифа II, да свака црква мора свога патрона имати. Од тога доба па и до данас постоји у буковинској епархији патронашко право, које, у осталом, са гледишта православног црквеног права не може на никоји начин бити оправдано. Види о овоме питању *A. Schaguna, Compendium des kan. Rechts. §. 286.*, а испореди и *Fr. Vering, Kirchenrecht. §. 103.* Овај писац спомиње (стр 511), да је у почетку XIX вијека уведено патронашко право и у православној далматинској епархији. Ова тврдња Верингова није ничим оправдана, јер нити данас, нити икада је то право постојало у православној далматинској цркви.

2. Издржавање клира.

§ 164.

Основни прописи.

Опћи је закон, да сваки онај, који нам учини неку услугу, има право да за то добије и односну награду. По томе истоме закону и свештеници, као вршиоци тајни, као учитељи и проповједници божје ријечи и као пастири, имају пуно право на награду за своју службу, која превазилази сваку другу службу у свијету; а пошто свештеничка ова служба захтијева, да јој се човјек сав ода, и само једино ту службу он може да врши, чим је примио свештенички чин, то и награда његова мора бити таква, да њом може покрити све трошкове, који су му нужни, да се може издржавати прилично своме чину. Овако је било у сва времена дохришћанскога доба, а ово је исто усвојио и благословио за своју цркву и Основатељ цркве. „Посленик је достојан своје награде“, казује он ученицима својима, напућујући их на вршење апостолске службе;¹⁾ а ап. Павло поучава, да је ово опћи закон, да је то написано и у Мојсијеву закону, да то није ништа ванреднога, кад они, који духовна сију, траже да тјелесна пожњу, да они, који врше свету службу, морају и да се хране од светиње и да који олтару служе с олтаром и дијеле, јер „тако и Господ заповједи, да они који јеванђеље проповиједају од јеванђеља живе.“²⁾

Док је постојала опћност имовине црквене, од свију приносâ, који су у опћу благајну цркве текли, трећи дио употребљавао се на издржавање клира, ниги је постојао неки посебни извор, из кога би се имало црпсти нужно за то издржавање клира.³⁾ Али кад је та имовинска опћност престала, и свака црква и свака црквена установа постала посебним власником онога дијела црквене имовине, који јој је по подјели припадао, тада се већ требало постарати и о томе, чиме ће се имати да издржава клир, који је при дотичној мјесној цркви био. Приходима од имовине црквене

§ 164. 1) Мат. 10, 10. Лук. 10, 7.

2) I Кор. 9, 7—14.

3) Билъ. 1. §. 161. ове књиге.

покривали су се на првом мјесту трошкови за саме зграде црквене и за богослужење, и оно што је остајало, дијелило се клиру. Ово пошљедње могло је и довољно бити за издржавање клира при имућнијим црквама; али већина црква била је у сиромашном економском стању, те и клир тих црква трпио је оскудицу и није могао да живи сходно своме чину. Овако неопредјељено стање клира са стране издржавања његовог изазвало је црквено законодавство, да изда позитивне прописе у томе погледу, те је и установило, из каквих наиме прихода црквених има се томе издржавању клира да задовољи.⁴⁾ У згодан час притекла је у томе цркви у помоћ и државна власт. Константин велики издао је (315. год.) наредбу једну на име картагенског епископа Цецилијана, којом одређује односну своту новаца, која ће се издавати из државне благајне, као припомоћ за издржавање клира.⁵⁾ Ова наредба Константинова, која се тичала афричке цркве, била је распрострањена и на све остале цркве, које су биле у сиромашноме стању, и постала је мјеродавном за будућа времена у питању издавања државне припомоћи за издржавање служитеља цркве.⁶⁾ — Из одређених дакле црквених прихода и из државне благајне добивао је клир нужно, да може живјети сходно своме чину. Ови извори постојали су у цркви у IV вијеку, а постојали су и кроз све даље вијекове до данас.

§ 165.

Издржавање епископа и црквених достојанственика.

Према посебном положају, који заузимају у устројству црквеном епископи и њихови помоћници у управи, црквени достојанственици, издржавање њихово друкчије је уопће од издржавања парохијскога свештенства.

⁴⁾ Види слиједеће §§.

⁵⁾ „Quandoquidem placuit nobis (цару) ut per omnes provincias Africae, Numidiae et utriusque Mauritaniae certis quibusdam legitimae religionis catholicae ministris ad sumptus necessarios aliquid praeberetur, literas dedi ad Ursum virum perfectissimum rationalem Africae, eique significavi ut ter mille folles Tuae Gravitati numerari curaret.“ *Euseb. hist. eccl.* X, 6 (Versio Valesii, ed *Migne*).

⁶⁾ *Cod. Theod.* VIII. 16, 1.

Извори за издржавање епископа састављали су, или непокретна имовина, коју су поједини побожни хришћани остављали епископијама завјештајем или испоруком, или пак разни приходи, које су добивали од подручних им вјерних. Непокретне имовине није било при свакој епископији, те се и приходи од тога нијесу уопће сматрали сталним приходима епископа. Оваквим сталним приходима сматрале су се даће, на које су обвезане биле наспрам епископа подручне му парохије. Ове даће, које се у црквено-правним изворима зову каноничком даћом, каноником (*κατοικίον*), заведене су биле и утврђене практиком још од VI вијека, и држале су се обичајем све до XI вијека, кад је тај епископски каноник законом био нормиран за све епископе подједнако. Прописано је наиме било као опћи закон, да годишње епископу мора давати: свако село од тридесет димњака — један златан новац, два сребрна, једног овна, шест мјера јечма, шест мјера вина, шест мјера пшеничнога брашна и тридесет комада перади; село од двадесет димњака — двије трећине једног златног новца, један сребрни, једно двизе, четири мјере јечма, четири мјере вина, четири мјере пшеничнога брашна и двадесет комада перади; село од десет димњака — пет сребрних новаца, једно јагње, двије мјере јечма, двије вина, двије пшеничнога брашна и десет комада перади. И осим овога, да епископ има право тражити седам златних новаца од свакога, кога рукоположи, и то: један златни новац кад га произведе за чаца, три кад га рукоположи за дјаконa и три кад за презвитера. Овај је закон издао цар Исаак Анђел (између 1057. и 1059. год.).¹⁾ Цар Константин Мономах (између 1042. и 1054. год.) издао је био закон, да при свакоме вјенчању, вјереник мора дати епископу један златни новац (*ὀμίση ἐν χρυσῷ*), а невјеста дванаест лаката платна. Оба ова закона потврдио је својом једном новелом (1086. год.) цар Алексије Комнин.²⁾ Ови закони добили су и синодску патријаршеску потврду,³⁾

§ 165. ¹⁾ *Zachariae Jus gr.-rom III, 322—323.* Испор 59. канон. одговор *Валсамона* (Ат Синт. IV, 491—492).

²⁾ *Zachar. ib. III, 365—366. An. Const. V, 280—281.*

³⁾ Први закон Исаака Анђела потврдио је патр. Михаил Керуларије (*Mortrenil, Histoire du droit byzant III, 134*), а други је потврдио патр. Никола Граматик (Ат. Синт. V, 60—62).

а затијем су унесени у каноничке зборнике православне цркве.⁴⁾

У течају времена различно нам се представљају у разним црквама годишњи приходи епископā. Особито на истоку установљени су били и такви извори приходā, који никаквог каноничког оправдања не могу имати, и који су наравно водили к злоупотребама.⁵⁾ Данас је издржавање епископā нормирано посебним законодавством појединих помјесних цркава, и свугдје они добивају плату у новцу.⁶⁾

⁴⁾ Номок. I, 34. *Властар*. Синт X, 28 (Аг. Синт. I, 75—76. VI, 514).

⁵⁾ *Κανονισμός περί πατριαρχικῆς ἐπιχορηγήσεως καὶ ἀρχιερατικῶν προσόδων* 1862. укида својим 11. чланом слиједеће приходе, који су се били уобичајили у источној цркви: 1) продаја свештеничких гедикија (*γεδίκιον*), а то је, уступање од стране епархијског епископа једноме парохију за одређену своју новца свију приходā, што је епископ имао право да прима од парохијана дотичне парохије (види бил. 1. овога §), и тада је парох сам то примао, обично много више, него што би се иначе епископу давало; 2) *βοήθεια*, наиме нека помоћ епископу, која се сваке двије или три године прикупљала; 3) *φιλότης*, неки дарови што су свештеници редовно слали епископу; 4) тасови што су се непрестано носили по цркви у вријеме службе за купљење милостиње; 5) *ἐμβροτόκια*, дарови свештеникā кад би ступили на парохију; 6) обвезна водоосвећења; 7) *ψυχονερίδια*, новац што су свештеници на вратима црквенима скупљали од вјерних на помен душе; 8) таксе за освећење цркава; 9) таксе за диспенсацију од забрањенога брака; 10) таксе за рукоположење; 11) таксе за постављање игумана, — и на крају казано је, да се забрањују и сви други случајни аријерејски приходи, ма како се они називали.

⁶⁾ У *цариградској* патријаршији епископи добивају годишње од 2000 до 10000 форинти, а патријарх 50000. (Спом. у 5 бил. канонизам); у *Русији* од 6000 до 10000 рубаља (Барсовъ. Nr. 1056); у *карловацкој* митрополији 12000 форинти. (Саборски закључак 1865); у *Грчкој*: митрополит 6000 драхма, архијепископи 5000, а епископи по 4000 драхма; у *Србији* митрополит прима 15000 динара, а епархијски епископи по 10000 динара, и осим тога митрополит има годишњи додатак од 7500 динара, а епископи по 1000 динара (Закон од 29. јула 1898.) Осим плате и осим прихода од непокретнога добра, што може посједовати епископија, епископи имају право и на неке епитрахилске приходе, на прим у *Грчкој* за брачну диспенсацију 3 драхме, за проглас развода 3 драхме, за одлучење 3 драхме (закон о епископима 9. јула 1852. бр. 16); у *бугарској* егзархату по 10 лева за сваку службу, коју обави епископ на молбу појединих, а 4 лева за освећење воде, такођер на молбу појединих (чл. 176 (108) егзарх. устава); у *цариградској* патријаршији 1 фор. за брачну диспенсацију, 5 фор. за сваку службу, коју на молбу

Црквени достојанственици добивали су награду за своју службу или од опће непокретне имовине дотичне епархије, или пак од разних прихода, што је примала епархијска благајна. Награду су ову они примали у одређеним мјесечним роковима, и преко те редовне њихове награде, нијесу имали право на никакве приходе црквене; а за изискивање новца или дара у каквом службеном послу, и уопће за примање мита, подвргавали су се строгим казнама.⁷⁾ Ово важи, а мора важити и данас и свагда. По данашњим законским прописима, у неким црквама чланови епархијске управе добивају у већини помјесних цркава своју редовну плату или од црквене, или од државне благајне, а у неким црквама служе бесплатно.⁸⁾

§ 166.

Изддржавање парохијског свештенства.

У црквено-правним изворима спомињу се новчани прилози вјерних, првине од плодова и приноси к олтару, као извори прихода за издржавање свештенства.¹⁾ Али тијем се не забрањује свештеницима, да примају за своје издржавање и друге ствари од вјернога народа, ако само није посриједи симонија. Извори свештеничких прихода мијењали су се течајем времена, и множили се према усрђу народа к цркви и њеним служитељима. Ти су приходи различни према мјесту, гдје је која парохија и према обичајима, који гдје постоје; те према томе, у једној парохији главније мјесто заузимају једни приходи, а у другој други; у једној

појединих обави епископ, и затијем сваки парох даје епископу годишње 1 фор. у замјену некадашњег каноника (Спом. канонизам чл. 5. 7. 10).

⁷⁾ Види упуство царигр. патријарха Матије I год 1398., којег упуства одломци су преведени у *Zhishman, Die Synoden S. 215. Anmerk. 3—5.*

⁸⁾ Из државне благајне добивају на прим. у *Далмацији* плату редовни чланови консисторије, и то у задарској консисторији: први члан 4800 кр. годишње, други 3500 кр., а трећи 3000 кр. (Царска одлука 9. авг. 1895). У *карловачкој* митрополији чланови консисторије служе бесплатно.

§ 166. ¹⁾ Ап. кан. 4. и тумачење *арил. Јоанна* истог канона (Сп. књ. I, 141).

постоје неки извори таквих прихода, каквих у другој сасвијем нема; нити у иједној парохији бива, да само један извор прихода постоји, а других никаквих да нема, него уопће налазимо у свакој парохији по неколико таквих извора, који заједно сугичу да издржавање парохијског свештенства буде сходно његовоме чину. Између ових разних извора свештеничких прихода ми данас у разним помјесним црквама за издржавање парохијског свештенства налазимо да постоје слиједећи: *а)* установљене годишње новчане награде, *б)* комади земље, која приноси плод, *в)* установљене даће од плодова земље или од стоке од стране парохијана и *г)* епитрахилски приходи.

I. Најстарија врста свештеничких прихода јест готов новац. Издржавање служитеља цркве одређеним сумама новца ми налазимо већ у апостолско доба, јер су вјерни своје приносе већим дијелом у новцу чинили, и тај новац се употребљавао, колико да се покрију опће потребе, толико исто и то поглавито на издржавање свештених лица. Ово је било и најглавнија врста приходâ за свештенство у оно доба, кад црква није још посједовала непокретних добара, а тако је било и послѣје за више вијекова. Свештенство по градовима тешко је могло на другу врсту прихода и рачунати; али тако исто и сеоско свештенство добивало је у новцу, недјелно или мјесечно, колико му је по опћој лиоби припадало. Овај извор издржавања свештенства, због разних случајних измјена, којима уопће новац подлежи, није свагда најпоузданији; али свакако он је најпростији, те се поглавито код градскога свештенства на исти највише рачунало. У наше доба тежи се уопће к томе, да парохијско свештенство, не само по градовима, него и по селима, добива у готовом новцу, колико му треба за његово издржавање сходно чину његовом.

Количина тога издржавања у новцу различна је данас у појединим црквама, према разлици мјесних прилика; и гдје то постоји, сматра се редовно као допуна оним приходима, што свештеници добивају из других извора, а уопће, као замјена онога, што парохијани у другим мјестима у натури дају своје свештенику.²⁾

²⁾ Види стр. 438. и 439. ове књиге. У Србији свештенство градских парохија прима своју награду (мјесто бира) у новцу (указ 28. авг. 1848).

II. Други извор за издржавање парохијског свештенства саставља у неким мјестима опредјељена количина земље, од које земље плодове има право то свештенство да ужива. Ово је постало поглавито од туда, што се није могла издавати свештенству односна награда у новцу. У парохијама старијега доба ми налазимо готово свугдје да то постоји, осим градских парохија, у којима се издавала у новцу награда свештенству. Ово постоји и данас у већем дијелу православног свијета.³⁾ Власник ове земље, која се даје парохијском свештенству на уживање, јест мјесна црква, и према томе свештенство је одговорно епархијској власти за ту земљу. Оно може по својој увиђавности обрађивати ту земљу, али дати је под аренду може само придржавајући се законских прописа, који посебно за такву земљу постоје.⁴⁾

III. Извором, како опћим, тако и врло старим, издржавања парохијског свештенства, то је *бир*, наиме оно, што од плодова земље или стоке парохијани сваке године дају свештенику. Давање бира свештенству ми налазимо и у старозавјетној цркви.⁵⁾ Од старозавјетне цркве ово је примила и новозавјетна црква; те о извјесној годишњој даћи од земаљских плодова (која је даћа уопће састављала десети дио плода, и по томе названа десетак, *δεκάτα*) у корист цркве и свештенства говоре најстарији црквено-правни споменици.⁶⁾ У западној цркви из овога постала је теорија *de decimis*, која се, почињући од VI вијека, на ши-

³⁾ На прим. у *Буковини* по парох. устројству 26. апр. 1786. (§. 15.) сваки парох ужива сесију (*Session*) земље од 44 јутра, од којих, по дворском декрету 16. авг. 1805. бр. 16126, 33 оранице, 9 ливаде и 2 јутра земљишта, гдје је кућа и башта; у *Русији* парохијско свештенство ужива од 33 до 99 десјатина (свака десјатина 2400 квадратних руск. клафтера) према мјесном положају парохије (Зак. меж. чл. 402 и сл. Зак. о сост. чл. 406—408); у *Карловачкој* митрополији ужива парох сесију земље у натури, гдје је има, а гдје је потпуно или никако нема, накнађује му се потпуно или сразмјерно у новцу са 200 или 300 фор (Рескрипт 1868. I одс. §. 11).

⁴⁾ За *Аустрију* важи у овоме погледу дворски декрет 14. апр. 1821; за *Русију* види указ 24. марта 1873.

⁵⁾ II књ. Мојсијева 13; 2. 12. 13. 22, 29. 30. 23, 19. 34, 19. 20. III књ. 27, 26. 27. 30—33. IV књ. 3, 12. 13. 8, 16—19. 18, 8—19. 21. V књ. 14, 22—29 и сва 26. глава.

⁶⁾ Ап. установе II, 25. 29. VIII, 30. Испор. и 4. ап. кан.

роко развила у римокатоличком црквеном законодавству.⁷⁾ У опћем црквеном законодавству источном оваког чега нема, него је остављено било вјернима, да сами по својој усрђу дају од плодова земље својим свештеницима колико могу, без опредјељене количине.⁸⁾ Практиком црквеном установљено је било послѣ, колико ће ко давати од тих плодова земље свештенику, и та практика постала је затијем законом за догичну парохију и призната надлежном влашћу односних помјесних цркава, као редовни извор издржавања парохијског свештенства. Прилике времена мало по мало су охладниле пређашње усрђе вјерних у давању бира својим свештеницима, те данас се показује опћа тежња, да се тај бир свештенички замјени редовном новчаном платом.⁹⁾

IV. Опћи извор свештеничких приходâ, који налазимо данас у свима црквама, саставља такозвани *епитрахиљски приход* (штоларна пристојбина). Зове се тако од епитрахиља, што на себе меће свештеник кад обавља неко богослужење, за које прима установљену награду. У старије доба цркве овај приход није постојао; и догични свештеник, који би тражио какву наплату од својих парохијана за неку црквену службу, сматрао се симонистом.¹⁰⁾ Али ако је неко од добре воље даривао свештеника за какву службу, то се сматрало племенитим чином, и свештенику такве дарове црква сасвијем није забрањивала да прима. Течајем времена ови дарови прешли су у обичај, и на исте је сваки свештеник могао рачунати, као на стални свој приход. Кад су касније остали свештенички приходи почели се смањивати, тада се почело рачунати и на то, што је свештеник од епитрахиља могао да добије, те је ово постало посебним насловом парохијскога прихода. А да се неби каква злоупотреба у ово увукла, најприје црквена, а затијем и грађанска власт, путем закона установише за какве наиме службе и колико имају свештеници да од својих парохијана наплаћују. Овијем су добиле правни значај епитрахиљске наплате, које је могао парохијски свештеник

⁷⁾ Испор. *Thomassin*, *Vet. et nov. ecclesiae disciplina*. III. 1, 6—11 (Ed. cit. VII, 29—85).

⁸⁾ Види Номокан. VI. 1 (Ат Синт. I, 133).

⁹⁾ Ово је уређено већ у *карловачкој* митрополији краљ. рескриптом 1868. (види §. 13. I одс. рескрипта).

¹⁰⁾ Испор. 59. новелу Јустинијанову.

да изискује, без бојазни да падне у симонију. У симонију ће свештеник само тада пасти, кад буде истраживао ту наплату од сиромашних парохијана, који и сами трпе нужду, или кад не буде хтио обавити неку службу, док му се за исту не плати.

Данас су свугдје посебним тарифама, изданима од надлежних власти, установљене епитрахиљске наплате, које су разређене у главном према сталежу, доби и имовинском стању парохијана.¹¹⁾ Пошто епитрахиљска тарифа има цијељу да запријечи свако самовољно или прекомјерно наплаћивање од стране свештенства за дотичне службе, то иста тарифа строго је обвезна за свакога свештеника и мора бити изложена у свакој парохији у овјеровљеном пријепису на таквоме мјесту, да је сваки парохијанин може свагда видјети. Тачно вршење прописâ тих тарифа подлежи надзору старије власти.¹²⁾ Од сиромашних парохијана, за које је свима познато, да немају уопће довољних средстава за живљење, свештеник не смије тражити никакве наплате, него из хришћанске љубави мора забадава да им односну службу обави; а строгој одговорности подлежи парохијско свештенство, ако буде истраживало таку наплату од удовице или родбине неког умрлог сиромашнијег парохијанина, или буде приморавало их да ради тога продаду или заложу што од своје сиротиње.¹³⁾ Находчад и сироте, које се издржавају у јавним добротворним заводима, мора свештеник такођер да забадава сахрани,¹⁴⁾ исто као што је дужан да забадава издаје изводе из матица онима, који потребују такве изводе да добију неку припомоћ за своје издржавање.¹⁵⁾ На захтијев странке, дотични парох дужан је издати јој писмену признаницу сврху своте, коју је примио за неку обављену службу.¹⁶⁾ Свака злоупотреба од стране парохијског свештенства епитрахиљским приходима

¹¹⁾ Види за *Србију* уредбу 29. марта 1853; за *Далмацију* уредбу 28. јула 1853. (Нам. отпис 26. окт. 1853 бр. 18534); за *Буковину* наредба земаљске владе од 20. фебр. 1859; за *бугарски* егзархат чл 146. егзарх. устава 1895; за *карловачку* митрополију §. 16 I одс рескрипта 1868.

¹²⁾ Види за *Аустрију* дворски декрет 11. марта 1784.

¹³⁾ Дворски декрет 30. јуна 1785.

¹⁴⁾ Дворски декрет 11. јуна 1785. и 28. нов. 1786.

¹⁵⁾ Дворски декрет 22. јуна 1793.

¹⁶⁾ Дворски декрет 30. марта 1786.

подлежи суду надлежне старије власти, која има право да казни те злоупотребе.¹⁷⁾

V. Уз ове разне приходе парохијско свештенство има уопће право и на бесплатан стан. У старија времена ми налазимо уз сваку цркву посебне зграде, у којима су се изучавали катихумени и склањали сиромашни и немоћни чланови цркве. У тим зградама становали су и свештеници, надзору којих је повјерена била како црква, тако и они, који су били под закриљем цркве.¹⁸⁾ Од овога је постало у течају времена право парохијског свештенства на бесплатан стан, које је право данас условљено између осталог дужношћу свештеника, да непрестано борави у својој парохији и што је његова кућа јавно званично мјесто, како са гледишта црквене власти, тако исто и за државну власт.¹⁹⁾

Све до сада споменуте врсте прихода могу се сматрати редовним приходима парохијског свештенства.²⁰⁾ Оне су условљене приликама мјеста и времена, те све оне у једнакој мјери и у сва времена нијесу свагда постојале у свима помјесним црквама, као што ни данас не могу постојати. Неких сасвијем нема у појединим црквама (на прим. сесије земље у Далмацији, или бира по рескрипту у карловачкој митрополији), него су надокнађене другом врстом прихода. Уопће, у погледу издржавања свештенства важи то, да „онај који служи олтару, има право од олтара и да се храни“, и према томе начелу црквена власи дужна је старати се, да парохијско свештенство добива своје сраз-

¹⁷⁾ Види за *Аустрију* патенту 28 јула 1750. и 23. јула 1763. за тијем дворске декрете 2. окт. 1773; 10 јула 1783, 29. апр. 1787., 17. марта 1791, 27. јан 1834, минист. упуство 7. апр. 1850. §. 96. и упуство окружним поглаварствима 19. јануара 1853 §. 49.

¹⁸⁾ *Thomassin, Vet. et nov. disciplina III. 1, 33 sq. (Ed. cit. VII. 256 sq.)*

¹⁹⁾ Види §. 124. ове књиге.

²⁰⁾ О случајним парохијским приходима, које налазимо у појединим црквама, и о онима, који постоје у разним парохијама си-лом обичаја, у системи права не може се водити рачуна Црква не забрањује свештенству примати од вјерних добровољне приносе, те ако неки добровољни приноси пријећу у обичај у једној парохији, свештеник их може са мирном сајешћу примати; али изнисквати их силом он не смије, пошто тада постаје симонист, те подлежи оним тешким казнама, које и црквена и државна власт прописује за симонију.

мјерно издржавање (*congrua sustentatio*); а према истоме томе начелу и свештенство, које мора да се свијем бићем својим ода парохијској служби и не смије бавити се ни којим послом, који не стоји у непосредној свези са његовом парохијском службом, има потпуно и законито право на такво своје издржавање. С погледом пак на свезу, која постоји у хришћанским државама међу црквом и државом, и на велику моралну корист, коју држава добива од цркве за опће друштвено добро, дужност је и државе старати се о том издржавању свештенства, те потпомагати цркву у томе свагда, кад имовинска средства саме цркве не могу да задовоље свима потребама свештенства.

§ 167.

Опћа правила о имовини клира.

У погледу имовине, коју може посједовати клир, постоје нека одређена правила, која су издана нешто опћим црквеним законодавством, а нешто посебним законодавством појединих помјесних цркава, и тичу се најприје права, што ужива клир имовином, коју је могао стећи, као приватни власник, било наслједством, било другим којим законом допуштеним начином, затијем тичу се дужности наспрам онога добра, које припада мјесту службе, које један или други члан клира покрива.

О личном праву посједа епископа и свештеника говоре најстарији канони црквени.¹⁾ Овим посједом канони признају епископима и свештеницима пуно право, да могу располагати по својој личној увиђавности. Ради тога наређују, да имовина свештенства мора бити сасвијем одијељена од имовине црквене, и мора бити у гачности позната и пописана како прва, тако исто и друга, да не би црквена имовина у чему оштећена била, а и на имовину свештенства да не би пала каква сумња незаконитости. Ова подјела означена је у западном црквеном праву особитим изразима, те црквена имовина зове се *peculium ecclesiae*, *patrimonium ecclesiae*, а имовина свештенства ре-

§. 167. 1) Ап кан. 40., антиох. 24.; IV вас 22. 26, трул. 35. Испор. о овоме и *Vita s. Cypriani cura. D. Prudentii Maran adornata* (Ed. *Migne*, Patrol. IV, 161).

culium clericorum у ширем смислу.²⁾ Норма у погледу овог пошљедњега изражена је за православно црквено право у 40. ап. канону: „Нека су тачно познате ствари епископове (ако таквих има) и тачно познате Господње; да епископ има власт, умирући, оставити своје коме хоће и како хоће, и да се под изговором црквених ствари не оштете епископове, који може бити да има жену и дјецу, или рођаке, или слуге; јер је ово правично и пред Богом и пред људима, да ни црква не претрпи какву штету, што се не познају ствари епископове, нити епископ или његови рођаци, да буду под изговором цркве подвргнути запљени имовине, или да упадну у парнице они, који му припадају, те се подвргне злу гласу смрт његова“. У осталом, на основу познијих законодавних прописа, ово право епископа, а исто и свију чланова клира, који су заузимали неко мјесто јавне службе у цркви, да располажу по својој увиђавности на корист родбине приватном имовином, — ово право њихово тиче се само оне имовине, коју су стекли независно од те службе њихове, дакле нашљедством, или другим којим приватним, а законитим начином, било прије него што ће ступити у црквену јерархију, било после.³⁾ У погледу пак онога, што су они стекли од приходâ своје службе у цркви, они нијесу већ имали права да располажу у корист своје родбине или других каквих приватних лица, него су то морали даровати или завјештати на добротворне цијељи, или оној цркви, при којој су служили.⁴⁾ О данашњим законским прописима у овоме погледу, ми смо већ споменули на другом мјесту.⁵⁾

У свези са овом обвезом свештенства у погледу имовине, која је скопчана са мјестом службе у цркви, свештено лице, које заузима такву службу, а посебно парохијски свештеник, дужан је користити се том имовином по најбољој својој савјести, и свагда је сматрати као такву, која му није повјерена само да је ужива и приходима њенима да покрије своје потребе, него и да је чува у добrome

²⁾ De peculio clericorum говори tit. 25. lib. III. decretalium.

³⁾ Номокан. X, 5 (Ат Синт I, 239). Novel. 123. c. 3., 131. c. 13. Basilic. III. 1, 9. V. 3, 15.

⁴⁾ Споменута мјеста у предидућој биљешци.

⁵⁾ Види 13. биљ 159. §.

реду како би је уздржао за свога нашљедника по служби. Ми овдје разумијемо сва она покретна и непокретна добра, која припадају једној епископији и парохији, а у погледу уздржавања којих постоје у свакој помјесној цркви своји посебни законски прописи. Дужност је сваког епархијског епископа, а исто тако и пароха, у оним мјестима, гдје постоје неке земље на уживање, да се старају о доброј управи тијех земаља, о рационалном газдинству, о томе, да снабдјевена буде епископија и парохијска кућа свим нужним за обрађивање земље, за прикупљање плодова и т. д. и да све то нашљедник у епископији или парохији нађе у добром реду. Осим тога, дужан је сваки епископ, а исто и парох, старати се о томе, да ако нема никаквога *fundus instructus* при епископији или парохији, да такав оснује; а ако постоји, да се стара о чим већем умножењу истога.⁶⁾ Између пак главних дужности у овоме погледу особито парохијског свештенства, спада уздржавање и поправке парохијске куће и других зграда за економију. По постојећим прописима сваки је парох, парохијски администратор и самостални капелан, дужан сам о своме трошку предузети поправке свега онога, што се поквари, а што је проузроковано било кривицом његовом или његове служинчади; а исто тако дужан је у погледу тих зграда сам предузимати све оно, на што је дужан сваки други, који станује на туђем добру.⁷⁾ За небрежност у овоме подлежи парох одговорности, како пред црквеном, тако и пред грађанском влашћу. Надзор над овим спада међу првим дужностима окружног протопрезвитера приликом његове каноничке посјете, и о томе затијем он подробно извјештава епархијску консисторију са својим посебним мишљењем.⁸⁾ При смрти једнога пароха, мора сваки пут потанко бити прегледано, у каквом се стању налази парохијска кућа и друге зграде, које су служиле на употребу пароха, па ако се нађе, да је то у нереду или искварено кривицом и немаром његовим, мора се поправити и довести у пређашњи ред на рачун оставштине умрлога пароха.⁹⁾ Прегледање ово

⁶⁾ За *Аустрију* дворски декрет 1. септ. 1808.

⁷⁾ Дворски декрет 7. јан. 1797., 18. април. 1806.

⁸⁾ Двор. декрет 13. јуна 1821.

⁹⁾ Двор. декрет 7. јан. 1797., 6. маја, 8. јула и 19. окт. 1824.

и пресуда о стању дотичних парохијских зграда спада у надлежност мјешовитог одасланства, састављеног од представника епархијске власти и окружног поглаварства.¹⁰⁾

§ 168.

Помоћ изнемоглим свештеним лицима.

Изнемоглих свештеника може бити од двије врсте: а) они, који због дубоке старости или због неизлијечиве болести не могу више никако да служе цркви и б) они, који су само у неколико непособни да служе, а наиме, кад овлада неким каква слабост, која може дуже или краће да траје, али којој није за свагда подвргнут, или кад неко не може да због слабог гјелесног састава врши неке теже службе, или најпослије кад због мјеснога положаја не може да одоли свима службама, које би имао да обавља. И о једним и о другима црквена власт водила је увијек, као што и данас води дужно старање. У погледу првих она је установила, да им се из опћих црквених прихода издаје толико, колико им је нужно да могу живјети, а то је такозвана *мировина* (*pensio*); а у погледу других — да им се поставе стални или привремени помоћници, који ће на мјесто њих вршити оне службе, које они сами не могу да обављају.

О мировинама свештених лица у цркви ми налазимо први спомен у актима IV васељенског сабора (451).¹⁾ На томе сабору одређена је била мировина неколиким таквим лицима, и тијем положена каноничка основа пракци даљих времена. По тој саборској основи мировина се може одредити једноме свештеном лицу само тада, кад постоји оправдани узрок за то и кад надлежна власт уважи тај узрок. Одређење количине мировине припада тој власти, а тако исто и извора, из кога ће се та мировина издавати. Умировљено свештено лице задржава своју свештеничку част и свештенослужитељска права, и дужан је подвргавати се свима оним свештенослужитељским дужностима, које су скопчане

¹⁰⁾ Двор. декрет 5. маја 1826. и упуство окружн. поглаварствима 19. јан. 1853.

§ 168. ¹⁾ Види *πραξις* X, XI, XII и XIV (*Harduini* II, 543. 555. 562. 598.

обављено по учењу цркве, не може се више никада поновити,²⁾ и свештеник који би га поновио, подлежи свргнућу.³⁾ Крштење се обавља погњузивши три пута у воду лице, које се крсти, и изговарајући прописану формулу.⁴⁾ Умјесто погњурења употребити облијевање, строго се забрањује, и односно свештено лице подлежи свргнућу, ако то учини.⁵⁾ Облијевање се може употребити само у случају болести, или кад нема доста воде.⁶⁾ Материја тајне крштења јест чиста природна вода, која не може бити ничим замијењена,

2) Правосл. Испов. I, 102. Ап. кан. 49. 50.

3) „Епископ, или презвитер, који изнова крсти онога, који у истини има крштење, нека се свргне (*καταρείσθω*).“ Ап. кан. 47.

4) Правосл. Испов. I, 102. Ап. кан. 49. 50.

5) Ап. кан. 50. Правило 102. у номоканону при вел. Требнику. Наредба ова о погњузивању дотичнога лица у воду при крштењу оснива се на предању, које потиче од самога почетка цркве, као што о томе свједочи Василије велики (кан. 91). Иста је наредба оправдана практиком цркве свију вијекова. Да приведемо само неколике свједоцбе из *латинске* цркве. *Sacramentarium Gregorii Magni* прописује: „*Baptizet sacerdos sub trina mersione, tantum S. Trinitatis semel invocans, ita dicendo: baptizo te in nomine Patris, et merget semel, et Filii, et merget iterum, et Spiritus Sancti, et merget tertio*“. *Sacramentarium Ambrosianum* за Миланску цркву у одјеку *de modo ministrandi baptis* прописује: „*Immersionis modus cum antiquissimi in S. Dei ecclesiis instituti ritusque sit, idemque in ecclesia Ambrosiana perpetuo retentus: ab ea mergendi consuetudine recedi non licet, nisi imminens mortis periculum instet, tumque vel aquae infusione vel aspersione ministrabitur, servata illa stata baptizandi forma*.“ Из схоластичког доба познати Дунс Скот (*Comment. in IV sentent. dist. 3. qu. 4*) пише: „*Excusari potest minister a trina immersione, ut si minister sit impotens, et si unus magnus rusticus, qui debet baptizari, quem nec potest immergere, nec elevare*.“ Чак из почетка XVII вијека, има ево ова наредба: „*Baptizet sacerdos infantem sub trina immersione. . . Ego te baptizo in nomine Patris, et mergat semel, et Filii, et mergat iterum, et Spiritus Sancti, et mergat tertio*“ (*Sacra institutio baptizandi. Cadomi, 1614*). Остале безбројне свједоцбе о овоме отаца и учитеља цркве, како источних тако и западних, види у *Макарија*, Догматичко богословље, §. 203 (руско издање). И црква је тако строго пазила да се у редовним приликама само погњурењем смије обавити крштење, а не облијевањем, да је забранила примати у клир такве особе, које услијед какве ванредне околности нијесу биле погњурењем крштене. Неокес. кан. 12. и моје тумачење овога канона *Правила. II, 33—34*.

6) *Cypriani ep. 76. ad Magnum. Tertul. de poenitent. c. 6*. Тумачење 12. неокес. канона (*Правила. II, 34*). *Макарија* Догмат. богосл. §. 203.

и дошљедно без такве воде не може се обавити правилно крштење.⁷⁾

Крштење има право обавити епископ или презвитер.⁸⁾ Али у случају нужде, кад пријети опасност смрти, може крстити и дјакон и сваки црквенослужитељ,⁹⁾ а тако исто и сваки свјетовњак,¹⁰⁾ па и женскиња,¹¹⁾ ако само имају намјеру да то учине у духу цркве. Ако остане живо лице, које није крстио епископ или свештеник, тада се крштење допуњава по прописаном чину црквеном.¹²⁾ Свештеник, који немаром својим пусти, да неко умре без крштења, подлежи каноничкој казни;¹³⁾ а свјетовњак, због чије се кривице то догоди, лишава се причешћа за три године.¹⁴⁾

Крштење мора бити обављено у цркви, и само у из-
нимним случајевима у кући.¹⁵⁾ У прва времена цркве до-
пуштало се дотичнима да се крсте тек после издржаног
оглашења, то јест, пошто би за одређено вријеме учили
и изучили хришћанску науку. Кад је хришћанска вјера

7) Правосл. Испов. I, 103. Послан источн. патриј. о право-
славној вјери, чл. 16. — На западу код схоластичких богослова
доказивало се, да у случају потребе може при крштењу воду зами-
јенити: земља, пијесак, чорба и т. д. Ово схоластичко учење није
ипак постало опћим ни у латинској цркви. Види *Concil. Tridentini*
Sess. VII. c. 2; а о самом овом схоласт. учењу види *J. C. Augusti,*
Denkwürdigkeiten VII, 206 fg.

8) Ап. кан. 46. 47. 49. 50. Правосл. Исповј. I, 103. Посланица
ист. патријараха чл. 16. Номоканон при требнику пр. 201. 204.
Ап. установе изриком забрањују дјаконима и црквенослужитељима
крстити III, 11. Види моје тумачење 49. ап. канона Правила I, 118.

9) Апост. установе VIII, 28. *Tertull., de baptis. c. 17.* *Cyriil.*
hieros., Catech. XVII, n. 35. *Epiphani., haeres. LXXXIX, 4.*

10) Правосл. Испов. I, 103. Посл. источн. патријараха чл. 16.
Номок. при требнику пр. 204. *Hieron., adv. Lucifer. c. 4:* „Baptizare,
si tamen necessitas cogit, scimus etiam licere laicis.“ *Of. Tertul., de*
baptis. c. 17.

11) Никиф. исповједн. кан. 51. У Руској цркви свештеници су
дужни поучити сваку бабицу о начину крштења, како би могле у
случају потребе саме крстити новорођенче, које је при смрти. §. 84.
књиге о парох. дужностима.

12) Помен. §. 84. књиге о парох. дужностима. Види тумачење
А. Павлова 204. правила номоканона при требнику.

13) Картаг. кан. 134.

14) Прав. 68. номоканона при требнику.

15) Трул. кан. 59. и моје тумачење Правила I, 544. Види 83.
§. ове књиге о парох. дужностима.

постала слободном у грчко-римској држави и забрањено незнабоштво, те и већи дио незнабошких народа прешао у хришћанство, тада су и престали уопће прађашњи оглашени, који су се имали спремати за крштење, и почео се уводити педобаптизам, то јест, почело се крштавати дјецу, рођену од хришћанских родитеља, и то набрзо послјије рођења. Педобаптизам је у картагенској цркви био узаконен још у половини III вијека, а у V вијеку он је био свеопћи.¹⁶⁾ У почетку су родитељи сами старали се да им дјеца буду чим прије крштена, а у VI вијеку то је већ било и државним законом нормирано.¹⁷⁾ Канони налажу крстити находе, без обзира на то, да ли су крштени, и да ли јесу или нијесу од хришћанских родитеља.¹⁸⁾ По 14. канону IV васељ. сабора и по законима грчко-римског законодавства има се крстити у православној цркви и оно дијете, које је рођено у мјешовитом браку.¹⁹⁾ Данашња практика о овоме нормирана је законодавством односних држава.²⁰⁾ У погледу оних, који су у зрелој доби, а хоће да пријеђу у хришћанство из какве нехришћанске вјере, какони забрањују да се хита са њиховим крштењем, и наређују да се мора строго и марљиво испитати њихов побуд к томе и сав пређашњи живот, и да их доста времена треба обучавати у вјери и хришћанској побожности, прије него што се обави над њима крштење.²¹⁾

При крштењу уведено је од најстаријих времена, да мора бити и *кум* (*ἀνάδοχος*, воспријемникъ), којег је дужност да јамчи пред црквом за православно вјеровање свога кум-

¹⁶⁾ Моје тумачење 14. кан. I вас. сабора Правила. I, 217. Догматички значај педобаптизма у *Макарија*, Доим. богосл. §. 205

¹⁷⁾ Justin. пов. CXVI. О дужности родитеља да морају одмах крстити своју дјецу види за *Аустрију* дворски декрет од 9. јануара 1823. и наредбу министарства унутрашњих послова од 16. новембра 1851. (R. G. Bl. nr. 246).

¹⁸⁾ Карт кан. 72. и трул. кан. 84. У оваквим приликама употребљује се формула: крсти се Божји слуга Н, ако још није крштен, у име Оца и т. д. §. 86. књиге о парох дужностима. Види моје тумачење 72. карт. канона Правила. I, 208—209.

¹⁹⁾ Номоканон, XII, 13 (Аг. Синт. I, 271—272).

²⁰⁾ На прим. за *Аустрију* види чл. 1—3. закона 25. маја 1868. о интерконфесионалним одношајима. Испор. и 64. §. аустр. грађ. законика.

²¹⁾ VII вас. 8. кан. и моје тумачење. Правила. I, 609.

чета и за духовно његово васпитање.²²⁾ По каноничким прописима кумовати не може при крштењу: иновјерац, малољетни, калуђер, родитељи својој дјеци, слабоумни, јавни грјешници, и сва она лица, која имају зао глас у друштву.²³⁾

Непосредно послије крштења мора се над новокрштеним обавити *миропомазање*, то јест, свештеник који крсти, одмах чим је крстио једно лице, мора му освећеним од епископа св. миром помазати прописана мјеста на тијелу, чиме се дотични новокрштени утврђује у хришћанском животу.²⁴⁾

Чим је неко постао кроз крштење правним чланом цркве, одмах му се име уписује у *матрицу рођених* или крштених, и при потреби издаје му се послије из исте матице дотична свјedoцба, да има сва права законитога члана цркве (§. 125).

§ 171.

Ступање у цркву из других вјера.

Црква прима свакога, који јој се покајањем за своје заблуде и чистом вјером обраћа, ма какву да је он вјеру прије исповиједао. Овијем црква извршује на земљи ону задаћу, коју јој је наложио Основатељ њезин (Мат. 28, 19. 20).

Између оних који не припадају цркви, а који могу изјавити жељу да ступе у цркву, једни су који исповиједају неку нехришћанску вјеру и који не вјерују у Христа, а то су: јевреји, мухамеданци и сви разни незнабошци; други су који вјерују у Христа, али који не исповиједају у пуној тачности вјеру цркве, а то су разни јеретици и расколници. Према битној разлици, која постоји између тих иновјераца, различно је и примање у цркву једних и других. За прве апсолутни је услов примања њиховог крштење, јер нијесу крштени, а за друге мјеродавно је у овоме то, колико они одступају од православног хришћанског учења,

²²⁾ Правосл. Испов. I, 103. Књига о парох. дужност. §§ 80 и 87. О томе да при крштењу мора бити само један кум, а не више кумова, види у задарском часопису Истина. I, 237—239

²³⁾ У истом часопису. I, 254—255.

²⁴⁾ Прав. Испов. I, 104. 105. Књига о парох. дужност. §. 89.

те се према томе они и примају у цркву на три различна начина.¹⁾

I. *Незнабошци*, који желе бити примљени у цркву, морају за одређено вријеме изучаваги науку хришћанску, као оглашени (*κατηχούμενοι*),²⁾ затијем свечано се одрећи свију својих дотадашњих вјерских заблуда, и свечано исповједити православну вјеру; послије тога бивају крштени, миропомазани и даје им се св. причешће.³⁾ Ово вриједи и за јевреје и мухамеданце.⁴⁾

II. *Неправославни* примају се у цркву или а) крштењем, или б) миропомазањем или в) покајањем и исповједањем православне вјере. Ово је установљено још у V вијеку, о чему нам свједочи презвитер цариградске цркве Тимотије у посланици својој своме саслужиоцу Јовану. У Крмчији је приведена ова Тимотијева посланица, и ту пише: „Три чины обрѣтаемъ приходящихъ къ святѣй Божіей соборнѣй и апостольстѣй цркви: и первый убо чинъ есть требующихъ св. крещенія, второй же некрещаемыхъ убо но помазуемыхъ святымъ мѣромъ, и третій ни крещаемыхъ же ни помазуемыхъ, но гочію проклиняющихъ свою и всякую ересь“, и послије тога спомињу се редом сви неправославни, по коме се чину који имају примати.⁵⁾ Основа је овога 7. канон другога васељенског сабора.⁶⁾ Ова три чина примања неправославних у цркву важе и имају потпуну снагу и данас у православној цркви. По *првоме* црква прима оне јеретике, који уче изврнуто о св. Тројици, који не признају крштење или који га не врше по Господњој заповијести. Овакви јеретици примају се у цркву исто као и незнабошци. По *другом* чину, то јест миропомазањем, примају се они јеретици, који не поричу св.

§ 171. 1) Види о овоме учењу радњу *епископа Сергија*, О правилахъ и чинопослѣдованіяхъ принятія неправославныхъ христіанъ въ православную церковь. Вятка, 1894.

2) Види моје тумачење 14. кан. I вас. сабора Правила I, 217—219.

3) Лаод. кан. 46, трул. кан. 78. и тумачење *архим. Јоанна* овога трулског канона (II, 473—477).

4) Вел. Требникъ, гл. 103. и 104.

5) Крмчија, гл. 69. Сп. изд. II, 312. Тимотијева посланица постоји у два издања: пуном и скраћеном, и оба су напечатана у *Cotelerii Monumenta eccl. graecae*. III, 377 sq.

6) Моје тумачење овога канона. Правила. I, 266—280.

Тројицу, него погријешавају у појединим питањима вјере, и који су крштени у име св. Тројице; исто и они, који немају закониту свештену јерархију, нити тајне миропомазања. Овамо спадају сви разни протестанти. По истом овоме чину примају се и римокатолици и јермени, који нијесу били још миропомазани од својих епископа или свештеника. А ако су ови, то јест, римокатолици и јермени, били миропомазани у својој цркви, тада се они примају у православну цркву по *прећел* чину, који се састоји у томе, што дотични, пошто су за одређено вријеме изучили катихисис православни, одричу се писмено или усмено пређашњег свог вјеровања, свечано исповиједају символ православне вјере и тада се, послѣје прописане молитве од стране православног епископа или свештеника, причешћују.⁷⁾

III. Од ове опће каноничке норме примања неправославних у цркву чини изузетак *грчка* црква, у којој постоји и данас закон, да сваког римокатолика, исто и протестанта, који жели да пређе у православну цркву, треба изнова крстити. Ово је установљено на цариградском сабору 1756. године при патријарху Кирилу V. Мотивација ове саборске одлуке у томе је, што су западни хришћани крштени облијевањем (per adspersionem), а не у три погњурења (ἐν τρισὶ καταδύσει καὶ ἀναδύσει), а пошто је правилно крштење само оно које је обављено у три погњурења, то и западне хришћане треба сматрати некрштене (ἀβαπτίστους), кад нијесу тако крштени, и дакле треба их крстити, кад желе пријећи у православну цркву.⁸⁾ Одлука ова поменутог цариградског сабора изазвана је била ванредним приликама, које су наступиле биле у XVIII вијеку између грчке цркве и латинске, и била је израз реакције грчке цркве против насртаја на исту цркву од стране латинске пропаганде. Са формалног гледишта, мотивација оне одлуке основана је, јер канони православне цркве прописују, да се крштење има обављати у три погњурења дотичнога лица у воду, и од тог акта погњуривања (ἐμβαπτίζειν, immergere) названо је и само крштење βάπτισμα (лат. baptismus), и исти канони осуђују крштење, које је обављено једним само погњуре-

7) Види: Чинопослѣдованіе соединяемымъ изъ иновѣрныхъ къ православно-каволичестѣй восточной церкви. Москва, 1858.

8) Одлука се ова налази у Ат. Синтагми. V, 614—616, а у српском пријеводу у мом тумачењу 95. ткул. канона Правила. I, 585.

њем, или у смрт Господњу, у име три Тројице и слично, као што су то чинили разни јеретици првих вијекова хришћанске цркве.⁹⁾ Али црква није никада осудила крштење, које је обављено било облијевањем, не само, него је такво крштење она сама допуштала у случају нужде, и сматрала је, да крштење облијевањем није супротно апостолском предању.¹⁰⁾ Према томе и поменута одлука цариградскога сабора не може се сматрати обвезном за сву православну цркву, јер се она коси са практиком источне цркве свију вијекова, а посебно са практиком и саме грчке цркве од времена раздјељења цркава и до онога цариградскога сабора.¹¹⁾

⁹⁾ Ап. 46. 47. 49. 50., I вас. 19., II вас. 7., трул. 95., неокес. 12, лаод. 47., картаг. 47., Васил. вел. 1. 47. 91. и т. д.

¹⁰⁾ Види 6 биљешку 170. §. ове књиге.

¹¹⁾ Како се оштро пази у грчкој цркви одлука онога сабора, да треба крстити сваког римокатолика кад прелази у православну вјеру, види се из *Пидалмона*, у којем се говори баш у смислу те одлуке. Ту се ево ово каже: „крштење Латина само се лажно тим именом зове; оно није никакво крштење (βάπτισμα), него само просто мијење (ἀλλὰ βάντισμα μόνον ψιλόν).“ „Према томе ми не кажемо, да Латине прекрштавамо, него их крстимо“ „Латини су некрштени (οἱ Λατίνοι εἶναι ἀβάπτιστοι), јер не обављају три погњурења при крштењу, као што је то од самога почетка предано православној цркви од светих апостола.“ Тумачење 46. и 47. ап. канона (Сп. изд., стр. 55-58) — И у *руској* цркви било је вријеме, кад су крштавали римокатолике при пријелазу њиховом у правосл. цркву. Ово је установљено било на московском сабору 1620. год. при патријарху Филарету, а услијед онаквих истих догађаја, какви су изазвали послје одлуку царигр. сабора 1756. год., а то је, мржња између Руса и Латина, коју су узбудили Пољаци својом вјерском интолеранцијом наспрам православних. Ова одлука московск. сабора 1620. год. о крштавању римокатолика, била је на снази до другог московск. сабора 1667. год., на коме је укинута била одлука оног првог сабора и успостављена стара црквена практика, која и данас у Русији важи, а то је, да се римокатолици примају у правосл. цркву или миропомазањем, ако нијесу били миропомазани, или пак само покајањем и одречењем римокат. вјерског учења, ако су били миропомазани у својој цркви. По одлуци оног истог московск. сабора 1620. год. у руској су цркви бивали крштени и протестанти, кад би прелазили у православну цркву. Ово је укинато било 1718. год. и одређено, да протестанте не треба крстити, него само миропомазати, кад прелазу у правосл. цркву. Види о овоме свему у поменутој књизи *en. Сергија*, стр. 117, 126.

ГЛАВА ДРУГА.

Црквено-богослужбени животи.

§ 172.

СВЕТИ ЧИНИ.

Свете чине, или свештенодјејства, састављају, као што смо видјели (§. 134), свете тајне и затијем разна мољења. Свете тајне потичу из божанскога права, и црква је у те-чају времена само прописала начин, како се те тајне имају обављати. Молитве такођер потичу из божанског права.¹⁾ Молити се свако може на свој начин, али црква, да би помогла синовима својим да се правилно и као што треба Богу моле и да се не би што неправославнога у молитве увукло, усвојила је одређене молитве, које су саставили разни свети људи, и само те молитве прописала је да се могу читати. Без одобрења црквене власти никакве се молитве не смију читати, нити употребљавати какви молитвеници, који нијесу издани благословом те власти;²⁾ исто као што без дозволе те власти, односно дотичног епархијског епископа не смије се никаква нова молита увести, или обавити каква ванредна служба црквена, или литија носити.³⁾ Средишњу тачку свега црквено-богослужбеног живота саставља евхаристија (εὐχαριστία).

I. *Евхаристија* се обавља на литурђији, и то у освећеној цркви, а само у нужди ван цркве, али свакако на ангиминсу, који је освећен од епископа.⁴⁾ Обавити евхаристију има право само епископ или презвитер, и нико други; при чему онај који је обавља, мора се строго држати прописаног устава, од којег ако одступи ма у чему, под-

§ 172 1) Лук. 18, 1 Римљ. 12, 12. Ефес. 6, 18. Види молитву, што је за сваког хришћанина прописао сам Ис. Христос. Мат. 6, 9—13. Лук. 11, 2—4.

2) Трул. 63, лаод. 59 и моје тумачење кан. 63 трул. Правила. I, 547.

3) *Ignat. ep. ad Smyrn et ad Magnes. Tertull. de bapt. c. 17.* Види у *Крличји* 42. гл. (Сп. изд. II, 30) Испореди за *Аустрију* чл. 15. темељног државног закона од 21. дец. 1867 (R. G. B. nr. 142).

4) Правосл. Испов. I, 107. Моје тумачење 31. трул. канона. Правила. I, 510.

лежи казни.⁵⁾ Мора се обављати на квасном хљебу и вину,⁶⁾ и у вријеме од зоре до подне, осим неких дана у години, кад литурђија бива скупа са вечерњом.⁷⁾ Свештенослужитељ, кад служи литурђију, мора се безусловно причестити,⁸⁾ и мора је служити на таште.⁹⁾

Свето причешће даје се свима члановима цркве, који живе побожно и који су исповједили своје гријехе и покајали се. Свештеници су дужни побуђивати оне вјерне, који оклијевају да се причесте, напомињући им дужност да се сваки мора причестити бар један пут у години,¹⁰⁾ и то почињући од седме године доби.¹¹⁾ Забрањено је давати причешће јавним и окорјелим грјешницима, исто и онима који исказују сумње о каквом догмату православне вјере;¹²⁾ а у случају сумње, да ли се може разријешити и дати каквом грјешнику причешће, свештеник је дужан обратити се свом епископу за односно упуство.¹³⁾ Грјешнике, кад су при смрти, ма и да су одлучени од причешћа, свештеник мора причестити,¹⁴⁾ осим случаја да и при часу смрти не ће да се покају и помире са црквом.¹⁵⁾ Ако пак свештеник по свом немару пусти некога да умре без причешћа, подлежи каноничкој казни.¹⁶⁾ Узимати какву наплату за причешће, свештенику је строго забрањено под пријетњом свргнућа, као за симонију.¹⁷⁾

У погледу причешћа болесника постоје посебни канонички прописи. Да сваког болесника, а особито кад је

5) Трул. кан. 32, 76.

6) Картаг. кан. 37.

7) Трул. кан. 52., лаод. 49.

8) Ап. кан. 8. и моје тумачење. Правила I, 63—64.

9) Трул. кан. 29.

10) Антиох. кан. 2.

11) Тимот. алекс. кан. I. О томе да се у неким државама води рачуна о томе, ко се не причешћује, казали смо у 5. биљ. §. 152.

12) Васил. вел. кан. 52. 54. 55. 56. 57. 58. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 73. 75. 76. 83., неокес. кан. 2. и т. д.

13) I вас. кан. 13; трул. кан. 102, картаг. 6. 43., Васил. вел. кан. 34.

14) I вас. кан. 13., картаг. 7., Григор. нис. 5.

15) II вас. кан. 7., Васил. вел. 88., Петра алекс. 4. О овоме види и Учительное извѣстіе при службенику.

16) I вас. кан. 13., Григор. нис. 4. 5., књига о парох. дужностима §. 116.

17) Трул. кан. 23. и моје тумачење. Правила I, 503.

при смрти, треба причестити, видјели смо; али то може бити само, ако се дотични каје за своје гријехе искрено и свјесно. Према томе, који није при свијести или је обамрљо, не може бити причешћен;¹⁸⁾ а још мање се може дати причешће умрлому.¹⁹⁾ Болесници се обично причешћују свetim честицама (божественныя тайны болныхъ ради), које се спремају на велики четвртак, као дан успомене установљења евхаристије, премда се то може учинити и у свако друго вријеме. Те се свете честице чувају у кивоту, који мора свагда стати на олтару, и нико не смије, осим свештенога лица, дирнути тај кивот.²⁰⁾

II. Причешће се може примити само послѣ *исповједи*.²¹⁾ Према врховној власти епископа да везују и дријеше, њима самима редовно припада право да примају исповјед;²²⁾ а по њиховом овлаштењу могу то чинити и презвитери, којима је повјерена пастирска служба у дотичним парохијама.²³⁾ Ово парохијски свештеници врше, као једну од редовних својих дужности, што им се налаже актом одређења на парохију, без особите за то епископске грамате.²⁴⁾ Овако бива и данас свугдје, осим грчке цркве. У грчкој цркви исповиједају народ посебно за то одређени свештеници из калуђерства, јеромонаси, који се као такви зову *духовници* (*ἁγιοπαιτὴρ πατήρ*), и добивају од надлежног епископа особиту за то архијерејску грамату (*ἐπιτολήριον*).²⁵⁾ Како морају поступати духовници ови, и уопће сви свештеници при исповиједању, о томе постоје тачно установљени канонички прописи, којих се сваки мора строго држати.²⁶⁾

¹⁸⁾ Тимот. ал. кан. 3, Никиф испов. кан. 8, књига о парох. дужностима § 114.

¹⁹⁾ Трул. кан. 83, картаг. кан. 18.

²⁰⁾ Упуство о св. честицама види у Учит. Изв. (Изд. бечко 1854. стр. 217).

²¹⁾ Посланица ист. патријараха, чл. 17.

²²⁾ Ап. кан. 52, карт. кан. 6. 7. 43. Ап. устан. II, 11. 12.

²³⁾ Ап. кан. 52. Ап. устан. VIII, 15.

²⁴⁾ Обичним ручним књигама у томе служе за свештенике: каноником Јована посника (види стр. 116 ове књиге) и номоканон при вел. требнику Испор. књигу о парох. дужностима § 90 и сл.

²⁵⁾ Обрасце оваквих грамата види у Ат. Синт. V, 573—579.

²⁶⁾ I вас. кан. 12, Трул. 102, Вас. вел. 3. 74. 84. 85 и др. Види у издању номоканона при требнику *А. Павлова*: Чинопослѣдованіе исповѣди, стр. 83—112.

Не смију исповиједити никога, који није православне вјере.²⁷⁾ Не смију такођер исповједити неколико лица заједно, него свако лице за себе.²⁸⁾ Тајну исповједи морају строго чувати, а ако који свештеник открије гријех, што му је неко исповиједио подлежи каноничкој казни.²⁹⁾

Сваки је хришћанин дужан исповиједати се, и то бар један пут у години;³⁰⁾ исто тако и дјеца хришћанска, почињући од седме године доби.³¹⁾ Дужни су приступати к исповједи и сви свештенослужитељи. Ради њихове исповједи црквена власт у свакој епархији именује нарочите духовнике. У сваком протопрезвитерату мора бити један опћи свештенички духовник, којег бира договорно све свештенство протопрезвитерата, а утврђује га епархијски епископ. У просранијим протопрезвитератима могу бити и два свештеничка духовника. Духовник је дужан сваке године подносити епископу извјештај о исповјеђеним свештеницима.³²⁾

За гријехе, што дотични покајник исповједи свештенику, црквом је прописано да мора издржати односну *епитимију* (ἐπιτιμία). По учењу православног каноничког права, епитимије, које се налажу грјешницима, нијесу у строгоме смислу казне (τιμωρία), него покорe, духовни лијекови, док се грјешник сасвијем не обрати и опере од гријеха (§. 151). Није дакле епитимија нека казна, коју мора издржати грјешник на земљи, да би тијем задовољио за гријехе своје увријеђеној божјој правди, него само лијек противу гријеха.³³⁾ Ову цијељ и карактер епитимије најјасније показује 102. канон трулскога сабора, у којем је канону тачно из-

²⁷⁾ Прав. Испов. I, 113.

²⁸⁾ Властар синтагма M, 8 (Ат. Синт. VI, 270).

²⁹⁾ Прав. 120. номоканона при требнику и тумачење А. Павлова овога правила (стр. 245—268). Изузетак од овога правила у Русији види у §. 11. и 12. духовног регламента 1721. године.

³⁰⁾ Правосл. Испов. I, 90.

³¹⁾ Правило 191. номоканона при требнику и тумачење А. Павлова овога правила (стр. 337—341).

³²⁾ Види о овоме за Русију чл. 70—72. консистор устава; за Србију одлука архиј. сабора од септембра 1891. бр. 117; за Далмацију еписк. окружницу од 4. марта 1891. бр. 92.

³³⁾ Учење је само римске цркве, да су потребите казне за гријехове да се тијем божјој правди задовољи. Види о томе у догматичком богословљу Макарија, §. 227.

ложено и како се имају налагати грјешницима односне епитимије за учињене грјехе. Такве епитимије јесу: молитве, милостиње, постови, посјеђивање светих мјеста, кољенопреклоњења и слично, што буде прикладније по суду духовника, или најпослије лишење св. причешћа на дуже или краће вријеме.³⁴⁾ Ако један грјешник исповједи духовнику велики какав грјех, за који он не зна какву би епитимију наложио, тада се он обраћа надлежном свом епископу за упуство, не спомињући наравно име грјешника ради тајности исповједи; исто као што је епископ у власти умањити или увећати епитимију, што један духовник наложи неком грјешнику, кад се тај грјешник ради овога обрати епископу.³⁵⁾ Кома је забрањено причешће од једног духовника, томе не може други духовник дозволити причешће прије одређенога времена забране, осим случаја да умре први духовник, или да је дотични грјешник при смрти, а не може да дође лично онај духовник, који му је наложио забрану, и у оваквом случају може разријешити грјешника сваки свештеник, чак и онда, кад је забрану или одлучење од причешћа наложио био епископ.³⁶⁾ Али ако се докаже при епископском суду, да је неко био одлучен од дотичног духовника неправилно или по пристрасности, у таквом случају тај суд у праву је да укине наложену епитимију, и да одлученоме допусти причестити се.³⁷⁾

§ 173.

Света лица.

Као што се у светим чинима (§. 172) показује живот цркве, тако се тај живот показује и у поштовању успомене дотичних светих лица, божјих угодника. Ово поштовање успомене светитеља хришћани оснивају на вјери у посредништво тих светитеља код Бога, коме су они живо-

³⁴⁾ Правосл. Испов. I, 113.

³⁵⁾ Кан. 11. и 12. I вас. сабора, кан. 102. турскога сабора, и моја тумачења ових канона. Правила. I, 209-214-594. Испореди и моје тумачење 5. ап. кан. Правила I, 50 и сл.

³⁶⁾ Ап. кан. 32., карт. 29, антиох. 4, сардич. 14.

³⁷⁾ I вас. кан. 5., антиох. 6 — Православној цркви непознате су уобичајене у римској цркви од XV вијека *индулгенције*. Види догмат. богословље *Макарія* §. 228.

том својим на земљи угодили и који као такви пријатни су Богу, и слуша и уважава молитве њихове, које му они подносе за људе. И то поштовање светитеља црква изражава у хвали и слави њихових дјела на земљи, ради којих су се удостојили постати другови божји, у призивању посредништва њихова код Бога да се моле за људе, у свакогодишњем светковању њихове успомене, у подизању цркава у њихову част и слично.¹⁾ Која су пак света лица достојна тога поштовања, о томе одлучује сама црква. У почетку без сваких формалности одавало се то поштовање мученицима, који су за вјеру живот свој полагали, те су се имена тих светих људи уписивала у диптихе и помињали су се они при св. литурђији и прослављала су се њихова дјела, као божјих угодника. Ово је бивало најприје у црквама оне области, гдје су ти свети људи живот свој свршили; а затијем се то распростирало и на друге црквене области, те је поштовање тих светитеља постало свеопћим. Од XI вијека уведена је такозвана *канонизација светитеља*.

Канонизација светитеља припада искључиво архијерејском сабору, који у томе поступа колико опрезно, толико исто и са највећом строгишћу. Нормом за ово важи слиједеће. Ако се једно лице одликовало у свему и свагда узоритом светињом живота, ако су га свагда украшавале све хришћанске врлине, ако су дјела његова била свагда таква, да су показивала живу унутрашњу тежњу да се приближи идеалу светиње, и свагда су служила за узор љубави и побожности, ако су црте пророштва и чудотворства код тога лица биле, или је тијело његово послуже смрти давало знаке светитељства, једном ријечју, ако је неко лице у животу и смрти такво било, каквим може бити само један светитељ, тада се јавља код више црквене власти мисао, да томе лицу треба одавати црквено поштовање, то јест, да га треба признати и прогласити за светитеља и угодника божјега. Испитује се тада најподробније све што се тога лица тиче, па ако се очигледним свјedoцбама докаже, да је оно светитељски живјело и умрло, и то се покаже на начин, да нико на свијету не може ништа рећи

§ 173. ¹⁾ Правосл. Испов. III, 52. Одг. 3. посланице источн. патријараха о православној вјери.

и полагаје у нову цркву антиминос, који је од епископа освећен.²⁾ Исто тако и полагање темеља новој цркви (πῆξις τοῦ θεμελίου) спада у власт епископа, који, ако је запријечен, може на то овластити једно свештено лице.³⁾ Освећење цркве не може бити у онај дан, кад се слави успомена онога светитеља или свештенога догађаја, у име кога се црква гради, него или прије, или послије, и то с тога, да се не мијеша служба на освећење цркве (ἐγκαινία) са службом храма у част празника.⁴⁾ Мора се обавити освећење и једне већ освећене цркве, ако су ту цркву случајно невјерни оскврнили, или у којој се пролила човјечија крв.⁵⁾ При градњи цркве правило је, које се мора чувати, да је олтар свагда обраћен к истоку.⁶⁾

При освећењу цркве безусловно је правило, да се морају положити на мјесту, гдје ће се евхаристија принашати, светитељске мошти (ἐνσποριασμός τῶν ἁγίων λειψάνων), јер који освети један храм без светих моштију, мора бити свргнут, наређује 7. канон седмог васељенског сабора. У св. писму новог завјета садржи се посредна наредба о томе. Ап. Јован говори о душама мученика, које се налазе под небеским олтарем,⁷⁾ и тијем већ даје упуство за земаљске олтаре, и означава свезу, која мора постојати између жртве светих мученика са вјечном жртвом Христа Спаситеља. У смислу те тајанствене свезе између св. мученика и жртве Исуса Христа већ у самоме почетку хришћанске цркве приносила се евхаристичка жртва редовно на гробовима мученика, или бар гдје је био један дио светога тијела мученичког, мученичке мошти.⁸⁾ Ово што је заведено било по упуству св. писма у цркви и што се чувало кроз вијекове гоњења, прешло је послије у позитивни закон цркве. На

²⁾ Ат. синт. V, 584.

³⁾ Никиф исповј. кан. 31. *Валсалоново* тумачење 7. кан. II васељ. сабора и *Аристипово* 83 карт кан. (Ат. Синт II, 582. III, 510).

⁴⁾ *Силеона сол.* о свештенодјелствима, гл. 70 и сл.

⁵⁾ Учителн. Изв. при служебнику

⁶⁾ Васил вел. кан. 91 и тумачење *архим. Јоанна* овога и 92 кан. истога св. оца (II, 98—102).

⁷⁾ Апокал. 6, 9

⁸⁾ *Cyprian*, adv. Gnost. c. 12., ep. 57, 2., ep. 58, 1. — *Tertull*, de anim. c. 9. — *Origen*, hom. 10 — *Hieronym*, adv. Vigilant. — *August.*, contra Crescon. 8, 27., c. Faust. 20, 21. — *Sozom.*, hist. eccl. 9, 2.

једном сабору у Картагени 401. године установљено је било оштро правило, да се има разрушити свака црква, ако се не нађе да је у њој положено или тијело или мошти мученика.⁹⁾ *Амвросије милански* није хтио посвеити једну цркву докле год нијесу донијели мученичке мошти, да их може у темељ положити.¹⁰⁾ *Јован Златоуст* у једној својој бесједи истиче узвишеност значаја, што се на моштима мученика приноси бескрвна жртва, и сматра то законом црквеним, безусловно обвезним за свакога.¹¹⁾ А у VIII вијеку, као што смо споменули, седми васељенски сабор подвргава свргнућу епископа, који освети цркву, не положивши св. мошти под олтаром.

Кад је положен темељ једној новој цркви и освећен тај темељ по уставу, зидање саме цркве мора се без прекидања продужити, док се сасвијем не доврши, и то зидање смије најдуље три године трајати.¹²⁾ Сама црква мора бити грађена по нацрту, који црквена власт одобри, а по икнографији која је усвојена у источној православној цркви.¹³⁾ Уопће црква мора бити раздијељена на два дијела: олтар (*βῆμα, θυσιαστήριον*) и храм (*ἐκκλησία, ναός*). Други дио одређен је за вјерне, а први само за свештена лица. Правило је старо, како источне тако и западне цркве, да је само свештеним лицима дозвољено улазити у олтар, и то ради тајанствености бескрвне жртве, која се приноси у олтару, а што је утврђено било на трулском сабору 69. канонем. Изузетак од овог опћег правила допушта исти канон само за владарце земље, и то услијед неког врло старог предања (*κατά τινά ἀρχαιοτάτην παράδοσιν*), а кад зажели принијети Богу дар.¹⁴⁾

II. Света су мјеста и гробља (*κοιμητήρια*). У почетку цркве, кад је она гоњена била, сахрањивали су умрле хришћане у катакомбама и криптама, а касније у нарочитим обграђеним мјестима, која ми данас зовемо гробљима. А зову се та мјеста *κοιμητήρια* (спавалишта), јер хришћани

⁹⁾ Између картаг. канона кан. 83.

¹⁰⁾ *Ep. ad Marcell. n. 1*

¹¹⁾ *Hom. 21 in act. Apostol. Cf. Basilii ep. 46.*

¹²⁾ *Номокан. II, 1 (At. Синг. I, 83. 86.)*

¹³⁾ Види моје тумачење 11. канона I вас. сабора, идје је наштампана та икнографија. Правила I, 212—213

¹⁴⁾ Моје тумачење овога канона. Правила I, 554.

вјерују, да смрт није друго, него временити сан, у којем човјек борави до дана, када ће сви васкрснути.¹⁵⁾ Постају гробља светим мјестом молигвом и црквеним обредом, који се обавља при оснивању њиховом. Гробље мора бити ограђено тврдим зидом, да не може живинчад ући, и мора бити сачувано од сваке скврне. Буде ли оно чим оскврњено, треба тада изнова обавити црквени обред благословења.

У прва времена цркве забрањено је било сахрањивати покојнике у црквама, и то с разлога што су се ондје чувале мошти светитеља.¹⁶⁾ Али послије у VI вијеку ово је ушло у обичај, и тек у новије доба опет се то забрањује, допуштајући само да се епископи и чланови владалачких породица у црквама сахрањују.¹⁷⁾

У гробљу, које је прописаним обредом освећено и тијем постало светим мјестом, може бити сахрањен само онај, који је члан цркве.¹⁸⁾ Само у случају нужде може надлежни епархијски епископ дозволити, да се сахрани у црквеном гробљу лице, које није за живота свога цркви припадало.¹⁹⁾

Према здравственим условима, који се морају узимати у обзир при гробљима, уз црквену власт данас води старање о гробљима и државна власт, и она су данас већим дијелом својина дотичних полигичких општина, ради чега се обично и зову општинска гробља. Државна власт одређује све услове, које мора имати неко мјесто које се намјењује за гробље, како морају бити уређена гробља, како се она морају чувати, како и када сахрањивати умрле и т. д.²⁰⁾

¹⁵⁾ *Hieronym*, adv *Vigilantium*. Cf. *Digest. et Cod.: de religiosis et sumptibus funerum per totum*.

¹⁶⁾ Види 41. кан одговор. *Валсамона* (At Синт. IV, 479).

¹⁷⁾ *Силмона сол.* о свештенодјејствима гл 329 (364).

¹⁸⁾ Ап. кан. 45. 46, лаод. 9. и тумачења ових канона.

¹⁹⁾ Ово је дозвољено тек у новија времена: у *Русији* синод. одлуком од 20. фебруара 1800., у *Србији* одлука архиј. сабора од септембра 1863. бр. 23., у *цариградској* патријаршији синод одлука од марта 1869., у *Грчкој* синод одлука од 4. фебр 1870.

²⁰⁾ Види за *Аустрију* двор декрете 23. авг. и 13. септ. 1784., 15. септ. 1788. и 23. маја 1834., а о надлежности окр поглаварства царску нар. 14. септ. 1852.; за *Русију* т. XIII. Уст. Врач. ст. 909—913. 925; за *Србију* чл. 22. закона од 30. марта 1881. о санитет. струци.

III. Света мјеста, према побожној цијељи ради које она постоје, морају бити од свакога шгована, и не само црквена власт то захтијева од свију, него и власт државна.

Шговање цркве, као дома божјег, потиче из божанског права, које је показао Христос, кад је истјерао из храма оне, који су га трговином профанирали. Ово је послије било предметом и црквенога законодавства, и многи канони одређују за свештена лица свргнуће, а за свјетовњаке одлучење, ако се ма чиме усуде профанирати цркву и употребљавати је за какву, ма и побожну сврху, осим бојослужења.²¹⁾ Ово исто прописује и грчко-римско законодавство.²²⁾ Светињу храма толико је ово законодавство високо држало, да је признавало храму и уопће светим мјестима такозвано право уточишта (*ius asyli*).²³⁾

Као што свако мора штовати цркву, храм божји, тако то исто мора чинити и према свима светим мјестима. „Чувајући поштовање (*τὸ σεβασμιον*) наспрам цркве, не смије се ни у светим оградама (*ἐνθρον τῶν ἱερῶν περιβόλων*) ништа таквога чинити што би светињу вријеђало, а који неразумно света мјеста претварају у јавна мјеста, и без уважења (*καταφρονητικῶς*) се понашају у тим мјестима, ако је свештено лице нека се свргне (*καθαιρέσθω*), а ако је свјетовњак нека се одлучи (*ἀφορίζέσθω*)“, наређује трулски сабор.²⁴⁾ Под светим оградама (*ἱεροὶ περιβόλοι*) разумијева се све што окружава свете храмове, а посебно гробља, која су обично уз храмове. Исто и грчко-римско законодавство подвргавало је казнама сваку профанацију таквих мјеста, забрањујући у тим мјестима да се судске расправе држе, да се држе забаве, да се тргује, крчмари и т. д.²⁵⁾ Ово забрањују државни закони и данас у свакој културној држави.²⁶⁾

²¹⁾ Трул кан. 74. 76. 88. 97, лаод 28, карт 42.

²²⁾ *Cod. de episc. et cleric.* I, 3. l. 10., Nov. 123. c. 31. *Валсалоново* тумачење 97 трул канона (Ат Синг II, 537—538).

²³⁾ В билъ. 27—30 § 144 ове књиге. Данас ово право црква више нема у никаквој држави, или га бар нема у оном облику, у којем га је цар Јустинијан цркви признао био.

²⁴⁾ Кан. 76. и 97.

²⁵⁾ Односне наредбе види у *Валсалоно*. тумачењу 97. трулског канона (Ат Синг II, 538)

²⁶⁾ Види на прим за *Аустрију* §§ 122—124, 174 II, с., 175 I. а., 306. казненог законика 1852; за *Србију* §§ 362. 364 365. кривичног законика.

§ 175.

Свете ствари.

Свете ствари (*πράγματα ιερά*) зову се оне ствари, које се гичу искључиво богослужења и правилног вршења тог богослужења (§. 155). Између ових ствари разликују се оне, које служе непосредно за св. евхаристију, а то су свети сасуди (*ἅγια σκεύη*) и антиминос (*ἀντιμύσισον*), од оних које се употребљују при црквеним службама независно од свете евхаристије, а то су свештене књиге, одјејанија, звона и т. д. Прве се зову *освећене* (*καθιερωμένα*) ствари, и нико их се не смеје дотакнути, осим свештенослужитеља. По 21. канону лаодикијског сабора не смеју ни иподјакони дирнути те ствари, а најмање, антиминос, путир и дискос.¹⁾ Друге се зову *благословене* (*ἡγιασμένα*) ствари.

Осим антиминоса, све свете ствари може за употребу црквену осветити или благословити сваки презвитер. Антиминос може само епископ да освети.²⁾ Основа овога права епископског иста је, која је и за епископско право посвећења цркве (§. 60. и 174). А установљени су антиминоси, у којима се полажу светитељске мошти, особито ради оних цркава, које нијесу могле бити освећене лично од епископа, и ти антиминоси, које архијереји освећују, замјењивали су сами чин освећења цркве, и служили су доказом да се у таквој неосвећеној од епископа цркви врши евхаристија услијед епископске дозволе.³⁾ Кад су иконоборци завели били освећење цркава без св. моштију, да би се предупредило за свагда да се евхаристичка жртва не приноси на трпези, на којој нема св. моштију, установљено је да и у црквама, које су од епископа освећене и у којима су према томе св. мошти положене у св. трпезу, буде увијек и антиминос.⁴⁾

Имунитет за свете ствари постоји онај исти, који и за света мјеста. Казни се по канонима одлучењем сваки онај, који се усуди дирнути у једну свеу ствар и профанирати

§ 175 ¹⁾ Моје тумачење овога канона Правила II, 83—84.

²⁾ Види 30. бил. 108. § ове књиге

³⁾ Тумачење *Валсалоново* 31. туал. канона (Ат. Синг. II, 372).

⁴⁾ Моје тумачење 31. туал. канона. Правила I, 511—512.

је, а који украде такву ствар, ако је свештено лице, мора бити свргнуто.⁵⁾ Подвргавају се догични казни за профанацију или крађу светих ствари и по државним законима.⁶⁾

§ 176.

Света времена.

Од самога почетка свијета човјек је осјетио потребу да на особити начин посвеги Богу и размишљању о вјечности неко одређено вријеме дана и ноћи, а тако исто и да посвети неке дане у години успомени важнијих светих догађаја. Од задовољења те потребе постали су у хришћанској цркви најприје часови дневног богослужења, затијем годишњи празници и најпослије дани поста.

I. Главно је дневно богослужење *литурђија*. Осим литурђије, апостоли су се, или сами, или заједно са другим вјернима, сакупљали у одређене *часове* (*ѿраи*) дана и ноћи да се моле и прослављају Бога у псалмима и појању и пјесмама духовним.¹⁾ Ово су исто чинили вјерни и послје апостола.²⁾ Дневних црквених служба данас постоји осам, и то су, рачунајући по црквеном уставу: девети час, вечерња, повечерије, полуноћница, јутрења, први час, трећи час и литурђија. У почетку на свим службама учествовали су и вјерни уз свештенике. Данас је вјернима то остављено на њихов побожни осјећај. У манастирима и у епископским црквама ово се мора све безусловно чувати; а свештенство на парохијама мора ово, осим литурђије, извршивати у кући својој, ако му није згодно да то чини у цркви.³⁾

II. По примјеру старозавјетне цркве почела је и хришћанска црква уводити још од апостолских времена *праз-*

⁵⁾ Ап кан. 72. 73., прводр. кан. 10., Григор нис кан. 8.

⁶⁾ Види биљ 26. §. 174. ове књиге.

§ 176. 1) Дјел. ап. 3, 1. 10, 9. 16, 25.

²⁾ Ефес 5, 19. Колос 3, 16.

³⁾ Односни прописи о свему овом налазе се у типицима, а за свакидашње молитве парохијског свештенства постоје нарочити „јерејски молитвослови“, који се издају одобрењем и благословом архијерејских сабора догичних обласних цркава. Испореди стр. 302. ове књиге. Види *архиеп. Веніаліна* Новај скрижалъ I, гл. 13.

нике (έορταί).⁴⁾ Први празник што је установљен био, то је васкрсење Господње (ἀνάστασις τοῦ Κυρίου, έορτή τοῦ Πάσχα), и као успомена тога празника недјеља (Κυριακή ήμέρα).⁵⁾ Поступно се умножио у цркви број празника за успомену главних догађаја из земаљскога живота Исуса Христа и Богородице, а тако исто за прославу успомене апостола и појединих светитеља.⁶⁾

По данашњим црквеним установама опћа је подјела празника на *покретне* (κίνηταί), који не падају сваке године у један исти дан, и *непокретне* (ἀκίνηταί), који се свагда светкују у одређени дан године. Међу првима главни је васкрсење Христово, од ког празника зависе остали покретни празници: Цвијети, Спасовдан и Духови. Међу другима су, осим недјеље, сви остали празници у години. Дијеле се још празници на *заповједне* и *незаповједне*, према томе, да ли црква забрањује или допушта радити у те дане. Какве се црквене службе у дотичне празнике имају обављати, то је тачно прописано у црквеним уставима, типцима. Посебно се то прописује за литурђију, по каквом се чину она има обављати у дотичне празничне дане.

Три чина литурђије постоји у православној цркви: чин који је саставио *Јован Златоуст*, други који је саставио *Василије велики* и трећи чин литурђије *прије освећених дарова* (ή τῶν προηγιασμένων ἑρὰ λειτουργία). Ова пошљедња служи се у све дане великог васкршњега поста, осим суботе и недјеље и дана Благовјести. Василијева литурђија служи се уочи или на сами празник Божића и Богојављења, првог дана мјесеца јануара, првих пет недјеља великога поста, и на велики четвртак и на велику суботу. У све остале дане године служи се *Злагоустова* литурђија. Има дана у години кад не може по устану бити литурђија, а то је, у сирну сриједу и петак, у прва два дана великога поста, на велики петак, и у петак пред Божић и

4) Види *архил. Сергиј* Полный мѣсяцословъ востока. Москва, 1875. 1876. Испореди: *J. Martinov*, Annus ecclesiasticus graeco-slavicus. Bruxellis, 1863., *N Nilles*, Kalendarium utriusque ecclesiae. Oeniponte, 1879. 1881.

5) Дјел. ап. 20, 7., I Кор. 26, 2.

6) Види књиге споменуте у 4. биль. овог §.

Богојављење, ако ови празници падају у недјељу или по-недјељник.⁷⁾

Установљавати, а исто и укидати дане светковања, припада саборној власти у цркви; а пошто ово стоји у свези и са грађанским животом вјерних, то је неопходно у овоме и судјеловање државне власти.⁸⁾ Дужности вјерних у заповједне празничне дане састоје се с једне стране у томе, што тај дан морају посветити молитви и добрим дјелима и учествовати на литурђији,⁹⁾ а с друге стране да се не смију одавати тежим радњама, нити се бавити трговином и суђењем.¹⁰⁾ Сајмови у празничне дане не би смјели бити, и дозвољавају се тек изузетно.¹¹⁾

III. У света времена спадају и *постови* (*αἱ νηστείας ἡμέραι*). Црква је увела пост у хришћански живот као средство, да се узбуди и уздржава дух побожности и кајања у човјеку. Уредба ова оснива се на пракци старозавјетне цркве и на примјеру Основатеља цркве и апостола.¹²⁾ Дани, у које треба постити, установљени су законодавном влашћу цркве, те су дакле за све обвезни, осим болесника; и ако свештено лице не буде то чувало има се свргнути, а свјетовњак мора бити одлучен.¹³⁾ Ти су постови: свака сријода и петак у седмици (осим оних случајева, кад је по уставу дозвољено мрсити), света четрдесетница (*ἡ ἄγια τεσσαρακοστή τοῦ Πάσχα*), божићни пост (*ἡ νηστεία τῶν Χριστογέννων*), апостолски пост (*ἡ νηστεία τῶν*

⁷⁾ Види о овоме свему подробно у поменутој књизи *archien. Veniamina*. II, гл. 6—10., и *С. В. Булгакова* Настольная книга для священно-церковно-служителей. Харьковъ, 1892.

⁸⁾ Номок. VII, 1 (Ат. Синт. I, 136). *Валсам.* тумач. 62. трул и 29. лаод и 23 канон. одговор (Ат. Синт. II, 462. III, 197. IV, 486). *Властар.* синт. К, 37 (Ат. Синт. VI, 346). Види 54. и 88. новелу Лава мудрог и новелу 1166 год Мануила Комнина (*Zachariae*. III, 147. 184. 469).

⁹⁾ Сард кан. 11, трул. 80. и моје тумачење овог пошљедњег канона Правила. I, 566.

¹⁰⁾ Трул. кан. 66., картаг. 61. Номокан. VII, 4 (Ат. Синт. I, 140). *Cod. Theod.* XV, 5. *Cod. Justin.* III, 12, 7. 11. *Cf. Basilic.* VII, 17, 23. 27. Испор. за *Аустрију* двор. декрет од 16 нов. 1826, чл. 13. интерконф. закона 25. маја 1868.

¹¹⁾ Номокан. VII, 4 (Ат. Синт. I, 140—141) *Власт.* синт. К, 37 (Ат. Синт. VI, 348—349).

¹²⁾ Мат. 4, 1. 2. 17, 21. Дјел. ап. 13, 2. 3. 14, 22.

¹³⁾ Ап. кан. 69. Номокан. XIII, 32. 38 (Ат. Синт. I, 332. 333).

ἀγίων Αποστόλων), успенски пост (ἡ νηστεία τῆς κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου), дан пред Богојављењем, дан ваздвижења часнога крста и дан усјековања главе Јована крститеља.¹⁴⁾ Како се има постити у те дане прописано је црквеним уставом.¹⁵⁾ Државно законодавство, уважавајући цијељ ради које су црквом усановљени постови, притекло је цркви у томе у помоћ, забрањујући у одређене дане поста криминалне расправе, а исто и јавне забаве.¹⁶⁾

ГЛАВА ТРЕЋА.

Брак.

177.

Опћи преглед.

Најстарија установа божанскога права то је брак. Он је постао чим је Бог створио прве људе, мушко и женско, и кад је одредио да се међусобно љубе и помажу. Кроз ово двоје и од њих имао је да постане и да се развије сав људски род. Ради овога положио је Бог и у једно и у друго најјачи осјећај природне љубави једнога к другому, и они се везаше међу собом тако гијесно, да постадоше од тада у напријед једна душа, једно срце, једно тијело; а према полном својству мушког и женске и полној природној вези њиховој, оно двоје постадоше прародитељи свега потоњег рода људског.¹⁾ Овијем је Бог установио брак, и то у форми *моногамије*, као везу за сав живот између једнога човјека и једне жене, која се веза, пошто су они једно тијело, не може већ раскинути. Ако се послије развила у свијету *полигамија*, а по негдје и *поли-*

¹⁴⁾ Правос Исповјед I, 88. О постовима види Анастасија си-најита (At. Синг. IV, 583), Никона (Ib. V, 589—591), Анастасија кесаријског (ib. V, 585—588), Валсамона (ib. IV, 565—579). Моје тумачење 69. ап канона и 3 кан. Николе цариград Правила. I, 141—143. II, 543—544.

¹⁵⁾ Испор моје тумачење 66 ап канона Правила. I, 137.

¹⁶⁾ Cod. Justin III. 12, 6. Cf. Basilic. VII. 17, 22. Испореди за *Аустрију* двор. декр. 22. јан. 1804, 24. авг. 1826, 17. јуна 1841. и др. § 177. 1) I књ. Мојс. 1, 27. 28, 2, 18—25, 4, 1.

андрија, и престало се било сматрати на брак као на неразведљиву везу, тако да је могао човјек по вољи мијењати себи жену, или жена мужа, то је зависило од квара, којему је подлегла људска природа и од разврата, у који је пао био човјек прије појава хришћанства.

Брак је дакле у чистом облику своје установа природе по Божјој вољи. Он је основа породице, а то је оне задруге, у којој се његују најплеменитији људски осјећаји. Он је основа државе, јер се у породици човјек навикава реду и поштовању власти, без чега никаква држава не може да постоји. Њим допуњује човјек самога себе и постаје она хармонија између разума, којим је мушка страна јаче одарена, и осјећаја, који је особито женској страни својствен, а од чега свако добро може бити за друштво. Њим се спремају и одгајају чланови божјега царства, јер се крозањ утврђује и продужава акт створења човјека и са новим тијелом, које се из брака јавља, а које је смртно, јавља се нова бесмртна душа за то царство. Према томе брак по самој природи је узвишен и свет, и ту узвишеност његову и светост хришћанство је утврдило, кад га је назвало особитом божјом установом, кад је означило правилни одношај између мужа и жене и кад је прогласило брак светом тајном.²⁾

Па пошто се брачна веза међу хришћанима оснива на природној и хришћанској љубави, и иста веза саставља чин највише важности и за земаљски и за вјечни живот, то је и наука црквенога права дужна да систематски представи све, што се тиче брака и очувања светости његове. И послије прегледа суштине брака и јурисдикције у пигањима брачним, мора та наука да покаже: како се брак склапа, да би он цијељи својој могао одговорити, шта може пријечити законитости брака, какве су правне пошљедице које потичу за дотична лица од брака, шта може бити узроком да се нека брачна веза раскине, и најпослије, осим првог и нормалнога брака, могу ли и други још бракови постојати.

²⁾ Мат. 19, 3—9., Марк. 10, 2—12., Ефес. 5, 21—33., I Тим. 2, 11—15.

I. СУШТИНА БРАКА.

§ 178.

Појам о браку.

По опредјељењу римскога права, „брак је веза мужа и жене, удружење за цио живот, заједница божанског и човјечанског права.“¹⁾ Као што се види, три су основне црте брака споменуте у овом опредјељењу: *физичка*, то јест, брачна веза једнога човјека и једне жене, затијем *епицка*, која се састоји у потпуној и неразлучној опћности свију одношаја живота између мужа и жене, и најпослије *религиозно-јуридичка*, у потпуној заједници свега што се тиче вјере и права.²⁾

Ово опредјељење, које приказује у таквој пуноћи и тачности природну основу брака, као одношаја између два лица различнога пола, који се одношај не састоји просто у неком уговору, него се тиче самога живота човјекова, било је примљено и у каноничке зборнике православне цркве, и ту се исто опредјељење означаје, као најбоље и које потпуно изражава суштину брачне везе.³⁾

Али и покрај све врсноће тог појма о браку у римскоме праву и покрај законскога значаја тога појма, којим се утврђивала моногамија с једне стране и неразлучност

§ 178. 1) *Modestin*, lib. I reg. (l 1 Dig. de ritu nupt 23, 2): „Nuptiae sunt conjunctio maris et feminae, consortium omnis vitae, divini et humani juris communicatio“ §. 1. de patr. pot. l. 9. „Nuptiae autem sive matrimonium est viri et mulieris conjunctio, individuam vitae consuetudinem continens.“ *Аустријског* грађ. законика § 44: „Die Familienverhältnisse werden durch den Ehevertrag gegründet. In dem Ehevertrage erklären zwei Personen verschiedenen Geschlechtes gesetzmässig ihren Willen, in unzertrennlicher Gemeinschaft zu leben, Kinder zu zeugen, sie zu erziehen, und sich gegenseitigen Beistand zu leisten.“ Грађ. законика за *Србију* § 60: „Права и дужности супружника проистичу из брака, који се између два лица разнога пола закључује и вјенчањем среством свештеника по пропису православне цркве свршује, почем се она лица пред два или три свједока најасне, да желе неразлучно живјети, завјетујући се уједно на вјековјечиту љубав и ненарушиву вјерност.“

²⁾ Анализ ових црта законитога брака у *Zhishman*, *Eherecht*. S. 94—124.

³⁾ Номоканон XII, 13. Властар. синт. Г, 2 (Аг. Синт. I, 271. VI, 153).

законом склопљене брачне везе с друге стране, ипак је у римској држави дозвољен био и *конкубинат*, исто као што је дозвољено било и *договорно*, па и *једнострано разведење* законитога брака. И једно и друго, то јест, и конкубинат и самовољно разведење брака, стојало је под заштитом односних закона. У старијем римском законодавству конкубинат (*concubinatus*, *παλλακισμός*), то јест, заједнички живот и полна веза једног нежењеног човјека са једном неударом женскињом, а без законитог брака, сматрао се допуштеним дјелом,⁴⁾ а у познијем законодавству сматрао се конкубинаг на пола законитом везом, од које су уживали односна права дјеца рођена у конкубинату, исто као и сама конкубина.⁵⁾ Овако је исто било и са разведењем законитога брака. Није било по вољи мужу или жени да живе више у браку, који су законито склопили били, и они би се договорно (*ex consensu*) сагласили да се разведу, или што је још горе, један би супружник предао другому обзјану (*perudium*) да не жели више остати у брачној вези, и догични брак је престајао (§ 200). Ову и овакву несталност брачних одношаја у друштву хришћанство је морало пресјећи, као што је у самој ствари и пресјекло.

§ 179.

Брак, као новозавјетна тајна.

Хришћанска црква, сходно основној етичкој цијељи брака, дала је браку духовни значај, примила га је као своју установу и уврстила га међу своје тајне. Свето писмо новог завјета сматра везу између мужа и жене као удружење, које их духовно везује: „за то оставиће човјек оца свога и матер, и прилијепиће се к жени својој, и биће двоје једно тијело; тако нијесу више двоје, него једно тијело; а што је Бог саставио, човјек да не раставља.“¹⁾ Ап. Павао, осврћући се у својој посланици Ефесцима на ове ријечи Основатеља цркве о вези мужа са женом, називље је *тајном*

⁴⁾ Cod. V. 27, 3. VI. 17, 5. Dig. XXV. 7, 3 §. 1: „Nec adulterium per concubinatum ab ipso committitur; nam quia concubinatus per leges nomen assumpsit, extra legis poenam est.“

⁵⁾ Cod. Theod. IV. 6, 2. 3. Cod. Justin. V. 27, 8. VI. 57, 5.

§ 179. ¹⁾ Мар. 19, 5. 6. Марк. 10, 5—9.

и уподобљује је вези Христа са црквом.²⁾ Догматичка ова основа брака нашла је формални израз у једној од темељних симболичких књига православне цркве, у којој књизи на питање: која је шеста тајна? читамо овај одговор: „Часни брак, који бива прво по узајамном споразуму мужа и жене, а без икакве запријеке. Али овај споразум није још довољан да се склопи прави брак, ако они сами пред свештеником не потврде узајамно обећање и руке не даду, да ће свако од њих чувати узајамну вјерност, част, брачну љубав до краја свога живота, ма у каквој опасности били, и да не ће остављати једно другога. На пошљетку утврђује се и благосиља се од свештеника овај споразум и обећање њихово, и бива, као што је написано: часна женидба у свему и постеља женидбена чиста.“³⁾ У овом одређењу приказују се три стране: а) споразум једног мушког и једне женскиње да ступе у брак, б) изјава тога споразума у облику *свечаног обећања* у цркви пред свештеником, да ће чувати узајамну вјерност, част и брачну љубав до краја живота и да не ће остављати једно другога, ма у каквој опасности били и в) утврђење тога споразума и обећања *свештеничким благословом*. Као што се види, исте оне три црте садрже се у овоме одређењу брака, као тајне, које смо видјели у одређењу брака римскога права, само са хришћанским значајем. Држава сматра на брак, као на *уговор*, који је основан на природи човјека и којег цијел стоји више тренутних жеља посебних лица. Црква сматра на њ, као на *тајну*, у којој се свештеничким благословом посвећује споразум између два лица различнога пола и узајамно обећање, да ће заједнички дијелити добро и зло до краја живота. Црква дакле у браку види такав чин, у коме се стичу у свој пуноћи и вјерска и правна страна.

§ 180.

Брачна јурисдикција.

У прва времена цркве, а и за неколико вијекова послије, брак је имао само грађански значај и подлегао је грађанској јурисдикцији, без сваког непосредног одношаја

²⁾ Ефес 5, 32.

³⁾ Правосл. Испов. I, 105.

к цркви. Хришћанин је склапао по постојећим грађанским законима брак, и тај брак, ако је само био сагласан са прописима законā, ако је био *legitimum, iustum matrimonium*, црква је признавала без сваког приговора. Упоредо са тим грађанским браком постојао је и брак црквени, који су дотични склапали пред епископом и свештеницима.¹⁾ Али овакав брак није имао никаквих грађанских пошљедица у грчко - римској држави, и сматрао се пред грађанским судом, као да не постоји. Ради тога, да би исти могао имати и грађански значај, морао је бити обављен по прописима грађанскога закона, независно од црквенога брака. При оваквоме стању ствари, сама је црква препоручивала својим вјернима грађански брак ради правилних њихових грађанских одношаја, и тек после тога, захтијевала је од њих да приступе к свештеницима, да им брак благослове. Први корак к зближењу грађанскога брака с црквеним учињен је био у првој половини VI вијека царем Јустинијаном у погледу брака лица средњега сталежа у грчко - римској држави. Остављајући у погледу брака лица вишега сталежа пређашње формалности грађанскога закона, а у погледу нижега сталежа, да могу по пређашњем и без формалности женити се, Јустинијан допушта лицима средњега сталежа, да пођу у неку цркву и ту нека изјаве дотичноме црквеноме еклици своју жељу о браку. Овај ће еклици тада позвати три или четири свештеника исте цркве, и саставиће писмену исправу о томе, коју ће, пошто забиљежи дан и остало што се брака тиче, потписати он, супружници и свештеници. Ова исправа, која се од тога дана имала чувати у црквеној ризници, служила је доказом, да је брак заиста склопљен, и исти брак имао је онакав исти значај, као и брак склопљени пред грађанском влашћу.²⁾ Овај Јустинијанов закон, премда је тек дјеломично подвргавао надзору цркве склапање бракова, прокрчио је ипак пут к ономе зближењу грађанскога брака са црквеним, које је по суштини самога брака и по хришћанском значају његовом морало наступити. Пријетећи казнама за јавну повреду природних и грађанских права, закони државни немају

§ 180. ¹⁾ *Ignat. ad Polycarp. c. 5. Tertull. de pudic. c. 4., ad uorem II, 9.*

²⁾ *Justin. nov. LXXIV. c. 4. §. 1. 2.*

никакве моћи противу тајне повреде истих права, поглавито у брачноме и породичком животу, који је више или мање сакривен од надзора државе и друштва. Ако државни закони имају често потребу од вјерске санкције ради тачног извршења свога, такву потребу они неминовно имају у брачним и породичким одношајима, који одношаји поглавито од савјести човјекове зависе. Ради овога и незнабошки законодавци старога доба, уређујући брачне и породичке одношаје, нијесу се ограничавали наредбом, да се брак има склопити по установљеним за то грађанским законима, него су захтијевали, да он буде освећен и вјером, и обављен при установљеним вјерским обредима.³⁾ Овако је у осталом било у римској држави најстаријега доба; али ово је мало по мало затијем изишло из употребе. Кад је почео опадати у тој држави строги некадашњи морал, који је вјера уздржавала у браку, тада су почели изгледати тешкима постојећи закони, те с тога су и одбачени били од слиједећих законодаваца. Тек хришћанство је могло, и то послије неколико вијекова свога живота и уплива на свијет, успоставити брак на онај положај, на који га је природа поставила.

Послије оног Јустинијановог закона, поступно се црквени брак почео ширити свугдје у грчко-римској држави,⁴⁾ док најпослије 893. цар Лав мудри изда особити закон, којим заповиједа, да се само онај брак има сматрати законитим браком, који црква благослови.⁵⁾ На брзо послије тога, распрострањен је био овај закон и на нижи сталеж, који у оном закону Лавовом није био укључен.⁶⁾ Цариградски патријарх Атанасије и цар Андроник Палеолог прописаше једном за свагда, да никакав брак не смије бити склопљен без знања и благослова дотичног парохијског свештеника.⁷⁾ Овако постављен, хришћански брак имао је у себи значај и црквеног и грађанског брака, те је и сами акт брака сасвијем природно прешао у надлежност цркве, која је имала право да даде или ускрати свој благослов једном или другом браку.

³⁾ *Gai Comm. I. §. 112. Plato de legibus, 6.*

⁴⁾ *Prochiron IV, 27.*

⁵⁾ *Nov. LXXXIX.*

⁶⁾ *Nov. Alexii Comneni a. 1095.*

⁷⁾ *Nov. Andronici sen. a. 1306. cap. 11.*

не може сматрати неваљаним брак, који црква признаје за ваљан. 4, Само црква има право да пресуди о ваљаности или неваљаности брака као тајне, а држава има право пре-суђивати о браку, само као о јавном уговору. 5, У питањима о брачним сметњама и о диспенсацији од тих сметња и о канвалидацији брака, дјелују споразумно и црква и држава, и одредбе једне сматра за себе обвезнима друга. 6, Питања о разводу брака спадају у надлежност црквенога суда, а имовинске одношаје у брачним парницама ријешава грађански суд.⁹⁾

II СКЛАПАЊЕ БРАКА.

§ 181.

Главни услови брака.

Кад је брачна јурисдикција постала дјелом искључиво цркве, тада су приложени били у пословима брака сви они канонички прописи, који су од почетка цркве постојали, и које је сада црквено законодавство развило и допунило новим прописима, како би се обезбједила законитост и светиња брака са сваке стране. Према значају брака и у грађанском праву, црква је ове своје прописе издавала увијек у вези са постојећим грађанским законима, у колико су се ти закони слагали са етичким значајем брака. Ово се особито тиче опћих главних услова брака, без којих брак не може законито постојати. Између ових главних услова брака први је

1. *Заједничка привола* оних, који ступају у брак. Та се привола састоји у томе, кад једно мушко лице и једно женско лице изјаве на начин, који закон признаје ваљаним, своју слободну вољу да ступе у везу, која условљује брак.¹⁾ Према томе брак се сматра склопљеним у оном часу, кад

⁹⁾ Изузетак од ове опће норме о брачној јурисдикцији спомиње се у §. 205. ове књиге

§ 181. 1) Τὸν γάμον οὐ τὸ συγκαθευδῆσαι, ἀλλ' ἡ συναίνεσις ἀποτελεῖ. Basilic. II, 3. 30. Cf. Digest. XXXIV. 1, 15. Prochiron IV, 17. Према прохирону у слов. Крмчији је казано: „Бракъ не тѣмъ составляется, еже спати мужеви съ женою, но брачнымъ совѣщаніемъ ихъ“ (гл. 48. гр. 4, 17) Види 16. кан одговор *Јована китирског* (Ат. Синт. V, 419—420) и *Властар*. Г, 15 (Ат. Синт. VI, 182).

воља тог мушког и тог женског лица добије спољашни израз, те постане јавном заједничком приволом. А да та заједничка воља може стварно бити основом брачне везе, она мора одговарати свима оним законским прописима, који уопће постоје за сваки законити уговор, и то на првome мјесту, да уговарајуће странке имају сва морална својства, која су зато нужна, а затијем, с погледом на цијељ брака, да имају и сва физичка својства; и тек кад постоје сва та морална и физичка својства, и кад је заједничка привола исказана била у законом прописаној форми, тада она служи основом брака, те је тијем и одговорено првом основном услову његовом. У свези са овим првим условом стоје слиједећи:

2. *Прописана доб за брак.* Да би заједничка привола на брак могла имати стварну основу, неопходно је према етичкој и физичкој цијељи брака да дотична лица, која желе ступити у брак, буду такве доби живота, да би могла зајамчити достижење брачне цијељи. Како римско, тако исто и црквено законодавство захтијевају, да колико мушко, толико исто и женско, морају да су достигли зрелу доб (ἡβη, *pubertas*), ако хоће да склопе законити брак. Римско право, послије разних колебања у овоме питању, установило је, да момку мора бити 14 година, а дјевојци 12 година, кад хоће да се вјенчају.²⁾ Ове је године за вјенчање усвојила и црква, и узаконила их са неколико синодских одлука.³⁾ У новије доба ово је нормирано грађанским законодавством, и црква у односним државама држи се у овоме питању прописā грађанског законодавства.⁴⁾

²⁾ Digest. XXIII. 1, 9. Cod. Just. V. 60, 3. Basilicor. XXVIII. 1, 7. XXXVIII. 19, 3. Prochiron. IV, 2. Крмчија, гл. 48. гр. 4, 2 (II, 86). Nov. Alexii Comneni а. 1092 (At. Синт V, 285) Крмчија, гл. 43 (II, 42). У еклоги (II, 1. испор. Крмчија, гл. 49. зач 2, 1) прописано је било 15 година за момка, а 13 за дјевојку, али је ово измијењено било споменутиm сада законским прописима

³⁾ Види одлуку царигр патријарха Алексија (1025—1043) и патр. Германа II. год. 1235 (At. Синт. V, 35—109), а такођер патр. Дионисија III. год. 1663 (Гедѣѡв. I, 55—56).

⁴⁾ У *Аустрији* сматра се зрелом доби навршена 14. година, како за мушко тако и за женско, и ко није постигао ту доб, не може у брак ступити (§. 21. и 48 грађ законика). У *Угарској* захтијева се за мушкога да је навршио 18 годину, а за женску 16. годину (§. 7. XXXI зак. чланка 1894). У *Србији* може у законити брак сту-

Исто као што је прописана доб, од које може мушко и женско ступити у брак, тако је прописано, и после које доби не могу дотични ступити у брак. Ово је прописано колико ради физичке сврхе брака, толико исто и ради етичке. По канонима не може ступити у брак човјек, коме је 70 година, ни жена, којој је 60 година.⁵⁾ Таква лица немају у нормалним приликама могућности да постигну физичку сврху брака ради старости своје, а још мање може са етичке стране бити оправдан такав брак.⁶⁾ Са овог истог разлога забрањује се црквом и брак међу лицима, која су једно од другог много различни по доби живота, то јест, међу старим човјеком и младом дјевојком, и обратно.⁷⁾

3. *Нормално умно стање.* Ово је неопходно нужно да би се могао извршити први и главни услов законитица брака, то јест, да дотични могу свјесно изјавити заједничку приволу на брак. Ако је нормално умно стање потребито за свакога, који хоће да неки уговор са другим лицем склапа, ово се поглавито мора тражити од онога, који има да склопи такав уговор, у коме се стиче божанско са човјечанским правом, као што је то у браку. Погледом на ово, како грађанско тако и црквено законодавство не допушта да може ступити у брак, ко је бјесомучан, луд или

пити мушко кад наврши 17. а женско 15. годину (§ 69. грађ. законика) У Русији се захтјева 18 година за мушко и 16 за женско (укази од 19. јула 1830. и 23. децембра 1833) У Грчкој цркви може ступити у брак мушко кад му је пуних 18 година, а женско 14 година (одлука цариградског синода од 6. јула 1882, атинског синода од 30. октобра 1849).

⁵⁾ Васил. вел. кан. 24. и 88, и моје тумачење 24. Васил. канона. Правила. II, 381—382

⁶⁾ У Србији мушка лица која су прешла 50 година, а женска 40 година, ма и у први брак да желе ступити, потребују за то дозволу од стране епарх власти (Указ од 4 априла 1837. бр. 1118. т 8). Слична наредба за старе људе постоји и у Русији (Зак. гражд. ст. 3). По грчко-римском законодавству старост не саставља брачну сметњу (Cod. Just. V. 4, 27), премда се у осталом и у томе законодавству прописује, да ἐν τοῖς γάμοις οὐ μόνον τὸ ἐπιτετραμμένον, ἀλλὰ καὶ τὸ εὐπρεπὲς καὶ σεμνόν, καὶ φύσει δίκαιον ζητοῦμεν (Basilic. XXVIII. 5, 6. Cf. Digest. XXIII. 2, 42. pr.), а противу тога би се управо пријешило, кад би некакав стар човјек или стара жена хтјели да ступају у брак.

⁷⁾ Номоканон XIII, 2 (At Синт. I, 275 и сл.)

сулудан, јер такви не могу имати свијести о томе шта раде, нити могу знати какве правне обвезе на себе при-мају.⁸⁾ Али нијесу лишени права на брак лица, која тек понекада показују да нијесу у нормалном стању умном и код којих лудило није стално. Овамо спадају оне болести, које тек тренутно помуте разум човјека, а иначе он је при свијести, на прим. епилепсија, хронички дријемеж и слично. Са етичке стране чак се и препоручује оваквим лицима брак, јер ће здрави супружник помагати слабоумном супружнику у животу и тијем му сами живот олакшати.⁹⁾ Исто тако допуштено је ступити у брак глухима, нијемима и слијепима, јер недостатак једног или другог чула не смета човјеку да може ипак разборито мислити и слободно изјавити своју приволу на брак.¹⁰⁾

4. *Способност извршавања брачне дужности.* Осим рађања деце, које не зависи увијек од воље супружника, битни је смјер брака и то, да муж и жена могу задовољавати природним својим нагонима, те дакле бити у потпуном полној опћењу међу собом. Код кога постоји немогућност (*impotentia*) да том брачном смјеру задовољи, тај не може ни брак склопити, и дошљедно могућност оног задовољења саставља један од главних услова брака.¹¹⁾

5. *Привола старијих.* Овај брачни услов важи само за малољетне у грађанском смислу¹²⁾ и још за оне, који ако су и пунољетни, али по ријешењу надлежне власти и кад нужда изискује, стоје под родитељском или старагелском влашћу. Како у старом грађанском и црквеном, тако

⁸⁾ Digest. XXIII. 1, 8 Cf. Basilic. XXVIII. 1, 6. *Властар.* Г, 15 (Ат. Синт. VI, 184). За *Аустрију* § 48. грађ. законика; за *Угарску* §. 14. и 127. XXXI зак. чланка 1894; за *Србију* §. 69. д и §. 74. грађ. законика.

⁹⁾ *Власт.* Г, 2 (Ат. Синт. VI, 154).

¹⁰⁾ Digest. XXIII. 3, 73. Cf. Basilic. XXIX. 1, 69. Забрањено је глухоњемима ступати у брак само у таквом случају, кад им је и ум поремећен, или кад се не може ни знацима с њима се споразумјети. Види за *Аустрију* § 275. и коментар §. 48. грађ. законика, за *Угарску* §. 14. и 15. XXXI зак. чланка 1894. године

¹¹⁾ Prochiron XI, 2 (Крмчија гл. 48. гр. 11, 2) *Властар.* Е, 34 (Ат. Синт. VI, 297) За *Аустрију* § 60. грађ. законика, за *Србију* §. 69. г. и 75. грађ. законика, за *Угарску* § 54. в. поменутог зак. чланка 1894., за *Русију* чл. 243. конс. устава 1883.

¹²⁾ Види 4. бил. овог §.

и у новијем законодавству строго се захтијева привола родитеља или старатеља за сваки брак, у који би хтио ступити неко, који нема самосталан положај у друштву, или који ради каквих физичких или умних недостатака није кадар да склопи законити уговор. Грчко-римско законодавство строго је у овоме у својим наредбама;¹³⁾ а црквено законодавство, с погледом на хришћански карактер, који је оно дало браку, морало је још строжије бити у својим наредбама по овоме питању. Василије велики у свом 42. канону назива блудом сваки брак, који је склопљен без приволе старијих.¹⁴⁾ Овај канон, заједно са свима прописима грчко-римскога законодавства, који су сагласни са наредбом истога канона, налазимо у свима каноничким зборницима православне цркве.¹⁵⁾ Исто ово прописује и данашње грађанско законодавство у дотичним државама.¹⁶⁾

Услови ови за брак, које смо сада поређали, морају строго бити очувани, јер састављају битну страну самога брака, и ако нема тих услова не може брак постојати, ни у грађанском ни у црквеном одношају. Осим ових услова, не смије бити ради законитости једнога брака ни свега осталог, што се у праву зове *брачно м сметњом*. О брачним овим сметњама говоримо у III одсјеку ове главе.

§ 182.

Зарука.

Зарука (*μνηστεία*, обрученіе, *sponsalia*) јест узајамно обећање једног мушког и једне женске, да ће ступити у

¹³⁾ Ταῦτα δὲ λέγομεν, εἴτε ἀντεξούσιοι, εἴτε ὑπεξούσιοι εἰσιν οἱ πρὸς γάμον συνιόντες, ἀλλ' ἐπὶ τῶν ὑπεξουσίων καὶ ἕτερόν τι ζητοῦμεν, συναίνεσθαι εἶναι τῶν γονέων, ὧν ὑπεξούσιοι εἰσιν οἱ συναπτόμενοι, τοῦτο γὰρ χρῆναι γίνεσθαι, καὶ ὁ πολιτικός, καὶ ὁ φυσικός ἀπαιτεῖ λογισμός. Basilic. XXVIII. 4, 46. (Instiſt I, 10).

¹⁴⁾ Испореди још 38 и 42. канон истога Василија вел

¹⁵⁾ Номокан XIII, 9 (At Синт I, 310). *Власлар*. Г, 2 (ib. VI, 154). У Крмчији (из прохирона) читамо: „Не биваетъ бракъ, аще не совѣщаюгъ собравшеся имущиѣи власть, на хотящихъ женитися, или посягати“ (гл. 48 гр. 4, 3); а из еклоге у истој Крмчији, установљујући доб, коју морају имати заручници. читамо: „обѣма хотящема совѣщаниемъ родителю“ (гл. 49. зач. 2, 1).

¹⁶⁾ За *Аустрију* §. 49. грађ. законика; за *Угарску* §. 8—10. закон. чл. XXXI г. 1894; за *Србију* § 69. в. и §. 73. грађ. законика;

брак.¹⁾ Зарука, која је данас црквом прописана пред вјенчањем, узета је из римскога права. По томе праву, зарука се редовно обављала чим би се одлучило, да се један брак склопи. За сами брак она није имала јуридикскога значаја, јер ма да је могло бити ван сваке сумње, да ће се, послије извршене заруке брак и склопити, и ма да је обећање било узајамно и пред свједоцима учињено, ипак заручена лица нијесу још била безусловно дужна, да уздрже то обећање, те да се вјенчају, него је свакоме остајало на вољу да повуче задано обећање, и да ступи у брак са другим лицем. Ово је било логичком пошљедицом оног основног учења римскога права, да се може и брак развести, чим једна страна то зажели. У осталом, ко би склопио нову заруку, не изјавивши формално да одустаје од пређашње, тај је по закону подлежао инфамији, и осим тога, ако су при заруци и дарови били посриједи, морао је повратити два пута толико колико је примио, а свога дара није имао право тражити натраг.²⁾

Као што је црква захтијевала од својих вјерних да брак могу склопити само са благословом њеним, тако је то исто она захтијевала и у погледу заруке; и као што је подвргла својој јурисдикцији сами брак, тако је исто и заруку потчинила истој јурисдикцији. Слободу римскога права, да се може по вољи одустати од обећања при заруци, црква је ограничила у самоме почетку своје законодавне дјелатности, те својим благословом заруке дала је истој морално-обвезни значај, сличан ономе, какав је имао сами

за *бугарски* егзархат одс. XIV. 1. б. допуне устава 1883; за *Русију* зак. гражд. 8. 15. Испореди за *Грчку* окружницу атинског синода 31. марта 1834, а за *цариградску* патријаршију у *Христоодџу*, сзл. 23—29.

§ 182. 1) „Sponsalia sunt mentio et repromissio nuptiarum futurarum“ Digest. XXIII 1, 1. Cod. V, 1. Cf. Basilic. XXVIII 1, 1. 2, 1. 2. Зове се још *ἀρραβών*, види *Du Cange Glossarium*, sub voce.

2) Cod. V. 1, 1. Basilic. XXVIII. 1, 15. Leon. nov. 18. По *аустр.* грађ. законнику „ein Eheverlöbniß zieht keine rechtliche Verbindlichkeit nach sich, weder zur Schliessung der Ehe selbst, noch zur Leistung desjenigen, was auf den Fall des Rücktrittes bedungen worden ist“ (§. 45.) „nur bleibt dem Theile, von dessen Seite keine gegründete Ursache zu dem Rücktritte entstanden ist, der Anspruch auf den Ersatz des wirklichen Schadens vorbehalten, welchen er aus diesem Rücktritte zu leiden beweisen kann“ (§. 46.) Испор. и §. 61. и 62. грађ. законика у *Србији*.

брак. У канонима Василија великога ми налазимо већ изражену мисао, да зарука мора бити строго чувана и обвезна за свакога, који је учини;³⁾ а трулски сабор својим 98. канонном прописује казну прељубе сваком ономе, који вјенча неку, која је заручена са другим, а жив је још заручник. Ова наредба трулскога сабору прешла је затијем у главноме и у грчко-римске грађанске законске зборнике.⁴⁾ Строгост ова у погледу заруке ублажена је била царем Лавом мудрим, који је са два своја закона прописао, да се заручити могу само таква лица, која имају законом установљене године за брак, како би њихова обећања, која дају при заруци, тврђа била, те мање изложена опасности да се погазе; и уједно је заповједио, да она мора бити онако исто чврста, као и брачна веза, и да се може развести само за онакве узроке, за које се и брак разводи.⁵⁾ Ово је потврдио затијем нарочитим законом цар Алексије I Комнин са обзиром на синодску једну наредбу при патријарху Јовану VIII Ксифилину, по којој се сродство и од сродства потичућа брачна сметња, имала сматрати при заруци онако исто, као и при браку.⁶⁾ Који је заручен био по црквеноме обреду, ако би му умрла заручница, па се послје ожени са другом, сматра се другобрачним, као да је са првом заручницом у браку био.⁷⁾

Усвојивши за црквени живој заруку римскога права, црква је у тој заруци дала благослов свој ономе обећању (*ἐπαγγελία*), које се у опредјељењу заруке у римскоме праву спомиње, те са таквим благословом ово је обећање постајало светим, и као пред Богом положеним и од Бога примљеним. У оваквоме смислу зарука је почетак самога брака, јер у њој већ постоји онај неопходни услов, који саставља сушност самога брака, а наиме, узајамна привола на заједнички живот једног мушког и једне женске.⁸⁾ Ради тога, како старозавјетни, тако и новозавјетни закон сматрају заручену

³⁾ Кан. 69. и *Валсамон.* тумачење овог канона (Ат. Синт. IV, 225).

⁴⁾ *Ecloga.* XVII, 32 *Prochiron.* XXXIX, 68. cf. *Basilic.* LX, 37, 82. *Крмчија* гл. 48. гр. 39, 68. гл. 49 гр. 16, 11.

⁵⁾ *Leonis nov.* 74. 109.

⁶⁾ *Alexii Comn. nov. a.* 1084. et a. 1092.

⁷⁾ *Валсамоново* тумачење 98. трул канона (Ат. Синт. II, 539).

⁸⁾ *Ignat. ad Polycarp.* c. 5. *Tertull. de pudic.* c. 4, ad uxorem 2, 9.

женскињу, као жену заручника. Мојсије зове „женом ближњега свога“ дјевојку, која је била заручена са једним човеком;⁹⁾ а у јеванђељу пресвета Дјева, која је само заручена била са Јосифом, зове се „женом“ његовом, а он „мужем“ њезиним.¹⁰⁾ А да се казнио као прељубочинац, а не само као блудник, онај, који би вјенчао заручену дјевојку, а жив јој је заручник, види се из 98. канона трулскога сабора.¹¹⁾

У погледу времена између заруке и брака ни у црквеном, ни у грађанском законодавству нема ништа тачно одређенога. Ово је остављено било на вољу заручника, који су уопће пуштали да прође неколико времена послје заруке до вјенчања, и то слиједећи пропису тадашњих закона, да се не смије у једно исто вријеме обавити једно и друго, пошто су то двије различне по својој суштини ствари.¹²⁾ Касније, да се избјегну случајеви, о којима говори споменути трулски канон, установљено је било, да се зарука (обрученіе) има обавити заједно са вјенчањем.¹³⁾

§ 183.

Предбрачни испит.

Заруци, о којој смо сада говорили, данас се уопће придаје само значај црквеног обреда, који треба обавити пред вјенчањем. Али да се могу нека лица припустити томе обреду, и да се може добити увјерење, да постоје сви предуслови, који се захтијевају за законити брак и да нема никаквих брачних сметња, другим ријечима, да се добије увјерење, да дотични могу у свему по закону ступити у брак, заведен је у цркви *предбрачни испит* (examen sponsorum). Овај се испит састоји из два дијела: први тиче се

⁹⁾ V Мојс. 22, 23. 24.

¹⁰⁾ Мат. I, 18—20.

¹¹⁾ *Валсал.* и *Зонар.* тумачење 98. трул. кан. (Ат. Синт. II, 539—541), а такођер 7. кан. одговор *Валсалона* (Ат. Синт. IV, 453).

¹²⁾ Alexii Comn. пов. а. 1084. *Властар.* Г, 15 (Ат. Синт. VI, 180).

¹³⁾ Ово је у осталом установљено обичајем, и са свијем не ће се огријешити о каноне онај свештеник, који одјелито обави чин обручења и чин вјенчања. У *требнику* (изд кијевско 1877. л. 43) у почетку послѣдованія вѣнчанія, послје свршеног обрученія стоји опаска: „аще убо хоятъ въ тоже время вѣнчати ся...“, дакле *ако не ће*, свештеник их може вјенчати у друго вријеме.

споменутих брачних предуслова (§. 181.), а други познања науке хришћанске; први обавља парох редовно у присуству родитеља или старатеља младенца и односних свједока, а други обавља парох сам са младенцима.

О првome спомиње нам Симеон солунски,¹⁾ а затијем словенска Крмчија.²⁾ На том првome испиту, парохијски свештеник мора да чује од младенца, да су вољни ступити у брак, да нијесу на то од никога принуђени, да не стоје у никаквоме сродству међу собом и уопће да нема никакве сметње, која би стојала на пут браку. Чувши од њих све што треба, да се може правилни брак склопити, парох се стара добити увјерење о томе и од родитеља или старатеља тих младенца, а тако исто и од догичних свједока, па ако се не истакне ништа таквога, што би могло пријечити браку, саставља се односни записник, који потписују сви, који су при томе испиту, и тај се записник чува у парохијској архиви, или се пак уводи све то у нарочито за то заведену у парохији књигу, у којој се на односном мјесту сви они потписују. Нијесу ли младенци из једне парохије, тада тај испит чини сваки парох за себе у својој парохији са односним младенцем, и затијем дотични пароси саопћују писмено један другome резултат испита. Ако се при испиту покаже, да ништа не стоји на путу да брак буде склопљен, тада већ парох може приступити наповиједима; покаже ли се нешто таквога, тада се он обраћа епархијском епископу ради нужних разјашњења, односно ради диспенсације од какве сметне.³⁾

Други испит састоји се у томе, што парох мора добити увјерење, да младенци познају основе хришћанске вјере и да знаду главне молитве. Ово се ради за то, да младенци познаду суштину тајне брака и светињу везе, у коју ступају,

§. 183. ¹⁾ О свештенодјејствијама, гл. 241 (276).

²⁾ Крмчија, гл. 50.

³⁾ О питањима, која свештеник мора да младенцима ставља при брачном испиту види *Metroph. Critop Confess.* cap. 12 (Kimmel, *Monum. fid. eccl. or.* II, 146). Види Номоканон IX, 2 (Ат. Синт I, 178) За Србију види указ од 4 апр. 1837. (бр 1118) пр 1., а о форми брачног испита одлуке архиј. сабора од септ. 1869. бр 23 и од 7. окт. 1895. бр. 103. У Русији постоји ради предбрачног испита у свакој парохији званична „обыскная книга“, коју је свештеник дужан онако исто тачно водити, као и матицу вјенчаних. Чл. 102. конс. устава 1883.

а тако исто и да кадри буду научити вјери и побожности своју дјecu. Опazi ли парох да младенци довољна познања у вјери немају и да не знаду главне молитве, дужан је поучити их у томе, и никако их прије не вјенчати, док не задовоље овоме услову.⁴⁾

§ 184.

Наповиједи.

Наповиједи (огласи, оглашења, proclamations) установљене су ради тога, да се добије потпуно увјерење од стране свију, који познају логичне, који желе у брак ступити, да никакве сметње не постоји за тај брак. Установа о наповиједима заведена је најприје у западној цркви.¹⁾ Канонички пропис о наповиједима за православну цркву код Словена налази се у Крмчији, која у овоме погледу наређује слиједеће: 1) парохијски свештеник дужан је, прије обручења и вјенчања, објавити у цркви послије литургије о намјери, што имају нека одређена лица да ступе у брак, и то мора поновити у три слиједећа један за другим празнична дана, позивљући вјерне, да му јаве, ако знаду какву сметњу томе браку; 2) ако су младенци из разних парохија, наповиједи морају бити и у једној и у другој парохији; 3) ако постоји основана сумња, да неки хотимично хоће да запријече неки законити брак, тада свештеник, са одобрењем епископа, може се ограничити на само једну наповијед; или и без наповиједи обавити вјенчање, наравно пред два или три свједока; 4) наповиједи може парохијски свештеник да учини само послије прописаног предбрачног испита; 5) ако се за два мјесеца послије наповиједи не обави вјенчање, тада треба наповиједи поновити, ако друкчије у погледу тога не нареди епископ.²⁾ Данас су наповиједи

⁴⁾ Крмчија, гл. 50. Ова наредба Крмчије поновљена је у §. 122. књиге о парох. дужностима, а испореди и § 125. исте књиге.

§ 184. ¹⁾ Постојала је установа ова у појединим франачким црквама у XII вијеку, а 1215. год. папа Инокентије III прогласио је обвезност ове установе за сву западну цркву, и затијем је то потврђено било на тридентском сабору. Sess. XXIV de reform. matrimonii cap. 1.

²⁾ Крмчија, гл. 50. У источним патријаршијама ове наповиједи јавне дотичнога брака не постоје, и то с тога, што сврха

заповјеђене уопће грађанским законодавством, и црква у погледу тих наповједи слиједи прописима тога законодавства, од кога зависи, да у случају нужде допусти, да дје-ломице или и сасвијем наповиједи изостану.³⁾

§ 185.

Вријеме за склапање брака.

Вјенчање уопће свагда бива са весељем и пировањем. Ово пировање сасвијем би противно духу хришћанске цркве било, кад би се чинило у дане, који су црквом одређени за савлађивање тијела и размишљању о гријеху, као што су дани поста; а исто тако и у оне дане, кад су хришћани дужни оставити све земаљске послове, и проводити их у духовноме светковању и духовноме весељу, као што су дани неких великих празника црквених. С погледом на ово, црквеним је законодавством потанко опредјељено, у које се дане у години не смију таква пировања чинити, и дакле не смије се вјенчавати. Према оној поступности, којом су се узаконјавали у течају времена дани за постове

ових наповиједи, да се дозна да ли нема каква законска сметња односном браку, постизава се на предбрачном испиту, који бива пред свједоцима и на којем свештеник добива увјерење о томе, да ли може или не може по закону наумљени брак благословити. И у *Русији* брачне наповједи законом су прописане биле тек у трећој четврти XVIII вијека (указ синодски 5. авг. 1775).

³⁾ У *Аустрији* важе §§. 70—74 грађ. законика за наповиједи. Други дио §. 71. да брак неримокалика мора бити оглашен и у римокат. цркви дотичнога мјеста, овај је дио тог §. укинут, и римокат. свештеник нема никаквога посла у браковима неримокалика (чл. I и III закона од 31. дец. 1868). По §. 72. истог законика, ако заручници нијесу пробавили 6 седмица у парохији гдје ће се брак благословити, тада наповиједи морају бити и у оној парохији, у којој су они, или и једно од њих, боравили у пошљедње вријеме бар 6 седмица. По §. 73. ако се брак не склопи за 6 мјесеци послје извршених наповиједи, тада се морају све три наповиједи опет поновити. По аустр. грађ. законнику не морају наповиједи бити у слиједећа један за другим три празнична дана, као што Крмчија наређује, јер односни (71) §. то изрично не захтијева, него по аналогiji §. 74. треба да то буде у периоду од 6 мјесеци, дакле у такве празничне дане, кад се то свиди надлежном свештенику. За *Србију* види §§. 83. 85. 86. 90 грађ. законика. За *Угарску* §. 27. XXXI зак. чланка 1894.

и за велике празнике, узакоњавало се и када се смије, када ли се не смије вјенчавати. Први канонички спомен о томе, да се не смије уз пост вјенчавати, налазимо међу канонима лаодикијскога сабора;¹⁾ а у XII вијеку тек установљени су били сви они постови, које данас чува православна црква.²⁾ На основу овога, а и с обзиром на степен светковања црквеног, које је установљено било за неке велике празнике, прописано је црквом, у које дане године не смију бивати вјенчања.³⁾ Дани ови сlijедећи су: 1) од 14 новембра, кад почиње божићни пост, па до 6. јануара; 2) од месопусне недјеље па до недјеље Томине, то јест, прве недјеље после ускрса; 3) од недјеље свију светих, то јест, прве недјеље после Тројичин-дана па до 29. јуна; 4) Госпојин пост, то јест од 1. до 15. августа; 5) дан усјековања (29. августа), крстовдан (14. септембра) и свака сриједа и петак кроз сву годину.⁴⁾

У погледу свештеника, који би допустио себи вјенчати у ове дане, Крмчија каже: „да никтоже убо отъ іерей дерзнетъ въ сія дни кого въ супружество вѣнчати, под лютою правильною (*каноничком*) казнио, паче же подь изверженіемъ, ниже да соизволитъ, или благословитъ переносины и пиры брачныя творити въ тѣя дни.“⁵⁾ Само у крајњој нужди може то допустити виша црквена власт⁶⁾ У осталом, ако је једно вјенчање обављено било у забрањене црквом дане, брак остаје у снази и не губи свој законити значај, ако се само у другом чему не коси са постојећим законима о браку.⁷⁾

185. 1) Ὅτι οὐ δεῖ ἐν τῇ Τεσσαρακοστῇ γάμους ἢ γενέθλια ἐπιτελεῖν. кан. 52. (Ат. Синт. III, 219) *Валсалома* 57 кан одговор (ib. IV, 489). *Властар*. Т, 5 (ib. VI, 463)

2) Др. *Чижман* мисли, да је до половине XIII вијека, само уз велики пост забрањено било вјенчавати (*Eherecht* S. 681).

3) *Правосл. испов.*, I дмо 95. одгов

4) *Крмчија* гл. 50 (II, 201). *Прав. испов.*, I дмо 88 одгов, *Пиндалион*, изд. 1864. стр. 94, *Τυπικὸν ἐκκλησιαστικὸν κατὰ τὴν τάξιν τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας*, изд. 1875. стр. 273. У Русији установила се практика, да се не вјенчава ни уочи сриједице и петка, и то на основу црквенога рачунања почетка дана (*Нечаевъ*, *Практ руков.* для священнослужителей. Изд II, стр. 220—221)

5) Сп изд, II, 201.

6) Νίχωνος περὶ νηστείας τῆς ὑπερενδόξου Θεοτόκου. *Ат. Синт.* IV, 589.

7) Испор. ријешење царигр. патријарха Мануила II Харитопула (Ат. Синт. V, 116).

§ 186.

Вјенчање.

Вјенчање брака, кад не постоји никакве брачне сметње и кад су извршени сви прописани предуслови, мора бити обављено јавно пред свједоцима и по установљеном црквеноме чину. Ово захтијева само својство брака, као основе друштвенога живота у свијету и као „велике“ новозавјетне тајне. Тајни брак (*καθρογαμία*, *matrimonium clandestinum*) канони одлучно осуђују, и сматрају такав брак, као да и није био склопљен;¹⁾ а свештеника, који допусти себи вјенчати некога тајно, подвргавају најстрожијим казнама.²⁾ У свези са овим црквеним наредбама о тајним браковима, осуђују исте и закони византијских царева, који су закони примљени у каноничке зборнике православне цркве, те постали опћим правом цркве.³⁾

Према прописима тога права заједно са односним законским прописима цркве слиједећих вијекова, *мјесто*, гдје се редовно има обављати вјенчање, то је црква, и то парохијска црква, којој припадају младенци.⁴⁾ У изнимним само случајевима може бити допуштено, да се вјенчање обави и ван цркве.⁵⁾ Ако је младожења из једне, а невјеста из друге парохије, тада се уопће обавља вјенчање у цркви оне парохије, којој припада невјеста.⁶⁾

§ 186. 1) Лаод кан. I. и тумачења овога канона (Ат. Синт. III, 172).

2) Види споменуто у 7. бил. предидућег § патријаршеско рјешење.

3) *Властар*. Г, 2 (Ат. Синт. VI, 154). У *Крмчији* (по прохирону IV, 27) казано је: „Никтоже втайнѣ да вѣнчаестся, но при множайшихъ людехъ; ибо се дерзнувый сотворити, да накажется заперщеніи мучимъ, сирѣчь іерей, яко въ неподобная себе вложить втайнѣ вѣнчавъ, достойныхъ истязанъ будетъ по церковныхъ правилъ заповѣдей“ (гл. 48, гр. 4. 27).

4) *Крмчија* гл. 50 (II, 200) *Силеона солунск.* о священнодѣйствіяхъ гл. 244. (279) Испор. 4. кан одговор *Петра хартофилакса* (Ат. Синт. V. 369), да се не смије вјенчавати у манастиру.

5) Види 14. кан. одговор *Валсамона* (Ат. Синт. IV, 458) гдје се приводи 4. новела цара Лава мудрог о томе, да се нека свештена дјејства могу обављати у нужди и ван цркве. Испор. *истога* тумачења 31. и 59. трул. и 58. лаод. (ib. II, 372. 400. III, 224).

6) Ово ми наводимо по пракци *карловачке* митрополије (§. 41. деклараторије 1779), премда по *Крмчији* може се обавити вјенчање

Доба дана, кад се може обавити вјенчање, то је прије подне, а наиме послије литурђије, а при потреби између јутрење и литурђије; послије ручка пак, или у вечер, „да не дерзнетъ никакоже іерей подь правильною казнію, и подь грѣхомъ смертнымъ, никогоже вѣнчати“, наређује Крмчија.⁷⁾

Ради ваљаности брака неопходни су при вјенчању *свједоци* или кумови, пред којима младенци имају да искажу своју слободну вољу и пристајање на брак. Број свједока при вјенчању нормиран је у црквеном законодавству оним мјестом из св. писма, које установљује, када се прекида свака ријеч;⁸⁾ а сходно оној темељној каноничкој наредби, да не важи свједоцба једнога,⁹⁾ у основном православном каноничком зборнику наређује се, да бар два свједока морају бити при вјенчању.¹⁰⁾ У свези са тијем прописује исто и грађанско законодавство.¹¹⁾ У погледу каквоћа, свједоци при вјенчању морају бити пунољетни и имати сва она својства, која се захтијевају уопће од свједока при сваком јавном уговору.¹²⁾ Жене су искључене од права да свједоче при вјенчању.¹³⁾

Право обавити вјенчање припада *парохијском свештенику*, а по овлашћењу његовом може и други свештеник.¹⁴⁾ Обавити се мора по прописима требника, у коме стоји посебно „последованіе“ за оне, који се први пут вјенчавају, а посебно за другобрачне. Допуштено је одступити од неких црквених обреда при вјенчању само тада, кад опасност каква пријечи, да се изврши прописани уставом чин, и у

и у парохији, којој припада младожења. Ако се вјенчање има обавити у трећем неком мјесту, које није парохија ни младожење ни невјесте, тада надлежни парох, чијој парохији младенци припадају, овлашћује на то писменом исправом свештеника онога мјеста, и ову околност уписује у своју матицу вјенчаних *Аустр.* грађ. законика §. 81.

7) Глава 50 (Спом. изд. II, 201).

8) Мат. 18, 16.

9) Ап. кан 75, II вас. 2., картаг. 132.

10) Номок. IX, 2 (Ат. Синт I, 178). *Властар* Г, 3 (Ат. Синт. VI, 154).

11) *Аустр.* грађ. закон. §. 75. У *Србији* §. 91. грађ. законика.

12) Карг. кан. 132. Номокан. IX, 2 (Ат. Синт. I, 178).

13) *Валсал.* тум. 70. грул. канона (Ат. Синт. II, 469).

14) Крмчија гл. 50 (Сп. изд. II, 199). *Аустр.* грађ. закон. §. 75. 81

таквом случају довољно је, да се чује изјава приволе на брак од стране младенаца и да свештеник изрече односну формулу тајне вјенчања, и брак се већ сматра законито постојећим. Ван овог црквеног вјенчања брака, православна црква не сматра законитом никакву другу форму брака, ма да су и сви предуслови брака очувани и ма да нема никакве брачне сметње посриједи, те према томе она не признаје никакав црквено-правни значај, између другога, такозваном *грађанском браку*, који је државним законодавством уведен у неким крајевима (§. 205).

Кад је вјенчање обављено, надлежни парох уписује то у *матрицу вјенчаних* дотичне парохије на прописани начин, и при потреби издаје из те матице односни извод или свједоцбу о правилно обављеном браку, који извод саставља јавну исправу.¹⁵⁾

III. СМЕТЊЕ БРАКУ.

§ 187.

О брачним сметњама уопће.

Брачном сметњом (κώλορα τοῦ γάμου, impedimentum matrimonii) зове се све оно, што пријечи да се склопи један брак, или ако је склопљен, што га лишава значаја законитога брака.

Према црквеном и грађанском карактеру, што има уопће брак, право установљавати, шта се има сматрати брачном сметњом, припада заједнички црквеној и грађанској власти. У праву православне цркве о овоме не може бити никаква спора, чим постоји споразум међу црквом и државом (§. 180).

Брачне сметње дијеле се у главном на *потпуне* (ἀπόλυτα κώλοματα, impedimenta absoluta) и *условне* (σχετικὰ κώλοματα, impedimenta relativa), према томе, да ли оне пријече брак са сваким лицем без разлике, или само са неким извјесним лицима. Између првих сметња, једне сасвијем уништују склопљени већ брак, и зову се *ἀνατρεπτικὰ κώλοματα* (impre-

¹⁵⁾ *Аустр.* грађ. закон. §§. 80—82. У *Србији* §. 92. грађ. законика.

dimenta dirimentia), друге пак не уништују га, него га чине само недозвољеним, а зову се ἀπαγορευτικὰ κωλύματα (impedimenta impediencia).¹⁾

§ 188.

А. Потпуне сметње.

Између потпуних сметња, *једне* су такве врсте, које пријече брак са сваким лицем, и ако је он склопљен био, сасвијем га уништују, *друге* пак пријече брак само са неким извјесним лицима.

1. Прве су врсте сметње брачне:

1. *Ненормално умно стање.* Ова брачна сметња пошљедица је оног услова за брак, да је човјек у нормалном умном стању, кад изјављује приволу своју на брачни уговор (§. 181. 3).

2. *Неспособност извршивања брачне дужности.* И ово је пошљедица оног орачног услова, који саставља битни смјер брака (§. 181. 4).

3. *Недостатак приволе старијих.* Ово саставља потпуну брачну сметњу само за малољетне у грађанском смислу и за оне који су по ријешењу надлежне власти под скрбништвом (ἐπιτροπή curatela), и дакле не способни за самовласни брачни уговор (§. 181. 5).

4. *Законишо постојећи брак.* Од створења свијета и човјека смагра се брак са једном женом (μονογαμία) као једини, који одговара смјеру и суштини саме брачне везе. Старозавјетна црква прогласила је ово божанским законом;¹⁾ а римско законодавство наређује да се мора инфамијом жигосати сваки онај, који хоће да има двије жене.²⁾ Забрана полигамије добила је нову снагу у хришћанској цркви, која назива блудом сваку полну свезу човјека са неком

§. 187. ¹⁾ Ово је дијељење брачних сметња по данашњој пракцици у цариградској патријаршији. Испор *Zhishman*, Eherecht. S. 231., и *Zachariae*, Geschichte des gr.-röm. Rechts. §§. 3. 4.

§ 188. ¹⁾ Мојс 2, 22. 4, 19

²⁾ Cod. Justin. V. 5, 2. Cf. Basilic. XXI. 2, 1. XXVIII. 5, 35. Номокан. XIII, 2 (Ат. Синг. I, 277).

женском, осим једине законите жене.³⁾ Услијед овога је и постојећи законити брак постао безусловном сметњом, да се склопи нови брак, и човјек, који ступи у нови брак, а жива му је жена, или жена се уда за другога, а муж јој је још жив, подлеже како црквеној, тако и грађанској казни.⁴⁾ Може бити ово допуштено само у таквом случају, кад је постојећи брак био због неког разлога законитим путем разведен, и дотични супружник добио је од надлежне власти право, да ступи у нови брак. Не подлежи казни онај супружник, који по незнању ступи у нови брак, држећи да му је други супружник умрло, само што наравно у оваквом случају тај нови брак престаје постојати.⁵⁾

5. *Недјевичности невјесте.* Кад један човјек узимље себи за жену дјевојку, а не удовицу, он има право претпостављаги да је дјевична. Не покаже ли се то код једне дјевојке, која ступа у брак, тада ово саставља безусловну сметњу браку; и брак, који се склопи између човјека и такве дјевојке, сматра се као да сасвијем није био ни склопљен.⁶⁾

6. *Свештени чин.* По каноничким прописима цркве хиротонија саставља безусловну брачну сметњу, и по томе, чим је неко рукоположен био за дјакона, тај не може више ступити у брак, ако је безбрачан добио дјаконско рукоположење, или му је умрла жена, коју је узео био прије рукоположења. Овако прописују канони до VII вијека;⁷⁾

³⁾ I Кор. 7, 4 Ап. кан. 18, Васил. вел. 9, 77, 80, неокес. 3. *Валсамон.* тумач. 48. ап. канона (Ат. Синт. II, 64) *Властар* Г, 4 (ib. VI, 160).

⁴⁾ Мат. 5, 32 Васил. вел. кан. 9, 77, 80, грул. 87. *Prochiron.* XXXIX, 70. Крмчија гл. 48 гр. 39, 70 (Сп. изд. II, 168). §. 62. *аустр.* грађанског и §§ 206—208 казненога законика, §. 69. а. и §. 71 *српск.* грађ. законика и §§ 135—203 казнен. законика. Испор. допуна егзарх. *бугарск.* устава XIV, 1 г.

⁵⁾ Васил. вел. кан. 46, грулс. 93. и тумачења *Зонаре* и *Валсамона* ових канона (Ат. Синт. II, 523. 525. IV. 196)

⁶⁾ *Властар* Г, 15 (Ат. Синт. VI, 183), гдје се приводи 93. новела Лава мудрог у овоме погледу. Испореди 58 §. *аустр.* грађ. законика.

⁷⁾ Ап. кан. 26, IV вас. 14, неокес. 1, картаг. 16 Анкирски 10. канон прописао је био, да нежењени дјакони, ако у вријеме рукоположења искажу, да ће се послѣје женити, могу то слободно да учине. Али овај је канон изгубио практички значај послѣје издања других канона по овоме питању. Види тумачење *Валсамона* овог анкир. канона, а исто и *Властара*. Г, 2 (Ат. Синт. III, 40. VI, 153).

а у томе вијеку трулски сабор забранио је и иподјаконима жениги се.⁸⁾ И од тога доба важи и данас у православној цркви правило, да они, који желе ступити на службу цркве, могу се жениги само прије него што ће постати иподјаконима, а чим су то постали, не смију се већ више жениги; ожене ли се пак, подвргавају се казни, и брак се уништава, као незаконит.⁹⁾

7. *Завјет дјевичанства.* Овдје се разумијева овај завјет у најширем смиелу и без ограничења само на неке особе, јер осим калуђера и калуђерица, који су завјет дјевичанства полагали, ступајући у чин, биле су у старо доба и неке дјевојке, које, не ступајући у калуђерство, него живећи у свјетовном одијелу и у градовима код својих родитеља или родбине, посвећивале су себе Богу и давале су свечано пред епископом у цркви обећање, да ће сав живот свој у дјевичанству провести. Посветивши себе Богу сматрале су се као невјесте Христове, коме су на жртву своје дјевичанство подносиле и од цркве су за то као свете дјеве, *ἑραὶ παρθένοι*, сматране, пак и називане биле. Као такве, оне нијесу већ смјеле ступити у брак, јер би тијем изневјериле Христу, своме вјеренику. У раније још доба међутијем, мора да су се у томе нереди јављали, јер ми налазимо канона, који опомињу на исте и налажу казне онима, које погазе положени завјет. Халкидонски оци нашли су се побуђенима поновити пређашње каноне о овоме, и 16. својим каноном наређују, да мора бити одлучена од црквене заједнице свака таква дјевојка, исто онако, као и сваки калуђер и калуђерица, који се у томе затеку.¹⁰⁾ Издавши тако строгу наредбу, поменути канон оставља мјесном епископу, да по својој увиђавности приложи у појединим случајевима ту строгост, то јест, као што Валсамон овдје

⁸⁾ Канон 6. Испор. Номокан. IX, 29 (Ат Синт. I, 210 и сл.)

⁹⁾ Васил вел. канон 6. и тумачење *архим. Јоанна* овога канона (II, 23—24). У смислу каноничког учења о овоме православној цркви гласи и 63. §. *аустр.* грађ. законика: „Geistliche, welche schon höhere Weihen empfangen .. können keine gültigen Eheverträge schliessen.“ За *Угарску* види § 25. XXXI зак. чланка 1894 Испореди §. 76. ове књиге

¹⁰⁾ Подробности о значају и пошљедицама завјета дјевичанства, колико калуђера и калуђерица, толико и светих дјевојака, види у *Zhishman, Eherecht. S. 485—489. 500—501.*

опажа, да је или примијени, или ублажи.¹¹⁾ Ово у осталом не треба разумијевати, као да епископ може и признати законитим склопљени брак споменутих особа, јер би то протурјечило изричним о томе канонима, као 6. 18. Василија великога и 19. анкирскога сабора, који су прије халкидонскога сабора издани, загијем 44. трулскога сабора и другим, изданима послѣје, него да може и не одлучивати сасвијем од црквене заједнице преступне, одредивши им умјесто тога вишу или мању епитимију.¹²⁾

8. *Удовство послѣје трећега брака.* Канони допуштају обудовљеном послѣје првога брака лицу, да може ступити у други брак; допуштају уз односну епитимију и трећи брак лицу, које је обудовило послѣје другога брака (§. 203). Али ако је и послѣје трећега брака неко лице обудовило, тада већ не може у нови опет брак ступити. Ово је канонички установљено на цариградском сабору 920. године, и наређено, да нико не смије ступити у четврти брак (τέταρτος γάμος) а ако ко ступи, да се такав брак има сматрати, као да не постоји, и дотична лица имају се казнити црквеним одлучењем и треба им забранити чак и улаз у цркву, док остају у таквом браку.¹³⁾ Синодска ова наредба, која је потврђена била 997. године црквеном и државном влашћу, ушла је у све каноничке зборнике православне цркве,¹⁴⁾ те и удовство послѣје трећега брака саставља потпуну сметњу за нови брак.¹⁵⁾

¹¹⁾ Ат. Синт. II, 257.

¹²⁾ Види *Валсалонова* тумачења 5. кан. прводр. сабора, 19. и 27. Васил вел и *Властар*. Г, 11—14 (Ат Синт. II, 664—667. IV, 146. 162. VI, 169—183) „Ordensperssonen von beiden Geschlechtern, welche feierliche Gelübde der Ehelosigkeit abgelegt haben, können keine gültigen Eheverträge schliessen“. § 63 *аустр.* грађ. законика. Испореди §. 212 ове књиге

¹³⁾ Ово је познати Τόμος τῆς ἐνώσεως, који се налази и у слов. Крмчији, гл. 52 (Сп изд. II, 245 и сл.). Сами текст τόμος-а у Ат. Синт. V, 4—10 Види у Номок XIII, 2; тумач. *Валсалоново* 4. кан. Василија вел., *Властар* Г, 4 (Ат. Синт. I, 280. IV, 103. VI, 159). Номокан. при вел. тробнику правило 52

¹⁴⁾ Ат. Синт. V, 11—19. Крмчија, гл. 51. (II, 230).

¹⁵⁾ Испореди о овоме и наредбе *цариград.* патр. синода при патријарху Јоасафу II (1560.), Дионисију (1663.), Јакову (1683.) и најновију од 17. јуна 1900. (бр 3007.) патријарха Константина управљену дабробосанском митрополиту, а у којој наредби пише: „Што се пигања четвртог брака тиче, који је увучен тамо (у Босни) из

II. Сметње, које пријече брак са сваком лицем, али које га не уништују, ако је већ склопљен био, него га само чине недозвољеним, ово су:

1. *Прописана доб за брак.* Ко нема прописану црквеним и државним законодавством доб за моћи ступити у законити брак (§. 181. 2), томе недостајак те доби саставља потпуну сметњу за брак. Али ако је брак случајно склопљен био прије прописане доби, тај се брак сматра недозвољеним све докле, док супружници не достигну ту доб. Кад је достигну и желе остати у брачној вези, тада сама по себи престаје брачна сметња, која је до незреле доби постојала, и брак се признаје законитим, ако су при склапању његовом очувани били сви остали брачни услови.

2. *Забрањено црквом вријеме за вјенчање.* Сматра се недозвољеним и онај брак, који је склопљен у оне дане и онаква времена, кад то црква не допушта (§. 185), и такав брак потребује од надлежне црквене власти накнадну конвалитацију, да би могао бити законитим.

3. *Насиље и страх.* Брак је дјело слободне воље, те дакле ако је ко насиљем приморан био на брак, или га је склопио, што је страховао од каквога зла, које му је пријетило, тај није поступио по слободној вољи. Насиље (*vis*, *vis*) уопће бива, кад је неко принуђен да нешто учини. Може бити физичко или морално. О првоме не може се ни говорити у браку, али може за то о другом, наиме, кад је неко заплашен пријетњама, да мора пристати на брак. Страх (*φόβος*, *metus*) је жестоки покрет душе, који је проузрокован бојазном каквога зла. Насиље стоји према страху, као узрок према пошљедици, те с тога се у римскоме брачноме праву заједно и спомињу. Они руше приволу брака, и сметају оној потпуној слободи, коју захтијевају у браку природа, црква и држава.¹⁰⁾ Страх, да постане брачном сметњом, мора бити основан и доказан стварним злом, које га је изазвало, те с тога при оцијењивању ове сметње, мора се

других српских земаља и који стоји у свези са увлачењем других неких латинских новотарија, изјављујемо, да се никако и ни са каквог разлога не допушта од стране цркве четврти брак, јер то строго забрањују св канони, нити црква сматра за закониту ону дјецу, која су из таквога брака“ За Србију види одлуку архијер сабора од септембра 1865. бр. 45.

¹⁰⁾ Cod. Justin. V. 4, 14. Basilic. XXVIII. 4, 32.

обраћати пажња, како на објективну страну страха, наиме, на врсту зла, које пријети, тако исто и на субјективну страну лица, које је застрашено, или које узрокује страх, јер ће се првим упознати тежина пријетње, а другим ће се познати њезина моћ на душу дотичнога лица. Насиље и страх сматра се брачном сметњом у православном црквеном праву по оним истим основама, по којима се то сматра сметњом у римском праву.¹⁷⁾

4. *Пријевара* се сматра за брачну сметњу, кад је некоме прогузаконитим начином подметнуто за супружника друго лице од онога, с којим је мислио да ступи у брак, или пак, кад се од некога крило у потледу супружника нешто, што не даје права на законити брак. Старо римско право сматрало је брачном сметњом пријевару, а сматра је таквом и данашње, како црквено, тако и грађанско право.¹⁸⁾

5. *Зарука* сматра се у каноничком праву православне цркве брачном сметњом само тада, кад је та зарука обављена свечаним црквеним „послѣдованиемъ о обручении“, па заручено на такав начин лице хоће да ступи у брак са другим лицем, а не са оним, с којим се заручило. Ова брачна сметња потекла је од гуда, што се у православном црквеном праву црквена зарука сматра једнаком браку,¹⁹⁾ те дакле зарука у питању брака води за собом све оне пошљедице, које води постојећи брак, као брачна сметња.²⁰⁾ Данас се „обрученіе“ уопће обавља заједно са вјенчањем, те дакле ова брачна сметња може се сматрати без практичкога значаја; али, пошто се по уставу црквеном „обру-

¹⁷⁾ *Властар*. Г, 2 (Ат Синт VI, 154) Крмчија. гл. 48. гр. 4, 22 (II, 88). За *Аустрију* види §. 55 грађ законика; за *Србију* §. 69. е грађ законика; за *Русију* Св Зак. т. X. ст. 10. указ 5 јануара 1725; за *Бугарску* допуна егзарх. устава 1883 XIV, 1. а.

¹⁸⁾ *Basilicor.* XII, 1, 3. са односним схолијама (*Ed. cit.* I, 729—730). Номокан XIII, 2 (Ат Синт I, 275 и сл.) §. 57. *аустр.* грађ. законика; §. 69 ж. и §. 77 *српск.* грађ. законика; *руск.* гражд. зак. 53.

¹⁹⁾ Номокан XIII, 2 (Ат Синт. 1, 284 и сл.) гдје је приведена новела Алексија Комнина 1084 год., која о овоме говори У Крмчији (гл. 43., сп. изд II, 37 и сл.) налази се такођер ова новела, и односно мјесто у њој гласи: „гѣмъ быти истиннымъ обручениемъ и по всему равномоцинымъ браку“. Види и синодску наредбу при патријарху Јовану VIII (Ат Синт. V. 52. и сл.) *Властар*. Г, 15 (ib. VI, 180).

²⁰⁾ Види 182. §. ове књиге.

ченіе“ може одјелито обавити од „вѣнчанія“, то у таквоме случају може тада да наступи и брачна сметња од заруке.²¹⁾

6. *Покушај проптиву живота заручника.* Ако су се двоје формално заручили, па се докаже, да је једно од њих радило о глави другоме, у таквом случају брак се забрањује пријеступној страни, и она се подвргава казни.²²⁾

7. *Робија.* Ко је осуђен на тешку робију због неког злочина, не може ступити у брак, и то почињући од дана, кад му је објављена судска пресуда, па док не изврши казну. Ова брачна сметња прописана је новијим грађанским законодавством,²³⁾ и у каноничкоме праву о њој се изрично не спомиње; али пошто је узрок робије неки злочин, а за сваки злочин црква прописује дужу или краћу епитимију дотичноме злочинцу, и за трајања те епитимије забрањује вјенчавати га,²⁴⁾ то и каноничко право, само с друге стране, сматра робију за брачну сметњу.

8. *Удовицка црнина.* У грчко-римском законодавству велика се пажња обрађала на годину црнине, коју је морала провести жена посліје смрти мужа јој, и за то вријеме строго јој је забрањено било поново се удавати. Прописе тога законодавства у овоме погледу потпуно је усвојила и црква.²⁵⁾ Ово је прописано било ради поштовања, које је дужна жена да ода успомени свога мужа; а затијем је ово исто установљено и за мужа посліје смрти жене.²⁶⁾ У погледу жене, ово је прописано било и ради тога, да се не би породила сумња о очинству дјетета, које би се могло родити посліје смрти мужа.²⁷⁾ Новије законодавство, с погледом на ову пошљедњу околност, скратило је вријеме на шест мјесеци од дана смрти мужа.²⁸⁾

9. *Припадање војници.* Ова је брачна сметња нормирана новијим грађанским законодавством, које прописује, када и под каквим условима може ступити у брак неко,

²¹⁾ Испореди 45. § *аустр.* грађ. законика

²²⁾ Номокан XIV, 3 (Аг Синт I, 334) Испор § 119. *аустр.* грађ. законика; § 69. к. и § 81. *српск.* грађ. законика

²³⁾ *Аустр.* грађ. законик § 61. и казн. законик § 27; *српск.* грађ. законик § 69. з. и § 78.

²⁴⁾ Испор. анкирс. кан. 22, Вас вел. 56. 65. и др.

²⁵⁾ Испор. *Властар.* В, 8 (Аг Синт VI, 140).

²⁶⁾ Види Крмчија (из еклоге) гл. 49. зач. 2, 7 (II, 178).

²⁷⁾ Номок. XIII, 2 (Аг. Синт I, 276) *Властар.* Г, 4 (ib. VI, 157).

²⁸⁾ Испор. §§. 120. и 121. *аустр.* грађ. законика

који је везан војничком службом.²⁹⁾ Црква уважава ову брачну сметњу прво с тога, што, по њеном учењу, дотични који ступа у брак, мора бити слободан од сваких обвеза, које би могле сметати правилном брачном животу, а то би се наиме морало догодити са лицима, која припадају војници; уважава затијем и с тога, што признаје грађанској власти јурисдикцију у питањима брака, те дакле јурисдикцију и у прописивању односних брачних сметња (§. 180).

10. *Недостатак наповиједи.* Ако црквено законодавство, исто као и грађанско захтијевију, да морају бити односне наповиједи пред svakим браком (§. 184.), то слиједи да неизвршење овог законског прописа саставља брачну сметњу, ако дотични парох није од надлежне власти добио дозволу, да и без наповиједи благослови неки брак.³⁰⁾

11. *Недостатак нужних писмених исправа.* Као што се не може склопити законити брак, ако није било прописаних наповиједи, тако исто не може се то учинити, ако дотични парох нема свију оних писмених исправа, које му могу бити нужне за један или други брак. Овамо спадају све оне исправе, које се тичу брака, кад је један од супружника из друге парохије, кад неко потребује дозволу за брак од претпостављене му власти, кад је неко добио диспенсацију од какве брачне сметње и т. д.³¹⁾ Вјенча ли један парох неки брак без односних исправа, нужних да се оправда законитост брака у случају брачне парнице, тај парох подлежи казнама, како по црквеном, тако и по грађанском законодавству.³²⁾

§ 189.

Б. Условне сметње.

Условнима зову се оне сметње, које пријече брак са неким извјесним лицима. Између ових сметња једне потичу из појма о сродству, а друге стоје ван сродственога појма.

²⁹⁾ Види на прим. за *Аустрију* нормалу 10. јуна 1812; дворски декрет 19. јан 1830. § 44 закона 5. дец 1868; *Vorschrift über die Heiraten im k. k. Heere* 4. јула 1887.

³⁰⁾ § 69. *аустр.* грађ. законика; §§ 83 90. *српск.* гр. законика.

³¹⁾ §. 78. *аустр.* гр. законика; §. 84 *српск.* грађ. законика.

³²⁾ Види §. 125. ове књиге.

Сродство је одношај између два лица, који је потекао или са рођења једног од другог, или са рођења тих лица од једног родоначелника, или пак услијед брачне везе међу двјема или трима породицама, или најпослије услијед везе, која је постала између два лица са одношаја, који су налик на сродство. Према овоме сродство у опћем смислу (*συγγένεια*) дијели се: 1) на сродство по крви (*συγγένεια ἐξ αἵματος*), 2) свѡјдбу (*ἀγχιστεία*), која постаје из везе двије породице (*διγένεια*) или три породице (*τριγένεια*), 3) духовно сродство (*συγγένεια πνευματική*), 4) полусвѡјдбу (*οἰωνεὶ ἀγχιστεία*) и 5) посињење (*οἰοθεσία*).

Од вансродствених одношаја условне су сметње браку разлика вјере, отмица и т. д. (§. 195).

§ 190.

1) Сродство.

Сродство, природно или крвно (*φυσική συγγένεια*, *cognatio naturalis vel carnalis*) јест веза, која потиче од рођаја једнога лица од другог, или од рођаја два лица од трећег, које се зове родоначелник. Лица, која се налазе у таквој вези, зову се рођаци по крви (*συγγενεῖς*, *consanguinei*).

Строго узимајући, сви су људи у таквој родбинској вези међу собом, јер сви потичу од једних прародитеља. Али закон, како црквени, тако исто и грађански, не сматра их све за такве, него само до неких граница. Да се означе ове границе и да се тачно одреде родбински одношаји, још римско законодавство установило је неке одређене формуле и имена; раздијелило је наиме сродство по лозама и степенима. *Степен* (*βαθμός*, *gradus*) је размак једнога лица од другог средством рођаја,¹⁾ а веза ових степена, који се непрекидно продужавају, зове се *лоза* (*τάξις*, *γραμμή*, *ordo*, *linea*). Обзиром на то, што се у родбинској вези показују а) лица, од којих одређено лице потиче, б) лица, која од њега самога потичу и в) лица, која

§ 190. 1) „Gradus dicti sunt a similitudine scalarum, locorumve proclivium, quos ita ingredimur, ut a proximo in proximum, id est in eum, qui quasi ex eo nascitur, transeamus“. Digest. XXXVIII. 10, 10. §. 10. Испор *Валсалонов* спис о сродству по ширини (Ат. Синт. IV, 556. 560), *Димитрија Хоматица* о степенима сродства (ib. V, 421 и сл), *Михаила солунск.* о степенима сродства (ib. V, 397).

не стоје према њему у непосредном родбинском одношају, то јест, од којих одређено лице управно не потиче, нити она од њега потичу, него само имају с њим заједничкога родоначелника, — то се и лозе дијеле на 1) *праву лозу* (εὐθεία, recta), и то: а) *усходну* (ἀνωθισα, ascendentalis), која иде од некога лица к његовим претцима у непрекидној вези степенā, дакле, к његовом оцу, дједу, прадједу и т. д.; и б) *нисходну* (κατωθισα, descendantalis), која од некога лица иде у правој вези к његовом потомству, то јест, од њега к сину му, унуку, праунуку и т. д.; 2) *побочне* или *по ширини* (πλαγία, κατὰ πλάτος, obliquae, transversales, collaterales), које иду од некога лица к односним лицима, која са тијем лицем имају заједничке родоначелнике, али која се с њим самим не сједињују у правој вези непосредно, него по ширини; наиме, такве побочне лозе простиру се од некога лица к његовој браћи, стричевима, синовцима и т. д.²⁾

Размак сродства мјери се по рођајима између два лица; сваки рођај броји један степен, дакле колико рођаја, између два лица, толико је и степена.³⁾ Према томе, ако рођаји показују размак међу одређеним лицима, то слиједи по себи, да чим је мање рођајā, и дакле степенā између њих, тијем је ближе сродство, а чим је више рођајā, и дакле степенā, тијем је даље сродство.

Да би одредили степен сродства између два одређена лица, римски су јуристи установили били неко особито *στέμμα τῆς συγγενείας* (stemma cognationis), које се обично издавало при законским зборницима њиховим.⁴⁾ Данас у

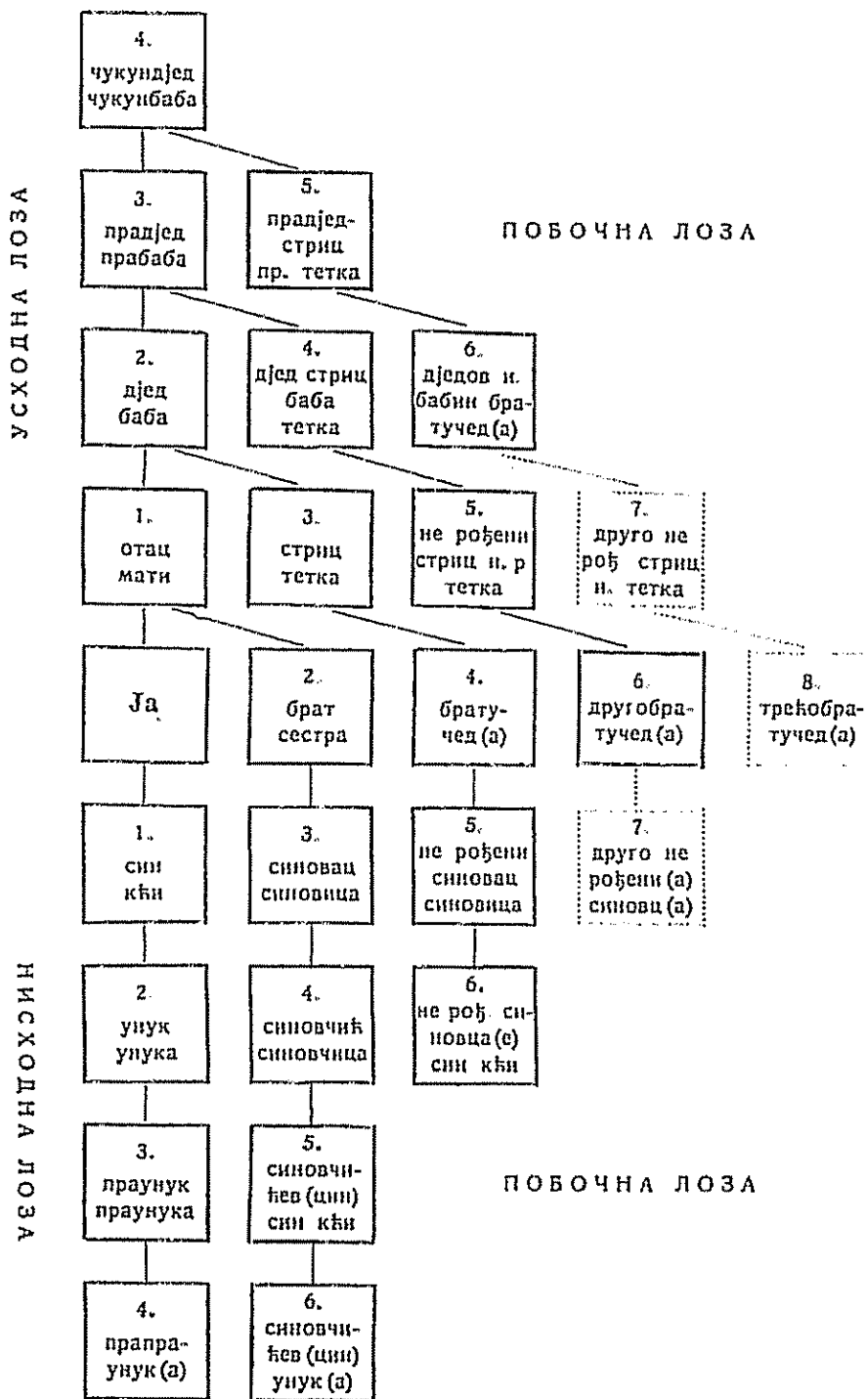
²⁾ Ἡ τοῦ γένους σειρά τρισὶ συνέρεται τάξεσι, τῇ τε τῶν ἀνιόντων ὀηλονότι, τῶν κατιόντων, καὶ τῶν ἐκ πλαγίου. *Дилитр. Холан*, сп мјесто. Испореди Номокан. XIII, 2 (Ат. Синт. I, 280), *Властар* В, 8 (ib. VI, 126).

³⁾ Ἐκάστη οὖν γέννησις ἓνα βαθμὸν ἀποτελεῖ. *Дилитр. Хол.*, спом. м *Властар* В, 8 (Ат. Синт. VI, 125) Ради увјерења да се одредило по броју рођајā тачни степен сродства, употребљује се старо једно правило, а наиме: броје се лица, колико их је на односној линији, која се има повући између одређена два лица, између којих се тражи степен сродства, и од тога броја одузме се једно, и број што остаје, показује степен. На прим., између мене и моје бабе *два су рођаја*, дакле *два степена*: моја баба родила је моју матер — један степен, моја матер родила мене — други степен; а по овоме другоме правилу исто је, јер од мене до моје бабе *три* су лица: ја, моја матер и баба, те *одузевши једно лице*, остају два, и дакле *два степена*.

⁴⁾ О старом римском *στέμμα* види у *Zhishman*, *Eherecht*. S. 219—220.

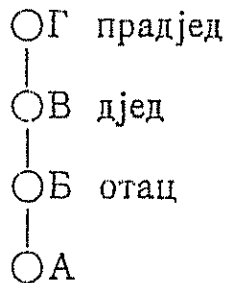
цариградској патријаршији служе се ради овога нарочито састављеном таблицом (*διάγραμμα τῆς συγγενείας*), коју овдје приводимо:

Родовна таблица

По овој табlici лако се налазе односни степени сродства; а да се означe лица, између којих се тражи степен сродства, употребљавају се ови знаци: □ означава родоначелника у дотичном сродственом цртежу, знак ○ означава мушко лице, △ женско лице, ⊗ умрло мушко лице, знак ⊗ умрло женско лице, вертикална линија | поријекло или рођај, ○—△ мужа и жену.

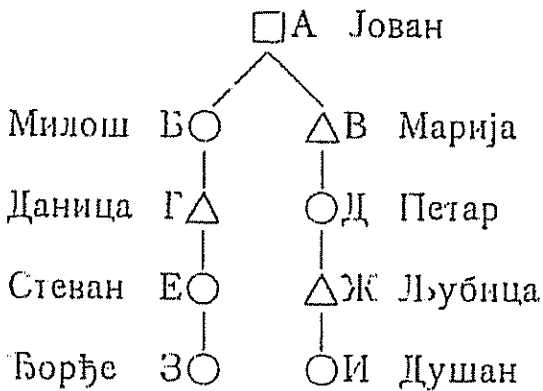
При рачунању самих степена, броје се у *правој лози* рођаји, колико их је између некога лица и онога, с којим се тражи степен сродства, па колико је тих рођаја, толико је и степенā. На примјер, од мене А до прајдеда Г у правој усходној линији три су рођаја: Г родио В, В родио Б, Б родио А, и према томе, ја А стојим према моме прајдеду Г у трећем степену сродства, а тако и он према мени стоји у том истој степену. Између мене и мога оца у правој линији нема никаквих посредних степена, јер син или кћи, непосредни су рођај свога оца, и дакле ја А, син, стојим у првом степену сродства са мојим оцем Б.

При овој треба знати, да у опћем рачунању сродства, ма да дотична лица, која се налазе у разним степенима сродства према одређеном лицу, могу имати и различна сродствена имена и различне сродствене одношаје к томе лицу, ипак веза сродства свакога лица по себи са лицем, које му је најближе, приказује се увијек у непосредном рођају једног од другога, то јест, увијек усходећи у правој линији од сина к оцу, или нисходећи од оца к сину; и тек само кроз оваку непосредну везу рођаја долази се до тачног одређења степена сродства међу одређеним лицима. На примјер, тражећи степене сродства у усходној лози, ми од одређенога лица непосредно усходимо к његовом оцу, од оца к очевом оцу, који је дјед томе лицу, и стоји према њему у другом степену сродства; надаље, од дједа к дједовом оцу, који је том истој лицу прајдед, и стоји према њему у трећем степену сродства. Исто овако бива и у нисходној лози, само што ту нисходимо од оца к сину.

У *побочним лозама* важи у православном црквеном праву исто правило: колико рођаја међу лицима, између

којих се траже степени сродства, толико и степенā.⁵⁾ Кад треба наћи степен сродства међу таквим лицима, од којих се једно налази у правој линији, а друга у побочној, то јест, која једно од другог не потичу и немају непосредне везе по рођају, тада од сваког од тих лица треба по степенима сродства усходити к најближем, заједничком родоначелнику, или к таквоме лицу, у коме се сједињују обје линије, које су пошле од лица, између којих се тражи степен сродства; или што је исто: од једног одређеног лица усходи се к заједничком родоначелнику или средишту линија, а од тог родоначелника нисходи се к другом одређеном лицу, — и опћи број рођаја, који се нађе на тим линијама, показује степен сродства међу одређеним лицима. Према томе рођени

брат и сестра Б и В стоје међу собом у другом степену сродства, јер усходећи од Б брата к заједничком њиховом почетку, А оцу, ми налазимо један рођај, један дакле степен, а од тога оца нисходећи к В сестри, налазимо опет један рођај, или један степен; свега дакле два рођаја, и дошљедно два сте-

пена. Овако рачунајући, налазе се и остали степени сродства у побочној лози: нећак Д и ујак Б биће у трећем степену, братучеди Г и Д биће у четвртном степену, другобратучеди Е и Ж у шестом, трећобратучеди З и И у осмом степену.

⁵⁾ Δύο ἀδελφοί, διότι ἐκ δύο γενήσεων προέρχονται, καὶ δύο ἀποτελοῦσι βαθμούς. *Дилити Хол*, спом. спис (At Синт V, 422). *Властар*, В, 8 (ib. VI, 126). Оваквоме бројању степенā сродства у *побочној* лози, слиједи и данашње грађанско законодавство На прим § 41. *аустр.* грађ. законика прописује: „Die Grade der Verwandtschaft zwischen zwei Personen sind nach der Zahl der Zeugungen, mittelst welcher in der geraden Linie eine derselben von der anderen, und in der Seitenlinie beide von ihrem nächsten gemeinschaftlichen Stamme abhängen, zu bestimmen“. По *римокатоличком* црквеном праву ово је друкчије. По томе праву сродство између два лица у побочној лози не опредјељује се опћим бројем рођаја, него по броју рођаја с једне само стране, почињући од извјеснога лица, у погледу кога се тражи степен сродства са другим неким лицем, па до заједничког њиховог

У рачунању степенā сродства установљене су ове опће правне норме, које се у осталом оснивају и на природноме праву: 1) муж и жена не састављају међу собом различни степен, јер се сматрају за једно тијело, и према томе к другој родбини муж и жена су свагда у једном истом степену; 2) синови, а тако исто и кћери, ма колико да их је, свагда су сви у првом степену према своме оцу и матери; 3) рођена браћа или сестре, ма колико да их је, сви су они међу собом у другом степену; 4) дјеца од једнога оца, а разних матера, или од једне матере, а разних отаца, сматрају се исто као да су рођена браћа и сестре; 5) родбинска лица женске лозе броје се оним истим редом и у истим степенима, као што се броје родбинска лица мушке лозе; 6) круг сродства уопће се ограничава на *седам* степена: у правој лози ово се тумачи тијем, што већ и по законима природе није могуће, да неко преживи седми степен сродства, и нема дакле разлога опредјељавати родбинске одношаје даље од тога степена; а у побочној лози опредјељаване ових одношаја, осим тога, што би било веома тешко, прелазило би и границе природних права сродства, јер узајамни одношаји сродства последије седмога степена одвећ су по себи удаљени, да би се могло бојати протуприродног мијешања крви (*αιμομιξία*), или да би се могла нека права оснивати на тим одношајима.

родоначелника; а ако два лица стоје у неједнакој линији, тада се броје рођаји који су на дуљој линији, и овај број рођаја на тој линији (без рачунања и рођаја друге линије) саставља степен сродства. Као правило у римокат. цркв. праву важи: „*Quo gradu distant personae a stirpīte, eo distant inter se*“. На прим., по православном црквеном праву, а исто и по грађанском, два брата, или брат и сестра стоје 2. степену, а по римокат. праву — у 1. степену; два братучеда по правосл. и грађ. праву стоје у 4. степену, а по римокат. у 2. степену; синовац и стриц по правосл. и грађ. праву у 3. су степену, а по римокат. у 2. степену и т. д.; те узимљући имена приведені у тексту цртежа, по римокат. праву Милош и Марија су у 1. степену, Петар и Даница у 2. степену, Петар и Милош у 2. степену, Душан и Стеван у 4. степену и т. д. Овакав начин бројања степенā сродства у побочној лози узакоњен је у римокат. цркви 1065. године папом Александром II. посланицом свима по Италији, *quomodo sint computandi gradus consanguinitatis*. Can. 2. c. XXXV. q. 5 Види о овоме *Schulte, Handbuch des kath. Eherechts* (Giessen, 1855). S. 162 fg.

Сродство сматрало се брачном сметњом, како у Мојсијевом, тако и у староримском законодавству.⁶⁾ Грчко-римско законодавство усвојило је у овоме погледу прописе старога законодавства, и под упливом цркве издало је прикладне законске наредбе, које су одговарале, како етичким, тако и физиолошким условима брака, и као такве црква их је затијем канонизирала, примивши их у своје каноничке зборнике.⁷⁾

У сродству по крви разликују се брачне сметње између усходних и нисходних родова у правој лози од сметња између побочних родова. У *правој лози* забрањени су безусловно сви бракови међу лицима, који су на тој лози.⁸⁾ Ово важи и данас у свима православним помјесним црквама.⁹⁾ У *побочној лози* по опћем црквеном праву забрањен је брак до седмога степена укључно, и дозвољен је тек међу лицима, која су на тој лози у осмоме степену.¹⁰⁾ И ово важи данас свугдје,¹¹⁾ осим краљевине Грчке и Русије. У Грчкој, по синодској окружници 6. марта 1873., забрањен је брак у побочној лози само до шестога степена, а у седмом степену већ је допуштен, тако да ја могу слободно узети за жену кћер мога другобратучеда.¹²⁾ У Русији, по синодском указу 19. јануара 1810., забрањен је брак само до четвртог степена овога сродства, гако да ја не могу узети за жену моју братучеду, али могу већ њену кћер.¹³⁾

⁶⁾ III књ Мојс 18, 6—16. 20, 17—21. 27, 20. 22. 23. — Digest. XXIII. 2: de ritu nuptiarum (cf. Basilic. XXVIII. 4: περί γάμων και διαθέσεων γάμων. 5: περί κεκωλυμένων γάμων).

⁷⁾ Димитрија кизичког μελέτη (At. Синт. V, 354). Димит. Хомат. спом. спис (ib V, 421). Валсам. спом. διάγνωσις (ib. IV, 556). Властар. В, 8 (ib. VI, 126).

⁸⁾ Οἱ ἀκρόντες πρὸς τοὺς κατιόντας, κἂν μὴ ἐξ ἐνόμων ὦσι γάμων, ἐπ' ἄπειρον (in infinitum) κωλύονται. Властар. В, 8 (At. Синт. VI, 127).

⁹⁾ Види ниже 12—14. билъ

¹⁰⁾ Εἰς γὰρ μὴν τὸν ἡ'. βαθμὸν προβαίνων ὁ ἐξ ὀμίματος γάμος, συγχεῖται. Властар. В, 8 (ib. VI, 128).

¹¹⁾ За словенску правосл. цркву у Аустро-Угарској и Србији види печат Крмчију гл. 50. одс II (Сп. изд II, 202), за румунску цркву види Indreptarea legji гл. 191. 192, а такођер §. 92. молдавског законика, за источне патријаршије — τόμος περί συνοδικῶν цариградског синода при патријарху Григорију VI од 10. фебр. 1839. (At. Синт. V, 175), за бугарски егзархат — одс. XIV. I, б. допуне егзарх. устава 1883.

¹²⁾ Χριστοπόουλου Συλλογή, σελ. 312.

¹³⁾ О овоме синодском указу, за кога се збиља може казати, као што руски канонисти кажу, да „составляетъ эпоху въ исторіи

§ 191.

2) Својдба.

Својдба (*ἀγχιστεία*, *affinitas*, пријатељство, близочество) јест родбински одношај, који услијед брака постаје између двије породице. Ова својдба, као веза двије породице *кроз један брак*, зове се у каноничким изворима *ἀγχιστεία ἐκ διγγενείας* (двородно), за разлику од друге својдбе, која постаје између три породице *услијед два различна брака*, и која се зове *ἀγχιστεία ἐκ τριγγενείας* (трородно сродство).

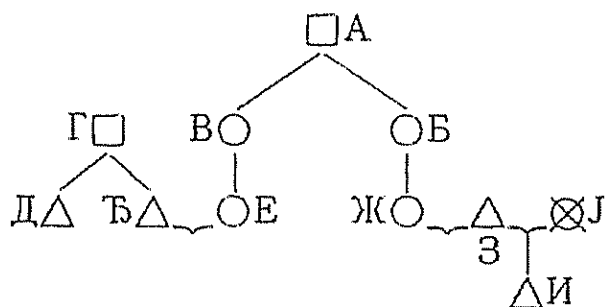
I. У одређивању степенā у својдби између лица двије породице, црквено законодавство, а упоредо с њим и грчко-римско законодавство, слиједи оној истој норми, која важи у овоме погледу за сродство по крви. Разлог овога садржи се у појму о јединству између мужа и жене и о узајамности између њих свега онога, што посебно једно или друго од њих има у родбинским одношајима, те услијед овога јединства и узајамности, не само што ступају у родбинску везу према мужу рођаци жене, и обратно, према жени рођаци мужа, него у оном истом степену, у коме стоје према мужу његови рођаци по крви, у том истом степену стоје они и према жени, и обратно, — с разликом само, што рођаци (*συγγενεῖς*) једног супруга, зову се својте (пријатељи, *ἀγχιστεῖς*, *affines*) другога, и родбински одношај између двије породице није сродство у строгоме смислу (*συγγένεια*, *cognatio*), него својдба (*ἀγχιστεία*). Према овоме, у оном истом степену сродства, у коме стоји неко лице са једним од супругā, у том истом степену својдбе оно стоји са другим.

Исто као сродство, дијели се и својдба на *праву лозу* и на *побочну лозу*; те дакле својдба може постојати: 1) између једног супруга и усходних и нисходних родова другога, на прим., између мене и матере, бабе и т. д., или кћери, унуке и т. д. моје жене; 2) између једног супруга и побочних родова другога, на прим., између мене и сестре, тетке, нећаке и т. д. моје жене; 3) између родова једног супруга и родова другога, на прим., између мога оца, или мога брата с једне стране, и сестре моје жене с друге стране; 4) између једнога супруга и његових ро-

русскога брачнога права", види *Павловъ*, 50я глава кормчей книги, стр. 157. и сл.

дова с једне стране, и родова другог супруга из првога брака с друге стране, н пр., између мене и моје пасторке.

Бројање степена у свђјдби једнако је као у сродству: колико рођаја — толико степенā. Споменуто правило, да су муж и жена једно тијело, те дакле да не састављају никакав различни степен, ово правило има главни значај при опредјељавању степенā у свђјдби.¹⁾ Кад се дакле има опредјелити степен свђјдбе између два лица, било у правој, било у побочној лози, треба имати најприје ово правило пред очима, да су муж и жена једно, и тада почети бројати рођаје, као у сродству, од неког рођака по крви једнога супруга, и продужити бројање по односној линији, док се не дође до одређеног рођака по крви другог супруга, и дотични број рођаја, што се нађе у томе бројању, показује степен свђјдбе између односна два лица, то јест, између рођака по крви једнога супруга и рођака по крви другог супруга, између којих се хоће да нађе степен свђјдбе.

Ево примјера: Ја (Е) и моја жена (Б) једно смо; према њој њезина мати (Г) стоји у 1. степену сродства, јер је један рођај по сриједи, дакле ја према мојој пуници (Г) стојим у 1. степену свђјдбе. Моја сваст (Д) пре-

ма мојој жени (Б) у 2. је степену сродства, јер су два рођаја по сриједи, ја (Е) са мојом сам женом једно, дакле моја сваст је према мени у 2. степену свђјдбе. Мој отац (В) према мојој сваст (Д) у 3. је степену свђјдбе, јер је један рођај између мога оца и мене (Е), један између моје пунице (Г) и моје жене (Б), а један опет између моје пунице и моје сваст (Д), свега три рођаја, дакле и три степена. Мој дјед (А) и моја сваст (Д) у 4. су степену својдбе, јер између мога дједа и мога оца (В) један је рођај, између мога оца и мене опет један рођај, па напријед, између моје жене (Б) и њене матере или моје пунице (Г) један је рођај, између те моје пунице и друге њене кћери, или моје сваст (Д) опет један рођај, свега дакле четири рођаја, и дошљедно

§. 191. ¹⁾ Валсалонов спис о сродству по ширини (Ат. Синт. IV, 562).

четири степена. Мој братучед (Ж) према мојој пуници (Г) у 5. су степену својдбе, а према мојој свасти (Д) у 6. степену. Тај исти мој братучед (Ж), узевши за жену удовицу (З) која је са првим својим мужем (Ј) имала кћер (И), те му је ова дакле пасторка, тај мој братучед са том својом пасторком у првом је степену својдбе, јер у таквом истом степену сродства стоји га његова пасторка са својом матером, која је сада његова жена и с њим је једно.²⁾

К истоме резултату при бројању степенā у својдби доводи и други начин тога бројања, наиме, кад се броје рођаји најприје у једној породици од некога лица до једнога супруга, па у другој породици од другог супруга до односнога лица, те се саберу заједно ти рођаји. По првоме начину бројања ми смо видјели, да мој братучед (Ж) стоји у 5. степену својдбе са мојом пуницом (Г). Рачунајући на овај други начин, наћи ћемо у мојој породици од мене до мога братучеда четири рођаја, дакле четири степена, а од моје жене (Б) до моје пунице, или женине матере један рођај, дакле један степен, те сабравши заједно те степене што налазимо у једној и у другој породици добићемо $4 + 1 = 5$, дакле 5. степен.³⁾

Основу православног црквеног права у опредјељавању степенā својдбе, као сметње браку, саставља то, да у браку, који се има склопити између два лица, која су у својдби, не буде *смиесе именā* (σύγχυσις τῶν ὀνομάτων, confusio nominum, слитие имень), а то значи, да се услијед брака не поремете називи и природни родбински одношаји између два лица, те да старији рођаци не заузму мјесто млађих, и млађи да се не ставе у права, која им по сродству не припадају и дакле да не запреме мјеста старијих. Основу ову положио је својим 87. канонем Василије велики, и иста је загијем била прихваћена од законодаваца свију каснијих времена.⁴⁾ С погледом на ово основно правило, у цркве-

²⁾ *Властар*. В, 8. (Аг. Синт. VI, 134).

³⁾ *Јевстатија рилск. ѓпὸμνημα* (Аг. Синт. V, 344). Испореди у погледу оба ова начина бројања подробно у *Zhishman, Eherecht*. S. 300—305.

⁴⁾ Ἐν οἷς τὰ τοῦ γένους συγχέονται ὀνόματα, ἐν τοῦτοις ὁ γάμος ἀθέμιτος, овако је изражена основна мисао Василија вел. у τὸμος патри-

номе праву су опредјељени степени свѡјдбе, у каквима је забрањено бракове склапати. У *правој лози*, исто као у сродству по крви, забрањени су сви бракови и у свѡјдби међу усходним и нисходним лицима. Чак и послије смрти једнога супруга, није допуштено другоме ступати у брак са рођацима у правој лози умрлога супруга. Ово је пропис, како каноничкога и грчко-римскога,⁵⁾ тако исто и данашњег црквенога законодавства.⁶⁾ У *побочној лози* забрањен је сасвијем брак до петог степена укључно.⁷⁾ У шестоме степену брак је допуштен, ако се не покаже смјеса именā, те дакле мој пасторак може узети кћер мога братучеда, који су међу собом у 6. степену, јер нема смјесе именā; али мој унук не може узети братучеду моје жене, премда је 6. степен, јер би у таквоме случају братучеда моје жене постала мени унука, а моја жена постала би својој братучеди баба, а то је већ смјеса именā.⁸⁾ Забрањује се брак и у седмоме степену, ако се само покаже смјеса именā. На прим., мој син не може узети другобратучеду моје жене, која је према њему у 7. степену, јер би у таквом случају ја и мој син постали пашанци.⁹⁾

II. У *другој свѡјдби*, која постаје услијед два различна брака између три породице (τριγενεῖα), одређивање и бројање степенā бива на онај исти начин, као у свѡјдби, која

јарха Сисинија (At Синт. V, 14 Испор Крмчију, гл. 51., сп. изд. II, 233). *Димитр. синђела μελέτη* (At Синт. V, 362) *Василија ахридск. ἀπόκρισις* (ib. V, 389). *Властар. В, 8* (ib. VI, 130—132).

⁵⁾ Васил. великог кан. 79. 87., трул. 54. *Димитр. Холат.*, спом. спис (At. Синт. V, 424). *Валсам.* спом. сп (ib. IV, 559). *Властар. В, 8* (ib. VI, 130). *Basilicor.* XXVIII 5, 1 (Ed. cit. III, 198).

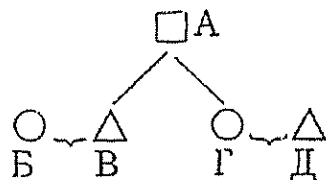
⁶⁾ *Крмчија* гл. 48. гр. 7, 12 (из прохирона); гл. 49. зач. 2, 2 (из еклоге). *Χριστοδοῦλου Πρόχ. νομικόν*, σελ. 86.

⁷⁾ *Патр. Јована* περὶ κεικωλυμένων γάμων (At. Синт. V, 54). *Димитр. Хол.*, спом. сп (ib. V, 424). *Властар. В, 8* (ib. VI, 130).

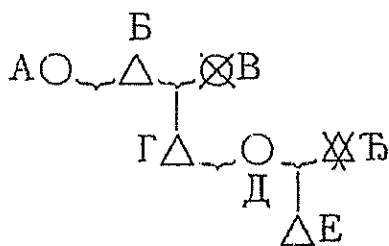
⁸⁾ Испор. τόμος *Сисинија* (At Синт. V, 14. Крмчија, II, 233). *Јевстатија* римск. спом. мјесто. *Властар.* спом. мјесто. *Валсам.* σχόλιον Номоканона XIII, 2 (At. Синт. I, 283).

⁹⁾ *Властар. В, 8* (At. Синт. VI, 131). Подробности о овоме у спом. *μελέτη Димитрија синђела* (ib. V, 354 и сл.). Види у *Крмчији* гл. 50: главизна о сродствѣ яже отъ двуродныхъ (II, 206 и сл.). За *Грику* види спом. синодску окружницу 6. марта 1873. За *Русију* види спом. указ 19. јануара 1810. по коме се тамо допушта брак у свѡјдби послије 4. степена.

постаје кроз један брак (δύευαια). Ова друга својдба постоји:
 1) Међу једним супругом и супругом рођака другог супруга, на прим., између мога зета, т. ј. мужа (Б) моје сестре (В) и моје жене (Д). Овдје су, као што се види, три породице: моја (Г А В), мога зета (Б) и моје жене (Д), — Б са В су једно, Г са Д такођер једно, јер муж и жена,

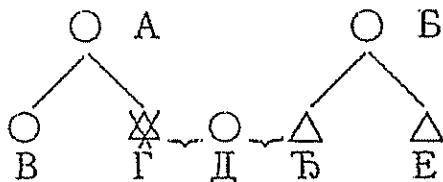

Г са В у 2. су степену, јер рођена браћа, а родбина мужа (или жене) стоји према жени (или мужу) у једним и истим степенима, дакле мој зет биће са мојом женом у 2. степену друге својдбе (τρυφαια). Овако се даље броји и међу рођацима или својтама, које може имати један супруг и супруг рођака другог супруга. 2) Међу једним супругом и својтама другог другобрачног супруга из његовог првога брака, на прим., између очуха (А) и пасторке (Е) његове пасторке (Г):

Г према Б стоји у 1. степену сродства, као кћи према матери, а у том истом је степену својдбе према свом очуху А, Е је према Д такођер у 1. степену сродства, као

кћи према оцу, а према Г је у истој степену својдбе, као према својој маћини, свега су дакле два степена, те по оној основној правили да су муж и жена једно, очух је са пасторком своје пасторке у 2. степену друге својдбе. 3) Међу родбином два лица, која су једно последице другог ступила у брак са трећим лицем, на прим., између мога шурјака (В) по првој жени и моје свасте (Е) по другој жени:

В према Г у 2. су степена, Ђ према Е такођер су у 2. степену, свега дакле четири степена, те и В према Е стоји у 4. степену друге својдбе. Ја (Д), који једини овдје представљам трећу породицу, не могу бити узет у обзир при бројању степена, јер у својдби једно лице за себе не броји никакав степен, и према томе на основу споменутог горе правила, у одношају моме к рођацима моје прве жене (Г) или друге жене (Ђ), ја не могу бројати засебни степен.

Сметњу браку у другој својдби састављао је до поло-

вине XIII вијека само један степен, а наиме, међу очухом и женом пасторка, и међу мађијом и мужем пасторке.¹⁰⁾ Послије тога доба почела се и овдје обраћати пажња на смјесу именā (σύγχυσις τῶν ὀνομάτων), те се забрањивао брак, гдје се год јављала та смјеса, а свѡјдба није далека била. Коначном границом забране брака у другој свѡјдби постављен је трећи степен, и бракови у 4. степену друге свѡјдбе допуштени су.¹¹⁾

§ 192.

3) Духовно сродство.

Духовно сродство (πνευματικὴ συγγένεια, cognatio spiritualis) зове се одношај, који постаје услијед крштења између кума (ἀγάθος) и извјесних његових рођака с једне стране, и кумчета (ἀνιδεχτός) и извјесних његових рођака с друге стране. Постанак је овога сродства у појму о новоме рођењу догичнога, који се крсти и у одношају, у какав он ступа са својим духовним оцем, са кумом, који учествује при том његовом новом рођењу.¹⁾ Овај одношај, с погледом на дужност, коју прима на себе кум наспрам свога кумчета, замјењујући рођеног му оца, смаграо се једнаким одношају између оца и свог рођенога дјетета, те је од туда и потекла мисао о сродству духовном, које, по ријечима 53. канона трулскога сабора, треба смаграти важнијим (μεϊζων) од сродства по крви. Кад се утврдила у цркви ова мисао, тада по аналогiji са сродством по крви, почели су

¹⁰⁾ Испор. *Димитрија синџела ἀπάντησις* (At. Синт. V, 366). *Властар В*, 8: *περὶ τῶν ἐκ τρυφείας* (At. Синт VI, 133). *Крличија* гл. 48. гр. 7, 13. 14, а у одсеку о брацѣхъ 50. главе читамо: „Еже отъ треродныхъ, сіе въ перволиъ точію степенни запрещаега по закону, — обычай убо запрещаега и прочее“ (II, 202).

¹¹⁾ Ово важи данас свугдје: *Крличија* гл. 50: „аще отъ треродныхъ, превышаетъ четвертый степенъ, прощено бываега“ (II, 227), што у осталом треба разумијевати, да је забрањено до трећег степена укључно (види опаску на ову погрѣшку пријевода у *Павловъ*, сп књ., стр. 39—40); *тѣмос цариградског пагр.* Григорија од 10. фебр. 1839.; указ *руског синода* 25. апр 1841.; *окружница атинског синода* 6. марта 1873.

§ 192. 1) Види тумачење *архим. Јоанна* 53. трулскога канона (II, 432—435).

се узимати у обзир и односни степени овога духовнога сродства, у којима се налазе кум и његова родбиња са кумчетом и његовом родбином; а пошто су у сродству по крви одређени дотични степени, који састављају сметњу браку, то је ово исто учињено било и у сродству духовном.

У свези са предањем цркве првих вијекова, цар Јустинијан 530. год. узаконио је, да не смије ступити у брак кум са својим кумчетом.²⁾ Трулски сабор у споменутом своме канону наређује под пријетњом казне, да не смије кум ступити у брак са обудовљеном матером свога кумчета, и тијем је положен канонички основ духовнога сродства као сметње браку.³⁾ Послије издања овога канона, степени духовнога сродства, у којима се има забранити брак, проширени су били, те и умножене сметње браку. Издањем базилика̄ установљена је била стална граница у томе, те наређено, да у духовноме сродству има бити забрањен брак: 1) међу кумом и кумчетом, 2) међу кумом и матером кумчета, 3) међу рођеним сином кума и његовим кумчетом, 4) међу кумом и кћерју кумчета и најпослије 5) међу кумовљевим сином и кћерју кумчета.⁴⁾ Ова наредба базилика̄, ушавши у каноничке зборнике православне цркве, сматра се *основним правилом* у суђењу о брачним сметњама по духовноме сродству.⁵⁾ У течају вијекова послије, на основу онога мјеста у 53. канону трулском „да је духовно сродство важније од везе по тијелу“ доведена је сметња браку у духовноме сродству до оних граница, до којих је у сродству по крви забрањен брак, а то је до 7. степена укључно.⁶⁾

У духовноме сродству степени се броје само у правој нисходној лози, дакле од кума к његовим управним потомцима и од кумчета к његовим управним потомцима; у

²⁾ Cod. V 4, 26. Испор у *Крличји* гл. 48 гр. 7, 28 (из прохирона).

³⁾ Види моје тумачење 53. трул. канона Правила I, 535.

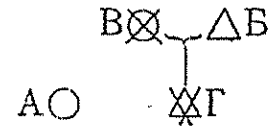
⁴⁾ Basilicor. XXVIII б. 14.

⁵⁾ Номок XIII, 5 (Аг Синт I, 303—304) *Властар*. В, 8 (ib. VI, 138).

⁶⁾ Све разне наредбе о овоме царигр патријарш синода од XIII вијека па унапријед види у *Χριστοδόβλου Πρόχειρ. νομικόν*, сел. 198—201, а испореди и *Zhishtman*, *Eherecht*. S. 273—275., такођер *Zachariae*, *Geschichte des gr.-röm. Rechts*. S. 49—50.

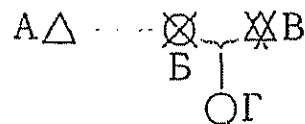
из склопљенога брака потицали међу одређеним лицима установљени степени сродства и својдбе, тако су исто и из заруке потицали односни степени полусвојдбе, и као што су у сродству и својдби били неки степени, у којима је брак забрањен био, тако је исто то било и у полусвојдби. Опредјељавање и бројање степенâ исто је као у својдби.

По римскоме праву забрањен је у полусвојдби брак између сина и заручнице оца, и обратно, између оца и заручнице сина, надаље, између мене и заручнице мога брата и најпослије, између заручника и матере заручнице.²⁾ Ово је било усвојено и црквом, особито ако је зарука обављена била уз односни црквени обред.³⁾ Данас према окружници царицградског патријаршеског синода од септембра 1868. забрањен је брак заручника

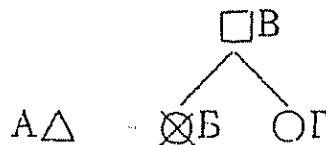

са удовом матером његове покојне заручнице. На прим., А био је заручен са Г, која је кћи удовице Б; та заручница Г умре, и А не може узети за жену Б,

т. ј. матер његове бивше заручнице, — и обратно, јер је 1. степен полусвојдбе, пошто је један рођај по сриједи. Ако се по 98. канону трулскога сабора сматра заслужним казне, једнаке као за прељубу, брак једне дјевојке са другим човјеком, то мора још већој црквеној казни подлећи овакав брак, који би вријеђао прве основе како породичког, тако и друштвенога морала. По истој окружници споменутога синода заручница не може ступити у брак са сином свог покојнога заручника. На прим., А је била заручена са удовцем Б, који има сина Г; заручник Б умре, и А не може се удати са Г, пошто су у 1.

степену полусвојдбе. Најпослије заручница не може ступити у брак са братом свога заручника. На прим., А је била заручена са Б, који има брата Г; тај Б умре, и А не може да пође за Г, јер су у 2. степену полусвојдбе. Преко 2. степена, дакле у 3. степену допуштени

²⁾ Instit I. 10, 2. Digest. XXIII. 2, 14 §. 1. 4. Basilicor. XXVIII. 5, 1. 2.

³⁾ Разне наредбе царигр патријарш синода у овоме погледу види у Χριστοδούλου Πρόχειρ. νομικόν, σελ. 188—189. У Крпонији читамо :

су бракови у полусвѣдби.⁴⁾ Смисао и разлог ове брачне сметње садржи се прво, у суђењу цркве о једнакости заруке са браком,⁵⁾ затијем у томе, што се у браку има обраћати пажња не само на оно, што је допуштено, него и на оно још, што је прилично, поштено и по природи правично.⁶⁾

§ 194.

Б) Посињење.

Од посињења (*υιοθεσία*, *adoptio*) постаје такођер нека врста сродства, која се зове *νομική ή πλασματική συγγένεια* (*legalis vel ficta cognatio*). Ово сродство бива између поочима и извјесних његових рођака с једне, и посинка и извјесних његових рођака с друге стране. Лице, које је неко законским путем посинило, или посинак, ступа са онијем, који га је посинио, или поочимом, у онакве исте сродствене одношаје, у каквима стоје с њим његови рођаци по крви. Границе и бројање степенā овога сродства бива онако исто, као и у духовноме сродству.¹⁾

Ово сродство од посињења има уопће грађански значај, јер постаје услијед акта грађанске власти;²⁾ али ако је посињење обављено и са црквеним обредом, гада на сродство, које потиче од таквог посињења, осврће се и црквена власт, те о брачној сметњи у погледу тог посињенога лица суди у свему једнако, као да је рођени син онога који га је посинио.³⁾

„Ни отца моего, или брата обрученицу не могу пояти, аще и не оженишася ими“ гл 48 (гр. 7, 10).

⁴⁾ Χριστοδούλου. Σελ. 189—193.

⁵⁾ Δεῖν ἔγνω διὰ τοῦ παρόντος θεσπίσματος τὸ ἡμέτερον κράτος ἀσφαλῶς ἀποφήσασθαι, ἐκεῖνας εἶναι κυρίως μνηστείας καὶ ἀτεχνῶς ἰσοδυναμοῦσας τῇ γάμῳ (и по всему равномошнымъ браку — *Крличија* гл. 43., сп. изд. II, 38) κατὰ τὴν τῆς συνοδικῆς ἀκριβολογίας διάσκεψιν. Nov. Alexii Comneni a. 1084.

⁶⁾ Basilic. XXVIII. 5. 6 (cf. Dig. XXIII. 2, 42 pr.). Испор. *Властар*. В, 8 (Аг. Синт. VI, 140).

§ 194. ¹⁾ *Властар*. В, 8 (Аг. Синт. VI, 136)

²⁾ Односни пропис о брачној сметњи у сродству о посињењу у *Basilic*. XXVIII. 5, 8., а испореди и XXVIII. 4, 24 (Ed. cit. III, 179. 202).

³⁾ У *Крличији* о овоме је казано: „еже отъ усыновленія сродство запрещається даже до седмаго степене, якоже и отъ святаго

§ 195.

6) Вансродствене брачне сметње.

Осим сметња за брак, које потичу из појма о сродству, физичком, духовном или јуридикчком, и које пријече брак са неким одређеним лицима, постоје још неколике брачне сметње, које су независне од сродственога појма, а то су:

1. *Отмица*. У каноничком праву зове се отмица (*ἀρπαγή*, *raptus*), кад неко пријеваром или силом одведе једну дјевојку на такво мјесто, гдје је она приморана да задовољи жељи отмичара. Отмицу смаграло је пријеступом и грађанско и црквено законодавство свију времена, те као такву одлучном сметњом браку.¹⁾ Васељенски IV сабор својим 27. канонем наређује у погледу отмице, „да они, који под изликом супруштва отимљу жене, или помажу отмичарима, ако су клирици, нека се свргну са свога степена, ако ли су свјетовњаци, нека су анатема;“²⁾ а Василије велики проглашује као блуд сваки брак, који је послјије отмице склопљен, и пријети одлучењем читавоме неком мјесту, ако прими и држи код себе отмичара.³⁾ Грчко-римско законодавство пак тако је строго у овоме питању, да наређује смртну казну сваком ономе, који се затече у отмици, и не говорићи већ о томе, да брак услијед отмице не може имати никакве ваљаности.⁴⁾ Отмицу, као одлучну брачну сметњу, смагра и данашње законодавство.⁵⁾

крещенія суцее въ ннзходящихъ точію“ (гл. 50, сп. изд. II, 202). По синодској окружници за *Грчку* од 6 марта 1873. забрањен је брак у сродству по посињењу (*ὀπόταν αὕτη τελεῖται δι' ἱερολογίας*) до 6. степена укључно у нисходној лози (*Χριστοπόβλου Συλλογή*, сел. 313).

§ 195. 1) Испор. *Властар*. А, 13 (Аг. Синт. VI, 101—114).

2) Испор. труд. кан. 92., ап. 67., анк. 11.

3) Кан. 22. 25. 30. 38. 42. 53 и тумачења ових, исто као и споменутих у горњој биљешци канона *Валсалиона*, *Зонаре* и *архим. Јоанна*. Номокан. IX, 30 (Аг. Синт. I, 214—220). Види и наредбу царигр. синода 2. авг. 1701 (*Γεδεών Διατάξεις*. I, 83—87. cf. I, 187—189).

4) *Cod. Theod.* IX. 24. 1. 2. 3. *Cod. Justin.* I. 3, 54. IX. 13, 1. *Nov.* 143. и 150. *Basilic.* LX 58, 1 (из прохирона). Види и 35. новелу Лава мудрог: *περί ἀρπαγῆς καὶ βίας γυναικός* (*Zachariae*. III. 122—123).

5) У *Крмичији* стоји наредба (из прохирона) о отмичарима, ако су при отмици употребили оружје, „да мечемъ мучатся“, а који су им помагали, „да сии биени и острижени будутъ и носы да урѣжутъ имъ“; ако ли пак нијесу употребили оружја, „да усѣкнутся имъ“.

2. *Прељуба*. За разлику од блуда (*πορνεία*) уопће прељубом (*μοιχεία*, *adulterium*) зове се, кад неко, преко свог законитог супруга, ступа у тјелесни сношај са неким другим лицем.⁶⁾ Докаже ли се прељуба, тада она саставља безусловну сметњу за брак између дотичних лица, која се у њој затеку, наравно пошто престане први брак, било услијед смрти законитог супруга, било пак услијед развода. Канони сматрају на прељубу, као на пријеступ, који је много тежи од блуда, те прописују за прељубу строге казне.⁷⁾ У истоме смислу говори и грчко-римско законодавство.⁸⁾ Заједнички, и канони и ово законодавство наводе прељубу као брачну сметњу за она лица, која буду у томе пријеступу изобличена.⁹⁾ Сагласно је са овим и данашње законодавство у појединим државама.¹⁰⁾

3. *Дражење на развод*. Како црквено, тако и грађанско законодавство допушта ступити у брак лицу, које је на законити начин разведено од свога супруга, а није при томе у ничему криво, што се брак морао развести; али ново лице, с којим тај разведени супруг ступа у брак, не смије никако да је заплетено било у разводу, наиме, да је судјеловало или дражило на тај развод.¹¹⁾ Овакав чин, то јест судјеловање у разводу и дражење на исти, сматра се

руцѣ“, а који су им помагали, „да биени и острижени будућь и вонѣ отъ предѣль изгнани будућь“ (II, 164 а испор. и I, 104). За *Аустрију* § 56 грађ. законика; за *Србију* § 69 е и § 76 грађ. законика; за *Грчку* *πομπὸς νόμος*, *ἄρθρ.* 280 333 и синодску окружницу 28 септ. 1848; за *Русију* чл. 205, 1 консист. устава 1883. — Подробности о овој брачној сметњи у *Zhishman*, *Eherecht*. S. 561—578.

⁶⁾ Види тумачење *Валсамона* 48. ап и 4 канона Григорија ниског (Ат. Синт. II, 64 IV, 312); *Властар* M, 14: *περὶ μοιχείας* (ib. VI, 374—379).

⁷⁾ Ап. кан. 48. 61., груд. 87., анкир. 20, неокес. 8, картаг. 102., Васил. вел. 5. 58. 77, Григор. ниск. 4.

⁸⁾ *Digest*. XLVIII. 5, 11. 18, 5. *Cod. Theod.* IX. 7, 3. *Cod. Just.* II. 4, 18. IX. 9, 30 (poena adulterii) *Nov.* 134. cap. 10. 12. *Basilic.* VI. 19, 8. XI. 2, 35. XXVIII. 7, 1. LX. 37, 1 sq. 42, 13.

⁹⁾ Номокан. XI, 1 XIII, 5 (Ат. Синт. I, 252—253. 301. и сл.). *Властар.*, сп. мјесто. Види у *Крличји* (из прохирона) гл. 48. гр. 7, 24. 39, 64. 70., (из еклоге) гл. 49. зач. 16, 9 16.

¹⁰⁾ За *Аустрију* § 67. грађ. законика; за *Србију* § 69. к и 81. грађ. законика.

¹¹⁾ Лаод. кан. 1. и тумачење *Валсамона* овога канона (Ат. Синт. III, 172) и тумачење истога канона *архил. Јоанна* (I, 422—423).

пријеступом, и по себи већ саставља брачну сметњу за оно лице, које је изазвало развод у намјери, да ступи у брак са разведеним супругом.¹²⁾

4. *Скрбништво*. Према положају, који заузима скрбник (*ἐπίτροπος*, *curator*) наспрам оних малољетних, који су по-вјерени његовome скрбништву, грчко-римско законодавство забрањује брак између скрбника и тих малољетних, а тако исто забрањује брак с њима и сину или унуку скрбникову, за вријеме док односно скрбништво траје.¹³⁾ У смислу тога законодавства, забрањује овакав брак и црква, а ако је случајно склопљен био, наређује да се има уништити као незаконити.¹⁴⁾

5. *Разлика вјере*. Према основној оној црги, коју нам поред осталих даје појам о браку, да он мора бити заједница између мужа и жене свега, што се тиче вјере, само се по себи показује, да гдје не може бити те заједнице и јединства вјере, не може бити ни брака, и да дакле разлика у вјери између два лица, која би жељела ступити у брачну везу мора састављати сметњу брака. Ово треба разумијевати у апсолутном смислу, кад се тиче брака једног хришћанина са лицем, које не исповиједа хришћанску вјеру; а кад се тиче брака између једног православног лица са другим лицем, које исповиједа неку хришћанску вјеру, али не православно, ово треба разумијевати у смислу релативном, и од тога су постали такозвани мјешовити бракови, о којима говоримо у 204. §.

У почетку цркве бивали су бракови између хришћана и нехришћана. Овакве бракове, ако црква и није одобравала, ипак их је трпјела у нади, да се можда тијем путем обрати нехришћански супруг.¹⁵⁾ Али кад је хришћанство постало господујућом вјером у грчко-римској држави и показала се бојазан, да би могли Јевреји у брачној вези са

¹²⁾ Испор. *Властар*. Г, 13 (Ат. Синт. VI, 275). За *Аустрију* § 119. грађ. законика и дворски декрет 26 авг. 1814.

¹³⁾ *Basilicor.* XXVIII 5, 27 и др.

¹⁴⁾ Номокан. XIII, 2 (Ат. Синт. I, 277). *Валсамоново* тумачење 27. кан. Вас. вел (ib. IV, 162). *Властар*. В, 8: περί ἐπιτρόπου καὶ ἀφηνίχων (ib. VI, 139. 140). Испор § 216. *аустр* грађ законика

¹⁵⁾ Види о овоме у првој Павловој посланици Корићанима 7, 12—14. 16. Примјери о браковима крштених са некрштенима из првих вијекова цркве види у *Zhishman*, *Eherecht*. S. 507—508.

хришћанима можда навести ког хришћанина да се одметне од своје вјере, цар Константин издао је 339. године закон, којим се забрањује сваки брак са Јеврејима под пријетњом смртне казне.¹⁶⁾ Овај је закон унесен затијем у хришћанске каноничке зборнике, те поред сличних каноничких наредба, постао обвезан за све.¹⁷⁾ Забрана брака хришћанима са нехришћанима важи и данас као закон у дотичним државама.¹⁸⁾

§ 196.

Шошљедице од брачних сметња.

Сваки брак, који је склопљен био при постојању једне од законом установљених брачних сметња, зоне се опћим именом *незаконитог брака* (ἄθεσμος γάμος, nuptiae illegitimae). Сходно римскоме праву и каноничко право дијели бракове, који нијесу законито склопљени (μὴ ἐγγύμως γιναιμένων γάμων, quae legitime non contrahuntur), на 1, *забрањене* (ἀθέμιτοι, incestae, illicitae), ако су склопљени, између лица која су у сродству, 2, *противзаконите* (παράνομοι, nefariae), на прим. скрбника са женском, која је повјерена његовом скрбништву и 3, *осуђене* (κατάκριτοι, damnatae), на прим. са калуђерицом; и сви овакви бракови по канонима морају се развргнути (δισπᾶσθαι, dirimendas).¹⁾

Ово развргнуће или уништење већ склопљенога при постојању односних сметња брака, бива апсолутно (ἀπολύτως), ако је био *ἀνατρεπτικὸν κώλομα*, а ако је био само *ἀπαγορευτικὸν κώλομα*, тада то уништење брака бива само релативно (σχετικῶς), то јест, развргава се брак, док се не уклони она сметња, која му је у моменту закључења пријечила да буде законит (§. 187).

¹⁶⁾ Cod. Theod. XVI 8, 6. Cod. Justin. I. 9, 6. Basilic. I. 1, 38.

¹⁷⁾ Номоканон XII, 13. *Властар*. Г, 12 (Аг Синт I, 271. VI, 175).

¹⁸⁾ На прим. у *Аусирији* §. 64. грађ законика, у *Србији* §§ 69. и 93, 8.

§ 196. 1) *Властар*. Г, 9 (Аг Синт. VI, 165). *Валсам*. на 16. халкид. и 27. Васил. вел. (ib. II, 258. IV, 162). Тумачење 19. ап канона у Пидалиону: Ἀπὸ τοὺς γάμους, ἄλλοι μὲν λέγονται ἀθέμιτοι, ὅσοι γίνονται μετὰ συγγενῶν ἢ αἰρετικῶν, ἄλλοι δὲ παράνομοι, καθὼς εἶναι, ὅταν λάβῃ τινὰς εἰς γυναῖκα ἐκείνην, τῆς ὁποίας ὁ πατήρ τοῦ ἐστάθη νηπιόθεν ἐπίτροπος, καὶ ἄλλοι κατάκριτοι, καθὼς εἶναι, ὅταν τινὰς λάβῃ εἰς γυναῖκα τὴν ἀφιερωμένην εἰς τὸν Θεὸν, καλογραΐαν. (Сп. изд, стр. 20).

Анатрептичке су сметње: 1) законито постојећи брак (§. 188. I. 4); 2) недјевичност невјесте (§. 188. I. 5); 3. свештени чин (§. 188. I. 6); 4) завјет дјевичанства (§. 188 I. 7); 5) четврти брак (§. 188. I. 8); 6) сродство до четвртог степена укључно у смислу 54. трулског канона; 7) свџдба до четвртог степена укључно у смислу истог трулског канона; 8) друга свџдба до првог степена; 9) духовно сродство до другог степена укључно у смислу 53. трулског канона; 10) прељуба (§. 195. 2); 11) скрбништво (§. 195. 4).

Брак, који је склопљен при једној од сада поређаних сметња, развргава се и уништује. Ово чини надлежна власт, у чији дјелокруг спадају брачни спорни послови, и то, или по себи сама, чим дозна за такав брак, или пак на пријаву једног супруга.²⁾ Судски поступак у овоме онај је исти, који је установљен за брачне парнице уопће (§. 147. II. III).

Пошљедице уништења незаконитога брака тичу се: а) лица, која су у такав брак ступила, б) свештеника, који је тај брак благословио и в) дјеце, која су се из таквога брака родила. О првима канони, исто тако и грађански закони, наређују да се подвргну односним казнама према врсти дотичне сметње, при којој су брак склопили и с погледом на то, да ли су то хотимично учинили и у колико се кају и своју погрјешку признају.³⁾ Свештеник, који је

²⁾ Номокан. XIII, 2 (Аг Синт I, 277). По *аустр.* грађ. законуку, §. 94: „Die Ungiltigkeit einer Ehe, welcher eines der in den §§. 56, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 75 und 119 angeführten Hindernisse (Entführung, Eheband, Weihe oder Gelübde, Religionsverschiedenheit, Verwandtschaft, Schwägerschaft, Ehebruch, Gattenmord, Abgang der Einwilligung und Trennung) im Wege steht, ist von Amtswegen zu untersuchen. In allen übrigen Fällen muss das Ansuchen derjenigen, welche durch die mit einem Hindernisse geschlossene Ehe in ihren Rechten gekränkt worden sind, abgewartet werden.“ §. 95: „Der Ehegatte, welcher den unterlaufenen Irrthum in der Person, oder die Furcht, in welche der andere Theil gesetzt worden ist; ferner, der Gatte, welcher den Umstand, dass er nach den §§. 49, 50, 51, 52 und 54 (Minderjährige und Militär-Personen) für sich allein keine giltige Ehe schliessen kann, verschwiegen, oder die ihm erforderliche Einwilligung fälschlich vorgewendet hat, kann aus seiner eigenen widerrechtlichen Handlung, die Giltigkeit der Ehe nicht bestreiten.“ §. 96: „Ueberhaupt hat nur der schuldlose Theil das Recht zu verlangen, dass der Ehevertrag ungiltig erklärt werde; er verliert aber dieses Recht, wenn er nach erlangter Kenntniss des Hindernisses die Ehe fortgesetzt hat.“ Види §. 93 грађ. законика у *Србији*.

³⁾ Трул. кан. 54., анкир. 25, неокес. 2., Васил. вел. 68. и тумачења ових канона *Властар*. Г, 9. 13. (Аг. Синт. VI, 169. 177).

незаконити брак благословио, а докаже се да је знао за односну брачну сметњу, бива лишен мјеста службе и свргнут.⁴⁾ Дјеца из таквога брака сматрају се и јесу незаконита (*ἀνεγγυοι παῖδες*, illegitimi), не ступају у никакву родбинску везу са законитом дјецом и лишена су права наслједства.⁵⁾

Ако је један брак склопљен био при постојању једне, ма и највеће било сметње, а то је учињено било по незнању дотичних, који су мислили да поступају сасвијем по закону, у таквом случају канони снисходљивије суде о таквом браку, и премда он мора бити развргнут, чим се открије његова незаконитост, не подвргавају ипак свима поменутих пошљедицама ни оне, који су у таквом браку живјели, ни дјецу из тога брака, а дошљедно ни свештеника, који је по незнању благословио незаконити брак.⁶⁾

§ 197.

Одстрањење брачних сметња.

Анатрептичке сметње брака по правилу не могу бити одстрањене, и брак склопљени при постојању једне од тих сметња мора бити развргнут (§. 196). Одстранити овакве сметње, или употребљујући данашњи термин, дати диспенсацију од тих сметња и дакле позаконити, конвалидирати неки незаконито склопљени брак, могла би само онаква власт, која је имала право да установи и одреди дотичне анатрептичке брачне сметње. То би био васељенски сабор, или она власт која у редовном животу уопће замјењује тај сабор. Само у ванредним приликама, кад пријети опасност добром реду у цркви и кад се мора предупредити какво веће зло и саблазан, канони допуштају архијерејском са-

Крмчија, гл. 48. гр. 39, 63. 73. Basilic. XXVIII. 6, 1. XXX. 1, 5. LX. 37, 39. 76. 77.

⁴⁾ Тимот. ал. 11., Никиф. испов. кан. 153 (*Pitra*. II, 341). *Валсамон*. 61. кан одговор (Ат. Синт. IV, 495) Прав. 53. номоканона при требнику.

⁵⁾ *Властар*. В, 8 (Ат. Синт. VI, 129)

⁶⁾ *Властар*. Г, 9 (Ат. Синт. VI, 168). Теоф. ал. 13., Васил вел. 27., трул. 26. и тумачења ових канона

бору дотичне цркве, да попусти од строгости закона према појединим особама.¹⁾

У погледу апагоровичких брачних сметња, које нијесу васељенским сабором установљене, него које је послјије као проширење основних закона установила и издала црквена власт према приликама мјеста и времена, те брачне сметње може сваки епископ у својој области одстранити и од истих диспенсирати и допустити вјенчање, или ако је брак већ склопљен био, конвалидирати га.²⁾ А према томе, у колико су неке од ових апагоровичких брачних сметња установљене и прописане грађанским законодавством, може од тих сметња и надлежна грађанска власт диспенсирати и брак конвалидирати.³⁾

Диспенсација, или опрост од једне брачне сметње, саставља за лице, које тај опрост добије, неку милост од стране цркве, и према томе то је лице обвезано особитом благодарношћу цркви, коју благодарност оно мора стварно да покаже каквим добрим и богоугодним дјелом. А то обично бива прилогом каквим цркви или некој добротворној задрузи, по одредби црквене власти, која је диспенсацију издала, а што се данас зове обично брачном епитимијом. Диспенсацију од неке брачне сметње мора дотично лице по правилу да тражи прије закључења брака непосредно од надлежне власти, и само у изнимним случајевима може то да за дотично лице учини пароксијски свештеник. Диспенсација се може издати само кад постоје врло важни и оправдани узроци, о којима ће надлежна власт имати да просуди, и према томе да диспенсацију изда, или да занјече. Ко без диспенсације ступи у брак, подлежи казни, особито ако је нарочито прећутао о дотичној брачној сметњи, за коју је диспенсација требала.⁴⁾ Може се диспенсација

§ 197. 1) Έαν μέντοι μέλλη τῇ καθόλου οἰκονομία ἐμπόδιον ἔσεσθαι τοῦτο, пише Василије вел. у свом 1. канону. Види посланицу од августа 1864 царигр. патријарха Софронија (Γεδεών, Διατάξεις. I, 408).

²⁾ I вас. 12., трул. 102., анк. 2. 5. 7. 19., Петра ал. 11., Васил. вел. 2., Григор. нис. 4. 5. 7. 8. и тумачења ових канона

³⁾ Номокан. XIII, 2 (Ат. Синт. I, 277). *Аустр.* грађ. законика §. 83: „Aus wichtigen Gründen kann die Nachsicht von Ehehindernissen bei der Landesstelle angesucht werden, welche nach Beschaffenheit der Umstände sich in das weitere Vernehmen zu setzen hat.“

⁴⁾ Види 3. бил. 196 §. За *Аустрију* види §. 507. казненог законика.

тражити и послѣје закљученога брака, кад је дотична брачна сметња непозната била прије брака и открила се тек пошто је брак закључен био. И у овом случају надлежна власт много је снисходљивија у диспенсацији, само да се отклони саблазан и да се сачува, у границама законске могућности, породички углед.

Кад је односна брачна сметња одстрањена била, тада бива *конвалидација* дотичнога брака. Ова конвалидација може бити или *а)* сретвом диспенсације, или пак *б)* кад престану узроци, који су били сметњом једном браку. О првоне сада смо већ казали, а друго бива: 1. кад је брак склопљен био прије законом прописане доби, па дотични достигну ту доб; 2. кад је један супруг неспособан био да врши супрушку дужност, па се међутијем од тога излијечи; 3. кад је насиље, страх или пријевара употребљена била са неким лицем при склапању брака, па је то лице накнадно изјавило своју приволу на брак; 4. кад је умно ненормално стање било код дотичног лица при склапању брака, па се оно од тога излијечило и при свјести изјавило приволу на брак; 5. кад старији нијесу пристајали на неки брак, па послѣје накнадно на то пристану; 6. кад је један крштени склопио брак са некрштеном, пак ова некрштена постане хришћанком. Конвалидацију брака објављује она власт, која је надлежна уопће у брачним спорним стварима. Сами тај чин мора бити уписан у парохијску матицу вјенчаних, и односни брак, који се сматрао прије незаконитим, постаје од тога доба законит.

IV. ПРАВНЕ ПОСЛЈЕДИЦЕ БРАКА.

§ 198.

Права и дужности супруга.

Каква су права и дужности супруга казује нам нај-прије цијелъ, ради које је брак Богом установљен, затијем закони, како црквени, тако и грађански. Подробно излагање ових права и дужности спада у морално богословље и у систему грађанскога права. У црквеном праву доста је уопће о томе споменути.

Између права и дужности супруга, једне су опће и

узајамно обвезне и за мужа и за жену, а друге су посебне за мужа или за жену.

Опћа права и дужности јесу: 1) *Вршење супрушке дужности*. На ово су обвезани узајамно и муж и жена, према двострукој цијељи брака, наиме, да задовољавају међусобним природним потребама и да рађају дјецу. „Муж да чини жени дужну љубав“, заповиједа новозавјетни закон, „тако и жена мужу; жена није господар од свога тијела, него муж, исто као што муж није господар од свога тијела, него жена; не забрањујте се једно од другогa, већ ако у договору за вријеме.“¹⁾ Губи право да тражи извршење ове дужности муж од жене, или жена од мужа, само онда, кад је прељуба по сриједи, или кад се тражи при томе нешто, што је протуприродно.²⁾ 2) *Супрушка вјерност*. Дужни су муж и жена узајамно се љубити; једно другоме безусловно у свему одани бити и марљиво његовати све оно, што има да свијетлом и трајном учини њихову супрушку љубав.³⁾ Супрушка ће вјерност бити повријеђена сваким недозвољеним са моралне стране чином, а посебно, кад муж или жена учине прељубу, која руши у основи мир, част и углед породице. 3) *Старање о дјеци својој*. Дјеца су према својим родитељима плод њихове љубави и крв од крви њихове. С погледом на ово, како божански, тако и човјечански закон налаже на родитеље дужност, да се старају о физичком, умном, моралном и религиозном образовању своје дјеце, затијем да их упуте, како би кадри били послије да могу самостално живјети и бити угледни чланови друштва. Пренебрежење ове дужности од стране родитеља, канони подвргавају најгежим казнама. „Који остави дјецу своју“, каже 15. канон гангрскога сабора, „и не храни их, и не води их колико може к потребитом благочастију, него их запушта под изговором подвижништва, нека је анатема.“⁴⁾

Од посебних права и дужности супруга, једне се тичу мужа, друге пак жене: 1) *Муж* по божанскоме праву јест

§ 198. 1) I Кор. 7, 3—5.

2) Испор. номоканон при требнику 183.

3) Колош. 3, 18. 19. и паралелна мјеста. Номок. XIII, 30 (Ат. Синт. I, 330. 331).

4) Испор. тумачење архил. Јоанна овога канона (I, 382—383).

глава породице.⁵⁾ Њему припада право да управља и влада породицом, употребљујући у томе поглавито благи савјет, а избјегавајући сурове мјере. Према томе он има право на поштовање и послушност од свију, који породицу састављају. 2) *Жена*, по истој праву, мора бити неразлучни друг мужа, помагати му у свему и слушати га, кад добру ствар заповиједа.⁶⁾ Она добија име од мужа и ужива сва права његовог друштвеног положаја, те у свези с тијем дужна је слиједити за њим, кад он има да мијења мјесто борављења.

§ 199.

Одношај међу родитељима и дјецом.

Као што веза, у коју ступа мушко једно лице са женским, може бити законита или незаконита према томе, да ли се тој вези може признати или не признати значај брака, то и дјеца која потеку из те везе човјека са женом, могу бити или *законита* (*υπόμοι, γνήσιοι, legitimi*) или пак *незаконита* (*ἀνόμοιοι, illegitimi*)

Законита су дјеца сва она, која су рођена од законитог брака, и која као таква носе име оца свога и нашљеђују сва права његова. Законитима сматрају се осим тога и она која су потекла од недозвољеног брака, али који је само јавно склопљен био; исто као што се за такве сматрају и кад је односни брак уништен био због неке брачне сметње. Доказ о законитости дјете узима се из матице рођених или од свједока, који могу зајамчити постојање брака, од кога су та дјеца потекла. Признаду ли родитељи једно дијете за свога сина или кћер, тада не вриједи више никакво ма чије било порицање тога; захте ли неко оспорити законитост неког дјетета, он је дужан у таквом случају привести доказе за своју тврдњу. Муж сматра се за оца, док се гођ потпуно не докаже противно, наиме, док се не докаже да он није могао имати тјелесног опћења са матером дјетета, кад се дијете зачело.¹⁾

⁵⁾ I Мојс. 3, 16. I Кор. 11, 3. I Тим. 2, 12. Тит. 2, 5 и др.

⁶⁾ Ефес. 5, 22. I Петр. 3, 1 и др.

§ 199. 1) *Basilic. VII. 8, 5. XLV. 1, 16. XLVI. 1, 9. Испор. 138. §. аустр. грађ. законика и §§. 113. и 114. српск. грађ. законика.*

Незаконитом дјецом зову се она, која су ван брака рођена. У црквено-правним изворима разликују се: природна (*φυσική, naturales*), ако су рођена у конкубинату и ако се може доказати, да су родитељи могли били ступити у брак, или кад се зачело односно дијете или кад се родило; незаконита у ужем смислу (*νόθη, spurii*), то јест она, којих родитељи не живе у конкубинату, али чији је отац познат; најпослије мрачна (*σκότοι, tenebrosi*) чији је отац непознат.²⁾ Оваква дјеца не стоје у никаквом правном одношају према ономе, који им је природни отац, него носе име матере, наспрам које она већ стоје у једнаким правним одношајима, као и законита њена дјеца.³⁾ Од оца, ако им је познат, могу захтијевати бар онолико, колико им је нужно за њихову храну и образовање.⁴⁾

Да се стানে на пут саблазни и да се отклони веће зло, како црквено законодавство, тако исто и грађанско, допушта *леgitимацију* незаконите дјеце.⁵⁾ Легитимација, то јест проглашење законитом незаконите дјеце, бива: *а) по самоме праву* (*ipso iure*), наиме, кад склопе законити брак родитељи те дјеце, која су прије њиховог брака рођена. Легитимирана на овакав начин дјеца изједначују се са законитом дјецом, немају само права првородства наспрам дјеце рођене послје склопљенога брака, нити могу тражити да задобију себи нека права, која су већ стекла законита дјеца.⁶⁾ Према овоме, искључена су од легитимације она дјеца, која су рођена из незаконите везе једнога мушкога са једном женскињом, пошто та веза њихова не може никада значај брака имати.⁷⁾ Може бити затијем легитимација *б) по повластици земаљскога владоца*, наиме, кад

²⁾ *Властар*. В, 8 (Ат. Синт. VI, 129)

³⁾ *Basilic. XLV. 2, 7. Номок XIII, 5 (Ат Синт. I, 305). Аустр. грађ. законика §§. 155—165. Српск. грађ. законика §. 128—130.*

⁴⁾ *Basilic. XXXII. 2, 4. Аустр. грађ. законика § 166. Српск. грађ. законика §. 131*

⁵⁾ *Basilic lib. XXXII. tit. 1. et 2. Вас. вел. кан. 26. и тумачење Валсалома I. кан. лаодик (Ат Синт. III, 172).*

⁶⁾ §§. 160. и 161. *аустр. грађ. законика; § 134. 135. српск. грађ. законика.*

⁷⁾ Спом. мјеста из базилика, која су узета из 18 и 89. новеле Јустинијанове.

наступи смрт природнога оца, или пак кад због несавладљивих неких сметња, не може брак да се склопи.⁸⁾

Како према законитој, тако исто и према легитимираној дјечи родитељи имају законом прописане дужности (§. 198). Из ових дужности потиче за родитеље право, да врше над дјецом својом власт све дотле, док она не заузму самосталан положај у друштву, да их поправљају ако скрену са правога пута, да их кући поврате ако одбјегну, да рукују њиховом имовином и да их упорављају у избору сталежа, који им се чини најприкладнији према природној наклоности дјече. Ово зајемчује родитељима како природно, тако исто и позитивно, црквено и грађанско право.⁹⁾ У свези са овим, по томе истоме праву, дужна су дјеца поштовати и слушати своје родитеље, и у нужди помоћи им за њихово издржавање.¹⁰⁾ Гангрскога сабора 16. канон подвргава анатеми дјецу, која се уклањају од својих родитеља, кад су благочастиви, и која не одају својим родитељима заслужену част.

V. РАЗВОД БРАКА.

200.

Основа развода брака.

Један од главних извода из појма о браку (§. 178) то је, да је он *неразведљив* (*ἄλυτος*, *indissolubile*) све дотле, док су живи муж и жена, и док брак одговара својим трима цијељима: физичкој, етичкој и религиозно-јуридичкој. Ову неразведљивост брака хришћанска је црква још јаче утврдила, признавши брак великом гајном човјечанске природе, која је тајна у хришћанству добила значај вјерски и постала сликом духовне везе Христа са црквом.

Неразведљивост брака, по учењу православне цркве, јесте једно од битних својстава брака. „Што је Бог саста-

⁸⁾ Јустинијанова 74. новела; § 162. *аустр.* грађ. законика.

⁹⁾ *Властар.* II, 15 (Ат. Синт VI, 378.) §§ 147—151. *аустр.* грађ. законика; §§ 121—127. *српск.* грађ. законика.

¹⁰⁾ V Мојс. 5, 16. Ефес. 6, 2. Колош 3, 20. *Крмчија*, гл. 49. зач. 2, 5. §§ 152—154. *аустр.* грађ. законика; § 120. *српск.* грађ. законика.

вио, човјек да не раставља“, каже св. писмо.¹⁾ Према томе, раскинути брачну везу између двоје њих, који су законито вјенчани, може или *смрт*, или такав узрок, који надјачава црквену идеју о неразведљивости брака и који руши моралну или религиозну основу његову, а који је такођер смрт, само у другом облику. Сама смрт дакле, била она физичка, била морална или религиозна, може раскинути брачну везу, развести брак. Ово своје учење православна црква оснива колико на појму своме о браку, као новозавјетној тајни, и о значају брака за породички, друштвени и религиозни живот, толико исто и на позитивном учењу новозавјетнога закона.²⁾ Али развађањем брака, или употребљујући израз јеванђеља, растављањем мужа и жене, које бива услијед моралне или религиозне смрти, која наступи код супругā, не престаје се заповијед јеванђеља, да човјек не раставља оно, што је Бог саставио, нити то бива услијед чина црквом признате законодавне власти, него се оно јавља само по себи, јер је порушена брачна веза, јер је нестало међу супрузима саме основе брака, јер се не може више да постизава односна цијелъ брачне везе, једном ријечју, јер нема више брака. Дотична власт дакле не разводи брак, него само правно констатује жалосни чин, да је један законити брак лишен основе своје, да је дакле самим Богом растављен. Па као што је православна црква строга у учењу своме о неразведљивости брака и о чувању светиње његове, тако је исто она строга и у суђењу своме о томе, када мора да призна развод некога брака.

Установа брака толико је стара, колико и човјечанство, те и односно законодавство у питањима како склапања, тако и развађања брака, много је прије утврђено било у свијету, него што ће се јавити хришћанство. Црква дакле, кад је почела водити старање о браку, могла је само да реформира у извјесноме правцу брачну установу, али преобразити је у основи она није могла; она је могла само да морално упливише на постојеће законске прописе о браку и на одношаје међу супрузима. Услијед распуштености римскога друштвенога живота у вријеме појава хришћан-

§. 200 1) Мат. 19. 6. Православно догматичко учење о овоме у *Макаріа* Догмат богословіе. §. 237, 2.

2) Мат. 5, 32. 19, 3. 9 Рим. 7, 2. I Кор. 7, 15. 39.

стна, римски грађански закони о браку уопће, а о разводу брака посебно, били су врло далеки од оног моралнога појма о браку, који је појам природом усађен био у срце човјека. *Repudium*, наиме развод брачне везе припуштен је био у свему на вољу супруга, који су се њим служили, кад им је тођ по личним разлозима то ишло у рачун. *Conjugalis affectio* (супрушка љубав) била је првим условом брака, и чим је нестајала та *affectio*, свако је имао право да се користи *repudium*-ом, или тако, што су оба супруга договорно саглашавала се на развод, или пак што је један од њих слао другоме *libellum repudii*, и брак је већ тијем растављен био.³⁾ Римски закони онога доба мало су се освртали на ову ствар, и слобода развода није наилазила на никакве законске сметње, а била је ограничена једино личним моралним осјећајем дотичних супруга. Закони познијега доба, који су издавани били да се стане на пут непрестаним разводима, били су немоћни при свеопћој распуштености римскога друштва. Једнострано развађање брака, то јест, изјава од стране једнога супруга да раскида брак, ово развађање било је у главnome укинuto; али за то постојало је и даље договорно развађање (*divortium ex consensu*) брака, и оно се налазило под заштитом закона.⁴⁾

Ступивши у савез са државом, црква је морала сву снагу своју да уложи, да се, при тој опћој друштвеној распуштености, успостави на право своје становиште установа брака и да се сада заједничким дјеловањем црквеног и грађанског законодавства обезбједи светиња његова. Прво старање њезино у томе било је, да се укине онај закон, по коме су могли муж и жена да се договорно раставе, те да се муж са другом женском ожени, а жена за другог човјека да уда. Каноничко учење цркве противу овог договорнога развода, утврђено је било већ у прва времена цркве.⁵⁾ Међутијем требало јој је неколико вијекова борбе и настојања, док је успјела, да и грађанско грчко-римско законодавство забрани такав развод. До Јустинијана поједини

³⁾ Испор. *M. Troplong*, *De l'influence de christianisme sur le droit civil de Romains* (Paris, 1868), p. 205—214.

⁴⁾ *Cod. Justin. V. 17, 9: Si constante matrimonio, communi consensu tam viri quam mulieris repudium sit missum... licebit mulieri non quinquennium expectare, sed post annum ad secundas nuptias convolare.*

⁵⁾ Испор. Номокан. XIII, 4 (Аг. Синт. I, 294).

цареви су прописивали у својим законима, због каквих се узрока може један брак развести;⁶⁾ али никаквог још закона није било противу договорнога међу мужем и женом развода. Исти Јустинијан првих година свога царевања признао је законом, да се сваки брак може развести, кад се у томе споразумију међу собом муж и жена;⁷⁾ и тек је касније са посебна два закона забранио ово, и наредио, да се само због неких одређених узрока смије развести брак, и то послје судске пресуде о томе.⁸⁾ Неколико година касније, цар Јустин опет је успоставио стари закон, да се по договору (*κατὰ συναίνεσιν*, *consensu*) може развести брак.⁹⁾ Требало је послје тога да пријеђу још три вијека, док се коначно утврдило у грађанском грчко-римском законодавству становиште црквенога права у погледу слободе развода.¹⁰⁾ Послије тога доба (IX в.), само се због тачно одређених узрока могао брак развести и то надлежном влашћу. Допуштао се договорни развод само ради узвишенијег неког доброг разлога (*εὐλογος αἰτία*), кад су наике супрузи тежили к савршенијем животу, који се по учењу цркве састојао у калуђерском подвижништву.

Благодарећи настојању цркве грчко-римско законодавство је одредило и ради каквих посебно узрока може бити разведен брак. Смрт, била она физичка, или морална, или религиозна, може само да растави брачну свезу између мужа и жене. На основу споменутог нећ учења јеванђеоског о овоме, црквено законодавство издало је односне каноничке прописе, какви се чини имају сматрати за основу суђења једне, друге или треће врсте смрти.¹¹⁾ Установивши за себе те чине, црква је, према црквено-грађанском карактеру брачне установе, морала настојати, да то исто усвоји и грађанско законодавство. Константин велики у споразуму са епископима издао је 331. године један закон, којим забрањује развод уопће, осим прељубе (*adulterium*) и онаквих пријеступа од стране мужа или жене, који воде за собом

6) Cod. Theod. III. 16, 1. 2. Cod. Justin. V, 17, 8. 9.

7) Nov. 22: de nuptiis cap. 3. 4.

8) Види биљ. 14. и 15. овог §

9) Nov. а. 566. (*Zachariae*. III, 6). Испор. Номок. XIII, 4 (Аг. Синт. I, 298—299).

10) Prochiron XI, 4 (*Крмчија* гл 48 гр. 11, 4). Basilic. XXVIII. 7, 6.

11) Види слиједећи §.

смрт или доживотну робију.¹²⁾ Слиједећи цареви до Јустинијана издавали су то строжије, то блажије законе о разводу.¹³⁾ Јустинијан једном својом новелом (542. год.) положио је крај дотадањим колебањима у овоме погледу, и установио основно правило за будућа времена, када и ради којих узрока може један законито склопљени брак да буде разведен.¹⁴⁾ Прописује наиме да то може бити: а) кад се истакне такав један пријеступ од стране мужа или жене, који води за собом казну смрти, б) кад муж или жена допадну у такво стање, које се може сматрати једнаким физичкој смрти, в) кад се покаже у браку прељуба, или пак такав чин, који даје права о њему судити као о прељуби, г) кад нема неопходног физичког услова за брак и д) кад муж или жена желе да се посвете уздржничком животу. Сви ови узроци за развод поређани су подробно у тој Јустинијановој новели, и о истима ми говоримо у слиједећем параграфу. Овом новелом, а загијем другом једном (556. год.) осуђује се сваки развод, који није проглашен на основу једног од поређаних узрока и који није правилним судом изведен, те се наређује, да муж или жена имају у оваквом случају бити послани у манастир на цио живот и сва имовина њихова да се подијели на нашљеднике и на манастир; они пак, који прогласе неки незаконити развод, да се имају подвргнути тјелесним казнама и послати на робију.¹⁵⁾ Пошто је пропис оне прве новеле Јустинијанове (542. год.) о бракоразводним узроцима потпуно сагласан са прописима о томе православног црквенога права, а сама новела издана је била у споразуму и настојањем тадашњег цариградскога патријарха Мине (536—552), то је иста новела унесена била већ у прву редакцију основног каноничкога зборника православне цркве, наиме у номоканон XIV наслова,¹⁶⁾ који

¹²⁾ Cod. Theod. III. 16, I.

¹³⁾ Види законе: Јулијана 363, Онорија, Теодосија II и Констанција 421, Теодосија II и Валентијана III 439 и 449. и Анастасија 497. (Cod. Theod. III. 13, 2. 16, 2. Cod. Just. V. 17, 8. 9).

¹⁴⁾ Nov. 117. c. 8. 9. 12. Basilic. XXVIII. 7, 1. 3. 5.

¹⁵⁾ Nov. 134 cap. 11: poena injusti repudii. Basilic. XXVIII. 7, 6 (Ed. cit. III, 226—227).

¹⁶⁾ Номокан. XIII, 4 (At. Синт. I, 294—296) Ово исто мјесто из Номоканона преведено је и у *Крмчији*, гл. 44, гр. 13, 4. Иста ова новела у главном изводу налази се у *Властарговој* синтагми Г, 13 (At. Синт. VI, 176—177).

је, као што знамо, послѣје у X вијеку проглашен био као опћеобвезни зборник за сву цркву. Овијем су прописи исте новеле добили формалну важност у православној цркви, те постали мјеродавни за црквену власт у свима бракоразводним парницама.¹⁷⁾ Други поједини узроци, који се спомињу у грчко-римском законодавству и у црквеној пракси каснијих вијекова, нијесу друго него подробнија примјена онога, што се садржи у споменутој Јустинијановој новели.¹⁸⁾ По овој новели и по ономе, што нам уопће црквеноправни извори о разводу говоре, установљени су бракоразводни узроци, који важе данас за православно црквено право.¹⁹⁾

§ 201.

Бракоразводни узроци.

Према значају и врсти узрока, с којих може бити разведен један брак, дијеле се бракоразводни узроци на такве, који воде за собом казну за оног супруга, који је изазвао

¹⁷⁾ Практичка примјена прописа ове Јустинијанове новеле огледа се у категоричком начину спомињања исте од признатих канониста правосл цркве. *Валсалион* у тумачењу 5 ап. канона каже: ἐκ τῶ μὴ λύεσθαι σήμερον ἄλλως πῶς συνοικήσιον οἰονδηποσοῦν, εἰρή ἐκ τῶν αἰτιῶν τῶν ἐν τῇ ῥηθείᾳ νεαρᾷ περιεχομένων (At Синт II, 8); исто *Зонара* у тумач 87 трулск (ib. II, 506), а исто и *Аристин* у тумач 9 кан. Василија вел. (ib. IV, 123). Ријечи овог пошљедњега у *Крмицији* гласе: „днесъ же ни мужъ ни жена разрушити сожитія не можетъ, аще не будетъ кая вина подобна, о нихъ же явѣ Јустинианова новая заповѣдь повелѣваетъ“ (Сп. изд I, 229).

¹⁸⁾ Cf. *Ecloga* II, 13 (у *Крмицији* гл. 49 зач 2, 9) Prochiron. tit XI (у *Крмицији* гл. 48. пр 11: о разрѣшеніи брака и о винахъ его). Новела 31. цара Лава мудрог (*Zacharie* III, 115—116). Σημείωμα 1187 год цара Исаака Анђела (At Синт V, 321—323)

¹⁹⁾ Поређани су поглавито у Номоканону XIII, 4 (At Синт I, 294—301) и у *Властар* синтагми Г, 13: ὁ γάμος ἐκ ποίων αἰτιῶν λύεται (ib. VI, 175—179. Ово исто латински: у *Beveragii Synodicon* II pag. 73—75. и у *Leinclavii Jus gr.-iüm* I, 507—510). Испореди споменуте (44 48 и 49) главе *Крмиције*. О бракоразводним узроцима по данашњем грађанском законодавству види за *Аустрију* § 115 опћег грађ законика; за *Србију* §§ 94—97 грађ законика; за *Румунију* §§ 211—215 грађ. законика; за *Русију* Сводъ Зак т X, ч. 1. ст. 37—56; за *Грчку* егзабиблос Харменопулов IV. 15, 2 4 6 7 11. 13. 14.

развод, и затијем на такве, при којима не потпада никаквој казни ни једно од супруга.¹⁾ Казну воде за собом они узроци, с којима је скопчана повреда установљених закона о браку; а при којима те повреде нема, не може наравно бити ни казне. Између свију бракоразводних узрока што постоје, једне је установила црквена власт, а друге власт грађанска. За православно црквено право први сами по себи имају позитивни значај, а од других важе они, који су примљени у основни канонички зборник православне цркве, наиме у номоканон XIV наслова. Није ли у томе зборнику споменут какав од бракоразводних узрока, што је грађанска власт установила, у таквом случају тај узрок и не важи за црквено право, нити се на основу таквог узрока може канонички развести неки брак, и обратно, чим се неки узрок, који је донијела грађанска власт, налази у томе зборнику, тијем је већ томе узроку признат канонички значај, те се на основу истога може дотични брак канонички развести. Споменућемо редом бракоразводне узроке, и то: а) који су донесени црквеном влашћу и којих је основа у каноничким изворима, затијем б) које је установила грађанска власт, а црквом су за такве примљени и најпослије в) који постоје у грађанским правним изворима, али који нијесу ни материјално ни формално црквом усвојени.

I. Канонички бракоразводни узроци:

1. *Прељуба*, то јест, кад муж или жена прекрше супрушку вјерност. Овај се узрок оснива на божанском праву.²⁾ На наредби тога права оснивају се односни канонички прописи цркве, који спомињу прељубу, као први и главни узрок за развод брака.³⁾ Сагласно је са канонима и грађанско законодавство, како старо, тако и ново, приводећи прељубу

§ 201. 1) Ово је дијелење на основу 117 Јустинијанове новеле. По овоме дијелењу приведени су бракоразводни узроци у *Zhishman*, *Eherecht*. S. 119. 731—783. У *J. Hadschits*, *de causis matrimonium dissociantibus* подијелени су на А) *Mors*, и то, I *mors naturalis*, 1. *certa*, 2. *praesumpta*, II *mors civilis* и В) *Fornicatio v. adulterium*, 1. *certum*, 2. *praesumptum* (pag. 9—19) *Th Mandics*, *De causis connubium discindentibus* (стр. 25), своди све узроке на: смрт, блуд и одметништво од вјере, који су „*strictae canonici matrimonii dissolvendi modi*“.

²⁾ Мат. 19, 9. Испор. Мат. 5, 32.

³⁾ Односне каноне у Номок XIII, 4 (Аг. Синт. I, 295) и *Властар*. Г, 13 (ib. VI, 176).

међу првим узроцима за развод.⁴⁾ Али према појму цркве о узвишеној цијељи брака и с погледом на тежину пријеступа, коју црква види у прељуби и који пријеступ исто-вјетује у погледу казна са убијством, она је примила као основни узрок за развод брака и све оне случајеве, које спомиње грчко-римско законодавство, а који собом прет-полажу прељубу и руше цијељ брака и основу брачне везе између мужа и жене. Поред извршене и доказане прељубе црквено право признаје у свези са прељубом још и ове бракоразводне узроке: *а)* кад муж или жена у пријеступ-ном смјеру, а противу постојања брака раде једно другоме о глави.⁵⁾ У оваквоме случају невина страна има права тражити развод. Има право муж да тражи развод *б)* кад жена хогимично убија у себи зачеги плод, те тијем осујећава главну цијељ брака;⁶⁾ *в)* кад жена у пријеступној намјери гости са туђим људима;⁷⁾ *г)* кад жена без оправданог раз-лога и без знања свога мужа проводи ноћи у туђим ку-ћама;⁸⁾ *д)* кад жена противу воље мужа похађа јавна мјеста, која нијесу прилична за поштену женску.⁹⁾ Има право жена да тражи развод *ђ)* кад муж наводи жену на блуд са другим људима;¹⁰⁾ *е)* кад муж јавно и неправедно окрив-љује жену за прељубу¹¹⁾ и *ж)* кад муж јавно или тајно, у кући или ван своје куће, живи са туђом женом.¹²⁾

2. *Ако једна страна (муж или жена) одступи од хри-шћанске вјере.* И овај се узрок за развод брака оснива на божанском праву,¹³⁾ а на основу тога говоре и канони о

⁴⁾ За *Аустрију* § 115. грађ. законика, за *Србију* § 94, 1 грађ законика, за *Румунију* § 211. гр зак, за *Русију* ст. 45 спомен. свода зак, за *Грчку* Харменоп IV. 15, 13., за *бугарски* егзархат V дио допуне егзарх устава т. 12.

⁵⁾ Номокан IX, 25. XIII, 4 (Ат. Синт I, 193 295) §. 115 *аустр.* грађ. законика; § 94, 2. *српск.* грађ. зак; §. 215. *румунск.* грађ законика; Харменоп IV. 15, 13. 14. за *Грчку*; V, 13. допуне *бугарск.* егзарх. устава.

⁶⁾ Номок. XIII, 10 (ib. I, 312). Харменоп. IV. 15, 6. за *Грчку*; §. 115. грађанск и §§ 144—146. казнен *аустр.* законика

⁷⁾ Номок. XIII, 4 (ib. I, 295). Харменоп. IV, 15, 13.

⁸⁾ Номок. ib. Харменоп. ib.

⁹⁾ Номок. ib. Харменоп. ib.

¹⁰⁾ Номокан. ib. Харменоп. IV. 15, 14.

¹¹⁾ Номокан. ib. Харменоп. ib.

¹²⁾ Номокан. ib. Харменоп. ib.

¹³⁾ I Кор. 7, 12—15.

одступништву од хришћанске вјере, као о бракоразводном узроку.¹⁴⁾ Наводи исти узрок и данашње грађанско законодавство.¹⁵⁾

3. *Кумовање свом рођену дјетету*. По 53. канону трулскога сабора забрањен је брак кума са обудовљеном матером кумчета (§. 192), и дошљедно, који склопе такав брак, морају бити растављени. Оснивајући се на ово, неки, којима се хтјело наћи законити узрок да се разведу од своје жене, или обратно, кумовали су своје рођеном дјетету, те постизавали своју цијељ без бојазни од какве казне. Да се стане на пуг овој злоупотреби, у VIII вијеку била је издана у свези са споменутим трулским канонима једна царска новела, којом се законски установљавао овај бракоразводни узрок, уз односну тешку казну за кривца и уз забрану, да може ступити у нови брак.¹⁶⁾

4. *Рукоположење за епископа*. О овом бракоразводном узроку спомиње 12. и 48. канон трулскога сабора. Други од ових канона допушта, да се може раставити од жене онај муж, који бива изабран за епископа, а жена пристане да се растава учини. У оваквом случају жена ступа у манастир, који треба да је удаљен од обитавања епископова, и епископ је дужан да се стара о њеном издржавању.¹⁷⁾ — На основу овог истог 48. канона трулскога сабора установљено је, да као бракоразводни узрок може се сматрати и

5. *Ступање у калуђерство мужа или жене*. И ово смије бити само тада, кад добровољно пристане жена, да јој се муж закалуђери, или муж да му се жена закалуђери.¹⁸⁾

II. Бракоразводни узроци, који су установљени грађанском влашћу, а које и црква за такве прима:

¹⁴⁾ Трулс. кан. 72 и тумачење *архил. Јоанна* овога канона (II, 463—467). Номокан. I, 10 (Аг. Синт. I, 51) *Властар*. Г, 13 (ib. VI, 174).

¹⁵⁾ §. 94, 4. *српск.* грађ. законика

¹⁶⁾ Испор. *Властар*. В, 8 (Аг. Синт. VI, 139) и 15. кан. одговор *Петра хартоф.* (ib. V, 371).

¹⁷⁾ Види тумачења *Валсалона* и *Зонаре* 48. канона трулскога сабора (Аг. Синт. II, 419—423) Испор. Номокан. I, 23 XI, 8 (ib. I, 59. 258). *Властар*. Г, 17 (VI, 190—191).

¹⁸⁾ Номокан. XI, 1 XIII, 4 (ib. I, 251. 297). Харменоп. IV. 15, 11. Треба о овоме испоредити и 3. кан. одговор *Јована китрског* (Аг. Синт. V, 405).

1. *Завјера противу државне власти.* Ово је први међу бракоразводним узроцима, који је установила грађанска власт у грчко-римској држави. Црква је признала ово за бракоразводни узрок због тежине пријеступа и због тешке казне, коју тај пријеступ води за собом.¹⁹⁾

2. *Кад нестане мужа,* па се не зна гдје је, жена може тражити, послѣје законом установљенога времена, да се разведе брак, како би се она могла преудати; исто тако, ако једно од супруга злобно остави друго.²⁰⁾ Канони допуштају жени да се преуда само у таквом случају, кад се докаже, да јој је муж заиста умрљо.²¹⁾

3. *Кад муж није способен да врши брачну дужност,* може жена да тражи развод брака. Ово се смагра оправданим узроком за развод, кад муж није могао ту своју дужност да врши за три пуне године од дана, кад је брак склопљен био.²²⁾

III. Бракоразводни узроци грађанскога права, које црква не признаје за такве:

1. *Лудило,* као бракоразводни узрок, спомиње грчко-римско законодавство, али каноничко право православне цркве ово не прима.²³⁾

2. *Приљепљива болест* (λόβη, Ierга, губа) спомиње се као бракоразводни узрок само у еклоги цара Лава Исаврјанина, али ни ово није примљено у православно каноничко право.²⁴⁾

¹⁹⁾ Номокан. XIII, 4 (ib. I, 295). Харменоп IV. 15, 14.

²⁰⁾ Nov. 117 с. 11. Basilic. XXVIII. 7, 3. LX. 37, 13. Номокан. XIII, 3 (At. Синт. I, 293) Харменоп IV. 15, 16. Властар. Г, 5 (At. Синт. VI, 162). §. 115 *аустр.* грађ. законика; §. 94, 5. и §§. 95. 96. 97. *српск.* грађ. законика; ст. 45. спом. *руског* свода зак; V дио т. 9 допуне *бугарског* егзарх устава.

²¹⁾ Кан. 31. и 36. Василија вел, кан. 93. трулс сабора, и тумачење *Валсамона* овог пошљедњег канона (At. Синт. II, 523—527).

²²⁾ Nov. 22. с. 6. Nov. 117. с. 12. Basilic. XXVIII. 7, 4. Номокан. XIII, 4 (At. Синт. I, 296) §§ 100 101. *аустр.* грађ. законика; §. 93, 4. *српск.* грађ. законика; ст. 45. спом. *руског* свода зак; V дио т. 14. допуне *бугарск.* егзарх. устава

²³⁾ Испор. 15. кан. одговор Тимотија александр. и Номокан. XIII, 30 (At. Синт. I, 330).

²⁴⁾ Eeloga II, 13. Испор. ово у *Крлчији* гл. 49. зач. 2, 9 (Сп. изд II, 179). У V дијелу тачка 7. допуне егзарх. *бугарског* устава казано је, да се због „лудостъ или епилепсиа бракътъ не разтортава, освѣнъ въ краенъ случай“.

3. *Многогодишња робија*, наима, кад је неко учинио неки тешки пријеступ, који повлачи за собом више година тамнице. Ово је пропис новијега грађанскога законодавства, по коме се допушта невиној страни да тражи развод брака, ако жели.²⁵⁾

4. *Неодољива одвратност међу супрузима*. Овај бракоразводни узрок истакнут је, као да важи за православне, у грађанским законима: аустријском 1811. и румунском 1864. године;²⁶⁾ али о томе узроку за развод брака сасвијем не зна ни православно каноничко право, нити други новији грађански законици, који говоре о бракоразводним узроцима за православне.²⁷⁾

²⁵⁾ §. 115 *аустр.* грађ. законика; §. 213. *румуњск.* грађ. законика; §. 94, 3 *српск.* грађ. законика; ст. 45. тома X *руског* свода законовъ.

²⁶⁾ §. 115 *аустр.* грађ. законика и §. 214. *румуњског* грађанск. законика. У аустр. грађ. законик ово је ушло из патента о браку цара Јосифа II од 6. марта 1786, који у §. 57 спомиње *odium capitale inter conjuges*, као бракоразводни узрок за *протестанте*; а послѣје, кад је декретом бечке дворске канцеларије 20. нов. 1820 установљено, да прописи 115. §. грађ. законика имају важити за бракове *der nicht unirten Griechen* у аустријској монархији, узето је, да и тај протестански бракоразводни узрок (*odium capitale*) важи и за православне, и према томе се и практицирало у бракоразводним парницама Међугијем, да се хтјела обратити пажња на прави смисао ријечи употребљених у почетку овога 115. §. „*gestattet das Gesetz, nach ihren Religionsbegriffen*“, и да се нијесу узимале те ријечи, као што би хтио *Th. Dollner* (*Ueber die Auflösbarkeit der Ehe zwischen nicht katholischen christ. Religions-Verwandten, besonders zwischen nicht unirten Griechen, zur Erläuterung des §. 115. des a. b. G. B.* [Materialien für Gesetzkunde und Rechtspflege in den oesterreich. Staaten von D. C. J. Pratobevera. Wien, 1821. Bd. V. S. 10—15]) да значе „*јер* се то слаже са вјерским појмовима њихове цркве“, него да су се узеле у њиховом стварном значају, наима „*у колико* то допуштају њихови вјерски појмови“, као што треба, и као што је ово основано доказао *Th. Pachmann* (*Lehrbuch des Kirchenrechts. III. Aufl. 1865. Bd. II, S. 406—408*), тада се не би никада дошло до тврдње, да „неодољиву одвратност међу супрузима“ сматра и каноничко право православне цркве бракоразводним узроком, као што је то хтио чак научно да докаже на прим *Кизману* (*Eherecht. S. 474*), наводећи сасвијем без основе, као да се и у Номоканону XIV наслова о том бракоразводном узроку спомиње.

²⁷⁾ Ἀκατάλακτον μίσος (Неодољива мржња) спомиње се као узрок, због кога се један брак развео, у цариградск. синодској одлуци од децембра 1315 (*Acta Patr. Constantinopolitani. I, 29*). Ову одлуку пот-

Да се на основу једног православног црквеним правом признатог узрока изрече развод брака, прописано је како црквеним, тако исто и грађанским законодавством поступати врло опрезно и не пренагљивати са одлуком, него подробно и марљиво испитивати све околности, и опетовано покушавати да се завађени супрузи помире и снисходљиво једно другоме да опросте нанесену увреду; и тек кад су сви ти покушаји остали без успјеха и кад је до очигледности доказано постојање узрока за развод, тада тек треба да односни судија изрече развод брака. О судском поступку у овоме погледу ми смо већ говорили (§. 147. II. III).²⁸⁾

§ 202.

Правне пошљедице развода.

Правне пошљедице развода тичу се с једне стране самих супруга, који су разведени, а с друге стране њихове дјече.

Развод раскида у свему постојавшу брачну везу и повраћа мужа и жену у онај положај међу њима, у коме су они били прије брака. Имовинске њихове одношаје ријешава данас у источним патријаршијама надлежна црквена власт, а у осталим помјесним црквама грађанска власт по постојећим прописима у томе погледу.¹⁾ Послије изрече-

пуно правилно означава *Zhishman* (Eherecht S. 788. Anm. 2) као „durch keine kanonische Satzung gerechtfertigte.“ Кад је *J. Hadschits* у спом. својој расправи (стр. 39) привео и *odium implacabile*, као узрок за развод брака *juxta disciplinam orthodoxae ecclesiae orientalis*, то је он учинио јамачно с тога, што се на основу 115. §. аустр. грађ. законика увело било у практику карловачке митрополије разводити бракове и због овог узрока, а не што ово прописује *disciplina orth. ecclesiae*.

²⁸⁾ Испореди и *Zhishman*, Eherecht. S. 784—789 У *Србији* у §. 102. грађ. законика спомиње се „разлучење од заједничког живљења“, као пријелазна мјера прије развода. Исто се и у §. 11. синодског устава у *Грчкој* спомиње τὸν ἀπὸ τραπεζῆς καὶ κοίτης χωρισμὸν (*separatio quoad mensam et thorum*) Али овакво „разлучење“ сасвијем је непознато православног каноничког праву, него је то узето из латинске цркве.

§ 202. 1) §§. 1264—1266. аустр. грађ. законика. За старије доба *Zhishman*, Eherecht. S. 792—795. и *Zachariae*, Geschichte des gr.-röm. Rechts. S. 64 fg.

нога развода, слободни су и муж и жена од сваких међусобних права и дужности, те дакле у стању, да могу нови брак склопити. У погледу овога, надлежна власт пресуђује с погледом на врсту узрока, који је изазвао развод и на кривицу у томе дотичне стране. Страни, која је дала повод разводу допуштало се, по 22. новели Јустинијановој, да може ступити у нови брак тек пет година послѣје проглашеног развода првога брака. Ово је усвојено у главном и у пракцици црквеној, само што се овдје узимају у обзир канонички прописи о времену кајања за неки пријеступ; и тек кад сасвијем истече то вријеме и нађе се да је дотични потпуно окајао свој гријех, тада му се допушта да ступи у нови брак.²⁾ Ово важи у осталом за све бракоразводне узроке, осим прељубе, која пријечи за свагда ступити у нови брак лицу, које падне у њу.³⁾ Невиној страни допуштено је без сваке устеге склопити други брак, наравно уз очување свију оних предуслова, који су законом прописани за сваки други законити брак.

Не само што се допушта, него закон и препоручује, да се разведени супрузи по могућности опет помире и успоставе своју пређашњу брачну везу.⁴⁾ У оваквом случају, то јест, ако се разведени супрузи споразумију, да ће опет у брачној вези живјети, гада сходно прописима закона мора се поступати потпуно онако, као да се сасвијем нови брак склапа и мора бити строго очувано све оно, што је установљено за обични брак.⁵⁾

У погледу дјеце, која се нађу послѣје разведенога брака, прописано је, да та дјеца остају невинној страни у разводу,

²⁾ Номокан. IX, 2. XIII, 2 (Ат. Синт. I, 178. 276)

³⁾ Види разне бракоразводне одлуке архијеп *Димитрија Хоматина* у рукопису Cod Monac gr. 62., што је привео *Zhishman*, *Eherecht*. S. 733. Апм. 4. S. 735. Апм. 2. и др. Испор *Т. Барсовъ*, *О послѣдствіяхъ расторженія брака въ случаѣ прелюбодѣнія* Хр. Чт. 1882. I, 799—842.

⁴⁾ Испор. Номокан. XIII, 2 (ib. I, 274 и сл.)

⁵⁾ Испор. Номокан. l. c. *Vasilic*. XXVIII. 5, 21. За *карловачку* митрополију види синод одлуку од 29 септ 1884. бр. 7. Види и §. 118. *аустр.* грађ. законика *У Србији* по одлуци архиј. сабора од 16. нов 1899. бр. 32 не вјенчавају се разведени супрузи, који се сложе на продужење пређашњег брачног живота, него их само свештеник благослови, послѣје односне епитимије, и очита им прописану молитву.

премда надлежна власт може и друкчије наредити, ако нађе да је то цјелисходније и корисније по дјецу. Старање о васпитању дјече лежи на оцу, ма био он или не био крив разводу, а у случају сиромаштва очева и богатога стања магериног, старање о томе прелази на матер. Ријешење и овога питања спада у надлежност власти, која проглашује развод.

VI. ВАНРЕДНИ БРАКОВИ.

§ 203.

Други и трећи брак.

Први брак (πρῶτος γάμος), то јест, брачна веза у коју су ступили један момак и једна дјевојка, сматра се редовним, правилним и благочастивим (εὐτάχτος καὶ βραῖος). Ово је учење светога писма и отаца и учитеља цркве, који високо цијене и хвале оне, који кад обудове, чувају тјелесну уздржност и не ће више да ступају у нови брак.¹⁾ Према томе *други брак* (δευτερογαμία), кад обудовљено лице ступа по други пут у брачну везу, сматра се снисхођењем (συγχώρησις) људској немоћи и нечим што је већ ван реда. Са овога гледишта снисхођења допушта се други брак хришћанима.²⁾ Али то је допуштење скопчано са неким ограничењима, која показују мисао цркве, да не одобрава тјелесну неуздржност удоваца и удовица, те се у канонима одређује: 1, да мора издржати односну епитимију сваки онај, који хоће по други пут да се жени;³⁾ 2, да другобрачни не могу бити вјенчани као првобрачни, него по посебном црквеном обреду;⁴⁾ 3, да свештеник не смије уче-

§ 203. 1) I Кор. 7, 8. *Eiphan*, haer. XLVIII, 9. *Chrysost.*, de monandria.

2) I Кор. 7, 8. 39—40. Рим. 7, 3. *Clem. Alex.*, Strom. III, 12. *Athenag.*, Suppl. pro Christ. cap. 33. *Greg. Naz.*, Orat. 31. Номокан. XIII, 2 (Ат Синг I, 275) Нијесу са одобрењем гледали на други брак ни римско, а ни старо њемачко право. Види *Dr. J. Unger*, Die Ehe ihrer welthistorischen Entwicklung (Wien, 1880). S. 170 fg.

3) Лаод. кан. I, Вас. вел. кан. 4, Јована посника пері διγάμων καὶ триγάμων (Ат. Синг. IV, 438).

4) Никифора царигр. кан. 2 (Ат. Синг. IV, 427). Никите иракл. 1. одг. (ib. V, 441). Види у требнику „последованіе о двобрачномъ.“

ствовати на свадбама другобрачних⁵⁾ и 4, да никакав другобрачни не може бити примљен у свештени чин.⁶⁾

Ако је овако строга црква у погледу другог брака, тијем је строжија она у погледу *трећег брака* (τριτογαμία). Василије вел. у свом 4. канону каже, да они који прелазе границу другобрачија, и хоће да се и по трећи пут жене, нијесу достојни да се зову именом мужа и жене, јер је трећи брак, по овоме канону, многоженство (πολυγαμία) или осуђено блудочинство (κεκολασμένη πορνεία), а по 50 канону истог св. оца, трећи је брак нечистота у цркви (ρυπάσματα τῆς ἐκκλησίας). Али пошто је овај трећи брак дозвољавало грчко-римско законодавство од прастарих времена и том су дозволом хришћани хтјели да се користе, то да се веће зло предуприједи, и црква је дозволила трећи брак, подвргавајући петогодишњој епитимији оне, који хоће да ступају у трећи брак.⁷⁾ На цариградском сабору 920. године издана је била о томе ова наредба: *а)* коме је четрдесет година и нема дјецe, а хоће да се по трећи пут жени, такав за пет година не може приступити св. причешћу; *б)* коме је четрдесет година и има дјецe, томе се забрањује ступити у трећи брак; *в)* коме је тридесет година и има дјецe из првих бракова, па хоће ипак да у трећи брак ступа, такав за четири године мора бити лишен св. причешћа; *г)* коме је тридесет година и нема дјецe, томе се може дозволити трећи брак, али мора и он да издржи односну епитимију и *д)* свештеник који преступи ову наредбу подвргава се седмогодишњој епитимији.⁸⁾

Четврти брак (тетраγαμία) забрањен је у православној цркви (§. 188. I, 8).

⁵⁾ Неокес. кан. 7 и тумач *Валсамона* овога канона (Ат. Синт. III, 81). Спом. одговор Никите ираклијског.

⁶⁾ Ап. кан. 17. 18 Васил. вел. 12. послан Никифора хартофилакса (Ат. Синт. V, 399). Номокан. I, 23. IX, 29. (ib. I, 59. 211). *Властар*. Г, 4 (ib. VI, 155—156). Номокан. при вел. гребнику 182.

⁷⁾ Моје тумачење 4 и 50. кан. Васил. вел. Правила. II, 354. 403.

⁸⁾ Τόμος τῆς ἐνώσεως 920. год. Види о овоме τόμος на стр. 121. ове књиге билъ. 3.

§ 204.

Мјешовити бракови.

По новијој терминологији *мјешовити брак* (γάμος μικτός) зове се брачна веза између двије особе, које припадају различним хришћанским вјероисповјестима. Према религиозној сврхи брака, коју смо видјели у појму о браку (§. 178) и према потреби да се муж и жена потпомажу у одгајању религиозних осјећаја и да то исто заједнички чине и према дјечи својој, а што је немогућно постигнути у једној породици, кад нијесу једне вјере муж и жена, мјешовити брак није никада могла црква одобравати, као што га не може одобравати ни данас. Али ако црква и не одобрава такав брак, мора ипак да га трпи, јер су се такви бракови склапали од најстаријих времена цркве и стојали су под заштитом грађанских закона, те и црква, да запријечи веће зло и да отклони могућу саблазан, морала је допустити у ванредним приликама и такве бракове, постаравши се, да сачува бар у основи православни карактер породице, која је постала из мјешовитога брака и да дјеца буду одгојена у науци православне цркве. Упливом цркве у овоме је смислу било модифицирано и старије римско законодавство, и царем Јустинијаном издани су били односни нови закони по овоме питању. Признавајући потпуно законитим само онај брак, који је склопљен између двије особе једнаке вјере, допушта се у изузетним случајевима и мјешовити брак између православне и неправославне особе, само што дјеца из таквога брака морају бити крштена и васпитана у православној цркви, и у случајним брачним парницама православни супруг мора уживати све повластице наспрам супруга неправославнога.¹⁾

Овим није ипак био допуштен безразлично сваки мјешовити брак, тако да би православна особа могла ступити у брак са сваком иновјерном хришћанском особом безразлично. Разлика је установљена између брака православних

§ 204. ¹⁾ Nov. CIX. c. 1. Nov. CXV. c. 3 §. 14. Cf. Basilic. I. 1, 55 XXXV 8, 36. Номокан XII, 2 13 (At. Синт. I, 262. 271). Μή λαμβανέτω Ἰουδαῖος Χριστιανήν, μήτε Χριστιανός Ἰουδαίαν, μήτε αἰρετικὸς καὶ ἀλλότριος τῆς πίστεως κατὰ τινα πρόφασιν Χριστιανοῖς πρὸς γάμον συναπέσθω. *Властар*. Г, 12. (At. Синт. VI, 175).

са јеретицима и брака православних са расколницима. О првome, то јест о браку православних са јеретицима 72. канон трулскога сабора наређује: „Нека не буде допуштено човјеку православноме, да се сједини са женом јеретичком, ни ги жени православној, да се вјенча са човјеком јеретиком; а ако се открије, да је ко тако што учинио, брак нека се сматра неваљаним, и незаконита веза нека се развргне; јер не треба, да се мијеша оно, што се не може мијешати, ни ги састављати са овцом вука, ни са Христовим дијелом нашљедство грјешника; а ко преступи ово, што смо ми установили, нека се одлучи. Али, ако су се неки, док су још у невјерству били и док још нијесу били прибројени стаду православних, саставили били законитим браком, пак затијем један, изабравши добро, обрати се к свјетлости истине, а други остане прикован заблуди, не хотећи управити очи своје на божанске зраке, (ако невјерној жени буде угодно живјети са мужем вјерним, или обратно, невјерноме мужу са вјерном женом), нека се међу собом не дијеле, по божанственоме Апостолу: *јер се посвети муж невјерни женом вјерном и посвети се жена невјерна мужем вјерним.*“²⁾ Канон овај понавља само и потврђује каноничке наредбе о овоме питању пређашњега доба,³⁾ осуђујући сваки брак православне особе са јеретичком особом, осим онога случаја о којем спомиње ап. Павао на приведенем у канону мјесту.⁴⁾ Шта је јерес, и кога црква сматра за јеретика, ми смо већ споменули.⁵⁾

О браку православних са расколницима друкчије суди каноничко право православне цркве, и тај брак црква допушта, кад се год истакне оправдана потреба и кад се тијем има да запријечи какво веће зло. Шта је раскол, и ко се расколником сматра, казали смо (§. 149. 3). У погледу брака између православне и расколничке особе важе ова правила: 1) овакав брак треба свима срсевима настојати да се не оствари, а ако није могуће у томе успјети, треба 2) настојати да расколничка особа прими православну вјеру;

²⁾ Види моје тумачење овога канона. Правила. I, 557—560.

³⁾ Лаод. 10. 31, карт. 21., IV вас. 14. и моја тумачења. Правила. I, 362. II, 75. 91. 155.

⁴⁾ I Кор. 7, 14.

⁵⁾ §. 149. 2., а види и 225. биљ. на стр. 559. мог издања. Правила.

не успје ли се у томе, треба 3) захтијевати писмену обвезу од расколничке стране, да не ће пријечити да се у породици чува православна вјера и сви православни обичаји и 4) да ће сва дјеца, која се роде од таквог мјешовитог брака, бити одгојена у православној вјери.⁶⁾

Питање о мјешовитим браковима између хришћана разних исповијести, данас је нормирано у појединим државама грађанским законодавством, и то према положају, који заузима православна црква у дотичној држави наспрам других вјероисповијести, и с погледом на такозвани слободњачки дух, који у вишем или мањем степену влада у једној или другој држави.⁷⁾ Грађанске законе у овоме питању црква поштује и дужна је поштовати, у колико се они не косе са црквеним прописима о мјешовитим браковима. У противном случају она ће признавати грађански значај дотичнога мјешовитог брака, који је склопљен супрот њезиним односним прописима, али значаја законитога црквенога брака она таквом браку признати не може.

§ 205.

Разноврсни бракови.

У науци брачнога права спомињу се разноврсни бракови, између којих једне црква сматра за попуно каноничне, ако су наравно склопљени по прописима црквеним, друге проглашује накнадно за каноничне, ако се уклони односна брачна сметња, која је постојала при склапању њиховом и ако се задовољи прописаним брачним условима, треће пак не признаје за каноничне. У прву врсту спада: морганатички брак и брак аксиоматички; у другу брак по пуномоћи, брак путативни и брак савјести; у трећу спада грађански брак.

⁶⁾ Испор Χριστοδούλου Πρόχειρ. νομικόν, σελ. 216. Види шта пише *Zhishman* über die Zulässigkeit der Ehe mit Schismatikern (Eherecht. S. 524 fg).

⁷⁾ Види у *Аустрији* закон од 31 дец 1868, а у погледу дјеце која се роде у мјешовитом браку закон од 25. маја 1868; у *Грчкој* закон од 15. окт. 1861. Испореди о овоме и *Zhishman*, Eherecht. S. 555 fg.

1. *Морганатички брак*. Зове се тако онај брак, који је склопљен између двије особе различнога друштвенога сталежа, и при коме муж или жена, исто и дјеца *немају* сва она права по породичком положају и у погледу наслједства, која би иначе у правилном браку могла да уживају. На овакав брак још у староме римском праву злим су оком гледали, али се ипак трпио, исто као што се он трпио кроз вијекове и послије.¹⁾ Назван је код Њемаца овакав брак морганатичким (*matrimonium ad morganicam*) ради тога, што се у оваквоме браку жена, заједно са дјецом њеном, морала задовољити од свега имања мужевлева тек оним, што је послије прве брачне ноћи на дар добивала (*Morgengabe, donum matutinale*).²⁾ Овакав брак у осталом, ако је само иначе обављен по каноничким прописима, црква је увијек сматрала законитим и потпуно једнаким сваком другом правилном браку.

2. *Аксиоматички брак*. У грчко-римском законодавству сматрало се сметњом браку *ἀξίωμα ἐν ταῖς ἐπαρχίαις*, то јест, забрањено је било политичком поглавици једне провинције и његовој мушкој дјечи, за вријеме док је он у тој служби био, женити се са сваком женском, која је припадала истој провинцији.³⁾ Овакав брак, ако је склопљен био, сматрао се незаконитим, и могао се признати тек онда кад би се дотични управитељ уклонио из провинције. Мотив непризнања оваких бракова био је, да се очувају интереси јавне службе и објективност њена. Са овога гледишта сматрали су понекада и канонисти недозвољеним овакав брак.⁴⁾ Али то је било само лично мишљење појединих

§ 205. 1) Cf. Digest. XXIII. 2, 42. §. 1.

2) У *Христодула* (сп. књ., стр. 223) назван је овај брак забрањеним на основу *διαφορά κοινωνικῆς τάξεως*. Зове се на западу *matrimonium ad legem Salicam*, јер је највише у употреби био код саличких Франака. Зове се такођер *Ehe zur linken Hand*, на лијеву или слабију руку мужа, чиме се хтјело симболички означити, да жена не ступа у породицу мужевлеву и под пуну заштиту његову, и према томе да нема удјела у његовом положају по сталежу у друштву, нити њена дјеца имају права на име и наслједство мужа јој. *Аустр.* грађански законик не познаје морганатички брак. Види §§. 92 146. 732—734 757—759. 765. 796 и г. д.

3) У *Христодула* стр. 224. Digest. XXIII. 2, 38. XXXIV. 9, 2. §. 1. *Basilic.* XXVIII. 4, 20 LX 42, 2.

4) *Валсамон.* комент. на номокан. XIII, 2 и његово тумачење 27. кан. Василија вел. (Ат. Синт. I, 278. IV, 162).

канониста, и црква је признавала законитост таквих бракова, ако иначе каква друга брачна сметња није била посриједи.

3. *Брак по пуномоћи* (per procuratorem) зове се онај брак, на који не изјављују односну приволу на брак лично младожења и невеста, него једно од њих замјењује друга опуномоћена особа, која пред свједоцима потписује брачни уговор за одсутног супружника. Пуномоћ у оваквом случају мора бити писмена, мора садржати подробно све, што се оваквог брака тиче и мора бити одобрена од надлежне власти.⁵⁾ Овакав брачни уговор црква може признати тек тада, кад се нови супружници лично прикажу надлежном свештенику и у присуству свједока потврде своју приволу на брак и приме благослов цркве; и тек од тога часа, ако је иначе одговорено свима законским прописима о браку, црква признаје каноничким такав брак.⁶⁾

4. *Брак пуштаивни* (matrimonium putativum). Зове се тако онај брак, који је закључен био при постојању неке брачне сметње, за коју супружници нијесу знали, или бар није једно од њих знало. Такав се брак сматрао каноничким и дјеча погнуто законита.⁷⁾ Кад се открије сметња, која је за брак постојала, мора се одмах тражити од надлежне власти накнадна диспенсација и да брак буде конвалидиран. У овоме питању црквена је власт увијек снисходљива, колико више може.⁸⁾ А ако се диспенсација не може никако издати, и дакле не може се брак конвалидирати, тада се исти брак разводи, и ако би се случајно родило послје тога дијете, оно не може више бити сматрано за законито.⁹⁾

⁵⁾ Digest. XXIII. 1, 5 L. 14, 3. Balicic. XXVIII 1, 3. 14. LIV. 15, 3. *Аустр.* грађ. законика §. 76: „Die feierliche Erklärung der Einwilligung zur Ehe kann mittelst eines Bevollmächtigten geschehen; doch muss hierzu die Bewilligung der Landesstelle erwirkt, und in der Vollmacht die Person, mit welcher die Ehe einzugehen ist, bestimmt werden Die ohne eine solche besondere Vollmacht geschlossene Ehe ist ungiltig Ist die Vollmacht vor der abgeschlossenen Ehe widerrufen worden, so ist zwar die Ehe ungiltig, aber der Machtgeber für den durch seinen Widerruf verursachten Schaden verantwortlich.“

⁶⁾ *Валсам.* тумачење 27. кан. Васил. вел. (Аг. Синт. IV, 164).

⁷⁾ Cod. V. 5, 4. Digest XLVIII. 5, 38. §. 7. Basilic. LX. 37, 39. *Валсам.* тумач. 26. трул. кан. (Аг. Синт. II, 363).

⁸⁾ *Властар.* Г, 9 (Аг. Синт. VI, 168).

⁹⁾ *Валсам.* тумач. 13. кан. Теофила ал. (Аг. Синт. IV, 352).

5. *Брак савјести* (matrimonium conscientiae) звао се онај брак, који се склапао тајно без прописаних наповиједи и у сакривеном мјесту, али ипак пред свештеником и пред два свједока. Ова се форма брака употребљавала у ванредним приликама, и исти се брак није уписивао у обичну парохијску магицу вјенчаних, него у нарочито за то одређену књигу.¹⁰⁾ Пошто брак мора бити јавно склопљен у цркви, и тајни бракови (λαθρογαμία) строго се осуђују у канонима православне цркве (§. 186), то и ове бракове савјести црква не признаје.¹¹⁾

6. *Грађански брак* (matriage civil, Civilehe) је продукт вјерске и друштвене борбе, која се приметна у западној Европи у XVI вијеку и која је врхунац свој достигла у вријеме Француске револуције. Овај се брак обавља независно од цркве, а пред једним државним чиновником. Црквених наповиједи брака нема, него наповиједи бивају средством цивилнога прогласа, а сами се брак склапа по особитој форми, коју је за то грађанска власт прописала. Готово у свима државама западне Европе уведен је овај грађански брак, и у већини тих држава тај је брак *обвезан*, то јест, признаје се законитим само такав брак. Обвезан је тај брак и за православне у краљевини Румунији и у Угарској. У неким је западним државама овакав брак само *факултативан*, то јест, у вољи је догичних да се вјенчају или грађанским браком, или пак браком црквеним, којему се признају и грађанске пошљедице. У Аустрији постоји грађански брак *при нужди* (Nothcivilehe), то јест за такве особе, којима црква због неких канонички установљених брачних сметња не може брак дозволити, и тада оне склапају грађански брак, ако нема никакве грађанске сметње (§. 147. III). Грађански брак склапа се, као што смо рекли, независно од цркве, и према томе такав брак за цркву у смислу догматичког и каноничког учења о браку не постоји, нити га она може признавати. Она признаје само онај брак, који је склопљен по законским прописима који се садрже у каноничким зборницима њенима, и ако догични,

¹⁰⁾ Schulte, Eherecht (Giessen, 1855). S. 69—70.

¹¹⁾ У Аустрији грађ. законик не признаје овакве бракове, пошто се feierliche Erklärung der Einwilligung сматра темељним условом брака. Види §§. 75—77. и 127. истог законика.

који су склопили већ грађански брак желе, да им брачну везу њихову и црква призна, они морају правилно у цркви се вјенчати.¹²⁾

ГЛАВА ЧЕТВРТА.

Црквено-задружни животи.

§ 206.

Опћи преглед.

Црквено-задружни живот показује се у *калуђерству* и у *црквеним браствима*. Тежња је калуђерства, да пружи појединим лицима могућност, да постигну чим веће морално савршенство, савлађујући тијело и уздижући дух свој к небу; црквених брастава пак задаћа је, да се заједничким дјеловањем многих постигну неке установљене циљеви, које се тичу напретка цркве и њених уредаба и моралнога добра друштва.

I КАЛУЂЕРСТВО.

§ 207.

Значај и постанак калуђерства.

Калуђерство је продукт моралнога духа хришћанства, који код појединих лица изазива тежњу к вишем савршенству. По себи калуђерство нема карактера неопходности, и било је у историји вријеме, кад калуђерство није постојало. Свештенство постоји по божанскоме праву, и хришћанство се не може замислити без свештенства; калуђерство

¹²⁾ Види посланицу *карловачког* архијер. сабора од 17 септ. 1895. г. О начину склапања грађ. брака у *Угарској* види §§ 28—40. XXXI зак. чланка 1894. У *Аустрији* форма закључења грађ. брака (кад је нужна) прописана је 2. чл. закона од 25. маја 1868., а види и министарску наредбу од 1. јула 1868 (R. G. Bl № 80). О грађанском браку уопће види у *Zhishman*, Eherecht S. 160—165., а такођер *Бердниковъ*, Форма заключенія брака у европ. народовъ въ ея истор. развитіи, стр. 34 и сл.

не постоји по томе праву, и дакле нема оне неопходности у хришћанској цркви, какву има свештенство. Оно има значај у цркви као задруга људи, који по правилима те задруге могу посветити сав живот свој Богу, те служити на угврђење цркве и на углед хришћанских врлина. Калуђерство има још и тај значај што је давало, као што даје и данас способних људи, који имају да заузму највиша јерархијска мјеста у цркви.

Калуђерство се поступно образовало. У самоме почетку цркве многи побожни хришћани, да боље послуже и угоде Богу, уздржавали су се од сваке земаљске угодности, како би тијем заслужили вјечно спасење. Такви људи уклањали су се од свега, што је могло расијати њихов дух и сврнути их од цијељи, којој су тежили, али нијесу остављали свјетско друштво, нити службе, коју им је друштво и црква налагала. Гоњења противу хришћана, која су највише у III вијеку бјеснила, побудише многе такве људе, да се крију по пустињама и пећинама, како би могли у тим усамљеним мјестима имати више слободе да врше дјела побожности и да би могли лакше избјећи искушења свијета. На ово је те људе послјије побуђивао и разврат, који је завладао друштвом, кад је хришћанство постало господујућом религијом у римској држави, и кад су ту религију многи, особито из вишега сталежа, примали више ради државнога разлога, него ли по убјеђењу. Ови су узроци наводили побожне оне људе да се и сасвијем настане у усамљеним мјестима, проводећи пустињачки живот и не мислећи већ на повратак међу свијет. Најодличнији, који су се оваквом животу одали, и који се могу назвати првим оснивачима калуђерства на истоку, били су: *Павао тивејски* († 340), *Пахомије велики* († 348), *Антоније велики* († 356), *Иларион* († 371) и *Макарије египатски* († 390). Около ових људи, који су били далеко на гласу због свог светог живота, сакупљало се много других, који су хтјели да проводе такав исти живот, и већ у Пахомијево доба бројало се преко 7000 људи, који су по примјеру његовом усамљено по пустињама живјели. Називали су их због усамљеног њиховог живљења: *ἀναχωρηταί*, *ἐρημιταί*, *μοναχοί* (*καλόγῆροι*), а због начина живота: *ἄσκηταί*. Пахомије саставио је први у Египту разне анахорете у неколико групā, у којима је било по неколико десетина њих, и морали су да воде заједнички живот,

κοινὸν βίον, те су с тога и били названи *κοινοβίται* (соено-*bitae*, киновити), а мјесто гдје су они живјели, названо је *κοινόβιον* (соенобиум). Оваква *κοινόβια* почела су се заводити затијем и по другим мјестима истока, и названа су опћим именом *μοναστήρια* (манастири, *monasteria*), у којима је живјело неколико десетина, а по некада и стотина калуђера. У IV вијеку почеле су се и жене предавати оваквом животу, као и људи, и за њих су се подизали нарочити манастири (*μοναστήρια γυναικεία*). Бивали су и заједнички манастири (*μοναστήρια διπλά*), у којима су под управом једнога старјешине живјели и калуђери и калуђерице, али овакви су манастири наскоро послје били укинати.

§ 208.

Уређење калуђерства.

Као што су до Пахомијева времена постојали *анахорети* (усамљеници, отшелници), тако је њих било и послје установљења киновитског калуђерског живота. Живјели су ови анахорети усамљено у каквој пустињи, и ту су се сами по своме разуму вјежбали у хришћанском подвижништву и Богу се молили. Посебних установљених правила за то није им требало, а није било ни могуће да им ко пропише нека правила, како ће они да се подвизавају, јер су они били ван сваког старјешинског надзора.

Сасвијем друга је ствар била са калуђерима *киновитима*. Живећи у заједници, ови су калуђери морали имати нека правила, која би одређивала начин њихова живота у манастиру, њихове међусобне одношаје и положај њихов према манастирском старјешинству. *Пахомије велики*, чим је установио киновитски живот (§. 207), он је одмах (ок. 325. год.) и написао односна правила за своје калуђере. Има свега 194 таквих правила, од којих 142 су строго правила, а 52 су разни додаци и разјашњења основних правила. Тичу се сва правила молитве, трпезе, занимања и уопће калуђерског живота у манастиру, и како се може постати манастирским братом.¹⁾

§ 208. 1) Пахомијева правила превео је са грчког језика на латински језик *бл. Јероним*. Скраћена налазе се иста правила у руском журналу Христ. Чтеніе за 1827. годину.

Пахомијева правила нијесу се дотицала подробно свију страна калуђерскога живота, и то је било узроком, да су у неким манастирима дотични старјешине поступали у разним питањима по својој личној увиђавности, и услијед тога догађали су се по некада нереди. Ово је хтио *Василије велики* да предупреди, и ради тога је он саставио (ок. 362. год.) за калуђере потпунија правила у катихетичкој форми, то јест, у питањима и одговорима. Тих Василијевих правила има 50 опширних (*ὅροι κατὰ πλάτος*) и 313 краћих (*κατ' ἐπιτομήν*), и по тим правилима мора бити уређен сав киновитски калуђерски живот.²⁾ Саставио је ова своја правила Василије на основу св. писма, црквених прописа и Пахомијевих правила. Суштина свију Василијевих правила ово је: калуђер мора се одрећи свијета и свију угодности свијета, и ради тога он не смије ништа свога имати, и ако шта добије све то мора прећи у влаштину манастира, којег је брат; мора бити у строгом смислу смирен и безусловно послушан својем непосредном старјешини и свима старијима; мора савлађивати тијело своје и угушивати тјелесне жудње, и ради тога дужан је свагда да пости и да се подвргава тјелесном груду; а пошто му је сврха свега земаљског живота само вјечно спасење, он се мора сав да Богу посвети, да мисли свагда о Богу, да се непрестано Богу моли, да чита свете књиге и да у разговору са друговима бесједа му свагда буде само о Богу и вјечном спасењу. Да ће све ово сваки калуђер строго и безусловно извршивати, он се свечано заклинје, и то саставља оне калуђерске завјете, о којима даље говоримо (§. 211). Василијева поменута правила усвојена су била од свега источнога калуђерства. По њима су послвије састављени били у

²⁾ У руском пријеводу сва ова правила налазе се у петој књизи Творениј Василија великаго (Москва, 1892), стр. 79—342. — У Мињовом издању грчких отаца (XL, 1066) и у руском пријеводу у Христ. Чтен (1830. год) налазе се „Правила за монахе“ *Антонија вел.*, која су много налична Пахомијевим и Василијевим правилима. Али ова правила, која носе име Антонијево, тичу се већином калуђерског киновитског живота, о којем Антоније није знао, и који међу његовим ученицима није постојао, и према томе иста се правила не могу сматрати Антонијевим дјелом, него компилацијом каснијег доба. Због овог разлога ми се нијесмо у тексту осврнули на Антонијева правила, сматрајући Пахомијева правила првом основном калуђерског уређења, као што и јесу.

знаменитијим источним манастирима засебни устави, или типичи, које су затијем примили и сви други манастири, и до данашњега дана.

Са истока прешло је калуђерство и на запад. То је било још у половини IV вијека, кад је за вријеме цара Констанција боравио као прогнаник неколико година у Риму и на западу *Атанасије велики* са два калуђера са истока, Амонијем и Исидором. Од ових светих људи упознали су се западњаци са калуђерством. Проповијед Атанасијева о узвишености калуђерства узбудила је код многих на западу љубав к томе чину, премда у почетку тај чин и није могао уопће да ту јака корјена ухвати. Тек кад је почео *Амвросије милански* у трећој четврти истога вијека да у својим проповиједима велича калуђерство, и кад је он сам основао један манастир код Милана, прописавши за тај манастир она правила, која му је Василије велики послао био, тада се тек калуђерство на западу учврстило. Овове су затијем много допринијели: Јероним далматински († 420) и Августин хипонски († 430), тако да је у другој половини V вијека било манастира̄ у свима хришћанским провинцијама запада. И у свима тим манастирима калуђери су живјели по оним правилима, која су важила у Амвросијевом миланском манастиру, дакле по правилима Василија великог. Али су западни калуђери тешко могли да се прилагоде строгиости Василијевих правила, при свој њиховој оданости аскетизму, и ради тога није могло да се калуђерство на западу развија онако бујно, као на истоку. На ово је обратио пажњу знаменити западни аскет *Венедикт нурсијски* († 543). Основавши један манастир у Субијаку (близу Рима) и проучивши узроке ради којих се нијесу могла у свој строгиости извршивати на западу Василијева правила, Венедикт састави за свој манастир посебна правила, у којима је у блажијој форми изложио прописе Василијевих правила, прилагодивши их према климатичким и друштвеним условима запада. Кад је затијем Венедикт основао познати манастир на Monte Cassino, у пракци је он ту искусио вриједност својих калуђерских правила. Манастир овај монтекасински са Венедиктовим правилима послужио је обрасцем за све остале манастире на западу све до почетка XIII вијека, кад почињу нови монашки ордени (францишкански, доминикански и др.).

Венедиктових правила има 73, а одношај њихов према Василијевим правилима, споменули смо. Једно само има новог у њима, а то је, искушење (новиција), о чему се у Василијевим правилима не говори, а што је за источно калуђерство прописано било тек у деветом вијеку.³⁾

Казали смо, да су Василијева калуђерска правила послужила основом за уставе или типике знаменитијих источних манастира. Између тих манастирских устава главна су три: јерусалимски, студијски и атонски. Први, јерусалимски, саставио је 561. године *Сава освешени* (Σάββας ὁ ἡγιασμένος) за палестинске манастире.⁴⁾ Други је написао знаменити *Теодор*, игуман цариградског студијског манастира (τῆς μονῆς τοῦ Στουδίου) 789. године.⁵⁾ Трећи најпослије написао је ок. 970. године *Атанасије*, основатељ атонске лавре (τῆς λαύρας τοῦ Ἁθωνος).⁶⁾ У основи су својој сва три ова устава једнаки, и разликују се само у појединостима, а према мјесним приликама дотичних манастира. Најпотпунији је студијски устав. Овај је устав усвојио за кијевску лавру у XI вијеку *Теодосије пещерски*, и из те је лавре исти устав затијем прешао у све руске манастире.⁷⁾ Студијски устав саставља основу и устава *Саве српскога* за манастир Хиландар и за све остале српске манастире.⁸⁾ Манастирским уставом Теодора студијског може се рећи да је утврђено било у православној цркви унутрашње уређење манастирског калуђерског живота за сва каснија времена. Сви посебни устави разних манастира, што данас постоје, нијесу друго него исти студијски устав, прилагођен према мјесним и националним приликама.

Калуђерство, као засебна задруга побожних људи, по-

3) Најновије издање приредио је Edm. Schmidt. Regensburg, 1880.

4) Налази се у *Cotelarii Ecclesiae graecae monumenta*. III, 220.

5) У лат. пријеводу у Мињовом издању (*Patr. gr. ed. lat.* LI, 1479.)

6) Налази се у *Ph. Meyer, Die Haupturkunden für die Geschichte der Athosklöster* (Leipzig, 1894). S. 101—140.

7) *Макарій*, Историја руской цркви IV, 166 и VII, 1 и сл.

8) Критичко издање хиландарског устава или типика приредио је *еп. Димитрије* и штампан је у 31 споменику српске краљ. академије (1898. г.). У предговору овог издања наводи се тврдња руског професора Дмитријевског, да је хиландарски типик пријевод у главним дијеловима типика евергетидског манастира код Цариграда. Испор. типик св. Саве за карејску посницу у *Meyer. Op. cit.* S. 184—187.

стојало је независно од црквене јурисдикције све до четвртог васељенскога сабора. На томе се сабору први пут расправљало о калуђерству и о његовом положају у цркви.⁹⁾ До тога доба (451. год.) манастири и калуђери управљали су се самостално и зависили су само од својих манастирских старјешина, а калуђерски завјети нијесу се још сматрали таквима, да се не би могло напустити их. Калуђери су састављали у цркви засебни staleж, који се разликовао, како од клира, тако и од свјетовњака̄. Није се допуштало у почетку калуђерима ни да примају свештени чин, како им не би од тога било какве сметње у строго аскетичким подвизима њиховим, него су они ишли на литурђију у оближње мјесто, гдје је црква била, у којој је редовни парохијски свештеник служио; а послије, кад су се почеле зидати цркве уз манастире, рукополагао се један калуђер, обично манастирски духовник, а по некада и манастирски старјешина, за презвитера (јеромонаха), и тај је служио службу у манастирској цркви за све калуђере. Кад су се за вријеме монофиситства показале у цркви велике смутње, које су изазивали већином калуђери, шљедбеници те јереси, користећи се независним својим положајем, тада је халкидонски сабор нашао за нужно уредити законодавним путем положај калуђерске задруге у цркви и установити једном за свагда одношај њихов према власти црквеној. Признавајући калуђерство као засебну задругу побожних људи, различну и од клира и од вјерних свјетовњака, сабор је издао ове основне наредбе: 1) Никакав се манастир не може у напријед саградити без дозволе за то надлежног епархијског епископа; 2) сви калуђери морају у свему и по свему бити потчињени дотичном епархијском епископу и од њега зависити, као што од њега морају зависити и сви манастири, над којим ће он водити строги надзор; 3) никакав калуђер не смије прекршити ни један од калуђерских завјета, а који то учини и не поврати се са покајањем у манастир, нека је анатема; 4) никакав се калуђер не смије бавити никаквим ванманастирским послом, осим јединога

⁹⁾ Канони гангрског сабора 340. г не тичу се непосредно калуђерства, него су они издани прогиву аскетичког фанатизма шљедбеника̄ Евстатија, епископа севастског. Види моје издање: Правила с тумачењима. II, 37—48.

случаја да му то ради потребе цркве допусти надлежни епископ, а који се калуђер усуди самовољно да то учини, мора одмах бити одлучен.¹⁰⁾

У VI вијеку калуђерство је постало предметом и државног законодавства. Неколико новела цара Јустинијана има, које се баве калуђерством и манастирима, и које подробније развијају одредбе о томе халкидонскога сабора.¹¹⁾ Све те новеле ушле су у номоканон XIV наслова, и према томе одредбе истих новела обвезне су и данас за све калуђере и све манастире православне цркве.¹²⁾ Овим одредбама државнога законодавства дао је црквену санкцију трулски сабор у неколико својих канона.¹³⁾ Бавио се послје калуђерством и седми васељенски сабор, кад је требало да се успостави и утврди манастирско уређење, које се растројило било за вријеме иконоборства, кад су услјед иконоборских нападаја многи манастири опустјели били и калуђери им растјерани.¹⁴⁾ За вријеме овога сабора живио је и дјеловао Теодор студијски, који је по канонима, што је издао овај сабор, и по другим постојећим од прије каноничким одредбама о калуђерству, саставио онај манастирски устав, о којем смо горе споменули, и који је постао главним манастирским уставом свега православног калуђерства.

Овијем је завршено било опће уређење калуђерства, колико унутрашње, толико исто и у спољашњим његовим одношајима. Издани су били неколики канони и на деветом помјесном сабору, али ови канони не одређују ништа новог, него су имали само задаћу да исправе поједине неуредности, које су се опазиле биле у манастирској дисциплини.¹⁵⁾

Ово што је до сада овдје речено о уређењу калуђерства, важи исто за калуђере (*μοναχοί, καλόγῆροι*), као и за калуђерице (*μονάζουσαι, καλόγῆραι*), са разликом само према полу. Као што су дотични побожни људи предавали се

¹⁰⁾ Види IV васељ. кан. 3. 4. 7. 8. и 16, и моја тумачења. Правила. I, 330. и т. д.

¹¹⁾ Нов. V, LXXIX, CXXIII, CXXXIII.

¹²⁾ Види особито XI наслов, а такођер и 44. главу Крмчије.

¹³⁾ Кан. 40—49.

¹⁴⁾ Кан. 17—22.

¹⁵⁾ Кан. 1—8.

аскетичком животу у прва времена цркве, удаљујући се од свјетске вреве, тако су то исто и у исто вријеме чиниле и неке побожне жене; и као што су у IV вијеку почели се подизати манастири за калуђере, тако су слични манастири подизали се и за калуђерице. На истоку спомиње се за вријеме Антонија великога *παρθενών*, у који је ушла као калуђерица Антонијева сестра. На западу за вријеме Амвросија миланског постојао је у Болоњи за калуђерице *sacrarium virginitatis*. До Пахомија великог живјеле су и калуђерице без одређених правила, као и калуђери. Кад је Пахомије издао односна правила за калуђере, та је иста правила увела Пахомијева сестра и за калуђерице. Ова Пахомијева правила била су послѣ замѣњена за калуђере Василијевим правилима, и та иста правила приложила је *св. Макрина*, сестра Василијева, и калуђерицама. Па као што су Василијева правила послужила основом за све потоње манастирске уставе за калуђере, тако се то исто догодило и за манастирске уставе за калуђерице. Овако је исто било и на западу. Као што су за све западне калуђере усвојена била правила *св. Венедикта*, тако је та иста правила усвојила *св. Схоластика* и за западне калуђерице.

§ 209.

Калуђерство по свом устројству.

Калуђерство је једно у православној цркви.¹⁾ За све калуђере без разлике важе она правила, којима је основу положио Пахомије велики и која је затијем подробно развио

§ 209. 1) У западној литератури зову православне калуђере сасвијем неоправдано *базилјанцима*, или калуђерима *реда св. Василија*. То је постало овако. Кад су у XIII вијеку поникле на западу познате двије калуђерске задруге: францишканска и доминиканска, тада ове задруге назваше *ordines religiosi* (духовни редови); а пошто су те задруге разликовале се од дотадашњег западног калуђерства, то сведоше и ово калуђерство у посебни *ordo*, и чланове му по првом устроитељу калуђерства на западу, *св. Венедикту*, назваше *бенедектинцима*, тако да на западу од поменутога вијека сви се калуђери (*фратри*) почеше разликовати по орденима. Кад су у XVI вијеку били поунијађени православни манастири, што су били у јужној

Василије велики, а која су, допуњена према законским прописима црквене и државне власти, нашла израза у разним манастирским уставима, и особито у студијском уставу.

Према степену аскетичког живота калуђери се дијеле на расофоре, малосхимнике и великосхимнике.

Расофори (ῥασοφόροι, ῥασσοφοροῦντες) су калуђери, који су примљени у чин, пошто су издржали канонички установљено искушење и показали се достојни чина, али који нијесу положили калуђерске завјете. Постају расофори нарочитим свештеним обредом, који редовно обавља манастирски настојатељ у цркви у присуству све манастирске браће; а зову се расофори, јер имају право носити *расу* (ῥάσων, рјаса), уз коју увијек иде и *камилавха* (καμηλαύχιον).²⁾ Расофори су дужни у свему испуњавати манастирска правила, као и други калуђери вишег аскетичког степена, и премда они нијесу положили свечано калуђерске завјете, али су морално тим завјетима везани, и забрањено им је збацити са себе расу и камилавху, и повратити се опет у свјетовњаке. Ова је забрана у осталом само егичког карактера, „јер“, опажа Валсамон у тумачењу 5. канона деветог помјесног сабора, „није прилично, да онај који се обукао у калуђерско одијело, данас ступи међу народ као монах, а сутра опет као свјетовњак; ово би значило шалити се са светим чином, и ради тога треба таквог калуђера приморати да остане у свом манастиру.“³⁾ Захтје ли расофорни калуђер на сваки начин да остави манастир и да се по-

Италији, тада и *унијатске калуђере* тих манастира сведоше у посебни ордо, и назваше их *базилијанцима*, према правилима Василија вел., по којима су ти калуђери живјели. По тим западним базилијанцима, или унијатским калуђерима, зову западњаци базилијанцима и православне калуђере. Међутијем у православној цркви нема никаквих базилијанаца, јер је у њој калуђерство једно, без свакога дијељења на редове, или ордене, нити је икада икоји озбиљни православни писац назвао тим именом православне калуђере. И само простом погрјешком стилизације ми морамо сматрати чл 73. закона од 27. априла 1890. о цркв. властима у *Србији*, да су „манастири монашка братства источно-православне вере, *реда св. Василија*.“

²⁾ Шта значи раса и камилавха види *Веніалинъ*, Нов. Скрижалъ. IV, 83. 84.

³⁾ Атинска Синтагма. II, 665., а испореди и чланак *Валсамонов* о расофорима у истом издању IV, 497.

врати у свјетовњаке, не може му се то по закону запријечити, и у праву је затијем да и у брак ступи, ако жели.⁴⁾

Малосхимници (μικρόσχημοι) су калуђери, који су свечано положили калуђерске завјете. Зову се тим именом за разлику од великосхимникā. *Схимна* или *схима* (σχήμα, образъ) по каноничкој терминологији значи спољашња понизност, смиреност, која показује унутрашњу душевну скрушеност,⁵⁾ и према степену те скрушености зове се схимна или мала (μικρόν) или велика (μέγα).⁶⁾ При односном свештеном обреду у цркви малосхимник полаже калуђерске завјете и свечано обећава а) да ће се свагда уздржавати од свега што угађа тјелесним жудњама, б) да ће до смрти бити послушан према свакоме и в) да не ће никада тежити да има шта свога. Као спољашње знаке добива при истом обреду малосхимник: *паракамилавху* (παρακαμηλαύχιον, или περικεφαλαίαν) и *мантију* (μανδύαν).⁷⁾ Ко је правилним начином постао малосхимник, тај не може више никада самовољно иступити из калуђерства, и везан је до смрти завјетима, што је положио.

Великосхимници (μεγαλόσχημοι), или калуђери анђелског облика (τοῦ ἀγγελικοῦ σχήματος), постају при особитом свештеном обреду у цркви, при којем понављају у строжијој форми малосхимничке завјете и добивају као спољашње знаке: *кукуљ* (κουκούλιον) умјесто пређашње паракамилавхе, и *аналав* (ἀνάλαβον) или *парамантију* (παραμανδύαν) украшену крстовима.⁸⁾ Великосхимник се обвезује добровољно, да ће сав свој живот провести у најстрожијем посту и непрестаној молитви Богу; а може настојатељ доличнога манастира допустити да се посвети великосхимничком животу само оном калуђеру, који се за много година одликовао у свагдашњем строгом извршивању свију калуђерских правила.

Слични су великосхимницима *анахорети* (ἀναχωρηταί), који се одају усамљеничком животу, затворивши се у какву малу ћелију, одијељену од манастира, и проводе сав живот у свагдашњем посту и молитви. За ове калуђере одређује 41. канон трулскога сабора, да прије него што ће се одати

4) Црквено-правни податци о овоме у *Zhishman, Eherecht* S. 493.

5) Зонарино тумачење 3. анкирског канона у *At. Синт.* III, 25.

6) *At. Синт.* II, 707.

7) Шта значи мантија види *Веніаминъ*, сп. књ., IV, 91.

8) *Веніаминъ*. IV, 96. 97.

усамљеничком животу морају провести годину дана ван манастира у свијету, како би се могла јасно показати сталност њихове одлуке за онакав живог, и кад почну такав живог, не смију више никада изићи из својих затвора, осим случаја да им то ради какве особите потребе дозволи надлежни епископ. К овима се односе и *еремити* (ἐρημίται), који сав свој живог проводе у каквој пустињи, а о којима спомиње 42. трулски канон.

По установи својој и устројству калуђерство заузима засебни положај у цркви. Канони, кад говоре о калуђерима, разликују их и од клира и од свјетовњака.⁹⁾ Према томе кад један калуђер има бити примљен у клир, он мора пријећи све степене јерархије, као и сваки други свјетовњак. Као што смо прије споменули (§. 208), калуђерима је у почетку било чак забрањено ступати у клир. Кад су се у V вијеку почеле градити уз манастире засебне цркве, епископи су тада рукополагали поједине старије калуђере за презвитере ради црквених служба. Течајем времена, кад је значај калуђерства почео то јачи бивати у цркви и хришћанском друштву, епископи су већ почели рукополагати за презвитере све калуђере, који су какву важнију службу у манастиру вршили. Ови калуђери, који би добили презвитерски степен, названи су *јеромонаси* (ἱερομόναχοι), а који би рукоположени били за дјакона, називали су се *јеродјакони* (ἱεροδιάκονοι); остали сви звали су се, као што се и данас зову, *монаси* (μόναχοι). Манастирски старјешине, могли су бити, као што су и бивали само монаси, дакле без презвитерског рукоположења.¹⁰⁾

Калуђери сви без разлике зависе од надлежног епархијског епископа. По учењу каноничког а права православне цркве ово треба разумијевати у апсолутном смислу, јер нема нити може бити и једнога калуђера, ма какво он достојанство имао у јерархији и ма на каквој се он налазио служби, а да није у безусловној потчињености и зависности од оног епископа, у чијој епархији он борави.¹¹⁾ Ово је

⁹⁾ IV васељ. 28, трул. 81, VII вас 5 9. 13 и др.

¹⁰⁾ *Валсалои* у тумачењу 5 картаг канона спомиње многе игумане, који су били без презвитерског чина (ἀγίοι ἱγούμενοι), и према томе нијесу имали власт примати у калуђерски чин нове калуђере. Ат Синг III, 312, а испореди и II, 618

¹¹⁾ Само калуђери ставропигијских манастира од тога су искључени, о чему види даље §. 213.

учење тачно и јасно изражено у 4 канону четвртог васељенског сабора, халкидонскога, и затијем поновљено у свима другим канонима, који говоре о калуђерима.¹²⁾ Епископ према томе има право и дужност да бдије над свима манастирима и над свима калуђерима, и калуђери, вршећи прописе калуђерских правила, морају слушати наредбе надлежног епархијског епископа и ништа не чинити што је ван круга тих правила, а без изричне епископове приволе. Са епископовом приволом могли су, а могу и данас, калуђери вршити сваку службу у црквеној управи. Валсамон у тумачењу поменутога халкидонскога канона спомиње, како се калуђерима повјеравало вођење не само црквених, него и државних и народних послова (*βασιλικὰς καὶ δημοσιακὰς δουλείας*), али само и свагда са дозволом надлежног епархијског епископа.¹³⁾ Одношаји погчињености калуђера дотичним епископима утврђени су и државним законодавством.¹⁴⁾ За непослушност једног калуђера свом епископу, халкидонски сабор својим 8. каноном одређује, да се такав калуђер одлучи, а ако устраје у упорности, по 18. канону истога сабора мора такав калуђер бити свргнут.

§ 210.

Ступање у калуђерство.

Свакоме је слободно ступити у калуђерство. Никакав сталез, никакво звање, па и никакав пријеступ, што је неко можда учинио, не може запријечити дотичноме лицу да ступи у калуђерство, ако жели. Канон 43. трулскога сабора означаје живот калуђерски као живот кајања (*ἐν μετανοία ζωῆ*) и одобрава свакоме, који хоће да се таквом животоу посвети. Али пошто се тај живот мора по односним правилима проводити, и калуђерска је задруга позитивним законима уређена, то установљене су одређене каквоће, које мора имати дотични који жели да у калуђерство ступи, и затијем мора показати на дјелу, да је достојан да буде калуђер. О каквоћама кандидата за калуђерство просуђује

¹²⁾ Види све паралелне каноне у мом издању Правила с тумачењима II, 559

¹³⁾ Ат. Синт. II, 229.

¹⁴⁾ Justin. пов. V, 1. СХХIII, 21. СХХХI, 7.

надлежна власт, прије него што ће га примити у манастир, а о другоме се суди за вријеме канонички прописаног искушења.

1. *Каквоће*, које се захтијевају од кандидата за калуђерство, једне су карактера физичког, а друге јуридикчког.

Двије су каквоће *физичког карактера*, и то:

а) *Прописана доб*. У канонима се разликује доб за ступање у манастир ради вјежбања у манастирском животу и ради искушења, од доби за полагање калуђерских завјета. За ступање у манастир 40. трулски канон прописује, да дотични мора имати навршених десет година од рођења. Побудом да се дотични у тако младим годинама примају у манастир, канон наводи, што треба бодрити свакога да добро бира и да се дуго о томе не предомишља. Али исти канон не допушта самом манастирском старјешини да то чини по својој власти и да се то сматра опћом нормом, него наређује да надлежни епископ има одлучити, да ли се десетогодишње дијете има примити у манастир, или се пак има почекати, док то дијете старије буде. Обичним је правилом за ово пропис 18. канона Василија великога, по којем канону може се примити у манастир лице, којему је шеснаест или седамнаест година, јер је тада оно већ превалило дјетињску доб и разумије шта ради, а на изјаве које неко учини прије тих година, Василије у овом истом канону сматра као на дјетињске ријечи (*παιδικὰς φωνάς*). Кад је дотично лице примљено у манастир, оно може одмах почети период односног искушења, и кад наврши искушење, а тада му је већ деветнаест или двадесет година, може тада бити удостојен одјејанија раси, и дакле постати расофорним калуђером, ако му његов духовник изда за то прописану свједоцбу. Полагање калуђерских завјета мора касније бити, и то, за калуђере, по аналогiji односног прописа 126. картагенског канона, кад им је двадесет пет година, а за калуђерице, по смислу 15. халкидонског канона, кад им је четрдесет година.¹⁾

§ 210. ¹⁾ Властарева синтагма М, 15 (Ат. Синт. VI, 390) Види тумачење 40 трул канона *архим. Јоанна* (II, 409—416). У *Карлов. митрополији* за полагање калуђерских завјета одређено је да је дотични навршио 24 годину (Монашка правила 1899. § 8); у *Грчкој* 25 година (Диатагма 28. јула 1858); у *Русији* 30 година (О сост. IX. чл. 344), а 25. година ко је прешао науке (Син. указ 29 маја 1832).

б) *Здрав разум*. Кад дотични има да положи калуђерске завјете, прије него што ће то учинити, надлежни га пита, да ли он то свјесно чини и да није од кога на то принуђен. Да би могао одговорити на такво питање, он мора да је при здравој свијести и разуму. Према томе канони наређују, да се не смије примити у калуђерство, који је слабоуман (*ἡλιθιότης*), луд (*μαίνόμενος*) и уопће који је болестан у мозгу. Постриг, који би један игуман извршио над таквим лицом, нема никакве важности, а сами игуман подвргава се епитимији за непромишљени свој поступак.²⁾

У погледу каквоћа *јурјидичкога карактера*, канони забрањују примати у калуђерство лица, која нијесу слободна од установљених друштвених обвеза. Ово исто захтијевају и државни закони. А оснива се то на опћем и сталном правилу цркве, да служба Богу и цркви буде потпуна и не запријечена од спољашњих одношаја човјека к свијету, и с друге стране, да се под изговором те службе не руше законита права државе и законите дужности, које има сваки човјек као државни поданик. Према томе

а) не може ступити у калуђерство лице, које је браком везано. Допушта се ово само у таквом случају, кад се по доброј вољи међусобно договоре муж и жена, и жена пристане да јој се муж закалуђери, или муж да му се жена закалуђери.³⁾ Али и у оваквом случају не дозвољава се дотичној страни, да непосредно послѣ договора одмах прими калуђерски постриг, него мора пријећи најмање три мјесеца послѣје тога, да би се видјела сталност одлуке, и да ли од тога не ће бити каква штета за догичну породицу. Ријешење оваквог договорног развода брака спада у надлежност онога суда, који расправља по праву брачне парнице. При афермативном ријешењу пигања оваквог, и пошто се брак између догичних лица смагра пред законом растргнутим, страни која остаје у свијету дозвољава се ступити у нови брак, ако то зажели.⁴⁾

б) Не може ступити у калуђерство ко је малољетан,

²⁾ Властар. синт. М, 15 (Ат. Синт. VI, 379).

³⁾ Номоканон. XIII, 4. Власт. синт. Г, 13 (Ат. Синт. I, 297. VI, 178).

⁴⁾ Нов. СХХIII, 40. Власт. синт., сп. мјесто.

а без приволе родитеља или скрбника; исто тако ни онај, којега присиљују родитељи да се закалуђери.⁵⁾

в) Не може бити примљен у калуђерство ко је обвезан неком јавном службом, ако му то не дозволи надлежна власт; а тако исто ни она лица, која су под судом или која су дуговима оптерећена.⁶⁾

г) Забрањено је примати некога у калуђерство за новац, јер се то сматра симонијом, исто као и примање некога у клир за новац.⁷⁾

д) Према завјегу што дотични мора положити, да не ће никада ништа свога имати, 6. канон деветог помјесног сабора наређује, да кандидат калуђерства, прије него што ће ступити у манастир, мора расположити својим имањем, које случајно посједује. Ако има живу дјецу и има неки иметак, дужан је тај иметак раздијелити по закону међу дјецом, а онај дио што послѣје тога остане, мора пријећи у влаштину манастира; жели ли да сав свој иметак раздијели међу својом дјецом, у таквом случају мора и себе ставити у дио подједнако са дјецом, и тај дио његов прелази манастиру. Исто ово вриједи и за родитеље онога, који хоће да се закалуђери.⁸⁾

2. *Искушење (δοκιμασία)*. Прије него што ће се дотичноме допустити да ступи у чин калуђерски, он је дужан да издржи под руководством вјештога старца калуђера односно искушење, то јест, мора се добро извјежбати у манастирским правилима и показати искрену и тврду намјеру своју да се посвети калуђерству. *Искушење* ово мора трајати три године. То наређује 5. канон деветог помјесног сабора, и мора се строго чувати, „осим случаја, ако наиђе каква тешка болест, која примора да се скрати трогодишње вријеме, или ако је човјек побожан, који је и у свјетовном одијелу живио као калуђер, јер ради потпуног искушења таквог човјека доста је и шест мјесеци.“ Исти канон пријегу игуману свргнућем са игуманства, ако прими некога

⁵⁾ Васил вел кан 18 и односно тумачење.

⁶⁾ Номоканон IX, 32. XI, 3 (Ат. Синг I, 222. 256).

⁷⁾ VII васељ. сабора кан. 19 Види и 81. правило у номоканону при вел. требнику.

⁸⁾ Номоканон. XI, 1 (Ат. Синг. I, 248).

у чин без искушења.⁹⁾ Сами посао овај руковођења дотичног искушеника и упућивања да се достојно спреми за калуђерски постриг, 2. канон истога сабора повјерава манастирском старјешини, игуману. У нашој крмчији спомиње се „поручникъ“, старији један калуђер, који мора примити дотичног искушеника под непосредни свој надзор, те упућивати га и утврдити га у тачном испуњавању свију калуђерских правила;¹⁰⁾ а у 79. правилу номоканона при великом требнику тај старији калуђер зове се „примець“ (*ἀνάδοχος*, кум), слично ономе као што кум при крштењу прима на себе старање о хришћанском васпитању свога кумчета.

§ 211.

Калуђерски постриг.

Постриг (*μοναχική ἀποχάρσις*) то је чин, којим дотично лице ступа формално у калуђерску задругу и постаје њезин пуноправни члан. Обавља се овај чин свечано по прописаном обреду у великом требнику, при чему се дотичноме стриже унакрсн коса на глави.

Право обавити овај чин припада надлежном манастирском старјешини, игуману или архимандриту.¹⁾ При обављању самога чина мора бити присутан и онај калуђер,

⁹⁾ Ослобађају се данас уопће од искушења они, који су свршили све богословске науке, а такођер и удови свештеници, који се желе закалуђерити. Види на прим за *Русију* синодски указ од 29. маја 1832.

¹⁰⁾ Овај се „поручникъ“ спомиње у тексту 2. кан. деветог помјесног сабора. Види и Власт. синт. М, 15 (Ат. Синт. VI, 383).

§ 211. ¹⁾ Види Валсамон тумач 14 кан. VII вас сабора (Ат. Синт. II, 618); а испореди и синђелију епископима у ат. синтагми V, 550. У случају да не може сâм манастирски старјешина да обави овај чин, тада то чини један старији јеромонах по назначењу надлежног епископа. Валсамон тумачење 6 и 126 картаг. канона (Ат. Синт. III, 312. 519) Свјетовни свештеник не може овај чин обавити. Наредбу о томе налазимо у 82. правилу номоканона при вел. требнику, гдје је казано: „мирскій попъ да не постризаеъ монаха“ (*οὐδέ ὁ κοσμικός παπᾶς κουραίει καλόγερον*). У тумачењу овога правила *Павловъ* (стр. 211—213) приводи одлуку руског митрополита Кипријана из XIV вијека, да „мирянину попу не годится стричи въ чернцы: иже бо самъ не имѣеть, како можетъ иному дати?“

под чијим је руководством дотични провео вријеме искушења, то јест онај кум (поручникъ, примець) који јамчи пред свима, да је искушеник достојан да буде калуђер. Постриг калуђерице има право обавити само епископ.²⁾

При постригу расофора обред је краћи, и при односним молитвама нови калуђер прима расу и камилавху. Постриг малосхимника бива много свечаније. Ту прије свега дотични јавно и свечано исповиједа, да по својој доброј вољи и без ичије принуде прима свеу схимну, затијем обећава сталност у манастиру и у подвижништву, и најпослије полаже по пропису *калуђерске завјете* (ἐπαγγέλιατα), а то су: а) уздржљивост, б) послушност и в) сиромаштво.

1. *Уздржљивост* (παρθενία, дѣвство, цѣломудрије) је први и главни завјет, што калуђер полаже Богу и цркви, залажући при томе савјест своју. Он се јавно и свечано одриче за сав свој живот сваке тјелесне угодности у најопширнијем смислу, и заклетвом пред Богом обећава, да ће се безусловно клонити тих угодности, а посебно: да ће свагда носити црно скромно одијело по пропису манастирског устава, да не ће никада ићи на никакву свјетску забаву, да ће свагда бити смирен и побожан, да ће кроз сав свој живот постити по манастирском уставу, и да ће се до смрти своје безусловно уздржавати од тјелеснога сношаја са женским полом (а калуђерица са мушким полом). Ово пошљедње саставља главну основу овога завјета, и на то је у канонима обраћена особита пажња, подвргавајући највећим епитимијама калуђера или калуђерицу, који би порушили завјет овај и учинили блуд. Василије велики својим 60. каноном подвргава такве калуђере петнаестогодишњој епитимији. Трулски је сабор својим 44. каноном смањио то на седмогодишњу епитимију, али само у таквом случају, по опасци Валсамона, ако се дотични калуђер, који је учинио био блуд, искрено покајао и повратио се пређашњем строго калуђерском животу.³⁾ Каноничка строгост ова постаје још јача, ако се калуђер или калуђерица усуди ступити у брак. Овакав брак канони и не сматрају за брак, него простим блудом, и 16. халкидонски канон наређује

²⁾ Кан. 6. картаг. сабора. Испореди Зонарино тумачење 44. картаг. канона (Аг. Синт. III, 410).

³⁾ Аг. Синт. II, 410.

одлучење од црквене заједнице за сваког калуђера и калуђерицу, који би то учинио. Исти овај канон даје право надлежном епископу да може и милосрдније поступити према таквим лицима. Али ово не треба разумијевати као да би епископ могао и признати законитим брак неког калуђера или калуђерице, јер би то протурјечило изричним о томе канонима (15. халкидонскога, 19. анкирскога, 44. трулскога, 6. и 18. Василија великога и др.), него то значи да епископ може и не одлучити сасвијем преступне од црквене заједнице, одредивши им умјесто тога другу епитимију.⁴⁾ Валсамон у тумачењу истог 16. халкидонског канона приводи наредбе грчко-римског законодавства, по којима сагласно са учењем црквенога законодавства, брак једног калуђера сматра се простим блудочинством, а не браком, и не само што се такав брак имао безусловно одмах развести, него догични су се подвргавали најтежим тјелесним казнама.⁵⁾ У 77. правилу номоканона при требнику овако се то учење излаже: „Монахъ или монахиня аще придуть во общеніе брака, не судится то бракъ, но блудъ. Сего ради донелѣже не распустятся, въ церковь да не входятъ, но да отлучатся. Аще же случится имъ умрети безъ покаянія, да не погребаютъ ихъ, нижи творять имъ поминъ, ибо чужды суть христіанъ.“⁶⁾ О томе пак, да може један калуђер или калуђерица по својој вољи оставити калуђерски чин, послѣје правилнога пострига, да може напустити положене завјете, а посебно завјет да не ће никад за живота свога имати сношаја са другим полом, да се може дакле раскалуђерити и тада у брак ступити, о томе свему у канонима нема ни једне ријечи, него напротив у номоканону постоји наредба, да калуђер који остави манастир и пријеђе у свјетски живот, мора бити на силу повраћен у манастир, да се кроз сав свој живот каје за апостасију од свога чина.⁷⁾

4) Види моје тумачење 16 халкид канона у Правила. I, 368—369.

5) Ат Синт. II, 258.

6) Подробености о овоме у *Zhishman*, *Eherecht*. S. 500—505.

7) Номоканон IX, 32 (Ат Синт. I, 222) Власт синт. M, 15 (Ат Синт. VI, 395) За Русију, Зак. гос. росс IX, чл 253. 254. 255. и XIV, чл 280; за Аустрију §. 63 грађ законика; за Србију одлука архиј. сабора од октобра 1886. бр 35 и септембра 1891. бр. 131 Види даље билъ. 3. §. 212.

2. *Послушност* (*ὀπακοή*, послушаніе). По калуђерским правилима, која се садрже у свима манастирским уставима, послушност, на коју се калуђер завјетује, треба разумијевати у апсолутном смислу, тако да калуђер нема нити смије имати своју вољу, него ту вољу он подлаже у свему и по свему вољи својега старјешине, и према томе не може сам по себи извршити никакав јуридички чин. О оваквој безусловној послушности калуђера својим старјешинама говори опширно Василије велики у својим калуђерским правилима, а 2. канон десетог помјесног сабора напомиње да завјети калуђерства садрже дужност сватдашње послушности и учеништва. Према овоме и грађанско законодавство не признаје калуђерима, да могу ишта у државној служби радити или ма какав чин извести у области приватнога права.⁸⁾ Покоравајући се својим старјешинама, а на првоме мјесту манастирском настојатељу, калуђер мора безусловно слушати њихове наредбе и одмах и без и најмањег приговора те наредбе извршити. Не учинили то, по ријечима 113. правила номоканона при требнику, „соперникъ Божій обрѣтается“, и подвргава се казни. Мора калуђер извршити сваку настојатељеву наредбу и тада, ако му се учини да није строго оправдана, остајући му послѣ слободно да се пожали код надлежног епископа.

3. *Сиромаштво* (*στενοχωρία*, тјснога). Тијем што се калуђер при своме постригу одриче свијета и свега што је у свијету, он не може имати ништа свога, него све што ма којим било начином стече, све је то манастирско. Василије велики у својим калуђерским правилима зове крађом (*κλεπή*) приватни иметак једног калуђера, а Теодор студијски у својим епитимијским правилима одређује, да калуђер не смије у апсолутном смислу имати ништа свога.⁹⁾ У овоме смислу издан је био седмим васељенским сабором посебни (19.) канон.¹⁰⁾ У IX вијеку све дотадашње законске прописе о овоме свео је у један (6.) канон девети помјесни сабор наређујући, да кандидат калуђерства мора прије пострига расположити својим приватним иметком, и све што стече послѣ тога припада манастиру, у којем је примио

⁸⁾ Номокан IX, 37 (Ат. Синг. I, 230). За *Аустрију* §§. 192. 573. 581 591. грађ. законика

⁹⁾ Епит. 20. правило, исто и у студ. уставу.

¹⁰⁾ Види тумачење *архим. Јоанна* овога канона (II, 546—547).

постриг. Овај канон заједно са односним прописима црквеног и државног законодавства строго се свагда пазио у православној цркви и до данашњега дана.¹¹⁾ — Од овог опћега правила могу бити ослобођени само они калуђери, који по дозволи епархијског епископа заузму ван својега манастира какву службу, која није у зависности од манастирске управе. О овоме постоји нарочита законска наредба, коју Вајсамон приводи у тумачењу 6. канона деветог помјесног сабора.¹²⁾ По тој наредби калуђер, који нешто стече независно од манастирске службе, може тијем располагати по својој жељи, ако је нешто дао у манастир, кад се закалуђерио, а ако није тада ништа дао, дужан је при смрти од стеченог иметка оставити манастиру трећи дио.¹³⁾

§ 212.

Пошљедице калуђерског пострига.

Постригом правилно обављеним дотично лице ступа формално у калуђерски или свети чин. Овај чин свети оци и учитељи цркве смаграју тајном (*μυστήριον*) и испоређују га са тајном крштења и тајном брака; па као што тајна крштења има неизгладиви карактер, тако то исто има и

¹¹⁾ Номокан. XI, 1. Власт. синт. М, 15 (Ат. Синт. I, 248. VI, 395). За *Аустрију* види, осим мноштва старијих дворских декрета, одлуку бечког врховног судишта од 9. децембра 1870; за *Русију*, Зак. гос. росс. IX, чл 259. и X, чл 1223.

¹²⁾ Ат. Синт. II, 672. То је 5 новела цара Лава (886—912), која је наштампана у *Zachariae*, Jus. gr.-rom. III, 73—76.

¹³⁾ Питање о власттини, на које могу имати право калуђери нормирано је данас у појединим државама посебним законима. Тако за *Аустрију* постоји дворски декрет од 7. јула 1827. у којем се одређује (т. 9): „Kein in der Comunität lebender Ordensgeistlicher soll ein Separat-Vermögen besitzen, wovon nur *diejenigen eine Ausnahme machen*, welche entfernt von ihrem Kloster oder Stifte als öffentliche Professoren oder sonst in einer anderen Anstalt sich befinden, und in der Lage sind, eine eigene Haushaltung zu führen.“ Види моје тумачење 6. канона IX пом. сабора у Правила. II, 279—281. У *Русији* дозвољено је манастирским настојатељима указом од 21. фебр. 1766. да могу посједовати покретни иметак и тијем по вољи за живота или при смрти располагати. Имају право на свој иметак и калуђери руских необщежителъных манастира и грчких идиоритмичких манастира, о чему види даље §. 213.

калуђерски чин, и као што је брак у нормалном стању свом неразведљив, тако је неразведљива и свеза калуђерскога чина. Према томе учењу, дотично лице, које је примило калуђерски чин, не може се тога чина никада више одрећи, а ако то учини, нека је анатема (*ἀνάθεμα τίς ἐσθαι*), наређује 7. халкидонски канон. Учење ово најподробније је изложио *Теодор студијски* у разним својим списима;¹⁾ а у номоканону се одређује, да калуђер који се одрече чина, напусти манастир и почне живјети свјетовњачки, мора бити кажњен и од црквене и од државне власти, мора му се одузети све имање, што је случајно стекао, и на силу (*ἄκωυ*) мора бити повраћен у манастир.²⁾ Да пак један калуђер може тражити да буде ријешен чина, и да му то при ма којим било условима може црквена власт допустити, о томе нема, као што смо већ споменули, у канонима ни једне ријечи, а по учењу православне цркве о значају калуђерскога чина, не може ни бити о томе ријечи.³⁾

§ 212. 1) Особито у писму његовом калуђеру Григорију (lib. II. ep. 165) и у писму игуманији Еуфросини (ep. 196).

2) Номокан. IX, 32. Власт. синт. М, 16 (Ат. Синт I, 222. VI, 395). Види и 44. главу Крмчије.

3) У *руској* цркви допушта се калуђеру да може оставити чин, повратити се у свјетовњаке и оженити се. Одредба о овоме садржи се у чл. 86. консист. устава 1883. год. и у чл. 349. тома IX руских државних закона изд. 1886. године. До априла 1823. год. важила је и у руској цркви опћа каноничка практика, да се не смије допустити никаквом калуђеру да остави чин и да се затијем може и оженити. Тада је настојатељ једног манастира у екатеринославској епархији, архимандрит Јоасаф Лебедински, обратио се синоду прошњом, да му дозволи раскалуђерити се (I Полн. собр. зак. бр. 29413). Послије дугог расправљања о томе у синоду и у државном савјету, ријешено је питање ово афермативно и уважена прошња оног архим. Јоасафа, и затијем су издане биле горепоменуто опће законске одредбе. Поступа се у таквом случају овако. Најприје манастирски настојатељ настоји одвратити дотичнога калуђера да не оставља свети чин, и кад остане без успјеха то настојање, тада то чини нарочито свештено лице, које за то епископ одреди, и најпослије консисторија. Ово се продужава за 6 мјесеци, па ако се за то вријеме не успје привољети оног калуђера, да одустане од своје намјере, тада му консисторија издаје дозволу да може иступити из чина калуђерског, а уједно и из свештенства (види у мом издању Правила с тумач. I, 446—450. и 500—501). Тај раскалуђер постаје услијед те консист. одлуке свјетовњак, као што је прије био, и слободно му је и оженити се. Оваква практика постоји само у руској

Живот калуђерски мора да је строго упорављен према светоме чину. Чим су веће обвезе, које неко добровољно и при потпуној свијести прима на себе, тијем је већа и одговорност његова, кад прекрши те обвезе. Ово важи поглавитим начином за калуђере, којих је живот сасвијем различит од свега осталог друштва и код којих се сматрају као тешки grijех и такви чини, на које се код осталих вјерних једва и пажња обраћа. Кад се калуђери добровољно и уз свечану заклетву обвезују да ће проводити свети живот, то код њих мора се строго осудити сваки поступак, који је прогиву те светиње, и канони за сваки такав њихов поступак подвргавају их десетерострукој казни од оне, која се за исти поступак прописује за особе, које се на такав живот нијесу обвезале.⁴⁾ Суд о томе припада манастирском настојатељству и надлежном епископу.⁵⁾

Као пошљедица пострига и према положеним завјетима, калуђери су ограничени у вршењу и неких одређених права у друштву. Тако

а) калуђер не смије се бавити свјетовним пословима, војничким, политичким, цивилним и другим сличнима,⁶⁾ и према томе, како црквени тако исто и грађански закони не признају право калуђеру, да може узимати на себе каква старатељства о другима,⁷⁾ нити да може јављати се свједоком у цивилним стварима.⁸⁾

б) Калуђер (јеромонах) не може вјенчавати.⁹⁾ Ово у осталом треба разумијевати за оне калуђере, који живе у манастиру; а ако је један калуђер на парохијској служби, дозволом

цркви, и то тек од неких 80 година, и нијде друго — Ми смо се обраћали најбољим данашњим руским канонистима да нам разјасне, како се може сложити ова практика руске цркве са основним каноничким учењем о томе правосл цркве, и из одговора што смо добили видјели смо, да нијесу кадри да помену практику основано оправдају.

⁴⁾ Номокан IX, 29. XI, 5 (Ат. Синт I, 210. 258).

⁵⁾ Номокан. XI, 4. 6 и др Власт синт. М, 15 (Ат. Синт. I, 257. 258. и др VI, 393).

⁶⁾ Халкид кан 3. 4. и моја тумачења. Правила. I, 331—339.

⁷⁾ Власт. синт М, 15 (Ат. Синт. VI, 395). Испор. §. 192. *аустријског* грађ. законика

⁸⁾ Пом. мјесто у Властар. синтагми, а испор. и §§. 581. и 591. *аустр.* грађ. законика.

⁹⁾ Правило 84. номоканона при вел. требнику.

свог епископа, тада он може слободно вјенчати, исто као што може обавити сваку другу тајну, на коју је овлаштен презвитер.¹⁰⁾

в) Калуђер не може ни кумовати једном дјетету по крштењу.¹¹⁾ Ова је забрана условљена оним основним начелом, да калуђер не смије имати ништа заједничкога са свијетом, и према томе он не би могао као крштени кум водити о своме кумчету канонички прописано старање.¹²⁾

§ 213.

Манастири.

У почетку су калуђери живјели сваки за себе у удаљеним од осталог свијета мјестима, саградивши своју *ћелију* (κῆλλιον), због чега су их звали *ћелиоти* (κελλιῶται). Кад би саградило неколико калуђера у једноме мјесту сваки своју *ћелију*, близу једна другој, тада је од свију тих *ћелија* постајала нека мала насеобина, која је по облику своме названа *лавра* (λαύρα, vicus),¹⁾ или послије кад је заведен киновитски живот, *манастир* (μοναστήριον). За калуђере били су засебни манастири, и засебни за калуђерице. Постојали су и заједнички манастири за калуђере и калуђерице, али овакве је манастире забранио у VIII вијеку седми васељенски сабор.²⁾

Манастир један смије и може бити саграђен само са приволом надлежног епархијског епископа. Ово наређује 4. канон халкидонског сабора. На деветом помјесном сабору поновљена је била ова наредба васељенског сабора. „Нико не смије основати манастир без знања и приволе епископове; и само кад епископ пристане и даде дозволу (ἐπισκό-

¹⁰⁾ Види биљешку о томе у задар. часопису „Истина“ за 1887. стр. 348—349.

¹¹⁾ Прав. 84. номоканона при вел. требнику.

¹²⁾ Испор. тумачење А. Павлова 84. правила номоканона при требнику (стр. 215), гдје се приводи одлука царигр. патријарха Григорија V од маја 1806, да не само јеромонаси, него ни епископи не смију кумовати при крштењу, а још мање бити вјенчаним кумом при браку.

§ 213. 1) Од овога су послије назване *лаврама* велики манастири са више зграда, које је окружавао високи зид.

2) Кан. 20. Види и моје тумачење овога канона. Правила. I, 628.

πρὸ συνειδήτους καὶ ἐπιτρέπουτος), и пошто се изврши прописана молитва, као што је то од старине богољубно установљено, нека се тада манастир гради, а сами манастир и све оно што му припада нека се упише у пописну књигу (βρεβίφ ἐγκυρράφεισθαι) и нека се та књига положи у епископијску архиву“, одређује 1. канон поменутог помјеснога сабора. Према овој основној каноничкој норми, дотични побожни човјек, који жели да сагради нови манастир, мора пријавити то епископу, у чијој ће се области манастир градити, и кад епископ испита и увјери се о искрености намјере дотичнога човјека и да он то чини збиља у побожној цијељи и без штете другима, и покрај тога још, да је мјесто за манастир згодно и да исти човјек пружа јамчевину, да ће манастир потпуно саградити и снабдјети га свим што је нужно, тада епископ издаје односну дозволу, а у противном случају ту дозволу ускраћује.³⁾ Дозволивши градњу, и пошто се састави односна писмена исправа о манастиру и имовини његовој, епископ при односном црквеном обреду полаже св. крст у темељу новог манастира (τὸ σταυροπήγιον), и кад је градња довршена освећује га.⁴⁾

Једном освећени манастир мора за навијек остати манастиром, нити може икада бити претворен у свјетовно обиталиште (κοσμικὸν καταγώγιον), а добра која манастиру припадају, морају за навијек остати својином манастира; а ко поступи противу овога, подлежи каноничким казнама (ὀποκείσθαι ἐκ τῶν κανόνων ἐπιτίμωσις). Ово наређује 24. канон халкидонскога сабора; а исто то понавља 49. канон трулски и 13. канон седмог васељенскога сабора.⁵⁾ За неприкосно-

³⁾ Види 17 кан VII вас сабора и тумачења Зонарина и Валсамонова истога канона у Ат. Синт. II, 625. 626.

⁴⁾ Картаг 6. канон. Номокан. III, 14. XI, 1. Властар синт. Б, 12 (Ат Синт I, 117. 247. VI, 263) Види и Валсамоново тумачење 1. кан. IX пом. сабора (Ат Синт. II, 650)

⁵⁾ Секуларизација манастира и манастирског добра, која се показала у разним државама пошљедњих вијекова, мора се са овога гледишта сматрати дјелом протуканоничким, и црква је имала сасвијем оправдани разлог, кад је то осуђивала и дизала свој глас противу државе, која је на силу отимала манастире и претварала их у зграде за своје потребе, или кад је присвајала манастирска добра, употребљавајући их за профане сврхе. Поступање ово од стране државе треба у осталом осуђивати само тада, кад држава, секуларизирајући манастире и њихова добра, профанира светињу,

веност манастирске имовине одговоран је манастирски настојатељ, а на првоме мјесту надлежни епархијски епископ. Ово је условљено оном архијерејском дужношћу епископа, коју му канони налажу да води старање о свему, што је намијењено цркви и побожним установама. Под манастирском пак имовином разумијева се све, што неки приход даје (αὐτοῦρρητα), и све покретне ствари, које су својина манастира. Све дакле непокретне исто као и покретне ствари манастира мора, по одредби 12. канона седмог васељенског сабора, да дотични манастирски старјешина чува уз одговорност епархијском епископу, и да пази да те ствари свагда остану у пуној власттини манастира, нити смију те ствари бити уступљене у влаштину свјетовњакā под никоји начин, и ако се то случајно догоди, мора по закону опет све бити повраћено манастиру.⁶⁾

Као што смо видјели, сваки манастир заједно са свима својим калуђерима мора бити у погпуној зависности од надлежног епархијског епископа и подлежати његовом надзору и суду, како у спољашњим одношајима, тако и у погледу унутрашње управе. Епископ води старање, да се чува манастирска имовина, да се у манастиру пази ка-

јер има случајева, кад се секуларизација може и оправдати. У номоканону (XI, 1), исто и у Валсамоновом тумачењу 24 халкидонскога канона, спомиње се да због оправданог разлога (ἐξ εὐλόγων αἰτιῶν) може манастир и манастирско добро бити употребљено и на друге сврхе, и дакле допуштена је ипак нека врста секуларизације. Манастир или манастирско добро не смије наравно никада бити отуђено цркви и претворити се у приватну или уопће профану својину. Али ако један манастир и његово добро према приликама времена и мјеста може више користи донијети, кад би се претворио у један васпитни завод, у којем се на прим могу ваљано спремати добри свештеници, добри учитељи, пак и добри изучењаци у лијепим вјештинама, или слично, а такав би завод стојао под непосредним надзором црквене власти и само би та власт њима управљала, тада ово не би могло бити осуђено, јер канони о оваквој промјени манастира не говоре, него они осуђују то, да се манастири претворе у свјетовна обиталишта (κοσμικὰ καταῶγια), то јест, да се извуку испод власти црквене, да изгубе свој црквени карактер и да постану свјетовном кућом, у којој би могла и оскврњена бити првобитна њихова светиња, павши у руке можда и невјерника или употребивши га на какву можда и неморалну сврху.

⁶⁾ Види Зонарино тумачење 12 кан. VII вас. сабора (Ат. Синт. II, 593) и моје тумачење истога канона. Правила I, 616.

луђерски устав, да се ништа новог не уводи у манастирском животу без његова знања, и да се без његове дозволе ништа не уводи или мијења у манастирској управи. Он потврђује избор настојатеља и свију других лица, која имају да врше разне манастирске службе, и сваки закључак манастирскога брства, ишао се он калуђера и калуђерских искушеника, или управе манастирским имањем, све то и слично зависи од епископског одобрења. А ради личног освједочења о томе, да у сваком манастиру све бива по уставу и да се у свему извршују наредбе црквене власти, епископ обилази сâм манастире, или шаље свог заступника да прегледа манастире и манастирске послове, те да га подробно о свему извијести. Гдје потреба цркве захтијева, епископ поставља и нарочитог егзарха за епархијске манастире (*ἐξάρχος τῶν μοναστηρίων*), којег је задаћа да се стара о свима манастирима што су у епархији, и да о томе периодично извијештава епископа;⁷⁾ а у епископском савјету (консисторији) постоји нарочити извјеститељ за манастирске послове, сакеларије.⁸⁾

Према оваквом одношају манастира к епископу, као старјешини дотичне епархије манастири сви зову се *епархијски* (*ἐπαρχιακά* или *ἐνοριακά μοναστήρια*). Изузетак од овога састављају такозвани *ставропигијски* или патријаршески манастири (*σταυροπηγιακά, πατριαρχιακά μοναστήρια*). А то су повлаштени неки манастири, који су независни од дотичних епископа, у чијим се епархијама они налазе, него зависе непосредно од једног патријарха. Условљено је називати такве манастире ставропигијским заго, што је дотични патријарх слао св. крст, који се имао положити у темељу манастира (*σταυροπήγιον, crucis fixio*), а није то чинио надлежни епархијски епископ, и тијем је патријарх утврђивао повластицу односног манастира, који се сматрао самосталан према епархијском епископу и од њега неза-

⁷⁾ Види наредбу царигр. патр. Германа од 1247. године у Ат. Синт. V, 110. У Русији над неколиким манастирима постоји нарочити „благочинный“, који се бира између манастирских настојатеља, и који води надзор над дотичним манастирима и извјештава о томе надлежну консисторију. Чл. 119. консист. устава. „Инструкција благочинному монастырей“, издана указом од 28. маја 1828., штампана је као 11. прилог у зборнику Т. Барсова.

⁸⁾ Види: Достојанства, стр. 131—132.

висан. Овакав се манастир у црквено-правним изворима зове још и *патријаршески*. У тим ставропигијским или патријаршеским манастирима не спомиње се на догичним службама име епархијског епископа, него патријарха; постављање настојатеља, надзор над манастирском управом, суд у пословима брства, све ово и друго припада патријарху, који редовно надзире и води старање о тим манастирима кроз своје егзархе. Право ставропигије има сваки патријарх у свима епархијама своје области, а цариградски патријарх може вршити ово право и ван граница своје области.⁹⁾

Између повлаштених манастира су и *царски* манастири. То су манастири, које су разни побожни владоци оснивали у славу Богу. Снабдјевали су они те манастире свијем што је нужно, да би се манастир и црква у њему могла у реду уздржавати на сва будућа времена, и да би калуђери могли имати све што им треба за живљење. Ово су исти владоци утврђивали особитим својим писмима, и тијем су манастирска добра била ослобођена од сваког државног данка. За овакве манастире издавали су се нарочити устави или типичи, у којима се, поред осталог, што се говори у сваком другом манастирском типичу, спомињало изрично о повлаштеном положају таквог манастира.¹⁰⁾ По том свом положају ови су манастири били слободни од непосредне духовне зависности од надлежног епископа, и управљали су се сасвијем самостално. Манастирску управу водио је манастирски настојатељ, игуман са одређеним бројем старијих калуђера, и за ту управу није био дужан игуман никому да даје рачуна. Патријарх, или уопће поглавица дотичне обласне цркве, у којој се налазио такав манастир, водио је само надзор над тијем, да ли у манастиру све бива по прописима односнога типика, и тај

⁹⁾ Валсамон. тумачење 31 ап канона, и одлука царигр. патр. Германа 1247. г. (Аг. Синт, II, 40—42. V, 110 и сл.). Види и тумачење *архил. Јоанна* 4. халкид. канона (II, 268—269) У Русији постоји 7 ставропиг манастира, и сви зависе непосредно од св. синода (укази 19. јуна 1742., 31. авг. и 9 септ. 1832. и др.). Испореди билъ. 8. §. 95

¹⁰⁾ Види на прим. типик царице Ирине од 1120. год. за манастир св. Богородице близу Цариграда (Cotelerii Monum. eccl. gr. IV, 129—298). Испореди 12. гл Хиландарског типика.

је надзор водио патријарх кроз нарочитог егзарха, који је периодично, обично уз велики пост сваке године, походио манастир, онако исто као и ставропигијске манастире. Патријарх је имао право такођер да, на предлог манастирског браства и послеје канонички прописаног испита, поставља манастирског настојатеља, игумана; и исти је патријарх рукополагао сâм, или другог епископа овлашћивао да рукополаже потребне за манастир јеромонахе.¹¹⁾

По начину којим калуђери живе у догичним манастирима, дијеле се манастири на *киновитске* и *идиоритмичке*.

О *киновитским* манастирима (*κινώβια*) ми смо већ споменули. Тако се зову сви они манастири, без разлике да ли су епархијски или ставропигијски, у којима калуђери проводе заједнички живот, од манастира добивају одијело и све што им треба, заједно свагда једу на опћој трпези, ништа свога личнога немају и свака зарада њихона иде у опћу манастирску благајницу. Зависе сви калуђери од настојатеља (игумана или архимандрита), којег сами бирају, а належа црквена власт им га погврђује.

Идиоритмички (*ιδιόρρυθμα*) или слободни манастири постали су у XIV вијеку. Први овакви манастири постали су на Атону, и послеје их налазимо и у другим појединим предјелима. Појав ових идиоритмичких (од ријечи *ιδιόρρυθμος*, sui juris) манастира изазван је спољашним друштвеним приликама на истоку, и кад је код појединих калуђера практички дух добио превагу над старим строго аскетичким духом. И у овим се манастирима чувају опћа калуђерска правила, а побожност и молитва у њима није ништа мања од оне у киновитским манастирима. Само завјет сиромаштва (*στενοχωρία*) схваћа се друкчије у овим манастирима. Сваки калуђер ту има свој засебни иметак, једе сваки напосе у својој ћелији, и то од онога јела, наравно свагда поснога, што спреми у својој засебној кухињици, и само недјељом и празником сви се калуђери састају на опћој манастирској трпези. Молитве и црквене службе заједничке су сваки дан. Баве се калуђери или књигом или рукодјељем, како је коме милије, и што од тога зараде, дају у манастирску

¹¹⁾ Види наредбу царигра патријарха Филотеја I од јануара 1365 (Acta Patr. Constantinop. I, 488), и гл. 10. 11. 14. 21. споменутог типика царице Ирине (loc. cit. p. 168. 169. 179. 193).

благајницу неки одређени дио за опће манастирске трошкове, а остало задржавају себи за своје издржавање и за набављање онога, што им треба према занимању свом. Кад су при смрти, приватну своју имовину обично остављају једном или другом брату свога манастира, а ако не одреде никаквога брата за наслједника, тада све прелази у опћу манастирску благајницу. Старјешину манастирскога бирају сваке године старији калуђери у опћем братском збору. Овај је старјешина дужан старати се о редовном богослужењу, о приходима и расходима за уздржавање цркве, манастирских зграда и за опће трошкове манастира, и крајем сваке године полаже рачуне браству. По опћем устројству калуђерског живота у овим идиоритмичким манастирима, они показују смјесу анахоретског и киновитског живота, од прилике онако као што је то било у вријеме, кад ће Пахомије велики устројити киновитство.¹²⁾ Калуђери ових манастира истичу за начело личну самосвијест о задаћи калуђерства, и према томе они и гледају да својим животом и својим дјелима покажу се достојни чина. Оно начело, премда и има много доброга у себи, али оно не одговара основној установи калуђерства, по којој сиромаштво и погчињење своје личне воље старјешини, састављају темељне услове те установе. На пракци пак живот идиоритмичких манастира показао се врло често на уштрб калуђерске установе, те с тога су биле издане неколике синодске одлуке у разна времена противу ових манастира.¹³⁾

Налик су на ове грчке идиоритмичке манастире (каких у осталом данас врло мало постоји) руски *необителъные* манастири. Постали су ови манастири у другој половини XVIII вијека, кад је руска држава присвојила себи нека села од дотичних манастира, и умјесто тога одредила годишње издавање одређене своте новца. Калуђери у оваквим манастирима добивају од манастира свога само јело, а остало све морају сами себи зарадити. Том зарадом својом могу они за живота свога расположити како им је воља, нити

¹²⁾ О идиоритмичким манастирима види *Meyer*, Die Hauptkunden S 57 fg. Нешто налик на ово налазимо на западу у ордену картузинā (*ordo charthusiniensis*, *chartreux*), који је у XII вијеку основао Бруно келнски. Види *Dubois*, La grande Chartreuse. Grenoble, 1876.

¹³⁾ Види о томе два документа из XVI вијека у *Meyer*, S. 212—218.

су дужни давати ишта у манастир; а ако који калуђер није ништа расположио за живота, све оно што је остало кад умре, прелази у влаштину онога манастира, којег је био брат. У свему осталом дисциплина је у оваквим руским манастирима иста, што и у киновитским, само што калуђери немају право да сами бирају манастирског настојатеља, него им га именује и одређује виша црквена власт.¹⁴⁾

§ 214.

Унутрашње устројство манастира.

Видјели смо, да манастири и калуђери подлеже у свему и по свему дотичном епархијском епископу, или патријарху за ставропигијске манастире. И ово важи и мора важити у апсолутном смислу без сваког и најмањег изузетка. Унутрашњу управу манастира води настојатељ са браством по опћим манастирским правилима и по посебном типичу, гдје такав постоји за поједине манастире.

Од самога почетка киновитског калуђерског живота, налазило се на управи сваког манастира особито лице, које је руководило и надзирало сав манастирски живот. Звало се *авва* (ἄββας), као отац према дјечи својој, осталим калуђерима у манастиру, који су се међу собом звали браћа (ἀδελφοί), чим се показивао карактер међусобних одношаја чланова једног манастира, као духовне породице, у којој су млађи везани према старјешини своје синовском љубављу, а међу собом љубављу братском, због чега се по некада и сами манастир називао браством (ἀδελφάτων, ἀδελφατρία). Име авве задржало се послѣје само као почасно име манастирског старјешине, а постало је обичним: *игуман* (ἡγούμενος) и *архимандрит* (ἀρχιμανδρίτης) за манастире калуђера, а за манастире калуђерица: игуманија и архимандритица. Старјешина већег манастира, у којем је било много калуђера имао је наслов архимандрита, а старјешина мањег манастира наслов игумана¹⁾ Право и дужности архимандрита и игумана у својим манастирима потпуно

¹⁴⁾ О сост., IX, чл. 354—363. X, чл. 1223. 1234.

§ 214. 1) Достојанства, стр. 142. 144.

су једнака.²⁾ Пошто је много мањи био број манастира, у којима су били настојатељи архимандрити, од оних у којима су игумани били настојатељи, и пошто се наслов игумана сматрао редовним за манастирскога старјешину, а наслов архимандрита повлаштеним за неке само манастире, то се у црквено-правним изворима редовно говори само о игуманима.

За настојатеља манастира може бити постављен само такав калуђер, кога сви познају, да је строго побожан, да му је живот свагда узоран био и да је способан авторитетом својим да уздржава дисциплину међу калуђерима и ред у манастиру.³⁾ Ово је главно на што се има обраћати пажња при постављању манастирског настојатеља, те и сви други спољашњи услови имају тек другоступни значај, тако да се сасвијем не узимље при овоме у обзир, да ли је дотични старији по годинама или по постригу од осталих калуђера, него доста је, да га сви остали калуђери сматрају за најбољег и најспособнијег за настојатељско мјесто.⁴⁾ Може се поставити за настојатеља и брат другога манастира, ако случајно у дотичном манастиру нема ни једнога, који би имао нужна својства.⁵⁾

По правилу настојатеља бирају сва браћа дотичнога манастира. Тај избор мора бити обављен од дотичних при пуној свијести о одговорности, коју узимају на себе пред

²⁾ „Caput monasterii idem est quod hegumenos sive archimandrites.“ *Beveregii Synodicon. II Append pag. 108.* Опаска Мајера (*Geschichte der Athosklöster. S. 31. 37*), да је игуман старјешина само једног манастира, а архимандрит свију манастира једне епархије, није ничим оправдана.

³⁾ Номокан. XI, 3 Власт. Синт М, 15 (Аг. Синт. I, 255. VI, 393. Крмчија, гл 42 пр 76). Врло лијепо о томе каже указ од маја 1722. за руске манастире: „Въ монастырскіе настоятели надлежитъ избирать благодѣльныхъ и въ житіи иноческомъ искусныхъ, безпорочныхъ и свидѣтельствovanýchъ, добръ вѣдущихъ разумъ писанія и уставъ житія монастырскаго и монашескаго, да печется о спасеніи братскихъ душъ, а не о строеніи тоцию стѣнь и собранія многаго богатства, но бодростно по званію своему да правительствуетъ“ (*Барсовъ. I, 166*).

⁴⁾ Номокан. XI, 3 (Аг. Синт I, 255). Крмчија (спом. глава): „Не всячески по степенамъ мнишескимъ или по старѣшинству, но егоже вси мниси совѣтомъ добрѣйша смисль имуца изберуть.“

⁵⁾ Кан. 4. пом. IX сабора и Валсамон. тумачење (Аг. Синт. II, 661).

Богом и црквом, и ради тога они се прије избора куну на јеванђељу да ће по савјести гласати, а не по пристрастију или миту. Избор подлежи потврди епархијског епископа, који, ако одобри избор, произвађа изабранога на степен игумана или архимандрита, и издаје му односну грамату.⁶⁾ За ставропигијске манастире настојатеље именује патријарх или синод.⁷⁾ У оним манастирима, за које постоје особити ктиторски устави, допушта се и односном ктитору или ктиторима, да по одредбама устава учествују у избору манастирског настојатеља.⁸⁾

Права и дужности сваког манастирског настојатеља одређена су у односној грамати (ѣнталма), коју му издаје епископ при интронизацији за настојатеља.⁹⁾ Главне су дужности настојатеља ове: 1) да пази да сви калуђери строго и тачно извршују калуђерска правила, и да буде за млађу браћу живи примјер најсавршенијег калуђерског живота; 2) да се богослужење у манастирској цркви строго по типичу обавља, и да на свакој служби буде он први, а тако исто и да никакав брат или искушеник не изостане од службе; 3) да се по пропису типика читају сваки дан житија светих; 4) да без пријекне нужде никада не изилази из манастира, а тако исто и да никакав калуђер не излази из манастира без његове изричне дозволе; 5) да обилази често и дању и ноћу калуђерске ћелије, да пази чим се калуђери баве у слободно од богослужења вријеме, и да одређује сваком калуђеру сходно занимање; 6) да у згодна времена сакупља калуђере све у саборну ћелију, да им држи поучне бесједи и да се ту читају и тумаче калуђерска правила; 7) да надзире манастирску економију, и да се ништа не набавља или издаје без његовога знања; 8) да пази, да ли тачно врше своје дужности: економ, еклисијарх и остали манастирски службеници, а тако исто, да

⁶⁾ Формуларе у Ат Синт V, 570. 571. 573

⁷⁾ *Silbernagl*. S 58 *Барсовъ*. I, 166—172. 289. — У Србији по 65. чл. закона 1890 настојатеље манастира првога реда (има их осам) бира и поставља архијер сабор, а настојатеље осталих манастира епархијски епископи сваки у својој епархији.

⁸⁾ Одлуке царигр патр. Германа год. 1233. и 1247., и патр. Мануила год. 1250. (Ат Синт V, 107. 110. и 119), а такођер одлука патр. Филотеја год. 1365. (Acta Patr. Constantinop. I, 474).

⁹⁾ Види грамату, што сам по Leunclavius (Jus gr.-rom. I, 438) наштампао у Достојанства, стр. 143.

ли се искушеници спремају као што треба за постриг; 9) да подноси црквеној власти у прописано вријеме, а најмање један пут у години тачни извјештај, како о манастирском животу и владању калуђера, тако исто и о манастирској економији.¹⁰⁾

У свези са овим дужностима и свима осталима, која потичу из сада поређаних, настојатељ има у своме манастиру и односна права. Он је у свом манастиру старјешина са пуном влашћу над свима калуђерима, који сви од њега зависе и не могу ништа без његове дозволе учинити, а ако шта самовољно учине, он је у праву да их одмах подвргне казни по правилима.¹¹⁾ Поред првенства власти и части у свом манастиру, настојатељ има и нека првосвештеничка права. Тако по 14. канону седмог васељенског сабора настојатељ је у власти да калуђеру свога манастира даде први степен свештенства, а то је да га произведе за чаца;¹²⁾ а по 6 канону Никифора исповједника настојатељ може у свом манастиру произвести калуђера и за иподјакона, и дакле он би имао право произвађати на све ниже степене свештене јерархије.¹³⁾ По коментаторима право је настојатеља и да прима у чин нове калуђере.¹⁴⁾

Према карактеру калуђерске задруге, сва права манастирскога настојатеља условљена су одношајем његовим према калуђерима, као оца према дјечи својој. Обзиром на то, настојатељска власт у манастиру не смије бити деспотичка, нити он може самолично ту власт да врши, него споразумно и у договору са старијом манастирском браћом, и само на благи начин. Ово изрично прописују сви постојећи манастирски устави, а на првом мјесту студијски

¹⁰⁾ Испореди за Србију чл 68. закона 1890 и одлуку архијер. сабора од априла 1855. бр. 9; за Русију синод указ од 13. фебруара 1853. бр. 183; за Грчку синод одлуку од 28. јуна 1858.; за *сибињску* митрополију §. 80. устројства 1869

¹¹⁾ Види о овоме у завјештају Теодора Студита (Мињово издање) и 16. главу хиландарског устава.

¹²⁾ Моје тумачење овога канона Правила I, 620.

¹³⁾ Правила. II, 523.

¹⁴⁾ Ποσειν τῆν ἀλόχραυ. Ово се право у канонима изрично не спомиње, али то Валсамон у тумачењу 6. картаг канона (Ат. Синг. III, 312) изводи по аналојији онога, што настојатељ може и без особите за то дозволе надлежног епископа поставити у свом манастиру чаца.

устав, који је послужио обрасцом за све остале уставе.¹⁵⁾ Сходно тим прописима, у свакоме манастиру мора постојати настојатељски *савјет* (βουλή) ради свију, како духовних тако и административних ствари. Овај савјет састављају: намјесник, духовник, еклесијарх и економ манастирски, а при потреби и сви они старији калуђери, који су познати као примјерни у калуђерском животу. Сва ова лица зову се настојатељеви савјетници (σύμβουλοι), и састављају три засебна управна одсјека: један је за духовно судство, други за црквене и богослужбене ствари и трећи за ствари манастирске економије.

Манастирски суд (κρίτηριον), под предсједништвом настојатеља, састављају: 1) Настојатељев *намјесник*, који се зове други (δευτερεύων) у манастиру, или у хиландарском уставу „по игуменѣ первый братъ.“¹⁶⁾ Намјесник у манастиру нема никакве самосталне службе, него он замјењује настојатеља, кад је овај запријечен, и помаже му у вршењу настојатељских дужности. 2) *Духовник* (πατήρ πνευματικός), обично један између најстаријих и најпoboжних јеромонаха, који исповиједа све калуђере у манастиру, почињући од настојатеља па до најмлађег брата.¹⁷⁾ Његова је дужност и да надзире, како се дотични искушеници спремају за постриг. 3) Два или три старија и примјерна калуђера, који се као чланови манастирског суда зову епискемонархи (ἐπιστημονάρχαι).¹⁸⁾

За манастирску цркву и богослужење одређен је *еклесијарх* (ἐκκλησιάρχης), који пази унутрашњу уредност цркве и да се све црквене службе строго по типичу обављају.¹⁹⁾ Има еклесијарх неколико помоћника у служби својој, а то су: *пареклесијарх*, и у зависности од њега *протоканонарх* и *канонархи*, чија је дужност да читају у цркви каноне и псалме, и *таксијарх*, који држи у реду и чистоћи цркву и све што треба за богослужење.²⁰⁾ Само служење у мана-

¹⁵⁾ Види посланицу Теодора Студита новонабраном настојатељу Николи (Мињово изд). Особито је лијепо ово изложено у 17. глави хиландарског устава.

¹⁶⁾ Теодора Студ. VI ода, хиланд устава гл. 14.

¹⁷⁾ Хиланд. устава гл. 7; устав еп. Нила гл. 35. Испореди указ руск. св. синода од маја 1722.

¹⁸⁾ Теодора Студ. VIII ода.

¹⁹⁾ Хиланд. устава гл. 15; устав еп. Нила гл. 23.

²⁰⁾ Хиланд. устава гл. 15; Теодора Студ. X и XI ода.

стирској цркви дужни су обављати сви калуђери, који су јеромонаси, „по седмичнѣй перемѣнѣ“, а по распореду еклисијарха и пареклисијарха.

Управа економских манастирских послова, под надзором и уз солидарну одговорност настојатеља, повјерена је манастирском *економу* (οἰκονόμος). Служба економа сматра се у манастиру врло важном, исто као и служба еклисијарха. Економ, еклисијарх и настојатељ сматрају се у манастиру главна лица, без којих се не може ни замислити правилни манастирски живот. Ако се настојатељ не стара о томе, да у манастиру буде економ, подлежи такав настојатељ епитимији, и епископ у таквом случају именује и одређује сâм економ за манастирске послове.²¹⁾ Економ се стара о свој имовини манастирској и о свима приходима и расходима манастира. Пази да се манастирски иметак чува неокрњен и да ништа не пропадне, или да уђе у туђе руке каква непокретнина или каква покретна ствар. Заједно са настојатељем и угледнијим (εὐλαβέστεροι καὶ προέχοντες) калуђерима саставља у одређено вријеме предрачун манастирских трошкова за цијелу годину, а кад година наврши он подноси рачун братском збору о свему, што се кроз дотичну годину потрошило, и колико се добило од земаља, од побожних прилога и милостиње. Никакав ванредни трошак не смије учинити без знања и дозволе настојатељеве, исто као што само са знањем настојатељевим може нешто ново набавити за манастир. У вођењу економије манастирске економу помажу неки одређени калуђери, и то: 1) *Пареконом*, или економов намјесник, који замјењује економом, кад је нечим запријечен. По правилу пареконом води старање о икономиону, гдје се чува одијело и друге ствари за калуђере. 2) *Економ за метохе*, који се стара о метосима и о земљама које се ту обрађују. 3) *Духијар* или благајник, који чува манастирску благајницу и прима и издаје потребити новац²²⁾ 4) *Граматык* или биљезник, који се бира између најученијих калуђера и највјештијих

²¹⁾ VII васељ. кан. 11. О бирању економа манастирског види 14 главу хиландарског устава, и ту је казано и какав мора бити економ. Види и 18 гл. устава еп Нила.

²²⁾ Хиланд. устава гл. 22; устав еп Нила гл. 24. О пареконому гл. 14. и 32. хиланд. устава; о економу за метохе (μετόχιον, посједи под непосредном управом манастира) гл. 33. хиланд. устава.

перу. Он биљежи све рачунске послове манастира, и осим тога, држи у реду манастирску архиву, води записник на братским сједницама, води званично дописивање манастирске управе и чува и управља манастирску библиотеку. Његова је дужност и да биљежи све главне догађаје, који се манастира тичу, ради чега се он још зове љетописац (*ὑπομνηματογράφος*).²³⁾ Сва ова лица подређена су манастирском економу. Од њега зависе и сви они други калуђери, који морају да пазе разна мјеста и ствари у манастиру.²⁴⁾

Сва ова лица манастирске управе постоје у пространим и великим манастирима, а у мањим манастирима са мањим бројем калуђера сасвијем је природно, да толики број службеника не може бити, него се све службе дијеле међу постојећим калуђерима, а мање и међу искушеницима.

II ЦРКВЕНА БРАСТВА

§ 215.

Постанак и цијељ бростава.

Под именом *бростава* (*ἀδελφότης*) разумијева се свака задруга вјерних са побожним цијељима, а ради добра цркве и друштва. Постанак бростава односи се првим временима цркве, и стављају их у свезу са агапама (*ἀγάπαι*, трапезы братољубія) првога доба хришћанства, при којима, ако и нијесу постојала уређена у данашњем смислу бростава, али се истицало ипак зајужно дјеловање многих у једноме правцу, а ради помагања опћим потребама.

Прву врсту бростава налазимо у александријској цркви у задрузи параболана (*παραβολάνοι*), који су се старали о хришћанским болесницима.¹⁾ У IV вијеку спомиње се бра-

²³⁾ Устав еп. Нила гл. 19. Одлука царигр. патр. Матије I од 1398. године

²⁴⁾ Као: кључар, трпезар, сгратор (*στράτωρ*, *equorum curator*) и др Види хиланд. устава гл. 31 и 33; устав еп. Нила гл. 21—25 (Овај устав еп. Нила налази се у Miklošić et Müller, *Acta monasteriorum*. II, 426 sq.) О свима овим разним подређеним службама у манастиру види Теодора Студ IX, XII—XVII ода, и у епитимијским његовим правилима.

§ 215. 1) „Parabolani ex episcopi alexandrini arbitrio fiunt, qui non sunt in dignitate constituti, vel curiales: et confectorum morbis curam

ство аскитира̄ (*ἀσκητήριον*), који су се старали о хришћанском сахрањивању умрлих. Цар Константин одредио је био знатну припомоћ овоме браству из државне благајнице; ту је припомоћ цар Анастасије повисио на 70 фуната злата годишње, а цар Јустинијан то је нарочитом новелом потврдио.²⁾ Течајем времена слична су се браства развијала и множила, и од велике су користи била јерархији да се задаћа цркве постигне, особито кад су неповољне биле по цркву спољашње прилике. Спомињу се у историји разноврсна браства, која су помагала цркви у разним добрим дјелима, као браства за примање странаца у нарочито за то приређене куће (*ξενοδοχεῖα*), за његовање и васпитање напуштене дјеце (*ὀρφανοτροφεῖα*), за његовање болесника (*νοσοχορεῖα*), за издржавање сиромаша (*πτωχοδοχεῖα*), за издржавање сиромашних старца (*γερουτοχορεῖα*), за примање и његовање находчади (*βρεφотроφεῖα*), за мисионарство међу невјернима, а у приликама и за одбрану православној вјере од иновјерних нападаја. Ово се пошљедње јављало сваки пут, кад је пријетила каква опасност православној вјери, и кад сама јерархија није била у стању да одоли тим нападајима.³⁾

Црквена браства разликују се од калуђерске задруге тијем 1) што код чланова једнога браства нема калуђерског заједничког (киновитског) живљења, 2) што при ступању у браство дотични чланови не полажу никакав од оних завјета, који су неопходни кад се ступа у калуђерство, 3) што је свакоме члану свагда слободно да иступи из браства, нити се он обвезује каквим правним условом, кад ступа у браство и 4) што се не може употребити никакво принудно срество према једном члану да испуњава задружне дужности, при чему наравно задружна управа у власти је, према задружним правилима, искључити дотичнога члана из браства.

gerere debent ejusque papae jussis obsequi " Collect. const. eccles. I. 3, 18. Cod. Theod. XVI. 2, 42 43. Cod. Justin. I. 3, 18.

²⁾ Nov. LIX.

³⁾ Ово видимо у цркв. браствима западне Русије у XV и слиједећим вијековима.

§ 216.

Правни значај црквених брастава.

Браства могу бити већа или мања, према задаћи коју себи ставе, а могу се према тој задаћи њиховој ограничити на једно мјесто, или пак захваћати неколика мјеста, неколике покрајине. Браства са мисионарском цијељу захваћају све државе, у којима има некрштених, које треба обратити у хришћанство. Могу бити браства састављена од самих свјетовњака, а може бити и таквих, у којима су чланови и свештена лица и свјетовњаци. Али ма какав био обим и састав браства, оно је свагда у непосредној зависности од надлежне средишње црквене власти, која има право распустили браство, чим има за то оправданог разлога. Положај и права браства условљена су односним задружним уставом, који утврђује надлежна црквена власт (§. 142). Ако у задружном уставу нема спомена о каквом повлаштеном праву, сваки члан браства припада парохији онога мјеста, у коме стално борави. Може у осталом епархијска власт одредити за браство и посебну цркву са посебним свештеником, и у таквом случају та црква постаје сличном парохијској уредби. Потврда лица, која ће састављати управу браства, припада епархијском епископу; а под личну одговорност епископа допуштено је једноме браству ступити у сvezу са другим браством са једнаком цијељу и ван граница државе, и епископ је дужан о томе да извјести односно грађанску власт.¹⁾

О установљењу свакога браства мора се одмах јавити грађанској власти дотичнога мјеста, и тачно је извјестити о цијељи и о устројству браства. У колико неко браство није добило особита каква права од стране државе, нити је посебно од ње било одобрено, оно подлежи опћим државним законима о задругама, и у имовинским питањима грађанска власт поступа по оним нормама, које постоје за сваку другу приватну имовину.²⁾

§ 216. ¹⁾ Види за *Аустрију* царску оллуку од 27. јула 1856.

²⁾ За *Аустрију* закон 15 нов. 1867., а испореди § 15. те мељнога закона од 21. децембра 1867.

ГЛАВА ПЕТА.

Хришћанска смрт.

§ 217.

Последње хришћанско напуство.

Као што црква прати своје вјерне синове од часа рођења и кроз сав живот, и пружа им своју помоћ, која их чини светима, тако им она ту исту помоћ пружа и кад су при смрти, да би као добри хришћани свршили овај живот и достојно ступили у вјечни живот.

Тајном *исповједи* црква притиче у помоћ болеснику да би се покајао за све гријехе своје и разријешава га од тих гријеха (§. 172. II), како би могао мирном савјешћу ступити пред суд Божји. Разријешивши болесника од гријеха, црква га удостојава *причешћа*, тог последњег и најпотребнијег напуства (*τῷ τελευταίῳ καὶ ἀναγκαιότατῳ ἐφοδίῳ*, последњяго и нужнѣйшаго напутствія), као што каже 13. канон првог васељенског сабора, који наређује, да не може бити лишен причешћа нико, који је при смрти и који се каје за гријехе своје.¹⁾ Обичај овај у цркви постоји од самога почетка хришћанства, и он се кроз све вијекове свагда строго чувао.²⁾

Осим свега причешћа црква је за опасно болесне своје синове установила на основу св. писма још једну тајну, а то је *јелеосвећење* (*τὸ εὐχέλαιον*). По црквеним прописима за обавити тајну ову треба седам свештеника, и само у крајњој нужди може бити мањи број. Болесник, над којим ће се тајна ова обавити, мора бити најприје исповјеђен, и послѣ обављеног јелеосвећења над њим, даје му се причешће. Кад пријети смрт, може болесник бити

§. 217. 1) Испор анк. 6. 22., неокес. 2., картаг. 8., Васил. вел. 72, Григор. нис. 2. и др Види моје тумачење 13. кан. I вас. саб. Правила I, 216.

2) У стара времена цркве епископи у својим упуствима, што су презвитерима издавали, међу главним стварима су им препоручивали, да не би нико им умрљо у парохији без причешћа Види податке о овоме у Беверицевом тумачењу 13. кан. I вас сабора Том. II. Апоф. р. 79—80. Испореди 16 бил. § 172. ове књиге.

причешћен и прије јелеосвећења. Јелеосвећење се обавља само над оним опасно болесним лицем, које се покајало за своје гријехе и које је дакле при свијести својој. Над лицем, које не ће да се исповједи, или које није при свијести, не може се тајна ова обавити. Не може се она обавити на једном лицу у једној болести два пута, ма колико да траје та болест. Забрањено је обавити јелеосвећење над мртвим тијелом.³⁾

§ 218.

Сахрањивање мртвих.

Умрлога свога члана црква испраћа молитвама и сахрањује га у нарочитом освећеном мјесту, а то је гробље (§. 174. II).

Црквени обред при сахрањивању умрлих чланова цркве, прописан је у требнику. Посебни обреди постоје за свјетовњаке, свештена лица, за монахе и за дјецу. Посебни опет обред за опијело, кад се мора обавити на дан васкрсења Христова и свијетле седмице. И сваки члан цркве, који је умрло у миру са црквом, мора бити опојан по прописаном обреду.

Забрањено је сахрањивати по црквеном обреду: 1) све оне који не припадају православној цркви, дакле нехришћане на првом мјесту, и затијем јеретике и расколнике; 2) дјецу хришћанских родитеља, која су умрла без крштења; 3) упорне грјешнике, који умру у свима познатом смртном гријеху без исповједи и покајања, и који не ће да приме свете тајне; 4) хотимичне самоубијце;¹⁾ 5) оне који погину у двобоју²⁾ и 6) оне, који су за пријеступе законитим су-

³⁾ Прав. 164. номоканона при требнику. У грчкој цркви постојао је обичај обављати ову тајну и над умрлима (*ὁπὲρ τῶν ἐν Χριστῷ κοιτηθέντων*), премда је то несугласно са догматичким основама ове тајне (Јак. 5, 14 Испор. Марк 6, 13. Лук. 10, 34), и у XIII вијеку било је ово осуђено од патријарха Никифора II. Види тумачење овога правила у издању *А. Павлова*.

§ 218. 1) Кан. 14. Тимолија алекс, пр. 178. номоканона при требнику.

²⁾ Тумач. 178. прав. номоканона при требнику у издању *А. Павлова*.

дом осуђени на смрт.³⁾ Сви ови, не само што не могу бити опојани од православног свештеника по прописаном обреду, него не могу бити, по канонима, ни сахрањени у освећеном православном гробљу. Забрањено је такођер опојати тијело и онога хришћанина, који је за животога свога наредио био, да му се тијело спали (crémation) и ту наредбу хоће да родбина и изврши.⁴⁾

У погледу иновјерних хришћана, када умру у неком мјесту, гдје нема свештеника дотичне конфесије умрлога, нити посебнога гробља гдје би могли бити сахрањени, новије законодавство појединих обласних цркава допушта православном свештенику, да може иновјерног хришћанина опојати по особито за такве случајеве прописаном обреду, и да се може иновјерни покојник сахранити у православном гробљу. Али ово може учинити православни свештеник, пошто о томе пријави надлежном епархијском епископу, и од епископа добије односну дозволу.⁵⁾

При сахрањивању покојника мора свештеник узимати свагда у обзир прописе санитетских закона дотичне државе, и према томе не смије допустити да се сахрани покојник док није прошло одређено вријеме послуже смрти, и док

³⁾ Државни закони прописују да се тијело осуђенога на смрт има покопати без учешћа никакве друге особе, осим односне комисије, и у нарочитом за то одређеном мјесту. Види за *Аустрију* §. 404. кривичног поступка 1873 год., за *Русију* т. XIII. Уст. Врач. ст. 923.

⁴⁾ Ову забрану у начелу је исказала и државна власт. Види за *Аустрију* одлуке мин унутр. дјела од 5 окт. 1891. бр. 20331 и 3. маја 1892. бр. 9199.

⁵⁾ Види за *Русију* указе св. синода од 24 авг. 1797. и 20. фебр. 1800; за *Србију* одлука арх. сабора од септембра 1863. бр. 23; за *Грчку* синод одлука од 4 фебр. 1870; у *цариградској* патријаршији синод. одлука од марта 1869. У *Аустрији* у погледу гробља чл. 12. темељног државног закона од 25 маја 1868. прописује: „Никаква вјерска општина не може одрећи у својем гробљу прилични гроб тијелу неког лица, које није припадало тој општини, 1, кад се тиче гроба у некој породичној гробници, или 2, кад у мјесту или окружју мјесне општине, гдје се догодила смрт, или гдје је нађено тијело, нема гробља одређенога за чланове цркве или вјерске општине, којој је припадао покојник“ Како ће православни свештеник при оваквој сахрани једног иновјерца у православном гробљу поступити, о томе ће дотични свештеник потражити упуство епархијског епископа, и по томе се и владати.

није обављен законом прописани судбено-медицински преглед гијела покојниковог.⁶⁾

Свак има право да одреди гдје жели бити сахрањен. Није ли дотични шта о томе одредио, тада бива сахрањен у опћем гробљу оне парохије, којој је припадао. Надлежном пароху припада право сахрањивања својих парохијана; а ако неки парохијанин има бити сахрањен ван своје парохије, редовни парох тог умрлог парохијанина има ипак право на прописану по епитрахилској тарифи мртвину, исто као што на односну награду има право и онај свештеник у чијој ће парохији сахрана бити обављена.⁷⁾

Као што су у старој цркви уписивали у односне диптихе имена покојника, тако је од тога потекла наредба цркве, да свештеници морају уписивати у нарочите књиге имена сваког онога, који у дотичној парохији умре, а то су данашње матице умрлих, и из тих матица затијем издају се надлежним властима прописане изводе.⁸⁾

§ 219.

Молитве за мртве.

Заједница молитве није ограничена само међу живим члановима цркве, него се она простира и на умрле чланове, за чије се душе живи Богу моле и служе црквене службе, а особито литурђију. Обичај молити се и држати помене за покојнике постојао је и у старозавјетној цркви,¹⁾ и од ње је прешао у цркву новозавјетну. У апостолским установама говори се о дужности вјерних да се моле и Богу жртву приносе за душе покојника, и наређује се, да се помени покојника чине трећег, деветог и четрдесетог дана послје смрти, а особито да се држе годишње њихове успомене са црквеном службом и добрим дјелима.²⁾

⁶⁾ За *Аустрију* види дв. декрет од 10 апр. 1787. и минист. наредбу од 8. апр. 1857. и од 3 маја 1873 бр. 7080; за *Србију* чл. 22. закона санитет. од 30 марта 1871; за *Русију* т. XIII. Уст. Врач. ст. 918

⁷⁾ О овоме постоје посебни прописи за сваку обласну цркву.

⁸⁾ Види §. 125. ове књиге стр. 450

§ 219. 1) IV књ. Мојс. 20, 29; V књ. Мојс. 34, 8; I књ. Цар. 31, 13; II књ. Макав. 12, 45.

²⁾ Ап. Устан. VIII, 22.

Данас спомињање умрлих бива при сваком богослужењу, а особито на литурђији. Осим тога, црква је установила особите дане у години, који су посвећени искључиво спомињању мртвих, а то су *задушнице*,³⁾ кад се моли Бога и служи се литурђија за све оце и браћу, који су хришћански свршили свој земаљски живот, исто и за оне, који су ненадно умрли и који нијесу могли бити црквом опојани. У свако пак друго вријеме, осим неких дана у години црквеним уставом одређених, могу бити и бивају помени за поједине покојнике са мањом или вишом црквеном службом.⁴⁾

По канонима у православној цркви могу бити молитве и помени само за оне, који су умрли у заједници са црквом, и дакле не може тога бити за иновјерне. Ово је забрањено било од самога почетка цркве, тако да канони не само што не допуштају могућност, да се моли за иновјерне, него забрањују и свако опћење (*συνεξέμενος μεθ' αὐτῶν*) с њима, исто као и са одлученима од цркве.⁵⁾ А канони познијега доба строго забрањују полазити гробља иновјерних, и наређују да се треба клонити од заједнице њихове, не само у богослужбеним стварима, него и у приватном животу.⁶⁾ Према томе и православна црква, као представница вјечне истине, може се молити само за своје, који вјерују у ту истину, а не за друге, који ту истину не признају, или који исповиједају као истину оно, што православна црква не признаје за јеванђелско учење.⁷⁾

3) Нов. Скриж. IV. гл. 23. и цркв. типик.

4) Нов. скриж., иста глава.

5) Ап. кан. 10. 45. 65 и моја тумачења ова два пошљедња канона. Правила I, 109-111.

6) Лаод. 6. 33-37, Тимот. алекс. 9.

7) Ако данас црква допушта помене у цркви за неке иновјерне покојнике, то она чини само у ванредним приликама и обаиром на лица, за која дотичне особе или власти моле да би се држали помени, оснивајући се црква у томе на опћој хришћанској љубави и по аналогији онога допуштења, које она даје да се умрли иновјерни хришћанин може спровести и сахранити у православном гробљу. Види билъ. 5. предидућег параграфа.

V. Д И О.

Одношај цркве према држави и према онима, који цркви не припадају.

§ 220.

Опћи преглед.

Христова је црква једна на свијету, и она сама одређена је да постоји до краја вијекова, и да упорави вољу свију људи сходно вољи божијој и да их све приведе у божје царство. Према томе Христова црква има карактер неопходности у свијету, и постоји по божјем опредјељењу да изврши задаћу, коју јој је сам Основатељ њезин одредио у свијету, а то је, да сви људи постану хришћани. У вршењу ове своје задаће црква мора доћи у додир на првоме мјесту са државом, а затијем са свима оним вјерским друштвима, која су ван њезине заједнице. Од тога потичу установљени правни одношаји између цркве с једне стране, и државе и разних иновјерних друштава с друге стране, а што се у разним системама црквенога права означаје као *спољашње* право цркве, за разлику од правних одношаја, који постоје у цркви према члановима њезиним, а што се зове *унутрашњим* правом цркве.

Учење о правним одношајима цркве према држави има особиту важност, кад се узме у обзир, да није могуће замислити потпуни ред и мир ондје, гдје није правилно одређена јуридикчка сфера разних лица, а поглавито разних друштава, и кад се осим тога обрати пажња на штетне пошљедице по друштво, које су бивале и бивају, кад су неодређени одношаји између цркве и државе, и кад једна власт, црквена или државна, прекорачује границе своје над-

лежности. Исто је тако важно учење и о одношајима цркве према иновјерцима, кад се обрати пажња на велико мноштво разних иновјераца што данас још у свијету постоји, а који су сви позвани да исповједе праву Христову вјеру, а према којима се црква мора строго држати законā хришћанске љубави, и уједно настојати, да постану сви једно у Исусу Христу.

ГЛАВА ПРВА.

Црква и држава.

§ 221.

Постанак цркве и државе.

Хришћанска наука учи, да је цркву сам Бог основао; али тако исто она учи, да и држава има свој почетак у нацрту божјег промисла о свијету. И једна и друга дакле, и црква и држава, божанске су установе, а цијељ им је вјечно и временито добро човјека.

О божанској установи цркве говори хришћанска догматика. Она нас учи, да је Христос основао цркву, да је она духовно царство, да није ограничена ни временом, ни мјестом, да јој је цијељ спасење свију људи и сједињење њихово са Богом, и према тој цијељи њеној, да она располаже и својим особитим средствима, која су у свему различна од средстава, којима располаже свјетовна власт.¹⁾ Ово догматичко учење о цркви прима као готов чин каноничко право, и на истоме оно развија правни значај цркве у свијету. Па као што је потпуна у овоме хришћанска наука, тако је она потпуна и у учењу своме о држави и државној власти.

Бог није творац само човјека, него је он творац и друштва; он је у самој природи човјековој усадио љубав к друштвеном животу, усадио је у човјеку тежњу, да се удружује са другим људима. У створењу жене, коју је Бог дао за друга првome човјеку, ми већ налазимо први чин у божјем нацрту о друштву. Веза између мужа и жене,

§ 221. 1) Види §§ 48—51. ове књиге.

брак, био је основа прве друштвене заједнице, био је основа породице. Али прва она породица није могла остати ограничена на тијесни круг самога мужа и жене и њихових непосредних потомака, него се природно морала проширити ван граница породичких и саставити поступно велику задружну јединицу; па као што је човјек створен по облику божјем, и као што је главна сврха за првога човјека била да прослави свога Створитеља, то је и главна сврха друштва, које је потекло од тога човјека, та иста; и ово саставља, већ и по природном закону, највећу потребу друштва, неопходну тежњу свију људи. Ова тежња човјекова, коју му је Бог у срце усадио, изродила се, услијед пада човјека, у тежњу, да на мјесто Бога, човјек прославља себе самога. Тијем се већ пореметио првобитни ред друштва, и човјек се нашао остављен себи самоме и својој судби. Друштво је скренуло с пута, нацртаног му Богом, и пошло је путем, који му је показивао његов ограничени ум, срљајући к неопредјељеној цијељи, а изложен случајностима времена. Али Бог по вјечној својој мудрости и безграничној доброти није хтио да остави човјека и друштво у таквом неодређеном положају, него смисловавши се на свој створ, обећао му је послати искупитеља „кад се наврше времена“; а међутијем, умјесто првобитнога устројства, он је већ у првој породици установио власт мужа над женом, и тијем власт породичкога старјешине над свима осталим члановима породице. Овијем је већ одмах послије човјекова пада и у самоме почетку друштвенога живота у свијету, положена врховна власт једнога над осталима, ограничена је самовоља појединаца вољом врховне власти једнога. Од породице почиње човјекова власт да влада у свијету, и да влада по изричној божјој заповиједи, а у име божје власти. Прва дакле породица положила је основу држави, давши држави она својства, која је она сама добила и имала. Па као што се устројство породице оснива на закону људском, и по законима се људским управља, а врховну власт у њој врши по божјој заповиједи породички старјешина, тако и држава, која је постала од породице, у своме се устројству управља по људским законима; а да би у томе државном устројству ред владао, да би дотични закони људски, на којима се држи то устројство, управљени били к оној цијељи, која је божјим про-

мислом нацртана, Бог је даровао, као оно првом породичком старјешини, државној власти моћ, да руком наоружаном мачем правде и правике у име Његово води људе добрим путем.

Ово што сада рекосмо истина је, коју засвједочава св. писмо, како старога тако и новога завјета. „Нека знаду живи, да вишњи влада царством људским, и даје га коме хоће“, говори Бог угима пророка Данила.²⁾ „Мном цареви царују, и владоци постављају правду, мном владају кнезови и поглавари и све судије земаљске.“³⁾ „Чујте дакле цареви, разумите и научите се ви сви судије земаљске, да вам је моћ дана од Господа и сила од вишњега.“⁴⁾ Тако и овоме слично говори св. писмо старога завјета, истичући нам Бога, који је поставио владоца свакоме народу, којег је дио Израил.⁵⁾ И ово, чему нас учи старозавјетно св. писмо, потврдио је Исус Христос својим учењем и својим животом, потврдили су апостоли његови, потврдила је хришћанска црква свију вијекова. Христос, господар неба и земље, погчињава се власти Пилатовој, јер признаје да власт, коју Пилат врши, врши је с тога, што му је од Бога дана: „ти не би имао власти никакве нада мном, кад ти не би било дано одозго“, одговорио је Христос Пилату, кад му је овај истакао своју власт.⁶⁾ Ову мисао вјечне истине развио је подробно велики апостол народā Павао у својим посланицама. Он пише Римљанима: „Свака душа нека се покорава властима, које владају, *јер нема власти да није од Бога, и што су власти, од Бога су постављене.* Тако, који се супроти власти, супроти се наредби божјој; а који се супроти примиће гријех на себе, јер кнезови нијесу страх добрим дјелима, него злим. Хоћеш ли пак да се не бојиш власти, чини добро, и имаћеш хвалу од ње, јер је слуга божји теби за добро. Ако ли зло чиниш, бој се, јер узалуд не носи мача, јер је божји слуга, осветник на гњев ономе, који зло чини. Тако се ваља покоравати не само од страха, него и по савјести.“⁷⁾ У истоме смислу

2) Дан. 4, 17. 5, 21.

3) Прич. Солом 8, 15. 16

4) Прем Солом. 6, 1. 3

5) Сир. 17, 14. 15.

6) Јов. 19, 10. 11.

7) Рим. 13, 1—5.

пише у првој својој посланици и апостол Петар: „Будите покорни свакој власти човјечијој, *Господа ради*: ако цару као господару, ако ли кнезовима, као његовим посланицима за освету злочинцима, а за хвалу добротворима, *јер је тако воља божја*“⁸⁾ Бог је дакле утемељитељ свакога земаљскога царства, и због тога сваки човјек без разлике обвезан је, да се покорава државној власти, која је над њим постављена, па ма какав био облик и устројство те власти. Цијелъ свакога законодавства, по основној уредби својој, састоји се у томе, да правда свугдје влада, и дакле утврђење те правде међу људима у свему и свачему, саставља прву задаћу оних којима је Бог повјерио, да управљају земаљским царствима. Ово учење новозавјетног св. писма тијем је значајније, што државна власт, о којој Павлао говори, није била хришћанска, него незнабожачка, и гонила је свакога, који се није хтио да поклонити поганским боговима, па ипак св. писмо је признаје, да је од Бога и учи хришћане, да јој се покоравају, „јер нема власти да није од Бога, а што су власти од Бога су постављене“. Оци цркве, тумачи божје ријечи, у један глас проповиједају божанску установу државне власти;⁹⁾ а између њих Августин изрично истиче, да су све земаљске државе установљене божјим промислом.¹⁰⁾ Мисао ова ушла је у човјечанску свијест свију вијекова и проникла је све бивше и данашње владоце, који себе сматрају за владоце „*по милости божјој*“. Признавајући божанску установу државне власти, црква у својим молитвама свакога дана моли се за владоца догичне земље, као за божјег помазаника и на свакој литурђији полаже особиту честицу за здравље и спасење његово.¹¹⁾ А у каноничким наредбама својима подвргава, како вјерне, тако и чланове клира најтежим духовним казнама за уврједу нанесену божјем помазанику.¹²⁾

Из овога, што смо до сада навели, јасно је учење хришћанске цркве о држави и државној власти. Признаје

⁸⁾ I Петр. 2, 13—15.

⁹⁾ *Iren adv. haeres V, 24. Tertull. apolog. c. 30. Chrysost. hom. 23, 1. in Rom. 13. August. Confess. III, 8. n. 2.*

¹⁰⁾ *August. De civitate Dei V, 1.*

¹¹⁾ Види литурђије Василија вел. и Златоуста.

¹²⁾ Види 84. ап. канон и тумачење *Зонаре* истога (Ап. Синт. II, 108).

се божанска установа њена, проповијета се и налаже се потпуна покорност државној власти и осуђује се свака и најмања непослушност према истој, без обзира на вјеровање, које исповијета носилац те власти. Ова наредба цркве о послушности државној власти опћа је, и према томе прекршај те послушности од стране хришћанских поданика због тога, што владалац не исповијета њихово вјеровање, не може никада и ни у коме случају бити оправдан. „Све власти што постоје, од Бога су установљене“, и хришћанин већ због тога, што су од Бога, по учењу своје цркве, дужан је без приговора признавати их и покоравати им се.

§ 222.

Самосталност црквене и државне власти.

Покрај свега тога, што и црквена и државна власт потичу из једнога извора, извора божанскога, оне се ипак битно разликују међу собом и свака је за себе самостална и независна у своме кругу.

У погледу установе њихове, оне се разликују међу собом. Цркву је непосредно Бог основао,¹⁾ и дао јој одређено устројство;²⁾ а поједине државе основане су Богом посредно, наиме тијем, што је он усадио у природу човјека тежњу за удружењем, и из те тежње човјекове постале су државе, које су по људским законима добиле овакво или онакво своје унутрашње устројство.³⁾ Разликују се оне по пространству, јер црква није ограничена ни временом, ни мјестом, него је намијењена свима народима свијета; а држава је ограничена на извјесни простор, на извјесни народ. При томе, црква јест и може бити само једна у строгоме смислу, а државā има много; и она је непромјенљива и трајна, а ове те каквоће у себи немају, јер државе постају и нестају, а црква ће трајати до вијека. Оне су различне међу собом

§ 222. 1) Mat. 16, 18.

2) Mat. 18, 20. Дјел. ап. 15, 28.

3) *Petr. De Marca*, знаменити у своје вријеме архијепископ парижки, тврдио је, да власт царева потиче *непосредно* од Бога: „*certum et constantissimum esse debet apud pios et devotos regum cultores unicuique regum potestatem regiam immediate a divino numine conferri.*“ *De concordia sacerdotii et imperii*. Paris, 1714. pag. 92.

и по објекту, јер држава се бави човјеком, у колико је он уопће човјек, а црква се бави њим, у колико је он хришћанин, уд тијела Христова. Али главна се разлика међу њима састоји у цијељи једне и друге: црква има цијељу својом да спреми човјека за будући вјечни живот, а држава да му зајамчи мирни и уређени живот на земљи; и према тој њиховој посебној цијељи, свака од њих располаже и својим посебним средствима: она, као духовно царство, располаже средствима духовним, а ова средствима земаљским, нити по учењу православне цркве, може црква, ма какве прилике за њу биле, служити се земаљским средствима ради својих цијељи, и употребљавати материјалну силу, да обрати кога у хришћанство, или силом да одбрани нека своја права, која јој у прилици држава хоће да оспори и не призна.

Према овој разлици између цркве и државе, оне су свака за себе самосталне и независне у своме кругу.

Цијељ је цркве, као што смо споменули, спасење свију људи и сједињење њихово с Богом, и према томе очигледно је, да таква цијељ цркве не може бити подређена никаквој другој цијељи. А ту је цијељ цркви сам Бог поставио, — дакле у остварењу исте црква мора бити безусловно независна и самостална у своме кругу. Она је по основи својој католичанска, и да таква није, она би престала бити оно што јест; а то би се догодило, кад би она морала зависити од државе, кад не би потпуно самостална и слободна била да проповиједа у свако вријеме и свима народима своју науку. Христос је гачно оцртао границе међу црквом и државом онда, кад је казао, да се даде Богу што је божје, а цару што је царско, чиме је истакао независност своје цркве. Ту исту независност и слободу цркве истакли су јасно апостоли, кад им је јудејски савјет у Јерусалиму хтио забранити да проповиједају у име Христово: „судите је ли право пред Богом, да вас већма слушамо него ли Бога. Богу се треба већма покоравати, него ли људима“.⁴⁾ Исту независност и слободу црква је истицала и бранила и послије апостола, а најодлучније онда, кад је од државе гоњена била и кад је држава хтјела силом да је лиши те слободе.

⁴⁾ Дјел. ап. 4, 19. 5, 29.

Као што је независна и самостална у своме кругу црква, тако је опет независна и самостална у своме кругу и држава. Држава има своју одређену цијељ, која се састоји у земаљском добру човјека. У остварењу тога добра нико не може државу да спрјечава, нити ико има права утицати на оно, што она у томе правцу ради. Она може морално да зависи од друштвених и народних услова, при којима постоји; али јуридикчки њезина је власт потпуно независна од сваке друге власти, а дошљедно и црквене власти. У случајевима, кад би се државна власт огријешила о морал, црква има дужност, а и право да дигне глас просвједа и да настоји упливисати на државну власт, да одступи од правца, којим је случајно пошла; али државна власт, као што може да прими, тако исто може и да одбије тај утицај цркве и сасвијем самостално да ради, а црква мора се задовољити тијем, што је дужност своју извршила и стрпјеливо сносити да дјелује дотични закон, који вријеђа вјечну правду, догле док анормално стање у држави траје. Као што држава нема права да се мијеша у послове, који се тичу спасења душа, тако нема права ни црква да се мијеша у послове, којима управља државна власт према својим државним разлозима. Потпуно самостална у своме кругу мора бити црква, и потпуно опет самостална у своме кругу мора бити држава. А да се не би послови једне и друге власти мијешали, и да црква не би губила свој духовни карактер и не долазила у сукоб са државном влашћу, она је особитим законодавним прописима забранила својим служитељима да улазе у ма какве биле свјетовне послове. Апостолски 6. канон каже: „Епископ, презвитер или дјакон, нек не узимље на себе свјетовних послова; иначе нека се свргне“. Апост. 81. канон понавља то, и каже: „Рекли смо, да епископ или презвитер не треба да се даје на свјетовне управе, него да се бави црквеним потребама. Нека се дакле или склони да тога не чини, или нека буде свргнут, јер: *нико не може два господара служити*, по заповиједи господњој“. У истоме смислу говори и 83. ап. канон: „Епископ, или презвитер, или дјакон, који се војничким пословима бави, и хоће да и једно и друго уздржи, и римску службу и свештеничку управу, нека се свргне, јер: *царево цару и божје Богу*.“ Седми васељенски сабор напомиње ове апостолске каноне онима, који су, припадајући свештенству,

запуштали своју свештеничку службу и радије се бавили свјетовним пословима, те потврђујући казне, које су дотле постојале за такве свештене особе, завршује свој 10. канон овако: „боље му је да иде да учи дјецу и своје домаће, и да им чита свете књиге, јер за то је свештенство и добио“.

§ 223.

Основни одношај између цркве и државе.

Истакнута разлика између цркве и државе и самосталност њихова, не само што не искључује, него тијем баш одређује узајамни њихов одношај у свијету. Црква није царство овога свијета, али је она у свијету, и чланови њени морају у исто вријеме да су чланови и државе, те дакле обвезани како црквеним, тако и грађанским законима. Па какав је, по основном учењу православне цркве, тај одношај између цркве и државе?

Кад би се хтјело слиједити у строгоме смислу прописима позитивнога права православне цркве, тај одношај не би могао бити други, него тијесне везе међу државом и црквом, то јест, узајамног потпомагања и узајамног допуњавања у ономе, чега једна и друга по својству своје нема у себи, и чиме не може да располаже, а ради једне опће цијељи, ради временитог и вјечног добра човјека. Ова веза међу црквом и државом тачно је нормирана, како правом, тако и црквеном практиком старијега доба, и она је свагда добро човјечанству доносила, кад су црквена, а исто и државна власт, држале се строго у оцрћеним им тим правом границама и кад су према опћој цијељи, заједнички у одређеним пословима развијале своју дјелатност. Али тако није свагда било; а није било с тога, што дотични носиоци власти, како црквене, тако и државне, нијесу увијек били проникнути чистом идејом високога позива цркве у свијету.

Према позиву своје, црква има задаћу у свијету, да обрати све народе истинитоме Богу, да им проповиједа вјечну истину, да их поучи, да љубе Бога и ближње своје, као себе саме, да не чине другима, што себи не желе, да праштају својим непријатељима, да се клоне свакога зла, да презиру земаљске угодности, да постану светима и да

се сједине с Богом. Оваква задаћа цркве, као што се види, чисто је моралнога својства, те према томе и никаквим земаљским средствима она се по себи не може служити, да оствари ту своју задаћу, него само средствима духовним, увјерена, да мора доћи вријеме, да свијет упозна и про-
никне се узвишеношћу духовнога начела цркве. Али к остварењу своје задаће црква је свагда ступала и ступа смионо и одлучно, не обзирући се на никакве противности, које јој свијет може да ставља на путу. Њу је Христос основао ради човјека, ради друштва; па ако она нађе у свјетскоме друштву противност у извађању њенога позива, наиђе ли она, да у једној или другој држави смагра се задаћом свијета, ако се достигне највеће земаљско уживање, да је узвишена мисао о вјечности запуштена, да свјетске уредбе протурјече религиозним и моралним истинама, које црква проповиједа, — у таквом случају не може бити везе међу црквом и државом, не може бити онога јединства, које је неопходно ради опћега добра човјечанства, него може бити само онакав одношај између њих, какав свјетске прилике времена допуштају. Уопће, као самостална уста-
нова, која има своју стално утврђену цијељ и своја особита средства, којима се мудро, али и одлучно служи да достигне ту своју цијељ у свијету, црква заузимала је, а заузима и данас према овој или оној држави онакав положај, какав заузме према њој дотична држава. За њу је сасвијем без-
различно, какво државно устројство влада у једној држави. Она у представнику државне власти види божјег помаза-
ника и опуномоћеника да управља државом и учи своје синове, да се тој власти покоравају. Али у исто вријеме она врши смионо свој божански позив; а од државе зависи, да се ускористи или не ускористи радом цркве у питањима, која се тичу среће и напретка народа. Је ли држава про-
никнута узвишеношћу позива цркве, појима ли она, да црква само благотворно може упливисати на добро народа, и потпомаже ли је, да лакше изврши њезин позив, тада и црква пружа своју помоћ државној власти, и у дотичној држави тада влада она хармонија међу црквеном и држав-
ном влашћу, која је само добро свагда доносила друштву. Заузме ли држава према цркви неодређени положај, те пусти цркву самој себи, у таквоме случају за цркву опет никаквога зла не ће бити, него ће га бити за државу саму,

која је лишена и не ће да се користи оним моралним оружјем, које је у рукама цркве, а којим не може никада потпуно располагати држава, ма како се она напредном сматрала и ма колико она истицала своја хуманитарна начела, којима се руководи. До данас још није историја показала, да напредак и хуманитарност без хришћанства нешто озбиљнога значе, а са хришћанством они значе све, и само кроз хришћанство они добивају сталност. Зло дакле биће само за државу у оваквом положају њеном према цркви. Црква ће ту трпјети можда са спољашње стране, јер нема оне државне помоћи, која јој је нужна да лакше врши свој позив и да се према томе своје позиву развија и дјелује у човјечанском друштву; али у себи самој она од тога не ће ништа трпјети, него шта више откриће се ту још већма њен високи значај и њена унутрашња снага, да и без државне помоћи може ипак да се чврсто држи и дјелује као самостална сила.

Заузме ли држава према цркви противничко, непријатељско држање, црква ће у таквом случају заузети онај положај, који јој прилике дају, усредсредиће се у себе саму и трпјељиво ће чекати вријеме, кад ће божја правда побједити; али не ће никада престати да проповиједа своју науку, и ако је случајно изазвана на борбу, бориће се својим духовним оружјем одлучно и до краја, ма и хиљадама њених синова подлегло, тврдо вјерујући, да раније или касније, коначна побједа мора бити на њеној страни. Као сила духовна, самостална, црква може постојати и ван државе, може употребљавати ради својих цијељи своја духовна средства без потребе, да јој држава својим земаљским средствима у томе помаже; али држава, као земаљска сила, не може дуго постојати без духовне, моралне силе, јер ће се тада претворити у неку задругу људи, који немајући моралне стеге, живјеће простом физичком силом, којом располаже већ и животиња. А морална сила садржи се у цркви хришћанској; па кад је то тако, а да тако није, нико на свијету не ће бити кадар никада да докаже, тада и црква, ма колико од државе била гоњена, може са потпуном поузданошћу мирно чекати вријеме, кад ће сама држава у интересу своје приљубити се цркви и користити се оном моралном силом, којом у пуноме смислу и безусловно само црква располаже. Па и у оваквом положају, гоњена од

државе, црква никада не ће одступити ни за часак од основнога свога учења о постанку и значају државне власти, нити ће побуђивати своје чланове да се опру тој власти, или дизати их, да силом задобију, чега не уживају у дотичној држави упоредо са иновјерним поданицима државе. Царство Христово није царство политичке слободе, него духовне слободе, слободе истине, слободе од заблуда и зла; а ту слободу цркви не ће никада кадра бити да отме никаква земаљска сила, никаква држава.

И ово је темељно, начелно становиште цркве у суђењу о одношају између ње и државе. Са тога начелнога становишта немогућан је сукоб међу једном и другом, међу државном влашћу и влашћу црквеном, или тачније, није могуће да црква изазове сукоб са државом; а ако су се сукоби догађали и догађају се, то бива, што се оно основно становиште запушта и даје се маха људској страсти, кад наиме једна или друга власт прекорачује установљене границе свога круга и тежи да добије надмоћје над другом. Расматрајући историју цркве уопће види се, да сукоба између цркве и државе у области источне цркве било је сасвијем мало упоредо са сукобима, који су се догађали на западу; и овдје су они већином изазвани били црквеном влашћу, дочим у области источне цркве изазивала их је свагда државна власт. Ово се тумачи новим устројством црквеним, које је завладало на западу послѣ раздјељења цркава.

Познато је, шта је било узроком сукоба међу папом Григоријем VII и Хајнрихом IV, међу Јованом XXII и Лудвигом баварским и т. д. То исто изазвало је ону систему устројства црквеног, које је данас у протестанству сасвијем друкчије од устројства цркве апостолскога доба и слиједѣних вијекова. Проглашењем начела, да државна власт мора се покоравати у свему прописима црквене власти и да владаци морају зависити од римскога првосвештеника, који у извјесним случајевима има право да их лиши пријестола и да поданике разријешѣ од дужне вјерности; — проглашењем овога и другог сличнога морао се створити на западу сасвијем други назор о одношају између цркве и државе; назор скроз нови упоредо са начелним становиштем, које је владало у цркви за првих десет вијекова. Оштра се реакција истакла против онога начела, особито

у Француској, у римокатоличкој Германији и Аустрији: у првој при Лудвигу XIV, у другој у половини XVIII вијека, а у трећој при цару Јосифу II пошљедње четврти истога вијека. У чему се та реакција изразила, казују нам проглашене на великоме збору францускога клира 1681. године, под предсједништвом знаменитога Bossuet, четири тачке познате под именом „*Declaratio cleri gallicani*“, а наиме: 1) св. Петру и његовим наслједницима дарована је власт у духовним, а не у свјетским пословима, 2) папа зависан је од сабора, 3) вршење папине власти ограничено је канонима и прописима позитивнога права, које важи у Француској и 4) вјерске наредбе папе само се тада не могу промијенити, ако су оне примљене и одобрене свом црквом. У истоме правцу изразила се римокатоличка Германија кроз ученог епископа Хонтајма, који је издао односни свој спис 1763. под псеудонимом Фебронија; а то исто било је у Аустрији, кад је Јосиф II подвргао своје *placet* наредбе црквене власти. Оно прво било је названо именом *галликанизма*, друго именом *фебронијанизма*, а треће именом *јозефинизма*. Ови искази о одношају међу црквом и државом јавили су се на практичком пољу; али су се они развили и у теорији, и створили на западу неколике засебне системе, које су дотични настојали да научно докажу. Истакла се јерокрагска система, која нијече држави безусловно сваку самосталност, а протуположно њој система територијална са девизом: „*ciujus est regio, illius et religio.*“ Борба између шљедбеника једне системе и шљедбеника друге ишла је на живот и смрт; па ваљда да јој се крај учини, проглашено је било начело „о слободној цркви у слободној држави“, које је усвојио министар Savour за Италију, чиме се хтјела разрушити свака веза државе са црквом, тако да ни држава нема да утиче у ничему у послове цркве, нити црква има права да тражи помоћи од државе, а још мање ма чиме да утиче у послове државе.

Сувишно је упуштати се у анализ свију ових теорија, те доказивати, како на прим. ова пошљедња „о слободној цркви у слободној држави“ противи се законима саме природе, по којима је просто немогућно, да једна слободна сила постоји у другој слободној сили. Ове теорије биле су неизбјежни појави у историјском животу западне цркве, условљени устројством те цркве. У области источне цркве

таквих појава није било, нити их може бити. Сукоби, дакако, бивали су и ту међу једном и другом влашћу, али они су, прво, врло ријетки били, а загијем, они су изазвани били не црквеном, него свагда државном влашћу, и то само онда, кад је државна власт нагло захтјевала од цркве, да авторитетом својим одобри какав поступак, који се косио са позитивним правом цркве, или кад је државна власт хтјела сама по себи да уведе у црквено устројство нешто, што се не слаже са основним устројством и са историјским животом цркве, а мимоилазећи црквену власт и установљавајући нешто, на што је надлежна била на првоме мјесту црквена власт. За примјер могу се навести из доба византијске царевине сукоби при цару Лаву VI у почетку десетог вијека, или при Михаилу Палеологу у другој половини тринаестог вијека. Ови и слични сукоби у области источне цркве, премда су у своје вријеме и производили друштвене нереде, али нијесу никада тако далеко заилазили, да би могли створити неку нову теорију о одношајима цркве и државе, или повриједити основно начело старе цркве у томе питању, — начело заједничкога дјеловања и тијесне везе, а без погчињења једне власти другој, и не у смислу уговора, или као што на западу кажу „конкордата“, по коме би на одређено вријеме имали да постоје међу црквом и државом овакви или онакви одношаји, који би затијем измјеном прилика могли се измијенити.

Заједничко дјеловање и веза међу црквом и државом, то је учење, које почива на св. писму, које је свагда проповиједала православна црква и које је проникло и право те цркве. „Цареви ће бити хранитељи цркве“, предсказано је било још у староме завјету пророком Исаијом,¹⁾ и они ће бити чувари вјере и божјих заповиједи,²⁾ — чиме је положен био темељ оне везе, која мора постојати међу државном влашћу и црквом. Односно мјесто из Павлових посланица о овоме питању, ми смо већ навели. Оци цркве идеализирају ту везу, тај споразум, приводећи самосталност једне и друге власти у своме кругу и истичући опет сличност њихову, која опредјељује у основи узајамни одношај њихов.³⁾ Златоуст, тумачећи наведено мјесто из

§ 223. 1) Ис. 49, 23.

2) II Цар. 5, 3.

3) Види 9. биљ. 221. §

Павлове посланице Римљанима, истиче дужност епископа да се мора покоравати државној власти; а у тумачењу друге Павлове посланице Коринћанима, напомиње покорност, на коју је дужна државна власт цркви, те тијем разјашњује, како узајамну везу међу властима, тако и карактер те њихове међусобне везе.⁴⁾ Епископ се покорава државној власти, као поданик државе, а не с тога, као да његова епископска власт потиче од представника државне власти; исто тако и представник државне власти покорава се епископу, као члан цркве, као грјешни човјек, који тражи спасење своје од цркве, а не с тога, што би власт његова проистицала из власти епископске. У овој потчињености једне другој, црквене власти државној, и обратно, колико се јасно оцрћује разлика и самосталност њихова, толико и неопходност узајамне њихове везе с погледом на признање од једне и друге вишег руководног начела у човјечанству. С погледом на ту неопходност везе њихове ради достижења опће цијељи, Христос је и истакао разлику међу оним, што је божје и оним, што је царско: држава потребује помоћ од цркве ради духовних ствари, ради оне моралне снаге, којом ће да уздржи у поданицима љубав и тежњу к добру, а представници цркве потребују помоћ од државе и државних закона, да могу слободније и лакше ширити међу људима хришћанске појмове о добру и правци. Црква призива божји благослов на представника државне власти и моли се „за државу његову, за побједу, опстанак, мир, здравље и спасење његово, а особито да му Бог помогне и успори у свему, да покори под ноге његове свакога непријатеља и противника“.⁵⁾ Држава са своје стране брани интересе цркве и судјелује, да она слободно врши свој морални уплив на друштво, те да тијем народи сретнији буду.

Овоме одношају међу црквом и државом давају свечани израз у неколиким приликама и сами хришћански цареви. Теодосије II и Валентинијан III у вријеме несторијанских спорова пишу епископима александријским: „Стање наше државе зависи од религије, пошто је међу њима

⁴⁾ *Chrysost.* hom. 23, 1. in Rom. 13; hom. 15. in 2 Cor. Cf. de sacerdotio 3, 1.

⁵⁾ Види велику ектенију на литургији.

много опћега и сроднога. Оне подупиру једна другу, и напредује једна напредовањем друге, тако да права вјера свијетли правдом, а држава цвјета, кад сједињује у себи и једно и друго. Па као цареви, који смо од Бога постављени, да будемо уточиштем благочасија и среће наших поданика, ми се свагда старамо да очувамо неразлучном везу њихову, служећи промислу божјем и људима, и то, промислу служимо, кад настојимо о напретку државе, а поданицима, кад одавши се тако рећи сасвијем њима, упућујемо их у благочасивој вјери и на живот, који је достојан вјерних, те се старамо, као што треба, о једном и другом. Јер је немогуће, да ко се брине о једном (држави), не мисли тако исто и о другом (цркви).“⁶⁾ Цар Јустинијан у својој 6. новели још јасније изражава овај исти поглед на одношај међу црквом и државом: „Највећа добра, што је вишња благост божја даровала људима, јесу *свештенство* и *царство*, од којих оно (свештенство, црквена власт) стара се о божанским стварима, а ово (царство, државна власт) руководи и брине се о човјечанским стварима, *а оба потичући из једног и истог извора*, састављају украс човјечанског живота. С тога ништа толико на срцу не лежи царевима, као част свештеника, који им са своје стране служе, молећи се непрестано Богу за њих. И ако свештенство буде у свему добро уређено и Богу угодно, а државна власт буде добро и по правди управљати повјерену јој државу, тада ће бити добри споразум између њих у свему, што је корисно и што је за добро људскога рода. За то ми улажемо највеће наше старање, да се очувају истинити догмати божји и част свештенства, те се кроз то надамо, да ћемо највећа добра од Бога добити, и да ћемо уздржати чврстима она, што имамо.“⁷⁾ Исти Јустинијан издао

⁶⁾ *Harduini*. I, 1344.

⁷⁾ „*Maxima quidem in hominibus sunt dona Dei a superna collata clementia: sacerdotium et imperium, et illud quidem divinis ministrans, hoc autem humanis praesidens ac diligentiam exhibens, ex uno eodemque principio utraque procedentia humanam exornant vitam. Ideoque nihil sic erit studiosum imperatoribus, sicut sacerdotum honestas, cum utique et pro illis ipsis semper Deo supplicent. Nam si hoc quidem inculpabile sit undique, et apud Deum fiducia plenum, imperium autem recte et competenter exornet traditam sibi rempublicam, erit consonantia quaedam bona, omne quicquid utile est, humano conferens generi. Nos igitur maximam habemus sollicitudinem circa vera Dei dogmata et circa sacer-*

је 530. један закон, по коме црквени канони морају онако исто важити, као и царски закони, и што они (канони) забрањују, то исто морају забрањивати и закони царски.⁶⁾ Ово је исто он поновио послѣје у својим новелама од 542. и 545. године.⁹⁾ Између 879. и 886. године издана је била *епанагога* царских закона, у којој се истиче и разјашњује подробно власт државна и власт црквена у Цариграду, и њихов међусобни одношај: „Цар је законито поглаварство, добро свију поданика, које награђује и казни без пристрасности. Његова је задаћа да добро чини. Он мора да приводи у дјело све прописе св. писма, наредбе седам васељенских сабора и грађанске власти. У православљу, а наине у правој вјеровању о светој Тројици и у ревности за вјеру, цар се мора одликовати пред свима. У издавању закона он се мора освртати на постојећи обичај, али не смије да важи никакав обичај, који протурјечи канонима. Патријарх је жива слика Христа, која мора да ријечју и дјелом представља истину. Његов је позив да се стара о спасењу душа оних, који су му повјерени. Њему припада право учења и неустрашива одбрана истине и вјере пред царем. Цар и патријарх, *свјетска власт и свештенство, стоје међу собом, као тијело и душа, неопходни су за државно успројство, исто као тијело и душа у живој човјеку. У вези и споразуму њиховом састоји се срећа државе.*“¹⁰⁾ Овај поглед на одношај међу црквеном и државном влашћу тако је учвршћен био у свијести цркве, да се она свагда горко жалила, кад би се у једној или другој прилици исти пореметио. Послѣје иконоборских царева, кад је Константин са матером Ирином заузео царски пријесто и православље побједило, *оци VII васељенског сабора* са одушевљењем поздрављају успоставу пређашњих одношаја међу црквом и државом, и у актима сабора ми читамо ово: „Свештеник је

dotum honestatem, quam illis obtinentibus credimus, quia per eam maxima nobis dona dabuntur a Deo, et ea quae sunt firma habebimus“ Nov. 6. praef (Ed. cit. III, 16). Види ово исто у Collectio LXXXVII capitulorum num 1 (Pitra. II, 390), а такођер у *Крличју*, гл. 42, 1 (Спом. изд. II, 7). Испор. 5. бил. 15. §. ове књиге.

⁸⁾ Види 3. бил. 15. §. ове књиге.

⁹⁾ Nov. 115. cap. 3. § 14. Nov. 131. c. 1. Cf. Basilic. V. 3, 2. XXXV. 8, 36. Испореди 5. бил. 15. §. ове књиге

¹⁰⁾ *Zachariae*, Collectio librorum juris gr.-rom. ineditorum. Lipsiae, 1852. pag 65. sq.

освећење и укрјепљење царске власти, а царска је власт снага и потпора свештенства. . . Свештенство чува и стара се о небеском, а царска власт кроз праведне законе управља земаљским. Сада је преграда пала, и жељена веза опет је успостављена.“¹¹⁾ Овијем ударен је печат канонички на учење о одношају међу двјема властима, које је проповиједала црква старијега доба и којим су проникнути били, како оци цркве, тако и хришћански владоци.

При оваквом уважењу своме и оданости према цркви, при оволиком старању њиховом о добру цркве и напретку истините вјере, хришћански цареви могли су, и црква није ништа зазорнога у томе налазила, да зову себе „божанскимима“, своје законе такођер „божанскимима“, „божанскимима“ своје уредбе и т. д.¹²⁾ Нити су они то чинили у смислу незнабошких својих предшасника, или што су хтјели себи присвајати власт над црквом, него што су вјеровали, да је Богом установљена државна власт, и што су хтјели и поданицима својима да покажу божанску установу њихове власти и да владају државом „по милости божјој“. Црква их је за такве увијек сматрала и сматра, а посвећујући их особитим својим чином и миропомажући их на царство, она их увршћује у ред освећених лица, на које је изливена виша благодат божја. Константин велики у својој бесједи оцима никејскога сабора епископе назива епископима у пословима, који се тичу унутрашњег живота цркве, а себе епископом у пословима спољашњег црквеног живота, — и оци цркве не налазе да му што замјере за то. Оци халкидонскога сабора ускличу цару Маркијану, као „свештенику цару,“¹³⁾ а папа Лав велики, онај строги право-

11) Ἱερωσύνη βασιλείας ἁγιασμός ἐστὶ καὶ ἀναστοιχείωσις, καὶ βασιλεία ἱερωσύνης ἰσχύς καὶ κραταίωμα. . . τὴν μὲν τὰ οὐράνια καταχοσμοῦσαν καὶ διέπουσαν, τὴν δὲ οὐρανόθεν θεομοίς δικαίοις τὰ ἐπίγεια. Ἦν ἄλλεθῶς τὸ μεσότοιχον τοῦ φραγμοῦ διαλέλυται, καὶ συμφωνία κατάρχει διαφωνίας, καὶ ὑποκόπτει ἐνώσει διαίρεσις καὶ φροῦδος κατέστη διάστασις. *Harduini*. IV. 137.

12) Теодосије и Валентинијан називају себе *divinitas nostra*, а своје законе *nostra divina praescepta* (Cod Justin. I. 1, 3). Јустин и Јустинијан кажу, да заповиједaju *divino verbo* (θεῖον ῥήματι), да издају *divinam jussionem* (θεῖαν κέλευσιν) и т. д. (Cod I. 15, 2). Cf. *Basilic.* II. 6, 21. Ово је у онаквом истом смислу, у коме су се француски краљеви називали „најхришћанскији мла“, или као што се данас аустријски цар зове „апостолски м“, португалски краљ — „најблагодјернији м“, руски цар — „најблагочастивји м“ и т. д.

13) *Harduini*. II, 489.

славни учитељ, не устручава се признати *свештеничком* власт царева, који су проникнути интересима цркве и о напретку њеноме раде. За цара Теодосија он каже, да је у њему не само царски него и свештенички дух, јер је сазвао ефески сабор и својим законима осудио јеретике;¹⁴⁾ а цара Маркијана назива „*чуваром вјере*“ због осуде Евтихија.¹⁵⁾ И оци цркве сматрали су безусловном припадљивошћу царске власти, да она буде чувар вјере, те с тога су се обраћали к тој власти сваки пут, кад је требало учврстити један вјерски догмат против какве јеретичке науке; а цареви су се томе и одазивали, сматрајући да тијем врше једну од дужности, која им је самим Богом повјерена. Разлог овога није потицао од туда, као да су оци цркве сматрали да истина божја по себи има потребу, да је утврди и чува од туђинске повриједе царска власт. Они, исто као и сами цареви, вјеровали су у ту истину, јер је она у себи самој већ закључавала основу свога постојања, и јер је вјечна по себи; него мисао о потреби да царска власт утврди и чува чистоту вјере, потицала је из тежње, да се учврсти како временито, тако и вјечно добро човјека, да се одњегује у људима све што је добро и племенито и да се очувају од свега онога, што је зло и што може да поруши срећу друштва и да га отклони од пута к вјечноме животу. Људска је природа слаба и није кадар свак да појми морални и религиозни разлог, због кога мора чувати по себи истине вјере и морала, него је неопходно ради тога, да се сваки боји, осим небеске, и земаљске казне за повриједу тих истина; а пусти човјекову природу без ове стеге, тада је отворен пут свакоме неред у цркви, неред у друштву, и дошљедно неред у самој држави. Неопходност државне власти да се очува чистота вјере признавана је кроз све вијекове; а мисао о тој неопходности проникла је у законодавство и свију хришћанских држава, које данас постоје.¹⁶⁾

Овијем се тумачи и оно учешће, које су цареви или њихови опуномоћеници примали у сазивању, држању и закључивању васељенских сабора. Цареви и њихови опу-

14) Epist. 9.

15) Epist. 57.

16) Види на прим. за *Аустрију* §§. 122. 123. казнен. законика.

номоћеници нијесу присуствовали на васељенским саборима, као судије у питањима вјере и као црквени поглавари, него као чувари мира и реда у цркви са именом и правима заштитника вјере. „Бог вас је поставио за пастире цркве, и за то све, што се тиче Христове цркве, имате ви да расправите“, говорио је Константин велики епископима никејскога сабора.¹⁷⁾ Цар Маркијан изјављује на халкидонском сабору, да је „он за то хтио да присуствује на сабору, да утврди вјеру и да обезбједи слободу дјеловања на сабору, а не да покаже неку своју власт и силу.“¹⁸⁾ Присуствујући лично на првом никејском сабору, Константин је велики сам пратио радњу сабора, и као чувар реда мирио је странке и наводио их на главни предмет, кад су се дотични уклањали од истога. Други цареви, који нијесу лично присуствовали на саборима, повјеравали су овај посао својим опуномоћеницима; а каква им је задаћа била, видимо из слиједеће посланице, коју Теодосије и Валентинијан управљају оцима трећег васељенскога сабора: „Много се ми старамо о свему, што има опћу корист, а особито о томе, што се односи к благочастију, јер благочастије доноси људима и остала добра. С тога ми смо прије већ написали о свему што је потребно, да се ви сакупите; а пошто се мора водити старање и о *реду* и *миру*, нужноме при расправама на вашем светоме сабору, ми смо се постарали, да сабор у своме раду не буде узнемирен ни са које стране. И премда смо ми увјерени, да ви немате потребе од никакве *спољашње* помоћи да можете себи и другима мир зајамчити, ипак марљиво наше старање о благочастију побудило нас је, да се постарамо и о томе. Ради тога наложено је најузвишенијем нашем сановнику Кандидијану, да присуствује на вашем светом сабору, али тако, *да се он нема мијешати у расправе о догматима, пошто онеме, који није епископ, није упушно да се мијеша у послове цркве;* осим тога, да удаљује из града сваког онога, који нема посла у овоме...; тако исто он ће се старати, да противности у расправама не пријеђу границе и да од тога не пострада истина, коју има да расвијетли ваш свети сабор, и да не произиђе каква вика, која би запријечила да се

¹⁷⁾ *Rufin. hist. eccl. X, 2.*

¹⁸⁾ *Harduini. II, 466.*

брзо истина открије, него да сваки, саслушавши мирно што један говори, искаже или да пристаје, или да изнесе противне наводе, те да се тако кроз разбор мишљења свију без сваке сметње дође до опћега закључка и да ваша светиња утврди непорјециву истину. Нарочито је наше величанство заповједило овом најузвишенијем сановнику Кандидијану да пази, да нико не оставља мјеста, које је одређено за расправљање, ни ради тога, да се кући врати, ни ради тога да цару иде или да одлази у друго какво мјесто; а тако исто да не буде од некога предложено какво ново црквено питање, или изнесен какав предлог, који се не односи к питању, које је главно на реду, дотле, док се то главно питање не ријеша, — а оно што је потребно за постигнуће познања истине, све ће послѣје свестранога испита добити утврђење, које приличи православном богопоштовању...“¹⁹⁾ На четвргом васељенском сабору неки приврженици монофиситства, које је сабор имао да осуди, обратили су се цару са призивом; и цар је по томе поводу написао сабору ово: „да сам ја сам хтио рјешавати ову ствар, не би био сазивао сабора,... а сада наређујем да се имате покорити сабору и научити се ономе, чему треба да се научите, и оно што свети сабор одлучи, за мене је закон, томе ја слиједим, томе вјерујем.“²⁰⁾

Нема ништа противнога власти црквењој, нити уопће што протуканоничкога ни у оним својеручним потписима, којима су цареви утврђивали закључке васељенских сабора. По себи ти потписи нијесу били друго, него извршење жеље саме црквене власти, а по цијељи својој они су служили знаком, да су закључци сабора примљени, као позитивни закони у држави. Оваквом својом потврдом хришћански цареви су изјављивали своју потчињеност тим закључцима, као покорни синови цркве; а као представници права народа и као чувари његова добра и среће, они су тијем јамчили пред црквом за све своје поданике, да ће наредбе и закони цркве свето бити уважени, да се никаквој поврједи они не ће подвргнути и да ће служити руководним

¹⁹⁾ *Harduini*. I, 1345

²⁰⁾ ... ὅτι εἴτι δὲ ἂν τολῶσῃ ἡ ἀρχὴ καὶ οἰκουμένη συνόδος καὶ ἐπιθῶ μοι ἐγγράφως, τούτοις στοιχῶ, τούτοις στέρω, τούτοις πιστεύω. *Harduini*. II, 433.

начелом у животу и дјелатности свију чланова државе. Државна власт у учешћу своје на васељенским саборима јављала се само као спољашња помоћна и законодавна сила; а гдје је свршавало то спољашње њено учешће, тамо се откривала самостална власт цркве.

Признавајући ово учешће државне власти у црквеним пословима, црква признаје ово *начелно*; ниги то начело страда од околности, што је било неколико владалаца у историјском животу цркве, који су били јеретици и својим наредбама су осуђивали православље, а штитили јерес. Ново једно учење, или кажимо неко учење, које се на нов начин почне проповиједати у цркви, прије него што се призна за јерес, треба да прође много и много времена, треба да се оно свестрано испита, и тек васељенски глас цркве, било на васељенском сабору, било писменим договором свију старјешина цркве, има да прогласи то учење за јерес. А док се до тога дође, каквога колебања не бива и у умовима најученијих пастира цркве, који управо као такви, као проникнути дубоким благочастијем и високом наученошћу, теже да познаду праву истину? Примјера није мало у историји цркве, да су неколики између најугледнијих пастира цркве нагињали на једно или друго јеретичко учење, па и писмено га бранили, док глас васељенске цркве не би осудио то учење и прогласио га за јерес. Ово се тијем лакше могло догађати, што није баш свака ријеч у јеретичком учењу лажна била и што су јеретици много и православнога имали у своје учењу; а с друге стране они су доказивали своје учење таквим наводима и таквим мјестима из библијске и патристичке историје, да тек особито оштро око и особито дубоко познавање православне науке могло је видјети, гдје је погрјешка у опћем учењу једних или других јеретика. Поједини православни пастири, ако су у неким часовима и нагињали на јерес, они су то чинили баш из љубави к православлју и у пуном убјеђењу, да бране истину; а пишући о томе, потпуно су увјерени били, да потпомажу, да се јасније истина открије. Па кад је то тако бивало код самих пастира цркве, који су били богословски изучени и нарочито постављени, да чувају повјерени им аманет православлја, то није ли се ово могло много лакше догађати код хришћанских царева, који богословског образовања нијесу имали, као пастири цркве,

и који су тек на другоме мјесту и тек на спољашњи начин позвани били да бране православље? Положај царева, као поглаварā државе, и то поглаварā свију својих поданика без разлике вјере, који су дужни правицу дијелити свакоме поданику, ма које он вјере био, овај положај царева особито се отешчавао, кад се која јерес јављала у држави, која је од замашнијег значаја била по друштво. Јављали су се велики спорови међу странкама, које су браниле ово или оно вјерско учење, спорови, који су доводили странке до највеће раздражености, и у таквим приликама свака се обраћала цару, да је прими под своју заштиту и да је призна за православно. Оно колебање, које се при појаву једне јереси јављало код пастирā цркве, јављало се дво-струком снагом код царева, који су сада имали да заштите најприје право вјеровање, а затијем да успоставе поремећени ред у друштву. Јеретици су знали употребити у оваквом случају сва могућа средства, и непосредно, и кроз високе државне сановнике, да убједу цареве, да је њихово учење православно, и дошљедно, да су православни пастири одступили од цркве, — и бивало је, да су цареви уступали убјеђењима јеретичких вођа, те желећи да својом царском влашћу успоставе мир, издавали су указе у смислу противном правослању. Поступајући тако, они су били увјерени да бране праву науку цркве и да сасвијем не руше везу са црквом, као што су је у самој ствари рушили. Ово показују са малом изнимком сви укази царева, који су штитили једну или другу јерес. А из овога очигледно слиједи, да је основно начело у погледу одношаја државе к цркви остајало код ових царева, који су се заносили јересју, оно исто, којег су се држали православни цареви, само што се то начело погрјешно приводило у дјело.

Ово питање у погледу суђења цркве и њенога права о указима царева, који су јеретици били, ми смо дирнули овдје с тога, што је питање веома важно, и што, судећи не на овај начин о томе, него уздижући на начело држање царева јеретикā према цркви, те према овоме начелу про-суђујући о одношају, који би требао да постоји међу црквом и државом, падало се у лажне теорије; па не хоћећи испитивати све околности, при којима су се неки хришћански цареви заносили јересима и гонили православне пастире цркве, истицало се већ катедрално, да је

шкодљив утицај државне власти у црквеним пословима, и да га треба дакле коначно и начелно одбијати. Долазило се, до теорије „о слободној цркви у слободној држави“, само с друге стране.

§ 224.

Круг црквене власти и државне власти.

Уснојивши начело узајамне везе међу црквеном и државном влашћу и показавши неопходност те везе ради опћега добра, да видимо какве су по позитивном праву границе, у којима се кретати може свака власт за себе у своме законодавству, и какви су послови, у којима је надлежна једна или друга власт, а какви су опег послови, у којима су обје заједнички надлежне.

О овоме се може у црквеном праву говорити само у погледу оних држава, које признају законито постојање хришћанске цркве и које сматрају за правило своје, да не смију никако бити дирнуте основне истине, које црква исповиједа. За црквено право безразлично је политичко устројство једне или друге државе; оно узимље у опћем смислу државну власт, нити гледа на то, да ли носилац те државне власти припада једној или другој од постојећих данас вјероисповјести. За право је главно, да је црква законито призната у држави, и кад тај факт постоји, тада важе за све такве државе у главном једне исте норме у погледу одношаја између државне и црквене власти. Ове норме и морају да важе у свима таквим државама, јер, ако је држава проникнута свијешћу, да је у хришћанству јамчевина за опће друштвено добро и за добро државе, тада она не ће никада хтјети, а морално ни моћи што да нареди својим поданицима, што би се косило са хришћанским истинама и што би могло изазвати сукоб међу државним и црквеним законима. При очувању тих норама, одношај међу црквом и државом не може него само правилан свагда да буде. Црква је самостална, а самостална је и држава, и свака има свој одређени круг, у коме врши према цијељи својој своју дјелатност; а пошто је неопходна веза међу њима ради опћега добра, то ће и једна и друга самостално развијати у своме кругу своју дјелатност, држећи се строго у

својим границама, али и проникавајући се узајамним интересима, црква државнима, и држава црквенима, а у опћим пословима, гдје долазе у непосредни додир интереси и једне и друге, оне ће развијати заједнички своју дјелатност, узаконшавајући само оно, што ће кадро бити да зајамчи сталност њихове везе и опће добро и мир.

Посебно круг дјелатности цркве и државе одређен је природом самих ствари и цијељу њиховом: у пословима духовним, који имају духовну цијељ и тичу се спасења душа, надлежна је црквена власт да издаје односне законске прописе; у пословима, који имају цијељ земаљску и тичу се одржања мира и реда у друштву, ма и не били они свагда материјалне природе, надлежна је државна власт; заједнички су пак надлежне обје власти у пословима, који се тичу у једно исто вријеме и духовнога живота цркве и земаљскога државе.

Таксативно ређање ових послова према надлежности дотичне власти саставља посао кодификације права; ми ћемо их овдје привести по опћим основима.

1. Црква је самостално надлежна да пресуђује све послове духовне природе, дакле: *а)* вјера и хришћански морал; *б)* црквено богослужење; *в)* тајне са црквеног њиховог значаја; *г)* унутрашња управа црквена; *д)* примање невјерних или иновјерних у цркву; *ђ)* примање у клир; *е)* примање калуђера у манастир и надзор над манастирским животом; *ж)* управљање црквеном имовином; *з)* духовни суд; *и)* законодавство у свему, што се тиче унутрашњег живота црквеног.

2. Држава је самостално надлежна да пресуђује: *а)* грађански и политички положај поданика, били они свјетовног или свештеничког реда; *б)* послове приватнога права; *в)* послове, кад се тиче повреде државних закона; *г)* грађански и политички значај званичних списа црквене власти; *д)* значај, који могу имати за државу чини, који су црквом извршени, а посебно тајне.

3. Надлежне су заједнички и црквена и државна власт у свима оним пословима, који се непосредно тичу и цркве и државе; дакле: одређивање граница црквених области; оснивање епископија: парохија и др.; установљавање празника са дужношћу грађана, да у те дане не раде; подизање

црквених зграда, гробља, завода и др., да ли одговарају опћим здравственим и грађевинским прописима; оснивање манастира, да ли тим истим прописима одговарају; црквене школе, у колико свјedoцбе тих школа имају бити признане у држави; постављање на епископска, парохијска и слична мјеста; вођење парохијских књига и т. д.

Оваквих мјешовитих послова, у којима су надлежне и црквена и државна власт, има мноштво, и ванредно би тешко било све их поређати. У погледу вршења те надлежности обично се узимљу у обзир црквене и грађанске пошљедице самога чина, те ако се могу раздијелити, тада свака власт издаје наредбе према својој надлежности; ако ли су нераздијеливе те пошљедице, тада се обраћа пажња, да ли цркви или држави припада на првоме мјесту предмет, и према томе једна одлучује о истоме као прва, а друга упоравља своје прописе с погледом на одлуку прве. Према мноштву тачака додира међу црквом и државом, кад постоји узајамност међу њима, бива и мноштво послова црквених, у којима је надлежна више или мање државна власт; а тако исто је много послова политичких и грађанских, у којима је позвана и црква да своје право врши.

Према ономе великоме утицају, који су хришћански владаоци допуштали цркви и њеним представницима у политичким и грађанским пословима, сасвијем је природно било, да је и црква морала допустити државној власти најшири утицај у црквене послове.¹⁾ Историја црквенога права казује нам, да је црква признавала државној власти право да издаје законе не само у погледу спољашних послова, који су се цркве тицали, него и у погледу послова, који су се тицали унутрашњег црквеног живота. Картагенски сабор представља нам својим 93. каноним примјер овога: „Њихово царско човјекољубље треба да се постара, да католичанска црква, која их је у својој благочастивој утроби зачала и крјепошћу вјере васпитала, буде њиховим старањем заштићена; да у благочастива њихова времена неким дрским људима не буде допуштено, да пријетњама савлађују немоћни народ, који не моглоше својим наговарањем на зло

§ 224 1) О овој узајамности међу црквеним и грађанским законодавством види *Fr. A. Biener, Geschichte der Novellen Justinians* (Berlin, 1824). S. 157. fg. Испореди §§ 180. и 200 ове књиге.

навести... Ми зато сада молимо, да се, чим је прије могуће, пружи заштита католичанским чиновима црквеним и то, не само у свима градовима, него и у свима мјестима појединих оближњих посједа.“ Овај примјер картагенскога сабора налазимо неколико пута поновљен и у другим канонима, а посебно на халкидонском сабору,²⁾ чиме је ударена потврда васељенске цркве оваквом одношају к државној власти и њеноме праву чак у вјерским питањима. И овој молби од стране цркве одазивали су се пуном готовошћу хришћански цареви, а историја нам је сачувала мноштво царских наредба у погледу вјере и њенога чувања од заблудâ. Ово исто ми налазимо, да хришћански цареви чине и у погледу богослужења црквеног, на примјер, кад издају наредбе о црквама и о уредби њиховој, о празницима, о црквеним служитељима и т. д.³⁾ У осталом, у овим својим законским наредбама хришћански цареви држали су се у границама, које су црквени закони установили били, нити су икада самовласно утицали у послове унутрашњег живота цркве, него само на позив цркве издавали су своје законе, да буде очувана вјера и богослужење црквено неокрњеним и онакво, каквим га је црква својом самосталном законодавном влашћу узаконила.

Исто је право законодавној власти државној црква признавала и признаје и у пословима спољашњег живота цркве. Између другога признаје црква држави право, да води врховни надзор над тијем, да ли се црквена управа врши по законским прописима, да потврђује дотичне служитеље цркве у њиховим звањима, да се без државне власти не усановљују никакве црквене уредбе, да штити и брани свјетском силом наредбе црквене власти и т. д.⁴⁾ У свима овим и сличним пословима широка је права признавала црква држави, а и могла их је без сваке бојазни признавати, јер је сама та државна власт појимала високи значај, значај благотворни цркве у грађанском друштву, и јер је строго проникнута била црквеним духом. У једној држави, гдје је законом државним утврђена норма, да „канони имају

²⁾ Види на прим. *πράξις ἐκτῆ* IV вас. сабора. *Harduini*. II, 488.

³⁾ Види §. 15 ове књиге.

⁴⁾ Испор каноне: IV вас. 4. и 12., грузс. 3. 38, антиох. 5., картаг. 48. 53. 67. и 93., прводр. 9 др., и тумачења ових канона.

исту важност, као и државни закони“, и да „оно што канонони забрањују, то се забрањује и државним законима“, — у таквој држави црква може да призна државној власти и још шира права, а да се не боји ни најмање, да ће од тога што претрпјети њена слобода и самосталност.

§ 225.

Данашњи црквено-државни одношаји.

Одношај међу црквеном и државном влашћу, који смо сада изложили, оснива се на прописима позитивнога права православне цркве, и као такав он има и данас практичку важност за православну цркву у свима оним државама, које признају правно постајање цркве

Друкчије је учење о одношају међу црквом и државом у црквеном праву римокатоличке цркве, а друкчије опет у протестанском црквеном праву. Ово зависи од особитог устројства црквеног, које је у римокатоличкој цркви и које је код протестаната, устројства, које је различно од устројства православне цркве. Признаје и римокатоличка црква и протестанти проихођење црквене и државне власти од Бога, признају разлику између тих власти, а и односну самосталност њихову у својим границама, и доде су више или мање сагласни са учењем о овоме православног црквенога права; разликују се само од овога права, а исто и међу собом у томе, што једни сматрају надмоћном црквену власт над државном, те ову зависну од оне, а други обратно сматрају црквену власт у свему зависном од државе.

У римокатоличкој цркви папа је представник црквене власти и сматра се за суверена у тој цркви, суверена апсолутног, који има власт и над владоцима у толикој мјери, да може у даним приликама одријешити поданике чак од заклетве вјерности према своме владоцу.¹⁾ Од тог свеопћег суверена зависни су сви римокатолички поданици ове или оне државе, па да се установи вјерски положај њихов у једној држави, склапали су се и склапају се међу папом и владоцем дотичне државе особити уговори, које зову *конкордатима* и по којима се нормира у одређеним члан-

§ 225. 1) Види с. 4. С. 15. гл. 6. Испореди и с. 13. X. (V, 37).

цима одношај међу државом и папом. Први овакав конкордат био је склопљен 1122. год. међу папом Калистом II и царем Хајнрихом V, послѣје познате распре о инвеститури. Сви познији конкордати имају облик међународних уговора и установљују се према приликама, које вријеме собом доноси, са више или мање попуштања од права, која уговарачи сматрају да имају. Овакве уговоре склапа папа не само са државама, у којима је тек мали број римокатолика упоредо са припадницима друге вјере, него и са државама, у којима је владалачка кућа и већина поданика римокатоличке вјере. У осталом, ови уговори међу папама и владоцима почињу у новија времена губити свој некадашњи значај, особито послѣје ватиканскога сабора 1870. године, и поједине државе већ су укинуле те уговоре, који су код њих постојали, на прим. у Аустрији, гдје је конкордат 1855. год. сасвијем укинут државним законом 7. Маја 1874.²⁾

Код протестаната глава цркве је владалац земље, који има власт не само у спољашњим, него и у унутрашњим пословима цркве, дакле и вјеровања. Овако уче њихови богослови-канонисти на основу учења Лутеровог и других реформатора. Исто ово исповиједају и англиканци.³⁾ И не само владоцу своје вјере протестанти признају врховну власт у цркви, него то исто признају и оним владоцима у дотичним државама, који не исповиједају њихову вјеру. Према овоме нормиран је код протестаната, исто као и код англиканаца одношај међу црквом и државом, одношај по коме су сви без разлике црквени послови субординирани у пошљедњем суду државној власти.

У погледу православне цркве данашњи црквено-државни одношај у *православним државама* уређен је према положају, који заузима православна вјера, као државна

²⁾ Gesetz wodurch Bestimmungen zur Regelung der äusseren Rechtsverhältnisse der katholischen Kirche erlassen werden Art. I: „Das Patent vom 5. November 1855 ist seinem vollen Inhalte nach aufgehoben“ — а овијем управо патентом био је проглашен конкордат од 18. авг. 1855. Напечатан је тај конкордат у *Ferd. Waller, Fontes juris ecclesiastici antiqui et hodierni* (Bonnae, 1862), S. 280—289., а сами патент *ib.* S. 301—303.

³⁾ Испор. *Ign. v. Döllinger, Kirche und Kirchen* (München, 1861), S. 53. fg.

вјера, и према ступњу схваћања позива цркве и државе од стране представника државне и црквене власти.

У *отоманској царевини* призната су била православној вјери широка права и самостална црквена управа под заштитом државне власти још при султану Мухамеду II, кад су Турци покорили византијску царевину. А пошто су у течају времена та права услијед унутрашњих и спољашњих прилика постала била већ илузорнима, то је хагихумајумом од 18. фебруара 1856. успостављен био опет пређашњи самостални положај цркве, а снагда под заштитом државне власти. То исто, само у другом облику, признато је православној цркви у отоманској царевини конституцијом 23. децембра 1876. год. Овако бар званично стоји, — а на дјелу наравно много је друкчије.⁴⁾

Црквено-државни одношај православне цркве у *аустро-угарској монархији* различан је био у земљама угарске круне, а различан у осталим земљама. У земљама угарске круне православна је црква уживала на основу старијих повластица извјесну аутономију у црквеним и црквено-политичким одношајима под заштитом државне власти. Угарским XX законским чланом 1847—8. године проглашена је била правна једнакост међу свима законом признатима у држави вјероисповјестима. Ово је установљено било 3. §-ом тог законскога члана, а 8 §-ом држава гарантира православним поданицима право располагања у свима вјерским и школским пословима под надзором државне власти. Законским IX чланом 1868. године утврђена су била права дарована православној цркви XX законским чланом 1847—8. године, и пошто је признато било правно постојање у држави самосталне сибинске митрополије поред митрополије карловачке, 3. §-ом овог IX законског члана установљено је било, да „уз очување Његовом Величанству највишега права надзора, који он уставно врши, овлашћени су вјерни карловачке и ердељске митрополије, да могу самостално, а обашка обављати и уређивати, у границама државних закона, своје црквене, школске и односне закладне послове на својим конгресима, који ће се у одређена времена и послје претходне пријаве о томе Његовом Величанству од стране дотичних митрополита сазивати, и да могу тим

⁴⁾ Види §. 27. ове књиге.

пословима у смислу правилâ донесених на тим конгресима и од Његовог Величанства одобрених, а среством својих органа самостално управљати и руковати“; а 9. §-ом овог истога законскога члана установљује се још уопће, да се припадницима православне цркве у оним двјема митрополијама „признају и на даље сва она права, која су они до сада, при самосталном обављању својих црквено-општинских и школских послова, уживали у слободном употребљавању свога црквенога језика, а исто тако и у управљању њиховом црквено-општинском имовином и њиховим закладама“. ⁵⁾ Законским LIII чланом исте 1868 године установљени су интерконфесионални одношаји међу припадницима логичних вјероисповјести у држави, и призната је слобода пријелаза из једне хришћанске вјероисповјести у другу. — Овако је у земљама угарске круне; а у земљама, које су заступане у бечком царевинском вијећу, државни положај православне цркве прешао је неколико мијена. До 1781. године православна је црква била готово бесправна у држави. Те године толеранц-патентом цара Јосифа II од 25. октобра било је признато њено правно постојање у држави поред римокатоличке и протестанске; али о равноправности њеној са римокатоличком црквом није још ни спомена било. ⁶⁾ И овако је трајало до 1849. године. Те године царским патентом од 4. марта, и затијем опет другим царским патентом од 31. децембра 1851. била је у начелу проглашена једнакост пред законом свију вјероисповјести и зајамчена свима законом признатима вјероисповјестима у држави једнака самосталност у обављању својих вјероисповједних права, која су се садржала у споменутом толеранц-патенту. ⁷⁾ Државним законом од 21. децембра 1867. године проглашена је потпуна слобода свима законом при-

⁵⁾ Archiv für Kirchenrecht Bd 44. S. 270. fg.

⁶⁾ Сами Toleranzpatent у латинском оригиналу види у *K. Kitzmann*, Urkundenbuch zum oester-evangel. Kirchenrecht (Wien, 1856), S. 139. fg.

⁷⁾ Kaiser. Patent vom 4. März 1849. § 2: „Jede gesetzlich anerkannte Kirche und Religionsgesellschaft hat das Recht der gemeinsamen öffentlichen Religionsübung, ordent und verwaltet ihre Angelegenheiten selbständig, bleibt im Besitze und Genusse der für ihre Cultus-Unterrichts- und Wohlthätigkeitszwecke bestimmten Anstalten, Stiftungen und Fonde, ist aber, wie jede Gesellschaft, den allgemeinen Staatsgesetzen unterworfen.“ Vgl. kaiserl. Patent vom 31. December 1851.

знатима вјероисповјестима у држави, те и православној цркви. „Зајамчена је свакоме потпуна слобода вјере и савјести; уживање грађанских и политичких права независно је од вјерског исповиједања, али то вјерско исповиједање не може никога ослободити од вршења државно-грађанских дужности; нико се не може принудити на неки вјерски чин или на учествовање у каквој црквеној свечаности, у колико он не зависи од власти неког трећега, који га по закону може на то принудити“, — гласи 14. члан споменутога закона, а 15. члан каже: „Свака црква и свака вјерска задруга, која је законом призната, има право да јавно и заједнички исповиједа своју вјеру, да самостално уређује и управља своје унутрашње послове, да посједује и ужива своје заводе, закладе и имовину, што је намијењено богослужењу, настави и добротинству, али подлежи, као и свака друга задруга, опћим државним законима.“⁸⁾

ГЛАВА ДРУГА.

Црква и припадници других вјера.

§ 226.

Опћи поглед на одношај између цркве и других вјера.

Хришћанство је распрострањено по свему свијету међу многим народима, али ни трећина свега народа, што постоји на свијету, не подлежи хришћанским законима. Поред хришћана постоје разне друге вјере, између којих мухамеданска и јеврејска, и у најразличнијим облицима политеизам и идолопоклонство. Шљедбеници ових разних вјера зову се у богословској терминологији *невјерни*. Али и хришћанство није данас једно, као што је некада било, него и у њему постоје разне вјероисповјести, које се разликују међу собом, и живе и управљају се самостално. Свака од тих вјероисповјести сматра себе за праву цркву, а оне, који јој не припадају, зове *иновјерцима* (ετєροδόξοι).

Заповијед је божанског Основатеља хришћанске вјере, да она буде проповиједана свему свијету и да се сви народи

⁸⁾ Staatsgrundgesetz vom 21. December 1867 (R. G. B. Nr. 142).

обрате; од гуда потиче и дужност цркве, да се стара о ширењу хришћанске науке (§. 132) и да чува вјерне од сваке науке лажне (§. 133). Па као што само дјело проповиједи она врши по налогу Основатеља свога, тако исто и начин, којим она има да то врши, мора бити сагласан са учењем тог истог њеног Основатеља. Темељна је мисао хришћанске вјере у учењу о одношајима к људима — *љубав*, и дакле само духом љубави црква мора бити проникнута према свакоме човјеку, кад врши дјело проповиједи, и само израз љубави морају бити њена срества, која на то употребљава.

Исто као у дјелу обраћања невјерних, црква и њени служитељи морају бити проникнути *љубављу* и у одношајима к иновјерцима. Само љубављу и узајамним снисхођењем могу се изгладити разлике, које постоје данас међу разним хришћанским вјероисповјестима и утрги пут, да се дође до „једнога стада и једнога пастира“; дочим у противноме случају, потхрањиваће се још већа расцјепаност међу њима, а међутијем све једнако ће статистика бројати на једној страни ни пуну трећину културних народа, а на другој јаке двије трећине некултурних народа.

§ 227.

Вјерска толеранција.

У западној књижевности ушао је у употребу израз *толеранција* (*tolerantia*, сношљивост, вѣротерпимостъ), да се означи одношај између разних хришћанских вјероисповјести и одношај државе према њима. Израз је овај постао техничким, те опћим. Међутијем, према основној идеји о одношају између цркве и других вјера (§. 226), овај је израз најнеприкладнији у овоме питању, јер собом уопће искључује мисао о хришћанској љубави. Кад се говори о толеранцији у области цркве, тада то означава уопће неки одношај једне вјероисповјести према другим вјероисповјестима, у коме се, услијед извјесних спољашњих прилика, снисходи тим вјероисповјестима, равнодушно се о њима суди и не обраћа се пажња на неправу учења, која оне у себи садрже. Ту се јавља с једне стране једна вјероисповјест, која у извјесној држави има повлаштени положај и

сматра себе за једину ортодоксну, а с друге стране стоје остале вјероисповјести, које она повлаштена вјероисповјест тек само трпи уза се, јер хоће да трпи, али које би могла и не трпјети. Допуштајући, да и из најплеменитијих побуда потиче толеранција једне вјероисповјести према другима у лотичној држави, ипак, чим је појам о толеранцији по сриједи, наиме појам о томе, што се *хоће* да се трпи нека вјероисповјест, ова трпљена вјероисповјест није никада сигурна, да се не ће сјутра положај њезин измијенити, и од трпљене претворити се у гоњену. А ово је логичка пошљедица из појма о толеранцији у цркви, пошљедица, која јасно показује, колико је тај појам противан основноме хришћанскоме учењу о љубави. Ово су данас појмиле све напредне државе, које су по историјском закону дошле до тога, да се проникну оним духом, којим је проникнута била црква апостолскога доба, те у њима о некој вјерској толеранцији уопће нема више спомена. О толеранцији дакле у области цркве не би се морало ни говорити, и ако ми употребљујемо тај израз, то радимо само с тога, што је он у опћој употреби у западној књижевности и што се и данас тијем изразом означава одношај међу хришћанским вјероисповјестима, и одношај према њима државне власти.

Вјерску толеранцију обично дијеле на *а)* догматичку, *б)* црквену или хришћанску и *в)* државну.

Питање о *догматичкој толеранцији* не спада у црквено право. О њој православни богослови суде различно од римокатоличких и протестанских богослова.

Црквена толеранција састоји се у љубазном опхођењу са припадницима других вјероисповјести, пружајући им сву ону братску помоћ, којој хришћанска љубав учи. Она је дужност, коју налаже разум и јеванђеље које заповједа, да безграничну љубав треба гајити према свакоме човјеку, ма какве он вјере био. Али у вршењу те јеванђеоске заповиједи, а с погледом на дужност свакога, да свето чува прописе своје цркве и да их не изложи могућој поврједи, установљене су црквеним правом односне границе у том опхођењу са припадницима других вјероисповјести, а посебно границе, у којима се може кретати опћење у свештеним чинима (*communicatio in sacris*) са њима.

Са *невјернима* забрањено је свако опћење у њиховим свештеним чинима. Многобројни канони, који о овоме го-

воре и који пријете духовним казнама свакоме хришћанину, који ступи у такво опћење са незнабошцима, а посебно са Јудејима, истичу за разлог, што се оваквим опћењем понижава хришћанска вјера и што се тијем она излаже опасности, да буде повријеђена вјерским обичајима оних, које проповједници хришћанства морају свагда старати се да обрете.¹⁾

У погледу *иновјераца* православно црквено право чини разлику и у овоме питању између оних хришћанских вјероисповјести, које друкчије уче у погледу основних догмата хришћанске вјере, и оних, које у тим питањима битне разлике не представљају, а имају само друкчије учење у појединим тачкама црквенога устројства и црквенога живота. Ова разлика православног црквенога права у погледу једних и других хришћанских вјероисповјести огледа се у начину примања у цркву припадника тих разних вјероисповјести, у суђењу њеном о њиховом рукоположењу, у установама њенима о мјешовитим браковима и у молењу за припаднике тих вјероисповјести. О свему овоме ми смо већ говорили (§§. 78. 171. 204 и др.), те сувишно је овдје то исто понављати.

Осим невјерних и иновјераца, православно црквено право не познаје никога другога, с ким би црква могла ван своје области стојати у вјерским одношајима. Према члановима, који састављају њену област, она не зна за никакву разлику у погледу вршења црквених прописа. Ко припада цркви, тај је дужан у свему да се покорава њеним прописима, нити може бити случаја, да се једној или другој помјесној цркви допусти, а још мање призна право, да може неке од *основних* црквених прописа не испуњавати, те сматрати се ослобођеном од истих, а на мјесто њих, да може имати неке посебне уредбе, којих сва црква нема. Ово важи, колико у догматичким и литурђијским питањима, толико исто и у питањима устројства и живота црквеног. Према томе, по православном црквеном праву не може бити такозваних *унијата*, који би тек у неким питањима били

§ 227 ¹⁾ Испореди ап. кан. 7. 65. 70. 71., трулс. 11. 94., лаод. 29. 37. 38., Вас. вел. 81. Номокан IX, 25. XII, 4. 9. XIII, 15. 19. 20. (Ат. Синт. I, 188. 268. 269. 314. 321).

једнаки са осталима, који припадају цркви, а у другим би питањима сасвијем различни били од њих.²⁾

У спољашњим вјерским одношајима са иновјерцима, по опћем православном црквеном праву важе данас слиједећи основни прописи: а) Црква не врши никакве спољашње јурисдикције наспрам других хришћанских вјероисповјести, нити наспрам чланова тих вјероисповјести. б) У својој области црква упоравља само своје право; а по томе истоме праву њеноме она рјешава и све оме интерконфесионалне послове, које дотични подвргну њеноме суду. в) У колико се може, или не може признати у цркви ваљаност неког црквеног чина, обављеног од иновјераца, то зависи од карактера дотичне вјероисповјести и од врсте самога чина, а у смислу односних каноничких или црквено-грађанских прописа. г) Положај разних вјероисповјести у држави зависи од државнога права.

§ 228.

Државна толеранција.

Одношај државне власти према разним вјерама одређен је правцем, који влада у једној или другој држави. Главно што одређује тај одношај, то је, у колико у некој држави постоји или не постоји једна законом установљена „државна“ или „владајућа вјера“ (*religio dominans*).

У оним државама, у којима постоји та „државна вјера“, остале вјероисповјести налазе се у положају *толерираних* вјероисповјести, и од државне власти зависи, да им призна више или мање права, више или мање слободе и самосталности. Не може се теоретички установити у оваквом случају мјера државне толеранције. Ту су мјеродавни на првоме мјесту политички интереси државе, затијем бројност припадника једне или друге вјероисповјести, историјска права њихова и т. д.

У државама пак, у којима не постоји једна законом установљена „државна вјера“, влада начело *равноправности* (*paritatis*) за све вјероисповјести, које су у дотичној држави

²⁾ Испореди трулс 12. 28. 32. 55., а такођер 3. канон. одговор Димитрија Хоматина (At. Синт. V, 427).

законом признате. Гдје је то начело законом проглашено и утврђено, из њега потичу слиједеће правне основе: 1) Свака вјероисповјест има једнака права пред државом и припадници свију вјероисповјести уживају потпуну једнакост како у приватним, тако и у политичким правима. 2) Свака вјероисповјест има потпуну слободу у вршењу свога богослужења и у управљању својих вјероисповједних унутрашњих послова. 3) Свакоме је слободно, чим је достигао зрјелу доб, да изабере вјероисповјест, коју жели и грађанска је власт дужна, да га при потреби у томе штити. 4) Припадници једне вјероисповјести не могу бити принуђени на нешто, што се не тиче њихове вјероисповјести, не могу дакле бити принуђени, да прилажу нешто за цијељи друге вјероисповјести, да не раде у дане кад светкује једна вјероисповјест, којој они не припадају и т. д. 5) Имотвина једне вјероисповјести не смије ни под који начин бити употребљена на цијељи друге вјероисповјести. 6) Никакав свештеник једне вјероисповјести нема права да обавља неке богослужбене чине за лица, која припадају другој вјероисповјести. 7) Никакво дијете не може бити принуђено да похађа једну школу, која није његове вјероисповјести; а у школама, у којима има дјецe разних вјероисповјести, вријеме предавања мора бити удешено на начин, да и мањина може слободно вршити своје вјероисповједне дужности. 8) Никаква вјероисповједна општина не може одрећи у своје гробљу мјесто за погреб лица, које је припадало другој вјероисповјести, кад случајно припадници ове вјероисповјести немају своје посебно гробље. 9) У колико се неки грађански закон тиче вјероисповједних одношаја, ови вјероисповједни одношаји имају се пресуђивати у смислу прописа односне вјероисповјести. 10) У грађанским правним одношајима, у којима има угицаја вјероисповјест, о тим грађанским правним одношајима има се судити с обзиром на прописе догичне вјероисповјести. 11) Свака вјероисповјест има право просјечно на онолику новчану припомоћ од стране државе, колику држава даје другим вјероисповјестима. 12) Ако случајно нема одређених државних прописа у погледу неких правних одношаја једне вјероисповјести, тада морају важити за њу они прописи, који су већ издани за другу вјероисповјест. 13) Свака вјероисповјест има право, да је признају и поштују припадници

других вјероисповјести, и држава је дужна да штити увријеђену вјероисповјест. 14) Никаква вјероисповјест не смије ма којим било начином да утиче у послове друге вјероисповјести, и држава има дужност да енергично одбије сваки покушај таквог утицаја и да штити слободу и самосталност сваке поједине вјероисповјести.¹⁾

Споменуте правне основе, и друге, које из њих потичу, важе за оне вјероисповјести, које су у дотичној држави признате законом. Ово признање зависи од државне власти, која се у томе руководи начелом, да дотична вјероисповјест, која тражи да буде призната равноправном са другима, не садржи у себи са стране учења, богослужења, устројства и назива, ништа таквог, што би се косило са опћим законима и што би вријеђало морал.²⁾ Према томе не може рачунати на државно признање, а још мање на државну заштиту никаква секта, која исповиједа нешто неморалнога или таквога, што се противи оним темељним истинама вјере, на којима се оснива морал.

§ 228. 1) Види за *Аустрију* чл. 14 и 15 основног државног закона 21. дец. 1867. и интерконфесионални закон 25. маја 1868. Испореди о положају признатих вјероисповјести у држави *J. C. Bluntschli*, *Allgemeines Statsrecht*. II, 311. fg. 317. fg.

²⁾ Испор. §. 1. закона 20. маја 1874. о условима за законито признање једне вјероисповјести у *Аустрији*.

Азбучни преглед.

(Број показује страну књиге, а број у загради показује биљешку на дотичној страни).

А

- Абrogанција закона 73.
- Авва, манастирски старјешина 719.
- Автокефални епископи, појам 258; данашњи и како се постављају 363—367; њихова лична права 368.
- цркве, појам и значај 320. 333; старијега доба 322; данашње 139. 325.
- Александријска патријаршија 139. 326; синод 343; избор патријарха 364; бирање епископа 385; парохијско устројство 437; парохијске епитропије 456.
- Алексије, царигр. патријарх 122.
- Амвросије милански 693.
- Амортизација, закони. 558.
- Амфилохије иконијски, канон. писмо. 112.
- Аналав 699.
- Анастасије, канон. одговор 119.
- Анатема 531.
- Анахорети 690. 699.
- Анкирски, први пом. сабор 97.
- Антим, царигр. патријарх 127.
- Антиминс 255. 396. 605.
- Антиохијска патријаршија 139. 326; синод 343; избор патријарха 364; бирање епископа 385; парохијско устројство 437; парох. епитропије 456.
- сабор, четврти помјесни 99.
- Антоније велики 203. 692 (2).
- Апостасија, појам 518; као бракоразводни узрок 675.
- Апостолски канони 86. 170.
- установе 170.
- црква 222.
- Аристин Алексије, коментатор канона 119. 130. 195
- Арсеније светогорац, његов канон. синопсис 198.
- Архидјакон 259. 260.
- Архијепископ, појам 257; поглавица автокеф. цркве 354; титуларни 355.
- Архијереј 253. 387.
- Архијерејски сабор у краљев. Србији. 163. 345. 386.
- синод у карлов. митрополији 348. 386.
- синод у сибирској митрополији 348.

Архимандрит 260. 719.
 Архипрезвитер 258. 260.
 Аскети 690.

Атанасије велики, канон. посла-
 нице 109; основатељ калуђер-
 ства на западу 693.

— царигр. патријарх 126.

— атошки 694.

Аустро-угарска монархија 762

Б

Базилијанци 697 (1).

Базилике (Г'а Βασιλικά) 136.

Безбрачје 283. 706. 710.

Бернард павијски, западни кано-
 нист 23.

Библиотека црквено - општинска
 446.

Бир 576.

Блудочинство 524. 706.

Богословски завод 271. 393.

Богослужење 476.

Босна и Херцеговина, уређење и
 црквена аутономија 144 335.

Брак, тајна 473. 612; појам 611;
 услови за брак 617; први 282.
 681; други 282. 301 681; трећи
 682; четврти 635. 661. 682; за-
 конити 300. 681; незаконити 660;
 забрањени 660; осуђени 660;
 аксиоматички 686; мјешовити 683;
 морганатички 686; по пуномоћи
 687; пугативни 687; савјести 688;
 грађански 688.

Бракоразводни узроци 673.

Бранитељ на суду 510. 513.

Брачна јурисдикција 613—617.

— парнице 513—517; исправе 639.

— сметње, уопће 631; потпуне 631
 632; анатрептичке 631. 661; апа-
 горевтичке 632; условне 631. 639.
 вансродствене 657.

Браство, црквено 689. 725; ма-
 настирско 719

Бугарски егзархат 139. 331; ег-
 зархијски устав 160; синод 349;
 егзарх савјет 353; избор егзарха
 367; бирање епископа 386; епар-
 хијске скупштине 422; парох-
 ијско устројство 438; парох. епи-
 тропије 458.

Буновинско-далматинска митро-
 полија 139 332; црквено-правни
 извори 161; синод 347; имено-
 вање митрополита и епископа 367.
 387; свештенички зборови 430 (2);
 парохиско устројство 441; пар.
 епитропије 460. 461

Breviatio sanonum Fulgetii Ferrandi
 185 (48).

Breviarium sanonicum Crisconi episcopi
 185 (48).

В

Васељенски сабор, појам 307; са-
 зив 310; учесници 311; значај
 312 464 480

Василије велики 110 119. 692.

— цариградски патријарх 125.

Валсамон, канон одговори 128; ко-
 ментатор канона 130 197.

Васпитање клира, у старије доба
 260; данас 270.

Велеиздаја 523; као бракоразводни
 узрок 677.

Великосхимници 699; епископ ве-
 ликосхимник 373.

Венедикт нурсијски 693.

Вестес Теодор, коментатор номо-
 канона 196.

Визитација каноничка 400.

Викарни епископи 411.

Викентије лирински 83 (3). 465 (4).

Вјенчање 629.

Вјера (religio) 1; чување вјере 464.
Владина 403.

Власт црквена 240; постанак 241;
трајност 243; субјект 244; гране
248. 463.

Властар Магије, његова азбучна
синтагма 198. 206. 208.

Влаштина цркв. имовине 544.

Војно свештенство 461.

Вратар црквени 455; манастирски
725.

Времена света 606.

Versio Isidoriana 179.

Г

Гаврил III патријарх царигр. 127.
— IV царигр патријарх 127.

Галиканизам 745

Гангрски, трећи пом. сабор 98.
695 (9)

Генадије царигр патријарх, окру-
жна његова посланица 115.

Георгије царигр. патријарх 125.

Герман II царигр. патријарх 125

— III царигр. патријарх 127.

Глава цркве 219.

Грађански брак 688.

— закони 53.

Граматиц манастирски 724

Григорије богослов, о каноничким
књигама 112.

— неокесаријски, канон послани-
ца 107.

— нйски, канон. посланица 113.

— Доксапатер, његов номоканон
195.

— царигр патријарх 127.

Гробље 602. 729.

Грчна краљевина, автокеф. црква
139. 330; цркв.-правни извори
154; синод 344; избор митропо-
лита 364; бирање епископа 386;
парохијско устројство 438; па-
рох. епитропије 457.

Грузинско - имеретинска синодска
контора 344.

Д

Даровштина 555.

Двосвјећник (δωκῆριον) 403.

Деклараторија у карлов митропо-
лији 150.

Десетак (decimae) 550. 576.

Дигесте (digesta s pandectae) 132.

Дијоцезални или патријаршески са-
бор 337.

Димитрије Хоматин, његови канон.
одговори 129.

Дионисије александријски, канони
106.

— царигр. патријарх 126.

Диспенсација 77. 79. 397. 663.

Дисциплинарна правила у карлов.
митрополији 154.

Дјакон 454.

Дјакониса 455.

Дјаконски степен 252. 256.

Дјеца, законита и незаконита 666;
према родитељима 667.

Доб за ступање у свештенство 276;
за калуђерство 702; за брак 618.
636.

Догматичка вјероопредјељења 465.

Достојанственици црквени 259.
414.

Држава 735; држава и црква 734.

Државна вјера 768; државна власт
738.

Духијар манастирски 724.

Духовни суд у Србији, велики 163. 346; епархијски 163. 416 (5); регламент у Русији 145; духовно правленіе у Русији 419.

Духовник 595; манастирски 723.

Е

Евстратије молдавски, канон. зборник његов 208.

Евхаристија 593.

Егзабиблос Константина Харменула 137.

Егзархат или патријархаг 317; бугарски 159. 331. 353.

Егзарси 257. 358.

Егзархијски савјет у Бугарској 353.

Еклисијарх манастирски 723.

Еклога (Ἐκλογία), зборник царских закона 135.

Економ, црквени 259. 414. 560; манастирски 724; за манастирске метохе 724.

Енколпије или панагија, као еписк. одличје 403.

Епанагога (Ἐπιταγή), зборник царских закона 136.

Епархија 316. 371; удова или у-пражњена 409.

Епархијски сабор 337; устројство 370; консисторија 413. 415; скупштина 420; савјет у царигр патријаршији 419; администрат. одбор у карловачкој митрополији 419; попечителство у руској цркви 419; школски одбор у карлов. митрополији 420; епитропије 153. 418.

Епископ, значај 374; каквоће 372; избор и постављање у старија времена 375; избор и постављање данас 385; канонички испит 383;

заклетва 387; инсталација 388 (5); живог 405; према свом митрополиту 392; према другим епископима 392; власт у васељенској цркви 311; власт у одређеној црквеној области 253. 390. 393 — 402. 483; почасни на које има право 402; дужности његове 403 — 409; његово издржавање 571 — 573; власт над клиром 303; власт над манастирима и калуђерима 695; власт над црквеном имовином 238. 407. 560; одсуство из епархије 403; премјештај 389; свргнуће 502.

Епископија 405. 408.

Епископски степен 253; епископско сједиште (резиденција) 404; катедрa у црквама 403. 404; суд 500; викари и помоћници 258. 296.

Епископство 224. 243. 464.

Епистемонарх у манастирима 723.

Епитимија 529. 596.

Епитрахијски приходи 577.

Епитропија епархијска 153. 418; парохијска 456.

Еремити 690. 700.

Ефески, трећи васељ. сабор 92.

З

Завјера 523.

Завјети калуђерски 706.

Завјештај (testamentum) 551.

Задушнице 732.

Закладе 400.

Заклетва, епископска 279. 387. 469; свештеничка 279; погажена 524.

Заклињач 454.

Закони црквени 47. 60; грађански 53; тумачење 68; престанак 73.

Законодавство црквено 47. 477;
опће 309. 479; посебно 480;
епископско 483.

Зарука предбрачна 621. 637.

Зборници цркв. права 165; са имено-
ном апостола 168; искључиво ка-
нонички 175; црквено-грађански
185; црквени и грађански (номо-
канони) 188; грчки 194; словен-
ски 202; румунски 207; српски
207; штампани 210.

Зонара Јован, коментатор канона
130. 196.

И

Игра (коцкање) 262 524

Игуман 260. 395. 719

Извори цркв. права 39; опћи 40;
основни 80; допунидбени 120;
спомоћни 127; посебни у данаш-
њим автокеф. црквама 140—165;
издања 210.

Изддржаванье клира 570; епископā
572; парох. свештенства 574.

Изнемогли свештеници 583.

Иконе 599.

Иларион 690.

Илија критски, канон. одговори 129.

Имовина црквена 542; власттина
544; субјект 547; гечење 550;
повластице 556; управа 238. 400.
407. 560; употреба 563.

— клира 580.

Импотенција 620. 677.

Имунитет св. мјестā 604.

— клира 261.

Институције (Institutiones) Јустини-
јанове 132.

Иновјерци 467. 764. 767.

Инструкци за подређене органе
у руској цркви 148.

Иподјакон 256.

Искључење из цркве 531; из кли-
ра 536.

Искушење калуђерско 704.

Испит епископски 383; прије сту-
пања у клир 278; предбрачни 624.

Исповјед (покајање) 473. 595. 728.

Испоруке на побожне цијели (le-
gata ad pias causas) 553.

Indreptarea legji. румунски канон.
зборник 209.

Ј

Јевреји 590.

Јеврејско право 21.

Јединство цркве 223. 464.

Јелеосвећење 473. 728.

Јерархија 229; појам 250; свештена
(*ierarhiја, ordinis*) 252; управна (*дио-
иктисија, jurisdictionis*) 257; ступање
у јерархију 267; чланови јерар-
хије, права и дужности 260; ува-
јамни одношаји 265.

Јеремија II царигр. патријарх 126.

— III царигр. патријарх 127.

Јерес 519.

Јеретици 590.

Јеродјакон 700.

Јеромонах 700.

Јерусалимска патријаршија 139.
326; синод 343; избор патри-
јарха 364; бирање епископā 385;
парохијско устројство 437; па-
рохијске епигропије 456.

Јоаким III царигр. патријарх 127.

— IV царигр. патријарх 127.

Јован златоуст, о исправљању при-
јеступникā 119.

— посник, каноникон 116.

— китарски, канон. одговори 129.

— схоластик, канон. зборник 178.
202; номоканон 189.

- VIII царигр. патријарх 122
- XI царигр. патријарх 126.
- Јозефинизам 745
- Јуридикчки закон 4.
- Jus asyli 495

К

- Казна** црквена 525; за свјетовњаке 529; за свештена лица 532; налагање казна 539.
- Каквоће** кандидата за свештенство, уопће 272; физичке 275; духовне 277; са стране слободе 280; доброг имена 281; оцјена тих каквоћа 284; каквоће кандидата за епископство 372.
- Калиник**, царигр. патријарх 126.
- Калуђери**, положај у цркви 230 695.
- Калуђерице** 691. 695.
- Калуђерски** завјети 706; правила 692.
- Калуђерство** 230. 689. 697.
- Каматерење** 262. 524.
- Камилавха** 698.
- Кандидати** за свештенство 274. 372.
- Канонарх** 723.
- Канони** 84; апостолски 86; васељенских сабора 89; помјесних сабора 96; светих отаца 105; Никифора исповједника 117; не-нитенциални 200.
- Канонизација** светитеља 598.
- Каноничко** право 9; посланица 106. 406. 484; визитација 400; испит 383; послушност 302.
- Канонистичко** право 58.
- Канстризије** 414.
- Капелани** лични и експонирани 452. 453; војни 461.
- Карловачка** митрополија 139. 327; црквено-правни извори 148; синод 348; црквено-народни сабор 350; саборски одбор 351; митрополитско-црквени савјет 351; народно-школски савјет 352; избор митрополита 365; бирање епископа 386; епархијски администр. одбор 419; епарх. школски одбор 420; епарх. скупштина 423; парохијско устројство 439; парох. скупштина и парох. одбор 458.
- Картагенски**, осми помјесни сабор 101.
- Картузини** 718 (12).
- Катедрална** црква 404.
- Катихет** 393 467.
- Катихизирање** 467.
- Катихумени** 229.
- Католикос** 258.
- Киновити** 691.
- Кипарска** архијепископија 139. 326; синод 347; избор архијепископа 364; бирање епископа 386.
- Кирил** александријски, двије канон. посланице 114.
- Клеветање** 524.
- Клир**, појам 228; опћа права и дужности 260; услови за ступање у клир 272; пострижење у клир 286; рукоположење 287; васпитање и научна спрема за ступање у клир 267—272; међусобни одношаји чланова клира 265; клир и свјетовњаци 230; шта је клиру забрањено 262—264.
- Клирици** 228.
- Книга** правилъ 206.
- Књиге** св. писма 80 470; симболичке 84 469; духовне 394. 471; противјерске 472.
- Конвалидација** брака 664.

- Конкордат** 760.
Конкубинат 612.
Консисто̀рија епарх. 413. 415—418; као духовни суд 501; консисто̀ријски присједници 416; наредбе 485; консист. система у карлов. митрополији 150; митрополитска консисто̀рија у сибинској митрополији 353.
Консисто̀ријална система у карловачкој митрополији 150.
Константин III царигр. патријарх 122.
 — IV царигр. патријарх 123.
Крађа 524.
Критска црква, автономна 335.
Крмчија 202.
Крштење 473. 585.
Крчмљење 524.
Кукуљ 699.
Кум при крштењу 588; при калуђерском пострижењу 705.
Кумовање својем дјетету, као бракоразводни узрок 676.
Куповина 555.
Character indelebilis 298(8).
Codex Theodosianus 130.
 — *repetitae praelectionis* 131
 — *canonum ecclesiasticorum Dionysii exigui* 180.
 — *canonum ecclesiae romanae* 180
Collectio decretorum rom. pontificum 181
 — *Dionysio-Hadriana* 182.
 — *hispana (Isidoriana)* 182.
 — *canonum Isidori mercatoris* 182.
 — *87 capitulorum* 186.
 — *25 capitulorum* 186.
 — *tripartita (Paratitla)* 187

Л

- Лав** царигр. патријарх 123.
Лавра 712.

- Ланцелот** Павао, западни канонист 23.
Лаодикијски, пети помјесни сабор 99.
Латини 592(11).
Латрогамија 616. 629. 688.
Легитимација незакон. дјеце 667.
Литература цркв. права 26—37.
Литија 397.
Литурђија 593. 607.
Лишење цркв. заједнице 526; свештен. чина 527.
Логотет 414.
Лозе у сродству 640.
Луна, царигр. патријарх 123.
Лупул Василије, његов зборник царских вакона 209.

М

- Макарије** египатски 690.
Макрина калуђерица 697.
Малакс Мануил, номоканон 200. 209.
Малосхимници 699.
Манастир 400. 564. 566. 691. 712; епархијски 715; за женскиње 691. 712; заједнички 691. 712; идноритмички 717; киновитски 691. 717; за мушке 690. 712; необшчезительный 718; патријаршески 716; ставропигијски 715; царски 716.
Мантија епископска 403; калуђерска 699.
Мануил II царигр. патријарх 125.
Матице 448; крштених 450. 589; вјенчаних 450. 631; умрлих 450. 731; матице што воде војни свештеници 462; изводи из матица 450. 462. 589. 631. 731.
Мировина (*pensio*) 583

Миропомазање 473. 589. 590.

Мисионарство 467; правила за мисионаре 468.

Митра, епископско одличје 403.

Митрополија 317; карловачка 327; цетинска 329; сибинска 331; у краљевини Грчкој 330; у краљевини Србији 332; у краљевини Румунији 333; буковинско-далматинска 332.

Митрополит 257. 355; права њихова 356; почасни 357; постављање данашњих главних митрополита: карловачког 365; сибинског 365; биоградског 366; угро-влашког 367; атинског 364; петроградског 364; цетинског 367; буковинско-далматинског 367.

Митрополитски сабори, значај и дјелокруг 337—339; као судске инстанције 501—503; консисториа у Сибинју 353; савјет (апелаторија) у Карловцима 351.

Михаил I царигр. патријарх 122.
— II царигр. патријарх 123
— III царигр. патријарх 124

Мјеста света 600; имунитет 602.

Мјешовити брак 683.
— савјет (μικτὸν σαρβαθλίον) у царигр. патријаршији 342. 349.

Молитве за иновјерне 732; за мртве 731.
— свакидашње, на које је обавезан свештеник 302.

Мољења црквена 474. 731.

Монаси 700.

Монахиње 696.

Моногамија 609.

Мошти свете 599. 601. 605.

Мухамеданци 590.

Н

Набедреник 403.

Намјесник манастирски 723.

Наповједи предбрачне 626. 639.

Народ, види: Свјетовљаци.

Народно-црквени сабор у карловачкој митрополији 350; у сибинској митрополији 352; народношколски савјет у карлов. митрополији 352

Насиље, као брачна сметња 636.

Настојатељ манастирски 296. 720.

Невјерни 764. 766.

Незнабошци 590

Неокесаријски, други помјесни сабор 98.

Неправославни 590.

Никојски, први васељ. сабор 90; други васељ. сабор 95

Никита хартофилак, његови канон. одговори 129

Никифор исповједник, његови канони 117.
— хартофилак, његове двије посланице 129.

Никола I царигр. патријарх 121.
— III царигр. патријарх, његови синод. одговори 118. 122.
— IV цариградски патријарх 123

Нифон, угро-влашки митрополит, његов канон зборник 210

Номоканон у 50 наслова 189 202.
— у 14 наслова 190. 202.
— у 228 глава 200.
— Григорија Доксапатра 195.
— Мануила Малакса 200. 209.
— при вел. гребнику 200.

Novellae constitutiones Јустинијанове 133.
— послје Јустинијана до Константина Палеолога 138

O

- Оберъ-прокуроръ** руског св. синода 348.
- Обичај**, када може бити извор права 50.
- Област** црквена 315.
- Обласне** цркве, самосталност њихова 320; одношај њихов к васељенској цркви 333; сабори 336.
- Одлучење** од цркве (*ἀποκλισηαία*) 526. 529; од свештеничког чина 536; право епископа да изрече одлучење, екскомуницира 401.
- Одијело** свештеничко 264
- Одржај** (*ивисарио*) 555
- Омофор**, епископско одличије 403
- Опадање**, клеветање 524.
- Опомона** (*παράκλησις*) 533.
- Оптужени** 509
- Организам** цркве 227
- Освећење** св. мира 255 395; антиминса 255. 396; цркве 396. 600; калуђерица 396. 706; манастира 713.
- Основатељско** право 565.
- Отмица**, брачна сметња 657
- Отоманска** царевина 762.
- Охридска** архијепископија 325.

II

- Павао** тивејски 690
- Панагија** или енколпије, као епископско одличије 403.
- Папа**, римски и александријски 258
- Паракамилавха** 699.
- Парамантија** 699.
- Парамонар** (црквењак) 455
- Пареклисијарх** 723.

Пареконном 724.

Парох, појам и значај 432; постављање уопће 434; постављање данас 437—441; права и дужности уопће 441; посебне дужности 443—451; издржавање 574.

Парохија, појам 315. 432; оснивање 433; у старо вријеме у смислу епископске области 315. 432 (9).

Парохијско устројство данашње 437—441; свештенство 430. 574; епитропије 456—461. 563; парохијски помоћници и замјеници 451—454.

Пастирске посланице 484; зборови (пасторалне конференције) 394. 429.

Патериса, епископски жезал 403.

Патријарх 258; права 359; постављање у старије доба 360; постављање данас 364.

Патријаршија 317; четири источне 139. 324; бугарска грновска 325; пећка 325 329 (14); московска 327.

Патријаршески егзарси 362; сабор 337. 341; синод 342. 343; суд 503.

Патронатско право 569 (4).

Пахомије велики 690.

Педобаптизам 588.

Периодекти 259. 423.

Периодички црквени сабори 341. 345.

Перманентни црквени сабори 341. 342.

Петар александријски, канони 109.
— хартофилакс, канон. одговори 128.

Пећка патријаршија 325. 329 (14).

Пидалион, (*Πηδάλιον*), грчки канон. зборник 201.

Пијанство 262. 524.

Писмо свето као извор црквенога права 40. 80. 470.
Појач црквени 256 454.
Понајање (исповјед) 473 595. 728.
Покоре (ἐπιτίμια) 529.
Полиандрија 610.
Полигамија 609.
Полусвојдба (ολοὶ ἀρχιστεία, nachgebildete Schwigerschaft) 654.
Посињење 656
Послушност каноничка (obediētia canonica) 302. калуђерска 708.
Посреднички суд (iux arbitrii) 505
Постови 608.
Пострижење у кшир (tonsura) 286; у калуђерство 705.
Похађање неморалних мјеста 524.
Почасти, на које има право епископ 402.
Правила сь толкованијами 214.
 — с тумачењима 215.
Право божанско 10. 84; црквено 8; каноничко 9; канонистичко 58; јавно и приватно 11; обичајно 49; римско 20; јеврејско 21; основатељско 565; патронатско 569 (4); унутрашње и спољашње црквено 733.
Празници 606.
Предање (παράδοσις), као извор цркв. права 44. 83.
Предбрачни испит 624.
Презвитер 287. 291 (2); рукоположење 294; према епископу 255. 265.
Презвитерски степен 252. 255; савјет 413.
Прељуба 524. 658. 674.
Премјештај епископа 389; као казна 532.

Престанак закона 73.
Привилегија 73. 76; привилегије у карлов митрополији 149.
Привола на брак 617.
Пријевара, као брачна сметња 637.
Пријеступи црквени 517; опћи 518; од стране свешт. лица 521.
Примање у цркву иновјерних 590.
Примас 258; у Румунији 367.
Причешће (εὐχαριστία) 473. 728.
Продаја цркв. имовине 564
Произвађање (χειροθεσία) 287. 395. 399 (48).
Проповјед 466; као епископска дужност 393; као свештеничка дужност 445
Протекдик 259 414
Протестанти 591.
Протодјакон 259 260.
Протоканонарх 723.
Протопоп 424.
Протопрезвитер 259. 260 414; окружни, њихова права и дужности 424—427.
Протопрезвитерски помоћници 427; суд 499; синод у сибњској митрополији 429.
Протопрезвитерат 316. 424.
Протосинђел 260. 402
Прохирон, зборник царских закона 136.
Псел Михаил, његов канон. синопсис 194.
Псовка светиње 524.
Pravila, румунски канон. зборници 208.
Frisca can translatio 179.

Р

- Развод брака** 668.
- Разлика вјере, сметња браку** 659 683.
- Раса калуђерска** 698.
- Раскол** (σχίσμα) 519.
- Расофори** 698.
- Растава** од трпезе и постеле 679 (28).
- Рескрипт** краљевски у карлов. митрополији 152
- Референдар** 414.
- Римско право** 20.
- Робија, брачна сметња** 638; као бракоразводни узрок 678.
- Родитељи и дјеца** 666. 680.
- Рукоположење** (χειροτονία) 287. 395; право рукополагања 291; пошљедице рукоположења 296; ино-вјерно 304—306.
- Румунија** краљевина, автокеф црква 139. 333; црквено-правни извори 164; синод 346; избор примаса 367; бирање епископа 386; парохијско устројство 441; парох епитропије 460
- Руска автокефална црква** 139. 326; црквено-правни извори 145; синод 343; синодске конторе у Москви и Тифлису 344; учевни и цензурни комитети 344; петроградски митрополит 364; бирање епископа 385; викарни епископи 412; епархијски управни органи 419; парохијско устројство 438; парох. епитропије 457.

С

- Сабор** 244; васељенски, појам и задаћа 307; сазив 310; учесници 311; авторитет 312. 464; признати васељен. сабори 90—96;

сабори помјесни 97—105; обласни 364. 481; митрополитански 337; патријаршески 340; перманентни 342; периодички 345; мјешовити 349—353.

- Саборна власт** 479.
- Сава** освећени 694.
- Сава српски** 694.
- Сакеларије** 259 414.
- Сакелије** 259 414.
- Сакос, епископско одличје** 403.
- Сардички, шести помјесни сабор** 99.
- Сахрањивање мртвих** 729.
- Свештенодјејства** 473; вршници 475; опће установе 475.
- Свештенички чин** 251; зборови 394. 429; свешт. чин као брачна сметња 633
- Свештенослужитељи** (ιερωμένοι) 229. 251.
- Свештенство, тајна** 473.
- Свјedoци на суду** 510; при вјенчању 630.
- Свјетовњаци** (λαϊκοί) 228; одношај према клиру 230; учешће њихово у црквеном животу 231; значај њихов у црквеној управи 235. 350.
- Својдба** (ἀγνότητια, Schwägerschaft) и то: *а*) из свезе двије породице, или двородно сродство 647; бројање степена 648; основа за брачну сметњу 649; *б*) из свезе три породице, или трородно сродство 650; основа за брачну сметњу 651.
- Својства цркве** 221.
- Свргнуће** (καταίρεσις, Absetzung) 536. 537.
- Секте** 770.
- Секуларизација** цркв. имовине 559; манастира 713 (5).
- Саргије** царигр. патријарх 122.

Сибиньска митрополија 139. 331; органички устав 158; синод 348; народно-црквени сабор 352; митрополијска консисторија; 353 избор митрополита 365; бирање епископа 386; епархијски управни органи 420. 422; парохијско устројство 440; парох управни органи 459.

Символ вјере 468.

Символичке књиге 84. 255 (13). 374 (1). 415 (2). 466 (5). 469. 470 (11). 373 (1). 287 (7. 8. 10).

Симеон логотет, канон. синопсис његов 177.

— I царигр. патријарх 126.

Симонија 519.

Синајска архиепископија 139. 330; избор архиепископа 364.

Синђел 260.

Синод, архијерејски сабор: цариградски 342; антиохијски 343(4); јерусалимски 343(4); руски 343; краљевине Србије 345; краљев. Грчке 344; краљев. Румуније 346; буковинско-далматински 347; кипарски 347; карловачки 348; сибињски 348; бугарски 349; законодавна власт синода 481; судска надлежност 501.

Синопсис канонички, појам 119; Стевана ефеског 176. 195; Симеона логотета 177; Михаила Псела 194; Арсенија светогорца 198; Аристиново тумачење синопсиса 119. 195.

Синтагма атинска 210—212.

— авбучна Матије Властара 198; словенски пријевод ове синтагме 206. 208.

Система цркв. права 22.

Сјеменишта за свештен. кандидате 271. 393.

Снеуофилакс 259. 414.

Скрбништво, брачна сметња 659.

Сметње брачне, в. Брачне сметње.

Смјеса имена (σύγχυσις τῶν ὀνομάτων, confusio nominum) у степенима својдбе при закључењу брака 649.

Сродство (συγγένεια, Verwandtschaft) и то: а) крвно 640; лове 641; бројање степена 641; брачна сметња 646; б) духовно, значај 652; брачна сметња 654.

Србија краљевина, автокеф. црква 139 332; црквено-правни извори 163; архијерејски сабор 345; велики духовни суд 346; избор митрополита 366; бирање епископа 386; епарх. духовни суд 416 (5); парохијско устројство 438; парох. епитропије 457.

Ставропигија 713. 715.

Ствари свете 605.

Стеван ефески, канон. синопсис његов 176. 195.

Степени свештене јерархије 252; управне јерархије 257; сродства 641.

Судови црквени 498; протопрезвитерски суд 499; епископски 500; консисторијски 501; митрополитски 501; велики у Србији 346; патријаршески 503; судске инстанције 501; судски црквени поступак 504. 511.

Судска повластица за клир 261.

Судство црквено, уопће 486; надлежност 489.

Сумарни судски црквени поступак 511.

Супрузи, њихова узајамна права и дужности 664.

Схимна, мала и велика 699.

Схоластика калуђерица 697.

Т

- Тајне свете 473.
 Таксијарх манастирски 723.
 Тарасије цариградски, његова посланица против симоније 116.
 Теодор Валсамон, канон. одговори његови 128; коментатор канона 130. 197.
 — Вестес, коментатор номоканона 196.
 — студијски 694.
 Теодосије печерски 694.
 — I царигр. патријарх 125.
 Теофил александријски, канони његови 113.
 Тетрагамија 121. 635. 682.
 Тимотије александријски, његови канон. одговори 112.
 Толеранција вјерска 765; догматичка 766; црквена 766; државна 768.
 Трисвјетник (τρισήριον) 403.
 Трновска бугарска патријаршија 325.
 Трулски, пето-шести васељ. сабор 94.
 Тужилац на суду 508.
 Тумачење законâ 68; канонâ 130. 195—198. 201. 215.
 Туторетва црквена 240. 461.

У

- Убијство 524.
 Удова епархија 409.
 Удовичка црнина, као брачна сметња 638.
 Удовство послѣје трећег брака, као брачна сметња 635.

- Укор, казна за свештена лица 533.
 Унијати 767.
 Услови за ступање у клир 272; за епископство 372; за брак 617.
 Устави богослужбени 475; задружни 485; манастирски 694.
 Учење дванаесторице апостола, као извор цркв. права 168.
 Устројство цркве 217.
 Уџбеници за хришћанску науку 394.

Ф

- Фебронијанизам 745.
 Философија права 20.
 Философско или природно црквено право 14.
 Филотеј цариградски патријарх 126.
 Формални судски поступак 512.

Х

- Халкидонски, четврти васељ. сабор 93; канон. зборник 176.
 Харменопул Константин, егзабиблиос његов 137; канон. зборник 199.
 Хартофилакс 259. 414.
 Хипомниматограф 414. 725.
 Хиротесија (χιροθεσία, произвађање) 287. 722.
 Хиротонија (χιροτονία, рукоположење) 287; право рукополагања 291; пошљедице 296.
 Хјеромнимон 414.
 Хорепископи 258. 316. 412. 423.
 Хришћанство 764.

Ц

Цариградска патријаршија 139. 326. 335; црквено-правни извори 140; синод 342; мјешовити савјет 342. 349; избор патријарха 364; бирање епископа 385; епархијска епитропија 418; епар. савјет 419; парохијско устројство 437; парохијска епитропија 456.

— други васељенски сабор 91; седми помј. сабор 101; девети помј. сабор 103; десети помј. сабор 104.

Царска власт 313. 383. 409. 751.

Цензура духовна 394. 471.

Црква, задаћа њезина 1; у области права 3; појам и основа цркве 218; глава цркве 219; својства 221; јединство 223. 333; устројство 217; организам 227; црква и држава 734.

— као храм 600; катедрална 404; парохијска 432. 566; домаћа 600; профанација цркве 604.

Црквена власт 240; постанак 241; субјект 244; гране 248.

— област 315.

— право 8. 11. 13. 17. 22.

— закони 47. 60.

— достојанственици 259.

Црквенослужитељи (*ἐκκλησιαστικοί*), појам 229; разлика њихова од свештенослужитеља 251; степени њихови 256.

Црквено-судска надлежност 490—498.

Црквењак (парамонар) 455.

Црногорска митрополија 139. 329; именовање митрополита 367; парохијско устројство 441.

Ч

Часови (*ὥραι*) 606.

Чатци 256; ко их производи 395. 722.

Чување хришћанске вјере 464. 468.

ПРАВОСЛАВНО ЦРКВЕНО ПРАВО

Књ. 5

Издаје: ИСТИНА
издавачка установа Епархије далматинске

Штампа: ФинЕГРАФ, Београд

Тираж: 1.000 примерака

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

348.819 61 : 271.222

МИЛАШ, Никодим

Православно црквено право : по опћим црквено-правним изворима и посебним законским наредбама које важе у појединим автокефалним црквама / написао Никодим Милаш, епископ далматински – Фототипско изд -- Београд ; Шибеник : Истина, издавачка установа Епархије далматинске, 2004 (Београд : ФинЕГраф). – XVI, 786 стр, [1] стр ; 24 см. – (Дела Никодима Милаша ; књ 5)

Ауторова слика – Тираж: 1.000 – Фототипско изд : Мостар: Издавачка књижарница Пахера и Кисића, 1902

ISBN 86-82555-08-5

ISBN 86-82555-03-4 (за издавачку целину)

а) Црквено право - Православна црква
COBISS SR-ID 119559436

ISBN 86-82555-08-5

ISBN 86-82555-03-4 (за издавачку целину)